

**SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER TAM METİN
KİTABI**
**2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU
BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ**
23-25 AĞUSTOS 2019
MARDİN

Editörler

Öğr. Gör. Yasemin AĞAOĞLU
Dr. Figen YILDIZ

ISBN-978-605-7695-32-1
Farabi Yayınevi

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU
BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
23-25 AĞUSTOS MARDİN

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER TAM METİN
KİTABI

Editörler

Öğr. Gör. Yasemin AĞAOĞLU

Dr. Figen YILDIZ

ISBN 978-605-7695-32-1

TAM METİN KİTABI

Editörler

Öğr. Gör. Yasemin AĞAOĞLU
Dr. Figen YILDIZ

FARABI YAYINEVİ®

TÜRKİYE

TR: +90 342 606 06 75

E-mail: info @iksad.com

Bu kitabın tüm hakları FARABI Yayınevi'ne aittir.

Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.

Farabi Publications - 2019©

Yayın Tarihi: 10.09.2019

ISBN 978-605-7695-32-1

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL
ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ

23-25 AĞUSTOS MARDİN

MARDİN HILTON GARDEN INN

DÜZENLEYEN KURUMLAR

İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği
Farabi Yayınevi

BİLİM KURULU BAŞKANI

Prof. Dr. Sarash KONYRBAYEVA

ULUSLARARASI KATILIMCILAR

Assist Prof. Dr. Mudhaffar M. Noori- Irak

Doç. Dr. Dinara FARDEEVA- Tataristan, Rusya

Dr. Səadət ƏLİYEVƏ- Azərbaycan

ИСАЕВА ЖАҚСЫГҮЛ ИБАДУЛЛАЕВНА- Kazakistan

Dr.Öğr.Üyesi Amir RAHİMİ- Iran

KOORDİNATÖR

Öğr.Gör.Yasemin AĞAOĞLU

KONGRE DİLLERİ

Türkçe, İngilizce

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Dr. Alma T. AKAJANOVA

Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi

Dr. Alla A. TIMOFEVA

Vladivostok Devlet Ekonomi Üniversitesi

Dr. Ali Rıza GÜL

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Dr. Alia R. MASALİMOVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Amanbay MOLDİBAEV

Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Anatoliy LOGİNOV

Ukrayna Şevçenko Lugan Milli Üniversitesi

Dr. A.S. KİDİRŞAYEV

Makhambet U. Batı Kazakistan Devlet Üniversitesi

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA

Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Bahut KULBAEVA

S.Baybeşev Aktobe Üniversitesi

Dr. Bakıt OSPANOVA

H.Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA

K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi

Dr. Bekzhan B. MEYRBAEV

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. B.K.ZAYADAN

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Caner KARAVİT

Mimar Sinan Üniversitesi

Dr. Cemal İNCE

Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA

Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Dr. Elvan YALÇINKAYA

Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Elena Belik VENIAMINOVNA

Vladivostok Devlet Ekonomi Üniversitesi

Dr. Fujimaki HARUYUKI

Tottori University

Dr. George RUDIC

Montreal Pedagoji Enstitüsü

Dr. Mahabbat OSPANBAEVA

Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Merina B. VLADIMIROVNA

Vladivostok Devlet Ekonomi Üniversitesi

Dr. Nadejda HAN

E.A. Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi

Dr. Necati DEMİR

Gazi Üniversitesi

Dr. Nobuaki TAKEDA

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

Sapparo City Üniversitesi

Dr. Osman Kubilay GÜL

Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Sarash KONYRBAEVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Shigeko KAMISHIMA

Sapparo City Üniversitesi

Dr. Takashi HASUNI

Sapparo City Üniversitesi

Dr. Tsendiin BATTULGA

Moğolistan Devlet Üniversitesi

Dr. T.O. ABISEVA

Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Ulbosin KIYAKBAEVA

Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi

Dr. ÜMRAN TÜRKYILMAZ

Gazi Üniversitesi

Dr. Wakako SADAHIRO

Sapparo City Üniversitesi

Dr. Vlademir VISLIVİY

Ukrayna Milli Teknik Üniversitesi

Dr. Yasin DÖNMEZ

Karabük Üniversitesi

Dr. Yoshio KANAZAKI

Tohoku University

FOTOĞRAF GALERİSİ

Kongre esnasında çekilmiş olan tüm fotoğraflara İKSAD KONGRE TOPLULUĞU Facebook Grubuna üye olarak erişim sağlayabilirsiniz.
<https://www.facebook.com/groups/518107318534159/>

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

KONGRE YERİ: **MARDİN HILTON GARDEN INN**

PROGRAM AKIŞI:

24.08.2019

KAYIT, OTURUMLAR VE KAPANIŞ KOKTEYLİ (20:00- 21:30)

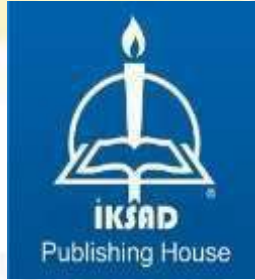
25.08.2019

GEZİ PROGRAMI

(Dara Harabeleri, DeyrulZafaran Manastırı)

Katılımcı Ülkeler:

Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan, Rusya, Irak, İran, KKTC

- Program bilimsel DİSİPLİNLER gözetilerek hazırlanmıştır. Lütfen programı dikkatlice kontrol ediniz. Programda çalışmanıza ilişkin eksiklik/hata olduğunu düşünüyorsanız en geç 13 AĞUSTOS tarihine kadar artuklukongresi@gmail.com adresi ile iletişime geçiniz. Programın yoğunluğu sebebiyle **saat değişikliği** taleplerinin karşılanamayacağını özellikle belirtmek isteriz
 - Her bir sunum için ayrılan süre **10 dk**'dır. Lütfen sürenizi aşmamaya özen gösteriniz
 - Oturumun başlatılması, sunum sıralamasının belirlenmesi, soru cevap alınması, ara verilmesi oturumun kapatılması ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Kongre Tüzel Kişiliği'ni temsilen **Oturum Başkanları TAM YETKİLİDİR**
 - Kongre özet ve tam metin kitapları, kongre takviminde belirtilen süre içerisinde yayınlanacaktır
 - Diğer yayın alternatifleri için kongre sonrasında ayrıca bilgilendirme mesajı gönderilecektir
 - Kongreyle ilgili her konuda düzenleme ve yürütme kurulu üyelerimiz ile koordinatörlerimizin sizlere hizmet etmekten kıvanç duyacağını ayrıca belirtmek isterim.
- Çok değerli çalışmanızla kongremize katılarak katkıda bulunduğunuz için yürekten teşekkür ederim.

Düzenleme Kurulu Başkanı

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

YÖNETİM-ORGANİZASYON	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÇİFTÇİ
SALON 1 OTURUM-1	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 09:00 – 11:00
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çağatay BAZ Öğr. Gör. Halit IRMAK	BLOCKCHAIN TEKNOLOJİSİ VE SANAL ARALARIN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çağatay BAZ Öğr. Gör. Halit IRMAK	KURUMSAL BİLGİ GÜVENLİĞİ, TEHDİTLER VE ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME
Muhammed Mahsun ŞAHİN Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ	SOSYAL SERMAYE ÜZERİNDEN ÇALIŞANLARIN İŞ TATMİNİ VE MOTİVASYON DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ; BATMAN ÜNİVERSİTESİ ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA
Abdullah TOK	ÇATALCA KÖYÜ ÖRNEĞİNDE MARDİN KIZILTEPE KÖYLERİNDEKİ İKTİSADİ VE SOSYAL HAYAT ÜZERİNE BİR İNCELEME
Serpil KAHRAMAN	CLUSTERING THE BIST 100 INDEX FOR PORTFOLIO MANAGEMENT
Doç. Dr. Baran ARSLAN	VİRAL PAZARLAMA VE MARKA BİLİNLİLİĞİ İLİŞKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK AMPİRİK BİR ÇALIŞMA
Doç. Dr. Baran ARSLAN	GERÇEK ZAMANLI PAZARLAMA
Dr. Öğretim Üyesi Vahap COŞKUN	24 HAZİRAN 2018 SEÇİMLERİNİN ANALİZİ
Assist Prof. Dr. Mudhaffar M. Noori	دإاقر المخر اطر ح ا ج ن ظ م ن المع ل ح و ات الم ق و ن در ص أ و ث ر ه ن ي
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ Doç. Dr. Yılmaz BAYAR Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZTÜRK	GOVERNMENT SIZE AND ECONOMIC GROWTH: EVIDENCE FROM EU TRANSITION ECONOMIES
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ Doç. Dr. Yılmaz BAYAR Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZTÜRK	PUBLIC DEBT AND PRIVATE INVESTMENT: EVIDENCE FROM EMERGING MARKET ECONOMIES
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ Doç. Dr. Yılmaz BAYAR Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZTÜRK	ECONOMIC COMPETITIVENESS AND PROSPERITY: EVIDENCE FROM EMERGING MARKET ECONOMIES

EDEBİYAT	OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Fatih SAKALLI
SALON 2 OTURUM-1	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 09:00 – 11:00
Doç. Dr. Fatih SAKALLI	NECATİ GÜNGÖR'ÜN ÖYKÜLERİNDE GELENEKSEL MESLEKLER
Doç. Dr. Fatih SAKALLI	NECATİ GÜNGÖR'ÜN ÖYKÜLERİNDE HAYVANSEVGİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Merve KARABULUT	JULI ZEH'İN "OYUN DÜRTÜSÜ" ADLI ROMANINDA KİMLİK KAVRAMI
Doç. Dr. Hasan YÜREK	BİR MEHMET EROĞLU ROMANI: YARIM KALANYÜRÜYÜŞ
Doç. Dr. Hasan YÜREK Neşegül BOYBEYİ	BİR EŞKIYA ROMANI: ÇEPEL DÜNYA
Doç. Dr. Hasan YÜREK Büşra TAN	BİYOĞRAFİ BAĞLAMINDA MİHMANDAR ADLI ROMANIN İNCELENMESİ
Öğretmen Dilek UZ	NECİP MAHFUZ'UN "HAN EL HALİLİ'DE" ROMANINDAKİ ARAPÇA KALIP İFADELER VE ATASÖZLERİ
Arş. Gör. Dr. Rifat İŞİK	NECİP MAHFUZ'UN "KUŞTIMUR KAHVEHANESİ" ADLI ROMANINDA SİYASİ TEMALAR
Arş. Gör. Dr. Rifat İŞİK Mehmet Beşir BULUT	KHALED ALKHAMİSSİ'NİN "TAKSİ" ADLI ROMANINA TOPLUM BİLİMSEL BİR YAKLAŞIM

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

TOPLUM-CİNSİYET	OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Sevinç ÖZER
SALON 3 OTURUM-1	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 09:00 – 11:00
Arş. Gör. Nurdilan ŞENER Arş. Gör. Ayşe Nur YILMAZ Arş. Gör. Filiz ERSÖĞÜTÇÜ	POSTPARTUM DÖNEMDE CİNSELLİK
Arş. Gör. Nurdilan ŞENER Arş. Gör. Filiz ERSÖĞÜTÇÜ	TÜRKİYE'DE BOŞANMA VE KADIN
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel DEMİREL	ÜVEY AİLE YAPISININ ÇOCUK ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİNİ AZALTMAYA YÖNELİK BİR ÇÖZÜM ÖNERİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel DEMİREL	YAKIN İLİŞKİLERDE ERKEĞE YÖNELİK ŞİDDET VE DUYGUSAL İSTİSMAR
Prof. Dr. Sevinç ÖZER	MİTİK BOYUTLARIYLA LANET
Doç. Dr. Rıza GÖKLER	AİLE YAPISININ, AİLENİN SOSYOKÜLTÜREL-SOSYO EKONOMİK ÖZELLİKLERİNİN VE EBEVEYN TUTUMLARININ ÇOCUKLARIN EĞİTİM HAYATINA OLAN ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Dinara FARDEEVA	VII ULUSLARARASI TÜRK TIYATROLARI FESTİVALI "TUGANLYK"
Öğr. Gör. Dr. Kevser GÜRCAN AKBAŞ	TÜRKLERİN DÜĞÜN GELENEKLERİNDE ÖZGÜN BİR TASARIM ÖRNEĞİ; GELİN HABERCİSİ/ ÇENGEL

FEN	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ADAK
SALON 4 OTURUM-1	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 09:00-11:00
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ADAK Dr. Hasan CANGİ	ÜÇ FAFLI BİLEZİKLİ ASENKRON MOTORLARA PROGRAMLANABİLİR DENETLEYİCİ KULLANARAK YOL VERME
Dr. Hasan CANGİ Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ADAK Prof. Dr. Ahmet Serdar YILMAZ	VOLTAGE AND CURRENT RIPPLE DETERMINATION FOR ÇUK DC/DC CONVERTER
Yük. Müh. Muhammet Yasin KALÇA Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Bengü SÜNBÜL Öğr. Gör. Hüseyin MÜNGAN	FOREKAZIKLI ANKRAJLI DUVAR SİSTEMLERİNİN SONLU ELEMANLAR YÖNTEMİ İLE ANALİZİ
Ebubekir İNAN	FUZZY R - SIMILARITY MEASURES
Ebubekir İNAN	Θ-FUZZY APPROXIMATELY ALGEBRAIC STRUCTURES
Dr. Mustafa UÇKUN	NEAR-RINGS ON NEARNESS APPROXIMATION SPACES
Abdullah BARAN Dr. Hasan CANGİ Prof. Dr. Ahmet Serdar YILMAZ	AKILLI EV OTOMASYONU İÇİN ENERJİ YÖNETİM SİSTEMİ GELİŞTİRİLMESİ VE UYGULANMASI
Dr. Öğr. Üyesi Erdal TURGUT Dr. Öğr. Üyesi Sevda SARITAŞ Prof. Dr. Muhammet YILDIRIM Prof. Dr. Emre GÜR	COMPARISON OF THE AS DEPOSITED NiCr 2 O 4: ZN AND NiO:ZN THIN FILMS TOGETHER WITH DEVICES GROWN BY RADIO FREQUENCY SPUTTERING TECHNIQUE

FEN	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Gör. Murat YOLCU
SALON 1 OTURUM-2	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 11:00 – 13:00
Dr. Öğr. Gör. Murat YOLCU Prof. Dr. Mehmet BAŞHAN Dr. Öğr. Üyesi Veysi KIZMAZ Prof. Dr. Elif İpek SATAR	KARBAMAT BİR İNSEKTİSİT OLAN CARBARYL'İN Oreochromis niloticus'UN KARACİĞERTRİAÇİLGLİSEROL FRAKSİYONU ÜZERİNE ETKİSİ
Dr. Öğr. Gör. Murat YOLCU Prof. Dr. Mehmet BAŞHAN Dr. Öğr. Üyesi Veysi KIZMAZ Prof. Dr. Elif İpek SATAR	TRİAZİN BİR HERBİSİT OLAN ATRAZİN'İN Oreochromis niloticus'UN SOLUNGAÇ FOSFOLİPİD FRAKSİYONU ÜZERİNE ETKİSİ
Dr. Öğr. Gör. Murat YOLCU Prof. Dr. Mehmet BAŞHAN Dr. Öğr. Üyesi Veysi KIZMAZ Prof. Dr. Elif İpek SATAR	TRİAZİN BİR HERBİSİT OLAN ATRAZİN'İN Oreochromis niloticus'UN SOLUNGAÇ +TOTAL LİPİD FRAKSİYONU ÜZERİNE ETKİSİ.
Günay MERHAN MUĞLU Prof. Dr. Emre GÜR	MAGNETRON-SPUTTERED WO3 FILMS FOR GAS SENSOR APPLICATIONS
Ceren ERCOŞKUN	HİDROELEKTRİK SANTRALLERİ VE KIRSAL SOYLULAŞTIRMA: HASANKEYF VE YUSUFELİ ÖRNEKLERİ
Günay MERHAN MUĞLU Emre GÜR	GROWTH OF WO 3 THIN FILMS BY RF MAGNETRON SPUTTERING FOR ELECTROCHROMIC DEVICE
Dr. Öğr. Üyesi Sevda SARITAŞ Dr. Öğr. Üyesi Erdal TURGUT Prof. Dr. Muhammet YILDIRIM Prof. Dr. Emre GÜR	INVESTIGATION OF GAS SENSOR PROPERTIES OF AS-DEPOSITED AND ZN, AL DOPED NICR 2 O 4

VET.	OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Güllü KIRAT
SALON 2 OTURUM-	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 11:00 – 13:00
Öğr. Gör. Veysi ACIBUCA Prof. Dr. Dilek BOSTAN BUDAK	BATMAN İLİNDE KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIĞIN GELİŞMESİNİ ÖNLEYEN FAKTÖRLER
Öğr. Gör. Veysi ACIBUCA Prof. Dr. Dilek BOSTAN BUDAK	DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIĞIN ÖNEMİ
Doç. Dr. Güllü KIRAT	DOĞAL OLARAK YETİŞEN VERBASCUM EUPHRATICUM L. BİTKİSİNDE ELEMENT AKÜMÜLASYONU VE TRANSKLASYONU (NARMAN), ERZURUM, TÜRKİYE
Doç. Dr. Güllü KIRAT	GÜMÜŞ KASABASI TOPRAK ÖRNEKLERİNDE ELEMENTLERİN ALANSAL DAĞILIMLARININ İNCELENMESİ (GÜMÜŞHACIKÖY), AMASYA, TÜRKİYE
Ebru ÖZYURT Gökçen GÜVENÇ Dr. Öğr. Üyesi Burçin ALTINBAŞ Prof. Dr. Murat YALÇIN Ebru YALÇIN	PHOENIXİN'İN ERKEK SIÇANLARDA REPRODÜKTİF HORMONLAR ÜZERİNE ETKİLERİ
Ebru YALÇIN Gökçen GÜVENÇ Dr. Öğr. Üyesi Burçin ALTINBAŞ Ebru ÖZYURT Prof. Dr. Murat YALÇIN	NEFATİN'İN ERKEK SIÇANLARDA HİPOTALAMO- HİPOFİZER- GONADAL AKS ÜZERİNE ETKİLERİ
Yusuf ALAN	Lactobacillus paraplantarum STARTER KÜLTÜRÜ VE SİRKE KULLANILARAK GEMLİK TİPİ SİYAH ZEYTİN

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

ZİRAAT	OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Cuma AKINCI
SALON 3 OTURUM-2	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 11:00 – 13:00
Emrah RAMAZANOĞLU Doc. Dr. Erdal SAKİN Elif Didem SAKİN	MISIR BİTKİ BİYOMASI İLE BİYOÇARININ TOPRAKTA KARBONDİOKSİT (CO ₂) EMİSYONUNA ETKİSİ
Ziraat Mühendisi Şehmus ÖZMEN Prof. Dr. Kenan KAYNAŞ	MARDİN İLİ BEYAZSU HAVZASINDA YETİŞTİRİLEN ‘TERAKKİ ZER’ NEKTARİN GENOTİPİNİN POMOLOJİK TANIMLANMASI
Merve BAYHAN Remzi ÖZKAN Araş. Gör. Önder ALBAYRAK Prof. Dr. Mehmet YILDIRIM Prof. Dr. Cuma AKINCI	AŞIRI KURAK SEZONDA EKMEKLİK BUĞDAY GENOTİPLERİNİN PERFORMANSLARININ TEST EDİLMESİ
Merve BAYHAN Remzi ÖZKAN Arş. Gör. Önder ALBAYRAK Prof. Dr. Mehmet YILDIRIM Prof. Dr. Cuma AKINCI	ARPA GENOTİPLERİNİN DİYARBAKIRDA KURAK GEÇEN SEZONDA VERİM VE FİZYOLOJİK ÖZELLİKLER YÖNÜNDEN İNCELENMESİ
Arş. Gör. Önder ALBAYRAK Prof. Dr. Cuma AKINCI	BAZI MISIR POPULASYONLARININ ÇİMLENME DÖNEMİNDE KURAKLIĞA KARŞI TEPKİLERİNİN BELİRLENMESİ
Hasan GÜRAN Prof. Dr. Cuma AKINCI	İLERİ EKMEKLİK BUĞDAY (<i>Triticum aestivum</i> L.) HATLARINDA VERİM VE BAZI VERİM ÖGELERİNİN BELİRLENMESİ
Ziraat Yük. Müh. Nurettin BARAN Öğr. Gör. Mehtap ANDIRMAN	BATMAN AKTARLARINDA SATILAN TIBBİ BİTKİLER VE KULLANIM ÖZELLİKLERİ
Ziraat Yük. Müh. Zeki YAMAN Dr. Öğr. Üyesi Hasan HALİLOĞLU	AN ASSESSMENT ON ADAPTION RATIOS, YIELD POTENTIALS AND PROFITABILITY OF COTTON VARIETIES GROWN IN VIRANSEHIR REGION

ZİRAAT	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Mansur Seymen SEĞMENOĞLU
SALON 4 OTURUM-2	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 11.00- 13:00
İsmail BAYYİĞİT Doç. Dr. Ebru SAKAR Prof. Dr. Bekir Erol AK	MARDİN İLİ ZEYTİN YETİŞTİRİCİLİĞİNDE İYİ TARIM UYGULAMALARI POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Mizgin AY Doç. Dr. Ebru SAKAR Prof. Dr. Bekir Erol AK	DERİK İLÇESİNDE (MARDİN) YETİŞTİRİLEN YEREL ZEYTİN ÇEŞİTLERİNİN POMOLOJİK ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Mansur Seymen SEĞMENOĞLU	ADANA İLİ VE ÇEVRESİNDE ARI ÖLÜMLERİNE ORGANİK KLORLU PESTİSİTLERİN ETKİSİ
Ziraat Yük. Müh. Sibel İPEKEŞEN	BAZI BÖRÜLCE ÇEŞİTLERİNDE FARKLI AZOT DOZLARININ VERİM VE VERİM ÜSURLARINA ETKİSİ
Ziraat Yüksek Mühendisi Savaş EKER Ziraat Yük. Müh. Sibel İPEKEŞEN Prof. Dr. Behiye Tuba BİÇER	FARKLI GÜBRE UYGULAMALARININ BAZI NOHUT ÇEŞİTLERİNDE VERİM VE VERİM ÜSURLARINA ETKİSİ
Selma KULPU	ANTEPFISTIĞI ÜRÜNLERİNE MİKRODALGA UYGULAMASI İLE MİKROORGANİZMA SAYISININ AZALTILMASI
Doç. Dr. Songül ÇANAKCI-GÜLENGÜL Fadime KARABULUT	CHANGES IN OXIDATIVE STRESS IN MAIZE SEEDLINGS TO 2.4 DICHLOROPHENOXYACETIC ACID APPLICATION

MÜHENDİSLİK	OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Özge Yalçın ERÇOŞKUN
SALON 1 OTURUM-3	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 13:00-14:30
Dr. Yıldırım Tosun	MICROWAVE MELTING OF CA FERRITE SALT SLURRIES FOR ENERGY STORAGE
Dr. Yıldırım Tosun	MİKRODALGA ETKİLİ ATIK ÇAMUR HAZIRLAMA VE İŞLEME – AKTİF ÇAR/AKTİF KARBON / KİL PELLETLERİNİN ÜRETİMİ
Öğr. Gör. Yıldırım ÖZÜPAK Öğr. Gör. Emrah ASLAN Prof. Dr. Mehmet Salih MAMIŞ	AKIM TRANSFORMATÖRLERİNİN YILDIRIM DARBE ANALİZLERİNİN ANSYS@MAXWELL İLE GERÇEKLEŞTİRİLMESİ
Öğr. Gör. Yıldırım ÖZÜPAK Öğr. Gör. Emrah ASLAN Prof. Dr. Mehmet Salih MAMIŞ	GEÇİCİ REJİM ALTINDAKİ GERİLİM TRANSFORMATÖRLERİNİN ANSYS@MAXWELL İLE ANALİZİ
Y. Şehir Plancısı Ali Burak ASLAN Prof. Dr. Özge Yalçın ERÇOŞKUN	SÜRDÜRÜLEBİLİR YEREL GELİŞMEDE YAVAŞ ŞEHİR HAREKETİ: ANKARA – GÜDÜL ÖRNEĞİ –
Özkan AÇIŞLI Eylül Miray CEYLAN Rüstem BİLMEZ	REMOVAL OF CRUDE OIL FROM AQUEOUS SOLUTION BY USING EXPANDED PERLITE, CORNCOB AND FIBER
Tansu ÜNLÜ Doç. Dr. Nursu TUNALIOĞLU Dr. Öğr. Melis UZAR	İNSANSIZ HAVA ARACI İLE YOL ÇIKARIMI

EĞİTİM	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Halit TAŞKIN
SALON 2 OTURUM-3	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 13:00-15:00
Ali TUM Doç. Dr. Tamer KUTLUCA Samet GÜNDÜZ	FARKLI ÖĞRENME YÖNTEMLERİYLE ZENGİNLEŞTİRİLEN ÖĞRENME ORTAMINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ
Samet GÜNDÜZ Doç. Dr. Tamer KUTLUCA Ali TUM	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN VAN HIELE GEOMETRİK DÜŞÜNME DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Halit TAŞKIN	TÜRKİYE'DE NASIL BİR MÜHENDİSLİK LİSANS EĞİTİMİ UYGULANMALIDIR?
Prof. Dr. Feryal CUBUKCU Kübra AKSAK	AN INVESTIGATION OF THE PHILOSOPHICAL INQUIRY PROCESSES OF CHILDREN IN L2
Dr. Öğr. Üyesi Semra TETİK	MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN KÜLTÜREL ZEKA DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Dr. Öğr. Üyesi Semra TETİK	ÖRGÜTSEL STRES KAYNAKLARI VE KAMU KURUMLARINDA ÇALIŞANLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA ÖRNEĞİ
Teymur EROL Prof. Dr. Hasan KAVRUK	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK ÜSTBİLİŞSEL YAZMA STRATEJİLERİ ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
Öğretmen Firdevs KIZIR Prof. Dr. Nejla YÜRÜK	SEKİZİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ISI VE SICAKLIK KONUSUNA İLİŞKİN GRAFİKLERİ ÇİZME, OKUMA VE YORUMLAMADA KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLARIN BELİRLENMESİ
Öğr. Gör. Yasemin YÜCESAN	OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE TAM GÜN VE YARIM GÜN EĞİTİM İLE ÇOCUKLARIN OKUL OLGUNLUĞU İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

KİMYA-MÜHENDİSLİK	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şakir ECE
SALON 3 OTURUM-3	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 13:00-15:00
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şakir ECE Prof. Dr. Ömer ŞAHİN Dr. Öğr. Üyesi Sinan KUTLUAY	BENZENİN GAZ-FAZI ADSORPSİYONU İÇİN YENİ BİR ADSORBENT OLARAK FE 3 O 4 NANOPARÇACIKLARIN SENTEZLENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Şakir ECE Prof. Dr. Ömer ŞAHİN Dr. Öğr. Üyesi Sinan KUTLUAY	MANYETİK FE 3 O 4 @SİO 2 NANO-ADSORBENTİN TOLUENİN GAZ-FAZI ADSORPSİYONU İÇİN KULLANIMI
Ömer Faruk ÇİRİ Dr. Hasan CANGİ	PULSE OKSİMETRE ÖLÇÜLMESİ VE KABLOSUZ VERİCİ KULLANILARAK İLETİLMESİ
Doç. Dr. Yılmaz GÜNDÜZALP Dr. Murat POLAT	GEOMETRIC PROPERTIES OF LORENTZIAN ALMOST PARACONTACTS SUBMERSIONS
Doç. Dr. Yılmaz GÜNDÜZALP Dr. Murat POLAT	ON LORENTZIAN SUBMERSIONS WHOSE TOTAL MANIFOLDS ARE LORENTZIAN ALMOST PARACONTACT
Öğr. Gör. Samed ŞİMŞEK Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin AKŞİT Dr. Öğr. Üyesi Kemal Volkan ÖZDOKUR Prof. Dr. Ekrem KÖKSAL	NEW SOURCE OF ARBUTIN: O. galegifolia and O. nitida.
Öğr. Gör. Samed ŞİMŞEK Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin AKŞİT Prof. Dr. Ekrem KÖKSAL	IMPROVING A RAPID ISOLATION PROCESS FOR AXILLARIN
Adem YILMAZ Zülal UĞUR	GELECEĞİN ENERJİ KAYNAĞI HİDROJEN
Muhammed Enis YILDIZ Adem YILMAZ	YAKIT HÜCRESİ TEKNOLOJİSİNİN GELİŞİMİ VE GELECEĞİ

SAĞLIK	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Zafer PEKKOLAY
SALON 4 OTURUM-3	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 13:00-15:00
Öğr. Gör. Harun GENCER Doç. Dr. Mehmet Salih KAYA Prof. Dr. Fahri RAVIROÇLU	FARKLI METABOLİK CERRAHİ YÖNTEMLERLE OPERASYON GEÇİRMİŞ HASTALARIN OPERASYON ÖNCESİ VE SONRASI HEMATOLOJİK VE BİYOKİMYASAL PARAMETRELERİN RETROSPEKTİF OLARAK FİZYOLOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
Arş. Gör. Filiz ERSÖĞÜTÇÜ Arş.	SAVAŞ SONRASI BİREYİN PSİKOSOSYAL HEMŞİRELİK BAKIMI
Arş. Gör. Filiz ERSÖĞÜTÇÜ Arş.	ÇOCUK VE ERGENLERDE PSİKİYATRİK ACİL; SUİCİD
Dr. Öğr. Üyesi Zafer PEKKOLAY Prof. Dr. Abdurrahman ISIKDOĞAN	ERKEN EVRE MEME KANSERİNDE LOKAL NÜKSÜ VE SİSTEMİK METASTAZI ETKİLEYEN PROGNOSTİK FAKTÖRLER
Şirin ÇELİKKANAT Öğr. Üy. Zeynep ÇİNCÖRMÜŞ	MEME KANSERİ RİSK FAKTÖRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE RİSKLİ KADINA HEMŞİRELİK YAKLAŞIMI
Şirin ÇELİKKANAT Öğr. Üy. Zeynep GÜNGÖRMÜŞ	SURİYELİ MÜLTECİ KADINLARIN AİLE PLANLAMASINA İLİŞKİN BİLGİ VE GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA
Uzm. Dr. Ziya KALKAN	PALYATİF BAKIM HİZMETLERİNDE SBÜ DİYARBAKIR GAZİ YAŞARGİL EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİ ÖRNEĞİ: SON BİR YILDA HİZMET ALAN HASTALARIMIZIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ VE PALYATİF BAKIM HİZMETLERİNİN ÖNEMİ
Muhamet AFŞİN	İNFERİLİTE ŞİKAYETİ OLAN BİREYLERDEN ALINAN SPERMİYUMLARIN MORFOLOJİLERİNİN KRUGER STRICT KRİTERLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ
Muhamet AFŞİN	ERKEKLERDE RİSKLİ YAŞAM BİÇİMİ DAVRANIŞLARI VE İNFERTİLİTE

VET. ZİRAAT	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul GÖK
SALON 1 OTURUM-4	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 14:30-16:00
Dr. Öğr. Üyesi Banu ATALAY	BATMAN İLİ ÇEVRESİNDE GÖRÜLEN AKREP TÜRLERİNDEN SALGILANAN VENOMLARIN İN VİVO FİZYOLOJİK ETKİLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Banu ATALAY	TÜRKİYE'DE AKREP VENOMUNA KARŞI ANTİVENOM ÜRETİMİNDE GÜNCEL DURUM
Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKBULUT	ORTODONTİDE DUDAK DAMAK YARIKLI HASTALARA YAKLAŞIM
Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKBULUT	FARKLI ANTİSEPTİK GARGARALARIN DEBONDİNG SONRASI BAKTERİYEMİ OLUŞUMUNA ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul GÖK Prof. Dr. Recep FEDAKAR	KASABIN BOĞAZLAMA İLE İNTİHARI
Dr. Öğrt. Üyesi Muammer BAŞŞİ Doç. Dr. İrfan EMRE	İNSAN SAĞLIĞINA FAYDALARIYLA RESVERATROL
Doç. Dr. İrfan EMRE Doç. Dr. Murat KURŞAT Dr. Öğrt. Üyesi Muammer BAŞŞİ Öğr. Gör. Mustafa Yunus EMRE Prof. Dr. Ökkeş YILMAZ	SALVIA SYRIACA L. TAKSONUNUN STEROL, YAĞ ASİDİ VE VİTAMİN DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ
Saime Gülsüm BATMAN Zülal KESMEN	MAYA MANNOPROTEİNLERİ VE BİYOTEKNOLOJİK ÖNEMİ

SANAT MİMARİ	OTURUM BAŞKANI: Dr. Səadət ƏLİYEVƏ
SALON 2 OTURUM-4	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 15:00-17:00
Araş. Gör. Merve BULDAÇ Prof. Dr. Ruşen YAMAÇLI	KATILIMCI TASARIM BAĞLAMINDA ANITKABİR MEZAR MİMARİSİ
Musa MURSAQULİYEV Dr. Səadət ƏLİYEVƏ	AVEY VƏ KEŞİKÇİDAĞ QORUQLARINDAKI ABİDƏLƏRİN OXŞAR XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Ar. Gör. Sümeyra EROĞLU Dr. Öğr. Üyesi Ferhat PAKDAMAR	MİMARİ TASARIM STÜDYO EĞİTİMİNDE BULANIK DEĞERLENDİRME ÖNERİSİ
Dr. Öğr. Üyesi F. Fatih GÜLŞEN	ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ KİLİKYA BÖLGESİ HAMAM MİMARİSİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ
Dr. Öğr. Üyesi F. Fatih GÜLŞEN	ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ HAMAMLARINDA HYPOCAUST VE DUVAR ISITMA SİSTEMİ ELAMANLARI
Sümeyye AKBABA Prof. Dr. Özge YALÇINER ERÇOŞKUN	MERKEZ ANKARA PROJESİ VE EKOLOJİK KENTSEL TASARI
Arş. Gör. Gözde KESTELLİOĞLU	AKILLI KENTLERİ ANLAMAK VE KENTLERLE AKILLANMAK: ÖRNEKLERLE KISA BİR DEĞERLENDİRME
Bariş CİLKEZ Doç. Dr. Erdinç DOĞANCI	DEMİRYOLLARINDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ UYGULAMALARI VE ÖRNEK RİSK DEĞERLENDİRME ÇALIŞMASI
Neslihan ADSAN Doç. Dr. Dilek ÖZTAŞ Prof. Dr. Ergun ERASLAN	İŞ HİJYENİ MEVZUATINDA BİR DEĞERLENDİRME ÇALIŞMASI

FİNANS	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ELA
SALON-3 OTURUM-4	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 15:00-17:00
Dr. Öğr. Üyesi Ali Antepli Öğr. Gör. Memiş KARAER	DİJİTAL MUHASEBE; MUHASEBE EĞİTİMİ VE MUHASEBECİLİK MESLEĞİNE ETKİLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Ali Antepli Öğr. Gör. Memiş KARAER	TÜRKİYE EKONOMİSİ GENEL BÜTÇE VERGİ GELİRLERİ İÇİNDE DOLAYSIZ VE DOLAYLI VERGİLER (2000-2015)
Dr. Öğretim Üyesi Alper GEDİK	GİRİŞİMCİLİK YENİ EKONOMİ VE İNOVASYON İLİŞKİSİ
Öğr. Gör. Şükrü GÜVEN Dr. Öğretim Üyesi Alper GEDİK	GÜMRÜK MÜŞAVİRLİĞİ MESLEĞİ VE TÜRKİYEDEKİ İŞLEYİŞİ
Öğr. Gör. Şükrü GÜVEN	GÜMRÜK MÜŞAVİRLİĞİ MESLEĞİ VE TÜRKİYEDEKİ İŞLEYİŞİ
Arş. Gör. Bengü KAYAPALI Arş. Gör. Nigar ALEV Arş. Gör. Muhyettin ERDEMLİ	REEL DÖVİZ KURU VE ENFLASYONUN BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA
Arş. Gör. Muhyettin ERDEMLİ Arş. Gör. Bengü KAYAPALI Arş. Gör. Nigar ALEV	G7 ÜLKELERİNDE ENFLASYON, İŞSİZLİK VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ
Prof.Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ	SOSYO- EKONOMİK AÇIDAN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE MARDİN EKONOMİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ELA	DİJİTAL KAYITDIŞI EKONOMİ: GENEL BİRBAKİŞ
Dr. Öğr. Üyesi İlknur ÖZTÜRK	ÖRGÜTLERDE KARANLIK LİDERLİK

YÖNETİM ORG.	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Fuat LEBE
SALON 4 OTURUM-4	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 15:00 – 17:00
Prof. Dr. Fatma Zehra TAN Nurdan KALAYCI İsmail Hakkı KAVAK	KAMUDA ÖĞRENME OLGUSU: KARABÜK BELEDİYESİ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Fuat LEBE	KİŞİ BAŞI GELİR İLE EKONOMİK BÜYÜMENİN YURTİÇİ TASARRUFLA İLİŞKİSİ: 1960-2018
Dr. Öğr. Üyesi Fuat LEBE	DOĞAL GAZ İLE KÖMÜR ENERJİ KAYNAKLARI İKAME Mİ YOKSA TAMAMLAYICI MALLAR MI? TÜRKİYE İÇİN BİR TALEP ANALİZİ
Doç. Dr. Nezh TAYYAR Dr. Öğr. Üyesi Fatma AKYÜZ Dr. Öğr. Gör. Tolga YEŞİL Rojhat ARSLAN	MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ ETİK ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: UŞAK İLİ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhakim Bahadır DARI	PROFESYONEL BİR HALKLA İLİŞKİLER UYGULAYICISI OLARAK AHİLİK KURUMU
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhakim Bahadır DARI	İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE EĞİTİMDE YAŞANAN DİJİTAL DÖNÜŞÜM
Farhad Michael TAHER	THE ROLE OF THE MODERN BANKING SERVICES IN ACHIEVING THE CONTEMPORARY APPROACHES OF THE BANKS THE STUDY ANALYSED THE SAMPLE OF BANKS IN KURDISTAN REGION IRAQ
Dr. Öğr. Üyesi Aziz BELLİ Emrah KEPEKÇİ	SOSYAL BELEDİYECİLİK UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: KAHRAMANMARAŞ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Aziz BELLİ Emrah KEPEKÇİ	BELEDİYE PERSONELİNİN ÇEVRE BİLİNCİNİ ÖLÇMEYE YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI: KAHRAMANMARAŞ İLİ DULKADİROĞLU İLÇE BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

İLÂHİYAT	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğretim Üyesi Ersan ÖZTEN
SALON-1 OTURUM-5	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 16:30 – 19:00
Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin TAŞ	İLME VERİLEN ÖNEM VE ÂLİMLERİN STATÜSÜ BAĞLAMINDA BAYKARA HERAT'INI HAMSETÜ'L-MÜTEHAYYİRİN'DEN OKUMAK
Dr. Öğr. Üyesi Maşallah TURAN	İLK İNSAN VE İLK PEYGAMBERİN YARATILIŞ SERÜVENİ
Dr. Öğr. Üyesi Maşallah TURAN	BATIDA, KUR'AN VAHYİ VE PEYGAMBERLİK KONUSUNDA SERGİLENEN TUTUM (Montgomery Watt Örneği)
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem UYSAL	ZEVÂİD KÜLTÜRÜNDE MECMAU'Z-ZEVÂİD
Fatih PEKOL	ARTUKLULAR DÖNEMİN DE MARDİN'DE SEYYİD BİR AİLE; "ZİRKİLER" VE BU AİLEYE MENSUP ÖNEMLİ BİR ŞAHSİYET ŞEYH HASAN ZERRAKİ
Rıdvan DEMİR Uzman Utku KESKİN	HEKİM-FİLOZOF ER-RÂZÎ'NİN AHLAK FELSEFESİ İŞİĞİNDE NEFİS TERBİYESİ VE TIP AHLAKINA İLİŞKİN ÖNERİLERİ
Dr. Öğretim Üyesi Ersan ÖZTEN	DİNİN İNSANA VERDİĞİ DEĞER/İNSANIN DİNDEKİ YERİ
Dr. Öğr. Üyesi Halil AKÇAY	MARDİN-HALEP ATASÖZLERİ BİRLİĞİNE DAİR BİR ESER: el- EMSÂLU'Ş-ŞA'BİYYE'İ-HALEBİYYE VE EMSÂLU MÂRDİN
Dr. Öğr. Üyesi Halil AKÇAY	ŞEYH MUHAMMED EMİN HAYDERÎ'NİN KÜRTÇE ŞAFİİ İLMİHALİ "VERDU'L-ETFÂL"İ

EĞİTİM	OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Naki ERDEMİR
SALON 2 OTURUM-5	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT 17:00 – 19:00
Sümeyye Güner BEDİR Doç. Dr. Ayten Pınar BAL	ÖĞRENCİLERİN RUTİN OLMAYAN PROBLEMLERDEKİ PERFORMANSLARININ İNCELENMESİ
Sümeyye Güner BEDİR	STEM EĞİTİMİNİ DERSLERİNDE UYGULAYAN ÖĞRETMENLERİN STEM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ
Dr. Hüseyin POLAT Dr. Fatma Bilge EMRE	ARGÜMANTASYON YÖNTEMİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNME ÜZERİNE ETKİSİ
Dr. Hüseyin POLAT Dr. Fatma Bilge EMRE	MANTIKSAL DÜŞÜNME BECERİLERİ ÖLÇEĞİ: GÜVENİRLİLİK VE GEÇERLİLİK ÇALIŞMALARI
Prof. Dr. Naki ERDEMİR Jiyan ZENGİN	FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMENLİĞİNİN CAZİP HALE GETİRİLMESİ HAKKINDA ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖRÜŞLERİ
Prof. Dr. Naki ERDEMİR Jiyan ZENGİN	VELİNİN ARZU ETTİĞİ FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMEN PROFİLİ VE EĞİTİM PROGRAMI KONUSUNDA GÖRÜŞÜNÜN TESBİTİ

GÖÇ, SOSYOLOJİ	OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Emrah AKBAŞ
SALON 3 OTURUM-5	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT: 17:00 – 19:00
Araš. Gör. Gizem Hediye EREN	TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ BAĞLAMINDA CİNSİYETLENDİRİLMİŞ NESNELER: ZİPPO ÇAKMAK ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz EMRE Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül ULUTAŞ Öğr. Gör. Mine AYANOĞLU Öğr. Gör. Cihangir KAÇMAZ	TÜRKİYE ‘DE YAŞAYAN GÖÇMEN SURİYELİ ANNELERİN ÇOCUK EĞİTİMİ YETERLİLİĞİ DÜZEYLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz EMRE Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül ULUTAŞ Öğr. Gör. Mine AYANOĞLU Öğr. Gör. Cihangir KAÇMAZ	TÜRKİYE ‘DEKİ SURİYELİ ANNELERİN EBEVEYN YETKİNLİK DÜZEYLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Fethi NAS	MARDİN’DEN BEYRUT’A GÖÇ HAREKETLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Fethi NAS	DEMOKRATİK ÜLKELERDE GÖÇMEN SORUNU
Songül GELDİ	TOPLUMSAL BELLEĞİ YENİDEN TALEP ETMEK: MEYDAN
Doç. Dr. Emrah AKBAŞ Doç. Dr. Rıza GÖKLER	ADÖLESAN EVLİLİKLER VE ADÖLESAN ANNELİKLERİN İNCELENMESİ
ИСАЕВА ЖАҚСЫГҮЛ ИБАДУЛЛАЕВНА	«СӨЙЛЕУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ ҚАТЫНАС» ФЕНОМЕНІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ
FELESEFE, EDEBİYAT	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ABDÜLHADİOĞLU
SALON 4 OTURUM-5	24.08.2019- CUMARTESİ SAAT: 17:00 – 19:00
Dr. Öğr. Üyesi Mualla MURAT Rabia ÇATAKLI Öznur İŞGÖREN	KELOĞLAN MASALLARINDA ŞİDDET
Dr. Öğr. Üyesi Mualla MURAT Şeyma DOĞAN Rumman Emine ÖNER	“AFACANLAR SINIFI” ANİMASYON FİLMİ VE KÖK DEĞERLER
Dr. Öğr. Üyesi Mualla MURAT Rabia ÇATAKLI Öznur İŞGÖREN	KELOĞLAN MASALLARINDA BÜYÜ
Dr. Öğr. Üyesi Gönül ERDEM NAS	AĞIZ ÇALIŞMALARINDA SÖZ VARLIĞININ DERLENMESİNİN ÖNEMİ
Ahmet İNAL	NİETZSCHE NİHİLİST MİDİR?
Ahmet İNAL	FİCHTE’NİN BEN FELSEFESİ BAĞLAMINDA GÜNÜMÜZDE TEZAHÜR EDİLEN İRK VE ŞİDDET KAVRAMI
Arş. Gör. Dr. Murat COŞKUNER Öğr. Gör. Seçil ASLAN COŞKUNER	ETNO-DİNSEL KİMLİKLERDE DİN VE SOYUN ÖNEMİ: BİRHALK DİNİ OLARAK ALEVİLİKTE SOYUN KURUCU İŞLEVİ
Arş. Gör. Dr. Murat COŞKUNER Öğr. Gör. Seçil ASLAN COŞKUNER	DİL VE İKTİDAR: İKTİDAR AĞININ KAYNAĞI OLARAK ÜRETİCİ DİL
Öğr. Gör. Naime DURAN	DEYİM ÇEVİRİSİ: AZİZ NESİN’İN “HOPTİRİNAM” ÇEVİRİSİ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ABDÜLHADİOĞLU	MARDİN ARAPÇA DİYALEKTİNDE TÜRKÇE DİSEL VE KÜLTÜREL UNSURLAR

POSTER YAZARLARI	SERGİLENECEK POSTERLER
Canan Cennet KARADERİ Doç. Dr. Hüseyin	PROLINE FORMATION (PRODUCE) IN THE P.AERUGINOSA: UNDER DIFFERENT WASTES
Canan Cennet KARADERİ Doç. Dr. Hüseyin	BIOFILM EFFECT AND GROWTH OF WASTE CHEESE WHEY (WCW) ON BACTERIA
Taha BAYRAKTAR Öğr. Gör. Samed ŞİMŞEK Dr. Öğr. Üyesi. Hüseyin AKŞİT Prof. Dr. Ekrem	TANACETUM ALYSSIFOLIUM BİTKİSİNDEN İZOLE EDİLEN RUTİN ve İZOFRAKSETİN BİLEŞİKLERİNİN RADİKAL GİDERME AKTİVİTELERİ
Nilgün KARSLIOĞLU Doç. Dr. Mehmet Salih KAYA Prof. Dr. Fahri	ATOPIK ASTIMLI ÇOCUKLARDA DİYETE PREBİYOTİK ÖZELLİKLİ LİF İLAVESİNİN ASTİM PARAMETRELERİ ÜZERİNE ETKİSİ
Araş. Gör. N. Şeyma AKYEL KASIRGA	İCRA TAKİBİNDE DERDESTLİK
Fatih KOCALAN Dr. Öğr. Üyesi Çelik TATAR	DOĞAL AFETLERDE ARAMA VE KURTARMA ÇALIŞMALARININ AFET ÖZELLİĞİNE GÖRE BELİRLENMESİ

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	i
FOTO GALERİ	ii
BİLİM KURULU	iii
PROGRAM	iv
CONTENT	v

TAM METİNLER

Fatih SAKALLI <i>NECATİ GÜNGÖR'ÜN ÖYKÜLERİNDE GELENEKSEL MESLEKLER</i>	1-15
Fatih SAKALLI <i>NECATİ GÜNGÖR'ÜN ÖYKÜLERİNDE HAYVAN SEVGİSİ</i>	16-24
Hasan YÜREK <i>BİR MEHMET EROĞLU ROMANI: YARIM KALAN YÜRÜYÜŞ</i>	25-32
Hasan YÜREK, Neşegül BOYBEYİ <i>BİR EŞKIYA ROMANI: ÇEPEL DÜNYA</i>	33-41
Hasan YÜREK, Büşra TAN <i>BİYOGRAFİ BAĞLAMINDA MİHMANDAR ADLI ROMANIN İNCELENMESİ</i>	42-54
Rıfat IŞIK <i>NECİP MAHFUZ'UN "KUŞTIMUR KAHVEHANESİ" ADLI ROMANINDA SİYASİ TEMALAR</i>	55-68
Rıfat IŞIK, Mehmet Beşir BULUT <i>KHALED ALKHAMİSSİ'NİN "TAKSİ" ADLI ROMANINA TOPLUM BİLİMSEL BİR YAKLAŞIM</i>	69-87
Ahmet ABDÜLHADİOĞLU <i>MARDİN ARAPÇA DİYALEKTİNDE TÜRKÇE DİLSEL VE KÜLTÜREL UNSURLAR</i>	88-98
Samet GÜNDÜZ, Tamer KUTLUCA <i>ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN VAN HİELE GEOMETRİK DÜŞÜNME DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ</i>	99-104
Kübra AKSAK, Feryal CUBUKCU <i>AN INVESTIGATION OF THE PHILOSOPHICAL INQUIRY PROCESSES OF CHILDREN IN L2</i>	105-113
Semra TETİK <i>MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN KÜLTÜREL ZEKA DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA</i>	114-124
Semra TETİK <i>ÖRGÜTSEL STRES KAYNAKLARI VE KAMU KURUMLARINDA ÇALIŞANLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA ÖRNEĞİ</i>	125-136

Hüseyin POLAT, Fatma Bilge EMRE <i>ARGÜMANTASYON YÖNTEMİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNMEYE KATKISI</i>	137-143
---	---------

Naki ERDEMİR, Jiyan ZENGİN	144-151
<i>FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMENLİĞİNİN CAZİP HALE GETİRİLMESİ HAKKINDA ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖRÜŞLERİ</i>	
Naki ERDEMİR, Jiyan ZENGİN	152-157
<i>VELİNİN ARZU ETTİĞİ FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMEN PROFİLİ VE EĞİTİM PROGRAMI KONUSUNDA GÖRÜŞÜNÜN TESBİTİ</i>	
Ali ANTEPLİ, Memiş KARAER	158-173
<i>DİJİTAL MUHASEBE; MUHASEBE EĞİTİMİ VE MUHASEBECİLİK MESLEĞİNE ETKİLERİ</i>	
Memiş KARAER, Ali ANTEPLİ	174-184
<i>TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GENEL BÜTÇE VERGİ GELİRLERİ İÇİNDE DOLAYSIZ VE DOLAYLI VERGİLER (2000-2015)</i>	
Alper GEDİK	185-189
<i>GİRİŞİMCİLİK, YENİ EKONOMİ VE İNOVASYON İLİŞKİSİ</i>	
Şükrü GÜVEN, Alper GEDİK	190-197
<i>GÜMRÜK MÜŞAVİRLİĞİ MESLEĞİ VE TÜRKİYEDEKİ İŞLEYİŞİ</i>	
Nigar ALEV, Bengü KAYAPALI, Muhyettin ERDEML	198-206
<i>REEL DÖVİZ KURU VE ENFLASYONUN BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA</i>	
Muhyettin ERDEMLİ, Bengü KAYAPALI, Nigar ALEV	207-215
<i>G7 ÜLKELERİNDE ENFLASYON, İŞSİZLİK VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ</i>	
Ali Yılmaz GÜNDÜZ	216-225
<i>SOSYO- EKONOMİK AÇIDAN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE MARDİN EKONOMİSİ</i>	
Merve BULDAÇ, Ruşen YAMAÇLI	226-240
<i>KATILIMCI TASARIM BAĞLAMINDA ANITKABİR MEZAR MİMARİSİ</i>	
Sümevra EROĞLU, Ferhat PAKDAMAR	241-262
<i>MİMARİ TASARIM STÜDYO EĞİTİMİNDE BULANIK DEĞERLENDİRME ÖNERİSİ</i>	
Gözde KESTELLİOĞLU	263-272
<i>AKILLI KENTLERİ ANLAMAK VE KENTLERLE AKILLANMAK: ÖRNEKLERLE KISA BİR DEĞERLENDİRME</i>	
Barış CİLKEZ, Erdiñ DOĞANCI	273-281
<i>DEMİRYOLLARINDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ UYGULAMALARI VE ÖRNEK RİSK DEĞERLENDİRME ÇALIŞMASI</i>	
Rıza GÖKLER	282-292
<i>AİLE YAPISININ, AİLENİN SOSYOKÜLTÜREL-SOSYOEKONOMİK ÖZELLİKLERİNİN VE EBEVEYN TUTUMLARININ ÇOCUKLARIN EĞİTİM HAYATINA OLAN ETKİSİNİN İNCELENMESİ</i>	
Gizem Hediye EREN	293-308
<i>TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ BAĞLAMINDA CİNSİYETLENDİRİLMİŞ NESNELER: ZİPPO ÇAKMAK ÖRNEĞİ</i>	
Oğuz EMRE, Ayşegül ULUTAŞ, Cihangir KAÇMAZ, Mine AYANOĞLU	309-323
<i>TÜRKİYE 'DEKİ SURİYELİ ANNELERİN EBEVEYN YETKİNLİK DÜZEYLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ</i>	
Fatih Çağatay BAZ, Halit IRMAK	324-331
<i>BLOCKCHAIN TEKNOLOJİSİ VE SANAL PARALARIN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ</i>	
Halit IRMAK, Fatih Çağatay BAZ	

KURUMSAL BİLGİ GÜVENLİĞİ, TEHDİTLER VE ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME	333-341
Osman YILMAZ, Muhammed Mahsun ŞAHİN SOSYAL SERMAYE ÜZERİNDEN ÇALIŞANLARIN İŞ TATMİNİ VE MOTİVASYON DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ; BATMAN ÜNİVERSİTESİ ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA	342-356
Abdullah TOK ÇATALCA KÖYÜ ÖRNEĞİNDE MARDİN KIZILTEPE KÖYLERİNDEKİ İKTİSADİ VE SOSYAL HAYAT ÜZERİNE BİR İNCELEME	357-378
Baran ARSLAN VİRAL PAZARLAMA VE MARKA BİLİNİRLİLİĞİ İLİŞKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK AMPİRİK BİR ÇALIŞMA	379-386
Baran ARSLAN GERÇEK ZAMANLI PAZARLAMA	387-391
Vahap COŞKUN 24 HAZİRAN 2018 SEÇİMLERİNİN ANALİZİ	392-408
Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ, Yılmaz BAYAR, Ömer Faruk ÖZTÜRK KAMU SEKTÖRÜ BÜYÜKLÜĞÜ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: AB GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ	409-414
Faruk ÖZTÜRT, Yılmaz BAYAR, Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ KAMU BORCU VE ÖZEL YATIRIM İLİŞKİSİ: AB GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	415-421
Yılmaz BAYAR, Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ, Ömer Faruk ÖZTÜRK ECONOMIC COMPETITIVENESS AND PROSPERITY: EVIDENCE FROM EMERGING MARKET ECONOMIES	422-425
Fatma Zehra TAN, Nurdan KALAYCI, İsmail Hakkı KAVAK KAMUDA ÖĞRENME OLGUSU: KARABÜK BELEDİYESİ ÖRNEĞİ	426-438
Aziz BELLİ, Emrah KEPEKÇİ SOSYAL BELEDİYECİLİK UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: KAHRAMANMARAŞ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ	439-464
Bünyamin TAŞ İLME VERİLEN ÖNEM VE ÂLİMLERİN STATÜSÜ BAĞLAMINDA BAYKARA HERAT'INI HAMSETÜ'L-MÜTEHAYYİRİN'DEN OKUMAK	465-471
Ekrem UYSAL ZEVÂİD KÜLTÜRÜNDE MECMAU'Z-ZEVÂİD	472-485
Ersan ÖZTEN DİNİN İNSANA VERDİĞİ DEĞER	486-511
Halil AKÇAY MARDİN-HALEP ATASÖZLERİ BİRLİĞİNE DAİR BİR ESER: el-EMSÂLU'Ş-ŞA'BİYYE'l-HALEBİYYE VE EMSÂLU MÂRDİN	512-522
Maşallah TURAN BATIDA, KUR'AN VAHYİ VE PEYGAMBERLİK KONUSUNDA SERGİLENEN TUTUM (MONTGOMERY WATT ÖRNEĞİ)	523-541
Maşallah TURAN İLK İNSAN VE İLK PEYGAMBERİN YARATILIŞ SERÜVENİ	542-561

Rıdvan DEMİR, Utku KESKİN	562-581
HEKİM-FİLOZOF ER-RÂZÎ'NİN AHLAK FELSEFESİ IŞIĞINDA, NEFİS TERBİYESİ VE TIP AHLAKINA İLİŞKİN ÖNERİLERİ	
Fuat LEBE	582-601
DOĞAL GAZ İLE KÖMÜR ENERJİ KAYNAKLARI İKAME Mİ YOKSA TAMAMLAYICI MALLAR MI? TÜRKİYE İÇİN BİR TALEP ANALİZİ	
Fuat LEBE	602-615
KİŞİ BAŞI GELİR İLE EKONOMİK BÜYÜMENİN YURTIÇI TASARRUFLA İLİŞKİSİ: 1960-2018	
Mehmet ELA	616-633
DİJİTAL KAYITDIŞI EKONOMİ: GENEL BİR BAKIŞ	

NECATİ GÜNGÖR'ÜN ÖYKÜLERİNDE GELENEKSEL MESLEKLER

Doç. Dr. Fatih SAKALLI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet:

Günümüz hikâyecilerinden Necati Güngör 1949 yılında Malatya'da doğar. Öykülerini; Yolun Başı, Sevgi Ekmektir, Bu Sevda Ölmek, Hayatımın Yedi Hikâyesi, Unutulmaz Bir Kadın Resmi, Sinema Kuşu Sevgilim, Üsküdar'a Gidelim, İyiler Genç Ölüyor, Hikâyemde Hayvan Var, İnsanlığın Sonbaharında adlı kitaplarda toplayan yazar, Türk Dil Kurumu, Yunusu Nadi, Ömer Seyfettin, Naim Tiralî Öykü Ödülü gibi ödüllerin de sahibidir. Ayrıca yazarın anı, röportaj, şehir kitapları, çocuk kitapları türlerinde de eserleri vardır. Güngör'ün son dönemde yazdığı, Sessiz Yürek, Anneme Bir Ev Alacağım, Sevgili Öğretmenim ve Bir Hikâyeye Yaz İçinde İnsan Olsun adlı hikâyeye kitapları da gençler tarafından büyük ilgi görür. Bu çalışmada yazarın öykülerinde geleneksel mesleklere sahip tiplerden söz edilecektir. Güngör'ün öykülerinde hamal, terzi, berber, kasap, mezbahacı, fabrika işçisi vb. meslekleri yapan bu insanlar vasıtasıyla sözü edilen mesleklerin zorlukları ve incelikleri üzerinde durulacaktır. Anadolu'nun çeşitli il ve kasabalarında bu mesleklerle uğraşan insanları sıklıkla öykülerinde işleyen Güngör'ün, bu insanları yaşadığı çevrelerde bizzat gördüğü ve onların mesleklerini yaparken çektiği zorluklara şahit olduğu da vurgulanacaktır. Öykülerde karşımıza çıkan bu meslek gruplarının günümüzde faaliyet alanlarını sürdürseler de teknolojinin gelişimi ve insan ihtiyaçlarının çeşitliği gibi sebeplerle eski önemlerini ve önceliklerini koruyamadığı ifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Necati Güngör, Öykü, Geleneksel, Meslek

TRADITIONAL OCCUPATIONS IN NECATI GUNGOR'S STORIES

Abstract:

Necati Güngör, one of today's story writers, was born in 1949 in Malatya. Stories; It is the Beginning of the Road, Sevgi Ekmektir, This is Sevda Dying, The Seven Stories of My Life, An Unforgettable Woman Picture, My Cinema Bird, My Daughter, Uskudar, Let's Go, I'll Die Young, I Have Animal In My Story, Autumn In The Fall Of Humanity. He also received awards such as the Naim Tiralî Story Prize, Ömer Seyfettin, Yunus Nadi and Turkish Language Institution. In addition, the author's memoir, interviews, city books, children's books are also the types of works. The story books that Güngör wrote about in the last period, Silent Heart, I Will Buy A House For My Mother, Dear Teacher And A Story In The Summer To Man, attract great attention by young people. In this study, say that the author's stories the types with traditional occupations. Güngör's stories include porters, tailors, barbers, butchers, slaughterers, factory workers and so on. The occupations of these professions will focus on the challenges and subtle ties of these occupations. It will also be emphasized that Güngör, who works in the stories of people who deal with these professions in various cities and towns of Anatolia, has seen these people in their own environment and witnessed the difficulties they faced while doing their

jobs. It will be stated that although these occupational groups that are encountered in stories continue their fields of activity today, they cannot maintain their old importance and priorities due to the development of technology and variety of human needs.

Key Words: Necati Güngör, Story, Traditional, Occupation

Giriş

Necati Güngör'ün hikâyelerinde farklı mesleklere sahip insanlarla karşılaşırız. Bu mesleklerin birçoğu halk arasında kabul görmüş meslekler iken bazıları zanaat olarak nitelendirilebileceğimiz türdendir. Bazıları ise insanların geçimini sağlamak, para kazanmak için yapmak zorunda olduğu meslekler olarak nitelendirilebilir. Necati Güngör'ün hikâyelerindeki kahramanların yaptıkları bu mesleklerin birçoğunun yazarın çocukluk yıllarının geçtiği Malatya'daki gözlem ve izlenimlerinin ürünü olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla Güngör'ün hikâyelerindeki bu meslekler, iki kategoride ele alınabilir. İlki bir zanaat olarak yapılan meslekler diğeri ise toplumun yaşama biçimini gösteren diğeri meslekler olarak düşünülebilir.

Bir Zanaat Olarak Yapılan Meslekler

Sözlüklerde insanların maddeye dayanan gereksinimlerini karşılamak için yapılan, öğrenimle birlikte deneyim, beceri ve ustalık gerektiren iş, el ustalığı isteyen işler ya da el emeği gerektiren ve büyük ölçüde öğrenimle birlikte beceri ve deneyime dayanarak gerçekleştirilen küçük ölçekli üretimler olarak nitelendirilen zanaat, özünde el emeği gerektiren bir uğraş olarak nitelendirilebilir. İnsanların zorunlu ihtiyaçları çevresinde ortaya çıkan mesleklerin bazıları aynı zamanda bir zanaat gerektirmektedir. Genellikle usta-çırak ilişkisi çevresinde öğrenilen bu meslekler, aynı zamanda toplumların kültürel mirasının da birer yansıması olarak düşünülebilir. Necati Güngör'ün hikâyelerinde de sıklıkla yer bulan ve birçoğu Güngör'ün Malatya'daki yaşamından, gözlemlerinden izler taşıyan bir zanaat olarak yapılan meslekler şöyle ifade edilebilir.

Terziler

Sevgi Ekmektir adlı kitapta yer alan Uzaklarda Bir Kuş Sesi adlı hikâyenin başkişisi anlatıcıdır. Onun gözlemleri ile hikâyede yaşananlar anlatılmaktadır. Annesi ve ağabeyi ile yaşayan anlatıcının dışında vefat eden Terzi Bahri Usta ve karısı Hacer Abladan da söz edilmektedir. Bahri Usta ve karısı anlatıcının gözünden şöyle nakledilmektedir: “Bir karı bir kocaydılar dünya yüzünde. Kimi kimseleri yoktu başka. Belki vardı da arayıp sormazlardı. Hiç görmedim. Vaktiyle çocukları doğup doğup ölmüş, sonra bir daha olmamış. Kuruyup kalmış ocakları. Kapılarını çalan, komşuluk edenleri de bulunmazdı pek. Ermeni dönüğü der, uzak dururdu mahalleli. Ermeni boğazlamasında anası babası öldürülürken bir karış bebekmiş kendisi. Bilenler söylerdi. Ortalıkta kalmış. Yüreği sızlayanlar alıp büyütmişler... Gönlü şen, kapısı herkese açık biriydi Bahri Usta. Ekmeği kolay yutulurdu. Eşiğine varanı yere oturtmaz, başının üstüne kondururdu! Biz çok adamlığını, yakınlığını gördük Bahri Usta'nın çulunda oturduk...” (Güngör, 1978: 86) Hikâyenin devamında Bahri Usta ve eşi Hacer'in yaşantıları yine şu şekilde özetlenmektedir: “Terzilik yapıyordu Bahri Usta. Evde, karısı Hacer ablayla birlikte çalışıyorlardı. Kendilerine göre bir dünya kurmuşlardı dört duvar arasında. Ayaksız külüstür makineyle bitpazarına köynek diker, yırtık sökük onarırlardı. Boyaları dökülmüş, alttan kara demiri çıkmış dikiş makinesinin hırıltısından başka gürültüleri duyulmazdı bir gün olsun.” (Güngör, 1978: 87)

Anlatıcı hikâyenin sonlarında ise kendisinin Bahri Usta'nın yanına çırak girdiğini, Bahri Usta'nın bir zamandan sonra kör olduğunu ve ondan sonra da çok yaşamayarak vefat ettiğini vurgular. Unutulmaz Bir Kadın Resmi adlı kitapta yer alan Hep Böyle Uzun Yollar adlı hikâyede anlatıcı, Terzi Kamer dayısının uğraşlarından şöyle bahseder: “Çocukluğumda Kamer dayımın yolculuk anılarını dinlerdim hep. Terziliğin geçerli bir zanaat olduğu günlerde kumaş almak için İstanbul'a gelirlermiş arkadaşlarıyla. Hemen her terzinin bir İstanbul hikâyesi vardı... Dükkânında her zaman halis kumaşlar olurdu dayımın. Gün ışığı değince rengi atan kumaşla, işine özenmeyen kalfayı dükkânına uğratmazdı. Kaç kez takılan bir kolu, çatılan bir pantolonu söküp, yeniden dikilsin diye kalfasının önüne koymuştur... Ama dayımın yanında onun bu titizliği yüzünden kalfa dayanmadığını iyi biliyorum. Sık sık değişirdi insanlar. Bu yüzden de çoğu zaman yalnız çalışmak zorunda kalırdı dayım. Geceli gündüzlü çalışır, bin bir özenle kalıptan çıkmışcasına düzgün işler çıkarmaya uğraşır. Tam gönlüne göre olan elbiseyi müşteriye giydirir, sağına soluna iyice bakar, karşıya geçip çizgilerini süzer, parmaklarıyla kumaşa dokunur, elini keyifle kaydırırdı eserinin üzerinden... Nerdeyse yaptığı işi müşteriye satmaktan cayacak sanırdınız... O kadar işinin arasında bir de felsefeyle, siyasetle ilgilenirdi dayım. Dükkânı bir dergâh gibiydi. Değişik görüşlerden her çeşit insan gelir, saatlerce, memleketin durumu, dünyanın gidişatı üzerinde tartışırlardı... Son yıllarda işleri de iyice bozulmuştu dayımın. O eski tahta darabalı ara sokakta kalmış dükkânın kirasını bile zor kazanır olmuştu. Terzilikten iş çıkmadığı için Bursa malı havlu, peştamal gibi şeyler koymuştu dükkâna onları satıyordu... Bayrama iki hafta kala birdenbire işler açılmış, umulmadık bir yığılma olmuş... Sabahları sahurdan hemen sonra dükkânın yolunu tutuyormuş, elindeki işleri yetiştirmek için. Gecenin bir vaktine kadar da çalışıyormuş. İki hafta boyunca gözü işten başka bir şey görmemiş. Orucunu açınca da doğru dürüst yemek yemiyormuş; bayramlık elbiseler yığılınca, sevince boğulmuş nerdeyse...” (Güngör, 1986: 10, 11, 14, 17) Hayatımın Yedi Hikâyesi adlı kitapta yer alan Murathan adlı hikâyede Murathan Ermeni bir terzinin yanına çırak verilir ve terziliği öğrenir. Bu durum şöyle anlatılır: “Murathan ilkokulu bitirdiği yıl, babası onu götürüp Ermeni bir terzinin yanına çırak vermişti. On yedi yaşındaki oğlunun kişiliğinde, hayatta yitirmiş, kaçırmış olduğu fırsatları yeniden elde edebilme umudunu yaşıyordu Bekçi Hatem farkına varmadan... Murathan, ustasının eli altında, tez zamanda değilse bile, adım adım öğrenip sökmüştü zanaatın sırlarını. Düğmeden, ilikten, ütüden başlayıp pantolon çatmaya, kol takmaya vardırması işi. Manuel Usta, elinin inceliğinden ve çabukluğundan memnundu: Gönül rahatlığıyla işi bırakabiliyordu Murathan'a.” (Güngör, 1984: 48)

Berber

Sevgi Ekmektir adlı kitapta yer alan Çürümüş Yapraklar adlı kitapta İlyas'ın bir berbere çırak olarak verilmesi ve Berber Süleyman Usta ve Erol Kalfa'nın tıraşları şöyle anlatılır: “Düşündü, taşındı, gitti Selahattin Bey'e akıl danıştı; sonunda İlyas'ı tanıdık bir berberin yanına çıraklığa koymaya karar verdi... Dükkânın camına 'Gül Berberi Süleyman Akça' diye yazmışlar. Yazının yanında bir gül resmi. Solgun, silik bir gül resmi... Süleyman Usta'nın beyaz tenli, kılsız, uzun parmaklı elini öpüp alına değdirdi... Süleyman Usta içeri aldı onu. İçeride, gür saçlarını arkaya doğru taramış, ince bıyıklı, beyaz gömleklili biri daha vardı. Bak oğlum bu da Erol abin diye tanıttı Usta... Erol Kalfa aynanın karşısına geçmiş, yüzünün sivilcelerini ilaçlıyor. Süleyman Usta kamburunu çıkartarak oturmuş ustura biliyor durmadan. Usturanın ağzını bileği taşına sürüyor bir zaman, sonra tırnağına, avcunun derisine değdirip keskinliğini ölçüyor. Keskinliğine aklı yatınca, o usturanın ağzını kapatıp başkasını bilemeğe başlıyor...

Usta sabunla köpürttüğü fırçayı, adamın uzun ve sert kıllarla kaplı yüzüne sürmeye başladı. Yanakları, çenesi, gıdığı köpük içinde kaldı birden... Ustanın bütün kıpırdanışlarını bir bir izliyordu İlyas... Süleyman Usta masanın kenarına bağlı siyah kayışta bir iyi bileyip keskinlediği, yaldır yaldır ettiği kıl ağızlı usturayı koltuktaki adamın yüzüne değdirince bütün düşlerinden sıyrıldı İlyas. Soluğunu tutup ustasını izlemeye, usturanın iniş çıkışlarına daldı... Ama ustasının alışkın, ıvecen elleri, kuş tüyünü andırır hafif hareketlerle dokunup kayıyor. Ve her kaymada yüzün birazı daha temizlenip kıllardan arınıyor. Süleyman usta, usturanın ağzında biriken kıl dolu sabun köpüğünü bir kâğıt parçasıyla siliyor, sonra yeniden koyuluyordu işine... Süleyman Usta tıraşı bitirdi. Yıkayıp kuruladığı yüzü Çoban marka kolonyayla ovdu. Ardından hoş kokulu bir krem sürdü. Daha sonra da bir parça pamuğu, pudraya banıp tıraş ettiği yerlere değdirdi... Berberliğin, demircilikten daha temiz daha rahat olduğunu düşündü İlyas. Dükkânın içi hoş kokularla doluydu üstelik. İyi ki demirciliğe vermemişti anası. Bir gün kendisi de Erol Kalfa gibi beyaz gömlek giyebilirdi... Berber dükkânının önünde yükselen asma yapraklarının gölgesi koyulup dükkânın camına vurdu. Bu saatte tıraş olmaya gelenler artmıştı biraz... Usta ile kalfa birini bırakıp öteki tıraşa başlıyorlardı durup dinlenmeden... Tıraşı biten usulcana parasını verip gidiyordu... Ustadan ya da kalfadan gelecek bir buyruğu hemen yerine getirmek için fırsat kolluyordu... Çarşıya çarşının insan kalabalığına iyice mal olmuştu İlyas. Süleyman Usta, nicedir çocuk tıraşlarına alıştırmıştı kendisini. İlk boş makineyi eline verip başparmağıyla ortancayı çalıştırmayı öğretmiş, sonra İlyas'ın yaptığı kaba tıraşları makasla düzeltmişti Usta. Ama tıraşı becermesi uzun sürmemiş, günden güne eli yatmıştı bu işe. Şimdi, tıraşa gelen bütün çocukları kendisinin önüne oturtuyorlardı dükkânda. Üç buçuk yaşındaki sarı saçlı çocuktan, Belediye Doktorunun oğlundan başka bütün çocukları... Birkaç güne kadar Erol Kalfa da ayrılıyordu dükkândan... O gidince artık büsbütün dükkânın adamı olacaktı İlyas. Başka bir kalfa aramayacağını söylemişti Süleyman Usta. Ortaokul düşleriyse çoktan silinmişti İlyas'ın kafasından." (Güngör, 1978: 19-53)

Duvarcı Ustası

Bu Sevda Ölmek adlı kitaptaki Derin Sularda adlı hikâyede anlatıcı durumundaki çocuk ve Duvarcı Agop Usta başkişi durumundadırlar. Anlatıcı, **Duvarcı Agop Usta**'yı şöyle anlatır: "Kapı komşumuzdu Agop Usta... Yanında çalışmaya başlamadan önce hiç de öyle sevilesi, anılası biri gibi gelmiyordu bana. Ama yalnızca ben değil, öteki komşular da pek sevmiyordu Agop Usta'yı! Hep bir şeylere canı sıkılmış gibi, asık yüzlüydü. Kara, gür kaşları, yüzünün gülmezliğini, sertliğini daha bir artırıyordu... Mahallede onun adı GavurAgoptu. Bizden başka hiçbir komşusunun kapısından içeri adımını atmazdı. Evinin mahzeninde küpler dolusunca altın sakladığı söylenirdi. Karısı yıllar önce ölmüştü. Ben görmemişim; söylenirdi, duyardık. İki oğlu vardı; ikisi de Amerika'da okumuş, sonra orada yerleşip orada evlenmişlerdi. Babalarını da, annelerinin ölümünden sonra yanlarına almak istemişler ama Agop Usta yanaşmamış buna... Duvarcılığı, çaylar üzerine kurduğu köprüleri, minareleri dillere destandı Agop Usta'nın. Yapı yaptırınlar evine, ayağına kadar gelir, gün alırlardı ondan" (Güngör, 1983: 294-295-296)

Marangoz

İyiler Genç Ölür adlı kitapta yer alan Gözyaşların İnci Tanesi adlı hikâyede **Marangoz Mehmet Usta** şöyle tanıtılır: "Marangoz Mehmet Usta'nın gençlik yılları. Askerliğini çoktan yapmış, altın bileziğini bileğine çoktan takmış. Marangozluktaki ustalığı da dillere destan hani.

Yaptığı kapılar, pencereler bir milim olsun şişmez, eğrilmez. Para pula da gönül indiren adamlardan değil öyle; olmayanların üçüne beşine bakmaz, yapıp yakıştırırdı. Evlere, fabrika işi masa sandalye, dolap, karyola girmemişti daha. Çatısından merdivenine bir evin her şeyi marangoz ustalarının eline bakardı o günlerde. İşte bu zanaatın piri de Mehmet Usta'ydı. Ailesi Selanik göçmeniydi Mehmet Usta'nın. O daha el kadar çocukken, varını, yoğunu Yunan toprağında bırakıp Meriç Nehri'nin sularını kucaklayarak canlarını bu yana atmışlardı. Savaş zamanı, ölüm kalım günleri... Küçük Mehmet'i vermişlerdi bir marangozun yanına, çekirdekten yetişme zanaat sahibi olup çıkmıştı. O senin çocukluğunun ve genç kızlığının geçtiği evi, ikinci eşiyle yani annenle birlikte yapmışlardı gece gündüz çalışarak." (Güngör, 1998: 21-22)

Çilingir Ustası

İnsanlığın Sonbaharında adlı kitaptaki aynı adlı hikâyede anlatıcı çocuğun babasının yanında yetiştiği **Çilingir Ustası Hırant Usta** ise hikâyede şöyle anlatılmaktadır: "Birinci Dünya Savaşı yıllarında, kentimizdeki bütün Ermeni aileleri sürgüne gönderiyor hükümet. Herkese belli bir süre tanınıyor toparlanıp götürülmek için. Ancak amcamın babasını gönderemiyorlar, çünkü o bu kentin tek çilingiri. Çünkü herkes çilingir işlerini ona yaptırıyor... Dahası, herkesin sevdiği bir insanmış. Parası olanın da, olmayanın da işini halledermiş. Onu yitirmemek için kentin sözü dinlenen insanları toplanarak Vali'ye çıkıyor, Hırant Usta'mızı göndermeyin diye ricada bulunuyorlar. O giderse hiç kimse kapısına kilit, penceresine menteşe bulamaz. O, koca bir kentin ihtiyacını karşılıyor. Kentin ileri gelenlerinin bu ricası üzerine Vali Bey düşünüyor, nasıl bir çare bulurum diye. Hiç göndermese, hükümetin buyruğuna karşı gelmiş olacak. Gönderse sıkıntılı bir durum doğacak. Sonunda şöyle bir çözüm buluyor: Hırant Usta'yı birkaç ay sonra göndermeye karar veriyor. O zaman Usta'yı makamına çağırıp ona talimat veriyor: Seni bu giden kafileyle göndermeyeceğiz. Bir süre daha burada kalarak, bir çırak yetiştir, yanına birini verelim. Hırant Usta çaresiz boynunu büküyor. Yanına zanaat öğrensini diye de babamı veriyorlar... Böylece babam bir süre Hırant Usta'nın yanında çıraklık etmiş. Onun gösterdiği her işi kapmış. Küçük yaşta bütün kentin tek çilingiri olup çıkmış. Amcamsa, babamdan daha küçük bir çocukmuş. Hırant Usta günü dolup da gönderilirken, küçük çocuğu kendisiyle birlikte sürgün yaşamına katlasın istemiyormuş. Oğlunu getirip dedeme emanet etmiş. Ola ki birgün geri döneriz demiş. Çocuğum sizde misafir kalsın. Kısmet olur da geri dönersem alırım evladımı. Yok eğer başımıza bir iş gelir de dönemezsem, o sizin kapınızda bir evlat olarak yetişsin... Hırant Usta gittiği yerden dönememiş bir daha. Dedem de emanete hıyanet etmemiş; onu kendi çocuğu gibi yetiştirmiş. Babamla amcam bir arada kardeş kardeş büyümüşler. Babamı kardeş olarak benimsediği gibi dedemi de baba olarak görmüş.." (Güngör, 2016: 98-99)

Nalbant

İyiler Genç Ölür adlı kitapta yer alan aynı adlı hikâyede Bedros'un babası **Ohannes Usta'nın** hanı vardır ve kendisi aynı zamanda orada nalbantlık yapmaktadır: "Ohannes Usta'nın hanı arastayla bakışırdı. Arastaya tahıl taşıyan atlar, katırlar, eşekler hep Ohannes Usta tarafından nallanırdı. Çarşıya, pazara gelen köylüler doğruca onun hanına inerler; hem hayvanlarını, hem de yorgun bedenlerini dinlendirirlerdi burada... Ohannes Usta yardımcısıyla birlikte bütün gün hayvanların uzamış tırnaklarını yontar, nallarını yenilerdi... Ohannes Usta'nın kent dışında

dükkân açıp da çarşıya inen köylüleri oraya kadar çekebilmesi uzun zaman gerektirirdi. Kaldı ki, müşterileri her yıl biraz daha azalıyordu; çünkü köylüler motorlu araçlarla kente taşınmaya başlamışlardı nicedir. Giderek de yaygınlaşıyordu motorlu araçlar. Nalbantlık geleceği olmayan bir meslekti. Ohannes Usta'nın akarı yavaş yavaş azalırken, Belediye birdenbire kurutmuştu. Beklemediği bir zamanda böylesine tükenişle yüz yüze gelen Ohannes Usta'nın yüreği buna dayanamamış, geçirdiği ilk sarsıntıyla onu yere vurmuştu!" (Güngör, 1998: 8-9,15)

Sandıkçı

Hikâyemde Hayvan Var adlı kitapta yer alan Toppo Dayı adlı hikâyede geçimini yaptığı sandıkları satarak kazanan Toppo Dayı şöyle tanıtılır: "Öldüğünde seksen dokuz yaşındaydı Toppo Dayı... Yeri doldurulmaz adamlardan biriydi Toppo Dayı, evet kendince alışkanlıkları, tutkuları vardı. Ölünceye kadar tütünün sert olanını içti hep; tütün dumanıyla sararan dişlerini bulaşık deterjanıyla fırçalardı arada bir. Bir de keklik sevdalısıydı; ayakları, gagası kınalı bu kuşların ötüşüne vurgundu... Toppo Dayı ava çıkarken yanında güzel ötüşlü dişi keklikler götürürdü... Toppo Dayı da tahtadan sandıklar yapardı. Geçimi bu yoldandı. Bu sandıkları kuru kayısı toptancıları satın alırdı. Belki önemli bir gelir kaynağı değildi ama karısı ve iki oğlunun ekmeğini çıkarıyordu Toppo Dayı. İnce kıyılmış sert tütün dışında bir gideri yoktu. Hiç hekim kapısı çalmamış, ilaç nedir bilmemişti. Ağrıyan dişini bile ip bağlayarak kendi kendine çekmişti bir gün. Okuryazar da değildi ama dinsel öyküleri, söylenceleri ezberden ve çok güzel anlatırdı... Toppo Dayının askerlik anıları hep böyle acı, buruk öykülerdi. O, uzun boylu, kasketi yana yıkık, sert görünüşlü adam, her öykünün sonunda mahzunlaşır, yüzü kederle gölgelenir, gözpınarlarından taşan yaşı saklayamazdı. O ölüm kalım günlerinde tanık olduğu acıklı sahneleri insan yüreğinden atamıyordu. Aradan onca yıl geçmiş olmasına karşın... Şimdi Toppo Dayı yok. İnsan ve hayvan sevgisiyle yoğrulmuş yüreği topraklara karıştı şimdi." (Güngör, 2002: 138-143)

Demirciler

Sevgi Ekmektir adlı kitapta yer alan Çürümüş Yapraklar adlı hikâyede Demirciler şöyle anlatılır: "Birden, çarşının olanca gürültüsü içinde birtakım seslerle adeta uyandı: Çan çançan, pata pat, pata pat... sürüp gidiyor. Demirci pazarından gelen sesler. İlyas buraya geldiği zaman, dükkâncılar işlerine henüz başlıyordu galiba. Demirci dükkânlarının önü simsiyah kömür tozlarıyla doluydu. Orada çalışanların elleri, yüzleri hepten kara içindeydi. Uzaktan ta dükkânın içinden seçiliyor karalıkları. Yıkamakla gider miydi acaba bu karalıklar? Yatakları kirlenmez miydi, akşam yattıklarında?.. Demirci dükkânlarının orta yerinde yanan ateşten ürkmüştü İlyas. Her ocakta birer öbek ateş yanıyor, nerdeyse yalımları tavana değiyordu. Elleri yanmıyor muydu adamların; yüzleri kavrulmuyor mu acaba sıcaktan? Cehennem ateşinden? Berber dükkânının tam karşısına düşen demircide iri yarı bir adam, ateşe sokup nar gibi, kıpkızıl ettiği bir demir parçasını örsün üstüne tutuyor, yanındaki çırakları da balyozlarla dövüyordu. Balyoz vuranlar 'hıh' diye bir ses çıkarıyor içten içe ve tüm çarşıya yayılıyor bu ses. Örsün üstündeki demirin balyozla dövülen demirin sıcaklığı düşüp yüzü kararmaya durunca yeniden kor ateşin içine sokuyorlar... Demirciler durup dinlenmeden demir dövüyor ve İlyas'ın uzaktan gördüğü, ne yaptıklarını çıkaramadığı işler yapıyorlardı. Çalışan her kümenin başında bir yaşlı adam, çevresini almış gençlere bağırıp çağırarakten yüzünden ter suları akaraktan didiniyor,

ellerindeki işi becermeye uğraşıyordu. Kara, kalın kaşlı, kırmızı yanaklı, kaya parçası gibi ustalar...” (Güngör, 1978: 28-42)

Hayatımın Yedi Hikâyesi adlı kitapta yer alan Murathan adlı hikâyede Demirci Vahap şöyle anlatılır: “Askerden döndükleri zaman Vahap bir demirci dükkânı açıp zanaatını sürdürmüştü. Sonra oğulları büyüyüp yetişmişler; babalarının örsünü, çekicini bırakıp hurda demir alım satımına başlamışlar ve bu yolla zengin olmuşlardı. Bu toprakları zengin olduktan sonra almıştı Demirci Vahap... Allah'ı vardı Demirci Vahap'ın! Üç beş liranın hesabını aramazdı gerçekten.” (Güngör, 1984: 47, 50)

Yukarıdaki örneklerde ele alınan ve aynı zamanda bir zanaat olarak nitelendiren mesleklerin birçoğu teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak kaybolmak üzeredir. Terzilik, berberlik ve birkaç meslek dışında kalan ve zanaat olarak da nitelendirilen mesleklerin birçoğu maalesef günümüz şartlarına yenik düşmüştür. Bu mesleklerle uğraşan insanların sayısının her geçen gün azalması, bir bakıma eski kültürel miraslarımızın tüketildiğini gösterirken, bir yandan da insanların gündelik yaşayışlarındaki ihtiyaçlarında farklılaştığının bir belirtisi olarak düşünülebilir.

Toplumun Yaşama Biçimini Gösteren Diğer Meslekler

Necati Güngör'ün hikâyelerinde yaşanan toplumun birer yansıması olarak yapılan fakat zanaat olarak nitelendirilemeyecek meslek gruplarını da sıklıkla görürüz. İnsanların para kazanmak ve yaşamlarını devam ettirmek için yaptıkları bu meslekler de yine Necati Güngör'ün hayatından ve gözlemlerinden izler taşımaktadır. Örneğin yazarın çocukluğunda babasının Malatya'da kasaplıkla uğraşıyor olması bunun güzel bir örneğidir. Yine hikâyelerde karşımıza çıkan mezbaha ve kırıhanede işçileri de bu yıllara ait gözlemlerin bir ürünü olarak düşünülebilir. Bunun dışındaki mesleklerin birçoğunun da yazarın Malatya yıllarındaki yaşantısının izlenimleri olarak ifade edilebilir.

Kasaplar

İyiler Genç Ölür adlı kitaptaki Ağlama Köpeğim adlı hikâyede Kasap Muzaffer şöyle anlatılmaktadır: “Muzaffer de anasının sütünü, babasının sülbünü çiğneyip geçecek yaradılıştaki bir delikanlı değildi zaten. Karısını yakasına takmadı ama ana babasının buyruğuna boyun eğdi çaresiz. Buna karşılık gün oldu içkiye verdi kendini, gün oldu başka kadınların koynunda geceledi. Sanki yeryüzüne eğlenmek için gelmiş gibi yaşadı. Şehrin orospuları ondan sorulurdu nerdeyse; kabadayılar, ağır külhaniler, onunla dost geçinirlerdi; çünkü herkese sofrası açık, gönlü boldu; dahası sözü sohbeti yerinde bir insandı. Gençti ama cahil değildi; kimlerle nasıl konuşmak gerektiğini bilirdi. Sokakta görenler onu kasaplığa yakıştırmazlardı hakçası. Bir salon adamı gibi giyim kuşamına özen gösterirdi. Dükkânı da kasap dükkânı değil, adeta bir mağaza gibiydi; temiz kokusuz, pırıl pırıl. Bu temizliğinden ötürü, seçkin insanlardan müşteri tutmuştu. Özellikle hanım müşterilerine karşı bir kalem efendisi diliyle konuşur ve öyle davranırdı. Beyaz, kolalı gömleği, kravatı, ütülü pantolonuyla bir devlet dairesinde çalışır gibiydi dükkânının içinde. Bir yandan eviyle de ilgileniyordu elbette; ana babasının hatırına da olsa, karısının geçimini gereksinimlerini hakkıyla karşılıyordu... Muzaffer hiçbir zaman içki âlemlerine gece hayatına ve orospulara sırt çevirmedi. Çünkü gönlü boştu onun, içindeki o boşluğu dolduracak bir şeyler arıyordu boyuna; içki eğlence, kadınlar birer sığınaktı... Yıllar yılı durup dinlenmeden, geceyi gündüzden ayırmadan içmeleri karaciğerini iflasa

sürüklemişti... Elinden gelen tek iş kasaplıktı. Sabahları erkenden hayvan pazarına iniyor, köylülerden bir koyun ya dana alıyor, hayvanı sürüyüp evine taşıyor ve burada kesiyordu. Kamış bir sepetin içine parça parça yerleştirdiği etleri motorsikletine yükleyip mahalle mahalle dolaşiyor, ekmek parasını bu yoldan denkleştirmeye uğraşıyordu. ” (Güngör, 1998: 48-49-50-51) Hikâyemde Hayvan Var adlı kitaptaki Kan Kokusu adlı hikâye Kasap Kör Bahri şöyle anlatılır:“Bu yaşına kadar kaç hayvan kestğini sorsanız, sayısını bilmezdi Kör Bahri. Boğazladığı koyunların, keçilerin, sığırların, danaların, kuzuların haddi hesabı yoktu. Kendini bildi bileli, her Allah’ın günü yüzlerce hayvanı yatırıp boynunu kanırtır, besmelesini çeker, bıçağı vururdu boğazına. Kıldan inceydi bıçağının ağzı... Kanlı yüzü, kör gözü, dağımık saçlarıyla korkunç bir görüntüye sahipti çalışırken... Çoluk çocuğunun rızkını kazanmak için üstlendiği bir görevdi bu; ötesine akıl yormak istemiyordu... Gözünün biri hiç görmediği için mezbahada çalışmaya başladığı ilk yıldan beri kör tarafına gelip de başka sakatlık çıkarmasın diye bu işe vermişler, o da duraksamadan kabullenmişti. Çocukluğu yokluk yoksulluk içinde geçmişti Kör Bahri’nin. Babasını hiç tanımamıştı. Onun bunun kapılarında iş ve aş dilenen anası, Bahri daha el kadar çocukken sırtına bir küfe verip çarşıya salmıştı. Çarşıda hamallık yaparken kasap dükkânlarının önünde oyalanır, et doğrayan koca koca hayvan gövdelerini kol gibi uzun bıçaklarla parçalayan kasapları izlerdi. Zamanla kasaplar çarşısının ortak çalışanı gibi, hangi dükkândan seslenseler seğirtir olmuştu. Yaptığı işlerden biri de, esnafın, köylülerden satın aldığı koyunları, keçileri mezbahaya götürmekti. Derken Topal Hamdi adında bir kasaptan, birlikte çalışma önerisi aldı bir gün... Birlikte çalışmaya başladıklarında, Bahri kasaplık mesleğine adım atmanın mutluluğu içindeydi. Ustası hayvanı yatırıp keserken, kendisi se yekini kalkmasın diye boynuzlarını tutuyor, deri soyan becerikli ellerini hayranlıkla izliyor, sonra da etleri yüklenip birlikte satışa çıkıyorlardı... Bu birliktelik bir zaman sonra Bahri’nin sağ gözüne mal olmuş, boynuzlarından tutup bastırdığı bir teke ansızın sıçrayıp elinden kurtulmuş, boynuzunun ucu gözüne çakılmış, aylarca sancısını çekmişti. Yine de ustasında ayrılmayı düşünmedi Bahri. Adının çarşı esnafı arasında Koroğlan’a çıkmasına pek fazla aldırmadı. Yalnızca bir tek defa sakatlığı nedeniyle askere alınmayacağını öğrendiğinde, adamdan sayılmamanın burukluğunu duymuştu içinde o kadar.” (Güngör, 2002: 24-26) Hikâyemde Hayvan Var adlı kitapta yer alan Kan Kokusu adlı hikâyede asıl mesleği kasaplık olan Baş kalfa şöyle anlatılır: “Baş kalfanın en büyük korkusu da daha eli ayağı tutuyorken emekli edilmesiydi. Çırak olarak çalışmaya başladığı günden bu zamana, tam otuz yıl geçmişti mezbahada. Baytar Rifat ara sıra ‘Sen süreni doldurdun, artık emekli ol da yerine başkası geçsin’ diyerek adeta diken üstünde tutuyordu Baş kalfa’yı. Çünkü ellisini çoktan geçmiş, bu yaştan sonra yapabileceği bir iş kalmamıştı. Kendi yaşıtı olan esnaf arkadaşlarının yanına tezgâhtar olarak giremez, kaçak et kesimi yapamaz, eline geçecek üç kuruşluk emekli aylığının verileceği günü gözleyerek mahalle kahvelerinde hiç pinekleyemezdi. Daha da önemlisi, gelin ettiği iki kızından birinin kocası zar zor evini geçindiriyordu; öteki damadıysa iki çalışıp üç gün evinde yatan tembelin tekiydi... Yardım elini üzerlerinden eksik edemiyordu Baş kalfa. O yüzden emekli lafi edilince yüreği ağzına geliyor, içine bir korku düşüyordu o saat. Bu nedenle işine dört elle sarılıyor, bir yanlışlık olmasın diye gözünü dört açıyordu her gün. Kimsenin hayvanı başkasına yazılmasın, kesime gelen hayvanlar kaybolmasın, işçiler dikkatsizlik edip derileri yaralamasınlar, kimse nefesine uyup da et çalmasın diye çırpınıyor, duruma hâkim olmaya çalışıyordu... Bunca yılın kasabıydı Baş kalfa; elinden sayısız hayvan gelip geçmişti, hiç böylesini görmemişti.” (Güngör, 2002: 38-41) Hikâyemde Hayvan Var adlı kitaptaki Kasap

İle Köpek adlı hikâyede Kasap Sabahattin ve onun kasaplığı öğrendiği babası Sağır Mehmet şöyle anlatılmaktadır: “Kasap Sabahattin, yakın zamanlara kadar, bütün gün ayakta et doğramaktan, kemik sıyırmaktan yorulunca kendini dışarı atar, ıhlamurun gölgesine sandalyesini yerleştirir, ya dükkân komşularıyla ya da gelip geçen semt insanlarıyla çene çalıp dinlenirdi öyle... Şu son haftalar dışında, karnını Kasap Sabahattin doyuruyordu. Müşterilerin aldığı etlerden artakalmış kırpıntıları, sınırları, kemikleri hep onun için bir kenarda biriktiriyor, sonra getirip ıhlamurun dibindeki yerine bırakıyordu... Sabahattin de öylesine benimsemişti ki Çakır’ı besleme görevini, dükkânını açmadığı bayram seyran günlerinde, o hayvan aç kaldı diye kendi kendine kaygıya düşer, bir ara gelip onu doyuramazsa, gözlerini uyku tutmazdı geceleyin!... Yaşı elliyi çoktan aşmıştı; bu vakitten sonra gidip de sahtecilik yuvası marketlerin birinde, el çabukluğuna dayalı tezgâhtarlık yapamazdı. Yapmaya boyun eğse bile yaşı geçtiği için almazlardı. Dosta düşmana karşı iflas etti diye dükkânı satsa, eline geçecek para, suya düşmüş sabun gibi erirdi kısa zamanda!” (Güngör, 2002: 53,60) Sabahattin’in kasaplığı öğrendiği babası ise şöyle anlatılır: “Çocukluğundaki, ilk gençlik yıllarındaki, işine ortak olduğu babası, Sağır Mehmet. Kulakları oldum olası ağır işitirdi babasının; evde herkes yüksek sesle konuşurdu bu yüzden... Nedense herkesin her söylediğini de işitmek, bilmek isterdi Sağır Mehmet. Bunun dışında bir huysuzluğu yoktu. Dünya üstünde tek bildiği şey dükkânını erken açmak, ortalığı temiz pak tutmak, sabahtan akşama dek et doğramaktı. Adeta ibadet eder gibi yapardı işini. Hangi yemeğe nasıl bir et verileceğini bilirdi. Eti tarttıktan sonra orasından burasından tırtıklayıp kendine alıkoymaya gönül indirmezdi hiçbir zaman. Elindeki işe karışan müşterilere karşı yalnızca yüzünü asar, ama öfkesini kendine saklardı. Duymak istemediği bir söz işitince de büsbütün sağırlığa vururdu kendini. Kasaplığı babasından devralmıştı Sağır Mehmet. Okkayla et satıldığı günlerde bir bolluk, bereket olduğunu söylerdi yeri geldikçe. Nedense gram hesabıyla et satmak ağrına giderdi. Hep babasının devrindeki gibi bir but bir dös, bir kaburga diyecek müşterilerin yolunu gözlerdi özlemlerle. Eti parça olarak satın alan insanların soyunun tükendiğini anlamak istemezdi sanki.” (Güngör, 2002: 54-55) Hikâyede Sabahattin’in kuruyemişçi komşusu, çöpçü diğer şahıslardır. Sevgi Ekmektir adlı kitapta yer alan Çürümüş Yapraklar adlı hikâyede ise kasaplar şöyle anlatılır: “Öte yandan kasaplar et parçalıyor, düğün şenlik yerindeymişçesine kahkahalar patlatıyor, karşılıklı dükkânlardan birbirine söz atıyor, gelip geçenleri de buyur ediyorlardı. Onların kasap pazarının âlemi de bir başkaydı. Gövde gövde etleri dükkânların önüne asmış, etlerin yağlı yerini bıçakla açıp sermişler ortaya. Hemen hepsi de altın dişli, kasapların. Güldükçe ağızlarında ıslık ıslık ediyor altın dişleri... Paraları çoktur diye düşündü İlyas. Durmadan et satıyorlar” (Güngör, 1978: 42) Sevgi Ekmektir adlı kitapta yer alan Dünya Bir Pencere adlı hikâyede de Kasap Ömer şöyle anlatılmaktadır: “Ömer, kaçak et satıyordu mahalle aralarında. Dile destan güzellikte bir karısı vardı. Belediye kolcusuna et yakalatmadığı günler, ya mavi renkli elbisesiyle beyaz gömleğini sırtına geçirip karısı kolunda sinemaya gider, ya da o akşam avluda ciğer pişirir, şarap içerlerdi hep birlikte. Kuyunun yanı başında kurarlardı sofrayı. Memet’in kızları kuyudan su çeker, karpuzu dilimler, mangalda ateş yakarlar... Ömer tambur da çalıyordu. Şişelerden bir ikisi devrildi mi, perdelerini koyun bağırsağından, zarını doğmamış dana derisinden yaptığı tamburun tellerini kâh oynak, kâh dertli havalarla dillendirirdi artık.” (Güngör, 1978: 75) Sevgi Ekmektir adlı hikâyede Kasap İbrahim şöyle anlatılmaktadır: “Kasaplar çarşısında ninemin bir arkadaşı vardı. Yaşlı bir kasaptı bu. Adına, İbrahim diyordu ninem. Ara sıra suyunu çıkarsın diye, ilikli kemik verirdi nineme. Kocaman posbıyığı ağzını kapatırdı kasap

İbrahim'in... Bir de her yıl oğlak derisi veriyordu nineme, yaşlı kasap... Kasap İbrahim, tabakasından kaçak tütün sarılı bir sigara çıkarıp yakar. Ninemin parmakları arasına yerleştirir sigarayı. Ninem gönül rahatlığı içinde bir soluk alır, dumanı, görmediği boşluğa doğru üfler.” (Güngör, 1978: 96-97)

Mezbaha ve Kirişhane İşçileri

Yolun Başı adlı hikâyenin başkişisi mezbahada ve kirişhanede çalışan işçilerden birisi olan Halit Usta'dır. Hikâye bizzat onun tarafından yani kahraman anlatıcının bakış açısı ile nakledilmektedir. Hikâyede Halit Usta'nın dışında mezbaha işçilerinden Kadir, Abuzer, Mehmet, Kenan ve Osman'ın ismi geçmektedir. Kışın bedava işçi besleyemeyeceğini belirten Ağa, Halit Usta'dan ya kendisinin işten çıkmasını ya da diğer işçilerden birkaçını işten çıkarmasını ister. Bunun üzerine Halit Usta diğerlerinin durumunu düşünür ve en uygunun kendisinden işten çıkması olduğuna karar verir: “Canım iki taşın arasına sıkıştı. Memet ev yaptırıp borçlanmıştı. Abuzer'in arabacı kardaşı aklını oynatmış, ziyaret ziyaret gezdirirken çoluk çocuğunu da kendisi besliyordu. Kenan'ın karısı gebe, yarım öbür gün doğuracaktı. Kadir'se sekiz baş nüfus beslemekteydi. Osman'ın ödü bokuna karışıyordu, sığırcılığa dönerim diye... En uygunu benim çıkmam, deyip kestim hesabı.” (Güngör, 1973: 13) Hikâyenin sonunda diğerlerine kıyamayarak işten ayrılan Halit Usta, farklı illere iş aramaya gider fakat bulamaz.

Bekçiler

Sevgi Ekmektir adlı kitapta yer alan Giden Gün Ömürden adlı hikâyede mezbahada bekçilik yapan **Bekçi Hacı**'dan şöyle söz edilir: “Yıllardan beri bekçilik ediyordu mezbahada. Yaşı elliye dayanmış ama köse olduğu için belli değildi. Kılsız yüzü biraz kırışmıştı o kadar. Bekardı, kimi kimsesi de yoktu yeryüzünde. Mezbahanın içindeki bekçi odasında yatıp kalkıyor; her gün işçilere açık saçık masallar anlatarak topladığı et kırıntılarıyla geçiniyordu.” (Güngör, 1978: 10) Bu Sevda Ölmek adlı kitapta yer alan Sedef Kanatlı Güvercin adlı hikâyede Mihriban'ın babasının **bekçi** olduğu şöyle ifade edilir: “Babası, mezarlığın bekçisiydi. İlçede biri öldüğü zaman, mezarını o hazırlıyordu; eline geçen parayı da içkiye yatırıp bütün gün sarhoş dolaşıyordu. Eskiden kunduracılık edermiş Mihriban'ın babası; çarşı içinde dükkânı varmış. Bu içkiciliği yüzünden satmış her şeyini, yitirmiş... Sonra ortalıkta boş boş gezinirken içki parası için mezar kazıcılığına başlamış; ölü sahipleri gidip onu bulmaya alışmışlar zamanla.” (Güngör, 1983: 255) Sinema Kuşu Sevgilim adlı kitapta yer alan aynı adı taşıyan hikâyede Safiye'nin babası Galip Dayı'da gece bekçiliği yapmaktadır: “Safiye'nin babası Galip Dayı, bir fabrikada gece bekçisiydi. Gündüzleri belli bir vakte kadar uyur, sonra elinde yemek çıkımı, omuzlarında dünyanın ağırlığı, yüzünde donup kalmış bin bir keder, dingin ve kararlı adımlarla düşerdi yola. Yaşlı adam, yüzünün gülmezliğine karşın, yoluna çıkan tanıdıklarını içtenlikle selamlar, hal hatır sorar, yaşça kendisinden çok küçük bile olsa kimseleri görmezden gelmez; ağarmış saç sakalıyla bir alçakgönüllülük simgesi halinde geçip giderdi öyle... Evlerinin içinde tümü bir göz odadan oluşan o kira evinin içinde her şey Galip dayının isteğine göre yapılır, onun sözünün üstüne söz söylenmezdi.”(Güngör, 1990: 7)

Safiye'nin annesi Mebrure Kadın ise şöyle tanıtılır: “Safiye'nin anası Mebrure kadın, kocasının gölgesi ve buyruğu altında yaşamaktan, ona hizmet etmekten sonsuz mutlu, üstüne söz

düşmedikçe konuşmaz, gerekmedikçe komşu kapılarında görünmez; zaten gündüzleri evde bulunduğu için her an her bir şey isteyebilir düşüncesiyle onun yanı başında olmayı yeğler; böylece varlığıyla yokluğunu kimselere duyurmadan yaşardı.”(Güngör, 1990: 8) Hayatımın Yedi Hikâyesi adlı kitapta yer alan Murathan adlı hikâyede anlatıcı, **Bekçi Hatem**’le ilgili şu bilgileri verir: “Bekçi Hatem elma ağacının gölgesine kurduğu çardağına çekildi... Bu rençberlik işine geçen yıl soyunmuştu Hatem, ondan önce karakol bekçiliği yapıyordu. Yaşı ilerledikçe karakol adamı olmaktan hem soğumuş; hem de yorulmuştu: Emekliliğini beklemeyi bile göze alamadı... Hatem bekçiliği bırakmadan önce bu ekip biçtiği tarlanın sahibi asker arkadaşı Demirci Vahap’la uzun uzun konuşmuş; rençberliği için söz almıştı ondan... Kendisi askerlikten sonra çarşı pazarda iş tutmayı hiç akıl edememiş; bir zaman onun bunun ırgatlığında, bir zaman amelelikte ekmek aramıştı... Böyle üç beş yıl oyalandıktan gün kazanıp gün yedikten sonra gidip devletin elbisesini kuşanıp bekçiliğe başlamıştı... Bu arada da iki kızıyla bir oğlu dünyaya gelmişti Hatem’in.” (Güngör, 1984: 46-47)

Külhancı

Unutulmaz Bir Kadın Resmi adlı kitapta yer alan Satılık Ev adlı hikâyede Özdemir’in dedesi Külhancı Kasım ise şöyle tanıtılmaktadır: “Külhancı Kasım, çarşıda Şifa Hamamı’nın ateşini yakardı. Gecedden yakıp sabaha hazır edermiş sıcak su ambarını. Ne zaman gider, ne zaman döner, görmez, bilmezdik. Kırk yılda bir sokakta görünse bile belli belirsiz bir gölge gibi adeta sinerek gelip geçerdi yaşlı adam. Ne kendisi kimseye dönüp bakar, ne de kimse ona bir selam verirdi. Kendi havasında bakışları yerde olurdu boyuna. Dünya kurulalı beri kendisini ateş yakmaya adanmış, bunun dışında hiçbir şeye önem vermiyor sanırdınız onu.” (Güngör, 1986: 34-35)

Kahveci

Üsküdar’a Gidelim adlı kitapta yer alan Dağlarda Yalnız Bir Köpek adlı hikâyede handa kahvecilik yaparak geçimini sağlayan anlatıcı kendisini şöyle anlatır: “Sözün kısası, bizim oranın köylerinde doğan her erkek çocuk, askere gitmeden önce, gurbete çıkıp ekmek peşine düşer. Ekmeğini eline almadan kimseyi adam yerine koymazlar, kimse ona kızını vermez. İçlerinde benim gibi çelimsiz olanlar da gelip iş hanlarında kahvecilik eder böyle. Ben gurbete çıktığımda on beşimde ya var, ya yoktum... Babamı o yıl toprağa vermiştik. Ablam gelin olmuş, iki küçük kardeşim de henüz anamın eteğine yapışarak yürüyorlardı. Köyden doğruca İstanbul’a yollandım. İstanbul’da dayım karşıladı beni. Otobüsten iner inmez alıp kaldıkları hana getirdi... Hanın ocağında yaptığım iş, yalnızca boş bardakları, fincanları, su şişelerini toplamaktı... Neyse uzun sürmedi, bir başka çay ocağında iş buldu dayım bana Paralı! Yine bir hemşerimizin yanında... Remzi dayıda eskiden hamalmış... İşte tezgâh işte iş... Çalış sen de ye, ben de yiyeyim!.. Kahve ocağından kazanacağın, temizlik ücreti olarak handaki odalardan alacağın her kuruşun yarısı senin olacak... Onca yıldır ortaklığımız sürer, bir ay olsun parasını aksatmadım. Senet sepet de bilmeyiz biz. Söz ağızdan çıkınca senet olur. Böyle gördük, böyle gideriz. Benim köye dönmemse iki yıldan önce mümkün olmadı. Aradan zaman geçip işleri ele alınca koca kenti sevmeye başlamıştım! Sabah gün ısrır ışımaz kalkıp ocağı yakıyor, hanın kapısını aralıyor; işyerlerinin açılışından kapanma saatine kadar hiç durmadan, belki günde yüz defa beş katın basamaklarını inip çıkıyordum. Akşam olup da el ayak çekilince bardakları kaynar sudan geçiriyor, demlikleri parlatıyor, çoğu zaman köşedeki aşçıda yemeğimi yiyor,

sonra kendimi İstanbul'un caddelerine, sokaklarına vuruyordum. Bu kenti sevdiğimi, işte bu vakitlerde anlıyordum. Bütün sokaklarda, caddelerde, mağaza vitrinlerinde, parklarda, camilerde ışıklar yanmıyor mu sanki içim aydınlanıyordu dersem yalan olmaz!..” (Güngör, 2003: 86 – 95)

Şapkacı

Hikâyemde Hayvan Var adlı kitapta yer alan Damdaki Köpek adlı hikâyede **Şapkacı Agop Usta** ise şöyle anlatılmaktadır: “Kadir Dayı, Şapkacı Agop’un yanında çalışıyordu henüz... Agop Usta hem yeni şapka satardı dükkânında, hem de eskimiş, biçimi bozulmuş, kirlenmiş fötrleri kalıba sokar, temizler, yenilerdi. Bir zamanlar devlet kapısında çalışan memurlar, tahsildarlar, öğretmenler, müdürler, ağalar, beyler fötr şapka giyerler, esnaf, köylü, amele kısmı da ucuz tarafından kasket geçirirlerdi başlarına. Agop Usta’nın dükkânında her ikisi de satılırdı... Kimileyin yarı şaka yarı ciddi takılırlardı Kadir Dayı’ya; nasıl oluyor da Gavur Agop’la bu kadar iyi anlaşıyorsun diye... O, her defasında aynı karşılıkla kestirip atar, başka söze gerek görmezdi: Dini eğri olabilir amma, işleri doğru!.. Sonunda Agop Usta’nın yakalandığı kötü bir hastalık yüzünden büsbütün kilit vuruldu dükkânın kapısına! Tedavi görmek amacıyla yurt dışındaki kızının yanına giden yaşlı adam geri dönmemişti bir daha...” (Güngör, 2002: 9-10)

Ekmekçiler

Yolun Başı adlı kitapta yer alan Tandır Ekmeği adlı hikâyenin başkişisi kasabada tandır ekmeği yaparak geçinen Ekmekçi İmmi Karı’dır. Hikâyede şöyle anlatılır: “İmmi Karı’nın kimi kimsesi yoktu. Yaradanın bir garip kulu derdi kolu komşusu. Aslen Gavur’un Köyünden olurdu. Ama bu adı kendi takmıştı o köye. Vaktiyle çifti çubuğu vardı köy yerinde. Çam yarması oğlu vardı... Ara sıra bir gelin gelse mahalleye, biri evlenecek olsa, düğün dernek kurulup davullar vurulsa; İmmi Karı’nın dertleri deper, yıllanmış, küflenmiş anıların acısıyla delinir içi; eşine dostuna açardı yarasını... Evi başına yıkılasıcalar, söndürdüler ocağımı, kuruttu kör kodular, ocağı ören kalasıcalar! diye ağıt yakardı. Babası gurbette ölen yetim kaldıydı. Bir karış enikti daha. Er olup çüte vardım; toprağı sürüp ekini biçtim. Aç yatıp tok gezdim köy yerinde. Yavrumun üstüne babalık getirmedi. Yemedim yedirdim, giymedim giydirdim. Selvilerle yaraşır boy attıydı kara günlüm. Karayazılım. Sere serpe büyüdü, eli iş tutar olduydu. Muratları kursaklarında kalasıcalar devirdiler nazlımı. Yediler ömrünü. Gönül vermiş diye itler ağası Hurşit Ağa’nın çorlu kızına. Vazgeç oğul, dengimiz değil, vermez kardaşları dedimdi. O gün bugün kasabaya yerleşmiş ekmek pişirerek geçinirdi. Köy yerini gönlü götürmez olmuştu... Tek odalı evinde yatak diye bir çul, bir iki de kap kacağı vardı. Yaz kış demez, tenekesi elli kuruştan tandır ekmeği pişirirdi. İmmi Karı, koca kasabanın adamıydı şimdi. Üstüne tandır ekmeği pişiren yoktu. Sakız gibi olurdu onun ekmeği.” (Güngör, 1973: 24-25) Hikâyenin sonunda hasta hasta tandır ekmeği yapmak zorunda bırakılan İmmi Karı’nın öldüğü görülür. Hikâyemde Hayvan Var adlı kitapta yer alan Kuşlar Arkadaşımdır adlı hikâyedeki Kamber’in annesi Ekmekçi Havva’dan şöyle söz edilir: “Kimi kimseleri yok değildi; anasının anlattığına göre, akrabaları çoktu ama Havva kadını dışlamışlardı, kendisinden çok yaşlı bir adam ikinci eş olarak kaçtığı için... O zaman bile gönül indirmemişti Havva, kardeşlerinin yanına sığınmaya. Yükünü yüklemiş, Kamber’ini bağına basmış, herkesten uzak bir yere taşınmıştı... İşte o kıtlık kıran günlerinde Havva Kadın, varlıklı evlere ekmek pişirmeye gider, emeğine

karşılık verilen ekmekleri de oğluna taşımış... Ekmekçi Havva da boş oturmuyordu elbet. Bir gün dinlense, ertesi gün işe çağrılıyordu. Tandırların başında gün boyunca ekmekle birlikte kendisi de pişiyordu ama yaptığı işi severek yapıyordu. Çünkü artık yaptığı işe karşılık yalnızca ekmek değil, para da alıyordu.” (Güngör, 2002: 67-68)

Hamallar

Yolun Başı adlı kitapta yer alan Yaşamak Bizden Uzak adlı hikâyede anlatıcı ve dayısının dışında buldukları arabada hamallarda bulunmaktadır. Bu durum şöyle anlatılır: “Yerden göğe ağardı tozlar bulut bulut. Kürt hamallar, ak toprağa belenirlerdi kamyonun üstünde; biz camları kapatır kurtulurduk. Gene böyle bir gündü işte. Kamyon meşe odunlarıyla yüklü, odunların üstünde hamallar vardı. Dağdan aşağı dolana dolan inmekteydik.” (Güngör, 1973: 34-35) Sevgi Ekmektir adlı kitapta yer alan Dünya Bir Pencere adlı hikâyede Hamal Mehmet şöyle anlatılır: “Tek katlı, toprak damlı, odalarının kapısı bir avluya açılan evin eski kiracılarını da can yoldaşı olsunlar diye, parasız oturtuyordu şimdi. Biri hamal Memet, öteki kasap Ömer. Altı çocuğu vardı Memet’in, altısı da kız. Yaşı elliye yakındı. Akşamları ispiro içer, karısını, kızlarını döverdi. Bilinmedik, ağızlarına alınmadık sövgüler ederdi bu zamanda. Kuyunun başına varıp kendini atmaya yeltenir, koluna bacağına sarılan kızları bırakmazdı. Sonra oturup ağlar hırslıdan, anlaşılmaz sözler mırıldanarak sızar kalırdı öylecene. Ama sabahleyin gün atmadan kalkar yatağından hiçbir şey olmamış gibi ipini omzuna atıp çarşının yolunu tutardı.” (Güngör, 1978: 74-75) Sevgi Ekmektir adlı kitapta yer alan aynı adlı hikâyede Hıdır, ağabeyi ve babası hamallık yapmaktadır. Bu durum hikâyede şöyle anlatılır: “Hıdır sessiz bir çocuktuk oysa. Babası ve abisiyle birlikte hamallık ediyordu. Sabahları üçü birden çıkıyor evden, akşamleyin gene birlikte dönüyorlardı ellerindeki yiyeceklerle. Köyden göçüp gelmişlerdi mahalleye. Yapacakları başka bir iş olmadığından, birer ip bulup hamallığa başlamışlardı hemen.” (Güngör, 1978: 95)

Arabacılar

Hikâyemde Hayvan Var adlı kitapta yer alan Sisypheos adlı hikâyede Arabacı Şahin şöyle anlatılır: “Şahin, ekmeği atıyla kazandıklarını biliyor, o yüzden Destan’ın gönlünü hoş tutmaya çalışıyordu... Şahin arabacılığa başlayışının ikinci yılında avuç içi kadar bir toprak parçası satın aldı... O gün yine kısmetleri boldu; sabahtan akşama kadar taşıyacak yük çıkmıştı. Müşteriler aksilik çıkarmamış, çekişe çekişe pazarlık edip de dağ gibi yükü bedavasına taşıtmaya kalkışmamışlardı... Oysa Şahin’in işleri birdenbire azalmıştı o yıl. Belediye karar almış, atlı arabaları şehir içine sokmuyorlardı! Bu, hiç ummadığı, hiç beklemediği, nereden geldiğini anlamadığı bir darbe oldu! Depolar, un fabrikaları, arasta, sebze hâli, şehri ortasından ikiye bölen yolun öte yakasındaydı hep. O yola girmekse suç sayılıyordu şimdi. Bundan böyle, oraların yükünü motorlu taşıtlar taşıyacaktı! At arabalarına da, mahalle aralarında, gecekondu semtlerinde, bağlarda, bahçelerde iş kovalamak kalıyordu! Kış aylarında büsbütün işler kesilirdi; öteki günler de, ağzını açıp iş bekleyecek demektir! Kazancı, bıçakla kesilir gibi düştü! Destan’a yedirdiği arpa parasını bile denkleştiremez oldu.” (Güngör, 2002: 124, 125, 132, 133)

Sevgi Ekmektir adlı hikâyede yer alan Ölüm Uykusu adlı hikâyede Arabacı Dursun şöyle anlatılır: “Bir gün arabacı Dursun’u da böyle yakacağımı söylediler Hüseyin. Arapoğlu’nun arabacısı... Kılıcı göğsü, sarı palabıyıklarıyla arabacı Dursun’u görürdüm. Dağ gibi yığılı tahıl çuvallarını, gıkı bile çıkmadan taşıdı ambara. Kudurmuş, azgın atları burun kanatlarından yakaladığı an, uysal bir kediye döndürürdü.

Bir de eli kanlı adamdı Arabacı Dursun. Mahallede adı kendir artığına çıkmıştı. Gök mavisi gözleri bir garip bakar, gölgesine rastlayan kadınlar kırk konak öteye kaçardı.” (Güngör, 1978: 59)

Şerbetçiler

Sevgi Ekmektir adlı kitapta yer alan Çürümüş Yapraklar adlı hikâyede şerbetçiler şöyle anlatılır: “İki de bir şerbetçiler gelip geçiyordu önlerinden. Ne de çok şerbetçi var şu çarşıda! Onca gelip geçmişler, kimsenin içesi olmamıştı oysa. Bir bardak içen çıkmamıştı, hatta dönüp bakan... Şerbet satanların çoğu yaşlı yaşlı adamlardı. Bir ellerinde kova, şerbet kovası, ötekinde ibrik. Üstlerinde beyaz bir önlük. Kimisi ivedili, bir yere geç kalmışçasına bağırıp geçiyor; kimi de ağırdan alıyor yavaş yavaş... Gül pembe şerbet, sade şeker... Buz gibi şerbet... dişeri donduruyor... Abı hayat suyu, bir içen bir daha içiyor! Bir şerbetçi daha vardı; sırtındaki güğümle dolaşıyordu o. İncikler boncuklar sarkıyordu güğümünden. Ve bağırıyordu; elindeki çingırağı sallıyordu sürekli. Kolunun altından güğümünün musluğunu uzatmış... Yürürken hafiften aksıyordu ayağının biri. Başındaki beyaz renkli takkeyi hiç çıkarmıyordu galiba. Ak telli bıyığı, sigara dumanlarından sarıya kesmişti... Ara sıra yolundan koyup lafa tutanlar, şurup içenler oluyordu. Bardakları, göbeğinin üstüne sıralamıştı. Beline bağladığı madeni kutunun içinde. Bir geçişinde saydı bardakları İlyas. Dört taneydi. Aldığı paraları da, bardakların yanındaki bir deliğe koyuyordu şurupçu. Bir dolu yirmi beşlik. Şurup isteyen olunca yüzünün çizgileri değişmeden, sevinip sevinmediğini belli etmeden, önce bir güzel bardağı çalkalıyor ibrikteki suyla, sonra biraz öne doğru eğilip güğümün musluğunu açıyordu. Koyu kahverengi şurup şırıltısıyla dökülüp köpüğe kesiyordu bardağın içinde, adına meyan şurubu diyorlardı. Bayram ağının meyan şurubu kimileri tas tas satın alıyor, kandırı kandırı içiyordu. Şifalıymış, mideye böbreklere yararmış. İçenler öyle diyor.” (Güngör, 1978: 43-44)

Yukarıdaki mesleklerin birçoğu da yine kaybolmaya yüz tutmuş meslekler olarak değerlendirilebilir. Özellikle şerbetçi, arabacı, ekmekçi, şapkacı, külhancı, mezbaha ve kirishane işçiliği gibi meslekler ve tabii ki Güngör’ün hikâyelerinde yer vermediği daha birçok meslek, çağımızın şartlarına ve teknolojiye yenik düşmüştür.

Sonuç

Necati Güngör’ün ilk hikâye kitabının çıkış tarihi 1973 yılıdır. Yazar olarak 45 yılı geride bırakan Güngör’ün birçok hikâyesi geleneksel hayattan izler taşımaktadır. Bu çalışmada ele alınan ve aynı zamanda yerelin, yöresel olanın da bir yansıması olarak düşünülebilecek bu mesleklerin birçoğu, faaliyet alanlarını ya yitirmiş ya da yitirmek üzeredir. Dolayısıyla bu mesleklerin Güngör’ün yazarlığa başlangıcından günümüze kadar geçen ve yarım asra yaklaşan süreçteki gelişmelerden olumsuz etkilendiğini söylemek mümkündür. Varlığını hâlâ sürdüren terzilik, berberlik, kasaplık vb. mesleklerin ise varlığını sürdürmesini, insanların bu meslek kollarına olan ihtiyaçların sürekliliğine bağlamak mümkündür. Sonuç olarak Güngör’ün hikâyelerinde gördüğümüz gerek zanaat olarak nitelendirilebilecek gerekse toplumun yaşama biçimini gösteren diğer meslekler, toplumların yaşam biçimlerinin değişmesinden negatif anlamda etkilenmişler, eski değerlerini yitirmişlerdir. İnsan ihtiyaçlarının ve önceliklerinin farklılaşması ile teknolojik gelişmeler de bu durumun hızlanmasında büyük rol sahibi olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Güngör, Necati (1973) **Yolun Başı**, Oluş Yayınevi, İstanbul
- Güngör, Necati (1978) **Sevgi Ekmektir**, Yeryüzü Yayınları, İstanbul
- Güngör, Necati (1983) **Bu Sevda Ölmek**, Adam Yayınları, İstanbul
- Güngör, Necati (1984) **Hayatımın Yedi Hikâyesi**, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Güngör, Necati (1986) **Unutulmaz Bir Kadın Resmi**, Özgür Yayınları, İstanbul
- Güngör, Necati (1990) **Sinema Kuşu Sevgilim**, Cem Yayınevi, İstanbul
- Güngör, Necati (1998) **İyiler Genç Ölür**, Gendaş Yayınları, İstanbul
- Güngör, Necati (2002) **Hikâyemde Hayvan Var**, Era Yayıncılık, İstanbul
- Güngör, Necati (2003) **Üsküdar'a Gidelim**, Alkım Yayınları, İstanbul
- Güngör, Necati (2016) **İnsanlığın Sonbaharında**, Vapur Yayınları, İstanbul

NECATİ GÜNGÖR'ÜN ÖYKÜLERİNDE HAYVAN SEVGİSİ

Doç. Dr. Fatih SAKALLI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet:

Günümüz hikâyecilerinden Necati Güngör 1949 yılında Malatya'da doğar. Öykülerini; Yolun Başı, Sevgi Ekmektir, Bu Sevda Ölmek, Hayatımın Yedi Hikâyesi, Unutulmaz Bir Kadın Resmi, Sinema Kuşu Sevgilim, Üsküdar'a Gidelim, İyiler Genç Ölür, Hikâyemde Hayvan Var, İnsanlığın Sonbaharında adlı kitaplarda toplayan yazar, Türk Dil Kurumu, Ömer Seyfettin, Yunus Nadi, Naim Tiralı Öykü Ödülü gibi ödüllerin de sahibidir. Ayrıca yazarın anı, röportaj, şehir kitapları, çocuk kitapları türlerinde de eserleri vardır. Güngör'ün son dönemde yazdığı, Sessiz Yürek, Anneme Bir Ev Alacağım, Sevgili Öğretmenim ve Bir Hikâye Yaz İçinde İnsan Olsun, Babam Şimdi Çok Uzaklarda adlı hikâye kitapları da gençler tarafından büyük ilgi görür. Bu çalışmada yazarın öykülerinde karşımıza çıkan hayvanlardan, hayvan sevgisinden ve hayvanların sadakatinden söz edilecektir. Güngör, eserlerinde edebiyatımızda hayvanların korunup gözetilmesini, onlara karşı insanların sevgi göstermesi gerektiğini ve hayvanların sadakatini anlatan yazarların başında gelir. Bir yazar olarak Güngör, öykülerinde hayvanlara sıklıkla yer vererek insanlarda hayvan sevgisi bilincini oluşturmak ister. Bildiride öykülerde yer verilen at, köpek, inek, kedi gibi hayvanlar ve insanların onlara karşı tutumları üzerinde durularak hayvan sevgisinin önemine vurgu yapılacaktır. Böylece insanların hayvanlara karşı bir duyarlılık içerisinde hareket etmesi gerektiği ifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Necati Güngör, Öykü, Hayvan, Sevgi

ANIMAL LOVE IN NECATI GUNGOR'S STORIES

Abstract:

Necati Güngör, one of today's story writers, was born in 1949 in Malatya. Stories; The Way of the Road, Love of Bread, This is Sevda Dying, The Seven Stories of My Life, An Unforgettable Woman Picture, My Cinema Bird, My Daughter, Uskudar, Let 's Go, I Have Young Dies, There Is A Animal In My Story, Autumn Is In The Autumn, the author of Turkish Language Association, Yunus Nadi, Omer Seyfettin He also received awards such as the Naim Tiralı Story Prize. In addition, the author's memoir, interviews, city books, children's boks are also the types of works. The story boks that Güngör wrote about in the last period, Silent Heart, A House For My Mother, My Dear Teacher and A Story With in The Summer, My Father is Too Far Away, attracts great attention by the young people. In this study, we will talk about animals, animal love and loyalty of animals. Güngör is one of the authors of the literature about the preservation and protection of animals in our literature, the love of people against the mand the loyalty of animals. As a writer, Güngör wants to create an awareness of animal love in humans by often referring to animals in his stories. The article will emphasize the importance of animal love by focusing on the attitudes of animals such as horses, dogs, cows, cats and people. Thus, it will be stated that people should act with a sensitivity towards animals.

Key Words: Necati Güngör, Story, Animal, Love

Giriş

Türk Hikâyeciliğinin son dönemdeki temsilcilerinden birisi olan Necati Güngör, ilk hikâye kitabı olan Yolun Başı (1973) ile yazın hayatına başlar. Otuzdan fazla esere sahip olan Güngör'ün birçok hikâyesinde hayvan sevgisi ve hayvanlara ait durumlar ele alınır. Yazar, Hayvan Hikâyeleri Antolojisi, Hikâyemde Hayvan Var, Anne Bana Köpek Al, Ay Işığında Ceviz Yiyen Ayı, Dağlarda Yalnız Bir Köpek, Sessiz Yürek, Hayvanların Sır Dolu Dünyası kitapları başta olmak üzere diğer kitaplarında da hayvanlara ait yaşantı ve manzaralara sıklıkla yer verir. “Ayırt etmeden, bizimle aynı dünyayı paylaşan her bir hayvanın değere layık olduğunu savunan Necati Güngör, çocuklara yönelik hazırladığı Anne Bana Köpek Al ve Hayvanların Sır Dolu Dünyası kitapları, tamamı hayvan sevgisini işleyen hikâyelerden oluşan Sessiz Yürek ve Hikâyemde Hayvan Var hikâye kitapları ve hayvan hikâyelerini derlediği Hayvan Hikâyeleri Antolojisi ile onlara karşı duyduğu hassasiyeti ve özeni ortaya koymaktadır. Derin hayvan sevgisini motif motif işlemekte; insanla hayvan arasındaki beklentisizi dostluğu, bağlılığı ustalıklı yansıtmaktadır.” (Uysal, 2016: 98) Güngör'ün hikâyelerinde hayvan sevgisi farklı şekillerde karşımıza çıkar. Bazı hikâyelerde sahibinin hayvanlara sevgisi anlatılırken, bazılarında hayvanların sahiplerine olan sadakatleri, bazılarında insanların hayvanlara merhametleri, bazılarında ise farklı durumlar yansıtılır. Çalışmamızda Güngör'ün hikâyelerinde işlediği bu durumlar örneklerle ele alınacaktır.

Sahibinin Hayvanlara Karşı Sevgisinin Ele Alındığı Hikâyeler

Hayatımın Yedi Hikâyesi adlı kitapta yer alan **Bir Avuç Kuru Üzüm** adlı hikâyede atını çok seven ve onu kaybettikten sonra hüznlenen genç bir adamın hikâyesi anlatılır. Hikâyede ailenin geçimini sağlayan Kırat ve Haso adlı atlar şöyle tanıtılır: “Dayımın iki atı vardı: Biri kırçıl ince yapılı, nazlı, koşturmakta biraz gönülsüz ve sanki daha soylu işler için yaratılmış da, hayatın bir cilvesiyle bu yük arabasına düşmüş gibiydi. Ötekisiyse Kırat'ın tam tersiydi; al renkli, kısa ve kalın yapılı, kabına sığmayan, çalışkan ve uslu bir hayvandı. Ona Haso adını takmıştı dayım. Bir insanmış gibi davranır, öyle yaklaşırdı. Çalışkanlığı ve uysallığından ötürü, asıl gözdesi Haso'ydu dayımın. Evin eski atı olduğu için kimileyin Kırat'ı da sevip okşardı; ama aileye sonradan katılan Haso'ya karşı adeta bir baba sevecenliğiyle yaklaşırdı...” (Güngör, 1984: 20) Anlatıcı çocuk, dayısının çok sevdiği atı Haso'yu eski sahibine verdikten sonraki hâlini ise hikâyede şöyle betimler: “Dayım o gece hep ocağın başında oturdu, suskun, somurtkan... Ocaktaki odunlar yandı geçti, yenileri atıldı... Bir hayvan değil de, gencecik, umut dolu bir insan ölüp gitmişti sanki bu evden!” (Güngör, 1984: 25) Hikâyemde Hayvan Var adlı kitapta yer alan **İnek** adlı hikâyedeki inek ve onun sahibi durumundaki anlatıcı çocuğun babasının çok sevdiği ineği kesmek zorunda kalışı şöyle anlatılır: “İnekler ağlar mı hiç? Ağlarmış gerçekten. Görmesem, ben de inanmazdım... Babam, kesip etini dükkânda satmak için inek almıştı. Ama ineğin memeleri sütle dolu olduğu için mezbahaya göndermeye kıyamamış, hayvan süttan kesilinceye kadar evde beslemeye karar vermişti. Avluda bahçe kapısına bitişik, çoktandır kullanılmayan eski bir dam vardı; oraya biraz çeki düzen vererek getirip bağladık ineği... Uysallığından, sütünü verişinden de memnundu annem. Her gün övgüyle söz ediyordu. Huyunu, suyunu sütünün yağını, lezzetini öve öve ineği evde alı koymayı başardı sonunda. Babam da bundan böyle süte yoğurda para vermeyeceği için onu mezbahaya göndermekten kolayca vazgeçmişti. Geceleri ahırda, gündüzleri bahçede, gölgeli bir ağacın

altında geviş getirerek kuyruğuyla sinekleri kovarak öyle kendi halinde varlığını sürdüren inek, ailenin bir üyesi gibiydi şimdi... O yalnızca bizim ailenin değil, yakın komşuların da süt ihtiyaçlarını karşılıyordu zaman zaman... Hayvanın ünü mahalleye yayılınca onu satın almak isteyen bile çıktı!... Yaşlı adamın demesi, ineğimiz iki canlıydı, akşama sabaha doğuracaktı!... Bir iki kez güçlkle ayağa kaldırmış, memesini tutup Cumali'nin ağzına vermişti. Yavrusu süt emerken ayakta duruyor, sonra yine olduğu yere çöküyordu hayvan. Cumali bir haftalık olmamıştı daha... Annesi yemiyor, içmiyor, bebeğini emzirmek için bile ayağa kalkamıyordu... Kendiliğinden iyileşemeyeceğini görünce, yeniden veteriner çağrıldı eve... Durumu umutsuzmuş ineğin 'ölmeden kesin' diye yol göstermiş veteriner. Babam da veterinerin öğüdüne uymaya karar vermiş... Kesmişler... Ama etinin bir lokmasını bile evde alıkoymadan, Öksüzler Yurdu'na göndermişti babam." (Güngör, 2002: 13-21) Hikâyemde Hayvan Var adlı kitapta yer alan **Sisyphos** adlı hikâyede yer alan Destan adlı at ve sahibi Şahin'in ona olan ilgisi şöyle anlatılmaktadır: "Atının torbasını arpayla dolduruyordu ki, Allah için Destan da yediğini inkâr etmiyor, yokuş yukarı çıktığı yollarda bile bir ton, iki ton ağırlığındaki yükü yekini çıkartıyordu. Destan, Şahin'in hayatına bağladığı ikinci varlıktı artık. Karnında çocuğunu taşıyan karısından sonra Destan vardı gözünde. Geceleri avluya bağlıyordu onu. Havluyla terini kuruyor, ayaklarını siliyor, tüylerini kaşığıyordu. Kovanını taze suyla dolduruyordu. Arada bir de arpa torbasına bir avuç çay şekeri katıyordu. Destan iri iri çay şekerlerini kütürdeterek yerken kendisi de keyifle 'destan ağa, ağzının tadını bilirsin, öyle mi? Seni zalım seni, demezsin ki şu bir şekeri de al kendin ye. Destan sanki bu sözleri anlıyormuş gibi güzel gözlerini belerterek bakar Şahin'e başını sallardı torbasıyla birlikte. Gençlik yıllarında çok sayıda birincilik kazanmış, nice soylu atları arkasında bırakmıştı. Kısrak sahipleri ondan bir damla döl alabilmek için adeta sırada beklerlerdi. Adına Destan denilmesi de o yüzdendi. Uçarcasına koşmaları dillere destan olmuştu. Biraz yaş ilerleyip güçten düşünce de her yarış atı gibi sahibi tarafından gözden çıkarılmıştı Destan! O balla, kuru üzümle, fındıkla, havuçla beslenen, neredeyse altına halı serecek kadar değer verilen hayvan pazarda haraç mezat satılmış; yeni yaşamının nasıl geçeceği düşünülmemişti bile! Kısa bir süre sonra bir çiftçinin binek hayvanı olmuş, ardından yine hayvan pazarının yolu tutulmuştu. Şahin, Destan'ın üçüncü sahibiydi O satın aldığı hayvan hâlâ güçlü ve güzeldi. Hadi oğlum denilince sanki yarış başlamış gibi sıçırıyordu yerinden. Başı yukarıda, kuyruğu dikti. Ama yazgısına boyun eğmişliğin verdiği bir hüznle havası da yok değildi Destan'ın. Balla fındık fıstıkla beslendiği günlerin artık çok gerilerde kaldığını acı bir biçimde öğrenmişti! O güne dek hiç yapmadığı, yapmayı bilmediği bir işe, yük çekmeye koşulmuştu. Bu işi yaparken bile soylu bir yaratık olduğunu belli ediyordu aslında: Tembellik, kaytarmacılık etmiyor, kendine kamçı vurdurmuyordu! Şahin, ekmeği atıyla birlikte kazandıklarını biliyor, o yüzden Destan'ın gönlünü hoş tutmaya çalışıyordu, oda sahibinin bu iyi tutumunun farkındaydı, sevildiğini, kollandığını anlıyordu. Ballı günler geride kalmışsa bile yeni sahibi arpasını eksik etmiyordu. Kış gecelerinde üşümesin diye sırtına bir çul örtüyor, altına kuru otlar seriyordu... Gözlerine inanamadı! Dondu kaldı, kanı çekildi! Araba koyduğu yerde duruyordu ama Destan yoktu ortalıkta! Birileri çözüp götürmüştü, o namazdayken" (Güngör, 2002: 122-124, 137) Hikâyemde Hayvan Var adlı kitapta yer alan **Toppo Dayı** adlı hikâyede Toppo Dayı'nın çok sevdiği kekliğinin ölümünden sonra yaşadıkları şöyle anlatılır: "Bir gün hiç beklemediği bir şey olmuş. 'Şah' adını verdiği kekliği ölmüştü Toppo Dayı'nın. Parlak tüylü, mercan gagalı, iri, gösterişli bir kuştur Şah. Adı gibi, keklik soyunun şahıydı sanki. Ötüşü de bir başkaydı;

şakımaya başladı mı, nerede olsanız, durup dinlemek isterdiniz sonsuza kadar... Bin yıllık bir dostunu yitirmiş gibi yaşlara büründü Toppo Dayı, Şah'ın ardından... Evine kapandı, kimselerle görüşmedi günlerce..." (Güngör, 2002: 142-143) Sessiz Yürek adlı kitapta yer alan **Bizim Evin Yılanları** adlı hikâyede dedenin atına olan sevgisi şöyle anlatılır: "Ama şekerle, kuru üzümle, fındık fıstıkla beslediği atını kimseyle paylaşmaz, onu herkesten esirgerdi. Arapkızı derdi ona. Dedem öyle dediği için adı da Arapkızı kalmıştı. Siyah donlu, ince uzun bacaklı, gerçek bir arap soylusuydu. İnsan bakışlıydı. İnsanlarla göz göze gelmeye çalışırdı sanki. İsteklerini bakışlarıyla anlatmaya çalışırdı dersem, yalan olmaz. Adını söylediğimizde, başını indirir, yüzümüze bakardı. Dedem, Arapkızı'nın yemini, suyunu da eliyle verirdi. Onu tımar etmeden, terini silmeden, doyurmadan kapıdan içeri girmezdi. Kâh arpasına fıstık, üzüm karıştırır, kâh eliyle havuç yedirir, Arapkızı da gösterilen bu özeni bilir, nazlı nazlı kişnerdi. Başka atlar, başka hayvanlar da vardı ahırda; dedem onlarla da ilgilenirdi elbet, ama işte, Arapkızı'nın gönlündeki yeri bambaşkaydı... Her şey sonradan duyuldu. O gece Arapkızı'nı yılan sokmuş!.. Arapkızı'nın ölümüne o kadar üzülmüştü ki dedem, uzun bir süre, ahırdan yana dönüp bakmadı. Onun acısını tazelememek için, evde hiç kimse atlarla ya da yılanlarla ilgili bir söz etmedi." (Güngör, 2015: 20,28)

Hayvanların Sahiplerine Olan Sadakatlerinin Ele Alındığı Hikâyeler

Necati Güngör'ün bazı hikâyelerinde hayvanların kendilerini sahiplenen, bakan insanlara karşı bağlılıkları üzerinde durulur. Hikâyemde Hayvan Var adlı kitapta yer alan **Damdaki Köpek** adlı hikâyede Gümüş adlı köpeğin kendisine bakan ailenin ölümünden sonraki davranışları şöyle anlatılır: "Sakine Hala o yağlı kemikleri yer ocağında kaynatır, suyuyla bir hafta boyunca çorba, pilav yapar; kalanını da, yanına biraz ekmek doğrayıp Gümüş'ün önüne koyardı. Kemik suyuyla ıslanmış ekmekleri bir solukta yutan Gümüş, daha sonra kemiğini alıp bir köşeye çekilir, tadını çıkara çıkara kemirirdi. Yine böyle yemek yaptığı bir gün açlıktan karnı sırtına yapışmış bir halde sokak kapısının önünde birdenbire belirivermişti hayvan. Sakine Hala, haline acıyıp bir parça yemek koymuştu önüne; işte o günden sonra kapılarından ayrılmaz olmuştu. Karnın doyuran insanları kendi sahibi diye benimsemişti... Can yoldaşları Gümüş dama çıkıp da sesi kısılıncaya kadar ulumasa, belki kış boyunca ölüleri içeride kalacaktı... Odanın avluya bakan penceresindeki camlar, çerçevelere bile buz tutmuştu. Kapının hemen eşiğinde yatan Gümüş, kim bilir kaç zaman beklemişti sahiplerinin kalkıp kendisine bir şeyler vermesini! Bir zaman sonra kendince bir sezikle kapının bir daha açılmayacağını anlayıp dama çıkmış, sesini duyurmaya çalışmıştı komşulara... Belki de terk edildiği korkusuna kapılıp can havliyle kendini dama atmıştı hayvan! Sesini duyurmaya mı çalıştı, yoksa birdenbire sahipsiz kalışına mı ağlıyordu yalnızca? Gümüş'ün dama çıkıp da böyle yürek parçalarcasına ulduğunu nice zaman sonra fark eden komşular seğirtip kapıya dayanmışlardı... Hele sahiplerinin ölümünü komşulara duyuruncaya kadar kendini parlayan Gümüş'ün bağlılığı karşısında nasıl davranacaklarını bilemediler." (Güngör, 2002: 8-9, 11-12) İyiler Genç Ölür adlı kitapta yer alan **Ağlama Köpeğim** adlı kitaptaki köpek Tomi'nin sahibine bağlılığı ise şöyle anlatılır: "Muzaffer de hayvanların hiçbirini boş çevirmez, önlerine birer parça et atar, onlar birer köşeye çekilip karınlarını doyururken kendisi yorgunluğunu unutmaya çalışırdı. İşte, Tomi de mahallenin bu hayvanlarının arasında ortaya çıkmıştı bir gün. Nereden geldiği kimin hayvanı olduğu belli değildi. Durduğu yerde duramayan, yaşama sevinciyle dolu bir yavrucuktu!

Durmadan kuyruk sallıyor, büyük köpeklerin arasında dolaşüyor, onları kışkırtıp oyun oynamak istiyordu. Parlak kahverengi tüylerinin üzerinde beyaz, nokta nokta benekler vardı. Kıрма mıydı, soylu mu, o da pek anlaşılmıyordu. Sokağa mı atılmış, yoksa evinden mi kaçmıştı? Belli olmadı, çünkü arayıp soranı çıkmadı o günden sonra. Muzaffer öteki hayvanları doyururken, bir an fark etti ki, bu yavru büyük köpeklerin pençesinden bir parça kurtarıp da karnını doyuramayacak... Akciğerin ucundan bir iki parça kesip yavru köpeğe seslendi: Gel buraya Tomi! Gel, gel. Bak sana ne vereceğim. Yavru köpek (adı o andan itibaren Tomi kaldı) kendisinin çağrıldığını anlamış gibi koşarak ve kuyruk sallayarak gelip ayaklarının dibinde oyunlar yapmaya zıp zıp zıplamaya başladı. Muzaffer avucundaki ciğer parçacıklarını birer birer yedirdi Tomi'ye. Bütün dostlukları işte böyle başladı. O günden sonra bir daha Muzaffer'in kapısının önünden ayrılmadı Tomi. Onun evde olmadığı saatlerde, kapının eşiğinde, bir tahta parçasının üzerinde kıvrılıp yatıyordu. O gelince de canlanıp fırlıyor yerinden, kuyruğuyla birlikte tüm bedenini sallayarak sevgi gösterilerinde bulunuyordu. Yatıp yuvarlanıyor, paçalarına sarılıyor, kendisini zorla sevdirmeye uğraşıyordu. Yalnız ve yorgun günlerinin bu sevimli ve sadık arkadaşını Muzaffer ikirciklenmeden benimsemişti. Soğuk ve yağışlı gecelerde Tomi'nin dışarıda kalmasına gönlü katlanmıyor, evde yatıp kalktığı odada barındırıyordu hayvanı... Muzaffer İstanbul'a şifa bulma umutlarıyla gidince Tomi sahipsiz kalmıştı orta yerde! Sahibinin kapısı kilitliydi o da kapının önüne yatıp gözünü yola dikiyordu. Kimselerin aklına gelmiyordu Tomi'nin ortada kalışı. Tomi de çıkıp kimseye kuyruk sallamıyordu kendisinin sahiplensinler, önüne bir parça ekmek atsinlar diye. O eski neşesi de kalmamıştı zaten, uyuşuk uyuşuk kıvrılıp yatıyordu öyle. Mahallenin başıboş köpekleri çevresine uğrarlarsa yerinden fırlayıp havlıyor, onları uzaklaştırıyor, sonra yine uyuyordu. Geceleri de sesi soluğu duyulmuyordu... Ne tuhaf, Muzaffer'in artık buralarda olmadığını bildiği için bekçilik görevinin üzerinden kalktığını düşünüyordu belki de... O her gün etle karın doyurmaya alışmış, sahibi tarafından sevilip okşanan sabah akşam önüne temiz su konulan, soğuk ve yağışlı gecelerde içeride, sıcak bir minderin üzerinde yatırılan hayvan; Muzaffer'in gidişinin on sekizinci günü, öğleden sonra ansızın fırlayıp kalktı yerinden, yarasına tuz basılmış gibi ulumaya başladı! Ama ne ulumak! Kudurmuş gibi bir sağa, bir sola koşuyor, gidip kapının önünde eşeleniyor, ateş çemberi içinde kıvranan akrep misali döneniyordu! Bütün bir mahalle ayağa kalktı o gün. Aç mı acaba diye önüne ekmek attılar, dönüp bakmadı... Yer gök inliyordu havlama sesinden. Hayvanın o halini görenler, her olasılığı akıllarından geçiriyorlar da, Muzaffer'e ne olduğu akıllarına gelmiyordu işte. O günün akşamıydı Tomi, acıklı acıklı havlayarak kapının önünde kıvrılıp kalmıştı ki, İstanbul'dan tel geldi; Muzaffer ölmüştü, cenazesini ertesi gün yola çıkaracaklardı! Bir hayvan, bir insana bunca bağlanabilir miydi? Nasıl bir bağlılık duygusuydu bu, nasıl bir sezgiydi, kimse anlayamadı. Ne inanılır, ne de anlaşılır gibi bir olaydı bu hayvanın sezgileri... Sahibine o gün, o saatlerde bir şeyler olduğunu anlamasından başka, ikinci gün de cenazeyi yolda karşıladı, akıl sır ermez bir biçimde! O ilk günkü can havliyle havlamaları yoktu ama. İnceden insanı insanlığından utandıran bir uluma tutturmuştu. İnsanlar, bir çınar gibi devrilmiş koca Muzaffer'e mi yansınlar, yoksa ardında bıraktığı hayvanın yürek burkan sızlanmalarına mı üzülünler bilemediler doğrusu. Nasıl anladı, nasıl sezdi, bilinmez, ta aşağı yola kadar indi, çocuğuna çırpınan bir ana gibi, ağzını açmadan duyulur duyulmaz bir sesle adeta ağıt yakarak uludu ve cenazesinin getirilişini bekledi orada!" (Güngör, 1998: 46-47, 51-53)

Üsküdar'a Gidelim adlı kitapta yer alan **Dağlarda Yalnız Bir Köpek** adlı hikâyede de kendisini terk edip giden sahiplerini unutamayan bir köpeğin bağlılığı ele alınır: “Beni en çok sevdiyense, iki yıldan sonra, sanki daha dün berabermişiz gibi, Çeto'nun beni unutmamış olmasıydı. Deli gibi oldu! Çevremde dört döndü, oyunlar oynadı, havaya sıçradı, gelip yüzümü gözümü yaladı, kuyruğunu salladı, havladı, sevincini göstermek için ne yapacağını bilemedi... Bir hayvan bir insanı nasıl bu kadar özler, o anki sevincini gözlerimle görmesem, bilemezdim... Çeto'yu yavruyken, komşu bir köyden alıp getirmiştim. Niyetim, av köpeği olarak yetiştirmektir... İneğimiz Kara ile Çeto'yu ablama bıraktık, kapıya kilit vurduk. Zavallı Çeto! Ona nasıl bir oyun ettiğimizden habersiz, uslu uslu, yanımız sıra ablalara kadar geldi... Bizler yazgımızı düze çıkarmak için köyü terk ederken, Çeto'nun yazgısını zora soktuk!... Kendisi bağlıyken bizim kalkıp gidişimizi, kim bilir nasıl bir acıyla hissetti! Bağlı olmanın çaresizliğini nasıl yaşadı o an kim bilir... İpini çözmüş. Yattığı yerden kalkıp silkinmiş önce. Burnunu havaya dikip bir şeyler koklamış. Sonra ok gibi fırlayıp yola çıkmış. Ardı sıra seğirtmiş eniştem, ama tutabilene aşk olsun. Eve gelmiş, eski kulübesinin içine girmiş, evin çevresinde dolanmış, kapının önünde durup içeri havlamış... Onun o hâlini görenlerin yüreği sızlamış; su vermiş, ekmek vermişler. Öyle bir zaman oyalanmış, evin çevresinde. Nereden bilsin hayvancağız, ekmek derdiyle insanların yerlerini yurtlarını terk ettiklerini... Gittikleri yerden dönüp gelirler umuduyla bekleyip durmuş kapının önünde. Değme insanda görülmez böyle bir bağlılık! Eniştem, birkaç gün sonra köye uğrayıp Çeto'yu yeniden kendilerine götürdüğünü söyledi. Gelgelelim hayvanı bir türlü yeni evine alıştıramamışlar. Fırsatını bulunca yine kaçmış, yine gelip bizleri aramış... Birkaç kez sürmüş bu böyle. Sonra onu kendi haline bırakmışlar... Anlamışlar hayvancığın içindeki özlemin dinmeyeceğini. Eski sahiplerini aklından, yüreğinden silip atamayacağını. Ne zaman alıp getirselers, yine gideceğini biliyorlarmış... Biz insanlar nerede doyarsak, nerede rahat edersek orayı yurt ediniyoruz. Oysa bir köpek, birbirimizi aşağılamak için sıfatını kullandığımız köpek, aç ve susuz kalma pahasına, sevip bağlandığı insanları arıyordu boyuna. Onları unutmuyordu...” (Güngör, 2003: 91,93,94,95) Üsküdar'a Gidelim adlı kitapta yer alan **Babaannemin Köpeği** adlı hikâyede de ölen sahibini bir türlü unutmayan Topak adlı bir köpekten söz edilir: “O, bizden göremediği ilgiyi, ağzı var dili yok bir hayvandan mı görüyordu yoksa? Belki de... İşte o günlerin başlangıcıydı, babaannemin sandalyesi verandada unutulup kaldı. Ondan geriye kalan ve unutulana biri de Topak'tı. O, ayaklarının ucunda yattığı insanın birdenbire ortadan yok oluşu karşısında neler hissetmiş, yüreğine nasıl bir acı düşmüştü acaba? Ona bir şeyler söyleyecek, başını okşayacak, sevildiğini hissettirecek kimse yoktu çevresinde... Yalnızlığını, sabahın köründe evden çıkıp giderek bir şeylerle oyalanarak gideriyordu... Babaannemi yitirilişimizin üzerinde kaç ay geçmişti bilmiyorum. Birgün hep birlikte mezar ziyaretine gittik... Ama mezarlığa gidince, şaşkınlıktan hepimizin ağzı açık kaldı. Birbirimizin yüzüne bakakaldık! Annemin Topak için diktiği tulum, babaannemin mezarının üzerindeydi... Hiçbirimiz hiçbir şey söylemeden durduk öyle... Hepimiz –insan akıllı varlıktı, düşünür!- Topak'ın, sabahları kayboluşundaki gizi anlamıştık; anlayamadığımız, ondaki bağlılık duygusunun yoğunluğu, derinliği, büyüklüğüydü.” (Güngör, 2003: 35, 36, 37)

İnsanların Hayvanlara Karşı Merhametinin Ele Alındığı Hikâyeler

Güngör'ün bazı hikâyelerinde ise insanların hayvanlara acıyarak onlara bakması, yiyecek ve su vermesi gibi durumlar anlatılır. Hikâyemde Hayvan Var adlı kitapta yer alan **Kasap ile Köpek** adlı hikâyede Çakır adlı köpek ve onun hazin akıbeti şöyle anlatılır: “Yaşlı ağacın altını mesken tutmuş biri daha vardı ki, o yaz olsun kış olsun, orada yemeğini yer, orada serilip uyurdu kimselere aldırmadan... Çarşı esnafının ortak köpeği Çakır'dı bu. Yıllardır hep dükkânların önünde oyalanır, isteyen herkese başını okşatır, adını söylediklerinde hemen kuyruğunu sallamaya, ilgiyle gözlerinin içine bakmaya başladığı. On yaşında yoktu henüz, ama durgun, ağır, oyun isteğini yitirmiş, işitme ve görme yeteneği zayıflamıştı. Yaz kış dışarıda taş üstünde yatıp kalkıyor, yağmurlu günlerde bir saçak altı bulup gök gürültülerinden ürüp titreyerek bu tatsız yağışın dinmesini bekliyordu. Yağışsız günlerde özellikle çarşının kalabalık, gürültülü saatlerinde parka kadar gidip orada oyalanıyordu. Parkta oyun oynayan çocukları, gezmeye çıkarılmış süslü ev köpeklerini uzaktan izlemek hoşuna gidiyordu... Son haftalar dışında karnını Kasap Sabahattin doyuruyordu. Müşterilerden aldığı etlerden artakalmış kırpıntıları, sinirleri, kemikleri hep onun için bir kenarda biriktiriyor, sonra getirip ıhlamurun dibindeki yerine bırakıyordu. Çakır, kırpıntı etleri bir solukta yutuyor, körpe kuzu kemiklerini çerez yer gibi zevkten gözlerini yumarak çıtır çıtır çiğniyordu... Gün boyunca öteki esnafın da Çakır'a vereceği bir şeyler oluyordu elbet. Kuruyemişi öfkeli ve üzgündü: Çakır' kamyon çiğnemiş! Az önce! Müşterinin biri söyledi. Ölüsü duruyormuş caddenin ortasında... Parktan çıkmadan önce dönüp bir daha baktı hayvanın ölüsüne. Uyumuş gibi yatıyordu Çakır, boynu yana düşmüş!” (Güngör, 2002: 52, 53, 60, 63) Hikâyemde Hayvan Var adlı kitapta yer alan **Sarı Kedi** adlı hikâyede ise Kasım Usta'nın sarı kediye gösterdiği merhamet şöyle anlatılmaktadır: “Sarı Kedi sonbaharın o son sıcak günleri yaşanırken çıkıp gelmişti, nereden geldiyse. El kadar yavruydu henüz ve nasıl bir kaza geçirdiyse, sağ arka ayağının dersi soyulmuştu. Pamuk gibi kabarık, sarılı beyazlı tüyleri, uzun kuyruğu, hokka gibi biçimli ağzı burnuyla şişşirin bir yaratıktı. Öteki kedilerle birlikte oradan oraya topallayarak koşturuyor, ama onlar gibi pencereye sıçrayamıyordu... Yağmurlu günlerde saçak altlarına sığınıyor, gökyüzünden saatler boyu yağın suların kesilmesini bekliyor; ıslanmak korkusuyla burnunu bile çıkarmıyordu dışarı... Bütün gün dışarıda oyalanan kedi akşam içeri alınca kovuluncaya dek Kasım Usta'nın bacaklarına sürtünüyor, gözlerinin içine bakarak miyavlıyor, sonunda bir köşede kıvrılıp mutluluk içinde uyuyordu... Belki de Sarı Kedi de bir iki gün içinde çıkıp gelirdi. Ama bu geceki kar fırtınasını nasıl atlatabilecekti ki?” (Güngör, 2002: 102, 103, 118) Sessiz Yürek adlı kitapta yer alan **Ressamın İki Kuşu** adlı hikâyede ressamın kuşlara olan merhameti şöyle anlatılır: “İşte tam bu sırada, o ana kadar nerede saklanıyorsa, asmanın dalları arasından çıkıp gelirdi kör kuşum. Minicik gözleriyle yan yana bakardı camın ardından. Bakardı, çünkü önceden kör değildi. Babam avucunun içinde ufaladığı ekmek parçacıklarını, simitten dökülen susamları balkona serpiyor, o da usulca sokularak gagalıyordu tek tek. O yemini yerken, ürkmeyin diye kıpırdaman oturuyorduk yerimizde... Geçen yılda kumrucuk bir kaza geçirdi... Kazadan sonra gözlerini yitirdi! O günden beri atölyeden dışarı çıkamıyor. Babam onu bir sepetin içine yerleştirdi. Altına kâğıt parçacıkları serip yatak yaptı. Bazen balkona, güneşe çıkarıyor sepetiyle birlikte. Avucuna koyduğu yemleri yediyor. O da benim bir çocuğum sayılır, diyor babam. Bir kuşum vardı, şimdi iki oldu... Görmüyor dedi. Bu hayvancık kör oldu galiba! Başını çarptı ya, ondan. O gün bugün kumrucuk bizimle birlikte. Atölye onun evi oldu.”

(Güngör, 2015: 12,17,18) Sessiz Yürek adlı kitapta yer alan **Babam Sana Emanet** adlı hikâyede de sokaktan bulup eve getirdikleri ve Hüsniye adını verdikleri kediye karşı baba kızın merhameti şöyle anlatır: “Hüsniye’yi soğuk ve yağışlı bir günde sokakta bulup getirmişti babam. Parmak kadar yavruydu o zaman. Kirli tüyleri taraz taraz, mavi gözleri küçücük, korku içinde titriyordu. Gocuğunun cebine koymuş babam, ısınsın diye. Sıcak bir yer bulunca, sesini çıkarmadan sinmiş orada. Eve gelince cebinden çıkardı babam. Görür görmez hemen kaptım elinden! Şişşirin bir yaratıktı, avucumun içine sığacak kadar da küçük! Açlıktan parmaklarımı emiyordu zavallım. Babam taze yoğurdun içine ekmek içi ufaladı. Çay kaşığıyla ağzına verdi. Nasıl saldırıyor, içimiz parçalandı. Ağzının kıyısından taşırarak yedi biraz. Sonra yine babamın kolu üstünde uyudu. Ona bir mindercik ayarlayıp sobanın arkasına yerleştirdik. Yerleşme o yerleşme oldu! Evin içinde canlı bir oyuncak gibiydi.” (Güngör, 2015: 59) Yukarıda örneklerle ifade edilenlerin dışında Güngör’ün birçok hikâyesinde de hayvanların farklı şekillerde ele alındığını görürüz. Hikâyemde Hayvan Var adlı kitapta yer alan **Kan Kokusu** adlı hikâyede kasapların ellerinden kaçan ve sonra bacak sinirleri kesilerek yakalanan bir camız anlatılırken yine aynı kitapta yer alan **Kuşlar Arkadaşımdır** adlı hikâyede Kamber’in İstanbul’a geldiğinde gördüğü martılardan söz edilir. Üsküdar’a Gidelim adlı kitapta yer alan **Altmışsekizli ve Miço** adlı hikâyede de kendisi aç kalsa bile arkadaş olduğu köpeği Miço’yu doyuran adamın ortadan kaybolduktan sonra köpeğin sürekli onun kaybolduğu yerlerde gezerek onu unutamaması anlatılır. Hayatımın Yedi Hikâyesi adlı kitapta yer alan **Düş İçinde** adlı hikâyede sincaplar karşımıza çıkarken İyiler Genç Ölür adlı kitapta yer alan **Baykuş** adlı hikâyede de bir Baykuş anlatılır. Bunların dışında Sessiz Yürek adlı kitaptaki **Annem, Aslan ve Ben** adlı hikâyede yavrusunu kaybeden anne aslanın acısı ve anne duyarlılığı üzerinde durulurken bazı insanlarda annelik hissiyatının azaldığına vurgu yapılır. Aynı kitaptaki **Boğaziçi’nde Bir Sürgün** adlı hikâyede eve sonradan getirilen yavru köpeği yaralayan Toro adlı köpeğin sahibi tarafından boğazın karşı yakasına bırakılması ve evden uzaklaştırılması anlatılır. Sessiz Yürek adlı kitapta yer alan **Gece Gelen Ayı** adlı hikâyede ise kendisinin yarasını saran genç öğretmene hediye olarak bir ağaç kütüğünün içinde bal getiren ayının teşekküründen söz edilir. Sessiz Yürek adlı kitaptaki son hikâye olan **Eşkıya ile Beyaz Kurt** adlı hikâyede ise Eşkıya adlı köpek ile bir Sibiryaya kurdu olan arkadaşı beyaz kurdun köyü basmak isteyen kurtlara karşı direnişleri ve onları püskürtmeleri anlatılır. Sait Faik Abasıyanık’ın “Bir İnsanı Sevmekle Başlar Her Şey.” cümlesi gibi Necati Güngör’de E Dergisi’nde “Her Şey Bir Hayvanı Sevmekle Başlar!” adlı bir deneme yazar. Bu yazısında edebiyat tarihimizde hayvan hikâyeleri yazan yazarlarımızdan örnekler verir. Yazıda kendi adına hayvanları sevenleri ayrı bir değer olarak gördüğünü ifade eder ve Ferud’un şu cümlesini örnek verir. “Hayvan sevgisi, sevgilerin en karşılıksız olanı ve en katıksız olanı.” (Güngör, 2003: 52) Yazısının devamında dünya edebiyatından da Hemingway, Jack London, Mark Twain, Charles Baudelaire, Victor Hugo vb. isimlerinde hayvan sevgisinden ve duyarlılığından söz eden Güngör, ne kadar hayvanseverseniz o kadar uygarsınız. Her şey bir hayvanı sevmekle başlar; evet! (Güngör, 2003: 54) diyerek yazısını bitirir. Nitekim Güngör’ün bu yazısındaki görüşleri doğal olarak birçok hikâyesine de yansımıştır. Onun hikâyelerinde; köpek, kedi, kuş, at, inek, sincap, keklik, ayı, kurt, camız, sincap, martı gibi hayvanlar doğrudan veya dolaylı olarak hikâye kahramanlarından biri olmuşlardır. Elif Yılmaz da Cumhuriyet Kitaptaki “Hikâyemde Hayvan Var” adlı yazısında da Güngör’ün hayvanlara olan sevgisini şöyle ifade eder: “Usta öykücü Necati Güngör’ü yakından tanıyanlar bilirler, o yaşamında yer alan

hayvanların ‘insan’ arkadaşı olmasını bilenlerden biri. Hayvanlar, onun için insan dostlarından farksızdır. Hatta kimi durumlarda önceliklidirler de. O kadar ki ‘hayvan dostlarına’ yer verilmeyen protokollerde ne denli zorunluluk olursa olsun, yer alması düşünülemez. Güngör, ‘insanın insanlığını’ hayvanlara olan davranışlarıyla ölçüyor... Açlık, itilip kakılma, horlanma, çaresizlik, acı ve ölüm ‘insan’ kahramanlar için ne denli kabul edilmezse ‘hayvan’ kahramanlar içinde öyledir. Dengesi bozulmuş bir toplumda, acıma duygusu körelmemiş insanların, hayvanlara insan gibi davranması, aslında yazarın, hayvanlarla insanları yerli yerine oturttuğu yaşam felsefesinden başka bir şey değil.” (Yılmaz, 2002: 16) Görülüyor ki Güngör’e göre insana insanlık vasfını veren özelliklerinden bir tanesi de onların hayvanlara karşı tutum ve davranışlarından geçmektedir. “Güngör’ün hayvan sevgisi temalı hikâyelerinin çoğunda insanlarla hayvanlar arasında sorunsuz bir ilişki vardır.” (Uysal, 2016: 97) Nitekim onun hikâyeleri için “İnsan ve hayvan dramlarını iç içe işlediği, yalın, yaşamı anlatan, küçük yaşantılardan büyük dersler çıkaran hikâyelerdir.” (Olçayto, 2002: 8) tanımlaması yapan Olçayto’ya katılmamak mümkün değildir. Güngör’ün hayvanların kahraman olarak yer aldığı hikâyelerini; insan ve hayvanların birlikte yaşamasının doğurduğu duygu hâllerinin anlatıldığı hikâyelerdir şeklinde de ifade edebiliriz.

Sonuç

Türk edebiyatının son dönemdeki önemli hikâyecilerinden Necati Güngör, 1949 doğumludur ve içinde bulunduğumuz yıl itibariyle de 70 yaşındadır. İlk hikâye kitabını 1973 yılında yayımlandığı göz önünde bulundurulursa da yazın hayatında 45 yılı geride bıraktığı görülür. Bu süre zarfında birçok esere imza atan Güngör’ün hikâyelerinde hayvan sevgisi ve insanların hayvanlara karşı duyarlılığı hep ön planda yer almıştır. Yazar bu durumu, aynı zamanda insan olmanın da bir gereği olarak yorumlar. Bu nedenle onun hikâyelerinde insan ve hayvanların birlikteliği doğrudan ve dolaylı olarak mutlaka bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle Hikâyemde Hayvan Var ve Sessiz Yürek adlı kitaptaki hikâyeleri, hayvanların ön planda tutulduğu hikâyeler olarak nitelendirilebilir. Kitaba adını veren Sessiz Yürek tanımlaması da bu anlamda manidardır. Sonuç olarak Güngör için; insanlık hâllerini anlatmakta ne kadar başarılı bir hikâyeci ise insanları, hayvan sevgisi hususunda bilinçlendirmek isteyen ve onlarda hayvanlara karşı duyarlılık oluşturma çabası içerisinde olan gayet başarılı bir yazar tanımlaması da yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Güngör, Necati (1984) Hayatımın Yedi Hikâyesi, Kaynak Yay, İstanbul
Güngör, Necati (1998) İyiler Genç Ölü, Gendaş Yayınları, İstanbul
Güngör, Necati (2002) Hikâyemde Hayvan Var, Era Yayınları, İstanbul
Güngör, Necati (2003) Her Şey Bir Hayvanı Sevmekle Başlar, E Dergisi Temmuz 2003, Sayı: 52, s.52
Güngör, Necati (2003) Üsküdar’a Gidelim, Alkım Yayınları, İstanbul
Güngör, Necati (2015) Sessiz Yürek, 6. Baskı, Gün Işığı Kitapları, İstanbul
Uysal, Tuna (2016) Necati Güngör (Hayatı – Eserleri – Sanatı), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya
Yılmaz, Elif, (2002) Hikâyemde Hayvan Var, Cumhuriyet Kitap, Sayı: 632, s. 16, İstanbul
Olçayto, Turgay (2002) Gelişigüzel Yazılar, Milliyet Sanat, 5 Şubat 2002, s.8

BİR MEHMET EROĞLU ROMANI: *YARIM KALAN YÜRÜYÜŞ*

Doç. Dr. Hasan YÜREK
Mersin Üniversitesi

Özet

Mehmet Eroğlu ilk romanı olan *Issızlığın Ortası*'ni 1984'te yayımlamış bir yazardır. Yazarın 2019 itibarıyla yirmiye yakın romanı bulunmaktadır. *Yarım Kalan Yürüyüş*, Mehmet Eroğlu'nun 1986'da yayımladığı üçüncü romanıdır. Bu roman yazarın ilk iki romanda üzerinde durduğu 68 kuşağı insanlarını konu edinir. Korkut, taşıdığı özelliklerle insanüstü nitelikler taşıyan bir roman kişisidir. Çalışmada Korkut ekseninde ne anlatılmaya çalışıldığı ve bunun nasıl yapıldığı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda tema, kişi özellikleri ve bunların hangi yolla yani neyin nasıl anlatıldığı irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Roman, Mehmet Eroğlu, *Yarım Kalan Yürüyüş*.

A MEHMET EROĞLU NOVEL: *YARIM KALAN YÜRÜYÜŞ*

Abstract

Mehmet Eroğlu is the author of his first novel, *Issızlığın Ortası*, published in 1984. As of 2019, the author has nearly twenty novels. It is Mehmet Eroğlu's third novel, published in 1986. This novel focuses on the people of the 68 generations that the author emphasized in the first two novels. Korkut is a novel person with superhuman qualities. In this study, what is tried to be told on the axis of Korkut and how it is done will be emphasized. In this context, the theme, the characteristics of the person and the way in which they are explained and how they are explained will be examined.

Keywords: Novel, Mehmet Eroğlu, *Yarım Kalan Yürüyüş*

Giriş

Mehmet Eroğlu'nun bugüne kadar yazdığı on altı romanın üçüncüsü olan bu roman 1986 yılında yayımlanmıştır. Roman, içinde alt kısımlar olan sekiz bölümden oluşmaktadır. Bunun yanında "Yazarın Notu" başlıklı olay, kişi ve yazma süreciyle ilgili değerlendirmeler yapılan son bölüm bulunmaktadır. 80. Adım ismiyle sinemaya uyarlanan roman, 1996'da gösterime girmiştir. Yazar, *Issızlığın Ortası* ve *Geç Kalmış Ölü* başlıklı ilk iki romanında işlediği 68 kuşağını bu eserde de Korkut adlı başkişi üzerinden ele almaya devam eder. Romanın yazıldığı dönem, 12 Mart 1971 askerî darbesi ve onun devamında gelen sıkıyönetimin baskısını hisseden 68'li genç insanların bunalım yaşamaya devam ettiği bir dönemdir. Dolayısıyla bu romanı da ilk iki romanın paralelinde düşünmek gerekir. Nitekim Mehmet Eroğlu bu romanlar arasındaki bağlantıyı üçünde de bir tip bulmaya çalışmak olarak açıklar: "Ayhan ve Korkut'un aynı kan grubundan olduğunu, aynı dürtülerden yola çıktıklarını düşünebiliriz. 'Bir Tip' dediğim (bence) en kaba biçimiyle eşittir 'Eylemci Genç Adam,' diye tanımlanabilir. Yapmaya çalıştığım, (...) bu tipi vurgulamak, bu insanı araştırmak." (Karaosmanoğlu, 1986: 40) Romandaki olaylar şöyle özetlenebilir: Olaylar, 21-29 Temmuz 1983'te, İzmir'de geçmektedir. Korkut Laçın, 68 kuşağı mensubu olarak eylemlerde bulunmuş, sorgulanmış, yurt dışına kaçmış ve döndüğünde hapis yatmıştır.

O, 21 Temmuz 1983'te arkadaşı Sedat'ta bulunan bavulunu almak için İldırı'ya gelir. Sedat'ın evinde bir parti verilmektedir. Korkut'u gören Sedat'ın baldızı Ferzan onu partiye davet eder. Sedat'ın eşi Lerzan, onu bedava içki için gelen bir serseri olduğunu düşündüğü için kovar. Korkut, Sedat'ın orada olmadığını öğrenince partiden ayrılır. Korkut'tan oldukça etkilenen Ferzan, onu oteline kadar takip eder ve odasına çıkarak kendisiyle sohbet eder. Ferzan, Sedat'ın bir hafta sonra döneceğini söyler. Korkut, sahte pasaport yaptırmak amacıyla Doktor'un yanına gider. Amacı Sedat'tan bavulunu aldıktan sonra ülkeyi terk etmektir. Ardından eğitim aldığı okula giderek geçmişini anımsar. Eski arkadaşı Mesut'u dükkânında ziyaret eder ve onunla geçmişlerinden konuşurlar. Mesut, Korkut'a iş ortağı Hasan'ın kendisi buralardan gidinceye kadar ortaya çıkmayacağını söyler. Bunun sebebi Hasan'ın Korkut'un varlığından tedirgin olmasıdır. Ferzan, Korkut'un yanına gelerek babası Ferit Bağcı'nın kendisini yemeğe davet ettiğini söyler. Bunun üzerine ikisi otelden ayrılır. Korkut yemekte Lerzan'la karşılaşır. Lerzan, Korkut'a kendisi yüzünden tedirgin olduğunu ifade eder. Daha sonra Korkut'la Ferzan bahçede gezmeye çıkarlar. Korkut, Ferzan'a buralardan gideceğini, bu yüzden kendisine bağlanmaması gerektiğini ifade eder. Sonra Ferit Bağcı ile sohbet eder. Yemeğin ardından da oradan ayrılır. Korkut, eski okul arkadaşlarından Asım'la görüşür. Asım, gitmesi karşılığında Korkut'a para teklifi eder. Asım'ın bu teklifi yapmasının sebebi Sedat'ı batırma ve karısı Lerzan'la evlenme niyeti önünde Korkut'u engel görmesidir. Korkut, bu teklifi kabul etmez. Korkut, Sedat'ın kardeşi Aslı'yı görmeye gider. Ona Sedat'tan para ve bavulunu aldıktan sonra gideceğini söyler. Otele dönünce burada Hasan'ın onu beklemekte olduğunu görür. İki geçmişte aynı hücrede kalmışlardır. Korkut'un oradaki tutumu Hasan'ı ömrü boyunca unutamayacağı bir dehşete sürüklemiştir. Hasan yaşadığı bu dehşete son vermek için Korkut'u öldürme niyetindedir; ancak Mesut'un oraya gelmesiyle bunu gerçekleştiremez. Asım tarafından ihbar edilen Korkut, karakola götürülür. Çünkü o, iki yıl sürgün kalması gereken şehirden ayrılıp İzmir'e gelmiştir. Korkut, sürgün yerine gönderilirken polisleri Ferzan'ın yardımıyla atlatır. O, Ferzan'ın gösterdiği bir evde kalmaya başlar. Burada onu, önce Lerzan ardından Ferit Bağcı ziyaret eder. Ferit Bağcı, ona Ferzan'la evlenmesini teklif eder; ancak o İzmir'den gideceğini söyler. Ferit Bağcı gittikten sonra Korkut, daha önce yaktığı ateşin canlandığını fark eder ve o tarafa gider. Ateşi canlandıran Hasan'dır; bunun sebebi hücrede sürekli ateş yakmış olmalarıdır. İki bir süre konuştuğundan sonra Hasan gider. Korkut, para ve bavulunu almak için Sedat'ın evine gelir. Sedat'ı içki içerken görür. Bunun sebebi Lerzan'ın onu bırakıp gitmiş olmasıdır. Sedat, ona para ve bavulu Lerzan'ı getirmesi koşuluyla verebileceğini söyler. Korkut bunu kabul etmek zorunda kalır. Korkut, ısmarladığı sahte pasaportu almak için Doktor'a gider; ancak onu göremez. Doktor gözaltına alınmıştır. Daha sonra Lerzan'ı Sedat'a götürmek için harekete geçer. Lerzan, Metin adlı biriyle beraberdir. Metin, Korkut'a saldırır; ama onun silahını görünce geri çekilir. Korkut, silahı Metin'e verir ve ancak kendisini vurarak Lerzan'ı götürmesine engel olabileceğini söyler. Metin bunu yapamayınca Korkut, Lerzan'ı alarak oradan ayrılır. O, Lerzan'ı Sedat'a getirir ve parayla bavulu alır. Bunun yanında kullanmak için Sedat'ın kimliğine el koyar. Sedat'ın evinden ayrılıp otele döner. Daha sonra Sedat'ın kimliğini kullanarak bir gemiye tayfa yazılır. Amacı kaçıp gitmektir. Otele geri dönen Korkut, bavulu açar ve 18 yaşında yazdığı denemeyi okur. Korkut, o dönemde olduğu gibi, hâlâ hayatını anlamlı kılacak bir şey bulamamıştır. Denemesini okuyunca eski felsefe hocası Cengiz Bey'e gider ve onunla insan, hayat, Tanrı üzerine konuşur. Sonra Cengiz Bey'in yanından ayrılır. Korkut kafasındaki sorulara yanıt bulamayacağını anlayınca kaçmaktan vazgeçer. Hayata,

geleceğe dair bir umudu kalmayan Korkut, Asım'a gider. Amacı onu tehdit ederek kendini vurdurmaktır. Nitekim Asım onu vurur. Korkut, amacına ulaşmış, intihar etmiştir. Korkut, ağır yaralı bir hâlde hastaneye kaldırılır. Aldığı yaralardan dolayı ölmesi gerekirken bir türlü ölmez. Bu durum doktorları bile şaşırtır. Korkut bir süre sonra ölür. Onun ölümünün ardından Ferzan sinir krizi geçirir, Lerzan ve Sedat boşanır, Hasan delirir. Onu vuran Asım ise yargılanmaya başlar.

Korkut ve Korkut Üzerinden Anlatılmak İstenenler

Eroğlu, Korkut ve romanın adı hakkında “ ‘Yarım Kalan Yürüyüş’teki ‘Yürüyüş’ romanın kahramanı Korkut Laçın’ın, ‘Yine de, yapabileceğim, kurtarabileceğim bir şeyler olmalı? Ne yapmalıyım?’ sorusuyla başlayan ve yeni bir soruyla karşılaşması üzerine yarım kalan dramatik serüvenini sembolize ediyor. ‘Yarım Kalan Yürüyüş’ü en kısa biçimde özetlemek, sanırım Korkut Laçın’ın ‘Ne yapmalıyım?’ ve ‘Ne yaptım?’ sorularına cevap vermek için kendini soruşturmasıdır diyebiliriz.” (? , 1986: 9) ifadelerini kullanır. Böylece yazar, bu romanında, Korkut üzerinden, bireyin varoluş sebeplerinin peşinde koşması üzerinde durduğunu dile getirir. Korkut Laçın’ın doğum tarihi 1 Ocak 1953’tür.¹ Roman, Temmuz 1983’te geçtiğine göre Korkut, 30 yaşını doldurmuş 31 yaşına girmiştir. Tıp fakültesine gitmiş olsa da burada karıştığı olaylar sebebiyle mezun olamamıştır. Onun hayatı boyunca yaptığı tek iş tayfalıktır. Bu işi de yurt dışında bulunduğu 1975-1977 yılları arasında yapar. Korkut, farklı kişiler tarafından tasvir edilmektedir. Ferzan onu farklı zamanlarda şöyle tasvir eder: “Çok uzun değildi; hayır değildi, ancak gövdesi omuzlarına doğru birden genişliyor, vücudunun esnekliğine uymayan kalın ve güçlü kolları, iri düğümleri hatırlatan omuzlarıyla birleşerek boyunu olduğundan daha kısa gösteriyordu. Başı garipti; silüetinin güçlü hatlarının yanında, vücuduna sonradan eklenmiş küçük bir küreye benziyordu...”; (Eroğlu, 2000: 4) “gri gözllü, şeytan bakışlı (...) bir erkek.”; (Eroğlu, 2000: 12) “vücudu omuzlarına kadar ince ve adeleliydi. (...) Karnında büyük bir yara izi, sol omzunda da iri bir leke vardı.” (Eroğlu, 2000: 26) Lerzan’ın tasviri ise şöyledir: “(...) tümüyle çok garip ve değişik biriydi.” (Eroğlu, 2000: 102) Tasvirlerde ortaya çıkan Korkut’un garip biri olduğuna dair hususlar, Korkut’un geçmişiyle ilgilidir. Onun, o ana kadar yaptıkları, yaşadıkları çevresi tarafından tedirginlik verici, insanüstü, efsanevî bir olarak algılanmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Korkut’un, kendisini farklı kılan özelliklerini anlamak için, geçmişi, yaşadıkları ve yaptıkları üzerinde durmak gerekir. Korkut, anne ve baba sevgisinden yoksun büyür. Okula başlayıncaya kadar bir yetimhanede kalır. Okulu da yatılı okur. Dolayısıyla onun küçüklüğünden beri yalnız biri olduğu söylenebilir. Nitekim kişiliğine yansıyan bu özellik ömrü boyunca devam eder. Korkut’un yetimhanede yaşadıkları insanlardan uzaklaşmasının, farklılaşmasının sebebidir. Onun farklılığı yetimhane yıllarında ortaya çıkmaya başlar. O yalnız biri olmasının yanında bir kurtarıcıdır. Zorda olanlara yardım eder. Korkut, yetimhaneye gelen küçük bir kıza ilgi gösterir, onu korur. Küçük kıza azarlayan müdüre bağırır ve bu yüzden cezalandırılır. Kızın duvarın ötesine merak etmesi sebebiyle yaralanmayı göze alarak duvara tırmanır ve gördüklerini kıza anlatır. Bu onun, yardımcı, kurtarıcı yönünü gösterir. Yalnız ve sevgisiz büyüyen Korkut, yetimhanede gördüğü muameleler sebebiyle farklılaşmaya, insanlardan uzaklaşmaya başlar. Bu durum, sevgi görülmesi gereken bir dönemde kötü davranışlara maruz kalmanın doğal bir sonucudur. Küçük kıza ilgili yaptıkları Korkut’un, kendisinin de söylediği gibi, ömrü boyunca tekrarlayacağı haksızlıklara karşı gelmenin alt yapısını oluşturur. Yetimhanede onu derinden sarsan ve kişiliğini belirleyen bir olay daha olur. O da kardeşi gibi sevdiği, kolladığı küçük kızın evlatlık verilmesidir. Bu olayın Korkut üzerindeki etkisi daha sonra Aslı tarafından “*Altı yaşına bastığında yuvaya küçük bir kız gelmiş; o kız için kendinden büyüklerle kavga etmeye, onun*

¹ Aslında 1 Ocak Korkut’un gerçek doğum günü değildir. Ancak yetimhaneye nüfus cüzdanı olmadan gelen herkesin doğum günü 1 Ocak olarak kaydedilmektedir. Dolayısıyla 1 Ocak yetimliğin simgesidir.

yüzünden cezalandırılmaya başlamış. Sonra bir gün sanırım iki yıl sonra, genç bir çift yuvaya başvurup o küçük kıza evlat edinmek üzere alıp götürmüşler. Bu, Korkut'ta büyük bir şok yaratmış. (...) Yuvadan kaçmış; aslında öyle sanmışlar, oysa bir ağacın tepesindeymiş. O'nu buluncaya kadar, tam dört gün, dört gece orada kalmış. Sonunda bekçi bulmuş O'nu. Müdüre haber verilmiş; müdür aşağıya inmesini söylediğinde Korkut ağacın altındaki içi su dolu kuyuya baş aşağı atlayıvermiş...” (Eroğlu, 2000:156-157) cümleleriyle anlatılır. Küçük kızın gidişi Korkut için bir hüsrana olur ve bu sebeple o daha yedi yaşında intihar eder.

Korkut, bu eylemi sonucu ölmemesine rağmen kendini insanlara tümüyle kapatır. Kuyu bu kapalılığın simgesi durumundadır. Kuyu, Korkut'un sığınağıdır. Bu andan sonra Korkut yabancılaşmış, farklı biridir. Aynı zamanda bu andan sonra, açık olarak belirtilmese, de Korkut'un her kurtarıcı eyleminin altında intihar amacı yatar. Nitekim adının efsane hâline gelmesi intihar dürtüsüyle yaptığı eylemler sonucu olur. Onun hayranlık uyandıran eylemleri aynı zamanda insanî sınırları zorlaması sebebiyle başkalarında tedirginlik yaratır. Korkut, yetimhaneden sonra liseyi bitirinceye kadar yatılı okur. Bu dönemde de yukarıda örneği verilen eylemlere benzer tutumlar sergiler. Bu dönemde etrafında bulunanlar Sedat, Mesut, Asım ve Hasan'dır. Korkut, bu kişileri sürekli korur. Korkut özellikle Sedat'ı korumaktadır. Bunun sebebi yetimhanedeki küçük kızdan sonra ona sevgi gösteren tek kişinin Sedat'ın annesi olmasıdır. Korkut, kendisine sevgisini belli eden kadının isteğiyle sürekli Sedat'ı kollar. Korkut'u efsane hâline getiren eylemler okul yıllarında devam eder. Korkut, kendilerini sebepsiz yere izin vermeyen Başmuavin'e kızar ve olağanüstü bir şey yapar. Olayın tanıklarından Mesut bu olayı ifadesinde anlatır: “O gün!.. Başmuavin (...) sırf gücünü göstermek için hepimizi izinsiz bıraktığını söyledi. Yine sustuk. Tam o sırada sessizliği bir gürültü böldü. Hepimiz arkaya döndük: Korkut'tu. Yerinden kalkmıştı. Konuşmadan sobaya doğru yürüdü. Sınıfta çıt çıkmıyordu. Sonra Başmuavin'e bakıp güldü ve birden elini ateş gibi kızarmış sobanın üstüne koydu. Delirmiş gibi bağırdığını hatırlıyorum. Ama O'nun kirpikleri bile kımldamıyordu. Hâlâ gülüyordu. Etinin kokusunu, kızarır gibi çıkardığı sesi duyuyorduk. Eğer Başmuavin yalvarmaya başlamasa eli kemiğine kadar yanacaktı... Evet, yalvardı; cezayı geri aldığı söyleyip elini sobadan çekmesi için avaz avaz bağıarak yalvardı. (...)” (Eroğlu, 2000:60-61)

Korkut'un okul yıllarında ikinci bir kuyuya atlama olayı vardır. Bu eylem de kurtarıcılık güdüsüyle yapılmıştır. İngilizce öğretmeni Margareth Dufton, yaşadığı bunalım sonucunda intihara niyetlenir ama tam intihar edecekken Korkut onu görür ve onun yerine kuyuya atlar. Ortaokul ve lise yıllarından sonra Korkut, Aslı ve Hasan'la birlikte tıp fakültesine girer. Bu dönemde üzerinde ayrıntılarıyla pek durulmasa da o, 68 kuşağı içerisinde yer almaktadır. Nitekim bu sebepten hayatını oldukça etkileyen bir olay olur. Bu olay, Hasan'la birlikte karışıkları laboratuvar yangınıdır. Korkut ve arkadaşları, eylemlerde kullanılmak üzere, patlayıcı madde yapımında yararlanacakları maddeler çalmak için kimya laboratuvarına girer. Ancak Korkut kurtarıcılığı sebebiyle yakalanır. O, orada olan ve gaz kaçağını tespit etmek için kullanılan kanaryaları çıkan yangından kurtarmak için içeride fazla kalır ve bu gecikme sebebiyle yakalanır. Bu olaydan sonra Korkut ve Hasan hücreye konmuş, işkence görmüşlerdir. Korkut'un acıya dayanıklılığı burada bir kez daha kendini gösterir. Korkut, elli altı gün süren tecritte işkenceye uğramasına, hatta kolunun kırılmasına rağmen konuşmaz. Bu olay, onun acıya dayanıklılığını, olağanüstülüğünü gösteren bir diğer unsurdur. Korkut, tecritten sonra bir gemiye tayfa yazılarak yurt dışına kaçırılır. O, 1975-1977 yılları arasında yurt dışındadır. 1977'de bir Portekizli tarafından bıçaklanınca bir gemiye bindirilip Türkiye'ye gönderilir. Korkut, tayfahlığı sırasında da kurtarıcılığına devam eder. Gemide kuduza yakalanmış bir Portekizli olan Raul'ü acı çekmemesi için öldürür. Hasan verdiği ifadede bu olayı “Raul kendini ambara kilitlemiş ve öldürmeleri için ötekilere yalvarmış. ‘Kurtarın,’ diye bağırmış... (...)”

Kurtarmak istemiş. Anlamıyor musunuz? Niyeti yardım etmek...” (Eroğlu, 2000: 211) cümleleriyle ifade eder. Korkut bu eylemi, Hasan’ın da belirttiği gibi, iyilik amacıyla yapmıştır. Ancak yaptığı bu iyilik onun bıçaklanmasına sebep olur. Korkut’un Raul’ü öldürürken güldüğünü öğrenen bir başka Portekizli, Korkut’a saldırır ve onun parmağını kopartır; ardından karnından bıçaklar. Bu bıçaklanma olayı aynı zamanda bir intihar niyetini içinde barındırır. Korkut, bu olaydan kaçabilecek durumdayken böyle bir şeye yeltenmez. Çünkü bir yürüyüşü bitirmek bir başka deyişle ömrünü sonlandırmak amacındadır. Yaralandıktan sonra Türkiye’ye gönderilen Korkut, daha önceki eylemlerinden dolayı tutuklanır ve 1977-1983 yılları arasında toplam altı yıl hapis yatar. 1983’e kadar yaşananlar Korkut’un kişiliğini belirleyen unsurlardır. Bu noktada Korkut’un tasvirler ve olaylara bağlı olarak ortaya çıkan özellikleri iki noktada toplanabilir. Bunlar fiziksel ve kişilik özellikleridir. Fiziksel açıdan Korkut, bir parmağı kopmuş, avucunda derin bir yanık bulunan, bir kolu kırık, karnında çok belirgin bir bıçak yarası olan genel bir ifadeyle etrafına tedirginlik veren bir görünüşe sahiptir. Onun kişisel özelliklerini ise şöyle sıralayabiliriz: Yalnızlık, bir başka ifadeyle insanlardan uzaklık ve yabancılaşmışlık, sıradan olamama bunun yerine kurtarıcı olma, sevgisizlik ve acıya dayanıklılık, varlık sebebini sorgulayıcılık.

Korkut’un yalnızlığının, insanlardan uzaklığının temelinde, daha önce de belirtildiği gibi, çocukluğu yatar. Anne ve babasız büyümesi, yetimhaneden kötü muamele görmesi onu yalnızlığa sürüklemiştir.

Sevgisizlik ve acıya dayanıklılık onun birbiriyle ilişkili iki özelliğidir. Korkut, hayatında sadece iki kişiden sevgi görmüştür. Bunlar yetimhanedeki küçük kız ve Sedat’ın annesidir. Bir başka deyişle, kendisine insan olarak yaklaşanlar sadece bu iki kişidir. Geriye kalanlar ya onu efsane adam oluşundan etkilenip hayran kalmakta ya da bu özelliğinden dolayı ondan çekinmektedirler. Nitekim Ferzan’ın ona yönelttiği, arkadaşlarının kendisini sevip sevmediğine dair sorusunu “*nefret ederler. (...) Onlara korkaklıklarını hatırlattığım için.*” (Eroğlu, 2000: 28) sözleriyle cevaplayan Korkut bu durumu açıklar. Hayatında sevgiyi pek görmeyen, acıya alışkın olan Korkut, bu sebeple acıya karşı dirençlidir. Kuyuya atlama, kol kırılması, parmak kopması, bıçaklanma gibi insana oldukça acı verecek durumlar, onu çok etkilememektedir. Onun acı karşısındaki direnci, vurulma olayından sonra kendisine bakan doktoru dahi şaşırtır. Yer yer üzerinde durulan kurtarıcılık ve bunu ortaya çıkaran intihar dürtüsü Korkut’un üzerinde durulması gereken diğer özelliklerindedir. Korkut’un küçük yaşlarda kurtarıcı olarak yaptığı eylemlerin temelinde intihar eğilimi yatmaktadır. Sevgisizlik, yalnızlık bunun kaynağıdır. Nitekim Aslı “*intihar (...) o dillere destan cesaretinin ardında da bence bu var. Bazı psikologlar cesaretin, ki cesaret bir anlamda insanın hayatını sürekli tehlikeye atmasıdır, özünde intihar dürtüsü olduğuna inanırlar. (...) Kurtarıcılık her türlü soylu açıklamasının ötesinde, bireysel planda kendinden vazgeçme, hayatını feda etme isteği değil midir? Nedense kendini hep borçlu hissetti ve hep bu borcu ödemeye kalkıştı.*” (Eroğlu, 2000:157-158) diyerek bu duruma vurgu yapar. Bu özelliğine bağlı olarak Korkut insan olsun olmasın zor durumdaki her canlıya yardım eder. Yetimhanede küçük kız için yaptıkları, okulda arkadaşlarını kollaması, üniversite yıllarında sol hareket içerisinde yer alması, laboratuvar yangınında kanaryaları kurtarması, tayfayken kuduz olan Raul’ü öldürmesi hep kurtarıcı olmasına bağlıdır. Roman kişilerinden Cengiz Bey onun bu özelliğini 68 kuşağı için geneller ve “*kurtarıcılık, sizin neslin içgüdüğü.*” (Eroğlu, 2000: 248) der.

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki Korkut ne zaman birini kurtarsa gülmektedir. Çünkü ona göre birini kurtarmak olumlu ve memnunlukla algılanması gereken bir durumdur. Korkut kurtarıcı özelliğiyle ölümün üstüne gitmektedir. Romanın adı da bu nokta da anlam kazanmaktadır. Korkut'un 'yarım kalan yürüyüş'ü intiharın neticelenmemesi yani ölmemesidir. Bu durum, Korkut'un vurulacağı yere giderken yaptıkları ve hissettikleri aracılığıyla aktarılır: “‘Bir.’ Açık kapıdan içeriye girdi. ‘İki.’ Merdivenlerin ortasında arabaların tırmanabilmesi için düz iki şerit bırakılmıştı. ‘Üç, dört, beş...’ Duvarı izleyerek bahçeyi yoldan gizleyen uzun servi ağaçlarının altından, evi yüzme havuzuna bağlayan taş yola çıktı. Salon önündeydi, geniş, sürgülü, cam kapılar açıktı. Eşiğe gelince, ‘Yetmiş,’ diye mırıldandı. On adım kalmıştı.” (Eroğlu, 2000: 261) Neticede bu on adım da geçilir ve Korkut, Asım tarafından vurulur. Bir cinayet gibi görünen bu olay, alıntıda da görüldüğü gibi, bir intihardır. Korkut böylece ‘yarım kalan yürüyüş’ünü tamamlar, amacına ulaşır ölür.

Korkut'un varoluşunu sorgulaması, varlığının sebebini araması, hayatın sırrını keşfetmeye çalışması da ön plana çıkan özelliklerdendir. Bu sorgulamalar ve arayışlar onu, intihar dürtüsüyle beraber, kurtarıcı olmaya yönlendirir. Nitekim daha lise yıllarında yazdığı deneme bu eksen üzerinde döner. Oldukça uzun olan bu denemeden bazı ifadelerle bakılabilir: “...Kişi yirmisine yaklaşmışken ne yapacağını, neyin peşinden gitmesi gerektiğini hâlâ çözememişse, ne yapmalıdır? (...) Bir dâhi olsaydım hayatın sırrını hangi cevapta arardım? Bilmiyorum. Bulduğum bütün cevaplar benden önce başarılmış. Yirminci yüzyılda insanın ne keşfedebileceği bir kıta, ne de yaratabileceği ölümsüz bir sanat eseri var. (...) Yine de yapabileceğim, kurtarabileceğim bir şeyler olmalı. Ne yapmalıyım? Yirminci yüzyıl kurtarıcılara, şövalyelere muhtaç değil mi?” (Eroğlu, 2000: 244-245) Korkut, belirttiği dürtüden hareketle hayatını hiçe sayarak kurtarıcılık yapar. Ancak Korkut bu durumun insanı aşan bir unsur olduğunu Cengiz Bey’le yaptığı konuşmada anlar. Korkut’un “yalnızca insan olmaya katlanmak, kurtarmaya kalkışmak? Sizce korkunç bir mahkûmiyet değil mi?” (Eroğlu, 2000: 250) sorusuna Cengiz Bey’in cevabı “ya Tanrı olmak? Bu daha korkunç bir mahkûmiyet değil mi?” (Eroğlu, 2000: 250) olur. Bu cevaptan kurtarıcılığın insanı aşan bir durum olduğunu anlayan Korkut, kendi varoluş sebebi olarak düşündüğü kurtarıcılığın, varoluş amacı olamayacağını idrak eder. Böylece Korkut ölmeye karar verir. Çünkü varoluş sebebi olarak düşündüğü durum onu insanilikten uzaklaştırmıştır. Bu özelliklerine bağlı olarak Korkut’un varoluşçu felsefeye özgü kişilerin taşıdığı özelliklere sahip olduğu söylenebilir.

Belirtilen özellikleriyle romanın başkişisi Korkut, Eroğlu’nun ilk iki romanın başkişisi Ayhan gibi mutsuz bir çocukluk geçirmiş, çocukluğunda direnmeyi öğrenmiş ve bu döneminden itibaren bir kurtarıcı olarak hareket etmiştir. 68 kuşağı içerisinde yer alması da tamamen bu özellikleri sebebiyledir. Yazar bu kuşağın birey olarak yaşadıklarını, iç dünyalarını yansıtmak amacındadır. Korkut’un sorgulamaları hayatın sırrını arama ve varoluşunun sebeplerini keşfetmeye çalışma etrafında döner. O daha on sekiz yaşındayken “on sekiz yaşındayım ve kendimi küçümsüyorum. Hâlâ varoluşumu anlamlı kılacak, yaşamımı biyolojik bir zorunluluk olmaktan kurtaracak bir açıklama bulabilmiş değilim. Hayatın sırrı nedir? Böyle bir sır var mı? Açıklamayı soruların ardında aramaktan bıktım...” (Eroğlu, 2000: 244) der. Bunları düşünen Korkut, varlığını bir şeyleri kurtarmaya adanır. O bu sorulara cevap bulamadığı için bunalım yaşamaktadır. Bu bunalımı aşmak için hayatın sırrını arar ve bir kurtarıcı olur. Böylece hayatını başkaları için feda etmeye hazır hâle gelir. Sıradanlığı kabul etmeyip hayatın sırrını arama Korkut’u farklılaştıran temel özelliktir. Ancak sıradan bir insan gibi yaşamayıp, insaniliğin sınırlarını aşmak onun sonunu da hazırlar.

Korkut, İzmir'e döndüğü ve eski felsefe öğretmeni Cengiz Bey'le konuştuğu ana kadar belirtilen sırrın peşindedir. Ancak Cengiz Bey'in böyle bir sır olmadığına dair sözleri onu derinden etkiler. “*Biz insanlar gerçekleri hep keskin yanları ve özellikleriyle değerlendirmeye meyyalizdir... (...) Oysa gerçekler, ya da sırlar diyelim, çoğu zaman silik ve belirsiz çizgilerden oluşur. (...) Tıpkı ilişkilerimiz gibi. Belki de sır yok. Berberden tıraş olmak ve arkasından toplantıya gitmekle ölmek arasında hiçbir ayrıntı görmememin suçu bende mi?*” (Eroğlu, 2000: 249) diyen Cengiz Bey, Korkut'un yaşama amacını temelden sarsar. Nitekim Korkut, bu görüşmeden sonra da vurulmak diğer bir ifadeyle intihar etmek için Asım'ın evine gider. Korkut ömrünü adadığı, başka bir ifadeyle kurtarıcı olmakla ulaşabileceğini sandığı unsurun olmayabileceğini idrak eder ve intihar eder.

Yukarıda belirtilen hususlar ve ilişkiler aracılığıyla tema ortaya konur. Romandaki tema, insanlığın sınırlarının zorlanması durumunda insanın bunalıma düşeceği.

Sonuç

Yarım Kalan Yürüyüş belirli bir dönem bireyin romanıdır. Bu birey Korkut üzerinden anlatılır. Romanın aslı kişisi olan Korkut'un insanî özellikleri aşan, bu sebeple gerçeklikten uzaklaşan bir roman kişisi olduğunu söylemek mümkündür. Adı bir efsane hâline gelmiş olan Korkut, gerçek bir insandan çok fantastik bir kişiye benzemektedir. Fizikî görünüşündeki gariplikleri, bütün yaralanmalara rağmen acıya dayanması, kırık koluyla yaşaması, aldığı yaralar sebebiyle ölmesi gerekirken ölmemesi, Korkut'u fantastik bir kişiliğe yaklaştıran unsurlardır. O, bütün bu nitelikleriyle 68 kuşağı bireyinin, diğer insanlardan farkını; soyut denebilecek kişiliğinin ifadesi olmakta ve onların yenilgiyle biten hayatını göstermektedir.

Buradan hareketle bu romanda 1968 kuşağına mensup eylemci genç insanın olumsuzluklar yaşadığı düşüncesi etrafında oluştuğu söylenebilir. Belirtilen insanlar, kendi düşünceleri etrafında dünyayı kurtarmayı, değiştirmeyi kendilerine bir görev saymışlardır. Ancak yaşanan sıkıyönetim süreci onların bu görev bilincini altüst eder ve 68 kuşağının kendini sorgulamasına yol açar. Onlar siyasî ve sosyal olayların sebep olduğu düzensizliği ve bunalımı yaşamaktadır. Sıkıyönetimin sol kesim üzerinde yarattığı baskı bu kesimde kendine yönelmeyi, kendini sorgulamayı getirir. Korkut Laçın bir eylemci olarak ne yaptığını sorgulamaktadır. Onun genç yaşında yazdığı ve roman sonunda ortaya çıkan denemesi bu eylemci tipin hareket noktasını göstermektedir: “*Asra aşırılık ve deha hükmediyor. Bilim olağan zekâların katkılarıyla yükseldiği o çağda ancak dahîlerin fark edebileceği ayrıntılar dönemine sığmamış. Bu yüzyılda artık elmalar yere düşmüyor.*

...*Yine de yapabileceğim, kurtarabileceğim bir şeyler olmalı. Ne yapmalıyım? Yirminci yüzyıl kurtarıcılara, şövalyelere muhtaç değil mi?*” (Eroğlu, 2000: 244-245) diyen Korkut, 68 kuşağının hangi dürtülerle hareket ettiğini ortaya koyar.

Yarım Kalan Yürüyüş'ü Mehmet Eroğlu'nun ilk iki romanı paralelinde algılamak gerekir. Yer yer belirtildiği gibi yazar, ilk iki roman gibi, bu eserde eylemci genç insanı araştırma peşindedir. Dolayısıyla eserde varolojçuluk felsefesine rastlanmaktadır. Buradaki varolojçuluğu Sartre'ın sorumluluk ve onun getirdiği iç sıkıntısı kavramlarıyla açıklamak mümkündür. Sartre'a göre insanoğlu önce var olur; ardında kendi özgür iradesiyle varlığını oluşturur. Dolayısıyla insan, hem kendisinin ne olduğundan hem de diğer insanlardan sorumludur. (Sartre, 1983: 82) Sartre'ın ifade ettiği bu durum Korkut'un kişiliğinde görülebilir. O kendini insanlığa karşı sorumlu hissetmektedir. Bu sebeple de kurtarıcı olmaya soyunur. İnsanlara zor durumlarında yardım eder.

Korkut'un çocukluğunda küçük kızı koruması, okul yıllarında arkadaşlarına kol kanat gemesi ve öğretmeni yerine intihar etmesi, gençlik yıllarında 68 kuşağı içerisinde yer alması, tayfa olarak gemide çalışırken kuduz olan Raul'ü öldürmesi hep sorumluluğun getirdiği kurtarıcılık rolünün eseridir. Varoluşçulukta Sartre'in üzerinde durduğu bir diğer kavram olan, sorumluluğun getirdiği, iç sıkıntısı da Korkut'un kişiliğinde mevcuttur. “*Heidegger terminolojisinde de önemli bir yere sahip olan iç daralması varoluşla birlikte insanın taşıdığı bir duygu hâlidir. Sartre'a göre, var olmak veya doğmakla ilk sorumluluğu üstlenen insan karşısına çıkan seçenekler karşısında büyük bir sıkıntı yaşar.*” (Kurt, 2007: 51) Korkut da böyle bir iç sıkıntısı yaşamaktadır. O hayat karşısında kendini sorumlu hissetmekte ve bunun iç sıkıntısını çekmektedir.

Bütün bu açıklamalardan hareketle bu romanda Korkut üzerinden 68 kuşağı temsilcisinin anlatıldığı ama anlatılırken de bir birey olarak hayatının ve özelliklerinin bütün yönleriyle değerlendirildiği söylenebilir.

Kaynakça

EROĞLU, Mehmet, *Yarım Kalan Yürüyüş*, 4.b., Everest Yayınları, İstanbul, 2000.

KARAOSMANOĞLU, Ülkü, “Mehmet Eroğlu: Ben Kendine Tehlikeli Sorular Soranlarla İlgiliyim”, *Sanat Olayı*, S.:45, Şubat 1986.

KURT, Mustafa, “1950 Sonrası Türk Edebiyatında Varoluşçu Felsefeden Etkilenen Yazarların Romanlarında Yapı, Tema ve Anlatma”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

ÖZKIRIMLI, Atilla, “Kavramlar Çevresinde Gelişen Bir Roman”, *Cumhuriyet*, 08.05.1986.

SARTRE, Jean Paul, *Sözcükler*, Çev.:. Alp Tümertekin, Ada Yayınları, İstanbul, 1983.

SAZYEK, Hakan, “Seksenli Yılların Türk Romanına Kazandırdığı Yeni Yazarlar”, *Türk Dili Dergisi*, S.:465, 1990.

YAĞCI, Öner, “Yarım Kalan Yürüyüş ve Sanatçı-Aydı Tavrı”, *Karşı Edebiyat*, Temmuz-Ağustos 1986, s. 35

YÜREK, Hasan, *İnsan Manzaralarının Ressamı; Mehmet Eroğlu'nun Romancılığı*, Otorite Yayınları, Ankara, 2012.

(?), “İntihar Üçlemesi”, *Milliyet*, 14.01.1986, s. 9.

BİR EŞKIYA ROMANI: ÇEPEL DÜNYA

Doç, Dr. Hasan YÜREK

Mersin Üniversitesi

Neşegül BOYBEYİ

Özet

Eşkîya eksenli romanlar çeşitli bakış açılarıyla Türk edebiyatında ortaya çıkabilmektedir. Bu romanlardan biri Timur Karabulut tarafından yazılıp 1971’de yayımlanan Çepel Dünya’dır. Bu eser Timur Karabulut’un ilk ve tek romanıdır. Türkiye’nin güneyinde geçen bu romanda yaşamış bir eşkıya olan Alo’nun hikâyesi işlenir. Alo, haksızlığa uğrayınca eşkıya olmuş biridir. Aynı zamanda o, Eric J. Hobsbawm’ın eşkıyalık düşüncesine uygun iyi özellikleri olan biridir. Dolayısıyla bu çalışmada Çepel Dünya Hobsbawm’ın eşkıyalık düşüncesi etrafında ele alınacaktır. Öncelikle Hobsbawm’ın düşüncesi ortaya konacak ardından da Alo’nun bu düşünceye ne kadar uygun olduğu irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Roman, Çepel Dünya, Timur Karabulut, Eşkîya.

A BANDIT NOVEL: ÇEPEL DÜNYA

Abstract

Bandit-based novels can emerge in Turkish literature from various perspectives. One of these novels is Çepel Dünya, written by Timur Karabulut and published in 1971. This work is the first and only novel of Timur Karabulut. Alo story of a bandit who lived in the south of Turkey said that the novel is processed. Alo is a bandit when he is wronged. He’s also in good shape to suit Eric J. Hobsbawm’s idea of banditry. Therefore, in this study, Çepel Dünya will be discussed around Hobsbawm’s idea of banditry. Firstly, Hobsbawm’s thought will be put forward and then Alo’s suitability to this thought will be examined.

Keywords: Novel, Çepel Dünya, Timur Karabulut, Bandit.

Türk Edebiyatında köy temasının işlenmesiyle birlikte, romanlarda eşkıyalık konusu da önemli yer tutmuştur. Eşkîya kelimesi “şaki”nin çoğulu olarak Türkçeye, Arapçadan geçmiş bir sözcüktür ve şaki sözcüğünün yerine kullanılmıştır. (Kanar, 2003: 344) Eşkîyalık genel anlamda, dağda, kırdan yol kesen hırsızlar, haydutlar anlamında ifade edilmiştir. Eşkîya genelde, “devletin çöküşü, bu çöküşle birlikte yaşanan merkezi yönetimin zayıflığı, adaletsizlik, özgürlüğün olmaması, uygarlıktan uzak olmak, sosyoekonomik yapıdaki çöküntüler, yoksulluk, toplumsal katmanlardaki dengesizlikler ve zulüm” (Kaplan, 2004: 48) sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu genel tanımlamanın yanında Hobsbawm’ın sosyal eşkıya kavramı söz konusudur. Hobsbawm’dan kısaca bahsetmek gerekirse; Hobsbawm İngiliz marksist tarihçi olarak bilinen bir yazardır. “Rusya’dan İngiltere’ye göçmüş bir ailenin oğluydu Avusturyalı bir ailenin kızından, 8 Haziran 1917’de İskenderiye’de dünyaya gelmiştir. Hobsbawm Viyana, Berlin, Londra ve Cambridge Üniversitelerinde öğrenim görmüştür. Hitler’in iktidara yükseldiği 1933 yılına rastlayan, Berlin’deki öğrencilik döneminde sosyalizme yakınlık

duymuştur. Cambridge Üniversitesi Tarih Kürsüsüne, öğretim görevlisi olarak girmiştir. Londra Birbeck Kolejinde Ekonomik ve Siyasal Tarih profesörlüğü yapmıştır. 1960 yılında Stanford Üniversitesi İktisat Bölümü ile Massachusetts Institute of Technology’de konuk profesör olarak ders vermiştir. 1978 İngiliz Akademisi üyesi olmuştur. 1988-1989 öğretim yılında, New York, New School for Social Research’da konuk profesör olarak çalışmıştır. Hobsbawm, 2012 yılında vefat etmiştir. Hobsbawm’ın Bandits başlıklı eseri 1962’de İngiltere’de yayımlanmış; Türkçe’ye ise çeşitli yıllarda çeşitli başlıklarla çevrilmiştir. İlk çevirisi 1973’te Sosyal Eşküyalar olarak çıkan eser daha sonra Haydutlar, Sosyal İsyancılar, Eşküyalar gibi adlarla dilimize aktarılmıştır. Hobsbawm, bu eseriyle sosyal eşkıyalık tanımını ortaya koyar ve bu kavramı şöyle açıklar: “Eşküyalar haksızlıkları düzeltir, doğru yolu gösterir, adaletsizliklerin öcünü alırlar ve bu yolda, genel olarak insanlar, özel olarak zenginler ile yoksullar, güçlüler ile zayıflar arasında geçerli olmak üzere daha genel bir hak ve adilanelik ölçütü benimserler. (Hobsbawm, 2011: 39) Hobsbawm’a göre “ ‘asil’ davranışlı kişinin rolü yoksullara arka çıkmak, haksızlıkları düzeltmek, adaleti ve toplumsal hakkaniyeti sağlamaktır.” (Hobsbawm, 2011: 62) Hobsbawm, asil soyguncu olarak nitelediği eşkıyanın, imajı olduğunu söyleyerek ‘imaj’ kavramıyla bir bağ kurmuştur. Eşküyanın imajını dokuz maddede şu şekilde ortaya konur.

1- Asil soyguncu kanun dışı hayatına bir suç işleyerek değil, adaletsizliğe kurban gittiği ya da onlar tarafından suç sayılan (oysa halkın bu gözle bakmadığı) bir fiilden dolayı yetkili makamların kovuşturmasına uğradığı için başlar.

2- Haksızlıkları düzeltir.

3- Zenginlerden alıp yoksullara verir.

4- Nefsi müdafaa ya da açlıktan intikam alma halleri dışında hiçbir zaman kimseyi öldürmez.

5- Eğer hayatta kalmayı başarırsa onurlu bir yurttaş ve topluluk üyesi olarak halkının arasına geri döner. Aslında zaten topluluğundan hiçbir zaman tam olarak ayrılmamıştır.

6- Halkınca hayranlık duyulan, yardım edilen ve kollanan birisidir.

7- İçinden çıktığı topluluğun mensupları yetkili makamlar karşısında onu ele vermeyecekleri için ya eceliyle ölür ya da bir ihanetten dolayı.

8- En azından teoride, görünmez ve yaralanmaz bir varlıktır.

9- Adaletin kaynağı olan kralın ya da imparatorun düşmanı değil, sadece yerel beylerin, din adamlarının ya da başka zalimlerin düşmanıdır. (Hobsbawm, 2011: 62)

Buradan hareketle Hobsbawm’ın yukarıdaki dokuz maddeyle eşkıyalığı olumladığı söylenebilir. Eşküyalık romana da yansımıştır. Türk edebiyatında eşkıya konulu roman kaleme alan birçok yazar vardır. Sadri Ertem’in Çıkrıklar Durunca (1931), Yaşar Kemal’in İnce Memed, Çakırcalı Efe (1955-72), Kemal Tahir’in Rahmet Yolları Kesti (1957), Kemal Binbaşar’ın Cemo (1966), Hasan Kıyafet’in Komünist İmam (1969), Ömer Polat’ın Mamudo ve Hazel (1973), Mehmet Ali İzmir’in Son Eşküyaya Koçero (2004), Osman Şahin’in Eşküyaya Kuza

(2017), adlı romanları örneklerden birkaçıdır. Bunlardan biri de Çepel Dünya (1971) adlı eseriyle bu konuyu ele alan Timur Karabulut'dur. Çepel kelimesi; kir, bulaşık, çamur, çalı çırpı, bulanık, bir ürüne karışmış yabancı madde anlamlarına gelmektedir. (TDK, 2005: 415) Buradan hareketle yazarın romanına Çepel Dünya demesiyle dünyanın olumsuzluklarla doluluğunu, kötülüğünü vurguladığını söylemek mümkündür. Yazar hakkında edebiyat kaynaklarında bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte esere değinen çalışmalar mevcuttur. Berna Moran'ın Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II ve Mehmet Bayrak'ın Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri adlı çalışmalarında bu romana değinildiği görülmektedir. Yazarın kendisiyle ilgili bilgiye sadece romanın arka kapağında ifade ettiği kadarıyla ulaşılmaktadır. Timur Karabulut kendini şöyle tanıtmaktadır: “Ben Timur Karabulut. Yıl 1940, sıcak bir temmuz öğlesi, kimi Anadolu çocuğunun kaderine paralel, hem annemin hem de babamın ikinci devre, birinci çocuğu olarak Sivas'da Çepel Dünya'ya açmışım gözlerimi. Doğaya karşı yıllar süren dişe diş bir kavgadan sonra, öğrenimimi kısa kesmek zorunda kaldım. Sivas'ta başladığım öğretmen okulunu 1961'de Diyarbakır'da bitirdim. Şimdi İstanbul'dayım. Evli, iki çocuk babasıyım. Yaşantımı Andre Gide'nin 'Beni yarattığı için Tanrı'ya minnettar olamam, öyle ya dünyaya gelmesem yaratmadı diye kıyamayacaktım' sözleriyle özetleyebilirim.” (Karabulut, 1971) Çepel Dünya adlı roman 1971'de I. cilt olarak yayımlanmıştır. Roman 264 sayfa olup 25 bölümden oluşmaktadır. Romanın son sayfasında 'I. cilt bitti' ifadesinden hareketle II. cildin de yazılmak istendiği söylenebilir. Yazar, II. cildi düşünmüş, bununla birlikte böyle bir eser ortaya koymamıştır. Romanda anlatılmakta olan konu, gerçek hayatta yaşanmış bir olaydan alınmıştır. Alo'nun başından geçenler, 1940'lı yıllarda yaşanmış bir gerçekliği yansıtmaktadır. Eserin başkişisi olan Alo, annesiyle birlikte yaşayan yetim bir gençtir. Babası, Demiroğlu'nun konağında ağır işlerde çalıştırılırken sakatlanır ve sonrasında ölür. Babasının ölümünden sonra Alo annesiyle beraber Demiroğlu'nun konağında çalışır. Alo, Demiroğlu'nun koyun sürüsüne çobanlık etmektedir. Kendi halinde işinde gücünde çalışmakta olan biriyken Alo, annesinin ölümüne sebep olan Demiroğlu'ndan intikam almak için eşkıyalığı seçmiştir. Eşkıya Alo, türkülere dahi konu olmuştur. Aşağıdaki anonim türkü buna örnektir.

Alo'nun Türküsü

Alo olmuş İsmet Paşa

Hükmediyor dağa daşa

Yedisini birden vurdu

Kuzgun döner kanlı leşe

Molla Hüseyin vuruldu

Düşmanın beli kırıldı

Alo eşkıya olalı

Bulanık sular duruldu

Alo gezer ünüyünen
Dere dolmuş kanıyman
Şimdi Ankara'ya vardı
Uğraşıyor Vali'yinen

Ünlü Ali Efendim ünlü
Tüfenginin ucu kanlı
Yirmiiki kelle kesmiş
Düşmanına deve kinli

Binboğa'ya mevzi kazmış
Ben hayfımı al'lim diyor
Hükümetle yoktur işim
Ben hasmımı bil'lim diyor (Bayrak, 2014: 602)

Roman şöyle özetlenebilir:

Başkişi Alo, Sapadere köyünde yaşamaktadır. Köyün ağası olan Demiroğlu'nun konağında çalışmaktadır. Demiroğlu'nun koyun sürüsüne çobanlık eder. Demiroğlu kaybolan koçunun sorumlusu olarak Alo'yu görür. Onu hırsızlıkla suçlar. Zalim bir ağadır Demiroğlu. Köylünün elindeki mahsulden kendine pay alır, kışın mahsulü biten köylüyü kendisine muhtaç bırakır. Bütün köylü ondan korkar. Alo'da ağanın korkusuyla her yerde koçu arar. Alo koçu ararken Demiroğlu adamlarını Alo'nun evine gönderir. Demiroğlu'nun adamları Alo'nun annesi Zeynep Kadın'a eziyet eder, döverler ve öldü sanarak bırakıp giderler. Alo ise koçu arar bulamaz, panik içinde korkuyla evine döner. Eve geldiğinde annesini perişan halde gören Alo ne yapacağını bilemez. Annesi kaçıp gitmesini, aksi takdirde Demiroğlu'nun adamlarının onu da dövüp öldüreceklerini söyler. O sırada Demiroğlu'nun adamları tekrar Zeynep Kadın'ın evine gelir. Alo gizlenir ve annesine yapılan kötülöklere tanık olur. Adamlar gidince annesine öcünü alacağına dair söz verir ve köyü terk eder. Bu kaçıştan sonra Kara Paşo adında eski bir eşkıya ile karşılaşır. Kara Paşo, askerden yeni dönmüş bir delikanlı iken abisinin, kendi arsa sınırına kavak dikmiş olmasına öfkelenir ve onu vurur. Paşo, abisini öldürmüş olmanın pişmanlığıyla eve dönemez. Geri dönemeyince de dağa çıkıp eşkıya olmuştur. On iki yıl dağlarda kalmış, eşkıyalık yapmıştır. Sonrasında evine dönmüş olan Paşo, Alo'nun ona sığınmasıyla yeniden dağlara çıkmıştır. Paşo, Alo'ya acır ve yardım edeceğine söz verir. Alo'ya atış talimi yaptırır, eşkıyalığı öğretir.

Demiroğlu'nun peşine düşerler, Kayseri/Sarız, K.Maraş/Göksun, Adana/Saimbeyli dolaylarında kaçış ve kovalamaca başlar. Romanın sonunda Alo, Demiroğlu'nun izini sürmeyi bitirir ve onu öldürerek annesine verdiği sözü tutar. Özeti verilen romanın teması eşkıyalıktır. Eserin güçlü-güçsüz, haklı-haksız, sömüren-sömürülen, zulmeden ve zulüm gören zıtlığı etrafında oluştuğunu görmekteyiz. Diğer pek çok eşkıya temalı romanda olduğu gibi Alo şahsi problemler neticesinde eşkıya olmuştur. Hobsbawm'ın 'asil' davranış olarak nitelediği ve açıkladığı eşkıya imajına uymaktadır. Hobsbawm bu eşkıyayı tanımlarken ilk olarak "Asil soyguncu kanun dışı hayatına bir suç işleyerek değil, adaletsizliğe kurban gittiği ya da onlar tarafından suç sayılan (oysa halkın bu gözle bakmadığı) bir fiilden dolayı yetkili makamların kovuşturmasına uğradığı için başlar." (Hobsbawm, 2011: 62) der. Çepel Dünya romanında da konu şahsi başlamıştır. Romanda Alo'nun devlet kurumlarıyla bir sorunu yoktur. Alo, üzerine atılan iftira ve annesine yapılan işkence sonucunda eşkıya olmuş bir şahıstır. Demiroğlu tarafından haksızlığa uğramış ve hırsızlıkla suçlanmıştır. Alo bu nedenle eşkıya olmak zorunda kalmıştır. Alo, Paşo ile ilk karşılaşmasında "Ben mi? Ben, Demiroğlu'nun çobanım. İsmim Alo. Koçunu kaybettim. Bulamadım, aradım, taradım, bulamadım. Eve döndüğümde, anamı kanlar içinde buldum. Koçu bizim yediğimizi sanmış, anamı dövmüşler(...) Anam:'var git. Gelirler seni de öldürürler.' dedi. Ben de istemeye istemeye, evimi terkedip çıktım. Yolum buraya uğradı." (Karabulut, 1971: 40) şeklinde köyden nasıl uzaklaştığını ve kanun dışı hayatının nasıl başladığını açıklar. Hobsbawm ikinci maddesinde, "Haksızlıkları düzeltir" (Hobsbawm, 2011: 62) demektedir. Bu noktada Alo, kendisine yapılan haksızlıkları düzeltmeye çalışmaktadır. Alo, yapılan haksızlık ve zulüm nedeniyle dağa çıkmış, Demiroğlu'nu öldürüp intikamını alarak uğradığı haksızlığı gidermektedir. Bunun yanı sıra doğrudan olmasa da eserde dolaylı olarak anlatılmakta olan eşkıya Kara Paşo'nun da çevresinde gördüğü haksızlıklara karşı ezilenin yanında olduğunu görülmektedir. Buna örnek olarak Halfa adında bir eşkıyanın, yörük kızı Selvi'ye göz koyduğu ve onunla rızası dışında evlenmek istediği kısım verilebilir. Paşo, bu durumu doğru bulmaz ve eşkıya Halfa'ya haddini bildirmek üzere dağlarda aramaya çıkar. "seni gidi ırz düşmanı seni. Yörük kızını almaya gidiyorsun, öyle mi? Namussuz seni! Beş paralık ettin eşkıyalığın şerefini. Geberteceğim seni! Aleme ibret olsun diye..."(Karabulut, 1971: 150) Paşo, yörük kızını kurtarmış, Halfa'yı öldürmüştür. Paşo, Halfa'ya eşkıyalığın adını beş paralık ettiği gerekçesiyle öldürmüş ve haksızlığı düzeltmiştir. Hobsbawm'ın soylu eşkıya için üçüncü maddesi, "Zenginlerden alıp yoksullara verir" dir. (Hobsbawm, 2011: 62) Bu bağlamda eserde Alo'nun köylüye verdiği cesaretle, köylünün birlik olması ve Demiroğlu'na mahsullerini vermemeleri örnek olarak verilebilir. "Bu yıl mahsulün bol olduğunu haber almıştır mutlak. Ne domuzdur o. Geri gelip rızığımızı elimizden alacak. Geçti artık o günler. İster uzağa gitsin, isterse gitmesin. Bundan böyle koklatmaz köylü ona bir şey. Deme bre... Bir kişi ile beş kişi ile Demiroğlu'yla başa çıkılmaz. Ancak söz birliği edip karşı korsak bir şey edemez. Söz bir, Allah bir. Başımızı vursalar, hep aynı şeyi diyeceğiz. Bu topraklar bizim malımız. (...) Hem artık arkamızda, namlı şanlı bir eşkıya var. Sırtımız yere gelmez kolay kolay. Alo var arkamızda." (Karabulut, 1971: 247) cümleleri, dolaylı da olsa zenginden alıp fakire vermeye örneklenebilir. Neticede yoksul köylü, Alo sayesinde mallarını zenginden korumuştur. Romanda geçen eski eşkıya Paşo'nun da zenginden alıp yoksullara verdiği görülür. "Haksızlığa uğrayanların yanında oldum. Kervanlar soyup fakir fukaraya dağıttım. Açlıktan nefesim koktu da haram paraya el sürmedim. Nasıl aldıysam ganimeti, öylece dağıttım ihtiyacı olanlara..."(Karabulut, 1971: 230) diyen Paşo bunu ifade eder.

Hobsbawm soylu olarak nitelediği eşkıyayı açıkladığı dördüncü maddesindeki, “Nefsi müdafaa ya da açlıktan intikam alma halleri dışında hiçbir zaman kimseyi öldürmez” (Hobsbawm, 2011: 62) şeklinde tanımlamasından hareketle Çepel Dünya’da Alo’nun, Demiroğlu’nun annesine yaptığı zulmü, işkencesi karşısında intikam duygusuyla beslendiği görülmektedir. Tek amacı intikamını almak, uğradığı iftiranın hesabını sormaktır. Alo’nun annesinin kanını yerde bırakmamak istemesi Demiroğlu’na duyduğu nefret ve intikam duygusu neticesinde Eşkya Alo, sadece Demiroğlu’nu öldürmüştür. “Tok bir tekme kapıyı ardına kadar aralayınca, Demiroğlu yerinden fırlayıp ayağa kalkarken, sendeledi. Bu arada belli belirsiz bir şeyler gevelemeğe çalışıyordu. Nutku tutulmuş küçük dilini yutmuştu, korkusundan: ‘Aaalo... Alo...’ diyebildi sadece. (...) Alo, Demiroğlu’nun karnına arka arkaya bir şarjür kurşunu boşaltırken, keskin bir duman kapladı, evin içini...” (Karabulut, 1971: 264) Eserde yansıtılan bir başka nefsi müdafaa ve intikam alma halleri ise eşkıya Kara Paşo ile Zalim Çavuş arasında geçer. Burada Zalim Çavuş’un Ermeni kızlarına yaptığı zulüm anlatılmaktadır. Zalim Çavuş’un, ablası Ermeniler tarafından kaçırılmıştır. Kızını bulmak için giden babasına, Ermeliler işkenceler yapmış ve Zalim Çavuş bütün olanlara tanık olmuştur. Bu nedenden dolayı intikamını aldığını söylemektedir. “Senelerce evveldi. Ablamı bir Ermeni çobanı kaçırmıştı. (...) Zavallı babam, dağ, taş aramış, taramış da ablamın izine rastlamadan yorgun argın eve dönmüştü. Daha yorgunluğunu alamadan, anam ‘Değirmene de baktın mı?’ diye sorunca, hemen kalkıp atına atladığı gibi, değirmenin yolunu tutmuştu. (...) Direğe bağlamışlardı babamı, çırılçıplak. İki kişi de ellerinde ustura babamın derisini yüzüyorlardı. Babamın gözleri yuvalarından dışarı fırlamış, kocaman olmuşlardı. Daha fazla dayanamadım. Silahı deliğe dayayıp iyice nişan aldıktan sonra bütün mermilerimi; babam dahil, Ermenilerin üzerine boşalttım. (...) Bugün hala o günü hatırladıkça tüylerim diken diken oluyor. İşte o günden bu yana Ermeni kanını içsem doymam. (Karabulut, 1971: 228-229) Hobsbawm’ın ortaya koyduğu beşinci madde “Eğer hayatta kalmayı başarırsa onurlu bir yurttaş ve topluluk üyesi olarak halkının arasına geri döner. Aslında zaten topluluğundan hiçbir zaman tam olarak ayrılmamıştır.” (Hobsbawm, 2011: 62) şeklindedir. Hobsbawm’ın bahsettiği bu özelliklerden hareketle esere bakıldığında Alo’nun ait olduğu topluluktan kopmadığını söylemek doğru olur. Alo’nun zaman zaman köyün yakınına gelmesi, kendisini hissettirmesi ve Demiroğlu’na seslenmesi buna örnek söylenebilir. “Heeey, Demiroğlu! Anamı döve döve öldürttün. Fakat ben ölmedim, seni bekliyorum!” (Karabulut, 1971: 183) Köylü için Alo, köyün ağası olan Demiroğlu’ndan, haklı olarak intikamını almak isteyen bir şahsiyettir. Bu bağlamda değerlendirmeye alındığında köylü için Alo, onurlu bir kişidir, çünkü Demiroğlu’na boyun eğmemiş aksine başkaldırmıştır. Bunun dışında Alo’nun sonuna dair romanda açık ifadelerin olmadığı söylenebilir. Roman Alo’nun, Demiroğlu’nu öldürüp intikamını almasıyla sonlanmıştır. “Halkınca hayranlık duyulan, yardım edilen ve kollanan birisidir” (Hobsbawm, 2011: 62) şeklindeki altıncı madde de Alo’ya uymaktadır. Alo, bağlı olduğu topluluk tarafından sevilen bir şahıstır. Köylü, Demiroğlu’nun zulmüne karşı bir kurtarıcı beklemektedir. Bu kurtarıcı onlar için Alo olmuştur. Alo’nun kurtarıcısı ise eserin başından beri Paşo olmaktadır. Paşo, ezilenin zulüm görenin yanında olan bir eşkıya olarak Alo’nun da yanında olmuş, yardım etmiştir. Alo’yu kollamış, atış talimi yaptırmıştır. “Eşkyaalıkta ne lazımsa, bir bir Alo’ya öğretti Paşo. Alo, söylenenleri sekitmeden aynen yapıyordu. Hiç acemilik çekmiyordu. Kısa zamanda iyi bir atıcı oldu.” (Karabulut, 1971: 83) Paşo’nun yardımlarıyla Alo, eşkıyalığı öğrenmiştir; fakat bununla da sınırlı kalmamış, Paşo ne biliyorsa Alo’ya da aşılama çalışmıştır. Üzümden şarap yapmasını, bağ bozumunu, Avşar

kilimi dokumasını. Neler öğretmedi ki? Gezdirirdi köy köy, kent kent.” (Karabulut, 1971: 254) Böylece eski bir eşkıya, yeni bir eşkıyaya yardım etmiş, yol göstermiş olur. Alo'nun, Demiroğlu'na başkaldırması köylü tarafından cesurca bir davranış olarak görülür. Bu nedenle Alo'ya karşı büyük bir sevginin ve hayranlığın olduğu görülmektedir. Hatta Alo'nun sergilediği cesurca davranış karşısında köylünün de birlik olmaya başladığı görülmektedir. “... kayalıklardan top gibi bir ses gürlendi: ‘Heeey, Demiroğlu! Anamı döve döve öldürttün. Fakat ben ölmedim, seni bekliyorum!’ (...) Köyde duymayan kalmadı. Olanca canlılar bu sesi duydular. Tüm köylüler sevindi bu sese. Sevinçten gözyaşı dökülenler bile oldu... O günden sonra köyün havası suyu değişti. Yürüyüşleri duruşları bir başka oldu... Alo'nun köyün üst başından seslenişinden sonra köylüye cesaret geldi. Başaklardan elde ettiklerini vermemeğe kararlıydılar.” (Karabulut, 1971: 183-185) Daha sonraları köylünün toplandığını ve ağa olan Demiroğlu'nun konağını taşıdıkları, birlik olup daha gür bağırdıkları romanda da vurgulanmıştır. “köylülerin çoğu toplanmıştı konağın önüne. Daha da geliyorlardı. Dört bir yanını kuşattılar konağın. Taşladılar konağın pencerelerini. (...) kalabalık çoğaldıkça sesler daha gür çıkmaya başladı.” (Karabulut, 1971: 202) Hobsbawm'ın soylu eşkıya olarak açıkladığı “İçinden çıktığı topluluğun mensupları yetkili makamlar karşısında onu ele vermeyecekleri için ya eceliyle ölür ya da bir ihanetten dolayı.” (Hobsbawm, 2011: 62) maddesine uygun olarak romanda Alo'nun intikam niyetiyle Demiroğlu'nun izini sürdüğü, köyüne gelip onunla ilgili haberler aldığı görülmüştür. Köye gelip gitmesinden dolayı rahatsız olan bir topluluk yoktur, aksine Alo'nun gelişine köylü mutlu olmaktadır. Bundan dolayı da eserde, köylünün onu yetkili makamlara ihbarı söz konusu değildir. “Ama Alo'nun köyün üst başından seslenişinden sonra köylülere cesaret geldi. Başaklardan elde ettiklerini vermemeğe kararlıydılar. Hile yollarını buldular. Ezdikleri başaklardan çıkan samanları toprağa gömdüler.” (Karabulut, 1971: 185) Romanın sonunda Alo ölmemiştir. Eserde Alo'nun, Demiroğlu'nu öldürdükten sonra yaşamını nasıl devam ettirdiği hakkında bir bilgi yoktur. “En azından teoride, görünmez ve yaralanmaz bir varlıktır” (Hobsbawm, 2011: 63) maddesi bağlamında romana bakıldığında Alo'nun ciddi bir yaralanma yaşamadığı görülmektedir. Alo ile Paşo'nun dağlardaki kaçıışı ve sorasında ormana sığınmaları sırasında, Alo'nun bir ayı ile boğuşması anlatılır. “Alo, gözlerini kapadığı sırada ayı, Alo'nun suratına esaslı bir pençe attı. Kanlar fişkırdı, Alo yana yıkıldı. Ayı üzerine yürüdü. Birden kendisini toparladı Alo, gelen ayının üzerine atıldı. Alo ile ayı kucaklaştılar. Ayı, Alo'yu ısırarak istiyor, (...) Paşo uyandı, gözlerini ovdu. Gördüğü manzara karşısında bir anda kendisini kaybetti. Alo, mecalsiz, ayı ile boğuşurken o, bu boğuşmanın seyrine dalmıştı. Epey sonra akli başına geldi. Mavzerini kaptığı gibi yürüdü. Dipçiğiyle üst üste kafasına üç darbe indirince ayı, postu yere serdi.” (Karabulut, 1971: 239) Alo'nun ayı ile boğuşması sırasında dahi ciddi bir yaralanma olmadığı görülmüştür. Aynı zamanda eserde Alo'nun kimseye görünmediğini, sadece köylü ve Demiroğlu tarafından sesinin işitildiğini görmekteyiz. Alo kendisini göstermez, zaman zaman köyün üst kısmından köye, daha doğrusu Demiroğlu'na “Ben Alo, anamı döge döge öldürenler, ben ölmedim, sizi bekliyorum!..” (Karabulut, 1971: 5) cümleleriyle seslenir. Hobsbawm'ın sosyal eşkıyalığı açıkladığı son maddedeki “Adaletin kaynağı olan kralın ya da imparatorun düşmanı değil, sadece yerel beylerin, din adamlarının ya da başka zalimlerin düşmanıdır.” (Hobsbawm, 2011: 63) özellikleri de Alo'ya uyar. Başkışı olan Alo'nun ve diğer eşkıyaların devlet kurumlarıyla bir sorununun olmadığı görülmektedir. Eşkıya Alo'nun tek derdinin intikamını almak olduğu vurgulanmıştır. Demiroğlu'nun devlet birimlerinden aldığı yardımla jandarmayı çağırmasına rağmen Alo ve Paşo'nun jandarmalara

ateş etmediği eserde görülmektedir. Alo'nun değil ama dolaylı olarak eşkıya Paşo'nun jandarmayla ilgili diyalogları romanda görülmektedir. “(...) jandarma ile karşılaşip işi alevlendirmek istemiyorlardı. Hele Paşo hiç istemiyordu jandarma ile karşılaşmayı. On iki yıllık eşkıyalığında jandarmaya tek kurşun atmamıştı.’Candarma emir kuludur. Ona verilen emri, o yerine getirmeğe mecburdur. Candarmayı bekleyen anası, babası, avradı, çoluğu, çocuğu var sılada. Candarmaya kurşun atmak, namertliktir. En iyisi, görünmeden bir müddet ortalıktan kaybolmak...’ diye düşünürdü hep.”(Karabulut, 1971: 200) Yine jandarma ve hükümetle bir sorununun olmadığı yargısına, Alo ile ilgili adı geçen türküde de rastlanmaktadır.

“Binboğa’ya mevzi kazmış

Ben hayfımı al’lım diyor

Hükümetle yoktur işim

Ben hasmımı bil’lim diyor” (Bayrak, 2014: 602)

Bütün bu açıklamalardan hareketle Alo'nun Hobsbawm'ın belirttiği sosyal eşkıyalardan olduğu öylenir. Buna bağlı olarak romanda, eşkıyalığa dair olumlu bir bakışın olduğu görülmektedir. Sadece Alo için değil, metinde geçen tüm eşkıyalar için bu bakış açısının mevcudiyeti söz konusudur. Örneğin Kara Paşo için “ Eşkıya Kara Paşo dedin mi, fakir fukara babası bir adam gelirdi, herkesin aklına. Darda kalanlar Kara Paşo’dan imdat isterlerdi hep. Hiç birine yok dememişti.” (Karabulut, 1971: 44) denir. Yine benzer şekilde Kurtuluş savaşı döneminde eşkıyanın orduya birçok yardımının olduğu, bazı kumandanların hainliklerini ortaya çıkardıklarından bahsedilmektedir. “Doğan Bey dedikleri topçu yüzbaşısıydı. Ermeni kırımında Hacun’daki kuvvetlerin kumandanıydı. Hain bir adamdı. Ozaman Amerikalılarla anlaşmıştı Doğan Bey. (...) Eşkıyalar, Doğan Bey’i şikayet ettiler görevinden aldirdılar. (...) Kayseri’den gelen kuvvetlerle eşkıyalar birlik olup Ermenileri teslim aldılar. Bundan sonra hükümet bütün eşkıyalara af çıkardı” (Karabulut, 1971: 95) Belirtilen özelliklerden hareketle denilebilir ki 1971’de yayımlanan Çepel Dünya, Türk romanında nice örnekleri olan eşkıya romanlarından olup aynı zamanda Timur Karabulut’un ilk ve tek eseridir. Eser 1940’lı yıllarda geçen eser, gerçek bir olaya dayanmaktadır. Bu eser, eşkıyalığa karşı olumlu bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Eşkıya Alo'nun hikâyesini anlatan roman, bu özelliğiyle Hobsbawm'ın sosyal eşkıyalık kavramına birebir uymaktadır. Alo, bir haksızlık sonucu eşkıya olmuş, haksızlığı düzeltmek için intikamın peşinde koşmuş, zenginden değil de fakirden yana durmuş, kimseye zarar vermemiş ve bunların sonucunda çevresinde genellikle hayranlık uyandırmış, kendisine yardım edilmiş bir eşkıyadır. Bu özellikleriyle o, Yaşar Kemal’in İnce Memed’ine benzemektedir. Alo'nun belirtilen özellikleri roman içerisinde kronolojik bir sıra ile anlatılmış ve bir eşkıyanın nasıl ortaya çıktığı aktarılmaya çalışılmıştır. Böylece yazar, dış gerçeklikte duyduğu bir hikâyeyi roman sanatı imkânları içerisinde anlatmıştır. Dış gerçeklikten roman sanatına aktarılan hikâye Hobsbawm'ın sosyal eşkıyalık tanımlamasına uygun bir gelişim göstermektedir.

Kaynakça

- ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ, Refika, “Köy Romanlarında Eşkıyalık ve Kahraman Olma Arzusu”, Turkish Studies, Cilt:11/15, Ankara, 2016, s. 31-48.
- ARSLAN, Duygu, “K.Maraş İli Göksun İlçesi Halk Kültürü Araştırması” Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2011.
- BAYRAK, Mehmet, Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri, Özge Yayınları, Ankara, 2014.
- BAYRAK, Şaban “18. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’daki Eşkıyalık Olayları” İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1998.
- CANGÜR, Ahmet, “Batı Anadolu’da Efelik ve Eşkıyalık Türküleri ve Hikâyelerinin Edebi Yönden İncelenmesi” Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013.
- DALYAN, Ayşe, “Y. Kemal’in Destansı Romanları Üzerine Bir İnceleme (Yapı, Tema,Anlatım), Doğu Akdeniz Üniversitesi Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazimağusa, 2007.
- DEMİRCİ, Süleyman, ARSLAN, Hasan, “Eşkılar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyaleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımalar (1590-1750), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012, S.16, s. 47-76.
- DİNÇ, Mustafa, “İşyanın Mizahı: Hobsbawm’ın Toplumsal Eşkıyalık Tanımı ve Kemal Sunal Filmleri” Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt: 11, S. 24, 2018, s. 73-90.
- GÖZÜTOK, Türkan, “Eşkıyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe’nin Türk Edebiyatına İzdüşümü”.Türkbilig, 2011, S. 21, s. 49-72.
- HOBSBAWM, Eric. J. , Devrim Çağı, V Yayınları, Ankara, 1989.
- HOBSBAWM, Eric. J. , Eşkılar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011.
- KALKAN, Bülent, “Türk Romanında Eşkıyalık Teması”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.
- KANAR, Mehmet, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, “Şaki”, s.1358, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.
- KAPLAN, Erdinç, “ ‘İnce Memed’ ve ‘Rahmet Yolları Kesti’ Romanları arasında Eşkıyalığın İşlenişi Bakımından Bir Karşılaştırma Denemesi”, Dil ve Edebiyat Dergisi, 2004, S.1, s. 47-54.
- KARABULUT, Timur, Çepel Dünya, Ararat Yayınları, İstanbul, 1971.
- MORAN, Berna, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II, “İnce Memed ve Eşkıya Öykülerinin Yapısı” 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- ÖZTÜRK, Serdar, “Eşkılar, Kabadayılar, Külhanbeyiler ve Silah Toplama” Bilgi ve Bellek, S. 5, 2006, s.136-159.
- SÖYLEMEZ, Faruk, “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2007, S. 22, s. 69-85.
- Türkçe Sözlük, “Çepel”, s.415, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- TOPLUK, Gökhan, K. Tahir ve Y. Kemal Örnekleri Üzerinden Eşkıyalık Yazımına Dair Bir Bakış”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, Cilt: 5, S.1, s. 59-78.

BIYOĞRAFI BAĞLAMINDA MİHMANDAR ADLI ROMANIN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Hasan YÜREK
Mersin Üniversitesi
Büşra TAN

Özet

Roman türü içerisinde tarihe, tarihî şahsiyetlere yer vermek, sıklıkla görülen bir durumdur. Bunun nedeni bazen tarihsel şahsiyeti hatırlatmak ya da onun unutulmamasını sağlamak, bazen tarihsel şahsiyet üzerinden mesaj vermek olabilmektedir. Bu sebeplerin dışında da çeşitli etkenlere bağlı olarak ortaya çıkabilecek tarihsel şahsiyetleri konu edinme, Türk romanında da yaygın bir eğilimdir. İskender Pala'nın 2014 yılında yayımlanan Mihmandar adlı romanı biyografik unsurlar içeren bir romandır. Bu romanda, İslam tarihinin önemli şahsiyetlerinden Eyüp Sultan'ın ele alındığı görülmektedir. Romanın adı da Eyüp Sultan'ın Hz. Muhammed'i evinde misafir etmesinden gelmektedir. Bu çalışmada, belirtilen romana biyografik unsurların ne kadar ve nasıl yansıtıldığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Mihmandar, İskender Pala, Biyografi.

INVESTIGATION OF MİHMANDAR NOVEL IN THE CONTEXT OF BIOGRAPHY

Abstract

It is a common situation to include history and historical figures in the novel genre. The reason for this may sometimes be to remind the historical figure or to ensure that it is not forgotten, and sometimes to send messages over the historical figure. Apart from these reasons, it is a common tendency in Turkish novel to take the subject of historical figures that may arise due to various factors. Iskender Pala's Mihmandar published in 2014 is a novel with biographical elements. In this novel, it is seen that Eyüp Sultan, one of the important personalities of Islamic history, is discussed. The name of the novel Eyüp Sultan prophet Muhammad's home comes from the guests. In this study, how and how the biographical elements are reflected in the novel mentioned will be put forward.

Keywords: Novel, Mihmandar, İskender Pala, Biography.

Giriş

Mihmandar: Bir Eyüp Sultan Romanı, İskender Pala'nın 2014 yılında yayımlanan bir eseridir. Başlığından hareket edilecek olursa bu romanın Eyüp Sultan'ın hayatını anlatacağı beklense de roman bununla sınırlı kalmaz. Romanda bir taraftan Eyüp Sultan'ın hayatına dair bilgiler diğer taraftan kurmaca kişiler olan Kallinikos'un, Kallinikos'un kızı Eudoksia/Genna'nın, Kallinikos'un eşi Oxy'nin ve Hamed'in de yaşamlarına ait kısımlar anlatılır. Mihmandar, konuklayan, misafir edinen, misafirini ağırlayan anlamına gelen bir kelimedir. Romanın adı da Eyüp Sultan'ın Hz. Muhammed'i, Medine'de evinde yedi ay boyunca misafir etmesinden gelmektedir. Yani mihmandar, Eyüp Sultan'dır. İskender Pala, Mihmandar'ı mümkün olduğunca tarihsel gerçekliklere bağlı kalarak roman sanatının imkânlarıyla oluşturmuştur. Kendisi de bu durumu şu cümlelerle açıklar:

“Her romanımda kurguyu yaparken gerçeklerin özüne dokunmamayı esas ilke ediniyorum. Ama ‘Mihmandar’da Hz. Muhammed ve ashabından bahsettiğim için daha hassas davrandım. Çünkü yaşanmış olayları yazarken tarihi gerçeklerden taviz vermemek gerek. Yazmaya başlarken ilk olarak tarihi bilgileri olduğu gibi önüme koyuyorum ardından o tarihin etrafında o döneme uygun hareketler oluşturmaya başlıyorum. Roman kurgudur, ancak Peygamberimiz Hz. Muhammed’in hayatı gerçektir. Bu nedenle Hz. Muhammed’in hayatının romanlaştırılmasına karşıyım. Biyografi veya deneme yazılabilir ancak roman ve kurgusal bir şey yazılmamalı diye düşünüyorum. Ashabının hayatı roman olarak yazılabilir, ancak hassasiyet göstererek. Ben romanı yazmadan din adamlarına danıştım. ‘Ashab-ı güzini konuşurmak istiyorum. Öyle ki bazen sinirlenecek bazen sevinecek bazen öfkelenicek. Uygun mudur?’ diye sordum. Fazla cevaz vermediler, ‘gerçeğiyle oynayamazsın’ dediler. Ben de oynamadım. Romanımda geçen diyaloglarda tarih kitaplarındaki bilgiler çerçevesinde kaynaklardan aldığım cümlelere dokunmadan yazdım, der ve eserlerini oluşturma aşamasındaki hassasiyetini, gerçekliği ön planda tutarak yazdığımı aktarır.” (Pala, 2014b) Nitekim kitabın arka kısmındaki beş sayfalık kaynakça, romanın sağlam bir tarihî zemine dayandırıldığını ve gerçeklikleri esas aldığını göstermektedir. Pala, ideal bir insan örneği olarak gördüğü Eyüp Sultan’ı roman aracılığıyla günümüze taşımak için bu romanı kaleme almıştır.

1.Ebû Eyyûb El-Ensârî’nin (Eyüp Sultan) Yaşamı

Mihmandar romanında anlatılan Eyüp Sultan yani Ebû Eyyûb El-Ensârî, Hazrec kabilesine mensup bir Yesriblidir. Ebû Eyyûb El-Ensârî’nin babası Hazrec kabilesinin Neccar oğulları kolundan Zeyd b. Küleyb b. Sa’lebe b. Abd-i Avf’tır; annesi de Yesriblidir, Benî Neccâr’ın İmrü’l-Kays oğullarından Hind bint. Sa’d b. Kays b. Amr b. İmrü’l-Kays b. Mâlik b. Belharis’tir. Ebû Eyyûb’un hem annesi hem de babası Hz. Muhammed’le akrabadır. Hz. Muhammed’in dedelerinden Hâşim b. Abd-i Menaf, Yesrib’e gittiği sırada Neccâr oğullarından olan Selma Hanım’la evlenir. Selma Hanım, Hz. Peygamber’in dedesi Abdulmuttalib’in annesidir. Hz. Muhammed’in annesi Âmine vefat edince Medine’ye gittiği sırada bu akrabalarının yanında kalır, bu akrabalık bağını Yesrib bölgesine İslâm’ı yaymada bir vesile olarak kullanır. Ebû Eyyûb’un doğum yılı tam olarak bilinmemekle birlikte hicretin 16-17. Yıllarında altmış-altmış beş yaşlarında olduğu düşünülerek doğum yılının tahmini olarak 576 yılı civarında olduğu, hicri ellili yıllarda vefat ettiği bilgisinden hareketle de doksan beş yaşlarında vefat ettiği söylenmektedir. Ebû Eyyûb’un üç oğlu ve bir kızı vardır. Oğullarından en büyüğü Eyyûb’dur. Diğer iki oğlu Abdurrahman ve Hâlid’dir, kızının ismi ise Amre’dir. Ebû Eyyûb ve ailesi Hz. Muhammed’e akraba olmaları, İslâm’ı ilk kabul edenlerin içinde yer almaları ve Hz. Muhammed’i evlerinde ağırlamaları bakımından önemlidir. Hz. Muhammed, Medine’ye gittiğinde tüm Medineliler arasında merak konusu olan onun kimin evinde kalacağıdır. Pek çok kişi onu evinde ağırlamak istemiştir, Hz. Muhammed kimseyi kırmamak adına devesi Kasva’nın vahiyyle kalacağı yeri belirleyeceğini söylemiştir. Kasva gidecekleri yere varmadan bir yerde çöker, gün çöktüğü yer bugünkü mescittir. Kasva, sonrasında Ebû Eyyûb’un evinin yakınına çöker ve Hz. Muhammed’in kalacağı yer belirlenmiş olur. Ebû Eyyûb, Hz. Peygamber ve Ebû Bekir’in kalacağı yerleri ayarlar ve Hz. Muhammed’in Ebû Eyyûb’un evinde yedi ay kalacağı bir misafirlik dönemi başlar. Ebû Eyyûb da onu evinde ağırladığı için “Mihmandâr-ı Nebî” olarak anılır. Ebû Eyyûb’un evi hem İslâm’ın öğretildiği

bir okul durumundadır hem de önemli kararların alındığı bir mekândır. Ebû Eyyûb, mescid yapılırken mescidi yapanlara su ve yemekler de getirerek destekte bulunmuştur. Mescid yapılırken Hz. Muhammed'in ve ailesinin kalması için mescidin yanına daireler yapılır ve mescidin yapımı tamamlandıktan sonra Hz. Muhammed ve ailesi orada kalır; ancak Hz. Muhammed zaman zaman Ebû Eyyûb'un evine ziyarete gider. Ebû Eyyûb, başta Bedir, Uhud ve Hendek olmak üzere o dönemdeki savaşların hepsine katılıp Hz. Muhammed'i koruma amacıyla olur hatta Hz. Muhammed'in katılmadığı seferlere dahi katılır. Hz. Muhammed'in eşi Fâtıma'ya iftira atıldığında bu iftiralara inanmaz. Ebû Eyyûb, Hz. Muhammed vefat ettiğinde Kur'ân'ı ezberleyen az sayıdaki kişilerdendir. Bazı kaynaklarda Hz. Muhammed'in yazışmalarında görev alan bir kâtip olduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır. Kur'ân'ın bir araya getirilmesinde de görev almıştır. O, Ebû Bekir ve Hz. Ömer devrindeki Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Mısır seferlerine katılmıştır. Fetihlerin yoğun olarak gerçekleştirildiği bölgelerden biri olan Suriye'ye İslâm dinini anlatmaya gideceklerin arasında ismi zikredilmiştir; ancak yaşından dolayı gidememiştir. Hz. Ali döneminde, Nehrevan'da toplanan haricilere savaştan vazgeçmelerini söylemek için arabulucu olarak gönderilmiştir. Yine Hz. Ali döneminde Hz. Ali Hicaz'ı terk edip Irak'a giderken Ebû Eyyûb da onunla gitmiştir. Cihat olan her yere gitmiştir, katıldığı son sefer ise Müslümanların İstanbul'a yaptığı ilk kuşatmadır. Ebû Eyyûb bu kuşatmaya katılmış ve burada rahatsızlanmıştır. Ebû Eyyûb, kuşatmanın başarılı bir şekilde sonuçlanamayacağı anlaşılınca şehirden çıkmadan önce yanındakilerle birlikte Ayasofya'da namaz kılmak istemiş ve namazlarını kıldıktan sonra düşmanların saldırılarına maruz kalıp az bir kayıpla kaleden çıkmıştır. Ebû Eyyûb, bu kuşatma sırasında rahatsızlanıp doksanlı yaşlarda vefat etmiştir. Vasiyeti cenazesinin İstanbul içerisinde gidebildikleri en iç kısımda defnedilip üstünün dümdüz hâle getirilmesidir. Bu vasiyet yerine getirilmiştir. Mezarı ise İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in emriyle hocası Akşemseddin tarafından keşif ve keramet yoluyla belirlenmiştir. (Kılıç, 2009: 13-132)

2. Mihmandar Romanı ve Eyüp Sultan

Mihmandar romanında eserin başından sonuna kadar Ebû Eyyûb El-Ensâri'nin bütün yaşamı anlatılmamıştır. Eserde, Ebû Eyyûb'un yaşamının belirli bir dönemi gerçeklik ve kurguyla harmanlanarak anlatılmıştır. Eser, bu bakımdan içerisinde hem gerçek kişileri, mekânları ve tarihleri hem de kurmaca kişi ve olayları barındırır. Kurgusal unsurlar, Kallinikos, Oxy ve Genna'nın etrafında şekillenen aile ilişkisi ve olaylar zinciri etrafında meydana gelir. İçerisinde gerçekliği barındıran unsurların başında ise Ebû Eyyûb El-Ensâri'nin yaşamının kaynaklara bağlı kalınarak anlatılması gelir. Eserde, Ebû Eyyûb'un yaşamına ait bilgiler aktarılırken eşi Ümmü Eyyûb ve anlatılan zaman diliminde Ebû Eyyûb'un iletişimde bulunduğu kişilerden olan Hz. Muhammed, Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Ebû Cehil, Amir bin Führeyre, Süraka bin Malik, Büreyde bin Husayb, Abdullah bin Revâha, Kuss bin Sâide, Abdullah bin Uraykıt, Hassan bin Sabit, Dağfel bin Hanzele, Hz. Peygamber'in şairi Ka'b, Muaviye gibi İslâm'ın önemli isimleri hakkında da detaylı olmamakla birlikte bilgiler aktarılmıştır. Aktarılan biyografik unsurlar, gerçekten yaşamış kişilerin hayatlarından kesitlerin sunulmasıyla; tarihî olayların, dinî bilgilerin detaylarının aktarılmasıyla; mekânların, tarihlerin gerçeğe uygun olarak ayrıntılı bir şekilde anlatılmasıyla ve Hz. Muhammed'in kırk hadisinin Ebû Eyyûb'un ağzından seferdeki

destekçisi Hamed'e bir olay örgüsü içinde aktarmasıyla desteklenmiştir. Bu bağlamda romana yansıyan biyografik unsurlar, bu başlıklar altında değerlendirilebilir:

2.1. Ebû Eyyûb El-Ensâri Kimdir?

Bir menkıbenin aktarılışıyla başlanılan romanın ilk kısmında Halid'in yani Eyüp Sultan'ın Hz. Muhammed'le oluşacak olan ilişkisi geçmişe dayandırılarak anlatılır. Menkıbe, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Yazma Bağışlar Bölümü'nün Hikâye-i Ebû Eyyûb isimli bölümünden alınıp kısmen sadeleştirilerek aktarılmıştır. Bu bölümde, Yemen'de melik olan Melik Tübba, Yesrib'e gider. Melik Tübba, Yesrib'e gittiğinde hiç kimse Melik Tübba ve bilge vezirlerini karşılamaz. Yaşanan bu olay karşısında sınırlanan Melik Tübba, orada yaşayan kişilerden bazılarının canına ve malına zarar vermeyi düşünür. Melik Tübba'nın bilge vezirlerinden olan Semul, Yesrib'de ahir zaman nebisinin dünyaya geleceğini, bundan dolayı böyle bir şey yapmaması gerektiğini söyler. Bunun üzerine Melik Tübba bu kararından vazgeçip bilge vezirlerine ev yaptırır, para ve eş bırakır. Bir de bilge vezirlerinden olan Semul'e kendisinin Hz. Muhammed doğmadan vefat etmesi durumunda Hz. Muhammed'e iletmesi için bir not bırakır ve Yesrib'den ayrılır. Menkıbe isimli kısımda, Halid'in atası olan Semul'un Yesrib'de kalışı ve Hz. Muhammed'e iletilecek olan mesajı muhafaza edişi anlatılır. Menkıbenin sonunda ise aradan geçen yıllarla ilgili bilgi verilmeyerek Hz. Muhammed'in ve Halid'in doğduğu yıllara gelinir. Akabinde Halid'in yirmi iki yaşındayken evlendiği ve oğluna atalarına Yesrib'de kalmaları için imkân tanıyan Melik Tübba'nın lakabı olan Eyyûb'u isim olarak verdiği anlatılmıştır. Bu kısım romanda şöyle yansıtılır: “Zamanlar akmış, doğanlar ölmüş. Hazrec kabilesinden olan Semul, Kutlu Peygamber'e erişememiş. Gel zaman, git zaman, Semul'un yedi veya on iki göbek sonraki torunu Zeyd bu evde otururken adı güzel Muhammed doğmuş. Ol Ahir Zaman Nebisinin kutlu doğumundan yirmi yıl sonra da Zeyd'in bir oğlu olmuş. Adını Hâlid koymuşlar. Bu Hâlid, Revaha'nın telkiniyle Müslümanlığa meyledip 'Eşhedü en lâ-İlâhe illa'llah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve rasûluhû' diyerek imana gelmiş ve ikinci Akabe Biatı'nda Nebi'nin ümmeti olmayı kabul ederek onu canı pahasına korumak üzere and içenler arasına katılmış. Hâlid, yirmi iki yaşındayken evlenmiş ve bir oğlu doğunca, çok tövbe edenlerden ve hastalık gelirse sabır gösterenlerden olsun diye ona büyük büyük dedesi Semul'e imkân tanıyan Melik Tübba Düru'nun lakabı Eyyûb'u ad olarak koymuş. Ol sebepten Yesribliler Hâlid'e Ebû Eyyûb demişler. Zanaatı çulhalık olan ve bez dokuyarak geçinen Hâlid, nâm-ı diğer Ebû Eyyûb el- Ensârî, meğer adından dolayı Bilge Semul'ün hikmetini taşımış. Ve onun zamanında olmuş hep olanlar”. (Pala, 2014a: 12-13) Eserin birinci ve ikinci kısımlarında, Hz. Muhammed'den, Hz. Muhammed'in yaptığı yolculuktan bahsedilir. Hz. Muhammed ile Ebû Eyyûb'un yollarının kesişmesiyle birlikte Ebû Eyyûb'un yaşamının, Hz. Muhammed'e olan sevgi ve saygısının, örnek kişiliğinin, dinî yaşayışının anlatımı yoğunluk kazanır. Bu kısımlarda aktarılan olaylar aracılığıyla Ebû Eyyûb'un düşünce ve davranışları hakkında bilgi edinilebilir. Eserin üçüncü bölümü olan Diller Tutulmuş, Ağızlar Susmuş... başlıklı kısımda ise Ebû Eyyûb kendisini anlatır. Ebû Eyyûb'un üçüncü kısımda kendini tanıtmaya şu şekildedir:

“Ben Melik Tübba'nın veziri Semul ile hekim Revaha'nın torunu Hâlid'im. Zeyd'in oğlu ve Eyyûb'un babası Hâlid. Babam Küleyb, Hazrec kabilesinin Neccarogulları kolundan. Babaannem Hind, ünlü şair İmrülkays'ın torunu. Abdulmuttalib'in annesi olan Selma'dan dolayı Sevgilim ve Efendim olan Kutlu Nebi ile akrabalığımız var. Eşim Fâtıma. Şair Kuss bin

Saide'nin kızı Fâtıma (...) Neccaroğulları'nın adına leke getirmeden yaşamaktan dolayı iftihar eden ben, bez dokuyarak hayatımı kazanırım ve Yesrib'te herkes beni oğluma nispetle Ebû Eyyûb diye çağırır. (...) (Pala, 2014a: 61) Evimiz nesilden nesle atalarımın ve dedelerimden kalma kâgır bir evdi. (...) Babam Zeyd ile onun babası Küleyb, orda oturmuşlar. Onlardan evvel sekiz batın büyük dedem Neccar –ki Kutlu Nebi ile atalarımız burada birleşir- ile yirmi ikinci batından ulu dedem, adını taşıdığım Eyyûb Semul'e gelinceye kadar. Semul, Yemen meliki Melik Dürü'nun bilge veziri imiş ve taş temeller koydurarak bu evi o melik yaptırmış. Ev ile yaşıt olan bir sandıkta buna dair bir kitabemiz bile var. (...)” (Pala, 2014a: 56-57) Bu bölümdeki bilgiler hem giriş kısmındaki Menkıbe’de hem de Pala’nın eserinin arkasında belirtmiş olduğu kaynakçalarda 1 yer almaktadır. Belirtilen kaynakçalardan elde edilen bilgilerde de Ebû Eyyûb’un ailesi ve soyu bu bilgiler çerçevesinde aktarılmıştır. İskender Pala, bu bakımdan hem hayatını anlattığı kişiyi hem de anlattığı dönemde yer alan kişileri ve bu kişilerin ailelerini tüm gerçekliğiyle aktarmıştır. Gerçekte yaşamış olan kişilerin diyaloglarında ise büyük bir hassasiyet göstererek kişilerin o dönemdeki konumlarını, dinî kişiliklerini ve toplum içindeki önemlerini esas almıştır. Dinî bakımdan önem taşıyan kişiler hassasiyetle roman kişilerine dönüştürmüştür.

2.2. Eyüp Sultan’ın Kişiliği

Eyüp Sultan, gerek ailesi ve etrafında onunla tanışmış olan insanlar tarafından gerek tüm İslâm dünyası tarafından çok sevilen ve saygı duyulan bir kişiliktir. İskender Pala, sevilen ve saygı duyulan kişilik olan Eyüp Sultan’ı eserde eşi Fâtıma’nın gözünden eş kimliğiyle, oğlu Eyyûb’un gözünden baba kimliğiyle aktarır. Pala, özellikle Eyüp Sultan’ın tüm halk tarafından sevildiğini, insanlar için bir danışman, yol gösterici olduğunu ve İslâm’ın en önemli savaşlarından biri olan Bedir’de savaştığını ve bu sebeplerden dolayı halk için önem arz ettiğini onun oğlu Eyyûb’un ağzından aktararak Eyüp Sultan’ın hayatıyla ilgili biyografik bilgileri roman kurgusu içinde anlatmıştır. “Medine’de babam herkesin hürmetine mazhardı. Kur’an hafızıydı ve Hz. Peygamber’e dair birçok hatıraları vardı. Kur’an’dan ve hadisten bir şey sormak isteyen onu buluyor, o da hiç kimseyi gücendirmeden bildiklerini paylaşıyordu. Efendiler Efendisi’nin, üç yüz arkadaşıyla birlikte, ‘Şüphesiz sizin için cennet vacip oldu.’ Buyurduğu Bedir ashâbından idi. O Bedir ki, İslâm’ın ilk ve önemli gazası idi. Orada Hz. Peygamber ile omuz omuza bulunanlar daima başkalarından fazla itibar görüyorlardı. Bedir’de onlar meleklerle yan yana aynı cephede savaşma nimetine mazhar olmuşlardı. Ve Bedir’den geriye kalanların sayısı gittikçe azalmıştı. Babam biraz da bu yüzden herkesin ilgi alanındaydı. Medine’de onu sevmeyen ve Medine’de onun sevmediği yoktu.” (Pala, 2014: 151) Eser içerisinde kurmaca kişilerden olan Kallinikos ve Eudoksia’nın gözünden ise Müslümanların liderlerinden biri olarak anlatılır. İskender Pala’nın özellikle Eyüp Sultan’ın özelliklerini Kallinikos ve Eudoksia’nın ağzından aktardığı kısımlar, bir Bizanslının ağzından aktarılmaktan ziyade Eyüp Sultan’a karşı sevgi besleyen bir kişinin ağzından aktarılıyor gibidir. Bu bölümlerde Eyüp Sultan’ı kaçırap efendisine götürmek için görevli olan Eudoksia, zaman zaman onun iyiliklerinin ve insanlara yaklaşımlarının karşısında ona yapması gerekenleri unuttur; hatta ona sevgi duymaya başlar. Eserdeki bu kısımlardan hareketle İskender Pala, Eyüp Sultan’la ilgili aktarmak istediklerini Kallinikos ve Eudoksia’nın ağzından aktarmıştır, denilebilir. Eudoksia’nın sözlerinin bir kısmı şöyledir:

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. : Niyazi Ahmet Banoğlu, Eyüp Sultan Hazretleri, Kültür Kitabevi, İstanbul, 1977; Ünal Kılıç, Ebû Eyyûb El-Ensâri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.

“Ebû Eyyûb beni ziyadesiyle düşündürüyordu ve onu tanıdıkça Efendi Andreas’ın Emîr’i boşa istediğini, yalnızca Ebû Eyyûb’u esir almanın bile Arap ordularını surların önünden kovmaya yeteceğine kanaat getirdim. (...) O farklıydı. Onda, izah edemediğim şeyler vardı ve beni etkiliyordu. Üstelik bedevi Araplar bile ona saygın bir kişi muamelesi yapıyorlardı. Dediklerine göre bizi Kalkedon’dan Altın Boynuz Halici’ne götürecek gemiler onun kadar değerli birini hiç taşıyamamış, o gemilerdeki mücahidlerden hiçbiri de bu yolculukta onun kadar heyecanlı olmamış.” (Pala, 2014a: 262-263) Eyüp Sultan, halk arasında saygın bir kimliğe sahiptir ve herkes tarafından sevilmektedir. Herkes ona danışır ve fikir alır. Çünkü o hem örnek kişiliğiyle hem de dini yaşayışıyla halkın gözünde kimseye benzemeyen bir insandır. Toplumu yönlendiren ve topluma yol gösteren bir tavra da sahiptir. Emir’in yanlış hareketlerde bulunduğu, yeğeninini yaptığı yanlış hareketleri görmediği zamanlarda Emir’in yanına giderek onunla konuşur, Hz, Muhammed’in hadislerini aktararak konuşmasını destekler ve Emir’in nasıl bir yol izleyebileceğini Emir’e söyler.

“ (...) Kutlu Nebi’nin ‘Kötü bir danışmanın şerrinden korunan yönetici, her türlü kötülükten korunmuştur.’ dediğini işittim. Eğer danışmanlar idarecinin suyunca giderler, hakikati söylemekten çekinirlerse bundan da fenalık ve bozgunculuk çıkar! Emîr olanlar fenalıktan ve bozgunculuktan bizzat kendileri el çekmelidir ki fenalıklar da toplumdan el çeksinler.” (Pala, 2014a: 162) Eyüp Sultan, ömrü boyunca karşılaştığı her yanlışlıkta ve haksızlıkta doğrunun ve haklının yanında yer almış ve yanlışlıkların düzeltilmesi için çaba sarf etmiştir. İnsanlara doğrular için yol gösterirken her zaman dürüst olmuştur. Yapılan yanlışlıkların karşısında daima tavrını ve safını belli etmiştir. Örneğin, Hz. Ali’nin Haricîler tarafından öldürülmesinden sonra dört yıl boyunca Dımaşk’a gitmemiştir. Eyüp Sultan çok konuşmayan biridir. Vaktinin büyük bir kısmını Allah’ı zikrederek; Hz. Muhammed’i ve onunla yaşadığı anları anarak; Hz. Muhammed’den öğrendiklerini etrafındaki insanlara aktararak; insanların da Hz. Muhammed’in yaşamını, ibadet etmesini, dikkat ettiği hususları öğrenip Hz. Muhammed’i örnek almasını sağlamaya çalışarak ve ibadet ederek geçirir. O, iyi bir Müslüman olmasının yanında iyi bir eş ve babadır. Evlatlarına her zaman annelerini sevmelerini, korumalarını ve annelerine karşı saygılı olmalarını tembihlemiştir. Eyüp Sultan, iyi bir eş ve babadır; ancak eşinin ve oğlunun gözünden anlatılırken dahi bu özelliklerinin ötesinde Müslümanlık yönünün ön planda olduğu önemli bir zat olarak aktarılır. Eserde, özellikle onun insanlar için taşıdığı önem üzerinde yoğunlukla durulmuştur. Bu kısımlar, İstanbul Kuşatması sırasında daha da önemli hâle gelmiştir. Askerler ve askerlere yardıma giden halk, onunla aynı havayı solumaktan bile büyük feyz almaktadır. Ebû Eyyûb’un, kuşatmanın yapıldığı dönemde 93 yaşında olmasına rağmen İslâm’ın güçlenmesi için kuşatmaya katılması orduyu zafer için şevklendirir. Onun kuşatma sırasında Hz. Muhammed’i anlattığı kısımlarda ordu hezimet ne kadar yakın olursa olsun yükselişe geçer. Çünkü o, Müslümanlar için Hz. Muhammed’i göremeyen yeni bir nesle ulaştırmış son kıymetli insanlardandır. Belirtilen kişisel ve manevî özellikleriyle Eyüp Sultan, romana İslâm’ın önemli kişilerinden biri; ideal bir insan örneği olarak yansır. Bu da gerçekliğin romana yansımalarıdır.

2.3. Eyüp Sultan'ın Mihmandârlığı ve Hz. Muhammed'e Bağlılığı

Hız. Muhammed, yanında Hz. Ebûbekir, Hz. Ebûbekir'in çobanı Amir bin Führeyre ve Amir bin Führeyre'nin devesi ile Mekke'den Yesrib'e yola çıkar. Hz. Muhammed Yesrib'e yaklaştıkça Yesrib halkının mutluluğu ve heyecanı artar çünkü şehirlerine İslâm'ın peygamberi olan Hz. Muhammed gelecektir. Tüm Yesrib halkı Hz. Muhammed'in Yesrib'e geleceğini duyunca Hz. Muhammed'i evinde ağırlamak ister ve âdeta Hz. Muhammed'i evlerinde ağırlamak için yarışır. Ebû Eyyûb da Hz. Muhammed'in Yesrib'e geleceğini duyunca onu evinde ağırlamayı çok ister. Hz. Muhammed'in Yesrib'e girişiyle herkes yollara dökülür. Eyüp Sultan'ın eşi Ümmü Eyyûb, Hz. Muhammed'in devesi Kusva'yı görünce yalvarmaya başlar:

(...) “ ‘Kusvâ!.. Yalvarırım bize gel!

(...) Canım Kusvâ, gülüm Kusvâ, bak buradayız. Eyyûb çocuk burada, gel, kurban olayım, bu yakaya gel!’

(...) Yoluna canlar feda ey güzeller güzeli, buyur gel, işte evimiz.

(...) Gel ey Kutlu Sevgili, gel, sevmeyi unutan kalplere sevgiyi hatırlatmak üzere gel!.

(...) Gel, bir huzmecik olsun girsin asi ve kararmış kalplerimize nurundan da, sonra orada tutuşsun, yansın, yansın, sonra yaksın her bir zerremizi, aşkının nuru ile kavursun varlığımızı.”
(Pala, 2014a: 59-60)

Bu yalvarışlarla birlikte Hz. Muhammed'in devesi Kusvâ, Eyüp Sultan'ın evini seçer. Eyüp Sultan ve karısı Kusvâ'nın kendi evlerini seçmelerine inanamayıp baygınlık geçirirler. Kendilerine geldiklerinde Hz. Muhammed'i evlerinde ağırlayacak olmanın mutluluğunu yaşarlar. Ancak sonrasında evlerinde pek fazla erzak bulunmadığı için Hz. Muhammed'i nasıl ağırlayacakları konusunda üzüntüye kapılırlar. Bu korku boşa çıkar. Gün geçtikçe evleri erzakla dolup taşmaya, bereketlenmeye başlar. Evlerinde ağırladıkları kişinin önemini farkındadırlar ve bundan dolayı her hareketlerine dikkat ederler. Hz. Muhammed evin alt katında yatmak istediğinde kabul etmek istemezler ancak Hz. Muhammed gelen misafirlerini karşılamak için alt katta konaklamak istediğini söyleyince kabul etmek durumunda kalırlar. Hz. Muhammed'in Yesrib'e gelip Eyüp Sultan'ın evinde kalmasıyla birlikte onun yaşamında ve dünya görüşünde yeni bir dönem başlar. O, dini yaşama şekline daha çok dikkat edip Hz. Muhammed'in sünnetlerine ve hadislerine azami derecede uymaya çalışır. Bu yönüyle de hem o dönemdeki hem de günümüzde içinde bulunulan çağdaki insanlara örnek bir yaşam teşkil eder. Hz. Muhammed'in vefatının ardından Eyüp Sultan onun hasretiyle ve öğrettikleriyle yaşamını devam ettirir. Onun bu tavırları oğlu Eyyûb'un ağzından şu şekilde aktarılır: “Kutlu Nebi'nin elinin değdiği yerlere elini değdirmek istediği besbelliydi. Hasret içini yakıyor olmalıydı. Ezberinden Kur'an-ı Kerim'i sık sık hatmediyor, yanına gelenlere İslâm'ı anlatıyor ve fikir soranlara ‘Kutlu misafirim, Yüce elçi böyle yapardı.’dan öte bir kelam etmiyordu. Her hâli, her tavrı Nebi aleyhisselam gibiydi.” (Pala, 2014a: 152) Eserde sık sık Eyüp Sultan'ın Hz. Muhammed'e duyduğu sevgi ve saygı dile getirilir. Onun ağzından kendi yaşamının Hz. Muhammed'le tanıştığı gün başladığı aktarılmıştır. (Pala, 2014: 61) Yine onun ağzından Hz. Muhammed'in Yesrib'e gelişiyle Yesrib'e güzel bir kokunun yayıldığı, Yesrib'de daha önce

hiç o kadar bereketli bir günün geçirilmediği ve kendisinin ne evlenmeden önce ne de evlendikten sonra böylesine kıymetli bir misafir ağırlamadığı dile getirilmiştir. Ebû Eyyûb'a göre o gün güneş İslâm'ın üzerine doğmuştur. (Pala, 2014a; 69) Bu güneş, Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed'le yedi ay boyunca aynı çatı altında yaşayan Eyüp Sultan, Hz. Muhammed gittikten sonraki yaşamında örnek bir Müslüman olarak yaşamıştır. Gerek Hamed'e aktardığı kırk hadisle, gerek sünnetlere uyuşuyla ve Hz. Muhammed'den öğrendiklerini aktarışıyla İslâm âlemi için örnek bir kişilik olmuştur. Tüm dinî konularda hassas olduğu gibi namazın vakti ve kılınmasıyla ilgili de çok dikkatlidir. Ebû Eyyûb'un namaza verdiği önem oğlu Eyyûb'un ağzından şu şekilde aktarılır: “Çocukluğumuzda bize az konuşmamızı tembih eder, hatta susmamızın daha hayırlı olduğunu söyler; yalnızca namaza durduğu vakit dilediğimiz kadar ve istediğimiz sesle konuşmamıza izin verirdi. Sebebini sorduğumuzda ‘Ben namazda iken’ derdi, ‘sizin konuştuklarınızı hiç duymuyorum!’ Namaza çok dikkat eder, bedenen ve ruhen kılınmayan namazın ibadet olmayacağına inanır, kendisi de öyle kıları. Hatta bir keresinde Mescid-i Nebi’de namaz kılarken mescidin duvarı yıkılmış, herkes kaçarken o hiç istifini bozmadan namazını tamamlamış, selam verdikten sonra duvarın yıkıldığını görmüş ve etrafındakilere olaydan tamamen habersiz, neler olduğunu sormuştu.” (Pala, 2014a: 152) Bu kısım bir bakıma romanın yazılma gerekçesidir. Eyüp Sultan'ın hayat hikâyesine ait Hz. Muhammed'le ilgili kısımları onun karakterini, özelliklerini ortaya koyar. Daha genel bir ifadeyle kendisini ve hayatını İslâm ve Hz. Muhammed etrafında kurmasını ve bu bağlamda ideal bir insan olmasını irdeler.

2.4. Müslüman Ordusu ve Eyüp Sultan'ın İstanbul'a Doğru İlerleyişi

Ebû Eyyûb, İslâm dinini benimseyip Hz. Muhammed'i yedi ay boyunca evinde ağırladıktan sonra yaşamı boyunca Hz. Muhammed'in İslâm'ı yaymasını esas almıştır. Hz. Muhammed'in sünnetlerine uyup hadislerini azami derecede yerine getirmeye çalışmıştır. Cihatla ilgili düşünceleri de Hz. Muhammed'in cihatla ilgili söylediği hadislerden sonra zuhur etmeye başlamış ve o cihat ateşiyle yanıp tutuşmaya başlamıştır. Döneminde pek çok savaşa katılan Eyüp Sultan, bundan dolayı Hz. Muhammed'in sahabeleri arasında büyük bir öneme sahip olmuştur. “Hz. Peygamber (SAV)'den 150 ile 215 arasında hadis rivayet ettiği kaydedilen Ebû Eyyûb'un, birçok meziyetleri arasında cihada olan düşkünlüğü ilk sırada yer alır. Sağlıklı olan herkesin Allah yolunda savaşa katılmasının gereğine inanan Ebû Eyyûb el-Ensârî, ‘Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız’ mealindeki ayette sözü edilen ‘tehlikeyi’ ‘savaşa gitmeyip işiyle gücüyle meşgul olmak’ şeklinde açıklamıştır. (Yazır'ın çalışmasından aktaran Adıgüzel, 2010: 73-74) Bu durumun farkında olan halife Muaviye de İstanbul'a düzenleyeceği seferde onun ulvî kişiliğini, halkın ona olan saygısını ve bağlılığını kullanmaya niyetlenir. Orduyu ve sefere katılacak olan halkı şevklendirmek için onun da sefere katılmasını ister. Bunun sebebi romanda şöyle açıklanır: “Eli kılıç tutacak kadar dinç idi, ama onu davet edenler kılıcıyla kâfir üzerine yürümesinden ziyade onun manevi yönünden yararlanmak istiyorlar, Kutlu Nebi'nin mihmandârını aralarına alarak mücahidlerin morallerini düzeltmek istiyorlardı.” (Pala, 2014: 156) Ancak onun oğlu Eyyûb babasının yaşından ve hastalıklarından dolayı sefere katılmasını istemez. Ayrıca Halifeye sefere göndereceği asker sayısının düzenlemek istediği sefer için yetersiz olduğunu bildirir ve oraya göndereceği askerleri âdeta ölüme göndereceğini aktarır. Halife, Eyyûb'un dediklerini dinlemez ve Bizans'ın İslâmiyet

ortaya çıktığı zaman Müslümanlara saldırmasını sebep olarak göstererek bu cihadın gerçekleştirilmesi gerektiğini söyler ve içlerinde Eyyüb'la Ömeroğlu Abdullah'ın bulunduğu bir meclis kurarak seferin gerçekleşeceğini bildirip mecliste onaylattırır. Şüphesiz ki bu sefer, cihat isteğinin, cihatta şehit olma arzusunun en üst seviyede olduğu Eyüp Sultan'ın da katılacağı bir seferdir. Sefer için öncelikle yirmi bin kişi gönderilmiştir. Ardından ise içlerinde Eyüp Sultan'ın da olduğu yüz yetmiş bir erkek ve on üç kadın da sefer için yola çıkmıştır. Hz. Muhammed'in İstanbul'u fethedecek olan fatihleri övmesi ve Kayser'in şehrine düzenlenen ilk sefere katılacakların bağışlanacağını bildirmesi gibi nedenlerden dolayı ihtiyarlığına rağmen Eyüp Sultan, İstanbul seferine katılmaktan geri durmaz. "Rivayet edildiğine göre Ebû Eyyüb, kendisini sefere davet için ziyarete gelen Yezid'e; 'Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarımızla canlarımızla Allah yolunda cihat edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır' mealindeki ayeti okuyarak karşılık vermiş ve davetini memnuniyetle kabul etmişti." (Hittî'nin çalışmasından aktaran Adıgüzel, 2010: 74) Farklı kaynaklara bakıldığında İskender Pala'nın roman kurgusu içerisinde anlattığı seferin kaynaklardaki tarihlere, yerlere ve kişilere uygun olarak anlatıldığı görülmektedir. 2 Seferin anlatıldığı bölümlerde Abdullah b. Abbas'dan, Abdullah b. Ömer'den, Abdullah b. Zübeyr'den, Zeyd'den, Übade bin Samit'ten, Avfoğlu Süfyan'dan ve Kays bin Sad'dan bahsedilmiştir ve kaynaklar incelediğinden adı anılan kişilerin tarih sahnelerinde yer aldığı görülmektedir. Muaviye'nin halifeliği zamanında (H.41-60 / M.661-680) gerçekleştirilen ilk İstanbul seferinde oğlu Yezid b. Muaviye takviye gönderilen ordunun komutanı olarak görev yapmıştır. (Taberî'nin çalışmasında aktaran Apak, 2009: 105) Bu ordu içerisinde Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Ebû Eyyüb el-Ensârî gibi sahabe önderleri de yer almışlardır. (Hayyat'ın çalışmasından aktaran Apak, 2009: 105) Sefere yapılan hazırlıkların anlatıldığı "Kayser'in Başşehrine Ulaşacak İlk Müslüman Ordu Cennete Girecektir" başlıklı bölümde Eyüp Sultan'ın yaşamına ve kişiliğine ait bilgileri aktaran kişi Hamed'dir. Eyyüb, babasını sefere gitmemesi konusunda ikna edemeyince kendisi babasıyla sefere gitmek ister. Bunun üzerine Eyyüb, seferde babasının yanında bulunması için Hamed'den istekte bulunur. Hamed ise bu isteği Eyüp Sultan'dan kırk hadis öğrenme şartıyla kabul eder. "Dımaşk'ta herkesin sevdiği Eyyüb'u tanırdım ama babası Ebû Eyyüb'u hiç görmemiştim. Anlatılanlara göre on yıl kadar evvel bir kez Dımaşk'a gelmiş. O vakit ben küçükmüşüm. Halife'ye muhalif olanlardan birinin de o olduğunu biliyorum. Babam onun hiç kimseye benzemediğini, fırsat bulursam hizmetinde bulunmamı, ancak o vakit Kutlu Nebi'yi gerçek kişiliğiyle öğrenebileceğimi söylediler." (Pala, 2014a: 121) diyen Hamed, Eyyüb'un teklifini niye kabul ettiğini açıklar. İçlerinde Eyüp Sultan'ın da bulunduğu ordu, 669(?) yılının kış ayında İstanbul'a doğru sefere çıkar. Muâviye sefer sırasında orduya yaz aylarında destek kuvvetlerin ekleneceğini söylemiştir. Kış geçmektedir ve ordu zaman geçtikçe zorluklarla ve hastalıklarla karşılaşmaktadır. Sefer, istenilen şekilde ilerlememektedir. Ordu seferin ikinci ayında beklenen desteğin alınmayacağını haberini alır ve orduda umutsuzluğa kapılanlar olur. Bir süre sefere devam edilip edilmemesi hususunda kararsızlıkların yaşanmasının ardından Halife sefere devam edilmesini gerektiğinin emrini verir. Ordu, emir doğrultusunda ilerler ancak orduda veba salgınının baş göstermesiyle birlikte çok fazla kayıp yaşanır. Eyüp Sultan, bu 2 Ayrıntılı bilgi için bkz. : Mehmet Adıgüzel, "Emeviler ve Abbasiler Döneminde İstanbul Kuşatmaları"Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010; Adem Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-

Bizans Mücadelesi’’, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı 2, s. 95-122; Aslıhan Ünlü, ‘‘Değişen Tarih Ve Metin Anlayışı İçinde Biyografik Dram-I: Kuramsal Bir Çerçeve’’, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, Sayı 5, s. 9-17. süreçte Halife’nin verdiği kararların yanlışlığının farkındadır ancak cihat ve fetih uğruna orduya destekte bulunur. İskender Pala, Eyüp Sultan’ın hayatına dair bilgilerle birlikte seferle ilgili bilgileri de kaynak taraması sonucunda aktarmıştır. Pala’nın roman kurgusu içerisinde zaman zaman kurmacaya yer vererek aktardığı seferle ilgili bilgiler, farklı kaynaklarda aktarılan bilgilerle örtüşmektedir. Ancak seferin gerçekleştirildiği tarihle ilgili olarak kaynaklarda da farklı bilgiler aktarılmaktadır. Seferin anlatıldığı kısımlarda özellikle Eyüp Sultan’ın Hz. Muhammed’le yaşadığı anlar, Hz. Muhammed’den öğrendikleri ve onun Hz. Muhammed’den öğrenip kendi hayatında uyguladıkları orduyu cihat için şevklendirmek amacıyla aktarılmıştır. O, sefer sırasında özellikle Kur’ân’dan cihatla ilgili ayetleri okumuştur. Dünyaya ve dünyaya ait olana önem vermeyen Eyüp Sultan, orduya Allah yolunda şehit olmanın yüceliğini aktarmış ve bu yolda mücadele etmeleri gerektiğini söylemiştir. Eserde gerçekliğin ve kurmacanın iç içe girdiği kısımlardan biri seferin anlatıldığı bölümlerdir. Bu bölümlerde hem Eyüp Sultan’ın içerisinde bulunduğu Arap ordusu ve ordunun ilerleyişi hem de Kallinikos’la Eudoksia/Genna arasındaki kopan baba-kız ilişkisi anlatılır. Bu bölümlerde gerçekçiliği daha sağlam temellere oturtmak adına sefer sırasındaki konuşmalarda seferde yer alan kişilerin yaşamlarına ait anılar ve bilgiler de aktarılmıştır. Bu kısımlarda anlatım daha çok Eyüp Sultan’ın yanında yer alan Hamed’in ağzından aktarılır. Bu aktarım sırasında kısım kısım hadislere de yer verilir. İslâm ordusu yaklaşırken Bizans ordusu da Müslümanlarla savaşmak için hazırlanmıştır. Aralarında veba salgınının olduğu Müslüman askerlerini savaş için hazır gören Bizanslılar şaşırılmışlardır. İslâm ordusu kuşatma için yolculuğa çıkmalı bir yıl olmuştur. Hem yolda karşılaştıkları hastalıklardan, hem bekledikleri askerî desteği alamamalarından hem de içinde buldukları olumsuz durumlardan dolayı İslâm ordusunun zaman zaman zafere dair inançları azalmıştır. Özellikle böyle zamanlarda ordu, Eyüp Sultan’ın varlığıyla ve cihatla ilgili aktardıklarıyla yeniden inancını kazanmıştır. Seferde kurmaca bir karakter olan Kallinikos’un kızı Eudoksia yakalanmış ve Müslümanların yanında tutulmuştur. Eudoksia, Müslümanların yanında dururken Eyüp Sultan’ı da gözlemler ve onun insanlar için önemini kavrar. Pala, bu kısımlarda Eudoksia’nın anlatımıyla Eyüp Sultan’la ilgili aktaracağı bilgileri aktarır. İskender Pala, bu bölümde Eudoksia’nın ağzından yalnızca Ebû Eyyûb’la ilgili bilgileri değil Müslümanlarla ilgili bilgileri de aktarmıştır. ‘‘Güzel Cennetlerde Güzel Dostlarla Buluşmak’’ isimli bölümde savaşın anlatımına devam edilir. Hangi zamanda zafer alındığı, hangi zamanda kayıplar verildiği ve uygulanan savaş yöntemleri hakkında bilgiler aktarılmıştır. Savaş devam ederken Eyüp Sultan’ın rahatsızlığı da ilerlemiştir. Eyüp Sultan, sağlık durumunun kötü olduğu bir zamanda Hz. Muhammed’le ilgili yaşanan bir olayı veya Hz. Muhammed’in bir hadisini anlatarak daha iyi olur. ‘‘Ebû Eyyûb ‘‘ ‘Düşmanla karşılaşıp da şehit düşünceye veya galip gelinceye kadar sabreden kişi kabir fitnessinden emin olur, kabrinde sıkıntıya düşürülemez.’ diyordu. Kutlu Nebi’den duyduğu bir hadisti bu ve mücahidleri cesaretlendirmek için saflar arasında dolaşıyor, haykırırcasına tekrar ediyordu. (...) Savaş hattında düşmanla uğraşmak kadar zırhlarının içinde güneşin kavurucu etkisiyle de mücadele eden her yaştan gazi onu dinliyor, duyduklarının heyecanı ile düşman saflarına atılıyordu. Ve elbette şehit olup geri dönmeyenler için hepimizden fazla yine o ağlıyordu.’’ (Pala, 2014a: 277) Birbirini takip eden günlerde bu gibi durumlar yaşanır ve Ebû Eyyûb’un öksürük nöbetleri onu nefes alamaz hâle

getirir. Ebû Eyyûb nefes alamaz hâle gelse dahi bir anda herkesi şaşkırtacak bir dinçlikle savaş hattına gider ve ordunun Bizans'la olan mücadelesine katılır. “Öksürüğü her geçen gün artıyor, ama zindeliği tazeleniyordu. Hayret ediyordum. Yaşı seksenin üzerindeydi ve her gün savaş hattına gidip düşmana birkaç ok atmadan akşam etmiyordu. Gazilerin arasında dolaşıp onlara cihad âyetleri ve hadisleri telkin ederken de çok dinç yürüyordu. Ne var ki geceleri bütün bu yorgunluk bir iniltiye ve öksürük nöbetine dönüşüyordu.” (Pala, 2014a: 289) cümleleri bu durumun ifadesidir. Eyüp Sultan, hem orduyu daha güçlü tutmak için hem de orduya örnek olmak için rahatsızlığını belli etmez; ancak kendisi de durumunun günden güne daha kötü olduğunun farkındadır. Durumunun farkında olan Eyüp Sultan, kuşatma devam ederken vasiyetini bildirir ve mücadele eden ordunun ilerleyebildiği en uzak noktada defnedilmeyi istediğini söyler. Vasiyetini bildirdikten sonra yeniden nefes alamamaya başlar, başında dualar okunur; ancak ertesi gün etrafında bulunup gözyaşı döken herkesi şaşkırtacak bir dinçlikle hareket ederek savaş meydanına gitmeye hazırlanır. Onun bu hazırlığı uzun sürmez, yeniden gücü azalmaya başlar ve Eyüp Sultan 669 yılında son nefesini verir. Eyüp Sultan'ın cenazesi ordunun ilerlediği en son noktaya götürülerek defnedilir. İskender Pala, Eyüp Sultan'ın farklı kaynaklarda anlatılan vefatını ve defnedilmesini onun etrafına kurmaca kişiler ekleyip olayın gerçekliğini bozmadan aktarmıştır. “Sefer için yola çıktıktan sonra hastalanan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin, muhasara başladığı günlerde hastalığı iyice arttı. Yezid, onun ziyaretine gidip kendisinden bir isteğinin olup olmadığını sordu. Ebû Eyyûb ise ölmek üzere iken Yezid'e şöyle cevap verdi: ‘Senden dünyalık namına hiçbir isteğim yoktur. İstedğim tek şey, beni düşman arazisinde ilerleyebildiğin yere kadar götürmendir. Düşman arazisinde daha ileriye gidemeyeceğin yer neresi ise beni oraya defnetmendir. Zira ben peygamberimizin şöylebuyurduğunu işittim’: ‘Konstantiniyye surları önünde salih bir zat defnolunacaktır.’ ‘İsterim ki peygamberimizin müjdelediği o salih zat ben olayım.’ Ebû Eyyûb el-Ensârî, bu hadisi naklettikten kısa bir süre sonra seksen yaşlarında olduğu halde vefat etti. (İbn Kesir'in çalışmasından aktaran Adıgüzel, 2010; 75) cümleleri romana aktarımın ne kadar gerçeğe bağlı olduğunu göstermektedir:

Eyüp Sultan'ın defnedildiği sırada Bizans tarafından Müslümanların birini taşıdığı ve toprağı kazdıkları görülür; bunun üzerine Yezid'in yanına bir elçi gönderilir. Elçi, gömülen kişinin Müslümanlar için önemli bir şahsiyet olan Eyüp Sultan olduğunu öğrenince tehditler savurmaya başlar. Elçi, Müslümanlar gittikten sonra mezarı açacağını ve Eyüp Sultan'ın cenazesine zarar vereceğini söyler. Elçinin söylediklerine sinirlenen Yezid de böyle bir durumun gerçekleşmesi hâlinde elçiye ve tüm soyuna zarar vereceğini bildirir. Yezid'in söylediklerinden çekinen elçi, Eyüp Sultan'ın mezarını koruyacağına dair yeminler eder ve Müslümanlar gittikten sonra onun mezarını korur. Mezarın etrafında birtakım olağanüstülüklerin meydana gelmesiyle Bizans halkı tarafından mezara bir kutsallık atfedilir ve mezarın üstüne bir kubbe inşa ettirilir. Eserde Eyüp Sultan'ın belirtilen şekilde anlatılan vefatı, vefatından sonra da mezarıyla ilgili yaşananlar ve mezarının üstündeki kubbenin yaptırılışı farklı kaynaklarla 3 da paralellik göstermektedir.

Sonuç

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. : Mehmet Adıgüzel, “Emeviler ve Abbasîler Döneminde İstanbul Kuşatmaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010;

Adem Apak, “Emevîler Döneminde Anadolu’da Arap-Bizans Mücadelesi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2, s. 95-122; Aslıhan Ünlü, “Değişen Tarih Ve Metin Anlayışı İçinde Biyografik Dram-I: Kuramsal Bir Çerçeve”, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, Sayı 5,s. 9-17; Halil İnalçık, “İstanbul: Bir İslâm Şehri”, İslam Tetkikleri Dergisi, Cilt: IX, s. 243-268.

İskender Pala’nın Mihmandar isimli eseri, bir menkıbenin anlatımıyla başlayıp Hicret’in anlatıldığı yılların aktarımı, Hz. Muhammed’in Eyüp Sultan’ın evinde misafir olması ve kuşatmaya dair olayların anlatılışıyla devam eder. Eserde Eyüp Sultan’ın hayatına dair bilgiler tarihi kaynaklardaki bilgilere bağlı kalınarak, olayların ve kişilerin dinî yönlerine dikkat edilerek ele alınmıştır. İskender Pala, biyografik unsurlar içeren romanlarını yazarken çağımızda örnek alınacak kişilerin anlatmaya çalışmaktadır; bu romanda bu bağlamda kaleme alınmıştır. Eyüp Sultan’ın yaşamını anlatma amacıyla olan eser, tarihi kişileri ön plana çıkarmakla birlikte kurmaca kişilere de yer vermiştir. Bu husus ve kurguya verilen önem yazarın sadece tarihi kişiliği anlatma kaygısında olmadığını; aynı zamanda nitelikli bir roman yazma niyetinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu eserin biyografik unsurlar üzerine kurulmakla birlikte kurguya önem veren başarılı bir roman olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

ADIGÜZEL, Mehmet, “Emeviler ve Abbasiler Döneminde İstanbul Kuşatmaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.

AKAR, Gül Ayşe, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyete Türk Edebiyatında Biyografi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

APAK, Adem, “Emevîler Döneminde Anadolu’da Arap-Bizans Mücadelesi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2.

APAYDIN, Mustafa, “Biyografik Romanlar ve Türk Edebiyatında Biyografik Romanın Gelişimi Üzerine Bazı Gözlemler”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 7.

ATİK GÜRBÜZ İncinur, Şiir Mecmualarının Biyografik Değerine Dair Araştırmalara ek. Türklük Bilimi Araştırmaları, Sayı:32.

BANOĞLU, Niyazi Ahmet, Eyüp Sultan Hazretleri, Kültür Kitabevi, İstanbul, 1977.

BOZKUŞ, Mustafa Onur, “İskender Pala’nın Romanlarında Gerçek ve Kurmaca İlişkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2013.

ÇELEBİOĞLU, Sinem, “Türk Edebiyatında Modern Biyografinin Doğuşu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

ÇETİN, Mahmut, Biyografi Kitabı, Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık, İstanbul, 2011.

ÇETİNDAŞ, Dilek, Türk Edebiyatında Biyografik Anlatı ve Romanlar, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016.

- EMECEN, Feridun M. , “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, İslam Araştırmaları Dergisi,Sayı: 3.
- İLTER, Gürkan, “İskender Pala’nın Romanları Üzerine Bir İnceleme”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2016.
- İNALCIK, Halil, “İstanbul: Bir İslâm Şehri”, İslam Tetkikleri Dergisi, Çev. İbrahim Kalın, Cilt: IX.
- İSEN, Mustafa, “Tezkireler Sadece Biyografi Kaynakları Değil Aynı Zamanda Eleştiri Tarihimizin de Kaynaklarıdır”, İlmî Araştırmalar, Sayı: 10.
- KILIÇ, Ünal, Ebû Eyyûb El-Ensârî, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.
- KIRBAŞ, UFUK; ÇELİK, Yakup, İskender Pala’nın Romanlarında Yeni Tarihselciliğin İzleri, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Cilt: 1, Sayı: 26.
- OPPERMAN, Serpil, Postmodern Tarih Kuramı: Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.
- ÖZGENÇ YILDIZ, İlknur, “İskender Pala’nın Romancılığı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016.
- PALA, İskender, Mihmandar, Kapı Yayınları. İstanbul, 2014a.
- PALA, İskender, “Mihmandar Romanı Tanıtım Günü”, <https://www.youtube.com/watch?v=SfZGsi0xplAhttp://www.iskenderpala.net/yeni/biyografi>. [asphttps://www.turkedebiyati.org/yazarlar/iskender_pala.html](http://www.turkedebiyati.org/yazarlar/iskender_pala.html), 2014b.
- PALA, İskender, “Romanı Yazmadan Din Adamlarına Danıştım”, http://vatankitap.gazetevatan.com/haber/romanimi_yazmadan_din_adamlarina_danistim_/1/ 22139, 2014c.
- ÜNLÜ, Aslıhan, “Değişen Tarih ve Metin Anlayışı İçinde Biyografik Dram-I: Kuramsal Bir Çerçeve, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, Sayı: 5.

NECİP MAHFUZ'UN "KUŞTİMUR KAHVEHANESİ" ADLI ROMANINDA SİYASİ TEMALAR

Arş. Gör. Dr. Rifat IŞIK

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat

Özet

Nobel ödüllü ilk Müslüman ve tek Arap yazar olan Necip Mahfuz (1911-2006), Arap romanının en önemli isimlerinden birisi olup, Ortadoğu'nun Balzac'ı olarak bilinmektedir. 1989 yılında yayımlanan ve Necip Mahfuz'un ölümünden önce tamamladığı son roman olan "Kuştımur Kahvehanesi", yazarın kaleme almış olduğu önemli eserleri arasında yer almaktadır. Roman, Kahire'nin kenar semtlerinden birisi olan ve yazarın bir dönem yaşamış olduğu Abbasiye'de geçmektedir. Yazar, bu semtte birlikte büyüyen beş arkadaşın hayatları özelinde, o yıllarda Mısır'ın siyasi tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir. İkinci Dünya Savaşı, 1952 darbesi, Özgür Subaylar Hareketi, Cemal Abdünnasır'ın yönetimi ele geçirmesi, İngiliz hâkimiyetine karşı Vafd Partisi önderliğindeki gelişen milliyetçi akımlar, Müslüman Kardeşler, 6 Gün Savaşı, Enver Sedat'ın başa geçmesi ve 1980'li yıllarda Mısır ekonomisinin geçirmiş olduğu çalkantılar sonucu ekonomik düzenin değişmesi, romanda ele alınan önemli siyasi olaylardan bir kaçıdır. Romanda ele alınan olaylar, bütün hayatları Mısır'da geçen kahramanların ilkokula başladıkları zamandan itibaren aktarılmıştır. Çağdaş Mısır tarihini belirleyen pek çok siyasi olay, bu beş arkadaşın asıl buluşma yerleri olan Kuştımur kahvehanesindeki anıları vasıtasıyla okuyucuya sunulmuştur. Yaklaşık yetmiş yıllık bir süreçte Mısır'ın yaşamış olduğu tüm bu olaylar, Necip Mahfuz'un anlatımındaki sadelik ve akıcılık ile birlikte ele alınmıştır.

Bu çalışma, yukarıda bahsi geçen konuları, bütün netliğiyle doğrudan Mısır'da doğmuş ve yaşamış olan yazarın gözünden aktarmış olması sebebiyle önem arz etmektedir. Ayrıca roman, Mısır'ın, bulunduğu bölge açısından siyasi olarak karmaşık olan bir süreçte yaşadıkları ve günümüzde aynı bölgede gerçekleşen olayları daha iyi anlamak adına çok değerli bir konuma sahiptir. "Kuştımur Kahvehanesi" adlı roman, yazarın adlarını Kahire'de ki cadde isimlerinden alan Saray Gezisi (1956), Şevk Sarayı (1957) ve Şeker Sokağı (1957) kitaplarından oluşan ve Kahire üçlemesi olarak bilinen roman serisinin ardından, Mısır'ın siyasi tarihi hakkında bir edebiyatçının gözünden bilgi edinilebilecek değerli bir kaynak konumundadır. Tüm bunlara ek olarak Mısır, uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalmasına rağmen romanda, Osmanlı hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Ayrıca bu seçkin eserde, dönemin Müslümanlık anlayışına dair izlenimlerin bulunması ise eserin bir başka dikkat çekici hususları arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Necip Mahfuz, Mısır, Kuştımur Kahvehanesi, Roman, Siyasi Tema.

POLITICAL THEMES IN NAGUIP MAHFOUZ'S NOVEL NAMED "QUSHTUMUR COFFEEHOUSE "

Abstract

Naguip Mahfouz (1911-2006), the first Nobel Prize-winning Muslim and the only Arab author, is one of the most important names in the Arab novel and is known as Balzac of the Middle East. His latest novel, Qushtumur Coffeehouse, which was published in 1989 and completed by Naguip Mahfouz before his death, is one of the important works of the author. The novel takes place in Abbasiye, a suburb of Cairo, where the author had lived for a time. The author gives important information about the political history of Egypt in those years specific to the lives of five friends who grew up in this neighborhood. The Second World War, the coup of 1952, the Free Officers Movement, Cemal Abdul Nasser's takeover of the administration, the nationalist movements led by the the Vafd Party against to the British domination, the Muslim Brotherhood, the 6-Day War, Enver Sedat's takeover of the administration and the change in economic order as a result of the turmoil of the Egyptian economy in the 1980s are some of the important political events discussed in the novel. The events discussed in the novel are conveyed from the time the characters who lived all their lives in Egypt started primary school. Many political events determining the contemporary Egyptian history were presented to the reader through the memories of these five friends at the Qushtumur coffeehouse where is their main meeting place. All these events that Egypt has experienced in a period of nearly seventy years have been dealt with along with the simplicity and fluency in Naguip Mahfouz's narrative.

This study is important due to the fact that it has conveyed the above-mentioned issues from the point of view of the author who was born and lived in Egypt. In addition, the novel has a very valuable position in order to better understand the events Egypt has experienced in a politically complex process regarding the region it is located and the events happening today in the same region. The novel Qushtumur Coffeehouse is a valuable resource to obtain information on the political history of Egypt from the eyes of a man of letters subsequent to a series of novels known as the Cairo trilogy consisting of the books named Palace Walk (1956), Palace of Desire (1957) and Sugar Street (1957), which the author gave their names from the street names in Cairo. In addition to all of these, no information is given in the novel about Ottoman Empire although Egypt had remained under Ottoman rule for a long time. In addition, the presence of impressions about the Muslim understanding of the period in this distinguished work is another remarkable aspect of the work.

Keywords: Naguib Mahfouz, Egypt, Qushtumur Coffeehouse, Novel, Political Theme.

Giriş

Mısır'ın 20. yüzyılda yaşamış olduğu siyasi, sosyal ve ekonomik problemler, birçok kesimi olduğu gibi, dönemin edebiyatçıları da doğrudan etkilemiştir. Yazarlar, Mısır'ın yaşamış olduğu bu tip problemleri, gerek hikâye gerekse roman gibi birçok edebi eserlerine de yansıtılmışlardır. Bu yazarlardan birisi de Kahire yazarı olarak bilinen Nobel ödüllü ilk Müslüman ve tek Arap yazar olan Necip Mahfuz'dur. Kendisinin kaleme almış olduğu ve Kahire üçlemesi olarak bilinen Saray Gezisi, Şevk Sarayı, Şeker Sokağı eserlerinin yanı sıra Han el Halili, Miramar ve şuan incelediğimiz Kuştimur Kahvehanesi gibi eserleri, Mısır'ın 20.yy'daki problemlerini yansıtan eserlerinden bazılarıdır.

Roman ve hikâye yazarı olan Mahfuz'un tam adı, Necib Mahfuz 'Abdulazîz es-Sebilcî'dir. 1911 yılında Kahire'de doğan Necip Mahfuz, "Câmi'atu'l-Mısrıyye" Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümünde dört yıllık lisans eğitimini tamamlamıştır. (el-Yûsuf ve Campbell, 1996: II/1179) Hayatının büyük bir bölümünü Kahire'nin kenar semtlerinden birisi olan Abbasiye'de geçiren Mahfuz, 1954 yılında Sinemadan Sorumlu Müsteşar olmuş ve emekliliğine kadar bu görevini sürdürmüştür. Emekliye ayrıldıktan sonra kendi ifadesi ile "görevin bağlayıcılığından kurtularak iş hayatının gürültü, problem ve sorumluluklarından uzak edebi ürün vermeye tam bir fırsat" diyerek, kendisini edebiyata adanmıştır. (Yıldız, 1998: 275)

Hayatı hakkında kaynaklarda yeteri kadar bilgi bulunması ve *Kuştimur Kahvehanesi* adlı eserin Abbasiye'de geçmesi nedeni ile bu çalışmada, Necip Mahfuz'un Abbasiye ve *Kuştimur Kahvehanesi* adlı romanında geçen olaylarla ilintili hayatı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Kahire'de bulunan el-Cemâliyye ve Abbasiye gibi yerler, Mahfuz'un hayatında çok büyük bir öneme sahiptir. Daha sonraları yazmış olduğu eserlerde, yaşamış olduğu yerleri malzeme olarak çokça kullanmış ve okuyucuya aktarmıştır. (Ürün, 2002: 61) Mahfuz, Cemâl el-Ğîtânî'nin hazırlamış olduğu "*Necîb Mahfûz Yetezekker*" adlı eserde, yaşamış olduğu evi detaylı bir şekilde anlatmıştır. Ayrıca devamında yaşamış olduğu semt hakkında da bilgiler vermiştir;

"Daha sonraları zengin olan aileler, Batı Abbasiye'ye giderken, benim gibi durumu orta halli olanlar ise Doğu Abbasiye'ye göç ettiler". (el-Ğîtânî, 1980:11)

Necip Mahfuz'un çocukluk arkadaşı olan Cemâl el-Ğîtânî'ye anlattığı hatıralarından da anlaşıldığı üzere, Cemâliyye'deki hareketli hayatının aksine Abbasiye'de daha sessiz bir hayat ile karşılaşmıştır. Ayrıca taşındığı dönemin Abbasiye'si ile günümüz Abbasiyesi arasındaki farklılıklardan da bahsetmiştir. Bununla birlikte el-Cemâliyye'yi unutmadığını ve oraya karşı duyduğu özlemi her defasında vurgulamıştır. (Ürün, 2002: 68,69; el-Ğîtânî, 1980:17)

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, Necip Mahfuz'un hayatında büyük bir öneme sahip olan "Doğu Abbasiye", yazarın incelediğimiz *Kuştimur Kahvehanesi* adlı eserinde olduğu gibi birçok eserinde yer edinmiştir. İncelediğimiz eserde Sa'd Zağlûl'a dair önemli bilgilere yer verilmesi

Mahfuz'un romandaki konuya hâkimiyetini gösteren hususlardan birisidir. Bu minvalde yazar, hayatına dair oldukça önemli olan şu bilgilere vermiştir:

"Babam evde sürekli Sa'd Zağlûl, Muhammed Ferîd ve Mustafa Kamil'den bahsederdi. Onlarla ilgili her türlü habere büyük ihtimam gösterirdi. Babam bu kişilerden birinin ismini anarken sanki gerçek kutsal değerlerden bahseder gibi olurdu". (el-Ġtânî, 1980:14)

Necip Mahfuz'un hayatında önemli bir yere sahip olan mekânlardan birisi ise gençliğinde gitmeye başladığı kahvehanelerdir. Yazarın orada tanıştığı kişiler, kendisinde derin izler bırakmıştır. Bu kişiler aracılığıyla eski mahallelere ve geleneklere ilgi duymaya başlamıştır. (Yüksel, 1992: 3'ten aktaran; Ürün, 2002: 73) Kendisinin geleneklere ve kahvehanelere duymuş olduğu bu ilgi, bu çalışmada incelenen *Kuştimur Kahvehanesi* adlı eserinde de açıkça görülmektedir. Yazar, bu eserinde Abbasiye'de yer alan Kuştimur Kahvehanesi'ni romanın merkezine koymuştur.

Siyasi olarak ise Necip Mahfuz, hiçbir siyasi kuruluşa ya da cemaate katılmamıştır. Fakat o dönemin eğilimi doğrultusunda, Vafd Partisine yakınlık hissetmiştir. Ancak onun bu eğilimi, dönemin çoğu insanında var olan fanatiklik derecesinde değildir. Kendisinin partiden farklı düşündüğü hususlar da bulunmaktadır. (Selâm [t.y.]: 258) Bununla birlikte Mahfuz, en-Nahas Paşa'nın partiden uzaklaştırılarak yerine İngilizlerin adayı Muhammed Mahmud'un getirilmesine bizatihi şahit olmuş ve bu dönemdeki iş krizini de yaşamıştır. (Nevfel, 1977: 121; Ürün, 2002: 123)

Devrin önde gelen kuruluşları arasından yer alan İhvânul-Muslimîn (Müslüman Kardeşler) ve Mısru'l-Fetât (Genç Mısır)'ın faaliyetlerini takip eden Mahfuz, o dönemi yakinen yaşamış birisi olarak şu şekilde aktarmıştır:

"Mısru'l-Fetât, başlangıçta bir gençlik hareketi olarak ortaya çıkmıştı. Fakat siyasi amacını gizlemişti. Bundan dolayı Muhammed Mahmud –tarafsız olan başkanı- desteklediğini ilan etti. Faşist olmuşlardı ve bu bizim için sürpriz bir gelişme oldu. Onlarla düşman olduk ve bir daha asla birbirimize yakınlaşmadık. En başından beri hoşlanmadığım bir grup vardı, onlar da İhvânul-Muslimîn'dir. Başlangıçta Vafd partili olanlar ile olmayanların bulunduğu dini bir gruptu. Fakat onlar, Vafd Partisi ile mücadele ve düşmanlık etmeye başladılar." (el-Ġtânî, 1980:79)

İncelenen romanda, ele alınan bir diğer önemli husus ise, 1952 yılında, General Necip komutasındaki "Hür Subaylar" hareketinin gerçekleştirmiş olduğu devrimdir. Bu devrimin ardından aynı tarihte, Cemal Abdünnasır liderliği ele almıştır. Bununla ilgili olarak Mahfuz, önceleri bu devrimi savunmuş fakat daha sonra gördüğü bazı olumsuzluklardan dolayı eleştirmeye başlamıştır. Necip Mahfuz'a göre 1952 devrimi, Mısır'ı daha ileriye götürebilecekken geri bırakmıştır. (el-Ġtânî, 1980:80; Ürün, 2002: 126). Bu devrimi gören şahıslardan biri olan Mahfuz, *Kuştimur Kahvehanesi* adlı romanında, bu olayı kahramanların gözünden okuyucuya tüm gerçekliği ile sunmuştur.

Ayrıca Mahfuz, edebiyat çevrelerince, romanlarındaki olayların çoğunun Kahire'de geçmesi sebebiyle eleştirilmiştir. Ancak kendisi bu eleştirilere temyiz sadece mukayese ile olabileceği

şeklinde cevap vermiştir. (Ürün, 2002: 147) Bu açıdan bakıldığında, Necip Mahfuz, yazmış olduğu gerçekçi romanları ile İngiltere, Fransa, Rusya, Amerika ve diğer ülkelerdeki büyük yazarlar arasında önemli bir yer edinmiştir. (Sakkut, 2000:27)

Vafd Partisi

I. Dünya Savaşı'nın akabinde yapılan ateşkesin ardından, Sa'd Zağlûl Paşa önderliğinde, İngiliz yüksek temsilcisine başvurularak, Vafd adıyla bilinen bir Mısır heyetinin İngiliz hükümeti ile bağımsızlık görüşmelerini yürütmesi talep edilmiştir. Ancak bu teklif, İngilizler tarafından kabul edilmemiş ve Sa'd Zağlûl tutuklanarak Malta'ya sürülmüştür. Ona karşı yapılan bu muameleden dolayı Mısır'da kitlesel gösteriler yapılmıştır. (Nevfel, 1977: 6) Demir yolları ve istasyonlar tahrip edilmiş ve devlet dairelerine saldırılar olmuştur. Bütün iletişim hatları kesilen Kahire, bir müddet ülkenin geri kalan bölgelerinden izole bir halde kalmıştır. Bu ayaklanmalar, geniş çaplı grevlere sebep olmuştur. (Er, 2015:41)

Sadık, Tahir, Hamada, İsmail ve anlatıcı olan beşinci arkadaş arasında geçen bir konuşmada görüleceği üzere, kahramanlardan Hamada Yusri el- Halavani, Sa'd Zağlûl'ün tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmesini şu ifadelerle aktarmıştır:

"Hamada Yusri el-Halavani bir gün bize sırrını açıkladı: "Babamın Mısır'ın bağımsızlığını istemek amacıyla üç kişinin² İngiltere'ye gittiğini söylediğini işittim!"Bu, İngilizler Mısır'dan gidecek demek!" diye ekledi. Belki de bizler İngilizler hakkında, kışlalarını kurdukları Abbasiye'de komşumuz olmalarından fazlasını bilmiyorduk. Askerlerini sık sık tramvayda görürdük. İlk defa, ailelerimiz bu tartışmalarla çalkalanmaya başladı ve gerçekler okulumuza kadar ulaştı; liderlerimizin sürgüne gönderilecekleri haberi geliyordu. Bütün okul toplandı, bütün sınıflar ve çeşitli yaş gruplarından çocuklar, farklı gruplar halinde sıraya geçtiler.... Bir sabah, dudaklarının üzerinde tüyler çıkmaya başlayan bir grup öğrenci sıradan ayrılarak gök gürültüsünü andıran bir sesle bağırmaya başlar: "Grev!" (Mahfuz, 2011: 18, 19)

Söz konusu sürgün olayının halk içerisinde oluşturduğu tepkiyi göstermesi açısından şu ifadeler de önemlidir: *"Haberler evlerimizde yankılanıyordu: "Toplu taşıma durma noktasına geldi; her yerde gösteriler düzenleniyor; köylüler patlamaya hazır." (Mahfuz, 2011:19)*

Sa'd Zağlûl, tutuklanmasından bir müddet sonra serbest bırakılmış ve Vafd partisi, Mısır'ın etkili siyasal partisi konumuna gelmiştir. (Ana Britannica, 2004: XVI/46) 1924 yılında yapılan parlamento seçimlerini, büyük bir çoğunluğun oyunu alarak kazanan Vafd partisinin liderliğinde Sa'd Zağlûl, hükümetin başına geçmiştir. Ülkede meclisin açılması ile birlikte birçok demokratik ve ekonomik reformlar gerçekleştirilmiştir. 1927 yılında Sa'd Zağlûl Paşa'nın vefatı ile birlikte, Nahhas Paşa yönetimi ele alarak Vafd Partisi ile birlikte mücadeleyi sürdürmüştür. (Ürün, 2002: 9,10) Halk, lideri olarak gördüğü ve gönülden bağlı olduğu Sa'd Zağlûl'ün sürgünden dönmesi neticesinde büyük bir sevinç yaşamıştır. Bu olay romanda şu ifadelerle aktarılmıştır:

"Bu büyük öğretmenler sayesinde Arabi devriminden bu yana tarihimizde bizden gizlenen şeyleri öğrenebildik. Said'in (Sa 'd Zağlûl) bir güç, mücadele, zekâ ve dürüstlük modeli olduğunu öğrendik. Duyduklarımızla kendimizden geçiyorduk ve vatanseverlik ruhu içimizde

² Romanda bahsi geçen bu kişiler: Sa'd Zağlûl, 'Abdulaziz Fehmi Bey ve Ali Şa'râvî Paşa'dır. (Ürün, 2002: 7)

filizleniyordu -bugün bile söküp atamadıkları bir duygu... Ülke, sürgün edilmiş liderlerin salıverilmesiyle ilk zaferin tadını çıkarıyordu -sonra Said'in ülkeye döndüğü o en muhteşem gün geldi. " (Mahfuz, 2011:20)

Görüldüğü üzere, Sa'd Zağlûl'un halk nazarındaki konumu itibari ile kendisinin sürgünden dönüşü, halk arasında büyük bir sevinçle karşılanmış ve ilk defa meclis seçimlerinden söz edilmeye başlanmıştır. Meclis seçimleri fikri, halkın bir kesimi tarafından kabul görünürken, diğer kesimi tarafından da ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Kahramanların gözünden bu konu şu şekilde aktarılmıştır:

"O günden sonra, Abbasiye oldukça neşeli günler geçirdi. İlk defa, meclis seçimlerinden bahsedildiğini duyduk. Çadırların arasında dolaştık, atılan nutukları, şiirleri ve seçimle ilgili hicivleri dinledik. Henüz seçmen olacak yaşa gelmemiştik. Tahir sayesinde paşa babasının görüşlerini de duyuyorduk. Mesela, halkın liderlerini böyle saçma sapan yöntemlerle seçmesini büsbütün maskaralık olarak görüyordu.... Yusri el-Halavani Paşa ise tam tersini düşünüyordu. Kapanış konuşmasında halkın sesinin Allah'ın sesi olduğunu ilan etmişti. Aslında, çok da etkili bir hatip değildi ama o gün orası hatiplerle ve ozanlarla doluydu." (Mahfuz, 2011: 27)

Tüm bunlarla birlikte, halkın dönemin en önemli siyasi hareketlerinden birisi olan Vafd Partisi'ne olan bağlılığını göstermesi açısından şu ifade önemlidir: *"İsmail'in vatanseverlik duygularını, Vafd'a karşı tutkusunu hiçbir şey zayıflatmadı -neredeyse dinsel bir inançla kendini adamıştı-." (Mahfuz, 2011: 28)* O dönemde, Vafd partisine bağlılık bir tutku halini almış, hatta bazı durumlarda din ile eşdeğer tutulmuştur. Romanın başka bir kısmında, kahramanlardan İsmail Kadri ve Tahir arasında geçen konuşmaya dair ifadeler ise şu şekildedir: *"Bir gün "Mısır'da dört din vardır," diye açıkladı İsmail Kadri, İslam, Hristiyanlık, Yahudilik ve Vafd. "Ve en yaygını da sonuncusudur," diye karşılık verdi Tahir, dalga geçerek. Vafd bize neleri sevip nelerden nefret edeceğimizi ne kadar sevip ne kadar nefret edeceğimizi öğretti. Milliyetçi dava bizi yakaladı ve ailemizin, geleceğimizin, kişisel arzularımızın yerini işgal ederek kalplerimizi ele geçirdi. Parti'nin seline aynı güç ve şiddetle kapılmış, her hücremizde aynı şeyi yaşayarak ilerliyorduk" (Mahfuz, 2011: 31)*

Vafd partisi, Ocak 1924'te ilk genel seçimi kazanarak bir hükümet kurmuştur. Ancak Zağlûl'un kurmuş olduğu bu hükümet, Kral ile yaşadığı gerginlikler ve İngilizler ile anlaşmanın sağlanamamasından dolayı birkaç ay başta kalabilmiştir. (Ana Britannica, 2004: XVI/46)

1923'ün sonları ve 1924'ün başlarında Kuştimur Kahvehanesi ile tanışan kahramanlar, liderleri Sa'd Zaylûl'un seçimi kazanmış olmasına rağmen baskı ile iktidardan indirilmesine tepki göstermiş ve bu tepkinin bir göstergesi olarak Abidin Meydanı'nda büyük bir kalabalık ile bir araya gelmiştir. Halkın liderlerine karşı duymuş olduğu koşulsuz sadakatlerinin bir yansıması olarak yapmış oldukları grev, romanda şu şekilde ifade edilmiştir:

"O sıralarda ilk vatanseverlik gösterimize katıldık. Artık ceza alamayacak kadar küçük çocuklar değildik ama diğer yandan İçişleri Bakanlığı da memleketimizin lideri, Başbakan tarafından yönetiliyordu. Sabahki törenden sonra öğrencilerden biri öne çıktı ve gürleyen bir sesle bağırdı: "Grev!" Öğrenciler büyük bir heves ve dikkatle ona yöneldiler ve o da liderimizle kral arasındaki kriz hakkında uzun bir nutuk çekti. İnsanları, liderlerine duydukları koşulsuz sadakati göstermeleri için Abidin Meydanı'nda toplanmaya çağırdı. Meydan, tıpkı sürgünden

döndüğü günde olduğu gibi, her türden insanla dolup taşı ama bu sefer öfke hâkimdi. Kalabalığın derinliklerinden bir ses yükseldi: "Ya Said Ya Devrim!"... Açıkçası hiçbir şey bilmiyorduk. Sonra İsmail Kadri kararlı bir şekilde, "Her halükârda Said'in yanındayız, bir nedeni olsun ya da olmasın -ve krala karşıyız, bir nedeni olsun ya da olmasın." (Mahfuz, 2011: 30)

Sa'd Zağlûl Paşa'nın vefatından sonra Vafd partisinin yeni önderi Mustafa Nahhas'ın başbakan olması üzerine kral, parlamentoyu dağıtmıştır. (Ana Britannica, 2004: XVI/46) Sa'd Zağlûl'ün ölümü ile halk derinden etkilenmiştir. Yandaşları ve muhalifleri tarafından sevilen bir kişilik olan Zağlûl'ün cenaze töreni, romanda şu şekilde tasvir edilmiştir:

"Kişisel endişeler bir yana, Lider Said Zağlûl'ün ölümüyle tüm ulusun kalbi derinden yara almıştı. Hepimiz donakalmış, ruhlarımız kader ve ölüm duygusuyla ateşe düşmüştü. Tahir Ubeyd bile umutsuzluğa ve pişmanlığa kapılmıştı. Merhumun liderliği tüm milliyetçi koalisyonu gölgede bırakmıştı: Muhalifleri bile onu yandaşları ve takipçileri kadar seviyorlardı....Hep birlikte Opera Meydanı'na gittik. Çatık kaşlı, homurdanan ve bebekleşen insanların arasına girdik. Top arabasına konmuş tabut görüldüğünde, sıcak ve nemden yapış yapış olan Ağustos havası acı feryatlarla doldu. Biz de cenaze kortejinin ardındaki insan seliyle sürüklenerek Muhammed Ali Sokağı'na yöneldik. Burada haykırışlar balkonlardaki kadınların yakarışlarına karıştı. Said'siz, sessiz Abbasiye'ye döndük. Kaygı ve ateşle dolu yeni bir tarih dalgasının içine daldık. Said'in halefine sadakat yemini ettik ve göklerde belirle beliren alametleri izledik." (Mahfuz, 2011: 44)

en-Nahhas paşa liderliğinde Vafd Partisi, Kral ve İngilizler ile bazı çatışmalar yaşamıştır. Bu olaylardan en çok etkilenen ise, siyaset ve eylem adamı olan İsmail Kadri olmuştur. Babası bu çatışmanın yıldızlarından birisi olan Hamada, İsmail Kadri kadar etkilenmemiştir. "Bu sırada, ulus bir dizi şaşırtıcı olayın içine çekilmişti. Koalisyon bozuldu ve Muhammed Mahmud yeni bir hükümet kurdu, anayasayı askıya aldı. Ardından en-Nahhas önderliğindeki Vafd'la Kral, Muhammed Mahmud ve İngilizler arasında çatışma çıktı. İçimizde bunlardan en fazla etkilenen İsmail Kadri'ydi." (Mahfuz, 2011: 52)

Ailesinin baskısı ile doktorluk yerine edebiyatı tercih eden Tahir, diğer arkadaşlarına göre, siyasi olaylar karşısında tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Ancak bir gün, "bu sorunu kim çözebilecekse çözsün. Mustafa el-Nahhas değilse, Muhammed Mahmud ozaman." diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Ardından Vafd Partisi ile ilgili şu önemli tespitte bulunmuştur: "Siz de," dedi, "Vafd'ın siyasi olarak ilerici, zihinsel olarak gerici olduğunu; Liberal anayasacılarınsa siyasi olarak gerici ve zihinsel olarak ileri olduklarını düşünüyor düşünmüyor musunuz?" (Mahfuz, 2011: 53)

Aralık 1929'de yapılan dördüncü seçimle Mustafa Nahhas, bu görevi tekrar üstlenmiştir. Ardından kral ile çatışma içerisinde bulunan hükümet, Haziran 1930'da istifa etmiştir. Bunun üzerine kral, başbakanlığa İsmail Sıdkî'yi getirerek, anayasayı yürürlükten kaldırmış ve yerine kendi başına yeni bir anayasa ve seçim yasası çıkarmıştır. Yönetimini, saraya bağlı hükümetler aracılığıyla sürdüren Kral Fuad, içeriden ve dışarıdan yapılan baskılar neticesinde, 1935 yılında eski anayasayı tekrar yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Kral Fu'âd, bu tarihten bir yıl sonra ölmüş ve koltuğu, genç oğlu Faruk'a bırakmıştır. (Ana Britannica, 2004: XVI/46)

Mustafa en-Nahas'ın kral ile yaşadığı çatışma sebebiyle istifasının ardından kral'ın başbakanlığa İsmail Sıdkı'yı getirmesi, halk arasında korkuya neden olmuştur. Kaderin bir cilvesi olarak siyaset merakına rağmen devlet memuru olan İsmail Kadri, Bab el-Halk Meydanı'ndaki çatışmaları Milli Kütüphane'deki odasının penceresinden izlemiştir. Kahramanın gözünden bu olay; *"Ancak Vafd'in iktidar günleri de müzakerelerin başarısızlıkla sona ermesi üzerine göz açıp kapayıncaya kadar geçti. Sanki bulutların arasından yüzünü gösterip kaçan bir güneş gibiydi. Ardından İsmail Sıdkı Paşa geldi, zalim ve korku dolu, kanlı bir dönemin habercisiydi. Bütün ülke gösterilerle sarsıldı, pek çok şehit verildi."* (Mahfuz, 2011: 62) ifadeleri ile anlatılmıştır. Arkadaşları arasında disiplini ile tanınan İsmail, o dönemde yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen, vatanseverliğinden hiç bir şey kaybetmemiştir. Ancak en-Nahas'ın istifası onu derinden etkilemiştir. Bu olay romanda; *"Bu sırada, bütün hayal kırıklıklarına rağmen vatanseverlik ateşinin sönmediği de belli oluyordu. Kral Faruk un Vafd'la sürtüşmesine en çok öfkelenen ve çileden çıkan oydu –el-Nahas'ın yersiz istifasını da asla affetmeyecekti"* (Mahfuz, 2011: 72) ifadeleri ile net bir şekilde ortaya konulmuştur.

Kahramanların gençlik dönemlerinin başlangıcında, Kuştimur Kahvehanesi'nde gerçekleştirmiş oldukları iş, kültür ve akşam sohbetleri esnasında, en-Nahas'ın istifasının yankıları devam etmektedir. Bu muhabbetlerden birinde, halkın yaşadığı sıkıntılar şu ifadelerle dile getirilmiştir: *"Tüm bunlar olurken bir yandan da Kuştimur'daki köşemizde siyaset ve el-Nahas'ın istifasını konuşmaya devam ediyorduk.... Siyasi yaşamlarımız umut ve talihsizlik arasında gidip geliyordu. Sanki zorlu ve derin köklere sahip mücadelelere zincirle bağlanmış, acı çekiyorduk."* (Mahfuz, 2011: 73)

II. Dünya Savaşı

I. Dünya Savaşı sonunda Almanların imzaladığı Barış Antlaşması'nın ağır şartları, Alman halkı üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur. Halk üzerinde oluşan bu psikolojik etkiyi iyi değerlendiren Adolf Hitler'in izlediği yayılcı siyaset sebebiyle 1939 yılında II. Dünya Savaşı başlamıştır. (Best-Hanhimâki vd. 2012: 211-213) Söz konusu bu savaşın romana yansımaları şu şekildedir:

"Dünyanın atmosferi kasvet bulutlarıyla kaplandı. İnsanlık draması kritik seviyeden çıkarak gerilim düzeyine ulaştı. Alman orduları Polonya'yı ortadan kaldırırlarken İngiltere ve Fransa da Almanya'ya savaş açmakta hiç vakit kaybetmediler. "Bu ikinci Dünya Savaşı," diye ilan etti İsmail Kadri. "Ama İtalya savaş açmadı!" diye araya girdi Hamada, biraz rahatlamak istiyordu. Her halükarda ya bugün ya yarın, Mısır'ın Müttefikler'le İtilaf Devletleri arasındaki savaş alanında olacağından hiçbirimizin şüphesi yoktu. Hükümeti, bu bilinmez ile karşılaşmak için harekete geçti. Hava saldırıları hakkında faydalı bilgiler yayınlıyor ve tüm dikkatini mecburi hizmetlere veriyordu. Sokak lambaları maviye boyandı, gecelerimiz hiç alışıktığımız bir karanlığa büründü. Bazı bölgelerde yer altı sığınakları bile kazmaya başladık" (Mahfuz, 2011: 74)

Bahsi geçtiği üzere, 1939 yılında patlak veren II. Dünya Savaşı (1939-1945) sırasında İngiltere için önemli bir üs konumunda olan Mısır, İngilizlerin yardım talebi karşısında çekimser davranmıştır. Bunun üzerine İngiltere'nin baskısı sonucu en-Nahas, Kral Faruk tarafından tekrar göreve getirilmiştir. Mart 1942'de seçimi büyük bir çoğunlukla kazanan Vafd partisi,

sıkıyönetim ilan ederek basına sansür koymuş ve İngiltere aleyhinde yayın yapılmasını yasaklamıştır. (Meydan Larousse, 1992, XIII/511; Ana Britannica, 2004: XVI/46)

II. Dünya Savaşı'nda İngilizler tarafından bir üs olarak kullanılan Mısır'da savaşın sebep olduğu değişimler kahramanın gözünden; *"Savaşla birlikte, bizim oralarda da ne neşe ne de mutluluk veren değişimler oldu.... Verimli, iç açıcı yeşil alanlar ve güzel, güçlü kokularla birlikte temiz hava da kayboldu. Yolun iki tarafında da çorak araziler oluştu. Burası hemen İngiliz Ordusu'nun arabalar dolusu attığı ikinci el eşyaların; lastik yığınlarının, makine parçalarının ve eski battaniyelerin satıldığı bir yere dönüştü.... Ana cadde sessizliğini kaybetti. Düzinelerce kamyonet ve sayısı iki katına çıkarılan tramvaylar, İngilizler için çalışan işçilerle dolu olarak geçip gidiyorlardı. Askerler her yere, hatta yerel kahvehanelere kadar yayılmışlardı."* (Mahfuz, 2011: 79) ifadeleri ile gözler önüne serilmiştir.

II. Dünya Savaşı ile Birlikte Gelen Ekonomik Kriz

1945'te sona eren II. Dünya Savaşı'nın ardından Mısır, ekonomik olarak büyük bir sıkıntı ile baş başa kalmıştır. Bununla birlikte Mayıs 1948 ve Şubat 1949 yıllarında Arap-İsrail savaşlarında alınan yenilgiler karşısında, toplumda gerginlik had safhalara ulaşmış ve bu başarısızlıkların temel sebebi, Kral Faruk olarak görülmüştür. Tüm bunlarla birlikte, dikta rejim, eşitsizlik ve adaletsizlik gibi sorunlar neticesinde, 26 Şubat 1952 tarihinde Kahire'de büyük bir halk ayaklanması ortaya çıkmıştır. (Nevfel, 1977: 9, 12; Büyük Larousse, 1986: XVI/8123; Ürün, 2002: 12, 13)

Yukarıdaki bilgiler ışığında, doğuştan ticari zekâsı ve Rafet el-Zeyn Paşa'nın yönlendirmeleriyle iyi bir tüccar olan Sadık ile Paşa arasında halkın yaşadığı sıkıntılar hakkında şu konuşma geçmektedir; *"Hikâye, Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle başladı. Rafet el-Zeyn Paşa'ya yaptığı ziyaretlerden birinde paşa şöyle demişti: "Savaş geliyor, emin olabilirsiniz." "Allah her şeye kadirdir," diye karşılık vermişti Sadık. "Savaşa hazırlanmalısın, Müttefikler hazır," diye öğüt verdi paşa."* (Mahfuz, 2011: 76)

Rafet el-Zeyn Paşa'nın *"Savaşa hazırlanmalısın, Müttefikler hazır."* öğüdü karşısında şaşırان Sadık, bunun nasıl olacağını sormuştur. Paşa ise, Mısır'ın o dönemdeki ekonomisi hakkında bilgi edinebileceğimiz şu tavsiyeleri vermiştir: *"Bugün bir milyeme sattığın iğneyi yakında bulamayacaksın, beş kuruşa satanlar çıkacak: Bunu hiç düşündün mü? dedi paşa. Ticaret almak ve satmak değildir, aynı zamanda düşünmek ve plan yapmaktır... Bütün ithal mallarını topla," diye öğüt verdi paşa. "Tıraş takımları, kalemler, şekerler -her şeyi. Çerçöp toplayıp altın pahasına sat."* (Mahfuz, 2011: 77)

İkinci Dünya Savaşı'nın önemli bölgelerinden birisi olan Mısır'da halk, İngilizlerin desteği ile Vafd Partisinin tekrar iktidara gelmesini şaşkınlıkla karşılamıştır. Bu durum, bazı kesimler tarafından hainlik olarak ilan edilirken, bazı kesimler arasında da destek görmüştür. Romanda, Tahir Vafd'ı hainlik ile suçlarken, İsmail ise, Vafd'a karşı bağlılığıyla Tahir'e karşı çıkmıştır. Tüm bunlar olurken kahramanların gözünden savaşın Mısır üzerindeki etkileri, şu ifadelerle anlatılmaktadır:

"Kışın en koyu zamanında, 4 Şubat'ta Vafd'ın tanklarıyla tekrar iktidara gelmesiyle şaşkına döndük.... İnsanlar Vafd'ın dönmesinden memnunnardı ama İngiliz koruması hakkında söylenenler kafalarını karıştırıyordu. "Bütün adamlarımızın hain olduklarını görmüyor

musunuz?" dedi Tahir dalga geçerek. "Mustafa el-Nahas'ı vatan hainliğiyle suçlamak o kadar kolay değil," dedi Sadık. "Ama ne diyeceğimi de bilemiyorum." "Her hükümet İngilizlerin talimatıyla kuruluyor." diye araya girdi Hamada el-Halavani. "O zaman, onların talimatlarıyla halkın istedikleri örtüşüyorsa, ne diye üzülelim ki?" Ama İsmail Kadri coşkusu azalmamış ve şüpheye düşmemişti. Daha doğrusu Vafd'ın dışında her şeyden şüphe duyardı. Her şeye felsefi bir mantıkla yaklaşıyordu ama sıra Vafd'a gelince ateşli kitlelerin içinde sadık bir neferdi....Bir gece, ilk gerçek hava baskınıyla karşı karşıya kaldık. Uçaksavar ateşiyle değil, patlayan bombaların yarattığı bir depremle sallanan evlerimizde uyandık. Her tarafımızı ölüm sardı. Hiçbir şeye kulak asmadan hızla sığınaklara doluştuk.... Yüzümüzün toprağında korkunun açtığı hendekler oluşmuştu. Ölüm bütün yakınlığı, hengâmesi ve vahşiliğiyle karşımızdaydı. Kadınlar barışıyor, çocuklar çığlık atıyor ve erkekler sessizce bir köşeye sinmiş bekliyorlardı. Hava saldırısı beş dakikadan uzun sürmedi, hatta belki daha bile az ama bizler sanki suyun altında nefes alamayan dalgıçlar gibiydik. İlk nefesimizde bir gevşeme ve tükenmişlik vardı. Tahir titrek sesiyle, "Çadırlarda yaşamaya mı mahkûm olduk?" dedi... Savaşta dengeler Müttefikler'in lehine değişti; hava saldırıları azalmaya başladı ve her zamanki gibi Vafd görevi bıraktı." (Mahfuz, 2011: 82-84)

Mısır, ilk kez 1907 yılında yasal siyasi partilerle tanışmıştır. İlerleyen zamanlarda Hızbu'l-Ah̄bârî'd-Dustûriyyîn (Anayasacı Liberaller Partisi), Hızbu'ş-Şa'b (Halk Partisi) ve Hızbu'l-İşlâh (İslahat Partisi) gibi partiler Mısır'ın siyasi hayatında yerini almıştır. Mısır'ın köklü partilerinden birisi olan Vafd'ın ulusal davayı terk etmesini fırsat bilen bir grup, bu durumu kendi menfaatine çevirmek için "Mısru'l-Fetât" (Genç Mısır) adında aşırı milliyetçi bir hareket ortaya çıkarmıştır. Üyelerinin çoğunluğunu, "Yeşil Gömlekler" olarak bilinen genç kesim oluşturmaktadır. Bunun yanında, ilk olarak 1919 yılında gerçekleşen devrimde görülmüş olan Marksizm de 1930'lu yılların sonlarına doğru, ortamın elverişli olmasından dolayı en hareketli dönemini yaşamıştır. (Er, 2015: 37,38, 45) Romanda, kahramanların çocuklarının yaşları, ortaya çıkan bu yeni hareketler dönemine denk gelmektedir. Bu durum kahramanlar nezdinde hoş karşılanmamakla birlikte, bu yeni oluşumlar hakkındaki olumsuz düşünceleri şu şekilde aktarılmıştır: "Siyasetin bütün çürümüşlüğüne tanık oldular. Hiçbir partiye bir bağlılıkları yok." Müslüman Kardeşler, Marksistler ve Genç Mısır gibi yeni oluşumlar var." "Saygısızlar ve dalga geçiyorlar." (Mahfuz, 2011: 84)

1928' de reformcu bir İslâm hareketi olarak kurulan Müslüman Kardeşler, Arap-İsrail Savaşı'nda (1948-1949) alınan ağır yenilgi neticesinde, ülke çapında kitlesel eylemlerini artırmıştır. Bu sırada, örgütü sindirmeye çalışan Nukraşi, bir suikast sonucu öldürülmüştür. (Ana Britannica, 2004: XVI/46) Bu olay, romanda: "Kuştımur'daki köşemize rahatsız edici haberler de gelmeye başlamıştı: Ahmed Mahir'in öldürülmesi, Filistin Savaşı, Nukraşi'ye düzenlenen suikast, İbrahim Abdül Hadi ile Müslüman Kardeşler arasındaki kavga, Vafd'ın tekrar iktidara gelmesi, Kahire'nin yakılması..." (Mahfuz, 2011: 95) ifadeleri ile okuyucuya sunulmuştur. Ayrıca o dönemde Mısır'ın siyasi anlamda içerisinde bulunduğu belirsizlik, halk arasında baskıya ve endişeye yol açmıştır. Bu durum, "Tüm bunlarla birlikte, ülke meseleleri kişisel endişelerimize ağır basıyordu. Partiler arasındaki çatışmalar artmış ve siyasi arena karşılıklı uzlaşmazlıkla dolmuştu." (Mahfuz, 2011: 94) ifadesi ile göze çarpmaktadır.

Mısır'ın Bağımsızlığını Kazanması

Mayıs 1936'da yapılan seçimler sonucunda, dördüncü kez başbakan olan en-Nahas, 26 Ağustos 1936 yılında İngiltere ile Mısır'a tam bağımsızlık verilmesini sağlayan savunma ve ittifak anlaşması³ imzalamıştır. İngilizlerin bazı zorunluluklardan dolayı bu antlaşmayı imzalamasının ardından, 1937 yılında gerçekleştirilen Montreux Konferansı'nda da kapitülasyonlar kaldırılmıştır. (Büyük Larousse, 1986: XVI/8123; Nevfel, 1977: 8)

Ağustos 1936 yılında İngiltere ile yapılmış olan bu anlaşmanın sonucunda, Mısır'ın bağımsızlığını kazanması, halk arasında büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Bu durum, romanda: *"İngiltere'yle yapılan 1936 Antlaşması fethedildiğinde, zaferin zirvesine ulaşmıştık.* (Mahfuz, 2011: 102, 103) ifadeleri ile anlatılmıştır.

1952 Darbesi

23 Temmuz 1952 tarihinde, General Necip önderliğinde "hür subaylar" olarak adlandırılan bir grup subay, Kral Faruk'u tahttan indirmiştir. Böylece iktidarı ele alan Hür Subaylar, bütün siyasi partileri kaldırmış ve cumhuriyeti ilan etmiştir. Tüm bunların ardından General Necip, cumhurbaşkanlığı görevinden uzaklaştırılmış yerine ise Cemal Abdünnasır geçmiştir ve Mısır'da Nasır dönemi başlamıştır. (Büyük Larousse, 1986: XVI/8123) 1952 yılında "Hür Subaylar" hareketi tarafından gerçekleştirilen bu darbe, halk nezdinde sevinçle karşılanmıştır. "Kutsal Hareket" olarak adlandırılan bu darbe, romanda kahramanların gözünden şu şekilde aktarılmıştır: *Hepimiz bunalıma girmiştik, tadımız kaçmıştı, alaycı ve öfke doluyduk. 23 Temmuz 1952, bize parlak bir gün doğumu gibi geldi. Fırtınalı bir uyanışla kendimize geldik, her şey bir rüya gibiydi. Kral öldü ve resmi unvanlar feshedildi. Yoksullar ve kimsesizler yaşadıkları çöplüklerden çıkarak tahta geldiler, imkânsız olan mümkün hale geldi. Kuştimur'daki her zamanki köşemizde, darbe yandaşlarının deyişiyle, Kutsal Hareket'ten başka konuşacak bir şey yoktu.*" (Mahfuz, 2011: 102, 103)

1952 darbesi bazı kesimlerde hoş karşılanmasına rağmen, bu durum bazı kesimlerde ise eleştiriye sebep olmuştur. Roman kahramanlarından Hamada el-Halavanî'nin gerçekleşmiş olan 1952 darbesine eleştirel bakışı ise, romanda şu sözlerle ifade edilmiştir: *"Devrim bize öyle harikalar getirdi ki sıkılmak mümkün değil," diye acı acı dalga geçirdi. Ya da şöyle derdi: "Mesele gün gibi ortada: Bir grup yoksul insan zenginlere saldırarak paralarını yağmaladılar ve halka da kırıntılarını saçtılar."* (Mahfuz, 2011: 106)

1967 Haziran Savaşı (Altı Gün Savaşı)

1952 darbesi ile yönetimi ele alan Cemal Abdünnasır, 1967 yılında doğrudan İsrail karşıtı siyasete yönelmiştir. İzlemiş olduğu siyasetin yegâne amacı ise, İsrail'i hem Ortadoğu'dan hem de Afrika'dan atmaktır. Ancak Nasır'ın takip etmiş olduğu bu siyaset, 16 Temmuz 1967'de gerçekleşen "altı gün savaşı" neticesinde bozguna uğramıştır. Bu savaş neticesinde Mısır, yeni askeri donanımı ile birlikte Süveyş kanalı ve Sina'daki petrol yataklarının gelirlerini de kaybetmiştir. (Büyük Larousse, 1986: XVI/8124)

³ Dönemin hükümet partisi olan Vafd, İngilizlerin Mısır'ın sadece kanal bölgesinde, 10.000 kişilik bir askeri kuvvet ve 400 pilot bulundurması şartı ile bu antlaşmayı imzalamıştır. (Daha geniş bilgi için bk. Meydan Larousse, 1992, XIII/511)

Cemal Abdünnasır liderliğinde Mısır yönetiminin İsrail'e karşı yanlış politikaları neticesinde gerçekleşen altı gün savaşı, toplum üzerinde beklenmedik bir etki oluşturmuştur. Anlık gelişen bu olay, romanda şu ifadelerle okuyucuya sunulmuştur. *"5 Haziran 1967 günü, volkanın gürlmesiyle hepimiz kendimize geldik. Önce bir şaşkınlık, sorgulama ve merak, kafa karışıklığı ve kuşku -ardından tekrar şaşkınlık, sorgulama ve merak... Hiçbir kaçışın olmadığı bir gerçeklikle yutkunuyorduk. Nasıl? Bilmiyoruz. Neden? Onu da bilmiyoruz. Ardından bir sohbet seli akmaya başladı."* (Mahfuz, 2011: 110)

Altı gün savaşı sonucunda, Mısır'ın adeta bozguna uğrayarak kaybettikleri imkânlar, halk arasında tepkiyle karşılanmıştır. Roman kahramanlarından İsmail Kadri'nin diliyle bu tepki *"Daha sonra yüksek sesle öfkesini gösterdi: "Nasıl oldu da bu rejim hâlâ yıkılmadı? Bu adam satılmış bir ajan olsa, daha fazla zarar veremezdi."* (Mahfuz, 2011: 112) ifadeleriyle okuyucuya aktarılmıştır.

İnfitah Çağı (Ekonomik Açılım)

Cemal Abdünnasır'ın 1970'teki ani ölümünün ardından Enver Sedat, cumhurbaşkanı olmuştur. Bununla birlikte yönetimi ele aldıktan sonra ekonomik kalkınma adına, bir dizi reformlar gerçekleştirmiştir. (Büyük Larousse, 1986: XVI/8125, 8126)

Romanda ikinci lider dönemi olarak adlandırılan Enver Sedat dönemi ile gelen ekonomik kalkınma hamleleri, roman kahramanları tarafından yolsuzluk ve adaletsizliğin artmasına sebep olmasından dolayı eleştirilmiştir. Necip Mahfuz, bu olayı kahramanların gözünden: *"İkinci lider dönemi de kendi sürprizlerini hazırlıyordu –vaazlar, zafer, barış ve İnfitah çağıydı. Aynı zamanda bütün adiliğiyle bugüne kadarki en büyük yolsuzluk seviyesine ulaşılmıştı. Başımıza gelen değişimleri zar zor anlayabiliyorduk. Eskiden olduğu gibi, herhangi bir olay için dışarı çıktığımızda, ne olduğumuzu ve ne hale geldiğimizi karşılaştırır, yaşadığımız dönüşümden başımız dönerdi."* (Mahfuz, 2011: 120) ifadeleri ile aktarmıştır.

1970 yılında Cemal Abdünnasır'ın ani ölümü ile yönetimi ele alan Enver Sedat, geçmiş yönetimlerde olduğu gibi baskıcı yönetim şeklini devam ettirmiştir. Bunun bir göstergesi olarak, roman kahramanlarından Tahir Ubeyd'in yaşamış olduğu olay şu şekildedir: *"Tahir Ubeyd, kendisinin nefret ettiği ve katlanamayacağı bir dünyada, ikinci liderin idaresi altında buldu. Daha ilk günden beri bu düşüncenin altında eziliyor, onu hem yabancı hem de yerli irticacı güçlerin bir ajanı olarak görüyordu. Intellect Magazine'in başından ayrılmakta bir an bile tereddüt etmedi. Ancak esas darbe, hiçbir doğrudan suçlama ya da açıklama olmaksızın yazmasının yasaklanmasıyla geldi. Çok öfkelenmişti, tabii ki bizler de... Medyanın hiçbir alanında izine rastlanmıyordu artık."* (Mahfuz, 2011: 128)

Enver Sedat'ın Ölümü

Dinsel ve siyasal muhalefete sert darbeler vuran Enver Sedat, 1981 yılında bir askeri geçit esnasında suikasta uğrayarak öldürülmüştür. (Büyük Larousse, 1986: XVI/8126) Enver Sedat'ın bu şekilde ani ölümü, halk arasında şaşkınlığa ve endişeye sebep olmuştur. Söz konusu bu olay romanda; *"Aslında enflasyon bizi de korkutuyordu. Yozlaşma bizi de endişelendiriyordu. Baskılar bizi de öfkelenendiriyordu. Liderin öldürüldüğü gün bizi bir telaş sardı, bundan sonra başımıza neler geleceğini düşünmeye başladık.... Bastonlarımıza dayanarak Bahçelerarası Sokağı'ndaki eski okulda kurulan referandum merkezine gidip, bütün*

umutlarımızı bağladığımız yeni başkanı seçmek için oy kullandık. Yaşama ve inanca olan bağlılığımız bu umutlarda su yüzüne çıkıyordu." (Mahfuz, 2011: 138) ifadeleri ile gözler önüne serilmektedir.

Tüm bunlarla birlikte, gelinen noktada birçok olayla yüzleşen Mısır'da halkın yaşadıkları "Bizler bu ülkede iki devrim yaşadık ve hem umudun hem de hayal kırıklığının ne demek olduğunu iyi biliyoruz," dedi Hamada. "Bir milletin nasıl bir çıkmaza girdiğini görmüyormuyuz?" (Mahfuz, 2011: 139) ifadeleri ile net bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Sonuç

Kahire yazarı olarak bilinen Necip Mahfuz'un kaleme aldığı *Kuştimur Kahvehanesi* adlı eser, Mısır'ın yaşamış olduğu siyasi olayları bütün gerçekliğiyle anlatan seçkin eserlerden birisidir. Mahfuz'un ölmeden önce yazdığı son roman niteliğinde olan bu eser, yazarın da bir dönem yaşamış olduğu Abbasiye'de beş arkadaşın hayatları özelinde, o yıllarda Mısır'ın siyasi tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çağdaş Mısır tarihini belirleyen pek çok siyasi olay, bu beş arkadaşın asıl buluşma yerleri olan "Kuştimur Kahvehanesi"ndeki anıları vasıtasıyla okuyucuya sunulmuştur.

Günümüze kadar birçok roman ve hikâye, edebi ve akademik anlamda gerek tema gerekse farklı sosyolojik açılardan incelenmiştir. Ancak incelenen bu temalar arasında siyaset oldukça nadir konumdadır. Var olan eserlerin çoğunluğu ise akademik anlamda yapılmış çalışmalar değildir. Şu ana kadar ülkelerin siyasi tarihleri, çeşitli tarih kaynakları vasıtası ile okuyucuya sunulmuştur. Ancak bu çalışmadaki asıl gaye, bu tarihi olayların bir tarihçinin gözünden değil de hayatını Kahire'ye adanmış ve birçok önemli olaya yakinen şahit olmuş bir edebiyatçının gözünden nasıl aktarıldığını irdelemektir.

Birinci Dünya Savaşı, Vafd Partisi önderliğindeki gelişen milliyetçi akımlar, İkinci Dünya Savaşı, 1952 darbesi, Özgür Subaylar Hareketi, Cemal Abdünnasır'ın yönetimi ele geçirmesi, Müslüman Kardeşler, Altı Gün Savaşı, Enver Sedat'ın yönetimi ele alması, İnfıtâh Dönemi ve Enver Sedat'ın ölümü, romanda işlenen temel siyasi olaylar en önemlileridir.

KAYNAKÇA

ANA BRİTANNİCA (2004). İstanbul: Ana Yayıncılık.

BEST, Antony-HAMHİMÂKİ, Jussi M. vd. (2012). 20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi. Ankara: Siyasal Kitabevi.

BÜYÜK LAROUSSE (1986). İstanbul: Interpress Basın ve Yayıncılık.

el-ĞÎTÂNÎ, Cemâl (1980). Necîb Mahfûz Yetezekker. Beyrut: Dâru'l-Mesîra.

ER, Rahmi (2015). Modern Mısır Romanı I (1914-1944). Ankara: Hece Yayınları.

MAHFUZ, Necip (2011). *Kuştimur Kahvehanesi*. (Çev. Utku Umut Bulsun). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

MEYDAN LAROUSSE (1992). İstanbul: Sabah Yayınları.

NEVFEL, Yusuf Hasan (1977). el-Kıssa ve'r-Rivâye beyne Cîl ʿTaha Hüseyin ve Cîl Necîb Maḥfûz. Kahire: Dâru'n-Nahżati'l-'Arabiyye.

SAKKUT, Hamdi (2000). The Arabic Novel Bibliography and Critical Introduction 1865-1995. Cairo-New York: The American University in Cairo Press

SELÂM, Muhammed Zağlûl (t.y.). Dirâsât fi'l-Kıssati'l-'Arabiyyeti'l-Ḥadîse Uşûlihâ, İtticâhâtuhâ, 'Alâmuhâ. İskenderiye: Munşeâtu'l-Ma'ârif bi'l-İskenderiyye.

ÜRÜN, Ahmet Kâzım (2002). Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.

YILDIZ, Musa (1998). "Necîb Maḥfûz'un Mîrâmâr Adlı Romanı Üzerine Bir İnceleme". *Ekev Akademi Dergisi*. 1 (2): 275-295.

el-YÛSUF, es-Seḥartî ve Campbell Robert B. (1996). A'lâmu'l-Edeb el-'Arabî el-Mu'âşır Siyerun ve Siyerun Zâtîyyetun. Ştütgârt: Ştâinar.

YÛKSEL, Azmi (1992). "Necîb Maḥfûz ve Zukâku'l-Midakk Adlı Romanı". *Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 8 (1): 283-305.

KHALED ALKHAMİSSİ’NİN “TAKSİ” ADLI ROMANINA TOPLUM BİLİMSEL BİR YAKLAŞIM

Arş. Gör. Dr. Rifat IŞIK

Selçuk Üniversitesi

Mehmet Beşir BULUT

Selçuk Üniversitesi

Özet

Modern dönem Arap edebiyatının yetiştirmiş olduğu en önemli kalemlerinden birisi olan Khaled Alkhamissi'nin yazdığı “taksi” adlı roman, elli sekiz kurgusal monologdan oluşmaktadır. Ele alınan romanda taksi şoförleri, Mısır sokağının temel barometrelerinden biri konumundadırlar. Alkhamissi, romanı yazarken her bir taksi şoförü ile yapılan yolculuk bağlamında, Mısır toplumuna özel, sosyolojik problemleri gün yüzüne çıkarmaktadır. Alkhamissi'nin bu eseri, sözlü anlatım geleneğinin klasiklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Roman, fasih Arapça yerine yerel halkın kullandığı lehçe ile kaleme alınmış olmasından dolayı tüm kesimlere hitap etmemektedir. Ancak görmüş olduğu ilgiden dolayı birçok dile çevrilmiştir. Kahire sokaklarının sorunlarına gerçeklikten uzaklaşmadan yaklaşan bu eser, türünün seçkin örneklerinden birisidir. Alkhamissi, eseri kendi deneyimlerinden ve Kahire sokaklarında dolaşarak duymuş olduğu gerçek olaylardan ilham alarak bir kurgu şeklinde yazmıştır. Alkhamissi, eserini Hüsnü Mübarek yönetiminin son yıllarında fakir kesimin yaşadığı adaletsizliğin ağır boyutlarını anlatan bir sosyal gerçeklik projesi olarak kurgulamış, toplumda ve sokakta neler olduğunu anlatmaya gayret etmiştir. Bunun yanında eser, çalışma koşulları, iş eksikliği, eğitim sorunları, yolsuzluk ve ülke politikaları gibi sosyolojik problemler, elli sekiz anlatı boyunca Alkhamissi tarafından bütün netliğiyle ortaya konulmuştur. Kentsel sosyoloji, sözlü tarih klasiği ve hatta sürekli hareket halindeki bir şiir çalışması olarak tanımlanabilecek olan bu çalışma, Kahire'deki seksen bin taksi şoförü arasında hayatta kalma ve onur mücadelelerini anlatmaktadır.

Mısır'ın toplumsal problemlerine farklı bakış açıları ile yaklaşması, Yunanca ve Korece dahil olmak üzere ondan fazla dile çevrilmiş olması ve çevrildiği her dilde görmüş olduğu ilgiden dolayı bu roman, çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir. Eseri önemli kılan bir diğer sebep ise, çoğu roman yazarı tarafından arka planda bırakılmış olan sokak olgusunun Alkhamissi'nin “Taksi” adlı romanında temel alınmasıdır. Yazarın romanında, Mısır halkına dair yapmış olduğu tespitler ile birçok sosyolojik probleme dair ayrıntılar okuyucuya akılda kalacak şekilde diyaloglar halinde sunulmuştur. Mısırın tarihi ve sosyal durumuyla ilgili bilgisi olmayanlar için eser, özgün ve akıcı anlatımıyla okuyucuya Mısırın tarihi ve sosyal durumu hakkında bilgi sahibi olmak için önemli bir kaynak konumundadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Roman, Taksi, Mısır, Sosyal Problemler.

A SOCIAL SCIENTIFIC APPROACH TO KHALED ALKHAMISSI'S NOVEL NAMED “TAXI”

Abstract

One of the most important figures of modern Arabic literature, Khaled Alkhamissi's novel named “taxi”, consists of fifty-eight fictional monologues. In this novel, taxi drivers are one of the main barometers of Egyptian street. Alkhamissi reveals sociological problems specific to Egyptian society in the context of traveling with each taxi driver while writing the novel. Alkhamissi's work is regarded as one of the classics of the oral narrative tradition. The novel does not appeal to all segments as it is written in the dialect used by the local people instead of the proper Arabic. However, it has been translated into many languages due to attracts a lot of attention. This work, which approaches the problems of the streets of Cairo without becoming distant from reality, is one of the outstanding examples of its kind. Alkhamissi wrote the work in the form of a fiction inspired by his own experiences and the real events he had heard walking around the streets of Cairo. Alkhamissi has edited his work as a social reality project that describes the heavy dimensions of the injustice experienced by the poor in the last years of Hosni Mubarak's administration, and has tried to explain what is happening in society and on the street. In addition, sociological problems such as working conditions, lack of work, education problems, corruption and country policies were put forward by Alkhamissi in all fifty-eight narratives. This work, which can even be described as a poem work, urban sociology, oral history classics and continuous motion, describes survival and honor struggles among eighty thousand taxi drivers in Cairo.

This novel is the subject of our study because of its approach to social problems from different perspectives, the fact that it has been translated into more than ten languages including Greek and Korean, and the interest it has seen in every language. Another reason that makes the work important is that the street phenomenon, which was left behind by many novelists, is based on Alkhamissi's novel named “Taxi”. In his novel, the determinations he made on the Egyptian people and the details of many sociological problems are presented to the reader with dialogue to keep in mind. For those who are not familiar with the history and social situation of Egypt, the work is an important source with its original and fluent expression. for the reader to have information about the historical and social situation of Egypt.

Keywords: Arabic Literature, Novel, Taxi, Egypt, Social Problems.

Giriş

Yazar, Khaled Alkhamissi, 27 Eylül 1962 tarihinde Kahire'de doğmuştur. Beş yaşındayken annesini kaybetmiş, dokuz yaşındayken, babası siyasi nedenlerden dolayı Mısır'dan çıkmak zorunda kalmıştır. Babasının yurt dışına çıkışının ardından büyükanne ve büyükbabasının yanında kalmıştır. Küçük yaşlarda annesini kaybeden yazar, 1987 yılında da babasını kaybetmiştir. (<https://www.thenational.ae/arts-culture/books/egyptian-author-gives-fuel-for-thought-1.426105-22.08.2019>) Khaled Alkhamissi, Mısırlı bir yazar, yapımcı, yönetmen ve eski yayıncıdır. Kahire Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümünden mezun olmuştur. Yüksek lisans eğitimini Sorbon'da yapmış, Paris'teki el-Ahrâm masasında gazeteci olarak çalışmıştır. “Nusus” yayınevini kurmuş ve yönetmiştir. Khaled Alkhamissi, üretken bir senaryo yazarı ve belgesel

film yapımcısıdır. “eş-Şark” gazetesi için haftalık yazı yazmaktadır. (<http://www.full-stop.net/2013/04/01/features/essays/elisabeth-jaquette/khaled-al-khamissi-on-taxi-the-aqama-and-prime-minister-johnny-walker/> 22.08.2019)

Fransızca konuşan ve entelektüel bir ailede yetişen; ayrıca edebiyat ve politika konulu konuşmaları dinleyerek büyüyen Khaled Alkhamissi, Kahire’de, Bab el-Louk semtinde bulunan Fransız Lisesi'nde okumuştur. 1980 yılında başladığı üniversite eğitimini, siyaset bilimi alanında yapmıştır. Birkaç defa Parise giden Khaled Alkhamissi, Paris’in, fikirlerinin oluşumunda oynadığı rolü açıkça ifade etmiştir. Yazar, 1986'da Sorbon’da eğitimini tamamladıktan sonra ülkesine geri dönmüş, yayıncılık hayatına başlamıştır. Bir röportajında, gecikmeli yazı yazdığı için pişmanlığını ifade etmiştir. 2007'de ilk romanı, taksiyi yayınlamış, büyük bir başarı yakalamıştır. Roman, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Almanca, Malezyaca, Korece, Lehçe ve Yunanca gibi birçok dile çevrilmiş, çok satanlar arasında yerini almayı başarmıştır. Khaled Alkhamissi’nin, ülkesinin sosyo-politik durumunu gözleme kabiliyetine sahip bir kişilik olması, onun kamuoyu tarafından hayranlıkla takip edilmesine sebep olmuştur. Yazar, Mısır’ın en önemli çağdaş yazarlardan biri olarak kabul edilmektedir. (Civelekoğlu, 2016: 10)

Romancı, köşe yazarı, öğretim görevlisi, yazar ve kültürel aktivist olan Alkhamissi, politika, edebiyat ve sanatın sürekli tartışıldığı, kitaplarla dolu bir evde büyümüştür. Yazdığı köşe yazıları, Mısır ve yurt dışında kaleme aldığı makaleleri ve analistik, kurgusal yazılarında, geçmişinin etkisi açıkça görülmektedir. Çeşitli film festivallerinde jüri üyeliği ve 2014'ten beri Kahire Halk Kütüphanesi yönetim kurulu başkanı olarak görev yapmaktadır. Alkhamissi, düzenli olarak uluslararası üniversitelerde dersler vermekte olup, edebiyat ve film üzerine kitap fuarları düzenlemektedir. Kültürel ilerlemenin sosyal değişimin bir gerekliliği olduğuna inanan Alkhamissi, 2011 yılında yaşanan ve 25 Ocak devrimi olarak da adlandırılan halk ayaklanmasını dikkatle takip etmiş ve desteklemiştir. (https://www.goodreads.com/author/show/3158133.Khaled_Al_Khamissi 22.08.2019)

Yazarın kaleme aldığı eserleri şunlardır: Taksi (2007), Nuh'un Gemisi (2009). el-Arca de Noe (2012), Nukta ve min Evvel es-Satr (2011) eş-Şamender (2018). (<http://www.worldcat.org/identities/lccn-no2007052582/> 22.08.2019)

Roman, yazarın Kahire’de Nisan 2005’ten Mart 2006’ya kadarki yaşamdan birtakım kesitleri ve yazarın Kahire sokaklarında taksicilerden dinlediği, toplumun içinde bulunduğu durumu gözler önüne seren birtakım hikayelerden esinlenilerek kurgulanmıştır. Eser, Hüsnü Mübarek yönetiminin son yıllarında fakir kesimin yaşamış olduğu adaletsizliğin ve zor yaşama koşullarını anlatan sosyal gerçeklik projesi olarak kaleme alınmıştır. Yazara göre, taksicilerin çoğunluğu, ekonomik olarak yıpranmış bir kesimine mensupturlar. İnsanlarla sürekli iletişim halinde olmaları ve sürekli sokaklarda olmalarından dolayı toplumun analizi noktasında önemli bir yere sahiptirler. Bu sebeple yazar, eserini oluştururken temelde taksicileri dinlemiş, duyduğu hikayelerden toplumu ve yaşananları ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Yazar, bunu yaparken, konuya farklı bir açıdan yaklaşarak problemleri bilimsel birtakım deney veya gözlemlerle değil, toplumun içinde yaşayan, tecrübe sahibi kişiler olan taksicilerin dilinden, yaşandığı şekliyle aktarmıştır. Olayları, sokağın diliyle aktarması, görüp duyduklarını titizlikle incelemeyen, taksicinin konu hakkında söylediklerini aynen aktararak, mevcut sosyolojik olguyu yorumlamadan öne çıkarmaya çalışmıştır.

Roman toplamda 58 kurgusal monologdan oluşmaktadır. Diyaloglarda geçen kişilerin isimleri, değiştirilerek aktarılmıştır. Akılda kalması açısından monologlar diyalog şeklinde sunulmuş ve kısa tutulmuştur. Yazar, eseri bilinen bir anlatım tekniğinin dışında Mısır siyasetinin toplum üzerindeki etkilerini, farklı bir teknik ve yöntemle, olabildiğince en geniş açıyla göstermek için, yaşadığı deneyimleri bir dizi monolog halinde okuyucuya aktarmıştır. Yazar, bu çalışmasıyla taksileri, ulaşım aracı olmaktan çıkarıp, içinde siyasetten ekonomiye, devlet baskısından eğitime kadar pek çok konunun konuşulup tartışıldığı kabinler haline getirmiştir. Direksiyonun arkasında kalmaması gereken, çok iyi eğitim almış kimselerden eğitimsizlere, gençlerden yaşlılara, İslamcılardan Hristiyanlara ve Kahire'ye yabancı olan kimselere kadar pek çok sürücünün, olaylara karşı tutum ve yorumlarını, kısa monologlar halinde aktarmıştır. Khaled Alkhamissi, şaşırtıcı bir şekilde ya doğrudan ya da dolaylı olarak Hüsnü Mübarek yönetimini eleştirmekte ve her açıdan başarısız bir yönetim izlendiğini göstermeye çalışmaktadır. Eser, bir dizi konuşmanın bir araya getirildiği bir çalışma değil; bilakis çağdaş Mısır yaşamının çok geniş bir bölümünü ve Mısır toplumunun geniş bir resmini gösteren nadir eserlerden biridir. Eserdeki her bölüm o an, Kahire caddelerinde olan büyük bir resmin yüzü mahiyetindedir.

Çalışmanın giriş kısmında, yazarın hayatıyla ilgili bilgi verildikten sonra roman hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma: ilk olarak, iktidar ana başlığı altında rüşvet, devlet baskısı, çağdaş küresel medeniyet ve sömürgecilik, siyasi yozlaşma, adaletsiz ve keyfi yönetim, siyasette seçkinler sorunu, pasifize edilmiş yığınlar ve otorite sorunu alt başlıkları; ikinci olarak, eğitim ana başlığının altında; fırsat eşitsizliği, genel eğitim sorunları ve batıl inanç alt başlıkları; üçüncü olarak, iktisat ana başlığının altında; yoksulluk, kapitalizm, işsizlik ve göç ile gelir dağılımı problemi alt başlıkları; dördüncü olarak, suç ve şiddet ana başlığının altında; işsizlik ve yoksulluk sebepli suçlar, hırsızlık, kaçakçılık ve eşitsizlik ve ayrımcılık alt başlıkları; beşinci olarak, mekan ana başlığının altında; şehir hayatı ve sorunları alt başlığı; son olarak, aile ve sağlık ana başlığının altında; kadın problemleri ve sağlık kurumlarının yetersizliği gibi konular sosyal açıdan irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışma, sonuç bölümüyle bitirilmiştir.

1. İktidar

1.1. Rüşvet

Rüşvet kavramı; Yaptırılmak istenen bir işte, yasal olmayan kolaylık veya çabukluk sağlaması için herhangi bir kimseye mal veya para olarak sağlanan çıkar şeklinde tanımlanmaktadır. (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1998: 1872) Rüşvet, elinde karar verme yetkisi bulunan kişinin, elindeki yetkiden dolayı elde ettiği rant şeklinde de ifade edilebilir. Burada rant ifadesinden kasıt, ekonomiye katkısı olmayan gelirdir. (Çoban, 1999: 184)

Kitabın 2. monoloğunda geçen diyalogda yazar, bir taksiye binmekte, bindiği taksi şoförünün yüz ifadelerinden çok sinirli olduğunu anlamaktadır. Taksiciyle konuşmasına rağmen taksici kendisini duymamaktadır. Israrlı sorular üzerine taksici söze girer ve maruz kaldığı rüşvet olayını şu şekilde aktarır: *"Taksici: Konişi's-Acuze'ye geldiğimizde bana "Beni Sfenks Meydanı'na götür!" dedi. Götürdüm, sonra bir tur atmamızı ve Ömer Efendi'de durmamı söyledi. Kendi kendime burada ne yapacağız Ne iş olabilir; "Ne kara bir gün!" dedim. Sivil kıyafetli bir emniyet görevlisi geldi. Tabi ki bir şey ödemeyecekti. Yanında durduğumda "İt oğlu it ruhsatlar" dedi. Ben de "Niçin efendim?" dedim. Ben bir şey yapmadım. Polis müdür tekrar ruhsatları istedi. Ben de 5 cüneyh verdim. Faydası yok diyerek kabul etmeyince 10 cüneyh verdim, ancak onu da kabul etmedi. Neticede O... çocuğu 20 cüneyhimi aldı ve indi. Yemin ederim ki depoyu doldurduktan sonraki bugüne ait tüm kazancımı. Yakasından tutmayı*

bilirdim; fakat ailemi ve çocuklarımı düşündüm....Ben: Bu çeteler, böyle açık açık bu işleri yapıyorlar. Taksici: Evet hem de nasıl. O...çocuklarından hırsızlık yapmayan ve rüşvet almayan yoktur." (Alkhamissi, 2018: 16)

Aynı konu hakkında romanın 33. monoloğunda ise, sürücü, aynı şekilde çok öfkeli. Yazar, onu sakinleştirmeye çalışsa da başarılı olamamaktadır. Sonuç itibarıyla taksici, öfkesinin sebebini şu şekilde ifade etmektedir: *"Dün ve bugün ikişer saatimi aldılar. Şimdi bak ruhsatları geri almak için ne kadar para ödeyeceğim ve ne kadar perişan olacağım. Trafikte binlerce insan var. Rüşvetsiz hiçbir iş dönmüyor. Ne kötü bir şey! Anlamıyorum benden ne istiyorlar. İş yok. Bir iş yapayım dedim. Bir sürü hırsız, rüşvetçi insan, acaba ahiretleri ne olacak bilmiyorum. Her gün benzin için nasıl para ödüyorsam trafik içinde rüşvet ödemem gerekiyor." (Alkhamissi, 2018: 117, 118)* O dönemde Mısır toplumunda oldukça yaygın olan rüşvet, romanın 7. monoloğunda ise şu sözlerle anlatılmaktadır: *"Caddeleri tutmuş zavallı asker seni durdurup, "Ey it oğlu it! Emniyet kemeri nerde?" derler. Ve onu 5 cüneyh takip eder. Eğer yanında bir de subay varsa bu 20 cüneyh demektir. Yani herkes kazanıyor." (Alkhamissi, 2018: 36)*

1.2. Devlet Baskısı

Adil olmayan yönetimler, iktidarlarını sürdürmek için toplum üzerinde baskı kurmaları ve haksız uygulamalar göstermeleri tabii bir sonuçtur. Romanımızın 7. monoloğunda, yazar bindiği taksiyle tahrir meydanından geçmektedir. Söz konusu zamandan bir ay öncesinde gerçekleşen bir eylem nedeniyle meydan, asker ve polis araçlarıyla doludur. Bu sebeple meydan oldukça kalabalıktır. Geçtikleri yol üstünde duran bir askeri araç içindeki askerin, içinde bulunduğu kötü durumu görürler. Taksici, anlattığı kısa bir hikâyeden sonra halkın maruz kaldığı baskıyı özetleyen şu konuşmayı yapar:

"Taksici: Biliyor musun? Hükümet pratikte tüm kazancımızın yarısını alıyor. Ben: Nasıl? Taksici: Döndürerek. Yeni bir şey olarak karşımıza çıkartıyorlar. Fakat açık söyleyeyim, en güzeli emniyet kemerinde yaptıklarıdır... Ben: Dünyanın her yerinde emniyet kemeri zorunludur. Kemer, takılması gereken bir güvenlik aletidir. Taksici: Hangi dünya? Her yanı pislik kaplamış bir dünya mı? Bu hükümet namusunu pazarlamaktadır. Bilirsin ki yıllar önce emniyet kemeri lükstü, şimdi mecburi olunca ekstra gümrük vergisi ödemek gerekiyor... Hikâye baştan aşağı ticari... Söz sahibi güçlü kişiler emniyet kemerini ithal ederler ve satarlar. Milyonlar kazanırlar. İçişleri bakanlığı takmayanları cezalandırarak milyonları toplar." (Alkhamissi, 2018: 34-36)

Romanın 19. monoloğunda ise, yazar sinemaya gitmek için taksiye biner. Taksi Gize caddesine ulaştığında araç yoğunluğundan trafik durmuş, egzoz dumanları ve sıcaklık bunaltıcı bir seviyededir. Sessizliği taksici bozar ve yaklaşmakta olan seçimlerle ilgili olarak daha önce gerçekleşmiş olan ve İslamcılarla ilişkilendirilen Han el-Halilî kazasının, aslında onlar tarafından gerçekleştirilmediğini söyler. Bu konuda yazarın fikrini sorar. Yazar buna katılmadığını ve söylenenin saçma olduğunu ifade etmesi üzerine konuyla ilgili olarak aralarında şu diyalog geçmektedir: *"Ben: Yani demek istediğin böyle bir şey yapmak, insanlara zarar vermek bir güç gösterisi midir? Ne söylemeye çalışıyorsun? Taksici: Bu politika, kötü bir şey...Biliyoruz ki Amerika Birleşik Devletleri İkiz Kulelere saldırıları gerçekleştirdi ve bundan İslâm toplumu sorumlu tuttu. Politikanın kuralı, kazanmak için ne gerekiyorsa yapmandır. Seçimler yaklaşıyor. Hükümet İslamcı grubun ününün yok olmasını istiyor. İnsanların onların ekonomiyeye zarar verdiklerine inanmalarını istiyor. Ben: Ne diyorsun? Ahlak yok, kural yok,*

yasa yok. Nedir? Sen bizim bir ormanda ya da böyle bir yer de yaşadığımızı mı düşünüyorsun? Taksici: Neden sen bizim şehirde yaşadığımızı düşünüyorsun? Orman bizim şu an yaşadığımız yerden daha iyidir. Nerede yaşadığımızı biliyor musun? Ben: Nerede? Taksici: Cehennemde." (Alkhamissi, 2018: 80)

Konu ile ilgili olarak, romanın 40. monoloğunda yazar, yaklaşmakta olan seçimler için halkla yapılan söyleşi ve siyasi katılımları içeren bir televizyon programı çekimine katılır. Yazarın ifadesiyle, çekimler canlı değildir. Çünkü Mısır'ın demokratik ortamı buna müsait değildir. Çekimler sırasında katılımcının görüşü alınmakta ancak, gerekli görülen yerlere de bir ayarlama yapılmaktadır. Kendisiyle yapılan söyleşi sırasında, kendisinin seçim kartının olup olmadığı sorusuna karşılık olarak, daha önce bir taksiciyle olan şu diyalogunu anlatmaktadır: "*Ben: Seçim kartını çıkardın mı? Taksici: Bu ne kötü bir gün! Sen benim seçim kartımı çıkarma mı istiyorsun? Onlar beni gözetliyorlardı. Eğer onlara oyumu vermezsem beni yakalarlar bende Toker'e giderim. Ben: (Gülerek) seni gözetliyorlar da ne, bu da ne, sen şaka yapıyorsun öyle değil mi? Taksici: ben gerçekten ciddi konuşuyorum, eğer kartı çıkarsam beni gözetirler ve kesin olarak onların kayıtlarına geçerim. Felaket olur. Güzel kardeşim, başına neler geleceğini bilemiyorsun."* (Alkhamissi, 2018: 144)

Yukarıda anlatılanlarla ilgili olarak yazar, spikere, taksiciye cevap olarak; söylediklerinin tamamının delilik olduğunu, devletin vicdanlarımıza yerleştirdiği bu korkunun yok edilmesi gerektiğini anlattığını söyler, ancak spikerin inanmadığını ve kendisini azarladığını ifade etmektedir. Romanın 20. monoloğunda konuyla ilgili olarak Müslüman kardeşler ve devlet arasında devam eden sürtüşme neticesinde, Müslüman kardeşlerin yasaklı durumda olmalarından kaynaklı olarak toplumda bu harekete mensup olanlarda ciddi bir korku ve endişe oluşmuştur. Bu korku ve endişeyi gösteren taksicinin ifadesi şöyledir: "*Ve bu ülke de herhangi biri Müslüman Kardeşler'le yan yanaysa her an tutuklanabilir. Allah bizi korusun."* (Alkhamissi, 2018: 83)

1.3. Çağdaş Küresel Medeniyet ve Sömürgecilik

Modernizm ve onun neticesinde gelen yeniliklerin gündelik hayatımızda yaptığı değişiklikler, gözle görülür bir şekilde hayatın hemen hemen her alanında kendisini gösterdiği görülmektedir. Bu değişime sebep olan unsurların başında ise, sanayileşme, kapitalizm ve sömürgecilik gelmektedir.

Sömürge, bir devletin kendi ülkesinin dışında egemenlik ve güç kurarak, yönettiği ekonomik veya siyasal çıkarlar sağladığı ülke, müstemleke, koloni, anlamlarında kullanılmaktadır. Sömürgecilik kavramı ise, genel olarak bir devletin başka ulusları, devletleri, toplulukları siyasal ve ekonomik açıdan egemenliği altına alarak yayılması veya yayılmak istemesidir. (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1998: 2019, 2020) Uzun yıllar İngiliz sömürgesi olan Mısır toplumunda bu problem oldukça sık görülmektedir. Romanın 10. monoloğunda, konuyla ilgili olarak yazar, daha önce uzun bir dönem Irak'ta yaşamış ve Irak'ın Amerikalılar tarafından işgalinin ardından Mısır'a dönmüş olan ve bu savaştan Iraklıların zaferle çıkacağına inanmış, milliyetçilik duyguları oldukça yüksek olan bir taksicinin anlattıklarından sonra, taksiden inip evine doğru yürürken sokakta gördükleri karşısında yaşadığı hayal kırıklığı, şu şekilde ifade edilmektedir: "*Yazar: Taksiden evimin alt tarafına indim. Baktım orada dört genç duruyor. Ağzlarında Marlboro sigarası Coca Cola içiyorlardı. Birisinin ayağında Nike ayakkabı, diğeri sol yanında Amerikan bayrağı olan bir tişört giymişti. İyimserliğim buharlaşıp yok oldu. Başım öne eğik evime çıktım."* (Alkhamissi, 2018: 47)

Aynı konu başlığı altında romanın 13. monoloğunda yazar bindiği taksiyle Kahire Üniversitesinin önünden geçmektedir. Okuduğu yıllara olan özlemine dile getirdikten sonra, taksici ona hangi bölümde okuduğunu sorar. Yazar, iktisadi ve siyasi bilimler cevabını verince, taksici ona, Amerikalıların emperyalist emellerinden bahsettikten sonra sözlerini şöyle sürdürür: "*Taksici: Aslında ben her gün radyo dinlerim ve artık Amerikalıların söylediklerinden sıkıldım. Söyledikleri insanı sinirlendiriyor. Mısırlılar yakında patlayacaklar. Amerikalılar sizleri biz doyuruyoruz bizim sayemizde tuvaletinizi yapıyorsunuz. Bunu yapın şunu yapmayın diyorlar. Yakında onlara karşı patlayacağız... Taksici: Ben sadece konuşup gevezelik yapıyorum. Amerikalılar içimizde her şeyi yapmaya hazırdırlar. Onların hoşlanabilecekleri öneri, Amerikalıların nüfus patlamasını izlemek için Mısır'daki her eve bir kamera yerleştirmesi...*" (Alkhamissi, 2018: 59)

1.4. Siyasi Yozlaşma, Adaletsiz ve Keyfi Yönetim

Kavram olarak siyasi yozlaşma, siyasi ahlaka ters olan ve bu ahlaki bozucu eylem ve davranışlar olarak tanımlanır. (Aktan, 2001: 51) Genel anlamda ise, toplumsal değerlerin, dini ve ahlaki normların, gelenek, görenek gibi değerlerle beslenen toplumsal kültürün değer kaybına uğraması olarak tanımlanabilir. (Harmancı, 2016: 123) Siyasi yozlaşmanın genel olarak iktidarlarını sağlama almak için, hükümetlerin veya şahsi yönetimlerin uyguladıkları baskı neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir.

Romanın 18. monoloğunda yazar, bir davete gitmek için çocuklarıyla beraber bir taksiye biner. Taksici, çocukları gördükten sonra kendi çocuklarından söz eder. Uzun süre çocuk sahibi olamadığını anlatır. Yedi yıl sonra bir erkek çocuğu sahibi olduğunu ancak, onunda kanser hastası olduğunu ve bir merkezde tedavi için yattığını anlatır. Tedavi için elindeki tüm imkanları kullandığını söyler. Ancak bu imkanların yetmediğini, yardımlar aldığını anlatır. Yazar, daha öncede buna benzer uydurma hikayeler dinlediğini ancak bunun kendisine çok dokunduğundan bir miktar yardım ettiğini söyler. Gittiği ev sahibine durumu anlatınca, ev sahibi toplumun içinde bulunduğu siyasi yozlaşma ile ilgili olarak ona şu yorumda bulunur: "*Çünkü biz dilenciler milleti olduk. Bunu bilmiyor muydun? Hayır. Abdunnasır döneminde hapse atılmayan başka dönemlerde asla atılmaz. Sedat döneminde zengin olmayan asla zengin olamaz. Mübarek zamanında dilenmeyen bir daha dilenmez.*" (Alkhamissi, 2018: 77)

Ve yine romanın 38. monoloğunda yazar, önünden geçen iki taksiyi durdurmayıp gelen üçüncü taksiyi durdurur. Bindiği üçüncü taksinin şoförünün geçen taksileri neden durdurmadığını sorması üzerine yazar, bu konuda seçici olduğunu anlatır. Bunun üzerine taksici, eskiden taksilerin az sayıda olduklarından dolayı çok değerli olduklarını ancak çıkarılan yeni bir kararla eski taksilerin de ticari taksiye dönüştürülebileceğini söylemiştir. Bu yeni karardan sonra, hurda arabaların bile taksiye dönüştürüldüğünü, sonuç itibariyle seksen binden fazla ticari aracın oluştuğunu ve istenilen bir aracın kolaylıkla ticari araca çevrilebileceğinden söz eder. Bu kararın çıkarılış sebebini de birçok kişinin ve hükümetin para kazanması için yapıldığını söyleyerek keyfi yönetime dair şunları aktarır: "*Taksici: Önemli devlet adamlarından biri birçok taksimetre aletini ithal etti. Bir ara aniden ülkede ki taksimetreleri toplayarak stokladı. Bütün yeni taksiciler ondan satın almaya başladı. Taksimetrelerin fiyatı bin cüneyhe yükseldi. Büyük bir ticaret! Kâğıt üzerindeki bir karar, hatta küçük bir imza insanların milyonlarca para kazanmasına sebep oldu. Yok, kaç sene sonra "Taksilerin sayısı arttı" diyecekler, ruhsat verilmesini yasaklayacaklar. Yine gün gelecek "Taksiler eskidir durumları çok kötü, önce yirmi yıl sonra on yılı geçkin araçlar için yeni bir karar çıkartmamız gerekir" diyecekler. Ütopik bir*

düşünce... Onlar sadece bir imza ile on binlerce insanı işsiz bırakacaklar... Açıkcası hükümet bizi fakirleştirmek, suç işlettirmek ve dilenciye dönüştürmek için elinden geleni yapmaya çalışıyor." (Alkhamissi, 2018: 136-137)

Romanın 20. monoloğunda taksici, gerçekleşen seçimlerin ardından, seçimlerin demokratik olmadığını, hükümetin istediği şekilde istediği yerlerden oy aldığını, istemediği bazı yerlerde ise muhalifleri olan Müslüman kardeşlerin kazanmasına müsaade ettiğini anlatır. Mısır'daki demokrasi anlayışını, Batı ve Amerika'yı da örnek göstererek anlatır. Keyfi uygulamaları kendi özelinde anlatarak, bir taksici olarak isterlerse arabasında muhakkak bir eksiklik bulabileceklerinden söz eder. Hiçbir şey bulamazlarsa dahi bakışını beğenmez seni tutuklayabileceklerinden söz eder. Bütün bunlara sebep olarak da şunu belirtir: *"Çeyrek yüzyıldan kalma bir hukuk sistemleri var. Mısır'daki hangi eve girseler yasak bir şey bulabilirler. Çünkü yasa belirlenmiş değil."* (Alkhamissi, 2018: 83)

Keyfi yönetime örnek olarak, romanın 28. monoloğunda, başkent Kahire'de yapılması planlanan "Kahire Uluslararası Taksi Projesi" hakkında, yazarın bir taksiciye görüşünü sorması üzerine, taksici, bu projenin göstermelik olduğunu anlatmak için şunları söyler: *"İlk etapta 150 taksiyi uluslararası yapacaklar, daha sonra 1500'e çıkaracaklar. Metropol Kahire'de 80.000 taksi var. Uluslararası taksiyi nerede bulabileceksin. Bu bir şeker tanesini Nil'e atmak gibidir. ... Ben ilk etapta endişeliydim. Yıllar geçtikten sonra hükümet her zaman ki gibi ne yapacağını bilmiyor. Sayıları ve ücretleri öğrenince konunun ülkedeki her şey gibi salt bir görüntü ve tatlı bir şekilden ibaret olduğunu anladım. "Gülümse; fotoğraf iyi çıksın!" tarzı bir sistem"* (Alkhamissi, 2018: 100)

Romanın 53. monoloğunda ise, yaklaşmakta olan seçimler dolayısıyla yazar ve taksici arasında geçen ve Mısırda halkın özgür iradesiyle, severek mevcut hükümete oy vermediğini; verenlerinde korkudan oy verenler olduğunu veya para sahibi, zengin kişilerin devletten bir menfaat sağlamak için oy verdikleri konuşulur. Ülkedeki adaletsizliği gözler önüne seren diyalog şu şekildedir: *"Ben: Belli ki sen Dünya'yı biraz siyah görüyorsun? Taksici: (öfkeyle) yetmiş milyon Mısır'lıdan kendi iradesiyle oy kullanan biri çıksın karımı boşayayım. Sadece anlaştığımız gibi milyonerleri unut."* (Alkhamissi, 2018: 188)

1.5. Siyasette Seçkinler Sorunu

Siyasette seçkinlik (elit) olma, kavram olarak, yüksek iktidar sahipleri, buna mensup şahsiyetler; İktidarı devamlı olarak elinde bulunduran ayrıcalıklı bir kesim olarak tanımlanmaktadır. (Dâver, 1965: 519) Bununla ilgili olarak romanın 36. monoloğunda, yaklaşmakta olan seçimler için adayların resimleri ve kısa özgeçmişleri gazetelerde yayınlanmasıyla, olayın aslında bir oyundan ibaret olduğu, hükümetin Batıya ve Amerika'ya yaranmak ve gelen yardımların devam etmesi için bir tiyatro oynamakta olduğu anlatılmaktadır. Hükümetin tek başına bu tiyatroyu oynayamayacağı, bunun için de oyunculara ihtiyaç duyulduğu belirtilmekte, ayrıca onlara bu iş için yüklü miktarda para ödendiği belirtilmektedir. Hatta bu iş için Hüsnü Mübarek karşıtı olan insanların dahi bu paraları almak için aday gösterildiği ile ilgili olarak şu diyalog geçmektedir. *"Sırf devlet yardımı alabilmek için esasen Mübarek karşıtı olan bir aday, kendisinin bizzat Mübarek tarafından aday gösterildiğini söylemiş. Aslında kendisine inanmadığını; ancak böyle olduğuna dair yemin ettiğini söyledi."* (Alkhamissi, 2018: 128)

Aynı sosyal problemle ilgili olarak romanın 49. monoloğunda konuyla ilgili olarak, Hüsnü Mübarek'in kötü ve baskıcı yönetimine rağmen yapılmış olan metro yatırımına ve referandum

ve anayasa değişikliği için insanların astıkları pankartlar üzerine geçen diyalog şu şekildedir: *"Dostum korkuyorlar. Başka bir şey değil. Biraz ilerleyince üzerinde "Annesinin karnındaki bir bebekten de EVET Mübarek" diyen bir afişe rastladık.... Taksici: Üzerinde "Hepsine toptan Mübarek'e Mübarek'in oğluna ve Mübarek'in torununa EVET" diyen afişten daha ilginçini görmedim."* (Alkhamissi, 2018: 176)

1.6. Pasifize Edilmiş Yığınlar

Mısırın tarihine bakıldığında, geçmişten gelen sömürge düzeninin oluşturduğu ve sonrasında askeri darbeler neticesinde iş başına gelen hükümetlerin, baskıcı ve zorlayıcı yönetimleri nedeniyle halk, maruz kaldığı bu baskıcı politikaların bir sonucu olarak, istemese de sindirilmiş ve pasifize edilmiş bir toplum haline gelmiştir. Konuyla ilgili olarak romanın 45. monoloğunda, yazarın bindiği taksi, bir yayaya çarpar. Ancak yaya, hiçbir şey olmamış gibi kalkar ve koşmaya devam eder. Yazarın, yayanın hastaneye götürülmesi gerektiğini söylemesi üzerine taksici, hafif çarptığını bir şey olmadığını söyler. Hastaneye gidilirse de bir şey değişmeyeceğini belirterek şunları söyler: *"Ben hükümetin gözünde sıradan bir insanım biliyor musun? Mısır da insan, içine toprak konulmuş kolay kırılan bir bardak gibidir. Oadaki toprak ise sonunda havaya uçar gider. Toprağı toplamanın imkânı yoktur; çünkü çoraktır ve uçar gider. Bu ülkede insan, uçan bir toprak gibidir. Kıymeti yoktur."* (Alkhamissi, 2018: 162)

1.7. Otorite Sorunu

Otorite kavramı, yetki kurma, sulta, velayet gücü anlamındadır. (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1998: 1075) en temel anlamda otorite, meşru olan iktidar veya bir yönetim biçimi olarak tarif edilebilir. Geniş bir ifadeyle, herhangi bir zorlamaya mahal vermeden insanları veya toplumları yönlendirebilme gücüne otorite denilir. (Bal, 2014: 248,250)

Romanın 46. monoloğunda konuyla ilgili olarak, yazar ve taksici arasında İskenderiye'nin el-İttihâd takımının bir oyuncusunun sahte pasaport düzenlediği, sahte vize aldığı ve sahte mühür kullandığının ortaya çıkması üzerine, benzer olayların şarkıcılar arasında da olduğu konuları konuşulur. Bu konu: *Taksici: Mısır'da sahtekarlık, bir çay içmek gibi... Ben: Neden? Taksici: Problem, herkeste üç beş kuruş var. Bu parayla her şey yapılabilir. Devletin itibarı azaldı, maddi güç, hükümetin saygınlığından daha önemli hale geldi. Sahte pasaport alabilir, herhangi bir kimliğin bilgilerini değiştirebilirim. Sürücü belgeme el konulsa para karşılığında derhal evime gönderilir. Her türlü ihtiyaç tezgâhta satışa arz edilmiştir..."* (Alkhamissi, 2018: 166, 167) ifadeleri ile anlatılmaktadır.

Aynı konu özelinde romanın 57. monoloğunda, taksicinin sürücü ruhsatını yenilemek için günler süren ve farklı birçok yerde yapması gereken işlemler ve düzenleyeceği evraklar için verdiği mücadele ve bitmeyen bürokratik işlemler neticesinde içinde bulunduğu psikolojik durum taksicinin diliyle şöyle anlatılmaktadır: *"Uyurken sayıklıyordum. Dosyayı bulacaklar mı? Bilgisayar tamir edilecek mi? Ruhsatı alabilecek miyim? Adeta bitmeyen bir kâbus! Bize neden böyle davrandıkları hakkında bir fikrin var mı?"* (Alkhamissi, 2018: 203)

2. Eğitim

2.1. Fırsat Eşitsizliği

Eğitimde fırsat eşitliği, mevcut, sağlanan imkanlara ve kaynaklara ulaşabilme veya onlardan yeterli ve adil bir şekilde yararlanma olanağıdır. (Tan, 1987: 251) Aynı doğrultuda, eğitimde fırsat eşitsizliği de bu durumun tam tersi olarak ifade edilebilir. Bu konuyla ilgili olarak romanın 29. monoloğunda, Mısır toplumunun geçim sıkıntısından sonra en önemli meselesinin eğitim olduğundan söz edilir. Mısır'da iyi yetişmek isteyen her bireyin, özel ders alması gerektiği ve bu özel ders ücretlerinin de çok yüksek olduğu vurgulanır. Eğitim konusunda vatandaşların tamamının aynı seviyede eğitim görmediği, ayrıcalıklı bir kesimin bu konuda önde olduğu şöyle anlatılmaktadır: *"Efendim, herkese eğitim, gerçekleşmeyen güzel bir rüya gibidir. Kâğıtta eğitim su ve hava gibidir. Herkes için zorunlu; ama gerçekte zenginler bu eğitimden yararlanıyor çalışıp para kazanabiliyorlar. Yoksullar ise okuyamıyor çalışıp para kazanamıyorlar. Evlerde, kaldırımlarda ve kahvehanelerde oturuyorlar iş bulamıyorlar."* (Alkhamissi, 2018: 103)

Fırsat eşitsizliğine verilebilecek en iyi örneklerden birisi de romanın 56. monoloğunda geçmektedir. Konuyla ilgili olarak, yazar bindiği taksi şoförünün çok genç ve oldukça sinirli biri olduğunu görür. Davranışlarından, dinlediği müzikten ve arabasına astığı resimlerden kendisinin Hristiyan olduğunu anlar. Kısa bir diyalogdan sonra sakinleşen taksici, davranışlarının sebebini ailesinde başarılı tek kişi olan kardeşinin edebiyat fakültesi sosyoloji bölümünde araştırma görevlisi olduğunu ve maruz kaldığı ayrımcılığı şöyle açıklar: *"Tezini yöneten danışman hoca tez savunma tarihini bir kez daha ertelemiş. O....çocuğu Hristiyan olduğu için eziyet görüyor. Edebiyat fakültesinde Hristiyanların önünü kesmek için bir çete oluşturmuşlar."* (Alkhamissi, 2018: 196)

2.2. Genel Eğitim Sorunları

Konuyla ilgili olarak romanın 29. monoloğunda eğitim çağında çocukları olan bir taksiciyle konuşan yazar, taksiciden konuyla alakalı olarak baştan sona olumsuz sözler duyar. Çocuğunun 6. sınıfı okuduğunu ancak adını dâhi yazmayı bilmediğinden yakınan taksici, bu durumun kendisine has bir olgu olmadığını, çocukların çoğunun kopya çekerek sınıf geçtiğinden söz eder. Başarılı olanların da özel dersler sayesinde, ilerlediğini ve mevcut eğitim sistemiyle ilgili olarak şunları anlatır: *"Taksici: Okul da ne? Sana adını yazmayı bilmiyor diyorum bana okuldan bahsediyorsun. İşte bayım bu parasız eğitim, kaybolan birçok şey gibi güzel bir rüya oldu; o zaman hiçbir ücret ödemez ve hiçbir şey alamazsın. Kötü olanı biz aynı zamanda ödüyoruz. İlkokulda kitaplar için 40 cüneyh, ortaokul ve lisede 80 ve 100 cüneyh ödüyoruz. Ödeme yapmadığımız zaman kitap yok. Yani sistem ya ödeyeceksin ya da kitapsız kalacaksın şeklinde."* (Alkhamissi, 2018: 102)

Ayrıca romanın 29. monoloğunda, yazar taksiye bindiği esnada, okuldan çıkan çocuklar hakkında, taksiciyle mevcut eğitim sistemi üzerine konuşur. Taksici, ailelerin çocukları okula göndermelerinin bir delilik olduğunu belirtir. Sebebini de şöyle açıklar: *"Taksici: Çocuklar okullara gidiyorlar, ama hiçbir şey öğrenmiyorlar. Ailelerin yardımıyla on yılı aşkın süreyle özel ders alıyorlar. Bu işin sonunda, aile elindekini avucundakini kaybediyor çocuklar da hiçbir iş bulamıyor. Anlayacağın aptallık üzerine aptallık... Gördüğün gibi sonunda o çocuklar caddeleri doldurmakta, okullara giden çocuklar okullardan gelen çocuklar. Benzini pislik ve kirlilik, boş yere bir koşturmaca."* (Alkhamissi, 2018: 154, 155)

2.3. Batıl İnanç

Batıl inanç, doğa üstü olaylara inanma, gizli ve akıl dışı güçlere karşı zaaf, kehanetlere aşırı derecede bağlı olmak anlamındadır. (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1998: 245) İnsan, bazı zamanlar irrasyonel davranışlar gösterme eğilimindedir. Gelişen birtakım olayları değerlendirirken, bazen bilgi eksikliği bazen de ön yargıları nedeniyle yanlış, mantıksal bazı çıkarımlarda bulunur. Kişi, yaşadığı çevre içinde bazı uyarıcılarla etkileşim içindedir. Maruz kaldığı bu etkileşimler sonucunda olaylar arasında birtakım bağlantılar kurar. Bu işlemi yaparken vardığı sonuçlar, bazen gerçek olmakla beraber bazen yanlış yorumlamalar ortaya koyabilir. Bu yanlış yorumlamalar zamanla pekişerek batıl inanca dönüşür. Sonuç olarak, tüm batıl inançların arka planında, yanlış olgusu vardır. Başka bir deyişle, batıl inanç, yanlış sebep-sonuç ilişkisine dayanmaktadır. (Köse ve Ayten, 2009: 52)

Batıl inanç üzerine romanın 44. monoloğunda, yazar, bindiği taksinin şoförü tarafından istememesine rağmen Sultan Hasan Mescidine götürülmüştür. Burada taksici, yazardan kendisi için dua edilmesini istemiştir. Yazarın sebebini sorması üzerine taksici, dairesinde cinlerin yaşadığından bahseder ve evinde yaşadığı olağandışı bazı durumlar hakkında bilgi verir. Maddi imkânı olmadığı için de taşınmadığını anlatır. Bu işleri bildiğini düşündüğü insanlara danıştığını ve kendisine evinde cinlerin olduğunun söylendiğinden bahseder. Söz konusu bu işlerden anlayan kişi, *"Eşime "Cinlerini oradan çıkarana kadar tırnaklarını kes." dedi."* (Alkhamissi, 2018: 159) ifadesini kullanır.

3. İktisat

3.1. Yoksulluk

Kavram olarak yoksul kişi, zengin olmayan, fakir kimse için kullanılan bir ifadedir. (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1998: 2458) Yoksulluk ise, genelde hane halkının, özelde bireyin minimum yaşam seviyesini devam ettirebilmesi için gerekli olan en temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumudur. Yoksulluğun, dünyanın her yerinde görülmesi mümkünken, yoğunlukla az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde görülür. (Taş ve Özcan, 2012: 424) Başka bir ifadeyle yoksulluk, maddi kaynakların yanında kültürel kaynaklardan da yoksun olma durumudur. (Karacan, 2017: 59)

Romanın 3. monoloğunda yazar, devam eden bir gösteri sırasında taksiye biner. Taksici devam eden gösterinin etkisiz ve işe yaramaz olduğundan, kendi zamanlarında yani yetmişli yıllarda yapılan gösterilerin çok etkili olduğundan, hatta hükümete geri adım attığından söz eder. Bahsedilen bu tarihin, "sonun başlangıcı" olarak tabir edildiğini, sonrasında hükümetin insanları yoksulluğa nasıl mahkûm ettiğini ve etkilerinden şöyle söz eder: *"O andan itibaren hükümet içimize açlık korkusunu saldı. Her kadın, kocasının elini tutup ona "çık git çalış, yoksa çocuklar açlıktan ölecek." diyordu. Mısır halkının karnına açlık tohumu ektiler. Herkes korkudan canını kurtarma çabasındaydı"* (Alkhamissi, 2018: 21)

Romanda üzerinde en çok durulan hususlardan birisi olan yoksulluk hakkında 45. monologda, Suudi Arabistan'da batan bir tekne ile ilgili konuşan taksi şoförünün, batan teknede olan kişilerin yokluktan dolayı orada olduklarından, aslında ölüm sebeplerinin yoksulluk olduğundan şu ifadelerle bahseder: *"Sonra efendim bak teknede kim vefat etti? Sudi Arabistan'a giden zavallı gariban işçiler vefat etti. Uçak pahalı. Ucuz olduğu için tekne ile gidiyorlar. Bu tür felaketler bugünlerde bizim gibi zavallıların başına geliyor. Onları teker teker seçiyor bütün bunlardan sonra benden yaya olarak hastaneye gitmemi istiyorsun."* (Alkhamissi, 2018: 163)

Aynı konu üzerine 46. monologda ise, Mısır toplumunun içinde bulunduğu yoksulluk durumun bir sonucu olarak, genç bir kız çocuğunun, geleceğe dair kurduğu hayali ile ilgili olarak şu ifadeler kullanılmaktadır: *"Benim kızım henüz küçük; 16 yaşında. Bu yaş bizim dönemimizde aşk ve hüznün çağıydı. Birlikte oturur Ümmü Gülsüm'ü dinlerdik. Kör olası kızım bana, "Aşk dediğin ne ki, anlamsız bir şey. Ben zengin bir adamla evlenmek istiyorum. Onu sevip sevmemem önemli değil. Önemli olan zenginlik." diyor. Bende ona: "Dünyada aşk ve sevgiden daha değerli bir şey yoktur. Sevgi bize yaşadığımızı hissettiren bir olgudur. Aldığımız bir nefestir, Annene tahammül etmeme neden olan şeydir." diyorum... Kızım bana: "Dünyada paradan daha değerli bir şey yoktur." diyor. "* (Alkhamissi, 2018: 167)

47. monologda, yazar bindiği takside şoförden başka birinin daha olduğunu fark eder. İkisi de oldukça üzgün olup beraber ağlamaktadırlar. Şoförün yanında oturan da aslında taksi şoförüdür ve ikisi de kardeştir. Yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle uzun süre çalışmamış ve ciddi anlamda borçlanmıştı. Ameliyattan önce aldığı bin cüneyhi ödemek zorundadır. Şayet ödemezse ceza evine girecektir. Kardeşinden borç istemek için Kahire'ye gelmiştir. Ancak kardeşinin durumu da onunkinden farklı değildir. O da kendisi gibi ameliyat olmuş ama hala çalışmaya devam etmektedir. İçinde buldukları yokluk durumunu göstermesi açısından şu ifadeler önemlidir: *"Ancak asıl mesele şudur: Dev adamın, gulyabanilere, anka kuşuna ve vefalı bir dosta kavuşması, 1000 cüneyhe sahip olmasından daha kolaydır. Mesleki sürücü belgesini yenilemek üzere yaptığı birikimin hepsini 3 taksit olarak satın aldığı buzdolabının peşinat ödemesine vermiştir... Şayet eşini satsa bu miktarı elde edemeyecektir... "* (Alkhamissi, 2018: 170)

Yoksulluk hakkında son olarak 48. monologdan bahsetmekte fayda vardır. Yazar, halkın içinde bulunduğu yoksulluk durumunu anlatan bir tweetten bahseder. Söz konusu bu tweet şu şekildedir: *"Bu koltukta oturarak belim bükülecek. Şiddetli bel ağrısından geceleri dinlenmenin ne olduğunu bilmem. Taksi çok eski ve dökülüyor. Yazın motorun sıcaklığı ayağımı ve vücudumu yakıyor; kendimi dönerin başındaki kebabçı gibi hissediyorum. Aramızdaki fark o nefis et kokusunu alırken ben berbat benzin kokusunu alıyorum."* (Alkhamissi, 2018: 173)

3.2. Kapitalizm

Kavram olarak, anamalcılık ifadesinin karşılığıdır. (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1998: 1198) Sermayecilik olarak da ifade edilebilir. Öte yandan Kapitalizm, piyasaya tamamen sahip olmak ve piyasayı kontrolü altında tutmak isteyen ekonomik yöntem demektir. Marx'ın tabiri ile üretim ile emek arasındaki yabancılaştırıcı ilişkiye dayanma işidir. (Alptekin, 2015: 232) İnsanlar, bu düzene mahkûm edilmiş bir şekilde, belirli hedeflere ulaşmak için tüm gayretleriyle çalışarak bu düzenin çarkları arasında ezilerek hayatlarını idame ettirirler.

Romanın 4. monoloğunda yazar seyrettiği filmde sonra sinemadan çıkar. Durdurduğu taksiye bindikten sonra, şoförün uyuduğundan dolayı taksinin hareket etmediğini fark eder. Yazar, onu uyandırır ancak kendisinin hareket halinde de uyukladığını fark eder. Bu durumun sebebini taksici şöyle açıklamaktadır: *"Taksici: İşin aslı, 3 gündür taksidedim, hiçbir yere kıpırdamadım. Ben: 3 gün mü? Nasıl yani? Taksici: Bugün ayın 27'si 3 günüm kaldı ve 3 gün sonra arabnın taksitini ödemeliyim. Araba ona ayda 1200 cüneyhe mâl olmuştu. 3 gün önce karımı üç talak (boşama) üzerine yemin ettim. Dedim ki: Arabanın son taksitini ödemedem eve dönmeyeceğim. Yanımda 200 cüneyhten param yoktu. Taksiye bindim ve sadece tuvalet ihtiyacımı karşılamak için çıktım onun dışında karıma olan sevgimden dolayı hiç çıkmadım. Burada yiyorum, burada*

içiyorum, sadece uyumuyorum. Zira taksici parası lazım ve ay sonunda onu ödemem lazım. "

(Alkhamissi, 2018: 24)

Kapitalizm ile ilgili olarak romanın 5. monoloğunda, taksiciye göre ekonominin bozulma sebebi insanlardır. Taksici, kapitalizmin insanları sürüklediği bu durumu; *"Taksici: Ekonominin bozulama nedeni insanlardır! İnanır mısın Mısır gibi bir ülkenin halkı yılda yirmi milyar cüneyhi aşkın parayı telefona ödüyor... Yirmi milyar cüneyh; yani iki üç sene telefon görüşmesi yapmasak Mısır çok değişirdi, uçardı... Halk çok meraklı vallahi! Hiçbir şey yemez; ama herkesin elinde bir mobil telefon ve ağzında sigara. Akıl sahibi her erkeğin parası iki musibete gidiyor; telefon ve sigara. Sonra da derler ki ülke batıyor, elbette batar. Halkın paraları 4 büyük şirketin cebine akıyor. İletişim, Mobinil, Vodafone ve Doğu Tütün Şirketi... Bence reklamların mutlaka yasaklanması gerekir... Yalanların dünyası olan bu reklamlar, geç-gündüz gözler önünde. Caddede yürürsün reklamlar... Radyoyu açarsın reklamlar... Eve varır televizyonu açarsın... Hepsi rezillik ve yalan. İnsanlar hayvan gibi çalışıyor ve ilanların, reklamların peşinde koşuyorlar. Para harcıyorlar."* (Alkhamissi, 2018: 27-28) ifadeleri ile anlatmaktadır.

Aynı konuya romanın 25. monoloğunda tekrar değinilmiştir. Yazar, finalde karşılaşacakları Fildişi Sahilleri ile oynayacakları maçın sonucunu taksiciye sorması üzerine taksici, maç izlemediğini ve futbolla ilgilenmediğini anlatır. Futbolun zengin insanların işi olduğunu, oğlunun bilet istediğini ancak kara borsa da dahi uygun bir bilet bulamadığından söz eder. İnsanların futbol bileti almak için nasıl uğraştıklarını anlattıktan sonra şu ifadeleri kullanır: *"Oğluma karaborsadan bilet satın almaya çalıştım ama fiyatı 200 cüneyh. Bu üçüncü sınıf bilet fiyatı. İkinci sınıf için talep edilen fiyat 300 cüneyh, birinci sınıf ise 500 cüneyh. Yani en ucuz bilet bir maaş kadar."* (Alkhamissi, 2018: 93)

3.3. İşsizlik ve Göç

İşsizlik, çalışma arzusu ve gücünde olup, ekonomik olarak mevcut ücrete razı olan kişinin istihdam edilmemesi durumudur. (Çelik ve Arslan, 2018: 68) İnsanların, başta ekonomik ve güvenlik gibi sebepler olmak üzere çeşitli nedenlerle buldukları yeri, ferdi veya kitleler halinde değiştirmeleri durumuna göç adı verilmektedir. (Ekici ve Tuncel, 2015: 10) İşsiz kavramı ise, çalışmaya hazır olmanın yanında belli bir ücrete razı olan ve belirlenen saatler oranında çalışmaya razı olmuş, ancak iş bulamayan kişi olarak tanımlanmaktadır. (Adak, 2010: 108) Yukarıda yapılan tanımlamaların ışığında bireyler veya kitleler işsizlik durumundan çıkmak için çeşitli yollar denemektedirler. Bu yollardan biri de buldukları yeri terk etmek olan göç hadisesidir. (Çelik ve Arslan, 2018: 68)

14. monologda, yazar bindiği taksinin şoförünün hiçbir yeri tanımadığını fark eder. Taksici, Mısır'a Asvan denilen bir bölgeden göç ederek gelmiş bir geçtir. Geliş sebebi olarak da Asvan'da yapılması planlanan bir projenin başarısız olmasını gösterir. Geldikten sonraki durumunu ise şu sözlerle ifade eder: *"Ben: Ne kadar süredir Kahire'desin? Taksici: Üç aydır. Sekiz arkadaş geldik, Bulak Aldokror'da 80 cüneyhe bir oda kiraladık. Her birimiz 10 cüneyh ödüyoruz. Bir kahvede bu arabanın sahibi ile tanıştım. O zamandan beri taksicilik yapıyorum."*

İş için sürücü belgem var...Ben: Burda kalmayı istiyor musun? Taksici: Ne biçim bir soru. Neden geri döneyim?" (Alkhamissi, 2018: 63)

3.4. Gelir Dağılımı Problemi

Bir ülkenin toplam kazancının nüfusuna bölünmesine gelir dağılımı denilmektedir. Toplumda, üretime katılan bireylerin kazandıkları, ekonomiye olan katkıları üzerinden eşit dağıtılmıyorsa, gelir dağılımı problemi söz konusudur. (Ayyıldız, 2017: 132-133) Diğer bir ifadeyle gelir dağılımı, ekonomik olarak bir dönemde ortaya konulan gelirin, bu üretimi ortaya koyan kişi, gurup vb. arasında bölüşülmesini ifade eder. Ayrıca aynı oranlara sahip iki kesimin var olan milli gelirden aldıkları payın farklı olması, o toplumda gelir adaletsizliğinin olduğunu göstermektedir. (Kubar, 2011: 229-230)

Bu doğrultuda, romanın 24. monoloğunda yazar, gerek şoförüyle gerek araba markasıyla diğerlerine benzemeyen bir taksiciye biner. Sürücü, aslında taksici değildir. Bu işi ek gelir elde etmek için ayrıca yapmaktadır. Asıl mesleği ise bir ticari firmada muhasebeci olarak çalışmakta ve aynı zamanda mastır yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır. Ancak tüm bunlara rağmen iyi bir yaşam için fazlasıyla çalışmakta ve neden bu halde olduğunu da şu sözlerle ifade etmektedir: *"Taksici: Ayda 450 cüneyh alıyorum. İslâm ve Suha adında çocuklarım var. Bu para yiyecek, yol, giyecek, ilaç ve beklenmedik bir anda ortaya çıkan problemler için gerekli paranın kalanı ayın ilk on gününde tükeniyor. Bu süt almadan önceki durum! Benim iki çocuğumun süte ihtiyacı var. Annelerinin hamilelikten sonra kalsiyum eksikliği sorunu başladı. Doktor ona süt içmesini tavsiye etti. İnanabiliyor musun? Her ay süt için 100 cüneyh harcıyorum. Fiyatı 3.25 cüneyh. Süt içmenin sadece zenginlerin işi olduğunu söylersen haklısın. Fakat anneleri eve her gün süt getirmem için ısrar ediyor. Her şeyi mahveden sadece şu lanet olası süt değil. Fasülye 3 cüneyh, yağ 3,5 cüneyh. Ben mısır yağı veya diğerlerinden bahsetmiyorum. Onun fiyatı 6 cüneyh. Bu yüzden Mısır'da yaşayan bir insanın kendi maaşıyla yaşaması mümkün değil. Maaşlar 300-600 cüneyh arası, hiçbiri bundan yüksek değil. Peki, çözüm nedir? Ya hırsızlık ya rüşvet ya da işte böyle bütün gün çalışmak! Ben sabah 8 akşam 4 arası şirkette çalışıyorum. Akşam 5'ten gece 1'e kadar da taksicilik yapıyorum. Eve saat 2'de dönüyorum."* (Alkhamissi, 2018: 92)

4. Suç ve Şiddet

4.1. İşsizlik ve Yoksulluk Sebepli Suçlar

İşsizlik, suç ilişkisi konusunda kabul edilen kanı, işsizliğin suç işlenmesine sebep olduğu yönündedir. Bireylerin çalışmalarının sonucu elde edecekleri gelirin az olması, suç işleyerek kazanacakları gelirin göreceli olarak yüksek olmasına sebep olacaktır. Yasal gelirin düşük olması işsizliğe sebebiyet verecek, bunun neticesinde ise suç işlemeye dayalı aktivitelerle gelir elde etme eylemleri artış gösterecektir. İşsizliğin suç nedeni olmasını haklı gösteren bazı koşullar da mevcuttur. Bunlardan birincisi, kişinin işsizlik neticesinde toplumsal norm ve değerlere olan bağlılığını zayıflatıcı etkisidir. Bu etki sebebiyle kişi, eşini dövme, çocuklarına kötü muamelede bulunma, hırsızlık, uyuşturucu ve alkol gibi davranışlar sergilemeye eğilimli olabilir. İkincisi, işsizliğin kişide yoğun bir dışlanmışlık duygusu uyandırmasıdır. Bunun da bireyde kendini ispat etmek için yasadışı yollara başvurmasına sebebiyet vermesine neden olur.

Sonuç olarak işsizlik gerek dolaylı gerekse de doğrudan suç işlemeye neden olmaktadır. (Ata, 2011: 121-122)

Romanın 52. monoloğunda taksi şoförü, daha önce gerçekleşen bir bombalı eylemin faillerinin aslında suçsuz olduklarını, bu eylemi ekonomik sebeplerden dolayı işlediklerinden söz eder. Yazar ise, bu tür insanların ekonomiye zarar verdiklerini söylemesinin ardından, taksici konuyu şu ifadelerle açıklamaya çalışır: *"Taksici: (Bana tiksinierek bakarak) Efendim hangi ekonomiden bahsediyorsun? Biz uzun zamandır açıklık sınırına ulaştık. Bundan daha kötü bir durum yok. Ülkedeki insanlar birbirlerinin mallarını çalmaktan başka bir iş yapamıyorlar. İşte ekonomi bu."* (Alkhamissi, 2018: 186)

4.2. Hırsızlık ve Gasp

Hırsızlık, çalma eylemine karşılık gelen sözdür. Bu eylemi yapan kişiye de "hırsız" denilmektedir. (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1998: 988-989) Terim olarak hırsızlık, başkasına ait olan bir mal varlığını, bir fayda sağlamak amacıyla bulunduğu yerden alma işlemine denilmektedir. Faydalanılan bu varlık, ister maddi isterse de manevi olsun eylem değişmemektedir. (Şeyhanlıoğlu, 2010: 10)

Bu konu bağlamında romanın 26. monoloğunda yazar, akşam saat 10'da 6 Ekimde bulunan basın enformasyon müdürlüğündeki randevusuna gitmek için taksiye binmek istemektedir. Ancak geçen taksilerden hiçbiri durmamaktadır. Bir süre geçtikten sonra taksinin biri durur ve onu iyice inceledikten sonra taksiye alır. Bunun sebebini soran yazara cevap olarak, o bölgenin sıkıntılı bir yer olduğunu söyler ve önceki taksicilerin bundan dolayı durmadığını belirtir. Sıkıntının sebebini soran yazara, taksici şu ifadelerle cevap verir: *"Taksici: Böyle gece vakti, bomboş bir yerde 6 Ekim özellikle bugünlerde sıkıntılı... Bazı müşteriler bir taksiye biniyorlar; taksiciye kendilerini 6 Ekim'e götürmesini söylüyorlar boş bir yere varınca şoförün üzerinde ne varsa alıp onu nehre atıp arabayı alıp kaçıyorlar. Şoförlerden biri karşı çıkınca onu kesiyorlar."* (Alkhamissi, 2018: 96)

Aynı konunun devamı niteliğinde olan 37. monologda ise yazar, taksinin normal güzergahının dışında farklı bir güzergahtan gitmeye çalıştığını görür. Sebebini sorduğunda taksici, sebebini şöyle açıklar: *"Taksici: Taksiye Zemalik'ten güzel giyinişli düzgün görüntülü biri bindi ve bana "el-Maadi'ye beni götürür müsün?" dedi. Ben de "evet" dedim. Bana "Önemli değil; Garden City'ye girelim kız kardeşime bir ilaç alayım sonra el-Maadi'ye devam ederiz" dedi. Ben "Tamam önemli değil" dedim. Garden City'ye girdik. Eczanenin önünde durduk. İnip bir dakika sonra döndü. Bana cüzdanının yanında olmadığını fark ettiğini, ez-Zemalik'e dönmek zorunda olduğunu veya el-Maadi'ye gidip aceleyle geri dönmemiz gerektiğini söyledi. Ben "Önemli değil zaten eviniz el-Maadi'de değil mi?" diye sorunca "evet" dedi. Ben "Sana ilaç parasını vereyim sen eczaneye onu ver, sonra seni el-Maadi'ye ulaştırdıktan sonra bana verirsin." dedim. İlaç parası 42 cüneyh tuttu. Ben ona 50 cüneyh verdim. İlaçları aldı. Eczaneden bir poşetle çıktı. İki üç adım sonra bir apartmanın önünde beni durdurdu ve bana "Bir dakika bekle sana para getiriyorum." dedi. Yarım saat onu bekledim. Gelmedi. Apartmana girip oraya buraya baktım; ancak onu bulamadım. Çıkıp eczaneye gidip eşkalini verdim. Doktor bana; "Evet yarım cüneyhe Rivo aldı ve eczanenin adını hatırlamak için bir poşet rica etti." O günden bu yana bu caddeden geçmek istemiyorum." (Alkhamissi, 2018: 131,132)*

Aynı monologda taksici gerçekleşmiş başka bir olayı ise, şöyle anlatmaktadır: *"Bir müşteri taksiciden yarım gün için 100 cüneyhe taksiyi kiralamak istemiş. Taksici "gün boyu sokaklarda dolaşmak" yerine bunun daha uygun olacağını düşünmüş. Onunla gün boyu Kahire semtlerini*

dolaşmış. Sonunda bir apartmanın önünde durmuş. Taksicinin kendisini 5 dakika beklemesini istemiş. Sonunda taksici apartmanın bir başka girişinin olduğunu öğrenmiş.” (Alkhamissi, 2018: 132)

4.3. Kaçakçılık

Sözlük anlamı olarak kaçakçılık, bir devletin yasalarına rağmen yapılan yasadışı ticaret faaliyeti; bir ülkeye gizli olarak, gümrüğü ödenmemiş, yasaklanmış mal sokma işi veya gizli olarak, sezdirmeden kaçırma işi olarak verilmektedir. Bu eylemi yapanlara da “Kaçakçı” denilmektedir. (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1998: 1144) Başka bir ifadeyle, ithalatı veya ihracatı yasak olan herhangi bir mal veya eşyanın, ülkeye sokulması veya yasaklı olan bu mal veya eşyayı gümrükten kaçırma eylemidir. (Aktaş, 2015: 114)

Romanın 39. monoloğunda taksi şoförü, hiçbir yeri tanımamaktadır. Mesleğini soran yazara cevap olarak kendisinin bir kaçakçı olduğunu belirtir. Bunun da merhum annesinin vasiyeti olduğunu söyler. Yaptığı işte de ülkesine faydalı olduğunu ve gurur duyulan bir iş yaptığını anlatır. Anne ve babasının vefatının ardından taksi şoförlüğü işine başladığını ve yazarın sorusu üzerine de nasıl kaçakçılık yaptıklarını şöyle anlatmaktadır: “*Taksici: Her bir şahsın free shoptan altı sigara kartonu satın alma hakkı var. Biz Libya’ya gidecek kişilerle anlaşıp onların pasaportlarıyla altı karton sigara satın alıyoruz. Altı karton sigara 175 cüneyh ediyor. 10 cüneyhi pasaport sahibine veriyoruz. Bize 185 cüneyhe mal oluyor. Günde iki yüz pasaport satın alıyoruz. Aldığımız sigara kolilerini Libya’ya kaçırıyoruz. Gümrük kolay. Arabayla geleni arıyorlar yaya olanlar hiçbir sorun olmadan geçebiliyorlar. Kumaştan çantalara koyup omuzumuzda taşıyorduk. Libya’ya çıkardığımızda 40-45 dinar arası satıyoruz. O günlerde dinar 4.75 cüneyh idi. Yani her bir pasaport 20 cüneyh kazanç getiriyor. Toplamda günde 4000 cüneyh elde ediyorduk. İşte bu işimizdi. Bereketli bir iş!”* (Alkhamissi, 2018: 140-141)

4.4. Eşitsizlik ve Ayrımcılık

Romanın 45. monoloğunda taksi bir yayaya çarpar. Yaya durmadan kaçır. Ancak yazar onu hastaneye götürme konusunda ısrarcıdır. Taksici ise, ona bir şey olmadığını buna rağmen hastaneye giderlerse büyük sıkıntı çekeceklerinden söz ederek şunları anlatır: “*Taksici: Eğer hastaneye gitseydik sorgu sual hiç bitmezdi. Oradan hiç çıkmazdık. İyi niyetli olduğuma inanmazlardı ve her türlü zorluğu çıkarırlardı. Ademoğlunun onların nazarında hiçbir değeri yok para kadar bile... Gemide olan şeyi görmedin mi? Birçok insan öldü. Devlet sadece seyrediyor. Cenazeye değer vermiyorlar; affedersiniz ölünün köpek kadar değeri yok.”* (Alkhamissi, 2018: 161-162)

5. Mekân

5.1. Şehir Hayatı ve Sorunları

Aralarında herhangi bir duyarlılık veya düşünce bağı olmayan insanların beraber veya birbirlerine çok yakın bir şekilde yaşayıp birlikte çalışması, toplumda rekabet ortamının oluşmasına, öte yandan ilerleme güdüsünün verdiği psikoloji ile beraber karşılıklı sömürü anlayışının artmasına sebep olmaktadır. Şehirlerde oturan kitlelerin kişisel olarak karşı tarafla bir ilişki kurma durumu çok zayıftır. Bireyin bu durumu onu kontrol eden mekanizmanın da zayıf olmasına sebep olmaktadır. (Açıkgöz, 2007: 76)

Şehir hayatı ve sorunları üzerine 27. monologda yazarın kızı olan Meyy, el-Cezira Kulübüne gitmek üzere babasının da teşvikiyle ilk defa tek başına taksiye biner. Mesafe kısa olmasına rağmen tecrübe kazanması için teşvik edilmiştir. Kızın bindiği taksinin şoförü, kırk yaşlarında bir kişidir. Yolculuk esnasında kız ile taksici arasında geçen diyalog şu şekildedir: “*Taksici:*

Sen seks filmlerini Fransızca mı İngilizce mi seyrediyorsun? deyince Meyy, nasıl bir cevap vereceğini düşünmüş, ancak uygun bir cevap bulamayınca susmak zorunda kalmış. “Taksici: Benden korkma! Söyle gerçekten hangi dilde seks filmi izliyorsun? Sen “aaah” seslerini Fransızca mı yoksa İngilizce mi duymak istersin.” (Alkhamissi, 2018: 98) Bu durum karşısında ne yapacağını şaşırarak Meyy, araba durur durmaz elindeki parayı arabanın içine atarak oradan hızlıca uzaklaşır.

6. Aile ve Sağlık

6.1. Kadın Problemleri

Şüphesiz, yaşanan toplum içinde kadınların önemli bir yere sahip olduğu kesindir. Ancak kadınlar, toplumda olması gereken yerde olmayıp hak ettikleri değeri de maalesef görememekte dirler. Maruz kaldıkları aile baskısı veya mahalle baskısı neticesinde ciddi sıkıntılar çekmektedirler. Bu doğrultuda romanın 11. monoloğunda taksici, başından geçen bir olayı yazara anlatırken, bu duruma dikkat çekmektedir. Arabasına binen örtülü bir bayanın bir süre sonra örtüsünü açtığını, üstünü düzelterip süslendiğini, elbiselerini değiştirip makyaj yaptığını anlatır. Kısa bir sürede, bambaşka birine dönüştüğünü söyler. Kendisinin sebebini sormamasına rağmen kadının neden böyle yaptığını anlatmaya başladığını şu sözlerle ifade eder: *“Taksici: Kısa bir sessizlikten sonra kız konuşmaya ve hikayesini anlatmaya başladı. “Bakın efendim, orada bir lokantada garson olarak çalışıyorum. İyi bir iş ve saygınlığı olan bir bayan olarak şerefimle onurumla çalışıyorum. İşimde güzel görülmeye ihtiyacım var. Evimde ve mahallede peçe giymeden çıkamam. Bir arkadaşım bana Atabe’de bir hastaneden sahte iş sözleşmesi ayarladı. Ailem orada çalıştığımı zannediyor. Açık söyleyeyim burada oradakinden daha fazla kazanıyorum. Bazen burada aldığım bir günlük tips, oradaki bir aylık maaşım kadar oluyor. Arkadaşım bunu sır olarak tutmak karşılığında benden her ay 100 cüneyh alıyor. O bencil biri. Her gün kıyafetimi değiştirmek için onun evine uğradım; fakat bugün yapamadım. Bu yüzden kıyafetimi değiştirmek için taksiye bindim.” (Alkhamissi, 2018: 50-51)* Söz konusu bu ifadeler, Mısır’da kadın üzerindeki baskıyı göstermesi açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

6.2. Sağlık Kurumlarının Yetersizliği

Romanın 51. monoloğunda taksici, et olarak ne yiyeceklerini bilemediklerini, et ve balığın ateş pahası olduğunu, tavuğun ise sadece çorbasından içtiklerini ifade eder. Yaşadıkları bölgede kuş gribi olaylarının olduğunu ve yetkililerin ise, bu konuda duyarsız davrandığından söz eder. Mevcut kuş gribi sebebiyle yazar ile aralarında şu diyalog geçmektedir: *“Ben: “Tavuğun sadece ızgarasını yiyin; çünkü kuş gribi mikrobunu ölüyor muş.” diyorlar. Taksici: Aman yarabbi! Neyi öldürecek? Hayatımı garantiye alan ne var? Aslında neler yaşamakta olduğumuzu bilemezsin. Felaket. Ben Sakkara semtinde Yusuf Hapishanesi civarında oturuyorum. Mısır’da kuş gribi virüsünün bulaştığı ilk semt. Bizde sayısız kümes vardır. Binlerce tavuk öldü. Hükümete bildirdik. Görünen o ki hükümetin bir hazırlığı yoktu; bize bir şey yapamayacaklarını bildirdiler ve “Tamamını yakın.” dediler. Yemin ederim ki aynen böyle oldu.” (Alkhamissi, 2018: 183)*

Sonuç

Roman, çağdaş mısır toplumunun bir yansıması konumundadır. Yazar, yaşadığı toplumun problemlerini yine toplumun en aktif bireyleri sayılan ve hatırı sayılır bir çoğunluğu teşkil eden taksicilerin diliyle okuyucuya aktarmış ve bunu yaparken de halkın konuşma dilinden uzaklaşmamaya özen göstermiştir. Günlük konuşma diliyle (lehçe) yazılan eserler çok fazla ilgi

görmemesine rağmen bu eser, Mısırda bir yıl içinde 7 baskı yapmış en çok satanlar listesinde 75000 adet satarak büyük bir başarı yakalamıştır. Gördüğü ilgiden dolayı pek çok dile çevirisi yapılan bu roman, Mısır toplumunun yakın tarihi hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için bulunmaz bir eser konumundadır.

Roman, Kahire sokaklarında günlük yaşanan ve en sık konuşulan olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler de sunmaktadır. Bu eserin masa başında kurgulanarak yazılmamış olması, yazarın anlatılanları bizzat dinlemesi ve olaylara şahit olması, romanı özel kılan en önemli hususlardan birisidir. Okuyucuyu sıkmamak için romandaki her bir monolog, kısa ve olabilecek en net şekliyle yazılmıştır. Ayrıca söz konusu bu eser, Mısır toplumunun 25 Ocak devrimi dediği, tahrir olaylarına nasıl geldiğinin ip uçlarını da içerisinde barındırmaktadır.

KAYNAKLAR

- AÇIKGÖZ, Özkan (2007). “Şehir, Şehir Toplum ve Şehir Sosyolojisi”. *Sosyoloji Konferansları Dergisi* (35): 57-83.
- ADAK, Nurşen (2010). “Sosyal Bir Problem Olarak İşsizlik ve Sonuçları”. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi* 21 (2): 105-116.
- AKTAN, Coşkun Can (2001). “Siyasi Ahlak ve Siyasal Yozlaşma”. *Hak-İş Yayınları*: 51-69.
- AKTAŞ, Batuhan (2015). “Gümrük İşlemlerine Tabi Tutulmadan Ülkeye Eşya Sokma Suçu Üzerine Bir İnceleme”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* (121): 111-156.
- ALKHAMİSSİ, Khaled (2018). *Taksi*. çev. Ahmet Kazım Ürün. İstanbul: Mevsimler Kitap.
- ALPTEKİN, M. Yavuz (2015). “Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü sosyal Bilimler Dergisi* 5 (10): 231-241.
- ATA, Ahmet Yılmaz (2011). “Ücretler, İşsizlik ve Suç Arasındaki İlişki: Yatay-Kesit Analizi”. *Çalışma ve Toplum Dergisi* (4): 113-134.
- AYYILDIZ, Fatih Volkan (2017). “Gelir Adaletsizliğinin Sebeplerinin Araştırılması: Ampirik analiz”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 34 (34): 131-141.
- BAL, Hüseyin (2014). “Siyaset Teorisinde ‘Otorite’ Kavramı”. *Turkish Studies* 9 (2): 247-255.
- CİVELEKOĞLU, Tara (2016). *Reprise et Adaptation du Mythe du Deluge et de L’arche de Noe Dans: J’aurais Voulu Etre un Escargot de Souad Labbize, L’arche de Noe de Khaled Al Khamissi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi.
- ÇELİK, Rümeyza ve ARSLAN, İrmak (2018). “Göç ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Ampirik bir Uygulama”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (74): 65-75.
- ÇOBAN, Orhan (1999). “Bir Siyasal yozlaşma Türü Olarak Rüşvet ve Ekonomik Etkileri”. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 13 (1): 173-195.
- DÂVER, Bülent (1965). “Az Gelişmiş Ülkelerde Siyasi Elit (Seçkinler)”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 20 (2): 517-535.
- EKİNCİ, Süleyman ve TUNCEL, Gökhan (2015). “Göç ve İnsan”. *Birey ve Toplum Dergisi* 5 (9): 9-22.
- HARMANCI, Hasan (2016). *Abdurrahmân eş-Şarkâvî ve Kemal Tahir’in Romanlarında Sosyal Problemler*, Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- KARACAN, Rıdvan (2017). *Kapitalist Ekonomide Gelir Dağılımı ve Yoksulluk (Türkiye Örneğiyle)*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- KÖSE, Ali ve AYTEN, Ali (2009), “Batıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psikolojik Bir Analiz”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9 (3): 45-70.
- KUBAR, Yeşim (2011). “Bir İktisat Politikası Amacı Olarak Gelir Dağılımı: Türkiye Örneği (1994-2007) Analizi”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1 (2): 227-246.

PARLATIR, İsmail ve diğerleri (1998). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi. (Cilt: I, II).

ŞEYHANLIOĞLU, Mustafa Emrah (2010). *Hırsızlık Suçu*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Ceza Hukuku) Anabilim Dalı.

TAN, Mine (1987). “Eğitsel Fırsat Eşitliği (Sosyolojik Bir Kavram Olarak Gelişimi)”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 20 (1): 245-259.

TAŞ, H. Yunus ve ÖZCAN, Selami (2012). “Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma”. *International Conference On Eurasian Economies*. Mayıs 2012. 423-430.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

“Khaled Al Khamissi”. https://www.goodreads.com/author/show/3158133.Khaled_Al_Khamissi [22.08.2019].

“Khamīsī, Khā lid Overview”. <http://www.worldcat.org/identities/lccn-no2007052582/> [22.08.2019].

JAQUETTE, Elisabeth. “Khaled al-Khamissi on TAXI, the maqama, and Prime Minister Johnny Walker”. <http://www.full-stop.net/2013/04/01/features/essays/elisabeth-jaquette/khaled-al-khamissi-on-taxi-the-maqama-and-prime-minister-johnny-walker/> [22.08.2019].

JOHNSON, Alice. “Egyptian author gives fuel for thought”. <http://www.full-stop.net/2013/04/01/features/essays/elisabeth-jaquette/khaled-al-khamissi-on-taxi-the-maqama-and-prime-minister-johnny-walker/> [22.08.2019].

MARDİN ARAPÇA DİYALEKTİNDE TÜRKÇE DİLSEL VE KÜLTÜREL UNSURLAR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ABDÜLHADİOĞLU

Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Çokkültürlüğün ve çokdilliliğin hâkim olduğu Mardin’de, baskın dil olan Türkçenin yanında gerek sesbilgisi, gerek biçimbilgisi, gerekse sözdizimi bakımından fasih Arapçaya yakın olan ve bu özelliğiyle arkayık özellikler taşıyan Arapça diyalekti de konuşulmaktadır. Dünyanın farklı yerlerinde konuşulan birçok dil ile modern zamanda konuşulan Arapça diyalektlerinde olduğu gibi, Mardin Arapça diyalekti de birçok faktörün etkisiyle değişime maruz kalmış ve başta Türkçe olmak üzere farklı dillerden etkilenmiştir. Bu etkilenmenin sebepleri arasında sosyal, coğrafi ve kültürel sebepler zikredilebilir. Burada, Arapça ve Türkçeyi konuşabilen iki dilli bireylerin, bu iki dilden birini kullanım sıklığına göre konuşmuş oldukları diğer dilde de bazı değişimlerin meydana geldiği görülmektedir. Bu değişimlere, sentaks düzeyinde olduğu kadar, dilin bazı morfolojik özelliklerinde de rastlamak mümkündür. Türkçenin Mardin’de konuşulan Arapça diyalektinin fonetik, morfolojik ve sözdizimsel unsurları üzerindeki etkisi yanında, sözlü kültürün bir unsuru olan atasözleri üzerinde de etki bıraktığı görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak baskın dil olan Türkçeden dilbilgisel öğeler yanında kültürel öğelerin de alındığı görülmüştür.

Bu çalışmada, gerek dilsel gerekse kültürel açıdan Türkçenin Mardin Arapça diyalekti üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Arapça, Türkçe, Diyalekt, Kültür, Dil etkileşimi.

TURKISH LINGUISTIC AND CULTURAL ELEMENTS IN MARDIN ARABIC DIALECT

Abstract

In Mardin, where multiculturalism and multilingualism are dominant, Arabic dialect with archaic features, which is close to fluent Arabic in terms of phonology, morphology and syntax, is also spoken in addition to the dominant Turkish language. As in many languages spoken in different parts of the world and in Arabic dialects spoken in modern times, Mardin Arabic dialect has been subjected to change due to many factors and has been influenced by different languages, especially Turkish. Social, geographical and cultural reasons can be mentioned among the reasons of this effect. Here, it is seen that some bilingual individuals who can speak Arabic and Turkish have caused some changes in the other language according to the frequency of using one of these two languages. This change can be seen in syntax level as well as in some morphological features of the language.

In addition to the influence of Turkish on the phonetic, morphological and syntactic elements of the Arabic dialect spoken in Mardin, it is seen that it also has left an impression on the proverbs which are an element of oral culture. As a result of this, it is seen that grammatical elements as well as cultural elements are taken from Turkish which is the dominant language.

This study deals with the effect of Turkish on Mardin Arabic dialect in terms of both language and culture.

Keywords: Mardin, Arabic, Turkish, Dialect, Culture, Language Interaction.

Giriş

Çok kültürlülüğün ve çok dilliliğin yaygın olduğu Mardin’de konuşulan Arapça diyalekti, Türkiye’nin diğer bazı şehirlerindeki Arapça diyalektlere nazaran, fasih Arapçaya yakın olması ve arkayık özellikler taşıması bakımından ayrılmaktadır. Gerek sesbilgisi, gerek biçimbilgisi, gerekse sözdizimi bakımından fasih Arapçanın birçok özelliğini bünyesinde barındıran (Abdülhadioğlu, 2019: 3) bu diyalekte ait görsel ya da yazılı materyal olmamakla birlikte, özgünlüğünü ve orijinalliğini 1970’li yıllara kadar korumuş, ancak televizyonun insanların hayatına girmesi, yoğun göçlerin yaşanması, okullaşma oranının artması gibi sebeplerden dolayı farklı dillerden etkilenmeye başlamış ve kullanım alanı gitgide daralmıştır.

Diyalekt, bir dilin tarihsel, bölgesel, siyasal sebeplerden dolayı ses, yapı ve söz dizimi özellikleriyle ayrılan kolu şeklinde tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010: 152). Söz konusu bu farklılık, fonetik anlamda kendisini harflerin telaffuzunda, morfolojik olarak yapım ve çekim eklerinin oluşmasında, sentaks olarak da kelimelerin cümle içindeki kullanımı ve sıralanışında kendini göstermektedir. İçinde bulunduğumuz çağın en önemli özelliklerinden biri hızlı değişimdir. Bu değişim, toplumların sosyal ve kültürel özelliklerini etkileyip değiştirebildiği gibi, diller üzerinde de büyük bir etki bırakmaktadır. Dolayısıyla bu hızlı dönüşüm ve değişim ile beraberinde getirdiği etkiler, küçük grupların konuştuğu dil ve diyalektleri de etkilemektedir.

Mardin ve çevresinde konuşulan Arapça diyalekti, Türkçenin yanısıra Süryanca ve Kürtçe gibi dillerle de sürekli etkileşim halinde olmuştur. Süryanca ile Arapçanın aynı dil ailesine dâhil olmaları hasebiyle bu iki dil arasındaki karşılıklı etkileşimin olması gayet doğal bir durumdur. Bununla birlikte coğrafi ve kültürel etkileşimin bir sonucu olarak Kürtçe ile Arapça arasında da dil etkileşimine rastlanmaktadır. Ancak bu etkileşimde Arapçanın gerek dilsel gerekse kültürel anlamda baskın olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu anlamda Arapçadan Kürtçeye geçen kelimeler olmakla birlikte sayıları fazla değildir. Örneğin, *lavvāī* (kirlenmek, karman çorman olmak), *ba‘‘əğī* (canı sıkılmak), *dimašša* (yürümek), *ğammədī* (üşümek, donmak), *kaḫḫālī* (üşümek) gibi kelimeler, aslı Arapça olan ve Kürtçede kullanılan kelimelerden sadece birkaçıdır. Fakat bu kelimeler dışında yine aslı Arapça olan ve Kürtçeye ödünçleme yoluyla alınan bazı kelimeler, Mardin Arapça diyalektinde kullanılmamakla ve bilinmemekle birlikte, Kürtçe de kullanılmaktadır. Örneğin kuyu anlamına gelen ve Arapçada aslı *bi‘r* (بئر) şeklinde olan kelime, Kürtçede *bīr* (بیر) şeklinde hem kuyu anlamında, hem de anlam genişlemesine uğrayarak hafıza anlamında kullanılmaktadır. Mardin Arapça diyalektinde ise kuyu anlamında daha çok *ğub* (جوب) kelimesi kullanılmaktadır.

Yine Kürtçede hâ (ح) sesi olmamasına rağmen, Arapça ile yoğun bir etkileşimin sonucu olarak, içinde bu harfi barındıran birçok kelime kullanılmaktadır. Sıcakkanlı, şefkatli anlamına gelen hanūn (حنون) bu kelimelerden sadece bir tanesidir. Özetle, Türkçe dışındaki diğer dillerle etkileşim sınırlı iken, bu çalışmanın ileriki kısımlarında görüleceği gibi Türkçe ile karşılıklı etkileşim daha yoğundur.

Bu çalışmada, Mardin’de konuşulan Arapça diyalekti ile Türkçe arasındaki dilsel ve kültürel etkileşimlere örnekler üzerinden değinilecektir. Bu diyalekt ile ilgili daha önce de Albert Socin, Otto Jastrow, Hans-Jurgen Sasse ve George Grigore gibi farklı oryantalistler tarafından çalışmalar yapılmıştır (Acat, 2018: 29-44). Türkiye’de son dönemde yapılan çalışmalar arasında ise Mehmet Şayır’ın “Mardin’de Konuşulan Arapça Lehçenin Sesbilgisi, Biçimbilgisi ve - Sözdizim Bakımından İncelenmesi” başlıklı doktora tezi, Mehmet Şirin Çıkar ve Abdulhadi Timurtaş’ın “Mardin-Ömerli’de Kullanılan Arap Lehçesi Üzerine Dilsel Bir Tahlil” başlıklı makaleleri (Acat, 2018: 29-44), Ahmet Abdülhadioğlu’nun “Dilsel ve Kültürel Özellikleri Bakımından Mardin Arapça Lehçesi” (Abdülhadioğlu, 2019: 3-22) ile Hadra Kübra Erkinay Tamtamış’ın “Baskın ve Aracı Dil Kavramları Bağlamında Türkçenin Mardin Arapçasına Etkisi” (Tamtamış, 2019: 194-206) başlıklı makaleleri sayılabilir.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmanın önemli bir kısmı, saha çalışması esnasında derlenen verilere dayanmaktadır. Bu veriler, çoğu Mardin merkezde olmak üzere bağlı ilçe ve köylerde kişisel görüşmeler yapılarak ses kaydı şeklinde alınmıştır. Söz konusu kayıtlar, şahsî arşivimizde muhafaza edilmektedir. Çalışmada ayrıca 2016’da yürütülen ve Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen “Mardin ve Çevresi Arapça Sözlü Kültürü” isimli projede kapsamında elde edilen veriler de kullanılmıştır.

Makalede yer alan Mardin Arapça diyalektine ait kelimelerin latin harflerine aktarımında DİA’da uygulanan transkripsiyon sistemi kullanılmış, fonolojik yazım esas alındığından, söz konusu sistem dışında farklı şekillerde gösterilen ve bölge diyalektinde farklı şekillerde sesletilen bazı harfler aşağıda gösterilmiştir:

ı: ə, uzun sesletilen o harfi: ȫ, c: ğ, ş: š, v: w, uzun sesletilen e ve a harfleri: ā, imâle ile uzun sesletilen e harfi: ē, ç: č, j: ž.

1. Türkçe ile Mardin Arapça Diyalekti Arasında Dilsel Etkileşim

Tarihsel süreç içinde Türkçe ile Arapça arasındaki dilsel etkileşim, Türklerin İslamiyeti kabul etmesi ve dini bazı terimlerin alınmasıyla birlikte başlamıştır. Arapça, önceleri sadece Arapların kullandığı bir dil iken, fütuhatla birlikte diğer milletler tarafından da konuşulmaya başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak, her iki dilde de karşılıklı kelime alışverişleri olmuş, böylelikle Arapçadan Türkçeye binlerce kelime geçmiştir (İşler, 1997: 8) Coğrafi, tarihi, dini ve kültürel birçok faktörün etkisiyle çok dilliliğin olduğu Mardin’de, Türkçe ile Arapça arasında yoğun bir etkileşim bulunmaktadır. Değişme, dilin özünde var olan bir nitelik olduğundan (Aksan, 2009: 141) diğer dillerle ve özellikle Türkçe ile yoğun etkileşimin bir sonucu olarak, gerek burada konuşulan Arapça diyalekte, gerekse halkın konuştuğu Türkçede bazı değişimler meydana

gelmiştir. Türkçe, burada baskın ve resmi dil olması hasebiyle Mardin Arapça diyalektine en çok etkisi olan dildir.

1.1. Fonetik (Sesbilgisel) ve Semantik Etkileşim

Mardin Arapça diyalektinde en önemli fonetik değişimler Türkçeden alınan aktarma sözcükler yoluyla olmuştur. Bunun bir neticesi olarak (çəkmāk: çakmak), (tāzi: tazı), (gōmlak: gömlek), (zangīn: zengin), (kappa: kapatmak) gibi örneklerde rastladığımız ve Arapçada bulunmayan “p, ç, ž, g” gibi bazı ünsüz fonemler bu diyalekte ortaya çıkmıştır. Bu kelimelerden, gerek fiil gerekse sıfat olarak kullanılanların bir kısmının aslı Arapça iken, diğer bir kısmı ise Türkçe olup Arapçadaki mevcut morfolojik yapıya uygun bir şekilde dönüştürülerek kullanılmışlardır.

Örneğin Türkçe alfabede yer almayan ve aslı Arapça olan aşağıdaki kelimelerde yer alan boğaz harflerinin iki dilli bireyler tarafından tarafından Türkçe konuşma esnasında kullanımında harfler aslına döndürülür:

Türkçe	Arapça	Mardin Türkçesinde sesletimi
Hayat	م ح ز ق ح ي ا ة	hayāt muḥakkak
Muhakkak	ق ل م	qalem
Kalem		
Alim	ع ا ل م	‘ālim
Katil	ق ا ت ل	qātil
Hayvan	ح ي و ا ن	ḥayvān

Ancak yine aslı Arapça olan ve Türkçede de kullanılan bazı kelimeler, Türkçe konuşma esnasında kullanımına uygun olarak sesletilmektedir. Bunun da sebebi, bu kelimelerin Türkçede sıklıkla kullanılmaları ve kelimelerin aslının Arapça olduğunun bilinmemesindedir:

Türkçe	Arapça aslı	Kullanımı
Arazi	أ ر ا ض	Abū-y axaz arāzi f-əz-Zənnār: Babam Zinnar’da arazi satın aldı.
Bayi	ب ا ع	Fataḥū qarīb bayt-nā maktab əzdīd: Evimizin yakınında yeni bir okul açtılar.
Hisse	ح ص ة	Əštāray-nā hisse f-əl-fabriqa: Fabrikada hisse satın aldık.

Bununla birlikte, Arapçadan Türkçeye geçen bazı kelimeler aslına döndürülmekte veyahut bu kelimelerin yerine Arapçadaki mevcut karşılıkları kullanılmaktadır. Örneğin Arapçadaki *naḳala* (ن ا ل ا) kelimesinden türetilen Türkçedeki *mangal* kelimesi, *manḳal* (م ا ن ق ا ل) şeklinde kullanılmakta, yine Arapçada su anlamına gelen mâun (م ا ء) kelimesinin sonuna Arapça aitlik eki eklemek suretiyle Türkçeye kazandırılan “su/deniz renginde olan” anlamındaki mavi (م ا و ي) kelimesi yerine azrak (أ ز ر ق) kelimesi kullanılmaktadır.

Bunun yanında Türkçedeki bazı kelimeler, Arapça vezinlere uydurulmak, bazen de sonlarına bazı ekler getirilmek suretiyle veyahut Türkçedeki kullanıma benzer bir şekilde mastar ekleri getirilerek kullanımları söz konusudur:

Kapatmak: $\text{ḳappaḳ} \rightarrow \text{yəḳappaḳ} \rightarrow \text{ḳappā}$ (Kapatmak fiili Arapçadaki mezid fiil kalıplarından tef'îl (كُفِّلَ) kalıbına sokulmuştur.)

Zengin: $\text{zangīn/zangīnē} \rightarrow \text{zənēgīn}$ (Kelimenin tekil halinin sonuna müenneslik anlamı katan “ة” harfi getirilmiş ve imâleli bir şekilde telaffuz edilmiş, Arapçadaki “ين” çoğul ekini getirmek suretiyle de çoğul yapılmıştır.)

Parça: $\text{parcāyē} \rightarrow \text{parcāyāt}$, oda: $\text{ōdāyē} \rightarrow \text{ōdāyāt}$, Bayt əl-Paşavāt (Her üç kelimenin sonuna dişil varlıklar için çoğulluk anlamı katan “ت” eki getirilmiştir.)

İdare etmek: savā idāra , ısrar etmek: savā əşrār , hile yapmak: savā hīlē , fenni muayeneden geçirmek: $\text{savā fannī mu'āyana}$ (Her dört örnekte de Arapçada aynı anlamı karşılayan fiiller olmakla birlikte, yapmak, etmek anlamına gelen “savā” mastar eki kullanılarak Türkçedeki kullanıma uygun bir kullanım tercih edilmiştir.)

Semantik anlamdaki etkileşimin bir örneğine de tarih ve numaraların ve bunun yanında sıra sayılarının çoğunlukla Türkçe olarak kullanımında rastlanmaktadır. Arapçada ‘ukud sayıları olarak adlandırılan onlu sayılar ise çoğunlukla Arapça olarak söylenir. Bunun en önemli sebebi, diğer sayıların aksine bu sayıların cümle içindeki kullanımında karmaşık temyiz kurallarının yerine daha basit kuralların uygulanmasıdır. Aşağıda bu kullanımlara dair birkaç örnek verilmiştir (G:5):

- Fə (doğuz Eylöl) əl-maktab tiyəbdī. → Dokuz Eylüde okullar başlayacak.
Əbnī yərōḫ l-əl-(üçüncü sınıf). → Oğlum üçüncü sınıfa gidiyor.
əs-Sā'a (yedi otuz)tənrōḫ lə-bayt-ən. → Saat yedi otuzda evlerine gideceğiz.
Əbnī şar f-əş-şənif (üçüncü). → Oğlum sınıfta üçüncü oldu.

Yine özellikle birçok Arapça modern kelime ile yer isimlerinin Türkçedeki şekliyle kullanıldıkları görülmektedir:

- Həḳā fə-kōšāyē šī. → Bir köşeye koy.
əl-‘Araba xərbət. → Araba arızalandı.
Tənənzal fə-Maydanbaşı. → Meydanbaşı’nda ineceğiz.
Asay (yabandələḳ çakma) havn. → Burada yabancılık çekiyorum.
Xəz (gozləkāt) lə-‘aynayk. → Gözlüklerini tak.
Tənrōḫ ‘-al-(baxça). → Bahçeye gideceğiz.
Lā-əllə‘ kəzē (çok çalışkandır). → Öyle olduğuna bakma, çok çalışkandır.

Əbn-ī (aç kalma) vallah tətəmraz.	→ Aç kalma oğlum, vallahi hastalanırsın.
Layš təđī ‘-al-šəğəl (geç).	→ İşe neden geç geliyorsun?
Lā yādē (o çok zengin olmuş).	→ Hayır anne, o çok zengin olmuş.
Ƙarnət-ū (peki) yē (ama)yəlzam tay(çələş).	→ Karnesi “pekiyi” ama çalışması gerekir.
Axaznal-na (derin dondurucu).	→ Kendimize derin dondurucu aldık.
Ƙəltu l-əl-(arƘadāš)īn ta'av ‘-al-akəl.	→ Arkadaşlara, yemeğe gelin, dedim.

1.2. Morfolojik (Biçimbilimsel) Etkileşim

Mardin Arapça diyalektinde Türkçe ile yoğun etkileşimin bir sonucu olarak bu dilden ödünçlenen sözcüklerin sayısı bir hayli fazladır. Karşılıklı dil etkileşiminde morfolojik özellikler bakımından Türkçenin etkisi daha baskın ve yoğun iken sentaks düzeyinde ise her iki dilin de birbirlerini etkilediği görülmektedir. Diller arası ilişkide alıntının yönü genellikle üst kültürden alt kültüre doğru gerçekleştiğinden (Karaağaç, 2002: 103), Mardin dâhil birden fazla dilin konuşulduğu bölgelerde, bir dil diğer dillere sözcük ödünçleyerek ya baskın dil ya da başka dillerden geçen sözcüklerin taşıyıcısı görevinde aracı dil konumunda olur (Tamtamış, 2019: 196). Mardin’de her iki dil arasındaki dil etkileşimi, sözcük ödünçlemesiyle sınırlı olmayıp, Mardin Arapça diyalektine çeşitli ekler de kazandırmıştır. Ses birimlerindeki değişiklikler yanında vurgu, tonlama gibi ses birimlerinde de Türkçeden etkisi görülmektedir. Bunun yanında, bu vurgu ve tonlamalarda Arapçanın etkisinden kaynaklanan kullanımlara da Türkçe konuşma esnasında rastlanmaktadır. Örneğin Türkçedeki *hamal* kelimesinin *hammâl* şeklinde kelimeye yer alan bir harfin iki defa telaffuz edilerek telaffuz edilmesi, bu kelimenin aslının Arapça olması ve aslına döndürülmesinden kaynaklanmaktadır.

Yine üstünlük anlamı ifade eden kelimelerde Türkçenin etkisi görülmektedir. Arapçada ef’alu (أَلَوْ) vezninde gelen üstünlük isimleri, bazen Türkçedeki kullanıma benzer bir şekilde “daha” anlamını veren ek getirilerek kullanılmaktadır:

Agbar → akâar əgbîr: Daha büyük

ab`ad → akâar əb`îd: Daha uzak gibi.

Bunun yanında ism-i failer (etken ortaçlar) da çoğunlukla Türkçedeki kullanıma benzer şekilde gelmektedir:

Dolmîşçi, kapəğî, Ƙaşşābçî, kerveğî/kerveğiyē, āşçî/āşçiyē, hizmetçî/hizmetçiyē, ŞarƘəğî/ŞarƘəğiyē, dîşçî, dişçiyē gibi.

Aynı durum Arapçadaki yapma mastarlar ile bazı fiillerin türetilmesinde de görülmektedir:

Yanlış → yağlîş, yağlîşiyē, b-əl-yağlîşiyē (Aslı Türkçe olan kelimenin sonuna yapma mastar işlevi gören “-ış” eki getirilmiştir.)

Çalıştı → čēleš, yāčēleš, tečēlīš (Aslı Türkçe olan çalışmak fiili mufâ'ale (لَعْلَعُ) vezninde kullanılmıştır.)

1.3. Sentaks (Sözdizimsel) Etkileşim

Mardin halkının günlük hayatta kullandığı Türkçede, eğitim ve yaş durumuna göre bazı farklılıklar olmakla birlikte, aşağıda zikredilecek olan bazı dilsel özelliklere rastlamak mümkündür. Burada verilecek örnekler ve bu örnekler üzerinden yapılacak tespitler, daha çok eğitim düzeyi düşük bireyler için geçerlidir. Eğitim sürecinden geçenler ise Türkçeyi düzgün kullanabilmekte ve çoğunlukla, Arapça gibi ikinci bir dili bilmediklerinden ya da az bildiklerinden, başka bir dilden etkilenme durumuna daha az rastlanmaktadır.

Özellikle iki dilli veya çok dilli olanların ana dillerinden veya konuşma esnasında tercihen kullanmış oldukları dilin yapısından etkilendikleri, dolayısıyla bu dile ait kuralların baskın geldiği, böylelikle söz dizimsel sıralamada, düzende sapmaların olduğu görülmektedir. Bu tür durumlar özetle aşağıda sıralanmıştır:

a. Arapça sentaksa uygun cümlelerin kurulması, yani Türkçedeki mevcut kuralların aksine cümlenin yüklem+özne+nesne ve tümleç şeklinde sıralanması, başka bir ifade ile Arapça düşünüp Türkçe ifade etme durumudur:

Türkçesi	Mardin halk ağzındaki kullanımı	Fusha Arapçadaki karşılığı
Babasının gelip kendisini götüreceğini söyledim.	Ben dedim ona baban gelip götürecekseni.	وَأَنَا مَاتُوتُهُ إِذَا نَبَا كَ بِأَبِي
Diyarbakır'dan şimdi çıkıyorum.	Daha şimdi çıkıyorum Diyarbakır'dan.	أَلَا نَزَّ خُرُوجًا مِنْ دِيَارِ بَكْرٍ
İstanbul'a ne zaman gidiyoruz?	Ne zaman gidiyoruz İstanbul'a?	مَتَى
Ne demek istediğini anlamadım.	Anlamadım ne diyorsun.	لَا أَعْرِفُ مَا تَقُولُ كَ

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, her iki dili konuşan bireylerde Türkçe cümleler Arapça sentaksa uygun bir şekilde gelmiştir. Bu cümlelerin ilkinde yüklem cümlenin başına getirilmiş, ikinci ve üçüncü cümlelerde zaman zarfları cümlenin başında kullanılmış, son cümlede ise yine Arapçadaki kullanıma uygun bir şekilde olumsuzluk edatı yüklem ile birlikte cümle başında gelmiştir.

Bu ve benzeri birçok örnekte sözcüklerin tümce içindeki olağan dizilişine uymayan sıralanış şeklinde ifade edilen devrikelme (Vardar, 2002: 70) ve sözdiziminde, daha sonra gelmesi gereken öğeye daha önce yer verme şeklinde ifade edilen önceleme (Vardar, 2002: 153) kuralları veyahut çeviri yoluyla aktarma durumu ortaya çıkmaktadır.

b. Türkçe ile yoğun bir etkileşimin sonucu olarak Arapçada mevcut 14 zamir yerine altı zamirin kullanılması. Bu zamirler anā (أَنَا), ant (إِنِّي), huvvē/hiyyē (أَنَا), niḥnē (هِيَ), antən (أَنْتَ), tḥannē (هِيَ) şeklindedir. (هِيَ) (هِيَ)

Bu zamirlerden üçüncü tekil şahısların hem müzekker (eril) hem de müennes (dişil) hali, çoğul üçüncü şahıslar içinse Arapçadaki çoğul müennes hali kullanılmaktadır.

c. Türkçe kelimelerin sonuna müennesler için kullanılan (ت) ile müzekkerler için kullanılan (ن) çoğulluk eklerinin getirilmesi:

Makyaj → maḳyāž/maḳyāžāt

Deterjan → deteržān/deterjānāt

Atlet → atlēt/atlētāt

Çatal → čatal/čatalāt

Kazak → ḳazāk/ḳazāğāt

Vazo → vāzō/vāzovāt

Toka → tōḳāyē/tōḳāyāt

Fabrika → fabriḳe, fabriḳāt

Arkadaş → arḳadāš, arḳadāšīn

Avukat → avuḳāt, avuḳatīn

Çalışkan → čaləšḳān/čaləšḳānīn gibi.

2. Türkçe-Arapça Kültürel Etkileşim

Sosyal ve kültürel değişmeler, beraberinde dilde olduğu kadar, bu dile ait kültürel unsurlarda da bazı değişimler meydana getirmektedir. Bunun bir sonucu olarak, kaynak/baskın dil ile alıcı dil arasında bazı kültürel öğelerin kopyalanma şeklinde aktarımını da sağlamaktadır.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan ve farklı din ve dillerin yaşadığı Mardin’de, Arapça ile Türkçe arasındaki etkileşimde kültürel alıntılara yoğun bir şekilde rastlamak mümkündür. Tabiatıyla Mardin Arapça diyalektinde kullanılan atasözlerinin diğer kültür ve dillerden etkilenmesi ve bu dillerde kullanılan atasözleriyle şekil ve mana bakımından paralelliğin bulunması kaçınılmaz bir durumdur. Bu atasözlerinin önemli bir kısmı, klasik dönemde kullanılan Arapça atasözleri ile farklı Arap ülkelerindeki lehçelerde kullanılan atasözleriyle benzerlik arz etmekle birlikte, birçoğu Türkçedeki atasözleriyle de benzerlikleri dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu atasözlerinin önemli bir kısmı, Türkçeden birebir tercüme ve aktarma yoluyla alınmış ve kullanılmıştır:

- Ğēğāt lə tbīz atḳavḳī (G:1): [Yumurtlayan tavuk, bağırgan olur.] (Aksoy, 2016: 479).

- Ḥs an-nəḳḳāra mən-əb‘īd tayyāb vē (G:3, G:5): [Davulun sesi uzaktan hoş gelir.] (Aksoy, 2016: 229).

- əl-İnsān mən-əzn-u u l-hayvān mən-āəmm-u (G:3): [İnsan söyleşe söyleşe, hayvan kəkəkəkləşə.] (Aksoy, 2016: 327).

- La mō-yiēk ‘alā-bənt-u, yəd(z)rəb ‘alā ğanb-u (G:3): [Kızını dövmeyen, dizini döver.] (Aksoy, 2016: 362).

- ‘Aqəl aḥsan mən-‘aqəl (G:3): [Akıl akıldanüstündür.] (Aksoy, 2016: 128).

- Balā kəmbər mō-ysēr ‘ərs. (G:1) [Kambersiz düğün olmaz] (TDK)

- Kə d-dīnsəz yərīd-lu īmānsəz. (G:1) [Dinsizin hakkından imansız gelir.] (Aksoy, 2016: 243).

- əl-May yənām v-əd-dəšmān mō-inām. (G:5) [Su uyur düşmə uyumaz.] (Aksoy, 2016: 434).

Bazı atasözleri ise mana itibariyle Türkçeden kopyalama yoluyla alınmış olmakla birlikte farklı ibarelerle ifade edilmektedir:

- əl-Valad la mō-yəbkī əmm-u mō-trəddə‘-u. (G:1, G:3): Ağlamayan çocuğu, annesi emzirməz.” [Ağlamayan çocuğa meme vermezler.] (Aksoy, 2016: 122).

- Ayn māt əd-dīb/əz-zīb! (G:1) “Nerede kurt öldü!” [Hangi dağda kurt öldü!] (TDK)

- Ayş fattayt tətākəl. (G:6) “Ne doğrarsan onu yersin” [Çanağa ne doğrarsan kaşığında o çıkar.] (Aksoy, 2016: 216).

- Āh ha l-īd mō-təbkā lə ha l-īd. (G:3) “Bu elin ahı diğər ele kalmaz.” [Kimsenin ahı kimsede kalmaz.] (Aksoy, 2016: 364).

- əl-Bayt kəbər vē. (G:2) “Ev mezar gibidir.” [Allah dört duvarı sır yaratmış, içinde çeken bilir.] (Albayrak, 2009: 142)

- Ēza tətḥammal ‘-al-əbrē çək əl-əmsallē fə-ğayrək. (G:6) “İğneye tahammülün varsa çuvaldızı başkasına batır.” [İğneyi kendine, çuvaldızı başkasına batır.] (TDK).

- Fallattū l-hərāmī huvvē mā-baqa yəfallət-nī. (G:1) “Hırsız bıraktım, hırsız beni bırakmıyor.” [Baba bir hırsız tuttum, al da gel, gelmez, bırak da gel; bırakmaz.] (Albayrak, 2009: 214).

Bunun yanında bazı atasözlerinde Mardin’deki farklı dil, din ve kültürler arasındaki etkileşimin izlerine de rastlamak mümkündür. Bu atasözlerinin bir kısmında yer alan kelimelerin tümünün Türkçe olarak geldiği durumlar da söz konusudur:

- əl-Ġənē l-əl-(l)İkrād v-ən-nəqḳāra l-əl-‘Arab v-əl-avūqātiyyē l-ət-Tərk. (G:2) **Ş** (şarkıcılık) Kürtlerin, davul (davulculuk) Arapların, avukatlık ise Türklerin.”

- əl-Kəlāš yəqūl l-əl-kəndara: Marḥaba kardaš. (Kûşâkcî, 1984: 622) “Çarık kunduraya, merhaba kardeş, der.”

- Kimi hāy hāy u kimi vāy vāy. (Armala, 1927: 83) “Kimine hay hay kimine vay vay.”

- Qappəl bāb-ək u ammən ğār-ək. (G:2) “Kapını kapat, komşundan emin ol.”

- Maḥbaxiyyē (ət-taŋğara) əddangarət (ədda‘balət) u ƙaffat ƙapāğ-a. (G:1)
- ən-Nāmussəz yəƙūl ən-nēs kəllən nāmussəzzīn ənnē. (G:1) “Namussuz kimse ~~həki~~ namussuz sanır.” [Eli nasıl bilirsin? Kendim gibi.] (Albayrak, 2009: 225)
- ən-Nəsrānī ba‘ad mā yəla‘ m-əl-maḥkamē yət‘allam əš-šarīa. (Armala, 1927: 98)
- əz-Zaŋgīn əmbārək u l-faƙīr mən-ayn lək. (G:1, G:2) “Zengine, hayırlı olsun, yoksula, nereden buldun.” [Zengin giyerse “sağlıcakla”, fakir giyerse “nereden buldun ki” derler.] (Aksoy, 2016: 483).

Atasözlerinde geçen ƙəndara (kundura), ƙardaš (kardeş), ƙappə (kapat), ƙapāğ (ƙapak), nāmussəz (namussuz), zaŋgīn (zengin) kelimeleri Türkçe kelimelerdir. “Kimi hāy hāy u kimi vāy vāy” atasözü ise tamamen Türkçedir.

Mardin Arapça diyalektinde kullanılan deyimlerin çoğu da Türkçeden tercüme şeklinde aktarılmıştır. ‘Alā rās ənsəl (dilinin ucuna gelmek), ‘aaynā-hu vəçç-u baƙa yərīd-lu bəlanē (yüz verince astar istemek), abzəƙ lə-taht daƙən lə-fōƙ šəvērəb (aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık.), adavvər ‘alayk f-əs-samā araytū-k f-əl-arz (gökte ararken yerde bulmak), bəƙāğəld u ‘azəm (bir deri bir kemik kalmak), baƙā āmm-u maftōh (ağzı açık kalmak), ƙərbē əçəkūç u ƙərbē ‘-an-na‘əl (hem nalına hem mihına vurmak), daxal rās-u f-əl-balā (başı dara düşmek), dəbs u pekmez fark etmez (dıbs ile pekmez fark etmez: Ha Hoca Ali ha Ali Hoca) örneklerinde görüldüğü gibi deyimlerin birçoğu Türkçeden çeviri yoluyla aktarılmıştır. Son örnekte ise aynı anlama gelen deyim farklı ibarelerle gelmiş, fakat deyimde birçok Türkçe kelime kullanılmıştır.

Sonuç

Mardin’de konuşulan Arapça diyalektinin baskın dil olan Türkçeden fonetik, morfolojik ve sözdizimsel açıdan etkilendiği unsurların ele alındığı bu çalışmada, bu diyalektin diğer dillerle ve özellikle Türkçe ile arasındaki kültürel etkileşimlere de yer verilmiştir. Söz konusu etkileşimde baskın ve resmi dil olması hasebiyle Türkçenin etkisi daha bariz bir şekilde görülmektedir. Fakat bu diyalekti konuşan bireylerin, Türkçe yanında sosyal ortamlarda yoğun bir şekilde kullandıkları bu diyalekti sahiplenme ve koruma içgüdüsüyle Türkçeye ait birçok dilsel unsuru Arapçaya ait fonetik, morfolojik ve sözdizimsel kurallara uydurmak suretiyle kullandıkları dikkatten kaçmamaktadır. Bu durum aynı zamanda Türkçeyi kendi anadilleri gibi benimseyip kullanma çabası içinde olduklarının da bir göstergesidir. Çalışmamızın sonunda yer verdiğimiz atasözleri ve deyimlerde görülen Türkçeye ait dilsel ve kültürel unsurlar da Türkçenin kültürel unsurlarının bu diyalektin vazgeçilmezleri arasında olduklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Abdülhadioğlu, A. (2019). Dilsel ve Kültürel Özellikleri Bakımından Mardin Arapça Lehçesi. *The Journal of Mesopotamian Studies*, C: 4/, 3-22.

Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil, Ana Hatlarıyla Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy, Ö. A. (2016). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Armala İ. (1927). *Selva'r-Râidîn fî Emsâl Mardîn*. Beyrut: el-Matba'atu's-Suryâniyye.

İşler, E. (1997). *Türkçede Anlam Kaymasına Uğrayan Arapça Kelime ve Kelime Grupları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Karaağaç, G. (2004). *Dil, Tarih ve İnsan*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kûşakcî, Y. (1984). *el-Emsâlu's-Şa'biyyetu'l-Halebiyye ve Emsâl Mârdîn*. Halep: el-Mektebetu's-Suryâniyye.

Tamtamış, H. K. E. (2019). Baskın ve Aracı Dil Kavramları Bağlamında Türkçenin Mardin Arapçasına Etkisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/22, 194-206.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

http://tdk.gov.tr/?option=com_atasozleri&view=atasozleri, 26, 08.2019 tarihinde erişildi.

KİŞİSEL GÖRÜŞMELER

G:1: Gülseren Cihaner, 60, Ev hanımı, 03.02.2013, Mardin.

G:2: Mehmet Zeki Teken, 50, Memur, 14.11.2013, Mardin.

G:3: Gamze Mutlu, 29, Akademisyen, 14.12.2017, Mardin.

G:4: Sakine Tuncer, Ev hanımı, 85, 02.08.2014, Sarıkaya/Midyat.

G:5: Nazliye Araz, 73, Ev hanımı, 18.04.2017, Yeşilli/Mardin.

G:6: Recep Tayyip Tarkan, 12.09.2018, Acırlı/Midyat.

G:7: Methiye Opuş, 24.04.2019, Yeşilli/Mardin.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN VAN HIELE GEOMETRİK DÜŞÜNME DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Samet GÜNDÜZ

Sarıca İmam Hatip Ortaokulu

Tamer KUTLUCA

Dicle Üniversitesi

1. Giriş

Geometri günlük yaşamda, mühendislikte ve diğer bilim alanlarında, matematiksel model oluşturmada ve problem çözümede yaygın olarak kullanılan bir disiplindir (Aksu, 2005). Geometri öğretiminin iletişim, akıl yürütme, ispat, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, problem çözme gibi birçok beceriyi geliştirmesi gibi bireye kazandırdığı pek çok olumlu özellik bulunmaktadır. Ancak birçok olumlu özelliğine rağmen geometri öğrencilerin pek çoğu tarafından sevimsiz bir ders olarak görülmektedir (Çelebi Akkaya, 2006: 10). Hoffer (1981, s.11-13) bu durumun temelinde geometri öğretiminde öğrencilere kazandırılması gereken temel becerilerin kazandırılmamasının olduğunu düşünmektedir. Hollandalı eğitimciler Pierre Marie van Hiele ve Dina van Hiele-Geldof da 1957 yılında yaptıkları çalışmada geometri öğretimi sırasında öğrencilerin buldukları geometrik düşünme düzeylerinin dikkate alınmamasını öğrencilerin geometri dersinde zorlanmalarının en önemli nedenlerinden biri olarak belirtmişlerdir. Hiele'ler, bu durumdan hareketle öğrencilerin bulunduğu geometrik düşünme düzeyine göre öğretim yapılmasını savundukları Van Hiele Geometrik Düşünme Teorisini geliştirmişlerdir (Usiskin, 1982). Bu teoriye göre, bireyde geometrik düşünmenin gelişimi görsel düzey, analitik düzey, yaşantıya bağlı çıkarım, formal tümdengelim ve eleştiri olmak üzere hiyerarşik bir yapıya sahip beş düzeyi kapsamaktadır (Baykul, 1998). Bu düzeyler, Hiele ve Hiele tarafından 0-4 olarak belirtilmiş (Usiskin, 1982) olmasına rağmen daha sonradan gerçekleştirilen çalışmalarda bu düzeyler 1-5 olarak yeniden düzenlemiştir (Aksu, 2005; Dindyal, 2007; Fidan, 2009; Fidan ve Türnüklü 2010; Hoffer, 1981; Pandiscio & Knight, 2011; Senk, 1989). Bu durumun nedeni 1. düzeye atanamayan öğrencilerin Clements ve Battista (1990) tarafından gözünde yarı canlandırma olarak ifade edilen Düzey 0 seviyesinin kullanılabilmesidir (Senk, 1989).

Geometrik düşünmenin ilk düzeyi olan görsel düzeydeki öğrenciler, geometrik şekilleri görünüşleri itibariyle belirlerler ancak tanımlarına bağlı olarak kavrayamazlar (Baykul, 1998; Usiskin, 1982). İkinci düzey olan analitik düzeyde geometrik cisimleri ve şekilleri özelliklerine göre adlandırma, karşılaştırma ve sınıflama çalışmaları ön plana çıkar (Pesen, 2008). Geometrik düşünmenin üçüncü düzeyi olan yaşantıya bağlı çıkarım düzeyindeki öğrenciler, şekillerin sınıfları arasında ilişki kurabilir, geometrik şekilleri özelliklerine göre analiz edebilir ve sınıflandırabilirler (Battista & Clements, 1995; Usiskin, 1982). Geometrik düşünmenin dördüncü düzeyi formal tümdengelim düzeyidir. Formal tümdengelim düzeyindeki öğrenciler, aksiyom, teorem ve tanımlara dayalı olarak yapılan bir ispatın anlam ve önemini kavrayabilir (Usiskin, 1982), Daha önce tanımlanmış teorem ve aksiyomlardan yararlanarak tümdengelimle başka teoremleri ispatlayabilirler (Olkun ve Toluk, 2007).

Geometrik düşünmenin son düzeyi olan eleştiri (rigor) düzeydeki öğrenciler ise değişik aksiyomatik sistemlerin ayrımlarını ve aralarındaki ilişkileri fark edebilir (Baykul, 2009), hiperbolik ve eliptik geometriyi konu edinen öklid dışı geometriyi çalışabilirler (Usiskin, 1982). Bu kapsamda araştırmada ortaokul öğrencilerinin Van Hiele geometrik düşünme düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda araştırmada aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır.

- 1) Ortaokul öğrencileri geometrik düşünme açısından hangi düzeydedirler?
- 2) Ortaokul öğrencilerinin geometrik düşünme düzeyleri cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır?
- 3) Ortaokul öğrencilerinin geometrik düşünme düzeyleri sınıf değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

2. Yöntem

Bu araştırma ortaokul öğrencilerinin geometrik düşünme düzeylerini belirlemek amacıyla tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2002, s. 77).

Araştırmanın çalışma grubunu 772 tane ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin 393'ü (%50,9) erkek, 379'u (%49,1) kızdır. Bu öğrencilerin 206'sı (%26,7) 6. sınıfa, 207'si (%26,8) 7. sınıfa ve 359'u (46,5) 8. sınıfta öğrenimlerine devam etmektedir. NCTM (2000) standartlarına göre, okul öncesi ile ilköğretim 2. sınıf arasındaki öğrencilerin 1. geometrik düşünme düzeyinde, 3. ile 5. sınıf arasındaki öğrencilerin 2. geometrik düşünme düzeyinde ve 6. ile 8. sınıf öğrencilerinin ise 3. geometrik düşünme düzeyinde olması gerekmektedir. Bu nedenle 5. sınıf öğrencileri araştırmaya dâhil edilmemiştir. Bu araştırmada veri toplama aracı olarak Usiskin (1982) tarafından geliştirilen "Van Hiele Geometrik Düşünme Testi" kullanılmıştır. Bu testin Türkçe'ye uyarlanması ve geçerlik-güvenilirlik çalışmaları Duatepe (2000) tarafından yapılmıştır. Testte her bir düşünme düzeyi ile ilgili 5'er soru olmak üzere toplamda 25 soru bulunmaktadır. Bu çalışmada geometrik düşünme testinin KR-20 güvenilirlik katsayısı 0.79 olarak hesaplanmıştır. Bu değerden hareketle Van Hiele Geometrik Düşünme Testi'nin yeterince güvenilir olduğu söylenebilir.

Ortaokul öğrencilerinin geometrik düşünme düzeyleri belirlenirken Usiskin (1982) tarafından belirtilen kriterler dikkate alınmıştır. Bu kriterlerden ilki 5 sorudan en az 3'ünü ya da en az 4'ünü doğru cevaplayabilmektir. Eğer araştırmada, bireyin bulunduğu geometrik düşünme düzeyinin üzerinde bir düzeye atanması kontrol altına alınmak isteniyorsa 5 sorudan en az 4'ünü; bireyin bulunduğu geometrik düşünme düzeyinin daha altında bir düzeye atanması önlenmek isteniyorsa 5 sorudan en az 3'ünü doğru cevaplamış olma kriteri tercih edilmelidir (Usiskin, 1982). Bu iki seçenektен hangisinin tercih edileceği araştırmacılara bırakılmıştır (Knight, 2006). Bu araştırmada öğrencilerin bir düzeye atanabilmesi için o düzeydeki 5 sorudan en az 4'üne doğru cevap vermiş olması şartı aranmıştır. İkinci kriter ise geometrik düşünme düzeylerinin hiyerarşik bir yapıda olmasından dolayı öğrencilerin herhangi bir düzeye atanabilmesi için önceki bütün düzeyleri başarıyla geçmiş olmasıdır (Usiskin, 1982).

Öğrencilerin Van Hiele geometrik düşünme testi sonuçları değerlendirilirken düzey 0-4 formatı yerine düzey 1-5 formatı kullanılmıştır. Hiç bir düzeyde soruların en az 4'üne doğru yanıt veremeyen bir öğrenci 0 puan alıp Clements ve Battista (1990) tarafından "gözünde yarı canlandırma" biçiminde tanımlanan 0. Düzeye atanmıştır. Veriler analiz edilirken SPSS 21.0 paket programı kullanılmıştır. Öğrencilerin geometrik düşünme düzeylerine göre dağılımları yüzde ve frekans tablosu ile gösterilmiştir. Öğrencilerin geometrik düşünme düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-testi, sınıf değişkenine göre değişip değişmediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. ANOVA sonucunda farklılığın hangi gruplar arasında gerçekleştiğini ortaya koymak için Scheffe testi yapılmıştır. Analizler yapılırken anlamlılık 0.05 olarak alınmıştır.

3. Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin geometrik düşünme testinden aldıkları puanlar neticesinde hangi geometrik düzeyde olduklarına ilişkin elde edilen bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Ortaokul Öğrencilerinin Geometrik Düşünme Düzeylerine Göre Dağılımları

Geometrik Düşünme Düzeyi	n	%
Düzye 0 (Gözünde Yarı Canlandırma)	134	17,40
Düzye 1 (Görsel Dönem)	463	60,00
Düzye 2 (Analitik Dönem)	109	14,10
Düzye 3 (Yaşantıya Bağlı Çıkarım)	66	8,50
Toplam	772	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere ortaokul öğrencilerinin %60'ı (463 kişi) görsel düzey olarak tanımlanan 1. düzeydedir. Hiçbir düzyeye atanamayan 134 öğrenci (%17,4) düzey 0 olarak gösterilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların yıllara göre dağılımları Tablo 2'de verilmiştir. Ulaşılabilen en yüksek düzey olan düzey 3'e yalnızca 66 öğrenci (%8,5) ulaşabilmiştir. Düzey 4 ve düzey 5'e hiçbir öğrenci ulaşamamıştır. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre geometrik düşünme düzeylerine ilişkin t-testi sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Cinsiyete göre öğrencilerin geometrik düşünme düzeylerine ilişkin t-testi sonuçları

Cinsiyet	n	\bar{X}	ss	sd	t	p
Erkek	393	1,10	,00	770	-1,49	,14
Kız	379	1,18	,79			

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde kız öğrencilerin geometrik düşünme düzey ortalamaları ($\bar{X}=1,18$), erkek öğrencilerin geometrik düşünme düzey ortalamalarına ($\bar{X}=1,10$) oranla daha yüksektir. Ancak bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir [$t_{(770)} = -1.49$, $p > 0.05$]. Yani öğrencilerin geometrik düşünme düzeyleri cinsiyetlerine göre değişmemektedir. Öğrencilerin geometrik düşünme düzeylerinin sınıf değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan ANOVA sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Sınıf değişkenine göre öğrencilerin geometrik düşünme düzeylerine ait ANOVA sonuçları

Cinsiyet	n	X	ss	sd	F	p
6. Sınıf	206	1,02	,88			
7. Sınıf	207	1,20	,81	770	3,26	,04
8. Sınıf	359	1,17	,74			

Tablo 3’te gösterilen ANOVA sonuçlarına göre, ortaokul öğrencilerinin geometrik düşünme düzeyleri arasında sınıf değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır [$F_{(2-769)}=3.26$, $p<0.05$]. Gruplar arasında gözlenen bu anlamlı farkın kaynağını belirlemek için Scheffe testi ile ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Yapılan ikili karşılaştırmalar incelendiğinde, öğrencilerin sınıf değişkenine göre geometrik düşünme düzeyleri arasında gözlenen farkın 6. ve 7. sınıf öğrencileri arasında istatistiksel olarak anlamlı olduğu, diğer gruplar arasındaki farkın ise istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı görülmektedir. Buna göre 7. sınıf öğrencilerinin geometrik düşünme düzey ortalamalarının ($\bar{X}=1,20$), 6. sınıf öğrencilerinin geometrik düşünme düzey ortalamalarına ($\bar{X}=1,02$) oranla daha yüksek olduğu söylenebilir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada ortaokul öğrencilerinin geometrik düşünme düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın bulguları incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun düzey 1’e yığıldığı görülmüştür. Öte yandan ortaokul öğrencilerinin %17,4’ünün hiçbir geometrik düşünme düzeyine atanamadıkları yani okul öncesi döneme denk gelen gözünde yarı canlandırma düzeyinde (Düzyey-0) oldukları dikkat çekmektedir. Ortaokul Matematik Öğretim Programı geometri öğrenme alanında yer alan kazanımlar incelendiğinde kazanımların %71’inin 3. geometrik düşünme düzeyinde kazanımlar olduğu belirlenmiştir (Yıldız, Aydın ve Köğce, 2009). NCTM (2000) standartlarına göre de 6. ile 8. sınıf öğrencilerinin 3. geometrik düşünme düzeyinde olması gerekmektedir. Bu araştırmada öğrencilerin sadece %8,50’si 3. geometrik düşünme düzeyine ulaşabilmiştir. Buradan hareketle ortaokul öğrencilerinin büyük bir kısmının bulunmaları gereken 3. geometrik düşünme düzeyine ulaşamadıkları söylenebilir. Öğrencilerin çoğunluğunun bulunmaları gereken düzeyden daha düşük düzeylerde oldukları bulgusu literatürde yer alan benzer çalışmaların (Bal, 2014; Bulut, Sünkür, Oral ve İlhan, 2012; Fidan ve Türnüklü, 2010; Karapınar, 2017; Oral, İlhan ve Kınay, 2013; Sayın, 2017) bulguları ile de örtüşmektedir. Öğrencilere buldukları düzeye uygun eğitim verilmediği sürece öğrencilerin üst düzeylere ulaşmaları neredeyse imkânsız hale gelmektedir (Olkun ve Toluk, 2007). Öğrencilerin buldukları geometrik düşünme düzeyine uygun olmayan eğitimlerin verilmesi öğrencilerin öğrenmesine engel olur. Bu nedenle geometri eğitiminde öğrencilerin buldukları geometrik düşünme düzeyleri dikkate alınmalıdır.

Araştırmaya katılan ortaokul öğrencilerinin geometrik düşünme düzeyleri cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Yani cinsiyetin, ortaokul öğrencilerinin geometrik düşünme düzeyleri üzerinde etkili bir değişken olmadığı söylenebilir. Bu bulgu daha önce yapılmış olan bazı benzer çalışmaların (Gül, 2014; Halat, 2006; Oflaz, 2010; Oral ve İlhan, 2012) bulgularıyla paralellik gösterirken bazı çalışmaların (Fidan ve Türnüklü, 2010; Karapınar, 2017; Olkun, Toluk ve Durmuş, 2002; Şahin, 2008) bulguları ile farklılık göstermektedir.

Bu nedenle geometrik düşünme düzeyleri ile ilgili yapılmış çalışmaların bir araya getirileceği meta analiz çalışmalarıyla, bu konu hakkında daha genel bir değerlendirme yapılabilir. Araştırmaya katılan ortaokul öğrencilerinin geometrik düşünme düzeyleri sınıf değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. 7. sınıf öğrencilerinin geometrik düşünme düzeylerinin ortalaması, 6. sınıf öğrencilerinin geometrik düşünme düzeylerinin ortalamasından daha yüksektir.

5. Kaynaklar

- Aksu, H. H. (2005). *İlköğretimde Aktif Öğrenme Modeli ile Geometri Öğretiminin Başarıya, Kalıcılığa, Tutuma ve Geometrik Düşünme Düzeyine Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Battista, M. T. & Clements, D. H. (1995). Geometry and Proof. *Mathematics Teacher*, 88(1), 48–54.
- Bal, A. P. Predictor Variables for Primary School Students Related to Van Hiele Geometric Thinking. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 10(1), 259-278.
- Baykul, Y. (1998). *İlköğretim Birinci Kademedeki Matematik Öğretimi*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.
- Bulut, İ., Sünkür, M. Ö., Behçet, O. & İLHAN, M. (2012). 8. Sınıf Öğrencilerinin Geometrik Düşünme Düzeyleri ile Zekâ Alanları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 161-173.
- Clements, D. H. & Battista, M. T. (1990). The Effects of Logo on Childrens' Conceptualizations of Angle and Polygons. *Journal For Research in Mathematics Education*, 21(5), 356-371.
- Çelebi Akkaya, S. (2006). *Van Hiele Düzeylerine Göre Hazırlanan Etkinliklerin İlköğretim Öğrencilerinin Geometri Başarısına ve Tutumuna Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Dindyal, J. (2007). The Need for an Inclusive Framework for Students' Thinking in School Geometry. *The Montana Mathematics Enthusiast*, 4(1), 73-83.
- Duatepe, A. (2000). *An Investigation of The Relationship Between Van Hiele Geometric Level of Thinking and Demographic Variable for Pre-Service Elementary School Teacher*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Fidan, Y. (2009). *İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Geometrik Düşünme Düzeyleri ve Buluş Yoluyla Geometri Öğretiminin Öğrencilerin Geometrik Düşünme Düzeylerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Fidan, Y. ve Türnüklü, E. (2010). İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Geometrik Düşünme Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 185- 197.
- Gül, B. (2014). Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin Üçgenler Konusundaki Matematik Başarıları ile Van Hiele Geometri Düşünme Düzeyleri İlişkisinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Halat, E. (2006). Sex-related Differences in the Acquisition of the Van Hiele Levels and motivation in learning geometry. *Asia Pacific Education Review*, 7(2), 173-183.
- Hoffer, A. (1981). Geometry is More Than Proof. *Mathematics Teacher*, 74(1), 11- 18.
- Karapınar, F. (2017). 8. Sınıf Öğrencilerinin Geometrik Cisimler Konusundaki Bilgilerinin Van Hiele Geometrik Düşünme Düzeyleri Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Karasar, H. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Knight, K. C. (2006). *An Investigation into the Change in the Van Hiele Levels of Understanding Geometry of Preservice Elementary and Secondary Mathematics Teachers*. Unpublished Master Thesis. The University of Maine, Orono, ABD.
- National Council for School Mathematics, (2000). *Principles and standards for school mathematics*. Reston, VA: Author.

- Oflaz, G. (2010). *Geometrik Düşünme Seviyeleri ve Zekâ Alanları Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Olkun, S. ve Toluk, Z. (2007). *İlköğretimde Etkinlik Temelli Matematik Öğretimi*. Ankara: Maya Akademi Yayın Dağıtım.
- İlhan, M. & Behçet, O. (2012). İlköğretim ve ortaöğretim matematik öğretmen adaylarının geometrik düşünme düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 6(1), 201-219.
- Oral, B., İlhan, M. & Kınay, İ. (2013). Sınıf Öğrencilerinin Geometrik ve Cebirsel Düşünme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 33-46.
- Pandiscio, E.A. & Knight, K.C. (2011). An Investigation Into the Van Hiele Levels of Understanding Geometry of Preservice Mathematics Teachers. *Journal of Research in Education*, 21 (1), 45-53.
- Pesen, C. (2008). *Eğitim Fakülteleri ve Sınıf Öğretmenleri için Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımına Göre Matematik Eğitimi*. Ankara. Pegem Akademi Yayınları.
- Sayın, V. (2017). İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Geometrik Düşünme Düzeylerinin Tespiti ve Başarı Puanlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi, Amasya.
- Senk, S. L. (1989). Van Hiele Levels and Achievement in Writing Geometry Proofs. *Journal for Research in Mathematics Education*, 20(3), 309-321.
- Şahin, O. (2008). *Sınıf Öğretmenlerinin ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Van Hiele Geometrik Düşünme Düzeyleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Toluk, Z., Olkun, S. ve Durmuş, S. (2002, Eylül). *Problem Merkezli ve Görsel Modellerle Destekli Geometri Öğretiminin Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Geometrik Düşünme Düzeylerinin Gelişimine Etkisi*. 5. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi'nde sunulmuş sözlü bildiri. ODTÜ, Ankara.
- Usiskin, Z. (1982). *Van Hiele Levels and Achievement in Secondary School Geometry*. University of Chicago. ERIC Document Reproduction Service.
- Yıldız, C., Aydın, M. ve Köğçe, D. (2009). Comparing the old and new 6th-8th grade mathematics curricula in terms of Van Hiele understanding levels for geometry. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 731-736.

AN INVESTIGATION OF THE PHILOSOPHICAL INQUIRY PROCESSES OF CHILDREN IN L2

Kübra AKSAK

MEB Gaziantep

Prof. Dr. Feryal CUBUKCU

Dokuz Eylül Üniversitesi

Abstract

Philosophy for Children (P4C) Approach developed by Matthew Lipman in 1970s is an inquiry-based approach to learning which focuses on developing the students' ability to question and reason (Makaiu & Tanaka, 2018). Lipman observed that students did not think for themselves to become democratic citizens in society, so he proposed the philosophy for children approach (P4C) aiming to provide students with an opportunity to "experience of dialoguing with others as equals, and participating in shared public inquiry so that they are able to eventually take an active role in the shaping of a democratic society" (Sharp, 1993, p. 343). The philosophy for children (P4C) is an educational theory which includes classroom practices such as open discussions or conversations that encourage learners to build and reflect on their own ideas as well as to respect others' ideas. The aim of teaching philosophy in educational context is to make learners be creative, caring and critical thinkers so that students learn not only to perform the right action which helps them to achieve their goals but also to be sensitive to the context and other people in this context. The main research question of this study is to investigate the levels of questions primary school students during the philosophical inquiry process. The participants of the study determined by the convenience sampling method consist of 50 third grade students. In this study, the data were collected through a story from which students were expected to formulate their own questions and write down as many questions as possible. The data were analyzed and categorized in terms of Bloom's taxonomy. The results indicated that the level of questions probed by students is mostly low and the number of the high level of critical thinking questions is limited. Therefore, it can be said that there is a need for the training of students to improve their higher critical thinking skills.

Key words: Second language learning, philosophy for children, critical thinking

1. Introduction

1.1 Philosophical Inquiry

Inquiry is a basic concept in human life as people constantly make discoveries to gain insight about the questions based upon reality, truth, knowledge, reason and mind (Sharp, 1993). Therefore, the concept of inquiry can be explained as a process of being open to wonder and making an effort to know and understand the world (Wells, 2009). Moreover, inquiry is defined as "the process of asking a question" (Cambridge International Dictionary of English, 1995). On the other hand, the process of inquiry includes not only asking questions but also finding answers in a systematic way (Alabdulkareem, 2017). In fact, inquiry is both an intellectual and emotional undertaking; while self-regulation and metacognition are the important aspects of the

inquiry process, socio-emotional aspects have a role in “understanding and developing their own creative-productive behavior” (Gube & Shore, 2018, p.10).

Inquiry has an important place in educational context and inquiry-based learning (IBL) points to a shift from traditional approaches which are teacher-centered to learner-centered approaches, so students become more interactive by engaging in problem-based activities in relation to authentic contexts (Williams et al.,2017). In other words, inquiry-based learning is “an interactive, student-driven process, where knowledge is constructed rather than transmitted” (Preston, et al., 2015, p.73). An inquiry approach requires students to construct new knowledge through self-discovery by providing learners with an opportunity to be active agents who ask questions and search for answers during the learning process (Johnson & Cuevas, 2016). Hence, it fosters student autonomy and develops students’ higher-order thinking skills such as evaluation, analysis and synthesis (Gube & Shore, 2018). It is evident that inquiry-based learning increases students’ interest and motivation when they are able to make decisions about their own learning (McCall, 2013).

Changing teachers’ traditional practice to inquiry-based practice can be difficult and time consuming as teachers’ role is not to transmit knowledge simply, but their role is to “identify issues in their own practice while practicing, reflecting on, and revising innovative techniques in a supportive, collaborative, and real classroom environment” (Pérez & Furman, 2016, p.1388). However, there are models for inquiry which are designed to help teachers control the process of inquiry-based learning, to illustrate; the TELSTAR model proposed by the Department of Education in Queensland in 1994 stands for seven phases of inquiry: Tune in, explore, look, sort, test, act, reflect (Preston et al., 2015). This model aims to provide teachers with the steps of inquiry process they should go through while they are preparing activities to improve students’ problem-solving and critical thinking skills (Pérez & Furman, 2016).

1.2. Historical overview of philosophical inquiry

Historically, it can be said that the philosophical inquiry starts with the question of how people live or maintain a good life (McCall, 2013). According to Aristotle, the main aim of life is to reach happiness which requires questioning and self-reflection practices; furthermore, he states that humans should live a virtuous life as well as a good life because their behaviors affect other people in the society (D'Olimpio & Teschers, 2016). Similarly, Plato suggests four elements of virtues which are necessary for people to practice to reach true happiness: wisdom, courage, moderation and justice (Johnson & Cuevas, 2016). In short, it can be said that these four elements are the features of virtuous people who achieve to maintain a good life. Additionally, Socrates emphasized the importance of asking questions for the examination of life and he use questioning as a technique to educate his students (Kolb, 2017).

The role of the education to reach happiness is indisputable because it aims to develop students’ skills which help them to live a good life (Daniel & Auriac, 2011). At this point, Schmid proposed the concept of living which is “a theoretical reflection of how life might be lived in a mindful way” (Teschers, 2018, p.69). Individuals should live their life by questioning and reasoning so that they can both gain insight about their own life and gain control over it (Daniel & Auriac, 2011).

With the role of inquiry in the educational context, traditional methods where teachers transmit knowledge to students gradually give a way to learner-run approaches which are said to come from Piaget's constructionist theory of learning by placing "an emphasis on students' active engagement with problems that arise in the course of engaging with the topics under investigation, and all give a central place to dialogic knowledge building" (Wells & Mejía-Arauz, 2015, p.4). Therefore, students are seen as individuals who have the ability to construct knowledge and meaning collaboratively with their teachers and peers (McCall, 2013). Moreover, as students develop skills to evaluate different perspectives, "they will also familiarize themselves with considering and reconsidering conventions, with being open to changing their initial views in light of stronger arguments, and with thinking globally"(Canuto, 2015, p.4). In other words, students evaluate new knowledge critically rather than accept new things immediately without questioning them.

1.3. The Philosophy for Children Approach

Philosophy for Children (P4C) Approach developed by Matthew Lipman in 1970s is an inquiry-based approach to learning which focuses on developing the students' ability to question and reason (Makaiu & Tanaka, 2018). Lipman observed that students did not think for themselves to become democratic citizens in society, so he proposed the philosophy for children approach (P4C) aiming to provide students with an opportunity to "experience of dialoguing with others as equals, and participating in shared public inquiry so that they are able to eventually take an active role in the shaping of a democratic society" (Sharp, 1993, p. 343). In short, in the educational contexts, teachers and students should be given opportunities to take part in democratic practices which improve students' higher-order thinking skills (Vansielegem & Kennedy, 2011).

The philosophy for children approach (P4C) is an educational theory which includes classroom practices such as open discussions or conversations that encourage learners to build and reflect on their own ideas as well as to respect others' ideas. (Lipman, 2003). According to Lipman (2003) the best way to grow students as reasonable democratic citizens is teaching of philosophical inquiry or thinking skills at an early age. The aim of teaching philosophy in educational context should be to make learners be creative, caring and critical thinkers so that students learn not only to perform the right action which helps them to achieve their goals but also to be sensitive to the context and other people in this context (Sharp, 1992). Moreover, P4C approach enhances students' self-esteem in the learning process and at this point, the empirical research of Topping and Trickey (2007) shows that the children who study philosophy tend to be more willing to accept different beliefs and behaviors and more successful in their regular courses. Similarly, the study of Stephen et al. (2015) suggests that the young learners received the P4C instruction showed higher achievements in maths, reading and writing. Additionally, they got higher scores from cognitive skill test. In short, it can be said that the P4C approach leads students to be successful both academically, cognitively and socially.

PC4 practitioners proposes a methodology called as Community of Inquiry (CoI) which focuses on student-led discussions in the classroom where the role of teacher is not transmitting knowledge but the facilitator for students to perform communicative tasks (Canuto, 2015). The community of inquiry methodology mainly includes three interrelated elements: social presence, cognitive presence and teaching presence (Garrison & Akyol, 2008).

To develop students' critical thinking skills and higher-order thinking skills, these three elements should be developed evenly and balanced (McCall, 2013). In a nutshell, the community of inquiry model aims to encourage students to improve their individual personalities emotionally and socially; and to create a classroom environment which supports skepticism, probing questions and expressing ideas (Vansielegem & Kennedy, 2011).

1.4. Types of Questions

One of the most prominent questions that educators try to answer is “How can we improve students' thinking skills?” and to answer this question the nature of thinking should be investigated and understood (Forehand, 2011). At this point, Benjamin Bloom, an educational psychologist, proposed a taxonomy “to develop an understanding of the nature and significance of the cognitive domain, and to give some help on the manner in which objectives may be classified in the taxonomy” (Bloom et al., 1956, p.4). This taxonomy is a method of classification for thinking skills that are believed to be important in the process of learning (Forehand, 2011). The taxonomy includes six categories in a hierarchical way: The higher order thinking skills (HOTS) include analysis, synthesis and evaluation while the low order thinking skills (LOTS) are knowledge, comprehension and application (Bloom et al., 1956).

The main objective of the use of philosophical inquiry in the learning and teaching process is to develop students' higher-order thinking skills so that students can think deeply and broadly (Gube & Shore, 2018). In this respect, the study of Demirtaş et al. (2018) shows that the use of philosophical inquiry with children improves their thinking skills and children gradually form high level questions because the level of questions students formulate shows the level at which the information is processed and asking a high level of question indicates that learning occurs at a high level. By probing questions, students become active learners who are willing to continue questioning and seeking answers to their questions. (Canuto, 2015). This interrogation process improves students' problem-solving skills as well as critical and creative thinking skills which in turn make the students successful in the learning process (McCall, 2013). To illustrate, in her study Duell (1977) concludes that the students who form high level questions are more successful than the students who form low level questions.

To improve their thinking skills, children should go through a critical questioning process which includes eight question types: knowledge (remembering), understanding, application which comprise low level questioning; analogy, provocative questioning, paradox, analysis and ambiguity tolerance which comprise higher order questioning as shown in Table 1 below (Walsh & Kamp, 2013).

Table	1.	The	Critical	Questioning	Types
Level of Questioning		Type of Questioning Technique			
Lower level		Remembering—Exhibit memory of previously learned materials by recalling facts, terms, basic concepts and answers			
		Understanding—Demonstrate understanding of facts and ideas by organizing, comparing, translating, interpreting, giving descriptions, and stating main ideas			
		Applying—Solve problems, apply to new situations by applying acquired knowledge, facts, techniques and rules in a different way			
Higher order		Analogy—Situations of likeness; similarities between two things			
		Provocative Question—Inquiry to bring forth meaning; summons to discovering new knowledge			
		Paradox—A situation opposed to common sense, self-contradictory statement, or observation			
		Attribute Listing—Inherent properties, ascribing qualities			
		Tolerance for Ambiguity—Pose open-ended situations which do not force closure			

Note. Reprinted from “Evaluating Interventions for Young Gifted Children Using Single-Subject Methodology A Preliminary Study” by Walsh, R. L. and Kemp, C. R., 2013, Journal of Gifted Child Quarterly, 57, 2. p.4

Using questioning strategies is an effective practice to improve higher- order thinking skills (Walsh & Kemp, 2013). In this respect, Çayır and Akkoyunlu (2006) investigated the effectiveness of philosophy for children approach and reported that this approach had positive effects on children’ cognitive, social and affective skills. Similarly, Kefe and Kara (2008) stated that philosophical inquiry-based activities improved children’s critical thinking skills and increased their motivation to reach knowledge during the learning process. Therefore, creating opportunities for students to ask their own questions is an effective way to develop students’ thinking skills rather than asking students questions perpetually in the learning process (McCall, 2013). However, in our country, children are given a limited opportunity to create their questions and the philosophy for children approach is not recognized and applied effectively in primary schools (Demirtaş et al., 2018). Therefore, to gain insight into the levels of questions primary school students formulate during the philosophical inquiry process will be investigated in the present study.

2. Method

2.1. Participants

50 primary school students aged between 9 and 10 participated in the study on a voluntary basis. After consent forms were signed, primary school students were given the story of Cinderella and they were asked to write down as many questions as possible. The researchers categorized these questions in terms of Bloom's taxonomy first separately, and the inter-rater reliability was found to be .90.

2.2. Procedure

Students were given the story of Cinderella during their English lesson. All of the students were informed about what they were to do with the story. When students finished the story they started to formulate their own questions. They were asked to form as many questions as possible and note down.

2.3. Data Results

Table 1. The classification of levels of questions formulated by students

	N	%
Knowledge	14	0.93
Understanding	74	49.33
Application	37	24.66
Analysis	--	--
Paradox	--	--
Provocative questioning	2	1.33
Ambiguity tolerance	12	8
Not clear	11	7.33
Total	150	100

3. Discussion

The present study was conducted to find out the types of questions primary school students formulated during the philosophical inquiry process. The data were collected through the story of Cinderella. Students were required to read the story and form their own questions. Then, their questions were categorized according to Bloom's taxonomy. Results show that 74 questions out of 150 (49.33%) are in the category of 'understanding' and 37 questions (24.66%)

fall into the application category. There are 14 questions (0.93%) corresponding to the knowledge category and 12 questions (8%) corresponding to the ambiguity tolerance category. Only 2 questions (1.33%) fall into the provocative questioning category. Moreover, 11 questions out of 150 (7.33%) are not clear.

Depending of the findings of this study it can be said that most of the questions formulated by students are low level questioning types which include knowledge, understanding and application. Additionally, there are not questions corresponding to the paradox and analysis category which comprise higher order questioning types. Similarly, in the study of Demirtaş et al. (2018), the questions proposed by children are low level, however; it is reported that after the application of “Philosophy for Children” curriculum students’ questions students have showed progress in each questioning category especially high level ones. In a similar manner, Canuto’s (2015) research on the philosophical thinking among children indicates that there is a transition in children’ questions from low level to high level as they are feeling welcome and motivated to express their ideas and propositions. Therefore, based on the findings of the present study some implications for the classroom practices can be suggested. To illustrate, students should be given opportunities to share their opinions freely. Additionally, they should be encouraged to appraise each other’ opinions and be respectful. Within a secure classroom environment students can improve their higher order thinking skills.

4. Conclusion

The findings of the study revealed that overall, the questions formulated by primary school students are low level ones including knowledge, application and understanding rather than high level questions including analogy, provocative questioning, paradox, analysis and ambiguity tolerance. Therefore, it is clear that students need more classroom practice based on interrogation process which aims to develop students’ critical and creative thinking skills.

REFERENCES

- Alabdulkareem, S. A. (2007). Saudi science teachers' perceptions of implementing inquiry in science class. *Journal of Education and Training Studies*, 5 (12), 67-79. Retrieved on May 13, 2019 from <http://jets.redfame.com>
- Bloom, B. S., Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W. H., & Krathwohl, D. R. (1956). *Taxonomy of educational objectives, Handbook I: The cognitive domain*. New York: David McKay Co Inc.
- Cambridge international dictionary of English*. (1995). Cambridge: Cambridge University Press.
- Canuto, A. T. O. (2015). Reflections on theory and pedagogy of challenges in facilitating children’s dialogues in the community of inquiry. *International Journal of Whole Schooling*. 11 (1), 1-15. Retrieved on May 13, 2019 from <https://eric.ed.gov/?id=EJ1048089>
- Çayır, A. N. & Akkoyunlu, B. (2006). Qualitative study on education of philosophy for children. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 7(2), 97-133. Retrieved on May 13, 2019 from <https://dergipark.org.tr/download/article-file/199899>
- Daniel, M., & Auriac, E. (2011). Philosophy, Critical Thinking and Philosophy for Children. *Educational Philosophy and Theory*, 43(5), 415-435. Retrieved on May 13, 2019 from https://www.researchgate.net/publication/229760990_Philosophy_Critical_Thinking_and_Philosophy_for_Children1

- Demirtaş, V. Y., Karadağ, F. & Gülenç, K. (2018). Levels of the questions formulated by preschool children during the philosophical inquiry process and the qualities of their answers: Philosophy with children. *International Online Journal of Educational Sciences*, 10(2), 277-294. Retrieved on May 12, 2019 from <http://www.iojes.net/DergiTamDetay.aspx?ID=87&Detay=Ozet>
- D'Olimpio, L., & Teschers, C. (2016). Philosophy for children meets the art of living: a holistic approach to an education for life. *Philosophical Inquiry in Education*, 23(2), 114-124. Retrieved on May 13, 2019 from https://researchonline.nd.edu.au/phil_article/42.
- Duell, O. K. (1977). Overt and covert use of objectives of different levels. *In annual meeting of the American educational research association*, New York.
- Garrison, D. & Akyol, Z. (2013). *Handbook of Distance Education: The Community of Inquiry Theoretical Framework*. 104-119.
- Gube, M. & Shore, B. M. (2018). *The High Ability and Inquiry Research Group (HAIR) Reports: Two decades of funded research goals and achievements on inquiry: Canada, 2017*. Retrieved on May 13, 2019 from <https://eric.ed.gov/?id=ED580870>
- Johnson, S. A. & Cuevas, J. (2016). The effects of inquiry project-based learning on student reading motivation and perceptions of inquiry learning processes. *Georgia Educational Researcher*: 13 (1), 50-87. Retrieved on May 13, 2019 from <https://www.researchgate.net/publication/305767933>
- [Kefeli, İ. & Kara, U. \(2008\)](#). Philosophical and critical thought development of child. *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 41(1), 339-357. Retrieved on May 19, 2019 from <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/154/1159.pdf>
- Kolb, D. (2017). Socrates and the story of inquiry. *Journal of French and Francophone Philosophy*. 5(1), 9-12. Retrieved on May 17, 2019 from <https://www.researchgate.net/publication/322043156>
- Lipman, M. (2003) *Thinking in Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [Makaiau, A. S. & Tanaka, N. \(2018\)](#). Philosophy for children: A deliberative pedagogy for teaching social studies in Japan and the USA. *Journal of International Social Studies*, 8(2), 29-54. Retrieved on May 16, 2019 from <https://eric.ed.gov/?id=EJ1197415>
- McCall, C. C. (2013). *Transforming thinking: Philosophical inquiry in the primary and secondary classroom*. London: Routledge.
- Pérez, M. C. B. & Furman, M. (2016). What is a scientific experiment? The impact of a professional development course on teachers' ability to design an inquiry-based science curriculum. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(6), 1387-1401. Retrieved on May 13, 2019 from <https://eric.ed.gov/?id=EJ1114392>
- Preston, L., Harvie, K. & Wallace, H. (2015). Inquiry-based learning in teacher education: A primary humanities example. *Australian Journal of Teacher Education*, 40(12), 72-86. Retrieved on May 13, 2019 from <http://dx.doi.org/10.14221/ajte.2015v40n12.6>
- Sharp, A. M., & Reed, R. F. (1992). *Studies in philosophy for children: Harry Stottlemeier's discovery*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Stephen, G., Nadia, S. & Huat, B. (2015). *Philosophy for children: Evaluation report and executive summary*. Durham, United Kingdom: Education Endowment Foundation. Retrieved on May 18, 2019 from <https://eric.ed.gov/?id=ED581147>
- Topping, K. J., & Trickey, S. (2007). Impact of philosophical enquiry on school students' interactive behaviour. *Thinking Skills and Creativity*, 2(2), 73-84. Retrieved on May 14, 2019 from <https://eric.ed.gov/?id=EJ796751>

- Vansielegem, N., & Kennedy, D. (2011). What is philosophy for children, what is philosophy with children—after Matthew Lipman. *Journal of Philosophy of Education*, 45(2), 171-182. Retrieved on May 14, 2019 from <http://kinderrechtenonderzoek.nl/wp-content/uploads/2016/04/vanSielegemselection.pdf>
- Walsh, R. L. & Kemp, C. R. (2013). Evaluating interventions for young gifted children using single-subject methodology a preliminary study. *Journal of Gifted Child Quarterly*, 57(2), 110-120. Retrieved on May 14, 2019 from https://www.researchgate.net/publication/258137799_Evaluating_Interventions_for_Young_Gifted_Children_Using_Single-Subject_Methodology_A_Preliminary_Study
- Wells, G., & Mejía-Arauz, R. (2005). Toward dialogue in the classroom: Learning and teaching through inquiry. *Working Papers on Culture, Education and Human Development*, 1 (4), 1-45. Retrieved on May 18, 2019 from <http://hdl.handle.net/11117/3009>
- Wells, G. (2009). *Dialogic inquiry towards a socio-cultural practice and theory of education*. Retrieved on May 14, 2019 from <https://www.cambridge.org/core/books/dialogic-inquiry/C64C8553C45813842441DFDEEE338C68>
- Williams, P. J., Nguyen, N. & Mangan, J. (2017). Using technology to support science inquiry learning. *Journal of Technology and Science Education*, 7(1), 26-57. Retrieved on May 16, 2019 from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1134850.pdf>

MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN KÜLTÜREL ZEKA DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Semra TETİK
Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Özet

Kültürel zeka, bireyin kültür, dil, din, ırk ayrımı yapmadan diğer insanlara karşı hoşgörülü ve anlayışlı bir yaklaşım gösterebilmesidir. Kültürel zekanın işlevi, bireyin diğer insanlarla etkili iletişim kurabilmesinin yanı sıra konu, olay ve durumlar üzerinde akıl yürütebilmesi, durumları kavrayabilmesi ve etkin olabilmesini sağlamasıdır. Kültürel zeka üstbilişsel zeka, bilişsel zeka, motivasyonel zeka ve davranışsal zeka olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Örgütler birbirinden farklı kültürlere sahip insanların bir araya geldiği yerlerdir. Üniversiteler de farklı kültürlere sahip yüzlerce öğrencinin bir araya geldiği sosyal bir örgüttür. Öğrencilerin karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörü çerçevesinde uyum içinde yaşamaları kültürel zekaya dayanmaktadır. Yüksek kültürel zeka, bireyin farklı kültürlere sahip insanlara karşı duyarlı ve uyumlu olmasını kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Salihli Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin kendi algılarına göre kültürel zeka düzeylerini tespit etmek ve demografik değişkenler açısından kültürel zeka algılarını incelemektir. Bu kapsamda öğrencilere “Kültürel Zeka Ölçeği” uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, araştırmaya katılan öğrencilerin kültürel zeka düzeylerinin orta seviyenin biraz üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin kültürel zeka düzeylerinin cinsiyet, yerleşim yeri ve akademik başarı değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Zeka, Üstbilişsel Zeka, Bilişsel Zeka, Motivasyonel Zeka, Davranışsal Zeka

A RESEARCH ON CULTURAL INTELLIGENCE LEVELS OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS

Abstract

Cultural intelligence is the ability of an individual to show a tolerant and understanding approach to other people without discrimination of culture, language, religion and race. The function of cultural intelligence is that the individual can communicate effectively with other people, as well as reasoning, comprehending and being effective on subjects, events and situations. Cultural intelligence consists of four dimensions; metacognitive intelligence, cognitive intelligence, motivational intelligence and behavioral intelligence. Organizations are places where people from different cultures come together. Universities are a social organization where hundreds of students from different cultures come together. Students' living in harmony within the framework of mutual love, respect and tolerance is based on cultural intelligence.

High cultural intelligence makes it easier for the individual to be sensitive and adaptable to people of different cultures. The aim of this study is to investigate the cultural intelligence levels of Salihli Vocational School students in terms of demographic variables. In this context, “Cultural Intelligence Scale” was applied to the students. According to the findings, it was found that the cultural intelligence levels of the students participating in the research were slightly above the middle level. In addition, it was determined that cultural intelligence levels of students showed significant differences according to gender, place of residence and academic achievement variables.

Keywords: Cultural Intelligence, Metacognitive Intelligence, Cognitive Intelligence, Motivational Intelligence, Behavioral Intelligence

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyada ortadan kalkan sınırlardan birisi de kültürel sınırlardır. Bu durum farklı kültürlerle etkileşimi zorunlu kılmaktadır. Çağımızda bireylerin başarıya ulaşmalarında kültürel zekanın da etkili olduğu bir gerçektir. Bu bağlamda kültürel zekaya önem verilmesi, geliştirilmesi ve etkin bir şekilde kullanılması kaçınılmazdır. Kültürel zeka, bireylere çeşitli kültürler arasında etkileşim kurmalarını destekleyebilmektedir. Kültürel zeka, farklı kültürleri daha iyi tanımak ve anlamak, farklı kültürdeki insanlarla etkileşim kurabilmektir. Günümüzün önemli yeteneklerinden birisi de farklı kültürlerde yetişmiş insanların birbirleriyle etkili iletişim kurabilmesidir.

Kültürel zeka kavramı işletme literatüründe ilk olarak Earley (London Business School) ve Mosakowski'nin (University of Colorado at Boulder) 2004 yılında Harvard Business Review'de yayımlanmış olan makalelerinde kullanılmıştır. İngilizce “Cultural Intelligence” ya da “Individual's Cultural Quotient” olarak ifade edilen kültürel zeka, bireyin farklı bir kültürden olan kişinin jest, mimik, ses tonu ve vurgusunu o kişiyle aynı kültürden biriymiş gibi anlayabilmesi, yorumlayabilmesi ve değerlendirebilmesi yeteneğidir (Earley ve Mosakowski, 2004: 139). İlk tanımlandığından bugüne kadar kültürel zeka kavramına ilişkin birçok farklı tanım ortaya konulmuştur.

Earley ve Ang (2003) kültürel zeka kavramını “farklı bir toplumdaki gelen bir kişinin, alışık olunmayan jest ve mimiklerinin kendi ülkesinden biriymiş gibi değerlendirip yordayabilme becerisi” olarak tanımlamaktadır (Ergün ve Güzel, 2017: 31). Kültürel zeka, kişinin çevreye uyum sağlama becerisi şeklinde tanımlanabilir (Yeşil, 2009: 123). Bir başka tanıma göre kültürel zeka, kültürel farklılıkların oluşturduğu durumları başarılı bir şekilde yönetebilme becerisidir (Vedadi, 2010: 27). Thomas de diğerleri (2008) kültürel zekayı, “kültürel meta-biliş ile bağlantılı olan ve bireylerin çevrelerindeki kültürel boyutları şekillendirme, seçme ve uyum sağlamalarına izin veren bilgi ve becerilerin etkileşimli olduğu bir sistem” olarak tanımlamışlardır (Ersoy ve Ehtiyar, 2015: 43). Jyoti ve Kour (2017)'a göre ise kültürel zeka, “bir bireyin kendi kültürü dışındaki kişilerle etkileşimde bulunma kabiliyetini artıracak bir yeteneğidir. Kültürel zeka düzeyi yüksek olan bireyler, farklı kültürel geçmişe sahip kişilerle etkili bir şekilde iletişim kurabilirler” (Gürer ve Çiftçi, 2018: 492).

Peterson (2004) kültürel zekanın iletişim kurulan insanların davranış biçimlerine ve kültür değerlerine uygun dil ya da kişilerarası ilişkiler gibi bazı yetenekler ile belirsizliğe karşı tolerans ve esneklik gibi bazı becerileri kullanan bir takım davranışları uygulama yeteneği olduğunu söylemektedir (Akdemir vd., 2016: 31). Kültürlerarası ilişkilerin daha etkin ve verimli bir şekilde devam ettirilmesinde, kültürlerarası yeteneklerin anlaşılması ve geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Farklı kültürlerle etkili bir etkileşim kurabilmek için kültürel zekaya gereksinim vardır (İşçi vd., 2013: 4). Kültürel zekaya sahip insanlar karşılaştığı her türlü kültürel ortama bilgi ve hassasiyetle uyum sağlama esnekliğine sahiptirler (Thomas ve Inkson, 2003:15).

Howard Gardner zeka kavramı ve zeka türlerini tanımlarken daima zeka ve kültürün ayrılmaz bir bütün olduğunu ve zekanın, bulunduğu kültürel yapı çerçevesinde değerlendirilmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Ergün ve Güzel, 2017: 31). Farklı milletten olmak, farklı dili konuşmak ve farklı kültürden olmak kişilerarası iletişime engel değildir (Özdemir, 2019:17). Birey farklı kültüre sahip kişilerin tutum ve davranışlarını kültürel zeka sayesinde empati kurarak anlayabilmektedir (İbiş, 2018: 26). Kültürel zeka, farklı kültürel ortamlarda bireyin etkin bir şekilde işlevini yerine getirmesini ve başarılı olmasını kolaylaştıran dört boyuttan oluşmaktadır. Bublur; üstbilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal kültürel zeka boyutlarıdır (Earley ve Ang, 2003; Şahin ve Gürbüz, 2012: 127).

Üstbilişsel zeka boyutu, kültürel bilgiyi anlama ve bilgi edinme yeteneğini içermektedir (Early ve Ang, 2003: 43). Bu yeteneğe sahip bireyler farklı kültürlere sahip kişilere karşı hoşgörülü ve anlayışlı davranabilmektedir. Ang ve diğerlerine (2008) göre üstbilişsel zeka, bireyin karşılaştığı farklı kültürel durumu doğru olarak algılayabilmesini kolaylaştırmaktadır. Yüksek üstbilişsel kültürel zekaya sahip bireyler, diğer kültürlerin önceliklerinin farkındadırlar, kültürel varsayımlara meydan okuyabilirler (Konate, 2018: 8) ve kendilerinin neyi bildiğini, nasıl düşündüğünü ve nasıl öğrendiğini bilirler (Aksoy, 2013: 80). Bunun yanı sıra üstbilişsel kültürel zeka düzeyi yüksek olanlar, sahip olduğu kültürel bilgiyi değiştirme, geliştirme ve kültürel önyargılardan uzak durma konusunda diğerlerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir (Thomas, Elron ve Stahl, 2008; Ang ve Van Dyne, 2008; Kulaklıoğlu Dilek, 2014: 45).

Bilişsel zeka boyutu, farklı kültürlerle ait adetler, değerler, normlar ve inançlar konusunda çoğunlukla bireyin eğitim ve deneyimle edindiği bilgileri içermektedir (Ang vd. 200; Ng and Earley, 2006; Demir, 2015: 49). Bilişsel kültürel zeka; bireyin kültür konusunda belirli bir algısının olmasını, kendisini kültürel bir varlık olarak görmesini, pek çok davranışının öz kültürü tarafından belirlendiğini bilmesini gerektirmektedir (Aksoy, 2013: 84). Bilişsel kültürel zeka düzeyi yüksek olan bireyler, kültürlerin benzerlik ve farklılıklarını kavrayabilme (Yeşil, 2010:159) ve farklı kültürlerle çok hızlı uyum sağlayabilme yeteneğine sahiptir. Ayrıca kişisel özellikleri son derece esnektir (Kebabcı, 2016: 66). Bu bağlamda bireyin durumları ve olayları algılayabilme yeteneği ve kişiliğini oluşturan özellikleri ne kadar esnek ise kültürel uyum sağlayabilmesi de o kadar kolaylaşmaktadır (Earley ve Peterson, 2004:106).

Motivasyonel zeka boyutu, bireylerin farklı bir kültüre uyum sağlayabilmesi açısından bir teşvik unsuru olduğu söylenebilir. Yapılan birçok araştırmada öz-yeterlilik düzeyi yüksek olan bireylerin kişilerarası iletişimde başarılı olduğu ortaya konulmuştur. Özbilinç ya da öz-yeterlilik unsuru ile bireyler farklı kültürleri daha iyi anlamakta ve zorlanmadan topluma uyum

sağlayabilmektedir (İbiş, 2018: 30). Motivasyonel zeka boyutu, bireyin kültürel farklılıklar karşısında etkili olma isteğini ve güvenini kapsar. Motivasyonel kültürel zeka farklı kültürlerin var olduğu ortamlarda öğrenme ve çalışma enerjisi ve dikkat verme yeteneğini ifade etmektedir (Aksoy, 2013: 86). Motivasyonel kültürel zeka düzeyi yüksek olanlar farklı kültürler hakkında bilgi edinmeye isteklidirler ve kendilerini harekete geçirerek motive edebilirler.

Davranışsal zeka boyutu, bireyin ilk defa karşılaştığı kültürlere ilişkin kazandığı tecrübelerden oluşmaktadır. Davranışsal zeka temelde sözlü ve sözsüz davranışlar ile bireylerin farklı kültürlere nasıl uyum sağladığını içermektedir (Van Dyne vd., 2012: 297). Bu zeka “bireyin farklı bir kültürel bağlam içinde davranışlarını uygun biçimde düzenleyebilme ve bu konuda esneklik gösterebilme yeteneğini ifade etmektedir. Davranışsal kültürel zeka, yani hareket boyutu sözlü davranışlar, sözsüz davranışlar ve konuşma davranışlarından meydana gelmektedir. Bu davranış biçimlerinin tümü bireyin iletişim kurma tarzını oluşturmada ve farklı kültürel değerlere uyum sağlamada önemli bir gereksinim olarak karşımıza çıkmaktadır” (Aksoy, 2013: 90). Davranışsal kültürel zeka düzeyi yüksek olanlar diğerlerine göre daha esnektir ve davranışlarını farklı kültürel etkileşimlere göre ayarlayabilirler (Ang ve Van Dyne 2008: 7; Ersoy ve Ehtiyar, 2015: 44).

Kültürel zeka, farklı kültürlere adapte olmayı kolaylaştıran bireysel bir yetenektir. Bu yetenek kültürel zekanın üstbilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal boyutlarıyla bireyin farklı kültürlere uyumunu kolaylaştırmaktadır. Bu durum öğrencilerin akademik başarısı açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, meslek yüksekokulu öğrencilerinin kültürel zeka düzeyi ile cinsiyet, yaş, sınıf, program türü, akademik başarı ve yerleşim yeri arasındaki ilişkiyi incelenmektir. Yerli literatüre bakıldığında kültürel zeka konusunda özellikle araştırmaya dayalı çok az sayıda çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmanın önemi ortaya çıkmakta ve literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı ve önemi, evreni örnekleme, veri toplama aracı ve araştırma kapsamında elde edilen bulgular ele alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, meslek yüksekokulu öğrencilerinin kültürel zeka düzeyini belirlemek ve demografik özellikler ile kültürel zeka ve boyutları arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır. Bu çalışmanın önemi, yerli alanyazında kültürel zeka ile ilgili çok az sayıda çalışma yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Katılımcı öğrencilerin kültürel zekaları hangi düzeydedir?
- Katılımcı öğrencilerin cinsiyetleri ile kültürel zeka ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Katılımcı öğrencilerin yaşları ile kültürel zeka ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Katılımcı öğrencilerin sınıf düzeyleri ile kültürel zeka ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

- Katılımcı öğrencilerin program türü ile kültürel zeka ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Katılımcı öğrencilerin akademik başarıları ile kültürel zeka ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Katılımcı öğrencilerin yerleşim yerleri ile kültürel zeka ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni 2018-2019 eğitim öğretim yılında Salihli Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören 3200 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklemi ise kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 326 öğrenci oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 6 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde ise Ang ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilen, İşçi ve arkadaşları (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan “Kültürel Zeka Ölçeği” bulunmaktadır. Ölçek 20 ifade ve 4 boyuttan (üstbilişsel zeka, bilişsel zeka, motivasyonel zeka, davranışsal zeka) oluşmaktadır. Ölçekte 5’li Liket (Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Karasızım, Katılıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Ölçekten yüksek puan alınması katılımcıların kültürel zeka düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach’s Alfa değeri ,934 olarak bulunmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen bulgular tablolar şeklinde özetlenmiş ve yorumlanmıştır.

3.1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, sınıf, program türü, akademik başarı, yerleşim yeri) göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler		Frekans	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kız	174	53,4
	Erkek	152	46,6
Yaş	18-23 yaş	310	95,1
	24-29 yaş	14	4,3
	30 ve üzeri yaş	2	,6
Sınıf	1.sınıf	202	62,0
	2.sınıf	124	38,0
Program Türü	Sosyal Program	288	88,3
	Teknik Program	38	11,7
Akademik Başarı	Zayıf	20	6,1
	Orta	134	41,1
	İyi	132	40,5
	Çok iyi	40	12,3
Yerleşim Yeri	Kırsal	36	11,0
	Şehir	290	89,0
Toplam		326	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerinin dağılımına (Tablo 1) bakıldığında, öğrencilerin 174'ü (%53,4) kız, 152'si (%46,6) ise erkektir. Öğrencilerin 310'u (%95,1) 18-23 yaş aralığında, 14'ü (%4,3) 24-29 yaş aralığında, 2'si (%0,6) ise 30 ve üzeri yaştadır. Öğrencilerin 202'si (%62) birinci sınıf, 124'ü (%38) ise ikinci sınıfta öğrenim görmektedir. Öğrencilerin 288'i (%88,3) sosyal programlarda, 124'ü (%38) ise teknik programlarda öğrenim görmektedir. Öğrencilerin akademik başarılarına göre dağılımlarına bakıldığında 20'si (%6,1) zayıf, 134'ü (%41,1) orta, 132'si (%40,5) iyi, 40'ı (%12,3) ise çok iyi düzeydedir. Öğrencilerin 290'ı (%89) şehirde, 36'sı (%11) ise kırsal yerde yaşamaktadır.

3.2. Kültürel Zeka ve Boyutlarının Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Kültürel zeka ve boyutlarının aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kültürel Zeka ve Boyutlarının Tanımlayıcı İstatistikleri

Boyutlar	N	Mean	Std. Deviation
Üstbilişsel Zeka	326	3,93	,820
Bilişsel Zeka	326	3,20	,802
Motivasyonel Zeka	326	3,75	,873
Davranışsal Zeka	326	3,67	,912
Toplam Ölçek	326	3,60	,720

Tablo 2’deki bulgular boyutlar kapsamında değerlendirildiğinde, üstbilişsel zeka boyutu en yüksek ortalamaya (3,93) sahip olduğu, bunu da motivasyonel zeka boyutunun izlediği görülmektedir. En düşük ortalamaya sahip boyutun ise bilişsel zeka (3,04) olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin algısına göre ortalama puanın üzerinde bir kültürel zekaya sahip oldukları söylenebilir.

3.3. Demografik Özellikler İle Kültürel Zeka ve Boyutları Arasındaki İlişki

Demografik özellikler ile kültürel zeka ve boyutları arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Demografik özellikler ile Kültürel Zeka ve Boyutları Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Üstbilişsel Zeka	Bilişsel Zeka	Motivasyonel Zeka	Davranışsal Zeka	Toplam Kültürel Zeka
Cinsiyet	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N
	-,105 ,059 326	,073 ,186 326	,117* ,035 326	-,068 ,221 326	-,056 ,311 326
Yaş	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N
	,069 ,213 326	,106 ,056 326	,095 ,085 326	,053 ,338 326	,097 ,081 326
Sınıf	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N
	-,095 ,087 326	-,001 ,988 326	-,060 ,278 326	-,082 ,139 326	-,066 ,234 326
Program Türü	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N
	,006 ,915 326	-,004 ,938 326	-,032 ,562 326	-,102 ,066 326	-,042 ,448 326
Akademik Başarı	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N
	,159** ,004 326	,104 ,062 326	,223** ,000 326	,175** ,002 326	,194* ,000 326
Yerleşim Yeri	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed) N
	,073 ,188 326	,008 ,891 326	,169** ,002 326	,163** ,003 326	,122* ,028 326

Tablo 3’de görüldüğü üzere, cinsiyet değişkeni ile kültürel zekanın motivasyonel zeka boyutu (r=,117; p<0.05) arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Anlamlı ilişkinin

nedeni incelendiğinde, kız öğrencilerin motivasyonel zeka algısının erkek öğrencilerin algısından daha yüksek düzeyde olmasından kaynaklandığı görülmüştür.

Akademik Başarı değişkeni ile kültürel zekanın üstbilişsel zeka boyutu ($r=,159$, $p<0.05$), motivasyonel zeka boyutu ($r=,223$, $p<0.05$), davranışsal zeka boyutu ($r=,175$, $p<0.05$) ve toplam kültürel zeka ($r=,194$, $p<0.05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Anlamlı ilişkinin nedeni incelendiğinde, akademik başarısı çok iyi olan öğrencilerin ortalama puanlarının diğerlerine göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı görülmüştür.

Yerleşim yeri değişkeni ile kültürel zekanın motivasyonel zeka boyutu ($r=,169$, $p<0.05$), davranışsal zeka boyutu ($r=,163$, $p<0.05$) ve toplam kültürel zeka ($r=,122$, $p<0.05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Anlamlı ilişkinin nedeni incelendiğinde, yerleşim yeri şehir olan öğrencilerin ortalama puanlarının kırsalda yaşayan öğrencilere göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı görülmüştür.

Yaş, sınıf ve program türü değişkenleri ile kültürel zeka ve boyutları olan üstbilişsel zeka ($p>0.05$), bilişsel zeka ($p>0.05$), motivasyonel zeka ($p>0.05$) ve davranışsal zeka ($p>0.05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmamıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

İnsanlar içinde yaşadıkları toplumun kültürü ile uyumlu olabildiği sürece başarılı ve mutlu olabilirler. Bireyler zamanlarının çoğunu bağlı oldukları örgütlerde geçirmektedir. Dolayısıyla çok farklı kültürlere sahip öğrenciler de zamanlarının çoğunu bağlı oldukları üniversitede geçirmektedir. Farklı kültürlere sahip öğrencilerin üniversitede varlıklarını huzurlu, mutlu ve başarılı bir şekilde sürdürebilmeleri için birbirlerinin kültürüne duyarlılık, anlayış ve hoşgörü göstermeleri gerekmektedir. Bu noktada kültürel zeka önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmanın amacı meslek yüksekokulu öğrencilerinin kültürel zeka düzeylerini belirlemek ve demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, sınıf, program türü, akademik başarı, yerleşim yeri) göre kültürel zeka algılarını değerlendirmektir. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun cinsiyeti kız, çoğunluğu 18-23 yaş aralığında, çoğunluğu ikinci sınıf, çoğunluğu sosyal programlarda öğrenim görmekte, çoğunluğunun akademik başarısı orta ve iyi düzeyde, çoğunluğunun yerleşim yeri şehirdir. Araştırmaya 326 meslek yüksekokulu öğrencisi katılmıştır. Öğrencilerin kültürel zeka puan ortalamaları $3,60\pm,720$ (en az=1; en fazla=5) olarak bulunmuştur. Öğrencilerin kültürel zeka düzeyi ortalamanın biraz üzerindedir. Literatüre bakıldığında benzer sonuçların tespit edildiği çalışmalar (Abaslı ve Polat, 2019; Ergün ve Güzel, 2017; Türker ve Türker, 2016) olduğu görülmektedir.

Boyutlar kapsamında değerlendirildiğinde; kültürel zekanın üstbilişsel zeka boyutu puan ortalaması $3,93\pm,820$ (en az=1; en fazla=5), bilişsel zeka boyutu puan ortalaması $3,20\pm,802$ (en az=1; en fazla=5), motivasyonel zeka boyutu puan ortalaması $3,75\pm,873$ (en az=1; en fazla=5), davranışsal zeka boyutu puan ortalaması $3,67\pm,912$ (en az=1; en fazla=5) olarak bulunmuştur.

En yüksek puan ortalamasına sahip olan boyut üstbilişsel zeka boyut iken, en düşük puan ortalamasına sahip olan boyut bilişsel zeka boyutudur. Benzer sonuç Gürer ve Çiftçi (2018)'nin üniversite öğrencilerine yönelik kültürel zeka üzerine yaptıkları araştırmada ortaya konulmuştur.

Demografik değişkenler ile kültürel zeka arasındaki ilişki değerlendirildiğinde; cinsiyet değişkeni ile kültürel zekanın sadece motivasyonel zeka boyutu arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Motivasyonel zeka boyutunda gerçekleşen bu anlamlı farklılık için aritmetik ortalamalar incelendiğinde ise kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre motivasyonel zekalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Literatürde farklı sonuçların elde edildiği çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Türker ve Türker (2016) tarafından turizm rehberliği bölümü öğrencilerinin kültürel zeka düzeylerine ilişkin yapılan çalışmada cinsiyet değişkeni ile kültürel zekanın sadece üstbilişsel zeka boyutu arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. İşçi ve arkadaşlarının (2016) hastane çalışanlarının kültürel zeka düzeyinin belirlenmesine yönelik yaptıkları araştırmada cinsiyet ile kültürel zeka ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Ayrıca akademik başarı ve yerleşim yeri değişkenleri ile kültürel zeka ve boyutları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Gürer ve Çiftçi (2018)'nin üniversite öğrencilerine yönelik kültürel zeka üzerine yaptıkları çalışmada yerleşim (yetişilen) yeri ile üstbilişsel zeka ve motivasyonel zeka arasında anlamlı ilişki bulunmuştur.

Yaş değişkeni ile kültürel zeka ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Benzer sonuç Abaslı ve Polat (2019) tarafından üniversite öğrencilerine yönelik kültürel duyarlılık ve kültürel zeka ilişkisi üzerine yapılan araştırmada ortaya konulmuştur. Literatüre bakıldığında farklı sonuçların elde edildiği çalışmalar olduğu görülmektedir. Örneğin, Türker ve Türker (2016)'in kültürel zeka üzerine yaptıkları çalışmada yaş değişkeni ile üstbilişsel zeka ve bilişsel zeka arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Gürer ve Çiftçi (2018) tarafından yapılan çalışmada yaş değişkeni ile üstbilişsel zeka, bilişsel zeka ve motivasyonel zeka arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Sınıf ve program türü ile kültürel zeka ve boyutları arasında da anlamlı ilişki tespit edilmemiştir. Bu sonuç Gürer ve Çiftçi (2018)'nin yaptıkları çalışmanın sonucu ile uyumludur.

Bu çalışmanın meslek yüksekokulu öğrencilerinin kültürel zeka düzeylerini demografik değişkenler açısından değerlendiren bir çalışma olmasından dolayı alanyazına katkı sunduğu söylenebilir. Araştırmaya katılan öğrencilerin kültürel zeka düzeyleri kendi algılarına göre tespit edilmiş olması ve sadece bir meslek yüksekokulunda araştırmanın yapılmış olması bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Bu konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara deneklerin kültürel zekalarını belirlemeye yönelik daha objektif yöntemleri kullanmaları önerilebilir.

Üniversiteler birbirinden farklı kültürlerle sahip yüzlerce öğrencinin bir arada yaşadığı örgütlerdir. Öğrencilerin karşılıklı saygı, sevgi ve hoşgörü çerçevesinde davranmaları büyük önem taşımaktadır. Bunu sağlamanın yolu da kültürel zekadan geçmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin kültürel zeka konusunda bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi yararlı olabilir. Bu bağlamda üniversitelerin tüm bölüm ve programların müfredatlarına “kültürel zeka” dersinin eklenmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Abaslı, K. ve Polat, Ş. (2019). Öğrencilerin Kültürlerarası Duyarlılık ve Kültürel Zekâya İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1): 193–202
- Akdemir, B., Duman Çalış, M. ve Tunalılar, T. T. (2016). Uluslararası İşgücü Pazarının Yeni Rolü: Kültürel Zeka. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(25): 29-47.
- Aksoy, Z. (2013). Kültürel Zeka Çokkültürlü Ortamlardaki Rolü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Demir, G. (2015). Kültürel Zeka ve Tükenmişlik İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Early, P. C. ve Ang, S. (2003). *Cultural Intelligence: Individual Interaction Across Cultures*. Stanford University Press.
- Ergün, G. ve Güzel, A. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Kültürel Zeka Düzeylerinin Olumsuz Otomatik Düşünceler ve Bazı Diğer Değişkenlere Göre Değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4): 30-43.
- Ersoy, A. ve Ehtiyar, R. (2015). Kültürel Farklılıkların Yönetiminde Kültürel Zekanın Rolü: Türk ve Yabancı Yöneticiler Üzerine Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(1): 42-60.
- Gürer, A. ve Çiftçi, G. E. (2018). Kültürel Zekanın Bireysel Girişimcilik Üzerindeki Etkisi. AL-FARABI 2nd International Congress on Social Sciences The Book Of Full Text, April 6-8, 2018 Gaziantep /Turkey
- İbiş, T. (2018). Çokkültürlülük ve Kültürel Zeka. *Yeni Düşünceler*, 10: 20-35
- İşçi, E., Söylemez, Ö. ve Kaptanoğlu Yıldırım, A. (2013). Örgütlerde Kültürel Zeka ve Hastane İşletmelerinde Kültürel Zeka Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5): 1-18.
- Kebabcı, V. (2016). Kişilik ve Kültürel Zeka Arasındaki İlişki: Havayolu Çalışanları Üzerine Bir Çalışma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Konate, T. (2018). Yabancı Öğrencilerin Kültürel Uyumunda Kültürel Zekanın Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Kulaklıoğlu Dilek, N. (2014). Kültürel Farklılıkların Yönetimi Sürecinde Kültürel Zeka'nın Etkinliği: A Grubu Seyahat Acentaları Yöneticileri Üzerine Bir Alan Araştırması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Özdemir, K. (2019). Kültürel Zekanın Kültürlerarası Duyarlılık Üzerindeki Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Peterson, B. (2004). *Cultural Intelligence: A Guide To Working With People From Other Cultures*. Intercultural Press.

- Şahin, F. ve Gürbüz, S. (2012). Kültürel Zeka ve Öz-Yeterliliğin Görev Performansı ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerinde Etkisi: Çokuluslu Örgüt Üzerinde Bir Uygulama. "İŞ, GÜÇ" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 14(2): 123-140.
- Thomas, D. ve Inkson, K. (2004). *Cultural Intelligence: People Skills For Global Business*. CA: Berrett-Koehler, San Francisco.
- Türker, A. ve Türker, G.Ö. (2016). Turizm Rehberliği Öğrencilerinin Kültürel Zeka Seviyelerinin Sektörde Kalma Eğilimleri Üzerindeki Etkisi. EJERCONGRESS Bildiri Kitabı (ss.100-108), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Van Dyne, L., Ang, S. ve Koh, C. (2008). *Development and Validation of the CQS: The Cultural Intelligence Scale*. İçinde Ang, S. ve Van Dyne, L. (Eds.), *Handbook on Cultural Intelligence: Theory, Measurement and Applications*. Armonk, NY: M.E.: 126-144.
- Van Dyne, L., Ang, S., Ng, K. Y., Rockstuhl, T., Tan, M. L. ve Koh, C. (2012). Sub-Dimensions of the Four Factor Model of Cultural Intelligence: Expanding the Conceptualization and Measurement of Cultural Intelligence. *Social and Personality Psychology: Compass*, 6(4): 295-313.
- Vedadi, S. (2010). A Review on The Relation Between CQ and The Educational Administration Performance of Qom Islamic Science International Center. Unpublisher Paper, Islamic Azad University of Kermanshah.
- Yeşil, S. (2009). Kültürel Farklılıkların Yönetimi ve Alternatif Bir Strateji: Kültürel Zeka: *KMÜ İİBF Dergisi*, 11(16): 100-131.
- Yeşil, S. (2010). 21. Yüzyılın Küresel Örgütleri için Kültürel Zeka. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2): 147-168.

ÖRGÜTSEL STRES KAYNAKLARI VE KAMU KURUMLARINDA ÇALIŞANLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Semra TETİK
Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Özet

Günümüzde çalışanlar daha rekabetçi, değişken ve pek çok belirsizliğin hakim olduğu iş ortamlarında çalışmak zorundadırlar. İş ortamıyla doğrudan ya da dolaylı ilişkisi olan stres kaynakları göz önüne alındığında, çalışanların önemli ölçüde bir gerilime maruz kalabilecekleri görülmektedir. Stres çalışanların üzerinde olumsuz etkiler yaratarak onların verimli olmalarını engeller. Çalışma ortamında stres yükü fazla olan birinin bulunması hem kendisi hem de diğer çalışanların güvenliğini olumsuz yönde etkileyebilir. Örgütsel verimlilik ve başarı açısından gerek yöneticilerin gerekse çalışanların strese neden olan faktörlerin farkında olmaları ve gerekli önlemleri almaları önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, kamu kurumlarında çalışanların karşı karşıya kaldığı örgütsel stres kaynaklarını tespit etmek ve örgütsel stres kaynaklarını demografik değişkenler açısından incelemektir. Bu noktadan hareketle Afyon'un İhsaniye ilçesindeki kamu kurumlarında çalışanlara yönelik bir araştırma yapılmıştır. Veriler uygun istatistiksel analizlerle test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, kamu kurumlarında çalışanların stres kaynakları düzeylerinin orta seviyede olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bazı demografik özellikler ile bazı örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Stres, Örgütsel Stres, Örgütsel Stres Kaynakları

ORGANIZATIONAL STRESS RESOURCES AND A RESEARCH EXAMPLE ON EMPLOYEES IN PUBLIC INSTITUTIONS

Abstract

Nowadays, employees have to work in a more competitive, volatile and uncertain business environment. Considering the sources of stress that have a direct or indirect relationship with the work environment, it is seen that employees may be exposed to a significant amount of stress. Stress creates negative effects on employees and prevents them from being productive. The presence of someone with a high stress load in the work environment can adversely affect the safety of both himself and other employees. In terms of organizational efficiency and success, it is important for both managers and employees to be aware of the factors causing stress and to take necessary measures. The aim of this study is to determine the sources of organizational stress faced by employees in public institutions and to examine the sources of organizational stress in terms of demographic variables. From this purpose, a research was conducted for employees working in public institutions in İhsaniye district of Afyonkarahisar. Data were tested by appropriate statistical analysis. According to the findings, the level of stress sources of the employees in public institutions is moderate. In addition, significant relationships were found between some demographic characteristics and some sources of organizational stress.

Keywords: Stress, Organizational Stress, Organizational Stress Sources

1. GİRİŞ

Çağımızın modern toplumlarında özellikle son derece gelişmiş ve karmaşıklaşmış olan örgütlerde yer alan insanları stressiz düşünmek mümkün değildir. İnsanlar yaşamlarının büyük bir kısmını işte geçiriyor. Dolayısıyla iş ortamında bulunan herkes, zamanının çoğunu iş ve işle ilgili faaliyetlerini düşünerek geçirir. Bu nedenle insanları strese sokan temel faktörlerin başında iş yaşamının yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır (Güney, 2002: 515).

Stres genellikle olumsuz bir durum olarak algılanmaktadır. Ancak bireylerin motivasyonunu, enerjisini, performansını arttıran olumlu stres de söz konusudur. Zuck (2002) stresin başlı başına olumsuz bir olgu olmadığını, hatta stresin sadece hayatın kaçınılmaz bir parçası olmayıp, korku ve gerilimin yanı sıra fazla eğlence ve zevkten de kaynaklandığını belirtmektedir (Saracel vd., 2015: 13).

Stres, bireyler üzerinde etki yapan ve onların davranışlarını, iş verimini, başka insanlarla ilişkilerini etkileyen bir olgudur (Eren, 1998: 223). Selye (1977) stres kavramını, organizmanın herhangi bir dış talebe verdiği özel olmayan tepki olarak tanımlamıştır (Gümüştakin ve Öztemiz, 2004: 64). Stres, bireyin içinde bulunduğu ortam ve iş koşullarının onu etkilemesi sonucunda vücudunda özel biyo-kimyasal salgıların oluşarak söz konusu koşullara uyum için düşünsel ve bedensel olarak harekete geçmesi durumudur (Eren, 1998: 224). Tınaz (2005)'a göre stres, aşırı ve genellikle istenmeyen uyarılara ve çevredeki tehdit edici olaylara karşı bireyde gelişen fizyolojik ve psikolojik tepkilerdir (Arıcan, 2011: 58).

Örgütsel stres ise, işle ya da örgütle ilgili olarak herhangi bir beklentiye karşı bireysel enerjinin harekete geçmesi olarak tanımlanmaktadır (Serinkan vd., 2012: 320). Diğer bir ifadeyle örgütsel stres, bireylerin işe ve çalışma koşullarına yönelik beklentileri karşılanmadığında ortaya çıkan durumdur (Saracel vd., 2015: 13). Ross ve Altmaier (1994) ise örgütsel stresi, “işle ilgili talebin bireyin yeteneklerini aştığı durumlarda, iş koşulları ile birey arasında yaşanan etkileşim” şeklinde ifade etmişlerdir (Yamuç ve Türker, 2015: 393). Akgündüz (2006)'e göre örgütsel stres, “bireyin çevre ile ilişkisi olarak ifade edilen, bireysel farklardan ve psikolojik süreçlerden etkilenen, kişiye fazla psikolojik veya fiziksel istekler yükleyen, dış çevre, durum veya olayın sonucu olan bir tepkidir” (Uzun ve Yiğit, 2011: 189). Örgütsel stres, bireyin normal işlevlerini yerine getirmesini engelleyerek duygusal ve fiziksel tepkilerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu tepkiler de gerek bireyin gerekse örgün dengesini bozmakta ve örgütsel başarısızlığa zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla örgütsel stresin optimum düzeyde tutulması son derece önemlidir. Bu da örgütsel stres kaynaklarının anlaşılmasını gerektirmektedir (Altan, 2018: 153).

Her örgütün kendine has bir yapısının ve kültürünün olmasından dolayı strese neden olan örgütsel kaynaklar da bu yapı ve kültüre dayalı olarak farklılık göstermektedir (Yamuç ve Türker, 2015: 394). Örgüt politikaları, örgütsel yapı, çalışma şartları ve süreçleri, örgütsel yapının karmaşık bir hal alması veya örgütün büyümesi, örgütün kültürel yapısı örgütsel stres kaynaklarından bazılarıdır (Güney, 2002: 518). Örgütsel stres kaynakları değişik biçimlerde sınıflandırılabilir.

Özkalp ve Kırel (2001) örgütsel stres kaynaklarını beş grupta sınıflandırmıştır. Bunlar; örgüt yapısı ve örgüt iklimi ile ilgili faktörler, fiziki çevre şartları ile ilgili faktörler, yapılan işle ilgili faktörler, kariyer gelişimi ile ilgili faktörler ve işletme içi ilişkiler ile ilgili faktörlerdir (Aydın, 2004: 56). Yates (1989: 48) örgütsel stres kaynaklarını; kişiler arası çatışmalar, rol çatışması, yetki ve sorumluluklarda uyumsuzluk, ağır iş yükü, mekan ve donanım yetersizliği, adaletsiz kaynak dağılımı, katılım, zaman baskısı ve iş yetiştirme kaygısı, iş güvenliği sorunu, yetersiz ya da hızlı terfi şeklinde sınıflandırmaktadır (Bakıcı, 2012: 22). Luthans (1992) ise, örgütsel stres kaynaklarını; örgütsel politikalar, örgütün yapısal özellikleri, fiziksel koşullar ve örgütsel süreçler olmak üzere dört ana başlıkta gruplandırmıştır (Arıcan, 2011: 59). Söz konusu örgütsel stres kaynakları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Örgütsel Stres Kaynakları

İ Ş S T R E S İ	Örgütsel Politikalar	<ul style="list-style-type: none">-Haksız ve keyfi performans değerlendirme-Yetersiz ücret-Katı kurallar-İş rotasyonu ve vardiya-Belirsiz işlemler-Sık sık iş ve yer değiştirme-Gerçekçi olmayan iş tatminleri
	Örgütsel Yapı	<ul style="list-style-type: none">-Merkeziyetçilik, karara katılımın az olması-Yükselme için yeterince fırsatların olmaması-Aşırı biçimsellik-Yüksek düzeyde uzmanlaşma-Birimler arası koordinasyon eksikliği-Personel arasındaki çatışmalar
	Fiziksel Koşullar	<ul style="list-style-type: none">-Kalabalık ve kişiselliğin az olması-Aşırı gürültü, sıcak ve soğuk-Zehirli kimyasal maddeler ve radyasyon-Hava kirliliği-Yetersiz aydınlatma
	Örgütsel Süreçler	<ul style="list-style-type: none">-Zayıf iletişim-Performansa ilişkin zayıf ve yetersiz geri bildirim-Belirsiz ve çatışmalı amaçların bulunması-Performans değerlendirilmesinde belirsizlik ve hatalı uygulama-Adaletsiz kontrol sistemi-Yetersiz bilgi

Kaynak: (Luthans, 1985:134; Güney, 2001: 519)

2. METODOLOJİ

2.1. Araştırmanın Yöntemi, Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışma, nicel betimleme niteliğinde ve durum tespiti yapmayı amaçladığı için tarama modelinde bir araştırmadır. Verilerin toplanmasında anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın amacı, kamu kurumlarında çalışanların üzerinde stres yaratan örgütsel kaynakları ortaya koymak ve demografik değişkenlere göre örgütsel stres kaynakları puanlarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit etmektir. Bu amaç kapsamında aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₁: Kamu kurumlarında çalışanların cinsiyeti ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₂: Kamu kurumlarında çalışanların yaşı ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₃: Kamu kurumlarında çalışanların eğitim durumu ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₄: Kamu kurumlarında çalışanların medeni durumu ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₅: Kamu kurumlarında çalışanların çalışma süresi ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₆: Kamu kurumlarında çalışanların mesleğini severek seçip seçmemesi ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₇: Kamu kurumlarında çalışanların yönetici ve memur olanlar ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir fark vardır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Afyon'un İhsaniye ilçesinde hizmet sunan kamu kurumlarında çalışanlar (120 kişi) oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçimine gidilmeden evrenin tümüne ulaşılması hedeflenmiş olup, 76 kişiye (anket geri dönüş oranı %63) ulaşılmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerini toplamak için Balcı (1983) tarafından geliştirilen ve “Üniversite Öğretim Elemanlarının İş Stresi” konulu araştırmasında kullanılan, Karagül (2011) tarafından da küçük değişiklikler yapılan ölçek kullanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde, çalışanların demografik özelliklerine ilişkin sorular bulunmaktadır. İkinci bölümünde ise, örgütsel stres kaynakları ile ilgili 30 madde yer almaktadır. Ölçeğin değerlendirilmesinde “1=Hiç, 2=Az, 3=Orta, 4=Çok, 5= Pek Çok” şeklinde 5’li Likert tipi dereceleme ölçeği kullanılarak çalışanların, örgütsel stres kaynaklarına ilişkin algıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Anket formunda yer alan 30 soru üzerinde yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach’s Alpha değeri %95,6 çıkmıştır.

2.4. Bulgular

2.4.1. Tanımlayıcı Bulgular

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Çalışanların Demografik Özellikleri

Demografik Değişken	Kategori	Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	41	53,9
	Erkek	35	46,1
Yaş	18-24 yaş	6	7,9
	25-34 yaş	22	28,9
	35-44 yaş	26	34,2
	45-54 yaş	15	22,4
	55 ve üstü	5	6,6
Eğitim Durumu	Lise	12	15,8
	Ön Lisans	23	30,3
	Lisans	41	53,9
Medeni Durum	Evli	59	77,6
	Bekar	17	22,4
Kurumda çalışma süresi	1-5 yıl	16	21,1
	5-10 yıl	23	30,3
	10-15 yıl	13	17,1
	15-20 yıl	7	9,2
	20 yıldan fazla	17	22,4
Mesleğinizi isteyerek mi seçtiniz?	Evet	49	64,5
	Hayır	27	35,5
Yöneticilik göreviniz var mı?	Evet	7	9,2
	Hayır	69	90,8

Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların %53,9’u kadın, %46,1’i erkektir. Katılımcıların %7,9’u 18-24, %28,9’u 25-34, %34,2’si 35-44, %22,4’ü 45-54, %6,6’sı 55 ve üstü yaş aralığında bulunmaktadır. Katılımcıların %15,8’i lise, %30,3’ü ön lisans, %53,9’u Lisans mezunudur. Katılımcıların %77,6’sı evli, %22,4’ü bekarıdır. Katılımcıların %21,4’ü 1-5 yıl, %30,3’ü 5-10 yıl, %17,1’i 10-15 yıl, %9,2’si 15-20 yıl, %22,4’ü 20 yıldan fazla süredir mevcut kurumda çalışmaktadır. Katılımcıların %64,5’i mesleğini isteyerek seçerken, %35,5’i mesleğini istemeyerek seçmiştir. Ayrıca katılımcıların %90,8’i memur, %9,2’si ise yönetici pozisyonunda çalışmaktadır.

2.4.2. Örgütsel Stres Kaynakları Ölçeğine İlişkin Bulgular

Bu kısımda araştırmaya katılan çalışanların örgütsel stres kaynakları ile ilgili algıları değerlendirilmiştir. Ölçeğin değerlendirilmesinde şu puan aralıkları esas alınmıştır; 1.00–1.80 arası çok düşük, 1.81–2.60 arası düşük, 2.61–3.40 arası orta, 3.41–4.20 arası yüksek, 4.21–5.00 çok yüksek.

Tablo 3. Katılımcıların Örgütsel Stres Kaynaklarına İlişkin Algıları

İFADELER		in.	ax.	ort	S
Yetersiz maaş ve ücret dengesizliği	6	,00	,00	,63	,018
Yetki ve sorumluluklarda uyumsuzluk	6	,00	,00	,26	,258
Sık sık işyeri içinde yer değiştirme	6	,00	,00	,26	,350
Görevle ilgili sorumlulukların açık olmaması	6	,00	,00	,00	,254
Birbiri ile çelişen iki işi birden yapmak	6	,00	,00	,96	,527
Performans değerlendirme ve terfide adaletsizlik	6	,00	,00	,42	,289
Aşırı disiplinli çalışma ortamı	6	,00	,00	,54	,205
Yeteneklerin kullanılmadığı bir bölümde çalışma	6	,00	,00	,74	,408
Karar verme için yeterli yetkiye sahip olmama	6	,00	,00	,88	,254
İşyerinde kaynak ve olanakların dağıtımında adaletsizlik	6	,00	,00	,95	,295
İşyerinde mekan ve donanım yetersizliği	6	,00	,00	,96	,216
Kendinizin ve yatığının önemsenmemesi	6	,00	,00	,13	,279
Aynı anda birden fazla amire karşı sorumlu olma	6	,00	,00	,88	,346
Örgüt içi haberleşmenin zayıf oluşu	6	,00	,00	,65	,262
İşle ilgili kararlara katılamamak, önerilerin dikkate alınmaması	6	,00	,00	,79	,320
Görev dağılımındaki adaletsizlik	6	,00	,00	,13	,427

İşyerine ulaşımında zorluklar	6	,00	,00	,62	,523
İş yükünün fazlalığı ve zamanın darlığı	6	,00	,00	,74	,330
Çalışma saatlerinde belirsizlik	6	,00	,00	,95	,285
Yaptığınız işin aşırı monoton olması	6	,00	,00	,46	,301
Vatandaş memnuniyetsizliği ve şikayet edilme korkusu	6	,00	,00	,46	,259
Aşırı yazışma ve bürokrasinin oluşu	6	,00	,00	,76	,199
Ast-üst ilişkilerinde sorun yaşanması	6	,00	,00	,70	,317
Çalışanlar arasında aşırı rekabetin olması	6	,00	,00	,47	,249
Çalışanlar arasında çatışmanın yaşanması	6	,00	,00	,84	,276
İş arkadaşlarının düşmanca davranması	6	,00	,00	,46	,371
Hak edilen ilgi, sevgi ve takdir görmeme	6	,00	,00	,01	,332
İşyerinde dedikodunun yaygın oluşu	6	,00	,00	,47	,371
Yeni durumlara ve uyarılara uyabilme durumum	6	,00	,00	,12	,211
Mezun olduğum bölümün yaptığım işle alakalı olmaması	6	,00	,00	,67	,437
GENEL	6	,00	,00	,83	869

Tablo 3’de görüldüğü üzere, ifadeler içinde en yüksek katılım düzeyine “yetersiz maaş ve ücret dengesizliği” ifadesinin sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuç Karadal (2001), Örcü ve Demir (1999), Okutan ve Tengilimoğlu (2002), Akova ve Işık (2008) ve Karagül (2011)’ün bulguları ile örtüşmektedir. Bunu da “işyerinde dedikodunun yaygın oluşu” ve “performans değerlendirme ve terfide adaletsizlik” ifadeleri izlemektedir. Yılmaz ve Ekicinin çalışmasında “performans değerlendirmede adaletsizlikler olması” ilk sırada yer almıştır. İfadeler içinde en düşük katılım düzeyine ise “çalışma saatlerinde belirsizlik” ve “sık sık işyeri içinde yer değiştirme” ifadelerinin sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların genel olarak örgütsel stres kaynaklarından orta düzeyde ($x=2,83$) etkilendikleri söylenebilir.

2.4.3. Katılımcıların Demografik Özellikleri İle Örgütsel Stres Kaynakları İlişkilerine Ait Bulgular

Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, kurumda çalışma süresi, mesleğini isteyerek seçip seçmedikleri, çalıştıkları pozisyon (yönetici/memur) gibi demografik özellikler ile örgütsel stres kaynakları arasındaki ilişkileri tespit etmek için t-Testi ve ANOVA analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Örgütsel Stres Kaynakları

İfadeler	F	p
Birbiri ile çelişen iki işi birden yapmak	3,438	,027
Karar verme için yeterli yetkiye sahip olmama	,398	,029
İşyerinde kaynak ve olanakların dağıtımında adaletsizlik	,170	,047

Cinsiyet ile örgütsel stres kaynaklarından “Birbiri ile çelişen iki işi birden yapmak”, “Karar verme için yeterli yetkiye sahip olmama”, ve “İşyerinde kaynak ve olanakların dağıtımında adaletsizlik” arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Farklılığın nedeni incelendiğinde bayanların ortalama puanlarının erkeklerin ortalama puanlarından daha yüksek olduğu görülmüştür(Tablo 4)

Tablo 5. Yaşa Göre Örgütsel Stres Kaynakları

İfadeler	F	p
Görev dağılımındaki adaletsizlik	2,590	,044

Yaş ile örgütsel stres kaynaklarından sadece “görev dağılımındaki adaletsizlik” arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Farklılığın nedenini tespit etmek için yapılan Tukey testinde 45-54 yaş aralığında olan çalışanların diğerlerine göre daha yüksek ortalama puana sahip oldukları tespit edilmiştir(Tablo 5).

Tablo 6. Medeni Duruma Göre Örgütsel Stres Kaynakları

İfadeler	F	p
Yeteneklerin kullanılmadığı bir bölümde çalışma	1,357	,040
İş yükünün fazlalığı ve zamanın darlığı	2,369	,029

Medeni durum ile örgütsel stres kaynaklarından sadece “Yeteneklerin kullanılmadığı bir bölümde çalışma” ve “İş yükünün fazlalığı ve zamanın darlığı” arasında anlamlı fark tespit edilmiştir. Farklılığın nedeni incelendiğinde bekar olanların ortalama puanlarının evli olanların ortalama puanlarından daha yüksek olduğu görülmüştür(Tablo 6).

Tablo 7. Kurumda Çalışma Süresine Göre Örgütsel Stres Kaynakları

İfadeler	F	p
Yetki ve sorumluluklarda uyumsuzluk	4,200	,004
Sık sık işyeri içinde yer değiştirme	2,481	,051
Kendinizin ve yaptığımız işin önemsenmemesi	3.265	,016

Kurumda çalışma süresi ile örgütsel stres kaynaklarından “Yetki ve sorumluluklarda uyumsuzluk”, “Sık sık işyeri içinde yer değiştirme”, “Kendinizin ve yaptığımız işin önemsenmemesi” arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Farklılığın nedenini tespit etmek için yapılan Tukey testinde 20 yıl ve daha fazla çalışma süresine sahip olan çalışanların diğerlerine göre daha düşük ortalama puana sahip oldukları görülmüştür(Tablo 7).

Tablo 8. Mesleği İsteyerek Seçip Seçmediklerine Göre Örgütsel Stres Kaynakları

İfadeler	F	P
Görevle ilgili sorumlulukların açık olmaması	,129	,035
Aşırı disiplinli çalışma ortamı	2,122	,007
Kendinizin ve yatığınızı işin önemsenmemesi	,282	,019
İşle ilgili kararlara katılamamak, önerilerin dikkate alınmaması	,021	,020
İşyerine ulaşımında zorluklar	,893	,023
İş yükünün fazlalığı ve zamanın darlığı	,349	,045
Çalışma saatlerinde belirsizlik	14,447	,032
Yaptığımız işin aşırı monoton olması	3.993	,011

Mesleği isteyerek seçip seçmedikleri ile örgütsel stres kaynaklarından “Görevle ilgili sorumlulukların açık olmaması”, “Aşırı disiplinli çalışma ortamı”, “Kendinizin ve yatığınızı işin önemsenmemesi”, “İşle ilgili kararlara katılamamak, önerilerin dikkate alınmaması”, “İşyerine ulaşımında zorluklar”, “İş yükünün fazlalığı ve zamanın darlığı”, “Çalışma saatlerinde belirsizlik” ve “Yaptığımız işin aşırı monoton olması” arasında anlamlı fark tespit edilmiştir. Farklılığın nedeni incelendiğinde mesleğini isteyerek seçmeyenlerin ortalama puanlarının mesleğini severek seçenlerin ortalama puanlarından daha yüksek olduğu görülmüştür(Tablo 8).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çağımızın önemli sorularından birisi strestir. Stres yaşamın bir parçasıdır ve insanın olduğu her yerde vardır. İnsanlar zamanlarının çoğunu çalıştıkları örgütlerde geçirmektedir. Örgütler strese neden olan birçok faktörü barındıran ortamlardır. Bunlar örgütsel stres kaynaklarını oluşturur. Örgütlerde strese yol açan faktörler gerek yöneticilerin gerekse çalışanların sağlığını, motivasyonunu, performansını, hizmet kalitesini ve verimliliğini olumsuz etkileyerek kurumun başarısızlığına yol açabilir. Bu edenle örgütsel stres kaynaklarının farkında olmak ve bunları ortadan kaldıracak önlemleri almak önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düşünceden hareketle İhsaniye ilçesinde hizmet veren kamu kurumlarında çalışanlara yönelik bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, kamu kurumlarında çalışanların örgütsel stres faktörlerinden en fazla “yetersiz maaş ve ücret dengesizliği” ifadesini önemli stres kaynağı olarak gördükleri belirlenmiştir. Bunun nedeni, çalışanların ücretler genel düzeyinin düşük olmasından dolayı geçim sıkıntısı çekmeleri olarak açıklanabilir.

Çalışanlar açısından ikinci en önemli örgütsel stres kaynağı ise “işyerinde dedikodunun yaygın oluşu” ifadesidir. Bunun nedenini örgütsel iletişimin ve örgütsel güvenin zayıf olmasına bağlamak mümkündür.

Üçüncü sırayı da “performans değerlendirme ve terfide adaletsizlik” almıştır. Bunun nedeni, yöneticilerin objektif ve adaletli bir yönetim anlayışına sahip olmamalarına ya da çalışanların algılarının bu şekilde olmasına bağlanabilir.

Cinsiyet ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının araştırıldığı bu analiz sonucunda; birbiri ile çelişen iki işi birden yapmak, karar verme için yeterli yetkiye sahip olmama ve işyerinde kaynak ve olanakların dağıtımında adaletsizlik ile ilgili örgütsel stres kaynaklarının cinsiyet ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H₁ hipotezi kısmen kabul edilebilir.

Yaş ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının araştırıldığı bu analiz sonucunda; görev dağılımındaki adaletsizlik ile ilgili örgütsel stres kaynağının yaş ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H₂ hipotezi kısmen kabul edilebilir. Eğitim ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının araştırıldığı bu analiz sonucunda; çalışanların eğitim durumu ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bu sonuca göre H₃ hipotezi reddedilmiştir. Literatürde bu sonuçla örtüşmeyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin; Serinkan ve arkadaşlarının (2012) yaptıkları araştırmada eğitim ile stres kaynakları arasında anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Medeni durum ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının araştırıldığı bu analiz sonucunda; yeteneklerin kullanılmadığı bir bölümde çalışma, iş yükünün fazlalığı ve zamanın darlığı ile ilgili örgütsel stres kaynaklarının medeni durum ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H₄ hipotezi kısmen kabul edilebilir. Kurumda çalışma süresi ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının araştırıldığı bu analiz sonucunda; yetki ve sorumluluklarda uyumsuzluk, sık sık işyeri içinde yer değiştirme, kendinizin ve yaptığınız işin önemsenmemesi ile ilgili örgütsel stres kaynaklarının kurumda çalışma süresi ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H₅ hipotezi kısmen kabul edilebilir. Mesleğini isteyerek seçip seçmedikleri ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının araştırıldığı bu analiz sonucunda; görevle ilgili sorumlulukların açık olmaması, aşırı disiplinli çalışma ortamı, kendinizin ve yaptığınız işin önemsenmemesi, işle ilgili kararlara katılamamak, önerilerin dikkate alınmaması, işyerine ulaşımında zorluklar, iş yükünün fazlalığı ve zamanın darlığı, çalışma saatlerinde belirsizlik ve yaptığınız işin aşırı monoton olması ile ilgili örgütsel stres kaynaklarının mesleğini isteyerek seçip seçmedikleri ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H₆ hipotezi kısmen kabul edilebilir.

Çalıştığı pozisyon (yönetici/memur) ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının araştırıldığı bu analiz sonucunda; çalışanların pozisyonunun (yönetici/memur) ile örgütsel stres kaynakları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bu sonuca göre H₇ hipotezi reddedilmiştir. Literatürde bu sonuçla örtüşmeyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin; Serinkan ve arkadaşlarının (2012) yaptıkları araştırmada çalışma süresi ile stres kaynakları arasında anlamlı ilişki tespit etmişlerdir.

Araştırmaya katılan çalışanların örgütsel stres kaynaklarından orta düzeyde etkilendikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda yöneticilerin kurumlarındaki strese neden olan faktörlere odaklanıp, bu nedenleri ortadan kaldırmaya yönelik yöntemleri uygulamaya koymaları önerilebilir. Aksi takdirde kurumsal performans, verimlilik ve başarı olumsuz etkilenebilir. Çalışanlara da egzersiz, düzenli uyku, dengeli beslenme, hobi edinme gibi bireysel stres yönetimi tekniklerini uygulamaları önerilebilir.

Bu araştırma sadece bir ilçedeki kamu kurumlarında çalışanlarla sınırlı kalmıştır. Genellenebilir bir sonuca ulaşabilmek için daha geniş bir örneklem grubuna yönelik araştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, S. (2006). Örgütsel Stres Kaynaklarının Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Banka Çalışanları için Yapılan Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Akova, O. ve Işık, K. (2008). Otel İşletmelerinde Stres Yönetimi: İstanbul'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1): 17-44.
- Altan, S. (2018). Örgütsel Yapıya Bağlı Stres Kaynakları ve Örgütsel Stresin Neden Olduğu Başlıca Sorunlar. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3): 137-158.
- Arıcan, K. (2011). Örgütlerde Stres Kaynakları: Kavramsal Bir Çözümleme. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 2(4): 55-76.
- Aydın, Ş. (2004). Örgütsel Stres Yönetimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3): 49-74.
- Bakırcı, B. (2012). Ortaöğretim Kurumlarında Çalışan Öğretmenleri Etkileyen Örgütsel Stres Kaynakları Nelerdir? (Edirne İli Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Eren, E. (1998). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gümüştekin Eren, G. ve Öztekin, A. B. (2004). Örgütsel Stres Yönetimi ve Uçucu Personel Üzerinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23, 61-85.
- Güney, S. (2001). *Stres ve Stresle Başa Çıkma*. (Ed.: Salih Güney), Yönetim ve Organizasyon, Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Karadal, H. (2001). İş Stresi Düzeyi İle İş Tatmini İlişkisinin Analizi: Bolu Emniyet Müdürlüğü'nde Bir Araştırma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2): 82-97.
- Karagül, M. (2011). Örgütsel Stres ve Stres Yönetimi: Malatya Adliyesi Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Luthans, F. (1985). *Organizational Behaviour*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Luthans, F. (1992). *Organizational Behaviour*. Sixth Edition, New York: McGraw-Hill Inc.
- Okutan, M. ve Tengilimoğlu, D. (2002). İş Ortamında Stres ve Stresle Başa Çıkma Yöntemleri: Bir Alan Uygulaması. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2): 15-42.
- Örücü, E. ve Demir, B. (1999). Banka Çalışanlarında İş Stresi ve Muğla İli Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1): 59-76.
- Ross, R. R. ve Altmaier, E. M. (1994). *Intervention in Occupational Stress: A Handbook of Counselling for Stress at Work*. London: Sage Publications.
- Saracel, N., Taşseven, Ö. ve Ay, N. (2015). Örgütsel Stresin İş Motivasyonu Üzerine Etkisi: Banka Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. *Social Sciences Research Journal*, 4(4): 12-34.
- Serinkan, C., Avcık, C., Kaymakçı, K. ve Çokadar, A. M. (2012). Sağlık Sektöründe Örgütsel Stres: Denizli Örneği. Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi Bildiri Kitabı, 13-15 Eylül 2012, Isparta.
- Serinkan, C., Kaymakçı, K., Alishan, U. ve Avcık, C. (2012). Kamu Sektöründe Örgütsel Stres ve Kariyer: Denizli'de Yapılan Bir Araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1): 21-32.
- Uzun, Ö. ve Yiğit, E. (2011). Örgütsel Stres ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerine Orta Kademe Otel Yöneticileri Üzerinde Yapılan Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1): 181-213.
- Yamuç, V. A. ve Türker, D. (2015). Örgütsel Stres Kaynaklarının Analizi: Bir Üretim İşletmesinde Kadın ve Erkek Çalışanlar Üzerine İnceleme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(25): 389-423.
- Yılmaz, A. ve Ekici, S. (2006). Örgütsel Yaşamda Kamu Çalışanlarının Örgütsel Stres Kaynakları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1): 31-58.
- Zuck, M. (2002). General Adaptation Syndrome. *Gale Encyclopedia of Medicine*

ARGÜMANTASYON YÖNTEMİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNMEYE KATKISI

Dr. Hüseyin POLAT

Malatya-Doğuşehir Söğüt Ortaokulu

Dr. Fatma Bilge EMRE

İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Özet

21.yy. ile küresel ölçekte meydana gelen değişimler birbirini etkilemektedir. Bu etkileşimin sonucunda doğal olarak eğitim sistemi de değişmektedir. Eğitim sisteminden beklenen hızlı bir şekilde gelişen bilimsel ve teknolojik değişimleri anlayan, kullanan ve üreten bireyler yetiştirmektir. Aynı zamanda bilimsel ve teknolojik değişimler beraberinde bilgi patlamasına da yol açmaktadır. Bu durumda bireyden beklenen bilimsel ve teknolojik değişimlerin yol açtığı ve ileride yol açabileceği değişimleri anlamak için eleştirel bir bakış açısına sahip olmalıdır. Bu durum aynı zamanda her gün artan bilginin gerçekten doğruluğunu araştırması için de eleştirel bir bakış açısına sahip olması gerekir. Çünkü eleştirel düşünme bireyin karşılaştığı bir durumu farklı açılardan ele alarak sorunun özüne inmeyi amaçlar. Sorunun özüne inmek karşılaştığı farklı durumları yorumlama, alternatif görüş sunma, keşfetme ve eleştirme durumlarını gerektirmektedir.

Eleştirel düşünme becerisini geliştirmenin yollarından birisi argümantasyon yöntemidir. Argümantasyon yöntemi bireyin seçme zorunda olduğu durumları değerlendirerek muhakeme etme sürecidir. Bu durum eleştirel düşünmeyi gerektirmektedir. Çünkü eleştirel düşünme farklı bakış açılarını ele almayı gerektirmektedir. Bu durum argümantasyon yöntemi ile eleştirel düşünme arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Eleştirel düşünme bireyin kendi düşünceleri ile karşıt fikirleri karşılaştırma olanağı sunar. Bu durum bireyin düşüncelerinin gelişmesine fırsat verir. Argümantasyon ise bireyin bakış açısının eleştirel bir bakış açısıyla ileri taşınmasını amaçlar. Bu ilişki argümantasyon süreciyle bireyin eleştirel düşünme yetisinin de gelişeceği anlamına gelmektedir. Eleştirel düşünme becerilerini geliştirmenin yollarından biri de eleştirel okuma ve dinleme becerileridir. Eleştirel okuma ve dinlemede birey sürece etkin olarak katılır ve okuduğu veya dinlediği bilgiyi yorumlar ve eleştirir. Benzer şekilde argümantasyon sürecinde de birey okuyucuya veya dinleyiciye akla yatkın önermeler sunarak var olan durumu reddeder veya destekler. Eğitimde bilimsel bakış açısı kazandırmak için öğrencilerin argümantasyon sürecine dahil olmaları gerekmektedir. Bunun için alan bilgisi ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek gerekir. Çünkü eleştirel düşünme seviyesi artıkça argüman oluşturma becerileri de artmaktadır. Bu durumun sağlanması ancak demokratik bir sınıf ortamında sağlanabilir.

Bilginin her yıl katlanarak arttığı bir dünyada doğru bilgiye ulaşmanın yolu ona eleştirel bir gözle bakmaktan geçer. Eleştirel düşünme becerilerini geliştirme için de argümantasyon yöntemi kullanılabilir. Bunun için gerek öğretmen yetiştirmede öğretmen adaylarına gerekse de hizmet içi eğitimler kullanılarak öğretmenlere bu yöntem anlatılabilir.

Anahtar Sözcükler: Eleştirel düşünme, argümantasyon yöntemi, eğitimde argümantasyon yöntemi

1. Giriş

İçinde yaşadığımız yüzyıl olan 21.yüzyıl kavramı çok sık kullanılmasına rağmen bu kavramla ne anlatıldığı ve ne tür beceriler gerektirdiği tam anlamıyla açık değildir. 21.yüzyıl becerilerini Dede (2010) iki gruba ayırmıştır. Son yıllarda önemi gittikçe artan iletişim, yaratıcılık ve eleştirel düşünme becerilerini kapsayan ilk gruba sürekli beceriler adını vermiştir. İkinci grup ise bu yüzyıla özgü olan dijital bilgiyi yönetme becerileridir (Akt. Higgins, 2014).

Günümüz eğitim anlayışına bakıldığında eleştirel düşünme ve buna bağlı olarak eleştirel düşünme becerisini geliştirme çok önemlidir. Modern eğitimin hedefi çok yönlü düşünen, üreten, araştıran, sorgulayan, karşılaştığı yeni durumlara kuşkuyla bakan ve eleştirel bakış açısına sahip bireyler yetiştirmektir (Tural ve Seçgin, 2012). Eğitimde kalıcı öğrenmenin sağlanması ancak bireyin anlama sürecine katılması, varlıklara ve olgulara anlam verebildiği sürece mümkündür. Bu durum aynı zamanda öğrenme sürecine derinlik de katar. Bireyin öğrendiği bilgiyi beceriye dönüştürme çabaları üst düzey bilişsel becerilerden biri olan eleştirel düşünmeyle mümkündür (Karadüz, 2010).

Alan incelendiğinde farklı eleştirel düşünme tanımlarına rastlanmaktadır. Eleştirel düşünme genellikle açık ve rasyonel düşünme yeteneği olarak düşünülür. Bu kavram yansıtıcı ve bağımsız düşünme anlamına da gelmektedir (Higgins, 2014; Karagöl ve Bekmezci, 2015). Facione ve Facione (1996)'ya göre ise eleştirel düşünme belli bir içerikte insanların ne yapmaları ve neye inanmaları konusunda karar vermelerini sağlayan döngüsel bir süreç (Akt. Tümkaya, Aybek ve Aldağ, 2009) olarak tanımlanmaktadır. Eleştirel düşünme herhangi bir sorunu farklı açılardan ele alarak sorunun özüne inmeyi gerektiren bir düşünme biçimidir. Bu durum öğrenme sürecinde yorumlama, alternatif görüş araştırma, sorunları ortaya çıkarma, keşfetme, eleştirme ve değerlendirme gibi durumların ele alınmasının gerektirmektedir (Karadüz, 2010).

2. Eleştirel Düşünme ve Argümantasyon İlişkisi

Bilimsel değişimler doğal olarak toplumsal değişimlere de yol açmaktadır. Toplumda meydana gelen değişimlerin doğal sonucu olarak eğitim sistemi etkilemekte ve eğitim sisteminde değişime yol açmaktadır. İçinde yaşadığımız yüzyılda eğitim sistemi, özellikle de fen eğitiminde bilimsel okuryazar bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç için eğitimde araştırma ve sorgulamayı temele alan bir anlayış oluşturulmaya çalışılmaktadır (Ulu ve Bayram, 2015). Hızla gelişmekte olan bilimsel ve teknolojik değişimlere adapte olması beklenen bilimsel okuryazar birey yetiştirmede Erduran(2007)'a göre argümantasyon yöntemi çok önemli bir role sahiptir (Akt. Kutluca, Çetin ve Doğan, 2014).

Argümantasyon, sistematik ve bilinçli muhakeme yapma süreci olarak tanımlanabilir. Var olan durumları değerlendirerek hangisinin uygun olacağına karar verme sürecidir (Janjua, Hussain, Hussain ve Chang, 2014). Farklı durumlar arasında karar verme süreci doğal olarak eleştirel düşünmeyi gerektirmektedir. Bu durum argümantasyonu eleştirel düşünmenin önemli bir özelliği haline getirmektedir. Çünkü karşılaşılan bir duruma ilişkin kanıtların incelenmesi ve karşıt argümanın dikkate alınması gerekir. Ayrıca eleştirel düşünme farklı bakış açılarını görmeyi ve zihinde bir değişime yol açmayı gerektirir (Maloney, 2007). Belirli bir amaca ve hedefe yönelik olan eleştirel düşünme; problem çözme, çıkarım yapma, olasılık hesabı yapma ve karar verme becerilerini içeren düşünme biçimidir.

Eleştirme, bir herhangi bir durumu olumlu ya da olumsuz yönleriyle değerlendirme anlamına gelmektedir (Alper, 2010). Bu durumun eleştirel düşünme ile argümantasyon arasındaki ilişkiyi de gösterdiği söylenebilir.

Alanda eleştirel düşünme üzerine farklı görüş yer almaktadır. Bu görüşlerden biri eleştirel düşünmenin kalıtsal olmadığı tamamen öğretilir olduğu (Yıldırım ve Şensoy, 2011). Diğer yandan ise eleştirel düşünmenin genetik faktörlere bağlı olduğu ve bireyler eğer eleştirel düşünmeye sahip değilse eleştirel düşünmeyi öğretmenin yeterli olmayacağı (Alper, 2010) görüşür.

Bu görüşlerden yola çıkarak herhangi bir alanda beceriye sahip olmak bu becerinin uygun ortamda kullanılabilmesi anlamına gelmemektedir. Eleştirel düşünme becerisinde de bu durum geçerlidir. Eleştirel düşünme becerisine sahip olan bireylerin bu becerileri uygun ortamlarda kullanabildikleri anlamına gelmemektedir (Akbiyık ve Seferoğlu, 2006).

Eleştirel düşünme bireye kendi düşüncesi ile karşıt düşüncüyü karşılaştırarak kendi düşüncelerinin gelişmesi fırsatını verir. Bireye karşıt düşünceyle kendi düşüncesini karşılaştırarak aralarında değerlendirme ve yorumlama fırsatı sağlar (Karadüz, 2010). Argümantasyon ikna etmenin amaçlandığı sözel, sosyal ve rasyonel bir bakış açısının makul ölçülerdeki bir eleştiriyi daha ileriye taşıma amaçlanmaktadır (Van Eemeren ve Grootendorst, 2004). Buradan hareketle argümantasyon sürecine katılan bireyin eleştirel düşünme yetisinin de gelişeceği anlamına gelebilir.

Eleştirel düşünmeyi geliştirme yolları arasında eleştirel okuma ve dinleme becerileridir. Eleştirel okuma ve dinlemede birey aktif olarak sürece katılır. Okuduğu veya dinlediği bilgiyi yorumlar ve eleştirir (Karadüz, 2010). Argümantasyonla ilgili yapılan başka bir tanıma göre argümantasyon; tartışmalı bir durumun dinleyici ve okuyucu için daha ileri akla uygun önermeler sunarak var olan herhangi bir durumu desteklemek veya ret etme işidir (Janjua ve diğerleri, 2014). Bu da argümantasyonun eleştirel düşünme üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Ortaya atılan bir iddiayı savunmak ve desteklemek için kanıt sağlama işi olan argümantasyon (Docket ve Perry, 2015) yapılırken kanıtlar eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmalıdır. Çünkü eleştirel düşünme içerisinde problem çözme, karar verme, anlamlandırma, farklı düşünme, değerlendirme, muhakeme etme ve aktarma ile ilgili ortak becerileri barındırmaktadır (Carvalho ve diğerleri, 2015). İleri sürülen kanıtların iddia ile ilişkisi ne derece desteklediği ve ne kadar doğrulayabildiği ile ilgili çıkarımlar eleştirel düşünmeyi gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle argümantasyon yapmak olaya eleştirel bir gözle bakmayı gerektirmektedir denilebilir. Eğitimde bilimsel süreçleri ve bilimin doğasını anlamak için öğrencilerin argümantasyon sürecini bilmeleri gerekir. Öğrencileri tartışma sürecine dâhil edebilmek için argümantasyon süreci ve yapısı konusunda desteklenmeleri gerekmektedir. Argümantasyon sürecinde, öğrenciler bilimsel olayları bilimsel bakış açısıyla anlayarak iletişim, yorumlama ve savunma aktiviteleri yapmalıdır (Emig, McDonald, Zembal-Saul ve Strauss, 2014).

Eğitim-öğretim ortamlarında bireylerin argümantasyon seviyelerini yükseltmek için alan bilgisi ve eleştirel düşünme becerileri geliştirmek gerekmektedir. Bireylerin eleştirel düşünme seviyesi arttıkça argüman oluşturma becerileri de artmaktadır. Fakat eleştirel düşünme seviyesi yüksek bir bireyin argümantasyon sürecine katılması ancak demokratik bir sınıf ortamında olur. Bunun için eğitimciler öncelikle demokratik bir sınıf ortamı sağlamaya çalışmalıdırlar (Demiral, 2014).

Alan incelendiğinde argümantasyon yönteminin eleştirel düşünme eğilimi üzerindeki etkisinin incelendiği farklı öğretim kademelerinde yapılmış çalışmalara rastlanmaktadır.

Yüksek öğrenimde öğretmen adayları ile yapılan çalışmalarda (Altun, 2018; Bilasa ve Taşpınar, 2018; Bozkurt, 2017; Demiral, 2014; Ecevit, 2018; Kana, 2013; Karakaş, 2018; Polat, 2019) argümantasyon yönteminin eleştirel düşünme eğilimi üzerinde olumlu etkisinin olduğu görülmüştür. Fakat argümantasyon yönteminin eleştirel düşünme eğilimi üzerinde etkisinin olmadığı çalışma da (Koçak, 2014) mevcuttur. Lise düzeyinde yapılan çalışmalarda (Aslan, 2010; Gültepe, 2011; Tüzün, 2016) argümantasyon yönteminin eleştirel düşünme eğilimini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşıldığı görülmektedir. Ortaokul düzeyinde yapılan çalışmalarda da (Çakan Akkaş, 2017; Çınar, 2013, 2013; Demirel, 2017; Meral, 2018; Sevgi, 2016; Şahin, 2016; Tonus, 2012) yine argümantasyon yönteminin eleştirel düşünme eğilimi üzerinde olumlu etkisinin olduğu görülmüştür. Fakat burada da fakat argümantasyon yönteminin eleştirel düşünme eğilimi üzerinde etkisinin olmadığı çalışma da (Temiz Çınar, 2016) alanda bulunmaktadır.

3. Sonuç

Günümüzde her alanda yaşanan hızlı değişimler hayatımız da şekillendirmektedir. Bu yüzyılda bilimde ve teknolojiye yaşanan gelişmelerin hayatımıza etkisi çok açık bir şekilde görülmektedir (MEB, 2006). İçinde yaşadığımız yüzyıl bilgi toplumuna doğru geçiş yapmaktadır (Sert Çıbık ve Emrahoğlu, 2008). Bu durum her yıl katlanarak artan bir bilgi patlamasına yol açmaktadır. Bundan dolayı bilginin öğrenciye aktarılmasında ziyade öğrencinin bilgiye nasıl ulaşacağı amaçlanmalıdır (Aslan, 2010). Ulaşılan bilginin doğruluğu ve güvenilirliği için de eleştirel düşünme çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü eleştirel düşünme ile bireyler elde ettikleri bilgiyi muhakeme eder, değerlendirir ve anlamlandırabilir. Bu sayede bilginin doğruluğu ve kesinliği hakkında bir kaniya varabilir. Bu durum eleştirel düşünmenin önemini ortaya koymaktadır.

Oliver (2011)'a göre eleştirel düşünme hem bireyler hem de toplumlar için sivil söylemi ve demokrasiyi desteklediği için öğretmen eğitiminin merkezinde yer alır. Aynı zamanda eleştirel düşünme yüksek öğretimde temel bir öğrenme hedefidir (Akt. Piro ve Anderson, 2015). Buradan hareketle toplumda demokrasinin güçlenmesi için bireylerin eleştirel düşünme eğilimlerinin yüksek olması gereklidir. Bunun için eğitim sisteminde ve özellikle de öğretmen yetiştirmede buna çok önem verilmelidir. Eleştirel düşünme için ise argümantasyon yöntemi bir araç olarak kullanılabilir. Öğretmen eğitiminde argümantasyon yöntemi öğretmen adaylarına uygulamalı olarak anlatılmalıdır. Alanda çalışan öğretmenlere ise hizmet içi eğitimlerle argümantasyon yöntemi anlatılmalı ve eleştirel düşünme üzerindeki etkisi belirtilmelidir.

Kaynakça

Akbıyık, C. ve Seferoğlu, S. S. (2006). Eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik başarı. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(32), 90–99.

Alper, A. (2010). Critical thinking disposition of pre-service teachers. *Education and Science*, 35(158), 14–27.

Altun, E. (2018). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının yazılı ve sözlü argüman oluşturma becerilerinin gelişimi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Aslan, S. (2010). *Ortaöğretim 10.sınıf öğrencilerinin üst bilimsel süreç ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine bilimsel tartışma odaklı öğretim yaklaşımının etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Bilasa, P. ve Taşpınar, M. (2018). Argümantasyon tabanlı bilim öğrenme yaklaşımının öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerilerine ve tartışmaya olan isteklerine etkisi: Gazi Üniversitesi örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 555-577.

Bozkurt, R. (2017). *Üst bilişsel aktivite ile desteklenmiş argümantasyon tabanlı bilim öğrenme yaklaşımının öğretmen adaylarının fen başarısına etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kastamonu.

Carvalho, C., Fúza, E., Conboy, J., Fonseca, J., Santos, J., Gama, A. P. ve Salema, M. H. (2015). Critical thinking, real life problems and feedback in the sciences classroom. *Journal of Turkish Science Education*, 12(2), 21–31. doi:10.12973/tused.10138a

Çakan Akkaş, B. N. (2017). *Argümantasyon tabanlı bilim öğrenme (atbö) yaklaşımının temel alındığı öğrenme ortamının 5.sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına ve eleştirel düşünme becerilerine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kastamonu.

Çınar, D. (2013). *Argümantasyon temelli fen öğretiminin 5.sınıf öğrencilerinin öğrenme ürünlerine etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Demiral, Ü. (2014). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının sosyobilimsel bir konudaki argümantasyon becerilerinin eleştirel düşünme ve bilgi düzeyleri açısından incelenmesi: GDO örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Demirel, T. (2017). *Argümantasyon yöntemi destekli artırılmış gerçeklik uygulamalarının akademik başarı, eleştirel düşünme becerisi, fen ve teknoloji dersine yönelik güdülenme ve argümantasyon becerisi üzerindeki etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Adana.

Docket, S. ve Perry, B. (2015). “Air is a kind of wind”: Argumentation and the construction of knowledge. *Early Education and Care, and Reconceptualizing Play*, 11, 228–256. doi:http://dx.doi.org/10.1016/S0270-4021(01)80009-4

Ecevit, T. (2018). *Argümantasyon destekli araştırma-sorgulamaya dayalı öğretim uygulamalarının fen öğretmen eğitimindeki etkililiği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Emig, B. R., McDonald, S., Zembal-Saul, C. ve Strauss, S. G. (2014). Inviting argument by analogy: Analogical-mapping-based comparison activities as a scaffold for small-group argumentation. *Science Education*, 98(2), 243–268. doi:10.1002/sce.21096

Gültepe, N. (2011). *Bilimsel tartışma odaklı öğretimin lise öğrencilerinin bilimsel süreç ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Higgins, S. (2014). Critical thinking for 21st-century education: A cyber-tooth curriculum? *Prospects*, 44(4), 559–574. doi:10.1007/s11125-014-9323-0
- Janjua, N. K., Hussain, O. K., Hussain, F. K. ve Chang, E. (2014). Philosophical and logic-based argumentation-driven reasoning approaches and their realization on the WWW: A survey. *Computer Journal*, 58(9), 1967–1999. doi:10.1093/comjnl/bxu057
- Kana, F. (2013). *Argümantasyona dayalı dil eğitimi yaklaşımının Türkçe öğretmeni eğitiminde uygulanmasına yönelik karma gömülü deneysel çalışma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Karadüz, A. (2010). Dil becerileri ve eleştirel düşünme. *Turkish Studies*, 5(3), 1566–1593.
- Karagöl, İ. ve Bekmezci, S. (2015). Investigating academic achievements and critical thinking dispositions of teacher candidates. *Journal of Education and Training Studies*, 3(4), 86–92. doi:10.11114/jets.v3i4.834
- Karakaş, H. (2018). *Çevre-enerji konularına yönelik gerçekleştirilen argümantasyon temelli öğretimin sınıf öğretmeni adaylarının eleştirel düşüncelerine, akademik başarılarına ve argüman oluşturma becerilerine etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Koçak, K. (2014). *Argümantasyon tabanlı bilim öğrenme yaklaşımının öğretmen adaylarının çözümler konusunda başarısına ve eleştirel düşünme eğilimlerine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Maloney, J. (2007). Children's roles and use of evidence in science: An analysis of decision-making in small groups. *British Educational Research Association*, 33(3), 371-401. doi:https://doi.org/10.1080/01411920701243636
- MEB. (2006). *İlköğretim fen ve teknoloji ders öğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Meral, E. (2018). *Argümantasyon tabanlı bilim öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarılarına eleştirel düşünme eğilimlerine ve argüman oluşturma becerilerine etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Piro, J. ve Anderson, G. (2015). Discussions in a socrates café: Implications for critical thinking in teacher education. *Action in Teacher Education*, 37(3), 265–283. doi:10.1080/01626620.2015.1048009
- Polat, H. (2019). *Argümantasyon yöntemine dayalı laboratuvar etkinliklerinin fen bilgisi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimi, mantıksal düşünme becerileri ve akademik başarılarına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Sert Çıbık, A. ve Emrahoğlu, N. (2008). Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının fen bilgisi dersinde öğrencilerin mantıksal düşünme becerilerinin gelişimine etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 51–66.
- Sevgi, Y. (2016). *Gazete haberlerindeki sosyobilimsel konuların argümantasyon yöntemiyle tartışılmasının ortaokul 7.sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme, karar verme ve argümantasyon becerilerine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Şahin, E. (2016). *Argümantasyon tabanlı bilim öğrenme yaklaşımının üstün yetenekli öğrencilerin akademik başarılarına üstbiliş ve eleştirel düşünme becerilerine etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Temiz Çınar, B. (2016). *Argümantasyona dayalı öğretimin ilköğretim öğrencilerinin başarıları kavramsal anlamaları ve eleştirel düşünme becerileri üzerine etkisi: Yaşamımızdaki elektrik ünitesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Tonus, F. (2012). *Argümantasyona dayalı öğretimin ilköğretim öğrencilerinin eleştirel düşünme ve karar verme becerileri üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Tural, A. ve Seçgin, F. (2012). Sosyal bilgiler ile fen ve teknoloji öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri üzerine bir araştırma. *E-uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 63–77.

Tümkaya, S., Aybek, B. ve Aldağ, H. (2009). An investigation of university students' critical thinking disposition and perceived problem solving skills. *Eurasian Journal of Educational Research*, (36), 57 – 74.

Tüzün, Ü. N. (2016). *Bilim eğitiminde lise öğrencilerinin argümantasyon becerilerinin geliştirilmesi yoluyla eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ulu, C. ve Bayram, H. (2015). Argümantasyon tabanlı bilim öğrenme yaklaşımına dayalı laboratuvar etkinliklerinin 7.sınıf öğrencilerinin kavram öğrenmelerine etkisi: Yaşamımızdaki elektrik ünitesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(1), 61–75.

Van Eemeren, F. H. ve Grootendorst, R. (2004). *A systematic theory of argumentation: The pragma-dialectical approach*. Cambridge. doi:10.1007/s13398-014-0173-7.2

Yıldırım, H. İ. ve Şensoy, Ö. (2011). İlköğretim 7.sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimi üzerine eleştirel düşünme becerilerini temel alan fen öğretiminin etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(2), 523–540.

FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMENLİĞİNİN CAZİP HALE GETİRİLMESİ HAKKINDA ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖRÜŞLERİ

Prof. Dr. Naki ERDEMİR
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fen Bilimleri Öğretmeni, Jiyan ZENGİN
Mili Eğitim Bakanlığı

ÖZET

Ülkemizde son yıllarda öğrencilerin üniversite tercihlerine bakıldığında fen bilimlerini tercih etmede olumsuz yaklaşım sergiledikleri bilinmektedir. Olumsuz yaklaşım sadece fen fakültesinde değil, eğitim fakültesinde de görülmektedir. Böylece Fen bilgisi öğretmenliği de bu kapsamda değerlendirildiğinde, bu bölümü tercih eden öğrencilerinin sayılarında aşırı şekilde düşüş olduğu gözlenmektedir. Bundan dolayı geleceğin öğretmeni olacak öğretmen adaylarının, fen bilimleri öğretmenliğini tercih edenlerin azalmanın sebebinin ne olduğu ve tekrar öğrencilerin fen bilimleri öğretmenliğini tercihlerinde artış olabilmesi için, bu konuyla ilgili görüş ve düşüncelerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı ise, Fen Bilimleri öğretmen adaylarının fen bilimleri öğretmenliğinin cazip hale getirilmesi hakkındaki görüşlerinin tespit edilmesidir. Çalışma 2018-2019 eğitim-öğretim yılı güz dönemi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarından 10 Fen Bilimleri (5 erkek ve 5 kadın) toplam 10 öğretmen adayı ile üç adet sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak yürütülmüştür. Verilerin biçim ve durumlarını çözümlemesinde içerik analizi ile betimsel analizi kullanılmıştır. Fen bilimleri öğretmenliğinin cazip hale gelmesi için mezuniyet sonrası atamanın iyileştirilmesi, eğitim fakültesine alınan öğrenci sayısına dikkat edilmesi, fen bilimleri dersinin üçüncü sınıftan itibaren fen bilimleri öğretmeni tarafından verilmesi, ilk beş tercihe yazanlara burs verilmesi ve lise öğrencilerinin tercih sürecinde iyi bir tanıtımla bilgilendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Her öğrencinin öğretmen olamayacağı gerçeğinden hareketle, öğretmenliği istekli olanların, öğretmenlik mesleğini ve çocukları sevenlerin tercih etmesi sağlanması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bunun için ülkemizde fen bilimleri öğretmenliğinin daha cazip hale gelmesi için öğretmen atamasının iyileştirilmesi, adayların eğitim fakültelerine belirli kriterlere göre seçilip kabul edilmesi gerekir.

Anahtar kelimeler: Fen Bilimleri, öğretmen adayları, görüşleri, öğretmenliğin cazip olması

GİRİŞ

Hızla artmakta olan küreselleşmeye paralel olarak insanlar hayatlarını sürdürebilmek, tabiatta olan olayları anlamlandırabilmek, gelişmekte olan bilimi ve teknolojiyi daha yakından takip edebilmek için yaşamlarının her döneminde fene her geçen gün daha fazla ihtiyaç duymuşlardır. Bundan dolayı fen insanların hayatlarının her zaman bir parçası haline gelmiştir (Tatar, 2006; Ünal, 2011). Bunun yanında fen bilimlerine verilen değer her geçen gün artmasıyla fen eğitimi alanında yeni metotların ortaya çıkması ve bunu var olan öğretim programlarına aktarma çalışmaları süregelmiştir (Bennett & Lubben, 2006, Gilbert, 2006). Bu süreçte her daim olduğu gibi eğitim sisteminin en temel yapı taşlarından biri yine öğretmenler olmuştur. Bunun yanında öğretmenlerin yetiştirilmesi ve verimliliğinin ne kadar artırılırsa eğitim sisteminin kalitesi de bir o kadar artırılmış olacaktır düşüncesi ağırlık kazanmıştır (Ergun & Avcı, 2012).

Eğitim sistemin baş aktörü öğretmenlerin verimliliğini etkileyen en önemli sebeplerinden biri de öğretmenlik mesleğinin severek ve isteyerek tercih edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde bir tercih ise öğretmenin motivasyonunu daha yüksek veya daha düşük olarak etkilemektedir (Bruinsma & Jansen, 2010). Bununla ilgili yapılan araştırmalar öğretmenlik mesleğini tercih etme nedenlerinin çok boyutlu olduğunu da ortaya koymuştur (Brookhart & Freeman, 1992). Farklı başlıklar altında öğrencilerin tercihlerine ilişkin nedenlerin incelendiğinde; kişisel özellikler, mesleğe ilgi duyma, öğretmenliğin toplumsal statüsü, topluma katkıda bulunma isteği, geçmiş deneyimler, kişilerarası iletişim becerileri, ekonomik nedenler ve bireyin yaşamına özgü bazı zorunluluklar gibi çok geniş bir yelpazede tanımlanmıştır (Atav & Altunoğlu, 2013; Bastick, 2000; Bruinsma & Jansen, 2010; Saban, 2003; Watt & Richardson, 2008; Yu & Bieger, 2013).

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etme nedenleri ile ilgili olarak uluslararası ve ulusal alanda birçok araştırma yapılmıştır. Fen bilimleri öğretmenliği de bu kapsamda değerlendirildiğinde, bölümü tercih eden öğrencilerin sayılarında aşırı şekilde bir azalmanın olduğu dikkatleri çekmiştir. Bunun değişik nedenleri olduğu söylenebilir. Halbuki toplumların her alanda başarılı olması öncelikle öğretmenlere bağlıdır. Buda öğretmenliği tercih eden öğrencilerin bilişsel başarıya sahip olmanın yanında nitelikli, karakterli, mesleği seven bireyler olması ile mümkündür. Bunun yanında yapılan çalışmalarda öğretmenlik mesleği ise bu tür özelliklere sahip olan öğrenciler tarafından az tercih edildiği görülmektedir (Boz & Boz, 2008; Kılcan, Keçe, Çepni & Kılınç, 2014; Saban, 2003). Bilhassa son yıllarda ülkemizde öğrencilerin üniversite tercihlerine bakıldığında fen bilimlerini tercih etmede olumsuz yaklaşım sergiledikleri üzerinde durulması gereken konuların başında gelmektedir. Bu olumsuz yaklaşım sadece fen bilimlerinde değil, eğitim fakültesinden ataması az olan bölümlerde daha fazla görülmektedir. Kısaca öğrencilerin öğretmenlik mesleğini tercih etme veya etmeme nedenleri arasında lisans eğitiminden kaynaklı bir durumun olmadığı görülmektedir. Öğrencilerin daha çok gelecekte ekonomik bir gelir düşünmeleri ve dört yıllık bir lisanstan mezun olduktan sonra atanmayınca okuduğu bölümün bir anlam ifade etmemesi ve bunun yanında fen bilimleri öğretmen adaylarının mezun sayısının fazla olması ve atanma sıkıntısı gibi nedenler tercih etmede önemli rol oynadığı görülmüştür (Atav & Altunoğlu, 2013).

Ülkemizde daha nitelikli öğretmen yetiştirilmesi isteniyorsa en önemli önceliklerden birisi de öğretmenlik mesleğini seven, iletişimi iyi olan, alan bilgisine hâkim, mesleği yapmaya yatkın, çocukları seven, kişiliği ve karakteri oturmuş rol model olabilecek ortaöğretim öğrencilerinin öğretmenlik mesleğini tercih etmesi sağlanmalıdır. Bu açıdan gelecekte öğretmen olacak adayların mesleği tercih etmelerinin azalma sebebinin ne olduğun tespiti ve bu çalışmanın bulgu/sonuçlarından hareketle tekrar öğretmenlik mesleğinin daha fazla nasıl tercih edilebilir olması konusunda fen bilimleri öğretmen adaylarının konuyla ilgili görüş ve düşüncelerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bundan dolayı bu çalışmanın amacı ise, Fen Bilimleri öğretmen adaylarının, fen bilimleri öğretmenliğinin cazip hale getirilmesi hakkındaki görüşlerinin tespit edilmesidir.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma deseninden yararlanarak durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem nitel araştırmalarda çeşitli örnek olaylardan, kişisel deneyimlerden, yaşam hikâyelerinden, görüşmelerden, gözlemlerden, tarihsel ve etkileşimsel olayların gerçekçi yönünü bütünüyle ortaya çıkarmaya çalışan nitel bir süreç çalışmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Çalışma grubu, 2018-2019 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarından toplam 10 Fen Bilimleri (5 erkek ve 5 kadın) öğretmen adayından oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmen adayları rastgele ve örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilen örneklem yöntemiyle ve gönüllülüklerine göre seçilmişlerdir (Miles ve Huberman, 1994; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Fen bilimleri öğretmen adaylarından erkek öğretmen adaylarını E₁, E₂, E₃, E₄, E₅ ve kadın öğretmen adayları ise K₁, K₂, K₃, K₄, K₅ şeklinde kodlanmıştır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcılara ait demografik bilgiler

Katılımcılar	Yaş	Erkek	Kadın	Sınıf
E ₁	22	+	-	4
E ₂	21	+	-	4
E ₃	23	+	-	4
E ₄	21	+	-	4
E ₅	22	+	-	4
K ₁	23	-	+	4
K ₂	21	-	+	4
K ₃	21	-	+	4
K ₄	22	-	+	4
K ₅	23	-	+	4

Katılımcıların kimlik bilgileri etik kurallarına uygun şekilde gizili tutularak gönüllü olan öğretmen adaylarından seçilmiştir. Araştırmanın doğrulanabilirliği için gerekli ilkeleri, bulguları, açıklamaları ve görüşleri ses cihazında kayıt altına alınmış, söz konusu belgeleri katılımcılar tarafından birkaç defa incelenmesi sağlanmıştır. Araştırmanın geçerliliğini elde etmek için, katılımcı doğrulaması, araştırmacı üçgenlemesi, katılımcıların detaylı tanıtımı ve araştırmacının kanılarından uzak olması gibi yöntemlerden yararlanmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmacı tarafından ilk önce altı soru belirlenmiştir. Bu sorular fen eğitiminde üç uzmanın görüşlerine sunularak yapılan dönütler doğrultusunda elde edilmesi gereken verilerin üç soru toplanabileceğine karar verilmiştir. Mülakatlar Fen Bilimleri öğretmen adaylarının uygun oldukları bir zamanda eğitim fakültesinin konferans salonunda yapılmıştır. Mülakat, her bir öğretmen adayı ile ses kaydı alınarak yaklaşık olarak 15-20 dakika sürmüştür.

Verilerin analizinde, betimsel ve içerik analizi tekniklerinden yararlanılmıştır. Yapılan kodlama işleminden sonra, kodlama benzerliklerinin %70 olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen temalardan ve kodlardan tablolar oluşturularak okuyucuların en iyi anlayacağı şekilde ifade edilmiştir.

BULGULAR

Öğretmen adaylarının mülakatın birinci sorusuna vermiş olduğu cevaplardan oluşturulan tema ve kodlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. “Fen bilimleri öğretmenliğini nasıl cazip hale getirilebilir?” sorusuna verilen cevaplara ait tema ve kodlar

Te malar	Kodlar	Fen Bilimleri					Öğretmen Adayları					
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	
Cazip hale getirilmesi için Gereklilikler	Atama yapılması											
	Maaşında artış yapılması											
	Kontenjan azaltılması											
	Burs imkânı sağlanması											
	Ders sayısı artırılması											
	Başarılı öğrenci alınması											
	Özel okullar açılması											
	Yenilikleri yakından takibi											
	Laboratuvar ders saati artışı											
	Projelerin desteklenmesi											
	Tanıtımın yapılması											
	Üniversite puanlarının yükseltilmesi											

Tablo 2 incelediğinde; fen bilimleri öğretmenliğinin cazip hale getirilmesi için adayların görüşleri “*Cazip hale getirilmesi için gereklilikler*” teması altında atama yapılması, maaşında artış yapılması, kontenjan azaltılması, burs imkânı sağlanması, ders sayısı artırılması, başarılı öğrenci alınması, özel fen okullarının açılması, yeniliklerin yakından takip edilmesi, laboratuvar ders saatinin artırılması, projelerin desteklenmesi, tanıtımın yapılması ve üniversite puanlarının yükseltilmesi kodları ile açıklanmıştır. Bu konuda fen bilimleri erkek öğretmen adaylarından E₅; “Fen bilimleri öğretmenliğini cazip hale getirilmesi için öncelikle öğretmen atamalarının yapılması daha sonrada üniversiteye öğrenci alımlarında belirli bir kontenjan dışında öğrenci alımının yapılmaması, bunun yanında fen bilimleri öğretmenliğinin puanlarının yükseltilmesi daha başarılı öğrencilerin tercih etmesi sağlamış olacaktır. Fen bilimlerine gelen öğrencilere belirli miktarda burs imkanın sağlanması, fen bilimleri öğretmenlerinin yürütmüş oldukları projelerin desteklenmesi, fen bilimleri öğretmenlerinin maaşlarının iyileştirilmesi, tercih döneminde fen bilimleri öğretmenliğinin lise öğrencilerine detaylı şekilde tanıtılması

gerektiği” şeklinde görüş bildirmiştir. Fen bilimleri kadın öğretmen adaylarından K₄; “Fen bilimleri öğretmenliğini daha cazip hale getirilmesi için ilk başta herkesin bildiği üzere atama sıkıntısını ortadan kaldırılması gerekir. Fen bilimlerine gelen her öğrenci mezuniyetten sonra iş imkânı sıkıntısı yaşamamalıdır. Buda şu şekilde yapılabilir: Sadece fen bilimleri dersinin verildiği özel okullar açılabilir, bununla beraber öğretmenlerin maaşlarında gözle görülebilir iyileşme yapılmasını ve zorunlu fen laboratuvar ders saatinin konulması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü öğrencilere teorik bilgiden daha çok fen bilimlerini birebir yaparak yaşayarak öğretmenin gerektiğini düşünüyorum. Ayrıca herkesin fen bilimleri öğretmeni olmaması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü gelecekte diğer ülkelerle yarışmak ve yenilikleri yakından takip etmek için daha başarılı, önemli niteliklere sahip fen bilimleri öğretmenlerine ihtiyaç vardır. Onun içinde başarılı öğrencilerin fen bilimleri öğretmenliğini tercih etmeleri içinde daha kapsayıcı bir tanıtımın yapılması gerektiğini ve bunu sağlamak içinde üniversite puanlarını yükselterek başarılı olan öğrencilerin tercih etmesi gerektiğini düşünüyorum.” Şeklinde görüşünü belirtmişlerdir. Fen bilimleri öğretmen adayları mülakatın ikinci sorusuna vermiş olduğu cevaplardan elde edilen tema ve kodlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. “Fen bilimleri öğretmenliğinin size göre diğer branşlardan ayıran cazipyönleri nelerdir?”

Te malar	Kodlar	Fen Bilimleri					Öğretmen Adayları					
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	
Cazip Gelen Yönleri	Araştırma- sorgulama											
	Çok yönlülüğü											
	Projeler üretilmesi											
	Yeniliklere Açık olması											
	Teknolojik gelişmeleri yakından takip etme											
	Sürekli kendini geliştirmesi											
	Ürün tasarlaması											
	Sorumluluk becerisi kazandırması											
	Analitik düşünme											
	Yaratıcılık becerisi											
	Yol gösterici											
	Değişen çağlara uyum sağlaması											

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmen adaylarının ikinci soruya verdiği cevaplar “*Cazip gelen yönleri*” teması altında kodlar toplanmıştır.

Fen bilimleri erkek öğretmen adaylarından E₃; “Fen bilimleri öğretmenliğinin bana göre diğer branşlardan ayıran cazip yönleri araştırmaya-sorgulamaya dayalı olması, teknolojik gelişmeleri yakından takip etmesi, ürün tasarlaması, sorumluluk becerisi kazandırması, yeniliklere açık olması, projelerin üretilmesinde öncülük etmesi ve yol gösterici olması en cazip yönlerindedir.” Şeklinde görüş bildirmiştir. Bu konu hakkında fen bilimleri kadın öğretmen adaylarından K₁; “Bana göre fen bilimleri öğretmenliğinin diğer branşlardan ayıran cazip yönleri çok yönlü olması, yeniliklere açık olması, araştırma-sorgulamaya dayalı olması, öğrencilere yol gösterici olması, değişen dünya şartlarına uyum sağlaması, projeler üretilmesi, projelerin sonunda ürün elde etmesini sağlayan ve analitik düşünmeye sahip olduğundan diğer branşlardan ayıran en cazip yönleri olduğunu düşünüyorum.” şeklinde görüş belirtmiştir. Fen bilimleri öğretmen adaylarının mülakatın üçüncü sorusuna vermiş olduğu cevaplardan oluşturulan tema ve kodlar Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. “Fen bilimleri öğretmenliğini seçecek bireylerde sizce hangi cazip özelliklere bulunmalıdır?”

Te malar	Kodlar	Fen Bilimleri					Öğretmen Adayları						
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5		
Bulunması Gereken Özellikler	Pratik olmalı												
	El becerisi iyi												
	Dikkatli olmalı												
	Deney yapabilmesi												
	Sorumluluk												
	alabilme												
	Gelişmeye açık												
	olabilmesi												
	Araştırmacı- sorgulayıcı												
	Meraklı												
	Teknolojiyi												
	yakından takip edebilme												
	Yaratıcı düşüncelere												
	sahip olması												
Yol gösterici													
Alan bilgisine													
hakim olma													

Tablo 4 incelendiğinde, öğretmen adaylarının üçüncü ve son soruya verdiği cevaplar “*Bulunması gereken özellikler*” teması altında kodlar ile toplanmıştır. Fen bilimleri erkek öğretmen adaylarından E₂; “Bence fen bilimleri öğretmenliğini tercih edecek olan veya seçmek isteyen bir öğretmen adayını şu özellikleri bulunması gerekir:

Çünkü fen bilimleri öğretmeni olmak görüldüğü gibi kolay bir bölüm değil, nedeni ise girdiğiniz bir deney laboratuvarında çok dikkatli ve pratik olmak zorundasınız. Çünkü orda birden fazla asit ve baz gibi kimyasal maddeler vardır. Bunun yanında fen bilimleri öğretmenliğini okuyan birinin; bu bölümde laboratuvar dersinin olduğunu, laboratuvar dersinin de fen bilimleri dersinin bir parçası olduğunu, deney yapacağını ve deney yapmayı sevmesi gerektiğini bilmesi gerekir. Bilindiği üzere hızla gelişmekte olan bir çağdayız ve fen bilimleri buna bağlı olarak hızlı bir şekilde değişmektedir. Onun içinde fen bilimlerini seçecek olan bir kişi teknolojiyi yakından takip edecek, gelişmeye açık olacak, yaratıcı düşüncelere sahip olacak, araştırmacı-sorgulayıcı olması ve en önemlisi alan bilgisine hakim bir kişi olmalıdır.” şeklinde görüş bildirmiştir. Bu konu hakkında fen bilimleri kadın öğretmen adaylarından K₃; “Bir fen bilimleri öğretmeni olmak isteyen bir kişi öncelikle çok dikkatli biri olması gerekir. Çünkü fen bilimleri dersinin daha iyi anlaşılması için hepimizin bildiği gibi deney yapmaktır. Deney yaparken ne kadar dikkatli olunması gerektiğini ve çıkabilecek olumsuz durumlar karşısında soğukkanlılıkla olumsuzluğu bertaraf etmeyi bilecektir. Yaşadığımız zaman diliminde teknoloji hızlı bir şekilde gelişmektedir. Onun için bu kişi teknolojiyi yakından takip edecek ve yeni gelişmeleri araştırıp, sorgulayıp, meraklı bir şekilde kendini geliştirip ve alan bilgisini bu yönde daha da artırması gerektiğini düşünüyorum.” şeklinde görüş belirtmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Öğretmenlik mesleğinin başarılı yeni adaylar için cazip hâle gelmesi için, mevcut öğretmenlerin moralinin, mesleğe bağlılıklarının yüksek olmasına ve kariyer basamaklarının netleştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Çünkü öğretmenliği bir kariyer mesleği olarak düşündüğümüzde, mesleğe yeni başlayan bir öğretmenin orta ve uzun vadede kariyer gelişiminin nerede olacağını belirginleşmesi gerekir. Bu yaklaşım ise mesleğin cazip hale gelmesinde önemli rol oynayabilir. Ayrıca mesleki gelişimi için yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapan öğretmenlere ödenen ücretlerde de bir farklılaşmaya gidilmelidir. Öğretmenlerin kariyerleri arasındaki fark öğretmenin saygınlığına, ekonomik durumuna yansımaları gerekir. Bu durum meslekle ilgili olanlar arasında bir cazibe kazanmaya neden olabilir. Öğretmen, emeğinin karşılığını aldığı anda bundan da adaylar haberdar olduğunda meslek tercih edilen mesleklerin başında gelir. Yapılan çalışmalar bu görüşü destekler niteliktedir (Şara & Kocabaş, 2012).

Toplumumuzda süre gelen sorunların çözümü için eğitime duyulan ihtiyaç açıkça ortadadır. Öyleyse sorunların çözümü öncelikle eğitimde aranmalı, dolayısıyla öğretmen sorunlarının çözümlenmesi düşüncesinden esinlenerek hareket edilmelidir. Ülkenin eğitimsel sorunların çözümleri dış ülkelerde ve farklı meslek gruplarının bakışıyla arandığı için geçmişte olduğu gibi bugün de öğretmenlerin birçok sorunla karşı karşıya oldukları sonucuna varılmıştır.

Öğretmen adaylarının belitmiş oldukları görüşlerin yapılan çalışmalarda da ortaya konulan tartışma ve sonuçlarla uyum sağladığı görülmüştür. Öğretmen adayları fakülteden mezun olunca istihdamda sıkıntı olmaması gerektiğini vurgulamışlardır. Öğretmenliğin cazip hale gelmesi için adayların seçilip alınması, mesleği sevenlerin seçilmesi, mesleğin ekonomik açıdan iyileştirilmesi gerektiği sonucuna varmışlardır.

Öğrencilerin mesleği tercih etmeden önce meslekler hakkında iyi bir şekilde bilgilendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Ortaokullarda laboratuvar derslerine daha fazla önem ve ağırlık verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Öğretmenliğin toplumda, ekonomik açıdan hükümetlerin bakışında, öğretmenlerin kendi kendilerinin verdiği değerle iyileştirme yapılması gerekir.

Öğretmenler kendi emeklerinin yeterince değerli görülmediğinden şikâyetçi olduğundan, öğretmenliğin eğitim kalitesini belirlemedeki kilit rolünü ortaya koyan çalışmalar yapılmalı ve bu çalışmalar etkin bir şekilde topluma anlatılmalıdır. Bu çerçevede akademik kuruluşlar, MEB ve sendikalar; öğretmenlerin eğitim süreçlerindeki rolüne ilişkin kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Atav, E. & Altunoğlu, B. D. (2013). Meslek ve alan seçiminde motivasyon ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28(2), 58–70.

Bennett, J. & Lubben, F. (2006). Context based chemistry: the salters approach. International Journal of Science Education, 28(9), 999-1015. doi: 10.1080/09500690600702496

Boz, Y. & Boz, N. (2008). Kimya ve matematik öğretmen adaylarının öğretmen olma nedenleri. Kastamonu Eğitim Dergisi, 16(1), 137–144.

Brookhart, S. M. & Freeman, D. J. (1992). Characteristics of entering teacher candidates. Review of Educational Research, 62(1), 37–60.

Bruinsma, M. & Jansen E. P. W. A. (2010). Is the motivation to become a teacher related to pre-service teachers' intentions to remain in the profession? European Journal of Teacher Education, 33(2), 185–200.

Ergun, M. & Avcı, S. (2012). Hollanda ve Türkiye'deki fen bilgisi öğretmeni yetiştirme programları hakkında öğretmen adaylarının görüşlerinin karşılaştırılması. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED), 6(1), 151–170.

Miles, B. M., & Huberman A. M. (1994). *Qualitative data analysis*: California, USA: Sage Publications.

Şara, P. & Kocabaş, A. (2012). Sınıf öğretmeni adaylarının sınıf öğretmenliğini tercih nedenleri ve aldıkları eğitimle ilgili görüşleri. Turkish International Journal of Special Education and Guidance & Counseling, 1(2), 8-17

Tatar, N. (2006). İlköğretim fen eğitiminde araştırmaya dayalı öğrenme yaklaşımının bilimsel süreç becerilerine, akademik başarıya ve tutuma etkisi, Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.

Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.

VELİNİN ARZU ETTİĞİ FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMEN PROFİLİ VE EĞİTİM PROGRAMI KONUSUNDA GÖRÜŞÜNÜN TESBİTİ

Prof. Dr. Naki ERDEMİR
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fen Bilimleri Öğretmeni, Jıyan ZENGİN
Mili Eğitim Bakanlığı

ÖZET

Her ülke eğitimle ilgili problemlerinin tamamını çözmüş değildir. Bazı ülkeler eğitimle ilgili problemlerini çözerken çözümü, kendi köklerinde ve kadim medeniyetlerinde aramanın yerine hep farklı ülke ve kültürlerde aramışlardır. Böylece problemler çözümlenme yerine, eğitimle ilgili problem yumağına dönüşmüştür. Bu nedenle araştırmanın amacı toplumumuzun değerlerine uygun öğretmenler, bireyler yetiştirmek için önce ne yapılması gerekir konusunda velilerin, öğretmenlerin görüş ve düşüncelerini tespit etmektir. Araştırma 2018-2019 eğitim öğretim yılı Van ilinde üç ilköğretim okulunda öğrenim gören öğrencilerden yüz adet velinin ve 10 adet fen bilgisi öğretmenin görüşü, 4 adet açık uçlu sorudan oluşan yapılandırılmış mülakat formuyla alınarak yürütülmüştür.

Öğretmenlerin toplumun değerlerine bağlı ve bu değerleri yaşayan, bu değerlere haiz öğretmenleri yetiştirecek eğitim sisteminin olması, velilerinde öğrencilerin yetişmesinde katkılarının küçümsenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çalışmada arzu edilen öğrenci ve öğretmen profiline olmadığı, bunun sebebinin ise toplumun temel değer yargılarına uygun bir eğitim sisteminin olmadığı sonucuna varılmıştır. Öğretmen olacak adayların bir sınav puanıyla belirlemenin yerine, mesleği seven ve mesleğe uygun öğrenciye model olabilecek olan adayların seçilmesi gerekir.

GİRİŞ

Tüm hızıyla her yönüyle hayatın, değişimin-dönüşümün devam ettiği, teknolojinin hayatın vazgeçilmezi haline geldiği, yeni iş sahalarının açıldığı ve yeni yetişen nesillerin kendilerini bu sürecin merkezinde bulduğu, insanların bunlarla iletişimde, etkileşimde olduğu bir ortamda, her ülkenin eğitimle ilgili sorunları öncelikli problemleri arasında yer almaktadır. Çünkü eğitimde iyi bir eser ortaya koymak, bir nesli kurtarmak, çok büyük ve önemli işler başarmak oldukça meşakkatli bir uğraş olmanın yanında, uzun bir süreç gerektiren önemli bir olgudur (Denson, 2011). Bu anlamda istikrarlı bir şekilde çalışmak, isabetli kararlar doğru işler başarmak, zamanı, teknolojiyi yerinde doğru, dürüst kullanmak ve bunlara yön vermede önemli rolü üstlenecek öğretmenleri iyi yetiştirmek gerekir (Erdemir, 2018).

Bütün eğitimdeki sosyal kurumlar, aileden okula, öğretmenlerden çevreye, bilgidan teknolojiye ve daha sonra da iş hayatına kadar, beraberce etkileşimli olarak planlanması gerekir. Bunlardan birinin eksik olması durumunda, hedeflenen insan keyfiyetine ve profiline ulaşamaz. Var olan sorunlar ise sorunlar yumağına dönüşebilir. Bunların arzu edilen düzeyde gerçekleşmesi için öncelikle zamanın şartlarına uygun nitelikli milletimizin kadim değerleriyle uyumlu bir eğitim programına ihtiyaç vardır.

Bu beklentiler öncelikle; hedef, içerik, eğitim-öğretim durumları ve değerlendirme gibi dört unsurdan oluşan; eğitim programının hedefleri ve içeriği ile ilgilidir (Bruinsma & Jansen, 2010)

Cumhuriyetin ilanından sonra eğitimle ilgili süregelen sorunların çözümünde batıya endeksli çözümler üretilmiş, halkın temel değerlerinden kopuk olduğu için eğitimle ilgili problemler varlığını korumuştur (Çelikel, 2008). Yapılan birçok iyileştirme çalışma ve uygulamalar yeterli düzeyde sonuç vermemiştir. Çünkü toplum, varlık sebebi olan ana damarlarından kopmuş, uzaklaştırılmış ve değer yargılarından mahrum bırakılmıştır (Çapa ve Çil, 2000). Son zamanlarda değerler eğitimi adı altında düzenlemeler yapılmışsa da değerler eğitimi dediğimiz uygulama çok yenidir. Batı'nın yaptığı uygulamalardan hareketle; “Onlar yapıyor, biz de yapalım” düşüncesiyle değerler eğitimi verilmeye başlanmıştır. Değerler eğitimi okulda bir etkinlik olarak yapılacak bir çalışma şeklinde ortaya konulmuştur. Bir kez değerler eğitimi diye kastettiğimiz değer, eğitimin bir parçası olarak değil, üst değer olarak düşünmemiz gerekir (Şimşek, 2003, Erdemir, 2018).

Değerler eğitimi eğitimin düzenleyici referansı olması açısından, eğitimin tam merkezinde kabul edilmesi gerekir. Yani eğitim sistemi öncelikle bu düşünce dünyasını, zihin dünyasını ortaya koyup “değerler” dediğimiz, bu millete ait olan, millî değer ya da millî kimlik dediğimiz şey neyse, ideal insan modeli ya da ideal insan tipi dediğimiz o tipi belirleyip, o tipe göre bütün eğitim sistemimizi şekillendirmemiz gerekir. Bunların gerçekleşmesi için öncelikle zamanın şartlarına uygun nitelikli, milletimizin temel değerlerini eğitim merkezine alacak, geleceğe yön verecek bir eğitim programına ihtiyacın olduğu kaçınılmazdır (Ergun & Avcı, 2012). Bu ihtiyacın belirlenmesinde toplumun en fazla ilgilendiren bu durumun tespitinde elbette topluma, öğretmenlere ve velilere görüş ve düşünceleri sorulması, bilimsel şekilde ifade edilmesi, ortaya çözüm konulması gerekir (Çelikten, Şanal ve Yeni,2005). Toplumun problemine çözümde toplumdaki üretilirse çözüm yaraya merhem olur.

YÖNTEM

Bu nedenle araştırma, toplumumuzun değerlerine uygun öğretmenler, bireyler yetiştirmek için önce ne yapılması gerekir konusunda velilerin, öğretmenlerin görüş ve düşüncelerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma 2018-2019 eğitim öğretim yılı Van ilinde üç ilköğretim okulunda öğrenim gören öğrencilerden yüz adet velinin ve 10 adet fen bilgisi öğretmenin görüşü alınarak yürütülmüştür. Araştırmada ölçme aracı olarak 4 adet açık uçlu sorudan oluşan yapılandırılmış mülakat formu ve Likert tipi duyuşsal alan tutum ölçeği kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirlik ve geçerliliği araştırmacı tarafından gerekli teknikler kullanılarak sağlanmıştır. Duyuşsal Tutum Ölçeğinin alfa güvenilirlik katsayısı ($\alpha=.085$) olarak tespit edilmiştir. Mülakat soruları birkaç uzmana okutularak güvenilirlik ve geçerlilik testi edilmiştir. Araştırma verileri mülakat sorularının başlığı altında aynı ifadeleri tekrar tekrar yazmanın yerine gruplandırılarak özetlenip bir kez yazılmış, orijinal bulunan görüş ve düşünceler düzenlenerek olduğu gibi verilmiştir.

Bu çalışmada sadece mülakat formundan elde edilen veriler kullanılmıştır. Duyuşsal Tutum Ölçeği ile elde edilen veriler daha geniş kapsamlı farklı bir amaçlı çalışmada bazı problemlere çözüm önerisi olması açısından kullanılacaktır.

BULGULAR

Mülakat sorularına verilen çarpık ve düşük ifadeler mümkün olduğu kadar düzgün cümleler şeklinde mülakat soruları başlığı altında özetlenmeye çalışılmıştır.

1- Hayalinizdeki öğretmen profili, mevcut öğretmen yetiştirme programıyla yetiştirilebilir mi? neden? Sorusuna mülakata katılanların özet halinde vermiş oldukları cevaplar özet olarak; “Her insanın doğuştan gelen birkaç özelliğinin veya yeteneğinin olduğu, bu yeteneklerin eğitimle beceriye dönüşmesi gerektiğini düşünüyorum. Basketbolcu için uzun boy, zıplama becerisi veya kol boyu nasıl avantajlıysa, eğitim içinde öncelikle bilişsel beceri avantajlıdır. Öğrencilerin yetişmesinde velilerin payı asla küçümsenemez. Ancak öğrenciler velilerden daha fazla öğretmenlerin kendilerine örnek almaktadırlar. Bu açıdan öğretmen öğrencilere ahlaki, kişilik, başarı noktalarında örnek olması gerektiğini düşünüyorum.

Mesleklere bakıldığında; öğretmen olmuş, öğretmenliği sevmiyor; mühendis olmuş, mühendislikle alakası yok, mesleği ile barışık değil yapmak istemiyor. Eğitim sistemi, çocuğun yeteneğinin belirlenmesi, yeteneğine göre eğitim verilmesini sağlaması gerekirken; yeteneklerin göz ardı edildiği ve herkesin aynı sınava mecbur bırakıldığı, sonra da kazananlar ve kaybedenler diye sıralandığı bir sistem durumundadır.

Eğitim sistemimizin en büyük sıkıntılarında birisi motivasyon konusudur. Bugün Türkiye eğitim sisteminin en temel problemi eğitimde istikamet problemidir. Çocuklarımızın önüne, “İşte sizin olmanız gereken, gitmeniz gereken yer şurasıdır. Bu eğitimi alınca şöyle bir insan olacaksınız ve şunu kazanacaksınız” dediğimiz, onları koşarak o hedefe götürecektir, o eğitimi güzel bir şekilde alacakları bir motivasyona maalesef sahip değiliz. Bugün çocuklar okullara çok güle oynaya, koşa zıplaya gitmiyorlar. Okulların hayatın merkezi hâline gelmesi gerekir. Bu durum okulun sadece bahçesi, koridoru, sınıfıyla ilgili değil; derslerinde bu anlamda daha heyecanlı, canlı, uygulamalı, zevkli ve eğlenceli bir şekilde geçmesi gerekir” şeklinde uzunca düşüncelerini ortaya koymuşlardır.

2- Olmasını arzu ettiğiniz fen bilgisi öğretmeni nasıl olmalıdır? Sorusuna mülakata katılanların özet halinde vermiş oldukları cevaplar genel özet olarak; “Öncelikle öğretmen fen bilgisi alanında her yönüyle yetişkin olmalıdır. Ancak mesleki anlamda **biliyor** olmakla bunu **aktarabiliyor** olmanın arasında fark olduğu gibi aktarılanın ne kadarının **alnabiliyor** olduğu da önemlidir. Ayrıca bilginin ne kadarının isteyerek, merakla öğrenildiği, kullanıldığı, yaşamla ilişkilendirildiği ve kalıcı olduğuna da bakmak gerekir.

Alanında çok iyi olmanın yanında, öğretmenler yüce milletimizin örnek ahlak ve davranışlarını kendilerine prensip edinmelidir. Öğretmen öğrenciye yapmayın dediğini öncelikle kendisi yapmaması gerekir. Öğretmen kılık kıyafetine dikkat etmezse öğrenci hiç etmez. Okula gittiğimizde kimin öğretmen kimin öğrenci olduğunu ayırt edemiyoruz. Bazen yeni atanan öğretmenle öğrencileri karıştırıyoruz. Çünkü yaşları birbirine yakın öğrencide öğretmende aynı şekilde giyinmiştir” şeklinde görüş bildirmişlerdir.

3- Şuan mevcut okullar öğrencilerimizi isteğimiz şekilde eğitebiliyor mu? Neden? Sorusuna mülakata cevap verenler; “Öğrencilerimiz her geçen gün anlayış yaşayış, algılama, davranış olarak bizden ve değerlerimizden uzaklaşıyor. Demek ki bu eğitim programıyla öğrencilerimiz arzu ettiğimiz gibi yetişmiyor, kendi değerlerimize yabancılaşıyor.

Bu gençlerle geleceğimiz garanti altında diyemeyiz. En fazla dikkat çeken bir noktada eskiden öğrenciler öğretmenlerden çekinir, öğretmene karşı saygı duyardı, şimdilerde bunu göremiyoruz. Bu eğitim sisteminden, öğretmenin konum ve yaptırım gücünden kaynaklanıyor olabilir” şeklindedir.

4 Öğrencinizin size karşı nasıl bir öğrenci olmasını istiyorsunuz? Sorusuna ise “Öğretimin nasıl gerçekleştirileceği eğitim psikolojisi, sosyolojisi, yöntem ve tekniklere ait kitap ve derslerle verilmeye çalışılır. Ancak öğretmenlerin çoğunluğu “mesleki bilgilerini” öğrendikleri kitapları referans olarak kullanmazlar. Eğer bugüne kadar yazılanlar gerçek ihtiyaçları karşılasaydı, her öğretmenin başucu kitabı bu tür kitaplar olurdu. Yüzme nasıl kitaplardan okumakla öğrenilmezse, öğretmenlikte kitaptan okumakla öğrenilmeyeceği aşikârdır. Bu nedenle de arzu ettiğimiz öğrenci profili gerçekleşmiyor. Öğretmen öncelikle ahlakıyla, beyefendiliğiyle, saygısıyla, davranışıyla ve kıyafetiyle örnek olması gerekir. Oğlum/kızım niye bu şekilde yapıyorsun dediğimizde öğretmen bir şey demiyor, kendisi de yapıyor diyerek cevap veriyor” şeklinde düşüncelerini ifade etmişlerdir.

TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Mevcut olgun yaştaki insanların çevrelerine baktıklarında zamandan ve insanların bozulmasından yapılan şikâyetler dikkatleri çekmektedir. Genel anlamda insanlık mı ya da eğitim mi kötü, insanlar bozuluyor mu, eskiden daha iyiydi tartışması dünyadaki en eski tartışmaların başında gelen kadim tartışmalardan birisidir. Bu tartışmaların ana merkezine ise geleceğin büyüklerini yetiştiren öğretmenlerde payına düşeni almaktadır. Elbette öğretmenlerin rolü önemlidir, ancak öğretmenin rolünü oynayabileceği kurallar bütünü ve eğitim çevresi de önemlidir. Bununla ilgili olarak öğrencilerin yetişmesinde öğretmenlerin sorumluluğu yanında; ailelerin, okulun, eğitim sisteminin sorumluluğu asla küçümsenemez. Başarısızlığın ve olumsuzluğun faturasını öğretmenlere kesmeden önce, öğretmeni nasıl yetiştirdiğimize bakmalıyız. Öğretmen yetiştirme politikamız acaba doğru bir politika mıdır, öğretmenlerimizi nasıl daha iyi yetiştirebiliriz, bunların cevabını aramalıyız, bunlarla ilgili çözüm ortaya koymalıyız. Yapılan araştırmalardan bu görüşü destekleyen çalışmalar da mevcuttur (Erdemir, 2018).Türkiye'nin koşullarına göre bakacak olursak, bir köyde öğretmenlik yapacak birinin her şeyden önce yokluğu bilmesi gerekir. Sınıfın içindeki sobanın yakacağıının nasıl temin edileceğini ve sobanın nasıl yakılacağını öğrenmelidir. Sınıfın kapısı yoksa kapı bulmalı, tuvalet yoksa tuvalet inşa ettirmelidir. Tabiat koşullarının ne kadar belirleyici olduğunu kitaplardan öğrenme şansı olmayan öğretmen için, bunlar gerçek bir sınav gibidir. Bu anlamda geleceğin öğretmenini yetiştirirken hangi koşula göre yetiştirmeliyiz? Ona neleri öğretmeliyiz ya da daha önemlisi öğretebilir miyiz? Teknolojiyi etkin ve verimli şekilde kullanmayı öğrettiğimiz bir öğretmeni, bu imkânları olmayan, kırık camını taktırmakla uğraşacağı bir okula gönderdiğimizde ne olacak? Bunların tersini de düşünmekte mümkündür. Şehir kültüründen uzak yetişmiş bir öğretmen için de farklı kültürdeki bir şehirde olmak hem onun için hem de öğrencileri için sorun olabilir.

Kalitesiz, vasıfsız bir elemanın maaşını iki, üç katına çıkartmakla ondan iki üç kat hizmet ve randıman alınmıyorsa, her yönüyle öğretmenlikle ilgi ve alakası olmayan birinden de aynı verim alınamaz. Benzer şekilde her ağaçtan mobilya, kapı pencere, her kumaştan da kostüm olmadığı gibi, adalet önünde eşit olmanın yanında, her bireyden de öğretmen olmaz. Okulu okul yapan dört temel unsur; vasıflı öğretmen ve idareci kadro, milli değerlere uygun ve nitelikli bir eğitim sistemi, mükemmel ders kitaplarıdır. Binaların ön cephesine okul yazısı yazıp levha asmakla gelecek nesiller kurtarılamaz.

Öğretmenin yetiştirilmesinde önceliğin eğitimde olduğunu unutmamak gerekir. Öğretmeni alan bilgileri ile donatmadan önce mesleğe uygun olup olmadığına bakılmalıdır. Şu an kullanılan sıralama sınav sistemi ile geleceğin öğretmenini seçmek yeterli değildir. Sadece puana bakarak bir insanın öğretmen olup olamayacağına karar verilmemesi gerekir. Ortaokul yıllarında öğrenciler izlenmeli, yönlendirilmeli ve mülakat yapılarak seçilmelidir. Değerler eğitiminin baskın olduğu öğretmen liselerinde daha yakından gözlenecek ve yetiştirilecek öğrencilerden başarılı ve istekli olanlar, alacakları referanslara göre eğitim fakültelerinde öğretimlerine devam edebilecektir. Fakültede öğretmen olmaktan vazgeçenlerle yeterli olmadığı düşünülenler ise yatay ve dikey geçiş imkânları ile başka bir yükseköğretim programına yönlendirilmelidir.

Geleceğin öğretmeni öncelikle yürekli, meraklı, açık fikirli, kendisi ile barışık, saygılı ve çalışmayı seven biri olmalıdır. Koşullara göre kendi yolunu bularak öğrencilerini yönlendirebilecek, onlara öğrenme isteği ve heyecan aktarabilecek biridir öğretmen. Önce eğitimle uğraştığını asla unutmayan, alanında kendini sürekli geliştiren. Öğrencileri ile birlikte yaşam boyu öğrenen, bilimsel düşünce yapısına inanan, aklını kullanan olmalıdır. Bu bağlamda çalışmaların aynı görüşü desteklediği bilinmektedir (Ersoy, 2016).

Eğitim-öğretimin kalitesini artırarak sürdürmek için geleceğin öğretmeni öncelikle, araç gereçlerden daha ziyade, yüksek başarılı, istekli, halkın değerleriyle uyumlu ve bu değerleri yaşantısında gösteren öğretmenlere ihtiyaç vardır. Bu nedenle öğretmen yetiştirme programını ve sistemini halkın dokularıyla, maddi, manevi değerleriyle uyumlu ve kadim değerleri eğitim sisteminin merkezine yerleştirerek yeniden dizayn edilmesi ve güncellenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

ÖNERİLER

Eğitime öğretimden daha fazla önem verilerek; her birey için okul iç ve okul dışı tüm değişkenler dikkate alınarak fen bilimleri öğretmen yetiştirme ve eğitim programının içerik ve hedefleri yeniden planlanmalıdır. Ayrıca öğretmenlerin kıyafetinden diksiyonuna, entelektüel yapısından ruh haline, ne söylediği değil ne yaptığına kadar birçok faktör de öğrencilerin üzerinde iz bırakarak öğrenimin kalitesini etkileyebilmektedir Bu açıdan eğitim fakültesine gelen her birey fen bilimleri öğretmeni olmamalıdır.

Fen Bilimleri öğretmeni alan bilgileri ile donatmadan önce karakter ve kişiliğinin mesleğe uygun olup olmadığına bakılmalıdır. Şu an öğretmen adayı seçiminde kullanılan puan sıralamasına dayalı sınav sistemi ile geleceğin öğretmenini tayin etmek yeterli değildir. Sadece puana bakarak bir insanın öğretmen olup olamayacağına karar vermek, gelecek nesilleri ihtimallere bırakmak demektir. Bunun için öğrenciler ortaöğretimden itibaren izlenilmeli, öğretmenlik mesleğine uygun olanlar yönlendirilmeli ve mülakat yapılarak seçilmelidir.

KAYNAKLAR

- Bruinsma, M. & Jansen E. P. W. A. (2010). Is the motivation to become a teacher related to pre-service teachers' intentions to remain in the profession? *European Journal of Teacher Education*, 33(2), 185–200.
- Çapa, Y. ve Çil, N. (2000). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 69-73.
- Çelikel, B. (2008). *Gazali ve eğitim*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları
- Çelikten, M., Şanal, M. ve Yeni, Y. (2005). Öğretmenlik mesleği ve özellikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(19), 207-237.
- Denson, C. (2011). Building a framework for engineering design experiences in STEM: Asynthesis. *National Center for Engineering and Technology Education*. 169, 1-6.
- Erdemir, N., (2018). Fen Bilimleri Öğretmeni Yetiştirmede Etik ve Değerler Anlayışı, *International Congress on Science and Education*, 28-30 Eylül 2018, Sandıklı Afyonkarahisar, 102-109
- Erdemir, N., (2018). Fen Eğitiminde Değerler ve Değerler Eğitiminin Yeri ve Önemi, 6. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi, Kafkas Üniversitesi, Kars, 11, 12, 13 Ekim, 296-299.
- Ergun, M. & Avcı, S. (2012). Hollanda ve Türkiye'deki fen bilgisi öğretmeni yetiştirme programları hakkında öğretmen adaylarının görüşlerinin karşılaştırılması. *Necati bey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 6(1), 151–170.
- Ersoy, F., (2016). İslam Eğitim Klasiklerinde Öğretmen, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, 12-15 Mayıs, Isparta.
- Şara P. & Kocabaş, A. (2012). Sınıf öğretmeni adaylarının sınıf öğretmenliğini tercih nedenleri ve aldıkları eğitimle ilgili görüşleri. *Turkish International Journal of Special Education and Guidance & Counseling*, 1(2), 8-17.
- Şimşek, H. (2003). Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Programına Devam Eden Öğrencilerin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Elektronik Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1).

DİJİTAL MUHASEBE; MUHASEBE EĞİTİMİ VE MUHASEBECİLİK MESLEĞİNE ETKİLERİ

Dr. Öğretim Üyesi Ali ANTEPLİ

Selçuk Üniversitesi Beyşehir AA İşletme Fakültesi

Öğr. Gör. Memiş KARAER

Selçuk Üniversitesi Taşkent MYO

ÖZET

Bilgi ve teknoloji alanlarında son on yıldır yaşanan hızlı gelişmeler yeni bir devrimin doğmasına yol açmıştır. Endüstri 4.0 olarak ifade edilen bu yeni devrim, özellikle üretimde ve pazarlamada dijitalleşme ve yapay zeka kavramlarını ön plana çıkarmıştır. Bu sürecin küresel ekonominin bütün aktörlerini yapısal olarak çok hızlı bir değişime uğratacağı düşünülmektedir. Önceki sanayi devrimlerinden farklı olarak yapay zekanın her alanda devreye girecek olması insanların gelecekteki meslek kaygılarını artırmaktadır. Dolayısıyla istihdam azalmaları işgücü piyasasının daralmasına yol açacaktır. Yapay zeka ile üretimde robot makinaların iş hacmi artacağından bedensel işleri yapan insanların istihdam oranında azalmalara neden olacaktır. Aynı zamanda zihinsel işleri yapan beyaz yakalılarda bu süreçte aynı sıkıntıların yaşanması kaçınılmazdır. Bu bağlamda muhasebecilik mesleğinin de bu gelişmelerden etkilenmesi ve değişimin kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir. Dijital muhasebe kavramının ön plana çıkacağı bu süreçte, meslek mensuplarının söz konusu gelişmelere uyum sağlaması için gerekli tedbirlerin alınması hayati öneme sahiptir. 90'lı yılların başında bilgisayarların devreye girmesiyle muhasebecilik mesleğinde çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Elle tutulan defter kayıtlarının yerini bilgisayarlı muhasebe paket programları almıştır. Bu süreçte e beyannameler yoluyla bilginin istenen kurumlara aktarımında hız ve zaman açısından büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Endüstri 4.0 ile birlikte yapay zekanın devreye girmesiyle dijital muhasebe uygulamalarının daha da gelişmesi düşünülmektedir. Bu çalışmada dijital muhasebenin tanımı, fırsatları ve tehditleri ortaya konulmuş, gelecekteki uygulamalarının muhasebe eğitimine ve meslek mensuplarına ne gibi etkilerinin olacağı konusunda öngörüler yapılmıştır. Muhasebe eğitiminin yeni devrime ayak uyduracak kalite ve nitelikte olması ve meslek mensubu adaylarının da bu süreci yönetebilecek bilgi ve beceriye sahip olmasının zorunluluk olacağı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Muhasebe, Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Mesleği.

DIGITAL ACCOUNTING; ACCOUNTING EDUCATION AND ITS EFFECTS ON ACCOUNTING PROFESSION

SUMMARY

The rapid developments in the field of information and technology over the last decade have led to the emergence of a new revolution. This new revolution, referred to as Industry 4.0, has brought the notion of digitalization and artificial intelligence to the forefront, especially in production and marketing. It is thought that this process will structurally change all the actors of the global economy very rapidly. Unlike previous industrial revolutions, the fact that artificial intelligence will come into play in every field increases people's future occupational

concerns. Therefore, employment reductions will lead to a contraction in the labor market. As the production capacity of robot machines will increase in the production with artificial intelligence, it will cause a decrease in the employment rate of the people doing physical works. At the same time, it is inevitable for white-collar people who do mental work to experience the same problems in this process. In this context, it is thought that the accountancy profession is affected by these developments and change is inevitable. In this process where the concept of digital accounting will come to the forefront, it is vital to take the necessary measures to ensure that professional members adapt to these developments. With the introduction of computers at the beginning of the 90s, there have been significant developments in the accounting profession. The computerized accounting package programs were replaced by the hand-held book records. In this process, it is provided great convenience in terms of speed and time in the transfer of information to desired institutions through e-declarations. With the introduction of artificial intelligence together with Industry 4.0, digital accounting applications are being further developed. In this study, the definition, opportunities and threats of digital accounting have been put forward and predictions about the effects of future practices on accounting education and professional members have been made. It is emphasized that the accounting education should be of a quality and quality to keep pace with the new revolution and that the professional candidates should have the knowledge and skills to manage this process.

Keywords: Digital Accounting, Accounting Education, Accounting Profession.

1. Giriş

İnsanoğlunun varoluşundan günümüze kadarki geçen süreçte sürekli olarak bir icat bulma ve geliştirme arzusu ve yeni şeyler keşfetme hayali, her zaman gündemlerinde önemli bir yer tutmuştur. İlk çağlarda yeme içme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan av aletlerini ve tarım aletlerini icat etmiş ve varlıklarını idame ettirmişlerdir. Daha sonraları toplumsal yaşamın getirdiği birtakım zorunluluklar nedeniyle ticaretin başlaması, topluluklar arasında değişimlerin olması, paranın icadı, yazının icadı gibi birçok buluş kendiliğinden doğmuştur. Bu süreçlerde insanların ihtiyaçları arttıkça yeniliklerinde keşfinin hızı artmıştır. Charles Duell - Amerikan patent dairesi başkanı, 1899 yılında “Artık yeni hiçbir şey yok. İcat edilebilecek her şey icat edildi.” söylemin de bulunduğu dünyada ikinci endüstri devrimi başlamış iş bölümüne dayalı elektrik enerjili seri üretimler yapılmaya başlanmıştır.

Günümüze kadar gerçekleşen endüstri devrimlerinin kronolojik sıralaması aşağıdaki gibi özetlenebilir(Akdoğan N. ve Akdoğan M.U.:2018:2);

- ***İlk endüstri devrimi (1.0):*** Su ve buhar gücünün kullanılmasıyla mekanik üretim sistemleri ortaya çıkmıştır. 1712 yılında buhar makinesi icat edilmiş ve 18. yüzyılın sonunda 1784 yılında ilk endüstriyel dokuma tezgahı kullanılmaya başlanmıştır.

- ***İkinci endüstri devrimi (2.0):***1840 yılında Telgraf ve 1880 yılında Telefon İcatları ve 1920 yılında Taylorizm (Bilimsel yönetim) felsefesinin benimsenmesi ile yirminci yüzyıl başlarında elektrik gücünün yardımıyla seri üretime geçilmiş, işbölümüne dayalı elektrik enerjili kitlesel üretimler yapılmıştır.

- **Üçüncü endüstri devrimi (3.0)** : 1970 li yıllarda; dijital devrim, elektroniklerin kullanımı ve BT (Bilgi Teknolojileri)'nin gelişmesiyle üretim süreçlerinde otomasyon yaygınlaşmıştır. 1971 yılında İlk mikro bilgisayar (Altair 8800), 1976 yılında Apple I (S. Jobs ve S. Wozniak) kullanılmaya başlanmıştır. Bilgi teknolojilerinin gelişmesi birçok sektörde üretim süreçlerinde otomasyonu başlatmıştır.

- **Dördüncü endüstri devrimi (4.0)**: 21. yüzyıl otonom makineler ve sanal ortamlar devreye girmiş ve günümüzde siber fiziksel sistemlere dayalı üretim uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemdeki belli başlı gelişmeleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. (endüstri 4.0 Platformu)

- 1988 AutoIDLab. (MIT)
- 2000 Nesnelerin İnterneti
- 2010 Hücresel Taşıma Sistemi
- 2020 Otonom Etkileşim ve Sanallaştırma

Endüstri 4.0, 6 ilkeye dayanmaktadır. (endüstri 4.0 Platformu)

- i) **Karşılıklı Çalışabilirlik:** Siber fiziksel sistemlerin yeteneği ile (örneğin iş parçası taşıyıcıları, montaj istasyonları ve ürünleri) nesnelerin interneti ve hizmetlerin interneti üzerinden insanların ve akıllı fabrikaların birbirleriyle iletişim kurmasını içerir.
- ii) **Sanallaştırma:** Bu yapı akıllı fabrikaların sanal bir kopyasıdır. Sistem, sensör verilerinin sanal tesis ve simülasyon modelleri ile bağlanmasıyla oluşur.
- iii) **Özerk Yönetim:** Siber-Fiziksel sistemlerin akıllı fabrikalar içinde kendi kararlarını kendi verme yeteneğidir.
- iv) **Gerçek-Zamanlı Yeteneği:** Verileri toplama ve analiz etme yeteneğidir. Bu yapı anlayışın hızlıca yapılmasını sağlar.
- v) **Hizmet Oryantasyonu:** Hizmetlerin interneti üzerinden siber-fiziksel sistemler, insanlar ve akıllı fabrika servisleri sunulmaktadır.
- vi) **Modülerlik:** Bireysel modüllerin değişen gereklilikleri için akıllı fabrikalara esnek adaptasyon sistemi sağlar.

-**Besinci Endüstri Devrimi (5.0)**: Teknolojik gücü doğru yönetecek akıllı toplumun gelişimine katkı sağlamasını amaçlayan felsefe olarak tanımlanmaktadır. Endüstri 5.0: Toplum odaklı insansız teknolojileri ifade eder. Toplum 5.0 kavramı Japonlar tarafından “Toplum için teknoloji” önerisi olarak ortaya atıldı. Bilgi toplumundan süper akıllı topluma geçişi ifade etmektedir.

Son on yıldaki bilişim teknolojilerdeki hızlı gelişim, yapay zeka ve otomasyon, internet ve sosyal medya ağları üzerinden büyük hacimli ve çok çeşitli bilgiyi hızlı bir şekilde elde edebilme, her alanda olduğu gibi muhasebe ve denetim uygulamalarının da etkilenmesine yol açmış ve muhasebe mesleğinde yeni yeteneklere sahip olmayı zorunluluk haline getirmiştir.

Big Data veya büyük veri olarak ifade edilen bu yenilikte, bilişim ve teknolojik altyapının gelişmesi neticesinde ortaya çıkan algılayıcılar ve yapay zeka sistemleri tarafından oluşturulan büyük hacimli ve hızlı bir şekilde ulaşılan çok çeşitli verilerin toplanması, saklanması ve yapısal veri analizlerinin yapılması, işe yarayan bilgilerin toplanması şeklinde çalışan bir sistem söz konusudur.

Bu çalışmada, dijital çağın getirdiği yenilikler genel olarak ele alınacak, muhasebe eğitimi ve muhasebe mesleğine olan etkileri değerlendirilecektir.

2. Dijital Çağ

Teknolojinin insan yaşamına getirdiği kolaylıklar ve yenilikler günümüz dünyasında baş döndürücü bir hızla izlenmektedir. Gelecek on yıldaki beklentiler her alanda olduğu gibi muhasebe mesleğinde de değişimlerin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. “Dijital çağda faaliyet gösterebilmek için yeni bir dijital alt yapı oluşturmak gerekir. Bu alt yapı insanların sinir sistemine benzeyen “Dijital Sinir Sistemi”dir. Dijital sinir sistemi, bir şirketin çevresini algılayabilmesini ve gerekli tepkiler gösterebilmesini, rakiplerin yol açtığı tehlikelerin ve müşterilerin ihtiyaçlarının belirlenebilmesini, gerekli kararların gerektiği zaman alınabilmesini sağlayan dijital süreçlerden oluşur. Hem donanıma hem yazılıma gerek duyan dijital sinir sistemi, şirketlerin pürüzsüz ve sorunsuz iş yapabilmelerini, acil durumlar ve fırsatlar karşısında zaman kaybetmeden tepki verebilmelerini, gerekli bilgiyi şirket içinde ihtiyacı olanlara zamanında iletebilmeyi sağlamaktadır (Gates,1999).”

2.1 Endüstri 4.0

Üretim faaliyetlerinde dijitalleşme ve yapay zekanın ön plana çıkması olarak ifade edilen endüstri 4.0 kavramı, ilk olarak Almanlar tarafından Hannover fuarında dillendirilmiş ve her alanda beklenen bu yeni devrime karşı farkındalık yaratmıştır(Antepli, A.:2018:3506). Endüstri 4.0, ileri teknoloji, maksimum güvenlik, üretimde robotlaşma ve bulut sistem gibi araçlar ile birbirleriyle iletişime geçebilen nesnelere internetten oluşmaktadır. Endüstri 4.0 ile; insan, makine ve sistemlerin birbiri ile iletişime geçerek süre ve maliyetlerin azalmasını sağlamak ve ürünlerin pazarlara hızlı sunumunu kolaylaştırmaktadır. Endüstri 4.0, teknolojilerin ve değer zinciri organizasyonları kavramlarının kolektif bir bütünüdür. Siber-Fiziksel sistemlerin kavramına, nesnelere, internetine ve hizmetlerin internetine dayalıdır. Bu yapı akıllı fabrikalar vizyonunun oluşmasına büyük katkı sağlamaktadır.

Endüstri 4.0 genel olarak aşağıdaki 3 yapıdan oluşmaktadır(Akdoğan, N. ve Akdoğan, M.U.:2018:3).

- Nesnelere İnterneti
- Hizmetlerin İnterneti
- Siber-Fiziksel Sistemler

Endüstri 4.0 ile modüler yapı akıllı fabrikalar kapsamında, fiziksel işlemleri siber-fiziksel sistemlerle izlemek, fiziksel dünyanın sanal bir kopyasını oluşturmak ve merkezi olmayan kararların verilmesi hedeflenmektedir. Nesnelere interneti ile siber-fiziksel sistemler birbirleriyle ve insanlarla gerçek zamanlı olarak iletişime geçip işbirliği içinde çalışabilecektir.

Hizmetlerin interneti ile hem iç hem de çapraz örgütsel hizmetler sunulacak ve değer zincirinin kullanıcıları tarafından değerlendirilecektir(endüstri 4.0 Platformu).

Endüstri 4.0, yapay zekâ ile donatılmış makine gücünün üretim ve pazarlamanın birçok safhasında insan gücünün yerini alarak bu süreçleri kendiliğinden yönetebilir hale gelmesi olarak tasvir edilmektedir. Makinelerin bilgisayarlar ve internet teknolojilerindeki yeni gelişmeler sayesinde koordine edilebilir hale gelmesi, üretim maliyetlerinin azalmasına ve birçok sektörde yeni sistemlerin gelişmesine neden olacaktır. “Nesnelerin İnterneti” kavramı olarak ifade edilen bu yeni sistem sayesinde ekonominin her alanında yeni bir çağa geçiş yapılacağı ve bu çağın insanlığın yaşam standartlarını kolaylaştıracağı öngörülmektedir.

Endüstri 4.0 ‘ın üstüne inşa edildiği temel konseptler şöyledir (Lasi, Kemper, Fettke, Feld ve Hoffmann, 2014):

- **Akıllı Fabrikalar:** İmalat tamamen sensörler, uygulama modülleri ve otonom sistemler ile yapılacaktır. Akıllı teknolojiler kullanarak, dijital ve akıllı fabrikalar kendilerini otonom biçimde idare edeceklerdir.
- **Siber-Fiziksel Sistemler:** Bu sistem ile fiziksel dünya, sensörler ve aktüatörler (Herhangi bir enerji kaynağı tarafından çalıştırılan ve mekanizmanın hareket etmesini sağlayan bir tür motor) vasıtasıyla sanal bilgi işlem dünyasına bağlanır.
- **Kendini Örgütlenme:** Bugünkü üretim sistemleri, yetkilerini günden güne merkezden çevreye doğru devretmektedir. Böylelikle, klasik –yetkinin merkezde toplandığı- örgütlenme biçimleri yavaş yavaş azalmaktadır.
- **Dağıtım ve Tedarik Yönetiminde Yeni Sistemler:** Dağıtım ve tedarik sistemi artan bir biçimde bireyselleşecek, çeşitli farklı bağlantılar vasıtasıyla süreçler birbirine bağlanacaktır.
- **Ürün ve Servislerin Geliştirmede Yeni Sistemler:** Ürün ve servisler tamamen bireylerin istediği yönde geliştirilecektir.
- **İnsan İhtiyaçlarına Uyum:** Yeni üretim sistemleri, insan ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde dizayn edilecektir.
- **Kurumsal Sosyal Sorumluluk:** Sürdürülebilirlik ve kaynakların etkin kullanımı endüstriyel imalat süreçlerinin odak noktasını oluşturacaktır.

2.2 Big Data (büyük Veri)

Büyük veri, sosyal medya paylaşımları, fotoğraf arşivleri, sürekli kayıt alınan ‘log’ dosyaları gibi farklı kaynaklardan elde edilen tüm verilerin anlamlı ve işlenebilir hale dönüştürülmüş biçimidir. Özellikle internet ve sosyal medya ağları üzerinden ortaya çıkan verilerin anlamlı ve işlenebilir hale getirilmesi sürecidir. Bilişim ve teknolojik altyapının gelişimi ile ortaya çıkan algılayıcılar ve sistemler tarafından oluşturulan, büyük hacimli ve hızlı bir akım şiddeti olan çeşidi bol ve hızla gelen veriyi; toplama, saklama, temizleme, görselleştirme, analiz etme ve anlamlandırma işlemlerinin gerçekleştirilmesi büyük veri (Big data) olarak adlandırılmaktadır. (Akdoğan N ve Akdoğan M.U.:2018:3).

Türkçe karşılığı “Veri” olarak ifade edilen “Data” kelimesi bir diğer kaynakta; herhangi bir işlemde geçmemiş (edit edilmemiş, özetlenmemiş veya rafine edilmemiş) ve kullanıcıyı doğrudan etkilemeyen gerçekler olarak ifade edilmiştir (Hall, 2011:11). Bir başka tanımda ise; kaydedilmiş, depolanmış ve sınıflandırılmış ancak başka spesifik anlamı olmayan, organize edilmemiş olan faaliyetler, işlemler, olaylar ve şeyler olarak tanımlanmaktadır (Rainer ve Cegielski, 2011:11).

Big Data, terabyte’lar ve petabyte’lar ile ölçülen, kullandığımız bilgisayarlar ve yöntemler ile analiz edemeyeceğimiz verilerdir. Big Data toplumsal medya paylaşımları, ağ günlükleri, bloglar, fotoğraf, video, log dosyaları, mikrobloglar, iklim algılayıcıları ve benzer sensörlerden gelen bilgiler, GSM operatörlerinden elde edilen arama kayıtları gibi vb. gibi farklı ve ilişkisel veri tabanlarında tutulan ve yapısal verinin dışında kalan veri yığındır(Gürsakal, N. 2014:9).

Büyük verinin beş özelliğini ifade etmek üzere “5 V” simgesi kullanılmaktadır. (ACCA and IMA 2013).

- Veri Büyüklüğü (Volume)
- Verinin Çeşitliliği(Variety)
- Verinin Çeşitliliği (Velocity)
- Veriyi Doğrulama (Veracity)
- Verinin Değeri (Value)

a) Hacim (Volume): Big Datada hacim, çok fazla miktarda yapılandırılmış ve yapılandırılmamış veri büyüklüğünü ifade etmektedir. Big Data, veri tabanı yönetim sistemleri veya geleneksel yazılım programları kullanılarak analiz edilemeyecek düzeyde çok hacimli veri setlerinden oluşmaktadır. Big Datanın yaklaşık yaklaşık yüzde 90'ı yapılandırılmamış verilerden oluşmaktadır. Yapılandırılmamış veriler E-posta mesajları, sosyal medya erişimleri, telefon görüşmeleri, web sitesi trafiği ve video gösterimleri gibi bilgileri içermektedir (Warren, Moffitt ve Byrnes 2015, 397). Verinin işleme, saklanma, bütünleştirme ve arşive gönderim gibi hususlarda yeni teknolojilerin kullanımını gerekli kılmaktadır. Ancak bulut teknolojisi gibi yeni teknolojilerin yaygınlaşması ile birlikte verilerin depolanması kolaylıkla yapılabilmekte ve istenilen zamanda veriler kullanılabilir (Yılmaz, Bülbül, Atik 2017, S.89).

b) Çeşitlilik (Variety): Birbiri ile benzeşmeyen, farklı büyüklükteki, tekdüzen olmayan, yasal olmayan erişime sahip, iç ve dış kaynaklardan elde edilebilen, bazıları yapılandırılmış fakat büyük çoğunluğu yapılandırılmamış veri anlamına gelmektedir (satın alma alışkanlıkları, ilgi alanları, sosyal ve iş bağlantıları, metin, sayısal bilgi, finansal işlemler, sözlü bilgi vb.).

c) Hız (Velocity): Sürekli yeni veri üretiminin olması ve faydalı sonuçlar elde etmek için genellikle çok basit bir şekilde üretilen bu verilerin işlenmesi olarak ifade edilmektedir. Geleneksel anlamdaki veri işleme teknolojinin ötesinde, büyük veri üretimindeki hızın çok fazla olması ve gittikçe artış göstermesi, veri analizindeki yarı-gerçek ve gerçek zamanlı veri işleme ihtiyaçlarını önemli ölçüde artırmaktadır. Bundan dolayı, daha hızlı üretilen veri, verinin ihtiyaç duyulan yerdeki işlem hızını da artırmakta ve veri çeşitliliğine önemli katkılar sunmaktadır(Yılmaz, Bülbül, Atik :2017).

d) Doğruluk (Veracity): Büyük verinin sağlamış olduğu olağanüstü yoğunluk ve veri akışı içerisinde, verilerin güvenli olması da önemli bir husustur. Veri akışı sırasında meydana gelebilecek aksaklıklar, veri işleme süreçlerine de doğrudan etki edebilecektir. Dolayısıyla, doğru kaynaktan, uygun şekilde ve miktarda ve de doğru kişilerin elinde üretilen veriler, verilerin doğrulanması ve gizliliği açısından kritik unsurlar arasında yer almaktadır.

e) Verinin Değeri (Value): Bu son özellik, kurumların büyük veriden değer yaratma gücünü vurgulamaktadır. Big Data, işletmelerin müşterilerini daha iyi anlayarak, onlara daha iyi hizmet vererek, süreçleri iyileştirerek, performansı ve güvenilirliği artırarak değer yaratmalarına katkıda bulunduğunu ifade etmektedir (Kaya, İ. vd. 2017:172). İşletmelerde kullanılan geleneksel veriler durağan yapıda ve daha ziyade geçmişe yönelik saklanacak bilgiler özelliğinde olduğu için genellikle gelecek hakkında önemli bilgiler sunamamaktadır. Geleceğe ilişkin trendlerin analizi, meydana gelebilecek değişikliklere karşı hazırlıkların yapılması ve karar alınması büyük verinin sunduğu değer sayesinde mümkün olabilecektir.

Bu kapsamda büyük veri, verinin üretimi ve işlenmesi ile ilgili konularda işletmelere ciddi katkılar sunmakta ve artı değer yaratmaktadır. Böylece karar verme mekanizmalarına sağlanan anlık girdiler, sağlıklı ve doğru kararların verilmesinde önemli yere sahip olmaktadır(Yılmaz, B. vd. 2017).

2.3 Bulut Bilişim

Bulut bilişim kavramının en yaygın kullanılan tanımı, Teknoloji Standartları Ulusal Enstitüsü (National Institute of Standards and Technology/NIST) tarafından yapılmıştır. NIST'in tanımına göre; bulut bilişim, yapılandırılabilir bilişim kaynaklarından oluşan ortak bir havuza, uygun koşullarda ve isteğe bağlı olarak her zaman, her yerden erişime imkan veren bir teknolojidir. Bulut bilişimde ihtiyaç duyulan kaynaklar (bilgisayar ağları, sunucular, veri tabanları, uygulamalar, hizmetler vb.), minimum düzeyde yönetimsel çaba ve hizmet alıcı-hizmet sağlayıcı etkileşimi gerektirecek kolaylıkta tedarik edilebilmekte ve elden çıkarılabilmektedir. Bulut bilişim, erişilebilirliği desteklemekte ve beş temel karakteristik, üç hizmet modeli ve dört dağıtım modelini içermektedir (Mell ve Grance, 2011).

İnternetin öncüsü olarak kabul edilen Amazon, bulut bilişim fikrinin temellerini 1950'li yıllarda ortaya atmıştır. Veri merkezlerini modernize ederek bulut bilişimin gelişmesinde önemli bir rol oynamış ve ilk gerçek bulut bilişim hizmeti olan Amazon S3'ün 2006 yılında hizmete girmesini sağlamıştır. 2008'in ortalarına gelindiğinde, Gartner (Danışmanlık ve Araştırma Şirketi) bulut bilişimin, bilgi teknoloji hizmetleri sektöründe hem kullanıcılar hem de tedarikçiler arasındaki ilişkiyi değiştirebilecek bir potansiyele sahip olduğunu keşfetmiştir. 2008 den bu yana Dünya'da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan bulut bilişim, son yıllarda ülkemizde de oldukça hızlı bir şekilde önemli oranda kullanıcı kitlesine ulaşmıştır.

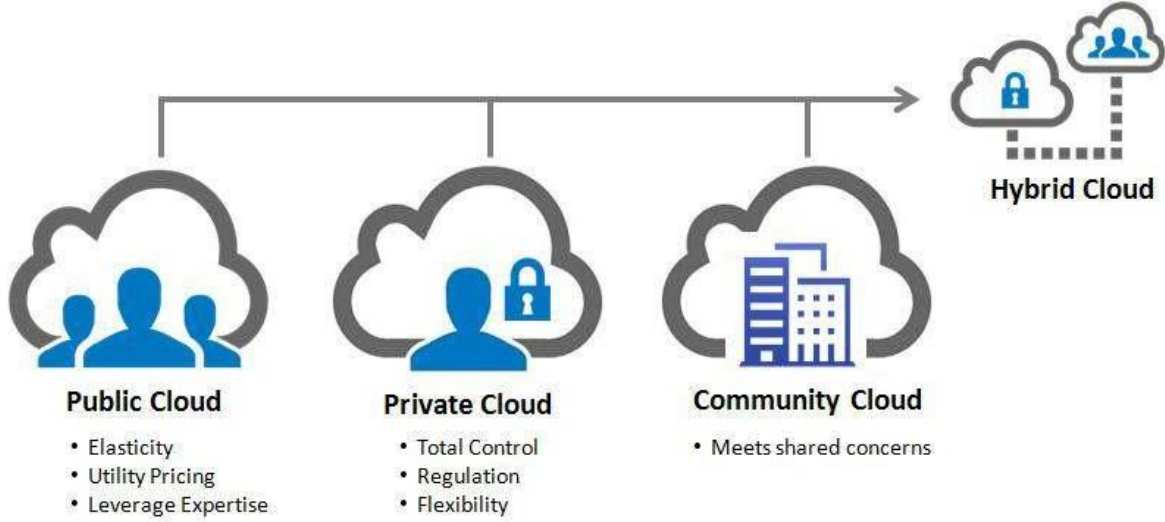

Kaynak: www.endüstri4.0.com

Günümüz teknolojisinde bireylerin daha fazla kişisel veri ve data saklama ihtiyacı, mevcut cihazların kapasitesi açısından büyük sorunlara sebep olmaktadır. Bununla birlikte cihazların özellikleri, kapasiteleri gittikçe artmaktadır. Bilgisayar, notebook, netbook, ve taşınabilir akıllı cihazların teknoloji ve kapasitesinin artmasıyla orantılı olarak fiyatlar da yükselmektedir. Tüm bu sorunlara çözüm olarak ortaya çıkan Bulut (Cloud) Teknolojisi, internet üzerinden, erişimde bulunulan yazılım uygulamaları, veri depolama hizmeti ve işlem kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. En düşük kapasiteli cihazla bile istenilen yerden istenildiği zaman her tür bilgiye, kişisel veriye ulaşma imkanı sağlamaktadır. Tüm bu işlemler için, dijital bir ağ aracılığıyla çoklu sunucu bağlantısı gerçekleştirilmektedir. Bulut teknolojisinin üç yapıtaşı ise SaaS (Software as a Service); yazılımı servis olarak sunma, PaaS (Platform as a Service); platform hizmeti ve IaaS'tır (Infrastructure as a Service); sunucu altyapı hizmeti(www.endüstri4.0.com).

Bulut Bilişim'in Geliştirme Modelleri: 4 ayrı çeşidi ile karşımıza çıkan bu teknoloji farklı alanlarda, farklı biçimlerde kullanılmaya olanak sağlamaktadır.

- **Public Cloud (Genel Bulut):** İnternet üzerindeki sunucular ile kurulan bir bulut teknolojisidir. Küçük ve orta ölçekli şirketlerde kullandığımız kadar ödeme yapılan bu modele örnek olarak, elektronik postalar gösterilebilir.
- **Private Cloud (Özel Bulut):** Bilgileri önemli olan büyük şirketlerin tercih ettiği bir bulut teknolojisidir. Tüm bilgiler kurucunun elinin altındadır ve erişim güvenliği ve gizliliği yüksektir. Microsoft bunu size Hyper-V ve System Center Ürün Ailesi yardımı ile sağlamaktadır.
- **Hybrid Cloud (Melez Bulut):** Public ve Private Cloud'un birleşiminden ortaya çıkan bulut teknolojisidir. Şirketlerin hacmine göre birleşim oranlarında farklılıklar görülebilmektedir.
- **Community Cloud (Topluluk Bulut):** Birkaç şirket ile ortak kullanılan hizmetleri barındıran bulut teknolojisidir. Topluluk üyeleri uygulama ve verilere erişebilmektedir.

Kaynak: www.endüstri4.0.com

Bulut bilişim kelimesindeki bulut ifadesi, donanım, ağ, depolama, hizmet ve bilişim hizmetine ulaşılabilirliği için ara yüzleri kapsayan bir kümeyi ifade etmektedir. Coğrafi olarak farklı bölgelerde bulunan bilgisayarların işlem güçleri, ağ kapasiteleri ve depolama kapasiteleri kullanılarak tek bir sistem yaratılmaktadır. Bulut sisteminde birbirlerine bağlanan birden çok bilgisayarın sanal bir platform oluşturarak verilerin depolanmasına ve kullanılmasına ilişkin bir dağıtım modeli oluşturulmaktadır. Bir yapının bulut olabilmesi için (Bozkurt, Y. 2016:22);

- Kullanıcının ihtiyaç duyduğu her an bulut hizmetine ulaşabilmesi
- Geniş ağ erişimi,
- Kaynak havuzu yaratarak tüm kullanıcıların ağa bağlanıp hizmet modelini değiştirebilmesi,
- Ölçülebilir hizmet,
- Hızlı esneklik sağlanması gerekmektedir.

Bulut bilişim teknolojisi ile birlikte üretilen büyük verilerin depolanma ve kullanılma ihtiyacı makul bir maliyetle karşılanmış olmakta, büyük bir veri tabanı kolay bir şekilde internet ağının bulunduğu herhangi bir bilgisayardan ulaşılabilirliktedir.

3. Dijital Muhasebe

Ülkemizde akademik düzeylerde verilen muhasebe eğitimlerinden beklenen amaç, öğrencilerin başarılı bir mesleki yaşama sahip olabilmesi için gerekli yetkinlikleri kazanmasıdır. Bilim, ekonomi ve teknolojiye meydana gelen hızlı değişim beraberinde eğitim sisteminin de gelişimini zorunlu hale getirmektedir. Söz konusu bu değişimden etkilenen alanlardan birisi de şüphesiz muhasebedir. Beklenen gelişmelerin etkileri günümüzde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan bir dönüşüm sürecini ifade ettiği için, muhasebe ve dolayısıyla muhasebe eğitimi üzerinde de etkiler gösterecektir. Özellikle nesnelerin interneti gibi Endüstri 4.0'ın dayandığı internet ve iletişim kavramına yeni bir boyut getiren olgu, üretimin her aşamasında fiziksel nesnelerin birbirleriyle ve insanlarla iletişime geçmesini iş akışları üzerinde ciddi etkiler doğuracaktır (Yürekli, E. ve Şahiner, A. 2018:157). İşletmelerin ihtiyaç duydukları finansal ve finansal olmayan verilerinin kayıt ve analiz edilerek raporlanması, gelecekte daha da hızlı ve

karmaşık bir hale dönüşecektir. Bu süreçten sorumlu olan şirket yöneticileri ve mali işlerden sorumluların, değişen iş yöntemlerine uyum sağlayabilen ve yeni donanımlara sahip olması gerekmektedir. Nesnelere de birbirleriyle iletişime geçmesi sonucu muhasebe işlemlerinde emek gücünün azalması ile geleneksel muhasebe yaklaşımı da bir değişim sürecine girecektir. Kaydedilen bilgi işletmelerde büyük veri tabanları oluşturmaktadır. Kullanılabilir anlamlı bilgiye erişmek ve bilgi kullanıcılarına zamanlı ve faydalı bilgi sunmak bir uzmanlık işidir. Bu nedenle teknolojiyi kullanabilen, sistem tasarımcısı muhasebe mühendislerine ihtiyaç vardır(Erturan, E. ve Emre, E. 2018:187).

Endüstri 4.0 ve muhasebe üzerine çalışmalar halen istenilen seviyede yaygınlaşmamıştır. Bu konuda Buritt ve Christ (2016) Endüstri 4.0 ve çevre muhasebesine etkileri konusundaki çalışmalarında Endüstri 4.0'ın dijital altyapısı sayesinde çevre muhasebesinin geliştirilebileceği üzerinde durmuşlardır. Özellikle Endüstri 4.0'ın ilgili sektörlerde, şirket boyutlarında, farklı yönetim rolleri ve işbirliği ortamlarında, tedarikte olduğu gibi, daha doğru, yüksek kaliteli, gerçek zamanlı çevre yönetimi muhasebesini ve çevre raporlamasını kolaylaştıracağını belirtmişlerdir. M. Medvedev'e göre ise muhasebe mesleği muhasebeci-noter ve yaratıcı muhasebeci olarak ikiye ayrılmaktadır. Muhasebeci-noterler gelecekteki muhasebe uygulamalarında önemli hedef olabilecekler, atipik anlaşmalarla ilgili görevlerini tamamlayabileceklerdir. Yaratıcı muhasebeciler ise şirketin iç faaliyetlerini analiz etmek, kontrol etmek, planlamak veya düzenlemek için, resmi muhasebenin ötesinde muhasebe yaratmayı uygulurlar. Medvedev'e göre yaratıcı muhasebeciler en yüksek standart toplumunda özel bir yere sahip olacaklardır. Böylece, muhasebenin tümüyle bilgisayarlaşması, en son teknik ekipmanlarla uygulanan çeşitli algoritmalar ile değiştirilecek olan modern muhasebe personelinin kullanımından vazgeçmeye yol açacaktır. Cari hesap sahipleri, muhasebeci noterlerinde ve yaratıcı muhasebeciler üzerinde değiştirilecektir. Bu durum da muhasebe personelinin eğitiminde bir devrim yaratacaktır (Slyozka ve Zahorodnya, 2017).

2010 yılından itibaren endüstride ve dijital teknolojisinde yaşanan gelişmeler, yapay zekâ uygulamaları ile uluslararası finansal faaliyetlerinin yeniden yapılandırılması çalışmalar ı paralelinde, Monitoring Grubu tarafından “denetim ve güvence” hizmetlerinin muhasebe örgütlerinden bağımsız yapılandırılması önerilmektedir. Nitekim bu bağlamda muhasebe mesleğinin yeniden şekillenmesinde denetim ve denetim faaliyetlerine ilişkin “denetim ve etik standartlarının oluşturulma örgütlenmesinin” yeniden yapılandırılması gündeme taşınmış ve tartışılmaya başlanmıştır (Monitoring Group Consultation, 2017).

Muhasebe meslek mensubunun yeni kuşak işlere liderlik yaparak müşterilerine hizmet verebilmesi için; kamu yararına odaklanarak dürüstlük, güven, tarafsızlık, doğruluk ve mesleki teknik nitelikler gibi etik değerleri temel alarak çeşitliliği, yeni teknolojileri ve yeniliği öğrenmesi zorunluluğu doğmuştur(Türker, M. 2018:202).

2015 yılına gelindiğinde başta dijitalleşme sürecindeki yenilikler ile yapay zekanın kullanılma derecesindeki artış düzeyi ve mega trendlerdeki (başka bir deyişle makro trendlerdeki veya büyük eğilimlerdeki) gelişme, küresel muhasebenin yeniden tasarlanarak şekillendirilmesi gereğinin doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle IFAC Yönetim Kurulu, hem dijitalleşme sürecindeki küresel gelişmeleri hem de Monitoring (İzleme) Grubunun “muhtemel talepleri” dikkate alınarak 2015 yılında, 2016-2018 yılı stratejisi planını “Küresel Muhasebe Mesleğinin

Geleceğini Şekillendirme” temasını esas alarak oluşturmuştur. Dijitalleşmede yaşanan gelişmeler, hem ülke ekonomilerinin hem de makro açıdan endüstrilerin ve mikro açıdan işletmelerin faaliyetlerinin küresel zorluklarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Dijitalleşme, ülke yönetimlerinin (devletlerin), endüstrilerin ve işletmelerin; dijitalleşmenin neden olduğu zorlukları fırsatlara çeviren yeniliklere yönelmelerine ve yıkıcı özelliklere sahip yaratıcılıkta bulunmalarına ve büyük bir değişim-dönüşümün yaşanmasına neden olmuştur/olmaktadır.

Dünyayı sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik değişim ve dönüşüme uğratan ve uğratmaya devam edecek olan yenilikler; çeşitli alanlarda kararlı, etkili ve çözüm üreten güçlü küresel liderliğe gereksinime neden olmuştur. Bu bağlamda muhasebe mesleğinde küresel liderlik hem finansal raporlama hem de denetim boyutunda zorlukları fırsatlara çeviren mesleki yeterliliklerinin varlığını sağlayan yenilikçi yaklaşımı gerektirmektedir. Muhasebe meslek mensuplarının; küresel ekonomik düzenden risk yönetimine kadar bir dizi faktörün etkisini anlamak, gerek bugün gerek gelecekte mesleği daha iyi bir konumda yürütmek ve zirvede olabilmek için daha çok bilgi, beceri ve deneyim birikimine sahip olmaları gerekmektedir (Türker, M. 2018:228).

Dijitalleşmenin mesleklerin geleceğine etkisi konusunda yapılan bir araştırmada muhasebe mesleğinin yönetim danışmanlığı, vergi ve denetim alanında liderlik düzeyinde önemli roller üstleneceği beklenmektedir (Susskind ve Susskind, 2015). Muhasebe mesleğinin profesyonel yaklaşımına göre geleceği yakalamak için; muhasebe meslek mensuplarının yeni kuşak iş dünyasının liderleri arasında güçlü konumda yer almak ve bir fark yaratmak için mükemmelliği sağlamak amacıyla “yeterlilikler sürecinin” yeniden yeniliğe açık anlayışla gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Dijital teknoloji uygulamaları işletmenin birçok fonksiyonlarını birbirine entegre ederek insan gücünü ortadan kaldırmakta, akıllı robotların ve internete bağlı tüm nesnelerin birbirleriyle, işletmeyle ve müşteriyle iletişim kurmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte sistemin sürdürülebilirliği sağlamak ve bilgi kalitesini arttırmak için sadece yazılım yeterli değildir. Meslek mensupları ve personeller de yeterli mesleki eğitimi alarak bu sürecin bir parçası olmak zorundadırlar. Bunun için eğitim yöntemlerinin değişmesi ve farklı müfredatların ders programlarına eklenmesi gerekmektedir(Rasgen, M. ve Gönen S. 2018:2909).

Dijitalleşmenin ülkemizde muhasebe dünyasına belki de en önemli etkisi Maliye'nin elektronik uygulamalarıyla gerçekleşmektedir. E-defter, e-fatura ve benzeri uygulamalar vergi denetimini giderek etkin hale getirecektir. Dijital muhasebenin ve vergi denetiminin ulaştığı noktanın meslek mensuplarına aktarılması için TÜRMOB'un aynı isimle 2018 yılında düzenlediği ve bir e-kitap halinde üyelerine sunduğu kitap bu konuda önemli bir hizmettir(Yücel, G. ve Adiloğlu, B. 2019:56).

Bulut muhasebe, bulut bilişim tabanlı muhasebe sistemlerini kullanan işletmelerin hizmet sağlayıcılardan hesaplama, depolama ve bağlantı kaynaklarını ihtiyaçları kadar satın alıp, kendilerinin yönetebileceği ortam üzerinde kullanabilecek hizmetlere sahip olabilmeleridir. Kurulan sanal yapı ile işletmelerin yatırım, yenileme, alt yapı sağlama ve yönetim gibi faaliyetlerin yapılması sağlanmaktadır.

Bulut bilişim, uygulamaların internet ortamında bulunan bir uzak sunucu üzerinden çalıştırılması ya da kullanıcıya ait verilerin uzak sunucu üzerinde her an erişilebilir şekilde bulundurulmasını sağlayan bir servis yapısıdır(Akbaba, B.N. 2019:21). Bulut muhasebe ile muhasebe verilerinin sisteme otomatik yüklenmesi ve uzaktan girilmesi, "Machine to Machine (M2M) communication" ile makinelerarası iletişimin sağlanması, radyo frekansı ile satın alınan bütün ürünlerin tutarının ayrı ayrı okutularak tespit edilmesi yerine tek seferde hesaplama kolaylığının olması, elektronik etiket ile her gün gerçekleştirilen fiyat belirleme, etiket kesme, kontrol işlemlerinin bilgisayara yerleştirilen düzenek ile tek tuşla ürünlerin fiyatlarının raflara dijital olarak iletilmesi, elektronik barkod uygulaması ile kayıp ve çalıntıların engellenmesi, anlık hareket işlemleri ile stok sayımının gün sonunda değil de işlemin gerçekleştiği anda yapılması yaygınlaşması beklenen endüstri 4.0 uygulamaları arasındadır (Can, A.V. ve Kıymaz, M. 2016:113-115).

Tablo 1:Klasik ve Bulut Bilişim Tabanlı Muhasebe Programlarının Karşılaştırılması

Klasik Muhasebe Programları	Bulut Tabanlı Muhasebe Programları
Veriler elle girilir	Veriler otomatik girilir
Sisteme uzaktan erişim bulunmamaktadır	Sisteme uzaktan erişim bulunmaktadır
Kurulum ve güncelleme elle gerçekleştirilir	Kurulum ve güncelleme uzaktan erişim ile gerçekleştirilir
İş yeri dışında bağımsız çalışma imkânı yoktur	İş yeri dışında bağımsız çalışma imkânı vardır
Yedekleme yerel terminalde gerçekleşir	Yedekleme bulut bilişim sisteminde ve yerel terminalde gerçekleşir
Mevzuat değişiklikleri bireysel olarak takip edilir	Mevzuat değişiklikleri bulut bilişim sisteminden takip edilir
Beyannameler elle doldurulur ve gönderilir	Beyannameler otomatik doldurulur ve gönderilir
İşlemlerde zaman kayıpları yaşanır	İşlemlerde zaman kayıpları yaşanmaz
Faturalar ve diğer resmi belgeler elle doldurulur ve gönderilir	Faturalar ve diğer resmi belgeler web tabanlı doldurulur ve gönderilir
İşletme yöneticilerinin finansal verilere istedikleri an uzaktan erişimi mümkün değildir	İşletme yöneticilerinin finansal verilere istedikleri an uzaktan erişimi mümkündür
Mali müşavirler ile müşteri işletmeler arasında sürekli bir iletişim yoktur	Mali müşavirler ile müşteri işletmeler arasında sürekli web tabanlı bir iletişim vardır

Kaynak: Aytekin, A. vd.(2016).

Muhasebenin bilgi ve iletişim teknolojisi ile etkileşimi onun da elektronik dönüşümden uzak kalmamasını sağlamıştır. Böylelikle muhasebe uygulamaları elektronikleşmiş ve e-uygulamalar kavramı ortaya çıkmıştır. Meslekteki elektronik uygulamalar ülkenin maliye bakanlığı ile koordineli olarak kullanıma açılmıştır. “Elektronik fatura”, “elektronik defter”, “elektronik beyanname”, “elektronik arşiv” gibi kavramlar bunlara örnek olarak gösterilebilir. Muhasebe eğitiminde e-dönüşümü gerçekleştirmek kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu söylenebilir.

Bunun için özellikle mesleki alanda yeterlilikleri oluşturan derslerin daha çok teknoloji ile birlikte eğitilmesi ve uygulanması muhasebe mesleğini icra edeceklerin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır (Allahverdi, M. ve Karaer, M. 2019:271).

Dijital muhasebede meslek mensubundan beklentiler; mesleki teknik bilginin yanı sıra "kalıpların dışında" düşünebilen, tasarım geliştirici, takım çalışmasına uygun, liderlik gibi vasıflara sahip, aynı zamanda yazılımların algoritmasına hakim olan nitelikli işgücü olarak sıralanmaktadır.

Günümüzde muhasebe, artık sadece bir destek fonksiyonu olarak görülmemekte, kurumsal performans yönetiminde etkin rol almaktadır. Bu dönüşüm, mesleki başarının belirleyicilerini de etkilemektedir. Bu bağlamda, muhasebenin değer önerisine, bir başka ifadeyle muhasebe çalışanlarının işletmelere nasıl değer kattığına ilişkin stratejik bir bakış açısı geliştirilmeli ve üniversitelerde bu değer önerisine dayalı müfredatlar oluşturulmalıdır. (Yaşar, Ş.R :2019:85).

Muhasebe eğitiminde kazandırılan yetkinliklerin teknik alanın ötesine genişletilmesi, özellikle işverenler tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır. Bui ve Porter (2010: 26), muhasebe yetkinliklerini;

- İşlevsel yetkinlikler (teknik muhasebe uzmanlığı),
- Genel işletme yetkinlikleri (işletme yönetimine ilişkin temel bilgiler),
- Kişisel yetkinlikler (iletişim, liderlik, değişime uyum yeteneği, vb.) olarak özetlemektedir.

AICPA (Amerikan Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü), Tablo 1’de gösterilen üç temel yetkinlik kategorisi belirlemiştir. Bunlar, işlevsel (muhasebe) yetkinlikler, bireysel (mesleki) yetkinlikler ve iş yetkinlikleridir.

Tablo 2. AICPA’nın Muhasebe Yetkinlikleri Kategorileri

İşlevsel Yetkinlikler	Bireysel Yetkinlikler	İş Yetkinlikleri
Risk değerlendirme ve analizi	Etik Davranış	Stratejik Perspektif
Veri analizi ve yorumlama	Profesyonel Tutum	Sektörel ve Küresel Perspektif
Raporlama	Profesyonel yargıda bulunma	Süreç ve Kaynak Yönetimi
Araştırma	İşbirliği	Yönetim Perspektifi
Sistem ve Süreç yönetimi	Liderlik	Müşteri Perspektifi
Teknoloji kullanımı	İletişim	
	Proje Yönetimi	

Kaynak: Yaşar, Ş.R :2019:89

Genel yetkinliklerin geliştirilmesine yönelik planların ders içeriklerinde net bir şekilde ifade edilmesini ve bu yetkinliklerin derslerde gerçekten öğretilmesini sağlamak için, özellikle A.B.D., Kanada ve Avusturalya’da meslek kuruluşlarının baskıları görülmektedir. Örneğin, 110.000 üyeye sahip Avustralya Yeminli Mali Müşavirler Birliği, üniversiteleri, mesleki akreditasyonun bir parçası olarak, genel becerileri bir beceri matrisi kullanarak derslerine dâhil ettiklerini raporlamalarını istemektedir.

Bu düşünce yapısına uygun olarak üniversiteler, eğitimde mükemmelliği teşvik etmeye ve topluma katkıda bulunmak için gerekli entelektüel kapasiteye sahip mezunlar sunmaya çalışan uygulamalar geliştirmişlerdir. Örneğin Avustralya Deakin Üniversitesi, Deakin Avantajı (Deakin Advantage) politikasıyla, bir Deakin mezununun niteliklerini tanımlamıştır. Deakin Avantajında tanımlanan birincil nitelikler, çeşitli paydaşların ihtiyaç duyduğu genel yetkinliklerin gelişimini desteklemeyi amaçlamaktadır (Yaşar, Ş.R :2019:94).

Yükseköğretimde muhasebe eğitiminin en yoğun şekilde verildiği yer olan fakültelerin işletme bölümlerinde okutulan derslerin ihtisas muhasebe alanlarını da kapsaması ve potansiyel birer meslek elemanı olan öğrencileri bu alanlardaki iş fırsatlarına (profesyonel kariyer ve mesleki sınavlar) en iyi şekilde hazırlayacak şekilde tasarlanması ve ders içeriklerinin bu yönde geliştirilmesi oldukça önemlidir (Akyel, N. ve Yıldız, Ş. 2018:255). Dijital çağda muhasebe eğitiminden beklentileri ve değişen paydaş taleplerinin karşılanabilmesi için eğitim ve öğretim yöntemlerindeki değişiklik ihtiyacı, araştırmacılar tarafından önemle vurgulanmaktadır. Bu ihtiyaca cevap verebilmek için, beceri ve yetkinliklere daha fazla odaklanma, daha entegre öğrenme, değerlendirme yoluyla daha fazla hesap verebilirlik ve yaşam boyu öğrenim vurgusu da dahil olmak üzere, dijital eğitimin gereklerinin yerine getirilmesi kaçınılmazdır.

Yeni küresel iş modelleri ve dijital çağ, muhasebe çalışanlarından beklentileri değiştirmiştir. 20 yıl öncesine kadar, birçok muhasebe mezununun işyerlerindeki başarıları, sahip oldukları uzmanlık bilgisine, bir başka ifadeyle teknik yetkinliklerine bağlıydı. Daha yakın tarihli araştırmalar ise teknik yetkinliklerin iddia edildiği ölçüde başarının anahtarı olmadığını, kariyer başarısı ile ilişkili olan yetkinliklerin esas olarak, bir görevden diğerine aktarılabilir nitelikteki genel yetkinlikler olduğunu öne sürmektedir (Jackling, B. ve De Lange, P. 2009: 371). Bui ve Porter (2010: 24) ise, işverenlerin beklentileri ile öğrencilerin sahip olması gereken yetkinliklerin algılanışı arasında bir boşluk olduğu sonucuna varmışlar ve bunu “beklenti-performans uyumsuzluğu” olarak ifade etmişlerdir.

SONUÇ

Endüstri devrimlerinin birikimleri ile gelinen bu son aşamada, yapay zekâ ve otomasyon sistemlerindeki gelişmeler, internet ve diğer sosyal medya ağları üzerinden büyük hacimli ve çok çeşitli bilginin hızlı bir şekilde elde etme olanağı, sosyal ve ekonomik alanlarda değişim ve dönüşümü zorunlu kılmaktadır. Bu hızlı gelişim ve dönüşüm muhasebe ve denetim uygulamalarını da etkilemekte ve doğal olarak muhasebe mesleğinde de yeni yeteneklere sahip olmayı zorunlu kılmaktadır. Yakın gelecekte muhasebe meslek mensubunda aranan özellikler; robotlarla çalışabilen, dijital gelişmelere ayak uydurabilen ve teknolojik gelişmeler karşısında veri analizini başarıyla yapabilen, liderlik özellikleri gelişmiş verileri okuyabilen ve bu konuda şirketlere danışmanlık yapabilen kişiler şeklinde sıralanabilir. Bu bağlamda hâlihazırdaki muhasebe meslek mensuplarının ve gelecekte bu mesleği seçecek olanların, bilişim teknolojilerini kullanabilen, verilerin analizini yapabilme yeteneğini sahip, stratejik planlamalarda rol alabilen ve yapaya zekâ algoritmalarına müdahale edebilen niteliklere sahip olabilmeleri gerekmektedir. Günümüz muhasebeci ve denetçinin yaptığı çoğu işlemlerin yapay zekâlar tarafından daha hızlı ve daha az maliyetlerle gerçekleştirilebilmesi, muhasebeci ve denetçilerin rollerini de önemli oranda etkileyecektir. Muhasebe ve denetim verilerinin elde edilmesi oldukça kolay hale geleceği için, burada önemli olan bu büyük veriyi yönetmek

olacaktır. Meslek mensuplarının da ellerindeki verileri kullanarak, multi disiplinler, işletmenin diğer departmanlarıyla işbirliği halinde çalışarak, yeni stratejiler geliştirmeleri mümkün olabilecektir. Dolayısıyla muhasebecilik mesleğinin de bu değişimden geçerek, yeni bir isme kavuşturulması “Muhasebe Veri Stratejisti” veya “Muhasebe Veri Madencisi” olarak değiştirilmesi önerilmektedir.

Muhasebe Mesleği kariyerine giden yolda meslek yüksekokullarının işletme ön lisans ve İBF’lerin işletme lisans programları önemli bir kariyer basamağıdır. Ancak bu bölümlerin son yıllardaki doluluk oranları hızla azalmakta ve çoğu eğitim kurumlarında bu bölümler YÖK tarafından kapatılmaktadır. Bu programların yönetim bilişim sistemleri gibi endüstri 4.0 a uyum sağlayacak bilgi ve iletişim teknolojilerini temel müfredat olarak uygulayan programlara dönüştürülmesi kaçınılmazdır.

Bu bağlamda hâlihazırdaki işletme lisans programlarının işletme mühendisliği bölümüne dönüştürülmesi ve bunun için gerekli altyapının ivedi şekilde sağlanması endüstri 4.0’a uyum açısından çok büyük önem arz etmektedir. Aynı zamanda akademik kadroların da bu yeni sisteme entegre olabilmeleri için gerekli eğitimlerin bir an önce yapılması gerekmektedir. Yüksek Öğretim Kurumunun bu konuyla ilgili bir çalıştay düzenlemesi ve uygulanacak politikaları belirlemesi yaklaşan devrime karşı hazırlıklı olmanın en önemli kilometre taşlarından biridir.

KAYNAKÇA

Akbaba, B.N. (2019). Bulut Muhasebe ve İşletmelerde Uygulanması, Muhasebe ve Finansman Dergisi, (82): 21-40.

Akdoğan, N. ve Akdoğan, M.U. (2018). Büyük Veri - Bilişim Teknolojisindeki Gelişmelerin Muhasebe Uygulamalarına ve Muhasebe Mesleğine Etkisi, Muhasebe ve Denetime BAKIŞ, sayı 55, s. 1-14.

Akyel, N. ve Yıldız, Ş. (2018). Lisans Seviyesindeki Muhasebe Eğitiminde İhtisas Muhasebesi Derslerinin Değerlendirilmesi, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi Nisan 2018; Özel Sayı: 253-271.

Allahverdi, M. Ve Karaer, M. (2019). E-dönüşümün muhasebe mesleği yeterlilikleri üzerindeki etkileri ve Türkiye’de lisans düzeyi muhasebe eğitiminin mesleki yeterlilikler açısından analizi. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 21(1), 246-273.

Antepli, A. (2018). Endüstri 4.0; Muhasebe Eğitimine ve Muhasebecilik Mesleğine Yansımaları, Journal of social and humanities sciences research, vol.5, issue 29, p.3506-3519.

Aytekin, A. vd., (2016). Yeni Bir İş Modeli: Muhasebe Alanında Bulut Bilişim, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı, s.55.

Bui, Binh and Porter, Brenda (2010), “The Expectation-Performance Gap in Accounting Education: An Exploratory Study”, Accounting Education, 19 (1–2), pp. 23–50.

Burritt, Roger; Christ, Katherine, (2016), “Industry 4.0 and Environmental Accounting: A New Revolution”, Asian Journal of Sustainability and Social Responsibility.

Bozkurt Yüksel, Armağan Ebru, (2016). Bulut Bilişimde Kişisel Verilerin Korunması, Yetkin Yayınları, İstanbul.

Can, A.V. ve Kıymaz, M. (2016), “Bilişim Teknolojilerinin Perakende Mağazacılık Sektörüne Yansımaları: Muhasebe Departmanlarında 4.0 Etkisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: CİEP Özel Sayısı, ss.107-117.

- Çelik, O. ve Ecer, A.** (2009). Efficiency in accounting education: evidence from Turkish Universities. *Critical Perspectives on Accounting*,20, 614-634.
- Erturan, E. ve Emre, E.** (2018). Muhasebe Mesleğinde Dijitalleşme: Endüstri 4.0 Etkisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 72, s. 34-42.
- Gates, B.** (1999). *Düşünce Hızında Çalışmak*, (Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu), Doğan Yayıncılık, İstanbul.
- Gürsakal, N.** (2014). *Büyük Veri*, 2. Baskı, Bursa, Dora Yayınları.
- Hall, A. J.** (2011). *Accounting Information System*, 7.Edition, USA, South-Western Cengage Learning.
- Jackling, Beverley - De Lange, Paul** (2009), “Do Accounting Graduates’ Skills Meet the Expectations of Employers? A Matter of Convergence or Divergence”, *Accounting Education*, 18 (4-5), pp. 369-385.
- Kaya, İ. Ateş, S. Akbulut, D. ve Köksal, A.** (2017). “Büyük Veri, Veri Analitiği ve Veri Analizi Işığında Muhasebe Eğitimi: Ders İçerikleri Üzerine Bir Araştırma”, 36. *Muhasebe Eğitimi Sempozyumu Kitabı*, Matsis Matbaa, İstanbul.
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H.G., Feld, T. ve Hoffmann, M.** (2014), *Endüstri 4.0. İşletme ve Bilgi Sistemleri Mühendisliği*, 6, 239-242.
- Mell, P. & Grance T.** (2011). The NIST definition of cloud computing, National Institute of Standards and Technology Special Publication 800-145.
- Monitoring Group Consultation.** (2017). *Strengthening The Governance and Oversight of The International Audit-Related Standard Setting Boards in The Public Interest (Kamu Grup İstişaresi, Kamu Yararı İçerisinde Uluslararası Denetim ile İlgili Standart-Yapıcı Kurulların Yönetişimi ve Gözetiminin Güçlendirilmesi)*, IFAC Genel Kurulu, Brüksel, Kasım.
- Rainer R. K. ve Cegielski, Jr. C.** (2011). *Introduction Information System*, 3. Edition, USA, John Wiley & Sons, Inc.
- Rasgen, M. ve Gönen, S.** (2019). “Endüstri 4.0 ve Muhasebenin Dijital Dönüşümü”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3): 2898-2917.
- Slyozka, Tetyana. Zahorodnya, Nataliya,** (2017), “The Fourth Industrial Revolution: The Present and Future of Accounting and Accounting Profession”.
- Susskind R. ve D. Susskind.** (2015). *The Future of The Prufession, How Technology Will Transform The Work of Human Experts*, Oxford UniverstyPress, London.
- Türker, M.** (2018). Dijitalleşme Sürecinde Küresel Muhasebe Mesleğinin Yeniden Şekillenmesine Bakış, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Mart, sayı 20 (1), 202-235.
- Yaşar, Ş.R.** (2019). Kalıpların Dışına Çıkmak: Yetkinlik Odaklı Muhasebe Eğitimi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81): 85- 100
- Yılmaz, B., Bülbül, S., Atık, M.** (2017). Büyük Verinin (Big Data) Muhasebe Üzerindeki Etkisi ve Muhasebeye Sağladığı Katkıların İncelenmesi, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, cilt 27, sayı 1, s79-112.
- Yücel, G. ve Adiloğlu, B.** (2019). Dijitalleşme - yapay zekâ ve muhasebe beklentiler, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*,(17); (47 – 60)
- Yürekli, E. ve Şahiner, A.** (2018). Muhasebe Eğitimi ve Endüstri 4.0 İlişkisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 55, s. 152-162.
- Warren, J.D.Jr.; Moffitt, K.C.; Byrnes, P.** (2015), “How Big Data Will Change Accounting”, *Accounting Horizons*, 29/2, s. 397-407, doi: 10.2308/acch-51069.
- ACCA and IMA.** (2013). “Big Data: its power and perils”, www.accaglobal.com/futures (Erişim Tarihi:15.07.2019).
- (http// (endüstri 4.0 Platformu)

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GENEL BÜTÇE VERGİ GELİRLERİ İÇİNDE

DOLAYSIZ VE DOLAYLI VERGİLER (2000-2015)

Öğr. Gör. Memiş KARAER

Selçuk Üniversitesi Taşkent MYO

Dr. Öğretim Üyesi Ali ANTEPLİ

Selçuk Üniversitesi Beyşehir AA İşletme Fakültesi

ÖZET

Türk Vergi Sistemi'nin çeşitli yönlerden eksiklikleri olduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi de tüketim üzerinden alınan vergilerin (başka bir anlatımla, dolaylı vergilerin) toplam vergiler ve dolayısıyla GSYH içindeki payının yüksek oluşudur. Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde 2000-2015 yılları arasında yaşanan ekonomik değişimler ve bütçe açıklarına bağlı olarak vergi sisteminde görülen değişimlerin dolaylı dolaysız vergiler açısından değerlendirilmesidir. Türkiye ekonomisi genel bütçe vergi gelirlerindeki genel eğilim dolaysız vergilerden dolaylı vergilere geçiş yönündedir. Dolaysız vergiler içinde yer alan gelir vergisi ülkelerin temel gelir kaynağını oluştururken, pek çok ülkede tüketim vergilerine doğru bir kayış gözlenmektedir. Genel bütçe vergi gelirleri içinde gelirden alınan vergilerdeki düşüşle birlikte, gelir vergisinin oluşumunda kesinti sureti ile alınan vergilerin toplam gelir içindeki payının artması, vergi adaleti açısından farklı sonuçlar ortaya çıkarmakta ve konunun önemini artırmaktadır. Bu çalışmada konunun OECD ve AB'deki durumu, avantaj ve dezavantajları ve toplam vergi yükleri ülkemizle karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Gelirleri, Dolaysız Vergiler, Dolaylı Vergiler

TURKISH ECONOMY IN THE GENERAL BUDGET TAX REVENUES **INDIRECT AND INDIRECT TAXES (2000-2015)**

SUMMARY

It is known that the Turkish Tax System has several shortcomings. One of these is the high share of taxes on consumption (in other words, indirect taxes) in total taxes and thus in GDP. The aim of this work depending on budget deficits and economic changes that took place between the years of 2000-2015 in Turkey's economy of any change in the tax system is evaluated in terms of direct or indirect taxes. The general trend in Turkey's economy and the direction of the transition to the general budget tax revenues from direct taxes, indirect taxes. While income tax, which is included in direct taxes, constitutes the main source of income of countries, a shift towards consumption taxes is observed in many countries. The increase in the share of taxes collected in the total income through the deduction in the formation of the income tax together with the decrease in the taxes collected from the income within the general budget tax revenues brings different results in terms of tax justice and increases the importance of the issue. In this study, the situation of the subject in OECD and EU, advantages and disadvantages and total tax burdens are compared with our country.

Keywords: Tax Revenues, Direct Taxes, Indirect Taxes

GİRİŞ

Vergiler, devletin ya da vergilendirme gücünü devletten alan kamu kurum ve kuruluşlarının, bireylerden veya tüzel kişilerden belirli kurallara göre, yasal zorlama altında ve karşılıksız olarak aldıkları ekonomik değerlerdir. Bir ülkede; vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin toplamından meydana gelen organik yapının belirli bir zaman diliminde uygulanması vergi sistemi olarak ifade edilmektedir. Vergi sistemleri ülkelerin politik, ekonomik, yasal ve sosyal yapılarına göre çeşitli biçimler alabilmektedir. Çeşitli faktörlerin etkisiyle, ülkeler vergi yapılarını ya da vergi sistemlerini oluştururken farklı kararlar alabilmektedir. (Arıkan, Z. ve Bahçe, A.B.)

Vergi kapasitesi ve vergi gayretiyle iç içe bir kavram olan vergi performansı, ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle de bağlantılı olan ekonomik ve sosyal faktörlerden etkilenmektedir. (Rakıcı, C. ve Aydoğdu, C.: 2017:222)

Türkiye ekonomisinde 1990'lı yıllardan itibaren kamu kesimi açıklarının hızla artması, vergi gelirlerinin iç borç servisine bile yetmemesi, kamu kesiminin nakit açığını iç borçlanma ile finanse eder duruma düşmesi, bu açığı kapatmak için dış borca ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelmesine neden olmuştur. Oysaki bir ülkenin temel kamu gelirleri vergiler ve çeşitli vergi dışı gelirlerden oluşur, eğer olağanüstü bir durumda kamu gelirleri kamu harcamalarının finansmanını karşılayamazsa aradaki fark para basımı ve borçlanma yoluyla karşılanır. (Susam, N. ve Oktayer, N.)

Bilindiği üzere; gelir, kurumlar, servet ve tüketim üzerinden alınan vergiler kamu gelirlerinin yaklaşık % 80'ini oluşturduğundan, kamu harcamaları bir çok ülkede bu tür vergi gelirleri ile finanse edilir. Bu nedenle vergilemenin temel amacının kamusal mal ve hizmetlerin finansmanının sağlanması olduğu söylenebilir. Ancak, yeterli ölçüde gelir elde etmeyi ve vergileme kapasitesinden tam olarak yararlanarak değişen mali koşullara uyum sağlayabilmeyi öngören bu mali amacın, vergileme dolayısıyla katlanılacak fedakarlığı minimum düzeyde tutması koşulunu dikkate alması zorunludur.

Buna bağlı olarak mali amaca dayandırılarak oluşturulan rasyonel bir vergilemenin her şeyden önce subjektif fedakarlığı minimum düzeyde tutması ve vergi yükünün yükümlüler arasında mümkün olduğu kadar adil dağıtılması gerekir. Bir ülkedeki vergilerin adaletli ve dengeli dağılımı söz konusu ise dolaylı ve dolaysız vergilerin toplanan vergiler içindeki payı önem arz etmektedir.

Dolaysız vergilerde, en az geçim indirimi, artan oranlı vergi tarifeleri, indirim, istisna ve muafiyet gibi uygulamalarla vergi ödeme gücü arasında ilişki kurulabildiğinden, vergi adaletini sağlamada daha fazla etki sağlanabilir. Dolaylı vergiler ise uygulandığı mal ve hizmetler açısından düşük gelirlilerin bütçesini daha fazla etkiler ve vergi yükünün düşük ve sabit gelirliler üzerinde kalmasına neden olur. Bu çalışmanın konusu, bütçe genel vergi gelirleri içinde yer alan dolaysız - dolaylı vergiler ve dolaysız vergiler içinde yer alan gelir vergileri ve bu vergilerdeki vergi adaletidir

Türkiye ekonomisinde 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik istikrarsızlıklar ekonomiyi borçlanma ile finansmana sürüklemiş ve bütçe gelirleri kamu harcamalarını finanse edemez hale gelmiştir. Sonuçta dünyadaki ekonomik bütünleşme süreci ve kamu açıklarının azaltılmasına yönelik alınan önlemler, vergileme sistemini ve vergi yapısını değiştirmiştir. Türkiye ekonomisi genel bütçe vergi gelirlerindeki genel eğilim dolaysız vergilerden dolayı vergilere geçiş yönündedir. Dolaysız vergiler içinde yer alan gelir vergisi ülkelerin temel gelir kaynağını oluştururken, pek çok ülkede tüketim vergilerine doğru bir kayış gözlenmektedir. Genel bütçe vergi gelirleri içinde gelirden alınan vergilerdeki düşüşle birlikte, gelir vergisinin oluşumunda kesinti sureti ile alınan vergilerin toplam gelir içindeki payının artması, vergi adaleti açısından farklı sonuçlar ortaya çıkarmakta ve konunun önemini artırmaktadır. Bu Çalışmamızda Ülkemiz vergi gelirlerinin yapısının AB ve OECD ülkeleriyle kıyaslanması yapılmıştır.

BÜTÇE

Devletin kamu hizmetlerini yerine getirebilmesi için kamu harcamaları yapması zorunludur. Bu harcamaların finansmanında kullanacağı bir bütçeye ihtiyacı vardır. Ülkelerin bütçe gelirlerini çeşitli kaynaklar oluşturmaktadır. Bir çok ülkenin en önemli gelir kaynağını ise vergiler oluşturmaktadır. (Arslan, A. 2011)

Özellikle de Ülkemiz gibi bütçe gelirlerinde, Vergi gelirlerinden başka önemli bir gelir kaynağı olmayan ülkeler için , vergi gelirleri önem arz etmektedir. Aşağıda ki tablo1 de Türkiye'nin 2000 ile 2015 yılları arasında ki bütçe gelirleri yer almaktadır.

Tablo 1: Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı (2000-2015)

1000 TL

YILLAR	GENEL BÜTÇE		VERGİ		TEŞEBBÜS VE MÜLKİYET		ALINAN BAĞIŞ VE YARDIMLAR İLE		DİĞER GELİRLER (FAİZLER, PAYLAR VE CEZALAR)	
	GELİRLERİ	(%)	GELİRLERİ	(%)	GELİRLERİ	(%)	ÖZEL GELİRLER	(%)		(%)
2000	33.040.903	100	26.503.698	80	3.486.493	11	3.050.712	9		
2001	50.890.481	100	39.735.928	78	7.418.386	15	3.736.167	7		
2002	74.603.699	100	59.631.868	80	10.874.532	15	4.097.299	5		
2003	98.558.733	100	84.316.169	86	10.222.769	10	4.019.795	4		
2004	120.089.244	100	101.038.904	84	17.678.311	15	165.608	0	1.206.421	1
2005	148.237.974	100	119.250.807	80	25.626.260	17	2.027.326	1	1.333.581	1
2006	182.577.918	100	151.271.701	83	26.753.776	15	1.843.837	1	2.708.604	1
2007	204.261.860	100	171.098.466	84	8.258.577	4	1.845.809	1	23.059.008	8
2008	226.653.106	100	189.980.827	84	7.442.735	3	851.041	0	28.378.503	8
2009	233.804.379	100	196.313.308	84	9.977.763	4	814.128	0	26.699.180	10
2010	272.775.244	100	235.714.637	86	9.844.985	4	965.734	0	26.249.888	8
2011	319.512.928	100	284.490.017	89	9.112.663	3	1.068.434	0	24.841.814	7
2012	362.654.794	100	317.218.619	87	14.076.030	4	1.651.816	0	29.708.329	7
2013	419.653.762	100	367.517.727	88	14.365.749	3	1.095.659	0	36.674.627	6
2014	461.450.539	100	401.683.956	87	16.305.486	4	1.284.488	0	42.176.609	7
2015	525.045.891	100	465.229.389	89	19.713.207	4	1.245.198	0	38.858.097	6

Kaynak : www.gib.gov.tr

Tablodan da görüleceği gibi 2000 – 2015 yılları arasında ülkemizin bütçe gelirlerinin % 90 ‘nı direk vergi gelirlerinden oluşmaktadır. Diğer kalan kısım ise teşebbüs ve mülkiyet gelirleri , bağış ve yardımlar , faiz payları ve cezalar gibi kalemlerden oluşmaktadır. Maalesef Ülkemizin yeraltı ve yerüstü kaynakları gibi gelir getirecek başka kaynakları olmadığı için , bütçe gelirlerinin büyük bir kısmını da vergi gelirleri oluşturmaktadır.

VERGİ

Vergi, kamu giderlerini karşılamak üzere herkesin mali gücüne göre vermekle yükümlü olduğu ekonomik bir değerdir. Bir ülkede belirli bir zamanda birlikte uygulanan vergilerin tümü vergi sistemini oluşturur. (Arslan, Aynur. 2011) Vergi yapısı ise vergilerin bileşimini ve karşılıklı yerini anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Vergi sistemlerini meydana getiren vergilerin, gerek toplam vergiler içerisinde ve gerekse gayri safi milli hasıla (GSMH) ve devlet gelirleri gibi diğer ekonomik büyüklükler içindeki nispi paylarını ve önemlerini anlatır. Şöyle ki; bir ülkenin vergi yapısı, ekonomik yapı ile doğrudan ilgilidir ve ekonomik gelişmenin değişik aşamalarında vergi yapısı da değişmektedir. (Arslan, A. 2011) Aşağıda ki tablo2 de ise

Ülkemizde ki vergi gelirlerinin GSYH içinde ki oranları yer almaktadır. Bu verilere göre ülkemizde ki vergi gelirlerinin, GSYH içerisinde ki payı % 20'i geçememiş durumdadır. Bu sebepten dolayıdır ki vergi yükü GSYH oranlarına göre düşük kalmaktadır.

Tablo 2: GSYH, Genel Bütçe Vergi Gelirleri ve Vergi Yükü (2000-2015)

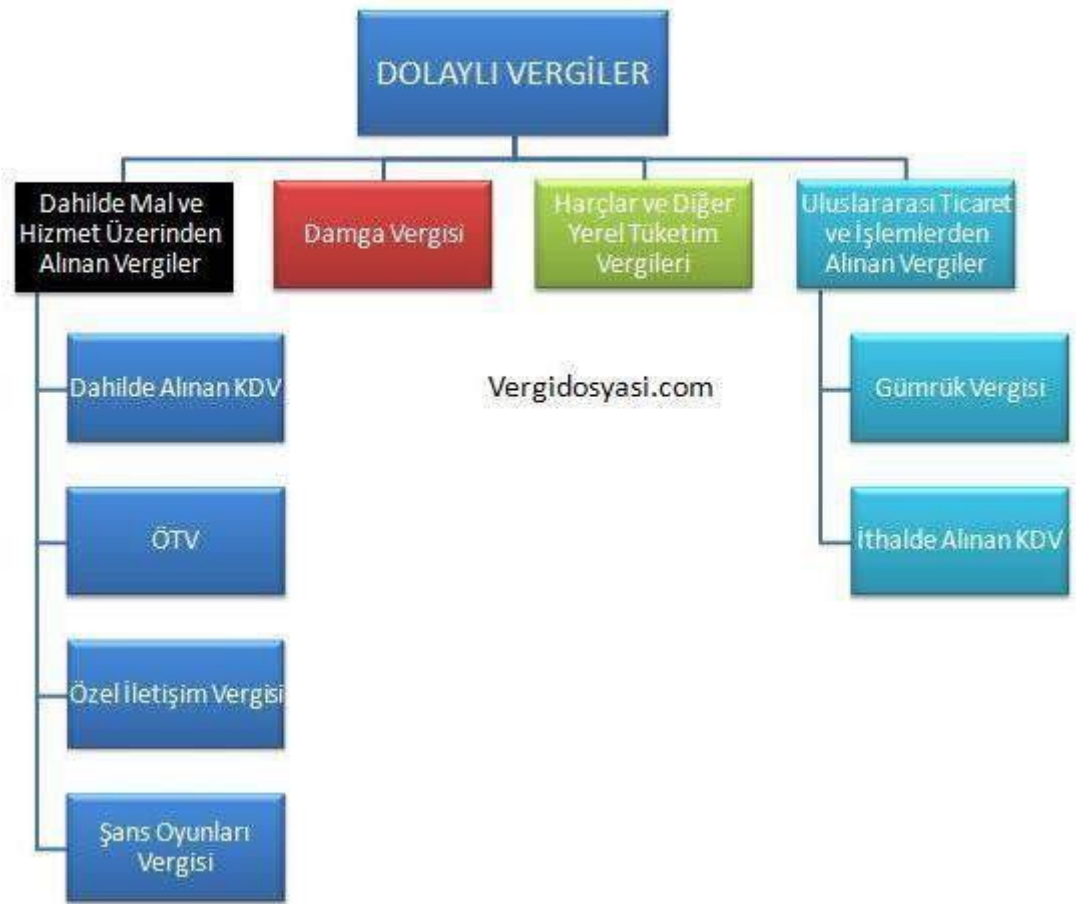
YILLAR	GSYH	VERGİ GELİRLERİ	VERGİ YÜKÜ
	(1)	(*) (2)	(%) (2/1)
2000	170.666.715	26.503.698	15,5
2001	245.428.760	39.735.928	16,2
2002	359.358.871	65.188.479	18,1
2003	468.015.146	89.893.112	19,2
2004	577.023.497	111.335.368	19,3
2005	673.702.943	131.948.778	19,6
2006	789.227.555	151.271.701	19,2
2007	880.460.879	171.098.466	19,4
2008	994.782.858	189.980.827	19,1
2009	999.191.848	196.313.308	19,6
2010	1.160.013.978	235.714.637	20,3
2011	1.394.477.166	284.490.017	20,4
2012	1.569.672.115	317.218.619	20,2
2013	1.809.713.087	367.517.727	20,3
2014	2.044.465.876	401.683.956	19,6
2015	2.338.647.494	465.229.389	19,9

Kaynak : www.gib.gov.tr

DOLAYLI VE DOLAYSIZ VERGİLER

Vergi yapısı içerisinde yer alan vergiler ise; dolaylı ve dolaysız vergiler olarak iki şekilde ayrılabilir. Bir ülkedeki dolaylı ve dolaysız vergilerin toplanan vergiler içindeki payı, o ülkedeki vergilerin adaletli ve dengeli dağılımın bir göstergesi olduğu için önem arz etmektedir. Bir ülkenin toplam vergi gelirlerinin dolaylı – dolaysız vergiler arasındaki dağılımı, o ülkede uygulanan vergi politikasının ne kadar adil olduğunun bir göstergesidir. Dolaylı vergilerin payı ne kadar yüksekse vergilendirmedeki adalet de o kadar düşük demektir.(Özpehriz, N.2005)

Dolaylı vergiler, yansıtılması kolay, yükümlüsü belli olmayan, ne zaman ve ne kadar tahsilinin olacağı kestirilemeyen vergilerdir. Bunların yanı sıra bu vergileri kaçırma olasılığı daha düşüktür. Katma değer vergisi (KDV), özel tüketim vergisi (ÖTV), gümrük vergileri, banka ve sigorta muameleleri vergisi (BSMV), dolaylı vergiler içerisinde yer almaktadır. (Aykın, H. 2018) vergidosyasi.com

Dolaysız vergiler ise yansıtılması kolay olmayan, mükellefi ve tahsil zamanı belli, vergi kaçırma olasılığı mümkün olan vergilerdir. Bu vergiler içinde gelir ve kurumlar vergileri, emlak vergisi, motorlu taşıtlar vergisi yer almaktadır. (Aykın, H. 2018) www.vergidosyasi.com

Bir ülkenin toplam vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin payının dolaysız vergilere göre yüksek olması iki ana sebepten kaynaklanabilir. (Özpehriz, N. 2005)

Birincisi, ekonomik faaliyetlerin önemli bir bölümü kayıt dışı olarak gerçekleştirilmektedir. Gelir ve kar payları üzerinden alınması gereken vergiler alınmadığı için dolaylı vergilerin toplam vergi gelirlerindeki payı yüksek çıkmaktadır.

İkincisi, KDV, ÖTV gibi dolaylı vergilerin oranı yüksek, Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi gibi gelir ve kar paylarından alınan vergilerin oranı ise düşüktür. Birinci durum, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmadığını gösterirken, ikinci durum daha çok bir maliye politikası tercihi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çerçevede, Türkiye’de vergi gelirlerinin dolaylı-dolaysız olarak dağılımına bakarak maliye politikası ve kayıt dışı ekonomi konusunda genel bir fikir edinilebilir. Nitekim özellikle son yıllarda, Türkiye’de dolaylı vergilerin oranının çok yüksek olduğu ifade edilerek tüketim ve harcamalara endeksli adaletsiz bir vergi yapısının oluştuğu ve dolaylı vergi oranlarının yüksek olduğu belirtilmektedir. (Özpehriz, N. 2005)

Tablo 2: Vergi Gelirleri İçerisindeki Dolaysız Ve Dolaylı Vergi Oranları (2000-2015)

VERGİ GELİRLERİ İÇERİSİNDEKİ DOLAYSIZ VE DOLAYLI VERGİ ORANLARI						
2000-2015						
YILLAR	VERGİ GELİRLERİ	YÜZDE %	DOLAYSIZ VERGİLER	YÜZDE %	DOLAYLI VERGİLER	YÜZDE %
2000	26.503.698.413	100	10.866.516.349	41	15.637.182.064	59
2001	39.735.928.150	100	15.894.371.260	40	23.841.556.890	60
2002	59.631.867.852	100	20.274.835.070	34	39.357.032.782	66
2003	84.316.168.756	100	27.824.335.689	33	56.491.833.066	67
2004	101.038.904.000	100	31.322.060.240	31	69.716.843.760	69
2005	119.250.807.000	100	36.967.750.170	31	82.283.056.830	69
2006	151.271.701.000	100	46.894.227.310	31	104.377.473.690	69
2007	171.098.466.000	100	47.907.570.480	28	123.190.895.520	72
2008	189.980.827.000	100	55.094.439.830	29	134.886.387.170	71
2009	196.313.308.000	100	56.930.859.320	29	139.382.448.680	71
2010	235.714.637.000	100	63.642.951.990	27	172.071.685.010	73
2011	284.490.017.000	100	92.174.765.508	32,4	192.315.251.492	67,6
2012	317.218.619.000	100	105.316.581.508	33,2	211.902.037.492	66,8
2013	367.517.727.000	100	113.562.977.643	30,9	253.954.749.357	69,1
2014	401.683.956.000	100	128.538.865.920	32	273.145.090.080	68
2015	465.229.389.397	100	148.873.404.607	32	316.355.984.790	68

Kaynak : www.gib.gov.tr

AB, OECD ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'NİN VERGİ YÜKÜ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMASI

Türkiye en düşük vergi yüküne sahip Meksika, Şili, Güney Kore, ABD ve İsviçre gibi ülkelerin ardından altıncı sırada yer almaktadır. OECD kriterine göre Türkiye'nin %28,72 olan vergi yükü oranı OECD ortalaması olan %34,2'nin altında kalmaktadır. Vergi yüklerinin %19,7 ile %47,6 arasında büyük farklar gösterdiği OECD ülkelerinde bu farkların kişi başına düşen milli gelir ile ilişkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu farkların tarihi, kültürel ve siyasi nedenlerle devlete yüklenen fonksiyonlarla ilişkili olduğu açıktır.

Dolayısıyla toplam vergi yükünün ekonomik gelişmişlikten ziyade başka faktörlere bağlı olduğu ve tek başına olumlu veya olumsuz değerlendirilemeyeceği ifade edilebilir. Örneğin ABD’de uygulanan liberal politikalar devletin ekonomideki payını sınırlarken vergi gelirlerine de buna paralel bir etki yaptığı ifade edilebilir. (Kılıçaslan, H. ve Yavan, S.:2017)

Vergi yükü en yüksek Danimarka, en düşük Meksika

Vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı yüzde 50,88 olan Danimarka bu oranla OECD ülkeleri arasında vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı en yüksek ülke oldu. Bu ülkeyi, yüzde 45,22 ile Fransa, 44,66 ile Belçika ve yüzde 43,85’le de Finlandiya izledi. İtalya, İsveç ve Almanya gibi ülkeler de yüzde 34,44 olan OECD ortalamasının üstünde yer aldı. OECD üyeleri arasında en düşük vergi yükü yüzde 19,50 ile Meksika’da belirlenirken, bu alanda Şili yüzde 19,82 ile ikinci, Güney Kore yüzde 24,61’le üçüncü sırada bulunuyor. www.milliyet.com.tr

Türkiye, vergi yükü en düşük 6. ülke

Toplam vergi yükü 2014 yılında önceki yıla göre 0,55 puan düşerek yüzde 28,72’ye gerileyen Türkiye, OECD vergi yükü ortalamasının altında yer aldı. OECD üyeleri arasında vergi yükü en düşük 6. ülke olan Türkiye’de vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı 2000-2010 döneminde yüzde 24,16 ile yüzde 26,29 arasında bir seyir izledi. www.milliyet.com.tr

Tablo 4: OECD Ülkeleri Vergi Yükleri 2011 Örneği

	Toplam Vergi gelirleri / GSYH (%)	Dolaysız Vergiler / Toplam Vergiler (%)	Dolaylı Vergiler / Toplam Vergiler (%)	SosyalGüvenlik Primleri / Toplam Vergiler (%)	Toplam (%)
Avusturya	42,1	30,1	27,8	34,4	92,3
Belçika	44,0	41,8	25,1	32,2	99,2
Kanada	31,0	58,1	24,4	15,5	97,9
Şili	21,4	44,1	49,3	6,3	99,7
Çek Cumhuriyeti	35,3	22,0	33,7	43,8	99,5
Danimarka	48,1	65,1	31,9	2,1	99,1
Estonya	32,8	21,0	41,6	36,9	99,4
Finlandiya	43,4	38,3	32,6	28,8	99,7
Fransa	44,2	31,2	24,8	37,9	93,9
Almanya	37,1	31,9	29,1	38,4	99,5
Yunanistan	31,2	28,1	38,9	33,0	100,0
Macaristan	35,7	20,3	42,5	34,5	97,4
İzlanda	36,0	51,9	34,2	11,8	97,9
İsrail	28,2	39,6	39,5	17,2	96,3
İtalya	32,6	37,3	26,3	31,2	94,8
Kore	25,9	41,7	31,4	23,5	96,6
Lüksemburg	37,1	42,7	27,3	29,7	99,8
Yeni Zelanda	19,7	60,1	39,9	0,0	100,0
Norveç	31,7	51,5	26,4	22,2	100,0
Slovak Cumhuriyeti	28,8	19,8	36,9	42,6	99,2
Slovenya	36,8	21,4	37,2	40,7	99,4
İspanya	31,6	35,0	26,2	37,5	98,8
İsveç	44,5	37,7	29,1	22,8	89,7
İsviçre	28,5	53,0	22,5	24,4	100,0
Türkiye	25,0	27,8	30,5	19,7	98,0
Birleşik Krallık	35,5	47,9	32,7	18,9	99,5
ABD	25,1	59,0	18,2	22,7	100,0

(Kaynak: www.oecd.org. Revenue Statistics.)

AB, OECD ÜLKELERİ VE TÜRKİYE’İN VERGİ GELİRLERİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMASI

Köşe yazarlarından bağımsız denetim şirketlerine kadar çok çeşitli kesimler tarafından yaygın bir şekilde dile getirilen ve adeta tartışmasız bir gerçek olarak kabul edilen bu görüşe göre; “Türkiye’de dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı yaklaşık olarak % 70’tir. Bu oran Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinde % 30 civarındadır. Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi gibi beyana dayalı vergilerin toplanması, otomatik olarak toplanan KDV, ÖTV gibi dolaylı vergilere göre zor olduğu için ikincilere yüklenme başlamış ve vergi sistemimiz giderek bir dolaylı vergiler sistemi olup çıkmıştır.”

OECD ülkelerinin çoğunda; kurumlar vergisi, gelir vergisi ve motorlu taşıtlar vergisini kapsayan dolaysız vergilerin oranları, katma değer vergisi ve özel tüketim vergisini kapsayan dolaylı vergilere göre daha yüksektir. Diğer yandan gelişmekte olan pek çok ülkede ise dolaylı vergi gelirleri dolaysız vergi gelirlerine göre daha fazladır. Dolayısıyla bu durum bu ülkelerde vergi yükünün dağılımının adaletsiz olduğunu gösterir. Vergiler, ekonomik ve sosyal yaşamın belirleyici unsurlarındandır.

Vergilerin dolaylı ve dolaysız şekilde oluşumu; ekonomik büyümeyi, gelirin ve vergi yükünün adil dağılımını, tasarruf ve yatırımları, ekonomide kayıt dışının büyüklüğünü, vergiye karşı mükellef tepkilerini, tüketimin ve üretimin yapısını, istihdamı ve rekabet koşulları gibi birçok faktörü çok yakından etkilemektedir.

SONUÇ

Vergi sistemlerinin değerlendirilmesinde temel göstergeler arasında dolaylı ve dolaysız vergilerin yerinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada, AB ve OECD ülkelerinde dolaylı ve dolaysız vergilerdeki gelişmeler Türkiye ile karşılaştırmalı olarak 2000-2015 dönemi esas alınarak incelenmiştir. Türkiye ve AB - OECD ülkelerinde, dolaylı ve dolaysız vergilerin vergi gelirleri içerisindeki payları hesaplanırken, vergi gelirleri toplamına sosyal güvenlik primleri dâhil edilmemiştir. (Temel, Gürdal. ve Yavuz, Hakan. : 2008) AB ve OECD ülkelerinde dolaylı ve dolaysız vergilerin payının incelenen dönemde dikkat çeken bir değişim geçirmediği, Türkiye’de dolaylı dolaysız vergilerin payında söz konusu dönemde önemli değişiklikler olduğu ve AB’deki gelişmelerle karşılaştırıldığında, tersine bir değişme eğiliminin var olduğu görülmüştür. (Temel, Gürdal. ve Yavuz, Hakan. : 2008) Ülkemizde dolaylı vergilerin toplam vergiler içindeki payı son dönemde giderek artan bir şekilde tartışma konusu yapılmaktadır. Türkiye’de dolaylı vergi yükünün çok yüksek olduğu, dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının % 70 seviyesinde bulunduğu, hâlbuki Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinde bu oranın Türkiye’dekinin tam tersine % 30 civarında olduğu ifade edilmektedir. (Özpehriz, Niyazi. 2005) Ancak, çalışmanın önceki bölümlerinde detaylı olarak açıklandığı üzere, dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri (sosyal güvenlik primleri dahil) içindeki payı 2007 yılı itibarıyla, iddia edildiği gibi % 70 değil, % 46,9’dur. Bunun da ötesinde son beş yıllık dönemde söz konusu oranın % 53,5’ten % 46,9’a gerilediği görülmektedir. Bununla birlikte, söz konusu oranın OECD ortalaması olan % 32’nin üzerinde olduğu da bir gerçektir. Ancak bu durum yine iddia edildiği gibi dolaylı vergi oranlarının yüksekliği ile de ilgili değildir. Zira Türkiye’deki dolaylı vergi oranları, örneğin % 18 olan KDV oranı OECD ortalamaları seviyesindedir.

Ülkemizde dolaylı vergilerin toplam vergilerdeki payının yüksek olmasının nedenlerine bakıldığında başlıca iki önemli sonuca varılacaktır. (Özpehriz, Niyazi. 2005) Bunlardan birincisi kayıt dışı ekonomidir. Türkiye’de dolaylı vergilerin oranının OECD ortalamasının üstünde olmasına rağmen toplam vergi gelirlerinin GSYİH’ya oranının OECD ortalamasının altında kalması da aynı gerçeği göstermektedir. Bir başka deyişle, Türkiye’de üretilen GSYİH’nın bir bölümü kayıt dışındadır ve vergilendirilememektedir. İkinci önemli neden ise sosyal güvenlik prim gelirlerinin düşük olmasıdır. Sosyal güvenlik prim gelirlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payında 2005 yılı OECD ortalaması % 25,6 iken, Türkiye’de bu oran % 22,4’tür. Bu durum, Türkiye’de sosyal güvenlik prim gelirlerinin yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir. Bunun da en önemli nedeni kayıt dışı işgücü istihdamıdır. Ülkemizde halen işgücünün yaklaşık % 50’si kayıt dışındadır ve dolayısıyla kayıt dışı çalışanlardan alınamayan sosyal güvenlik primleri nedeniyle toplam vergi gelirleri düşük çıkmakta ve buna bağlı olarak dolaylı vergilerin toplam vergiler içindeki payı da yüksek kalmaktadır. Yapılması gereken, öncelikle teşhisi doğru koymak, ardından etkin çözüm yollarını devreye sokmaktır. Bu anlamda, ülkemizde son dönemde önemli adımlar atılmış, sosyal güvenlik reformu hayata geçirilmiş ve vergiyi tabana yayarak kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına alacak çalışmalara hız verilmiştir. Ancak, veriler Türkiye’nin önünde alması gereken uzun bir yol olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arıkan, Z. ve Bahçe, A.B. OECD ve AB Üyesi Ülkelerde Vergi Sistemlerinin Stratejik Tasarımı

Arslan, A. (2011). Türk Vergi Sisteminde Dolaysız Vergilerden Dolaylı Vergilere Geçisin Ekonomik Yansımalarının Analizi. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yüksek Lisans Tezi.

Aykın, H. (2018). Vergi Yapısı Kavramı : Dolaylı – Dolaysız Vergiler

Gürdal, T. ve Yavuz, H. (2007). AB Ülkelerinde Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Gelişimi

Kılıçaslan, H. ve Yavan, S. (2017). Türkiye’de Vergi Yükünün Değerlendirilmesi:OECD ülkeleri ile Karşılaştırma ; Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi , Cilt:13, Sayı:2

Milliyet Ekonomi , OECD Ülkelerinde “ Vergi Yükü” rekor seviyede.22.12.2015 www.milliyet.com.tr

Özpehriz, N. (2005). Türkiye’de Dolaylı Vergi Yükü Gerçekten Çok mu Yüksek?

Rakıcı, C. ve Aydoğdu, C. (2017). Sosyoekonomi Dergisi ,(65):222

Susam,N. ve Oktayer, N. (2007). Türkiye Ekonomisinde Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçinde Dolaysız ve Dolaylı Vergiler. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.

Türkiye Cumhuriyeti Hazine Ve Maliye Bakanlığı www.hmb.gov.tr

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı , Onuncu Kalkınma Planı, Özel ihtisas Komisyonu Raporu.

Tüsiad, (2012) Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Türk Mali Sistemi İçerisindeki Yeri.

www.gib.gov.tr

www.maliye.gov.tr

www.imf.org

www.oecd.org

www.sgk.gov.tr

www.vergidosyasi.com

GİRİŞİMCİLİK, YENİ EKONOMİ VE İNOVASYON İLİŞKİSİ

Dr. Öğretim Üyesi Alper GEDİK

Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi

ÖZET

Günümüzde girişimcilerin yaptıkları işlere uygun olarak hem zihinlerini hem yeteneklerini iyi tespit ederek yapılacak işlerde teknoloji ve tüm gelişmeleri birlikte kullanarak doğru işi yapmaları önem kazanmıştır. Girişimcilerin inovasyonu da doğru kullanmaları doğrultusunda kurumlardan topluma kadar ulaşmaları mümkündür. Bu girişimcilik anlayışı ekonominin büyümesine katkı sağlayacaktır. Günümüzün zor şartları dolayısıyla ekonominin ve girişimciliğin gelişmesi için devlet destekleri önemli hale gelmiştir. Girişimcilik ve inovasyon kavramlarının yeni kavramlar olması dolayısıyla bu konuyla ilgili hem devlet hem işletmelerin sunduğu teşvikler bulunmaktadır. Çalışmada öncelikle girişimcilik ve inovasyon kavramlarının tanımı daha sonra birbirleriyle ikili ilişkiler ve ekonomiye katkıları ele alınmıştır. Yeni ekonomideki girişimcilik rakamları ve açılan kapanan işletme rakamları ele alınmıştır. Aynı zamanda yeni ekonominin girişimcilik ve inovasyonla olan bağlantıları ülke ekonomisine etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, İnovasyon, Yeni Ekonomi

GİRİŞ

Bilişim ve iletişim alanındaki gelişmelerle hayatın birçok alanında değişiklikler yaşanmaktadır. Bu gelişmeler yaşıntılara etkide bulunarak kolaylaşmasını sağlamaktadır. Teknolojinin sağladığı faydalarla birlikte üretimdeki gelişmeler, ülkelerdeki işsizlik, enflasyon alanlarında olumlu gelişmeleri beraberinde getirmektedir. Ortaya çıkan bu durum ülkeler tarafından araştırılarak eski yöntemler yerine yeni bir çağa geçişi ortaya çıkarmaktadır. Bu yeni dönem ülkeler tarafından ‘yeni ekonomi’ olarak adlandırılmaktadır.

Yeni ekonomi üretimden, istihdama ülke politikalarına kadar birçok alanda etki göstermektedir. Yeni ekonomi anlayışı ile birlikte maliye politikaları daha da önem kazanarak farklı stratejileri beraberinde getirmektedir. Ülkelerin maliye politikalarındaki serbest davranma yetkileri kısıtlanarak daha tasarruflu, ayrıntılı ve sıkı denetimli bir politika uygulamaları ön görülmektedir.

Çalışmanın amacı girişimcilik, inovasyon ve yeni ekonominin ilişkisinin incelenerek ülkelerin uyguladığı politikaları araştırmak anlamak ve bu çerçevede yeni dönem ekonomi anlayışının özelliklerini getirilerini ve stratejiler üzerindeki etkilerini anlamaktır. Girişimcilik, inovasyon ve yeni ekonominin birbirleriyle sıkı bağlantılı yakın ilişki gösterdikleri çalışma sürecinde gerekli bilgilerin incelenmesi, araştırılması ve anlaşılmasıyla birlikte gözlenip çalışma tamamlanmıştır.

1. Girişimcilik

1.1. Girişim, Girişimci ve Girişimcilik Kavramı

Girişim belirli bir piyasada mal ve hizmet kaynaklarından oluşan faaliyetleri kapsayan bir iktisadi faaliyette bulunan her türlü tüzel kişi girişim olarak kabul edilmektedir.

Girişim belli ekonomide az kullanılan ya da gerektiği gibi kullanılmayan kaynakları birleştirerek daha yüksek verim alınmasıdır. Girişim günlük yaşantıda iş hayatında ve toplum içerisinde bireylerin ve çalışanların gerekli riskleri alarak yaptıkları faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan fırsatları anlamalarını sağlayan bir kavramdır (Aytaç ve İlhan, 2007: 102-103).

Girişimci denenmiş yöntem kaynak kullanımlarını geliştirerek farklı daha yüksek verim alan kişidir. Girişimci ekonomik mal ve hizmet üretmek pazarlama faaliyetleri içerisinde bulunan gerek kâr amacı güden gerekse kar amaç gütmeyen ve bu faaliyetler sonucunda her türlü riski göze alan kişidir. Girişimcilik tarihsel süreç içerisinde kendini sürekli yenileyerek, günümüzde küreselleşmeyle oluşan rekabet artışı karşısında yenilikçilik olarak çıkmaktadır (Er, 2013: 76). Richard Cantillon 18.yy da bir işletmenin kurulması olarak tanımlayarak girişimcilik kavramını ilk açıklayan kişi olmuştur (Peneder, 2009:80). Ayrıca Cantillon, girişimcinin ekonomik rolünü belirli bir fiyattan satın alan ve belirsiz bir fiyattan satma riski tanyan biri olarak tanımlamıştır (Carsurd ve Brännback, 2007: 7).

Girişimcilik kavramı ortada bulunan fırsatlardan yararlanma veya yeni fırsatlar yaratmak amacıyla üretim girdilerini örgütleme ve risk almayı bağdaştırmaya çalışmaktır. Girişimcilik kavramı ortaya çıktığı ilk günden bugüne kadar ekonomiye katkısı ve refah düzeyini arttırdığı söylemi bilim adamlarının kesin bir ortak noktada uzlaşması sonucu tanımı yapılamamıştır (Yılmaz ve Sümbül 2009: 2).

1.2. Girişimciliğin Ekonomik Açıdan Önemi

Girişimciliğin ekonomik alana katkısı; işsizlik oranının düşmesi, istihdama katkı sağlaması aynı zamanda devlet ekonomisine katkıda bulunmasıdır. Yeni girişim alanlarının yaratılmasıyla birlikte yeni pazarların ve endüstrilerin oluşturulmasını sağlamaktadır. Böylelikle toplumun refah düzeyinin artması, ülke ekonomisinin gelişmesi ve bölgeler arasındaki gelir düzeyinin birbirine olan farkının minimuma indirilmesine katkıda bulunmaktadır (Güner ve Korkmaz, 2011: 44-45). Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) çok düşük sermaye ve kaynaklar ile çok fazla sayıda kişiye istihdam sağlayabilmektedir. Bunun yanında girişimci ruha ve potansiyele sahip birçok insana kendi firmalarını kurarak iş dünyasında girişimci sıfatıyla yer alabilmekte ve işsizlik sorununa çözüm olacaktır. Girişimci potansiyel ve yetenekleri yüksek olan kişilerin sabit bir ücret karşılığı çalışmayı tercih etmemeleri ülkenin ekonomik yapısında da ciddi etki ve öneme sahiptirler (Sönmez ve Toksoy, 2014:45-48).

1.3. Türkiye’de Girişimciliğin Gelişimi

Türkiye ‘de girişimciliği ve gelişiminin etkileyen önemli faktörler olmuştur. İlk olarak Cumhuriyetten önce sadece tarıma dayalı üretimin olması girişimciliğin önündeki engellerin başında gösterilmektedir. O dönemdeki Osmanlı Devleti’nin dış ülkelere tanıdığı imtiyazlar dolayısıyla ülkenin demiryolu ve ulaşım faaliyetleri dış ülkelerin elindeydi. Bu sebeplerden dolayı girişimcilik o dönemlerde gelişim gösterememiştir (Ercan ve Gökdeniz, 2009:65).

- 1923-1929 yıllarında girişimciliğin gelişimi için yapılan faaliyetlere bakıldığında bunun için çaba gösterenlerin devlet makamlarında yer alan bürokratların olduğu görülmektedir
- 1929 yılında Dünyada yaşanan ekonomik krizin etkileri Türkiye’de de görülmüştür. Devletin sanayici kimliğinin ortada olmadığı dönemlerdir.1932 yılı sonrası “sanayide devletçilik” anlayışı hâkim olmuş ve başarılı olunmuştur.

- 1930 – 1950 yılları arasında özel sektörünün yetersiz kalması sebebiyle devlet yatırımları, politikaları önem kazanmıştır. Özel sektörün tekrar ayaklanması, canlanması ve güç kazanması için çeşitli önlemler alınmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen bir önceki döneme göre girişimcilik gelişim göstermiştir (TÜGİAD, 1993: 19).
- 1970’li yılların başlarında farklı içeriği olan serbest piyasa ekonomisine dönüş ve bilgi topluma giriş ile küreselleşmenin sinyalleri zamanında alınamamış ve gerekli hareketler yapılamamıştır. Gecikmeler yaşanmasına rağmen 24 Ocak 1980 yıllarındaki kararlarla devreye sokulmuştur. Günümüz faaliyetlerinde yapılması gerekenler geçmiş tecrübelerden ders çıkararak, geleceğe içimizdeki girişimcilik ruhuyla birlikte potansiyelimizi en iyi şekilde kullanarak, küresel rekabette doğru yatırım ve hamlelerle yer alabilmektir (İraz, 2010: 152).

2. Yeni Ekonomi ve İnovasyon

2.1. Yeni Ekonomi Kavramı

Yeni ekonomi kavramı günümüzün popüler kavramlarından biridir. Yeni ekonomi kavramı tarihsel bir seyirde gelişme göstermektedir. İnsanlık tarihi boyunca göçebe yaşamlardan yerleşik yaşama geçişte gerekse de tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte ortaya çıkan yenilenmeye ve gelişmeye ihtiyaç duymuştur. Dünya var olduğundan itibaren değişim göstermektedir. Bu değişimlerin ana unsuru insan ve insanlığın gereksinimleridir. Geçmişten günümüze kadar baktığımızda insanoğlunun kendini yenileme, temel ihtiyaçlarını karşılama, ihtiyaçlarını karşılamada kullanacaklarını karşılamak için sürekli bir arayış içinde olduğu görülmektedir. İnsanoğlunun sürekli arayış içinde olması, ihtiyaçlarını karşılamadaki beklentilerini yükseltmesi sonucunda günümüz bilgi çağının oluşmasının temelleri atılmış olduğu görülmektedir. Bütün bu süreçlerin sonucu bilgi çağının getirilerinden birinin yeni ekonomi kavramı olduğu görülmektedir (Akyazı ve Kalça, 2003, s.222, 223, 224).

Yeni ekonomi kavramı iktisat literatüründe yerini almasıyla beraber birçok iktisatçının ilgisine mazhar olmuştur. Bazı iktisatçılar yeni ekonomiyi görmezden gelirken bazıları da önemlerini ve gelişim süreçlerini dikkate almışlardır. Yeni ekonomiyle ilgili karşıt görüşlerden bazılarını baktığımızda; Örneğin; Kurugman mevcut ekonomik yapı değişimlere tarihsel süreçlerde hep uğramıştır fakat tüm ekonomik düzende bir köklü değişime yol açamamıştır. Yani bilişim sektöründeki gelişmeler ekonominin gelişmesini sağlar ama tüm ekonomik birimler bilişim sektörüne yönelmezler görüşünü savunmaktadır (Kurugman, 1998,:1) . Yine buna benzer olarak DeLong, Pontin ve Greenspan gibi iktisatçılarda yeni ekonomi kavramının ekonomiyi tamamen değiştirmedeği görüşünü savunmaktadır (DeLong, 1998:1-4), (Pontin, 1997:1), (Greenspan, 1998.:7). Yeni Ekonomideki yapısal değişimi savunan Aktaş ise Ekonminin yenilenmesi üzerinde durmuştur. Aktaş ekonomideki eski boyutların teknolojiyle birlikte ekonomiyi de yenilemediğini savunmaktadır (Aktaş, 2001:16).

2.2. İnovasyon Kavramı

İnovasyon kavramı latince kökenli bir kavramdır. Türkçe olarak “yenilik”, ve “yenilikçilik” kavramları inovasyonun yerine kullanılan kavramlardır. Literatürde hem “yenilikçilik”, hemde “inovasyon” kavramı kullanılabilir. Ekonomik açıdan inovasyon yeni ve farklı işler yaparak alışkanlıkların değiştirilmesi olarak ifade edilebilir.

Ekonomik anlamda yeni ürünler geliştirmek, mevcut ürünlerin ise yerini alabilecek daha başarılı ürünler elde etmek anlamına gelmektedir (Turanlı ve Sarıdoğan 2010: 14).

İnovasyon yeni fikirler bulma sürecidir. Daha önce üretimi gerçekleştirmiş olan ürünlerin dışında tamamen yeni fikirlerle ortaya çıkmış ürünler geliştirerek, onların ticarileştirilme süreçlerini kapsar. Schumpeter ‘Yaratıcı Yıkım Kuramı’nda girişimciliğin yenilik üretme potansiyelinin işletme varlığının sürdürülebilirliğine etkisini ifade ederken, yenilikçilik yapan firmaların yeniliklere kapalı veya daha az yenilikler yapan firmalara göre az gelişeceğini ve zamanla inovasyon yapan firmaların yapmayanların yerine geçeceğini ifade etmektedir (OECD-EUROSTAT, 2005: 33).

Bir başka tanımlamada yine inovasyonun işletmeler için önemini organizasyon yapısının geliştirilmesi, yeni ürün veya üretim süreçlerinin geliştirilmesi, en önemlisi de bu ürünlerin ticari olarak pazarlanabilir olmasıdır (OECD-EUROSTAT, 2005: 50).

2.3. Girişimcilik ve İnovasyon İlişkisi

Girişimcinin taşıması gereken özellikler arasında başta fırsatları görme ve risk üstlenme ve yaratıcı olma gösterilebilir. Girişimci daha önce olmayan bir şeyler yapan, diğer insanlardan farklı olan birisidir. Daha önce olmayan bir şey yapabilmek içinse girişimciler mutlaka yaratıcı kişiler olmalıdır. Bu nedenle yenilik yapmak ve yaratıcı olmak girişimcilik ile birlikte anılan kavramlardır. Yeni bir şey yapmak ise daha önce belirtildiği gibi sadece pazara yeni bir ürün sunmak değil üretim, pazarlama veya organizasyon gibi tüm işletme fonksiyonlarında gerçekleşebilecek bir özelliktir (Elçi, 2006: 31-32).

Girişimcilik ve inovasyon arasında birbirini tamamlayıcı bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Birinin eksik olması dâhilinde girişimcilik sürecinin başarılı olması mümkün olmamaktadır. İnovasyon, girişimciliğin yeni bir fikri başlatma aşamasında ortaya çıkmaktadır. Fakat inovasyon, girişimciliğin başında değil, sürecin yönetilmesinde, süreç devam ederken değişiklikler yapılırken tüm süreçte önemli bir unsur olarak görülmektedir. Bu durumla birlikte girişimcilik ile yaratıcılığın en önemli özelliğinin problem çözmek olduğu söylenebilir. Küreselleşmenin olduğu günümüzde inovasyon işletmeler açısından en a girdi ile en fazla katma değere sahip ürünü elde etmek olmaktadır (Arslan, 2008: 104).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yeni ekonomi ile birlikte mevcut ekonomik düzenin varlığının tartışıldığı görülmüştür. Biçimsel yönden ve içerik yönünden değişime uğrayan ekonomik yapı, iktisadi birimlerin kendi içerisinde ve birbirleri ile olan ilişkilerinde de değişikliklere yol açmıştır. Zaman ve mekân yönünden sınırların ortadan kalktığı yeni ekonomik düzende mikro açıdan verimlilik ve etkinlik artışı sağlanarak maliyet ile rekabet üzerinde ve elektronik piyasalar üzerinde değişim yaratılırken, makroekonomik açıdan da istihdam, büyüme, dış ticaret, istikrar politikaları değişime uğramaktadır. Mikro ve makro düzeydeki etkiler birbirleri ile bağlantılı oldukları için mikro bazda olan değişimler makro, makro bazda olanlar da mikroekonomi yönünden karşılıklı etkiler yaratmaktadır. Tabii ki bir mikro birimde meydana gelecek bir değişim diğer bir mikro birimi etkilediği gibi makro birim üzerinde meydana gelen değişimlerde birbiri üzerinde de etkiler yaratmaktadır. Örneğin yeni istihdam alanlarının yaratılması toplam üretimi arttıracak gibi ekonomik büyümeyi de destekleyecektir, ya da elektronik piyasalardaki gelişmeler dış ticarete de olumlu şekilde yansıtacaktır.

Yeni ekonomide bilişim alanındaki gelişmelerle birlikte, ekonomik işlemlerin yapılması kolaylaşmaktadır. Yeni ekonominin pazara girmeyi kolaylaştırmakla birlikte rekabet ortamını da beraberinde getirdiği görülmüştür. Etkinlik; yanlışsız iş yapma, işlemlerin kolay yapılması ve işlemler sırasında zaman kazanılması, verimlilik ise; üretim de temel maliyetleri azaltan her türlü uygulamayı ifade eder. Dolayısıyla üretim maliyetlerinin sifıra doğru sistematik olarak yaklaştığı görülmüştür. Yeni ekonominin geleneksel ekonomi sürecine katkısı, üretim sürecinde teknolojik değişikliklerle birlikte yeni üretim biçimlerinin çıkarılmasına katkıda bulunması olarak gösterilebilir. Bilgi kısa dönemde üretimde bulunan ürünlerin üzerine katkıda bulunarak aynı miktar girdi ile daha fazla çıktı oluşmasını sağlamaktadır. Bilginin temel üretimdeki faydası üretim araçları üzerindeki etkisiyle daha verimli çıktı oluşmasını sağlamasıdır.

Kaynaklar

- Aktaş, Z. (2001). Yeni Ekonomi, Toplam Kalite Yönetimi ve İyi Yönetişim. İGEME'den Bakış Dergisi, 5. Yıl.
- Akyazı, H. & Kalça, A. (2003), Yeni Ekonomi ve İktisat Bilimi. Liberal Düşünce Dergisi, www.libertedownload.com, s.221-242.
- Arslan, K. (2008). Küresel Rekabet Baskısı Altında Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Dönüşüm Stratejileri ve Yeni Yol Haritası. MÜSİAD Araştırma Raporları, 57.
- Carsrud, A.L. & Brannback, M.E. (2007). Entrepreneurship (Greenwood Guides to Business and Economics). Greenwood Press.
- Aytaç, Ö. & İlhan S. (2007). Girişimcilik ve Girişimci Kültür: Sosyolojik Bir Perspektif. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:18, 102-120.
- DeLong, J. B. (1998), "How 'New' is Today's Economy?", Brad DeLong's Website, http://econ161.berkeley.edu/Comments/How_New.html, 1-8.
- Elçi, Ş. (2006). İnovasyon: Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı. 7.Baskı, Meteksan Bilişim Grubu, BT Haber, 27-150.
- Er, P.H. (2013). Girişimcilik ve Yenilikçilik Kavramlarının İktisadi Düşüncedeki Yeri: Joseph A.Schumpeter. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29, 75-85.
- Ercan, S. & Gökdeniz, İ. (2009). Girişimciliğin Gelişim Süreci ve Girişimcilik açısından Kazakistan. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 49, 59-82.
- Greenspan, A. (1998). Question: Is There a New Economy?. Haas Annual Business Faculty Research Dialogue, University of California, <http://federalreserve.gov/boarddocs/speeches/1998/19980904.htm>, 1-7
- Güner, H. & Korkmaz, A. (2011). İstihdamın arttırılmasında girişimciliğin önemi: girişimcilik destekleme modeli olarak İŞGEM'ler. Çalışma İlişkileri Dergisi, 2(1), 42-65.
- İraz, R. (2005). Yaratıcılık ve Yenilikçilik Bağlamında Girişimcilik ve KOBİ'ler. Çizgi Kitabevi: Konya.
- Krugman, P. (1998). Will Capitalism Go Hollywood. <http://www.pkarchive.org>, 1-2.
- OECD-EUROSTAT (2005). Oslo Kılavuzu. Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler. 3.Baskı, Çeviren: Tübitak, Paris: OECD ve EUROSTAT Ortak Yayımı, 50-117.
- Peneder, M. (2009). The Meaning of Entrepreneurship: A Modular Concept. J. Lnd Compet Trade, 9, 77-99.
- Pontin, J. (1997). There is No New Economy. Red Herring Magazine, www.redherring.com/index.asp?layout=70000007&doc_id=390016439, 1-2.
- Sönmez, A. & Toksoy, A. (2014). Türkiye'de girişimcilik ve Türk Girişimci Profili Üzerine Bir Analiz. Yönetim ve Ekonomi, 21(2), 41-58.
- Turanlı, R. & Sarıdoğan, E. (2010). Bilim-Teknoloji-İnovasyon Temelli Ekonomi ve Toplum. İstanbul: İTO Yayınları.
- TÜGİAD (1993). Ekonomik Kalkınmada Girişimciliğin Önemi ve Değişen Girişimcilik Nitelikleri. İstanbul: Simge Ofis Matbaacılık.
- Yılmaz E. & Sünbül A. M. (2009). Üniversite Öğrencilerine Yönelik Girişimcilik Ölçeğinin Geliştirilmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 21, Sayı 2, 195-203.

GÜMRÜK MÜŞAVİRLİĞİ MESLEĞİ VE TÜRKİYEDEKİ İŞLEYİŞİ

Öğr. Gör. Şükrü GÜVEN

Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Meslek Yüksekokulu

Dr. Öğr. Üyesi Alper GEDİK

Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi

ÖZET

Gümrük müşavirliği kanunla belirlenen ilk mesleklerden biri olarak Türkiye’de ticaret hayatı içinde yer almaktadır. Yurt dışına alım satım işlemi yapanlara dış ticaret faaliyetlerinde müşavirlik hizmeti vermektedirler. İthalat ihracat işlemler için gümrük müşavirleri dolaylı temsilci olarak sorumludurlar. İhracat ya da ithalat yapılacak olan malın gümrükte yapılacak olan her türlü işlemlerin evraklarını hazır etmekle görevlidirler.

Gümrük müşavirleri ithalat ihracat yapacak olan kurum ve kuruluşların alacak ve gönderecekleri her türlü mal ile ilgili gümrük mevzuatından mesuldürler. Gümrük müşavirleri gümrük işlemleri ile birlikte lojistiğin takibi gibi konularda da sorumlu olmakla birlikte şirketlere danışmanlık hizmeti de yapmaktadır.

Bu çalışmada gümrük müşavirlerinin işlevi, ülkemizdeki durumu, çalışma sahası ve sorumlulukları açısından bir inceleme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Müşavirliği, İhracat, İthalat, Sorumluluk.

GİRİŞ

1.1 GÜMRÜK MÜŞAVİRLİĞİ MESLEĞİNİN TANIMI VE İŞLEVİ

Gümrük müşaviri, gümrük mevzuatı ile ilgili bilmesi gereken gerekli bilgiye sahip olan kişilerin kabul görmüş bir gümrük müşavirliği belgesi ve vekâletnameye dayanarak gümrük bölgelerinde başkaları adına iş yapanlardır.

Gümrük kanunda herkesin gümrükte işlem yapması için bir temsilci ataması gereklidir. Gümrük müşavirleri de dolaylı temsilci olarak eşya sahipleri adına eşya takibi yapar ve işlemlerini yapabilir.

Gümrük müşavirleri Ticaret Bakanlığı tarafından kanunda yer alan şartları tamamladıklarında kendilerine verilen gümrük müşavirliği izin belgesi ve vekâletname ile mesleklerini icra ederler (Sobacı,2018:3).

1.2 TÜRKİYEDE GÜMRÜK MÜŞAVİRLİĞİ

Gümrük müşavirliği Türkiye’de 1910 öncesine kadar gümrük komisyonculuğu ismi altında yasal yollarla varlığı süre gelmiş bir meslektir.

01 Temmuz 1909 tarihinde yürürlüğe giren kararname ile belgeleri olan gümrük komisyoncuları gümrüklerde eşya tabini resmi olarak yapar hale gelmişlerdir. (<https://agm.org.tr/index.php/tarihce/> E.T:25.03.2019)

1.3 4458 SAYILI GÜMRÜK KANUNDA DÜZENLEMELER

27 Ekim 1999 tarihinde 4458 sayılı kanun ile meclis tarafından Gümrük Kanunu kabul edilmiştir. Türkiye'nin Gümrük Bölgesine giren/ çıkan eşyaya ve taşıt araçlarına uygulanacak tarifelerini belirlemek için amaçlanan bu kanunda, Türkiye topraklarını, kara sularını, iç sularını ve hava sahasını Türkiye gümrük bölgesi olarak kabul edilmiştir.

TBMM 21. döneminde hazırlanan Kanun çalışmalarına, parlamento grubu bulunan beş ayrı parti katılmış ve tüm partilerin, 1615 sayılı Kanun'un hızlı bir şekilde değişimine yönelik ortaklığı ve oybirliği sağlanmıştır. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nda verilen taahhütler nedeniyle zorunlu olarak tezahür eden bu ortaklık, Kanun'un herkesçe sahiplenilmesi ve uygulanması açısından olumlu olmuştur. Bu Kanun ile gümrük komisyonculuğu mesleği, meslek mensuplarının yetki ve sorumlulukları yeni gümrük düzenlemelerine uygun olarak düzenlenerek gümrük müşavirliği mesleğine dönüştürülmüştür. Gümrük Kanunu'nun 5. maddesinin son fıkrasında gümrüklerde dolaylı temsilci olarak eşya takibinin sadece gümrük müşavirleri tarafından yapılabileceği kanunca belirtilmiştir. Gümrük Kanunu'nda, gümrük müşavirliği mesleğinin daha saygın hale getirilmesi için pek çok değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerle, gümrük müşavirliği mesleğinin icra edilmesi için üç aşamadan geçilmesi ve kişinin meslekte olgunlaşması amaçlanmıştır(Sobacı,2018: 10).

Gümrük müşaviri olmak isteyenlerin 2 yıllık dış ticaret bölümü veya 4 yıllık iktisat, işletme, uluslararası ilişkiler veya hukuk bölümlerinden bir tanesinden mezun olma şartı vardır.

Gümrük müşaviri olmak için sağlamanız gereken belirli şartlar vardır. Bu şartlar aşağıda belirtilmiştir;

- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak,
- Medeni haklardan mahrum olmamak,
- Kamu haklarından mahrum bulunmamak,
- Ceza veya disiplin soruşturması sonucunda memuriyetten atılmış olmamak,
- Hukuk, iktisat, maliye, işletme, muhasebe, bankacılık, kamu yönetimi, siyasal bilgiler ve endüstri mühendisliği dallarında eğitim veren fakülte ve yüksekokullardan veya dengi okullardan mezun olmak.
- Diğer öğretim kurumlarından lisans seviyesinde mezun olduktan sonra alt bendinde belirtilen bilim dallarından lisansüstü seviyede diploma almış olmak ya da ön lisans eğitimi veren gümrük, dış ticaret ve Avrupa Birliği konularında uzmanlık programı olan meslek yüksekokullarından diploma sahibi olmak,
- Staj amacıyla bir gümrük müşavirinin yanında bir yıl çalışmış olmak,
- Yapılan gümrük mevzuatı ve gümrüğe ilişkin iktisadi, ticari ve mali konuları kapsayan sınavda başarılı olmak

- 2 yıl süre ile gümrük müşavir yardımcılığı yaptıktan sonra sınavda başarılı olan kişiler, gümrük müşavirliği meleğini yapmaya hak kazanır (<https://www.devlette.com/gumruk-musaviri-nedir-nasil-olunur/> Erişim Tarihi: 25.03.2019).

1.4 AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKERİNDE GÜMRÜK MEVZUATI

Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile arasında bir birliğin oluşturulması Ankara Anlaşmasında görüşülmüştür. 6 Mart 1995 tarihinde yapılan toplantıda Gümrük Birliği'nin uygulamaya konulmasına ilişkin koşulları belirlemektedir. Bunun sonucu olarak, 22 yıllık Geçiş Dönemi, 1 Ocak 1996 tarihiyle Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılımı yolunda ivme kazanılmıştır.

Ankara Anlaşması'nda gümrük birliğinin tanımı yapılmış olmasına rağmen daha fazla yükümlülük eklenmişti. Anlaşmanın 10. Maddesine göre ithalatta olduğu gibi ihracatta da vergi ve benzeri konularda ile ilgili anlaşmaya aykırı miktar kısıtlamalarını yasaklanması ile birlikte üçüncü ülkelerle olan ilişkilerde mevzuatına bağlı kalmayı taahhüt etmektedir. Bu madde gereğince malların sadece serbest dolaşımı değil, rekabet politikası, fikri ve sinai mülkiyet haklarının da topluluk mevzuatına uyumlu olması gereklidir. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nda şu kısımlara yer verilmiştir:

- Malların Serbest Dolaşımı ve Ticaret Politikası
- Tarım Ürünleri
- Gümrük Hükümleri
- Yasaların Yakınlaştırılması
- Kurumsal Hükümler
- Genel ve Son Hükümler

1.5 TÜRKİYE'NİN ÜSTLENDİĞİ YÜKÜMLÜLÜKLER AÇISINDAN YAPILANLAR

1.5.1 MALLARIN SERBEST DOLAŞIMINA İLİŞKİN YÜKÜMLÜLÜKLER

Gümrük birliği ülkemiz ve Avrupa birliği arasında sanayi ürünleri ve mamul mal haline getirilmiş tarım ürünlerini kapsamakla birlikte menşe esasına bağlı olarak kömür ve çelik mamullerini de topluluk kararıyla kapsamaktadır. Üçüncü ülkelere topluluğa dâhil olan ülkelere yapılacak ithal malların da belirlenen koşullarda serbest dolaşıma izin verilmektedir. Buna istinaden ülkemizin yerine getirdiği sorumluluklardan bazıları şöyle sıralanabilir:

- 12 ve 22 yıllık listelerdeki ürünleri ithalatında uygulanacak vergiler 31 Aralık 1995 tarihinde kaldırılmıştır.
- Ortak Gümrük Tarifesine (OGT) uyum sağlanmıştır.
- Topluluğun kullandığı sisteme dâhil olarak, belirlenmiş ürünlerde sanayi ve tarım payları bulunarak topluluğa karşı sıfırlanması öngörülmüştür.
- İthalat ve ihracatta miktar kısıtlamaları kaldırılmıştır.

1.5.2 REKABET POLİTİKASI VE FİKRİ MÜLKİYET HUKUKUNA UYUM

Fikri mülkiyet hukukuna dair çalışmalar Rekabet Kurumu ve Türk Patent Enstitüsü kurularak topluluğa girilmeden önce başlatılmıştır. Bu kapsamda devlet desteği konusu hız kazandırılarak desteklerin izlenmesi ve kontrolüne ilişkin kanun kabul edilmiştir. Hazine Müsteşarlığı bünyesinde bir kurul oluşturulmuş, bu kurulun hizmetini yürütmesi amacıyla da Devlet Destekleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Patent, endüstriyel tasarım, markaların tescilinin korunmasına dair düzenlemeler TRIPS antlaşması çerçevesinde yürürlüğüne girmiştir. (Dış İşleri Başkanlığı https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html E.T:02.04.2019).

1.5.3 GÜMRÜK MEVZUATINDA UYUM

Avrupa birliği gümrük mevzuatına uyum sağlayan ülkemiz, tekdüze gelmiş menşe, gümrük kıymeti, gümrük beyannamesi, malların dolaşımı, itiraz hakkı gibi konularda uyum sağlamıştır. 1996 yılında uygulamaya giren gümrük birliği ile ülkemiz yönetmeliğe çok iyi uyumu ile üst düzey bir duruma çıkmıştır (Dış İşleri Başkanlığı https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html E.T:02.04.2019).

İKİNCİ BÖLÜM

2.1 GÜMRÜK MÜŞAVİRLERİ AÇISINDAN VEKÂLET SÖZLEŞMESİ

Genel olarak vekâlet sözleşmesi, vekilin müvekkilin yararına ve iradesine uygun bir sonuca yönelen bir işi görmeyi, belirli bir zamana bağlı kalmaksızın belli ölçüde müvekkilden bağımsız olarak yapmayı üstlendiği sözleşme olarak tanımlanabilir(Tandoğan,2010: 356).

Vekâlet veren kişi, çoğu zaman hedeflediği menfaati için yapılması gereken şeylerin tam olarak bilincinde olmadığından uzman kişilere vekilin yardımına başvurur(Gümüş,2012: 73). Eşya sahipleri, gümrük müşavirlerinin gümrük mevzuatı ile gümrük uygulamalarına ilişkin uzmanlık bilgilerinden yararlanmak amacıyla gümrük müşavirleri ile vekâlet sözleşmesi yaparlar.

2.2 GÜMRÜK MÜŞAVİRLERİ İLE VEKÂLET SAHİPLERİ ARASINDA SÖZLEŞMENİN İNCELENMESİ

2.2.1 SÖZLEŞMENİN KONUSU

Gümrük müşavirleri ile eşya sahipleri arasındaki vekâlet sözleşmesi, eşyanın eşya sahibinin isteğine göre bir gümrük rejimine tabi tutularak gerekli işlemlerin gümrük müşaviri tarafından yürütülmesini sağlamak üzere yapılır. Gümrük müşavirlerinin vekâlet sözleşmesi çerçevesinde işlemlerini yapmaları karşılığında eşya sahipleri, gümrük müşavirlerine belli bir ücret ödemeyi kabul ederler. Vekâlet sözleşmesinin hazırlanması, konusu ve şartlarının taraflar arasında serbest bir şekilde belirlenmesi, borçlar hukukunda geçerli olan sözleşme özgürlüğü prensibinin bir gereğidir(Kılıçoğlu, 2012: 73).

Gümrük müşavirlerinin yapacakları iş ve işlemlerin kapsamı ve vekâlet sözleşmesinin ne zamana kadar geçerli olacağı hususları, vekâlet sözleşmesinin maddelerinde serbestçe belirlenebilir. Ancak eşya sahiplerinin, gümrük mevzuatına uygun taleplerde bulunmaları gerekmektedir.

2.2.2 SÖZLEŞMENİN TARAFLARI

Vekâlet sözleşmesinde iki taraf bulunmaktadır. Vekâlet sözleşmesinin taraflarından biri olan vekil yani gümrük müşaviri, vekâlet sözleşmesinin gereği başkası adına işleri yapmakla yükümlü olan kimsedir.

Müvekkil ise vekâlet sözleşmesi kapsamında menfaatine uygun işlem yapılan, hizmet ifa edilen veya işi idare edilen eşya sahibi olan kimsedir. Gümrük müşavirleri, vekâlet sözleşmesinin kendi tarafı olan vekil tarafını oluştururken; eşya sahipleri ise vekâlet sözleşmesinin müvekkil yani kendi tarafını oluşturmaktadır. 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 503. maddesinde göre; kendisine bir işin görülmesi önerilen kişi, bu işin görülmesinde resmi sığata sahipse veya işin yapılması mesleğinin gereği ise ya da bu gibi işleri kabul edeceğini duyurmuşsa bu öneriyi hemen reddetmedikçe vekâlet sözleşmesi kurulmuş sayılır. Gümrük müşavirleri, vekâlet sözleşmesine konu olan işleri mesleki faaliyet gereği yerine getirdiklerinden gümrük işlemlerinin takibi hususunda kendilerine gelen teklifi hemen reddetmezler ise eşya sahipleri ile aralarında vekâlet sözleşmesi kurulmuş sayılır. Meslek mensubunun işi ret veya kabul etmeye karar vermesi için gerekli olacak makul bir süre gözetilmelidir.

2.2.3 SÖZLEŞMENİN KAPSAMI

Vekâlet sözleşmesi kapsamına hukuki işlemler, hukuki işleme benzer fiiller ve maddi fiiller girebilmektedir(Zevkliler ve Gökyayla,2013:597).

Fransa, Avusturya ve İtalyan medeni hukuklarında vekâlet, sadece hukuki işlemlerin yapılmasına yönelik iken Türk, Alman ve İsviçre medeni hukuklarında vekâlet, maddi fiiller için de söz konusu olabilir(Başpınar, 2004:101). Vekil, maddi bir fiili yerine getirecekse bir hizmetin ifasını, bir işlemi yapacaksa hukuki bir işlemi temsil yolu ile yerine getirmeyi taahhüt etmiş olur(Aral, 2010: 295).

Gümrük müşavirlerinin gerçekleştirdiği iş ve işlemlerden gümrük beyannamesinin imzalanması hukuki işlem niteliğinde iken; eşyanın GTİP'inin belirlenmesi, eşyanın ya da eşyaya ilişkin belgelerin nakliyecilere ulaştırılması gibi işler maddi fiil niteliğindedir. Hem hukuki işlemler ve hukuki işlem benzerleri hem de maddi fiiller vekâlet sözleşmesi konusuna girebilirler. Sözleşmede açıkça belirlenmediği hâllerde vekâletin kapsamı, TBK'nın 504/I. maddesi çerçevesinde görülecek işin niteliğine göre belirlenir. Vekâletin kapsamı, yetkilendirme beyanının açık olduğu hâllerde tereddüte yol açmaz(Cihan, 2011: 85). Sözleşmede açıkça gösterilmemişse yetkilendirmenin kapsamı, görülecek işin niteliğine göre belirlenir. Özellikle maddi fiillerin görülmesinde, işin mahiyetinin sınırlarının belirlenmesi zorlaşmakta, uzman olan vekilin bu konudaki bilgisinden yararlanılmaktadır(Aral, 2010: 403). Maddi fiilin gerçekleştirilmesi için yapılan vekâlet sözleşmesinde, vekilin yetkisini aşması hâli ikiye ayrılarak değerlendirilir. Eğer yetki aşımı sözleşmenin yapısını bozacak kadar önemli değilse ücret ve giderlere ilişkin talepte indirim yapılacak, yetki aşımı iş görmenin sözleşme ile ilgisini ortadan kaldırıyorsa yetkisiz temsil hükümleri uygulanacaktır(Yavuz vd. : 620).

2.2.4 SÖZLEŞMENİN ŞEKLİ

Kanunen yapılan düzenlemelerde bazı özel vekâlet türlerinde yazılı şekil şartının öngörüldüğü durumlar dışında olmak üzere vekâlet sözleşmesi, kural olarak bir şekil şartına tabi değildir. Bunun nedeni ise, TBK'nın 12. maddesinde düzenlenmiş olan sözleşme özgürlüğü prensibidir. Fakat bu özgürlük kanun ya da sözleşmede belirtilen nedenlerle sınırlandırılabilir(Kılıçoğlu,2012: 77). Gümrük Kanunu'nda gümrük müşavirleri ile eşya sahipleri arasındaki vekâlet sözleşmesinin şekli ile ilgili herhangi bir kanun yer almamaktadır. Gümrük müşavirleri ile eşya sahiplerinin, vekâlet sözleşmesini sözlü olarak dahi gerçekleştirmeleri mümkündür. Gümrük müşavirleri ile eşya sahipleri arasındaki vekâlet sözleşmesine dair şekil şartı öngörülmemesine rağmen; Gümrük Kanunu'nun 5/3. maddesinde gümrük müşavirlerine verilen temsil yetkisinin vekâletname ile ispatı zorunlu tutulmuştur. Kanundaki bu düzenlemeye göre gümrük müşavirleri, ancak mevzuatta öngörülen şartları taşıyan bir vekâletname ile idareye karşı gerçekleştirilen gümrük işlemlerini yerine getirebileceklerdir. Vekâlet sözleşmesi, herhangi bir şekil şartına tabi olmamakla beraber, tarafların anlaşmış oldukları hususlarda ispat kolaylığı sağlanması açısından yazılı şekil şartına uyulmasında yarar bulunmaktadır(Aral, 2010:402).

2.3 GÜMRÜK MÜŞAVİRİNE VERİLEN TEMSİL YETKİSİ

Bir kişinin hüküm ve sonuçları başka bir kişinin hukuk alanında doğmak üzere, başkasının yerine bir hukuki işlemi yapmasına temsil denir(Eren, 2012:423). Dolaylı temsil ise temsilci, işlemleri kendi adına ve başkası adına yapmaktadır.

Temsil üç tarafı olan bir hukuki işlemdir. Başkasının adına veya hesabına işlem yapan temsilci, temsilcinin işlem yaptığı üçüncü kişi ve yapılan işlemin hukuki sonuçlarının üzerinde doğduğu temsil edilen kişi temsil ilişkisinin taraflarıdır. Gümrük işlemlerinde gümrük müşavirleri eşya sahiplerini, idare ve diğer üçüncü kişilere karşı temsil ederler. Gümrük müşavirleri, gümrük idaresine karşı temsilci adı altında hukuki işlemleri gerçekleştirirken eşya sahipleri ile aralarındaki sözleşmeye bağlı kalarak bazı maddi fiilleri de gerçekleştirebilirler.

2.3.1 GÜMRÜK MÜŞAVİRLERİNİN TEMSİL YETKİSİNİN KAPSAMI

Gümrük işlemlerinin takibinde dolaylı temsil yetkisi sadece gümrük müşavirleri tarafından yapılabilir. Bunun istisnası ise, miktarı ve değeri Bakanlar Kurulu tarafından belirlenecek eşyanın, gümrük işlemlerine tabi tutulmasında, posta teşkilatı ve hızlı kargo taşımacılarına dolaylı temsil yetkisinin verilebilmesidir. Vekâlet sözleşmesinin bir dolaylı temsil ilişkisine dayandığı sözleşmelerde dolaylı temsilci kendi adına ama başkası hesabına borç altında kaldığı zaman vekâlet verenin onu bu borçlardan kurtarma sorumluluğu olmaz(Erkan, 2013: 62,452).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GÜMRÜK MÜŞAVİRLERİNİN GÜMRÜK VERGİSİNDEN SORUMLULUKARI

Gümrük Kanunu'nun 4. maddesinde gümrük idareleriyle muhatap olan kişilerin, Gümrük Kanunu ve ona bağlı olarak çıkarılan ikincil düzenlemelere uymak; gümrük idarelerinin yapacağı gözetim ve kontrollere bağlı kalmak, gereken her türlü vergi, resim, harç ve ücretleri ödemek veya bunların teminata bağlamak ve şekli işlemlerini yerine getirmekle sorumlu

olacakları belirlenmiştir. Dolayısıyla gümrük yükümlüsünün, gümrük vergilerini ve diğer vergi, harç, resim ve ücretleri ödemesi bunun yanında, uyması gereken bazı yükümlülükler de bulunmaktadır. Gümrük Kanunu'nun "Gümrük Yükümlülüğü" başlıklı 181. maddesinin 2. fıkrasında, ithalatta gümrük yükümlüsünün beyan sahibi olduğu düzenlenmiştir. Bu hükme göre; gümrük vergilerinden sorumlu olan kişiler ile gümrük vergisi arasındaki ilişki, gümrük idaresine verilen beyanname ile kurulmaktadır. Gümrük yükümlülüğü, yükümlünün eşya üzerindeki mülkiyet hakkı veya tasarruf yetkisine bağlı değildir. Eşyaya ilişkin gümrük beyannameyi verme işini gümrük idaresine karşı yapan tüm kişiler, beyan sahibi sıfatı ile yükümlü olacaklardır.

SONUÇ

Gümrük müşavirliği, gümrük mevzuatı ile uygulamaları hakkında gerekli bilgiye sahip olan kişilerin geçerli bir gümrük müşavirliği belgesi ve vekâletnameye dayanarak gümrüklerde başkası adına iş takibi yapan kişidir. Gümrüklerde dolaylı temsilci olarak iş takibi, bazı istisnaları dışında sadece gümrük müşavirleri tarafından yapılabilir. Gümrük müşavirliği izin belgesi alınabilmesi için kişinin, Gümrük Kanunu'nda belirtilmiş olan şartları taşıması, belli bir süre stajyerlik ve gümrük müşavir yardımcılığı yaparak ve düzenlenen sınavdan başarılı olması gerekmektedir. Gümrüklerdeki yoğun iş hacmi için gümrüklerde çalışan memur sayısının yetersiz olmasından dolayı ve gümrüklerdeki uygulamalar hususunda tecrübeli ve donanımlı kimselerden faydalanmak için yetkilendirilmiş gümrük müşavirliği mesleği çıkmıştır. Gümrük müşavirleri işlemler sonucunda oluşturdukları raporların yanlış olması durumunda ortaya çıkacak vergi ve cezaları ödemek durumunda kalan yükümlü ile aynı şekilde sorumludurlar. Yetkilendirilmiş gümrük müşavirliğinin doğru bir şekilde yürütülmesi gümrüklerde yaşanan pek çok sorunu hafifletecek ve gümrük idaresinin yükünü azaltacaktır. Gümrük müşavirlerinin vekâlet sözleşmesi kapsamında işlemleri gerçekleştirirken; nakliyecilerle görüşülmesi, muayene yaptırılması, ön izinlerin alınması, muafiyet uygulamaları için gereken belgelerin tedarik edilmesi, teminatın yatırılması, faturaların kontrol edilmesi, beyannamenin imzalanması, katma değer vergisi ilavesi alınması gibi gümrükleme sürecinde gerçekleştirilen her türlü iş ve işlemler hakkında eşya sahiplerini bilgilendirmeleri gerekmektedir. Bu süreç, ileride çıkabilecek uyuşmazlıklar göz önünde bulundurularak gümrük müşaviri tarafından olabildiğince belgelendirilmelidir. Vekâlet sözleşmesi kapsamında eşya sahiplerinin; gümrük müşavirine ücret ödeme, gümrük müşavirinin yaptığı gider ve avansları ödeme, gümrük müşavirini kendisi hesabına girdiği borçlardan ve vekâlet nedeniyle uğradığı zararlardan kurtarma borçları, bulunmaktadır. Gümrük müşavirleri ile yapılan sözleşmenin konusu gereği bazı bilgi ve belgeler, eşya sahipleri tarafından gümrük müşavirine verilir. Eşya sahibi tarafından gümrük müşavirine verilen her türlü bilgi ve belge, geçerli ve gerçeğe uygun olmalıdır. Gümrük müşavirleri, eşya sahipleri ile ücret hususunda anlaşmış olmasalar dahi yaptıkları iş gereği ücrete hak kazanırlar. Bu ücretin tayininde hâkim, işin ekonomik önemi, gereken uzmanlık derecesi, benzer işlerde verilmesi gereken ücret dışında gümrük müşavirlerinin mesleki faaliyetlerini yürütürken uymak zorunda oldukları asgari ücret tarifesi de dikkate almak durumundadır. Eşya sahibinin kusuru nedeniyle gümrük müşavirinin idare tarafından doğrudan doğruya gümrük vergi, resim, harç, fon ve cezaları yönünden sorumlu olarak kabul edilmesi durumunda gümrük müşavirinin uğradığı zararı eşya sahibi karşılamalıdır.

Ancak gümrük müşavirinin vergi, resim, harç ve cezalar yönünden itiraz haklarını kullanarak zararı bertaraf etmeye veya zararın artmasına engel olmaya çalışması gerekmektedir. Gümrük müşavirlerinin vergilerden sorumluluklarını sınırlayan “meslek icabı bilinmesi gereken” ve “mutat olarak bilinmesi gereken” kavramlarından ne anlaşılması gerektiği açık değildir. Gümrük müşavirlerinin meslek icabı ve mutat olarak bilmesi gerekenler belirlenirken; meslek mensuplarının görevleri, yetkileri, kanuni hakları ve gümrük işlemlerini gerçekleştirdikleri eşyaların tabi oldukları hatlar dikkate alınmalıdır. Örneğin; beyannamede yer alan bilgiler ile beyannameye ekli belgeler arasında çelişki bulunduğu hâlde bu çelişki giderilmeksizin bilgilerin beyannamede kullanılması veya eşyanın tarife pozisyonunu saptamaya yarar bilgilerin gümrük müşaviri tarafından yanlış yorumlanması bir vergi eksikliği doğurduğunda gümrük müşavirinin sorumluluğu oluşabilir. Gümrük müşavirleri, özellikle eşyanın tarife pozisyonunu belirlerken şüpheye düşmeleri durumunda, gümrük idaresinden bağlayıcı bilgi ve karar isteme veya eşyanın incelenmesi ve numune alınması haklarını kullanmamaları, gümrük vergilerinden sorumluluklarına neden olabilir. Eşya sahibine geçiş kolaylığı sağlanmak üzere öngörülen mavi hatta işlem gören eşya ile kırmızı hatta işlem gören eşya için gümrük müşavirinin aynı düzeyde sorumlu olduğu düşünülemez. Gümrük müşavirlerinin sorumlulukları ile ilgili bir değerlendirme yapılırken ticari hayatın gereklerinin de dikkate alınması ve bilinmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Aral Fahrettin (2010): Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, 8. Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara.
- Başpınar Veysel (2004): Vekilin Özen Borcundan Doğan Sorumluluğu, 2. Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara.
- Eren Fikret (2012): Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 14. Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara.
- Ertürk Erkan (2013): “Gümrük Vergi ve Cezalarının Tahakkuk ve Tebliği ile Uzlaşma ve İtiraz Süreçleri” Yaklaşım Dergisi
- Gümüş M. Alper (2012): Borçlar Hukuku Özel Hükümler, Cilt II, 2. Baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul
- Hulki Cihan (2011): Temsil Yetkisinin Verilmesi ve Kapsamının Belirlenmesi, Beta Yayınevi, İstanbul
- Kılıçoğlu Ahmet M. (2012): Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 16. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara
- Sobacı Merve Nur Baş (2018): “Gümrük Müşavirliği Mesleği Ve Gümrük Müşavirlerinin Sorumlulukları ” Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- Tandoğan Haluk (2010): Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, Cilt II, Vedat Kitapçılık, İstanbul.
- Yavuz Cevdet ve Acar Faruk ve Özen Burak (2013): Borçlar Hukuku Dersleri (Özel Hükümler): 12. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Zevkliler Aydın ve Gökyayla K. Emre (2013): Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, 13. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- ANKARA GÜMRÜK MÜŞAVİRLERİ DERNEĞİ. <https://agm.org.tr/index.php/tarihce/> Erişim Tarihi:25.03.2019
- DEVLETTE BİLGİ, HABER VE DUYURU PORTALI Yayınlanma Tarihi: 11.12.2018 12:42 <https://www.devlette.com/gumruk-musaviri-nedir-nasil-olunur/> Erişim Tarihi: 25.03.2019
- T.C Dış İşleri Bakanlığı Avrupa Birliği Bakanlığı (12.06.2017) Gümrük Birliği https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html Erişim Tarihi:02.04.2019

REEL DÖVİZ KURU VE ENFLASYONUN BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Arş. Gör. Nigar ALEV

Gaziantep Üniversitesi

Arş. Gör. Bengü KAYAPALI

Gaziantep Üniversitesi

Arş. Gör. Muhyettin ERDEMLİ

Gaziantep Üniversitesi

ÖZET

Döviz kuru ve enflasyon ulusal bir ekonomide önem arz eden unsurlardandır. Ülkelerin ekonomik büyüme performansları üzerinde etki yaratan iktisadi araçlar incelendiğinde enflasyonun ülke ekonomisinde belirleyici etkileri olan makro iktisadi bir unsur olduğu görülmektedir. Enflasyonun önemli makro iktisadi politika araçlarından biri olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ülkelerin ekonomik büyüme performansı üzerinde belirleyici etkide bulunduğu da açıktır. Bununla birlikte yapılan literatür araştırmaları, enflasyonu etkileyen temel bazı değişkenlerinde olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda enflasyonu en çok etkileyen değişkenlerden biri döviz kurudur. Döviz kurunda meydana gelecek bir değişimin enflasyona etki edeceği bunun neticesinde ekonomik büyüme performansına olan yansımaları farklı boyutlarda ve sonuçlarda olacağı söylenmektedir. Buradan döviz kurunun ekonomik büyümeyi dolaylı olarak etkilediğini söyleyebiliriz. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı enflasyon ve döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin Türkiye ekonomisi için 2003:q1-2019q1 dönemi için incelenmesi amaçlanmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen Eşbütünleşme testi ile analiz edilirken uzun ve kısa dönem etkilerinin ayırtmak için Hata Düzeltme modeli kullanılmıştır. Analizlerden elde edilen bulgular ekonomik büyüme, enflasyon ve döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem etkilerini ayırtmak için yapılan hata düzeltme analizi sonucuna göre bağımsız değişkenlerden TÜFE dışındaki değişkenlerin GSYİH ile kısa dönemde bir ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Reel Döviz Kuru, TÜFE, ÜFE, Johansen Eşbütünleşme

THE EFFECT OF REAL EXCHANGE RATE AND INFLATION ON GROWTH: AN APPLICATION ON TURKEY

ABSTRACT

Exchange rate and inflation are important factors in a national economy. An analysis of the economic instruments that have an impact on the economic growth performances of countries indicates that inflation is a macroeconomic factor that has decisive effects on the country's economy. Given that inflation is one of the important macroeconomic policy instruments, it is clear that countries have a decisive impact on economic growth performance. However, literature studies have shown that there are some basic variables affecting inflation. Accordingly, exchange rate is one of the variables affecting inflation the most. It is said that a change in the exchange rate will have an impact on inflation and as a result, it will have

reflections on the economic growth performance in different dimensions and results. Here we can say that the exchange rate indirectly affects economic growth. The aim of this work in this direction in 2003 for inflation and exchange rate effects on economic growth of Turkey's economy: q1-2019q1 aimed to investigate for the period. The long-term relationship between variables was analyzed by Johansen Cointegration test, while the short-term relationship was analyzed by Error Correction model. The findings of the analyzes revealed that there is a long-term relationship between economic growth, inflation and exchange rate. In addition, according to the results of error correction analysis made to differentiate between short and long term effects between variables, It was concluded that independent variables except CPI had no relationship with GDP in the short term.

Keywords: Real Exchange Rate, TUFEE, UFE, Johansen Cointegration Test.

1.GİRİŞ

Döviz kuru ve enflasyon ulusal bir ekonomide önem arz eden unsurlardandır. Ülkelerin ekonomik büyüme performansları üzerinde etki yaratan bu iki unsurun değişkenliği ülke ekonomisinde farklı sonuçlara da yol açmaktadır. Ekonomik büyüme ile bir ülkenin bir yıldan öteki yıla göre üretim miktarındaki artışı ifade edildiği dikkate alındığında enflasyon ile büyüme arasındaki ilişki iktisatçılar tarafından önemle ele alınmıştır. Yapılan analizler ile iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif ve negatif olabileceği gibi iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin olmayabileceği de ortaya konulmuştur. Döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişki de iktisadi açıdan önem arz etmektedir. Nitekim bir ekonomideki döviz kuru değişimleri fiyatlara etki eder. Dövizin fiyatının yerli para karşısında artması neticesinde fiyatlar genel düzeyi de artar. Aynı şekilde dövizin fiyatının yerli para cinsinden azalması ise fiyatlar genel düzeyini düşürecektir. Teorik olarak enflasyon ve döviz kurunun ulusal bir ekonomide önemli bir yere sahip olduğu ve bu iki unsurun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi iktisat alan yazınında ele alınan önemli araştırma konularından biri olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin ticaret potansiyelleri incelendiğinde genellikle ithalata bağlı bir yapıya sahip olduğu görülür. Bu nedenle döviz kurunda yaşanılacak bir değişimin tüketimi ithalata bağlı olan tüketim mallarının hem fiyatlarını hem de üretim maliyetlerini etkileyeceği ortadadır. Bu nedenle döviz kurunda meydana gelecek artışların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisinin olabileceği beklenmektedir. Ancak döviz kurunun ihracat potansiyelini arttıracığı göz önüne alınırsa, dış ticaret hacminde yaşanacak artıştan dolayı döviz kurunun ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkide bulunabileceği de beklenmektedir. Enflasyon fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen sürekli artışları ifade etmektedir. Enflasyon talebin ittiği ve maliyetin çektiği enflasyon olmak üzere genel olarak iki kategoride sınıflandırılır. Ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkide bu kategorilere göre belirlenebilir. Şöyle ki; üretim faktörlerinde yaşanacak fiyat artışları üreticiye ek bir maliyet oluşturabilecektir. Bu da üreticinin ya daha az üretmesine ya da ürettiği ürünü daha yüksek fiyatta satmasına neden olabilecektir. Bu durum sonuçta ülke ekonomisinin büyümesine negatif etkide bulunabilecektir. Diğer taraftan mal ve hizmetlerin fiyatlarında yaşanacak fiyat artışları tüketicinin talebinin azalmasına bu ise harcamaların ve böylece Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın düşmesine neden olabilecektir. Bu nedenle enflasyonun büyüme üzerinde negatif etkide bulunacağı beklenmektedir.

Ancak bu konuda yapılmış literatür incelendiğinde gerek enflasyonun gerek reel döviz kurunun ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkide bulunabileceği de görülmektedir. Örneğin; Jilani vd. (2010) çalışmasında döviz kurunun ekonomik büyüme üzerinde pozitif katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur.

Çalışmamızın amacı Türkiye’ de 2003:q1-2019:q1 dönemleri arasında döviz kuru ve enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olup olmadığını varsa bu etkinin tek yönlü bir etki mi yoksa çift yönlü bir etki mi olduğunu ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymaktır.

Bu çerçevede çalışmamız dört başlıkta ele alınmıştır. İlk olarak bu konuda çalışılmış benzer konulara ilişkin literatür çalışması yapılmış ve yapılan çalışmalarda hangi testlerin kullanıldığı ve analizlerin sonuçlarına değinilmiştir. İkinci kısımda çalışmamızın veri seti oluşturulmuş ve değişkenler arasındaki ilişkinin boyutunu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu ilişkinin boyutu açıklanırken Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme tekniklerin kullanılarak ekonometrik analiz yapılmış ve yapılan analiz sonuçları son bölümde sonuç kısmında açıklanmıştır.

2.LİTERATÜR

Ekonomik büyüme üzerinde döviz kuru ve enflasyon büyük öneme sahiptir. Döviz kuru ve enflasyon oranlarında yaşanan değişimin ekonomiye etkileri iktisatçılar tarafından ilgiyle yaklaşılan konular arasında olmuştur. Bu nedenle, literatürde döviz kuru, enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birden fazla teorik ve ampirik çalışma bulunmaktadır.

Jilani vd. (2010) “Exploring Impact of Macro Economic Variables on GDP in Pakistan” çalışmasında ilgili dönem için; enflasyon oranı, döviz kuru ve faiz oranının GSYİH’ye önemli bir etkisi olduğunu bulmuşlardır. Analiz yöntemi olarak regresyon modeli kullanılmıştır. Regresyon analizlerinden elde edilen bulgular enflasyon ve faiz oranı değişkeninin GSYİH ile negatif yönlü bir ilişki içerisinde olduğunu gösterirken, döviz kuru değişkeninin ise GSYİH’ye pozitif katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur.

El Sajid (2014) ise Jilani vd. (2010)’nin çalışmasında olduğu gibi enflasyon oranının, faiz oranının ve döviz kurunun GSYİH üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Ancak bu çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmak istenmiştir. Araştırmanın yöntemi olarak regresyon ve Granger Nedensellik testleri kullanılmıştır. Analizler sonucunda enflasyon oranının, döviz kurunun, faiz oranının ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde koşulsuz ve önemli etkilerinin olduğunu orta koymuştur.

Ali ve Rehman (2015), “Macroeconomic Instability and Its Impact on Gross Domestic Product: An Empirical Analysis of Pakistan” isimli çalışmasında; 1980-2012 dönemi için Pakistan ekonomisinde, makroekonomik değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ne olduğu sorusuna cevap bulmaya çalışmışlardır. Makroekonomik değişkenlerin GSYİH ile uzun ve kısa dönemli ilişkisini bulmak için ARDL Sınır Testi ile bir analiz gerçekleştirilmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular makroekonomik değişkenlerle GSYİH arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmadan, özellikle makroekonomik değişkenlerden döviz kurunun önemli bir etkisinin olduğunu sonucuna da ulaşılmıştır.

Bittercount, Eyden ve Seleteng (2015), “Inflation and Economic Growth: Evidence From The Southern African Development Community” çalışmasında Güney Afrika Kalkınma üyesi olan Sahra-altı Afrika ülkelerinin 1980-2009 yılları arasındaki enflasyon ve büyüme arasında ilişkisini açıklamak için panel zaman seri analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre enflasyonun büyüme üzerinde olumsuz bir etki gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Öncel ve İnal (2016), “Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye’de Enflasyon Eşiği Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1956-2015)” isimli çalışmasında 1956-2015 yılları arasındaki enflasyon ve büyüme ilişkisini Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile incelemiş ve elde edilen bulgular sonucunda değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olduğu ve bu nedensellik ilişkisinin de dönemler içinde farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

Yüksel (2016), “Rusya Ekonomisinde Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkileri” isimli çalışmasında Rusya ekonomisinde işsizlik, enflasyon ve büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede 1992-2014 yılları arasındaki dönem verileri eş bütünleşme, Granger ve Toda-Yamamoto Testleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre enflasyondan işsizliğe doğru nedensellik ilişkisi tespit edilirken hedeflenen ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi için Rusya ekonomisinin öncelikli olarak işsizlik sorununu çözmesinin yerinde olacağı görüşü saptanmıştır.

Topçu (2017), “Enflasyon- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği” çalışmasında 2006-2017 yılları arasındaki enflasyon ve büyüme verilerini kullanmış ve bu iki değişken arasında nedensellik ilişkisini tespit etmek amacıyla model oluşturulmuş ve oluşturulan modele kontrol değişkeni olarak emek değişkeni de eklenmiştir. Çalışmanın analizinde eşbütünleşme ve nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan nedensellik analizinden elde edilen sonuçlar, ekonomik büyümeden enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu ve kontrol değişkeni olarak modele dahil edilen emek değişkeni ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu; yapılan eş bütünleşme analizi sonuçları ise, uzun dönemde enflasyon ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olmadığını göstermektedir.

Uçan ve Çebe (2018), “2008 Krizi Öncesi ve Sonrası Türkiye’ de Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi” isimli çalışmasında 2008 krizi öncesinde ve sonrasında işsizlik büyüme ve enflasyon arasında kısa ve uzun dönem ilişkisinin olup olmadığını açıklamak için Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek amacı ile de ARDL Sınır Testi ile Granger Nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan nedensellik analizi sonucuna göre enflasyondan büyümeye aynı şekilde büyümeden de enflasyona doğru çift yönlü bir ilişkinin mevcut olduğu, işsizlikten büyüme tek yönlü bir ilişkinin mevcut olduğu halde büyümeden işsizliğe doğru ise bir nedensellik ilişkisi saptanmamıştır. Analiz sonucuna göre işsizlikten enflasyona enflasyondan da işsizliğe doğru çift yönlü bir ilişkinin mevcut olduğu saptanmıştır.

Duman ve Sağdıç (2019), “Türkiye’de Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz (2003:1-2017:3)” çalışmasında 2003 ile 2017 yılları arasındaki enflasyon ve döviz kuru oranları arasındaki ilişkiyi zaman seri analizi ile açıklamaya çalışmışlardır. Bu çerçevede VAR analizi yardımı ile değişkenler arasındaki etki tepki, varyans ayrıştırması ve son olarak da Granger Nedensellik analizleri yapılmıştır. Yapılan ekonometrik analiz sonuçlarına göre reel efektif döviz kurundan enflasyona doğru tek bir nedensellik ilişkisi enflasyonda da büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

3. VERİ SETİ

Bu çalışmanın amacı, enflasyon ve döviz kurunun ekonomik büyüme ile olan ilişkisini analiz etmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmaya dahil edilen bağımlı değişken ekonomik büyüme (GSYİH) iken bağımsız değişkenler enflasyon (TÜFE, ÜFE) ve döviz kuru (Reel ve Nominal Döviz kuru) dur. GSYİH, TÜFE ve ÜFE verileri Türkiye İstatistik Kurumunun veri tabanından; Nominal Döviz Kuru ve Reel Döviz Kuru verileri ise Türkiye Cumhuriyeti Merkezi Bankası veri tabanından alınmıştır.

Çalışmada tahmin edilecek model;

$$GSYİH = f(TUFE, ÜFE, RKUR, NKUR)$$

$$GSYİH = \alpha_0 + \alpha_1 TUFE_t + \alpha_2 RKUR_t + \alpha_3 NKUR_t + \alpha_4 ÜFE_t + \mu_t$$

burada;

GSYİH: çeyrek dönem ekonomik büyümeyi, TÜFE: çeyrek dönem Tüketici Fiyat Endeksi oranını, RKUR: çeyrek dönem reel döviz kuru oranını, NKUR: çeyrek dönem nominal döviz kurunu, ÜFE: çeyrek dönem Üretici Fiyat Endeksini ve μ_t , hata terimini ifade etmektedir.

4. BULGULAR

Değişkenler arasında ilişkinin tahmininden güvenilir sonuçlar elde edilebilmesi için ve serilerde ortaya çıkabilecek sahte regresyon probleminin önüne geçilebilmesi için serilerin durağan olup olmadığı Augmented Dickey-Fuller (ADF) (1981) ve *Phillips Perron* (1988) birim kök testleriyle incelenmiştir.

Tablo 1: ADF Birik Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzyer Değer		Birinci Fark	
	Sabitli	Sabitli+Trendli	Sabitli	Sabitli+Trendli
LGSYİH	0.2192 (0.9717)	-2.8904 (0.1729)	-2.8829* (0.0533)	-3.7502* (0.0267)
LRKUR	-1.5102 (0.5221)	-3.0048 (0.1390)	-9.4706* (0.000)	-9.6411* (0.0000)
LNKUR	3.0704 (1.000)	-1.2737 (0.9889)	-6.9766* (0.0000)	-7.5069* (0.0001)
LTUFE	1.6822 (0.9995)	-0.0314 (0.9949)	-7.7793** (0.0000)	-8.1011 (0.0000)
LÜFE	0.6343 (0.9975)	-1.7508 (0.7164)	-5.4410* (0.0000)	-5.5913* (0.0001)

Tablo 1’de serilerin durağanlığının analiz edildiği ADF birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. Tablo 1’e göre modelde bağımlı değişken olarak alınan GSYİH ile bağımsız değişken olarak alınan reel kur, nominal kur, tüketici fiyat endeksi ve üretici fiyat endeksi değişkenlerinin düzey değerlerde durağan olmadığı, ancak birinci farkları alındıklarında durağanlaştıkları görülmektedir.

Tablo 2: Phillips Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzyey Değer		Birinci Fark	
	Sabitli	Sabitli+Trendli	Sabitli	Sabitli+Trendli
LGSYİH	-1.2701 (0.9717)	-6.4799 (0.1100)	-14.3554 * (0.0000)	-14.0183* (0.0267)
LRKUR	-1.3525 (0.5999)	-2.9311 (0.1600)	-9.9558* (0.0000)	-14.0331* (0.0000)
LNKUR	3.5489 (1.0000)	-0.8984 (0.9495)	-6.9530* (0.0000)	-10.2131* (0.0000)
LTUFE	1.4925 (0.9991)	-0.2650 (0.9901)	-7.7837 (0.0000)	-8.1013 (0.0000)
LUFEE	1.5392 (0.9993)	-0.4001 (0.9855)	-5.5501* (0.0000)	-5.4695* (0.0000)

Tablo 2’de serilerin durağanlığının analiz edildiği Phillips-Perron testine ait birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. Tablo 2’ye göre modele bağımlı değişken olarak eklenen GSYİH ile bağımsız değişkenler olarak eklenen reel kur, nominal kur, tüketici fiyat endeksi ve üretici fiyat endeksi değişkenlerinin düzey değerlerde durağan olmadığı, ancak birinci farkları alındıklarında durağanlaştıkları görülmektedir.

Özetle modele bağımlı ve bağımsız değişken olarak dahil edilen tüm değişkenlerin hem Phillips-Perron Birim Kök Testi hem de ADF Birim Kök testi sonuçlarına göre düzey değerlerinde durağan olmadıkları ancak birinci farkları alındıklarında durağanlaştıkları görülmektedir. Buradan hareketle aynı mertebede durağan olan seriler için uygulanan ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelendiği Johansen Eşbütünleşme testi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Johansen Eşbütünleşme testini uygulamadan önce tahmin edilecek model için gerekli olan uygun olan gecikme uzunluğu Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	555.5521	NA	5.67E-15	-18.6159	-17.7198	-18.2676
2	613.709	95.90789	1.80E-15	-19.7793	-17.9871	-19.0828
3	666.8732	78.34717	7.01E-16	-20.7675	-18.07925*	-19.7227
4	708.4017	53.91425	4.31E-16	-21.3474	-17.7631	-19.9545
5	747.7735	44.20688	3.06E-16	-21.8517	-17.3713	-20.1105
6	785.724	35.95316	2.54E-16	-22.3061	-16.9297	-20.2166
7	839.5054	41.51542*	1.42e-16*	-23.31598*	-17.0435	-20.87826*

Çeyrek dönem verilerle çalışıldığından maksimum gecikme uzunluğu 7 olarak alınmıştır. Uygun gecikme sayısı Akaike, Schwarz, LR, FPE ve HQ gibi bilgi kriterlerine göre belirlenmektedir. LR, FPE ve HQ ve AIC bilgi kriterlerine göre uygun gecikme uzunluğunun 7 olarak seçilmesi gerektiği SC bilgi kriteri ise uygun gecikme uzunluğunun 3 olarak alınması gerektiği ifade etti. Bilgi kriterlerinin çoğu 7 gecikme uzunluğunun optimal olduğunu ifade ettiği için optimal gecikme uzunluğu 7 olarak belirlenmiştir.

Tahmin edilecek modelde yer alan değişkenlerin aynı düzeyde durağan olması durumlarında değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesinde Johansen Eşbütünleşme Testi kullanılabilir. Johansen Eşbütünleşme Testine ait sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4:Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İz İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi					
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	% 5 Kritik Değer	Olasılık	SONUÇ
None *	0.680965	150.5749	79.34145	0	İki tane eşbütünleşik denklem var
At most 1 *	0.519053	86.5974	55.24578	0	
At most 2 *	0.409071	45.60554	35.0109	0.0026	
At most 3	0.250085	16.14619	18.39771	0.1004	
At most 4	0.000529	0.029656	3.841466	0.8632	
Maximum Özdeğer İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi					
Hipotezler	Özdeğer	Max.Özdeğer İstatistiği	% 5 Kritik Değer	Olasılık	SONUÇ
None *	0.680965	63.9775	37.16359	0	İki tane eşbütünleşik denklem var
At most 1 *	0.519053	40.99186	30.81507	0.0021	
At most 2 *	0.409071	29.45934	24.25202	0.0094	
At most 3	0.250085	16.11654	17.14769	0.0702	
At most 4	0.000529	0.029656	3.841466	0.8632	

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Johansen Eşbütünleşme testi sonuçları dikkate alındığında; hesaplanan “iz istatistiği ve Maksimum Özdeğer test istatistiği” değerleri %5 önem seviyesine göre, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında en fazla iki eş bütünleşik denklem olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Johansen Eşbütünleşme testi sonucuna bakarak ekonomik büyüme ile reel döviz kuru, nominal döviz kuru, tüketici fiyat endeksi ve üretici fiyat endeksi serilerinin uzun dönemde birbirlerini etkilediklerini, kısacası seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

Tablo 5:Eşbütünleşme Denklemi

	GSYİH	NKUR	RKUR	TUFE	UFE
Normalleştirilmiş Eşbütünleşme Katsayıları (β)	1.000000	-1.58213 (0.55046) [-2.87420]*	-1.09048 (1.21744) [-0.89572]	30.0095 (4.76528) [6.29755]*	-16.9887 (3.19016) [-5.32535]*
Uyarılama Hızı Katsayıları	-0.065084				
Eşbütünleşme Denklemi	GSYİH= -72.432+30.0096TUFE-16.9887UFE-1.0905RKUR-1.5821NKUR				

Not: * % 10, ** %5, *** % 1

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi, yani uzun dönemli bir ilişki tespit edilirse, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem etkilerini ayırtırmak için Hata Düzeltme Modeli kullanılabilir. Hata Düzeltme Modeline ait sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Error Correction:	D(LGDP)	D(TUFE)	D(LUFE)	D(LNKUR)	D(LRKUR)	c
	-0.065084	-0.032164	0.053788	-0.031385	-0.029880	-72,43202
	(0.04025)	(0.01050)	(0.04531)	(0.10297)	(0.06026)	
	[-1.617]	[-3.062]*	[1.186]	[-0.304]	[-0.495]	

Not: * % 10, ** %5, *** % 1

Hata düzeltme parametresinin uygulamada negatif ve anlamlı olması beklenir. Vektör Hata Düzeltme modelinden elde edilen sonuçlardan ECM_{t-1} katsayısının negatif (-0.065084) ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu gösterge hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını ve bir dönemde meydana gelen dengesizliğin bir sonraki dönemde düzelebileceği göstermektedir. Dolayısıyla 2003q1:2019q1 döneminde GSYİH ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki tutarlı olduğu ve kısa dönemde meydana gelecek bir şokun etkisinin $1/0.0651= 15.36$ dönem yani ortalama 4 yıl sonra ortadan kalkacağını ifade etmektedir.

Buna karşılık değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem etkilerini ayırtırmak için yapılan hata düzeltme analizi sonucuna göre bağımsız değişkenlerden TÜFE dışındaki değişkenlerin GSYİH üzerinde kısa dönemde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5.SONUÇ

Ekonomik büyüme bir ülkenin bir yıldan öteki yıla göre üretim miktarındaki artışı ifade etmektedir. İktisadi açıdan büyümenin birden fazla makro belirleyicisi vardır. Bu belirleyicilerden biri de enflasyondur. Enflasyon ile büyüme arasındaki ilişki iktisatçılar tarafından önemle ele alınmış konular arasındadır. Enflasyon fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışı ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığı zaman enflasyon ile büyüme arasında ters yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğu söylenebilir. Şöyle ki; üretim faktörlerinde yaşanacak fiyat artışları üreticiye ek bir maliyet oluşturabilir, bu da üreticinin ya daha az üretmesine ya da ürettiği ürünü daha yüksek fiyatta satması sonucu doğar. Bu durum sonuçta ülke ekonomisinin büyümesini negatif etkileyebilir. Diğer taraftan mal ve hizmetlerin fiyatlarında yaşanacak fiyat artışı tüketicinin talebinin azalmasına bu da harcamaların ve böylece Gayri Safi Yurt İçi Hasılının düşmesine neden olabilir. Bu nedenle enflasyon oranlarındaki bir artışın büyüme üzerinde negatif yönde etkide bulunacağı söylenebilir. Büyüme üzerinde belirleyici olan bir başka iktisadi değişken ise döviz kuru. Döviz kuru ulusal paranın yerli para cinsinden karşılığıdır. Dövizin fiyatının yerli para karşısında artması neticesinde fiyatlar genel düzeyi de artacak aynı şekilde döviz fiyatının yerli para cinsinden azalması ise fiyatlar genel düzeyini düşürecektir. Döviz kurunda yaşanılacak bir dalgalanmanın hem ihracat kanalı üzerinde hem de ithalat kanalı vasıtası ile büyüme üzerinde etkisi tartışılmaz olacaktır.

Çalışmamızın amacı Türkiye’ de 2003:q1-2019:q1 dönemleri arasında döviz kuru ve enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olup olmadığını varsa bu etkinin tek yönlü bir etki mi yoksa çift yönlü bir etki mi olduğunu ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmaya dahil edilen bağımlı değişken ekonomik büyüme (GSYİH) iken bağımsız değişkenler enflasyon (TÜFE, ÜFE) ve döviz kuru (Reel ve Nominal Döviz kuru) dur. GSYİH, TÜFE ve ÜFE verileri Türkiye İstatistik Kurumunun veri tabanından; nominal döviz kuru ve reel döviz kuru verileri ise Türkiye Cumhuriyeti Merkezi Bankasının veri tabanından alınmıştır.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının analiz edildiği Johansen Eşbütünleşme analizi sonucunda değişkenlerin eşbütünleşik olduğu yani ekonomik büyüme, enflasyon ve döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönemli eşanlı denklem yorumlandığında; TÜFE’de meydana gelecek bir puanlık artış ekonomik

GSYİH üzerinde 30.01 puanlık bir artışa, ÜFE’de yaşanacak bir puanlık artış GSYİH’da 16.99 puanlık bir azalışa, reel ve nominal döviz kurundaki bir puanlık artış ise GSYİH’de sırasıyla 1.09 ve 1.58 puanlık azalışa neden olacaktır. Uzun dönem ve kısa dönem etkilerin ayrıştırıldığı Hata Düzeltme Modeli sonuçları incelendiğinde ise, bağımsız değişkenlerden TÜFE dışındaki değişkenlerin GSYİH üzerinde kısa dönemde bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ali, A. ve Rehman, H. (2015), “Macroeconomic Instability and Its Impact on Gross Domestic Product: An Empirical Analysis of Pakistan”. *Pakistan Economic and Social Review* , 285-316.
- Bittercount, M. Eyden, R. ve Seleteng, M. (2015). “Inflation and Economic Growth: Evidence From The Southern African Development Community”. *South African Journal of Economics* Vol. 83:3 September 2015, (411-424).
- Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*. 49 (4), pp. 1057-1072.
- Duman, Y.K. ve Sağdıç, A. (2019). “Türkiye’de Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz (2003:1-2017:3)” . *Sakarya İktisat Dergisi* Cilt:8 Sayı 1, 2019, ss:1-16
- Jilani, S., Cheema, F.-E.-A., & Asim, M. (2010). “Exploring Impact of Macro Economic Variables on GDP in Pakistan” . *Journal of Management and Social Sciences*, 65-73.
- Phillips, P.C.B. ve P. Perron. (1988). Testing for a unit root in time series regression, *Biometrika* 75, 335-346
- Öncel, A. ve İnal, V. (2016). “Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi : Türkiye’ de Enflasyon Eşiği Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1956-2015)”. *International Congress on Political, Economic and Social Studies- ICPESS 2016*
- Topçu, E. (2017). “Enflasyon- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği” . *Nevşehir Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, s: 180-191.
- Uçan, A. ve Çebe, G.N. (2018). “2008 krizi öncesi ve sonrası Türkiye’ de Ekonomik Büyüme , işsizlik ve Enflasyon İlişkisi” . *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Yıl: Temmuz 2018 Cilt-Sayı: 11(3) ss: 6-17
- Yüksel, S. (2016). “Rusya Ekonomisinde Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkileri”. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* 2016 Cilt: 53 Sayı: 614, (43-57).

G7 ÜLKELERİNDE ENFLASYON, İŞSİZLİK VE EKONOMİK BÜYÜME **ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ**

Arş. Gör. Muhyettin ERDEMLİ
Gaziantep Üniversitesi
Arş. Gör. Bengü KAYAPALI
Gaziantep Üniversitesi
Arş. Gör. Nigar ALEV
Gaziantep Üniversitesi

ÖZET

Enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme ilişkisi iktisat literatüründe geniş yer kaplayan ve ekonomistlerin sıklıkla dikkat çektiği bir konudur. Tüm dünyada temel makro ekonomik hedefler arasında yer alan ekonomik büyüme, düşük işsizlik ve ılımlı enflasyon için farklı politikalar uygulanmakla birlikte bu göstergeler arasındaki ilişkilere yönelik kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu durum göz önüne alındığında yapılan bu çalışmada G7 ülkeleri için 1990-2017 arası dönemi kapsayan yıllık veriler kullanılarak enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Bu amaçla söz konusu dönem ve ilgili ülkeler için Dünya Bankası veri tabanından elde edilen veriler ile panel veri analizi yapılmıştır. Öncelikle ele alınan seriler için yatay kesit bağımlılığı araştırılmış ve bu serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra serilerde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CADF birim kök testi uygulanmıştır. Seviye değerlerinde ekonomik büyüme ve işsizlik serilerinin birim köklü, enflasyon serisinin ise durağan olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik analizi için yapılacak olan Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi 'nde ön koşul tüm serilerin aynı seviyeden durağan olması gerektiğinden, ekonomik büyüme ve işsizlik serilerinin birinci farkları alınarak durağanlaştırılmış ve bu şekilde analize dahil edilmişlerdir. Nedensellik analizi sonucunda ise enflasyon ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü, enflasyondan işsizliğe doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

The relationship between inflation, unemployment and economic growth occupies a large place in the economic literature and is a subject that economists often draw attention to. Although different policies are implemented for economic growth and low unemployment and low inflation, which are among the main macroeconomic targets all over the world, there is no definite consensus on the relationships between these indicators. Considering this situation, the causality relationship between inflation, unemployment and economic growth was investigated using annual data covering the period 1990-2017 for G7 countries. For this purpose, have used the data obtained from the World Bank database the panel data analysis was performed for said period and the related countries. Firstly, the cross-sectional dependence was investigated for the series studied and it was determined that the cross-sectional dependence was found in these series. Afterwards, CADF unit root test which considers the horizontal cross-sectional dependence was applied. It is determined that economic growth and unemployment series are unit rooted and inflation series is stagnant. Since the prerequisite of the Dumitrescu Hurlin Panel Causality Test to be conducted for causality analysis, all series should be stationary at the

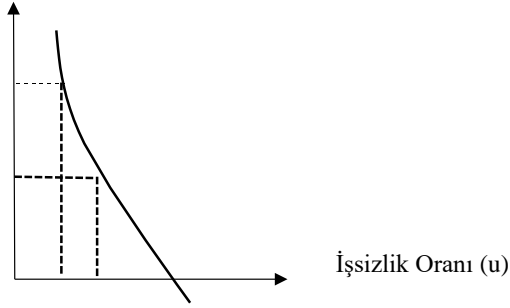
same level, the first differences of economic growth and unemployment series were considered and included in the analysis. As a result of the causality analysis, a two-way relationship between inflation and economic growth and a one-way causality relationship from inflation to unemployment was determined.

Keywords: Economic Growth, Inflation, Unemployment, Panel Data Analysis

GİRİŞ

Genel anlamda fiyatlar genel seviyesinin sürekli bir şekilde artışı olarak tanımlanan enflasyon olgusu, tüm dünyada ekonomik düzeni sıkıntıya sokan veya düzensizliğe yol açan bir olgu olarak kabul edilmektedir. Özellikle yüksek enflasyonun yaşandığı ülkelerde çeşitli sorunların yaşandığı görülse de negatif enflasyonun veya sıfır enflasyonun da gerek ekonomistler gerekse yöneticiler tarafından istenen bir durum olmadığı bilinmektedir. Diğer yandan üretimin dolayısıyla ekonomik büyümenin temeli olarak kabul edilen tam istihdam hemen hemen tüm dünyada ekonomik amaçların başında gelmektedir. Tam istihdamın sağlanamadığı durumlarda ortaya çıkan işsizlik olgusu, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel sorunları arasında yer almaktadır. Enflasyon ve işsizlik olgularının ekonomik büyüme önünde duran iki büyük sorun olduğu iktisat yazınında genel kabul gören bir durumdur. Bunun yanı sıra bu iki olgunun kendi aralarındaki ilişki ise yine üzerinde çokça çalışılan bir konudur. Bu ikili arsındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların temeli, A.W.H. Phillips 'in 1958 yılında parasal ücretlerin değişim oranı ile işsizlik oranı arasında bulunduğu negatif ve doğrusal olmayan ilişkiyi gösteren çalışmasına dayanmaktadır. Phillips 'in bu ilişkiyi göstermek üzere çizdiği bu eğri kendi adıyla anılmakta ve daha sonra P. Samuelson ve R. Solow tarafından, fiyatların değişim oranı (enflasyon oranı) ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi gösteren bir eğriye dönüştürülmüştür. Phillips eğrisi, 1960'larda, Ortodoks Keynesyen paradigmanın tamamlayıcı bir parçası olarak hemen kabul edilmiştir; çünkü Keynesyen iktisatçılar, söz konusu eğrinin, farklı işsizlik düzeyleri ile enflasyon oranları arasında bir seçim menüsü sunan hem kısa hem de uzun dönemde geçerli ve istikrarlı bir ilişkiyi temsil ettiğini düşünmüşlerdir (Akkuş, 2013). Şekil 1'de gösterilen Phillips eğrisi ile genel anlamda ifade edilmek istenen iki durum vardır. Bunlardan ilki enflasyon ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğudur. Bu durumun bir sonucu olarak bir ülkede enflasyon ve işsizliği aynı anda düşürmenin veya yükseltmenin mümkün olmadığı birinin artarken diğerinin tersine azalacağı söylenebilir. İkinci durum ise enflasyon ile işsizlik arasındaki bu ilişkinin istisnai olarak kısa dönemde geçerli olduğudur. Kısa vadede işsizlik oranının düşürülmesi için enflasyonun bir miktar artması kabul edilse dahi uzun dönemde işsizlik tekrar yükselecek ve enflasyon yükseldiği yerde kalacaktır. Kısa dönemde işsizlik bir miktar azalmış görünse de uzun dönemde ikisi de yükselmiş olacaktır (Altay vd. 2011).

Enflasyon Oranı (π)

LİTERATÜR ÖZETİ

Şekil 1: Phillips Eğrisi (Friedman, 1977)

2. Dünya savaşından günümüze gelene dek başta iktisat politikacılarının ve diğer iktisadi aktörlerin gündeminden düşmeyen enflasyon ve işsizlik olguları ve gerek bunların kendi aralarındaki gerekse ekonomik büyüme ile ilişkileri iktisat literatüründe geniş yer kaplamaktadır. Tablo 1’ de bu alanda yapılan çalışmalar arasından seçilen bazı çalışmaların kısa bir özeti sunulmuştur.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar(lar)	Başlık	Hedef	Veri ve Analiz Yöntemi	Bulgular
Barro (1995)	Enflasyon ve Ekonomik Büyüme	Enflasyonun ekonomik büyüme ve yatırım üzerindeki etkisini incelemek	-1960 – 1990 arası 100 ülke için. -Panel veri analizi	Enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz ve istatistiki olarak önemli bir etkisi vardır. Yatırım, enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini azalttığı ana kanaldır.
Çetintaş (2003)	Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme	Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak	-Zaman serisi: 1970-2004. Türkiye -Regresyon Analizi	Enflasyon ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde negatif bir ilişki ve dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında da pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Veni ve Choudhury (2007)	Enflasyon ve Büyüme İkilemi: Hindistan Ekonomisinin Ekonometrik Bir Analizi	Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki bağı araştırmak	-Zaman serisi: 1981-2004. Hindistan -Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri.	Enflasyon ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşme yoktur. Enflasyon ile ekonomik büyüme arasında nedensellik yoktur, bu da değişkenler arasında özerklik olduğu anlamına gelir.
Hepsağ (2009)	Türkiye’de Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi: Sınır Testi Yaklaşımı	Türkiye’de enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiyi ortaya koymak	-Zaman serisi: (2000:1-2007:3). Türkiye -ARDL Sınır Testi	Kısa dönemde enflasyon üzerinde işsizlik oranlarından ziyade geçmiş enflasyon oranlarının etkili olduğu; uzun dönemde ise bir değiş-tokuş ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Özdemir vd. (2012)	Türkiye Emek Piyasasında Belirlenmiş Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi	Türkiye’de İşsizlik, Asgari Ücret, Enflasyon ve GSYİH arasındaki ilişkiyi araştırmak	-Zaman serisi: 1978-2010. Türkiye -Eşbütünlük Analizi	Uzun dönemde asgari ücret ve enflasyondaki artışların işsizliği arttırdığı, milli gelir artışlarının ise işsizliği azalttığı tespit edilmiş.
Çondur ve Bölükbaş (2014)	Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme	Türkiye’de GSYİH, ÜFE ve Genç İşsizlik arasındaki ilişkiyi ortaya koymak	-Zaman serisi: (2000:1-2010:4). Türkiye -Nedensellik Analizi	ÜFE’den hem genç işsizliğe hem de GSYH’ye doğru; genç işsizlikten de GSYH’ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş.
Özçelik ve Uslu (2017)	Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Var Modeli ile Analizi: Türkiye Örneği (2007-2014)	2007-2014 dönemi ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon aylık verileri kullanılarak, değişkenler arasındaki ilişkiyi saptamak	-Zaman serisi: (2007: 01-2014:12) Türkiye -Var analizi (Eşbütünlük) -Nedensellik Analizi	İşsizlik ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu, fakat enflasyon ile diğer iki değişken arasında nedensellik anlamında bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynak: İlgili literatür dikkate alınarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

VERİ SETİ ve EKONOMETRİK ANALİZ

G7 (Almanya, İtalya, Fransa, Japonya, Kanada, Birleşik Krallık ve ABD) için enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada kullanılan veriler 1990-2017 arasındaki döneme ait yıllık verilerdir. Bu Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Enflasyon, işsizlik ekonomik büyüme değişkenleri yardımı ile oluşturan modelde bu değişkenler kısaca şu şekilde açıklanabilirler.

LNGDP: Gayri safi yurtiçi hasıla (geçerli ABD Doları)’nın logaritmik değeri

CPINFLTN: Enflasyon, tüketici fiyatları (yıllık %)

UNEMPLYMNT: İşsizlik, toplam (ILO tahmini olarak hesaplanan toplam işgücünün %)

Nedensellik analizi için Dumitrescu Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi kullanılmıştır. Bu testin uygulanabilmesi için değişkenlerin durağan hallerinin modele dahil edilmesi gerekmektedir. Değişkenlerin durağanlıkları için literatürde kullanılan iki grup birim kök testi yer almaktadır. 1. Grup ya da 1. Nesil olarak sınıflandırılan birim kök testleri yatay kesit bağımlılığını dikkate almayan testlerdir. Panel verilerinde yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmadığı durumlarda ise aslında durağan olan bir serinin birim köklü çıkması ya da tersi bir durumun olması mümkündür. Bu nedenle öncelikle serilerin yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir. Bunun için Breusch ve Pagan (1980) CD_{LM1}, Pesaran (2004) CD_{LM2}, Pesaran (2004) CD ve Pesaran vd. (2008) LM_{ADJ} testleri kullanılmıştır. Bu testlerin sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	LNGDP		CPINFLT		UNEMPLYMNT	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Breusch-Pagan LM	401.8413	0.0000*	93.23141	0.0000*	103.7925	0.0000*
Pesaran scaled LM	58.76509	0.0000*	11.14555	0.0000*	12.77516	0.0000*
Bias-corrected scaled LM	58.63048	0.0000*	11.01093	0.0000*	12.64054	0.0000*
Pesaran CD	19.60744	0.0000*	6.993855	0.0000*	1.847802	0.0646**

Not 1: H0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H1: Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Not 2: * ve ** sırası ile %1 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 2’de görüldüğü üzere her üç değişkende de kullanılan dört teste göre yatay kesit bağımlılığı vardır. Bu nedenle değişkenlerin durağanlık mertebelerinin tespit edilebilmesi adına yatay kesit bağımlılığını dikkate alan 2. Nesil birim kök testlerinden olan Pesaran (2007)’nin geliştirdiği genişletilmiş Dickey-Fuller (Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller (CADF)) panel birim kök testi uygulanmıştır. Test sonuçları her bir değişken için ayrı ayrı olmak üzere Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 3’te görüldüğü üzere ekonomik büyümeyi ifade eden LNGDP serisi gerek sabitli modelde gerekse sabitli ve trendli modelde düzeyde birim köklü iken 1. Farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Aynı şekilde Tablo 4’te görüldüğü üzere işsizliği ifade eden UNEMPLYMNT serisi gerek sabitli modelde gerekse sabitli ve trendli modelde düzeyde birim köklü iken 1. Farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Enflasyonu ifade eden CPINFLT serisi ise düzey değerlerinde durağan olarak görülmektedir. CADF test istatistiği Denklem (1) gösterilen şekilde hesaplanmaktadır.

$$\Delta x_{it} = z'_{it} + \rho_{it-1} + \sum_{j=1}^{ki} \phi_{ij} \Delta x_{it-j} + \alpha x_{it-1} + \sum_{j=1}^{ki} \eta_{ij} \Delta x_{it-j} + v_{it} \quad (1)$$

Burada \bar{x}_t , x_{it} ’nin yatay kesit ortalaması ve $\bar{x}_t = N^{-1} \sum_{j=0}^n x_{it}$ ’dir. Bu testin sıfır hipotezi “seri birim köklüdür”, alternatif hipotez ise “seri durağandır”.

Tablo 3: Ekonomik Büyüme Serisinin CADF Birim Kök Testi Sonucu

Değişken: LNGDP	CADF Birim Kök Testi							
	Sabitli				Sabitli + Trendli			
	Seviyede		1.Farkta		Seviyede		1.Farkta	
G7 Ülkeleri	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
Kanada	1	-3.057**	1	-3.516**	1	-3.071**	1	-3.524***
Fransa	1	-1.595	1	-4.046**	1	-2.212	1	-4.16**
Almanya	1	-1.024	1	-3.016***	1	-0.982	1	-3.578***
İtalya	1	-3.441***	1	-3.527**	1	-4.675*	1	-3.281
Japonya	1	-3.681***	1	-3.865**	1	-4.080**	1	-3.685**
ABD	1	-2.101	1	-3.131***	1	-2.118	1	-3.384
Birleşik Krallık	1	0.188	1	-2.191	1	-1.537	1	-2.349
CIPS (Panel Geneli) Test İstatistiği	-2.120		-3.327*		-2.668		-3.423*	
CADF Kritik Değerleri	% 1		-4.11		% 1		-4.67	
	% 5		-3.36		% 5		-3.87	
	% 10		-2.97		% 10		-3.49	
CIPS Kritik Değerleri	% 1		-2.57		% 1		-3.10	
	% 5		-2.33		% 5		-2.86	
	% 10		-2.21		% 10		-2.73	

Tablo 4: İşsizlik Serisinin CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken: UNEMPLYMNT	CADF Birim Kök Testi							
	Sabitli				Sabitli + Trendli			
	Seviyede		1.Farkta		Seviyede		1.Farkta	
G7 Ülkeleri	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
Kanada	2	-2.451	1	-2.998***	4	-1.285	1	-3.71***
Fransa	4	-1.834	1	-1.946	4	-1.911	1	-2.045
Almanya	3	-0.957	3	-1.558	3	-1.596	3	-2.562
İtalya	4	-1.527	1	-2.064	4	-3.84**	1	-2.069
Japonya	2	-1.571	1	-2.278	2	-1.564	1	-3.372
ABD	1	-2.025	1	-2.179	1	-1.793	1	-2.299
Birleşik Krallık	3	-2.246	2	-2.544	3	-0.636	2	-2.538
CIPS (Panel Geneli) Test İstatistiği	-1.802		-2.224*		-1.803		-2.656*	
CADF Kritik Değerleri	% 1		-4.11		% 1		-4.67	
	% 5		-3.36		% 5		-3.87	
	% 10		-2.97		% 10		-3.49	
CIPS Kritik Değerleri	% 1		-2.57		% 1		-3.10	
	% 5		-2.33		% 5		-2.86	
	% 10		-2.21		% 10		-2.73	

Tablo 5: Enflasyon Serisinin CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken: CPINFLT _N	CADF Birim Kök Testi			
	Sabitli		Sabitli + Trendli	
	Seviyede		Seviyede	
G7 Ülkeleri	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
Kanada	1	-3.637	1	-3.808
Fransa	1	-2.208	1	-2.048
Almanya	1	-4.666	1	-4.888
İtalya	1	-2.58	1	-3.88
Japonya	1	-2.614	1	-2.698
ABD	1	-2.506	1	-2.639
Birleşik Krallık	1	-2.859	1	-3.382
CIPS (Panel Geneli) Test İstatistiği	-3.010*		-3.335	
CADF Kritik Değerleri	%1	-4.11	%1	-4.67
	%5	-3.36	%5	-3.87
	%10	-2.97	%10	-3.49
CIPS Kritik Değerleri	%1	-2.57	%1	-3.10
	%5	-2.33	%5	-2.86
	%10	-2.21	%10	-2.73

Not: *, ** ve *** sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Değişkenlere ait serilerin durağanlık mertebelerinin belirlenmesi ve serilerin durağanlaştırılmasının ardından Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi uygulanmıştır. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testinde X ve Y, N sayıda birim için T dönem boyunca gözlemlenen iki durağan süreci ifade ettiğinde, t zamanında her bir birim için, Denklem (2) de ifade edilen modeli dikkate alır;

$$Y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma^k Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta^k X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

Burada K; optimum gecikme uzunluğudur. Testin boş hipotezi bütün yatay kesitlerde “X’ ten Y’ye doğru nedensellik ilişkisi yoktur” ve alternatif hipotezi “X’ ten Y’ye doğru nedensellik ilişkisi vardır” şeklindedir. Test sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Boş Hipotez	W İstatistiği	Z-bar İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
DUNEMPLYMNT DLNGDP' nin nedenseli değildir.	1.1994	0.1564	0.8757	İşsizlik \nRightarrow Ekonomik Büyüme
DLNGDP DUNEMPLYMNT' nin nedenseli değildir.	0.6660	-0.6834	0.4943	Ekonomik Büyüme \nRightarrow İşsizlik
CPINFLT N DLNGDP' nin nedenseli değildir.	5.7840	7.3754	0.0000*	Enflasyon \Rightarrow Ekonomik Büyüme
DLNGDP CPINFLT N' nin nedenseli değildir.	3.8206	4.2838	0.0000*	Ekonomik Büyüme \Rightarrow Enflasyon
CPINFLT N DUNEMPLYMNT' nin nedenseli değildir.	2.4884	2.1862	0.0288**	Enflasyon \Rightarrow İşsizlik
DUNEMPLYMNT CPINFLT N' nin nedenseli değildir.	1.6490	0.8645	0.3873	İşsizlik \nRightarrow Enflasyon

Not: * ve ** sırası ile %1 ve %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

SONUÇ

Yapılan ekonometrik analiz sonucunda G7 Ülkelerinde ilgili dönem için enflasyon ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ve enflasyondan işsizliğe doğru olmak üzere tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İşsizlik ile ekonomik büyüme arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak enflasyonun en büyük ekonomilerde dahi ekonomik büyümeyi ve dolayısı ile ülke refahını etkilediği söylenebilir. Bu anlamda enflasyonun istenilen aralıklarda tutulması, daha uzun yıllar boyunca gerek yöneticilerin gerekse ekonomik aktörlerin gündeminden düşmeyeceği söylenebilir

KAYNAKÇA

Akkuş, G.E. (2013). Phillips Eğrisi: Enflasyon-İşsizlik Değiş-Tokuşu Teorik Bir İnceleme. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 62 (2), 99-151.

Altay, B. vd. (2011). İşsizlik ve Enflasyon Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: G8 Ülkeleri Örneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (2), 1-26.

Barro, R. J. (1995). Inflation and Economic Growth. Bank of England Quarterly Bulletin, 35, 166-176.

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. The Review of Economic Studies, 47 (1), 239-253.

- Çetintaş, H. (2003). Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 28, 141-153.
- Çondur, F., Bölükbaş, M. (2014). Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. Amme İdaresi Dergisi, 47 (2), 77-93.
- Dumitrescu, E. I., Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels, Economic Modelling, 29 (4), 1450-1460.
- Friedman M. (1977). Inflation and Unemployment. The Journal of Political Economy, 85 (3), 451-472.
- Hepsağ, A. (2011). Türkiye'de Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi: Sınır Testi Yaklaşımı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 59 (1), 169-190.
- Özçelik, Ö., Uslu, N. (2017). Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Var Modeli ile Analizi: Türkiye Örneği (2007- 2014). EKEV Akademi Dergisi, 69, 31-51.
- Özdemir, A., vd. (2012). Türkiye Emek Piyasasında Belirlenmiş Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi. TİSK Akademi, 7 (14), 34-53.
- Pesaran, M.H., (2004). General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence In Panels. Cambridge Working Papers in Economics, No. 0435.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence. Journal of Applied Econometrics, 22 (2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross Section Independence. The Econometrics Journal, 11(1), 105-127.
- Veni L. K., Choudhury P. K. (2007). Inflation and Growth Dilemma: An Econometric Analysis of the Indian Economy. The IUP Journal of Financial Economics, 5 (1), 79-87.

SOSYO- EKONOMİK AÇIDAN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE MARDİN EKONOMİSİ

Prof. Dr. Ali Yılmaz Gündüz

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ÖZET

Mardin ili, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümü'nde yer almakta ve Suriye ile sınır komşudur. 2009 yılı verilerine göre nüfusu 737.852'dir. Mimari, etnografik, arkeolojik, tarihi ve görsel değerleri ile zamanın durduğu izlenimini veren Güneydoğunun şiirsel kentlerinden biridir. Mardin farklı dini inanışlar paralelinde, sanatsal açıdan da tarihi değeri olan camiler, türbeler, kiliseler, manastır ve benzeri dini eserler barındırmaktadır. Mardin, İpek Yolu güzergâhında olup, ilde beş han ve bir kervansaray mevcuttur. Mardin ismi hakkında değişik rivayetler vardır. Kelimenin Farsça, Yunanca, Arapça ve Süryanice olduğu söylenmektedir. Ekonomik yapısı tarım, çiftçilik, hayvancılık ve ticarete dayalıdır. 2001 yılına göre ildeki iktisadi faaliyetlerin %67'si tarım, çiftçilik ve hayvancılık alanlarında gerçekleşmiştir. Tarımdan sonra ilde en önemli sektörü devlet hizmetleri oluşturmaktadır. 2001 yılına göre ilde kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla 983 dolardır. İlde "Mardin Serbest Bölgesi" ve "Mardin Organize Sanayi Bölgesi" adlarında üretim ve sanayi bölgeleri bulunmaktadır. Bölgenin en önemli projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin tamamlanamaması nedeniyle tarım ürünlerine dayalı sanayi gelişmemiştir. Sanayinin toplam gelir içindeki payı %5,5'tir. İlde kültür turizmi, inanç turizmi imkânları olmasına karşın Mardin ekonomisinde önemli bir yere sahip değildir. Mardin'in şehir nüfusu oranı %57, kırsal nüfus oranı %43'tür. Nüfusu en yüksek ilçeler sırasıyla Kızıltepe, Merkez, Nusaybin ve Midyat'tır. Genç bir nüfus yapısına sahiptir. 2018 yılına göre 15 yaşın altındaki nüfusun oranı %24,8'dir.

Anahtar kelimeler: Mardin İli, Ekonomi, Kalkınma ve Turizm

MARDİN'S ECONOMY FROM PAST TO THE PRESENT WITH A SOCIO-ECONOMICAL POINT OF VIEW

ABSTRACT

The province of Mardin is located in the Tigris section of the Southeastern Anatolia Region and it is neighbor with Syria. According to the data of 2009, the population is 737,852. It is one of the poetic cities of the South East which gives the impression that time stands with its architectural, ethnographic, archeological, historical and visual values. In parallel with different religious beliefs, Mardin has mosques, tombs, churches, monasteries and similar religious works that have artistic value. Mardin is on the Silk Road route and there are five inns and a caravanserai in the province. There are various rumors about the name of Mardin. The word is said to be Persian, Greek, Arabic and Syriac. Its economic structure is based on agriculture, farming, animal husbandry and trade. According to the 2001, 67% of the economic activities in the province were occurred in agriculture, farming and animal husbandry. After agriculture, state services constitute the most important sector in the province. Compared to 2001, the gross domestic product per capita in the province is 983 dollars. There are production and industrial zones called "Mardin Free Zone" and "Mardin Organized Industrial Zone" in the province.

Since the Southeastern Anatolia Project, the most important project in the region, could not be completed, the industry based on agricultural products did not develop. The share of industry in total income is 5.5%. Although there are possibilities for cultural tourism and faith tourism in the province, Mardin does not have an important place in the economy. Mardin's urban population is 57% and rural population is 43%. The high population towns in Mardin are Kızıltepe ,Central, Nusaybin and Midyat respectively. Mardin has a young population structure. Compared to 2018, the proportion of the population under the age of 15 is 24.8%.

Keywords: Mardin Province, Economy, Development and Tourism

1-Giriş

Türkiye'de farklı ırkların birlikte yaşadıkları tek ildir. İlde bunların ırklar Kürtler, Hristiyan Süryaniler, Sünni Araplar, Türkler, Yezidi-Kürtler ve Ermenilerden ibarettir. Terör olaylarından kaynaklanarak zaman içinde Süryani ve Yezidi nüfusu göçler sebebiyle azalmıştır. Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta Mardin ve Midyat bölgesinden göç eden belli sayıda Süryani yaşamaktadır. Bölgede birçok Süryani Manastırı ve Kilisesi vardır: Deyrulzafarân Manastırı, Mor Gabriel, Mor Yakub ve Meryem ana Kilisesi. 1990 yılında Cizre, Silopi ve İdil ilçeleri Mardin'den ayrılarak yeni il olan Şırnak'a, Gercüş ilçesi ise Batman iline bağlanmıştır. Bu değişiklikler sonucu hem ilin nüfusu (yaklaşık 300 bine yakın) azalmış hem de ilin yüzölçümü %30 daralmıştır. Bundan dolayı da Şırnak'a bağlanan ilçeler nedeniyle Mardin'in Irak ile sınırı kalmamıştır.

Mardin'deki ilçe sayısı 10, belediye sayısı 31, köy sayısı 579'dur. Mardin (merkez), Dargeçit, Derik, Kızıltepe, Mazıdağı, Midyat, Nusaybin, Ömerli, Savur ve Yeşilli'dir. 2017 yılı "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi" sonuçlarına göre Mardin nüfusu 2016 yılında 796 bin 237 kişi iken 2017 yılında bu değer 13.482 kişi artışla 809 bin 719 olarak açıklanmıştır. Aşağıdaki tablo:1'de görüldüğü gibi

Tablo:1- 2017 yılı Mardin ve İlçelerinde Yaşayan Nüfus

Merkez ve İlçeler	Nüfus
Merkez İlçe	168.600
Kızıltepe	247.375
Midyat	110.548
Nusaybin	103.801
Derik	61.335
Mazıdağ	34.745
Dargeçit	27.308
Savur	26.779
Yeşilli	15.277
Ömerli	13.951
Toplam Nüfus	809.320

Kaynak: (2017), <http://www.nufusu.com/il/mardin-nufusu>

Yüzölçümü 8891 km² olan Mardin de kentte kadın nüfus 403 bin 399 iken 406 bin 320 de erkeklerden oluşmaktadır. 2018 yılında ise bu değer 829 bin 195 olmuştur. Bunun 417 bini erkek 412 bin 105'i de kadınlardır. Yüzölçümü 8858 km² olan Mardin ilinde km²'ye 94 kişi düşmektedir. Mardin de nüfus artış hızı, 2016 da % -0.4, 2017'de % 1.69 ve 2018'de de % 2.41 olmuştur. Türkiye nüfus artış hızı ise binde 12'dir. (<http://www.nufusu.com/il/mardin.nufusu>).

Şırnak il olmadan önce, Suriye sınırına komşu olan Mardin ili İpek Yolu üzerinde yer almakta ve Yukarı Mezopotamya'nın en eski şehirlerinden birisidir. Tarih boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Pek çok mimari, kültürel, etnik zenginlikleri, abbara (kemerli geçit) ve taş evleriyle özel bir dokuya sahiptir. Gümüşçülük, taş işletmeciliği, ahşap oymacılığı, bakırcılık, Midyat el nakışı, boyacılık, sedef işlemeciliği gibi el sanatlarının da Mardin de önemi büyüktür.

Turizm açısından, Deyrulzafaran Manastırı (5.yüzyıla ait bir Süryani manastırı), Ulu Cami, Mor Yakup Manastırı, Deyrulmur Manastırı (Mor Gabriel Manastırı) dır. Dünyanın yaşayan en eski Süryani Ortodoks Manastırısıdır. Diğer görülmeye değer yerleri ise Zinciriye Medresesi, Kasımiye Medresesi, Mardin Kalası, Kırklar Kilisesi, Bakırcılar Çarşısı, Artuklu Kervansarayı, Dara Antik Kenti, Sabancı Kent Müzesi ve Mardin Müzesi'dir.

2-Sosyo-Ekonomik Yönden Mardin

Mardin'de ekonomi tarıma dayalıdır: Tarım ise modern bir anlamda gelişmemiştir. Faal nüfusun %80'i tarımda istihdam edilmektedir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, pirinç, nohut, mercimek ve pamuktur. Sebzelere domates, salatalık, patlıcan, kavun ve karpuz yetiştirilmektedir. Üzüm üretiminde ise Türkiye'de yetiştirilen üzüm bölgelerinden dördüncüsü olduğu kayıtlara geçmiştir. Bölgede 17 çeşit üzümün yetiştirildiği ve her yıl yaklaşık 150 ton civarında üzümün Avrupa'ya (özellikle Fransa'ya) ihraç edildiği yine kayıtlardadır. Hayvancılık konusunda Mardin ekonomisi oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Tarımsal üretimin üçte birinin üzerinde bir katma değere sahiptir. Bölgede hayvancılıkla uğraşanların büyük bir çoğunluğu, o bölgede yaşayan ve devamlı yerleşim merkezi olmayan göçerler tarafından yapılmaktadır. Sanayi bakımından Mardin gelişmemiş bir bölgedir. Sanayi kuruluşları 15 civarında olup bunlar devlet desteği ile 1968 yılından sonra kurulan tesislerdir. Başlıca sanayi kuruluşları; Güneydoğu Anadolu Fosfatları Mazdağ İşletmesi, Mardin Yem Fabrikası, Çimento Fabrikası, Nusaybin Pamuk İpliği ve Dokuma Sanayi, Et Kombinasyonu, Kızıltepe İplik Fabrikası, Çırçır ve Pres Fabrikası ve Un Fabrikalarıdır. (www.coğrafya.gen.tr/tr/mardin/ekonomi.html).

Bölgede seracılık özendirilmeye çalışılmaktadır. Sosyal Yardım ve Dayanışma Vakfı tarafından 70 sera üreticilere verilmiştir. Yine bölgenin Habur ve Nusaybin sınır kapılarına yakın olması nedeniyle 750'ye yakın kamyon mazot taşımacılığı yapmaktadır. Bu da bölge için önemli bir gelir kaynağıdır. (www.mardinlife.com/midyat-ekonomi/durum-tarim ve hayvancılık-bilgi-143).

Mardin ili, istatistiki bölge birimleri sınıflandırması (İBBS) seviye ikiye göre TRC3'te (Dicle Bölgesi) yer almaktadır. TRC3 Bölgesinde yer alan iller Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt'tir. Mardin'in 1990 sonrası Türkiye ekonomisi gayri safi yurtiçi hasılasındaki (GSYİH) yerine bakıldığında yıllar itibariyle aritmetiksel olarak değerlerin yükselmesine rağmen Türkiye GSYİH'sindeki yerinin yıllar itibariyle değişmediği görülmektedir. Aşağıdaki Tablo:2'de görüldüğü gibi.

Tablo:2-Mardin'in Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasılasındaki Yeri (1991-2015)

Yıl	Mardin GSYİH (1987 fiyatlarıyla milyar TL)	Mardin GSYİH/ Türkiye GSYİH (%)
1991	374	0.4
1995	423	0.4
2000	500	0.4
2001	566	0.5
2005	620	0.4
2010	701	0.4
2011	780	0.4
2012	806	0.4
2013	860	0.4
2014	925	0.4

Kaynak: Ulusal Hesaplar, http://www.tuik.gov.tr/veriler.bilgi.do?mardin_eko_TUİK,2013d.mardinlife.

Mardin 5.ve 7.yüzyılda ticaretin en canlı olarak yapıldığı bir yerdi. 640'lı yıllarda Ergani bakır madeninin o dönem sanayi şehri olan Mardin, Diyarbakır ve Siirt'teki atölyelerde işlendiği bilinmektedir. Selçuklular döneminde (1084) dokuma sanayi hayli gelişmiş olan Mardin'de kaliteli pamuk üretilerek, bu pamuktan üretilen dokumaların iç ve dış ticarete pazarlandıkları ve şehrin ekonomisinin can damarı olduğu bilinen bir gerçektir. Artuklular döneminde de (1108-1406) sof (yün yapağı) ve pamuklu dokumaları ile bir önceki durumunu korumuştur. Özellikle Kala tül-İmra köyünde dokunan sof çok meşhurdur. 14.yüzyıldan sonra sofun ticari değeri azaldığı için söz konusu köy halkı bu kumaşı dokumaktan vazgeçerek börg (kadife, çuha ve hayvan postundan yapılan başlık, külah gibi baş giyecekler işlenmeye başlanmıştır.(Aydın,2007,12).

16.yüzyılda ise tapu defterlerinden elde edilen bilgilere göre Mardin'de darphane, tabakhane, (debbağhane), başhane, mumhane, buzhane, dokuma tezgahları gibi işyerlerinin olduğu bunların içinde de dokuma sanayine bağlı iş hacminin en geniş olarak boyahanelerin yer aldığı görülmektedir. Mardin'deki boyahanelerin yıllık geliri 1518'de 85.000, 1526'da 60.000, 1540'da Karadere köyündeki boyahane ile birlikte 113.000 akçeye ulaşmıştır. Aynı tarihlerde debbağların geliri de 8000 ile 13.000 akçe arasında değiştiği yazılmıştır. Meyhanenin geliri ise 1540'lı yıllarda 52.000 akçe idi. Yine 1540'lı yıllarda şehirde bir de silahhane vardı. Ancak ne var ki, Osmanlı Devletinin ilk yıllarında canlılığını koruyan Mardin, Devletin ekonomik olarak zayıflamasıyla birlikte Mardin ekonomisi de çöküntüye uğramıştır.(Aydın,2007,12).

19.yüzyılda Mardin meslek grupları açısından da zengin bir yapı sergilemektedir. Bunlar: Bezzazan (bezci-kumaşçı), Gönciyan (derici), Haffafan (ayakkabacı), Sipahiyan, Helvacıyan, Dekkak, Mutafan-muytaban, pine-duzen (dikici-eskici), attaran, kevkebcıyan (ayakkabacı çivicisi), mimaran, çırkcıyan, neccar (marangoz) ve çubukçu, sakatatçı, boğca gezduran (bohçacı), hamamcı ve berber, hekim, palancıyan, kahvecıyan, debbağın, kazzazan (ipekçi), nalbant, başbakkalları, demirci, çilingir, ekmekçi, keçeciyan, dinkçiyan (değirmenci), kürekçiyan, kavvaf (ayakkabacı) daha bu mesleklere eklenebilecek bir çok mesleklerin olduğu da bilinmektedir. Bunlar ise, dava vekili, dellal, düğmeci, dökücü, hancı, kuyumcu, hasırcı, saatçi, tenekeci, testi yapanlar gibi. 19 yüzyıl sonlarında Mardin sancağının başlıca en önemli sektörleri ise dokumacılık, deri işleme, çorap yapımı ve sabunculük olduğu bilinmektedir(<https://www.mynet.com./mardin/hakkında>). Günümüzde ise, İl nüfusunun yaklaşık %44'ü kırsal kesimde yaşayan Mardin'de tarım ağırlıklı bir sosyo-ekonomik yapı görülmektedir. Mardin, 1997 yılında Türkiye GSYİH içinde %0.46'lık bir paya sahiptir. İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre 66.sırada yer almaktadır(DPT, 1998, 94). 1999 yılında DİE verilerine göre ilde kişi başına GSYİS 1124 dolar iken bu değer 2001 yılında yaşanan krizle birlikte 983 dolara düşmüştür./DİE,2001, 365). Mardin, gayri safi yurtiçi hasılası içinde tarım sektörünün payı %32.3 iken devlet hizmetleri %21.4, ulaştırma ve haberleşme sektörü %21.2, ticaret ve turizm %12.5, sanayi sektörünün payı %5 ve inşaat sektörünün payıda %3.6'dır. Bu değerleri itibariyle geçmişteki değerler ile bugünkü değerler arasında bir gelişme olmadığı anlaşılmaktadır. Mardin İl'i sağlık sektörü yönünden de Türkiye ortalamasının altındadır. Mardin ili ilçeleriyle birlikte Sağlık Bakanlığı'na bağlı 11 hastane bulunmaktadır. Mardin şehir merkezinde Mardin Devlet Hastanesi, Mardin Kadın Doğum ve Çocuk Hastanesi ve Mardin Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi bulunmaktadır. Derik ilçesinde Derik Devlet Hastanesi, Dargeçit ilçesinde Dargeçit Devlet Hastanesi, Kızıltepe ilçesinde Kızıltepe Devlet Hastanesi, Mazıdağı ilçesinde Mazıdağı İlçe Hastanesi, Midyat ilçesinde Midyat Devlet Hastanesi, Nusaybin ilçesinde Nusaybin Devlet Hastanesi, Ömerli ilçesinde Ömerli İlçe Entegre Hastanesi, Savur ilçesinde Savur İlçe Entegre Hastanesi sağlık hizmeti sağlamaktadır. Özel kurum olarak da Mardin şehir merkezinde 1 hastane hizmet vermektedir.(Aydın,(2007)).

3-Mardin de Eğitim

Türkiye'de eğitim-öğretim genel olarak ilköğretim, orta öğretim ve yüksek öğretim olmak üzere üç basamaklıdır. İlköğretim 6-14 yaşlarındaki çocukların eğitim ve öğretimini kapsar. İlköğretimin amaç ve görevleri milli eğitimin genel amaçlarına, temel ilkelerine uygun olarak, gerekli temel bilgi, beceri, tutum ve alışkanlıkları kazandırmak, onu ahlak anlayışına uygun olarak yetiştirmek gayesi güder. Daha sonra bu gençleri ilgi ve kabiliyetleri yönünde yetiştirerek hayata ve yüksek öğrenime hazırlamaktır. Bu amaçla geçmişte Osmanlı Devletinde Sultan II. Mahmut döneminden beri ilköğretimin mecburi olmuş ve devlet okulları da parasız yapılmıştır. Osmanlılar zamanında kalan bu uygulama Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam etmektedir. Hatta okulların parasız olması kavramı 1924, 1961 ve 1982 anayasalarında da yer almıştır. Bu anayasal zorunluluğu yerine getirebilmek ve ülkede okur-yazar oranını arttırabilmek amacıyla Devlet, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren okullaşmaya öncelik tanımıştır.(Önsoy,1991;6). Bundan dolayı da Cumhuriyet ilk yıllarından itibaren okullaşma oranı hızlı bir şekilde artarak devam etmiştir ve bugün de etmektedir. Bundan dolayıdır ki

Türkiye de hem okullaşma oranı hem de okur yazarlık oranı hızlı bir şekilde yükselmiştir. 2000 öncesi yıllarda okur-yazarlık oranı %50'nin altında seyreden Mardin'de bugün oldukça yükselere çıkmıştır. İlde altı yaş ve üzeri nüfus içinde okuma yazma bilenlerin oranı erkeklerde % 93, kadınlarda % 79'dur. Ancak, İl'de eğitim kurumlarının idari ve teknik imkânlarının, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye geneline göre değerlendirildiğinde yeterli olmadığı görülmektedir. (<https://www.mardinlife.com/mardin-egitim-durumu-bilgi-40>).

Tablo:3-2013-2014 Eğitim-Öğretim Yılı İl Geneli Devlet ve Özel Okul Sayısı

Okul Türü	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı	Okullaşma oranı
Okul öncesi	36	485	11.051	578	27.72
İlkokul	627	3194	88.539	2763	100.00
Ortaokul	233	1001	79.857	3526	91.61
Ortaöğretim	89	1354	44.365	2427	58.47
Toplam	985	6034	223.812	9294	-

Kaynak: <https://www.mardinlife.com/mardin-egitim-durumu-bilgi-40>

Tablo:3'den de görüldüğü üzere 2013-2014 yılı itibariyle Mardin'deki okullaşma oranı İlkokulda, %100, Ortaokulda %91 ve Ortaöğretim düzeyinde de %59 düzeyinde seyretmektedir. Önümüzdeki zaman dilimi içinde Artuklu Üniversitesinin gelişmesine bağlı olarak bu değerler daha da artabilir. Mardin Artuklu Üniversitesi 2007 yılında kurulmuş olup, 2007-2008 döneminde eğitim- öğretime başlamıştır. Diyarbakır yolu üzerindedir. Mardin şehir merkezine yaklaşık 5 km mesafe de yer alan Artuklu Üniversitesinde 7 Fakülte bulunmaktadır. Bunlar:

- Edebiyat Fakültesi
- Mühendislik Mimarlık Fakültesi
- İslami İlimler Fakültesi
- Güzel Sanatlar Fakültesi
- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Turizm Fakültesi
- Sağlık Bilimleri Fakültesi
- Fen fakültesi

Üniversiteye bağlı 3 yüksekokul, 3 tane enstitüde ve 7 tanede meslek yüksekokulu vardır. Toplam öğretim sayısı itibariyle 22 profesör, 41 doçent, 297 yardımcı doçent ve 141 tanede araştırma görevlisi olmak üzere toplam 501 öğretim elemanı bulunmaktadır. 285 idari personel ve 11.000'e yakında öğrencisi bulunmaktadır.(<http://www.milliyet.com.tr/mau-de-11-bin-100-ogrenciye-egitim-verdi-mardin-yerelhaber-2851785/>)

4-Bölgesel Dengesizliği Gidermede Mardin'in Potansiyel Değerleri

Bölgesel dengesizliği gidermede Mardin'in potansiyel değerleri oldukça fazladır. Bunların başında tarım gelmektedir. Tarım yönünden Mardin, düz bir ovaya sahip, dağlar ve tarıma elverişsiz alanları oldukça azdır. Ancak, bölgede üretim eski usullerle yapıldığından verim düşüktür. Bu nedenle tarımda verimliliğin artırılabilmesi için kaliteli tohum, gübre, sulama, sağlıklı fidan kullanılmasının sağlanması, su ürünleri yetiştiriciliğinin geliştirilmesi, katma değeri yüksek meyve-sebze üretiminin artırılması ve pazarlama sisteminin iyileştirilmesi gerekmektedir. İkincisi, hayvancılık, Mardin de yerel ekonomiyi güçlendirmek amacıyla devlet tarafından verilen desteklerden Mardin oldukça iyi bir şekilde yararlanabilmiştir. Bu bağlamda iki yıl içinde 10 ilçede 2 bin 317 aileye tarım ve hayvancılık üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda aileler arıcılıktan küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığa, ipekböcekçiliğinden sebze ve meyve yetiştiriciliğine kadar birçok alanda destek verilmiştir. Verilen destekler organik tarım, kapama meyve bahçeleri, zeytin bahçeleri, hindi dağıtımı, ipek böceği dağıtımı, arı kovanı dağıtımı, ahır ve barınak yapımı, sulama kanalı yapımı, küçük ve büyükbaş hayvan dağıtımı yapılmıştır.

Üçüncüsü sanayi sektörü, GAP kapsamındaki illerde enerji ve sulama yatırımları projenin odağı olmakla birlikte, bölgenin tarım, sanayi, eğitim, sağlık ve turizm gibi alanlarda gelişmesinin sağlanması, ulaştırılması gereken hedefler arasına alınmıştır. Bu kapsamda tarıma dayalı ve yörede bulunan hammaddeleri işlemeye yönelik sanayi dallarına ağırlık vererek imalat sanayinin geliştirilmesine çalışılmalıdır. (TMMOB,2005,25).

Dördüncüsü ve aynı zamanda en önemlisi turizm sektörüdür. Mardin tarihi ve kültürel yapısı ile UNESCO'nun 'Dünya Mirası Kenti Listesine' alınmıştır. Mardin tarihi camileri, hanları, hamamları ve manastırları ile ünlüdür. Bunlardan bazıları şöyledir:

a)- İnanç Turizmi yönünden camileri ve manastırları hem Türkiye'de hem de dünyada oldukça tanınmıştır. Tanınan bu camiler ve Manastırlar aşağıdaki gibidir:

Camii ve medreseler:

Latifiye Camii
Melik Mahmut (Savurkapı) Camii
Eminüddin Medresesi
Harzem Medresesi
Hatuniye Medresesi
Sultan İsa Medresesi (Zinciriye Medresesi)
Sultan Kasım Medresesi ve Kümbeti
Şehidiye Medresesi
Ulu Camii
Zairi Camii
Zeynel Abidin Cami
Koçhisar Camii (Kızıltepe Ulu Camii)

Manastırlar ve kiliseler:

Mor Behnam Kilisesi (Kırklar), Mardin şehrinde dir.
Meryemana Kilisesi, Mardin şehrinde dir.
Mor Yusuf Kilisesi (Sürp Hovsep), Mardin şehrinde dir.
Mor Efrem Manastırı , Mardin kent merkezindedir.
Mor Petrus - Mor Paulus Kilisesi , Mardin kent merkezindedir.
Mort Şmuni Kilisesi , Mardin kent merkezindedir.
Sürp Kevork Kilisesi , Mardin kent merkezindedir.
Mor Hürmüzd Keldani Kilisesi , Mardin kent merkezindedir.
Mor Mihael Manastırı , Mardin kent merkezinin güneybatısındadır.

Deyrulzafarân Manastırı, şehir merkezine 5 km. mesafededir. Milattan önceki dönemlere ait bölümleri olmakla birlikte, dördüncü yüzyılın sonlarında yapıldı. Geçmişte farklı isimlerle, 15. yy'dan günümüze ise Zafaran olarak bilinen manastır 1293-1932 yılları arasında Süryani Patriklik merkezlerinden biriydi.

Deyrulumur Manastırı, Midyat ilçesi, Yayvantepe köyü yakınlarındadır. 397 yılında yapılan manastır, tarih boyunca dört farklı isimle anıldı. 615 yılından 1049 yılına kadar Turabidin Metropolitlik merkezi olan manastır, bu sıfatını 1915 yılına kadar korudu.

Mor Yakup Manastırı, Nusaybin ilçesi merkezindedir.
Meryemana Manastırı, Midyat, Mardin ilçesinin Anıtlı köyündedir.
Mor Dımet Manastırı, Savur ilçesinin Dereiçi köyündedir.

b)- Kültür turizmi yönünden: Kaleler, çarşılar, hanlar, hamamlar ve ören yerleriyle ünlüdür.

c)-Mağara turizmi yönünden Mardin;

Mardin Gizzelin Mağarası, Midyat Linveyri Şifa Mağarası,,Mardin Sakalın ve Fireye, Midyat Kefilsannur, Midyat Şenköy Kefilmelep, Kefil Mardin, Midyat Hapisnas, Midyat Tınat, Savur Kılıt, Kızıltepe Hanikave Salah, Nuseybin Hessin Meryem ve Sercahan, Mazıdağı Gümüşyuva ve Avrihan, Derik Derinsu, Dırkıp, Horamiye Marağaları bulunmaktadır(<http://www.google.com./search? Q=mardinde+mağaralar>).

d)- Kamp yerleri ise Beyazsu, Karasu, Bakırkırı, Gurs Şelaleleri ünlüleridir.

El sanatları: Telkârî, Taş İşlemeciliği, Bakırcılık, Ahşap Oymacılığı, Semercilik, Bitkisel Sabunculuk, Ev Şarapçılığı oldukça ünlüdür.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Gerek stratejik konumu gerekse ticari zenginliği açısından Mardin, Ön Asya coğrafyası içinde önemli bir merkezdir. Hristiyanlık açısından çok önemli bir merkez olan Mardin’de, çeşitli dönemlerin eserleri, benzer yapı geleneğini yansıtarak belirli bir mimari bütünlük içinde günümüze kadar ulaşmıştır. Hem camiileri hem de kiliseleriyle dünyaca tanınan bir bölgedir. Yüzölçümü 8891 kilometrekare olan Mardin, kuzeyinde uzanan Güneydoğu Toroslar ile güneyindeki Arabistan platformunun kesiştiği alanda yer almaktadır. İl toprakların büyük bir bölümünü "Mardin-Midyat Eşiği" denilen alan kaplar. 2017 Yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’ne göre Mardin’in nüfusu 809.719’dir. Merkez ilçenin yansıra Dargeçit,

Derik, Kızıltepe, Mazıdağı, Midyat, Nusaybin, Ömerli, Savur, Yeşilli Mardin’in ilçeleridir. GAP’ın tamamlanmasıyla birlikte Mardin’de sulanacak 100 bin hektar alan sayesinde üretilecek pamuk, Organize Sanayi Bölgesi’ndeki işletmelerde değerlendirilecektir. Ayrıca; unlu mamuller üretimi ile meyve işleme ve tohum üretiminin yansıra Mardin, yetiştirdiği üzümünü de sınai bazda değerlendirecektir. Bölge’deki tarımın gerek duyduğu fosfatlı gübrenin bir bölümü, ildeki gübre fabrikalarıyla sağlanacaktır.

Mardin’de iki OSB ve 1 adet KSS, Kızıltepe ve Nusaybin ilçelerinde birer KSS mevcuttur. Her türlü potansiyel kaynak açısından zengin olan Mardin, 2007 yılında kurulan ve eğitim-öğretime başlayan Mardin Artuklu Üniversitesi ile daha da gelişecektir. Kalkınmanın yolu eğitimden geçmektedir.

Bu nedenle bölgede Okul yaptırma kampanyası genişletilerek daha fazla vatandaşın katılımı sağlanmalı, üniversite önündeki yığılmaları önlemek amacıyla mesleki ve teknik eğitime ağırlık verilmeli, üniversiteye devam edemeyen lise mezunlarını hazırlayacak yaygın mesleki eğitim geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Aydın, Abdurrauf,(2007), Mardin İlinin İktisadi ve Sosyal Açısından Gelişimi (1950-2000), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

DPT, (2018), Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara

DİE, (2001), Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara

TMMOB,(2005), GAP ve Sanayi Kongresi, 23-25 Eylül, Diyarbakır

Önsoy, Rıfat (1991), ‘Cumhuriyetten Bugüne İlk ve Ortaöğretimimiz ve Bazı Meseleler’’, Hacettepe Üni., Eğitim Fak.Dergisi,Sayı:6

<http://www.google.com./search? Q=mardinde+mağaralar>

www.coğrafya.gen.tr/tr/mardin/ekonomi.html

[www.mardinlife.com/midyat-ekonomi/durum-tarım ve hayvancılık-bilgi-143](http://www.mardinlife.com/midyat-ekonomi/durum-tarım-ve-hayvancılık-bilgi-143)

TÜİK, 2013d Ulusal Hesaplar, [http://www.tuik.gov.tr/veriler.bilgi.do?](http://www.tuik.gov.tr/veriler.bilgi.do?mardin-eko.mardinlife),mardin eko.mardinlife.

<https://www.mynet.com./mardin/hakkında>

.(<http://www.nufusu.com/il/mardin.nufusu>).

<http://www.milliyet.com.tr/mau-de-11-bin-100-ogrenciye-egitim-verdi-mardin-yerelhaber-2851785/>

KATILIMCI TASARIM BAĞLAMINDA ANITKABİR MEZAR MİMARİSİ

Araş. Gör. Merve BULDAÇ
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Ruşen YAMAÇLI
Eskişehir Teknik Üniversitesi

Özet

Katılım olgusu bir şeyin parçası olma, somut ya da soyut bir durumla bir arda olma halini ifade etmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için de katılımcı olarak katılımı bulunulacak bir durumun/ortamın olması gerekmektedir. Bu eylem her alanda kendisini gösterse de özellikle tasarım disiplininde sıklıkla görmek mümkündür.

Bugünün tasarım anlayışında “Katılımcı Tasarım” kavramı sıkça kullanılmakta ve önem taşımaktadır. Bu kavram, tüm paydaşların tasarım sürecinde yer aldığı yaklaşım olarak tanımlanabilir. Katılımcılık anlayışı, aynı ya da farklı pek çok disiplinden paydaşın bir araya gelerek fikirlerini tasarımlarına yansıtılabildikleri ortamların sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Bir mesleğe/disipline mensup profesyonel paydaşlar dışında tasarımdan doğrudan etkilenecek topluluğun tüm üyeleri de bilgilendirme, danışma, dâhil olma (fikir ve uygulama aşamaları), işbirliği ya da yetkilendirilme gibi süreçlerle projeyi etkileyebilme yeteneğine sahip meşru paydaşlar olarak kabul edilmektedirler. Dolayısıyla katılımcılar farklı tasarım süreçlerine dâhil olarak, çeşitli proje örneklerinin çıkmasına olanak tanımaktadırlar. Bu eylemin gerçekleştirildiği en önemli platformlardan bir tanesi de mimari proje yarışmalarıdır. Bu yarışmalar, tasarım ölçütleri göz önünde bulundurularak yarışmaya gelen tüm tasarım alternatiflerinin incelenerek aralarından en doğru çözümü getirmiş olan projenin seçilmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Bu yarışmalar proje üretme noktasında önemli yöntemler arasında sayılmaktadır. Özellikle kamu yapıları için uygulanan en sağlıklı yöntemler arasında gösterilebilir. Türkiye özelinde bugünün yaygın “Katılımcı Tasarım” anlayışını modern mimari tarihinde 1940’lı yıllarda görmek mümkündür. 1941 yılında açılan bir mimari proje yarışması sonucu yapılan “Anıtkabir Mezar Mimarisi”, katılımcı tasarım anlayışına verilebilecek en önemli örnekler arasında gösterilebilir. Türk milleti için önemli bir kimliğe sahip Anıtkabir mezar mimarisi için açılan yarışmaya Türk mimarlarla birlikte Almanya İtalya, İsviçre, Fransa, Çekoslovakya gibi birçok ülkeden Avrupalı mimarlar da katılım sağlamışlardır. Uluslararası özellik taşıyan bu proje yarışmasıyla Anıtkabir, hem mezar mimarisi açısından hem de katılımcı tasarım anlayışıyla geçirmiş olduğu fikir ve uygulama süreçleri açısından önemli anıt mezar mimarisi örneklerinden bir tanesidir. Bu çalışma kapsamında örneklem alanını oluşturan “Anıtkabir” anıt mezarının, günümüzde de oldukça yaygın olarak kullanılan “Katılımcı Tasarım” bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanarak, yarışma sonrası geçirmiş olduğu uygulama süreci kapsamında mimarisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Katılım, Katılımcı, Mimari Proje Yarışması, Tasarım, Mezar Mimarisi, Anıtkabir.

THE CONTEXT OF PARTICIPATE DESIGN ANITKABİR BURIAL ARCHITECTURE

Abstract

The phenomenon of participation refers to the state of being part of something, being in a concrete or abstract situation. In order to do this, there must be a situation/environment to participate as a participant. Although this action manifests itself in every field, it is often seen especially in the discipline of design.

In today's design approach, the concept of "Participatory Design" is frequently used and is important. This concept can be defined as the approach in which all stakeholders are involved in the design process. Participation understanding plays an important role in providing environments where stakeholders from same or different disciplines can come together and reflect their ideas to their designs. Apart from the professional stakeholders of a profession/discipline, all members of the community directly affected by the design are considered legitimate stakeholders capable of influencing the project through processes such as information, consultation, involvement (idea and implementation stages), cooperation or empowerment. Therefore, participants are involved in different design processes and allowing various project examples to emerge. One of the most important platforms in which this action took place is architectural project competitions. These competitions play an important role in the selection of the project which has brought the right solution among them by examining all the design alternatives that come to the competition considering the design criteria. These competitions are counted among the important methods in project production. It can be considered among the healthiest methods applied especially for public buildings.

Turkey in particular, the history of modern architecture prevalent in today's "Participatory Design" approach can be seen in the 1940s. The Mausoleum of Anıtkabir, which was held as a result of an architectural project competition opened in 1941, can be given as one of the most important examples of participatory design. European architects from many countries such as Germany Italy, Switzerland, France, Czechoslovakia also participated in the competition for the tomb architecture of Anıtkabir which has an important identity for the Turkish nation. With this international project competition, Anıtkabir is one of the most important examples of monumental tomb architecture both in terms of tomb architecture and participatory design. The aim of this study is to evaluate the "Anıtkabir" from the perspective of Participatory Design, and the architectural process after the competition will be emphasized.

Keywords: Participation, Participant, Architectural Project Competition, Design, Tomb Architecture, Anıtkabir.

1. TASARIM DİSİPLİNİNDE "KATILIMCI TASARIM KAVRAMI"

Katılım olgusu, bireyin çevresi ile kurduğu ilişkilerden dolayı kendiliğinden gelişen, basit davranışlardan daha kapsamlı davranışlara kadar çeşitli boyutlarda gözlenebilmektedir. Ayrıca bir süreç ya da bir durum içinde isteyerek ve eyleme geçerek bir işi üstlenme ya da bir olayda etkin olma durumu şeklinde de tanımlanabilir. Dolayısıyla katılım olgusu basit bir davranıştan kent ölçeğine kadar genişleyebilen çok boyutlu bir durum olma halini ifade etmektedir.

Baheshti'ye göre (1985) çok yönlü birlikte düşünme ve üretme pratiği olarak değerlendirilen katılım kavramının fikrîsel çıkış noktası, Yunan Uygarlığındaki halk forumlarına kadar uzanmaktadır (Baba, 2010, s. 22). Hansen ve Prospero (2005, s. 617) ise katılım kavramının 1700'li yılların başlarına kadar tarihlenebileceğini; o dönemde katılımın özellikle yerel düzeylerde ve yerel sorunlara ilişkin olarak vatandaş katkısı sağlamak amacıyla gündeme geldiğini belirtmektedirler. Katılımcı tasarım kapsamında tasarım süreci farklı tasarım disiplinlerinin bir araya gelerek işbirliği içerisinde demokratik bir yöntemle devam ettiği bir süreçtir. Mimarlığın sadece demokrasi için bir çatı değil, aynı zamanda demokrasiyle iç içe geçebilen bir temsil aracı olduğunu unutulmamalıdır (Erdal, 2015, s. 63). Katılımcı yaklaşımlar, mekânların oluşmasında toplum-tasarım ilişkisinin güçlenmesi için bir köprü görevi görmektedirler. Kentlileri tasarım sürecine dâhil etmeyi amaçlayan bu yaklaşımlar ve uygulamalar, değişen dünya düzeni ile farklı boyutlar kazanmıştır (Baba, 2010, s. 21). Tasarlanan her mekân kullanıcı gereksinimine göre en küçük mekânsal birimden, kent ölçeğine kadar zamana bağlı olarak değişime uğramaktadır. Burada tasarımcıya düşen en önemli görevlerden biri kullanıcı için değişen yaşam standartlarına bağlı kalarak en doğru mekânları yaratabilmektir. Dolayısıyla tasarım olgusunu tek başına düşünülmemelidir. İçerisinde farklı disiplinleri barındıran karmaşık ancak sonuç üründe bütüncül bir tavır sergileyen bir olgu olarak tanımlanabilir.

Tasarım sürecinde yer alma, kullanıcı katılımı, katılımcı tasarım gibi söylemler 1960'lı ve 1970'li yıllarda Paul Davidoff'un farkındalık, güçlendirme, destek gibi kavramları ortaya atmasıyla gündeme gelmiş olan söylemlerdir. Bu söylemlerden yola çıkarak Amerika ve İngiltere'de "community design centers" adı altından tasarım merkezleri kurularak pek çok disiplininin karar süreçlerinde yer alabilmesine olanak tanımıştır (Sanoff, 2008, s. 58). 1970'li yıllarda İskandinav ülkelerinde de kullanıcı ile birlikte hareket ederek kolektif düşüncelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. İskandinavya'da mekânı kullanılacak olan bireyler ve tasarım sürecine dâhil olacak diğer disiplinler arasında aktif bir kolektif çalışmayla yaşanan/kullanılan mekânların durumunun geliştirilmesine yardımcı olma durumunu vurgulamaktaydı (URL1)

Sanoff (Winograd, 1996; Spinuzzi, 2005'den aktaran, 2008), katılımcı tasarım anlayışının Kuzey Avrupa'da, 1970'li yıllarda Norveçte bilgisayar uzmanları, sendika liderleri ve metal ve demir işçileri birliğinin çalışma alanları üzerinde bilgisayar sisteminin daha etkili hale gelmesine olanak tanımak için verdikleri uğraşlarla ortaya çıktığını söylemektedir. Sanoff'a göre katılımcı tasarım, insanlar için ortamların yönetimi ve oluşumu için bir kuvvet olarak tanımlanabilen bir tutumdur. Demokratik teori her zaman karar alma süreçlerinde vatandaş katılımını vurgulamaktadır. Katılımcı demokrasi, toplumun her sektörü içerisinde kolektif kararların fazlaca yer aldığı bir yöntemdir. Dolayısıyla bireyler katılım becerilerini öğrenerek tüm kararlara daha etkili bir şekilde katılım sağlayabilmektedirler (2008). 70'li yıllarda kendisini gösteren katılımcı tasarım anlayışı 80'li ve 90'lı yıllarla birlikte tasarımda karar süreçlerinde halkın doğrudan dâhil edilmesi fikrinin yoğunlaştığı görülmektedir (URL 2). Davidoff'un ortaya attığı söylemler ve düşünceler ışığında "birlikte hareket etme" düşüncesinin geliştiği görülmektedir. Katılımcı tasarım, tasarım pratiğinin formu ve ulusal ya da uluslararası halkla birlikte çalışarak yaşanabilir ve arzu edilen statükoyu göz önünde bulundurmayı önermekte ve pek çok kişi kendilerini ilgilendiren her eylemde her yönüyle

karar verme sürecinde söz sahibi olmasını talep etmektedir (Robertson ve Simonsen, 2012, s. 1). Dolayısıyla, “katılımcı tasarım” olgusu herkese açık, içerisinde farklı disiplinlerden mesleklere sahip bireylerden halka kadar geniş bir yelpazenin yer aldığı, daha demokratik bir ortamda birçok bireysel kültürün ve fikrin bir araya geldiği önemli bir oluşum olduğu görülmektedir.

Katılımcı tasarım modelinin günümüz mimarlık ortamında uygulanabilmesi, farklı kitlelere ulaşabilmesi ve katılımcı tasarım süreçlerinin çeşitli proje ve ölçeklerde oluşturulabilmesinin yollarından birisi de mimarlık ortamında disiplinler arası çalışma, kolektif bilinç ve fikir oluşturma ortamının sağlanması adına elverişli platformlardan biri olan mimari proje yarışmalarıdır (URL 3). Ele alınan projelerde sadece üslup olarak değil, aynı zamanda işlevsel ve sembolik olarak da halk-seçilen/temsilci veya halk/devlet arasındaki ilişkinin de yorumlandığı mekânlar önem arz etmektedirler (Erdal, 2015). Yukarıda bahsedilenler ışığında, çalışmanın konusu olan Anıtkabir Mezar Mimarisini, katılımcı tasarım bağlamında önemli bir mimarlık eylemi olarak tanımlamak doğru bir yaklaşımdır. Ancak burada önemli olan “participatory design” olarak isimlendirilen ve 1960’lı ve 1970’li yıllarda kendisini göstererek günümüzde de sıkça kullanılan “katılımcı tasarım” anlayışının 1941 yılında Anıtkabir Mezar Mimarisinde kullanılmasıdır.

Atatürk’ü öldükten sonra da yaşatabilmek ve hem Atatürk hem de Türkiye için önemli bir kimlik ve sembol oluşturmak üzere bir anıt mezar yapma fikri ön plana çıkmıştır. Ancak bu süreçte anıt mezar yapma fikrini geliştirmek ve projelendirmek noktasında bir mimar belirlenmemiştir. Bu süreçte ki en önemli nokta, bu eylemin belirlenmiş bir kişi ya da kişiler tarafından değil, işin bir mimari proje yarışması sonucunda birinci gelen projeye ve sahibine verilmiş olmasıdır. 1941 yılında ilk önce sadece yurtdışında tanınmış önemli mimarlara açık olan mimari proje yarışması daha sonra hem yerli hem de yabancı mimarların grup olarak ya da tek başına katılımına açık bir yarışma haline getirilmiştir. Nasıl bir mekân yaratılabilmesi noktasında mimarların kendi perspektiflerinden baktığı birçok farklı proje ortaya çıkmıştır. Katılımcı tasarım olgusu açısından önemli bir yarışma olduğu söylenebilir. Her katılımcının kendi bireysel kültürleriyle birlikte Anıtkabir mimarisinin taşıması gereken hususları birleştirerek kendilerini ifade edebildikleri bir ortam yaratılmıştır. Katılımcı tasarım anlayışının 1940’lı yıllarda Anıtkabir Mezar Mimarisinde kullanılması, 60’lı yıllarda ortaya çıktığı düşünülen bu olgunun daha da geçmişe dayandığını göstermesi açısından önemli bir gelişme olarak görülebilir.

2. MEZARLIK MİMARİSİ

Ölüm, pek çok kültürde kabul edildiği şekliyle bir son değil sonun başlangıcı olarak yorumlanmaktadır. İnsanın maddi varlığını ve fiziksel var olma halinin sona erip, manevi varlığının yeni bir yaşama başlaması olması anlamına gelmektedir. Mezarlar ise bu manevi yaşamın birer simgesi durumundadırlar (URL 4). “Mezar” kavramı, ölünün gömülü olduğu yer, kabir, sin, makber, gömüt anlamına gelirken; “Mezarlık” kavramı ise mezarların bulunduğu yer, kabristan, gömütlük¹ anlamına gelmektedir. Mezarlık alanları;

- Açık Mezarlar
- Anıt Mezarlar

¹ <http://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12.07.2019

- Şehitlikler
- Türbeler
- Hazireler
- Krematoryumlar şeklinde sınıflandırılmaktadırlar (Özarlan, 2007, s. 54).

Mezarlık boyutları, mezarlık arası mesafeler, ulaşım koordinasyonları ve mezar tasları mezarlık alanlarının tasarımında yönlendirici özellik taşımaktadırlar. Planlanma süreci şu şekilde gerçekleşmektedir;

Tablo 2.1. *Mezarlıkların Planlanma Süreci*, Cömertler (2001)'den aktaran Karaoğlu (2007, s. 45).

Hedeflerin belirlenmesi
Gelecekte oluşabilmesi muhtemel ölüm durumunun projeksiyonun yapılması
Alanın standartlarının belirlenmesi ve gereksinim duyulan alanın hesap edilmesi
Alternatif mezarlık alanlarının önerilmesi
Seçilen mezarlık alanlarının tasarım projelerinin hazırlanması
Tasarım projelerinin uygulamalarının yapılması

Tasarım Kriterleri ise,

Tablo 2.2. *Mezarlık Tasarım Kriterleri*, (URL 4)

Yer Seçimi	Yapısal Tasarım	Bitkisel Tasarım
Toprak yapısı	Girişler	Mezarlık genelinde bitkilendirme
Jeolojik yapı	Yönetim binası	
Yer altı su seviyesi	Otopark	
Eğim durumu	Çevresel sınırlama	
Mezarlığa ulaşım	Mezarlık içi yol ağı	
	Donatı elemanları	

şeklinde sınıflandırılmaktadır. Anıtkabir mezarlık alanlarından “anıt mezarlar” sınıfına girmektedir. Anıt mezar, ölünün gömüldüğü alanı da kapsayan ya da ölülerin gömüldüğü

odalardan oluşan harici bir yapı olarak nitelendirilmektedir. Zamanla anıt mezarlar, önemli kişilerin ya da liderlerin mezarlarının bulunduğu büyük ve etkileyici binalar haline gelmişlerdir. 1942 yılında sonuçlanan “Anıtkabir Uluslararası Mimari Proje Yarışması”nın birincisi Emin Onat ve Orhan Arda olmuşlardır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın ve inkılaplarının önderi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün mezarının yer aldığı Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli anıt mezarı olan “Anıtkabir” Ankara Anıttepe'de (eski adıyla Rasattepe) konumlanmıştır. Ayrıca dördüncü cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve İsmet İnönü'nün kabri de Anıtkabir'de yer almaktadır (URL 5) .

3. KATILIMCI TASARIM BAKIŞ AÇISIYLA ANITKABİR MEZAR MİMARİSİ KİMLİĞİ

3.1. Anıtkabir'in Yer Seçimi ve Yarışma Projesi

Her yıl milyonlarca yerli ve yabancı ziyaretçinin geldiği Anıtkabir, Türkiye'nin en bilinen ulusal anıtlarından biridir. Anıtkabir, Atatürk'ün mimari temsillerinden biri olarak görülmektedir. Atatürk bu temsili kendisi yaratmamış, ölümünden sonra geride bıraktığı kişiler tarafından meydana getirilmiştir. Anıtlar, fiziksel ve yapısal çevre yoluyla bir kolektif kimlik oluşturma araçlarıdır (Wilson, 2013, s, 34). Manevi olanı somutlaştırmak anlamına gelmektedir. Buradan çıkışla Atatürk'ün naaşı için hazırlanan beş mimari yapı ve bunlar arasında meydana gelen nakil törenleri Türkiye'nin ulusal kimlik ve ulusal hafıza inşasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Tablo 3.1. Atatürk'ün naaşının nakli için kullanılan mezar mimarileri. Wilson (2013, s.43-92)

Beş mezar mimarisi	Tarih	Özellikleri
	10 Kasım 1938	Dolmabahçe Sarayı Atatürk'ün yatak odası. Atatürk'ün mezar mimarisi başlangıcı olarak gösterilmektedir.
	16 ve 19 Kasım 1938 tarihleri arası	Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu Katakalk ² ideal boyutlarda yapılmıştır; Atatürk'ün Türk bayrağına sarılı tabutu yerden bir basamak yüksekliği kadar yüksekte taşıyan bir platform olarak tasarlanmıştır.

² Önünden geçilerek kendisine saygı gösterilmek istenen ölünün tabutunun konulması için yapılmış yüksek yer

20 Kasım
1938

Bruno Taut'un, Meclis binası önünde 1,5m x 1,5m boyutunda tasarladığı katafalk yalın ancak görkemli olması açısından önem taşımaktadır.

21 Kasım
1938

Ankara Etnografya Müzesi'ndeki lahit Atatürk'ün mezar yeri olarak 15 yıl hizmet görmüştür.

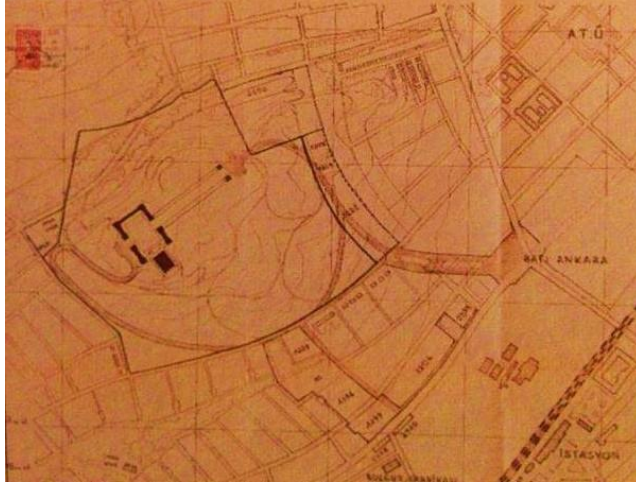

15 Kasım
1953

Anıtkabir, Atatürk'ün cenazesinin taşındığı son ve daimi anıt olma özelliği taşımaktadır.

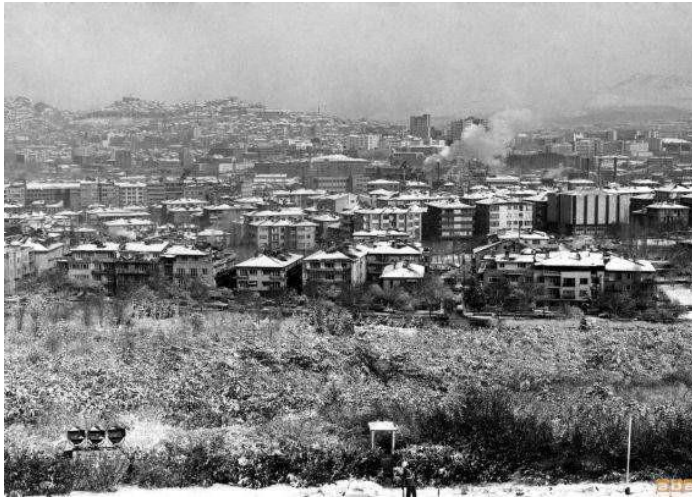
Tablo 3.1'de de yer aldığı gibi Dolmabahçe Sarayıyla başlayarak cenazenin beş farklı yerde ziyaretçilere açık olduğu görülmektedir. Her bir mezar mimarisi ulusal kimlik ve belleği açısından farklı özelliklere sahip olması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte de başkent olma sürecinde yaşanan kararsızlıklar gibi, Atatürk'ün naaşının son olarak nerede bulunması gerektiği konusunda da yaşandığı görülmektedir. Nihai karar olarak cenazenin İstanbul değil de Ankara'da yapılması kararına varılmıştır. Bu kararda ki en önemli etken ise yeni başkentin dini olmayan bir yapıya sahip olmaması, laik ve demokratik bir Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil ediyor olması gösterilebilir (Wilson, 2013, s. 63). Dolayısıyla Atatürk'ün naaşı, Dolmabahçe Sarayından sonra Ankara'ya nakledilmiştir.

Atatürk'ün ölümünün ardından bir anıt mezar yapılması gündeme gelmiş ve bu mezar için yer arayışına gidilmiştir. Özel bir komisyon önderliğinde sekiz yer önerisi ortaya çıkarılmış ve bu alternatifler üzerinde tartışılmıştır. Çankaya, üzerinde en çok durulan yerlerden birisidir. Atatürk'ün burayı çok sevdiği düşüncesiyle Çankaya bir öneri olarak sunulmuştur. Ancak mühendis Mithat Aydın önerilerin hiç birini uygun bulmamış ve Ankara'yı dolaşarak incelemeye başlamıştır (Batur, 1998). İncelemeleri sonucunda birkaç küçük yapının bulunduğu bir tepe bulmuştur. Bu yapılar rasat (meteoroloji) istasyonu olarak kullanılmaktaydı. Rasattepe bugünkü adıyla Anıttepe, şehirden uzak, sessiz, sakin ve Ankara'nın her yerinden görülebilen, tören ve ziyaretlere elverişli bir yer olması açısından öneriler arasında en uygun yerlerden biri olarak görülmekteydi. Rasattepe konumu itibarıyla, bugün ve gelecekteki Ankara'nın genel görünüşüne göre, "bir ucu Dikmen'de öteki ucu

Etlik’te olan bir hilalin tam ortasında bir yıldız gibi ve Ankara bu hilalin gövdesidir”³ şeklinde yorumlanmaktadır.

Görsel 3.1. *Anıtkabir kentsel yerleşim planı*, Batur (1998, s. 74).

Görsel 3.2. *Ankara Anıtkabir’den Anıttepe ve Ulus*⁴

Anıtkabir inşası için Rasattepe’nin seçilmesinin ardından yeni bir komisyon kurularak istenilen yapının özelliklerini belirlemek amaçlanmıştır. “Büyük Türk Ulusunun kalbinde yaşayan büyük adamın eserlerini ebediyete mal edecek olan Anıtkabir, aşağıdaki esaslara göre hazırlanmalıdır:

³ <http://www.dostyakasi.com/memleketim/1374-turkiyenin-baskenti-ankara-print.html> Erişim Tarihi: 13.07.2019

⁴ <http://www.eba.gov.tr/gorsel/bak/25854fdeac2e27b644622b37f40aa755caff45ce5a098>

Erişim Tarihi: 07.03.2016

Tablo 3.2. Anıtkabir için talep edilen özellikler⁵

<ul style="list-style-type: none">• Anıtkabir bir ziyaret yeri olacaktır.
<ul style="list-style-type: none">• Bu anıt, Büyük Ata'nın, asker Mustafa Kemal, devlet başkanı Gazi Mustafa Kemal, büyük politika ve bilim adamı, büyük düşünür ve nihayet yaratıcı büyük dehanın vasıflarının, güç ve yeteneklerinin bir timsali (semböl) olacaktır ve onun kişiliği ile oranlı bulunacaktır.
<ul style="list-style-type: none">• Anıtkabir'in yakından görüldüğü kadar, uzaktan da görülmesi gerektiği düşünülmekteydi. Bu bakımdan, ulu bir siluet sağlanmalıdır.
<ul style="list-style-type: none">• Atatürk'ün adı ve kişiliği altında Türk ulusu sembolize edilmiştir. Türk ulusuna saygılarını göstermek isteyenler, Büyük Ata'nın katafalkı önünde eğilerek bu isteklerini yerine getireceklerdir.
<ul style="list-style-type: none">• Anıtkabir'in bir şeref bölümü bulunacaktır.
<ul style="list-style-type: none">• Anıtkabir'de bir Atatürk Müzesi olacaktır.
<ul style="list-style-type: none">• Anıtkabir'de bir Şeref Holü yapılacaktır. Atatürk'ün lahdi buraya konulacağı için Şeref Holü, bu anıtın ruhu ve en önemli bölümü olacaktır.
<ul style="list-style-type: none">• Büyük Atatürk'ün lahdinin yeri, Şeref Holü'nün ruhunu teşkil etmektedir. Ancak, lahdin konulacağı yeri de yarışmacılar seçeceklerdir.
<ul style="list-style-type: none">• Anıtkabir'i ziyaret edecek büyüklerimizin ve yabancı devlet kurumlarının duygu ve düşüncelerini yazacakları bir altın kitap bulundurulacaktır.
<ul style="list-style-type: none">• Atatürk'ün Müzesi, Ata'nın hayatının türlü devirlerine ait fotoğrafları ile kıyafetlerini ve el yazıları, imzaları, bazı eşyaları ile okudukları, inceledikleri kitapların sergilenmesine elverişli olacaktır.

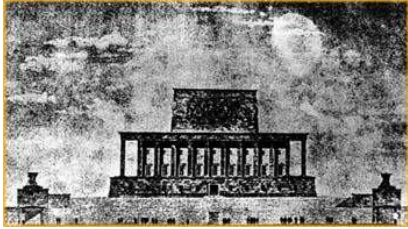
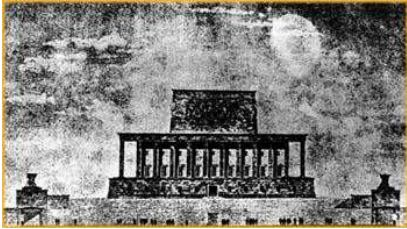
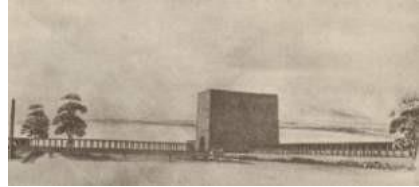
Hazırlanan bu esaslardan genel bir fikir oluştuğu görülmektedir. Ancak her hangi bir detaya girilmemiş, yarışmaya girecek olan sanatçılar için özgür ve demokratik bir ortam sağlanmıştır. Katılımcı tasarım bağlamında yarışmaya sadece Avrupa'nın tanınmış mimarlarının katılımıyla sağlanan sınırlı bir yarışma olması yönünde düşünülmüştür. Ancak bu düşünce Türk sanatçılar tarafından büyük bir tepki görmüş ve sonucunda Anıtkabir için UIA (Union International des Architectes)'nın uluslararası yarışma tüzüğüne uygun olarak 01 Mart 1941 tarihinde serbest bir proje yarışması açılmıştır (Gülekli'den aktaran; Batur, 1998, s. 75). Sekiz aylık bir süreç olarak belirlenen yarışma bir sene daha uzatılarak 02 Mart 1942 olarak belirlenmiştir.

Hükümetçe kurulan Avrupa'nın ünlü sanatçılarından olan Alman Prof. P. Bonatz, İsviçreli Prof. İvan Tenghom ve Macar Prof. Karoly Wickingler ile ünlü Türk sanatçıları Prof. Arif Hikmet Holtay, Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisi Yüksek Mimar Muammer Çavuşoğlu ve Ankara İmar Müdürü Yüksek Mimar Muhlis Sertel'den oluşan tarafsız jüri ilk toplantılarından sonra yapmış oldukları değerlendirmeleri Başbakanlığa sunmuşlardır (Cumhuriyet Gazetesi 21 Mart 1942'den aktaran Batur, 1998, s. 75). Yarışmaya 49 proje katılmıştır. Bunların neredeyse yarısını Türkiye'den katılan mimarlar oluşturmaktaydı. Jüri ön eleme sonucunda sekiz projeyi finale bırakmış ve bu projeleri numaralandırarak ilan etmiştir.

⁵ <http://www.anitkabir.org/anitkabir/anitkabirinyapimi/anitkabir-proje-yarismasi.html> Erişim Tarihi: 07.03.2016

Finale kalan ve birinci seçilen projeler;

Tablo 3.3. *Finale kalan ve birinci seçilen projeler*, Wilson (2013, s. 96).

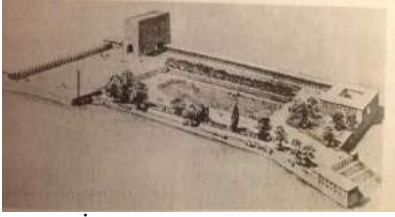
Finale kalan projeler⁶⁷	Birinci seçilen projeler
 <p>Alman mimar Johannes Krüger'in projesi (no.9)</p>	 <p>Alman mimar Johannes Krüger'in projesi (no.9)</p>
 <p>Türk mimarlar Hamit K. Söylemezoğlu, Kemal A. Aru ve Recai Akçay'ın projesi (no.24)</p>	
 <p>Türk mimarlar Emin Onat ve Orhan Arda'nın projesi (no. 25)</p>	 <p>Türk mimarlar Emin Onat ve Orhan Arda'nın projesi (no. 25)</p>
 <p>Türk mimarlar Feridun Akozan ve M. Ali Handan'ın projesi (no.29)</p>	

⁶ <http://v3.arkitera.com/h47022-anitkabirin-mimari-gercekleri.html> Erişim Tarihi: 20.03.2016

⁷ <http://www.anitkabir.org/anitkabir/anitkabirinyapimi/anitkabir-proje-yarismasi.html> Erişim: 20.03.2016

İtalyan mimar Giovanni Muzio'nun projesi (no.41)

İsviçreli mimar Ronald Rohn'un projesi (no.42)

İtalyan mimar Arnaldo Foschini'nin projesi (no.44)

İtalyan mimar Arnaldo Foschini'nin projesi (no.44)

İtalyan mimarlar Giuseppe Vaccaro ve Gina Franzi'nin projesi (no.45)

Birincilik ödülünün üç tasarımcı arasında paylaştırılmasından sonra sıra hangi projenin inşa edileceğine gelmiştir. Seçim ise Türkiye Büyük Millet Meclis'ine bırakılmıştır. Meclis 7 Mayıs 1942 tarihinde, Türk mimar ekibi Emin Onat⁸ ve Orhan Arda⁹'nın tasarımının kazandığını açıklamıştır (Wilson, 2013, s. 111). Anıtkabir'in genel mimarisi, Türk mimarlığında 1940-1950 yılları arasındaki "II. Ulusal Mimarlık Dönemi" olarak adlandırılan dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Anıtsal yönü ağır basan, simetriye önem veren, kesme taş malzemenin kullanıldığı binalar yaygın olarak görülmektedir. Anıtkabir de bu özelliklere uyan anıt mezar olma özelliği taşımaktadır.

Türk mimarlığında 1940-1950 yılları arası, II. Ulusal Mimarlık Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde çoğunlukla anıtsal yönü ağır basan, malzeme olarak kesme taşın kullanıldığı, simetrisinin sıklıkla kullanıldığı yapılar inşa edilmiştir¹⁰. Anıtkabir'de bu dönemin özelliklerini gösteren önemli yapılardan bir tanesidir. Neo-klasik üslupta yapılan etrafı kırk dört sütunlu anıt mezar için Onat, eski Anadolu uygarlıklarının klasik anlayışını barındırdığını ifade etmektedir.

Görsel 3.3. *Anıtkabir*¹¹

⁸ Türk mimar ekibinden Ord. Prof. Emin Onat, 1908 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1926 yılında Yüksek Mühendis Mektebi'ne girmiş, üstün başarılarından dolayı Zurich Teknik Üniversitesine gönderilmiştir. Mimarlık eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönmüş ve akademik kariyerine burada devam etmiştir. Onat, mimarlık alanında yapmış olduğu çalışmalar sonucunda çeşitli uluslararası ödüller almıştır. Onat'ın en önemli mimari eseri ise Yüksek Mimar Orhan Arda'yla birlikte yaptığı Anıtkabir'dir. Onat, 1961 yılında doğduğu şehir İstanbul'da vefat etmiştir (Evliyagil, 1988).

⁹ Orhan Arda ise 19 Mayıs 1911'de Selanik'te doğmuştur. 1936'da Yüksek Mühendis Mektebi'nden mezun olmuş, 1938'de mezun olduğu yüksekokulun İnşaat Şubesi'ne asistan olarak atanmıştır. 1 Mart 1941'de Anıtkabir için açılmış olan uluslararası yarışmaya Profesör Emin Onat ile birlikte katıldığı yarışmada birinci olmuştur. Prof. Orhan Arda 4 Temmuz 2003'de vefat etmiştir.

¹⁰ <http://v3.arkitera.com/h35833-mimarligin-kendini-gosterdigi-anit-mezarlar%E2%80%9D.html>
Erişim Tarihi: 11.07.2019

¹¹ <https://www.anitkabir.com.tr/> Erişim Tarihi: 11.07.2019

Anıtkabir, birinin Kale'yi diğerinin Çankaya'yı işaret ettiği düşünülerek iki aks üzerinde tasarlanmıştır. Anıt Aslanlı Yol, Büyük Tören Alanı ve Atatürk'ün lahdinin yer aldığı mozole olmak üzere üç ana öğeden oluşmaktadır. Tasarım yapım aşamasında dört kere değişikliğe uğramıştır. Proje belirlendikten sonra, inşaatın başlayabilmesi için dokuz yıllık bir süre içerisinde dört aşamalı olarak yapılmıştır;

Tablo 3.4. Anıtkabir'in İnşaatı¹²

Birinci Kısım İnşaat: 1944-1945	Toprak seviyesi ve aslanlı yolun istinat duvarının yapılmasını kapsayan birinci kısım inşaatına 9 Ekim 1944'te başlanmış ve 1945'te tamamlanmıştır.	
İkinci Kısım İnşaat: 1945 - 1950	Mozole ve tören meydanını çevreleyen yardımcı binaların yapılmasını kapsayan ikinci kısım inşaatına 29 Eylül 1945'te başlanmış, 8 Ağustos 1950'de tamamlanmıştır.	
Üçüncü Kısım İnşaat: 1950	Anıtkabir üçüncü kısım inşaatı, anıta çıkan yollar, aslanlı yol, tören meydanı ve mozole üst döşemesinin taş kaplaması, merdiven basamaklarının yapılması, lahid taşının yerine konması ve tesisat işlerinin yapılmasını kapsamaktaydı.	
Dördüncü Kısım İnşaat: 1950 - 1953	Anıtkabir'in 4. kısım inşaatı ise şeref holü döşemesi, tonozlar alt döşemeleri ve şeref holü çevresi taş profilleri ile saçak süslemelerinin yapılmasını kapsamaktaydı. Dördüncü kısım inşaatına 20 Kasım 1950'de başlanmış ve 1 Eylül 1953'te bitirilmiştir.	

¹² <http://www.isteaturk.com/haber/2934/anitkabir-anitmezar> Erişim: 20.03.2016

Yukarıda sözü edilenler ışığında mimari yarışma, yarışma sonunda seçilen proje ve sonrasında geçirilen uygulama süreçlerinden sonra Anıtkabir'in, Atatürk'ün daimi istirahat edeceği bir yer olduğu düşünülmektedir. Atatürk'ün ölümünden sonra geçen 15 sene Türkiye Cumhuriyeti'nin de olgunlaşma süreci eklenirse, 1953'te gerçekleşen geçit töreni hüzünlü ve cenaze geleneklerine bağlı bir tören gibi görünmekten ziyade olumlu ve neşeli havasıyla daha çok bir kutlama gibi görülmektedir (Wilson, 2013, s. 85). Burada önemli olan nokta, Atatürk'ün naaşının nerede ve nasıl olacağıyla birlikte katılımcılık olgusunun hem yarışmayla hem de sonrasında da devam etmesi, tüm toplumu bir araya getirme, birleştirme gücüne sahip olması açısından Anıtkabir katılım/katılımcılık bağlamında önemli projeler arasında yer aldığı söylenebilir.

SONUÇ

Kent içerisinde meydana gelen demokratik hareketler kentin gelişmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Mustafa Kemal Atatürk'ün naaşının bulunduğu yer olan Anıtkabir'de bu demokratik hareketin önemli bir parçası olarak gösterilebilir. Burada önemli olan birincil nokta demokrasi çerçevesinde bir mimarlık olayının gerçekleşmiş olmasıdır. Mimarlık yaşam biçimlerini, kültürü ve bilgiyi yansıtmaktadır. Bir ülkenin demokratik katılımını insanlara doğrudan vermektedir. Anıtkabir mezar mimarisi için de bu demokratik ortam yerli ve yabancı tüm ünlü mimarların katılımına açık olan bir yarışmayla sağlanmış olması açısından hem Ankara şehri hem de ülke için önemli bir mimarlık olayı olarak gösterilebilir. Ayrıca toplumun eğilimi ve yöneticilerin de durumu doğru algılaması sonucunda gerçekleştirilmiş mimari anlamda yapılmış en önemli eylemlerden biri olarak nitelendirilebilir. Böylelikle bu kararların tümü toplumun sahiplendiği bir durum olmaktan çıkarak, din, dil, ırk, cinsiyet gibi insan haklarında ki belirlenmiş maddelerinde dâhil olduğu evrensel bir uygulama gerçekleşmiş olmaktadır. Atatürk'ün de dediği üzere “Yurtta sulh, cihanda sulh” söylemi de durumu özetler nitelikte bir sonuca bağlamaktadır.

Anıtkabir, mimari önemi kadar sosyolojik açıdan da önemli yere sahiptir. Anıtkabir'i tek başına duran, sadece Mustafa Kemal Atatürk'ün mezarı olarak kabul görmüş bir kütle gibi düşünmek doğru bir yaklaşım olmayabilir. Anıtkabir, yerli ve yabancı tüm ziyaretçilerin gelip, farklı duygularla Ata'yı ziyaret ettiği, başta Ankara şehri olmak üzere tüm ülke için önemli bir anıt mezar olma özelliği taşımaktadır. Ülke içerisinde yaşanan olumsuz gelişmelerde ya da önemli günlerde toplumun sığındığı en önemli mimari yapılardan bir tanesidir.

Anıtkabir mimarisinin katılımcı tasarım bağlamında mimarlık ve demokrasi açısından incelendiği bu yazıda diğer önemli boyutsa duygusal gereksinimin giderildiği, tek bir amaç için birçok insanı buluşturan önemli bir yapı olmasıdır. Demokratik bir ortamda mimari anlamda gereksinimlerin karşılanmasına cevap vermesinin yanında, sosyal yaşamın gelişimi açısından da gereksinimlere cevap vermektedir. “Katılımcı tasarım” bağlamında uygulaması tamamlanmış bu yapıda bundan sonra ki adım olarak “kullanıcı katılımından” söz etmek mümkündür.

Dolayısıyla buradan çıkışla; “MİMARİ + DUYGUSAL DOYUM” bir araya geldiği zaman geçmişten, bugüne ve geleceğe mimarinin kullanıcısıyla birleştiği, her iki anlamda da demokratik bir ortam olması şeklinde önemli bir sonuca varılabilir.

KAYNAKÇA

Baba, E. (2010). *Tasarım Sürecinde Katılımcı Yaklaşımlara Dair Bir Değerlendirme İstanbul Levent Bölgesinde Alan Çalışması*. *Tasarım ve Kuram*, 6/9-10, s: 21-53.

Batur, A. (1998). *Atatürk için düşünmek*. İTÜ: Ofset Yayınevi.

Erdal, B. (2015). *Mimarlık Aracılığıyla Demokrasiyi Okumak: Parlamento Binaları Üzerine Bir Deneme*. *Arredamento Mimarlık Dergisi*, Temmuz, sayfa: 63-67.

Hansen, H.S. ve Prosperi, D.C. (2005). *Citizen Participation and Internet GIS – Some Recent Advances*. *Computers, Environment and Urban Systems*, 29, 617-629.

Karaoğlu, D. (2007). *Kent Mezarlıklarının Yeşil Doku İçindeki Önemi ve Ziyaretçi Memnuniyetinin Belirlenmesi-Karacaahmet Mezarlığı Örneği*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Özarlan, E. (2007). *Mezarlıkların Peyzaj Planlama ve Tasarımı Açısından İncelenmesi: İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı Örneği*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Robertson, T., Simonsen, J. (2012). *Challenges and Opportunities in Contemporary Participatory Design*. *Massachusetts Institute of Technology Design Issues*, Volume 28, Number 3, s: 3-9.

Sanoff, H. (2008). *Multiple Views of Participation Design*. *Archnet-IJAR*, Volume 2- Issue 1-March 2008, pp: 57-69.

Wilson, Christopher. (2013). *Anıtkabir'in Ötesi, Atatürk'ün Mezar Mimarisi, Ulusal Belleğin İnşası ve Sürdürülebilmesi*, (M. Beşikçi'den, çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

URL 1: Sundblad, Ynvge. (2011). *UTOPIA: Participatory Design from Scandinavia to the World*. IFIP International Federation for Information Processing, s: 176-186, http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-642-23315-9_20 (Erişim Tarihi: 20.03.2016)

URL 2: Hacılibeyoğlu, F. (2013). *Kentsel Mekân Oluşumunda Kullanıcı Katılımı*. TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu, s. 185-196 <http://www.tmmobizmir.org/wp-content/uploads/2014/06/16.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2016)

URL 3: Onalp, A. (2012). *Mimarlıkta Katılımcılık – Katılımcı Mimarlık Bakış Açısıyla Helsinki Güney Limanı Mimari Proje Tasarım Yarışması' nın Değerlendirilmesi* <https://mimaritasarimveelestiri.wordpress.com/2012/05/21/mimarlikta-katilimcilik-katilimci-mimarlik-bakis-acisiyla-helsinki-guney-limani-mimari-proje-tasarim-yarismasi-nin-degerlendirilmesi/> (Erişim Tarihi: 20.03.2016)

URL 4: Aktaş, M., Kızıldağ, T. (2009). *Tarihsel Süreç İçerisinde Mezarlıkların İncelenmesi, Mezarlıkların Planlama ve Tasarım Açısından Bitkisel Tasarım Üzerine Etkileri*. Bartın Üniversitesi, Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü. <http://documents.tips/documents/tarihsel-suerec-icerisinde-mezarliklarin-incelenmesi-mezarliklarin-planlama-ve-tasarim-acisindan-bitkisel-tasarim-uezerine-etkileri.html> (Erişim Tarihi: 09.04.2016)

URL 5: Aras, G. (2008). *Mimarlığın Kendini Gösterdiği Anıt Mezarlar*. <http://v3.arkitera.com/h35833-mimarligin-kendini-gosterdigi-anit-mezarlar%E2%80%9D.html> (Erişim Tarihi: 07.03.2016)

MİMARİ TASARIM STÜDYO EĞİTİMİNDE BULANIK DEĞERLENDİRME **ÖNERİSİ**

Ar. Gör. Sümeyra EROĞLU

Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kocaeli

Dr. Öğr. Ü. Ferhat PAKDAMAR

Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kocaeli

Giriş

Başarı, yeterlilik ve geliştirme kavramlarının altyapısını oluşturduğu performans değerlendirme, günümüz rekabetçi ortamlarında işletmelerin; verim, hizmet kalitesi ve gelişiminin sürekliliği için ihtiyaç duydukları kontrol ve gelişmeyi esas alan çalışmalardır (Ertuğrul, 2006).

İnsanın çeşitli disiplinler bazında mükemmelliğe ulaştırıldığı eğitim kurumları olarak, bir ülkede kalkınmanın ve gelişmenin öncülerinden olan üniversitelerde de öğretim üyesi, öğrenci ve verilen eğitim programlarındaki niteliğin artırılması en önemli hedeflerden birisidir (Yükseköğretim Özel İhtisas Komisyonu, 2018). Bu sebeple tüm eğitim sistemlerinde farklı şekillerde yer alan değerlendirme sistemleri, üniversitelerde de etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Değerlendirme, Türk Dil Kurumu yöntembilim terimleri sözlüğünde “ölçüm konusu olan bir nesne üzerinde nicel ya da nitel ayrımlar yaparak değerlendirici yargılamalarda bulunma (“Türk Dil Kurumu Yöntembilim Terimleri Sözlüğü,” 1981)” olarak, TDK eğitim bilimleri sözlüğünde ise “Türlü öğretim amaçlarının gerçekleştirme oranını değişik yollarla ölçme ve ortaya çıkan sonuçlar üzerinde değer biçme (“Türk Dil Kurumu Eğitim Bilimleri Sözlüğü,” 1974)” olarak geçen değerlendirme kelimesi tanımı gereği hem nicel ölçümleri hem de bunların insan gibi bir karar verici tarafından yorumlanması sürecini kapsar.

Bu çalışmada üniversitelerin mimarlık eğitim sürecinin en önemli üretim ortamlarından olan mimari tasarım stüdyolarında, öğrencilerin değerlendirilmesi için yetersiz kalan klasik değerlendirme yöntemlerine alternatif olarak, günümüz bilişim sistemlerinde karar verici rollerde veya sibernetik ve yapay zeka gibi alanlarında sıklıkla karşılaşılan bulanık mantık yöntemi kullanılarak bir öneri geliştirilmiştir.

Mimari tasarım eğitiminde tasarım stüdyosunun yeri

Mimari tasarım eğitiminde, tasarım stüdyosu eğitimin önemli bir parçasıdır. Uluoğlu, mimarlık eğitim programlarında yer alan dersleri; matematik, sanat, sosyoloji gibi mimarlık formasyonunu kuvvetlendiren temel dersler, yapı elemanları, malzemeleri, taşıyıcı sistemler, fiziksel çevre kontrolü gibi mimarlığın bilimsel temelini oluşturan dersler, bina bilgisi, bina programlama, perspektif, temel tasarım gibi mimarlığın tasarım temelini ve ifadeyi kuvvetlendiren dersler ve mimari proje dersi yani tasarım stüdyosu” olmak üzere dörde ayırmaktadır (Uluoğlu, 1990). Mimarlık eğitiminin gelişme sürecine bakıldığında da, ilk olarak usta-çırak dönemi, sonrasında kuramsal eğitimin okula, uygulamalı eğitimin ofise kaydığı geçiş dönemi ve son olarak kuramsal eğitimle birlikte tasarım stüdyolarının gelişmesiyle uygulama eğitiminin de okulda gerçekleştiği sisteme geçildiği görülür (Sancar, 1996). Süreçten de anlaşılacağı üzere, mimarlığın kuramsal bilgisinin öğretilmesi çeşitli zamanlarda farklılaşsa da, uygulamalı eğitim en etkili konumda olup hiç bir süreçte vazgeçilmemiştir. Uluoğlu, Stüdyoda tasarlayarak öğrenilen tasarımın gerçekleştiği tasarım stüdyosunu mimarlık eğitiminin temelinde görür ve stüdyoyu tüm mimarlık eğitimi programında en ağırlıklı ders olarak değerlendirir (Uluoğlu, 1990). Mimarlık okullarındaki eğitim programlarına değinen Ünkap’ın araştırmalarına göre tasarım stüdyosu hem kredi hem de ders saati olarak en büyük yeri alan, stüdyo saatleriyle de sınırlı kalmayan bir olgu iken, diğer derslerin dağılımı okullara göre çeşitlilik gösterebilmektedir (Ünkap, 2006).

Mimarlık eğitimi sürecinin merkezinde yer alan tasarım stüdyolarının; öğrencilerin mimari gelişiminin takibi ve değerlendirilmesi için de önemli bir noktada yer aldığını söylemek gerekir. Yeni mezun bir mimar için, akademik hayat veya özel sektör farketmeksizin iş başvurularında; tasarım stüdyosu ürünlerinin yer aldığı kişisel portfolyolarının talep edilmesi bu konuya örnek olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak bir mimarlık öğrencisinin değerlendirilmesinde en önemli noktada yer alan tasarım stüdyosunun karşılığı olarak, öğrencinin transkriptinde yer alan başarı notu da doğru şekilde değerlendirilerek verilmelidir. Bu durumda mimarlık eğitiminde diğer derslerden hem daha önemli bir noktada yer alan, hem de farklı bir işleyişe sahip olan tasarım stüdyosunu değerlendirmesi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mimari tasarım stüdyosunda değerlendirmenin klasik derslerden farkı

Mimari tasarım stüdyosunun işleyişi usta-çırak sisteminden başlayıp, Ecole des Beaux-Arts ve Bauhaus gibi önemli ekollerin etkisinden geçerek günümüzdeki çeşitliliğe ulaşana kadar farklı şekillerde kurgulanmıştır. Bu çalışma günümüz tasarım stüdyoları için alternatif bir değerlendirme sistemi önerisi geliştirmeyi hedeflediği için, stüdyo işleyişini, günümüz üniversitelerinin eğitim programına uygun şekilde ele almak yeterli görülmüştür. Stüdyo eğitimi yaygın olarak 14 haftalık bir sürece sahip olup, dönem başında belirlenen programın takip edilmesiyle, stüdyo yürütücüleri ile öğrencilerinin eğitim süreci boyunca haftada bir veya iki defa karşılıklı görüş alışverişinde bulunarak ilerlettiği bir proje üzerinden deneyimlenmektedir. Bu işleyiş çok çeşitli yöntemlerle farklılaşabilmekteyse de genellemek gerekirse, bir mimari fikrin sıfırdan başlayıp, analiz, tasarım kararları, farklı ölçeklerde tasarım önerileri üzerinden detaylara kadar çözümlenen bitmiş bir projeye dönüşmesi ve 2 boyutlu teknik çizimleri ile 3 boyutlu maket, model veya farklı dijital sunum teknikleriyle

jüri önünde sunulmasına kadar çok aşamalı bir süreci içerir. Bu süreçte her stüdyonun kendine özgü farklı yöntem, yaklaşıma sahip olması, farklı ölçek veya konularda detaylandırılması veya değişken süreçler izlemesi de stüdyonun çeşitliliğini arttırarak öğrencilerin deneyimlerini zenginleştirmektedir.

Akademik eğitim sisteminde, resmi müfredatın ötesinde dinamiklere sahip olan tasarım eğitimini; geleneksel üniversite eğitim modellerinden ayrılan en önemli özellik, sabit konu veya eylemlere, kısıtlı yollarla öğretilen tarafsız bilgi temellerine dayanmamasıdır. Bundan dolayı tasarım stüdyosu; çoklu, değişken ve beraberinde sürekli ortamlar ve üretimleri içermektedir (Masatlıoğlu, 2018).

Mimarlık gibi stüdyo temelli eğitim sistemlerinde değerlendirme ve notlandırma sistemi, verili bir probleme yanıt olarak yapılan tasarımda; başarının ölçülmesi genellikle diğer temel alanlarda kullanılan çoktan seçmeli ve hatta açık uçlu soruların değerlendirilmesinden bile zor bir durumdur (Utaberta & Hassanpour, 2012). Klasik teorik derslerin; eğitmenin 14 haftalık süreçte bir sınıfsaki-amfideki öğrencilere bilgi aktarımı ile öğrencinin bu bilgilerden sorumlu olarak, bir sınava tabii tutulması ve ilgili sınavdaki soruların doğru cevaplanması üzerinden değerlendirilen bir işleyişten tamamen farklı bir işleyişe sahip olan tasarım stüdyosunda, stüdyo yürütücüsü ile öğrencinin karşılıklı etkileşimi, kişisel ilişkilerin sürece etkisi, tasarımın değişken doğası, süreçten bağımsız jüri üyeleri tarafından değerlendirilme gibi konulardaki değişken durumlar değerlendirme sürecine de farklı şekillerde yansımaktadır. Bu durum hem değerlendirmede haksızlıklara sebep olabileceği gibi, hem de öğrencilerin stüdyo süreci sonucu not ile aldığı geri bildirimden şüphe duyması gibi belirsiz ve güvensiz bir ortam oluşturabilmektedir.

Tasarım stüdyosu ürünlerinin, sürecinin sonunda gerçekleştirilen jüri ile değerlendirilmesi “Ecole Des Beaux-Arts” ekolünde tercih edilen ve yıllar içinde eğitim süreçleriyle evrilerek, günümüzde de en yaygın olarak tercih edilen bir değerlendirme yöntemidir (O. A. Alagbe, Oluwatayon, Aderonmu, & Alalade, 2015). Jüri sisteminde jüri üyeleri projeye; kullanılan değerlendirme sisteminde hakettiğini düşündüğü bir notun karşılık geldiği aralıkta bir puan verir. Jürilerin puanları eşit ağırlıkta değerlendirilerek proje ortalama değere denk gelen not ile değerlendirilmiş olur. Ancak mimari bir projenin kısa bir süre içinde incelenerek bir rakam ile puan olarak değerlendirilmesi oldukça zordur. Projeyi değerlendirirken jüri diğer projelerle karşılaştırma yapmak durumunda kalır. Bu da projenin tek başına ele alınması durumunun dışında kalan, doğru olmayan bir çalışmadır. Ayrıca projeye bütüncül bakıp tek bir puan verme durumu öğrencilerin de projeden faydalı bir geri bildirim almasını engelleyen, hatta öznel bir tavır olarak algılanan bir durumdur. Mimari tasarım stüdyosu çalışmalarının değerlendirilmesi için öznel ve nesnel durumların bir arada değerlendirilebileceği bir sistemin daha faydalı olacağı söylenebilir.

Klasik sınıf, amfi derslerinde sınav kağıdı veya belirlenen kriterler üzerinden notlanabilen bir veya birkaç teslim ödevi ya da sunumun 100'lük sistem üzerinden notlanması ve harfli sistemde, karşılık gelen harf ile transkripte yansması dersin final not değerini karşılamaktadır. Harf sistemi farklı üniversitelerde farklı dağılımlar ile değerlendirilebilmekle birlikte, bu araştırmanın yapıldığı Gebze Teknik Üniversitesinin 100'lük sistemde ve 4'lük sistemde karşılık geldiği harf sistemi aşağıdaki gibidir (Tablo 1).

Tablo 1: GTÜ Lisans Not Baremi (GTÜ lisans yönetmeliğinden alınmıştır.)

Puanı	Başarı Notu	Katsayı
91-100	AA	4.0
85-90	BA	3.5
80-84	BB	3.0
70-79	CB	2.5
65-69	CC	2.0
55-64	DC	1.5
40-54	DD	1.0
39 ve aşağısı	FF	0.0
Vizesiz başarısız	VF	0,0

Ancak mimari eğitimde, mimari çalışmaların değerlendirilmesinde işleyiş ve ürünün farklı olması, yaratıcı ve değişken süreçler içermesi, jüriler tarafından yorumlanırken kişilerin bireysel fikirlerinin de yargılama sürecine girmesi gibi sebeplerle proje derslerinde değerlendirilen bir ürün için 4 veya 100 üzerinden rakamsal bir değer verilmesi; verimli veya tutarlı bir yol olamamaktadır. Aşağıda mimari değerlendirmenin neden klasik-teorik derslerden farklılaştığı üzerinde durulacaktır.

Mimarlık alanında değerlendirme ve öznel-nesnel

Mimarlığın ilk yazılı eseri olan ‘Mimarlık Üzerine On Kitap/ De Architectura ’ kitabının yazarı Vitruvius, mimarlık için en önemli üç kriterin sağlamlık (firmitas), kullanışlılık (utilitas) ve güzellik (venustas) olduğunu söyler (Vitruvius, M.Ö.; çev S.Güven, 1993). Günümüzde de bu üç temel kriter hala geçerli olup, farklı yeni kriterler de mimari bir ürünün değerlendirilmesinde etkili olmaktadır. Üç kritere daha detaylı bakıldığında, sağlamlık kriterinin yapının taşıyıcı sistemini karşılamakta olduğu, sağlam olma durumunun değerlendirilmesinin bir mühendis tarafından ilgili yere ait hesaplamalarla net bir şekilde değerlendirilebileceği söylenebilmekteyken, kullanışlılık olgusunun, kullanıcının tercih, kültür veya yaşam tarzına göre değişkenlik durumlarına göre farklı gruplar veya bireyler tarafından farklı eleştirilere maruz kalabileceği, güzellik (estetik) olgusunun da tamamen kişisel eğilimlere göre değişkenlik gösterebileceği hemen farkedilmektedir.

Vitruvius döneminde bile görüldüğü üzere mimari bir değerlendirmenin, hesaplanabilirlikten, bireysel yorumlamaya kadar çeşitlenen farklı yorumlara açık bir alan olduğu anlaşılmaktadır.

Mimari dünyadaki çeşitliliği, mimari ürünlerin dünya üzerindeki farklılaşmasına baktığımızda da görebiliriz. Bu çeşitlilikler yapıların yere özgü doğal veriler kaynaklı olabildiği gibi, aynı doğal özelliklere sahip yerlerdeki farklı ürünlerde ise kültürel verinin etkisiyle olduğu söylenebilir. Tamamen aynı doğa ve kültüre sahip yerlerde bile çeşitlilik söz konusu olduğunda ise bireysel tercihlerin ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Bu durum bize mimarlık temel biliminin ne kadar farklılaşabileceğini ve farklı kriterlerle değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Günümüz içinse Görgülü; çalışma alan sınırları belirgin olmayan sanat, teknoloji, tarih, toplum bilimleri, tasarım gibi farklı disiplinleri içeren mimarlık temel alanında yer alan mesleklerin etkin olduğu alanların da genişlemekte olduğunu vurgulamakta ve Mimarlık Okulları Bölüm Başkanları İletişim Grubu'nun ülkemiz mimarlık okulları için ulaştığı çeşitli ilkeleri “MOBBİG Çekirdek Öğretim Planında Mezunların Kazanması Beklenen Bilgi Ve Beceriler” başlığıyla; Konuşma ve Yazma Becerileri, Eleştirel düşünme becerisi, Grafik anlatım becerisi, Araştırma becerisi, Biçimsel Kompozisyon sistemleri, Tasarım becerileri, Takım çalışması becerileri, Batı Mimarlığı, Batı dışı mimarlık, Ulusal ve Bölgesel Mimarlık, Örneklerden yararlanma becerisi, İnsan davranışları, Kültürel Farklılıklar, Erişilebilirlik Sürdürülebilir Tasarım, Program Hazırlama, Arazi Koşulları, Taşıyıcı Sistemler, Çevresel Sistemler, Yaşam Güvenliği Bina Kabuğu Sistemleri, Bina Servis Sistemleri, Bina Sistemlerinin Entegrasyonu Becerisi Yapı Malzemeleri ve Uygulamaları, Yapım Maliyeti Kontrolü, Teknik Dokümantasyon, Mimarlıkta Müşterinin Rolü, Geniş kapsamlı tasarım yapma becerisi, Mimarın Yönetimsel Rolü, Mimari Uygulama, Profesyonel Gelişme, Liderlik, Yasal Sorumluluklar, Etik ve Mesleki Hükümler, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyonu olarak sıralamaktadır (Görgülü, 2015). Vitruvius'un temel değerlerinin paralelinde yeni değerler veya açılımında alt kategoriler olarak da düşünebileceğimiz bu çeşitlilik mimarlık dünyasının fikir, ürün ve çalışmalarının zenginliği olarak okunabilir. Bu değerlere bakıldığında çok farklı temel bilimlerin birlikte yer aldığı bilim ve sanatın iç içe olduğu görülmektedir. Bu bilgi ve becerilerin değerlendirilmesi ise bilim (nicel ağırlıklı) ve sanatın (nitel ağırlıklı) farklı yöntemler kullanılmasına bağlı olarak nitel veya nicel olarak olabilmekte, ayrıca öznel ve nesnel çeşitlilikten dolayı kesin büyüklükler, sınırlar veya mutlak değerlendirmenin zor olduğunu ifade etmektedir (Yıldız, 2017).

Mimari tasarım yarışmaları jüri değerlendirmeleri hakkında araştırma yapan Yıldız, tüm bu çeşitlilikler ve jüri üyelerinin bireysel farklılıkları dolayısıyla, jürinin; tasarım alanının müsaade ettiği bu aralıkta, öznel değerlendirme yapabildiğini Çimen'den aktarmaktadır. Ancak değerlendirmede subjektif bir yöntem olsa da bunun açıklanabilir olmasının önemli olduğu vurgulanmıştır (Çimen 2011; Yıldız, 2017). Değer yargılarının öznel veya nesnel olması değerlendirmenin niteliğini olumsuz etkilemez aksine bu mimarlık alanının zenginliğinin bir göstergesidir. Ancak bu noktada asıl dikkat edilmesi gereken şey; nesnel ve öznel yargıların dengesini sağlarken, en baştan bilinçli ve tutarlı şekilde değerlendirme yöntemi ve değerlendirme kriterleri oluşturmaktır. Mimarlık gibi bir alanda tüm tutarlılıklara rağmen değerlendirme sırasında kriterler veya öznel-nesnel denge sağlanmaya çalışılırken, bazı durumlarda nesnelin içinde öznel, öznelin içinde nesnel durumların yeniden ürediği söylenebilir.

Bu durum konuya yaklaşıma göre değişkenlik göstermektedir, ve bu çeşitlilik zenginlik olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla bu kadar çeşitliliğe açık olan bir alanın değerlendirmesinin de tek tip olması hatalı bir bakış açısı olarak kabul edilmelidir (Yıldız, 2017).

Mimari tasarım stüdyosunun değerlendirmesi konusunda, alanın kendi barındırdığı çeşitliliğin göz önünde bulundurulabileceği farklı yaklaşım veya yöntemler de denenmelidir. Son durumda farklı önerilerden değerlendirilecek stüdyoya en uygun olanı veya stüdyonun kendi dinamiklerini sisteme ekleyip çıkarabileceği esnekliklere sahip öneriler geliştirilmesi faydalı olacaktır. Bu noktadan sonra bir stüdyonun yapması gereken doğru ilkeleri, tercih edilen uygun bir sistem içinde seçerek kendi değerlendirme yöntemini tüm öğrenci, yürütücü veya jüri üyelerinin bilgisi dahilinde ortaya koymaktır. Böylece öznel ve nesnel değerlendirmeler belirli çerçeveler içinde daha tanımlı anlaşılır hale gelebilir. Bu durum öğrencilerin faydalı bir geri bildirim almış olmasını ve kendilerini değerlendirebilmelerini sağlayarak, eğitime de katkısı olan bir sürece dönüşebilir.

Mimari tasarım stüdyosunda değerlendirme yaklaşımları

Mimari tasarım stüdyosu değerlendirme üzerine çalışan Utaberta ve arkadaşları; öncelikle var olan değerlendirme sistemlerinden kısaca bahsederek, toplamda harf, tanımlayıcı terim ya da rakam ile temsil edilen öğrenci başarılarının, öğrenci için de anlaşılabilir ve faydalı olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu sebeple özellikle mimari tasarım stüdyosu öğrencilerinin değerlendirilmesinde jürilerin sıklıkla başvurduğu kıyaslama doğru bir sistem olmayıp, öğrencinin diğerlerinden bağımsız şekilde, sadece kendi geçirdiği süreç ve projesiyle ilgili bir değerlendirmeyle geri bildirim alması gerekmektedir. Projeye bütüncül bakış açısıyla verilen notların ise, öğrencinin yaratıcılığıyla ilgili gelişiminin ihmali veya öğrencinin kendi zayıf ve güçlü yönlerini kavrayamaması gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Böyle durumlarda bazı konularda yetenekli öğrencilerin ön plana çıkması jüriyi farklı etkilemesi de mümkün olabilmektedir (Utaberta, Hassanpour, Baharb, & Che Anib, 2013). Sadler'e göre, öğrencilerin değerlendirilme sistemlerinde derecelendirme yapılırken stüdyo yürütücüleri veya jüri üyelerinin değerlendirme kriterleri (ders hedefleri) oluşturmaları ve bu kriterlerin öğrenciler tarafından da bilinmesi daha faydalı bir yaklaşım olacaktır (Sadler, 2005).

Utaberta ve Hassanpour; kriter bazında değerlendirme sistemlerini; sözel (not) tanımlama (Verbal Grade Description), hedef odaklılık (Objective Achievements), niceliksel kriterler (Qualitative criteria), olmak üzere üçe ayırmış, bu yöntemlerin, bütüncül ve 'evet-hayır' gibi net sınırlara sahip yaklaşımından dolayı öğrenciye faydalı olma durumunu ve değerlendirmede adaletin sağlanmasını tartışmalı bulmuşlardır. Bunun üzerine kendileri detaylı kriterlerle değerlendirmenin sağlandığı bir öneri sunmuşlardır (Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5) (Utaberta & Hassanpour, 2012). Ancak diyebiliriz ki, önerdikleri değerlendirme sistemi değerlendirme kriterlerini hedefler doğrultusunda daha detaylı ele alsa da bu sistem de tasarım stüdyosunda değerlendirme için yine ilgili kriterlerin sayısal değerler ile ifadesi gerekmekte ve bu durum da yine kıyas veya simgesel bir karşılık zorunluluğu söz konusu olmaktadır.

Tablo 2: Sözel (not) tanımlama (Verbal Grade Description) (Utaberta & Hassanpour, 2012)

Grades	Interpretation
A	Clear attainment of all course objectives, showing complete and comprehensive understanding of the course content, with development or relevant skills and intellectual initiative to an extremely high level.
B	Substantial attainment of most course objectives, showing a high level of understanding of the course content, with development of relevant analytical and interpretive skills to a high level.
C	Sound attainment of some major course objectives, with understanding of most of the basic course content and development of relevant skills to a satisfactory level.
D	Some attainment of a range of course objectives, showing a basic understanding of course content with development of relevant skills

Tablo 3: Hedef odaklılık (Objective Achievements) (Utaberta & Hassanpour, 2012)

Grades	A	B	C	D	E
Major objectives achieved	ALL	ALL	MOST	SOME	FEW OR NONE
Minor objectives achieved	ALL	MOST	SOME	SOME	FEW OR NONE

Tablo 4: Niceliksel kriterler (Qualitative criteria) (Utaberta & Hassanpour, 2012)

Grades	Major objectives achieved	Minor objectives achieved
A	ALL	ALL
B	ALL	MOST
C	MOST	SOME
D	SOME	SOME
E	FEW OR NONE	FEW OR NONE

Tablo 5: Örnek değerlendirme kriterleri tablosu (Utaberta & Hassanpour, 2012)

	Fail	Poor	Average	Good	Excellent	
	Little or no evidence	Beginning	Developing	Accomplish	Exemplary	grade
Graphic presentation						10%
• Composition	_____	_____	_____	_____	_____	
• Focus and explanation	_____	_____	_____	_____	_____	
• How clear is the information	_____	_____	_____	_____	_____	—
•	_____	_____	_____	_____	_____	
•	_____	_____	_____	_____	_____	
•	_____	_____	_____	_____	_____	
Critical explanation						40%
• Process and idea development	_____	_____	_____	_____	_____	
• Detail explanation	_____	_____	_____	_____	_____	
•	_____	_____	_____	_____	_____	—
•	_____	_____	_____	_____	_____	
•	_____	_____	_____	_____	_____	
•	_____	_____	_____	_____	_____	
Logical Development						30%
•	_____	_____	_____	_____	_____	
•	_____	_____	_____	_____	_____	—
•	_____	_____	_____	_____	_____	
•	_____	_____	_____	_____	_____	
Proposal and recommendation						20%
•	_____	_____	_____	_____	_____	
•	_____	_____	_____	_____	_____	
•	_____	_____	_____	_____	_____	—
•	_____	_____	_____	_____	_____	
Final Grade						100

Mimari tasarım stüdyosunda bir öğrencinin değerlendirilmesinde; tasarım sürecinin değişkenliği, sürecin sonuca etkisi, tasarıma kavramsal yaklaşımın net kriterlerle sınırlandırılmaması, değerlendirme yapan jüri üyesi ya da stüdyo yürütücülerinin kişisel görüşleri, yaratıcılığın değerlendirme kriterlerinin değişkenliği, kişisel sunum teknikleri gibi öznel değerlendirme olarak tanımlanabilecek nitel etkiler yanında, stüdyoda teslim şartlarının sağlanması, teknik ifadeler, taşıyıcı sistem, derse katılım gibi nesnel değerlendirme olarak tanımlanabileceğimiz nicel veriler de etkilidir. Nesnel ve öznel görüşlerin yer aldığı nicel ve nitel değerlendirme gerektiren farklı iki değerlendirme yaklaşımının bir arada göz önünde bulundurulacağı bir sistem faydalı olacaktır. Bu çalışmada mimari tasarım stüdyosu için; tüm bu durumların hem sayısal değerlerle hem de sözel ifadelerle değerlendirilebileceği, hem de ‘evet-hayır’ veya ‘0-1’ gibi net sınırlarla tanımlanmak zorunluluğu veya kıyaslama gerektirmeyen bir sistem olan bulanık mantık yöntemiyle bir değerlendirme sistemi oluşturulması önerilmektedir.

Mimari Tasarım Stüdyosunda değerlendirme için göz önünde bulundurulması gereken kriterler

Daha önce de belirtildiği gibi karmaşık ve çok girdili bir sürece sahip olan tasarım stüdyosunun değerlendirilmesinde birçok nesnel ve öznel kriter sisteme dahil olabilmektedir. Önemli olan bu değerlendirme kriterlerinin seçiminde, değerlendirilecek stüdyo ile ilişkilendirilmiş olma durumudur. Her stüdyo kendi dinamiklerine göre kriterler belirlese de, mimarlık eğitiminin gerektirdiği ortak değerlerin de bu kriterler arasında yer alması gerekmektedir.

Tasarım stüdyodu değerlendirme konusunda daha önce yapılan çalışmalar temel kriterlerin oluşturmak için incelenmiştir.

Tasarım stüdyosu gibi ürünleri yaratıcılık içeren işlerin değerlendirilmesinde kullanılacak kriterlerin belirlenmesinin literatürde tartışılabilirliğini belirten Alagbe ve ekibi, profesyonel meslektan katılım gösteren jürilerin kullanılabilirlik ve strüktür konularına ağırlık verirken, akademi kökenli stüdyo yürütücülerinin tasarım süreci ve yaratıcılık kriterlerine ağırlık verdiğini ifade ederler. Ayrıca analiz, kavramsal yaklaşımın anlaşılması ve stüdyo proje konusuyla ilgili tasarım ilkelerinin uygulanması da değerlendirmede önemli kriterlerdir (O. Alagbe, Aderonmu, Opoko, Oluwatayo, & Dare-Abel, 2014). Uçar ve Gültekin yaptıkları bir değerlendirme araştırmasında, beraber çalıştıkları ekibin final teslimi için oluşturdukları stüdyo değerlendirme kriterlerini, mimari eğitim- öğretim sürecinde teknik bilgi, teknoloji, sanatsal yaratıcılık, beceri ve tasarım konularında uygulamalar söz konusu olduğundan; araştırma, tasarım, teknik ifade, sunum, sürece katılım olarak belirlemişlerdir (Gültekin & Uçar, n.d.). Utaberta ve Hassanpour, eleştirel açıklama (yaklaşım), mantıksal gelişim (tasarım süreci), öneri ürün ve sözel ve grafik sunum olarak dört temel başlık altında toplamıştır (Utaberta & Hassanpour, 2012).

Tüm bu durumlar göz önünde bulundurulursa, tasarım stüdyosu öğrenci çalışmalarının değerlendirilmesi için; derse katılımı ve proje gelişimini içerecek şekilde stüdyo tasarım süreci, yaratıcılık ve belirlenen hedeflere ulaşmayı değerlendiren projeye kavramsal yaklaşım, teslim şartları ile ortaya çıkan sonuç ürün ile teknik çizim ve modelleme bilgisini ve sunum başarısını denetleyen teknik-ifade şeklinde dört ana kategoride değerlendirilebilir.

Problemin tanımı

Mimari tasarım stüdyosunda en büyük ağırlığa sahip olan stüdyo tasarımı çalışmalarında bir öğrencinin değerlendirilmesinde; tasarım sürecinin değişkenliği, sürecin sonuç üzerindeki etkisi, tasarıma kavramsal yaklaşımın çeşitliliği ve net kriterlerle sınırlandırılmaması, değerlendirme yapan jüri üyesi ya da stüdyo yürütücülerinin kişisel görüşlerinin etkisi, yaratıcılığın değerlendirme kriterlerinin değişkenliği, kişisel sunum teknikleri gibi öznel değerlendirme olarak tanımlanabilecek nitel etkiler yanında, stüdyoda teslim şartlarının sağlanması, teknik ifadeler, talep edilen kriterlerin gerçekleştirilmesi, derse katılım gibi nesnel değerlendirme olarak tanımlanabileceğimiz nicel veriler de etkilidir. Nesnel ve öznel görüşlerin yer aldığı nicel ve nitel değerlendirme gerektiren farklı iki değerlendirme yaklaşımının bir arada göz önünde bulundurulacağı bir sistem faydalı olacaktır.

Amaç

Bu çalışmada mimari tasarım stüdyosu için; nesnel ve öznel değerlendirme kriterlerinin, hem sayısal değerlerle hem de sözel ifadelerle değerlendirilebileceği, hem de ‘evet-hayır’ veya ‘0-1’ gibi net sınırlarla tanımlanmak zorunluluğu veya kıyaslama gerektirmeyen bir sistem olan bulanık mantık yöntemiyle bir değerlendirme sistemi oluşturulması hedeflenmektedir.

Bulanık Mantık Yöntemi

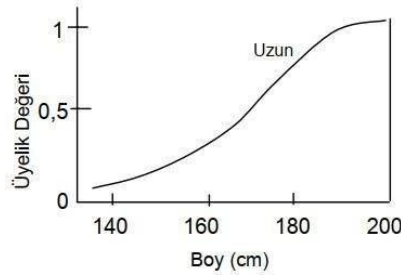
Azerbaycanlı bilim insanı Zadeh tarafından 1965 yılında ortaya atılan bulanık mantık teorisi, insanın düşünme biçimine benzeyen tam belirli olmayan şeyleri de değerlendirmeye alabilen bir çoklu mantık sistemidir. Aristo mantığı denilen klasik mantığın olaylara yaklaşımı olan ikili mantık; yani ‘0-1’, ‘evet-hayır’ sisteminden farklı olarak, çözümünü 0 ya da 1 olarak değil, 0-1 aralığı olarak değerlendirir (Zadeh, 1965).

Bulanık mantık için klasik mantığının sınırlarının genişletilmiş hali de denilebilir. Klasik mantıkta bir öneri doğru veya yanlıştır, oysa gerçek hayatta sıklıkla karşılaşılan belirsiz durumlarda doğru ya da yanlış, çözüm olamamaktadır. Bulanık mantık, bilişim sistemlerinde, böyle durumlarda insan gibi düşünebilen, karar verebilen, seçim yapabilen, inisiyatif kullanabilen çözümler üretebilmeyi sağlamaktadır.

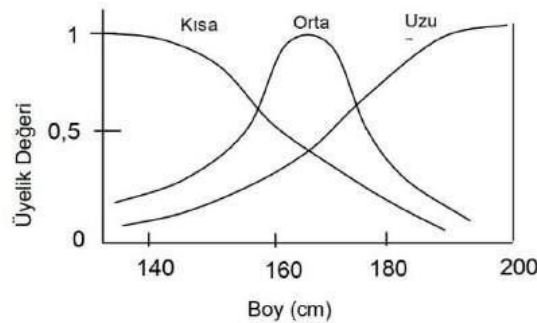
Yapay zeka araştırmalarının bir ürünü olan bulanık mantık günümüzde; kontrol algoritmaları, tıbbi tahliller, karar verme, ekonomi, mühendislik, çevre, yöneylem araştırması, örnek tanımlama, psikoloji, güvenilirlik, güvenlik, atık su, su araştırmaları gibi pek çok farklı alanda kullanılmaktadır (Bahadır, 2017).

Bulanık mantık teorisinin temelini bulanık kümeler oluşturmaktadır. Zadeh'in "Fuzzy Sets" başlıklı makalesinde, bulanık küme $[0-1]$ aralığında değişen üyelik derecelerine sahip nesnel kümesi olarak tanımlamış olup buna göre bir elemanın bulanık kümedeki üyelik derecesi bir mutlak değer değil, $[0-1]$ arasında bir aralık değerdir (Zadeh,1965).

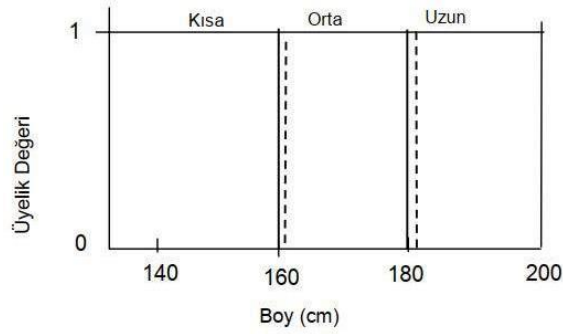
Bulanık mantık yöntemini kullanarak yazdığı tezinde Bostan, küme yaklaşımını "uzun" ifadesini ele alarak bir örnek üzerinden anlatmıştır; 140 cm ile 200 cm arasındaki insan boyunu uzun olarak nitelenmekteyse, herhangi bir insanın uzun olma durumunu bulma için uzman görüşleri kullanarak da oluşturulabilecek bu fonksiyona "üyelik fonksiyonu", denir (Şekil 1). Şekilde görüldüğü üzere, herhangi bir alanda tanımlanabilecek bulanık küme miktarı ve üyelik fonksiyonu sınırsız olmakla birlikte, bütün bu bulanık kümeler karşılık kelime ile bire bir ifade bulmak mümkün olmadığı gibi, zorunlu da değildir. Örneğin boy sınıflandırma grafiğinin "orta" ve "kısa" boy bulanık kümelerini de içerecek şekilde düzenlenirse Şekil 2'teki gibi bir grafik elde ederiz. Oysa Şekil 3'te görülen tablodaki klasik küme örneğinin, bulanık küme yaklaşımında ifade edilen bazı küme özelliklerini ifade edemediği görülür (Bostan, 2007).

Şekil 1: Üyelik Değer Grafiği (Uzun) (Bostan, 2007)

Şekil 2: Üyelik Değer Garfiği (Kısa,Orta,Uzun) (Bostan, 2007)

Şekil 3: Klasik Küme Sınıflaması (Kısa,Orta,Uzun) (Bostan, 2007)

Bulanık mantık Bulanıklaştırma (Fuzzification), Kuralların değerlendirilmesi (Rule Evaluation), Çıkış kurallarının Toplanması (Aggregation of RuleOutput), Durulaştırma ya da berraklaştırma (Defuzzification) olmak üzere dört ana adımdan oluşmaktadır.

Bulanıklaştırmada amaç dışarıdan gelen girdilerin (sayısal veriler) belirlenen bulanık kümelere göre bir üyeliğe sahip olup olmadıklarının belirlenmesi olup, sayısal veriler üyelik fonksiyonları belirlenerek bulanık verilere dönüştürülür. Üyelik fonksiyonları belirlenen girdi değerler kural işleme aşamasına iletilir. İkinci aşama olan Kuralların Değerlendirilmesinde; bilgi tabanında sistemle ilgili bilgilerin sistem giriş ve çıkışını, 'if...then.... else' biçimindeki koşul cümleleri birbirine bağlar. Yani yine bulanık bir sonuç elde edilir. Çıkış Kurallarının Toplanması adımıyla ise belirlenen kurallara göre çıkışlar elde edilir. Son aşama olan Durulaştırma; oluşturulan ve toplanan bulanık çıkış daha sonra durulaştırıcıda durulaştırılarak kesin bir sayıya dönüştürülür. Bunun için farklı yöntemler vardır ve amaca göre doğru yöntem seçilmelidir (Gür ve Yıldız, 2017). Bulanık mantık bu şekilde sonucu üretmektedir.

Eğitim bilimleri araştırmalarında bulanık mantık yönteminin kullanılması

Eğitim bilimlerinde bulanık mantık uygulamalarını araştıran Özdemir'e göre; literatürde bulanık mantık uygulama çalışmalarının çoğunlukla mühendislik alanlarında yapıldığı görülmekle birlikte, eğitim alanında da son zamanlarda birçok araştırmacının, bulanık mantık çalışmaları yaptığı gözlemlenebilmektedir. İnsan davranışlarını inceleyen, çok girdili karmaşık bir sürece sahip olan eğitim alanında bulanık mantığın kullanılması kaçınılmaz olmuştur. 'Karar verme süreçlerinde bulanık mantık yaklaşımının etkisi, (Kuşçu, 2007)', 'Üniversitelerdeki öğretim elemanlarının performanslarını değerlendirmek için bulanık mantık yaklaşımını kullandığı bir performans değerlendirme modeli (Kuşçu, 2007)', 'Öğretmen adaylarının performanslarını değerlendirmede bulanık mantık yaklaşımını kullanan bir model önerisi, (Bakanay, 2009) ', 'Bulanık mantık tabanlı bir mesleki yönlendirme sistemi önerisi (Arı, 2009)' 'Geliştirilen web tabanlı bir akıllı öğretim tekniği, (Özek, 2010)' gibi çeşitli alanlarda ülkemizde yapılan çalışmalara örnek gösterilebilir. Ayrıca eğitimin değerlendirilmesi konularında da "Bulanık Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Öğrenci Performanslarının Değerlendirilmesi, (Çebi, 2011)" ve "Fuzzy Sayılarının Eğitim Sistemindeki Derecelendirmede Kullanılması, (Gökbulut, 2003)" isimli çalışmalar örnek olarak gösterilebilir (Arı, 2009; Bakanay, Çebi, 2011; 2009, Kuşçu, 2007; Özek, 2010; aktaran; Özdemir, Alaybeyoğlu, & Balbal, 2019). Örneklerde de görüleceği üzere eğitim alanı ve özelinde değerlendirme konusu bulanık mantık uygulamalarının çözüm olabileceği çalışmaların olduğu geniş bir alandır.

Mimari tasarım stüdyosu öğrenci çalışmalarının değerlendirilmesi için bulanık bir sistem önerisi

Bu bölümde mimari tasarım stüdyosu öğrenci çalışmalarının değerlendirilmesi için bulanık mantık yöntemiyle bir sistem tasarlamak hedeflenmektedir. Sistemi tasarlarırken öncelikle tasarım stüdyosu için değerlendirme kriterleri belirlenecek sonrasında bu kriterler; birbirleriyle ilişkileri ve öznel veya nesnel olma durumlarına göre düzenlenecektir. Sonrasında bulanık mantık yöntemi kullanılarak, kriterlerin nesnel ve öznel olma durumlarına göre sözel ve sayısal girdilerin tercih edilebileceği, birden fazla kriterin kendine özgü yöntemlerle değerlendirilebildiği, bir sistem tasarımı geliştirilecektir. Tasarlanan sistem ile, GTÜ Mimarlık Bölümü, 2017-18 Bahar dönemi Mimari Tasarım 4 tasarım stüdyosundan; normal jüri değerlendirme sistemiyle değerlendirmiş ve farklı notlar almış olan 8 adet proje 2 jüri üyesi tarafından yeniden değerlendirilmiş, sistemin çalışma durumu kontrol edilmiş ve iki değerlendirmenin sonuçları kıyaslanmıştır.

Tasarım stüdyosu değerlendirme kriterleri

GTÜ Mimarlık Bölümü, 2017-18 Bahar dönemi Mimari Tasarım 4 tasarım stüdyosu proje konusu, 'Pendik'te Social-Hub'tır. Bu projede kavramsal olarak 'social-Hub' kavramı ön planda olup, kentte iki ayrı noktayı bağlama ve kullanıcıları bu aralıktaki sosyal yaşantıya dahil etmek önemli noktadadır. Projede en az iki katlı bir yapı yapma şartı söz konudur. Proje programı arazide yapılacak gezi ve sonrası analizlerle birlikte öğrenci tarafından belirlenecektir. Projenin ders devam zorunluluğu %80'dir. Ayrıca projenin teslim şartları aşağıdaki gibidir:

- Konsept paftası
- 1/200 ya da 1/500 ölçekli vaziyet planı ve silüetler
- 1/100 ya da 1/200 ölçekli planlar, kesitler ve görünüşler
- Taşıyıcı sistem; plan ve kesitlere işlenmiş olmalıdır.
- 1/100 ya da 1/200 ölçekli maket
- 1/50 ölçekli sistem detayı (plan, kesit ve görünüş)
- Proje raporu (A4)
- Dijital teslim

Bu proje kapsamında değerlendirme kriterleri ele alınırken stüdyo tasarım süreci nesnel olan ders devam şartı ile daha öznel olarak değerlendirilebilecek öğrenci projesinin araştırma, analiz, ön ve ileri safhalardaki proje tasarımının tüm bu süreçlerdeki gelişimi olarak iki alt kategoriye ayrılabilir. Projeye kavramsal yaklaşım ele alınırken jüri üyelerinin görüşlerinin ortak bir noktada buluşabileceği nokta projeye başlarken talep edilen proje dinamiklerinin göz önünde bulundurulup bulundurulmaması nesnel değerlendirilebilecek bir konumdayken, jüri üyelerinin projedeki yaratıcılık hakkındaki değerlendirmeleri daha öznel bir alanda kalmaktadır. Projenin sonuç ürünü değerlendirilirken, nesnel olarak sisteme girebilecek olan diğer projenin teslim şartlarının kontrolüdür.

Projenin son halinin değerlendirilmesi; projenin amaçları, programın çözümü, çevreyle kurulan ilişki gibi tüm durumların göz önünde bulundurulmasıyla jüri üyelerinin öznel fikirlerinin de müdahil olacağı bir değerlendirme kriteridir. Teknik ve ifadenin değerlendirilmesinde ise çizim ve maket gibi ortaya çıkan ürünlerin teknik yeterlilikleri nesnel olarak değerlendirilebilirken, projenin sunulduğu pafta tasarımı veya öğrencinin sunumu gibi kriterlerin değerlendirilmesinde öznel görüş ağırlıklı olacaktır.

Tüm bu durumlar göz önünde bulundurularak değerlendirme kriterleri tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Tasarım stüdyosu değerlendirme kriterleri

Temel Değerlendirme Kriterleri	Alt Değerlendirme Kriterleri	Nesnel (N)- Öznel (Ö)
Stüdyo süreci	Ders devamsızlık	N
	Süreç gelişimi	Ö
Kavramsal Yaklaşım	Proje dinamikleri	N
	Yaratıcılık	Ö
Son Ürün	Teslim şartları	N
	Proje değerlendirme	Ö
Teknik-İfade	Teknik çizim-maket	N
	Pafta-sunum	Ö

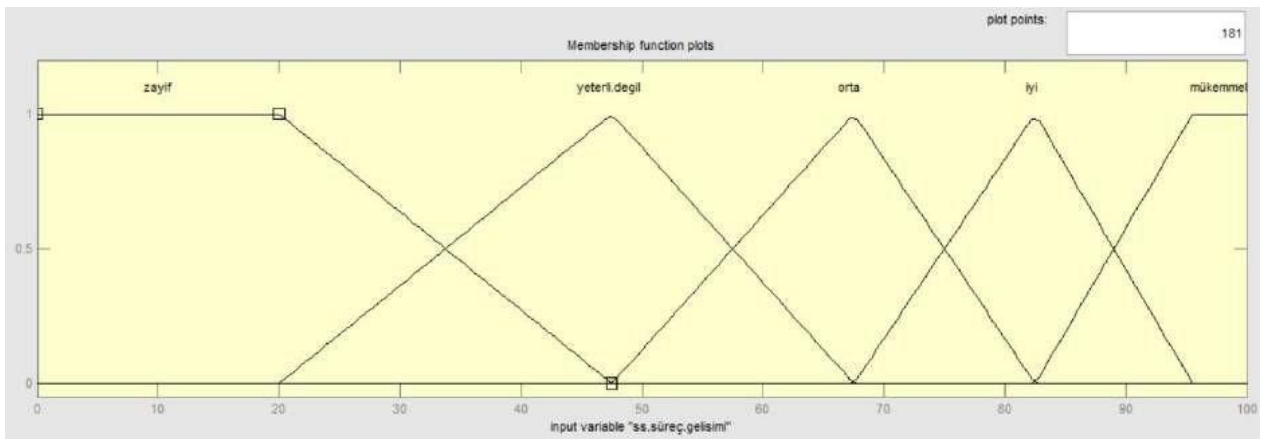
Bulanık mantık yöntemiyle değerlendirme

Mimari tasarım stüdyosu öğrenci çalışmalarının değerlendirilmesinde, belirlenen kriterlerin nasıl değerlendirme sistemine dahil olacağı önemli bir konu olmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere mimarlık ürünü ve proje stüdyo sürecinin değerlendirilmesi nesnel kriterlere dayandırılma arzusu olsa da öznel değerlendirmeyi de içermektedir. Bir projeye bütüncül bakıp tek seferde 100 veya 4 üzerinden bir not ile değerlendirme yapılması da kıyas durumunu orataya çıkararak yeterince adil olamamaktadır. Ayrıca öğrencilerin not üzerinden alacağı geri bildirim de faydasız olmaktadır. Tüm bu problemler göz önünde bulundurulduğunda önerilecek yeni değerlendirme sisteminin sözel veya sayısal ifadelerle değerlendirmeye izin vermesi, bütüncül değerlendirme yerine kriterler bazında olması, farklı nitelikteki yani öznel veya nesnel değerlendirilen kriterlerin hesaba katılmasına engel olmaması gerekmektedir. Bu sebeple sayısal ve sözel ifadelerde değerlendirmeye olanak sağlaması ile farklı kriterleri öznel veya nesnel değerlendirmelerde bir arada kullanılabilen bulanık mantık yöntemi tercih edilmiştir.

Bu çalışmada belirlenen dört temel değerlendirme kriterinin her biri; bir adet nesnel bir adet öznel olmak üzere ikişerden toplam sekiz alt değerlendirme kriteri ile sisteme ‘girdi’ olarak tanımlanmış, sonrasında tanımlanan girdilerin her biri için kendilerine uygun değerlendirme skalaları göz önünde bulundurularak üyelik fonksiyonları oluşturulmuştur. Sonrasında belirlenen kurallarla sistem kurgulanmıştır. Sistemde dört temel kriterin her biri için ayrı ‘çıktı’lar tanımlanmış ve son aşamada hepsinin ağırlıklı ortalaması ile sonuç ortaya çıkmıştır.

Üyelik fonksiyonları oluşturulurken, her kriterin değerlendirilmesinde kritere özel durumu tarifleyecek skala tercih edilmiştir. Öncelikle kriterlerin öznel ve nesnel olma durumları göz önünde bulundurulmuştur. Süreç gelişimi, yaratıcılık, proje değerlendirme ve pafta-sunum değerlendirme şeklindeki jüri üyelerinin öznel yorumlarını içerebilecek durumları içeren kriterler için; kriterin stüdyo çalışması süreci veya son ürününde başarılı olma seviyelerine göre bir skala belirlenmiştir. Değer ‘aralık’ları klasik 100’lük not sistemine göre daha önce verilen tablodaki GTÜ not bareminin ‘AA, BB, CC, DD, FF’ değerlerine göre belirlenmiş, elde edilen değerler ise bulanıklaştırılarak zayıf, yeterli değil, orta, iyi, mükemmel isimlendirmeleri ile programa işlenmiştir (Şekil 4). Bu durumda Jüri üyeleri karşılıklarını bilmek kaydıyla, tercihlerine göre, 100 üzerinden bir puanla veya ‘zayıf, yeterli değil, orta, iyi, mükemmel’ değerleriyle öğrenciyi değerlendirebilirler.

Öznel durumları içeren kriterler içinde yer alan süreç gelişimi, dışarıdan gelen jüri üyeleri için bilinmeyen bir kriter olabilmektedir. Bu durum iki farklı yaklaşım benimsenebilir. İlk olarak jüri üyesi ara jüriye katıldıysa süreç hakkında fikir sahibidir yani sürece dair bir değerlendirme yapabilir. İkinci olarak eğer jüri üyesi sadece final jüriye katıldıysa, proje süreci hanesi sadece stüdyo yürütücüsünün belirleyebileceği bir hane olarak kalabilir. Her öğrencinin stüdyo yürütücüsüyle geçirdiği 14 haftalık süreç dolayısıyla bu durumdaki gibi %12.5’luk bir ağırlığın yürütücü tarafından belirlenmesi, jüri sırasında ortaya çıkabilecek herhangi bir durum sebebiyle ‘yönlenmiş’, ‘tek noktadan bakış açısı’ndan kurtulabileceği sürece dair bir aralık olmaktadır.

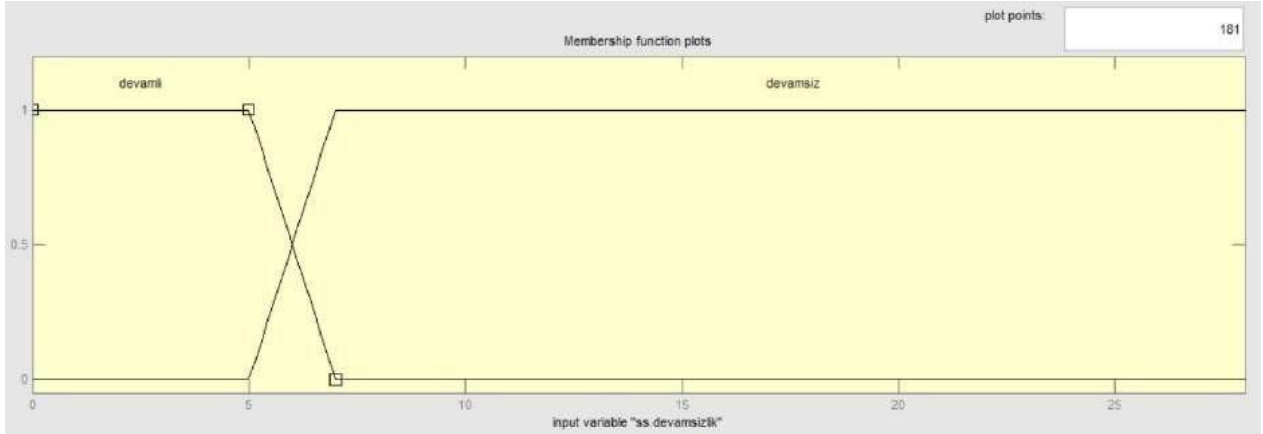

Şekil 4: Öznel değerler için oluşturulan üyelik fonksiyonu (süreç gelişimi)

Nesnel değerlerin her birinin nesnel olmaları sebebiyle tamamen bilgisayar sistemleriyle değerlendirilebileceği fikri mimari tasarım stüdyosu kadar belirsiz bir değerlendirme süreci için önemli bir adım sayılabilir.

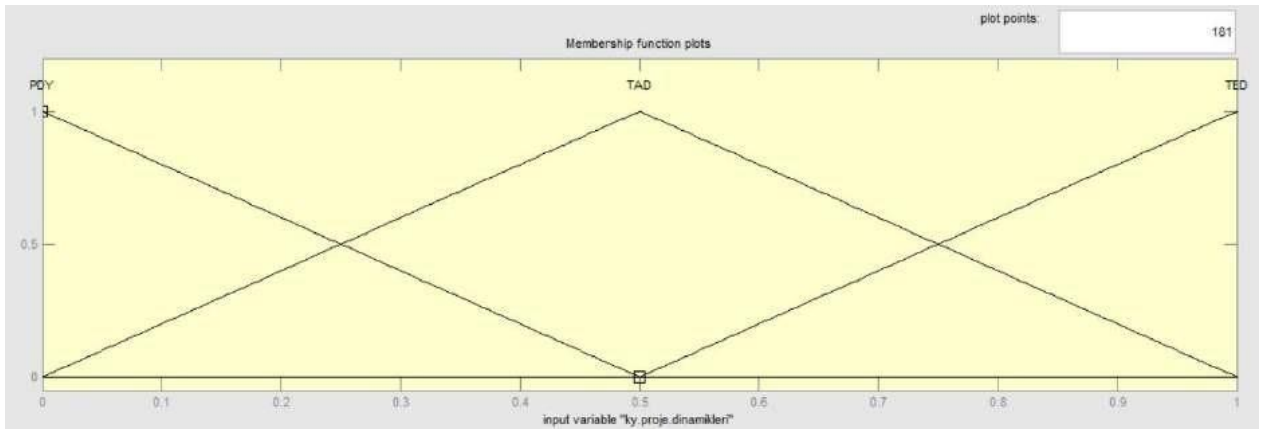
Bu çalışmada devamsızlık ve teslim şartları bilgisayar sistemlerinin işleyebileceği netlikteki durumlarken, ifade teknikleri ya da proje dinamikleri değerleri için henüz bilgisayar sistemleri kullanılmadığından, jürinin ortak olarak aldığı kararın sisteme girilmesi yaklaşımı benimsenmiştir.

Stüdyo süreci alt kriteri olan ‘devamsızlık’ için, haftada 2 ders üzerinden 14 haftada, %80 devam zorunluluğuna göre 6 kez devamsızlık yapan öğrenci dersi geçemez. Aristo mantığındaki bu sınır sistemi günlük hayatta özel sorunlardan dolayı görmezden gelinebilecek 1 derslik bir bulanıklaştırma ile sisteme işlenmiştir (Şekil 5).

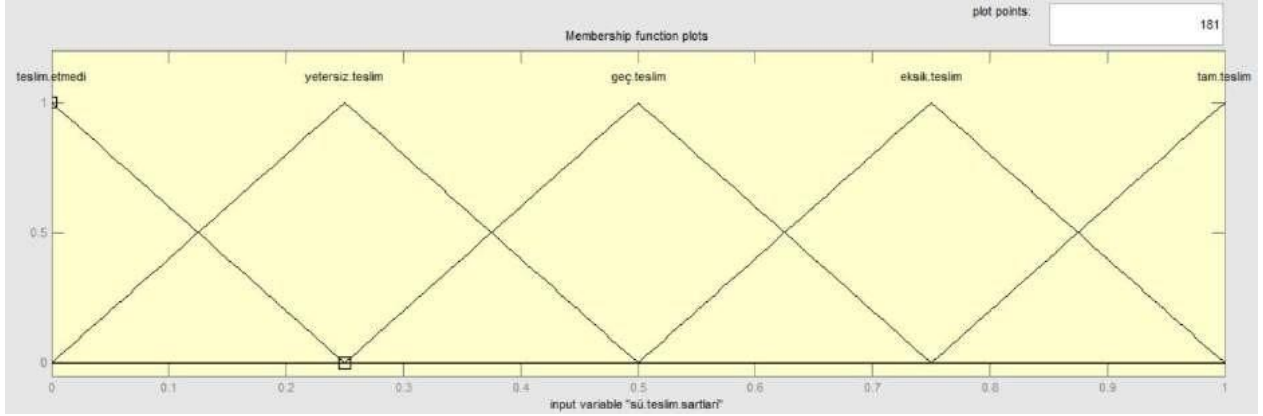
Şekil 5: Devamsızlık kriteri için üyelik fonksiyonu

Kavramsal yaklaşımın alt kriteri olan ‘proje dinamikleri’nin değerlendirilmesinde nesnel davranabilmek için 3 kriter belirlenmiştir. Bunlar, stüdyo yürütücülerinin belirledikleri programdaki kavramsal yaklaşıma göre öğrencilerden talep ettikleri kriterlerin sistemde yer alıp almadığı, yer almadıysa öğrencinin kendi projesi için kendisine özgü proje dinamikleri oluşturabilmesi durumu ile son olarak ortaya çıkan proje dinamiklerinin yetersiz kalması durumudur. Bu durumlar; talep edilen dinamikler (TED), tasarımcıya ait dinamikler (TAD) ve proje dinamikler yetersiz (PDY) olarak sisteme işlenmiştir (Şekil 6). Daha önce bahsedildiği üzere bu değerlendirmede kararı jüri üyeleri ortak olarak almalıdır.

Şekil 6: Proje dinamikleri kriteri için üyelik fonksiyonu

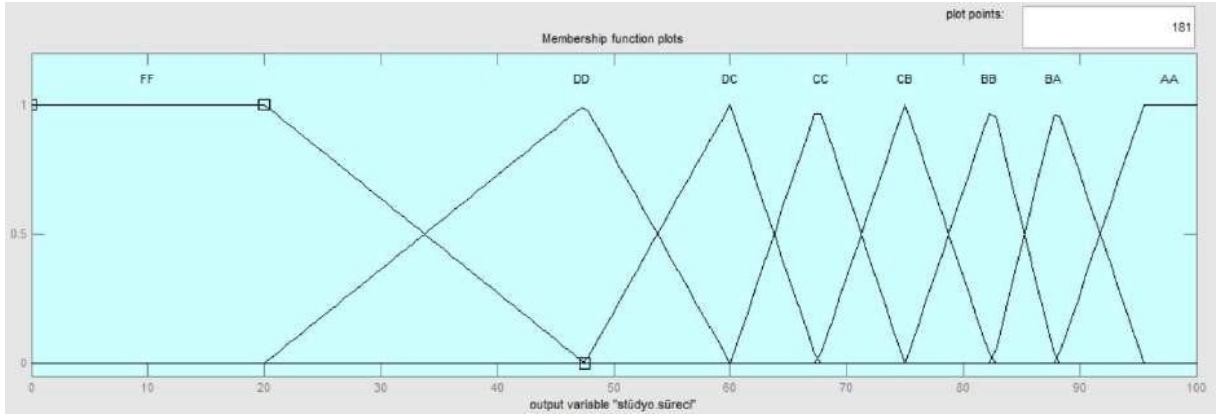
Sonuç ürünün alt kriteri olan teslim şartları öğrencinin teslimine dair tam teslim, eksik teslim, geç teslim, yetersiz teslim, teslim etmedi şeklinde beş durumu içerebilir. Üyelik fonksiyonu bu kriterlere göre belirlenmiştir (Şekil 7).

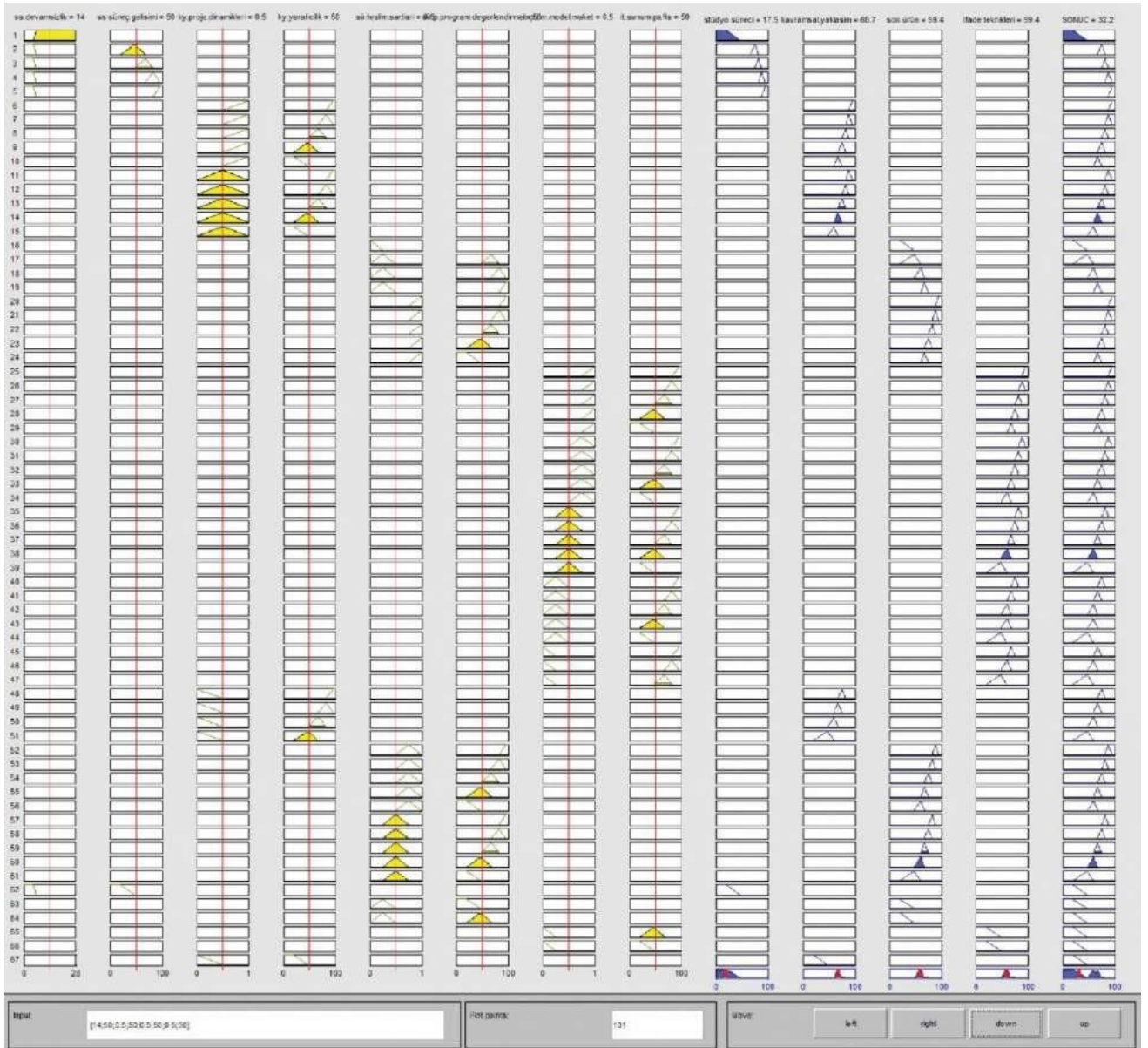
Şekil 7: Teslim şartları kriteri için üyelik fonksiyonu

Teknik ve ifadenin alt kriteri olan jüriye sunulan çizim ve maket için doğru tekniğin kullanılıp kullanılmamasının değerlendirilebilmesi için; her ikisinden de başarılı olma durumu (BB), birinden başarılı diğerinden orta olma durumu (BO), her ikisinde orta seviyede olma durumu (OO) ile bu duruma eş değerde olacak olan birinden başarılı diğerinden zayıf olma durumu (BZ), birinden orta diğerinden zayıf olma durumu (OZ) ve son olarak da her ikisinden de zayıf olma durumu (ZZ) değerleri belirlenmiştir. Daha önce bahsedildiği üzere bu kriter için jüri üyelerinin ortak kararı sisteme işlenmelidir.

Dördü nesnel, dördü öznel olan sekiz alt kriterin sisteme işlenmesinden sonra, bu kriterlerin ana kriterler olarak hangi değeri aldığını belirleyecek olan dört adet çıktı 'stüdyo süreci', 'kavramsal yaklaşım', 'son ürün', 'teknik-ifade' kurallarla tanımlanmıştır. Çıktılar için oluşturulan değerlendirme sisteminde aralıklar, GTÜ not bareminin AA, BA, BB, CB, CC, DC, DD, FF notları üzerinden belirlenmiştir (Şekil 8). Şekil 9'da kuralların grafiksel gösterimi görülebilir. Bu durum sistemin işlenen herhangi bir değer için çalıştığını göstermektedir. Her bir ana kriterin aldığı değerler ayrı ayrı ve ağırlıklı ortalama ile hesaplanan sonuç değeri, öğrencinin alacağı son not belirlenir.

Şekil 8: Çıktılar için aralık değerleri (stüdyo süreci)

Şekil 9: Kurallar dizisi

Yapılan çalışma sonrasında, tablo 7’de görüldüğü gibi 8 öğrencinin finalde aldığı harf notlarının klasik değerlendirmeden aldıkları notlar ile kıyaslama yapıldığında sadece iki öğrencinin finalde aldığı harf notundan bir derece düşük not aldığı, diğer notların ise aynı olduğu gözlemlenmiştir.

Burada göz önünde bulundurulması gereken bir nokta da, finalde alınan notların 5 tanesinin yürütücüler tarafından kanaat kullanılarak müdahale edilmiş yani birer derece yükseltilmiş olduğudur. Yapılan bulanık değerlendirmede ise müdahale edilen 5 nottan 3’ünde, müdahale edilmeden aynı sonuca ulaşılmıştır. Bu durumda sistemin, tasarım stüdyosu öğrenci çalışmalarını değerlendirmede başarılı olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Bu sistemde verilen değerlendirme sonuçlarının, klasik sistemde tek bir not ile değerlendirilmiş sonuçlara göre, öğrencinin hangi noktada başarılı, hangi noktada zayıf olduğunu anlamasını sağlayarak, öğrenciler için de faydalı geri bildirimler olarak açıklayıcı olduğu söylenmelidir.

Çalışmada bulanık sistemle önerilen yeni sistemde, farklı kriterlerin, kritere özgü bir dil ile değerlendirilebildiği görülmüştür. Ayrıca yapılan çalışmada kullanılan öznel değerlendirme kriterlerinde; aynı üyelik fonksiyonunda tercihe göre, hem 100 üzerinden sayısal değerler ile, hem de ‘zayıf, yeterli değil, orta, iyi, mükemmel’ isimlendirilmelerinin karşılığı sözel değerler ile sisteme girilebilmesi, sistemin alternatif tercihlere açık olduğunun göstergesidir. Sistemde kullanılan değerlendirme kriterleri, kriterlerin üyelik fonksiyonları, aralıkları ve alabileceği değerler farklı proje stüdyolarında tercihe göre değiştirilebilir. Sistemde kriterler eşit ağırlıkta değerlendirmeye sokulmuştur.

Ancak aynı sistem kriterler için farklı ağırlıklarda değerlendirmeye de izin vermektedir. Mimarlık gibi değerlendirme kriterlerinin ve ağırlıklarının neredeyse her projede değişken olabildiği bir alanda, eğitim dünyasında değerlendirme için, farklı sistemlere açık olan bulanık mantık yönteminin kullanılması çeşitliliği sağladığı için faydalı olacağı düşünülmektedir.

NOT: Bu çalışmada önerilen bulanık değerlendirme yöntemi ile GTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü 2017-2018 Bahar Yarıyılı Mimari Tasarım 4 Proje ekibinde yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Proje verilerini paylaştıkları için, Mimari Tasarım 4 proje ekibinin stüdyo koordinatörü Dr. Ö. Üyesi Saniye Karaman Öztaş’a, stüdyo yürütücüleri Doç. Dr. Cahide Aydın İpekçi, Doç. Dr. Seda Kula Say, Dr. Ö. Üyesi Mine Topçubaşı Çilingiroğlu ve Dr. Ö. Üyesi Sedef Özçelik Güney’e ve derse yardımcı olan öğretim elemanları Ar. Gör. Cem Balcan, Ar. Gör. Selin Öztürk Demirkıran ve Ar. Gör. Nebahat Özge ESENER’e teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Alagbe, O. A., Oluwatayon, A. A., Aderonmu, P. A., & Alalade, G. M. (2015). Difference in Grading Parameters in Architectural Schools and its Impact on the Competency Rating of Future Professionals. *Frontiers of Architectural Research*, 4, 230–236.
- Alagbe, O., Aderonmu, P., Opoko, A., Oluwatayo, A., & Dare-Abel, O. (2014). Relevance of Manual Drafting in Design Studio Education in Nigeria: Covenant University Architecture Students Perspective. In *Proceedings of EDULEARN14 Conference* (pp. 1588–1594). Barcelona.
- Bahadır, E. (2017). Bulanık Mantık Yaklaşımının Eğitim Çalışmalarında Kullanılmasının Alan Yazın Işığında Değerlendirilmesi. *International Journal of Social and Educational Sciences*, 4(7), 28–42.
- Bostan, A. (2007). *Kriter Esaslı Testlerde Bulanık Mantık İle Ölçüm Yönteminin Uyarlamalı Bilgisayar Testlerinde Kullanılması*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ertuğrul, İ. (2006). Akademik Performans Değerlendirmede Bulanık Mantık Yaklaşımı. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 156.
- Görgülü, Z. (2015). Mimarlık Eğitimi Üzerine Bir Derleme / Kısa Notlar. Retrieved January 27, 2019, from <http://www.arkitera.com/gorus/684/mimarlik-egitimi-uzerine-bir-derleme---kisa-notlar>
- Gültekin, R. E., & Uçar, A. (n.d.). Proje Sürecinde, Öğrenci Ve Yürütücü Arasında Parametrelere Dayalı Karşılıklı Değerlendirme Üzerine Bir Yöntem Önerisi. Retrieved January 19, 2019, from https://www.academia.edu/2115296/PROJE_SÜRECİNDE_ÖĞRENCİ_VE_YÜRÜTÜCÜ_ARASINDA_PARAMETRELERE_DAYALI_KARŞILIKLI_DEĞERLENDİRME_ÜZERİNE_BİR_YÖNTEM_ÖNERİSİ
- Gür, H., & Yıldız, O. (2017). Akademik Personel Performans Değerlendirmesi İçin Bulanık Mantık Tabanlı Karar Destek Sistemi. In *2nd International Mediterranean Science and Engineering Congress (IMSEC 2017)* (pp. 25–29). Adana.
- Masatlıoğlu, C. S. E. (2018). *Mimari Tasarım Eğitiminde Stüdyo Kültürü Araştırması: Öğrenen-Merkezli Ortamın Yansımaları*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özdemir, A., Alaybeyoğlu, A., & Balbal, K. F. (2019). Bulanık mantığın eğitim alanındaki uygulamaları. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi (BEST Dergi)*, 3(1), 45–50.
- Paker, N. (2001). *Mimari Tasarım Eğitiminde Bilgi ve Yaratıcılık Etkileşimi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sadler, D. R. (2005). Interpretations of Criteria-Based Assessment and Grading in Higher Education. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 30, 175–194.

Sancar, F. H. (1996). How knowledge is produced for design: Scientific theories vs. theories in use. In Ö. Akın & G. Sağlamer (Eds.), *Proceedings of Descriptive Models of Design*. İstanbul.

Türk Dil Kurumu Eğitim Bilimleri Sözlüğü. (1974). Retrieved January 26, 2019, from http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=86155

Türk Dil Kurumu Yöntembilim Terimleri Sözlüğü. (1981). Retrieved January 26, 2019, from http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=86155

Uluoğlu, B. (1990). *Mimari Tasarım Eğitimi Tasarım Bilgisi Bağlamında Stüdyo Eleştirileri*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ünkap, Ö. (2006). *Sanal Mimarlık Stüdyosu Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Utaberta, N., & Hassanpour, B. (2012). Reconstructing a Framework for Criteria-Based Assessment and Grading in Architecture Design Studio. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 60, 142–149.

Utaberta, N., Hassanpour, B., Baharb, M. A., & Che Anib, A. I. (2013). A Comprehensive Learning of Architecture Education: Understanding Critique Session as Learning Process and CriteriaBased Assessment in the Architecture Design Studio. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 102, 21–32.

Yıldız, M. (2017). *Türkiye'deki Mimari Proje Yarımalarının Değerlendirme Süreçlerinde Nesnellik/Öznellik Dengesi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yükseköğretim Özel İhtisas Komisyonu. (2018).

Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy Sets. *Information and Control*, 8(3), 338– 353.

AKILLI KENTLERİ ANLAMAK VE KENTLERLE AKILLANMAK: ÖRNEKLERLE KISA BİR DEĞERLENDİRME

Gözde KESTELLİOĞLU

Erciyes Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

ÖZET

Hayatımızın her noktasında vazgeçilmez olan teknolojinin vardığı yoğunluk ve gelişmişlik nedeniyle artık günümüz “dijital çağ” olarak nitelendirilmekte ve her yönü ile irdelenmektedir. Kentler kırsal alandan gerçekleşen göçler ve hızlı nüfus artışı başta olmak üzere günümüzde çeşitli nedenlerle birçok sorunla karşı karşıyadır. Hızla tükenen kaynaklar bir yanda diğer yanda yetersiz kalan kentin alt yapısı söz konusu iken kamu hizmetlerinin daha az maliyetle, verimli ve sürdürülebilir şekilde gerçekleştirilebilmesi için akıllı dijital teknolojiler bir çıkış yolu olarak düşünülmektedir. Akıllı kentler üzerine çok farklı tanımlamalar ve dolayısıyla çok farklı uygulamalara rastlanmaktadır(www.sehirsizin.com, 30.08.2017: 5-25):

Avrupa Komisyon’un tanımına göre fiziki alt yapı, beşeri ve sosyal sermaye, bilgi ve iletişim teknolojileri vasıtasıyla akıllı şehirler sürdürülebilir, ekonomik gelişim ve yaşam kalitesine sahip bir çerçevede oluşturulabilir.

Kamu teknoloji platformu’nun ifadesine göre ise akıllı kent “Bilişim teknolojilerinden güvenli bir şekilde yararlanılarak kent varlıklarının ve kaynaklarının entegre edilmesini ifade eden bir kentsel gelişim vizyonudur. Kent kaynak ve varlıkları, yerel bilgi sistemlerini, okulları, kütüphaneleri, ulaşım sistemlerini, hastaneleri, enerji tesislerini, su kaynaklarını, çöp toplama ve geri dönüşüm yönetimini, kolluk kuvvetlerini kapsamaktadır”(www.akillisehirler.org, 30.08.2017: 10).

Bu tespit doğrultusunda da anlaşılacağı üzere dünyadaki akıllı şehir uygulamalarına Türkiye de katılmış ve buna yönelik çalışmalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu çalışmalar yerel yönetimlerin bulunduğu aşamaya göre gerek eksik yönleri tasarlamak gerek var olan sistemi akıllı kent kavramına uygun hale getirecek şekilde koordine etmeyi kapsamaktadır. Bu anlamda ele alınan örneklerden biri de Kayseri Büyükşehir Belediyesi olarak karşımıza çıkmaktadır ve çalışmada verilen örnekler içerisinde en geniş ele alınacak olan belediyedir.

Çalışma bu çerçevede dijital çağda “akıllı şehirler” kavramının kentleri nasıl bir aşamaya getirdiğini ve Türkiye’nin hangi noktada olduğu sorusunu dünyadan ve Türkiye’den örneklerle ele almaktadır. Çalışma için literatür taraması, ilgili birimlerden veri toplanması ve görüşme usulleri kullanılmıştır.

Çalışmanın genel hatlarına göre akıllı şehir kavramının oldukça kapsamlı bir kavram olması ve Türkiye'nin bu kavramın yerleştirilmesinde başlangıç düzeyinde olan bir ülke olması nedeniyle eksikleri olduğu gözlenirse bazı belediyelerin akıllı şehir kavramına ilgileri ve çalışmaları düşünüldüğünde emin adımlarla bu süreç içerisinde ilerlendiği gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı kent, akıllı şehir, yerel yönetimler, kentleşme

GİRİŞ

Dijital çağ olarak ele alınan günümüze bakış açıları düzeye göre değişmekte ve farklı tartışma alanları ortaya atılmaktadır. Bu tartışma alanlarından biri de “kamu yönetimi ve politikaları”dır. Bu alanın içinde çalışmanın odaklandığı kısım ise kamu yönetimi ve politikalarının temel taşlarından biri olan kentler olarak belirlenmiştir.

Kentlere hızlı göç ve nüfus artışı gibi sorunlar kentteki sosyal ve ekonomik hayatı ve yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle kentlerdeki var olan sistemlerin daha verimli hale getirilmesi ve koordine edilmesi gerekmektedir(Yılmaz, 2015: 3). Birleşmiş Milletler Habitat Raporu verileri de bunu destekler niteliktedir. Buna göre 2014 yılında şehirlerde var olan ortalama yüzde 54'lik nüfus oranının 2050'te yüzde 70'e ulaşması ön görülmektedir. Bu ise kısıtlı şehir kaynaklarının hızla tüketilmesi olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla bu tüketime sebep olan “şehirleşme”, sürdürülebilir kalkınma hedefinin önemli araçlarından biri olarak tekrar tanımlanması ve dizayn edilmesi biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Şehirleşme üzerinden ortak sorunların çözümü için ise “Sürdürülebilir Şehirler”, “Ekolojik Şehirler”, “Yavaş Şehirler”, “Düşük Karbon Şehirler” ve “Yaşanabilir Şehirler” gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. İklim değişikliği ve çevre sorunları üzerine toplanan dikkatler ve çalışmalar, teknolojik ilerlemelerin de katkısı ile “Akıllı Şehirler” kavramını ve bu kavramın beraberinde getirdiği birçok çözüm önerisi ile inşa edilmesini sağlamıştır(Kayapınar, 2017: 14).

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Endüstri 4.0

“Dijital devrim” olarak nitelendirilen dönem, akıllı ürünleri insan hayatının bir parçası haline getiren ve sanayi devriminin dördüncü nesli biçiminde ifade edilen endüstri 4.0 ile başlamıştır. Akıllı telefonlar, akıllı evler ve daha bir çok akıllı ürünleri bizi akıllı şehir uygulamalarına kadar getirmiştir. Almanya'da bir fuar esnasında ilk defa dile getirilen endüstri 4.0'ın temel bileşenlerinden birincisi “yeni nesil yazılım ve donanım” yani daha az maliyetle daha az alanı işgal eden, daha az enerji kullanan, daha az ısı üreten; buna karşın daha yüksek güvenilirliği olan donanımlardır. İkinci ve daha da önemli bir diğer bileşeni ise “Cihaz Tabanlı İnternet” yani var olan bütün cihazların bir veri akışı içinde, birbirine entegre edildiği, sensör ve işleticilerle donatılmış, internet bağlantılı akıllı elektronik sistemler, diğer adı ile “siber-fiziksel sistemler”dir(www.hurriyet.com.tr, 16.04.2018, e.t. 06.09.2019).

1.2.Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)

Kökeni coğrafya bilimine dayanan “coğrafi bilgi sistemleri” verilerin toplanması, saklanması, analiz edilmesi, kullanıcıya sunulması gibi kullanım alanlarını bir araya getiren bir bilgi sistemidir. CBS ile mekanla ilgili analizler ve bilgi katmanları oluşturularak haritalarda ve 3B ortamda görselleştirme sağlar. Bu sayede kullanıcıların daha akıllı karar vermelerine yardımcı olmak için veriler arası modellemeler yaparak ve ilişki kurarak kullanıcıya daha derin bir bakış açısı sunar.

Ülkemizde alt yapı eksiklikleri olmakla beraber akıllı şehirlere dönüşüm için Bilgi Toplumu Stratejisi kapsamında “yukarıdan aşağı” ve “aşağıdan yukarı” politikalarından oluşan hibrit bir yaklaşım uygulanmaktadır. Buna göre Çevre ve Şehircilik Bakanlığı sorumluluğundaki “42. Akıllı Kentler Programı Geliştirilmesi” eylemi ile akıllı şehirler konusunda yol gösterici nitelikte rehber dokümanlar ile örnek çalışmaların sunulması hedeflenmekte, öte yandan Kalkınma Bakanlığı sorumluluğundaki “43. Akıllı Uygulamaların Desteklenmesi” eylemi ile ise akıllı şehirler hususunda yerelde ortaya konulan çözümlerin kalkınma ajansları aracılığıyla desteklenmesi hedeflenmektedir. Bu sayede bir taraftan yerel yönetimler akıllı kentlere dönüşüm için merkezi araçlarla yönlendirilirken diğer taraftan yereldeki yaratıcılığın akıllı uygulamalarla ekonomik ve sosyal faydanın oluşturulması hedeflenmektedir (Elvan, 2017: 9).

1.3.Akıllı Şehir

Belirtmek gerekir ki akıllı şehir kavramının evrensel bir tanımı bulunmamaktadır. Bunun nedeni ülkelerin kendi nitelikleri, akıllı şehirden beklentileri ve öncelikleri vb. değişkenlerdir. Bunlardan bazılarını belirtmek gerekirse:

İngiltere'nin Yenilik ve Yetenekler Politikaları Bakanlığı'na göre akıllı şehirlerin, kamu ve özel sektörlerin hizmetlere katılımının en uygun biçimde sağlanması ile süreç içinde şehrin daha yaşanabilir, daha dayanıklı ve yeni zorluklara karşı daha kolay mücadele edebilen bir biçime gelebilecek bir biçimde oluşturulması ile mümkün olacaktır.

Amerika'nın Enerji Bakanlığı'na bağlı Bilimsel ve Teknik Bilgi Bürosu'nun tanımına göre akıllı şehirler: “Yollar, köprüler, tüneller, raylı sistemler, hava alanları, limanlar, iletişim ağları, su ve enerji kaynakları, hatta başlıca binalar dahil olmak üzere şehrin tüm kritik altyapı koşullarının takip edildiği ve entegre olarak yönetildiği, kaynak kullanımının optimize edildiği, önleyici koruma önlemlerinin planlandığı, güvenlik unsurlarının izlendiği ve vatandaşa hizmetin en üst seviyeye getirildiği şehirlerdir.”

Uluslararası Standartlar Enstitüsü'nün (ISO) ISO3720 akıllı şehirler tanımı ise “şehrin planlamasını, yönetimini, inşasını ve akıllı hizmetleri kolaylaştıracak nesnelere interneti, bulut bilişim, büyük veri ve entegre coğrafi bilgi sistemleri gibi yeni nesil bilgi iletişim teknolojilerinin uygulandığı yeni bir kavram ve yeni bir modeldir.” şeklinde olup ve bu modelin sürdürülebilirliği önemlidir (www.sehirsizin.com, 30.08.2017: 25).

Kamu teknoloji platformu'nun ifadesine göre ise akıllı kent “Bilişim teknolojilerinden güvenli bir şekilde yararlanılarak kent varlıklarının ve kaynaklarının entegre edilmesini ifade eden bir kentsel gelişim vizyonudur. Kent kaynak ve varlıkları, yerel bilgi sistemlerini, okulları, kütüphaneleri, ulaşım sistemlerini, hastaneleri, enerji tesislerini, su kaynaklarını, çöp toplama ve geri dönüşüm yönetimini, kolluk kuvvetlerini kapsamaktadır” (www.akillisehirler.org, 30.08.2017: 10).

2.AKILLI ŞEHİRLERİ ANLAMAK

Akıllı şehirlerin tanımlamaları incelenirken teknolojik gelişim, halkın katılımı ile diğer tüm paydaşların süreci sahiplenmesi, kişisel veri gizliliği gibi etik kurallarının ihlal edilmemesi, şeffaf, kendini geliştiren ve sürdürülebilir bir uygulama olması önemli noktalar olarak görülmektedir.

Bu kapsamda akıllı şehirler; çeşitli sensörler, elektronik cihazlar ile ağlar gibi ileri teknolojiyle donatılmış geleceğin emniyetli, güvenilir, öngörülebilir, çevreci ve verimli kentsel merkezleri biçiminde ifade edilmektedir (www.sehirsizin.com, 29.08.2017).

Kentleşme yönünden akıllı şehirler halkın yaşam kalitesini, kentsel sistemlerin verimliliğinin -özellikle ulaşım ve enerji yönünün- artırılmasını; yaşam alanlarında kalite artırılmasını-örneğin hava ve gürültü kirliliği vb. yönlerden-; hizmet yönünden iyileştirilmesi; kentlerin rekabet güçlerinin artırılması gibi yönlerden kapsamaktadır(Yılmaz, 2015: 7).

Akıllı kentlerin sağladığı faydalar finansal, kent yaşamı, marka ve rekabet gücü yönünde ele alınabilir ayrıca bunlar algı yönünden de avantajlara neden olacaktır. Buna göre(T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 29-34):

Finansal faydalar içinde; varolan kapasiteden ve varlıklardan daha çok faydalanmayı ifade eden “sermaye giderlerinde azalma”; Servis ekiplerinin daha az kullanılmasını sağlamak için tamirat yerine önleyici bakım ile gerçek zamanlı verilere önem vermeyi ifade eden “işletme giderlerinde azalma”; Bazı çözümlerde hizmet kalitesinin artırılmasıyla kullanımı optimize etmek veya tüketimi artırmak için fiyat mekanizmalarını (örneğin toplu taşıma, akıllı parkmetreler) ya da talep yönetim araçlarını (örneğin trafik sıklığı ücretlendirme) ifade eden “gelirlerde artış” sayılabilmektedir.

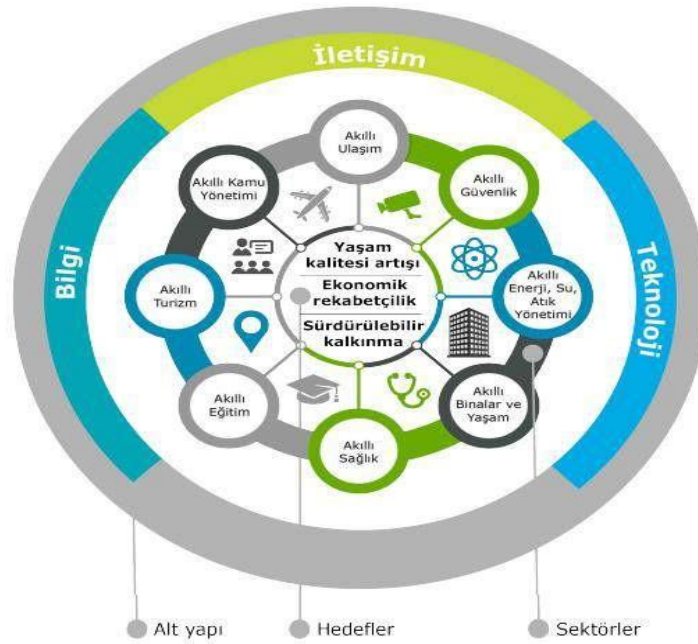
Kent yaşamı faydaları ise vatandaşa daha yüksek yaşam koşulları sağlamaya yöneliktir ve bu faydalar kentin sorunlarına göre üretilen çözüm yollarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin ulaşım süresinin düşürülmesi, yüksek güvenlik, acil müdahalelerin hızlanması vb.

Marka ve kentin rekabet gücüne faydaları ise marka yönünden “akıllı” kavramından gelen iş imkanı, para kaynakları, kent insanı gibi kaynakların güçlenmesi ve dolayısıyla kentlerin ekonomiye katkısı olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla markadan gelen bu durum rekabet yönünden de daha nitelikli bireylerin istihdamı ve iş imkanları gibi fırsatları sağlayabilir. Bu faydaların sağlanabilmesi yani akıllı kent uygulamasının gerçekleştirilebilmesi için bu teknolojinin bazı gereksinimleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin teknolojik sağlamlığı, güvenilirliği ve mevcut teknik platformla uyumluluğu tüm kentler için göz önünde bulundurulması gereken önemli hususlardır. Kentlerin teknoloji satın alımlarında dikkat edilmesi gereken konulara (güvenlik, teknolojinin değişim hızı gibi) hassasiyet gösterilmelidir. Öte yandan teknoloji sağlayıcılarının kamu kurumları ve yerel yönetimler tarafından kabul görebilmeleri için sağlamaları gereken dayanıklılık ve güvenlik standartlarına dikkat etmeleri gereklidir(T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 35-36).

Ülkemizde de kentli nüfusun artan bir ivme ile hızlı bir şekilde yükselmesi bizi çözüm yolu olarak akıllı kentleri uygulama gerekliliğinin tartışılmasına itmiştir. Buna yönelik Türkiye’deki 23 Belediyenin de katkısıyla küresel ve yerel platformlarda yapılan araştırmalar sonucunda oluşturulan Akıllı Şehir Yol Haritası Raporu’na göre “Akıllı şehir programlarının ülke ölçeğinde tasarlanması ve bütünsel bir biçimde uygulanması halinde akıllı şehirlerin Türkiye’nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası’na yılda yaklaşık 30 milyar TL’lik katkıda bulunması” öngörülmüş ve “ilk etapta 30 büyükşehir belediyesinin akıllı şehir olması” hedeflenmiştir. Marmara Belediyeler Birliği Başkanı ve Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Altepe de dijitalleşen dünyaya yerel yönetimlerin akıllı şehirlere yönelmenin gerekliliğine dair(www.medyamerkezi.vodafone.com.tr, 28.08.2017):

“Akıllı dijital teknolojiler, şehirlerde sürdürülebilir yaşamın anahtarı olarak görülüyor. Bu teknolojiler, belediye hizmetlerinin daha az maliyetle daha verimli gerçekleşmesini sağlıyor. Yerel yönetimler olarak, akıllı şehirleşmeye yönelmek durumundayız. Yaklaşık 3 milyon nüfusa sahip olan Bursa, akıllı şehircilik alanında Türkiye’nin öncü illeri arasında yer alıyor. Vatandaşlarımızın hayatını kolaylaştıracak ve hızlandıracak akıllı şehir çözümlerini hayata geçiriyoruz.(...)Akıllı Şehir Yol Haritası’nı da destekliyoruz. Bu raporun, Türkiye’de akıllı şehirleşmenin yaygınlaşmasında önemli rolü olacağını düşünüyoruz.” şeklinde ifade edilmiştir.

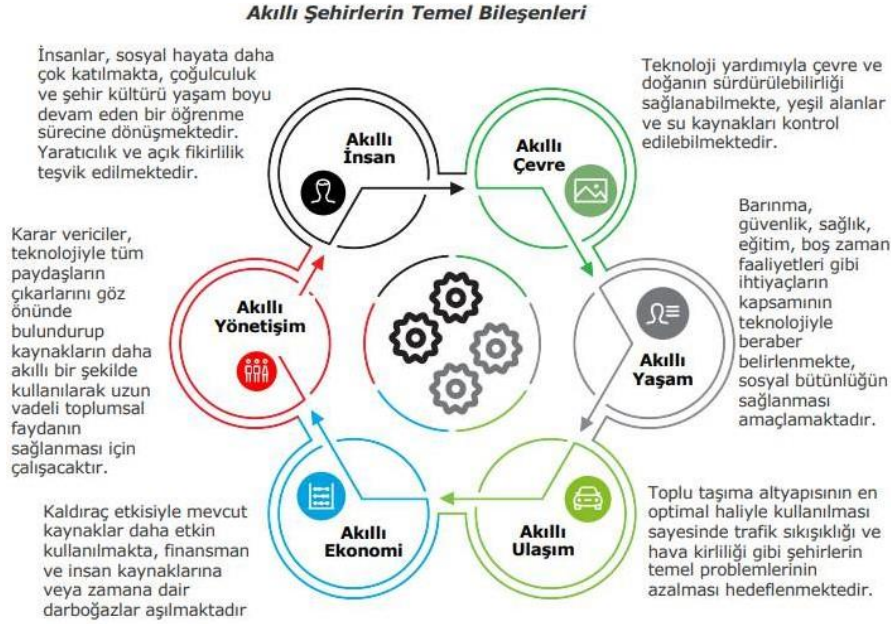
Şekil 1: Akıllı Şehir Uygulamalarından En Çok Etkilenen Sektörler

Kaynak: Türkiye Bilişim Vakfı, 2016: 42

Yukarıdaki şekil doğrultusunda “Akıllı şehir yol haritası”nda belirtilen ve akıllı şehir uygulamasından en çok etkilenen sektörleri, alt yapı için gerekli noktaları ve temel 3 hedefini göstermektedir. Hedefleri biraz daha genişleten belirtmek ve AB tarafından da kabul edilen Cohen’in “Akıllı Kentler Çarkı”nda bulunan temel bileşenleri ifade etmek istersek aşağıdaki şekilde bunu özetlememiz mümkündür:

Şekil 2: Akıllı Şehirlerin Temel Bileşenleri

Kaynak: Türkiye Bilişim Vakfı, 2016: 12

Akıllı şehirlerin altı bileşenini ifade eden çark doğrultusunda kendi tercihlerini yapan ve buna yönelik akıllı şehir uygulamalarını gerçekleştiren bazı şehirler ise aşağıdaki başlıkta verildiği gibidir.

3. AKILLI ŞEHİRLERE YÖNELİK SEÇİLİ KISA ÖRNEKLER

Dünyadan ve Türkiye’de akıllı kent çalışmalarına yönelik belirli örnekleri kısaca ifade etmek gerekirse:

3.1. Dünyadan Akıllı Şehir Örnekleri

Farklı kriterlerin gözetildiği dünyadaki akıllı kentlerden bazı örnekleri ifade etmek istenirse(<https://digitalage.com.tr>, <https://magg4.com/>, e.t. 06.09.2019)

Amsterdam’ın akıllı şehir olması için dikkat çeken en yenilikçi proje, Amsterdam ArenA Stadyumu ile ilgili yürütülen ve akıllı telefon ve tabletler aracılığıyla şebeke yönetimi ve bağlanabilirliği artırma çalışmaları bulunan projedir.

Malta’daki akıllı altyapı değişimlerinin yanında su ve enerji tüketim miktarlarını en aza indirmek için ölçüm cihazları kullanılmaktadır.

Londra ise sürdürülebilirliğe yaptığı yatırımlar öne çıkmaktadır. Örneğin, trafik sıkışıklığı vergisi gibi... Ayrıca Avrupa’nın en büyük kablosuz ağının kurulması için Telekom operatörü O2 ile de anlaşma imzalanmıştır.

Kopenhag, Avrupa’nın akıllı şehirlerinde olabilmek için sürdürülebilirlik yatırımlarını öncelik vermektedir. Örneğin 2025 yılına kadar karbon ayak izine sıfır seviyesine indirmesi hedefi ve bunun için bisikletten faydalanması gibi..

Tokyo ise Asya’nın önde gelen şehirlerinden biri olarak banliyö bölgeleri için tasarladığı akıllı çözümlerle kendini göstermektedir. Bunun için Panasonic, Accenture ve Tokyo Gas firmalarıyla evlere güneş enerjisi panelleri, depolama üniteleri ve elektrik şebekesine bağlı akıllı uygulamalar tasarlanmaktadır; ayrıca akıllı mobil uygulamalar bir diğer örnektir.

Hong Kong, ise yoğun nüfusuyla akıllı yol bulma servisi, trafik durumu öğrenme gibi alt yapıya yönelik çalışmalara sahiptir.

Barcelona düşük karbon tüketimine yönelik çalışmaları ile akıllı şehir olmaya yönelik çabalamaktadır. Örneğin dünyada ilk olarak solar termik enerji tüketimi talimatnamesi yayımlanmıştır. Öte yandan geniş çaplı bir akıllı şehir inovasyonu için laboratuvar anlaşması imzalanmıştır.

San Francisco akıllı sokak lambaları; Chicago’da ise binalara eklenen güç üretim tesisleri ile enerji tasarrufu için; Santa Cruz’da polis kayıtlarının her an incelenebilmesi için akıllı bir ağ geliştirilmesi için çalışmalar bulunmaktadır.

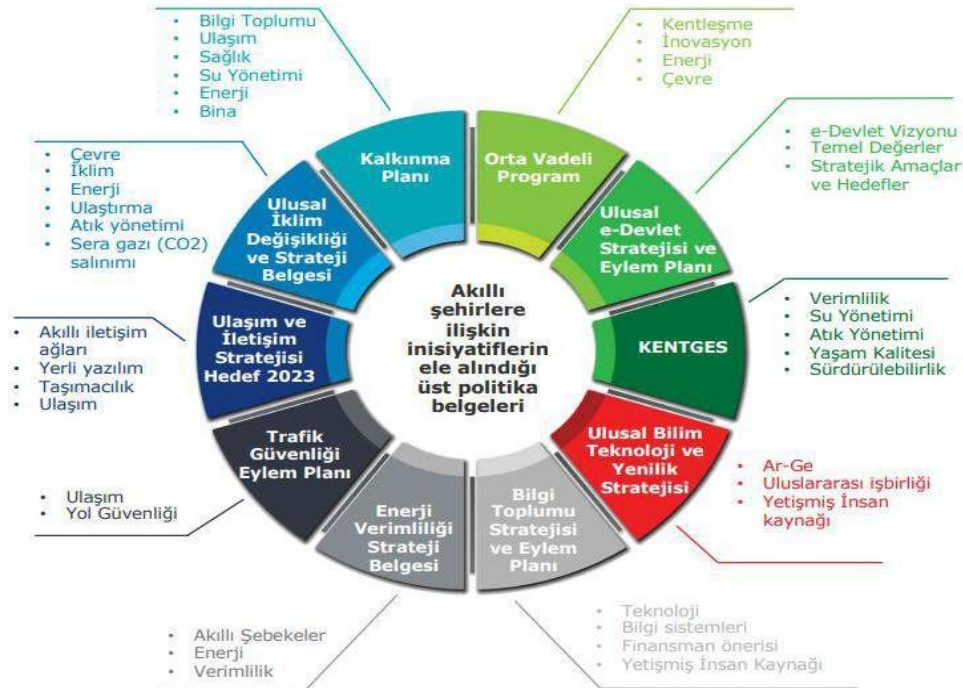
Toronto ise düşük karbon kullanımının teşviki konusunda kendisini öne çıkaran çalışmaları ile Kuzey Amerika’nın en akıllı şehri olarak anılmaktadır. Buna yol açan çalışmalara örnek olarak çöp kamyonlarının doğalgazla çalıştırılması ve bunun için ise şehrin çöplük toplama sahasından alınan çöpler kullanılması verilebilir.

Viyana ise “Viyana Akıllı Şehir Vizyonu 2050”, “Yol Haritası 2020” ve “Eylem Planı 2012-2015” gibi çalışmalar ile kendini göstermektedir. Öte yandan, Viyanalı mimarlar binalarda karbon tüketiminin azaltılması, şehir planlama ve ulaşımın kolaylaştırılması gibi konularda paydaş görevini gerçekleştirmekte ve belediyeye işbirliği gerçekleştirmektedir.

3.2. Türkiye’de Akıllı Şehir ve Örnek Olarak Kayseri Büyük Şehir Belediyesi

Türkiye’de akıllı şehirlerle ilgili birçok çalışma yukarıda da belirtilmiştir. Ülkemizdeki otuz büyükşehrin akıllı şehir olabilmesi halinde ülke genelinde %20 enerji tasarrufu potansiyelinin mümkün olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında bu doğrultuda bazı üst çalışma belgeleri aşağıdaki şekilde verildiği üzeredir:

Şekil 3:Türkiye’de Üst Politika Belgelerinde Akıllı Şehirler

Kaynak: Türkiye Bilişim Vakfı, 2016: 117

Bu doğrultuda Kayseri Büyük Şehir Belediyesi ise 2018 Akıllı Şehircilik Raporuna göre yukarıda belirtilen tüm bileşenler doğrultusunda çalışmalarını sürdürmekte ve pilot uygulamalarını gerçekleştirmektedir. Uygulamalar ise raporda: *şehir hava kalite izleme istasyonları, akıllı otopark, akıllı aydınlatma, akıllı durak, paylaşımlı bisiklet, kayseri büyükşehir belediyesi mobil uygulama, turistik kameralar, qr kodlu kapı numarası, ücretsiz internet hizmeti (wi-fi), elektrikli otobüs, katı atıktan enerji yönetimi, akıllı sulama, trafik kontrol merkezi, akıllı kavşak, scada (merkezi denetim ve bilgi toplama sistemi), otonom (insansız) toplu taşıma aracı, akıllı kütüphane, akıllı yönetim-çağrı merkezi-ybs biçiminde listelenmiş ve içeriğini ifade edilmiştir. Genel olarak pilot uygulamalar düzeyinde olsalar da büyükşehir belediyesinin çalışmalarının yoğun biçimde devam ettiği görülmektedir. Bu konuda şehrin diğer unsurları olan stk ve üniversiteler de çalışmaya çağırılmıştır ancak tekrarının olmaması bir eksiklik olarak ifade edilebilir. Buna karşın akıllı şehir çalışmaları internette yoğun bir biçimde geliştirilmektedir. Vatandaşın buradaki uygulamaları içselleştirebilmesi önemlidir(Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2018).*

4.SONUÇ YERİNE

Çalışmanın genel çerçevesi içinde akıllı şehir kavramının oldukça kapsamlı bir kavram olması ve Türkiye'nin bu kavramın yerleştirilmesinde başlangıç düzeyinde olan bir ülke olması nedeniyle eksikleri olduğu gözlenirse de bu kavramdan önce de kullandığı veri birikimi, teknoloji kullanımı ve unsurların kente katılımını sağlama çabası göz önünde bulundurulduğunda ayrıca özellikle bazı belediyelerin akıllı şehir kavramına ilgileri ve çalışmaları düşünüldüğünde emin adımlarla bu süreç içerisinde ilerlendiği gözlenmektedir. Hatta çalışma naçizane bir şekilde, teknolojideki gelişmelere paralel şekilde bu ilerlemeleri konuştuğumuzu göz önünde bulundurarak akıllı teknolojiyi takiben anlayabilen teknolojinin telaffuz edildiğini de buna ekleyerek “akıllı şehir” kavramından sonra “anlayabilen şehir” kavramını gelecekte tartışıyor olacağımız beklentisine sahiptir. Ki bu beklenti odağa insanın alınmasını da desteklemektedir.

Akıllı şehirler, teknoloji çözümler sunsa da merkezinde teknolojiden ziyade insan olması bir diğer ifade ile “vatandaşın yaşam kalitesini artırılması” önemlidir. Çalışmada, tespit edilen temel noktalar ise:

Var olan akıllı şehir uygulamalarının beklenildiği ölçüde bulut bilişim ve büyük veri analitiğinden faydalanılamaması ancak mobil uygulamalar ise oldukça yaygın olmasının, finansal yetersizliğin getirdiği güçlükler, kurumlar arası işbirliğinin yetersizliği (STK, üniversite ve belediyelerin birbirleriyle olan işbirliği), adaptasyon için yenilikçi yaklaşımların içselleştirilmesi (duruma göre avantaj ya da dezavantaj olabilmektedir) ve takibi, bilgi ve iletişim teknolojilerinde uzmanlık, vatandaşın sürece dahil olması, son olarak Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) altyapısının önemi dikkat çeken temel noktalardır.

Akıllı kent uygulamaları dünya ve ülkemizde devam ederken insan odaklı bir şekilde şehirlerin akıllanması beklentisinin yanı sıra, gerek uygulayıcı tüm unsurların gerekse vatandaşın sürece dahil olup içselleştirerek kentlerle döngüsel bir biçimde birbirini besleyerek akıllanması bir diğer temennidir.

KAYNAKLAR

- Deloitte, Vodafone, TBV (2016) “Akıllı Şehirler Yol Haritası”, <https://www.sehirsizin.com/Documents/Deloitte-Vodafone-Akilli-Sehir-Yol-Haritasi.pdf>, E.T. 30.08.2017
- Elvan, L. (2017) “Akıllı Şehirler Lüks Değil İhtiyaç”, İTÜ Vakfı Dergisi, Temmuz-Eylül 2017, Sayı:77, ss. 6-9.
- Kamu Teknoloji Platformu, (2016) “Akıllı Kentler Masabaşı Araştırması”, <http://www.akillisehirler.org/wp-content/uploads/2016/08/Xsights-Ak%C4%B1ll%C4%B1-Kentler-Masa-Ba%C5%9F%C4%B1-%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1.pdf>, E.T.30.08.2017
- Kayapınar, Y. Erdal, (2017) “Akıllı Şehirler ve Uygulama Örnekleri”, İTÜ Vakfı Dergisi, Temmuz-Eylül 2017, Sayı:77, ss. 14-19.
- Kayseri Büyükşehir Belediyesi, “**2018 Akıllı Şehircilik Raporu**”
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, (2013) “Bilgi Toplumu Stratejisinin Yenilenmesi Projesi”
- Türkiye Bilişim Vakfı (2016), Akıllı Şehir Yol haritası, s. 158
- Yılmaz, Ö. (2015) “Akıllı Kentler ve Bilgi Toplumu Stratejisi”, Dünya CBS Günü, 18-19.11.2015, Ankara, Türkiye.
- <https://www.sehirsizin.com/sehirlerden-projeler/akilli-sehir-nedir>, E.T. 29.08.2017
- <http://medyamerkezi.vodafone.com.tr/basin-bultenleri/akilli-sehirler-turkiye-ye-yilda-30-milyar-tl-kazandiracak>, E.T. 28.08.2017
- <http://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/endustri-4-0-nedir-ve-ne-anlama-gelmektedir-40806351>, 16.04.2018, E.T. 06.09.2019
- <https://mag4.com/dunyadan-akilli-sehir-ornekleri/>, “Dünyadan Akıllı Şehir Örnekleri”, E.T. 06.09.2019
- <https://digitalage.com.tr/dunyadan-akilli-sehir-ornekleri/>, “Dünyadan Akıllı Şehir Örnekleri”, E.T. 06.09.2019

DEMİRYOLLARINDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ UYGULAMALARI VE ÖRNEK RİSK DEĞERLENDİRME ÇALIŞMASI

Barış CİLKEZ

İş Sağlığı ve Güvenliği Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye

Doç. Dr. Erdiñ DOĞANCI

İş Sağlığı ve Güvenliği Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye

ÖZET

İş sağlığı ve güvenliği (İSG) çalışmalarında hedef, iş kazaları ve mesleki rahatsızlıklardan kişileri koruyup sağlıklı güvenli çalışma ortamları sunabilmektir. Bunun içinde iki konu ihmal edilmemelidir. Birincisi imalat güvenliğiyle verimi çoğaltmak ikicisi çalışma alanında güvenlik oluşturmaktır. İş kazaları ve mesleki rahatsızlıkların sebepleri kayıpları indirgemek, bilimsel araştırma kökenli güvenlik tedbirleri ve uygulamaya geçilmesi hareketlerinin tümü iş sağlığı ve güvenliği kelimesinde var olmaktadır.

Birçok alanda olduğu gibi demiryollarında iş kazaların ve meslek hastalıklarının azalma oranı İSG ile ilgili yapılan çalışmalara bağlıdır. Eğitimsizlik, yapılan işe önem verilmemesi, donanımsız elemanlar ve çalışanına değer vermeyen işverenlerde bu olaylara körükte gitmektedir. [1]. Yapılan bu çalışma ile demiryollarında çalışmalarda İSG önlemlerinin incelenmesiyle birlikte demiryollarında çalışmalarda risklerin tespit edilmesi ve bu risklere karşı ne tür tedbirler alınabileceğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Literatür ve saha araştırmasından sonra risklerin tespiti için Fine Kinney metoduna başvurularak risk değerlendirmesi çalışması uygulanmıştır. Demiryollarında risk değerlendirme çalışmalar önünde, kaynak çalışmalar gözlenmiş bu şekilde tehlikeler belirlenmiştir. Tehlikelerin saptanmasında demiryollarındaki tüm çalışmalarda ölümler, uzuvların kayıpları ve ağır yaralanmalara sebep olan tehlikeler belirlenerek gerekli tedbirler sunulmaktadır. Çalışma bu niteliğiyle demiryollarında çalışanlar için kaynak özelliği göstermektedir

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı ve Güvenliği, Tehlike, Demiryolları, Risk Değerlendirme.

OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY APPLICATIONS IN RAILWAYS AND SAMPLE RISK ASSESSMENT STUDY”

ABSTRACT

The objective of occupational health and safety studies is to protect people from occupational accidents and occupational discomforts and to provide healthy safe working environments. Two issues should not be neglected. The first is to increase productivity with manufacturing safety and the second is to create safety in the work area. The causes of occupational accidents and occupational discomforts are reducing the losses, and all security measures and implementation of scientific research-based movements exist in the word occupational health and safety.

As in many areas, the decrease rate of occupational diseases and occupational accidents in railways depends on the studies on occupational health and safety. Uneducated education, lack of attention to the work done, non-equipped staff and employers who do not value their employees go to these incidents. The aim of this study is to determine occupational health and safety measures in railways and to determine risks in railways and to determine what kind of measures can taken against these risks. After the literature and field research, a risk assessment study was performed by applying the Fine Kinney method to determine the risks.

Key Words: Occupational Health and Safety, Railways, Risk Assessment

1. GİRİŞ

1921 yılında ülkemiz savaş döneminde olmasına karşın, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 2 adet kanun çıkartılmıştır. 1921 yılının 8 Mayıs'ında kabul edilen 114 sayılı "Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesi'nde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesi'ne Olarak Furuhtuna Dair Kanun" ve 10 Eylül 1921'de kabul edilen 151 sayılı "Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun" ülkemizdeki ilk İSG mevzuatları olarak kabul edilmektedir [2].

6331 sayılı İSG Kanunu ülkemizde Hıfzısıhha Kanunu olarak bilinen 1590 sayılı kanun, İş Kanunu/4857 olarak bilinen 1457 sayılı İş Kanunu ve benzeri ILO sözleşmesi çıkartılmıştır. 4857 sayılı İş Kanunu'ndan sonra ülkemizde çeşitli yönetmelikler çıkartılmıştır [2].

2003 yılında yayınlanan 4857 sayılı İş Kanunu'nun 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) Kanuna kadar, ülkemizdeki İSG mevzuatındaki belirsizlikler sebebiyle çalışma yaşamında zor süreçler yaşanmıştır. 6331 sayılı İSG Kanunu, bağımsız bir kanun olduğu halde içeriği dolayısıyla çalışma yaşamında önemli bir kanundur. Bundan önce çalışma hayatının yalnız %2'si İSG uygulamalarının kapsamındayken, bu kanunun bütün çalışanları kapsaması önemli bir süreçtir [2].

İş kazaları ve meslek hastalıklarından korunmak, İSG hususlarına dikkat edilmekle mümkün olmaktadır. Tasarlanan ve kurulması planlanan çalışma alanının işçiler üzerindeki olumsuz etkilerinin bulunmaması için farklı endüstriyel etkinlikler planlaması İSG kültüründeki temel amacı oluşturmaktadır. Teknolojideki hızlı ilerleyiş, bir taraftan insan refahını gözetirken, diğer yandan da insan hayatını ve çevreyi etkileyen tehlikeleri meydana getirmektedir [3].

Endüstrileşme sürecinde makineleşmenin artması üretimin büyümesini sağlayarak, dolayısıyla da artan üretimle işçilerin sağlığını etkileyen birçok unsuru beraberinde getirmiştir. Üretim alanında yer alan insan faktörünün önemi, verimliliğin artırılmasıyla birlikte bu süreçte karşılaşılabilecek her türlü kazaya karşı çalışan sağlığını güvence altına alınmasıyla ilişkilidir [3].

Ulaştırma ekonomi ve toplum bütünlüğü için ayrıca ekonomideki gelişmeleri hızlandırabilmesiyle Avrupa Birliği'nin (AB) önemli ortak politika alanlarından biridir. Bu sebeptir ki AB, ekonomideki yeniliklerin anahtarı şeklinde aldığı ulaştırmadaki politikaları ilerleterek, toplumun; ekonomi, çevre ve sosyal alanlardaki ihtiyaçlarını önemseyen, bütün olabilen, rekabetteki sürebilen ulaştırma sistemlerini amaçlayan çalışmalarını devam ettirmektedir [4].

Demiryollarında pazardaki payın büyümesi için Avrupa'nın geneli yeni demiryolu altyapılarının inşaatına sahiptir. 2011 tarihli Beyaz Kitap, 2050 yılına dek orta uzaklıkta demiryolu yolcu taşımasının çoğunun havaalanlarına bağlanarak Avrupa'daki yüksek hızdaki demiryolu ağının tamamlanmasını gerektiğini söylemektedir [4].

Son zamanlarda alanın gelişmesiyle problemlerde çoğalmaktadır. Bu problemlerin yanında milletler arasında baskılar ve sorumluluklar çoğalmaktadır. Her alan gibi demiryolunun çalışanları için iş sağlığı ve güvenliğinde tehditler vardır. İmalatın ham üründen, nakliye kadar tüm aşamalarında tehlikeler olmaktadır. İşte yaşanan kazalarla can ve uzuv kayıpları olmakta, fiziki ve kimyasal etkileşimlerle mesleki rahatsızlıklar oluşabilmektedir. Ayrıca iş kaybı ve tazminatlar ülke ekonomisine de olumsuzlukları getirmektedir.

Hazırlanan bu tez çalışması ile demiryollarında çalışmalarda karşılaşılabilecek tehlikeler ve riskler gözlemler neticesinde belirlenerek, demiryolu işlerine dair risk değerlendirmesi çalışması hazırlanmıştır. Yapılan risk değerlendirme çalışmasında, demiryolu çalışmalarında karşılaşılabilecek İSG risklerinin önceden tespit edilmesine, proaktif yaklaşım ile önlenmesine yardımcı olması hedeflenmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma demiryolları ile ilgili Dünya ve yerelde Türkiye tarihi ele alındı. Çalışma 8 ay sürmüş çalışmalarında demiryollarının günümüze kadar geldiği tarihi süreçler incelendi, çalışma için TCCD Adana 6. Müdürlüğünden detaylı bilgilendirmeler alındı demiryollarının ulaşımı için gerekli olan Köprüler, Tüneller, Viyadükler ve İstasyon alanlarının yapımı ve daha sonraki kullanımlarda problemin analizi ve çözümü için tehlikelerden kaynaklı riskleri Finney Kinney metodu ile sonuçlarını ele alıp Düzeltici önleyici faaliyetler düzenlendi. Fine Kinney risk analiz metodu kullanılırken doğru ve sonuçlandırılabilir ortam analizleri yapmamız için tehlikenin ve riskin ne olduğunu net olarak kavramamız ve yorumlayabilmemiz mesleğin saç ayaklarını oluşturmaktadır; Tehlike; İşyerinde bulunan iş ekipmanlardan, insanlardan, yapılardan veya işyeri dışından gelebilecek (sabotaj, yan binadan kaynaklı yangınlar, araçların işyerine dalması vb.), çalışanlara, teçhizatlara veya ürünlere zarar verme potansiyelidir. Risk ise; Tehlikelerden kaynaklı yaralanmalar, ölümler ve iş ekipmanına zarar verme ihtimali olarak değerlendirilir.

2.1. Fine Kinney Metodu

Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) 'den alınan verilere göre çalışma ortamında iş kazaların %98' lik kısmının engellenebilir olduğu saptanmış bu oranın %88'lik kısmı çalışanların davranışlarından kaynaklı, %10' luk kısmı çevre etkisi ve çalışma ortamlarından kaynaklı; geriye kalan %2 kısmı ise kaçınılmaz, kismet veya kader olarak tanımlanmakta aynı zamanda meslek hastalıklarının %100' nün engellenebilir olduğu saptanmıştır. İstenmeyen durumların ortaya çıkmaması için farklı sektörlerde farklı risk analizleri yapılabilir, örnek vermek gerekirse genelde kimyasal alanlarda HAZOP, kaza sonrası durumlarda Kök-Neden Analizi vb. risk Değerlendirmeleri yapılabilir. Fine Kinney Metodunu demiryolları yapımında farklı risk değerlendirme metotlarına oranla daha detaylı analiz yapabilmek için ele aldık. Fine Kinney Risk değerlendirme metodu' nun mucidi 1976 tarihinde G. F. Kinney'in Practical Risk Analysis for Safety Management adlı makalesinde ele almıştır. Fine değerlendirmesinde genellikle Fine Kinney risk değerlendirme yöntemi, İSG risklerinin uygulanan sistematik yöntemler arasında yer almaktadır. Var olan tehlikeden kaynaklı riskin gerçekleşme olasılığı, tehlikeye maruz kalma sıklığı ve ortaya çıkaracağı etki derecesi gibi üç farklı ana faktör göz önüne alınıp değerlendirilir ve böylece risk ölçüm değeri elde edilir [5].

Tablo 1. İhtimal Skalası

DEĞER	KATEGORİ
0.2	Pratik olarak imkânsız
0.5	Zayıf İhtimal
1	Oldukça Düşük İhtimal
3	Nadir Fakat Olabilir
6	Kuvvetle Muhtemel
10	Çok Kuvvetli İhtimal

Tablo 1. ' de İhtimal Skalası zarar ya da hasarın zaman içinde gerçekleşme ihtimalini gösterir.

Tablo 2. Frekans (Maruziyet) Skalası

DEĞER	AÇIKLAMA	KATEGORİ
0.5	Çok Nadir	Yılda bir ya da daha az
1	Oldukça Nadir	Yılda bir ya da birkaç kez
2	Nadir	Ayda bir ya da birkaç kez
3	Ara sıra	Haftada bir ya da birkaç kez
6	Sıklıkla	Günde bir ya da daha fazla
10	Sürekli	Sürekli ya da saatte birden fazla

Tablo 2.' de Frekans (Maruziyet) Skalası tehlikeye maruz kalma sıklığını gösterir

Tablo 3. Etki/Zarar/Şiddet-Sonuç Skalası

DEĞER	AÇIKLAMA	KATEGORİ
1	Dikkat Alınmalı	Hafif-Zararsız veya önemsiz
3	Önemli	Minör-Düşük iş kaybı, küçük hasar ilk yardım
7	Ciddi	Majör-Önemli Zarar, Dış tedavi, işgünü kaybı
15	Çok Ciddi	Sakatlık, uzuv kaybı, çevresel etki
40	Çok Kötü	Ölüm, Tam maluliyet, Ağır çevre etkisi

Tablo 3. Etki/Zarar/Şiddet-Sonuç Skalası var olan tehlikenin riske dönüşmesi halinde insan, işyeri ve çevre oluşturacağı hasar ya da zararın şiddetini gösterir.

Tablo 4. Risk Düzeyine Göre Karar ve Eylem

SIRA	RİSK DEĞERİ	KARAR	EYLEM
1	R<20	Kabul Edilebilir Risk	Önemsiz Risk, Önlem öncelikli değildir
2	20<R<70	Kesin Risk	Olası Risk, Gözetim altında uygulanmalıdır
3	70<R<200	Önemli Risk	Önemli Risk, Uzun dönemde iyileştirilmelidir
4	200<R<400	Yüksek Risk	Esaslı Risk, Kısa dönemde iyileştirilmelidir
5	400<R	Çok Yüksek Risk	Tolerans Gösterilemez Risk, Hemen gerekli önlemler alınmalı ve iş durdurulmalıdır

Tablo 4. de Riskin Düzeylerine bakılarak Eylemi ifade etmektedir.

Fine Kinney risk analiz metodu incelenecek olursa; bir işletmenin veya bir alanın daha önceki verilerini ve öngörülerini beraber kullanma imkanı sağlayarak kalitatif bir yöntemle, oluşabilecek iş kazalarını ve meslek hastalıklarının önüne geçme imkanı sunmaktadır.

Risk' in skor değeri şu parametrelere göre hesaplanır. $I =$

İhtimal, (0.2 – 10 arası bir değer)

F = Frekans, (0.5 – 10 arası bir değer)

D = Sonuçların Zararı (1 – 100 arası bir değer) Risk

Değeri = $I \times F \times D$ olarak hesaplanır.

3.BULGULAR VE TARTIŞMA

Yapılan bu çalışma demiryollarında Fine Kinney risk değerlendirme çalışmasının uygulanabilirliğini göstermektedir. Demiryollarında yapılan çalışmalarda risklerin saptanmasında doğru metot ve İSG açısından, demiryolları organizasyonu ve ilerlemesi konularında çalışma alanına fayda katmaktadır.

Demiryollarında risk değerlendirme çalışmaları önünden kaynak çalışmaları gözlenmiş bu şekilde tehlikeler belirlenmiştir. Tehlikelerin saptanmasında demiryollarındaki tüm çalışmalar göz önünde olarak ölümlü, uzuvların kayıpları ve ağır yaralanmalara sebep çalışmalar belirlenerek olması gerekli tedbirler sunulmaktadır. Çalışma bu niteliğiyle demiryollarında çalışanlar için kaynak özelliği göstermektedir.

3.1Tünel Açma Makinaları (TBM)

Demiryolları ulaşımının önemli bir ayağı olan, daha rahat ve zaman kazanımı açısından zaruret haline gelen tünellerin, açma işlemleri için kullanılan Tünel açma makinalarının (TBM) ilk yatırım maliyeti her ne kadar yüksek olsa da tam cepheli TBM aynı zamanda titreşimsiz, hızlı ve sessiz çalışma nedeniyle istenilmeyen yeraltı hareketlerini önleme kabiliyeti, daha sessiz, titreşimsiz ve hızlı çalışması nedeniyle günümüzde tercih edilen kazı makineleri haline gelmiştir. Yumuşak, orta sert, sert ve akıcı formasyonlar için farklı çalışma prensiplerine ve kesici kafa dizaynına sahip makineler üretilebilmektedir.

Bu makinelerin seçimi proje başında verilmesi gereken bir karar olup yapılmış olan zemin etütleri ve sondajlardan elde edilen verilerin ayrıntılı şekilde yorumlanması ve kazılacak jeolojiye uygun makine seçilmesi TBM ile kazının en önemli aşamalarından biridir. [5]

Resim 1. Karışık Zemin Kazısına Uygun Tam Cepheli Tünel Açma Makinesi [5]

3.2 Demiryollarında Köprü

Demir yollarının köprü geçişleri yalnızca suları geçmek için değil, aynı zamanda bir yolun üstünden geçmek için de kullanılır. Demir yollarında köprü kullanımıyla ülke ekonomisine birçok faydaları olduğu gibi yolcuların ve ticari amaçlı zaman kayıplarını ortadan kaldırmak için faydalı bir buluş olarak görülmektedir. Tabii bu tür yapım süreçlerinde ve daha sonra ki kullanım aşamalarında oluşabilecek riskler bulunmaktadır, bu riskler yaralanmalar, uzuv kayıplarına hatta toplu ölümlere kadar gidebilmektedir bu açıdan yapım ve kullanım aşamalarında var olan riskleri belirlemeli bu konuda gerekli tedbirler alınması gerekmektedir.

Resim 2. Demiryollarında Köprü yapımından bir kare

3.3. Demiryollarında Tren Garı (İstasyon)

Demiryollarında istasyonlar; işlev gören taşıtların, şehirlerarasında yolcu taşımak ve ticari amaçlarla kullanıldığı, ayrıca bu taşıtları kullanan yolcuların çeşitli bedensel(yeme, içme, tuvalet), psikolojik(dinlenme, serinleme, rahatlama) vb. ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan bekleme alanlarıdır. Bu istasyonlarda yolculuk yapmak için bilet alınıp beklenebilir aynı zamanda yolcuların yaşamlarını daha da kolaylaştırmak için yapılmıştır. Ülkemizde demiryollarında ilk etapta trenlerle şehirlerarası yolculuk için kullanılsa da ilerleyen yıllarda bu genişletilerek şehir içi yolculuk için de kullanılmaya başlanmıştır.

Örneğin Tramvay, Metro, Marmaray gibi şehir içi yolculuklarda kullanılan araçlar, hem hızlı olması açısından hem de maddi açıdan uygun olması sebebiyle ülkemizde çokça rağbet görmektedir. Fakat insan- makine ilişkisinin yoğun olması, birçok riski de beraberinde getirmektedir. Türkiye’de her dört kişiden biri trenle yolculuk yapmaktadır. Yapılan bu yolculuklar, her ne kadar kolaylık sağlasa da çeşitli tehlikeleri de beraberinde getirmektedir.

Demiryolları İstasyonlarında; düşme, çarpma, intihar vakaları ve bunun yanında tren çarpması sonucu yaralanmalar, uzuv kopmaları, toplu ölümler demiryollarında yapım ve kullanım aşamasında sıkça görülen iş kazalarıdır.

3.4 Demiryollarında Tünel, Köprü ve İstasyonlarının Örnek Risk Değerlendirmesi

Tablo 5. Fine Kinney Metodu

FAALİYET ALANI	RESİM	TEHLİKE	RISK	OLASILIK	ŞİDDET	FREKANS	SKOR	ÖNEM DÜZEYİ	DÖF	DÖF SONRASI				
										OLASILIK	ŞİDDET	FREKANS	SKOR	ÖNEM DÜZEYİ
TÜNEL		Tünel açma işlemlerinde ortam analizi yapılmaması	Yaralanma, uzuv kopmaları, çoklu ölüm, ekonomik olarak; iş makinelerinin ve ekipmanların zarara uğraması	3	100	2	600	TOLERANS GÖSTERİLEMEZ RISK	ÇET raporlarına uygun sabotaj, deprem, heyelan riski bulunmayan, TS ve CE standartlarına uygun ekipmanlarla ve ehil personellerle çalışma yapılmalıdır.	1	100	0.5	50	OLASI RISK
Köprü		Vinç halatının deforme olması	Çalışanlarda yaralanma, ölüm iş ekipmanların zarar görmesi(vinç, halat ve piston) Taşınan malzemenin tekrardan kullanılmaması	10	40	6	2400	TOLERANS GÖSTERİLEMEZ RISK	Öncelikle acilen iş durdurulmalı, yıpranmış eskimiş deforme olmuş halatlar kullanılmamalı yenileri ile değiştirilmeli	1	40	1	40	OLASI RISK
İstasyon		Tren rayları ile yollu arasındaki bariyerlerin bulunmamasında n kaynaklı olarak, çocukların düşmesi, intihar vakaları ve dalgınlıktan dolayı düşme tehlikesi	Yaralanma, uzuv kaybı, kırık ve ölüm	6	40	2	480	TOLERANS GÖSTERİLEMEZ RISK	İstasyonlarda, en az 1,5 metre yüksekliğinde otomatik açılabilen minimum 5 milim kalınlığında cam kapı bulunmalı ve kordineli çalışan gözlemciler sürekli alanda yer almalıdır.	0.5	40	0.5	10	ÖNEMSİZ RISK

Yapmış olduğumuz Fine Kinney metodu aracılığıyla, faaliyet alanlarına göre üç adet tehlikeyi ayrı ayrı ele alıp oluşabilecek riskleri değerlendirip sayısal sonuçlarını, önem düzeyine göre anlamlandırıp, var olan risklerin bertarafı için düzeltici ve önleyici faaliyetler yerine getirilip önem düzeyini “Önemsiz Risk” düzeyine indirmek, asıl gaye olarak benimsenmelidir.

Yukarıda Tablo 5’de faaliyet alanlarına göre ayrılmış bulunan tünel, köprü ve istasyonların tehlikeleri ele alınarak değerlendirilmiştir. Bunlardan faaliyet alanı tünel olan riski ele alınmıştır; Tünel açma işlemlerinde ortam analizi yapılmamasından dolayı olasılık, şiddet ve frekans değerleri sırasıyla; 3, 100 ve 2 verilerek, $3 \times 100 \times 2 = 600$ olarak saptanmıştır. Risk tanımına göre “Tolerans Gösterilemez Risk” olduğu görülmüştür.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda ÇET raporlarına uygun, sabotaj, deprem, heyelan riski bulunmayan, TS ve CE standartlarına uygun ekipmanlarla ve işi ehil personellerle çalışma yapılması gibi düzeltici önleyici faaliyetler yapılarak olasılık değeri 1’e, frekansı 0,5’ e şiddet değerini ise sabit bırakılmıştır. Sonuç olarak $1 \times 100 \times 0,5 = 50$ risk değeri elde edilerek risk seviyesi “Olası Risk” seviyesine indirgenmiştir.

Bu şekilde faaliyet alanlarını ve tehlikeleri şartlara göre çeşitlendirmek mümkündür.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan çalışmanın ardından elde edilen sonuçlara göre; demiryolları çalışmaları sırasında daha güvenli bir çalışma ortamı oluşturmakta görev olan iş güvenliği uzmanları, iş güvenliği teknikerleri, işyeri hekimi ve işveren bu konuda çalışanlarla da işbirliği içinde çalışarak daha sağlıklı, verimli ve güvenli ortam hazırlanmış olur. Bu sayede meydana gelebilecek hasar en aza indirilir. İş güvenliği kültürünün gelişmesi ve meydana gelen mali zararların azaltarak kuvvetli ülke ve huzurlu toplum yapısını sağlayabilme, bunlarla uluslararası platformda ülkemize prestij sağlayacağı bilinmektedir. Demiryollarında tüm çalışanlarda İSG kültürü oluşması için sıklıkla periyodik kontroller yapılmalı, her hatada uyarılar yapılmalı ve gerektiğinde yaptırımlar uygulanarak farkındalık oluşturulmalıdır. Çalışanları, bir sonraki çalışmalara yönlendirirken ortamdaki tehlike ve riskleri göz önünde bulundurularak gerekli donanımına sahip olma ölçüsüne göre değerlendirmelidir. İstenmeyen durumların ortaya çıkmaması için korunma prensibi olarak öncelikle tehlikenin kaynağına (bertaraf, ikame, makine koruyucuları ve teknik tedbir) yönelik koruma önlemleri alınmalı, kaynağına yönelik koruma tedbirleri yeterli olmadığı düşünüldüğünde ortama (tecrit, havalandırma ve organizasyonel düzenleme) yönelik koruma başvurulmalı alınmalı, ancak kaynağa ve ortama yönelik koruma tedbirleri yetersizliğinde, kişisel koruyucu donanıma başvurulmaları iş kazalarındaki sayıları aşağıya hatta tamamen minimize edecektir.

Çalışmalarda kazaların aza inmesinde kişilerin İSG kültürünü idrak etmeleri, her zaman uygulamaya geçirmeleri ve bunu yaşamlarına aktarabilmeleri önemlidir. Kişilerin almaları gerekli eğitimlere sahip olmaları, bilinci yakalamaları, geri bildirim yapmaları, tehlike ve risklerin belirlenerek koruma ve önleme tedbirler sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

[1] Tekinşen OC. "İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Paneli Açılış Konuşması", Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

[2] Mezarıcıöz S, Oğulata RT. 6331 Sayılı İş Sağlığı Ve Güvenliği Kanunu-Tekstil İşletmelerinde İSG (İş Sağlığı ve Güvenliği) Sorunları. Mühendis ve Makine 2014; cilt 55, sayı 655, s. 73.

[3] Özdemir, E. 2014. 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun Çalışma Yaşamına Etkileri. Erişim Tarihi: 03.03.2019.

URL:<http://isyasami.yenibiris.com/Default.aspx?pageID=498&nID=70349&NewsCatID=327&AuthorID=15>

[4] T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü, 2014 Yılı Sektör Raporu www.tcdd.gov.tr/files/pdf/2014sektorrapor.pdf (Erişim Tarihi: 06.03.2019).

[5] *İnşaat Sektöründe Fine-Kinney Metodu Kullanılarak Risk*. ERZURUMLUOĞLU, Kamer, NUR KÖKSAL, Kerem ve GEREK, İbrahim Halil. ADANA : TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, 2016. 5. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sempozyumu. s. 3. 10.

[6] Tünel Açma Makinası Nedir ve Nasıl çalışır 2016. (Erişim Tarihi: 25.04.2019)

<https://www.muhandishayat.com/is-makineleri/tbm-tunel-acma-makinesi-nedir-ve-nasil-calisir>

AİLE YAPISININ, AİLENİN SOSYOKÜLTÜREL-SOSYOEKONOMİK ÖZELLİKLERİNİN VE EBEVEYN TUTUMLARININ ÇOCUKLARIN EĞİTİM HAYATINA OLAN ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Rıza GÖKLER

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Özet

Bu çalışmada aile yapısı, ailelerin sosyokültürel ve sosyoekonomik özellikleri ve ebeveyn tutumlarının çocukların eğitim hayatına olan etkisi incelenmiştir. Ailedeki kişi sayısının azlığı, ailenin fiziki ve psikolojik düzeyde bütünlük içerisinde olması, işlevlerini sağlıklı şekilde yerine getirmesi ve kentte yaşıyor olması çocuklarının akademik performansını artıran etkenlerdendir. Ailenin ekonomik durumu, eğitim düzeyi ve kültürel yapısı çocuklarının akademik başarısına pozitif yönde etki eden sosyoekonomik ve sosyokültürel değişkenlerdendir. Ebeveynlik stillerinden demokratik yaklaşımın çocukların akademik başarısını yükselttiği ve sosyal uyumunu artırdığı gözlenmektedir. Ailenin yapısı, sosyoekonomik özellikleri ve ebeveynlik stillerine bakılmaksızın ailenin okulla yaptığı işbirliği düzeyinin de çocukların okul başarısını artırmada önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Aile yapısı, akademik başarı ve motivasyon ile ilişkilidir. Aile sağlıklı şekilde işlevlerini yerine getirebildiği ölçüde çocuğun akademik başarısı artmakta; parçalanmış ailelerin, geniş ailelerin, kırsal ve gecekondü ailelerinin çocuklarının akademik başarısı genellikle düşük görülmektedir. Bu sonuca göre çocuğun eğitim hayatından verim alabilmesi için, ailelerin çatışma çözme becerilerini geliştirerek ve çocuğun ihtiyaçlarına karşı duyarlı olarak sağlıklı şekilde işlevini yerine getirmelidir. Parçalanmış ailelerde çocukların ruh sağlığını korumak için ruh sağlığı politikaları; kırsal ve gecekondü ailelerinin okuryazarlık oranını ve kültürel seviyesini yükseltmek, çocuklarının eğitim hayatında aktif olabilmeleri için yeni eğitim politikaları geliştirmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Sosyoekonomik ve sosyokültürel seviyenin eğitim hayatındaki etkisi, yapılan bazı araştırmalarla doğrulanmıştır. Ailelerin eğitim düzeyi ve geliri yükseldikçe, çocuğun ev içinde ders çalışabilmek için sahip olduğu mekânsal olanaklar ve teknik donanım düzeyi arttıkça ve ailenin kültürel etkinliklere katılımı yükseldikçe çocukların akademik başarısı artmaktadır. Bu değişkenler hem çocuğun gittiği okulun kalitesi veya okul dışında alacağı ek eğitim olanakları üzerinde belirleyici olmakta hem de ailenin doğrudan çocuğun akademik çalışmalarına yardım ve destek sağlama durumunu belirlemektedir. Ebeveyn tutumlarının da çocukların eğitimleri üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ailenin çocuk yetiştirme konusunda sahip olduğu tutum, bebeklikten yaşlılığa bireyin taşıyacağı kişilik özelliklerini etkilemektedir. Literatür araştırmaları, tutarlı, demokratik, çocuğu kabul eden ve ilgi gösteren ailelerin çocuklarının akademik başarısının, öz yeterlik algısının, motivasyonunun yüksek, akademik süreçlere ilişkin kaygısının ise düşük olduğunu göstermektedir. İzin verici/ihmalkâr, otoriter, aşırı koruyucu, mükemmeliyetçi ailelerin çocukları ise akademik erteleme davranışı, saldırganlık, sosyal uyum güçlükleri ve akademik olarak düşük başarı göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile Yapısı, Ebeveyn Tutumları, Eğitim, Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Özellikler, Sosyal Hizmet.

EXAMINING THE EFFECTS OF THE FAMILY STRUCTURE, SOCIOECONOMIC- SOCIOCULTURAL FEATURES OF THE FAMILY AND OF PARENTAL ATTITUDES ON CHILDREN'S EDUCATION LIFE

Abstract

In this research, the effects of the family structure, socioeconomic- sociocultural features of the family and of parental attitudes on children's education life have been examined. Low number of family members, physical and psychological integrity of the family, healthy functioning of it, and urban life of it are the factors which increase academic performance of the children. Family's economic status, educational level, and cultural background are the socio-economical and socio-cultural variables that positively affect the academic success of the children. Democratic approach as one of the parental styles is observed to increase the academic achievement and social adaptation of the children. It is also seen that the level of cooperation between family and school staff independent of the family structure, its socio-economic characteristics and parental styles is important in increasing the school achievement of the children. Family structure is linked with academic achievement and motivation. In line with the healthy functioning of families children's academic achievement level increases; and academic achievement of the children of broken, extended, rural, and slum families is usually low. According to this result, in order for children to have a fruitful education life families must function healthily by developing conflict resolution skills and being sensitive to the needs of children. It is thought useful that mental health policies must be developed in order to protect the mental health of the children in broken families; literacy and cultural levels of the slum families must be increased; and new educational policies must be developed to make children active in educational life. The effect of the socio-economic and socio-cultural level on educational life is justified by several studies. When their level of education and income, spatial opportunities for the children and technical equipment, and participation of families in cultural activities increase academic achievement of the children increase, too. These variables determine both the quality of the school the child attends and the additional educational opportunities besides school, and the state of the family to provide the child's academic activities with support. It is also seen that parental attitudes are influential on the children's education. The attitude of the family in child rearing effects the individual's personality characteristics from infancy to the old age. The literature show that academic achievement, self-adequacy and motivation of the children of the consistent, democratic, thoughtful and concerned families are high and their anxiety for the academic processes is low; whereas, the children of the permissive/neglectful, authoritative, over protective and perfectionist families show academic postponement behavior, aggressiveness, social adaptation problems, and low academic achievement.

KeyWords: Family Structure, Parenting Styles, Education, Socio-Economical and Socio-Cultural Features, Social Work.

Giriş

Eğitim, bireyin anne karnında maruz kaldığı uyaranlar ile başlayan ve gerek bireyin kendi arzu ve çabası, gerekse doğal şekilde yaşam boyu devam eden çok yönlü bir deneyim, bilgi ve beceri edinme sürecidir. Bu süreç bireyin hayatında, dil gelişimi, özgüven gelişimi, duyuşal-motor becerilerinin gelişimi, sosyal ve duygusal gelişim, zeka ve kişilik gibi alanlara temas ederek bireyin yaşam kalitesini etkiler. Okul ve kurs gibi resmi yollarla ya da hayatın akışı içerisinde gözlem, model alma, deneyimleme, sorgulama gibi gayri resmi yollarla kişi her daim bir eğitim ortamının içerisinde yer almaktadır.

Aile ortamı ve aile içinde edinilen bilgi ve beceriler, çocuğun resmi eğitim- öğretim hayatına etkin hazırlanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Aileye ait özelliklerin etkisinin ve aile takibinin okul hayatı boyunca çocuğun akademik performansını etkilediğine dair somut birçok veri bulunmaktadır.

Okullar çevresinden etkilenen ve çevreyi etkileyen, kendi sınırları içinde kalmamış açık sistemlerdir. Okul tarafından sağlanan eğitimin etkili olması için öğrencinin ailesinin ilgi ve desteğine ihtiyaç vardır. Eğitimli insana verilen değerin, iyi eğitim almış bireylerin gelecekte daha kıymetli olacağına farkına varmış olan aileler, çocuklarının eğitim- öğretim hayatını yakından takip etmekte ve araştırmaktadırlar. Milli Eğitim Bakanlığı, bu bakış açısını desteklemek, öğretimin etkililiği sağlamak, okul ile aile arasındaki işbirliğini kuvvetlendirmek amacıyla “Okul- Aile Birliği Yönetmeliği” çıkarmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bütün okullar için, okul-aile birliğini oluşturmak zorunlu olmuştur. Bu tarz uygulamalara rağmen okul-aile işbirliğinin yeterli olmadığı, okuldaki eğitimin ailede sürmediği ve okuldaki eğitime paralel bir eğitim anlayışı içinde çocuklarını yetiştirme eğiliminde olan ailelerin sayı azlığı, dolayısıyla mevcut uygulamaların ihtiyacı karşılamadığı bir gerçektir (1). İnsan hayatının çok yönlü ve dinamik olması, kültür, ekonomi, inanç, yapılanma gibi çeşitli faktörlerden sürekli olarak etkilenmesi ailelerin sürece katılımına etki ederek bu ihtiyacın karşılanmamasının nedenleri arasında yer alabilmektedir.

Toplumun en küçük sosyal birimi şeklindeki yaygın tanımıyla bilinen aile kavramının çeşitli kaynaklarda farklı tanımları yapılmıştır. Özgüven (2001)'e göre Türk toplumunda aile; evlilik bağıyla başlayan, akrabalık ve sosyal bağlarla birbirlerine bağlanan, çeşitli rollere sahip, birbirlerini etkileyen, çoğunlukla aynı evde yaşayan fertlerden oluşan, üyelerinin psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan bir birimdir (2). Gözütok (1999), “Evlilik, kan ya da evlat edinme bağlarıyla bağlı olarak tek bir hane halkını oluşturan, her biri kendi bulunduğu toplumsal konum bağlamında birbirini karşılıklı etkileyen, karı-koca, ana-baba, kız ve oğul, kardeşler olarak ortak bir kültür oluşturan bireyler grubudur.” şeklinde bir tanımlama yapmaktadır.

Aileyi farklı boyutlarda konumlandıran Nirun (1994) ise: “Aile üyeleri arasındaki ilişkiler ve etkileşim yönünden sosyal bir grup, sosyal ve ekonomik yönden bir birlik, sosyal yaşamın temel göstergelerinden biri olarak bir örgüt, üyelerinin ihtiyaçlarının karşılanması ve yürütülmesinde sistematik kuralları bulunan en küçük sosyal bir yapıdır.” ifadesini kullanmıştır (2). Ozankaya (1979), birkaç farklı işleve daha odaklanarak aileyi, içinde insan türünün üretildiği, topluma hazırlanma sürecinin ilk ve etkili biçimde gerçekleştiği, cinsel ilişkilerinin belli biçimde düzenlendiği, eşler ve anne-babalarla çocuklar ve diğer yakınlar arasında içten, sıcak, güven verici ilişkilerin kurulması beklenen, toplumsal düzen bağlamında ekonomik etkinliklerin bir ölçüde yer aldığı toplumsal bir kurum olarak ifade etmiştir (3).

Aile Yapısının Çocukların Eğitim Hayatına Olan Etkisi

Çocuğun ilköğretime başlamasıyla birlikte, öğrencinin okul başarısı üzerinde rol oynayan çevresel etkilerin çeşitliliği artar ve toplumsal birçok etmen okul başarısında belirleyici olur. Fakat aile etkisi bütünüyle ortadan kalkmaz. Günün tamamı içerisinde okul saatlerin miktarı gözönüne alınırsa, çocuk yaşamının $\frac{3}{4}$ 'nün bu dönemde de aile içerisinde geçirildiği gerçeği ortaya çıkar. Bu durum, okul yıllarında çocuk-aile etkileşiminin önemini göstermektedir (4). Pakır (2006)'a göre, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi ile demografik özellikleri arasında güçlü bir vardır. Anne ve babanın eğitim düzeyi arttıkça ailedeki çocuk sayısı azalmaktadır. Bununla bağlantılı olarak sosyoekonomik düzey arttıkça öğrencilerin sınav başarı ortalaması artmakta, sosyoekonomik seviye düştükçe öğrencilerin sözel ve sayısal başarısı düşmektedir (5).

İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin matematik başarısı üzerindeki etkenleri saptamaya yönelik yapılan bir araştırmada, ebeveynlerinin sağ olup olmaması durumuna göre öğrencilerin matematik başarısı arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Buna benzer başka bir araştırmada, beş yaşından önce babasını kaybeden erkek çocukların matematikte başarısız olduğu görülmüş, başarısızlık durumu kız çocuklarında 9 yaşında ortaya çıkmıştır (5). Özdemir (2010)' in yaptığı bir çalışmada, ailedeki kişi sayısına göre matematik başarılarında anlamlı farklar görülmüştür. Ailedeki kişi sayısı 2-3 veya 4-5 olan öğrencilerin başarısı, ailesindeki kişi sayısı 6-7 olan öğrencilere göre daha yüksektir. Ailedeki kişi sayısı fazlalığı öğrencilerin çalışmak için uygun ortam bulabilmesini engelleyebilmektedir. Aynı araştırmada öğrencilerin çalışma odasının bulunup bulunmamasının da matematik başarısı üzerinde anlamlı fark yarattığı bulunmuştur. Çalışma odası olan öğrencilerin olmayanlara göre ders başarısı daha yüksek çıkmıştır. Bu çalışma geniş ailelerin çocuklarının başarı oranının çekirdek aile çocuklarına göre daha düşük olabileceği fikrini desteklemektedir.

Yapılan araştırmalar, anne-baba yoksunluğunun çocuğun eğitimini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Wayne Dennis, Tahran'da çocukların anneye en ihtiyaç duydukları bir yaşta, bir yetiştirme yurdunda yaptığı bir araştırmada, bu yurttan büyüyen çocukların büyük gelişim bozuklukları gösterdiklerini ortaya koymuştur. Yurtlarda büyüyen çocuklar hem zekâ gelişimi ve konuşma alanında gerilikler göstermiş, hem de hareket becerilerinin yaşlılarına kıyasla eksik olduğu görülmüştür. Aile bakım, şefkat ve korumasının okul başarısında önemli bir faktör olduğu fikri, bu araştırma sonucuyla tutarlıdır. Koruyucu aile yanında kalan çocukların da, uygun şefkat ve kurumu sağlandığı takdirde başarılarının yükseldiğini gösteren çalışmalar mevcuttur (4).

Türkiye'de coğrafi etkenler, fırsat eşitliğini engelleyen etkenler arasında bulunmaktadır. Bu etkenlerin başında gelen köy ve kent ayrımı eğitimin niteliğinin değişmesini sağlamaktadır (6). Sadece Türkiye'ye özgü olmamakla birlikte, köylerde yaşayan tüm bireyler eğitim imkânlarından daha az yararlanabilmektedirler. Köy yaşamının güçlükleri tam bir eğitim sağlanmasını güçleştirmektedir. Bu güçlükler arasında, kültürel ortamın uygun olmaması, kız çocuklarının eğitim görmesine yönelik olumsuz değer ve tutumların bulunması, köy hizmetlerinin çocuk emeğine ihtiyaç duyması nedeniyle devamsızlığın ortaya çıkması, ailenin ekonomik ihtiyacı nedeniyle çocukların okula gönderilmemesi yer almaktadır (6).

Kocakurt (2016)Türkiye’de kırsal alanda okullaşma üzerine yaptığı analiz çalışmasının sonuçlarını şöyle aktarmaktadır: “Türkiye kırsalında 14-17 yaş grubunda okuryazar olmayan ve okuryazar fakat bir okul bitirmemiş olan bir nüfusun var olduğu görülmüştür. 14-17 yaş grubunda okuryazar olmayan ve okuryazar olan fakat bir okul bitirmemiş olan nüfus, 14-17 yaş grubu toplam nüfusun %17.5’ini oluşturmaktadır. Bu yaş grubundaki nüfusun en azından ilkökul eğitimini tamamlamış olmaları gerekmektedir.Bu koşul sağlanmadığı gibi, bu yaş grubunda okuryazar olmayan toplam nüfusun kır-kent dağılımına bakıldığında dengeli bir dağılım içinde olduğu görülmektedir. Bunun anlamı okuryazar olmayan bu yaş grubundaki nüfusun kırsal alanda olduğu kadar eğitim olanaklarının daha fazla olduğu kentsel alanda mevcut olmalarıdır. Okuryazar fakat bir okul bitirmemiş olan bu yaş grubunda bulunan toplam nüfusun da %65’i kentsel alanda bulunmaktadır. Bu eğitim düzeyinde bulunan bu yaş grubundaki nüfusun kentsel alanda daha fazla olması, eğitimlerini tamamlayamadan çalışma hayatına atılmalarının öncül sebep olduğu düşünülmektedir (7).

Ailenin Mesleği, Geliri ve Eğitim Durumunun Öğrenci Başarısına Etkisi

Sosyoekonomik ve sosyokültürel faktörlerin bireylerin yaşam kaliteleri üzerindeki kuvvetli etkisi, bireylerin içinde bulunduğu eğitim hayatının biçimine ve kalitesine de yön vermektedir. Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre, kişi önce yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçlarının giderilmesine ihtiyaç duymaktadır. Daha sonra güvenlik, sosyal ihtiyaçlar, saygınlık ihtiyacı, kendini gerçekleştirme ihtiyacı gelmektedir. Kişi temel ihtiyaçları giderilmediğinde, bir sonraki ihtiyaç basamağına odaklanamamaktadır. Dolayısıyla ekonomik gelir sayesinde öğrencinin temel ihtiyaçları karşılanabiliyorsa, diğer ihtiyaç basamakları kapsamına giren başarı güdülenmesini yaşayacağı varsayılmaktadır (8).

Yıldırım (2009)’ un araştırmasına göre, Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı olan PISA sonuçları ışığında, Türkiye’de eğitim kalitesini belirleyen temel unsurların sosyoekonomik ve sosyokültürel faktörlerden olan yaşanılan bölge, ebeveynin eğitimi ve ekonomik durumu olduğunu görülmektedir(9). PISA sonuçları temelinde Türkiye’de öğrencilerin akademik başarısına etki eden faktörlerin ortaya koyulduğu birçok araştırma bulunmaktadır.

Boztunç (2010), ‘‘Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) ‘na Katılan Türk Öğrencilerin 2003 ve 2006 Yıllarındaki Matematik ve Fen Bilimleri Başarılarının İncelenmesi’’ isimli çalışmasında, PISA 2003 ve PISA 2006 araştırmalarında uygulanan öğrenci anketlerindeki bazı değişkenlerin öğrencilerin matematik ve fen okuryazarlığı puanlarına nasıl etki ettiği ve bu etkilerin üç yıllık süre içerisinde değişip değişmediğini incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre PISA 2003 ve PISA 2006 uygulamalarında matematik ve fen bilimleri başarısı; aile eğitim düzeyi, çalışma ortamı, bilgisayar ve donanım olanakları ve internet aracılığıyla iletişim sıklığına göre olumlu yönde değişmiştir. Matematik ve fen bilimleri başarısını belirleyen en önemli değişken PISA 2003’de sosyoekonomik durum olurken, PISA 2006 uygulamasında aile eğitim düzeyi değişkeni olmuştur. Ayrıca bilgisayar kullanma sıklığının her iki uygulamada da her iki dersi negatif yönde etkileme gücü olduğu görülmüştür(10).

Sosyo-duygusal beceriler, sosyal problemleri çözmede, kendini tanıma ve anlamada, kişilerarası ilişkiler gibi alanlarda başarılı olmak için gereklidir. Eğitim hayatının yüksek kalitede olması için öğrencinin okula uyum sağlaması gerekmektedir. Bu uyumun oluşmasında, akademik becerilerin yanında bireyin sosyo-duygusal becerilerinin de gelişmiş olmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Ankara'nın Çankaya ilçesinde 6. 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin sosyo-duygusal öğrenme becerilerinin bazı değişkenlere göre incelendiği geniş örneklemlili bir çalışmada, alt sosyoekonomik düzeye sahip öğrencilerin, üst sosyoekonomik düzeye sahip öğrencilere göre stresle başa çıkma açısından daha yüksek puanlar aldıkları bulunmuştur. Öğrencilerin daha zor yaşam koşullarında bulunmaları ve daha çok stres faktörüyle karşılaşmaları ve düşük sosyoekonomik seviyeye sahip ailelerin zorlu durumlarda daha az koruyucu davranmalarının çocuklarının stresle başa çıkma becerilerini kazanmasında etken olduğu araştırmacı tarafından düşünülmektedir (11).

Anne Baba Tutumları

Anne ve babaların çocuk yetiştirmeye dair hislerinin, tutum ve davranışlarının çocuklarının gelişimleri üzerindeki büyük etkisi birçok araştırma ve gözlemlerle desteklenmektedir. Bu tutumlar bazen anne babaların kendi atalarından getirdiği örüntüler olarak gözlenirken, bazen çocuklarıyla olan etkileşimleri sonucunda geliştirdikleri görülmektedir.

Ebeveynlik tarzları konusunda alan yazında yapılan sınıflamalar birbirinden bazı farklarla ayrılrsa da, birçok kişi tarafından kabul edilen ebeveyn tutumları başlıkları bulunmaktadır. Anne baba tutumları konusundaki kuramlara öncülük eden Baumrind (1971), çocuk yetiştirirken ailelerin kullandığı tutumları 4 boyutta değerlendirmiştir. Bu boyutlar: ebeveyn kontrolü, ebeveyn çocuk iletişimde açıklık, olgunluk beklentisi ve destek-bakımdır. Ebeveyn kontrolü, ebeveynler tarafından konulmuş kurallara çocuğun uyma düzeyi ile ilişkilidir. Açıklık boyutu, ebeveynlerin karar verirken çocukların fikirlerine ne derece saygı duydukları, koydukları kuralların nedenlerini ne derece açıkladıkları ile ilişkilidir. Olgunluk beklentisi boyutu, ebeveynlerin çocukları zihinsel, duygusal ve sosyal alanda gelişmeye ne derece teşvik ettikleri ile ilişkilidir. Destek-bakım boyutu ise ebeveynlerin çocuklarla ilgilenirken sevgi, sıcaklık, samimiyeti ne derece kullandıkları ile ilişkilidir. Bu boyutların kombinasyonları otoriter, demokratik ve izin verici olmak üzere üç ebeveyn tutumu ortaya çıkarmaktadır (12).

Otoriter Anne-Baba Tutumu

Otoriter ebeveynler, en yüksek otorite tarafından teolojik olarak belirlenmiş, kesin standartları olan bir çerçeveye çocukların tutum ve davranışlarını değerlendirmeye, şekillendirmeye ve kontrol etmeye çalışmaktadırlar. Koydukları kurallara çocuklarının koşulsuz uymasını ve itaat etmesini beklemektedirler. Kendileri için yüksek düzeyde değer taşıyan geleneksel yapıyı korumaya çalıştıklarından, çocuklarının inançları ve eylemleri, kendilerinin düşünce yapısıyla ters düştüğünde, çocuklarının irade gücünü frenlemek için zorlayıcı ve cezalandırıcı yöntemler kullanmaktadırlar. Çocuğun ebeveynin doğrularını kabul etmesi gerektiğine inandığı için onu karşılıklı anlaşma konusunda teşvik etmemektedirler (14).

Otoriter ana-baba tutumu, Baumrind (1971) sınıflamasına göre, kontrol ve olgunluk beklentisi boyutlarında yüksek, açık iletişim ve bakım boyutlarında düşük olan ebeveyn tutumudur. Yüksek derece kontrol ve düşük düzeyde sıcaklığı barındırmaktadır (12).

Aşırı Koruyucu Anne-Baba Tutumu

Aşırı koruyuculuk, çocuğun davranışlarını kısıtlayan, ona hareket serbestliği tanımayan, çocuğu hiç yalnız bırakmayan bir tutumu ifade etmektedir. Aşırı koruyucu olan anne babalar çocuklarına derin duygusal bağla bağlıdırlar ve çocukları için sebepsiz yere aşırı kaygı içindedirler. Çocuğa karşı boğucu şekilde şefkat göstermektedirler. Bu tür ailelerde çocuğa doğal yaşam hakkı verilmemekte, yaşı kaç olursa olsun fikri sorulmamakta, yanlışları anne baba tarafından görülmemektedir (15).

Aşırı koruyucu tutumda annesel koruyuculuk hakimdir ve fiziksel ve sosyal temas fazladır. Bunun anne çocuk ilişkisindeki göstergeleri 4 başlıkta toplanmaktadır: aşırı temas, bebekleştirme, sosyal olgunluğun önlenmesi, annesel kontrol.

Aşırı koruyuculuğun altında yatan temel neden annenin yalnızlığı ve hayattan ya da eşinden ve evliliğinden beklediğini bulamamış olmasıdır. Aşırı koruyucu anne çocuğuyla bütünleşerek onun büyüdüğünü ve olgunlaşabileceğini kabul etmek istemez. Çocuğunu kendine aşırı bağımlı yaparak kendisini değerli ve eşsiz hissetmektedir. Bu tutumla yetiştirilen çocuklar girişimcilikten ve kendine güvenden yoksun, korkak, çekingen, daima başkasının desteğini arayan, sosyal ilişkilerde pasif, yaşlarına göre belli beceriler yönünden yavaşlardır. Kendilerine ve etrafa karşı iç görüleri düşüktür (16).

İzin Verici Anne-Baba Tutumu

Maccoby ve Martin (1983) izin verici ebeveynlik tarzını izin verici hoşgörülü ve izin verici ihmalkar olarak ayırmaktadır. Genel olarak izin verici ebeveynlerin çocukları saldırgan ve sorumluluk almaktan yoksundurlar (13).

İzin verici hoşgörülü ebeveynler, çocuklarına çok fazla özgürlük vermekte, sıcak ve sevecen davranmakta ve çocuklarının kararlarına müdahale etmemektedirler. Yemek, yatma, televizyon izleme gibi kararların düzenlemesini çocuklar kendileri yapmaktadır.

Aşırı hoşgörülü anne-babaların çocukları hırçın, öfkeli, şımarık ve ailenin ve diğerlerinin yönergelerine karşı duyarsız olmaktadır. Bu anne-babalar çocuklarına sınır koymadıkları için, bu çocuklar disiplinsiz, davranış kontrolü zayıf, sınırlarını çizmekte zorlanan, yönerge almayan çocuklara dönüşmektedir. Çocuk daima diğerlerinin dikkatini çekmek ve kendisine hizmet edilmesini isteyecek düzeyde bencilleşmektedir (15).

Demokratik Anne-Baba Tutumu

Demokratik tutum ebeveynlerin sadece kendi gereksinimlerini ön planda tutmayarak, çocuğun da işlevsel olabileceği ortamlar yarattığı bir tutumdur (16). Demokratik ebeveynler çocuklarına karşı sıcak ve ilgilidirler, sabırlı ve duyarlı bir şekilde çocuklarını dinlemekte, aile içinde verilecek olan kararlarda çocuklarının görüşlerini almakta, gerektiğinde kurallara uymalarını da beklemektedirler (14).

Demokratik aile ortamında uyulması gereken kurallar önceden belirlenmiş ve sınırları çizilmiştir. Çocuk, hangi davranışı sergilediğinde hangi sonuçla karşılaşacağını bilmektedir. Bu tutuma sahip anne-babalar, çocuklarını bir birey olarak kabul edip onlara saygı göstermekte, değer vermekte ve çocuklarının bağımsız bir kişilik geliştirmesine destek olmaktadır. Çocuğun yeteneklerini en üst düzeyde açığa çıkarmasına ve kendini gerçekleştirmesine izin vermektedir. Çocuğun barınma, beslenme, korunma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamanın yanında ona 'sevgi' göstermektedir.

Demokratik ve güven verici bir ortam da yetişen çocuk, kendine ve çevresine saygılı, sınırları bilen, yaratıcı, aktif, etkin, girişken, yaratıcı ilişkiler kurabilen, kendine karşı fikirlere saygı duyan, kendi inandıklarını sonuna kadar savunabilen, atılgan, fikirlerini serbestçe söyleyebilen ve kendine ait fikirleri doğrultusunda hareket eden, kişilik ve davranışları açısından dengeli sorumluluk duyguları gelişmiş, kurallara ve otoriteye karşı körü körüne bağlı olmayan, hoşgörülü, açık fikirli, anlaşılır, toplumsal ve uyumlu bir birey olarak yetişir (15).

Tutarsız Anne Baba Tutumu

Anne ve babanın farklı zamanlarda farklı tutumlar göstermesi bu tutarsız anne baba tutumunun uzantısıdır. Anne-babanın tutumu aşırı hoşgörü ile sert cezalandırma arasında gidip gelmektedir. Çocuk hangi davranışın nerede, ne zaman istenmediğini önceden kestirememektedir. Sürekli bu tutumlarla karşı karşıya kalan çocuk korku ve kaygı yaşayabilir. Anne babadan yeterli düzeyde ilgi görmediği için ya da hareketlerini düzene oturtamadığı için ilgiyi üzerine çekmeye çalışabilir (15).

Anne ile babanın görüş ayrılığı yaşayarak çocuğun yanında, çocuk konusunda birbirlerini eleştirmeleri, birinin olumlu yaklaşımına diğersinin olumsuz tutumu ya da taraflardan birinin çocuk kayırması da tutarsız ebeveyn tutumudur. Bu gibi durumlar çocukta iç çatışmalar ve huzursuzluk yaratmakta, çocukta dengesiz ve tutarsız bir yapının oluşumuna zemin hazırlamaktadır (1).

Çocuğa verilen eğitim türünde de tutarsızlık görülmektedir. Anne babalar çocuklarına karşı bazen çok hoşgörülü, bazen katı, bazen demokratik bazen de vurdumduymaz davranabilmektedirler. Bu durumda çocuğun kafası oldukça karışmaktadır. Hatta eğitimdeki bu tutarsızlık anne baba arasında da görülmektedir. Bazen sadece anne tutarsız davranırken bazense baba tutarsız davranabilmektedir. Çocuk da bu nedenle dengesiz hareketler sergilemektedir.

Anne Baba Tutumlarının Çocuğun Eğitim Hayatına Etkisi

Ailede iyi eğitilen bir çocuğun okuldaki eğitimi daha kolay ilerlerken, iyi eğitim içermeyen bir aileden gelen çocuk eğitim almada zorlanmakta, ancak okulda kaliteli bir öğretim ve rehberlik yapan öğretmenler tarafından eğitilebilmektedir. Çocuğun aile yaşamından getirdiği akademik kariyerinin başlangıcındaki avantajı, onu akranları yanında daha üst bir yere koymakta ve bu durumu sürdürme konusunda güçlü bir motivasyon sağlamaktadır (1).

Aile içi ilişkilerin ve çocukla kurulan iletişim dilinin kalitesi, çocuğun gelişim dönemlerinde öğrenme ile ilgili çevresel uyaranların zengin ve doğru olarak verilmesi, çocuğun sorumluluk duygusunun gelişmesine fırsat verilmesi, anne-babanın tutarlı, kendine güvenli sağlıklı modeller olması başarıyı olumlu etkileyen faktörlerdir. Çocuğun başarısız olduğu durumların doğru bir şekilde analiz edilmesive çocukla birlikte çözüm yolları aranması da çocuğun sorunlarla baş etme becerilerini geliştirmektedir (2).

Anne baba tutumlarının çocukların eğitim hayatına olan etkilerini gerek akademik başarı bağlamında, gerekse eğitim hayatında ihtiyaç duyulan kişisel ve sosyal beceriler bağlamında ele alan birçok araştırma bulunmaktadır.

Tezcan (1992), ailesini güven verici, tutarlı ve demokratik olarak algılayan öğrencilerin akademik başarılarının ailesini güven vermeyen aile olarak algılayan öğrencilerin akademik başarılarından yüksek çıktığını belirtmektedir (1).

Yılmaz (2007) araştırmasında, Ankara’da 6, 7 ve 8. sınıflara devam eden 1006 öğrencinin algıladıkları anne baba tutumlarının, özerkliklerinin gelişimine ve okul başarılarına olan etkisini incelemiştir. Akademik başarının değerlendirilmesi için ilköğretim 6 ve 7. sınıflarda Türkçe, Sosyal Bilgiler, Matematik ve Fen Bilgisi dersleri, 8. sınıf öğrencileri için ise Türkçe, İnkılap Tarihi, Matematik ve Fen Bilgisi derslerine ait not ortalamaları kullanılmıştır. Akademik başarı ile algılanan anne-baba tutumları arasındaki ilişki incelendiğinde, çocukların duygusal ve davranışsal özerklikleri ile akademik başarı arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Algılanan anne tutumlarına göre akademik başarının en yüksek düzeyde demokratik tutumda olduğu görülürken en düşük düzeyde ise izin verici/ihmalkar tutumda gerçekleştiği bulunmuştur. Algılanan baba tutumlarına göre de, yine akademik başarının en yüksek düzeyde demokratik tutumda olduğu görülürken en düşük düzeyde ise izin verici/ihmalkar tutumda gerçekleştiği görülmektedir (15).

Sonuç ve Öneriler

Bireylerin eğitim hayatının kalitesini etkileyen birçok değişken, bu değişkenlerin de birçok alt boyutu bulunmaktadır. Bu çalışmada, eğitim hayatını etkileyebileceği varsayılan bireylerin aile

yapısı, ailelerinin sosyokültürel ve sosyoekonomik özellikleri, ailelerinin sahip olduğu tutumlar ve bu değişkenlerin alt boyutları incelenmiştir. Alan yazında var olan önceki araştırmaların geneli, bu değişkenlerin eğitim hayatı üzerindeki etkisini doğrulamıştır.

Araştırmanın sonucuna göre, aile yapısı akademik başarı ve motivasyon ile ilişkilidir. Aile sağlıklı şekilde işlevlerini yerine getirebildiği ölçüde çocuğun akademik başarısı artmakta; parçalanmış ailelerin, geniş ailelerin, kırsal ve gecekondü ailelerinin çocuklarının akademik başarısı genellikle düşük görülmektedir. Bu sonuca göre çocuğun eğitim hayatından verim alabilmesi için, ailelerin çatışma çözme becerilerini geliştirerek ve çocuğun ihtiyaçlarına karşı duyarlı olarak sağlıklı şekilde işlevini yerine getirmelidir. Parçalanmış ailelerde çocukların ruh sağlığını korumak için ruh sağlığı politikaları; kırsal ve gecekondü ailelerinin okuryazarlık oranını ve kültürel seviyesini yükseltmek, çocuklarının eğitim hayatında aktif olabilmeleri için yeni eğitim politikaları geliştirmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Sosyoekonomik ve sosyokültürel seviyenin eğitim hayatındaki etkisi de literatür araştırmalarıyla doğrulanmıştır. Ailelerin eğitim düzeyi ve geliri yükseldikçe, çocuğun ev içinde ders çalışabilmek için sahip olduğu mekansal olanaklar ve teknik donanım düzeyi arttıkça, ailenin kültürel etkinliklere katılımı yükseldikçe çocukların akademik başarısı artmaktadır. Bu değişkenler hem çocuğun gittiği okulun kalitesini veya okul dışında alacağı ek eğitim olanakları üzerinde belirleyici olmakta, hem de ailenin doğrudan çocuğun akademik çalışmalarına yardım ve destek sağlama durumunu belirlemektedir.

Araştırılan değişkenler içerisinden ebeveyn tutumları, en önemli faktör olarak görülmektedir. Ailenin çocuk yetiştirme konusunda sahip olduğu tutum, bebeklikten yaşlılığa bireyin taşıyacağı kişilik özelliklerini etkilemektedir. Literatür araştırmaları, tutarlı, demokratik, çocuğu kabul eden ve ilgi gösteren ailelerin çocuklarının akademik başarısının, öz yeterlik algısının, motivasyonunun yüksek, akademik süreçlere ilişkin kaygısının ise düşük olduğunu göstermektedir. İzin verici/ihmalkar, otoriter, aşırı koruyucu, mükemmeliyetçi ailelerin çocukları ise akademik erteleme davranışı, saldırganlık, sosyal uyum güçlükleri ve akademik olarak düşük başarı göstermektedir.

Okul- aile işbirliğinin akademik başarıyı artırdığına yönelik bulgular, ailenin okula katılımının artırılmasına yönelik çalışmaların çoğaltılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Aile katılımlarının çoğaltılabilmesi için aile katılım programlarının ve aile eğitim çalışmalarının içeriklerinin hem anne hem de babanın ilgisini çekecek şekilde hazırlanması, içinde bulunulan bölgenin sosyokültürel koşullarının program içeriklerinin hazırlanmasında göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Güney A. İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Akademik Başarı ile Algılanan Aile Yapısı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, 2009.
2. Günindi Y, Giren S.Y. Aile Kavramının Değişim Süreci ve Okul Öncesi Dönemde Aile Kavramının Önemi, Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 2011, 31: 349-361.
3. Gözütok L. Avrupa Hukuku ve İslam Hukuku'nda Aile Kavramı, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Hukuk Bölümü, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1999.

- 4.Çelenk S. Okul Başarısının Ön Koşulu: Okul Aile Dayanışması, İlköğretim Online 2(2), 2003, 28-34.
- 5.Özdemir H. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Matematik Dersindeki Başarı Durumlarına Etki Eden Sosyo-Kültürel Faktörler, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı, Malatya: İnönü Üniversitesi, 2010
6. İstanbullu S. İç Anadolu Bölgesinde Güzel Sanatlar ve Sppor Liseleri Müzik Bölümünde Eğitim Gören Kırsal Kökenli ve Kent Kökenli Öğrencilerin Müzik Profillerinin İncelenmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Anabilim Dalı Müzik Bölümü, Niğde: Niğde Üniversitesi, 2009.
- 7.Kocakurt S. Ö. Türkiye’de Kırsal Alanda Okullaşma ve Yetişkin Nüfusun Eğitim Durumuna İlişkin Bir Analiz, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Anabilim Dalı Yetişkin Eğitimi Yüksek Lisans Programı, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2016.
8. Arslan S. Ailenin İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Okul Başarısı Üzerindeki Etkisi (Ümraniye İlçesi Örneği), Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul: Beykent Üniversitesi, 2008.
9. Aydın A., Sarier Y., Uysal Ş. Sosyoekonomik ve sosyokültürel değişkenler açısından PISA matematik sonuçlarının karşılaştırılması. Eğitim ve Bilim, 2012: 37(164)
10. Çeçen Y. Sosyokültürel ve Sosyoekonomik Değişkenlerin PISA Fen Okuryazarlığını Yordama Gücünün Yıllara Göre İncelenmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, 2015.
11. Kabakçı Ö.F., Korkut F. 6-8. Sınıftaki öğrencilerin sosyo-duygusal öğrenme becerilerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi, Eğitim ve Bilim, 2008, 33(148): 77-86.
12. Baumrind, D. Current patterns of parental authority, Developmental Psychology, 1971, 4: 1-103.
- 13.Yılmaz A. Eşler Arasındaki Uyum ve Çocuğun Algıladığı Anne Baba Tutumu ile Çocukların, Ergenlerin, Gençlerin Akademik Başarıları ve Benlik Algıları Arasındaki İlişkiler, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2000.
14. Baumrind, D. Effects of authoritative parental control on child behavior, Child Development, 1966, 37(4): 887-907.
- 15.Yılmaz Y. Anne-Baba Tutumları ile İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Okul Başarısı ve Özerkliklerinin Gelişimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2007.
16. Demir E.K. Ebeveyn Tutum Ölçeği, Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2007.

TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ BAĞLAMINDA CİNSİYETLENDİRİLMİŞ NESNELER: ZİPPO ÇAKMAK ÖRNEĞİ

Araştırma Görevlisi Gizem Hediye EREN

Eskişehir Teknik Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada, kadınlarla veya erkeklerle açıkça ilgili olmayan, ancak etrafındaki pratikler aracılığıyla toplumsal cinsiyet ilişkilerini düşündüren bir nesne konu alınmıştır. Bu nesnenin toplumsal cinsiyet ilişkilerini nasıl ve ne şekilde ima ettiği tartışılmaktadır. Bir nesnenin temsil ettiği işlevselliği ve günlük pratiklerimize nasıl ve ne şekilde hizmet ettiği oldukça açıktır. Bununla birlikte bu nesnelerin kullanımı, kullanıcı ve çevresindeki pratikler nedeniyle cinsiyet ilişkilerini yansıtabilir. Cinsiyet araştırmalarında cinsiyet kimliklerini inşa eden ikilemlerden biri, mekanı kamu ve özel olarak ayıran mekan dikotomisidir. Bu dikotomi, kamusal ve özel alan ile ilgili pratikler arasında bir ayrım yapar. Bu dikotomiler evi, özel bir mekan olarak kadınların yeri, kamusal alan ise erkeklerin alanı olarak gören ayrım üzerinde durmaktadır. Mekana bağlı bu ikilikler nesnelerin kullanım bağlamı anlamında da karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma için ikonik bir nesne olan Zippo çakmak, cinsiyet ilişkileri açısından tartışılmak üzere seçilmiştir. Aslında, çakmak bir nesne olarak, sıradan bir ateş yakma eyleminin –aydınlatma, tutuşturma, vb. amaçları için- aracıdır, bu nedenle ne açıkça eril ne de dişidir. Nesnenin tarihsel arka planıyla birlikte, içinde yer aldığı pratikler aracılığıyla zamanla edindiği bazı nitelikleri, bu nesneye cinsiyete dayalı güçlü özellikler atfetmiştir. Zippo çakmağın kadınlarla veya erkeklerle açıkça ilişkili olmadığı, ancak bu nesne ile gerçekleştirilen eylemler ve pratikler yoluyla cinsiyetlendirilmiş ilişkilere hizmet ettiği söylenebilir. Bu nesneye atfedilen en belirgin cinsiyet nitelikleri; tarihi arka plan, popüler kültür, şehir efsaneleri ve reklamlar; sigara içenler, sırt çantalı gezginler ve motosiklet sürücüleri; kişiselleştirme; marka kimliği gibi koşullar içinde gelişen niteliklerle birlikte ağırlık, bakım, dayanıklılık ve rüzgar geçirmezlik gibi faydacı özelliklere ilişkin nitelikleri barındırmaktadır. Etrafındaki pratiklerle birlikte dikkate alınan özellikler, bu nesneyi örtük bir şekilde maskülen yönde cinsiyetlendirir.

Anahtar kelimeler: toplumsal cinsiyet, kimlik, cinsiyetli nesnelere

Giriş

Nesnelerin Cinsiyeti

Sosyal bilimler, toplumsal cinsiyeti (gender) sosyal yaşamda zaman içinde oluşturulmuş bir yapı olarak ifade eder ve bunu bağlam, koşullar ve ilişkilere göre yeniden kurulan bir süreç olarak ele alarak, bir isim yerine bir fiil olarak görür. Cinsiyet aynı zamanda maddi dünya için de geçerlidir. Bu kimlikleri açıkça, kadınların veya erkeklerin kullanımlarına yönelik renk veya çizgiler gibi estetik nitelikler veya temsillerle örtük düzeyde gerçekleştirilmesi mümkündür (Kaygan ve ark., 2015). Bu düzeyde, kadın kullanıcılar için yemek pişirme ve temizlikte kullanılan ev aletleri sıkıcı ve sıradan kimlikle örtüşürken, erkek kullanıcıyı hedef alan televizyon ve kamera gibi ürünler eğlenceli ve hoş vakit geçirten bir kimliği uyar (Kaygan, 2017).

Stereotipik cinsiyet kimliklerinde, güç, sağlamlık içeren nitelikleri “maskülen” olarak belirtir; eski zamanlarda erkekler avcı, koruyucu, sağlayıcı, kadınlar ise toplayıcı, bakıcı ve sunuculardı; bu bağlamda erkeklere “rasyonel”, kadınlara “duygusal” karakter özellikleri atfedilir (Meah, 2014). Cinsiyet araştırmalarında cinsiyet kimliklerini inşa eden ikilemlerden biri, mekanı kamu ve özel olarak ayıran mekan dikotomisidir. Bu dikotomi, kamusal ve özel alan ile ilgili pratikler arasında bir ayrım yapar. Bu dikotomiler evi, özel bir mekan olarak kadınların yeri, kamusal alan ise erkeklerin alanı olarak gören ayrım üzerinde durmaktadır (mekan dikotomisi için bkz. Duncan, 1996). Mekana bağlı bu ikilikler nesnelere kullanım bağlamı anlamında da karşımıza çıkmaktadır.

Bir nesne günlük pratiklerimize hizmet eder; çakmak, ateş, ışık, ısı vb. elde etmek için kullanılan çok amaçlı bir nesnedir. Özellikle sigara içme ile ilişkilendirilse de; aynı zamanda evin içinde ve dışında birçok başka pratikleri de kapsar. Ayrıca bir araç, bir alet, bir yardımcı olarak da adlandırılır. Zippo çakmak, 1932'den beri ikonik bir forma sahip, tekrar kullanılabilir metal bir çakmaktır. Bu yazıda, toplumsal cinsiyet konuları, bu nesne ve çevresindeki pratikler bağlamında ele alınacaktır. Bunun için, Zippo'nun faydacı (utilitarian) ve faydacı olmayan (non-utilitarian) yönleri açıklanması hedeflenmiştir. Bu nesnenin nasıl ve ne şekilde cinsiyetlendirilebileceği üzerine spekülasyon yapmak için, literatürün yanı sıra kadın ve erkek bir Zippo kullanıcısı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Nesnenin tarihsel arka planıyla birlikte, içinde yer aldığı pratikler aracılığıyla zamanla edindiği bazı nitelikleri, bu nesneye cinsiyete dayalı güçlü özellikler atfetmiştir. Zippo çakmağın kadınlarla veya erkeklerle açıkça ilişkili olmadığı, ancak bu nesne ile gerçekleştirilen eylemler ve pratikler yoluyla cinsiyetlendirilmiş ilişkilere hizmet ettiği söylenebilir. Bu nesneye atfedilen en belirgin cinsiyet nitelikleri; bu nesneyi örtük bir şekilde maskülen yönde cinsiyetlendirir. Bu yazı, Zippo'yu maskülen tarafta cinsiyetlendiren koşulları ve pratikleri aktaracaktır.

Bir Çakmağın Faydacı (Utilitarian) ve Faydacı Olmayan (Non-utilitarian) Yönleri

Bir ürünün faydacı yönleri, işlevsellik ve kullanılabilirlik gibi pragmatik niteliklerle ilgiliyken; faydacı olmayan yönler ise eğlence, keyif ve haz gibi hedonik¹ niteliklerini ele alır (Hassenzahl, 2003). Erkeklere yönelik bir dergide (The GentleManual), çakmaklarla ilgili yazılan bir makalede çakmakların ne olduklarını, ne işe yaradıklarını ve sembolize ettiklerini sorgulayan Perry (t.y.), çakmak taşımanın ya da çakmakların temsil ettiği dört neden listelemiştir.

Araç Olarak Çakmak (faydacı yönler)

Çakmak, kullanıcının aleve erişmesini sağlamak için düşünülmüş, tasarlanmış ve üretilmiş bir mekanizmadır. Taşınabilir bir ateşleyicidir (Perry, t.y.).

¹ hedonik: *sıfat*. Hisler ve haz ile ilgili (Cambridge Dictionary; <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/hedonic>)

Ateş arayışı (faydacı olmayan yönler)

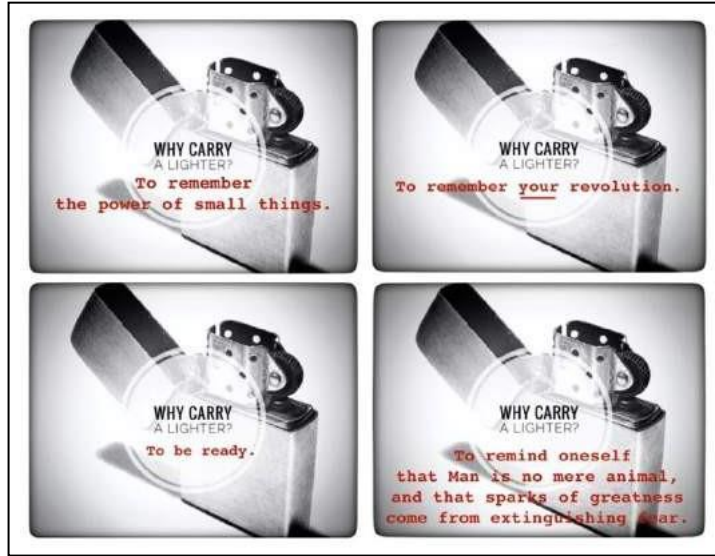
Atalarımız için, ateşi yaratma ve kontrol etme yeteneği önemli ve dolayısıyla değerli bir beceriydi. Ateşin ehlileştirilmesi, insanoğlunu diğer canlılardan büyük ölçüde ayıran güçlerin ve koşulların çekirdek bir parçasıydı. Ateş yakmak, aydınlatmak, yemek pişirmek ve ısıtmak gibi günlük yaşam için hem temel hem de belli başlı olan rutin bir faaliyettir. İnsan, 200 yıldan daha az bir süredir kolay, güvenilir, güvenli ve taşınabilir ateş yakma yeteneklerine sahiptir (Perry, t.y.).

Hazırbulunuşluk Olarak Çakmak (faydacı olmayan yönler)

Araca sahip olma, fırsata sahip olmadır ve birinin günlük herhangi bir işinde çakmak kullanması gerekebilir (Perry, t.y.).

Bir Hatırlatıcı Olarak Çakmak (faydacı olmayan yönler)

Işık ve ateş, aydınlanma gücünün sembolüdür Doldurulabilir, sıvı yakıtlı cep tipi çakmak, insanlığın karanlıktan medeniyete kadar olan uzun yolunda sağlam, işlevsel bir anıttır (Perry, t.y.).

Figür 1. Çakmak taşımamanın dört nedeni. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://www.ties.com/blog/why-carry-a-lighter> adresinden erişildi.

Nesne Olarak Zippo Çakmak

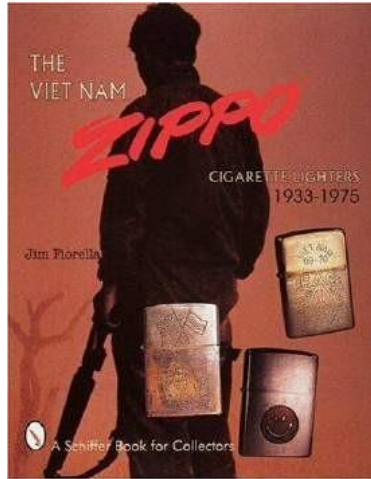
Zippo çakmak, Bradford, Pennsylvania'daki Zippo Manufacturing Company tarafından üretilen yeniden doldurulabilir, metal bir çakmaktır. İlk üretiminden bu yana bu yana zamanda binlerce farklı tarz ve tasarımı yapılmıştır (Fandom, t.y.). Zippo çakmakların kasaları pirinçten ve menteşeleri paslanmaz çelikten üretilmiştir. İki metal daha sonra birbirine kaynaklanır, zımparalanır ve sonra parlatılır. Parlatma işleminden sonra, yeni oluşan kasalar için işlemin kaplama aşamasına başlar (Hiconsumption, 2018).

George G. Blaisdell, 1932 yılında Zippo Manufacturing Company'yi kurmuştur ve 1933 yılının başlarında benzer tasarımlı bir Avusturya çakmağında esinlenerek ilk Zippo çakmağını üretmiştir. 3 Mart 1936'da Zippo çakmak için patent verilmiştir. Zippo çakmaklar, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde popüler olmuştur. Pirinçten yapılan bu çakmaklar, savaş nedeniyle temin edilemediği için, savaş yıllarında üretimde çelik kullanılmıştır. Bazı küçük patent güncellemeleri dışında, Zippo'nun tasarımında ilk tasarıma sadık kalınmıştır (Fandom, t.y.). 2002 sonbaharında, Zippo çakmağın formu için marka tescili almıştır. Bu, markanın kopyalanmaya karşı korunmasına yardımcı olacak önemli bir dönüm noktasıdır (Zippo, t.y.).

Zippo'yu Cinsiyetlendiren Koşullar ve Pratikler:

1) Tarihsel Geçmiş: II. Dünya Savaşı (1943-45) ve Vietnam Savaşı (1950'ler-75)

Zippo'nun tarihinin önemli bir yönü, onun karanlık bir tarafını hatırlatan, II. Dünya Savaşı ve Vietnam Savaşı'nın dokusuna işlemiş olmasıdır. Fiorella (1998) tarafından kaleme alınan Zippo'nun tarihçesi ve bugünkü değerleri hakkındaki bilgilerin yer aldığı kitapta Zippo çakmaklar, “savaşa tanıklık eden küçük, konuşan, arkeolojik nesnelere” olarak tanımlanmaktadır (Leepson, t.y.).

Figür 2. 1998'de yayınlanan, Jim Fiorella tarafından yazılmış Viet Nam Zippo: Cigarette Lighters 1933-1975 adlı kitabın kapağı. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://www.amazon.in/Viet-Nam-Zippo-Cigarette-Collectors/dp/0764305948> adresinden erişildi.

II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra, Zippo kendini Amerikan kültürünün içinde bulmuştur. Milyonlarca Amerikan askeri savaşta bu çakmakları kullanmıştı. Askerlerin çocuklarının, babalarının savaştan getirdiği Zippo'ya sahip olmayı isteyerek büyüdüklerinden kaynaklanıyor olabilen bu durum, (Amerikan) maskülenliğinin sembolü olarak Zippo'nun ikincil yaşamının erken bir örneğidir. Vietnam Savaşı sırasında Zippo, Amerikan askerleri tarafından daha vahşi amaçlarla kullanılmıştır. Onlar, çakmaklarını, köylerde yangın çıkarmak için kullanmışlardır (Leepson, t.y.) Bu iki savaşla olan ilgisi, Zippo'yu ayrılmaz bir şekilde maskülenlik hakkında Zippo'nun karanlık yüzü olarak, onu kötü şöhretli bir görüşe bağlamaktadır (Gallagher, 2018).

Buna rağmen, Zippo sonuç olarak tarihindeki bu kötü şöhreti hafifleterek, askerler ve orduyla ilişkisinin avantajını kullanarak birçok insanın doğada kullanmak üzere askeri cep gereçlerine sahip olma tutkusuna hitap etmeyi başarmıştır.

2) Popüler Kültür, Reklamlar ve Şehir Efsaneleri

Zippo'nun ününün üzerindeki en büyük etkilerden biri popüler kültür, Hollywood, Broadway ve müzik endüstrisi ile olan bağlarıdır (Zippo, t.y.). Zippo'nun faydalandığı önemli bir kültürel anlardan biri Rock'n Roll Amerikan kültürüne hükmedecek kadar büyüdükçe, bu müziğin fanlarından oluşan karşı kültürde yeni bir alışkanlık ortaya çıkmasıdır (Gallagher, 2018). 1960'larda konserlerin seyircileri, Zippo alevini favori sanatçıları selamlamak üzere kaldırdığında, sonradan "Zippo Anı" olarak anılacak olan bir jest ortaya çıkmıştır (Zippo, t.y.).

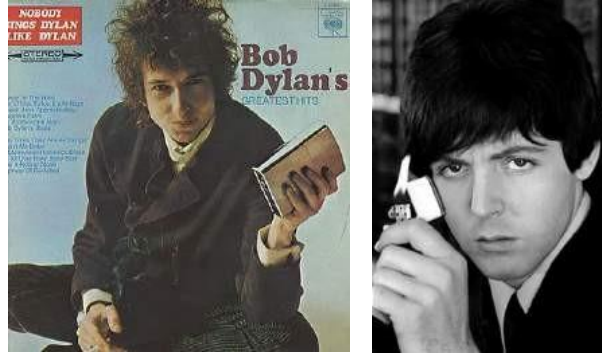

Figür 3. "Zippo Anı". 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://www.grailed.com/drycleanonly/zippo-history> adresinden erişildi

Bu "Zippo Anları" bir nesil genç insanı rock idollerine bağlamıştır. "Zippo Anı" bugün büyük ölçüde yerini akıllı telefonlara bırakmış olsa da, toplumun bilincinde hala yeri olan bir jesttir (Gallagher, 2018).

Zippo çakmak yıllar boyunca 2.000'den fazla film, sahne oyunu ve televizyon programında yer almıştır. Genellikle, çakmak tasvir edilen bir karakter veya zaman diliminin kişiliğini yansıtan anahtar bir destekleyicidir (prop) (Zippo, t.y.). Bu görünümünün çoğu, tarihsel gerçekliği yansıtmaya girişimi ile bağlantılıdır (Gallagher, 2018). Ünlü Zippo "klik" sesi şarkılar üzerinde örneklenmiş ve çakmakların kendisi albüm kapaklarında, rockçıların derisinde dövme olarak ve bir popüler kültür dergisi olan Rolling Stone adlı derginin fotoğraf çekimlerinde kullanılmıştır (Zippo, t.y.). Maskülen film anlarında da sıklıkla bir Zippo'ya başvurulduğunu görmekteyiz. Çakmalardan biri Die Hard filminde John McClane'nin ikonik sahnesinde karakter, mekan, replik ve olay akışı arasında bir katalizör görevi görmüştür (Gallagher, 2018).

Figür 4. Sol: Bob Dylan. 17 Ağustos 2019 tarihinde <https://tr.pinterest.com/pin/771311873652523450/?lp=true> adresinden erişildi; Sağ: Paul Mac Cartney. 17 Ağustos 2019 tarihinde <https://thebeatlesforlife.tumblr.com/post/44224266984/maccas-fuming> adresinden erişildi

Figür 5. Bruce Willis, Die Hard'ta Zippo'sunu kullanan John McClane'i canlandırırken. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://www.grailed.com/drycleanonly/zippo-history> adresinden erişildi

Zippo'nun etrafındaki maskülen hava, şehir efsanelerinin de büyümesine yol açmıştır. 1960lı yıllarda yayınlanan bir gazete reklamı, yerel bir balıkçı hakkında 18 kiloluk bir balık yakaladığına dair bir hikayeyi anlatır ve midesinde hala çalışan bir Zippo keşfettiğinden bahseder. Yıllar boyunca, bazı insanlar Zippo'nun mermilerin kendilerine isabet etmelerini engellediğini iddia etmişlerdir (Gallagher, 2018). Ağır bir balık yakalamak veya bir mermiye karşı durmak kulağa maskülen gelmektedir, dolayısıyla bu anlatılanların başrol oyuncusu olan Zippo çakmak da.

Figür 6. Yerel balıkçıya ait balığın midesinde hala çalışan bir Zippo keşfettiği anlatıldığı basılı bir hikaye. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<http://mentalfloss.com/article/64077/17-windproof-facts-about-zippo-lighters> adresinden erişildi

3) Vietnam Savaşı'ndan devralınan “Kişiselleştirme”: Kendini ifade etme aracı olarak Zippo

Vietnam'dan eve gelen Zippo'ların üzerine Amerikan kamplarını ziyaret eden zanaatkarlar tarafından sahiplerinin iletmek istediği mesajlar kazınmıştı. Haritalar, sözler ve grafikler ile işlenen bu çakmaklar, Vietnam'daki sahiplerinin zamanlarını yansıtıyorlardı. Bugün, Zippo he kullanıcıya kişiselleştirilmiş tasarımlar sunmaktadır. Bu kişiselleştirme eğilimi, Zippo'ya, kampları ziyaret eden zanaatkarların, çakmalara sahibinin mesajını kazıdığı Vietnam Savaşı zamanlarından miras kalmıştır. Bu durum, Zippo'nun tarihinin karanlık olan kısmını hatırlatmasına rağmen Gallagher'a (2018) göre, Vietnam Zippo'larındaki en karanlık mesajlar bile, kendini ifade etme aracı olarak anlaşılabilir. Çarpıcı bir şekilde, listelenenlerin özellikler arasında bu özellik, Zippo çakmaklarının, kullanıcılar bu öğeyi istedikleri gibi kişiselleştirebildikleri için maskülen niteliklerinden soyunmasına olanak tanıyan tek özelliktir. Bununla birlikte, üzerlerinde mesaj taşıyan bir eşyanın sosyal iletişime yol açtığını ve bu eşyanın bu sebeple özel değil kamusal alana ait olduğunu belirtmek önemlidir. Bu nedenle, Zippo'nun yine mekan ikileminin maskülen tarafına hizmet ettiğini iddia etmek yanlış olmaz.

Figür 7. Kişiselleştirilmiş Vietnam-dönemi Zippo çakmakları. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://www.grailed.com/drycleanonly/zippo-history> adresinden erişildi

Figür 8. Kişiselleştirilmiş Zippo örnekleri. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://www.zippo.com/collections/customize-it?> adresinden erişildi

4) Marka Kimliğinin Estetik Özellikleri

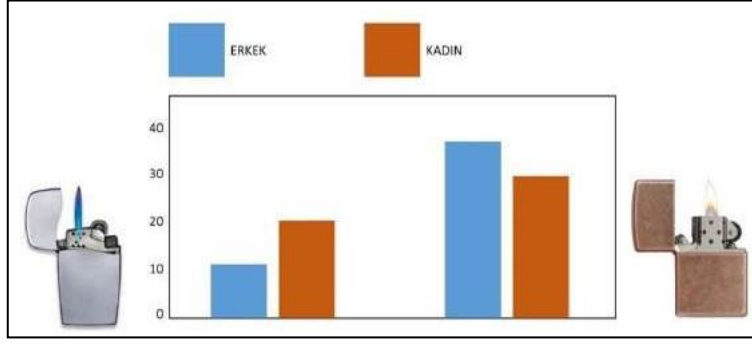
Zippo'nun marka kimliğini yıllar içinde şekillenen özelliklerde biri de fonksiyonel özelliklerin yanı sıra estetik özellikleridir (Mazzalovo, 2010). Zippo BLU adlı yeni bir çakmak, 2007 yılının Ağustos ayında, kasa tasarımında gövdesindeki kıvrımlı çizginin önceki düz çizginin yerine geçtiği değişiklikle birlikte piyasaya sürülmüştür.

Mazzalovo (2010) “sadelik, verimlilik, sağlamlık gibi değerlerin marka kimliğinin merkezinde olduğunu ve düz çizginin bununla tutarlı olduğunu belirtmektedir. Eğik çizgi esneklik, duygusallık, görelilik, dalgalanmalar gibi değerleri çağrıştırdığından, yeni nesne bu nedenle mevcut marka kimliğiyle uyumlu değildir” (s.8). Kullanıcıların estetik özellikler üzerindeki tercihlerini, örneğin form çizgisi gibi nesnelerin önemli bir etkisi olup olmadığını ortaya çıkarmak için, eski Zippo ve Zippo BLU arasında bir karşılaştırma yapmıştır:

Figür 9. Karşılaştırılan Zippo Çakmaklar. Sol: Zippo 1932; Sağ: Zippo BLU 2007 (Mazzalovo, 2010)

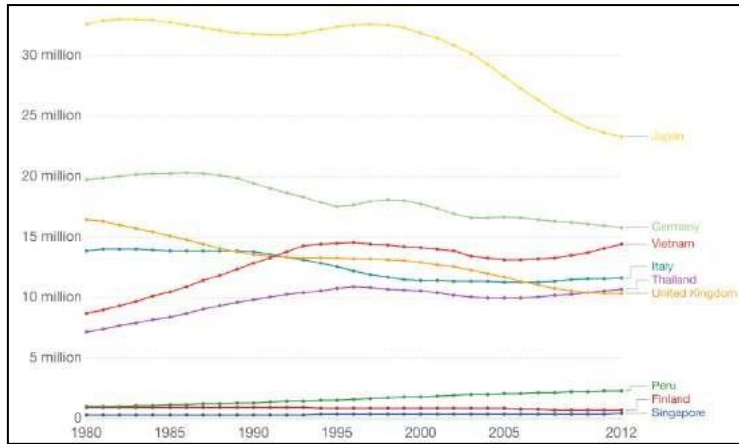
Yazar, mevcut müşterilerin düz çizgiden daha çok eğri çizgiyi tercih edip etmeyeceğini veya markanın yeni bir hedef kitleyi hedef alıp almadığını sorgulamıştır. Zippo BLU'nun kıvrımlı çizgileri, kadın kullanıcıların hedef alınabileceği yönünde bir tahminde bulunmasına neden olmuştur. Fakat aksine, kadın kullanıcıların, erkeklerden daha az olsa bile eski Zippo'yu tercih ettikleri sonucuna varmıştır. Anketinin sonuçları hakkında spekülasyonlar yapan Mazzalovo (2010), müşterilerin tercihlerinin Eski Zippo'nun ihtiva ettiği şöhretinden etkilendiği yönünde görüşünü ifade etmiştir.

Figür 10. Zippo çakmakların kadın ve erkek kullanıcılar tarafından tercihleri (Mazzalovo, 2010)

5) Sigara içenler

Sigara içmenin kendisi maskülen bir aktivite olarak anlaşılmaktadır. Güçlü ve başarılı tarihsel şahsiyetlerin fotoğraflarında sigara yer alması, onun güçle bağlantılı tasvir edildiğini düşündürür (Rich, 1997). Tablo, her yaştan kadın ve erkeklerde arasında en az günlük sigara içen tahmini toplam insan sayısını göstermektedir. Ölçü birimi sigara içindedir. Bunlar IHME (Sağlık Ölçümleri ve Değerlendirme Enstitüsü, 2014), yayınlanan küresel tütün kullanımı analizinden elde edilen sonuçlardır. “1980-2012 yıllarında 187 ülkede Sigara İçme Sıklığı ve Sigara Tüketimi” araştırması, 1980'den 2012'ye kadar ülke genelinde ve cinsiyete göre sigara içme yaygınlığını, sigara tüketimi ve yıllık değişim oranı tahminlerini sunmaktadır. Bu araştırmaya göre, dünya genelinde, her gün sigara içen nüfusun yüzdesinin azaldığı, ancak dünyadaki sigara içenlerin sayısı nüfus artışına bağlı olarak arttığı görülmüştür (Ng ve ark. 2014).

Figür 11. Günlük sigara içenlerin sayısı - hem erkek hem de kadın (IHME, Global Health Data Exchange -GHDx-, 2012) 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://ourworldindata.org/smoking> adresinden erişildi

Zippo, Amerikalıların, özellikle de gençlerin, yüksek oranda, sigarayı zararsız ve tatmin edici bir rekreasyon olarak gördüğü ve reklamların çoğu zaman sağlıklı yararları olduğunu gösterdiği günlerde önemli bir araçtı (Leepson, t.y.). Yarı yapılandırılmış görüşme sırasında bir kadın kullanıcıya aşağıdaki görsel (Fig. 12) hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Bunun, avcı-toplayıcı atalarımızın doğasında bulunan “sağlayıcı (provider)” rolü inancından, ve ateşin, onlara avcı olduğu eski zamanları ve doğaya karşı hükmetme gücünü hatırlattığından kaynaklanabileceğini düşündüğünü ifade etmiştir. Bu görüş, Gill ve Grint'in (1995) “Erkek, bu dünyayı dönüştürmeye egemen rolüne uygun olmak istiyor, ve hegemonyasını ve gücünü başkalarına kanıtlamak istiyor” ifadesiyle paraleldir (Gill ve Grint, 1995).

Sağlayıcı rolünü, günümüzdeki çakmak gibi modern araçlarıyla gerçekleştiriyor ve bu “beyefendi” uygulama, çakmağa bir maskülen kimlik kazandırıyor. Bu vintage reklamda Zippo, erkeklerin kadınların sigaralarını yakma eylemi etrafında hız ve elverişliliğe işaret ederek, bu “sağlayıcı” rolü üzerinde durmaktadır: “Hazırbulunuşluk olarak Zippo” (Perry, t.y.). Nesnelere aracılığıyla gerçekleştirilen pratiklerde “erkeklerin sağlayıcı rolü” ve “bağımlı kadınlar” iması, sosyal bilimlerde üzerine düşünülen ve tartışılan bir konuyken, bu pratik özelinde, sosyal platformlarda kadınların bu eylemi kişisel alanlarını istilaları olarak gördükleri ifadelerine rastlanmıştır (örneğin Yahoo answers: “Erkeklerin kadınların sigarasını yakması, centilmen bir tavır olarak mı kabul edilir?”).

Figür 12. 1952 Zippo Lighter Art Cartoon Vintage reklamı. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<http://slodive.com/inspiration/showcase/zippo-vintage-post-war-ads/>) adresinden erişildi

Ayrıca, eğer arama yaparsa, birisi, İngiliz Başbakanı Winston Churchill, ünlü psikiyatrist Sigmund Freud veya yazar Ernest Hemingway gibi tarihteki önemli toplumsal figürlerin sigara içerken fotoğraflarını arşivlerden kolayca bulabilir. (Rich, 1997).

Figür 13. Sol: British İngiliz Başbakanı Winston Churchill. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://www.smokingpipes.com/smokingpipesblog/single.cfm/post/winston-churchill-cigar-smoking-tribute> adresinden erişildi;

Sağ: Ünlü psikiyatrist Sigmund Freud. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://aklinizikesfedin.com/sigmund-freud-hakkinda-5-ilginc-gercek/> adresinden erişildi

6) Sırt Çantalı Gezginler (Backpackers) ve Motosiklet Sürücüleri

Zippo çakmağının maskülenliğine dair bir başka görüş, sırt çantalı gezginler ve motosiklet sürücüleri tarafından yaygın olarak kullanılmasıyla olan şöhreti ile bağlantılıdır. “Rüzgar geçirmez”liği ile popüler olan Zippo çakmakları, sert havalarda sönmeden durabilmektedir. Birçok yüksek irtifa ve soğuk hava sırt çantalı gezginleri ve motosiklet sürücüsü, soğuk havadaki dayanıklılığı ve güvenilirliği için Zippo çakmaklarını tercih eder (Fandom, t.y.). Önceden de tartışıldığı gibi, sosyal varsayımlar, erkeklerin kamusal dünyayı işgal ettiği, kamusal ve özel alanların dikotomisini vurgulamaktadır ve bir sırt çantasıyla doğaya açılmak veya motosikletle gezinmek açık hava (outdoor) etkinlikleri olduğu için doğal olarak maskülen olarak görülebilir.

Figür 14. Sol: Zippo’yu doğada kullanmak. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<http://campsitrend.com/gear/zippo-lossproof-lighter> adresinden erişildi;

Sağ: 80’lerin / 90’ların Harley Davidson Zippo koleksiyonu. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://auction.catawiki.com/kavels/11755675-zippo-harley-davidson> adresinden erişildi

7) Faydacı Unsurlara İlişkin Nitelikler: ağırlık, yakıt doldurma ve bakım, dayanıklılık ve güvenilirlik ve rüzgar geçirmezlik

Zippo'nun faydacı yönlerini tartışmak için bir kadın ve bir erkek Zippo kullanıcısı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.

Erkek bir kullanıcı iki nedenden ötürü Zippo maskülen bulduğunu ifade etmiştir: Birincisi ağırlığı ve ikincisi de kokusu. Zippo çakmağının pirinç kasası ve çelik mekanizmasının kadınlar için ağır olduğunu ve çakmaktaşı tekerleğinin manipüle edilmesinin zor olduğunu düşündüğünü söylemiştir. Ona göre Zippo'yu yakmak için daha güçlü parmaklar gerekir ve kadınların elleri bunun için narindir. Dahası; doldurulabilir bir ürün olarak düzenli bir bakım gerektirdiğinden Zippo'nun yakıtının, kadınların sevmeyeceği, ancak erkeklerin arabalarını tamir ettikleri anları hatırlattığından hoşlanacakları bir kokuya sahip olduğunu belirtmiştir. Erkeklerin tamir işini yerine getirirken, kir ve kokuya aldırmaksızın bunları yaptığını ifade etmiştir. Bu görüş, Gill ve Grint'in (1995) "Teknoloji üzerindeki erkek gücü, onların toplumdaki güçlerinin ihtiyatlı bir pekiştiricisi" ifadeleri ile paraleldir (Gill ve Grint, 1995, s.11). Bu nedenle, görüşülen erkek kullanıcının Zippo'nun cinsiyeti hakkında bu şekilde bir fikir vermesi şaşırtıcı değildir.

Koku sorununu tartışırken, kadın kullanıcı, çakmağın bir parçası olduğu sigara içme eyleminden bahsetmiş ve bir zamanlar özellikle kadınlar arasında bir moda olan diğer ilişkili ikonik bir nesne olan sigara tutucusunun bahsetmiştir. Modası geçmiş olmasına rağmen, o zamanlar sigara içme eyleminin elleri kokusuz tutan, önemli bir parçasıydı. Amerikan gazeteci ve yazar Hunter S. Thompson'ın sigara tutucu kullanmasıyla bilinen önemli bir figür olarak, kullandığı şeyin, parmaklarını kokmaktan koruyan bir tutucu olmadığını, akciğerlerini mahvetmeyi engellemek için katranı temizleyen ve uzak tutan bir filtre olarak tanımlaması da ilginçtir (Bulger, 2004).

Figür 15. Sol: Audrey Hepburn Breakfast at Tiffany's (1961) filmindeki Holly Golightly rolünde elinde bir sigara tutucu tutmakta. 17 Ağustos 2019 tarihinde

[https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/audrey-hepburn-wields-a-cigarette-holder-in-her-role-as-the-news-photo/3170956;](https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/audrey-hepburn-wields-a-cigarette-holder-in-her-role-as-the-news-photo/3170956)

Sağ: Hunter S. Thompson; 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://www.geist.com/blogs/notes-from-the-ashtray/fear-loathing-and-tobacco/> adresinden erişildi

Bu örnekler kadınların elleri ile "hijyen" arasındaki ilişkiyi ifade eder. Genelde ev işleri olan temizlik ve pişirme işini yapan eller hakkında kötü kokudan uzak durulması gerektiği gibi genel bir toplumsal beklenti vardır. Parmakların yanı sıra sigara içme eylemine eşlik eden Zippo çakmağındaki yakıtın kokusunun da pek muhtemel ki kadınlar tarafından bu anlamda nahoş bulunduğu düşünülüyor. Marka kimliğinde tartışılan çizgisel niteliklerin yanı sıra, Mazzalovo

(2010), Zippo BLU (2007) ile ilgili olarak “temiz” bir özellik olarak kokusuz bütan gazı yakıtı nedeniyle kadınlara hitap etmek için tasarlanmış olabileceğini belirtmiştir.

Bir araç olarak zippo, ağır gövdeli, sert çakmaktaşı tekerleği, yeniden doldurma ve düzenli bakım gerektiren, yakıt kokusu yayan ve sigara içme eyleminin bir eşlikçisi ve dış ortamlarda sert hava koşullarına dayanıklılığı bakımından bir maskülen bir nesne olarak görülmektedir. Dolayısıyla maskülenite ve femininite dikotomilerinde ağırlık, bakım, rüzgar geçirmezlik, koku ve hijyen noktalarına ilişkin özellikler, bu nesne özelindeki pratiklerde maskülen tarafa işaret eder.

Tartışma ve Sonuç

Maddi kültürümüzün bir parçası olarak, nesnelere hizmet ettikleri değerlerden birinin cinsiyet rolleri olarak ifade edilebilecek birçok yönü vardır. Bu niteliklerin bazıları tarihin içinde doğar ya da kültürde yetişir; diğerleri ise pratiklerden gelir. Zippo çakmak, sigara içenlere, sırt çantasına ve motosiklet sürücülere eşlik ettiği için bu pratikler onu maskülen bir kimliğe bağlamıştır. Açık hava etkinlikleri olan sırt çantasıyla gezme ve motorlu araç sürme ile olan ilişkisi, Zippo çakmaklarına, mekanı kamusal ve özel olarak ayıran alan dikotomisi içinde eve ait olmak yerine kamusal alanda kalmasına hizmet etmiştir. Zippo'nun, rüzgar geçirmez olması niteliği (pragmatik özellikler) sayesinde sırt çantalı gezginler ve motosiklet sürücüleri arasında seçildiği ifade edilmektedir (Fandom, t.y.), bununla birlikte, Zippo'nun temsil ettikleri gibi dolaylı nedenler de (hedonik özellikler) vardır. Zippo çakmanın cinsiyetlendirilmiş kimliğine hizmet eden faydacı ve faydacı olmayanlar Tablo 1'de gösterilmektedir:

Tablo 1. Zippo çakmanın cinsiyet kimliğine hizmet eden faydacı ve faydacı olmayan yönler

Maskülen bir nesne olarak Zippo çakmak		
Faydacı (utilitarian) yönler	Ağırlık Dolum ve Bakım Dayanıklılık ve Güvenilirlik Rüzgar geçirmezlik	Pragmatik özellikler (İşlevsellik ve kullanılabilirlik)
Faydacı olmayan (non-utilitarian) yönler	Tarihsel arka plan Popüler kültür Kişiselleştirme Marka kimliği Sigara, Sırt çantası gezginliği, Motosiklet sürme	Hedonik özellikler (Eğlence, keyif ve haz)

Bu yazıda, açıkça kadınlarla veya erkeklerle ilgili olmayan, ancak toplumsal cinsiyet ilişkileri hakkında düşündüren bir nesne tartışılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ilişkilerine nasıl ve ne şekilde hizmet ettiği üzerine düşünülmüştür. Zippo, çevresinde yapılan pratiklerle birlikte güçlü maskülen bir duruşa sahiptir. Bu çalışmada Zippo'yu cinsiyetlendiren yedi adet koşul ve pratiklerden bahsedilmiştir. Bunlar; tarihi arka plan, popüler kültür, şehir efsaneleri ve reklamlar; sigara içenler, sırt çantalı gezginler ve motosiklet sürücüleri; Vietnam Savaşı'ndan devralınan kişiselleştirme; marka kimliğinin estetik özellikleri ve faydacı özelliklere ilişkin nitelikleri barındırmaktadır. Bu niteliklerin bazıları, ağırlık, bakım, hijyen ve dayanıklılık gibi faydacı yönlerle ilgilidir; öte yandan faydacı olmayanlar, tarihsel öykülerden, popüler kültürde miras kalmış kendini ifade etme ve estetik özellikler için bir araç olarak kullanılması gibi yönleridir.

Sonuç olarak, cinsiyetçi ilişkiler ağı içinde yaşamaktayız. Toplumdaki sosyal ve kültürel normlar günlük yaşamımızda kullanılan birçok nesneyi cinsiyetlendirir. Nesnelere, günlük rutinlerimizin çoğunda bir hiyerarşi yaratır. Zippo çakmak aslında maskülen özü olan bir nesnedir, bu anlamda maskülen taraf yönünde bir toplumsal cinsiyet stereotipini temsil eder.

TEŞEKKÜR:

Bu çalışmanın ilk versiyonu, 2015'te, ODTÜ Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi Harun Kaygan tarafından lisansüstü dersi olarak yürütülen Critique of Design dersinin ödevi olarak hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA:

Bulger, A. (2004). The Hunter S. Thompson Interview. Retrieved April 25, 2015, from <http://www.freezerbox.com/archive/article.php?id=287>

Duncan, N. (1996). Renegotiating Gender and Sexuality in Public and Private Spaces. *Body Space: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*. (eds.) N. Duncan (London and New York: Routledge: pp. 127-145

Gill, R. and Grint, K. (1995). Introduction, the Gender-technology relation: Contemporary Theory and Research. In K. Grint, K. & R. Gill (Eds), *The Gender-Technology Relation: Contemporary Theory and Research* (pp 1-28). Taylor & Francis, London.

Hassenzahl, M. (2003). The Thing and I: Understanding the Relationship Between User and Product. In M. A. Blythe, A. F. Monk, K. Overbeeke and P. C. Wright (eds.), *Funology: From usability to enjoyment*, 1-12. Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands.

doi:10.1007/1-4020-2967-5_4.

Kaygan, P., Demir, Ö., Gürdere S. and Tuna, N. (2015). *Ürünlerin cinsiyeti ve tasarım*. Arrademento Mimarlık (pp. 110-118).

Kaygan, P. (2017). *Tasarım, pazarlama ve ürünlerde toplumsal cinsiyet*. Maksder Aktüel (pp. 10-13).

Mazzalovo, G. (2010). Brand Aesthetics: A New Brand Management Approach. Proceedings of 6th Thought Leaders in Brand Management Conference 2010, April 18-20. Lugano, Switzerland.

Meah, A.M. (2014) Reconceptualising 'masculinity' through men's contributions to domestic foodwork. In: Gorman-Murray, A. and Hopkins, P., (eds.) *Masculinities and Place. Gender, space and society*. Ashgate Publishing, Ltd., Farnham, pp. 191-208. ISBN 9781472409799

Ng, M., Freeman M.K., Fleming T.D. et al. (2014). Smoking prevalence and cigarette consumption in 187 countries, 1980-2012. *JAMA*, 311(2). pp 183-192.

doi: 10.1001/jama.2013.284692

Rich, E. L. (1997). *Weed of the wild: Health, identity and gender among new cigar smokers*. Unpublished master's thesis. The Graduate College of The University Arizona, Arizona, USA.

Robinson, V. and Hockey, J. (2011). *Masculinities in Transition*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

INTERNET KAYNAKLARI:

Fandom (n.d.). *Zippo Lighter*. 17 Ağustos 2019 tarihinde https://zippo.fandom.com/wiki/Zippo_Lighter adresinden erişildi

Gallagher, B. (2018, September, 20). 17 Ağustos 2019 tarihinde <https://www.grailed.com/drycleanonly/zippo-history> adresinden erişildi

Hiconsumption (2018, August, 6). *Assembly: Inside The Zippo Factory*. 17 Ağustos 2019 tarihinde <https://hiconsumption.com/zippo-lighter-factory-tour-bradford-pennsylvania/> adresinden erişildi

Leepson, M. (n.d.) 17 Ağustos 2019 tarihinde <https://www.historynet.com/light-my-fire-zippos-in-vietnam.htm> adresinden erişildi

Perry, E. (n.d) 17 Ağustos 2019 tarihinde <https://www.ties.com/blog/why-carry-a-lighter> adresinden erişildi

Yahoo answers. (n.d.). Is lighting a cigarette for the lady considered a gentlemen? 28 Nisan 2015 tarihinde https://answers.yahoo.com/question/index?qid=20121030183734AAP4BVj__ adresinden erişildi

Zippo (n.d.). *Our History*. 17 Ağustos 2019 tarihinde <https://www.zippo.com/pages/then-now> adresinden erişildi

TABLO VE FİGÜRLER:

Figür 1. Çakmak taşımamanın dört nedeni. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://www.ties.com/blog/why-carry-a-lighter> adresinden erişildi.

Figür 2. 1998'de yayınlanan, Jim Fiorella tarafından yazılmış Viet Nam Zippo: Cigarette Lighters 1933-1975 adlı kitabın kapağı. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://www.amazon.in/Viet-Nam-Zippo-Cigarette-Collectors/dp/0764305948> adresinden erişildi.

Figür 3. “Zippo Anı”. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://www.grailed.com/drycleanonly/zippo-history> adresinden erişildi

Figür 4. Sol: Bob Dylan. 17 Ağustos 2019 tarihinde <https://tr.pinterest.com/pin/771311873652523450/?lp=true> adresinden erişildi; Sağ: Paul Mac Cartney. 17 Ağustos 2019 tarihinde <https://thebeatlesforlife.tumblr.com/post/44224266984/maccas-fuming> adresinden erişildi

Figür 5. Bruce Willis, Die Hard'ta Zippo'sunu kullanan John McClane'i canlandırırken. 17 Ağustos 2019 tarihinde

https://www.grailed.com/drycleanonly/zippo-history_adresinden_erişildi

Figür 6. Yerel balıkçıya ait balığın midesinde hala çalışan bir Zippo keşfettiği anlattığı basılı bir hikaye. 17 Ağustos 2019 tarihinde

http://mentalfloss.com/article/64077/17-windproof-facts-about-zippo-lighters_adresinden_erişildi

Figür 7. Kişiselleştirilmiş Vietnam-dönemi Zippo çakmakları. 17 Ağustos 2019 tarihinde

https://www.grailed.com/drycleanonly/zippo-history_adresinden_erişildi

Figür 8. Kişiselleştirilmiş Zippo örnekleri. 17 Ağustos 2019 tarihinde

https://www.zippo.com/collections/customize-it?_adresinden_erişildi

Figür 9. Karşılaştırılan Zippo Çakmaklar. Sol: Zippo 1932; Sağ: Zippo BLU 2007 (Mazzalovo, 2010)

Figür 10. Zippo çakmakların kadın ve erkek kullanıcılar tarafından tercihleri (Mazzalovo, 2010)

Figür 11. Günlük sigara içenlerin sayısı - hem erkek hem de kadın (IHME, Global Health Data Exchange -GHDx-, 2012) 17 Ağustos 2019 tarihinde

https://ourworldindata.org/smoking_adresinden_erişildi

Figür 12. 1952 Zippo Lighter Art Cartoon Vintage reklamı. 17 Ağustos 2019 tarihinde

[http://slodive.com/inspiration/showcase/zippo-vintage-post-war-ads/\)_adresinden_erişildi](http://slodive.com/inspiration/showcase/zippo-vintage-post-war-ads/)_adresinden_erişildi)

Figür 13. Sol: British İngiliz Başbakanı Winston Churchill. 17 Ağustos 2019 tarihinde

https://www.smokingpipes.com/smokingpipesblog/single.cfm/post/winston-churchill-cigar-smoking-tribute_adresinden_erişildi;

Sağ: Ünlü psikiyatrist Sigmund Freud. 17 Ağustos 2019 tarihinde

https://aklinizikesfedin.com/sigmund-freud-hakkinda-5-ilginc-gercek/_adresinden_erişildi

Figür 14. Sol: Zippo'yu doğada kullanmak. 17 Ağustos 2019 tarihinde

http://camptrend.com/gear/zippo-lossproof-lighter_adresinden_erişildi;

Sağ: 80'lerin / 90'ların Harley Davidson Zippo koleksiyonu. 17 Ağustos 2019 tarihinde

https://auction.catawiki.com/kavels/11755675-zippo-harley-davidson_adresinden_erişildi

Figür 15. Sol: Audrey Hepburn Breakfast at Tiffany's (1961) fimindeki Holly Golightly rolünde elinde bir sigara tutucu tutmakta. 17 Ağustos 2019 tarihinde

<https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/audrey-hepburn-wields-a-cigarette-holder-in-her-role-as-the-news-photo/3170956>;

Sağ: Hunter S. Thompson; 17 Ağustos 2019 tarihinde https://www.geist.com/blogs/notes-from-the-ashtray/fear-loathing-and-tobacco/_adresinden_erişildi

Tablo 1. Zippo çakmağının cinsiyet kimliğine hizmet eden faydacı ve faydacı olmayan yönler

TÜRKİYE ‘DEKİ SURIYELİ ANNELERİN EBEVEYN YETKİNLİK
DÜZEYLERİNİN
FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Oğuz EMRE
İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşegül ULUTAŞ
İnönü Üniversitesi

Öğr. Gör. Cihangir KAÇMAZ
Bingöl Üniversitesi

Öğr. Gör. Mine AYANOĞLU
Mardin Artuklu Üniversitesi

ÖZET

Son zamanlarda yapılan araştırmalara göre ebeveyn yetkinliği ile ebeveynlerin davranışları arasında yakından ilişki olduğunu saptanmıştır. Anne-babaların, ebeveynlik ile ilgili yetkinlik düzeylerini arttırmaları ebeveynlik ile ilgili deneyim ve bilgi düzeyleri ile ilgilidir. Ebeveynlik yetkinliği düzeyi anneler için gebelik ile başlayıp doğumla devam eden ve çocuğun bütün gereksinim ve bakımıyla her daim ilgilenilmesi demektir. Bu sürecin annenin rolünü tam olarak yerine getirmesi annenin inançları, aldığı eğitim, kültürü ile değişkenlik göstermektedir. Bu çalışmada, Türkiye ‘de yaşayan ve Türkçe okuyazar olan 5-12 yaş aralığında çocuğu olan Suriyeli Annelerin ebeveyn yetkinlik düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini Mardin ilinde yaşayan Suriyeli anneler oluştururken, Türkçe okuyazar ve çalışmaya katılmaya istekli olan anneler içerisinden seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilen 125 anne araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırmada katılımcılara araştırmacılar tarafından hazırlanmış "Genel Bilgi Formu" ve " Anneler için Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği" uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 24 paket programı ile değerlendirilmiş ve verilerin analizinde tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda, Suriyeli annelerin ebeveyn yetkinliklerinin yaş, eğitim durumu, ailedeki çocuk sayısı ve çocuğun birlikte yaşadığı kişi değişkenlerine göre farklılaşmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ebeveyn, Ebeveyn yetkinlik, Suriyeli Anneler

GİRİŞ

Türkiye’deki Suriyeli misafirlerin korunma, yeme içme ve sağlık bakımları gibi gerekli gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik destek hizmetleri ile birlikte, eğitim öğretim sürecinde ki bireylerin bilinçli bir kuşak olmaları ve kendilerinin farkına varmaları adına aktiviteler de yürütmektedir (UNICEF,2013).

Suriyelilerin Türkiye’deki yaşama uyum sağlamaları için devlet tarafından pek çok çalışmalar yürütülmektedir. Okul çağındaki Suriyeli çocuklara eğitim öğretim fırsatlarının sağlanması, anne ve babaların el sanatları vb. kurslara çağırılması ve Türkçe öğrenmek isteyenlere için Türkçe kurslarının açılması bu çalışmalardan bir kaçıdır (TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, 2012: 6 – 7, 2013).

Türkiye’de bulunan Suriyelilerin ilk etapta yalnız sınır illerinde ve oluşturulan kamplarda ikamet ettikleri fakat iç savaşın uzaması ve mevcut olan kamp sayısının yetersiz kalmasıyla birlikte kamplar dışında yerleşmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Türkiye’de bulunan ve sayıları gün geçtikçe artan Suriyeli sığınmacıların bu süreç içerisinde ülkede kalmaya meyilli oldukları ve Suriye’deki iç savaş bitse bile büyük bir kısmının ülkelerine dönmeyeceği tahmin edilmektedir (Sirkeci, 2017; Kutlu, 2015; Orhan ve Şenyücel, 2015; Güçtürk, 2014). Bu vaziyet gerek Türk toplumu gerekse Suriyeliler tarafından sosyal uyum politikalarının hızla planlanıp ve uygulanması gerekliliğini göstermektedir.

Kampların dışına ikamet eden Suriyeli göçmenler için entegrasyon olarak da adlandırılan kabul ve uyum süreci yeni bir yerde yaşam kurma ve bu yaşamı devam ettirme açısından önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra Suriyeli sığınmacılar yaklaşık % 85’inin kampların dışında yaşadığı ve kamplar dışında yaşayan bu kesimin öncelikle sosyal uyum olmak üzere birtakım sorunlar yaşadıkları açıklanmaktadır (Orhan ve Şenyücel, 2015; Erdoğan,2014; AFAD, 2013; Karasu, 2016).

Bir bireyin başarılı ve uyumlu olması, karşısına çıkan yeni ve güç durumlar ile baş edip ve uyum göstermesi ile doğrudan ilişkilidir. Ayrıca bireyin var olan bu yeni ve zor durumlarla baş edebilmesi ise kendisinde bulunan problem çözme yeteneğini kullanabilme becerisine bağlıdır. Bandura (1997), bir kişinin başarılı sonuçlara ulaşabilmesi ve yetkinlik inançlarının kullanmasında büyük rolü olduğuna vurgu yapmaktadır.

Yetkinlik inancı insanların geçmiş tecrübelerinden öğrendikleri ve gerçekleştirmek istedikleri amaçlara yönelik sahip olduğu ile kapasiteleri ile ilgilidir. Yetkinlik düzeyi, bireyin var olan genel bilgi yapısından daha çok bir alana yönelik kapsamlı ana hatları ile ilgilidir (Bandura, 1997, 2000, 2001).

Günümüz neslinin yarınlarının daha verimli olabilmesi, etkili ve geleceğin etkin anne baba olabilmeleri küçükken ebeveynleriyle kurdukları etkileşimden geçmektedir (Ardelt ve Eccles, 2001; Caprara, Regalia, Scabini, Barbanelli ve Bandura, 2005; Coleman ve Karraker, 1997). Geleceğin büyüğü olan; şimdiki çocuklar da kendisinden sonraki nesilleri etkilemektedirler. Sağlıklı anne baba tutumlarıyla yetişen çocuklar, kendi yetiştirilme tutumlarıyla direkt olarak gelecekte hem çevrelerinde ki insanların, hem de oluşturacakları ailedeki bireylerin gelişimsel taraflarını etki etmektedir. Ebeveyn ile çocuğa sergilenen olduğu tutum ve hal ve hareketler onun gelişimine ve davranışlarına çok yönlü etki ettiği bilinmektedir.

Ebeveynlik sürecinde yetkin olabilmek ise genel olarak anne babaların çocukları ile çok küçük yaştan itibaren gereksinim karşılama, çocukları anlama ve onlarla ergenlik döneminde de iyi iletişim kurabilme sonucuna varılmaktadır (Caprara, Regalia, Scabini, Barbanelli ve Bandura, 2005).

Ebeveyn yetkinliği çocuklarla etkili bir iletişim kurmaktan daha çok anne babaların ebeveynlik vazifelerini yerine getirmelerini sağlayan ve de anne babaların günlük hayatlarına etki eden bir kavramdır.

Bundan dolayı; anne babaların ebeveyn yetkinlik düzeyleri kendilerinin ve çocuklarının sağlıklı bir yaşam süreci için temel bir öğedir. Ebeveyn yetkinliğinin, çocuğun gelişim aşamasında ailenin katılımına destek kalitesinde olduğu ve ebeveynliğin aşamasında anne babaların var olan yetenekler doğrultusunda kritik önem taşıdığı (Ardelt ve Eccles,2001),ayrıca anne baba ve çocuğun kişilik gelişimi üzerinde önemli olduğu (Coleman ve Karraker, 2000), anne babaların yetkinlik düzeyinin çocuklarının her anlamdaki gelişimine katkıda bulunduğu (Coleman ve Karraker, 1998, 2000;Desjardin, 2004; de Montigny ve Lacharite, 2005; Jones ve Prinz, 2005), anne baba olarak yetkinlik düzeyi yetersiz ise; bu durumda ruhsal yapısının ilk önce çocuklarını etkilediği (Kakouros ve Karaba, 2005) ve anne babanın yaşam kalitesini ve muvaffakiyeti için en iyi yol olduğu (Haidt ve Rodin, 1999) tanımlandığı için araştırılması gerekli olduğu düşünülmüştür.

Bu çalışmanın amacı, Suriyeli annelerin ebeveyn yetkinlik düzeylerinin yaş, eğitim durumu, ailedeki çocuk sayısı ve çocuğun birlikte yaşadığı kişi değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini incelemektir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma, tarama modelinde planlanmış olup, betimsel niteliktedir. Tarama modeli, araştırılan konu hakkındaki verileri etkileme ve değiştirme amacı gütmeyen şu anda ve ya geçmişte yaşanmış olay ve durumları tanımlamayı ve betimlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2013).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Mardin ilinde yaşayan Suriyeli anneler oluştururken, Türkçe okuryazar ve çalışmaya katılmaya istekli olan anneler içerisinden seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilen 125 anne araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Tablo 1 incelendiğinde katılımcı annelerin %49.6'sı 20-30 yaş aralığında, %8'si 51 yaş ve üzerindedir. Annelerin %40.8'i ortaokul, %10.4'ü ilkokul mezunudur. Araştırmaya katılan annelerin çocuklarının %84.8'inin anne ve babaları ile birlikte yaşadıkları görülmüştür. %4'ü sadece anneleri ile birlikte yaşamaktadır. Annelerin %43.2'si 4 ve üzeri sayıda çocuğa sahipken; %16.8'i tek çocuğa sahiptir.

Tablo 1. Annelerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

	n	%	
Yaş	20-30	62	49.6
	31-40	36	28.8
	41-50	17	13.6
	51 ve üzeri	10	8.0
Eğitim Durumu	Okuryazar değil	19	15.2
	İlkokul	13	10.4
	Ortaokul	51	40.8
	Lise	25	20.0
	Üniversite	16	12.8
Çocuğun Birlikte Yaşadığı Kişiler	Anne	5	4.0
	Anne ve baba	106	84.8
	Diğer (teyze vb.)	14	11.2
Ailedeki çocuk sayısı	1	21	16.8
	2	26	20.8
	3	24	19.2
	4 ve üzeri	54	43.2
Toplam	125	100	

Veri Toplama Araçları

Genel Bilgi Formu

Genel Bilgi Formunda annelere ait yaş, eğitim durumu, çocuğun birlikte yaşadığı kişiler ve ailedeki çocuk sayısı bilgilerine yönelik sorular yer almaktadır.

Anneler İçin Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği (AEYÖ)

Araştırma için Coleman ve Karraker (2000)'in geliştirdiği, Sezai Demir (2015)'in Türkçe'ye uyarladığı "Anneler İçin Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği" kullanılmıştır. AEYÖ 32 madde ve, 5 alt boyuttan oluşan 1 (Tamamen Katılmıyorum) – 6 (Tamamen Katılıyorum) puanlama ağırlığından oluşan likert tipi bir ölçektir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 192, en düşük puan ise 32'dir. Ölçeğin alt boyutlarını (1) Disiplin, (2) Okul Başarısını Destekleme, (3) Boş

Zamanları Değerlendirme, (4) Duygusal Destek ve (5) Sağlık oluşturmaktadır (Demir, 2015). AEYÖ'nin her bir madde için madde faktör yükleri .57 ile .86 arasında değişmektedir. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .79 olarak bulunurken, test-tekrar test güvenilirlik sonucu ise .84 olarak bulunmuştur (Demir, 2015). Ölçeğin 5 alt boyutundan disiplin alt boyutu cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .90, boş zamanı yönetme alt boyutu .89, duygusal destek alt boyutu .86, okul desteği alt boyutu .85, sağlık alt boyutu .86 ve ölçeğin toplam cronbach alfa güvenilirlik katsayısı ise .79 olarak bulunmuştur (Demir, 2015).

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler SPSS 24 paket programı ile değerlendirilmiş ve verilerin analizinde tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testinden yararlanılmıştır.

Bulgular

Tablo 2. Annelerin AEYÖ Alt Boyut Puanlarının Dağılımı

ÇGYÖ (n=125)	Min-Max	Ort±SD
Disiplin	8-44	24.56±10.21
Boş Zamanı Yönetme	7-37	18.74±6.86
Duygusal Destek	7-38	14.79±8.21
Okul Desteği	7-39	17.48±8.41
Sağlık	3-18	5.38±3.84

Tablo 2 incelendiğinde; Anneler için Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği (AEYÖ) alt boyutlarına ilişkin puanların dağılımı görülmektedir. Araştırmaya dâhil edilen annelerin Disiplin alt boyutuna ilişkin puanları 8-44 arasında değişmekte olup, ortalaması 24.56±10.21'dir. Boş Zamanı Yönetme alt boyut puanına ilişkin puanları 7-37 arasında değişmekte olup, ortalaması 18.74±6.86'dır. Duygusal Destek alt boyutuna ilişkin puanları 7-38 arasında değişmekte olup, ortalaması 14.79±8.21'dir. Okul Desteği alt boyut puanları 7-39 arasında değişmekte ve ortalaması 17.48±8.41 olarak hesaplanmıştır. Sağlık alt boyutuna ilişkin puanların 3-18 arasında değişmekte olduğu ve ortalamasının 5.38±3.84 olduğu saptanmıştır.

Tablo 3. AEYÖ Alt Boyut Puanlarının Yaşa Göre Betimsel İstatistikleri

Alt Boyutlar	Yaş	N	\bar{X}	S
Disiplin	20-30	62	23.67	9.75
	31-40	36	26.16	4.72
	41-50	17	25.17	4.09
	51 ve üzeri	10	23.30	3.74
Boş Zamanı Yönetme	20-30	62	19.41	6.81
	31-40	36	17.16	6.95
	41-50	17	19.58	6.63
	51 ve üzeri	10	18.80	7.31
Duygusal Destek	20-30	62	15.48	8.13
	31-40	36	13.41	7.68
	41-50	17	14.88	9.72
	51 ve üzeri	10	15.30	8.49
Okul Desteği	20-30	62	17.82	8.45
	31-40	36	17.11	7.72
	41-50	17	16.47	10.88
	51 ve üzeri	10	18.50	6.58
Sağlık	20-30	62	5.37	3.87
	31-40	36	4.75	3.62
	41-50	17	7.11	4.60
	51 ve üzeri	10	4.80	2.29

Tablo 3 incelendiğinde; annelerin yaşa göre ebeveyn yetkinliğine ilişkin puan ortalamaları arasında farklar görülmektedir. Bu farkların anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Testi sonuçları Tablo 4’te özetlenmiştir.

Tablo 4. AEYÖ Alt Boyut Puanlarının Yaşa Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Disiplin	Gruplar arası	163.553	3	54.538	0.517	0.67
	Gruplar içi	12769.119	121	105.530		
	Toplam	12932.672	124			
Boş Zaman Yönetme	Gruplar arası	129.994	3	43.335	0.918	0.43
	Gruplar içi	5711.814	121	47.205		
	Toplam	5841.808	124			
Duygusal Destek	Gruplar arası	100.493	3	33.498	0.490	0.69
	Gruplar içi	8274.099	121	68.381		
	Toplam	8374.592	124			
Okul Desteği	Gruplar arası	39.893	3	13.298	0.184	0.90
	Gruplar içi	8731.339	121	72.160		
	Toplam	8771.232	124			
Sağlık	Gruplar arası	68.986	3	22.995	1.580	0.19
	Gruplar içi	1760.582	121	14.550		
	Toplam	1829.568	124			

Tablo 4'te annelerin yaşa göre ebeveyn yetkinliğine ilişkin puan ortalamalarının anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) tekniği uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda yaş değişkenine göre fark tüm alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur ($p>0,05$). Bu sonuca göre, annelerin ebeveyn yetkinliğinin yaşa göre farklılaşmadığını söylemek mümkündür.

Tablo 5. AEYÖ Alt Boyut Puanlarının Anne Eğitim Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri

Alt Boyutlar	Anne Eğitim Durumu	N	\bar{X}	S
Disiplin	Okuryazar değil	19	27.84	8.22
	İlkokul	13	19.69	11.75
	Ortaokul	51	24.00	9.68
	Lise	25	25.76	10.48
	Üniversite	16	24.68	12.00
Boş Zaman Yönetme	Okuryazar değil	19	20.63	7.34
	İlkokul	13	15.61	6.55
	Ortaokul	51	18.84	5.90
	Lise	25	20.24	7.66
	Üniversite	16	16.50	7.60
Duygusal Destek	Okuryazar değil	19	15.89	8.45
	İlkokul	13	15.15	8.43
	Ortaokul	51	13.45	7.16
	Lise	25	17.48	9.89
	Üniversite	16	12.56	7.36
Okul Desteği	Okuryazar değil	19	20.84	7.11
	İlkokul	13	16.61	9.31
	Ortaokul	51	15.50	7.36
	Lise	25	19.96	9.81
	Üniversite	16	17.12	8.79
Sağlık	Okuryazar değil	19	6.26	4.68
	İlkokul	13	5.38	3.81
	Ortaokul	51	4.47	2.80
	Lise	25	7.00	4.76
	Üniversite	16	4.50	3.38

Tablo 5 incelendiğinde; annelerin eğitim durumuna göre ebeveyn yetkinliğine ilişkin puan ortalamaları arasında farklar görülmektedir. Bu farkların anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Testi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. AEYÖ Alt Boyut Puanlarının Anne Eğitim Durumuna Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Disiplin	Gruplar arası	564.90	4	141.225	1.35	0.25
	Gruplar içi	12365.29	119	103.910		
	Toplam	12930.19	123			
Boş Zaman Yönetme	Gruplar arası	331.93	4	82.985	1.79	0.13
	Gruplar içi	5506.80	119	46.276		
	Toplam	5838.74	123			
Duygusal Destek	Gruplar arası	575.67	4	93.918	1.42	0.23
	Gruplar içi	7872.28	119	66.154		
	Toplam	8247.96	123			
Okul Desteği	Gruplar arası	577.65	4	144.473	2.11	0.08
	Gruplar içi	8137.05	119	68.379		
	Toplam	8714.71	123			
Sağlık	Gruplar arası	134.92	4	33.730	2.38	0.05
	Gruplar içi	1681.46	119	14.130		
	Toplam	1816.38	123			

Tablo 6’da annelerin anne eğitim durumuna göre ebeveyn yetkinliğine ilişkin puan ortalamalarının anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) tekniği uygulanmıştır. Yapılan Tukey HSD çoklu karşılaştırma analizi sonucunda anne eğitim durumu değişkenine göre tüm alt boyut puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı ($p>0,05$) saptanmıştır.

Tablo 7. AEYÖ Alt Boyut Puanlarının Çocuğun Birlikte Yaşadığı Kişiye Göre Betimsel İstatistikleri

Alt Boyutlar	Çocuğun birlikte yaşadığı kişi (ler)	N	\bar{X}	S
Disiplin	Anne	5	19.80	8.16
	Anne ve baba	106	25.33	10.26
	Diğer (teyze vb.)	14	20.42	9.54
Boş Zaman Yönetme	Anne	5	16.60	8.84
	Anne ve baba	106	18.96	6.88
	Diğer (teyze vb.)	14	17.85	6.31
Duygusal Destek	Anne	5	21.60	7.46
	Anne ve baba	106	14.57	8.51
	Diğer (teyze vb.)	14	14.00	4.67
Okul Desteği	Anne	5	20.00	8.18
	Anne ve baba	106	17.69	8.75
	Diğer (teyze vb.)	14	15.00	5.09
Sağlık	Anne	5	5.60	2.30
	Anne ve baba	106	5.56	4.07
	Diğer (teyze vb.)	14	3.92	1.59

Tablo 7 incelendiğinde; çocukların kaldığı kişilere göre annelerin ebeveyn yetkinliğine ilişkin puan ortalamaları arasında farklar görülmektedir. Bu farkların anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Testi sonuçları Tablo 8’de özetlenmiştir.

Tablo 8. AEYÖ Alt Boyut Puanlarının Çocukların Birlikte Yaşadığı Kişilere Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Disiplin	Gruplar arası	339.22	4	84.80	0.80	0.52
	Gruplar içi	12593.44	120	104.94		
	Toplam	12932.67	124			
Boş Zaman Yönetme	Gruplar arası	189.56	4	47.39	1.00	0.40
	Gruplar içi	5652.54	120	47.10		
	Toplam	5841.80	124			
Duygusal Destek	Gruplar arası	571.90	4	142.97	2.19	0.07
	Gruplar içi	7802.69	120	65.02		
	Toplam	8374.59	124			
Okul Desteği	Gruplar arası	651.75	4	162.94	2.40	0.05
	Gruplar içi	8119.47	120	67.66		
	Toplam	8771.23	124			
Sağlık	Gruplar arası	83.16	4	20.79	1.42	0.22
	Gruplar içi	1746.40	120	14.55		
	Toplam	1829.56	124			

Tablo 8’te çocukların kaldığı kişilere göre annelerin ebeveyn yetkinliğine ilişkin puan ortalamalarının anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) tekniği uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda çocuğun kaldığı kişi değişkenine göre fark tüm alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur ($p>0,05$). Bu sonuca göre, annelerin ebeveyn yetkinliğinin çocukların kaldığı kişilere göre farklılaşmadığını söylemek mümkündür.

Tablo 9. AEYÖ Alt Boyut Puanlarının Çocuk Sayısına Göre Betimsel İstatistikleri

Alt Boyutlar	Çocuk Sayısı	N	\bar{X}	S
Disiplin	1	21	22.23	9.95
	2	26	21.57	9.45
	3	24	25.91	10.54
	4 ve üzeri	54	26.31	10.28
Boş Zaman Yönetme	1	21	16.52	6.07
	2	26	19.42	7.69
	3	24	19.00	7.26
	4 ve üzeri	54	19.16	6.56
Duygusal Destek	1	21	13.85	5.55
	2	26	15.65	8.63
	3	24	16.16	8.54
	4 ve üzeri	54	14.12	8.79
Okul Desteği	1	21	14.52	5.55
	2	26	17.26	9.14
	3	24	18.87	7.78
	4 ve üzeri	54	18.12	9.12
Sağlık	1	21	4.14	2.28
	2	26	6.15	4.22
	3	24	5.83	4.30
	4 ve üzeri	54	5.29	3.88

Tablo 9 incelendiğinde; çocuk sayısına göre annelerin ebeveyn yetkinliğine ilişkin puan ortalamaları arasında farklar görülmektedir. Bu farkların anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Testi sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. AEYÖ Alt Boyut Puanlarının Çocuk Sayısına Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Disiplin	Gruplar arası	555.03	3	185.01	1.80	0.14
	Gruplar içi	12377.63	121	102.29		
	Toplam	12932.67	124			
Boş Zaman Yönetme	Gruplar arası	126.72	3	42.24	0.89	0.44
	Gruplar içi	5715.08	121	47.23		
	Toplam	5841.80	124			
Duygusal Destek	Gruplar arası	106.71	3	35.57	0.52	0.66
	Gruplar içi	8267.88	121	68.33		
	Toplam	8374.59	124			
Okul Desteği	Gruplar arası	254.16	3	84.72	1.20	0.31
	Gruplar içi	8517.07	121	70.38		
	Toplam	8771.23	124			
Sağlık	Gruplar arası	53.01	3	17.67	1.20	0.31
	Gruplar içi	1776.54	121	14.68		
	Toplam	1829.56	124			

Tablo 10’da annelerin çocuk sayısına göre ebeveyn yetkinliğine ilişkin puan ortalamalarının anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) tekniği uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda çocuk sayısı değişkenine göre fark tüm alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur ($p>0,05$). Bu sonuca göre, annelerin ebeveyn yetkinliğinin çocuk sayısına göre farklılaşmadığını söylemek mümkündür.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yapılan bu çalışma ile Türkiye ‘de yaşayan ve Türkçe okuryazar olan 5-12 yaş aralığında çocuğu olan 125 Suriyeli Annelerin ebeveyn yetkinlik düzeyleri farklı değişkenler açısından incelenmiştir.

Araştırmada, annelerin ebeveyn öz yetkinlik algısı ile annelerin eğitim durumu arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur. Coleman ve Karraker'a (2000) göre öğrenim düzeyi lise olan annelerin genel ebeveyn öz yetkinlik algısı ve disiplin, katılım alt boyutlarında algısı, öğrenim düzeyi ilköğretim olan annelere göre daha güçlüdür. Buna göre lise mezunu anneler ilköğretim mezunu annelere göre; çocuklarına daha çok yardımcı olmakta buna paralel olarak çocuklarının gelişimi hakkında bilgi düzeylerinin de arttığı söylenebilir. Eğitim düzeyi yüksek olan annelerin de ebeveynlik öz yetkinlik oranı artmıştır. Eğitim seviyesi düşük olan annelere oranla, eğitimi iyi olan annelerin daha kapsamlı çocuk gelişimi ve etkili ebeveynlik konusu hakkında bilgi edinmiş olmaları, çocuklarıyla daha kaliteli etkileşimler kurmaları olasıdır. Yükselen eğitim ile pozitif uyum kıyaslanırsa bile eğitim durumunun pozitif uyum ve memnuniyet ilişkisi üzerindeki etkisinden çok, öz yetkinlik düzeyinde artış olduğunu göstermiştir (Coleman ve Karraker, 2000).

Araştırmada, ebeveyn yetkinliğinin annelerin yaşı değişkenine göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Sonuca benzer şekilde alanyazında bazı çalışmalarda da anne yaşı ile ebeveyn öz yetkinlik algısı arasında bir ilişki olmadığı bulunmuştur (Kotil Ç,2010). Bu sonucu literatürdeki çalışmalar desteklese de, sonucun çalışmanın örneklem büyüklüğünden de kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

Çocuk sayısı değişkenine göre ebeveyn yetkinliğinin tüm alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur ($p>0,05$). Bu sonuca göre araştırmada, annelerin ebeveyn yetkinliğinin çocuk sayısına göre farklılaşmadığını söylemek mümkündür. Ailedeki çocuk sayısı ile annelerin genel ebeveyn öz yetkinliği ve ilgi, bakım, katılım ve sağlık alt boyutlarındaki algıları arasında bir ilişki olduğu bulunmuştur. Buna göre üç ve daha fazla çocuğu olan annelerin daha zayıf ebeveyn öz yetkinlik algısına sahip olduğu bulunmuştur. Literatürde bu sonucu destekleyen çalışmalar bulunmaktadır (Caprara, Regalia, Scabini, Barbanelli ve Bandura, 2005). Literatürdeki çalışmalara göre, ailedeki çocuk sayısının artışı, ebeveynlerin daha çok deneyim elde ettiği ve kendilerine ebeveynlik konusunda daha çok güven hissederek ebeveynlikte kendilerini yeterli hissettiği belirtilmiştir (Bandura, 2005). Bandura'nın (1989), bireyin deneyimi ve tecrübesi ile belirli bir konuda ki yetkinlik duygusuna sahip olması önceki yaşadıkları ile ilişkili olduğunu ispatlamaktadır. Ebeveynlerin kendi çocukları ile deneyim kazanmaları özellikle annelerin ebeveynlik öz yetkinlik düzeylerinin daha yüksek oranda ortaya çıkan tutarlı bir bulgudur. Diğer yandan birden fazla çocuğa sahip olan anneler daha yüksek ebeveynlik öz yetkinlik özelliği göstermemişlerdir. Ebeveynler, karşılaştıkları problemleri yüksek düzeyde sorumluluk ile halletme, her olayda başarısızlık hissetmeme eğilimi gösterebilir ve ebeveyn olarak yeterlilikleri ile ilgili yetkinlik sergileyebilirler. Böyle benzer bulguların bir araya gelmesi, ebeveynlik yetkinlik düzeyinin davranış özelliği ile ilişkili olması ve çocuklarla geçirilen etkili zaman geçirme ve oyun oynama gibi ebeveynlerin çocuklarını yetiştirme sırasında çocuk sayısının deneyimin etkili olduğu kanıtlanmıştır (Coleman ve Karraker 2000). Araştırmada, ebeveyn yetkinliğinin çocuğun birlikte yaşadığı kişi değişkenine göre farklılaşmadığı bulunmuştur.

Sonuç olarak; Suriyeli annelerin ebeveyn yetkinliklerinin yaş, eğitim durumu, ailedeki çocuk sayısı ve çocuğun birlikte yaşadığı kişi değişkenlerine göre farklılaşmadığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Ardelt, M. ve Eccles, J.S (2001) “Effects of Mothers’ Parental Self- Efficacy Beliefs and Promotive Parenting Strategies on Inner-City Youth”. *Journal of Family Issues*, 22, 944-972
- Bandura, A. (2001). “Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective”. *Annual Review of Psychology*,52, 1–26.
- Bandura, A. (2000). “Exercise Of Human Agency Through Collective Efficacy”. *Current Directions in Psychological Science*, 9, 75–78.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The Exercise of Control*. New York: Freeman
- Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of Human Behavior* (Vol. 4, pp. 71-81). New York: Academic Press.
- Coleman, P. K., Karraker, K. H. (2000). “Parenting Self-Efficacy Among Mothers of School-Age Children: Conceptualization, Measurement, and Correlates” . *Family Relations*, 49, 13-24
- Demir, S. (2015). “Anneler İçin Ebeveyn Yetkinlik Ölçeğinin Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışmaları” . *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5, 282-297
- Friedman [Ed.], *Encyclopedia of Mental Health*. San Diego: Academic Press) Caprara, G., Pastorelli, C., Regalia C., Scabini, E. ve Bandura A. (2005), “Impact of Adolescents Filial Self-Efficacy on Quality of Family Functioning And Satisfaction,” *Journal of Research on Adolescence*, 15 (1), 71-97
- Kakouros, E., ve Karaba, R. (2005). “Maternal Emotions And Self-Efficacy Beliefs in Relation to Boys and Girls With AD/HD”. *Child Psychiatry and Human Development*, 35(3), 245-263
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (25. bs.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kotil Ç. Okul öncesi eğitim kurumuna yeni başlayan 5 yaş çocukların sosyal duygusal uyum düzeylerine annenin ebeveyn öz yeterlik algısı ile okul beklentilerine uyum düzeyinin etkisi. İstanbul: Marmara Üniversitesi; 2010.
- Sirkeci, İ. (2017), “Bir Güvensizlik Ülkesi Olarak Türkiye’nin Mültecileri: Suriyeliler ve Türk Mülteciler”, *Göç Dergisi*, 4 (1): 21-40
- TBMM insan haklarını inceleme komisyonu. (2012).
- Orhan, O. ve S. Şenyücel (2015), *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri*, İstanbul: ORSAM & TESEV Raporu, No 195.
- UNICEF. (2013).

BLOCKCHAIN TEKNOLOJİSİ VE SANAL PARALARIN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çağatay BAZ

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim
Sistemleri Bölümü

Öğr. Gör. Halit IRMAK

Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Programcılığı Bölümü

ÖZET

Sürekli gelişen teknoloji, yaşam alanlarına birçok yenilikler katmaktadır. Bu yenilikler hızla insanların gündelik alanlarında konuştukları ve kullandıkları kavramlar haline dönüşmektedir. Teknolojideki gelişmeler ticarete ve para kavramında değişime de sebep olmuştur. Elektronik para ve kripto para kavramları son zamanlarda gündemde yer tutmaktadır. Bu anlamda sanal para kavramı bitcoin ve bitcoin alternatifi para sistemlerinden meydana gelmektedir. Sanal para veya elektronik para, hatta kripto para olarak tanımlamalar ile karşımıza çıkan bu yeni sistem, elektronik ortamda oluşturulan ve nakit benzeri bir ödeme aracı olarak tanımlanan yeni bir sistemdir. Sanal para, madencilik olarak adlandırılan mining para basılma sürecini, paranın muhafaza edilmesi konusunu ilgilendiren elektronik cüzdan sürecini, finansal konuları ve tüm bu işleyişler ile ilgilenen şirketleri ve onların yapılarını da konu almaktadır. Kripto para kavramından; kullanım alanları, hukuki alanlar ve daha birçok farklı boyutları açısından değerlendirilmelerde bulunulması önem arz etmektedir. Sanal paralar ile anılan blok zinciri, bir başka adlandırma ile blockchain teknolojisi, kriptografi kullanan ve güvenli hale getirilmiş bir kayıt listesidir. Blok zinciri, bloklar adı verilen ve sürekli büyüyen bir kayıt listesi olduğu için bu ismi almıştır. Blok zinciri veya diğer bir kullanımı ile blockchain, bitcoin başta olmak üzere birçok sanal para kavramları bir hızla yaşamımıza girdiğinden, bu kavramların tanımlanmaları, birbirleri ile ilişkilendirilmeleri ve karşılaştırılmaları önem arz etmektedir. Bu araştırma ile bitcoin ve benzeri sanal paraların yapıları, kullanımları, işlevleri ile blockchain teknolojisine yer verilmiştir. Çalışmada blockchain teknolojisi, yapısı ve sanal paraların farklı değişkenler açısından karşılaştırmalı bir incelemesi yapılmıştır. Sanal paraların farklı başlıklarda sahip oldukları değişkenlerin karşılaştırılması aynı zamanda finansal açıdan önemlidir ve bu çalışma ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma bu konuda ileride yapılacak çalışmalar için bir öncül çalışma olarak alanyazında yer alabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Blockchain, Sanal Para, Elektronik Para, Bitcoin

BLOCKCHAIN TECHNOLOGY AND COMPARATIVE ANALYSIS OF ELECTRONIC MONEY

ABSTRACT

Constantly developing technology adds many innovations to living spaces. These innovations are rapidly transforming into concepts that people talk and use in everyday areas. Advances in technology have also caused changes in the concept of trade and money. The concepts of electronic money and crypto money have recently been on the agenda. In this sense, the concept of virtual money consists of bitcoin and bitcoin alternative money systems. This new system, which is defined as virtual money or electronic money or even crypto money, is a new system created in electronic environment and defined as a cash-like payment instrument. Virtual money is about mining, which is called mining, and the electronic wallet process, which concerns the preservation of money, financial issues and the companies and their structures. From the concept of crypto money; It is important to make evaluations in terms of usage areas, legal areas and many other dimensions. The block chain, referred to as virtual coins, is another secure naming of records using blockchain technology, cryptography. The block chain is named after blocks because it is a constantly growing list of records. Since many virtual money concepts, such as blockchain, bitcoin, and other usage of block chain, have entered our lives at a rapid pace, it is important to define, associate and compare these concepts. With this research, the structures, uses and functions of bitcoin and similar virtual currencies and blockchain technology are included. In this study, a comparative analysis of blockchain technology, structure and virtual money in terms of different variables has been made. The comparison of the variables that virtual currencies have different headings is also financially important and it has been tried to put forward with this study. The research may be included in the literature as a preliminary study for future studies on this subject.

Keywords: Blockchain, Electronic Money, Bitcoin

GİRİŞ

Hızla gelişen teknoloji insan yaşamına birçok yenilik katmaktadır. İnsan yaşamına katılan bu yenilikler hızla insanların gündelik alanlarında konuşulan ve kullanılan kavramlar haline almaktadır. Teknolojideki tüm bu gelişmeler ticarete ve para kavramında değişime de sebep olmuştur. Elektronik para ve kripto para kavramları son zamanlarda gündemde yer tutmaktadır. Bu anlamda sanal para kavramı bitcoin ve bitcoin alternatifleri para sistemlerinden meydana gelmektedir. Sanal para veya elektronik para, hatta kripto para olarak tanımlamalar ile karşımıza çıkan bu yeni sistem, elektronik ortamda oluşturulan ve nakit benzeri bir ödeme aracı olarak tanımlanan yeni bir sistemdir. Sanal para, madencilik olarak adlandırılan mining para basılma sürecini, paranın muhafaza edilmesi konusunu ilgilendiren elektronik cüzdan sürecini, finansal konuları ve tüm bu işleyişler ile ilgilenen şirketleri ve onların yapılarını da konu almaktadır. Sanal paralar ile anılan blok zinciri, bir başka adlandırma ile blockchain teknolojisi, kriptografi kullanan ve güvenli hale getirilmiş bir kayıt listesidir. Blok zinciri, bloklar adı verilen ve sürekli

büyüyen bir kayıt listesi olduğu için bu ismi almıştır. Blok zinciri veya diğer bir kullanımı ile blockchain, bitcoin başta olmak üzere birçok sanal para kavramları bir hızla yaşamımıza girdiğinden, bu kavramların tanımlanmaları, birbirleri ile ilişkilendirilmeleri ve karşılaştırılmaları oldukça önemlidir.

Sanal para ve elektronik para kavramları sık sık karıştırılmaktadır. Hatta bu iki kavram birbiri yerine de kullanılmaktadır. Ancak bu iki kavramın anlamları farklıdır. Doğan (2018) bu konuyu, “Elektronik para, bilgisayar veya bir başka veri depolama vasıtasında kişilerin adına ve bilhassa internet üzerinden yapılan işlemlerde kullanılan ödeme vasıtasıdır. Sanal paraysa fiziki bir varlığından söz edemeyeceğimiz, somut biçimde elimize alamayacağımız, elektronik ticari işlemlerde kullanılabilen, ancak kendisine mahsus hesap birimine dayanan ödeme vasıtasıdır. Elektronik para, piyasada bilinen Euro, dolar, Türk lirası gibi para birimleri iken, Bitcoin’de olduğu gibi sanal paranın para birimleri böyle değildir. Zira sanal paranın üreticisi, sanal paranın birimini de tespit etmektedir” şeklinde açıklamaktadır. Sanal paraların içerisinde Bitcoin oldukça popüler hale gelmiştir. Medyada sürekli yer bulan Bitcoin bireysel ve kurumsal yatırımcıların önem verdikleri yatırım aracı haline gelmiş, artan talepler ile bitcoin giderek daha çok değer kazanmaya başlamıştır. Sanal para kavramını Çarkacıoğlu (2016), dijital paradır, ancak sanal paraların temsil ettikleri bir fiziksel gerçeklik yoktur şeklinde ifade eder. Ayrıca sanal paranın dışındaki dijital paraların ise itibari kâğıt paraları temsil ettiğini belirtmektedir. Çetiner (2018), bitcoin miktarının sınırlı sayıda olması nedeniyle değerinin yükseldikçe talebinin de arttığını, bu paraları yatırım aracı olarak kullananların artmakta olduğunu ve değerinin daha da yükselmekte olduğunu ifade etmektedir. Özellikle son iki yılda Bitcoin’e olan talebin artması finans dünyası, akademi ve medya tarafından Bitcoin’in diğer sanal para birimlerinden ayırarak ilgi odağı haline gelmesini sağlamıştır (Pirinççi, 2018). Elektronik ödeme sistemleri teknolojiye değişimlerden ve yeniliklerden etkilenmektedir. Para transferleri ve ticaret, dijital çağ olarak adlandırılan günümüzde, özellikle de son yıllarda, çoğunlukla internet ortamında gerçekleştirilmektedir (Öztürk ve Koç, 2006; Khalilov, Gündebahar ve Kurtulmuşlar, 2017). Bu sistemler gerçek para sistemleri gibi işlevsel olmalarına karşın, merkezi hükümetlerce tedavüle çıkarılmaz veya desteklenmezler (Marian, 2016). İlk başlarda ödeme aracı olarak kullanım amacına hizmet etmesi beklenen Bitcoin, zamanla yatırım aracı haline gelmiş ve alım ve satım yapılan önemli bir finansal sistem haline almıştır. Altın ve diğer kıymetli madenlere yatırım yapan yatırımcılar bu yatırım alışkanlıklarını Bitcoin alım ve satımlarına kaydırmışlar ve söz konusu işlem sıklığı ve yükselen alış baskısı Bitcoin fiyatlarını yukarı seviyelere taşımış ve kısa süre zarfında Bitcoin dünyanın en önemli yatırım aracı haline gelmiştir (Yıldırım, 2018). Bu yükselişi Bitcoin’ i takip eden diğer sanal paralar da kısmen izlemeye devam etmektedir. Kripto paralar, işlemleri gerçekleştirdikleri mekanizmalar ve algoritmalar, kripto para sisteminin devamlılığını sağlayan yazılımlar ve donanımlar göz önünde bulundurulduğunda matematik ve bilişim teknolojileri alanlarının inceleme konusudur. Kripto para, şifrelenmiş para birimi anlamına gelmektedir. Dijital ortamda üretilen kripto paralar kâğıt paranın internet üzerindeki versiyonları olan dolar, euro, TL gibi karşılıkları olan para birimleridir. (Gültekin ve Bulut, 2016; Güleç, Çevik ve Bahadır, 2018).

Kripto para kavramından; kullanım alanları, hukuki alanlar ve daha birçok farklı boyutları açısından değerlendirilmelerde bulunulması önem arz etmektedir. Kripto para ve blok zinciri, blockchain, teknolojisi incelendiğinde bu iki kavramın finans ve teknoloji anlamında birtakım yenilikler sunduğu ortadadır. Kripto paraların zamanla mali işlemlerde kullanımının artacağı öngörülmektedir.

Bu sayede işletmelerin işlem hacimlerinde kripto paraların artış göstereceği düşünülmektedir. İleride vergi ve muhasebe boyutuyla ilgili karmaşık birçok sorun kripto paralar konusunda yaşanacaktır. Bu yüzden kripto paraların kayda alınması, değerlemesi ve raporlaması ile ilgili işlemlerin ve vergi uygulamalarının yasal düzenlemelerinin yapılması da elzem görülmektedir (Dizkırıcı ve Gökgez, 2018; Karaoğlan, Arar ve Bilgin, 2018). Blok zinciri yani Blockchain kavramını Alpago (2018) Şu Şekilde tanımlamaktadır, “Kripto paranın küresel işlem defteri denilebilen dijital kayıt sistemine verilen isimdir. Sistem içerisinde yaratılan sanal para bu deftere yazılır. Böylece sanal para üretilmiş olur. Blok zinciri Şeklinde kaydedilen dijital bilgi öbeklerinden oluşan bu sisteme bitcoin demesinin nedeni ise bilgisayardaki en küçük veri birimi olan bit sistemine göre oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Satoshi Nakamoto tarafından oluşturulan Bitcoin adlı ilk kripto paranın kullandığı teknik terimler ve kurallar diğer sanal paralar tarafından da kullanılmaktadır. BTC kısaltmasıyla gösterilen bitcoin 8 basamağa kadar bölünebilir. Yani 0,00000001 Bitcoin'lik alışveriş mümkündür. En küçük birime “Satoshi” denir ve 1 BTC 100 Milyon Satoshi yapar.”

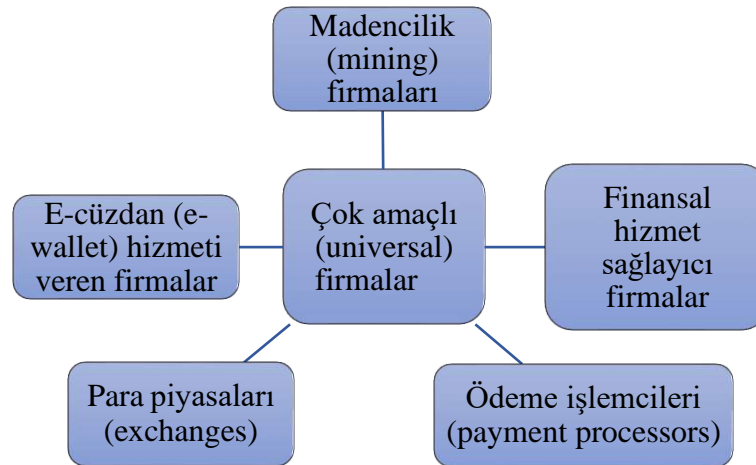

Şekil 1. Kripto Paranın Temel Bileşkeleri (Alpago, 2018).

Kripto paralar ile yapılan işlemlerde bir kurum, banka veya bunlar harici bir aracı bulunmamaktadır. Bu yüzden yapılan alışverişlerin ne kadar güvenilir olduğu halen tartışılmaktadır. Bitcoin' in diğer paralardan farkı, sigortalanmayan para olmasıdır. Bundan dolayı merkezi bir otoriteye bağlı değildir ve sadece P2P3 teknolojisi ile dolaşımında olur. Dijital bir para olan bitcoin, sınırlı bir kullanım alanına sahiptir. Bitcoin kullanımı için bitcoin cüzdanına öncelikle sahip olunması gerekmektedir. Bu cüzdan sayesinde kullanıcının kayıtları blockchain adlı bir sanal defterde tutulmaktadır (Turan, 2018). Kripto paralar internet bankacılığını ve elektronik ticareti etkilemektedir.

Ayrıca sermaye hareketlerini kolaylaştırmakta, arzının tek ve belirli bir tarafa ait olmaması sebebiyle birtakım tehditleri beraberinde getirmektedir (Dirican, 2017). Bitcoin' in kullanıcı sayısı Ocak 2017 tarihinde 11 milyon kişi iken bu sayı 2017 sonu itibarı 20 milyonu geçmiştir. Kripto paralar herhangi bir merkez, devlet veya otoriteye bağlı olmadığı için muteber sayılmasa da bu kullanıcı sayısı 27 Avrupa Birliği ülkesinden yirmi birinin nüfusundan fazladır (Kaplanhan, 2018).

Sanal paraların kullanımı ve tercih edilme oranı günden güne artış göstermektedir. Dünya'da Kanada ve Kıbrıs'ın ardından ilk Bitcoin bankamatığını açan ülkeler içinde Türkiye de yer almıştır (Sönmez, 2014). Klasik ödeme araçları yerine alternatif araçların daha yaygın kullanımı nedeniyle Türkiye'de hukuki altyapı oluşturulması zorunluluk arz etmiştir. Bu kapsamda, 6493 nolu 20.06.2013 tarihinde kabul edilen "Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun" 27 Haziran 2013' de Resmî Gazetede 28690 sayı numarasıyla yayımlanmıştır. 25 Kasım 2013' de bu kanuna ilişkin çeşitli yönetmeliklerin yayımlanacağını BDDK yaptığı basın açıklamasıyla duyurmuştur (Aslantaş Ateş, 2016). Blockchain veya blok zinciri olarak adlandırılan sistem tüm para alışverişlerinin kayıt altına alındığı bir sistemdir. Kayıtlar bu sistemle birden fazla yerde tutulabilmektedir. Bu sayede sistemin güvenilirliği artırmaktadır. Kayıt yerlerinden birisinde verilerin kaybolması durumunda ağda bulunan diğer kayıtlar buldukları yerlerde saklanmaya devam etmektedir. Bir bilgi blockchaineden dışarı çıktığında karşı tarafa ulaşana, kodlar eşleşip bilgi açığa çıkana kadar bilgiler erişilmez hale gelmektedir (Turan, 2018). Blockchain teknolojisinin en önemli özelliği merkezi olmayan bir doğrulama sistemine sahip olmasıdır. Bu anlamda blockchain teknolojisi dijital dönüşümün yaşandığı en etkin alanlardan birisidir (Dilek, 2018). Blok Zinciri Bitcoin ağı içerisinde yapılan tüm transferlerin bilgisini içeren ve ağa dahil olan tüm kullanıcıların tüm bilgiye erişebilmesini mümkün kılan bir sistemdir (Dulupçu, Yiyit ve Genç, 2017).

Şekil 2. Bitcoin Ekosistemi (Gültekin ve Bulut, 2016).

YÖNTEM

Bu araştırma ile bitcoin ve benzeri sanal paraların yapıları, kullanımları, işlevleri ile blockchain teknolojisine yer verilmiştir. Çalışmada blockchain teknolojisi, yapısı ve sanal paraların farklı değişkenler açısından karşılaştırmalı bir incelemesi yapılmıştır.

Sanal paraların farklı başlıklarda sahip oldukları değişkenlerin karşılaştırılması aynı zamanda finansal açıdan önemlidir ve bu çalışma ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma bu konuda ileride yapılacak çalışmalar için bir öncül çalışma olarak alanyazında yer alabilecektir. Bu çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Blockchain, blok zinciri teknolojisi, sanal paralar çalışmanın değerlendirme konuları arasındadır. Çalışmada anahtar kelimeler “blockchain”, “blok zinciri”, “bitcoin”, “sanal para”, “elektronik para” olarak belirlenmiştir. Bu anahtar kelimeler Google’ ın Akademik veri tabanında araştırılmıştır. Bu sayede çalışmanın teorik kısımları ve sanal paraların karşılaştırmalı incelemesi yapılan kısmı ortaya konulmuştur.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde sanal paralara ait özelliklerin sıralanmasına ve birbirleri ile bazı özellikler anlamında karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Araştırma kapsamında sıralanan ve karşılaştırılan sanal paralar bitcoin, ethereum, ripple, bitcoin cash, cardano, litecoin, stellar, NEO, EOS ve NEM’ dir.

Tablo 1. Sanal Paralara Ait Özelliklerin Sıralanması

Sıralama	Sanal Para Adı	Sembol	Başlangıç Yılı	Kim Tarafından Üretildi	Piyasadaki Miktar
1	Bitcoin	BTC	2009	Nakamoto	% 35, 38
2	Ethereum	ETH	2015	erin, Wood, Lubin	% 20, 61
3	Ripple	XRP	2012	Larsen	% 8, 18
4	Bitcoin cash	BCH	2017	-	% 4, 46
5	Cardano	ADA	2015	Hoskinson	% 2, 55
6	Litecoin	LTC	2011	Lee	% 2, 12
7	Stellar	XLM	2014	JedMcCaleb, Kim	% 1, 83
8	NEO	NEO	2014	Da Hongfei	% 1, 82
9	EOS	EOS	-	Dan Larimer	% 1, 27
10	NEM	XEM	2015	UtopianFuture	% 1, 12

Tablo 1’ de gösterildiği üzere Bitcoin’den Nem’e kadar sanal paralara ait özellikler sıralanmıştır. Bu özellikler sanal paraların adı, sembolleri, sanal paraların üretilmeye başlandığı tarih, üreticinin kim olduğu ve piyasadaki miktarları şeklindedir.

Tabloda verilen değerlere göre piyasadaki miktarları açısından en çok Bitcoin (% 35, 38) bulunmaktadır. Bitcoin’ in piyasadaki miktarını ethereum, ripple ve Bitcoin cash takip etmektedir. Sanal paraları piyasadaki miktarlarına göre sıraladığımızda en az NEM (% 1, ve EOS (% 1, 27) ile yer almaktadır.

Sanal paraların üretim anlamında başlangıç yıllarına baktığımızda ise 2009 yılı ile 2017 yılları arasında üretildikleri görülmektedir. Tablo 1’ de ayrıca sanal paraların sembolleri ve sanal paraların kimler tarafından üretildiği de sunulmuştur.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma ile sanal para ve blockchain teknolojisi alanlarında bir çalışma yapılmıştır. Çalışmanın amacı sanal paraların karşılaştırmalı bir incelemesini yapmak, sanal para, blok zinciri yani blockchain kavramlarına açıklık getirmektir. Bu kavramlar son yıllarda finans ve bilişim alanlarını kapsayan önemli ve güncel kavramlardır. Alanyazına bakıldığında farklı sektörlerde sanal para konusunda yapılmış çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmalar turizm alanından (Gültekin, 2017), vergi hukuku alanına kadar (Kaplanhan, 2018) çeşitlilik göstermektedir. Çalışmalar çeşitlilik göstermekle birlikte, alanyazında sanal paralar ve blockchain teknolojileri konusunda daha çok tanımlayıcı yöntemlerin olduğu görülmektedir. Bu çalışma ile tanımlamaların yanı sıra, sanal paraların karşılaştırmalı bir inceleme yapılması önem arz etmektedir. Alanyazındaki çalışmalar sanal para, blok zinciri, bitcoin ve benzer başlıklarda son yıllarda yapıldığı ve güncel çalışmalar olduğu görülmektedir. Yeni kullanılmaya başlanan bu teknolojilerin birçok farklı alanda kullanımı konusunda yapılacak araştırmaların sayısının artacağı öngörülmektedir. Sanal para ve blockchain teknolojileri konularında araştırmacıların yapacağı çalışmalarda, alanın güncel olması sebebiyle, farklı ölçekler aracılığıyla yapılacak çalışmaların faydalı olacağı söylenebilir. Sanal para ve beraberinde blockchain teknolojileri konusunun özellikle ülkemizde yeni konular olması ile araştırmacılar tarafından literatüre çok sayıda çalışma katılacağı düşünülmektedir. Ülkemizde bu alanda teoriden pratiğe yapılması gerekenlere yönelik çalışmaların yapılmasının önem arz ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Alpago, H. (2018). Bitcoin' den Selfcoin' e Kripto Para. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi. 3 (2), 411 – 428.
- Aslantaş Ateş, B. (2016). Kripto Para Birimleri, Bitcoin ve Muhasebesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 7 (1), 349 – 366.
- Çarkacıoğlu, A. (2016). Kripto – Para Bitcoin. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi, Araştırma Raporu.
- Çetiner, M. (2018). Bitcoin (Kripto Para) ve Blok Zincirin Yeni Dünyaya Getirdikleri. Istanbul Journal of Social Sciences. 20, 1 – 16.
- Dilek, Ş. (2018). Blockchain Teknolojisi ve Bitcoin. Analiz. İstanbul: Seta.
- Dirican, C. (2017). İnternet Bankacılığının Bankacılıktaki Yeri ve Etkilerine Dair Türkiye'deki Güncel Uygulamalar Taraması. Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2 (2), 1 – 14.
- Dizkırıncı, A. S., & Gökgöz, A. (2018). Kripto Para Birimleri ve Türkiye'de Bitcoin Muhasebesi. Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies. 4 (2), 92 – 105.
- Doğan, H. (2018). İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar ve Blockchain Şifreleme Teknolojisi. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 26 (2), 225 – 253.
- Dulupçu, M. A., Yiyit, M., & Genç, A. G. (2017). Dijital Ekonominin Yükselen Yüzü: Bitcoin' in Değeri ile Bilinirliği Arasındaki İlişkinin Analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 22 (15), 2241 – 2258.
- Güleç, Ö. F., Çevik, E., & Bahadır, N. (2018). Bitcoin ile Finansal Göstergeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 7 (2), 18 – 37.
- Gültekin, Y. (2017). Turizm Endüstrisinde Alternatif Bir Ödeme Aracı Olarak Kripto Para Birimleri: Bitcoin. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi 1 (2), 96 – 113.
- Gültekin, Y., & Bulut, Y. (2016). Bitcoin Ekonomisi: Bitcoin Eko – Sisteminden Doğan Yeni Sektörler ve Analizi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 3 (3), 82 – 92.
- Kaplanhan, F. (2018). Kripto Paranın Türk Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi “Bitcoin Örneği”. Vergi Mevzuatı ve Maliye Teorisi. 353, 105 – 123.
- Karaoğlu, S., Arar, T., & Bilgin, O. (2018). Türkiye' de Kripto Para Farkındalığı ve Kripto Para Kabul Eden İşletmelerin Motivasyonları. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi. 6 (2), 15 – 28.
- Khalilov, M. C., Gündebahar, M., & Kurtulmuşlar, İ. (2017). Bitcoin ile Dünya ve Türkiye'deki Dijital Para Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme. 19. Akademik Bilişim Konferansı. Aksaray.
- Marian, O. (2016). Kripto Para Birimi Üstün Vergi Cenneti Mi? İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. 2, 919 – 930.
- Öztürk, N., & Koç, A. (2006). Elektronik Para, Diğer Para Türleriyle Karşılaştırılması ve Olası Etkileri. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 6 (11), 207 – 243.
- Pirinççi, A. E. (2018). Yeni Dünya Düzeninde Sanal Para Bitcoin' in Değerlendirilmesi. International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences. 1 (1), 45 – 52.
- Sönmez, A. (2014). Sanal Para Bitcoin. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication. 4 (3), 1 – 14.
- Turan, Z. (2018). Kripto Paralar, Bitcoin, Blockchain, Petro Gold, Dijital Para ve Kullanım Alanları. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 11(3), 1 – 5.
- Yıldırım, H. (2018). Günlük Bitcoin ile Altın Fiyatları Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: 2012 – 2013 Yılları Arası Johansen Eşbütünlük Testi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7 (4), 2328-2343.

KURUMSAL BİLGİ GÜVENLİĞİ, TEHDİTLER VE ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Halit IRMAK

Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çağatay BAZ

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

ÖZET

Geçmişten günümüze bilgi sürekli bir gelişim ve değişim içinde olmuş, içinde bulunduğu toplumlarında bu gelişim ve değişimden etkilenerek şekillenmesine yardımcı olmuştur. Günümüzde hem kamu kurumları hem de özel sektördeki kurumlar sahip oldukları bilgileri kullanarak ve bu bilgileri doğru yöneterek kalkınmaya ve rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü kurmaya çalışmaktadırlar. Ancak burada en önemli noktalardan birisi de bu kurumların sahip oldukları bilgileri koruyabilmeleridir. Dijital ortamlarda, yazılı materyallerde veya çalışanların beyinlerinde tutulan ve kurumlar için değerli olan bilgi aynı zamanda bulunduğu kurum için bir güç ve ekonomik değer ifade etmektedir. Bu bilginin güvenliğinin sağlanması içinde her türlü tedbirin yine kurumlar tarafından alınması gerekmektedir. Kurumsal bilgi güvenliğinin sağlanmasına yönelik kurumların hem teknolojik alt yapılarını güçlendirmeleri hem de çalışanlarına yönelik bilgi güvenliği farkındalıklarını oluşturacak ve bu farkındalıklarını artıracak eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Teknolojinin de hızlı gelişmesiyle beraber bilgi güvenliğine yönelik saldırılar artarak devam etmekte ve çeşitlenmektedir. Dünyanın birçok yerinde kurumlar çeşitli siber güvenlik ataklarına maruz kalmakta veya bu tehditlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bilgi güvenliğine yönelik yaşanan çoğu siber güvenlik olayına bakıldığında: Kurum içi kritik verilere erişme, kurum çalışanlarına veya müşterilerine ait kişisel verileri ele geçirme veya çeşitli fidye yazılımları kullanılarak kurumsal bilgi güvenliğine yönelik ihlal olaylarının yaşandığı görülmektedir. Bu ve benzeri tehditlere karşı kurumların en başta gerekli yasal sorumluluklarını yerine getirerek önlem almaya çalışmaları, bilgi güvenliği yönetim sistemleriyle ilgili çalışma yapmaları ve siber güvenlik testlerini yaparak herhangi bir saldırı veya bilgi güvenliği ihlali öncesi kendi açıklarını tespit ederek gerekli önlemleri almaları gerekmektedir. Bu çalışmada, kurumsal bilgi güvenliğinin ne olduğu ve öneminin açıklanması, bilgi güvenliğiyle ilgili tehditlerden bahsedilerek alınması gereken bazı önlemlerle ilgili bilgilendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, konuyla ilgili araştırmalar yapılmış ve alanyazın incelenmiştir. Çalışmanın, bilgi güvenliğine yönelik farkındalığı artıracığı ve bu konuda alınması gereken önlemlerle ilgili bireylere ve kurumlara katkı sunacağı ayrıca bilgi güvenliğiyle ilgili ileride yapılacak bilimsel çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Güvenliği, siber güvenlik, Kurumsal bilgi, bilgi güvenliği yönetim sistemleri, ISO 27001

CORPORATE INFORMATION SECURITY, THREATS AND MEASURES TO BE TAKEN

ABSTRACT

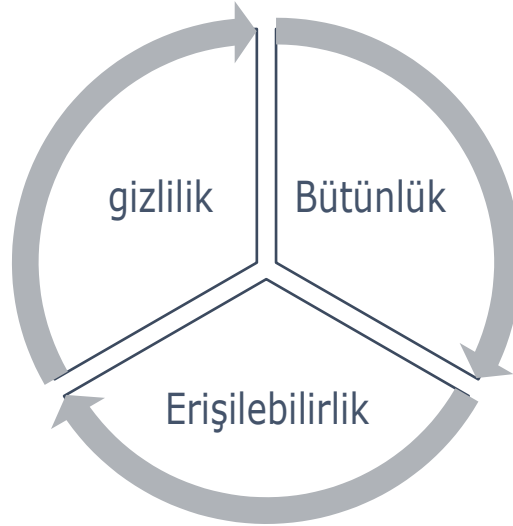
Information has been in a continuous development and change from past to present and has helped to shape this society by being affected by this development and change. Today, both public institutions and private sector institutions are trying to develop and establish a competitive advantage over their competitors by using the information they have and managing this information correctly. However, one of the most important points here is that these institutions can protect the information they have. Information that is held in digital environments, in written materials or in the brains of employees and is valuable to corporations also represents a strength and economic value for the corporation in which it is located. In order to ensure the security of this information, all measures should be taken by the institutions. In order to ensure corporate information security, institutions should both strengthen their technological infrastructure and provide trainings that will create and increase their awareness of information security for their employees. With the rapid development of technology, attacks on information security are increasingly continuing and diversifying. In many parts of the world, corporations are exposed to or are exposed to various cyber security attacks. Looking at most cyber security incidents related to information security: It is seen that there are incidents of breach of corporate information security using access to critical data within the organization, seizing personal data belonging to employees or customers of the organization or using various ransom software. In the first place, institutions should try to take necessary precautions against these and similar threats by taking necessary legal responsibilities, conduct studies on information security management systems, and perform cyber security tests and determine their own deficits before any attacks or information security breaches. In this study, it is aimed to explain what corporate information security is and its importance, to inform about some precautions that should be taken by mentioning threats about information security. For this purpose, related researches have been made and the literature has been examined. It is thought that the study will raise awareness about information security and contribute to individuals and institutions interested in the measures to be taken in this regard and will also shed light on future scientific studies on information security.

Keywords: Information security, cyber security, corporate information, information security management systems, ISO 27001

GİRİŞ

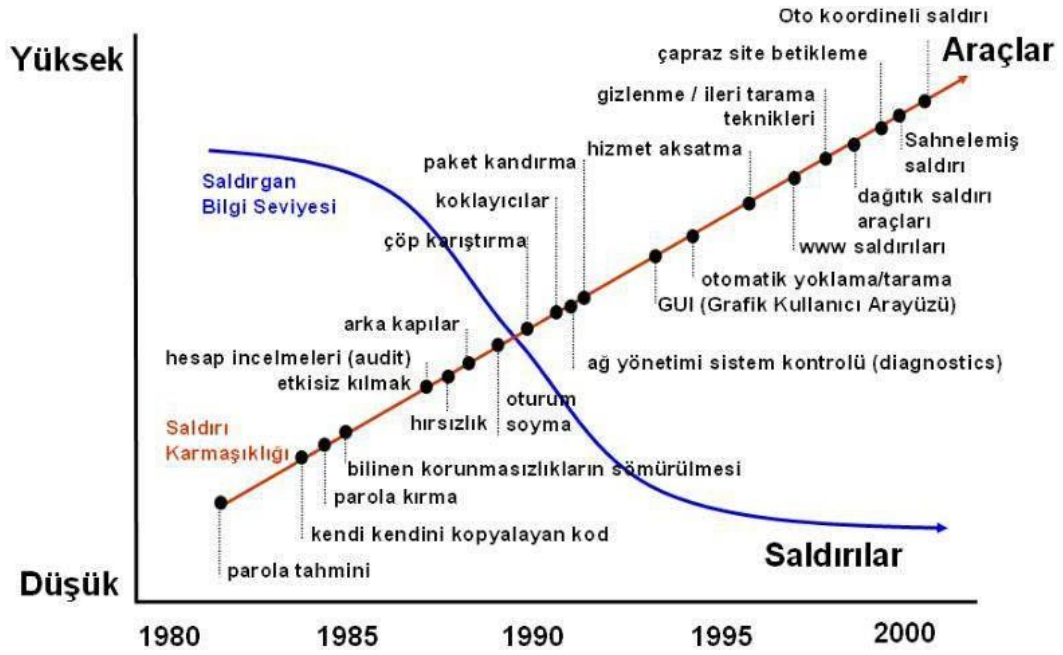
Bilgi, hem kamu kurumları hem de özel kurumlar için en önemli değerlerden biri olmakla beraber kurumlar sahip oldukları bilgileri kullanarak ve bu bilgileri doğru yöneterek kalkınmaya ve rakiplerine karşı bir rekabet üstünlüğü kurmaya çalışmaktadır. Kurumsal bilgi güvenliğine geçmeden önce öncelikle bilgi ve bilgi güvenliği kavramlarına bakmak yararlı olacaktır. Gülseçen'e (2012) göre bilgi, insan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü olarak tanımlanırken aynı zamanda bilginin, zaman, mekan, felsefi ve ekonomik açıdan ele alınmasının daha yararlı olacağı ifade edilmiştir.

Geçmişten günümüze hayatımıza farklı kolaylıklar sağlayan ve aynı zamanda hayatımızda bazı düzenlemeler yapmamıza katkı sağlayan bilgi farklı iletişim kanalları yoluyla iletebilmekte, hem fiziksel hem de sanal ortamlarda saklanabilmektedir (Öztemiz ve Yılmaz, 2013). Bilgi bulunduğu kurum veya birey için bir güç ve ekonomik değer ifade etmekle beraber, bu değerın korunmasına yönelik gerekli önlemlerin alınması da son derece önemlidir. Bilgi güvenliğine yönelik alınacak önlemlerde bilginin, gizliliğinin, bütünlüğünün ve erişilebilirliğinin sağlanması gerekmektedir (Şahinaslan ve diğ., 2009). Bilgi güvenliği, kurum veya bireylere ait olan bilgilerin izni ve yetkisi olamayan kişiler tarafından erişilmesini, kullanılması, değiştirilmesi veya silinmesi ve bu bilgi veya bilgilerin açığa çıkarılmasını önlemek amacıyla alınan önlemler olarak tanımlanabilir (Puhakainen, 2006). Gizlilik, Bütünlük ve erişilebilirlik kavramlarına bakacak olursak: Bilgi gizliliği kavramı, bilginin yetkisiz kişilerin erişimine kapalı olması, sadece yetkili kişi ya da kişilerin erişimine açık olması anlamına gelmektedir. Bilginin bütünlüğü kavramı, bilginin kasıtlı veya kasıtsız olarak tahrip edilmeden, orijinal yapısı bozulmadan olduğu gibi korunmasının sağlanmasıdır. Bilginin erişilebilirliği kavramı ise, bilgiye istenilen ve makul olan bir zamanda erişilmesi ve bilginin kullanılmasıdır (Baykara ve diğ., 2013; Çek, 2017).

Şekil 1. Bilgi Güvenliği Unsurları

Teknolojinin de hızlı gelişmesiyle beraber, siber güvenlik atakları da çeşitlenerek artmaktadır. Canbek ve Sağıroğlu'nun (Cankbek ve Sağıroğlu, 2006) da aktardığı gibi siber tehditler gün geçtikçe daha da karmaşık hale gelerek artmakta, buna karşın bu saldırıları gerçekleştirecek saldırganların ihtiyaç duyduğu teknik bilgi azalmaktadır ve bu durum alınacak önlemleri de aynı şekilde zorlaştırmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Tarihsel Sürece Bağlı Saldırı Karmaşıklığı ve Saldırgan Teknik Bilgisi (Allen, 2001 akt. Canbek ve Sağiroğlu, 2006)

Bu açıdan düşünüldüğünde, özellikle kurumlar için bilgi güvenliğinin korunmasına yönelik ihtiyacın önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Kurumlar, kendi bilgi güvenliklerine yönelik yaşanan veya yaşanabilecek yeni ataklara karşı gerekli önlemleri almak durumundadırlar. Kurumsal bilgi güvenliği, bir kuruma ait bilgi varlıklarının tespit edilmesini, bu kuruma yönelik tehdit ve zafiyetlerinin belirlenmesini ve kurumun tehlikelerden korunması için güvenlik analizlerinin yapılmasını ve gerekli önlemlerin alınmasını içermektedir (Doğantimur,2009). Kurumsal bilgi güvenliğinin sağlanması için teknolojik ürünler ve insan kaynakları kullanılmaktadır. Ayrıca kurumsal bilgi güvenliğinin sadece belli bir zamana yönelik olmadığı bir süreç gerektirdiği ve bu sürecin kurumsal bilgi güvenliği standartları çerçevesinde yönetilmesi gerektiği unutulmamalıdır (Vural ve Sağiroğlu, 2008). Günümüzde bilgi güvenliğine yönelik yaşanan saldırılar artarak devam etmekle beraber birbirinden farklı çeşitli tehditler bulunmaktadır. Başlıca bu tehditler insan kaynaklı tehditler ve doğa kaynaklı yani insan bağımsız tehditler olarak iki başlık altında değerlendirilebilir. Doğa kaynaklı tehditlere baktığımızda bu tehditlerin direk kişiler tarafından yapılmayan, sel afet, elektronik arızalar veya elektriksel arızalar gibi tehditler olduğu söylenebilir. İnsan kaynaklı tehditler ise bazı kişi veya kişiler tarafından bilinçli veya bilinçsizce yapılan ve bilgi güvenliğini ihlal eden eylemler olarak açıklanabilir. Bu tehditler kurum içi veya kurum dışı kişilerden kaynaklanabilmektedir (Yaşar ve Çakır, 2015). Bu çalışmada, kurumsal bilgi güvenliğinin ne olduğu ve öneminin açıklanması, bilgi güvenliğiyle ilgili tehditlerden bahsedilerek alınması gereken bazı önlemlerle ilgili bilgilendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, konuyla ilgili araştırmalar yapılmış ve alanyazın incelenmiştir.

Çalışmanın, bilgi güvenliğine yönelik farkındalığı artıracak ve bu konuda alınması gereken önlemlerle ilgili bireylere ve kurumlara katkı sunacağı ayrıca bilgi güvenliğiyle ilgili ileride yapılacak bilimsel çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

BİLGİ GÜVENLİĞİNE YÖNELİK TEHDİTLER

Bilgi güvenliğine yönelik yapılan siber tehditlere bakıldığında Şekil 3'te verildiği gibi “insan kaynaklı” ve “insan kaynaklı olmayan(doğa kaynaklı)” olmak üzere iki başlık altında incelendiği görülmüştür.

Şekil 3. Siber Saldırıların Sınıflandırılması (Yaşar ve Çakır, 2015)

A. İnsan Kaynaklı Olmayan Tehditler

Bu gibi tehditler genelde sel, yangın, elektriksel arızalar ve benzeri doğal afetler sonrası bilgi sistemlerinin zarar görmesine bağlı olarak oluşan tehditlerdir. Bu olaylar sonrası sistemler ciddi anlamda zarar görebilmekte ve ciddi veri kayıpları yaşanabilmektedir (Şahinaslan ve diğ., 2009). İnsan kaynaklı tehditler kurum içinden olabileceği (bilinçsiz kullanıcılar, casuslar, personel hataları) gibi kurum dışından (rakipler, internet üzerinden yapılan saldırılar vb.) da olabilmektedir (Can ve Akbaş, 2014).

B. İnsan Kaynaklı Tehditler

Bu tür tehditler insanlar tarafından bilinçli veya bilinçsizce yapılan tehditlerdir. Truva atı, omuz sörfü, farklı kimliklere bürünme veya oltalama gibi çeşitli sosyal mühendislik atakları ile kişilerin zafiyetlerinden yararlanılarak kişi veya kurum ile ilgili bilgilerin elde edilmesine yönelik saldırılardır (Irmak ve Reis, 2018). Bunların dışında veri ihlalleri, bilgi sızıntısı, gelişmiş siber tehditler (APT: Advanced Persistent Threat), bilgiye erişimi engelleyen hizmet engelleme saldırıları (DOS, DDOS), fiziksel zarar ve hırsızlık, gibi bazı belli başlı yöntemler insan kaynaklı tehditler olarak literatürde yer almaktadır. Aşağıda başlıklara kısaca değinilmiştir.

- **Oltalama:** Bu yöntemde, kullanıcıların önemli bilgilerini elde etmek amacıyla, saldırgan kişi, kurbanını kandırabileceğini düşündüğü bir role bürünerek (buradaki rol elde etmek istediği bilgiyle alakalıdır örneğin banka rolüne girilerek kredi kartı bilgileri elde edilmeye çalışılır), hedefteki kişiyle e-posta, sohbet veya sahte web sitesi üzerinden iletişim kurularak bilgilerinin elde edilmesi yöntemidir (Hekim ve Başbüyük, 2013). İzinsiz indirme, zararlı kod çalıştırma gibi örneklerde bu yöntem altında değerlendirilebilecek yöntemlerdir. Bu yöntemlerde zararlı kod içerikli siteye gelen kullanıcıların sistemleri taranarak zararlı kod, SQL enjeksiyonu gibi saldırılar yapılır (Çatak, 2016; Hekim ve Başbüyük, 2013).
- **Omuz Sörfü:** Klavye ile parola ve ya kullanıcı adı gibi önemli bilgi giren birisini, bankamatikte parolasını giren bir kullanıcıyı veya önemli bilgilerini not alan birisini, başka kişilerin gizlice ve doğrudan izleme yapmasıdır (Krombholz, Hobel, Huber ve Weippl, 2015).
- **Çöp Karıştırma:** Bir sisteme veya önemli bir kullanıcı hesabına yönelik hassas bilgileri içeren bilgileri elde etmek amacıyla kişi veya kurum çöplerinin incelenerek bilgi elde edilmesi yöntemidir (Gündüz ve Daş, 2016; Vural ve Sağiroğlu, 2011).
- **Telefon ile Arama, VoİP:** Saldırganın hedef kişiye ait kredi kartı numarası, pin kodu veya ayrıntılı ev adresi gibi hassas bilgileri elde etmek amacıyla, hedefteki kişiyi arayarak şantaj, korkutma vb. kandırma yöntemlerini kullanarak önemli bilgileri elde etmek için kullandığı bir sosyal mühendislik saldırısı türüdür. Saldırgan kişi dünyanın her yerinden İP üzerinden sesli arama(VoİP) yaparak kimliğini gizleyebilmektedir (Airehrour, Nair ve Madanian, 2018).
- **Farklı Kimliklere Bürünme:** Saldırgan kişinin bir kurumda çalışan bilgi işlem personeli ya da sistem üzerinde erişimi olan kişi rolüne girmesi, sosyal medya gibi internet ortamlarından arkadaşlık kurarak kendisini yardıma muhtaç biri olarak gösterme ve hedefi ikna etme yöntemidir. Fiziksel erişim amacıyla, saldırgan kişi bir temizlikçi, kurum çalışanı veya postacı gibi farklı rollere de girebilmektedir. Trojan gibi zararlı yazılımlar da kimlik hırsızlığı amaçlı kullanılabilir (Yavanoğlu, Sağiroğlu ve Çolak, 2012).
- **Tersine Sosyal Mühendislik:** Bu yöntem saldırgan ve kurban arasın da genellikle güvenin kurulduğu bir saldırı yöntemidir. Saldırganlar, mağdurun yardıma ihtiyacı olduğu bir durum yaratırlar yani mağdurun internetini kesme bilgisayarı bir şekilde bozma gibi ve daha sonra mağdurun hem problemlerini çözebilecek hem de ayrıcalıklı bilgi almalarına izin verilebilecek biri olarak yardımcı olmak isterler. Saldırganlar genelde önemli bilgilere sahip kişiyi hedef olarak seçerler (Krombholz ve diğ., 2015).
- **Yemleme (Truva Atı):** Yemleme, kötü amaçlı yazılım yüklenmiş bir depolama ortamının (USB, Cd vb.) hedeflenen kurbanlar tarafından bulunmasının muhtemel olduğu bir yerde bırakıldığı bir saldırdır. Kurban tarafından bulunan bu dijital cihazlar bilgisayara takıldığı gibi bilgisayarda bir arka kapı açmakta ve saldırganın buradan iç ağasızmasına vesile olmaktadır (Airehrour ve diğerleri, 2018).
- **Veri İhlalleri ve Bilgi Sızıntısı:** Veri ihlali içsel veya dışsal tehditlerden kaynaklanabilen ve kasıtlı veya kasıtsız olarak bilginin açığa çıkmasıyla oluşabilen bir tehdittir (Yaşar ve Çakır, 2015). Bilgi sızıntısı ise, kurumların teknik bilgilerinin açığa çıkartılmasına dayanır. Saldırganlar web site içerisinde unutulmuş kodları veya hata mesajlarından faydalanılarak sisteme sızmaya çalışması veya güvenli olmayan dosya transferleri sonrası kurum bilgisinin ifşa olması (Vural, 2007).

- **Fiziksel Zarar ve Hırsızlık:** Doğal afetler sonucu oluşabilecek zararlara benzer, kullanıcılara bağlı olarak kasıtlı veya kasıtsız şekilde sistemlere verilebilecek zararlara ilgili tehditlerdir.
Kötü niyetli kimselerin erişimi olması durumunda kişi veya kuruma ait bilgi içeren dokümanlara fiziksel zarar verilmesi veya çalınması ile ilgili bir tehdit türüdür (Kaya Bensghir, 2011).
- **Gelişmiş Siber Tehditler (APT):** genellikle geniş çaplı bir saldırı grubu tarafından (devlet veya bazı saldırı grupları) gerçekleştirilen saldırılardır. Hedef sistemlere sızarak uzun süre çalışabilen, belirli bir grup veya ülke tarafından geliştirilen saldırılardır. Bu saldırı türündeki amaç sistemde uzun süre kalarak belirlenen amaca ulaşmaya çalışmaktır (Akın ve Sağıroğlu, 2017).

KURUMSAL BİLGİ GÜVENLİĞİYLE İLGİLİ ALINABİLECEK ÖNLEMLER

Yukarıda bahsi geçen veya geçmeyen tüm bu ve benzer saldırı türlerine karşı, sisteme verecekleri zarara bakılmaksızın gerekli önlemlerin alınarak kurumsal bilgi güvenliğinin güvenceye alınması gerekmektedir. Bu anlamda aşağıdaki önlemler önerilmektedir.

- **Eğitim ve Farkındalık:** Literatüre bakıldığında kurumsal bilgi güvenliğine yönelik en büyük ihlallerin insan kaynaklı ihlaller olduğu görülmektedir. Başta kritik birimlerde çalışan kişiler olmak üzere kurum çalışanlarına yönelik bilgi güvenliği ve farkındalığı eğitimlerinin verilmesi, kişilerde bilgi güvenliğiyle ilgili bir farkındalığın oluşması veya farkındalıkların artırılması sağlanmalıdır. Çoğu zaman bilgi güvenliği yönelik önlemler denince akla sadece teknolojik çözümler gelmekte ve insan faktörü göz ardı edilebilmektedir. Ancak unutulmaması gereken en önemli noktalardan biriside güvenliğin en zayıf halkası olarak görülen insan faktörüdür. Kişilerin bilgi güvenliğine yönelik farkındalıkları çok kritik bir öneme sahiptir ve bu anlamda gerekli farkındalık eğitimlerinin verilmesi önem arz etmektedir (Çek, 2017; Şahinaslan ve diğ., 2009).
- **Yönetmelik Önlemler:** Kurumlarda bulunan yöneticilerin bilgi güvenliğine yönelik farkındalıklarının oluşması ve bilgi güvenliğine yönelik politikalarının oluşması için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Kurumsal bilgi güvenliğinin sağlanmasına yönelik bir standart olan ISO-27001 Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi (BGYS) standartının kurum bazında kurulması kurumlar için önemli bir güvenlik önlemi olacaktır (Önder, 2018). BGYS bilginin bütünlüğünü, gizliliğini ve erişilebilirliğini sağlamak üzere kuralları oluşturulmuş, sistemli, planlı, yönetilebilir, sürdürülebilir, belgelendirilmiş ve uluslararası güvenlik standartlarının temel alındığı faaliyetler bütünüdür (Ersoy, 2012).
- **Teknolojik Önlemler:** Teknolojik alt yapının bilgi güvenliğini sağlayabilecek şekilde oluşturulması, güvenlik duvarı ve antivirüs gibi teknolojik ihtiyaçların sağlanması gerekmektedir.
- **Yetki Denetimi ve Fiziksel Önlem:** kritik sistemlere sadece yetkisi olan kişilerin erişmesi, sistemlere ait tüm hareketlerin kayıt altına alınması (loglanması), fiziksel zararlara karşı bilgi sistemlerinin iyi bir yerde ve denetimde muhafaza edilmesi gerekmektedir. Özellikle sistem odası gibi ortamların parmak izi ile giriş ve ortam izleme sistemlerinin kurulmuş olması gerekmektedir (Tuğ İlçİN ve diğ., 2014).

- **Yedekleme ve FKM (Felaket Kurtarma Merkezleri):** Kurumlar için belki de en önemli bilgi güvenliği yöntemlerinden birisi de bilgi sistemlerinin yedeklerinin alınmasıdır. Bilgi güvenliği kapsamında kurumların kendi bilgilerini yedeklemeleri kritik bir öneme sahiptir. Kurum verilerinin günlük olarak eklemeli yedekler (incremental backup) ve haftalık ya da aylık olarak tam yedekler (full backup) şeklinde alınması kurumsal bilgi güvenliği için yararlı olacaktır (Can ve Akbaş, 2014). Kurumların yaşanabilecek herhangi bir felaket (sel, yangın, hırsızlık) senaryosuna karşın, kendi felaket kurtarma merkezlerini oluşturmaları gerekmektedir. Bu sistemlerin ana sistemlerden ayrı bir yerleşkede ve fiber bağlantıyla bağlı olması daha anlamlı ve işlevli çalışmasını sağlayacaktır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Teknolojinin her gün biraz daha gelişmesiyle beraber bilgi güvenliğine yönelik tehditlerde çeşitlenerek artmakla birlikte, kurumlar için bilginin günümüzde en önemli değerlerden biri olduğu gerçeği düşünüldüğünde konunun önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. İletişim ve bilgisayar teknolojisinin gün geçtikçe artan kullanımı ve yine aynı şekilde gün geçtikçe artan siber güvenlik olayları göz önünde bulundurulduğunda bilgi güvenliğinin önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Artan tehditlere karşın, kurumların teknik çözümlerle birlikte bilgi güvenliğinin en zayıf halkası olarak görülen insan faktörü ile ilgili gerekli önlemleri almaları gerekmektedir. Kurumlar hem kendi çalışanlarına yönelik bilgi güvenliği farkındalıklarını oluşturacak veya artıracak önlemleri almaları hem de dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı teknik ve fiziki önlemleri almaları gerekmektedir. Bunun yanında BGYS sistemlerini kurarak ve uygulayarak kurum güvenlik politikalarını oluşturmaları ve standartlar dahilinde önlemlerini almaları gerekmektedir. Kurumlar için bir başka önemli durum ise felaket kurtarma merkezlerinin olması herhangi bir felaket durumunda bu merkezlerin aktif edilerek tüm sistemin burada devam ediyor olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Airehrour, D., Nair, N. V. ve Madanian, S. (2018). Social engineering attacks and countermeasures in the New Zealand Banking System: Advancing a user-reflective mitigation model. *Information (Switzerland)*, 9(5).

Akın, M. ve Sağıroğlu, Ş. (2017). Gelişmiş Sürekli Tehditler Advanced Persistent Threats. *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, 10(1), 1-10.

Allen, J. H. (2001). *The CERT guide to system and network security practices*. SEI series in software engineering. Boston: Addison-Wesley.

Baykara, M., Daş, R. ve Karadoğan, İ. (2013). Bilgi Güvenliği Sistemlerinde Kullanılan Araçların İncelenmesi. 1st International Symposium on Digital Forensics and Security (ISDFS'13). <http://web.firat.edu.tr/mbaykara/bg.pdf> adresinden 26.08.2019 tarihinde erişildi.

Can, Ö. ve Akbaş, M. F. (2014). Kurumsal Ağ Ve Sistem Güvenliği Politikalarının Önemi Ve Bir Durum Çalışması. *Türk Bilim Araştırma Vakfı Bilim Dergisi*, 7(2), 16–31.

Canbek, G. ve Sağıroğlu, Ş. (2006). Bilgi, Bilgi Güvenliği ve Süreçleri Üzerine Bir İnceleme. *Politeknik Dergisi Journal of Polytechnic Cilt*, 9(3), 165-174.

Çatak, F. Ö. (2016). Bilgi Toplama ve Sosyal Mühendislik. http://www.ozgurcatak.org/files/sosyal_muhendislik_1.pdf adresinden 29.08.2019 tarihinde erişildi.

Çek, E. (2017). Kurumsal Bilgi Güvenliği Yönetişimi ve Bilgi Güvenliği İçin İnsan Faktörünün Önemi. İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Ersoy, E. V. (2012). *ISO/IEC 27001 Bilgi Güvenliği Standardı Tanımlar ve Örnek Uygulamalar*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Gülseçen, S. (2012). *Bilgi ve bilginin yönetimi*. Papatya Yayınları.

Gündüz, M. Z. ve Daş, R. (2016). *Sosyal Mühendislik: Yaygın Ataklar ve Güvenlik Önlemleri*. (Prof. Dr. Ş. Sağıroğlu, Prof. Dr. M. Alkan, Prof. Dr. E. Akyıldız ve Doç. Dr. S. Akleyek, Ed.)9. Uluslararası Bilgi Güvenliği ve Kriptoloji Konferansı. Ankara.

Hekim, H. ve Başbüyük, O. (2013). Siber Suçlar ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikaları. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 4(2), 135-158.

Irmak, H. ve Reis, Z. A. (2018). Web Tabanlı Uzaktan Eğitim için Materyal Geliştirme: Ebeveynleri Çocuk İstismarına Karşı Bilinçlendirme Eğitimi. S. Gülseçen, Ç. Selçukcan Erol, Z. Ayvaz Reis ve M. Gezer (Ed.), *Future e-learning 2018 (FL2018)*, 7th International Conference on "Innovations in Learning for the Future": Digital Transformation in Education içinde . İstanbul-Turkey.

Kaya Bensghir, T. (2011). *Kurumsal Bilgi Güvenliği Yönetim Süreci*.

Krombholz, K., Hobel, H., Huber, M. ve Weippl, E. (2015). Advanced social engineering attacks. *Journal of Information Security and Applications*, 22, 113-122.

Önder, Ş. (2018). Iso 27001 Standardı Kapsamında Kurumsal Bilgi Güvenliği ve İşletme Performansı Arasındaki İlişki: Bist 100 Endeksinde Yer Alan İşletmeler Üzerine Bir Uygulama. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 89–98.

Öztemiz, S. ve Yılmaz, B. (2013). Bilgi Merkezlerinde Bilgi Güvenliği Farkındalığı: Ankara'daki Üniversite Kütüphaneleri Örneği. *Bilgi Dünyası*, 14(1), 87-100.

Puhakainen, P. (2006). *A design theory for information security awareness*. University of Oulu, Finland.

Şahinaslan, E., Kandemir, R. ve Şahinaslan, Ö. (2009). Bilgi Güvenliği Farkındalık Eğitim Örneği. Akademik Bilişim'09—XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri içinde (ss. 189-194). Şanlıurfa.

Tuğ İlçin, E., Adak, Ş. F. ve Çakır, H. (2014). Bilişim Güvenliği Tedbirleri ve TKDK Kurumunda Uygulama Örneği. Bilişim Teknolojileri Dergisi, 7(1), 11–18.

Vural, Y. (2007). Kurumsal Bilgi Güvenliği ve Sızma (penetrasyon) Testleri. Gazi Üniversitesi, Ankara.

Vural, Y. ve Sağiroğlu, Ş. (2011). Kurumsal Bilgi Güvenliğinde Güvenlik Testleri ve Öneriler. Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 26(1), 89-103.

Vural, Y. ve Sağiroğlu, Ş. (2008). Kurumsal Bilgi Güvenliği ve Standartları Üzerine Bir İnceleme. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 23(2), 507-522. doi:10.17341/GUMMF.69744

Yaşar, H. ve Çakır, H. (2015). Kurumsal Siber Güvenliğe Yönelik Tehditler ve Önlemleri. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 3, 488-507.

Yavanoğlu, U., Sağiroğlu, Ş. ve Çolak, İ. (2012). Sosyal Ağlarda Bilgi Güvenliği Tehditleri ve Alınması Gereken Önlemler. Politeknik Dergisi, 15(1), 15-27.

**SOSYAL SERMAYE ÜZERİNDEN ÇALIŞANLARIN İŞ TATMİNİ VE
MOTİVASYON DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ;
BATMAN ÜNİVERSİTESİ ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA**

Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ

Muhammed Mahsun ŞAHİN

ÖZET

İnsan sosyal bir varlıktır. Gündelik hayatında yaşadığı etkileşimler kişi üzerinde nasıl etkin ve etkileyici olabiliyorsa, iş hayatında da bu etkileşimler ve sahip olduğu sosyal motivasyonun tatmin karlılığı ile birlikte daha üretken olabilmektedir. Günümüzde sıklıkla karşımıza çıkan sosyal sermaye kavramı tam olarak bu ilişki ağını yansıtmaktadır. Topluların birbiriyle etkileşim ve iletişim içinde olmaları, örgütlü hareket etme, birbirine karşılıklı duyduğu güven, insanların daha bilinçli adımlar atmasını ve yaptıkları işlerde tatmin olmalarını sağlamaktadır. Çalışmada Batman Üniversitesi çalışanları üzerinde yapılacak araştırma ile sosyal sermayenin iş tatmini ve motivasyonu ile ilişkisi tespit edilmeye çalışılacaktır. Sosyal sermayenin sosyolojik temelleri, tarihsel süreci, tanımlamaları, olumlu olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır. Ayrıca iş tatmini nedir, motivasyon süreçleri nelerdir, sosyal sermayenin bu süreçlere etkisi nedir, araştırma sonunda cevap bulmaya çalışılan sorunlar olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal sermaye, iş tatmini, motivasyon, sosyoloji, pozitif örgütlü davranış.

**INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN WORK
SATISFACTION AND MOTIVATION LEVELS OF WORKERS THROUGH
SOCIAL CAPITAL; A RESEARCH ON BATMAN UNIVERSITY EMPLOYEES**

ABSTRACT

Human is a social being. Just as the interactions he experiences in daily life can be effective on person, he can be more productive in business life together with the satisfaction of his social motivation and interactions. The concept of social capital, which is frequently encountered today, reflects exactly this relationship network. Communities' interaction and communication with each other, acting in an organized way, mutual trust in each other make people take more conscious steps and be satisfied with the work they do. In this study, the relationship between social capital and job satisfaction and motivation will be determined by means of research on Batman University employees. Sociological foundations of social capital, its historical process, definitions about it and its positive negative effects will be emphasized. Moreover, answers to problems such as “What is job satisfaction?”, “What are the motivation processes?” and “What is the effect of social capital on these processes?” will be tried to find at the end of the research.

Keywords: Social capital, job satisfaction, motivation, sociology, positive organized behaviour.

1. GİRİŞ

İnsanlar ortak değerler etrafında toplandıklarında birbirlerine karşı duydukları güven çerçevesinde ve güçlü iletişim ağlarıyla birlikte tek başlarına yapamayacakları işleri başarıp farklı deneyimlerle ve kişiliklerle ortak uyum içinde aynı işle ilgili farklı bakış açıları kazanabilecekler ve yapacakları çalışmayı zenginleştirebileceklerdir. Bu çalışmanın birinci bölümünde “sosyal sermaye” kavramı tanımlanmış ve sosyal sermaye türleri üzerinde durulmuştur. Fransız düşünür Tocqueville sosyal sermaye kavramını içerdiği anlama göre ilk kullanan isimdir. Ünlü düşünür direkt olarak sosyal sermaye kavramını kullanmamış fakat sosyal sermaye kavramına ilerleyen süreçte verilecek değer altını çizmiştir. Tocqueville, Amerikan ekonomik gücünün ve demokrasinin temel dayanağı olan coşkulu toplumsal yaşamı alışık olduğu şekliyle daha hiyerarşik ve geleneksel ilişkileri yan yana tutan yükümlülük ve resmi statü bağlarının tersine gönüllü kuruluşlardaki etkileşimin bireysel Amerikalıların birbirine bağlayıcı özelliği olduğunu savunmuştur. Amerikan toplumunda Fransa'nın aksine demokratik cumhuriyetin yaşatılmasında, ülkenin fiziksel koşullarından daha çok kanunların ve kanunların önünde de törelerin bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Tocqueville insanların birbirlerinin çıkarlarına ve haklarına duydukları saygı ile bütün milletin bu saygısı göstereceğine duyulan güvenin sosyal sermayeyi öne çıkaran en önemli unsur olduğuna işaret etmektedir (Tocqueville, 1994, s.5-27). İş tatmini, iş görenin gerçekleştirdiği işten, iş yerinden, çalışma nizamından, iş arkadaşlarından, idarecilerinden, eline geçen ücretten memnuniyeti şeklinde de tanımlanmaktadır. Tatmin kavramı; arzu edilen bir şeyin elde edilmesi, bireyin iç dünyasında doyuma ulaşma olarak ifade edilmektedir. Gereksinimlerin elde edilmesi sonucu ortaya çıkan mutluluk hali olarak da tanımlanmaktadır. İnsanoğlu tabiatının bir gereği olarak sürekli maddi ve manevi gereksinimlerini giderme çabası içinde yaşamaktadır. Birey çabalarının karşılığı olarak beklentilerini elde ettiğinde bir tatmin duygusu yaşamaktadır (Karcıoğlu, Timuroğlu ve Çınar, 2009, s.60). Kanbay (2010, s.97-98), hemşireler üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada, iş tatmini ile örgütsel bağlılık, örgütsel bağlılığın alt boyutlarından “duygusal bağlılık” ve “normatif bağlılık” arasında bir bağlantı bulunduğunu, iş tatmini ile “devamlılık bağlılığı” arasında anlamlı bir bağlantının var olmadığını saptamıştır. Sağlık sektöründe yürütülen çalışmalarda olduğu gibi farklı sektörlerde gerçekleştirilen çalışmalarda da aynı sonuçlara rastlanılmaktadır. Poyraz ve Kama (2008, s.158), kamu ve özel sektör çalışanları üzerinde yürüttüğü araştırmada, iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasında anlamlı ve olumlu bir bağlantının varlığını ortaya koymuştur. Ata (2010, s.93), ticari bankalara görev yapanlar üzerinde yürüttüğü araştırma sonucu, normatif bağlılık ve duygusal bağlılık ile iş tatmini arasında olumlu bir bağlantı bulunduğunu, hesapçı bağlılık ile iş tatmini arasında ise olumsuz bir bağlantı bulunduğunu belirlemiştir. Güner (2007, s.111-113), sağlık çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada örgütsel bağlılığın iş tatmini üzerinde etkili olduğunu saptamıştır. Yang ve Chang (2008, s.883-884), sağlık sektöründe çalışan hemşireler üzerindeki bir araştırmasında, iş tatmini ile örgütsel bağlılığın bağlantılı olduğunu saptamıştır. Lee ve Tan (2010, s.141), sağlık personellerinin normatif ve duygusal bağlılığının iş tatminini olumlu etkilediğini, buna rağmen devamlılık bağlılığının iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığını belirlemiştir.

Huang ve Hsiao (2007, s.1271-1272), Tayvan’da farklı sektörlerdeki iş görenler üzerinde yürüttüğü araştırma ile örgütsel bağlılığın iş tatminini etkilediğini saptamışlardır. Namasivayam ve Zhao (2007, s.1219), Hindistan’da otel personeli üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmada devamlılık bağlılığının iş tatmini üzerinde bir etkisinin bulunmadığı, duygusal ve normatif bağlılığın ise iş tatmini üzerinde olumlu bir etki yaptığını ve duygusal bağlılığın normatif bağlılıktan daha kuvvetli bir etki gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Günlük yaşamda çoğunlukla rastlanılan motivasyon ifadesi, en net tanımıyla; arzu edilen bir hareketi başlatma, tevcih etme ve devam ettirme davranışı olarak ifade edilmektedir. Motivasyon ifadesinin birden çok tarifini bulabilmek mümkündür. Bu tariflerden en genel olanı “*belirli bir amaç için kişiyi harekete geçiren, çalışmaya teşvik eden, başarıyı hedefleyen ve kişinin kendi içinde hissettiği güçtür*” diyebiliriz. (Düren, 2002, s.99). Şahısları çalışma konusunda motive etmek ve özendirmek, esasında karmakarışık bir süreçtir. Bunun en büyük nedeni ise insanoğlunun arzularının karmaşık ve uçsuz bucaksız olmasıdır. İnsanların bu gereksinimleri bireysel değişiklikler göstermesi de bir diğer zorunluluk halini teşkil eder. Tüm bu hususlar motivasyonun önemli olması kadar güç olduğunu da açıklamaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı, Evren ve Örneklem

Bu çalışmada; Batman Üniversitesinde çalışan akademik ve idari personelin sosyal sermaye üzerinden değerlendirilerek, iş tatmini ve motivasyon düzeylerini belirlemek ayrıca sosyal sermaye, motivasyon ve iş tatmini arasında ara değişken etkisine sahip olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın evreni Batman Üniversitesinde çalışan 901 personel oluşturmaktadır. Üniversite Etik Kurulundan gerekli izin alındıktan sonra 300 anket formu elden dağıtılmıştır. Ayrıca 750 personele e-posta aracılığıyla online anket formu gönderilmiştir. İki hafta süren anket çalışması sonucunda 286 anket bilgisi değerlendirmeye alınmıştır.

N: Yığındaki büyüklük

n: Kütledeki birey sayısı

t: Standart sabit değer

d: Duyarlılık

p: Yığındaki görünüş sıklığı

Üniversite için formülün uygulanışı

N: 901

p: 0,5

q: 0,5

z: 1,96

d: 0,05

$$n = \frac{901 \cdot (1,96)^2 \cdot (0,5) \cdot (0,5)}{901 \cdot (0,05)^2 + (1,96)^2 \cdot (0,5) \cdot (0,5)} = 269,33$$

2.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

➤ Sosyal sermaye ölçeği

Sosyal sermaye ölçeği örgütlerde geçerliği ve psiko-metrikliği onaylanmış bir ölçektir (Kouvonen vd., 2006). Ölçek, sosyal sermayenin hem bilişsel ve yapısal kısımlarını barındırmakta hem de bir birleriyle bağlaştıran tiplerine değinmektedir. (Harpham, Grant, ve Thomas, 2002; Krishna ve Shrader, 1999; Woolcock ve Narayan, 2000). Ölçek bir örgütteki işgörenlerin ortak tutumları, karşılıklı saygı ve güveni, çalışanların iletişim ağlarındaki birlikteliği ve katılım ile amirlerin saygınlığını belirlemektedir. Ölçekte geçerli 8 soru bulunmaktadır.

➤ Motivasyon ölçeği

İş Motivasyonu Ölçeği: Ölçek, Mottaz (1985), Brislin, Kabigting, Macnab, Zukis ve Worthley (2005), Mahaney ve Lederer (2006)'in çalışmalarında kullandıkları, içsel ve dışsal motivasyon boyutlarından oluşan 24 maddeli 5'li likert tipi bir ölçektir. Bu çalışmanın ölçeğinde ise 29 soru bulunmaktadır.

➤ İş tatmin ölçeği

Akademik araştırmalarda çalışanların iş doyumlarını ölçmek için en fazla tercih edilen ölçek Minnesota İş Tatmini Ölçeğidir. Ölçek, 1967 yılında Weiss, Dawis, England ve Lofquist tarafından geliştirilmiş olmaktadır. 1985 yılında Aslı Baycan tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olmaktadır. Biri 100 soruluk uzun ve diğeri de 20 soruluk kısa olmak üzere 2 ayrı formdan oluşmaktadır. Minnesota İş Tatmin Ölçeği'nin uzun formundan çalışanların mevcut işlerinin hangi doğrultuda (sorumluluk derecesi, ilerleme fırsatları, vb. gibi) tatmin edildiklerini, iç ve dış faktörlerin durumlarını belirlemek için 20 soru halinde bir ölçek oluşturulmuştur (Uran, 2014, s.85).

2.3. Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırma bulguları, katılımcılardan elde edilen veriler gerçekleştirilen analizlerin sonucunda elde edilmiştir. Anket verileri 286 kişinin verdiği cevaplar analiz edilmiştir. Elde edilen veriler yüzde ve frekans yöntemleriyle analiz edilmiştir. Sonuçlar tablolar halinde elde edilmiş ve değerlendirilmiştir. Araştırmada farklılık analizlerinin yanı sıra neden-sonuç ilişkileri de incelenmiştir.

2.4. Açıklayıcı Faktör Analizleri

2.4.1. Motivasyon ölçeğine ilişkin açıklayıcı faktör analizi

Bu araştırmada uygulanan ölçeğin yapı geçerliliği durumunu, açıklayıcı faktör analizi ile değerlendirmeye alınmıştır. Etmen miktarının seçilmesinde çizgi grafiği, etmen öz kıymeti ve varyansa olan katkı miktarı göz önünde bulundurulmuştur. Ölçeğin etmen desenini açığa çıkarmak amacıyla, faktörleştirme usulü olarak temel bileşenler çözümlemesi ve çevirme yönteminde ise dik çevirme yöntemlerinden varimax (maksimum) kullanılmıştır.

Faktör yapısını belirlemek amacıyla, 286 kişinin ölçeğe verdiği tepkilerden elde edilen puanlara, temel bileşenler faktör analizi uygulanmıştır. Sonuçların faktör analizinde uygun olup olmadığının testi için, Kaiser – Meyer – Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi için ayrıca Bartlett küresellik testi kullanılmıştır.

Tablo 2. 1. Motivasyon ölçeği açıklayıcı faktör analizi

Faktörün Adı	Soru İfadesi	Faktör Yüğü	Faktör %'si
Akademik Çevre Algısı	Motivasyon 3	0,849	16,382
	Motivasyon 4	0,774	
	Motivasyon 1	0,763	
	Motivasyon 5	0,691	
	Motivasyon 2	0,615	
Mesleki Performans	Motivasyon 14	0,745	14,172
	Motivasyon 11	0,733	
	Motivasyon 13	0,604	
	Motivasyon 15	0,595	
	Motivasyon 6	0,569	
	Motivasyon 12	0,549	
Mesleki Sorumluluk	Motivasyon 22	0,822	14,045
	Motivasyon 21	0,766	
	Motivasyon 24	0,735	
	Motivasyon 25	0,675	
Kurumun Vizyonunu Benimseme	Motivasyon 18	0,789	12,326
	Motivasyon 16	0,683	
	Motivasyon 17	0,609	
	Motivasyon 19	0,581	
Kişisel Gelişim	Motivasyon 7	0,824	6,632
	Motivasyon 8	0,642	
Toplam			63,556
Kaiser - Meyer – Olkin Örneklem Yeterliliği			0,867
Bartlett's Küresellik Testi		Ki Kare	2787,952
		p değeri	0.000

Ölçeğe ait KMO sonuç uygunluk sınırı olan 0,60'ın (Nakip, 2003, s.409) yukarısında 0,86 şeklinde saptanmış, KMO katsayısı veri sonuçlarının analize uygun sonuç verdiği göstermektedir. Bartlett testi de 0,50'nin yukarısında olduğu ve 0,05 önem değerinin anlam taşıdığı veri seti faktör analizine uyumlu bulunmuştur. Varyansı açıklama derecesi 0,50 ve yukarısında olması esas alınmıştır. Örneklem yeterliliği derecesi 0,50 oranını aşağısında kalan, faktör altında tek kalan ve faktör ağırlığı 0,50'nin aşağısında olan sorular analizde dikkate alınmamış, yapılan faktör analizinde öz değerleri 1 ve yukarısında olan 5 faktör elde edilmiştir. Bu faktörler sırasıyla; “*akademik çevre algısı*”, “*mesleki performans*”, “*mesleki sorumluluk*”, “*kurumun vizyonunu benimseme*” ve “*kişisel gelişim*” olarak anlandırılmıştır. Toplam açıklanan varyans %63,5 olarak bulunmuştur. Tablo 2. 1, ölçeğe ait faktör analizi sonuçlarını, faktör yüklerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmış bir halde göstermektedir.

2.4.2. İş tatmini ölçeğine ilişkin açıklayıcı faktör analizi

Tablo 2. 2. İş tatmini ölçeği açıklayıcı faktör analizi

Faktörün Adı	Soru İfadesi	Faktör Yüğü	Faktör %'si
İş Doyumu	İş Tatmini 15	0,750	24,324
	İş Tatmini 16	0,710	
	İş Tatmini 14	0,701	
	İş Tatmini 20	0,640	
	İş Tatmini 13	0,637	
	İş Tatmini 11	0,631	
	İş Tatmini 10	0,562	
Yönetime Duyulan Güven	İş Tatmini 5	0,834	15,239
	İş Tatmini 6	0,806	
	İş Tatmini 7	0,577	
İş Yeri Sadakati	İş Tatmini 3	0,796	12,899
	İş Tatmini 4	0,596	
	İş Tatmini 2	0,556	
İş Yeri Memnuniyeti	İş Tatmini 18	0,825	11,051
	İş Tatmini 1	0,652	
	İş Tatmini 17	0,570	
Toplam			63,513
Kaiser - Meyer - Olkin Örneklem Yeterliliği			0,916
Bartlett's Küresellik Testi		Ki Kare	2020,972
		p değeri	0.000

Ölçeğe ait KMO değeri 0,91 tespit edilmiş, elde edilen katsayı verilerin analize uygun olduğunu gözlenmektedir. Bartlett küresellik testi de 0,50'nin yukarısında olduğu ve 0,05 önem oranı anlam taşıdığından veri seti faktör analizine uygun derecede bulunmuştur. Yapılan faktör analizinde öz değerleri 1 ve üzerinde olan 4 faktör elde edilmiştir. Bu faktörler sırasıyla; “iş doyumunu”, “yönetime duyulan güven”, “iş yeri sadakati” ve “iş yeri memnuniyeti” olarak isimlendirilmiştir. Açıklanan varyans %63,5 olarak tespit edilmiştir.

2.4.3. Sosyal sermaye ölçeğine ilişkin açıklayıcı faktör analizi

Tablo 2. 3. Sosyal sermaye ölçeği açıklayıcı faktör analizi

Faktörün Adı	Soru İfadesi	Faktör Yüğü	Faktör %'si
Kurum Kültürünü Benimseme	Sosyal Sermaye 6	0,889	43,667
	Sosyal Sermaye 7	0,852	
	Sosyal Sermaye 5	0,820	
	Sosyal Sermaye 4	0,747	
Kurum İçinde Bilgi Paylaşımı	Sosyal Sermaye 2	0,928	36,038
	Sosyal Sermaye 1	0,910	
	Sosyal Sermaye 3	0,763	
Toplam			79,705
Kaiser - Meyer - Olkin Örneklem Yeterliliği			0,834
Bartlett's Küresellik Testi		Ki Kare	1446,173
		p değeri	0.000

Ölçeğe ait KMO değeri 0,83 değerinde tespit yapılmış, elde edilen katsayı verilerin analize elverişliliğın göstermektedir. Bartlett küresellik testi de 0,50'nin yukarısında olduğu ve 0,05 önemlilik derecesinin bir anlam ifade ettiği, veri seti faktör analizine elverişli bulunmuştur. Faktör analizinde öz değerleri 1 ve yukarısında olan 2 faktör elde edilmiştir. Bu faktörler sırasıyla; “kurum kültürünü benimseme” ve “kurum içinde bilgi paylaşımı” şeklinde anlamlandırılmıştır. Varyansın açıklanan toplamı %79,7 şeklinde bulunmuştur.

2.5. Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha katsayısına bağlı olarak ölçeğın güvenilirliğı aşağıdaki gibi yorumlanır (Kalaycı, 2009 s.405): Motivasyon ölçeğının genel güvenilirlik katsayısının 0,902; iş tatmini ölçeğının genel güvenilirlik katsayısı 0,906; sosyal sermaye ölçeğının genel güvenilirlik katsayısının 0,898 olduğu görülmektedir. Analiz sonucunda elde edilen değerler, literatürde öngörülen 0,60 alt limit kriterini sağlamaktadır (Cronbach, 1990; Punch, 2005).

Dolayısıyla bu sonuçlar, araştırmada kullanılan ölçek ve boyutlarına ilişkin ifadelerin yüksek derecede içsel tutarlılığı olduğunu ortaya koymaktadır.

2.6. Normal Dağılım Analizi

Araştırmada kullanılan ölçek ve boyutlarına ait görüşlerin dağılımının normalliği SPSS programı yardımıyla Kolmogorov – Smirnov testi ile analiz edilmiştir. Test sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 2. 4. Normal dağılım analizi

Ölçek	Kolmogorov-Smirnov Testi	p Değeri
Akademik Çevre Algısı	0,129	0,000
Mesleki Performans	0,147	0,000
Mesleki Sorumluluk	0,214	0,000
Kurumun Vizyonunu Benimseme	0,142	0,000
Kişisel Gelişim	0,176	0,000
Motivasyon	0,076	0,000
İş Doyumu	0,110	0,000
Yönetime Duyulan Güven	0,156	0,000
İş Yeri Sadakati	0,137	0,000
İş Yeri Memnuniyeti	0,160	0,000
İş Tatmini	0,072	0,000
Kurum Kültürünü Benimseme	0,097	0,000
Kurum İçinde Bilgi Paylaşımı	0,157	0,000
Sosyal Sermaye	0,083	0,000

(n=286)

Test sonucuna göre değişkenlerin normal dağılım göstermediği ($p < 0,05$) görülmektedir. Çözümlenmeler, non-parametrik teknikler kullanılarak yapılmıştır.

2.7. Araştırma Hipotezleri ve Modeli

H₁: Sosyal sermaye, motivasyon ve iş tatmini arasında ara değişken etkisine sahiptir.

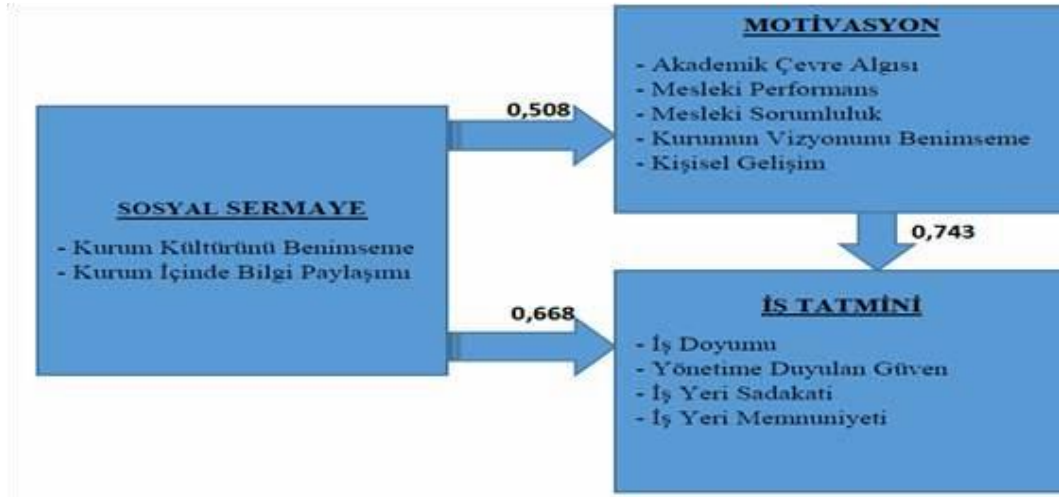
H₂: Motivasyon, sosyal sermaye ve iş tatmini arasında ara değişken etkisine sahiptir.

H₃: İş tatmini, motivasyon ve sosyal sermaye arasında ara değişken etkisine sahiptir.

H₄: Sosyal sermaye ve çalışan motivasyonu arasında olumlu yönde ilişki vardır.

H₅: Motivasyon ve iş tatmini arasında olumlu yönde ilişki vardır.

H₆: Sosyal sermaye ve iş tatmini arasında olumlu yönde ilişki vardır.

2.8. Korelasyon Analizi

Tablo 5, değişkenler arasındaki ilişkileri ifade eden korelasyon katsayılarını ve değişkenlerin tanımlayıcı istatistik bulgularını göstermektedir. Tanımlayıcı istatistikler bağlamında değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerleri verilmektedir. Tablodaki Spearman korelasyon katsayıları ise araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilere işaret etmektedir.

Tablo 2. 5. Korelasyon analizi

Değişkenler	Ort.	St. Sp.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
1. F1M	3,52	0,95	1													
2. F2M	4,14	0,67	,392**	1												
3. F3M	4,21	0,74	,373**	,440**	1											
4. F4M	3,71	0,77	,551**	,422**	,373**	1										
5. F5M	3,45	0,92	,374**	,401**	,293**	,356**	1									
6. Motivasyon	3,86	0,60	,824**	,708**	,621**	,747**	,592**	1								
7. F1İT	3,25	0,93	,620**	,379**	,320**	,711**	,349**	,703**	1							
8. F2İT	3,19	0,99	,408**	,282**	,234**	,509**	,231**	,478**	,634**	1						
9. F3İT	3,39	0,86	,590**	,321**	,313**	,562**	,307**	,609**	,620**	,491**	1					
10. F4İT	3,83	0,80	,364**	,460**	,515**	,366**	,327**	,548**	,459**	,362**	,379**	1				
11. İş Tatmini	3,37	0,75	,648**	,430**	,398**	,714**	,374**	,743**	,939**	,773**	,751**	,600**	1			
12. F1S	3,27	0,96	,377**	,322**	,238**	,457**	,245**	,467**	,554**	,473**	,377**	,334**	,567**	1		
13. F2S	3,25	1,15	,385**	,291**	,260**	,437**	,161**	,449**	,592**	,611**	,477**	,345**	,648**	,591**	1	
14. Sosyal Sermaye	3,26	0,92	,427**	,339**	,265**	,501**	,226**	,508**	,635**	,597**	,462**	,357**	,668**	,893**	,879**	1

(n=286) ** p<0.01

Tabloda ki değişkenler, F1M (akademik çevre algısı), F2M (mesleki performans), F3M (mesleki sorumluluk), F4M (kurumun vizyonunu benimseme), F5M (kişisel gelişim), F1İT (iş doyumu), F2İT (yönetime duyulan güven), F3 İT (iş yeri sadakati), F4İT (iş yeri memnuniyeti), F1S (kurum kültürünü benimseme), F2S (kurum içinde bilgi paylaşımı) şeklinde sınıflandırılmıştır. Değişkenlerin ortalaması 3,19 ile 4,21; standart sapması ise 0,60 ile 1,15 arasında değişmektedir. Motivasyon ($\bar{X}=3,86$); iş tatmini ($\bar{X}=3,37$) ve sosyal sermaye ($\bar{X}=3,26$) değişkenlerinin ortalaması orta seviyededir. Sosyal sermaye ile motivasyon ($r=0,508$) ve iş tatmini ($r=0,668$) arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Motivasyon ve iş tatmini ($r=0,743$) arasında da 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü ilişki vardır.

2.9. Hiyerarşik Regresyon Analizi

H₁: Sosyal sermaye, motivasyon ve iş tatmini arasında ara değişken etkisine sahiptir.

Bu kapsamda, öncelikle bağımsız değişken (sosyal sermaye) ile aracılık etkisine sahip olduğu düşünülen değişken (motivasyon) arasında bir regresyon analizinin yapılması ve anlamlı bir ilişkinin olup-olmadığının belirlenmesi gereklidir. İkinci olarak, bağımsız değişken (sosyal sermaye) ile bağımlı değişken (iş tatmini) arasındaki neden sonuç ilişkisi araştırılmalıdır. Son olarak, aracı değişken (motivasyon) ile bağımlı değişkenin (iş tatmini) kontrol edildiği bir regresyon analizi yapılmalıdır. Bu analizler sonucunda, bir aracılık etkisinin olup-olmadığını ortaya koyabilmek için; ikinci aşamada bağımsız değişkenin (sosyal sermaye) bağımlı değişken (iş tatmini) üzerindeki etkisinin tamamen ortadan kalkıp kalkmadığına bakılmalıdır. Bu noktada, etkide bir düşme görülüyor ve ilişki anlamlılığını sürdürüyorsa, “*Kısmi aracılık etkisi*”nden; etki tamamen ortadan kalkıyorsa “*tam aracılık etkisi*”nden söz edilebilir. Sosyal sermayenin, motivasyon ile iş tatmini arasındaki ilişki üzerindeki aracılık etkisini belirleyebilmek için Baron ve Kenny tarafından önerilen 3 aşamalı regresyon analizi uygulanmıştır. Çalışma modeli test edilirken “*hiyerarşik regresyon analizi*” uygulanmıştır. Tablo 2. 6, araştırma modeline ait hiyerarşik regresyon analizi sonuçlarını vermektedir.

Tablo 2. 6. H₁ ile ilgili hiyerarşik regresyon analizi

	Standartlaştırılmamış B	Standartlaştırılmamış Standart Hata	Std. β	F	p Değeri
Model 1					
Sabit	,134	,190		95,136*	,009
Mesleki Performans	,320	,073	,289		,000
Mesleki Sorumluluk	,115	,056	,113		,041
Kurum Vizyonunu Benimseme	,259	,061	,266		,000
Kişisel Gelişim	,065	,039	,080		,042
Motivasyon	1,118	,147	,892		,000
Model 2					
Sabit	,080	,169		97,399*	,005
Mesleki Performans	,263	,065	,237		,000
Mesleki Sorumluluk	,089	,050	,088		,025
Kurum Vizyonunu Benimseme	,206	,054	,212		,000
Kişisel Gelişim	,022	,035	,027		,023
Motivasyon	,836	,134	,668		,000
Kurum Kültürünü Benimseme	,083	,033	,107		,011
Kurum İçinde Bilgi Paylaşımı	,175	,027	,269	,000	

(n=286) NOT: Model 1 için $R^2=0,623$ ($p<0,05$); Model 2 için $\Delta R^2=0,181$ ($p<0,05$); * $p<0,05$

Tablo 2. 6’da temsil edilen ilk model; sadece motivasyon ve boyutları ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi; 2. model ise motivasyon ve boyutları bağımsız değişkenlerinin, sosyal sermaye ve boyutları ara değişkenleri olarak iş tatmini üzerindeki etkisini göstermektedir. İlk model varyansın %62’sini açıklarken; sosyal sermaye ve boyutları eklendiğinde varyansın %80’ini açıklamaktadır. Yani ara değişken olarak eklenen sosyal sermaye ve boyutları varyansın toplam %18’ini daha açıklamaktadır. Kurulan model 0,05 güven aralığında anlamlıdır. Analiz sonuçlarına göre; motivasyon ve boyutları ile iş tatmini arasında istatistiki bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Model 2’ye göre motivasyonun iş tatmini üzerindeki etkisi azalarak devam etmiştir. Aynı zamanda sosyal sermayenin, motivasyon ve iş tatmini arasında ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle, sosyal sermaye, motivasyon ve iş tatmini arasında kısmi ara değişken etkisine sahiptir.

Bu sonuçlara göre; H₁ hipotezi olumlu yönde desteklenmektedir.

H₂: Motivasyon, sosyal sermaye ve iş tatmini arasında ara değişken etkisine sahiptir.

Motivasyonun, sosyal sermaye ile iş tatmini arasındaki ilişki üzerindeki aracılık etkisini belirleyebilmek için Baron ve Kenny tarafından önerilen 3 aşamalı regresyon analizi uygulanmıştır. Bu aşamada, aracı değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin anlamlılık düzeyini koruması da gerekmektedir. Bu amaçla araştırma modeli test edilirken “Hiyerarşik Regresyon Analizi” uygulanmıştır. Tablo 2. 7, araştırma modeline ait hiyerarşik regresyon analizi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2. 7. H₂ ile ilgili hiyerarşik regresyon analizi

	Standartlaştırılmış B	Standartlaştırılmış Standart Hata	Std. β	F	p Değeri
Model 1					
Sabit	1,630	,122		119,292*	,000
Kurum Kültürünü Benimseme	,246	,042	,316		,000
Kurum İçinde Bilgi Paylaşımı	,289	,035	,444		,000
Model 2					
Sabit	,080	,169		97,399*	,635
Kurum Kültürünü Benimseme	,083	,033	,107		,011
Kurum İçinde Bilgi Paylaşımı	,175	,027	,269		,000
Akademik Çevre Algısı	,199	,032	,252		,000
Mesleki Performans	-,024	,048	-,022		,616
Mesleki Sorumluluk	,070	,041	,069		,091
Kurum Vizyonunu Benimseme	,365	,042	,376		,000
Kişisel Gelişim	,057	,031	,070		,062

(n=286) NOT: Model 1 için R²=0,457 (p<0,05); Model 2 için ΔR²=0,253 (p<0,05); *p<0,05

Tablo 2. 7’de temsil edilen ilk model; sadece sosyal sermaye ve boyutları ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi; 2. model ise sosyal sermaye ve boyutları bağımsız değişkenlerinin, motivasyon ve boyutları ara değişkenleri olarak iş tatmini üzerindeki etkisini göstermektedir. İlk model varyansın %45’ini açıklarken; motivasyon ve boyutları eklendiğinde varyansın %71’ini açıklamaktadır.

Yani ara değişken olarak eklenen motivasyon ve boyutları varyansın toplam %25'ini daha açıklamaktadır. İlk model 0,05 güven aralığında anlamlı olduğu görülmekte iken, ara değişkenler eklendiğinde model 2'nin 0,05 güven aralığında anlamlı olmadığı tespit edilmektedir. Model 1 sonuçları incelendiğinde H₄, H₅ ve H₆ hipotezleri olumlu desteklenmekte fakat; 2. modele göre H₂ hipotezi olumlu yönde desteklenmediği görülmektedir. H₃: İş tatmini, motivasyon ve sosyal sermaye arasında ara değişken etkisine sahiptir. İş tatmininin, motivasyon ile sosyal sermaye arasındaki ilişki üzerindeki aracılık etkisini belirleyebilmek için Baron ve Kenny tarafından önerilen 3 aşamalı regresyon analizi uygulanmıştır. Araştırma modeli test edilirken “*hiyerarşik regresyon analizi*” uygulanmıştır. Tablo 2. 8, araştırma modeline ait hiyerarşik regresyon analizi verilerini vermektedir.

Tablo 2. 8. H₃ ile ilgili hiyerarşik regresyon analizi

	Standartlaştırılmış β	Standartlaştırılmamış Standart Hata	Std. β	F	p Değeri
Model 1					
Sabit	,284	,316		26,986*	,000
Mesleki Performans	,180	,122	,132		,000
Mesleki Sorumluluk	,101	,093	,081		,007
Kurum Vizyonunu Benimseme	,215	,101	,179		,034
Kişisel Gelişim	,128	,064	,127		,047
Motivasyon	,984	,245	,636		,000
Model 2					
Sabit	,221	,282		29,635*	,004
Mesleki Performans	,034	,115	,025		,008
Mesleki Sorumluluk	,023	,088	,018		,006
Kurum Vizyonunu Benimseme	,002	,092	,001		,006
Kişisel Gelişim	,087	,057	,086		,008
Motivasyon	,324	,242	,210		,002
İş Doyumu	,288	,078	,288		,000
Yönetime Duyulan Güven	,318	,054	,339		,000
İş Yeri Sadakati	,025	,064	,023		,008
İş Yeri Memnuniyeti	,045	,070	,039		,009

(n=286) NOT: Model 1 için R²=0,325 (p<0,05); Model 2 için ΔR²=0,166 (p<0,05); *p<0,05

Tablo 2. 8’de temsil edilen ilk model; sadece motivasyon ve boyutları ile sosyal sermaye arasındaki ilişkiyi; 2. model ise motivasyon ve boyutları bağımsız değişkenlerinin, iş tatmini ve boyutları ara değişkenleri olarak sosyal sermaye üzerindeki etkisini göstermektedir. İlk model varyansın %32’sini açıklarken; iş tatmini ve boyutları eklendiğinde varyansın %49’unu açıklamaktadır. Yani ara değişken olarak eklenen iş tatmini ve boyutları varyansın toplam %16’sını daha açıklamaktadır. Kurulan model 0,05 güven aralığında anlamlıdır. Analiz sonuçlarına göre; motivasyon ve boyutları ile sosyal sermaye arasında istatistiki bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$). Model 2’ye göre motivasyonun sosyal sermaye üzerindeki etkisi azalarak devam etmiştir. Aynı zamanda iş tatmini, motivasyon ve sosyal sermaye arasında ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle, iş tatmini, motivasyon ve sosyal sermaye arasında kısmi ara değişken etkisine sahiptir. Bu sonuçlara göre; H_3 hipotezi olumlu yönde desteklenmektedir.

SONUÇ

Sosyal bir varlık olan insan, iş hayatında yaşadığı olumlu etkileşim onu daha verimli hale getirebilmektedir. Örgütlerin bir birleriyle kıyasıya rekabet halinde olduğu çağımızda iş görenlerin iş tatmini ve motivasyonu yüksek tutmak örgütün geleceği için elzem hale gelmiştir. İnsanların birbiriyle etkileşim ve iletişim içinde olmaları, örgütlü hareket etme, birbirine karşılıklı duyduğu güven, insanların daha bilinçli adımlar atmasına ve yaptıkları işlerde tatmin olmalarına sebebiyet verebilmektedir. Personelin daha verimli ve üretken olması için çalışanlara verilen sosyal hak ve iş garantisi yanında liyakat kurallarını uygulamak, sosyal sermayenin oluşması ve gelişmesi için sosyal ilişkilerin oluşmasına, sosyal paylaşımların artmasına, iletişim ağlarının sağlıklı kurulmasına, birlikte yapılacak toplantı ve organizasyonlara bağlı olacaktır. Edinilen tecrübelerin kuşaktan kuşağa aktarılması, hangi durum karşısında nasıl bir davranış sergileneceğinin bilinmesi kurumda ortak bir kültürün oluşturulması, iş tatmini ve motivasyon süreçlerinin sağlıklı işlenmesini sağlayacaktır. Demografik öğeler bu süreçleri etkileyen yapısal etmenler olmakla birlikte çalışılan iş yerindeki yöneticilerin tutumları, birlikte iş yapma yetisi, ortak imkanlar yaratabilme, sonuç odaklı yapılacak grup çalışmaları iş motivasyonunu yükseltecek ve mesleki tatmin sağlanacaktır. Bu durumda kurum içindeki her bireyin davranış ve ruhsal durumunda anlamlı ve pozitif yönde bir artışa sebep olacaktır. Kurumun sağlıklı gelişen her bir bireyi toplumsal yapı dinamiklerinin kuvvetli ve bütünlüğünün gelişimine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Aslantürk, R. (2014). Çalışanlarda Motivasyon ve Motivasyonu Etkileyen Faktörler. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Ata, A. Ç. (2010). Ticari Banka Çalışanları Açısından Örgütsel Bağlılık ile İş Tatmini İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Kayseri.
- Brislin, R. W., Kabigting, F., Macnab, B., Zukis, B. ve Worthley, R. (2005). Evolving Perceptions of Japanese Workplace Motivation. *International Journal of Cross Cultural Management*. 5(1), 87-103.
- Cronbach, L.J. (1990). *Essentials of Psychological Testing*. Fifth Ed., New York: HarperCollins.
- Düren, A.Z. (2002). *2000’li Yıllarda Yönetim*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Güner, A. R. (2007) Sağlık Hizmetlerinde Örgütsel Bağlılık, İşe Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin Modellenmesi. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Antalya.

- Harpham, T., Grant, E., ve Thomas, E. (2002). Measuring Social Capital Within Health Surveys: Key Issues. *Health Policy Plan.* 17:106–11.
- Huang, T. C. ve Hsiao, W. J. (2007). The Casual Relationship Between Job Satisfaction And Organizational Commitment. *Social Behavior and Personality*, Vol: 35 Issue:9. s.1265-1276.
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayınları.
- Kanbay, A. (2010). Hemşirelerin İş Doymu ve Örgütsel Bağlılığı, Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Karacıoğlu, F. ve Timuroğlu, K. & Çınar, O. (2009). Örgütsel İletişim ve İş Tatmini İlişkisi: Bir uygulama. *Yönetim*, Sayı: 63 (20). s.59-76.
- Kouvonen, A. vd. (2006). İşyerinde Kısa Bir Sosyal Sermaye Ölçüsünün Psikometrik Değerlendirilmesi. *BMC Public Health*, BioMed Central, s.1-10
- Krishna, A. ve Shrader, E. (2002). *The Social Capital Assessment Tool: Design and Implementation*, Christiaan Grootaert and Thierry van Bastelaer (Eds.), *Understanding and Measuring Social Capital: A Multidisciplinary Tool for Practitioners* (pp. 17-39), The World Bank, Washington, D.C.
- Lee, O. ve Tan, J. A. (2010), Goal Orientation and Organizational Commitment: Individual Difference Predictors of Job Performance. *International Journal of Organizational Analysis*, Vol:18, No.1, s.129-150.
- Mahaney, C. R, ve Lederer, A. L. (2006). The Effect of İntrinsic and Extrinsic Rewards For Developers on İnformation Systems Project Success. *Proj. Manage. J.*, 37: 42-54.
- Mottaz, J. C. (1985). The Relative İmportance of İntrinsic and Extrinsic Rewards as Determinants of Wok Satisfaction. *The Sociological Quarterly.* 26(3), 365-385.
- Nakip, M. (2003). *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Namasıvayam, K. ve Zhao, X. (2007), An İnterest of the Moderating Effects of Organizational Commitment on the Relationships Between Work–Family Conflict and Job Satisfaction Among Hospitality Employees İn India. *Tourism Management*, Vol.:28, s.1213- 1223.
- Narayan, D. Ve Woolcock, M. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy, *The World Bank Research Observer*, 225-249.
- Poyraz, M. ve Kama, B. (2008). Algılanan İş Güvencesinin, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, Sayfa:143-164.
- Punch, K. (2005). *Introduction to Social Research - Quantitative and Qualitative Approach*. Second Ed., Sage Publications Inc., California.
- Tocqueville, A. D. (1994). *Amerika’da Demokrasi*. Çeviren: İhsan Sezal ve Fatoş Dilber. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Uran, S. (2014). İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Bir Alan Araştırması. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Denizli.
- Yang, F. ve Chang, C. (2008). ‘Emotional Labour, Job Satisfaction and Organizational Commitment Among Clinical Nurses: A Questionnaire Survey. *International Journal of Nursing Studies*, 45, s.879–887.

ÇATALCA KÖYÜ ÖRNEĞİNDE MARDİN KIZILTEPE KÖYLERİNDEKİ İKTİSADİ VE SOSYAL HAYAT ÜZERİNE BİR İNCELEME

Abdullah TOK

Tarih Uzmanı – CBÜ SBE Tarih A.B.D.

ÖZET

Günümüz dünyasının içinde bulunduğu hızlı gelişme baş döndürücü bir mahiyettedir. Bu hızın hem olumlu hem de olumsuz tarafları mevcuttur. Bu gelişme hızından pek tabii olarak Türkiye de etkilenmiştir. Türkiye’de özellikle 1980 sonrası yıllarda hızlı sayılabilecek bir gelişme görülmüştür. Güneydoğu Anadolu ve özelde de Mardin bölgesi, bu dönemlerde sıkıntılı bir süreç geçirse de özellikle 2000 yılından itibaren birçok konuda hızlı bir gelişme süreci geçirmiştir. Mardin Kızıltepe’ye bağlı köylerde iktisadi ve sosyal hayatta büyük bir ilerleme olduğu görülmüştür. Bu ilerlemeyi anlayabilmek için köylerin tarihsel süreçlerine bakıp bir karşılaştırma yapmak gerekmektedir. Bölgedeki bütün köyler benzer yapıda ve aynı çizgide bir gelişme gösterdikleri için bu çalışmada bir tane örnek köy ele alınıp incelenecektir. Örnek olarak seçilen Çatalca köyü, bahsettiğimiz gelişmeye örnek teşkil edebilecek bir süreç yaşamıştır. 1990’ların sonlarına kadar ulaşım, eğitim ve iktisadi hayat alanlarında birçok sıkıntılar yaşayan Çatalca Köyü, 2000 yılından sonra hızlı bir gelişme göstermiştir. Köyden ilçelere giden yollar toprak ya da şose iken asfalt olmuş ve hatta köyün içi parke taşları ile döşenmiştir. Camisi ve okulu olmayan bu köy, 1990’ların sonunda cami ve okul sahibi olmuşken, yakın bir tarihte alt katı taziye evi, üst katı cami olan modern bir yapıya da kavuşmuştur. Köyde okul yapılmasının yanında taşınmalı eğitim sistemi de başlamıştır. Daha önce hiç ulaşım aracına sahip olmayan bu köy, önce günde bir sefer yapan bir toplu taşıma aracına kavuşurken, günümüzde saatte bir şehre giden toplu taşıma sistemine kavuşmuş ve ayrıca her evde en az bir araba olduğu tespit edilmiştir. Tarımda ise sulama sistemine geçişle beraber hem tarım ürünlerinde çeşitlilik artmış, hem de verimde büyük artış görülmüştür. Yeşil alan ise çok daha büyük bir hızla gelişme göstermiştir. 2000’den önce köyde sadece mezarlıkta bir tane ağaç mevcut iken bu sene itibariyle köy yemyeşil bir şekle bürünmüştür. Hemen her evin bir bahçesi ve birçok çeşit meyve ağacı mevcuttur. Bu ve buna benzer gelişmeler diğer çevre köylerde de paralellik göstermiştir. Bu çalışmada Kızıltepe köylerindeki gelişmeye örnek olarak Çatalca Köyündeki gelişmeler ilmi ölçüler ışığında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Çatalca Köyü, Sosyal Gelişme

Giriş

Tarih boyunca toplumlar hep bir değişim içinde olmuşlardır. Bir dönem gelişim gösteren bir toplum zamanla ve çeşitli sebeplerin birleşmesi ile tersi bir süreç yaşayabilmiştir. Bu durum kâinattaki her varlık için söylenebilir. Bu durumu değiştirmek imkân dâhilinde değildir. Her devlet veya toplum maddi ve manevi olarak insan misali, doğduktan sonra bebeklik, emekleme dönemi, çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerine benzer süreçler geçirir. Bu durum aynı şekilde Osmanlı ve Türkiye için de geçerlidir. Bu bağlamda Mardin ve sınırları içerisinde bulunan yerleşim yerlerinin de benzer bir süreç yaşadıklarını söyleyebiliriz. Güneydoğu ve de dünyanın en önemli tarihi şehirlerinden biri olan Mardin’in kuruluşu ve ismi ile alakalı birçok kaynakta, farklı rivayetler mevcuttur.

Mardin'in kuruluşu M.Ö. 4500-3500 tarihleri arasında yaşamış Subariler zamanına kadar dayandırılır. Bununla beraber 1932-1991 yılları arasında Gırnavas örenyerinde yapılan arkeolojik çalışmalarda M.Ö. 7000 yılına kadar burada yerleşmiş insanlar olduğu tespit edilmiştir¹. Tarih boyunca farklı medeniyetlerin hâkimiyetinde yaşayan Mardin² ismi ile alakalı birçok rivayet mevcuttur. Mardin isminin ilk kez M.S. IV. yüzyılda Ammianus Marcellinus tarafından kullanıldığı belirtilir³. Kaynaklarda da farklı isimler ile adlandırılmıştır: Mardin ismi, Süryanice kaynaklarda Marde, Arap kaynaklarında Mâridîn şeklinde geçer. Halk arasında kullanılan Merdin "Kaleler" anlamına geldiği rivayet edilir⁴. Abdulgani Efendi eserinde, Mardin'in eski adının "Kal'atu'l-Gurrâb (Karga Kale) olduğu belirtilmiştir⁵. Şu anda Mardin ile birleşme noktasına gelen Kızıltepe ise Maraş-Musul, Diyarbakır-Musul ve Halep-Musul İpek Yolu üzerinde olmasından dolayı ticari anlamda büyük öneme sahip olmuştur⁶. Tarihi bir öneme sahip olan Kızıltepe, ticaret yollarının geçiş noktası üzerinde olmuş ve tarih boyunca kervanların uğrak yeri olmuştur. Suriye tarafına giden kervanlar bölgedeki birçok köyden geçmiştir. Tarihi çok eski dönemlere dayandırılan Kızıltepe 1929 yılında Koçhisar ismi ile nahiye iken ilçe olmuş ve 1931 yılında Kızıltepe ismi ile ilçe yapıp Mardin'e bağlanmıştır⁷. Kızıltepe, Ceylanpınar ile Viranşehir sınırına kadar yayılan geniş bir ovaya ve bu ovada kurulan iki yüze yakın köye sahiptir. Kızıltepe köyleri 12.11.2012 tarihinde kabul edilen yasa ile mahalleye dönüştürülmüş ve karar 6 Aralık 2012'de Resmi Gazete'de yayınlanmıştır⁸. Genel olarak tarım ve hayvancılık ile geçimlerini sağlayan Kızıltepe köyleri zaman içinde önce yavaş, son dönemde de elektrik ve sulamanın olması ile hızlı bir sosyal ve iktisadi gelişme göstermişlerdir. Benzer bir çizgide gelişme gösteren bu köylerin, sosyal ve iktisadi gelişimlerini anlamak için bir tane köyün araştırılmasının yeterli olacağı kanaatindeyiz. Kızıltepe bölgesi köylerinde birçok aşiret yaşamaktadır. Bunların birçoğu değişik köylerde yaşamlarını sürdürmektedir. Bu aşiretlerden en önemlilerden biri olan Hesenekiler Çatalca (Mehenna), Dikmen, Yaylım (Şefellor) ve Araköy (Tınışır) gibi köylerde yaşamaktadır⁹. Eskiden Birmehenna da denilen Çatalca (Mehenna) "güzel suyu olan kuyu" anlamına gelir. Çatalca Köyü'ne Hacı Mahmut Karakuş evvela göçer olarak gelmiştir. Burada bulunan tarihi kuyu tekrar açılmış ve yılın bir bölümü burada yaşanmıştır. Hacı Mahmut Karakuş'un Çatalca'ya ilk geliş tarihi 1929 yılı olduğu tahmin edilmektedir¹⁰.

¹ www.mardinimiz.com/tarih.htm (07.07.2019)

² <http://mardin.ktb.gov.tr/TR-56486/tarihce.html> (07.07.2019)

³ Banu Bilgicioğlu, **Mardin**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.28, Ankara, 2003, s.48. (ss.48-51);

⁴ Mehmet Taşdemir, **Mardin**, <http://islamansiklopedisi.org.tr/mardin#1> (13.08.2019); Mehmet Taşdemir, **Mardin**, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.28, Ankara, 2003, s.43

⁵ Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk), **Mardin Tarihi**, Yayıncı Hazırlayan: Burhan Zengin, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 1999, s.5.

⁶ Mehmet Taşdemir, **a.g.m.**, s.46.

⁷ Mehmet Bedi Demir, **...ve Kızıltepe**, Mardin Life Yayınları, İletişim Matbaacılık, Mardin, 2008, s.47.

⁸ **T.C. Resmi Gazete**, 6 Aralık 2012, s.1; Kızıltepe köyleri listesi için bkz.: www.mardinlife.com/kiziltepe-koyleri-bilgi-81; www.cografya.gen.tr/tr/mardin/kiziltepe.htm (15.07.2019); Kızıltepe köyleri ile ilgili kısa bilgi için bkz.: Mehmet Bedi Demir, **a.g.e.**, s.155-338.

⁹ Mehmet Bedi Demir, **a.g.e.**, s.81.

¹⁰ Köyün kuruluşu ile ilgili bilgiler Abdi Karakuş (Hacı Mahmut Karakuş'un oğlu) ve Hacı Mahmut Karakuş'un torunları Hadi Karakuş, Ali Karakuş'tan alınmıştır. Röportaj tarihi: 19.07.2019.

1. Tarihsel Süreç İçerisinde İktisadi Durum

Kızıltepe köylerinin ve özelde Çatalca'nın temel geçim kaynakları hayvancılık ve tarıma dayanır. Özellikle 1990'lı yıllara kadar temel geçim kaynağı hayvancılık olurken sulama imkânının doğması ile tarım, hayvancılığın önüne geçmiştir. Bu iki geçim kaynağı dışında zaman zaman gelir getiren, başka işlerde çalışan köylüler de olmuştur. Yine köyden çeşitli sebeplerle farklı yerlere gidip yerleşen küçük bir grup mevcuttur.

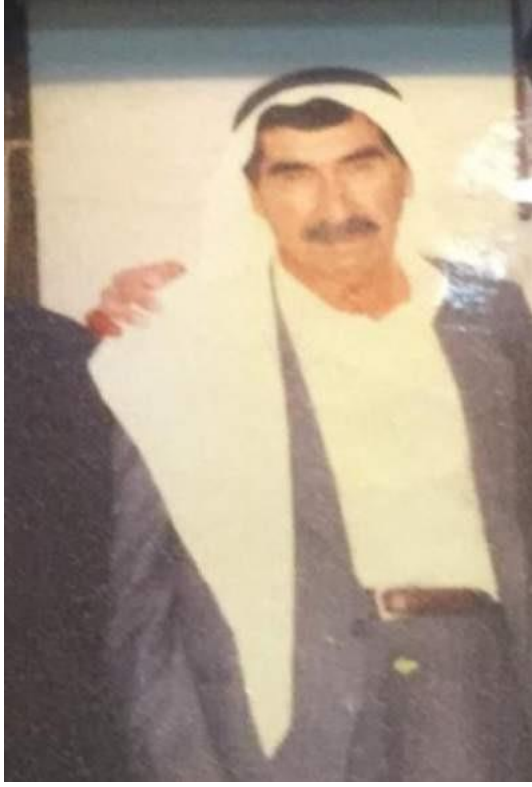

Resim-1: Çatalca Köyü ve deresinden bir görüntü.

1.1 Hayvancılık

Çatalca'nın kuruluşunun altında yatan birinci sebep Hacı Mahmut Karakuş'un koyun sürülerine su ve otlak bulma arayışı olmuştur. 800'e yakın koyun sürüsüne sahip olan Hacı Mahmut Karakuş, Araköy'den (Tınışır) Çatalca'ya gelmiştir. Burada tarihi bir kuyu olduğu tespit edilir ve kuyu tekrar açılır. Buradan çıkan su hem Çatalca'daki sürünün hem de çevre köylerden gelen sürülerin ve insanların hayat kaynağı olmuştur. Burada büyük bir araziye sahip olan Hacı Mahmut Karakuş, bu arazinin 4700 dönümünü koyunları için ayırmıştır. Büyük bir araziye sahip olan Hacı Mahmut Karakuş'un tarım yapma gibi bir amacı olmamıştır. Onun tek amacı sahip olduğu büyük koyun sürüsünü beslemek olmuştur. Burada suyu bulmaları ve araziyi sürmeleri hep bu gaye ile olmuştur. Çatalca'ya Hacı Mahmut Karakuş ile beraber Ataman ailesi de gelmiştir. Köye büyük miktardaki koyun sürülerine su bulmak için geldikleri ve köyde tarihi bir kuyuyu tekrar açtıkları, Hacı Mahmut Karakuş'un oğulları ve torunları tarafından anlatılır. Kısa süre içinde birkaç köye ulaşan bir alanı kontrolü altına alan Hacı Mahmut Karakuş ve oğulları, uzun yıllar göçer hayatı yaşamışlardır. Koyun sürülerini Viranşehir ve daha başka yerlere otlak için götürmüşlerdir.

Bu durum Hacı Mahmut Karakuş'un oğulları döneminde de devam etmiştir. 2000'li yılların başında sulamanın başlamasıyla, hayvancılık ikinci plana düşmüş ve tarım ön plana çıkmıştır. Hayvancılık ve tarım ile geçimini yapan bu köy gibi diğer çevre köyler de benzer bir iktisadi ve sosyal gelişme göstermiştir.

Resim-2: Şerif Karakuş

Resim-3: Halef Ataman

Hayvancılık yapmak bölgede özellikle ilk dönemlerde sıkıntılı olmuştur. Zira sürüye su ve otlak bulmak büyük bir mesele iken bu sürünün güvenliğini sağlamak ayrı bir sıkıntı olmuştur. Özellikle ilk dönemlerde Suriye tarafından gelen silahlı Arap çeteleri, sürüleri talan etmiştir. Hacı Mahmut Karakuş'un koyun-kuzu sürüsü iki defa bu çeteler tarafından talan edilmiştir. Bunun da etkisiyle Suriye bölgesinden çeşitli silahlar satın alınmış ve bu silahlar ile çetelere karşı sürünün güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Resim-4: Göçerlik döneminden kalan iki fotoğraf.

İlk dönemler geçimlerini hayvancılıkla geçiren Çatalca sakinleri, koyun ve kuzuları Ceylanpınar'a götürüp Halep'ten gelen tüccarlara satmışlardır. Bununla beraber bölgedeki karakola çeşitli hediye veya rüşvet verilip sınır geçilmiştir. Halep'e gidilerek hayvanları daha iyi paraya satmışlardır. Satılan hayvanların paraları ile çeşitli ateşli silahlar satın alınmıştır. Yine satılan hayvan paraları ile hurma gibi gıdalar da alınmıştır. Çatalca Köyü diğer çevre köylerinde olduğu gibi uzun bir dönem göçer hayatı yaşamıştır. Koyun sürüleri 600-1000 arasında dönem dönem değişmiştir. Yılın 6-8 ayı, Çatalca dışında sürüyü beslemek için değişik yerlerde geçmiştir. Yapılan hayvancılık zorlu şartlar altında yapılmış, uzun mesafelere gidilmiş ve genel itibarıyla uzun mesafeler yayan gidilmiştir. Dönem dönem su ve otlak bulma sıkıntıları yaşanmıştır. 1000'e yakın bir koyuna sahip olduğu dönemlerde de maddi olarak bir zenginlik yaşanmamıştır. 2000'in başında sulama sistemine tam olarak geçilmesi ile beraber göçer hayatı son bulmuş ve hayvancılık bitme noktasına gelmiştir. Geçmişte 600-1000 kadar koyuna sahip olunurken 2019 yılında bu sayı 150'ye inmiştir. Eskiden 3-6 ücretli çoban ve sahibinden de 4-5 kişinin çobanlığını yaptığı büyük koyun sürüsüne şimdilerde bir tane maaşlı çoban bakmaktadır; çobanın mesai saatleri ise günün üçte biri kadardır. Çoban, sürü ile beraber gelirken onu buzlu kola ile karşılarlar ve sürünün yerleşimi için bütün ön hazırlık ev halkı tarafından yapılır. Çobanın maaşının yanında her türlü gıda ve giyim gibi ihtiyaçları en azami derecede karşılanır. Bütün bunların yanında çobanın nazı sineye çekilir! Bu sürü, ticari amaçtan çok evin günlük süt ve süt ürünleri ihtiyacını gidermek için beslenir. Geçmişle günümüz arasında ise her anlamda büyük bir değişim görülmüştür.

Bu değişim rahatlık anlamında hep olumlu olmuşken hayvan sayısı anlamında sulu tarıma geçişin etkisi ile aşağıya doğru bir seyirde olmuştur¹¹.

1.2 Tarım

Çatalca Köyü'nü kuranlar diğer çevre köylerinde olduğu gibi ilk geldikleri dönemden itibaren hayvancılığın yanında uygun arazilerde tarım yapmışlardır. Araziler evvela at veya katır yardımı ile sürülmüştür. Sürülen bu topraklarda arpa ve buğday ekilmiş, hasat elle yapılmıştır. Yetiştirilen arpa ve buğday büyük çoğunlukla koyun sürüleri için ayrılmıştır. Tarladaki anız koyunlar için ayrılmıştır. Tarladaki anız, saman yapılmış ve hayvanlara yem olarak arpa ile beraber verilmiştir. Geri kalan anızlar genel itibariyle yakılmıştır. İlk dönemler ekinlerin güvenliğini sağlamak zor olmuştur. Hayvanlar talan edildiği gibi ekinlere de Suriye tarafından gelen Araplar tarafından bazen el konulmuştur. Gelen bu Arap çeteleri bölgeyi haraca bağlamışlar, ekinleri zorla hayvanlara yükleyip götürmüşler ve bu sebepten dolayı isyan çıkmıştır. Haraç vermek istemeyen köylüler ile Arap çeteleri arasında silahlı çatışmalar yaşanmış ve birçok insan hayatını kaybetmiştir. Tarımda makineleşme bölgede 1950'li yıllarda başlamıştır. Fakat bu makineleşmeden kasıt, bir tane traktördür. Köyde traktör olmadığı veya yetersiz kaldığı zamanlar ürünlerin yarısı tarlaların sürülmesi karşılığında traktör sahiplerine verilmiştir. Köye ilk traktör geldiğinde traktörü kullanacak birini bulmak büyük bir sorun olmuş, trajikomik sahneler cereyan etmiştir: Traktörü çalıştırıp hareket ettiren şoför, durmak için ne yapacağını bilemez bir durumda köyün içine dalarken, bir kısım halk da traktörün önüne taşlar atarak durdurmaya çalışmıştır. 1980'li yıllarda makineleşme durumunda bir düzelme görülecek ve 2000'li yıllarda ise eskisi ile kıyaslanamayacak kadar büyük bir fark oluşacaktır. Hemen her evin en az bir tane traktörü ve diğer gerekli tarım aletleri vardır. Köyde taş kırma makinesi ve biçerdöver de mevcuttur. Yakın döneme kadar Konya bölgesinden gelen biçerdövercilere şuan ihtiyaç kalmamış durumdadır. Biçerdöver ve traktörlerin kalitesi de geçmişle kıyaslanamaz bir durumdadır. Yeni tarım araçlarının şoför kabini camla kaplı ve içerisinde klima ve radyo-müzikçalar mevcuttur. Biçerdöver veya traktörle tarlasında işlerini yapan çiftçiler hiçbir soğuk veya sıcağa maruz kalmadan, konforlu bir çalışma yapabilmektedir. Yakın döneme kadar bölgede yazın sıcaklığın 45°C, kışın soğğun eksi derecelerde olduğu zamanlarda, üstü açık traktör ve biçerdöverler ile çalışmak son derece zor olmuştur.

¹¹ Hayvancılık bölümüm ile ilgili bilgiler köylülerle 19.07.2019 ve 11.08.2019 tarihinde yapılan röportaja aittir; Konar-Göçer hayatı ile ilgili bilgi için ayrıca bkz.: Tufan Gündüz, "Konar Göçer", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 26Ankara, 2002, s.161-163 .

Resim-5: Yakın döneme kadar kullanılan traktör. **Resim-6:** Şu anda kullanılan klimalı modern araçlar.

2000’li yılların başında, sulama sistemine tam olarak geçilene kadar ekili araziler günümüzde nispeten daha az alan işgal etmiştir. Bu arazilerde arpa ve buğday yetiştirilir, mercimek ise nadiren yetiştirilmiştir. Bu ürünlerden düşük verim alınmıştır. Kurak geçen yıllarda ise verim doğal olarak çok düşük olmuştur. Sulama ve makineleşme ile beraber yol ve dik yamaçlar hariç her yer tarım için sürülmüş ve ekilmiştir. 2000’li yıllardan önce nadasa bırakılan araziler 10-15 yıldır hiç dinlendirilmeden ekilmektedir. Yeni dönemde ekilen tarım ürünleri buğday ve mısır olmuştur. Kısa bir süre pamuk ekilmiş fakat bu ürün daha sonra ekilmemeye başlanmıştır. Birkaç seneden beri mısır ve buğday, tarlalar dinlendirilmeden ekilmektedir. Buğday hasadı yapılıp yapılmaz tarlalar hemen sürülüp mısır ekilmekte, mısır hasadı yapılmıca da tekrar buğday ekilmektedir. Bu durum, haliyle, toprağın zarar görmesine neden olmakta ve her geçen gün verim düşmektedir. Bu durumun daha kötü sonuçlara yol açmaması için tarlaların dinlendirilmesi ve iklim ve şartlara bağlı olarak alternatif ürünlere adaptasyonun sağlanması gerekmektedir. Tarımda yeni dönem ile eski dönem arasındaki bir önemli fark gübre ve ilaçlama meselesidir. Günümüzde büyük bir maddi yük olan tarım ilaçları ve gübre, hem çiftçiler için maddi yük olmakta, hem de toprak ve sağlık açısından pek iç açıcı bir durum teşkil etmemektedir. Çiftçiler buğday gibi ürünlerde ekinlerin bir kısmını tohum için ayırabiliyorken, sebze ve meyveler için aynı durum artık söz konusu değildir. Zira genetiği ile oynanan sebze ve meyvelerden tohum alınmamakla birlikte, tohumlar genellikle ithalat yolu ile temin edilmektedir. Köyde tarım ürünlerinde çeşitlilik artsa da eski nesil geleneksel ürünlerden vazgeçememekle birlikte, yeni nesil ise daha farklı ürünler yetiştirme ve tarımsal üretimi artırma isteğindedir. Son dönemlerde köydeki bazı aileler tarlasında fıstık ekimine başlamış durumdadır. İlerde daha farklı ürünler yetiştirmek isteyen gençler mevcuttur. Yeşil alan ve bahçelere gelince bu iki konuda da geçmişle günümüz arasında dağlar kadar fark vardır. Eski dönemlerde sadece mezarlıkta bir ağaç varken şu anda her taraf çeşitli ağaçlar ile yeşile bürünmüştür. Birçok evde de sebze bahçeleri ve meyve ağaçları bol miktardadır.

Yakın bir döneme kadar domates veya karpuz dahi göremeyen Çatalca köyünde şuanda karpuz, kavun, incir, elma, üzüm, nar, dut, kayısı, salatalık, marul, soğan, tere, roka, maydanoz, biber, patlıcan ve domates gibi ürünler bol miktarda yetiştirilmektedir. İlerde sebze ve meyve çeşitlerinde artış olacağı kesin gibi görünmektedir¹².

2. Tarihsel Süreç İçerisinde Sosyokültürel Durum

Türkiye ve dünyanın genel durumuna baktığımız zaman sosyal ve kültürel anlamda dalgalanmalar olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye coğrafyası için 20. yüzyılın sıkıntılı bir zaman dilimi olduğu görülmüştür. Birinci Dünya Harbi ve sonrasındaki 60 yıllık süreçte birçok anlamda sıkıntılar yaşanmıştır. Eğitim, sağlık, alt ve üst yapı, barınma, beslenme gibi konularda toplumun birçok kesimi bir hayli sıkıntılı dönemler geçirmiştir. Özellikle 2000’li yıllardan sonra Kızıltepe ve köylerinde saydığımız konularda hızlı bir gelişme görülmüştür. Çatalca Köyü de benzer bir gelişme içerisinde bulunmuştur.

2.1 Eğitim

Çatalca Köyü ve çevre köylerde eğitim adına ilk dönemlerde bir şeylerden bahsetmek çok zordur. 1970’li yıllara kadar köyde okuma yazma bilen bulunmazken, uzun bir dönem Çatalca’da veya yakın bir yerde okul bulunmamıştır. Bu tarihten sonra evvela bir kişi hastalığından dolayı 25 km mesafedeki Dikmen’e gidip orada kalmış ve ancak orada okula gitmiştir. Bundan sonra iki üç kişi daha ilkokula gitmesine rağmen köyde okuryazar sayısı sadece bir elin parmaklarını geçememiştir. Köyün ilk okuyanı Mehmet Karakuş okula Dikmen’de gitmiştir. Ailenin tek erkek çocuğu olması ve hastalığı nedeniyle çalışacak durumda olmaması nedeniyle ilkokula gönderilmesi uygun görülmüştür. 1980’e kadar köyde okuma yazması olan tek kişi olmuştur. Askere veya hastaneye gidecekleri kendisi götürür, zira kimsenin Türkçe bildiği yoktur bu dönemde. Aynı şekilde köyden dışarı pek çıkan olmadığı için köylü halka, köy dışında refakat eden kendisi olmuştur. Daha sonraki yıllarda okuyanların sayısı artmıştır. İlginçtir ki, Çatalca Köyü’nden üniversiteye giden ilk kişi de hastalık nedeniyle okumak durumunda kalmıştır. Sağlıklı olanlar ziraat ve hayvancılık işlerinde çalışmışlardır. 1980’lerde eğitim anlamında az da olsa bir gelişme olmuştur. Çatalca’ya 5 km. mesafedeki Çıplak Köyü’ne okumak için köyden iki kişi gitmiştir. Tabi her gün Çatalca’dan okula gitmek pek mümkün olmadığı için haftanın beş günü Çatalca-Çıplak Köyü arasındaki Çetinkaya Köyü’nde kalmış ve anca hafta sonları köye dönülebilmıştır. Çıplak Köyü’ne giden Lokman Karakuş, o dönemde okula ilkokul diploması almak için gittiğinden ve mühendislik, doktorluk vb. meslekleri pek bilmediğinden ve öğretmen korkusunun çok fazla olduğundan bahsetmiştir. Üniversite gibi bir hedefi olmayan bu neslin tek hedefi ilk beş seneyi bitirip eve dönmek olmuştur. Yeni neslin eğitim konusundaki düşüncesi tamamen değişmiş durumdadır. 1980’lerin sonlarına doğru 3 km. mesafedeki Oda Köyü’ne 6-8 kişi yayan olarak gitmiştir. Bu ilk grup, okula sadece ilkokul diploması almak için gitmiştir. Hiç birinde üniversiteye gitmek, doktor, mühendis vb. bir meslek sahibi olmak gibi bir hedef olmamıştır. Üniversitenin ne olduğunu bilen de bulunmamaktadır. Ancak 1990’ların sonlarına doğru köyden bir iki kişi yüksek okul okumak için köyden çeşitli şehirlere gitmişlerdir.

¹² Tarım ile ilgili bölüme ait bilgiler 19.07.2019, 09.08.2019 ve 11.08.2019 tarihlerinde köylülerle yapılan röportajlara aittir.

1999 yılına geldiğimizde köyde ilk kez bir okulun açıldığını görüyoruz. Bu tarihten sonra köydeki çocuklar kendi köylerinde okuma şansına kavuşmuşlardır. İlkokuldan sonra eğitim hayatına devam etmek isteyenler için ise taşınabilir eğitim sistemi başlamış ve köydeki öğrenciler servislerle köyden alınıp okulların olduğu yerlere araçlarla götürülüp getirilmiştir. Bu yeni dönem ile beraber öğrencilerin okumaya meyilleri ve imkânları artmış ve her bir öğrenci ayrı bir üniversite bölümüne gitmek istemiştir. Kuşaklar arasındaki vizyon değişikliği sayesinde yeni dönem öğrenciler, bilgi, yetenek, donanım, hazır bulunuşluluk bakımından eğitim sisteminin bireyi olduğunun farkına varmışlardır. Çatalca Köyü'nde 2019 yılı itibariyle on kişiye yakın üniversitede eğitim almakta olan öğrenci mevcuttur. 20 kadar öğrenci de lisans eğitimini bitirmiş durumdadır. Bununla beraber iki yüksek lisans ve bir doktora yapan öğrenci de mevcuttur. Üniversiteye gitmekte olan ve üniversite mezunu öğrencilerin yarısı kızlardan oluşmaktadır. 2000'li yıllara kadar köyde kız öğrencilerin okula gitmesi söz konusu olmazken, son dönemlerde bu durum tamamen değişmiştir. Köydeki bütün kızlar okula gidebilmektedir. Öğrencilerden bir kısmı devlet üniversitelerini tercih ederken, bir kısmı da özel üniversiteleri tercih etmiştir. Şuan itibariyle ortaokul ve liseye gidenlerin hemen hemen hepsi üniversiteye gitmeyi planlamaktadırlar¹³.

2.2 Barınma ve Evlerin İç-Dış Gelişimi

Köyde ilk ev Hacı Mahmut Karakuş tarafından inşa edilmiştir. Çatalca Köyü'ne gelen Hacı Mahmut Karakuş, bir ev inşa etmeye çalışırken eşi vefat etmiş ve bir süre inşaata ara verilmiştir. Daha sonra tekrar ev inşaatına devam edilmiş ve ince uzun bir salon tipli yapı meydana getirilmiştir. Bu yeni evinde birkaç ay oturabilen Hacı Mahmut Karakuş, 59 yaşında vefat etmiştir. İlk zamanlar Çatalca, kervanların uğrak yeri olmuştur. Köyden geçen derenin suları yükselince Suriye veya Ceylanpınar'a gitmek isteyen kervanlar burada konaklamışlardır. Suların çekilmesinden sonra giden kervanlar, bu süre içerisinde köyde konaklamışlardır. Bu yapılan ilk evde birçok kişi misafir olmuştur. 50 sene önce ayrılan Karakuş kardeşler kendilerine birer ev yapmışlar, fakat bunların birçoğu derme çatma yapılar olmuştur. Ataman ailesi üyeleri de benzer yapılar inşa etmişlerdir. Bu evlerin bazıları kerpiçten bazıları da taştan inşa edilmiştir. İlk dönemde yapılan taş evlerden birkaç tanesi halen varlığını sürdürmektedir. Bu evler, Karakuş ve Ataman kardeşlerden birkaç kişiye ev sahipliği yapmaktadır. İlk dönemler çadırlarda, sonra derme çatma evlerde yaşayan köylüler zamanla daha iyi şartlarda barınmaya başlamışlardır. Yakın bir döneme kadar evlerin zemini ve üstü toprak ile kaplı iken zamanla beton ve fayans ile kaplanmaya başlanılmıştır. Bununla beraber nüfusun artması ile hane sayısında artış olmuş ve yeni yapılar briket, tuğla ve taşlardan yapılmaya başlanmıştır. 30 haneye ulaşan Çatalca Köyü'nde üç tane ev eski dönemlere ait olup bunların üçü de taştan yapılmıştır. Köydeki evlerin iç ve dış yapısında zaman içerisinde büyük değişim yaşanmıştır. Köyde 2000'li yıllardan sonra birçok ev inşa edilmiştir. Eskiden tek katlı olan evlerin yanında iki katlı evler de inşa edilmiştir. Dış cepheleri değişik renkler ile boyanan evlerin asıl değişimi içerde olmuştur. Eskiden ne içerde ne de dışarıda tuvaleti ve banyosu olmayan köyün, hemen hemen her evinde tuvalet (alaturka ve alafranga) ve banyo vardır. Neredeyse her evde buzdolabı, derin dondurucu, klima, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi, bulaşık makinesi, ütü,

¹³ Eğitim ile ilgili bölüm köydeki her yaşta kişilerle yapılan röportajdan alınmıştır. Röportaj tarihleri: 19.07.2019, 21.07.2019, 08.08.2019, 11.08.2019, 12.08.2019.

bilgisayar vb. elektronik aletler mevcuttur. 2000 yılından evvel buzdolabı hariç bunların hiç birisi köyde bulunmamaktadır. 1980’li yıllarda gelen eski televizyonların yerini de geniş ekran HD televizyonlar almıştır. Elektrik gittiğinde yakılan gaz lambası gibi aydınlatıcılar ise tarihe karışmış durumdadır. Bunların yerini şarjlı ampuller ve jeneratörler almıştır. Bütün bunların yanında kalorifer sistemine geçen evler de bulunmaktadır.

Resim-7: Çatalca Köyü’ndeki evlerin değişimini gösteren bir evden görüntüler.

İlk dönemlerde küçük bir halı veya kilim bulmak çok zor iken evlerin oturma odaları güzel halılar ile döşenmiştir. Evlerin birçoğunun oturma odaları şark odası şeklinde döşenmiş durumdadır. Evlerin oda sayısında da artış olurken, her aile kendi evinde yaşamaktadır. Daha önce ise evlenen kardeşlerin aynı evde yaşadıkları görülmüştür. Kısacası bu tarz evde, birçok evli kardeş ve yoğun gelen misafirler bulunabilmektedir. Günümüzde bu durumun tamamen değiştiğini söyleyebiliriz. Dahası, eskiden bir odanın bir bölümünde saman veya buğday varken, diğer bir yanda keçi veya koyunlar olabilmıştır. Yani ev adeta ahır, samanlık, ambar ve yatıp kalkıp yaşanan yer olarak kullanılmıştır. Bütün bunların üstüne yatıya kalan misafirleri de ekleyince bu durumu yeni nesillerin anlaması imkânsız gibidir¹⁴.

¹⁴ Barınma ve Evlerin İç-Dış Gelişimi ile ilgili bölümün bilgileri köylülerle yapılan 19.07.2019, 21.07.2019, 08.08.2019, 11.08.2019, 12.08.2019 tarihli röportajlardan alınmıştır. Ayrıca bu metnin yazarı köydeki evleri gezip görmüş ve önceki dönemlerden kalma yapılar ve fotoğrafları incelemiştir.

Resim-8: Solda, İbrahim Karakuş'un 2000'li yıllara kadar yaşadığı ev. Sağda, şu anda oğlu ve torunlarının yaşadığı evden bir görüntü.

2.3 Ulaşım, Yol ve İletişim

Köye, deve ve at sırtında koyun sürüsü ile gelen Hacı Mahmut ve oğulları ilk dönemlerinde herhangi bir motorlu taşıta sahip olamamışlardır. Hacı Mahmut Karakuş deve sırtında Mekke ve Medine'ye giderek hac vazifesini eda ederken aylarca yol gitmek zorunda kalmıştır. Günümüzde onun torunları ve bütün yeni nesil için aynı yere gitmek için 3 saat yeterli olmaktadır. Yani köyün ilk sakini için deve ve at en büyük ulaşım aracı iken, yeni nesil için ulaşım araçları lüks otomobiller ve uçak gibi araçlar olmuştur. Köyün ve çevre köylerin, yakın döneme kadar en yakın ilçeye ulaşması, çok zor şartlarda olmuştur. Hacı Mahmut ve ondan sonra gelen oğulları uzun bir zaman at, deve veya eşeklerle Kızıltepe'ye gitmişlerdir. Bu gidiş haliyle sık olamamıştır. Yılda birkaç kez köyden bir iki kişi, zorunlu bazı durumlar ve ihtiyaçlar için Kızıltepe'ye gitmişlerdir. Gidiş gelişleri birkaç gün sürebilmiştir. 1970 ve 1980'li yıllarda ise bir tane toplu ulaşım aracı Ceylanpınar-Kızıltepe arasında sefer yapmıştır. 1990'lı yıllarda ise günde bir defa giden toplu ulaşım araçları olmuştur. Köydeki derenin üstüne kurulan köprüünün açılması ise 1973 yılında olmuştur. Bir seneyi aşkın bir süredir ise Çatalca Köyü'nden Kızıltepe'ye saatte bir giden bir toplu taşıma hizmeti mevcuttur. Ayrıca Ceylanpınar'dan Kızıltepe'ye ise saatte bir ayrı bir toplu taşıma mevcuttur. Ceylanpınar-Kızıltepe arasında hizmet vermekte olan toplu taşıma araçları Çatalca Köyü'nden geçmektedir. Köylüler istedikleri her an, klimalı toplu taşıma araçları ile şehre gidip gelebilmekteler. Toplu taşımanın yanında her evde en az bir otomobil bulunmaktadır. İsteyen her an kendi özel aracı ile gitmesi gereken yere gidebilmektedir. Otomobilin yanında her evin traktörü de vardır. Bütün bunların yanında daha başka araçlara sahip olan köylüler de vardır. Çatalca Köyü kuruluşundan beri ticaret ve ulaşım yollarının üzerinde bulunmuştur. Fakat yakın bir döneme kadar yollar önce toprak olup, daha sonraki dönemler şose yollar yapılmıştır. 1990'larda yolların yapılması için çabalar yoğunlaşmış ve düşük kalitede de olsa asfalt yollar yapılmıştır.

Mevcut durumda, her köyün ana yola bağlanmış yolları istisnalar hariç asfalt yapılmış durumdadır. Kızıltepe'ye giden yol çok işlek olmasına rağmen henüz yeterli genişlikte değildir. Ama yine de, eskiye nazaran ulaşım yolları bir hayli gelişmiş durumdadır. Köyün içi de parke taşları ile döşenmiştir¹⁵. 1990'lı yıllara kadar dışarı ile iletişime geçmek köylüler için en zor durumların başında gelmiştir. İlk dönemlerde telefon gibi iletişim araçları söz konusu olmazken, 1980 sonrası dönemde köylüler, bölgede telefona sahip olan birkaç köye giderek, acil durumlarda gerekli yerlere telefon açabilmişlerdir. Örneğin 1990'lı yıllarda İzmir'den Çatalca'daki bir akrabası ile önemli bir durumu konuşmak isteyen biri, çevre köylerde bulunan bir evin telefonunu arayarak, Çatalca'da bulunan akrabası ile telefonla görüşmek istediğini söyler ve ondan akrabasına haber vermesini rica eder. Bu komşu köydeki telefon sahibi de Çatalca Köyü'ne gelerek telefonda istenen kişiye haber verir ve beraber yayan ya da at arabası vb. bir araçla telefon sahibinin evine geri dönerler. Çatalca Köyü'nde olanlar ise merak içinde telefon ediliş sebebini öğrenmek için komşu köye giden kişinin geri dönüşünü beklerlermiş. Bu durum hızlı bir şekilde önce ev telefonları sonra da cep telefonlarının gelişi ile değişmiştir. Şu anda çocukların dahi elinde akıllı telefonlar bulunmaktadır.

2.4 Köydeki Diğer Alt ve Üst Yapılar

Çatalca Köyü'nün ilk zamanlarında kervanların geçiş noktasında olmasından dolayı tarihi bir taş köprüsü olup daha sonra bu köprü yıkılmış ve taşları çeşitli yapılarda kullanılmıştır. Daha sonra şu an dere üzerinden geçen ve her gün yüzlerce aracın geçişini sağlayan daha modern bir köprü varlığını devam ettirmektedir. Bu köprünün yapımı ve açılışı 1972-73 yıllarında olmuştur. Köyün içme suyu ihtiyacı, kuruluşundan 1987'ye kadar eski, tarihi kuyudan sağlanmıştır. Bu kuyunun suyu ilk dönemler berrak ve soğuk iken, daha sonra su kaynağının azalması ile dibinde sararmış ve içinde çeşitli böcek ve pisliklerin olduğu bir su kalmıştır. Böyle bir soruna rağmen kirliliği uzun bir dönem içilmiştir. Bazen arınması için su süzülüp bekletilmiş, ne var ki, bazen de zaman olmadığı için o pis sudan içilmiştir. Bulaşık ve çamaşır için bir dönem dere suyu kullanılmıştır. Kadınlar dere kenarına gidip çamaşır ve bulaşıkları orada yıkamışlardır. Evde elini yıkamak veya abdest almak gibi ihtiyaçlar için de bidonlarla 2000 yılına kadar su taşındığı olmuştur. Şu anda her evde temiz soğuk ve sıcak su akmaktadır. 1987 yılında eski tarihi kuyu kuruyunca yeni bir kuyu açılmıştır. 1990'ların başında köye bir su deposu yapılmış ve evlere su şebekesi getirilmiştir. Fakat bundan 2000'li yıllara kadar düzenli olarak faydalanmak pek mümkün olmamıştır. Bunun sebebi ise düşük voltajlı elektriktir. Bu nedenle evlerde musluk olmasına rağmen insanlar bidonlarla evlere su taşımak zorunda kalmışlardır. Mevcut durumda elektrik henüz istenilen seviyede olmasa da köyün su sorunu kalmamıştır. Köyün camisi 1993 yılında inşa edilmiştir. Bu tarihe kadar cami olmamış ve köyün imamı bazen evde bazen köy odasında cemaatle namaz kılmıştır. Ezan ise dışarıda imam tarafında evin önündeki merdivenlerin üstünde veya avluda okunmuştur. 1993 yılında cami inşa edilince burada ezan okunup ibadet yapılmaya başlanmıştır. 1990'ların sonunda köye hoparlör gelmiş ve ezan buradan okunmaya başlanmıştır. Daha önce taziyeler çadırlarda verilirken, 2012 yılında modern bir taziye evi kurulmuş ve onun üstüne de güzel bir cami inşa edilmiştir. 1998'de köyodası yapılmış ve misafirler burada ağırlanmıştır.

¹⁵ Ulaşım, İletişim ve Yol başlıklı bölümün bilgileri köylülerle yapılan 19.07.2019, 21.07.2019, 08.08.2019, 11.08.2019, 12.08.2019 tarihli röportajlardan alınmıştır

Resim-9: Köy Odası

Resim-10: Taziye Evi

Köyün yolları ve içi toprak olmasından dolayı, yakın döneme kadar köylüler çok sıkıntı yaşamıştır. Köyün içinden ve yanından geçen yollar toprak olmasından dolayı araçlar geçtiğinde bütün köyü toz bulutu kaplamıştır. Köyün üst tarafından geçen toprak yoldan karpuz veya buğday gibi yükleri taşıyan traktörlerin geçişi sırasında komik durumlar yaşanmıştır. Örneğin; yolun köyden geçen kısmı dik bir yokuşa sahip olmasından dolayı araçlar bu yokuşu geçmekte bir hayli zorlanmışlardır. Bu geçiş sırasında çocukların bazı zamanlar karpuz çaldıkları da olmuştur! 1999 yılı ile beraber dik yokuş düzeltilmiş ve yollar asfaltlanmıştır. Daha da önemlisi köyün içi birkaç sene evvel parke taşları ile döşenmiş ve toz sorunu da kalmamıştır¹⁶.

2.5 Kadınların Durumu

Çatalca Köyü kurucusu Hacı Mahmut Karakuş iki eşi olmuştur. Onun oğlu Şerif Karakuş da iki eşlidir. Onun dışında köyde iki eşi olan kimse olmamıştır. Kadınlar, eşleri ile beraber her türlü işte çalışırken bunun yanı sıra ev işlerini de yapmışlardır. Yakın döneme kadar bütün işler beden gücü ile yapılmış ve bu da hem erkek hem de kadınlar için yıpratıcı olmuştur. Son yirmi yıllık süreçte hızlı bir değişim yaşanmış ve ev işlerinin büyük çoğunluğunu makineler yapmaya başlamıştır. Bulaşık ve çamaşırlar elle yıkanmaz olmuş, evi süpürge ile süpürme yerine elektrikli süpürge ile tozlar alınmaya başlanmıştır. Kadınlara yakın döneme kadar çok çocuk doğurmak durumunda kalmıştır. Her kadının en az altı çocuğu olmuş ve bütün çocuklar evde doğmuştur. Yeni dönemde iste evde doğum yerine hastanede, doktor kontrolünde doğumlar yapılmaktadır. Kadınlara verilen değer de zaman içinde büyük değişim göstermiştir. İlk dönemlerdeki kadınların, erkekler yanında pek söz hakkı olmazken, her türlü işi yapmasının yanında, üstüne dayak yediği zamanlar da olmuştur. Kadının küsmesi, küsup babasının evine gitmesi gibi durumlar pek düşünülmemiştir. Bazı kadınlarla konuştuğumuzda eskiden kendilerine pek insan muamelesi yapılmadığı, doktora götürülmediği gibi şikâyetler yoğun şekilde göze çarpmaktadır. Yakın döneme kadar köyde hiçbir kız okula gönderilmezken, yeni nesil için durum tamamen değişmiş ve günümüzde bütün kız çocukları okula gitmektedir. Ayrıca okul ortamında artık kız erkek ayrımı yapılmamaktadır. Üniversiteli öğrencilerin yarısı

¹⁶ Bu bölümle bilgileri köylülerle yapılan 19.07.2019, 21.07.2019, 08.08.2019, 11.08.2019, 12.08.2019 tarihli röportajlardan alınmıştır.

kızlardan oluşmaktadır. Okuyan kızların köye dönme gibi bir düşünceleri olmayıp artık köyde ev işlerini yapacak birisini bulmak, yeni nesil için imkânsız hale gelmiştir. Yine erkeklerin bayanlara şiddet göstermesi gibi durumlar da söz konusu değildir. Erkeklerin birçoğu artık yeni dönemde kadınların erkeklerin reisi durumuna geldiğini belirtmişlerdir. Bu durumda eski nesil kadınların şikâyetçi olduğunu belirtmekte fayda vardır. Eski nesil kadınların erkeğin evde otorite olmasını ve kadının kadınlığını bilmesi, erkeğe karşı saygılı olması ve ev işlerini yapması taraftarıdır. Bir bakıma yeni nesil hanımların aşırı rahatlığından biraz da şikâyet edilir hale gelinmiştir¹⁷. Eski dönemde hanımların tek başına bir yere gitmesine izin verilmezken, yeni dönemde ise kızlar en uzak şehirlere tek başına üniversiteye gidip orada kalabilmektedir. Bu bakımdan hanımların yeni dönemde özgürlük anlamında büyük bir şansları söz konusudur. Bu özgürlük evlilik ve giyim konusunda da geçerlidir. Eski geleneksel kıyafetleri ancak yaşlı kadınlar tercih etmekte, yeni nesil ise modern kıyafetleri tercih etmektedir. Okula giden kızlar açık saçlı olup pantolon gibi kıyafetleri giyebilmektedir. Bu durum yirmi sene önceye kadar düşünülecek bir durum değildir. Bu durumdan geleneksel çevreler pek memnun görünmemektedir.

2.6 Çocuk ve Gençlerin Durumu

Eski nesille konuştuğumuzda çocukluk dönemlerinde her anlamda yokluk çektiklerini, fakat bütün sıkıntılara rağmen mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Onların hiçbiri, okula gitme gibi bir şansa sahip olamamıştır. 1970'ten sonra okula gidenler olmaya başlamış, fakat onlar da ancak ilkokula gidebilmiştir. 1999'a kadar köyde okul olmadığı için okula gidebilmek büyük fedakârlık istemiştir. Tabii tek sebep bu değildir. Eski neslin en büyük şansı ise beraber oyun oynayabilmeleri olmuştur ve bu onların en büyük eğlencesi olmuştur. Ancak yine de eski nesil için oyuncak, çikolata, dondurma gibi şeyler ise sadece hayalden ibaret olmuştur. Kimisi bunu hayal dahi edememiştir! Zaman geçtikçe çocukların durumunda büyük gelişmeler olmuştur. Artık bütün çocuklar okula gidebilmektedir. Küçükler, köydeki okula; orta okul ve liseye gidenler, yakın köylere servisle, bazıları ise kendi imkânları ile ilçeye gidip gelmektedir. İlçede birçok köylünün ikinci bir evi olup, istediği zaman ilçede kalabilmektedir. Yeni neslin beslenme, oyuncak gibi konularda ise hiçbir sıkıntısı kalmamış durumdadır. Köyün erkek çocukları zamanlarının büyük çoğunluğunu internet, telefon, tablet veya bilgisayar ile geçirmektedirler. Beraber oynadıkları zaman dilimi neredeyse hiç yok gibidir. Beraber oynadıkları oyun genellikle futboldur ve bundan daha çok zevk almaktadırlar. En büyük sıkıntıları beraber oynamalarına büyüklerin genellikle izin vermemesidir. Bunun sebebi ise büyüklerin kendilerini anlayamaması, futbol sahası ve oyun parkı gibi isteklerine olumlu cevap vermemeleri olarak görünmektedir. Bu durum da onları teknolojik oyunlara sevk etmektedir. Erkek çocukların kitap okuma alışkanlığı yok denecek kadar azdır. Sadece okulda haftada bir saat kitap okumakta, bunun dışında ne aile ne de öğretmenler tarafından kitap okutma gibi bir durumları bulunmamaktadır. Lise döneminde bu durumda az da olsa bir değişim göstermektedir. İlerisi için ne olur bilinmez ama okula giden yeni neslin mutlak surette okuma alışkanlığı edinmesi gerekmektedir.

¹⁷ Kadınlarla ilgili bölümle yazılırken her yaşta hanımlar ve erkeklerle konuşulmuş ve onların verdiği bilgiler ışığında bu bölüm yazılmıştır. Röportaj tarihleri: 19.07.2019, 21.07.2019, 08.08.2019, 11.08.2019, 12.08.2019, 15.08.2019.

Aksi takdirde okula gidip kitap okumadan ve sadece internet bilgisi ile yetişen yeni neslin, faydadan çok hem kendilerine hem de topluma zararları olması kaçınılmazdır.

Resim-11: Röportaj yaptığımız köyün bir kısım kız ve erkek çocukları.

Kız çocukları ise erkeklerle aynı avantaj ve dezavantajlara sahiptirler. Kendi ifadelerine göre kız erkek ayrımı aile içinde yoktur. Kızlar da zamanlarını erkek çocuklar gibi telefon, tablet gibi şeyler ile geçirmektedirler. Bunun yanında kız çocuklarının dizi izleme oranı daha fazladır. Erkek çocukların ilgi alanı ise futbol programlarıdır. Kız çocuklarının beraber oynadıkları oyunlar kör ebe, ip atlama vb. oyunlardan oluşmakta, kitap okuma konusunda daha hevesli olmalarına rağmen, şartlar ve bu konudaki bilinçsizlik en büyük engelleri olmaktadır. Bütün bunlara rağmen hem erkek, hem kız çocukların hepsi ileride doktor, mühendis, öğretmen vb. meslekleri hedeflemektedirler¹⁸. Yeni nesil ile eski nesil çocuklar arasındaki bir diğer önemli fark ebeveynlerin çocuklara olan yaklaşımı, çocukların dışarıya karşı olan korkuları gibi konulardır. 30 yaş ve üstü olan kişilerin hemen hepsi babaları tarafından kucağa alınıp sevilmemiş ve öpülmemiştir. Babalar genel olarak sevgilerini dile getirmemişler ve bunu tavırlarıyla da göstermemişlerdir. Erkeğin birçok durumda evladına sevgi gösterisinde bulunması ayıp sayılmıştır. Buna karşılık çocuklar daha çok anne himayesinde olmuş, fakat günümüzde olduğu gibi bir anne sevgi gösterisi pek sergilenmemiştir. Yeni dönemde ise anne ve babalar çocukları olması gerektiği gibi sevmekte, okşamakta ve öpmekteler. Bazen çocukların şımartılması olumsuz neticeler doğursa da anne ve babaların çocuklarına karşı tavırlarındaki değişim olumlu anlamda büyük bir değişim göstermiştir. Eski nesil çocukların, kaçırılma ve dövülme gibi korkuları çokça yaşarken yeni dönem çocukların bu gibi birçok anlamsız korkuları kalmamış durumdadır.

2.7. Beslenme, Sağlık, Misafir Ağırlandırma, Gelenekler ve Diğer Konular

Beslenme konusunda Türkiye'nin yaşadığı sıkıntıların benzerini Kızıltepe köyleri ve Çatalca da yaşamıştır. İlk dönemler geçim kaynakları hayvancılık olan Çatalca'nın, hayvanlarının etinden günümüzdeki kadar faydalandıkları pek söylenemez. İlk dönemler bölgede bulunan ceylanlar avlanırken, uzun bir dönem köylülerin yediği bulgur pilavı, helva ve hurma gibi gıdalar olmuştur.

¹⁸ Bu bölümle ilgili bilgiler her yaşta kişilerle yapılan röportajdan alınmıştır. Röportaj tarihleri: 19.07.2019, 21.07.2019, 08.08.2019, 11.08.2019, 12.08.2019.

Bunun yanında süt ve süt ürünleri de tüketilmiş fakat anlatılanlara göre büyük çoğunlukla kıtlık ve açlık yaşanmıştır. Buna rağmen misafir ağırlama konusunda şartlar sonuna kadar zorlanmıştır. Sebze ve meyve bulmak yakın döneme kadar pek mümkün olmamıştır. Hem hayvancılık hem de kuraklık en önemli sebep olarak gösterilmiştir. Son 20 yılda beslenme ve gıda konusunda hızlı bir ilerleme görülmüştür. Köyde birçok sebze ve meyve yetiştirilirken herkesin kendisine yetecek kadar tavuğu, ineği vb. hayvanları vardır. Daha önce senede birkaç kez şehre gaz, mazot, şeker ve çay almak için gidilirken, şu anda hemen her gün ilçeye gidilebilmekte ve her türlü gıda maddesi alınabilmektedir. Mutfağın ihtiyaçları %80-90 civarında şehirden temin edilir. Köy ve şehrin bu anlamda pek bir fark kalmamıştır. Aslında ihtiyaçların çoğu köyden karşılanabileceken insanların rahata alışması ve alım gücüne sahip olmalarından dolayı, ihtiyaçların her türlü şehirden temini tercih edilmektedir. Evde eskiden buzdolabı olmazken, son yirmi yıldan sonra evdeki buzdolabı ve derin dondurucuların sayısında artış gözlemlenmiştir. 2019 itibariyle bazı evlerde birden fazla buzdolabı ve derin dondurucular mevcuttur. Eskiden soğutucuların içine konulacak gıda bulunamazken, şu an itibariyle gıda konulacak soğutuculara yer bulmak büyük sıkıntı olmuştur, çünkü artık bir iki tane soğutucu dahi yeterli gelmemektedir. Hazır gıda, düzensiz yemek, hareketsizlik vb. nedeni ile yeni dönemde obezite, damar tıkanıklığı, kalp krizleri gibi aşırı yeme ve hareketsizlikten kaynaklı hastalıklar çok yaygın durumdadır. Köylülerin un ihtiyacı birkaç senedir köye gelen değirmenciler tarafından karşılanmaktadır. Haftanın birkaç günü arabasıyla ev ev gezen değirmenci köylülerin ununu alıp değirmende un yaparak evlere bırakmaktadır. Değirmenci kepeğin kendisine bırakılması durumunda köylülerden hiçbir ücret almamaktadır. Daha önce ise köylüler traktörle buğday çuvallarını toplayıp değirmene gitmişler ve değirmende bir gün kalmak zorunda kalmışlardır. İlk dönemler ise bu durum daha da zor olmuş ve doğru dürüst beyaz ekmek yenilememiştir. Bunun yanında son birkaç senedir ilçeden köye sabahları evlere simit, poğaç ve somun ekmek getirilmektedir.

Resim-12: Eski değirmen taşları

Mutfak için senede bir iki defa ilçeye giden köylüler son birkaç senedir hemen hemen her gün ilçeye gidip her türlü ihtiyaçlarını alabilmekteler. Bu ihtiyaçlar için eskiden, yılda, şu anki para ile 100-500 lira para anca harcanırken, şu anda bazen günlük 1000 lira harcama yapılabilmektedir. Bununla beraber araba yakıtı, araçların tamiri ve sigorta ücreti, elektronik aletlere harcanan paralar, sağlık giderleri, tarım ilaçları ve elektrik ücretleri gibi giderler de eklenince, geçmişte neden köyde yıllık en fazla 500 lira para harcandığı ve günümüzde bu

paranın günlük giderlere neden yetmediği daha iyi anlaşılacaktır. Bu harcamaların çok daha fazlası şehirde yaşayanlar için de geçerlidir.

Resim-13: Günlük sıradan bir alışveriş fişi. **Resim-14:** Köyde bize hazırlanan 20 çeşitlik kahvaltı.

Köyde yaşayanların ihtiyaçlarının büyük bir kısmının şehirden karşılanması iç acıtıcı bir durumdur. Köyde yaşayan herkes sebze, meyve, et, süt ürünleri, yumurta ve ekmek gibi günlük ihtiyaçlarını kendi el emeği ile köyden karşılayabilir durumda olmasına rağmen köylülerin birçoğu şehre bağımlı yaşamaktadırlar. Bu durumun en büyük sebepleri olarak belli bir alım gücüne sahip olunmaya başlanması, bilinçsiz tüketim arzusu ve alışkanlıkları, tembellik gibi durumlar sayılabilir. Köyde her türlü sebze ve meyve yetiştirilebilirken bunu yapan köylü sayısı azdır. Buna karşı Çatalca'da bahçe ve meyve yetiştiriciliği konusunda Lokman Karakuş önemli işler başarmıştır. Evinin bahçesinde her türlü sebze ve meyve yetiştirmeye başlayan Lokman Karakuş, yenilikçiliği ve cesareti sayesinde diğer köylülere de örnek olmuştur. Onun başlattığı bu üretim hareketine diğer köylüler de yavaş yavaş katılmaya başlamış durumdadır. Lokman Karakuş'un en büyük şansı Türkiye'nin farklı yerlerine gitmiş olması ve köyüne dönerken yenilik konusunda bilgi ve becerilerini hayata geçirmiş olmasıdır. Köyde bu tür gelişmelerin ve öncü kişilerin artması ile ilerde büyük atılımlar olacağından şüphe yoktur. Sağlık konusuna baktığımızda ilk dönemlerde doktora gitme gibi bir durumun pek görülmediğini söyleyebiliriz. Hem hastalıklar nadir görülmüş hem de doktora gitme imkânı pek olmamıştır. Ölümcül bir hastalık veya vaka olmadığı sürece doktora gidilmemiştir. Birçok insan ise ya bilinçsizce uygulanan bir tedaviden ya da imkânsızlıktan ölebilmıştır. Yeni dönemde ise aile hekimi köye kadar gelebilmekte ve en ufak bir hastalık durumunda hastaneye gidilip tedavi olunmaktadır. Bununla beraber köylülerin köyde bir sağlık ocağı kurulması talepleri ve ihtiyaçları vardır. Acil bir hastalık durumunda 30-40 dakikalık ilçeye gitmenin hızlı müdahaleye engel teşkil ettiğini belirtmişlerdir. Eski ve yeni nesil arasında pek tabii olarak büyük farklar meydana gelmiş durumdadır. Örneğin köylüler için misafir ağırlamak çok önemli bir durumdur. Misafir ağırlama ve gelen misafir sayısında kimine göre azalma kimine göre artış vardır. Fakat ittifak olunan durum ise misafirperverliğin eskiden daha çok olduğudur.

Eskiden aileler daracık evlerde sürekli misafir ağırlarken, yeni dönemde misafirler daha ziyade taziye, düğün ve bayram gibi durumlarda ziyaretlere gelmektedirler. Bu tür günlerde gelen misafirlerin sayısı binleri geçmekte ve kazanlarda tonlarca yemek yapılabilmektedir. Gelenek ve göreneklerin sürdürülmesinde sıkıntılar baş göstermiş durumda ve hatta sekteye dahi uğramaya başlamıştır. Köylülerin söylediklerine göre birçok anlamda eski geleneklerden eser kalmamıştır. Bu durum böyle devam ederse eski örf ve adetlerin biteceğinden korku duyulmaktadır. Anlaşılan odur ki, küreselleşme sorunu burada da kendisini göstermektedir. Yeme, içme, kıyafet, oyunlar, müzik, evin iç düzeni vb. konularda hızla batı ile farklar ortadan kalkmaktadır. Birçok konuda ise fark kalmamıştır. Değiniilmesi gereken bir diğer konu köylerdeki siyasi tercihler, oy kullanma ve güvenlik meselesidir. Köyde 2000 yılının başlarına kadar sandıkta gizli oy kullanmak pek mümkün olmamıştır. Oylar toplu halde bir kişi tarafından kullanılmıştır. Diğer çevre köylerde de durum aynıdır. Son 15 yıldır bu durum değişmiştir. Artık köyde sandık görevlileri olup herkes oyunu perde arkasında kullanabilmekte ve kimseye baskı yapılmamaktadır. Bununla beraber genelde hatır için aileler toplu halde bir adaya oy verebilmektedir. Köylülerin ise herhangi bir siyasi partiye bağlılığı pek yoktur. Kendileri için faydalı olacağına inandıkları partiye oy veriyor iken, dönem dönem oy verdikleri partiler değişiklik göstermiştir. Sonuç olarak sol bir partiye oy veren bir köylü ertesi seçim sağ bir partiye oy verebilmektedir. Güvenlik konusuna gelince bu konuda son 20 yıldır bir sorun olmadığını söyleyebiliriz. Kadın erkek herkes istediği zaman istediği yere güvenli şekilde gidip gelebilmektedir. 1990'lı yıllarda çevrede faili meçhul cinayetler işlenmiş ve köylere sık sık operasyonlar yapıp evler didik didik aranmıştır. Bölgenin düz bir ova olmasından dolayı terör örgütü üyeleri Kızıltepe bölgesinde barınamamasına rağmen bir dönem çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Yollarda araçlar durdurulup araç, yolcu ve eşyaları didik didik aranmış kimi zaman köylülerin askerden dayak yediği de olmuştur. Yeni dönemde böyle bir durum söz konusu değildir. Güvenlik ve terör odaklı olaylar uzun zamandır Kızıltepe köylerinde olmazken bu durum Çatalca Köyü'nde hiç yaşanmamıştır¹⁹.

3. Kısa Bir Karşılaştırma

Çatalca ve Kızıltepe'nin diğer köylerine baktığımızda benzer yapıda olduklarını görebiliyoruz. Çatalca Köyü'nün ilk ve orta dönemleri ile son 10-20 yıllık dönemleri her anlamda büyük değişim göstermiştir. Eğitim, sağlık, iktisadi durum, ulaşım iletişim gibi konularda kimsenin tahmin edemeyeceği gelişmeler olmuştur. 30 sene önce yollar asfalt olacak, her evde en az bir araba olacak, yarım saatte bir şehre toplu taşıma araçları olacak, evlerin soğutma ve ısıtması bir düğmeye basılarak gerçekleşecek (klima, kalorifer), her yer ağaçla dolacak, doktor evlere kadar gelecek, bütün araziler sulanacak, her türlü sebze ve meyve yetiştirilebilecek, çamaşır ve bulaşık otomatik makineler ile yıkanacak; köyde cami, okul, taziye evi olacak, her evde sıcak-soğuk su olacak, herkesin kendi evi olacak, telefonlar cebe girecek ve her yerle görüntülü konuşulabilecek, her türlü gıda olacak, köyün içi parke taşları ile döşenecek gibi şeyler size

¹⁹ Bu bölümle ilgili bilgiler köylülerle yapılan röportajlardan alınmıştır. Röportaj tarihleri: 19.07.2019, 21.07.2019, 08.08.2019, 11.08.2019, 12.08.2019, 15.08.2019, 20.08.2019. Ayrıca bu metnin yazarı Çatalca Köyü'nde bir süre kalarak gerekli gözlemleri yapmış ve gerekli bilgi ve belgeler elde edilmiştir.

söylense (bugünkü şartlar) ne derdiniz diye bir soruya, genel olarak köylüler şu cevabı vermişlerdir:

“Öyle bir şeyin olacağına kesinlikle inanmazdık. İhtimal dâhilinde görmezdik. Eğer böyle bir durumunun gerçekleşeceğini bilsek, bugünkü dönem için herhalde bu dünyanın cenneti olmalı derdik.”

Bütün bu hayal dahi edilemeyen durumlar hali hazırda gerçekleşmiş olmasına rağmen mutsuz insan sayısı da az değildir. “Parayla saadet olmaz” sözü bu hissiyatta olanlar için söylenebilir. Bununla beraber halinden çok memnun olup şükredenlerin de sayısı oldukça çoktur. Eski ile yeni dönemdeki nesil arasındaki en önemli farklardan biri de yeni neslin dışarıya açılma fırsatı bulmuş olmasıdır. Eski nesil, köyden dışarı çıkmadığı için dünyadaki gelişmelerden haberleri olmamış ve köylerinde yenilik yapma gibi bir şansları ve bilgileri olmamıştır. 2000 yılından sonra yetişen nesil, Türkiye’nin değişik yerlerinde üniversitelere giderek yeni ufuklara yelken açmışlardır. Batıdaki gelişmeleri gözleri ile gören yeni nesil, girişimci ve yenilikçi bir tavır sergilemektedirler. Çatalcalı üç üniversiteli genç, çevre halkın karşı çıkmalarına rağmen reformist yaklaşımla Kızıltepe’de çeşitli iş yerleri açıp üretim yapma girişiminde bulunmuştur. Hamdullah Karakuş, üniversite ihtisasını tarım üzerine yaptıktan sonra Kızıltepe’de 2016-2017 tarihleri arasında plastik ham madde geri dönüşüm tesisini açmıştır. Bu tesisi açma fikri Antalya’daki bir tesisin esin kaynaklığı ile oluşmuştur. Hamdullah Karakuş, bu tesisi ortağının olumsuz etkisiyle kapatmak zorunda kalmıştır. Ancak bu tür girişimlerle ilgili istediği ve planları bitmemiş durumdadır. İlerde hem tarım, hem de sanayi ile ilgili yeni planları mevcuttur²⁰.

	1930-1940	1940-1950	1950 - 1960	1960-1970	1970 -1980	1980 - 1990	1990 - 2000	2000 - 2010	2010 - 2019
Ev-Barınma	Yok	Yok	Var (1 tane)	4-5 ev	5-8 ev	8-10 ev	10-15 ev	15-20 ev	20-30 ev
Ulaşım	Yok (At ve deve ile)	Yok (At ve deve ile)	Yok (At ve deve ile)	Tek araç (traktör-otobüs)	Tek araç (traktör-otobüs)	Tek araç (traktör-otobüs)	Dolmuş + otomobil (1 tane)	Günde 1 toplu taşıma	Saat başı toplu taşıma
İletişim-Telefon	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var (yetersiz)	Var	Var
Okul	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var (1999)	Var	Var
Traktör vb.	Yok	Yok	Yok	Var (1 tane)	Var (1-2 tane)	Var (2-3 tane)	Var (3-4)	Herkesin var	Herkesin 1 veya 2 tane var
Beslenme	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Düzelme-artış var	Yeterli	Yeterli ve bol
Otomobil	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	1-2 tane var	3 ve üzeri	Her evde en az bir tane var
Sağlık	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Düzelme var	Yeterli sayılabilir	Yeterli sayılır (sağlık evi talebi var)
Kızların okula gitmesi	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Bütün kız çocukları okula-üniversiteye gitmekte
Kadın-erkek eşitliği	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Düzelme var	Düzelmede artış	Eşit sayılır

²⁰ Hamdullah Karakuş ile yapılan röportaj: 20.08.2019.

Tarımda sulama	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var ama yetersiz	Var	Bütün araziler sulanmakta
Ağaç-yeşil alan	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Çok az	Var	Var (çoğu alan yeşil)
Sebze	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var ama yetersiz	Var	Var
Meyve	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Yeterli miktarda ve çeşitlilikte var
Tarım ürünlerinde çeşitlilik	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Artış var	Artış var	Artış var
Köy imamı	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Var	Var	Var
Cami	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Var	Yeni cami (2012)
Köy odası	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var (1998)	Var	Var
Taziyevî evi	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var (2012)
Su şebekesi	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var (yetersiz)	Var (yetersiz)	Var
Elektrik	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var (Yetersiz)	Var (Yetersiz)	Var (Yetersiz)	Var
Taşınmaz eğitimi	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Var
Tuvalet, banyo, mutfak	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Bazı evlerde var	Bazı evlerde var	Bütün evlerde var
Güvenlik	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Sorun yok	Sorun yok
Siyasi tercihten-oy kullanma	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Bireysel oy kullanma var	Bireysel oy kullanma var

Tablo-1: Köydeki gelişimi yıllara göre gösteren tablo

Suut ve Mesut kardeşler de üniversite sonrası Kızıltepe’de farklı iş yerleri açmışlardır. Suut Karakuş, üniversiteyi bitirdikten sonra tarım ürünleri satışı yapan bir yer açarken²¹, Mesut Karakuş, arkadaşı ile beraber peçete imalatı için girişimlerde bulunmuş ve neticede emeklerinin karşılığını alarak peçete imalatı yapan iş yerini açmıştır. Mesut Karakuş, makinenin peçete yapımını izlerken tarifsiz duygular yaşamaktadır. Bu sevinç ve heyecanın altında yatan temel duygu, bölgede örnek bir üretici olmaya başlaması ve gençlere örnek olmasıdır²². Bu üç gencin en büyük dileği okuyan köylü gençlerin, açtıkları bu yolda onları korkmadan takip etmeleridir. Üçünün de eski nesilden en önemli farkları Türkiye’yi gezip görmüş olmaları ve yeni fikirleri hayata geçirmek için gerekli bilgi ve beceriye sahip olmalarıdır. İlerde bu tarz gençlerin artması ile bölgenin çehresi değişeceğe benziyor. Bu noktada yeni neslin bölgede başarılı olabilmesi için okul yıllarını en iyi şekilde değerlendirmeleri ve küçük yaştan itibaren sorumluluk almaları lazımdır. Aksi takdirde 22-25 yaşlarına gelen bir genç, kendini okuduğu alanda yetiştirememişse ve üstüne de sorumluluk alamamışsa, bundan sonra kendisini zor zamanların beklediğini bilmesi gerekmektedir. Bu yaşlarda köye gerekli donanımı edinmeden dönen bir genç, artık ne ziraat ve hayvancılıktan anlayacaktır ne de şehre gidip kendisi ve köyü için yararlı olabilecek bir iş bulabilecektir. Yeni dönem şartları hem sosyal hem de iktisadi anlamda geçmişle kıyaslanamayacak kadar değişmiş durumdadır ve bu duruma uyum sağlayamayanın başarılı olma şansı yoktur.

²¹ Suut Karakuş ile yapılan röportaj: 11.08.2019.

²² Mesut Karakuş ile yapılan röportaj: 18.08.2019.

SONUÇ

Kızıltepe bölge köylerinin iktisadi ve sosyokültürel durumuna baktığımızda bütün köylerin benzer amaçlarla kurulup benzer bir gelişme süreci yaşadığı söylenebilir. Çatalca Köyü'nde başta hayvanlara su ve otlak bulmak için mesken edinilmiş ve yılın büyük bir zamanında başka bölgelere otlak bulmak için gidilmiştir. Bu dönemde yaşayanların hayatları çadırlarda geçmiştir. Hayvancılıkla başlayan buradaki yaşam, yakın döneme kadar böyle devam etmiştir. Yakın döneme kadar her anlamda yokluk yaşanmıştır. Tarımda sulama sistemine geçilene kadar sıkıntılar yaşanırken; sulama sistemine geçişle tarımda verim artmıştır. Buna paralel olarak hayat şartlarında büyük bir rahatlık yaşanmıştır. Köyün sahip olduğu her türlü imkân şehirden aşağı değildir ve bazı konularda daha ileridir. Bu durum diğer çevre köyler için de geçerlidir. Bu durumun en sıkıntılı tarafı değişim ve gelişimin çok hızlı yaşanmasıdır. Hayal ve hayal ötesi olan birçok imkân, 20 yıllık bir sürede gerçekleşmiş durumdadır. Bu duruma ayak uydurmak ve olumlu yönde kullanabilmenin en önemli konu olacağı kesindir.

KAYNAKÇA

Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk), **Mardin Tarihi**, Yayına Hazırlayan: Burhan Zengin, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 1999.

Bilgicioğlu, Banu, **Mardin**, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, Ankara, 2003, ss.48-51

Demir, Mehmet Bedi, **...ve Kızıltepe**, Mardin Life Yayınları, İletişim Matbaacılık, Mardin, 2008.

Gündüz, Tufan “*Konar Göçer*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 26Ankara, 2002, ss.161-163.

Taşdemir, Mehmet, **Mardin**, <http://islamansiklopedisi.org.tr/mardin#1> (13.08.2019).

Taşdemir, Mehmet, **Mardin**, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28, Ankara, 2003.

T.C. Resmi Gazete, 6 Aralık 2012.

<http://mardin.ktb.gov.tr/TR-56486/tarihce.html> (07.07.2019).

www.cografya.gen.tr/tr/mardin/kiziltepe.htm (15.07.2019)

www.mardinimiz.com/tarih.htm (07.07.2019)

www.mardinlife.com/kiziltepe-koyleri-bilgi-81

Röportajlar

Abdi Karakuş:19.07.2019, 20.08.2019.

Abdi Ataman: 26.08.2019.

Abdurrahim Karakuş: 20.08.2019.

Abdülmecit Ataman: 03.08.2019.

Ahmet Karakuş: 11.08.2019.

Ali Karakuş: 08.08.2019.

Çatalca Köyü 7-16 yaş arası çocukları: 21.07.2019.

Faysal Alptekin: 23.08.2019.

Hatice Karakuş: 11.08.2019.

Hadi Karakuş: 11.08.2019.

Hamdullah Karakuş: 20.08.2019.

İmran Ataman: 26.08.2019.

Lokman Karakuş: 12.08.2019, 20.08.2019.

Mehmet Karakuş: 11.08.2019.

Mesut Karakuş: 11.08.2019, 18.08.2019.

Neriman Karakuş: 19.07.2019.

Nofa Karakuş: 19.07.2019.

Ömer Karakuş: 23.08.2019.

Rukiye Karakuş: 15.08.2019.

Selahattin Karakuş: 11.08.2019.

Sultan Karakuş: 23.08.2019.

Suut Karakuş: 11.08.2019.

Süleyman Karakuş: 11.08.2019.

Vecdin Karakuş: 18.08.2019.

Zahra Karakuş: 29.08.2019.

VİRAL PAZARLAMA VE MARKA BİLİNİRLİLİĞİ İLİŞKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Doç. Dr. Baran ARSLAN

Harran Üniversitesi

ÖZET

İnternet, dünyanın herhangi bir yerindeki bir bireye her zamankinden daha hızlı bir şekilde ulaşılabilirliği sağlamaktadır. İnternetin gelişi şirketlerde birçok değişikliğe neden olmuş ve tüketicilere bilgiyi kontrol etme gücü vermiştir. Tüketicilerin, tüketim ile ilgili deneyimlerini iletme aracı olarak internet kullanımı son yıllarda çoklu etkileşim imkânı, kolaylık, sınırsız alan, zaman ve anonimlik gibi internet iletişiminin bazı özellikleri sayesinde önemli ölçüde artmıştır. İnternetin ortaya çıkışıyla ağızdan ağıza iletişim yazılı hale gelmiş ve hızla yayılmaya başlamıştır. Bunun sonucunda pazarlama, ürünleri ve hizmetleri tanıtmak ve ulaştırmak için internet kullanmaya başlamıştır. Ürün ve hizmetlerin interaktif teknoloji ile tanıtımı için yeni yöntemlerden biri de elektronik ağızdan ağıza pazarlama (e-WOM) olarak da bilinen viral pazarlamadır. Böylece internet üzerinden “Viral Marketing” tekniklerinin kullanılması yaygınlaşmaya başlamıştır. Viral pazarlama bir marka, ürün, kişi ya da olay hakkında farkındalığı artırmak için sosyal ağların avantajlarını kullanır ve bundan dolayı internet ağı pazarlama için mükemmel bir araçtır. Bu çalışmanın amacı, viral pazarlama ile marka bilinirliliği arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırma, zaman ve bütçe darlığı açısından Şanlıurfa'daki kamu ve özel banka müşterilerine gönüllü katılımlı olarak yapılmıştır. Araştırmanın örnekleme; tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örneklemesidir. Anket 384 banka müşterisi tarafından doldurulmuştur. Araştırma için gerekli olan veriler, birincil veri toplama yöntemlerinden anket metodu uygulanarak toplanmıştır. Anketler 01.03.2019 ile 01.05.2019 tarihleri arasında iki ay süre ile Şanlıurfa'da yapılmıştır. Araştırma ile toplanan veriler, SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılımını belirlemek için Shapiro-Wilk Testi yapılmıştır. Çalışmada faktör analizi ve frekans analizine yer verilmiştir. Viral pazarlama ile marka bilinirliliği arasındaki ilişkiyi belirlemek için Spearman Korelasyon Testi kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek için ise Cronbach's Alpha değerleri hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda viral pazarlama ile marka bilinirliliği arasında pozitif ve güçlü bir ilişki çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Viral Pazarlama, Marka Bilinirliliği, İnternet.

GİRİŞ

Tüketiciler interneti çeşitli nedenlerle kullanmaktadır. Bu nedenlerin başında iletişim kurmak, alışveriş yapmak ve bilgi edinmek gelmektedir. İnternet şirketlerin hedef kitlelerine ulaşmalarını daha kolay ve daha ucuz hale getirmiştir. Pazarlamacılar viral pazarlama ile geleneksel pazarlama yöntemlerine direnen kitleleri de çekme şansına sahip olmuşlardır. İnternetin gelişi işletmelerde birçok değişikliğe neden olmuş ve tüketicilerin bilgi elde edebilmesini kolaylaştırmıştır. İnternetin kolaylık, sınırsız alan, zaman gibi özelliklerinden dolayı tüketicilerin, tüketim ile ilgili deneyimlerini iletme aracı olarak internet kullanımı son yıllarda önemli ölçüde artmıştır (Lin vd., 2012). İnternetin ortaya çıkışıyla ağızdan ağıza iletişim yazılı hale gelmiş ve hızla yayılmaya başlamıştır (Barutçuoğlu ve Haşiloğlu, 2010).

Bunun sonucunda pazarlama profesyonelleri, ürünleri ve hizmetleri tanıtmak ve hedef kitlelerine ulaştırmak için internet kullanmaya başlamıştır. Ürün ve hizmetlerin internet ile tanıtımı için yeni yöntemlerden biri de elektronik ağızdan ağıza pazarlama (e-WOM) olarak da bilinen viral pazarlamadır (viral marketing) (Patel, 2007; Zernigah ve Sohail, 2012). Viral pazarlama yeni bir pazarlama tekniği olması nedeniyle geleneksel ağızdan ağıza pazarlama yöntemleri kadar incelenmemiştir. Viral pazarlamaya ve toplumdaki rolüne odaklanan bazı araştırmalar olmuştur, ancak sınırlı sayıda araştırma, özellikle bankacılık sektöründe viral pazarlama ve marka bilinirliği arasındaki ilişki incelenmemiştir. Viral pazarlama ile marka bilinirliği arasındaki ilişkiyi belirleme konusunda literatürde çok az sayıda çalışmanın bulunması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Viral Pazarlama

Juvertson ve Draper 1997 yılında elektronik mesaj yayılımı ile virüsün yayılımının benzerliğine dikkat çekerek ilk defa viral pazarlama kavramını ortaya atmıştır. İnternette mesajların dolaşımıyla ortaya çıkan viral pazarlama, işletmeler tarafından hedef kitleleri ile ilişkilerini geliştirme odaklı kullanılmaktadır (Helm, 2000). Viral pazarlamanın faaliyetlerinin etkili bir şekilde uygulanması işletmelere yarar sağlamaktadır. Viral pazarlama, mesajı alan her kullanıcının başkalarına da göndermesi için oluşturulan eğlenceli, bilgilendirici ve çekici içeriğe sahip mesaj, yazı veya video olarak ortaya çıkmıştır (Bagga ve Singh, 2012). Pazarlama bağlamında viral pazarlama, ürün ve hizmet tanıtımlarını artırmak için düzenlenen online müşteri odaklı pazarlamaya atıfta bulunan bir tür WOM pazarlamadır (Yang, 2012). Cruz ve Fill (2008) viral pazarlamayı, tüketicileri diğer tüketicilere pazarlama mesajını iletmeye teşvik eden ve mesajın nüfuzunda üstel büyüme potansiyeli yaratan herhangi bir strateji olarak ifade etmektedirler. Juvertson (2000) ise viral pazarlamayı, ağızdan ağıza şekilde geliştirilmiş bir ağ olarak tanımlamaktadır. Son yıllarda internet ve iletişim teknolojilerinin daha yaygın kullanılmasıyla viral pazarlama reklam mesajlarının yayılmasında hayati bir araç haline gelmiştir, ancak olumsuz yönlerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü insanlar satın aldıkları markaların ürün veya hizmetleri hakkında olumlu ve olumsuz fikirlere sahip olabilirler. Olumlu fikirlerini başkaları ile paylaşarak, onları da olumlu etkileme olasılığı oldukça yüksektir, ancak olumsuz fikirlerin başkalarını etkileme konusunda daha fazla etkisi vardır (Woerndl vd., 2008). Tüketiciler ve pazarlamacılar arasında kazan-kazan stratejisi olarak adlandırılan viral pazarlamada, pazarlamacılara faydası dışında, pazarlama teknolojisinde yer alan tüketicilerin motivasyonlarını, tutumlarını ve davranışlarını anlamak için çok fazla bilgi elde edilmesi gerekmektedir (Yang, 2012). Başarı sağlayan viral pazarlama kampanyaları, viral mesajın birden-bire ve birden-dünyaya iletilmesi nedeniyle daha az maliyetlidir (Steffes ve Burgee, 2008; Welker, 2002). Benzer şekilde, viral pazarlamanın potansiyel müşteriye ulaşmanın düşük maliyeti, daha az reklam maliyeti ve iyi bir viral mesaj oluşturmak için profesyonel bir araca ihtiyaç duyulmaması gibi bazı inkâr edilemez avantajlara sahip olduğu bulunmuştur (Bagga ve Singh, 2012; Richardson ve Domingos, 2002).

1.2. Marka Bilinirliği

Marka pazarlamanın temel alanlarından biridir. Marka, bir şirketin ürünlerini ve hizmetlerini rakiplerin ürün ve hizmetlerinden ayıran önemli bir unsurdur (Rezvani vd., 2013).

Marka bilinirliği, mevcut ve potansiyel müşterilerin işletmeden ve işletmenin ürettiği mal ve hizmetlerden ne derece haberdar olduğu ile ilgilidir. Hussein (2012) marka bilinirliğini tüketicilerin bir işletmenin ürün veya hizmetlerinin varlığını ve erişilebilirliğini belirlediği bir durum olarak ifade etmektedir. Macdonald ve Sharp (1996) ise marka bilinirliğini tüketicinin zihninde markaya erişilebilirlik düzeyi olarak tanımlamaktadır. Yasin ve Zahari (2011) ise marka bilinirliğini potansiyel müşterinin belirli bir ürün kategorisinde olan bir markayı tanıması ve hatırlaması olarak ifade etmektedirler. Marka bilinirliği yaratmak ve korumak, pazarlamanın temel amaçlarından biridir (Macdonald ve Sharp, 2000). İnsanlar bilmedikleri bir markanın ürün ya da hizmetini kullanmazlar, satın almazlar (Nilsson ve Svensson, 2009; Keller, 1993). Marka varlığının dört unsurundan biri olan marka bilinirliğinin oluşumu uzun bir süreci kapsar ve tüketiciye değer katmaktadır. Macdonald ve Sharp (1996)'a göre marka bilinirliğinin avantajları; rekabet avatajı sağlması ve uzun vadede katma değer sağlmasıdır.

2. ARAŞTIRMA METEDOLOJİSİ

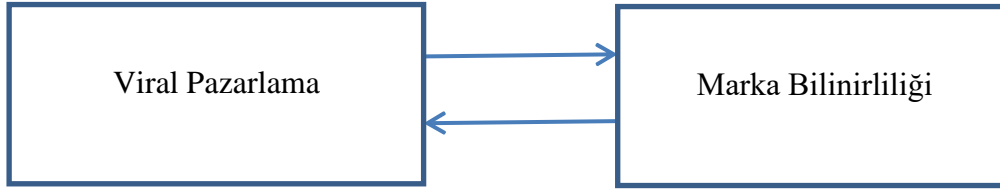
2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, viral pazarlama ile marka bilinirliliği arasındaki ilişkiyi belirlemektir.

2.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, zaman ve bütçe darlığı açısından Şanlıurfa'daki kamu ve özel banka müşterilerine gönüllü katılımlı olarak yapılmıştır.

2.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezi

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırmanın hipotezi şu şekildedir:

H₁: Bankacılık sektöründe viral pazarlama ile marka bilinirliliği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

2.4. Evren ve Örneklem

Araştırmanın ana kütlesini Şanlıurfa'daki kamu ve özel banka müşterileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme; tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemidir. Anket 384 kişi tarafından doldurulmuştur.

2.5. Veri Toplama Teknikleri

Araştırma için gerekli olan veriler, birincil veri toplama yöntemlerinden anket metodu uygulanarak toplanmıştır. Anketler 15.05.2019 ile 01.07.2019 tarihleri arasında iki ay süre ile Şanlıurfa'daki kamu ve özel banka müşterilerine yapılmıştır. Çalışma için hazırlanan anket formu, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, katılımcıların cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, medeni durumu ve toplam gelirini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır.

İkinci bölümde, Pavlou ve Fygenon (2006) tarafından geliştirilen 3 maddelik viral pazarlama ölçeği kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise, Yoo, Donthu ve Lee (2000) tarafından geliştirilen 4 maddelik marka bilinirliği ölçeği yer almaktadır.

2.6. Verilerin Analizi ve Bulgular

2.6.1. Kullanılan Yöntemler

Araştırma ile toplanan veriler, SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılımını belirlemek için Shapiro-Wilk Testi yapılmıştır. Çalışmada faktör analizi ve frekans analizine yer verilmiştir. Viral pazarlama ile marka bilinirliği arasındaki ilişkiyi belirlemek için Spearman Korelasyon Testi kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek için ise Cronbach's Alpha değerleri hesaplanmıştır.

2.6.2. Normal Dağılım Analizi - Shapiro-Wilk Testi

Tablo 1: Normallik Testi Analizi

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Viral Pazarlama	,052	384	,002	,987	384	,000
Marka Bilinirliği	,101	384	,000	,933	384	,000

Yapılan normallik testi analizi sonuçları değerlendirildiğinde grupların "Shapiro-Wilk" testinin "Sig (anlamlılık)" değerleri 0.05' den küçük olduğu için tüm gruplar için %95 güvenle veriler normal dağılımlı değildir." sonucuna ulaşılmıştır.

2.6.3. Güvenirlilik Analizi

Tablo 2'de araştırmada yer alan ölçeklerin güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Tablo 2: Araştırmada Yer Alan Ölçeklerin Güvenirlilik Analizleri

Faktör Adı	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Viral Pazarlama	,845	3
Marka Bilinirliği	,824	4

Araştırmada kullanılan iki ölçeğe yönelik güvenilirlik analizine göre viral pazarlama ölçeğinin Cronbach's Alfa değeri 0,845 ve marka bilinirliği ölçeğinin Cronbach's Alfa değeri 0,824 olarak tespit edilmiştir. Her iki ölçeğin de oldukça güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

2.6.4. Faktör Analizi

Araştırmada iki ayrı ölçeğe faktör analizi uygulanmıştır. Öncelikle viral pazarlamaya yönelik değişkenlerle ilgili 3 maddeye ve sonra marka bilinirliğine yönelik değişkenlerle ilgili 4 maddeye ayrı faktör analizi uygulanmıştır.

Tablo 3: Viral Pazarlamaya Yönelik Değişkenlere İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Alt Boyutları	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach's Alpha
Viral Pazarlama	56,876	,845

Faktör yükleri, değişken ve faktörün korelasyonunu gösterdiğinden, faktör yüklerinin karesi, değişkenin faktör tarafından açıklanan toplam varyans miktarını gösterir. Tablo 3'te görüldüğü gibi elde edilen açıklayıcılık oranı %56,876'dır. Yapılan faktör analizinde, dikey döndürme yöntemlerinden Varimax yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, kullanılan ölçekteki ifadelerin tek boyutta dağıtıldığı görülmüştür.

Tablo 4: Marka Bilinirliğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Alt Boyutları	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach's Alpha
Marka Bilinirliği	65,274	,824

Faktör yükleri, değişken ve faktörün korelasyonunu gösterdiğinden, faktör yüklerinin karesi, değişkenin faktör tarafından açıklanan toplam varyans miktarını gösterir. Tablo 4'te görüldüğü gibi elde edilen açıklayıcılık oranı %65,274'tür. Analiz sonucunda, kullanılan ölçekteki ifadelerin tek boyutta dağıtıldığı görülmüştür.

2.6.5. Demografik Faktörlerin Analizi

Tablo 5: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

	N	%	
Cinsiyet	Kadın	183	47,7
	Erkek	201	52,3
Toplam	384	100	

Tablo 6: Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımları

		N	%
Medeni Durum	Evli	285	74,2
	Bekar	99	25,8
	Toplam	384	100

Tablo 7: Katılımcıların Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları

		N	%
Eğitim Düzeyi	İlk Öğretim	45	11,7
	Lise	61	15,9
	Ön Lisans	112	29,2
	Lisans	99	25,8
	Lisans Üstü	67	17,4
	Toplam	384	100

Tablo 8: Katılımcıların Yaşına Göre Dağılımları

		N	%
Yaş	18 - 28 arası	44	11,5
	29-38 arası	133	34,6
	39-48 arası	109	28,4
	49 ve üstü	98	25,5
	Toplam	384	100

Tablo 9: Katılımcıların Aylık Gelirlerine Göre Dağılımları

		N	%
Aylık Gelir	3000 TL ve altı	72	18,7
	3001-4000 TL	85	22,1
	4001-5000 TL	89	23,2
	5001-6000 TL	75	19,5
	6001 TL ve üzeri	63	16,5
	Toplam	384	100

2.6.6. Hipotezlerin Test Edilmesi

H₁: : Bankacılık sektöründe viral pazarlama ile marka bilinirliği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

Viral pazarlama ile marka bilinirliği arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak nonparametrik test olan Spearman Korelasyon Testi analizi yapılmıştır.

Tablo14: Viral Pazarlama İle Marka Bilinirliği Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Spearman Korelasyon Analizi Sonuçları

		Viral Pazarlama	Marka Bilinirliği
Viral Pazarlama	Korelasyon Katsayı	1,000	,758**
	Sig. (2-tailed)	.	,000
	N	384	384
Marka Bilinirliği	Korelasyon Katsayı	,758**	1,000
	Sig. (2-tailed)	,000	.
	N	384	384

Bankacılık sektöründe viral pazarlama ile marka bilinirliği arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak yapılan spearman korelasyon analizi sonucunda elde edilen sig. (p) değeri ,000'dır. p=,000 değeri ,05 değerinden küçük olduğu için bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Korelasyon katsayısı yani r değeri 0,00-0,25 arasında ise çok zayıf, 0,26-0,49 arasında ise zayıf, 0,50-0,69 arasında ise orta, 0,70-0,89 arasında ise güçlü ve 0,90-1,00 arasında ise çok güçlü bir ilişki olduğu yorumu yapılabilir. Her iki değişken arasındaki korelasyon kat sayısı $r=,758$ olmasından dolayı aralarında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır. Yani viral pazarlama faaliyetleri marka bilinirliğini arttırmaktadır. H1 hipotezi desteklendi.

SONUÇ

Bu çalışmada, viral pazarlamanın, banka müşterileri arasında marka bilinirliğini etkileyip etkilemediğini incelemiştir. Verilerin normal dağılımını belirlemek için Shapiro-Wilk Testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda verilerin normal dağılmadığı sonucu elde edilmiştir. Çalışmada faktör analizi ve frekans analizine yer verilmiştir. Viral pazarlama ölçeği ve marka bilinirliği ölçeğinin tek boyut altında toplandığı belirlenmiştir. Viral pazarlama ile marka bilinirliği arasındaki ilişkiyi belirlemek için Spearman Korelasyon Testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda viral pazarlama ile marka bilinirliği arasında pozitif ve güçlü bir ilişki çıkmıştır. Ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek için ise Cronbach's Alpha değerleri hesaplanmıştır. Her iki ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu sonucu elde edilmiştir.

Bu çalışmanın kısıtlarından biri araştırmada yöntem olarak anket yönteminin kullanılmış olmasıdır. Bir diğer kısıt ise örneklemin Banka sektörü müşterilerini kapsamamasıdır. İleriki çalışmalarda farklı yöntemler ile farklı örneklem grupları üzerinde yapılması sonuçların genelleştirilebilmesi açısından önem arz etmektedir. Araştırmanın bilimsel katkısı, konu ile yakından ilgilenen kurum, kuruluş ve akademisyenlere elde edilen bulgular ile rehberlik edilecek olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Bagga, T. ve Singh, A. (2012). A Study of Viral Marketing Phenomenon: Special Reference to Videos and E-Mails. *Journal of Sri Krishna Research & Educational Consortium*, 3(5), 37-49.
- Cruz, D. ve Fill, C. (2008). Evaluating Viral Marketing: Isolating the Key Criteria. *Marketing Intelligence & Planning*, 26(7), 743-758.
- Helm, S. (2000). Viral Marketing-Establishing Customer Relationship by 'Word of Mouse'. *Electronic Markets*, 10 (3), 158-161.
- Hussein, A. (2012). Customer's satisfaction and brand awareness: A case study of Bulsho cooperative. Bachelor's thesis. Haaga-Helia University of Applied Sciences.
- Jurvetson, S. (2000). What exactly is viral marketing. *Red Herring*, 78, 110-112.
- Macdonald, E. K. ve Sharp, B., M. (2000). Brand Awareness Effects on Consumer Decision Making for a Common, Repeat Purchase Product: A Replication. *Journal of Business Research*, 48(1), 5-15.
- Macdonald, E. ve Sharp, B. (1996). Management Perceptions of the Importance of Brand Awareness As an Indication of Advertising Effectiveness. *Marketing Research*, 1, 1-15.
- Nilsson, I. ve Svensson, M. (2009). The viral makes you aware. Bachelor's thesis. Kristianstad University College.
- Pavlou P. A. ve Fygenon M. (2006). Understanding and Predicting Electronic Commerce Adoption: An Extension of the Theory of Planned Behavior. *MIS Quarterly*, 30 (1), 115-143.
- Rezavani, M., Ghahramani, S. ve Kiaee, K. (2013). An Investigation of Viral Marketing Effects on Costumer-Based Brand Equity in Mobile Market. *MiddleEast Journal of Scientific Research*, 18(3), 376-381.
- Richardson, M., & Domingos, P. (2002, July). Mining knowledge-sharing sites for viral marketing. In *Proceedings of the eighth ACM SIGKDD international conference on Knowledge discovery and data mining* (pp. 61-70). ACM.
- Steffes, E.M., ve Burgee, L.E. (2008). Social Ties and Online Word of Mouth. *Internet Research*, 19(1), 42-59.
- Welker, C. B. (2002). The Paradigm of Viral Communication. *Information Services & Use*, 22(1), 3-8.
- Woerndl, M., Papagiannidis, S., Bourlakis, M., ve Li, F. (2008). Internetinduced Marketing Techniques: Critical Factors in Viral Marketing Campaigns. *International Journal of Business Science and Applied Management*, 3(1), 33-45.
- Yang, X. (2012). Viral Marketing: A New Branding Strategy to Influence Consumers. Master's thesis. University of Ottawa.
- Yasin, N.M. ve Zahari, A.R. (2011). Does family and Viral Marketing Have Any Effect on Brand Equity? *Contemporary Marketing Review*, 1(8), 1-13.
- Yoo, B., Donthu, N. ve Lee, S.(2000). An Examination of Selected Marketing Mix Elements And Brand Equity. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28 (2/1), 295-211.

GERÇEK ZAMANLI PAZARLAMA

Doç. Dr. Baran ARSLAN

Harran Üniversitesi

ÖZET

İletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler bireylere arası iletişimin boyutunu değiştirirken öte yandan markaların hedef kitleleri ile olan iletişimlerini de farklı bir boyutu taşımaktadırlar. Web uygulamalarının, tüketici ve markayı aynı yapı altında buluşturması birtakım kolaylıkları beraberinde getirmektedir. Bu noktadan hareketle marka ve hedef kitlesinin ortak bir paydada buluşmasında etkileşime katkı sağlayan dinamiklerin neler olduğu ve boyutlarının nasıl şekillendiğine vurgu yapmak önemlidir. Markanın tüketiciyi etkileyebilmesi ve ilgisini çekebilmesi yolu anı yakalayabilmesinden geçmektedir. Bu bağlamda markaların dijital medya platformlarında güncel pratiklerle bağlantılı olarak gerçekleştirdikleri uygulamalardan biri gerçek zamanlı pazarlamadır. Bir markanın tüketiciyle etkin bir bağ kurmasına imkân tanıyan gerçek zamanlı pazarlama, rakip markaların yapmış oldukları çalışmalara karşı çevrimiçi hamleler yaratan Web 2.0 tabanlı bir sosyal medya uygulaması olarak tüketici beklentilerini karşılamada markaların kullandığı alternatif bir dijital pazarlama iletişimi çabasıdır. Markaların kullandığı yeni bir dijital pazarlama stratejisi olan gerçek zamanlı pazarlamanın temellerinin sosyal medyanın yaygın kullanımı sonrasında pazarlama iletişim faaliyetlerinin dijital medya ortamına aktarılması ile atıldığı ifade edilmektedir. Literatüre bakıldığında gerçek zamanlı pazarlama ve gerçek zamanlı pazarlamayı oluşturulan içeriklerin tanımlanmasına yönelik detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada amaç, gerçek zamanlı pazarlamayı tüm boyutları ile kavramsal olarak ele alarak hem pazarlama uygulayıcılarına hem de pazarlama akademisyenlerine konuya ilişkin rehberlik etmektir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama,internet, dijital platform, tüketici.

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bireyler arasındaki ilişkinin boyutunu değiştirirken öte yandan markaların hedef kitleleri ile olan iletişimlerini de farklı bir boyuta taşımıştır. Markanın tüketiciyi etkileyebilmesi, tüketicinin ilgisini çekebilmesi ancak anı yakalamakla mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda, markaların dijital platformlarda güncel uygulamalardan biri de gerçek zamanlı pazarlamadır. Bir markanın tüketiciyle etkin bir bağ kurmasına olanak tanıyan gerçek zamanlı pazarlama, diğer markaların yapmış oldukları çalışmalara karşı çevrimiçi hamleler yaratan Web 2.0 tabanlı bir sosyal medya uygulaması olarak tüketici beklentilerini karşılamada kullanılan alternatif bir dijital pazarlama iletişimi çabasıdır. Markaların kullandığı yeni bir dijital pazarlama stratejisi olan gerçek zamanlı pazarlamanın temellerinin sosyal medyanın yaygın kullanımı sonrasında pazarlama iletişim faaliyetlerinin dijital medya ortamına aktarılması ile atıldığı ifade edilmektedir. Literatüre bakıldığında gerçek zamanlı pazarlama ve gerçek zamanlı pazarlamayı oluşturulan içeriklerin

tanımlanmasına yönelik detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada amaç, gerçek zamanlı pazarlamayı tüm boyutları ile kavramsal olarak ele alarak hem pazarlama uygulayıcılarına hem de pazarlama akademisyenlerine konuya ilişkin rehberlik etmektir.

LİTERATÜR TARAMASI

Gerçek Zamanlı Pazarlama Kavramı

Teknolojinin ve internetin gelişimi ile iletişimin yapısı değişmiş bunun sonucunda da işletmeler alternatif pazarlama çabalarına yönelmiştir. Uzun yıllar boyunca markalar ile hedef kitleler arasında güçlü iletişim kurabilmek için pazarlama uzmanları tarafından farklı yöntemler araştırılmış ve denenmiştir. Bilginin toplanması ve işlenmesinde kolaylıklar sağlayan iletişim teknolojileri pazarlama iletişimde yeni eğilimlerin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Bu yeni eğilimlerin markalar tarafından organik bir biçimde kullanılmasıyla küresel ölçekte tüketicilerle etkin bir bağ oluşturmak mümkün hale gelmiştir (Macy ve Thompson, 2011: 57-58). (Risbaerg, 2017) Gerçek zamanlı pazarlamanın, anlık üretilen içeriklerin doğru platform aracılığıyla tüketicilere hızlı bir yoldan sunulması ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Markalar her zaman gerçek zamanlı pazarlamayı kullanma zorunluluğunda değildir. Gündemdeki gelişmelere paralel olarak markanın bir fırsat yaratma arayışında olması çok normaldir. Ancak tüketicilerin sosyal medyada konuştuğu her konunun marka lehine kullanılması söz konusu olmamaktadır. Şöyle ki, markanın içerik oluşturması için yararlanacağı zaman çok kısıtlıdır. Bu durumun bazı hataları beraberinde getirmesi muhtemeldir. Bu nedenle fırsatın olumsuz bir sonuç yaratma olasılığı zorlu ve riskli bir süreci markalar için ortaya çıkarabilmektedir. Gerçek zamanlı pazarlama tıpkı bir rüzgâr veya güçlü bir dalga gibi yüksek bir enerji yaratan özellikleri içinde taşıyan bir stratejidir. Markanın bu rüzgâr ve dalgadan yararlanabilmesi için doğru zamanı kollaması ve o an geldiğinde buna hazır olması gerekmektedir. Rüzgâr veya dalgayı kaçırdığında ya da akışa katıldıktan sonra kontrolü kaybetmesi durumunda markanın gerçek zamanlı çalışmaya başladığı noktadan daha da geriye gitme riski ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda sürecin marka lehine kontrol edilmesinin bir gerçek zamanlı pazarlama çalışmasında en önemli noktalardan biri olduğu söylenebilir (Bazarcı, 2017:67-68). O'Connor (2015) dijital bir çaba olarak gerçek zamanlı pazarlamanın uygulanmasında bazı doğruların marka tarafından sağlanmış olmasının önemli olduğunu ifade etmektedir. Örneğin başarılı bir içerik oluşumunun gerçek zamanlı pazarlamanın istenilen düzeyde etkileşim yaratmasında tek başına yeterli olmaması söz konusu olabilmektedir. Gerçek zamanlı bir sosyal medya çalışması yapabilmesi için markanın sosyal medyada aktif takipçi sayısının yüksek olması ve markanın kimlik kazanmasına katkı sağlayacak yüksek sayıda bir takipçi kitlesine sahip olması gerekmektedir.

Gerçek Zamanlı Pazarlama Türleri

Gündeme bağlı olarak ya da doğrudan gündem yaratmaya yönelik markaların içerik üretme çabaları içinde oldukları söylenebilir. Bu noktada belirlenen stratejik kararlara göre markalar farklı gerçek zamanlı pazarlama türlerine yönelebilmektedir. Bu farklı türleri içerik temelli gerçek zamanlı pazarlama ve sohbet temelli gerçek zamanlı pazarlama olarak ikiye ayırmak mümkündür (Gökaliçler, 2015: 300).

- *İçerik temelli gerçek zamanlı pazarlama:* Markaların gündeme gelen ya da gelebilecek muhtemel olayları takip ederek tüketiciler arasında gerçekleşen konularla ilgili etkileşim oluşturmak amacıyla anlık tepkilerini yansıtan içeriklerdir. İçerik temelli gerçek zamanlı pazarlamayla markaların rakiplerinden farklılaşmak için tüketicilerin ilgilerini çekmeleri üzerine kurulu bir anlayış söz konusudur. Oluşturulan içerikle tüketiciyle marka arasında olumlu bir bağ yaratmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda markaların içerik çalışmalarında çoğunlukla esprili ve ilgi çekici bir paylaşım kurgusunu tercih ettikleri söylenebilir.
- *Sohbet temelli gerçek zamanlı pazarlama:* Değişen tüketici yapısı, markaları kısa ve uzun dönemli pazarlama iletişimi çabalarında birtakım alternatif uygulamaları bünyelerine eklemelerine yönelik teşvikte bulunmaktadır. Gerçek zamanlı pazarlama, markaların sosyal medya stratejilerinin bir parçası olarak kullanıcıların bulunduğu sosyal ortamlara dahil olarak sohbetin bir parçası olma üzerine kurulu bir anlayıştır. Burada üzerinde durulması gereken asıl durum markanın tüketicinin olumlu tepkilerinin hangi bağlamda olduğunu ortaya koyması ve etkileşime dahil olmanın bir yolunu bulmasıdır. Marka işlevsel noktada sohbete dahil olmayı başarması durumunda hem tüketicilerin olumlu tepkilerini alma fırsatı yakalayabilir hem de geniş kapsamda karşılıklı iletişim sağlayarak markaya yönelik değerli geri bildirimleri doğrudan elde edebilir. Bu nedenle organik bir kimliğe sahip olan markaların tüketiciyle iletişimini sürekli kılması uzun dönemli bir kontrol mekanizmasını aktif tutabilmesi için önemlidir.

Gerçek Zamanlı Pazarlamanın İşleyişi

Zamanın akışı içerisinde var olan bir olay ya da durum üzerinden sosyal medya platformlarında içerik üretilerek uygulanan anlık bir pazarlama iletişim çalışması olan gerçek zamanlı pazarlama (Clow ve Baack, 2016: 265), hiçbir düşünceye dayanmadan, planlı bir düzenlemeye bağlı kalmaksızın yapılabilecek bir pazarlama iletişim uygulaması değildir. Miller (2013), baştan sona etkin bir sistem içinde kontrolü sağlanan gerçek zamanlı pazarlama çalışmalarının doğru bir biçimde oluşturulması ve başarıyla sürdürülebilmesi için pazarlama iletişimi süreçlerine eklenmesi gereken yetkinlikler şu şekilde özetlemektedir:

- *Paylaşımın (konuşmanın) planlanması:* Markaların oluşturacakları paylaşımların çerçevesini doğru bir biçimde oluşturması gerekir.
- *Sonun planlanması:* Bir paylaşımın başlangıcı, ortası ve sonu vardır. Bu açıdan oluşturulan hikâyenin tüketiciyi tatmin edici noktada sonlandırılması önemlidir.
- *Hızlı yanıt araştırması:* Dinleme eylemi temel bir uygulama haline dönüştüğü için araştırmanın içeriği anlık değişkenleri içerir boyutta olmalıdır.
- *Fırsatçı medya:* Son 10 yılda medyada önemli gelişmeler yaşanmıştır. Pazarlama iletişim çalışmalarının hedef kitleye yönelik olarak daha özellikli bir boyuta dönüşmesi için medya ortakları ve medya yerleştirme ajansları arasında etkili bir iş birliği süreci oluşturulması gerekmektedir.

Gerçek zamanlı pazarlama konuları işleyiş olarak farklı özelliklere sahiptir. Kerns (2014) bu iki farklı içeriği ‘bilinen’ ve ‘bilinmeyen’ olarak adlandırmaktadır. Bilinen konulara yönelik olarak oluşturulan gerçek zamanlı pazarlama çalışmasında olay ve durum hakkında bir ön çalışma yapmak mümkündür. Matrisin üst bölgesinde yer alan “planlı” ve “izleme listesi”

kategorileri olay yaşanmadan önce içerik oluşturulmasına ve onaylanmasına izin veren iki bölgedir. Bilinmeyen gerçek zamanlı pazarlama içeriği ise tahmin edilemeyen bir özellik taşımaktadır.

Bu nedenle herhangi bir konu eğilime dönüşene kadar reaktif bir şekilde içerik oluşturucu tarafından hazırlanıp sosyal medyada paylaşılmalıdır. Gerçek zamanlı pazarlama içeriğini yaratmak hızlı bir tepkisel süreci gerektirir. Bu nedenle var olan kısa zaman dilimi markaların paylaşımları noktasında fırsat yaratabilmeleri için ihtiyaç duydukları bir süredir (Kerns, 2014: 32).

SONUÇ

Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, birçok alanda hızlı bir dönüşüm yaşanmasına neden olmaktadır. Web olanaklarının bir çıktısı olarak iletişim çabalarını dijital ortamlara taşıyan sosyal medya ile bilginin eş zamanlı olarak paylaşılması ve yayılması mümkün hale gelmiştir. Sosyal medya ve uygulamalarının toplumsal ilişkileri yeniden inşa etmede önemli bir etmen olduğunu söylemek mümkündür. İletişimi yeniden tanımlayan ve çerçevesini şekillendiren dijital pratikler sadece bireylerin ve kitlelerin kendi aralarındaki iletişim yapısını değil markalar ve tüketici arasındaki ilişkilerin de yeni bir boyuta evrilmesine neden olmaktadır. Özellikle bireylerin her türlü duygu, düşünce, deneyim ve tespitlerini anlık olarak sosyal medya üzerinden aktarabilmeleri ve bunu birçok kullanıcıyla eş zamanlı olarak paylaşma imkânına sahip olmaları nedeniyle markaların üzerine düşen sorumlulukların daha da arttığını söylemek mümkündür (Bazarcı, 2017:147). Teknolojik gelişmelerin hızlı bir şekilde olduğu günümüz koşullarında markaların geleneksel medya uygulamalarında ziyade dijital medya uygulamalarını kullanmaları ve stratejilerini bu doğrultuda revize etmeleri önem arz etmektedir. Sosyal medya etkisiyle daha aktif olan ve ne istediğini bilen tüketicilerin markalardan beklentisi geçmişten farklı olarak önemli bir değişim içindedir. Artık tüketiciler sadece markaların ürün/hizmetleriyle ilgili reklam ve tanıtım faaliyetleri ile tatmin olmamaktadırlar. Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler marka ve tüketici arasındaki iletişimin gerçek zamanlı bir boyuta taşınmasına neden olmaktadır. Macy ve Thompson (2011) doğru bir ilişki sürecinin kurulması açısından iletişimde gerçek zamanlılığın önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Macy ve Thompson (2011)'e göre sürekli değişen ve gelişen yapılanmalar içerisinde tüm markaların gerçek zamanlı iletişim çabalarını pazarlama iletişimi süreçlerine eklemesi muhtemeldir. Çünkü teknolojik imkânlar dünyayı gerçek zamanlı bir boyuta taşımaktadır. Markanın tüketici beklentilerine cevap verebilmesi ve sağlıklı bir iletişim ortamı yaratabilmesi için bu gerçek zamanlılık içerisinde kendisini doğru bir şekilde konumlandırması ve içerik yaratımında profesyonel bir anlayışı marka bünyesine eklemesi gelişmelere ayak uydurması bakımından önemlidir. Bu çalışmada gerçek zamanlı pazarlama kavramsal olarak ele alınmıştır. Gelecek çalışmalarda tüketicilerin gerçek zamanlı pazarlamaya yönelik düşüncelerini belirlemek amacıyla bir araştırmanın yapılması gerekli olmaktadır. Bu bağlamda gerçek zamanlı pazarlamanın kullanıcılar açısından ne ifade ettiğini görebilmek adına tüketici odaklı bir çalışmanın yapılması literatüre katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Bazarcı, S. (2017). Dijital Çağda Yeni Bir Pazarlama Yaklaşımı Olarak Gerçek Zamanlı Pazarlama: Türkiye’de Markaların Sosyal Medya Paylaşımları Üzerine Bir İnceleme. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.*
- Clow, K. E. ve Baack, D. (2016). *Bütünleşik Reklam, Tutundurma ve Pazarlama İletişimi.* (Gülay Öztürk, çev.). Ankara: Nobel.
- Gökaliler, E. (2015). Dijital Çağda Değişen Pazarlama İletişimi Yaklaşımları: Gerçek Zamanlı Pazarlama. *İletişim Çalışmaları*, 295-306.
- Kerns, C. (2014). *Trendology: Building an Advantage Through Data-Driven Real-Time Marketing.* New York: Palgrave MacMillan.
- Macy, B. ve Thompson, T. (2011). *The Power of Real-Time Social Media Marketing.* New York: Mc Graw Hill.
- Miller, M. (2013). “Real-Time Marketing Smarts: Companies Killing It With Off-The-Cuff Content”, <http://www.toprankblog.com/2013/04/real-time-marketing-smarts/>, Erişim Tarihi: 01/06/2019.
- O’Connor, P. (2015). “Does Real-Time Marketing Work On Social Media?”. <https://socialmediaweek.org/blog/2015/08/real-time-marketing/>, Erişim Tarihi: 01/06/2019.
- Risbaerg, K. H. (2017). “What Real-Time Marketing Has To Do With Social Relevancy”. <http://blog.tacticrealttime.com/what-real-time-marketing-has-to-do-with-socialrelevancy>, Erişim Tarihi: 01/06/2019.

24 HAZİRAN 2018 SEÇİMLERİNİN ANALİZİ

Dr. Öğretim Üyesi Vahap COŞKUN

Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi

ÖZ

Türkiye, 16 Nisan 2017’de yapılan halkoylaması ile parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçti. Geçiş için bir süre öngörülmüştü. Normalde yeni sistemin ilk seçimlerinin Kasım 2019’da yapılması gerekiyordu. Ancak bu süre beklenmedi ve erken seçim kararı alındı. 24 Haziran 2018’de yapılan seçimlerle de yeni sistemin ilk cumhurbaşkanı ve parlamentosu seçildi. Seçim adil koşullar altında gerçekleşmedi. AK Parti ve MHP bloku, devletin bütün gücünü arkasına aldı. Bununla birlikte seçim sonuçları hakkında bir meşruiyet tartışması yaşanmadı. Seçime katılan bütün partiler, ilan edilen sonuçları kabul ettiler. AK Parti ve MHP arasında kurulan ittifak 24 Haziran’da başarılı oldu. Bu ittifak, Meclis’te çoğunluğu kazandı. İttifakın adayı Erdoğan da yeni sistemin ilk cumhurbaşkanı oldu. AK Parti hükümetinin yıpranmışlığına rağmen ana muhalefet partisi CHP oy ve güç kaybetti. HDP zor şartlar altında seçime girdi. Ama yine de barajı aştı ve Meclis’in üçüncü büyük partisi oldu. Yeni kurulan bir parti olarak İYİ Parti de girdiği ilk seçimde % 10 oy aldı ve kayda değer bir başarı kazandı. 24 Haziran seçimleri Türkiye’nin iki kutuplu yapısının varlığını devam ettirdiğini teyit etti. İktidar ve muhalefet blokların kökleşiyor. Seçmen tercihleri yerleşik hale geliyor. Bu nedenle partilerin yükleri ağırlaşıyor. Seçmenlerin tercihlerini değiştirmek için partilerin çok daha fazla çaba göstermeleri gerekiyor. Yeni sistemin nasıl işleyeceği belirsiz; her geçiş dönemi gibi bu dönemde de birtakım fırsatlar ve krizler doğabilir. Bu nedenle önümüzdeki dönemde siyasi tartışmaların merkezini, sistemin kurulması ve tahkimi yönünde yapılacak olan düzenlemeler oluşturacak.

Anahtar Kelimeler: Genel seçimler, cumhurbaşkanlığı, parlamenter sistem, muhalefet partileri, stratejik oy, seçim ittifakı

ANALYSIS OF ELECTIONS ON JUNE 24, 2018

ABSTRACT

Turkey passed from the parliamentary system to the presidential system by the referendum held on April 16, 2017. A period of transition was envisaged. Normally, the first elections of the new system had to be held in November 2019. However, this period was not waited for and early elections were decided. In the elections held on June 24, 2018, the first president and parliament of the new system were elected. The election did not take place under fair conditions. The bloc of the AK Party and MHP took all the power of the state within their hands. However, there was no debate about the legitimacy of the election results. All parties which participated in the election accepted the announced results. The alliance between the AK Party and the MHP was successful on June 24. This alliance won the majority in the Assembly. The alliance's candidate, Erdogan, became the first president of the new system. Despite the erosion of the AK Party government, the main opposition party, the CHP, lost votes and power. HDP entered the election under difficult conditions. But it, still, passed the election threshold and became the Parliament's third-largest party.

As a newly formed party, the İYİ (GOOD) Party won 10% of the votes in the first election and obtained a considerable success. June 24 elections confirmed the continuation of the existence of Turkey's bipolar structure. Blocks of power and opposition are getting rooted. Voter preferences are becoming much settled. Therefore, the burden of parties is getting heavy. In order to change the preferences of voters, parties need to spend much more efforts. How the new system will work is unclear. In this period, like every transition period, some opportunities and crises may arise. For this reason, the center of the political debates in the upcoming period will create arrangements for the establishment and consolidation of the new system.

Keywords: General elections, presidential government system, parliamentary system, opposition parties, strategic vote, electoral alliance

GİRİŞ

Her seçim ülkenin kaderine damga vurur. Dolayısıyla bütün seçimler önemlidir. Bununla birlikte bir ülkenin yürürlükteki sistemini değiştirmeyi öngören seçimlerin önem derecesi daha yüksektir. Türkiye, 24 Haziran 2018'de böyle bir seçim yaptı ve hükümet sistemini değiştirdi. Parlamenter hükümet sistemi son buldu ve Türkiye cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçti. 24 Haziran'da heyecan katsayısı yüksek bir seçim yapıldı. Halkın önüne, birinde cumhurbaşkanını diğerinde de milletvekillerini seçmesi için iki sandık konuldu. Cumhurbaşkanlığı için altı aday yarıştı. İlk turda geçerli oyların % 52.59'unu alan Recep Tayyip Erdoğan, yeni sistemin ilk Cumhurbaşkanı oldu. Diğer adaylar ve ulaştıkları oy oranları ise şu şekilde sıralandı: Muharrem İnce % 30.64, Selahattin Demirtaş % 8.40, Meral Akşener 7.29, Temel Karamollaoğlu % 0.89 ve Doğu Perinçek % 0.20. (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf>)

TBMM üyeliği için yapılan seçimlerde ise AK Parti % 42.56 ile ipi ilk sırada göğüsledi. Meclis'e girmeye hak kazanan diğer dört partinin oy oranları şu şekilde gerçekleşti: CHP % 22.65, HDP 11.70, MHP % 11.10 ve İYİ Parti % 9.96.

(<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96C.pdf>) İlk defa 24 Haziran'da partileri ittifak yaparak seçimlere katılmasına olanak tanındı. Buna göre AK Parti ve MHP'den oluşan Cumhuriyet İttifakı toplamda % 53.66; CHP, İYİ Parti ve Saadet Partisi'nden oluşan Millet İttifakı ise toplamda % 33.95 oy aldı. HDP ise herhangi bir ittifakın içine dâhil olmadı, seçimlere tek başına girdi. 24 Haziran'da alınan neticeleri tahlil etmeden önce seçimin genel havasına dair üç temel noktanın altı çizilebilir:

1. Cumhurbaşkanı adayları ve siyasi partiler, 24 Haziran'da eşit şartlar altında yarışmadılar. Uzun bir süreden beri devam etmekte olan Olağanüstü Hal (OHAL), iktidar blokuna büyük bir avantaj sağladı. Devletin bütün olanakları Cumhuriyet İttifakı'nın kullanımına sunuldu. Başta vali ve kaymakamlar olmak üzere sistemin kilit noktalarını tutan üst düzey bürokratların ağırlıklı bir bölümü, yetki ve görevlerini iktidar blokundaki partilerin yararı için kullandılar. İktidarın medya üzerinde büyük bir denetim ve gözetimi söz konusuydu. Muhalefet partilerinin ve adaylarının hareket alanı kısıtlanmıştı. Hülasa iktidar ve muhalefet için koşulların adil işlemediği bir seçim süreci yaşandı.

2. 24 Haziran'a gidilirken münakaşa edilen mevzuların önde geleni, seçimlere bir hile karıştırılıp karıştırılmayacağıydı. Bilhassa yabancı medyanın ve diplomatik çevreler bu meseleye yoğun bir alaka gösteriyor, görüştükları herkese buna dair sualler yöneltiyorlardı.

Bunun Türkiye'nin demokratik birikimini anlamayan bir bakış açısı olduğunu belirtmek mümkündür. Çünkü Türkiye, küçümsenemeyecek bir seçim tecrübesine sahiptir. Zira bu ülke, 1923-1946 dönemini –arada bazı denemeler olsa da- tek parti yönetimi altında geçirdi. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili siyasi hayata geri döndü. Halk, hukuki olarak biten tek parti rejimini, 1950'de yapılan seçimlerde hür iradesiyle fiili olarak da sona erdirdi. O günden Türkiye'de özgür seçimler yapılıyor. Halkın tercihini devre dışı bırakan cunta yönetimlerinin istisna tutulması şartıyla, ülkenin kim tarafından yönetileceği halkın oylarıyla belirleniyor. Türkiye'nin hukuk devleti ve demokrasi bahsinde birçok sorunun olduğu su götürmez. Lakin bu, halkın desteğini arkasına almayan birinin yolsuzluk ile iktidara gelebileceği anlamına gelmez. Türkiye'de seçimlerin ve sandığın çok güçlü bir meşruiyeti var; bu meşruiyete yaslanmayan bir kişi ya da parti iktidar makamında durmaz. 24 Haziran'da da Türkiye bir sıkıntı yaşamadı. Seçimini güvenliğine bir hanel gelmedi. Her seçimde ve her yerde karşılaşılabilecek birkaç mahallî sorun oldu ama seçimin geneline tesir edebilecek bir problem yaşanmadı. Yüksek Seçim Kurulu (YSK) kısa bir sürece sonuçları duyurdu. YSK'nın duyurduğu sonuçlar, seçime dâhil olan bütün partilerin kabulünü aldı. Böylelikle seçimlere bir leke düşmedi ve bazılarının beklediği meşruiyet açığı oluşmadı.

3. Genel olarak Türkiye'de vatandaşlar sandığa büyük bir teveccüh gösterirler. 24 Haziran'ın taşıdığı özel önem, vatandaşların ilgisinin daha da yüksek olmasını sağladı. Türkiye'de ilk defa 2014'te cumhurbaşkanı halk tarafından seçildi. Bunun için yapılan seçime katılım katılım oranı % 74.13'tü. (http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf) 24 Haziran'da ise bu oran % 86.24 oldu. (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf>) Milletvekili seçimlerinde de katılımın yükselen bir çizgi izlediği görülüyor. Katılım oranları 7 Haziran 2015 seçimlerinde % 83.92 (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/D.pdf>), 1 Kasım 2015 seçimlerinde % 85.23 (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-D.pdf>) olarak gerçekleşti. 24 Haziran'da bu oran % 86.22'ye (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96C.pdf>) çıkarak son dönemlerin en yüksek seviyesine çıktı.

Gerek cumhurbaşkanlığı ve gerek parlamento seçimlerinde sandığa gösterilen yüksek ilgi, halkın demokratik iradesine sahip çıktığını ve kendi kaderini belirleme noktasında ne denli kararlı olduğuna delalet ediyor. İlk kez uygulanmasına rağmen halk tercihini farklılaştırmayı bildi. Seçmen belli hesapları gözeterek cumhurbaşkanlığında ayrı, milletvekilliğinde ayrı tercihlerde bulundu. Her iki seçimde de sandığın bu denli itibar görmesinin nedeni açık: İnsanlar geleceğine kendileri yön vermek istiyorlar, bu noktada kararlılar ve sandık başlarına giderek bu kararlılıklarını gösteriyorlar. 24 Haziran'da Türkiye tarihinde ilk defa cumhurbaşkanlığı seçimleri ile parlamento seçimleri birlikte yapıldı. Daha önce böyle bir tecrübesi olmamasına karşın seçmenler, hesaplarını kitaplarını yapıp her iki seçim için ayrı tercihlerde bulundular. Bu tablo, sürekli halka güvensizlik izhar eden bazı kesimlerin düşüdüğü tersine, halkın bilinçli olarak tercihini şekillendirdiğine işaret ediyor.

I. AK PARTİ ve ERDOĞAN

Seçim sathı mailini girildikten sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan birkaç kez partilileri uyardı, Onlardan cumhurbaşkanlığı seçimleri ve milletvekilliği seçimlerinde aynı doğrultuda oy kullanmalarını istedi. Seçmenin “Erdoğan” ile “AK Parti” arasında bir ayrıma gitmesi, Erdoğan’ın nezdinde çok büyük bir tehlikeye tekabül ediyordu. Çünkü Türkiye yeni bir yola girecekti. Bu yolda hızlı mesafe almak için AK Parti hem yürütmeyi kazanmalı hem de Meclis’te çoğunluğa sahip olmalıydı. Aksi takdirde bir kazayla karşılaşmak kaçınılmaz olurdu. Bu nedenle, çift başlılığa engele olmalı ve oyunu Erdoğan’a ve AK Parti’ye vermede kararlı davranmalıydı. Ne var ki 24 Haziran akşamı ilan edilen neticeler, seçmenin tam da Erdoğan’ın gösterdiği istikamette hareket etmediğine işaret ediyordu. Seçmen Erdoğan’ı ve AK Parti’yi farklı yerlere koymuştu. 24 Haziran akşamı oluşan siyasi manzaraya bakılarak birçok kişinin hanesine başarı kaydı düşürülebilir. Ancak en başarılı ismin Erdoğan olduğuna bir şüphe yoktur. Erdoğan, AK Parti’yi 2001 yılında kurdu. Bir yıl sonra tek başına iktidar oldu. Aradan geçen süre zarfında altı genel seçim (2002, 2007, 2011, Haziran 2015, Kasım 2015, 2018), üç yerel seçim (2004, 2009, 2014), üç halkoylaması ve (2007, 2010,2017) ve iki cumhurbaşkanlığı seçimi (2014, 2018) yapıldı. Erdoğan girdiği bu 14 seçimin hepsinden muzaffer çıktı. Muazzam bir siyasi kariyer bu; Türkiye’de bir eşi yok, dünyada ise benzeri çok az. Kuşkusuz bütün seçimler mühim, yine de 2014 ve 2018’de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine ayrı bir parantez açılabilir. 2014’te Erdoğan % 51.79 (http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf) oy aldı ve halkın seçtiği ilk cumhurbaşkanı oldu. 2018’de ise Türkiye, 1876’dan beri ağır aksak yürütmeye ve geliştirmeye çalıştığı yönetim yapısını değiştirdi. Erdoğan bu seçimden de galip çıktı ve parlamenter sistemin yerini alan cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk cumhurbaşkanı sıfatını aldı. Erdoğan’ın başarısı birçok neden bağlanabilir. Mesela, Türkiye’nin mevcut sosyolojik yapısının altı çizilebilir. Özellikle kimlik siyasetinin öne çıktığı zamanlarda, baskın bir kimliğin taşıyıcısı olan siyasi aktör ve partiler diğer kimliklerin taşıyıcısı olan aktör ve partilere nazaran daha avantajlı bir konumda olurlar. Bu bağlamda mütedeyyin-muhafazakâr kimliğin Türkiye siyasetindeki belirleyici vasfına dikkat çekmek gerekir. Erdoğan’ın da toplumda ağır basan bir kimliğin temsilcisi olması onu rakiplerine karşı daha güçlü hale getirir. Ancak Erdoğan’ın her seçimden galip çıkmasını bir tek sosyolojik yapıya bağlamak, gerçeğin bütünü görmeyi engeller. Erdoğan’ın başarısını anlamak için iki noktaya daha bakılmalıdır. Birincisi, şahsi niteliklerdir. Erdoğan, siyaset arenasında az rastlanan bir karizmaya sahip; geniş kitlelere güven aşılayabiliyor, onların desteğini kazanabiliyor ve onları arkasına alıp bir yerden başka bir yere götürebiliyor. Siyasetin gerektirdiği riskleri üstlenmekten korkmuyor. Hızlıca kararlar alıyor ve kararlarının arkasında duruyor. Tehlike içerdiği veya hassas olduğu için bir konuya eğilmekten kaçınmıyor. Taşdığı bu özellikler onu kendi kulvarında da sürekli en önde tutuyor, liderliğine ve yönetim tarzına dair güçlü bir itiraz oluşmuyor. Erdoğan aynı zamanda son derece pragmatist; yürüttüğü siyasetin kendisine ve partisine zarar verdiğini gördüğü anda bahse konu siyaseti radikal bir değişikliğe tabi tutmaktan imtina etmiyor. Söylem katılığının altında aslında oldukça esnek bir siyaset tarzı var Erdoğan’ın. Bu nedenle onun aynı konuda birbirine taban tabana zıt tercihlerde bulunduğu ve buna bağlı olarak da ittifaklarını sürekli güncellediğine tanık olunabiliyor. Pragmatizm, Erdoğan’ı tanımlayan bir başka hususiyettir.

Erdoğan, bir politikanın kendisine bir yarar getirmediğini gördüğünde, ne kadar derinden savunursa savunsun, çabucak o politikada köklü değişime gider. Pragmatizmin bir sonucu olarak Erdoğan, aynı meselede zaman içinde birbirine tamamen ters politikalar yürütür: Politikalar değiştiğinde müttefiklerini de değiştirir; bir gün “dost” olarak nitelenenler bir başka gün “düşman” olabilir. 2002’den beri süren iktidar yürüyüşünde bu pragmatist tavırlara gösterilecek çokça misaller bulunabilir. Kürt meselesi bunların başında gelir. “*Kürt meselesi benim meselemdir*” diyen de Erdoğan’dır “*Kürt meselesi yoktur*” diyen de. Çözüm için diyalog ve müzakere kapılarını açan da Erdoğan’dır asayiş politikalarının dışında politikalara yüz vermeyen de. HDP ile çözüm ortaklığına soyunup milliyetçi MHP’yi “*kandan nemalanmakla*” itham eden de Erdoğan’dır MHP ile bir olup HDP’ye nefes aldırılmayan da. Ve hem politika hem de müttefik bazında yaptığı bütün bu git-gellere seçmenlerini ikna edebilen de yine Erdoğan’dır. İkincisi, Erdoğan’ın iktidarda gösterdiği performanstır. Muhafazakâr-mütedeyyin kesimler 2002’den bu yana devam etmekte olan Erdoğan iktidarında iktisadi, içtimai ve hukuki önemli kazanımlar elde ettiler. Erdoğan, bu kesimlerin indinde bir nevi “sigorta” olarak algılanıyor. Erdoğan’ın iktidardan gitmesi durumunda bugün sahip olduklarının büyük bir kısmını kaybetmekten endişe ediyorlar. Tam burada muhalefetin yapıp ettikleri de önem taşır. Muhalefet –bilhassa ana muhalefetin- politikaları bu kesimleri tatmin etmekten uzak. Bazı müzmin muhaliflerin hem seçmenleri aşağılayan eylem ve ifadeleri hem de devrî sabık yaratma niyetlerini açığa vurmaları ise bu uzaklığı artırıyor. Muhalif gruplardan gelen intikamcı söylemler, muhafazakâr-mütedeyyin kesimin Erdoğan’a olan bağlılığını artırıyor. Dolayısıyla muhalefet partilerinin, iktidarın gövdesini oluşturan toplumsal kesimlerle arasındaki mesafeyi kısaltan bir siyasi dil geliştirmedikleri müddetçe Erdoğan karşısında bir zafere ulaşma şanslarının bulunmadığı söylenebilir. 24 Haziran’da AK Parti’nin temel konsantrasyonu Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı seçilmesiydi. Erdoğan ilk turda sandıktan Cumhurbaşkanı çıkması, önceleri, AK Parti’nin aldığı neticenin doğru bir şekilde tahlil edilmesini önledi. Ancak galibiyet heyecanının yerini serinkanlı bir değerlendirme aldığında AK Parti’nin hatırı sayılır miktarda rey yitirdiği görüldü. İktidarda kalmak partileri yıpratır. AK Parti’de 2002’den beri aralıksız bir şekilde ülke yönetimini elini tutmaktadır. Uzun süreli iktidarına karşın AK Parti’nin % 42’yi aşan bir orana ulaşmasının takdir edilmesi gereken bir başarı olduğu belirtilebilir. Ancak AK Parti, kendisi için çıtayı çok yüksekte tuttuğu da unutulmamalıdır. Örneğin AK Parti, 7 Haziran’da % 41 almasını “*facia*” olarak değerlendirmişti. Ardından 1 Kasım’da % 50’ye çıkmıştı. 24 Haziran’da ise kendisi için başarısızlık olarak addettiği noktaya dönmüş oldu. 24 Haziran’daki tablo 1 Kasım ile kıyaslandığında bazı hususlara özellikle temas edilmesi gerekir: Evvela, AK Parti’de % 7’li bir oy kaybı var. İl düzeyinde bakıldığında, AK Parti açısından ibre yükselişi değil inişi gösteriyor. Sadece 10 şehirde oyları yükseldi. Oy artışları çok cüz’i bir düzeyde kaldı. Geri kalan şehirlerin tamamında oyu düştü. Ak Parti’nin oy kaybında İç ve Orta Anadolu’ya özellikle dikkat edilmelidir. AK Parti’nin oyları; Aksaray’da % 16, Çankırı’da % 11, Çorum’da % 10, Karaman’da % 14, Kayseri’de % 16, Kırıkkale’de % 20 ve Konya’da % 16 azaldı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun büyük bazı şehirlerinde de AK Parti düşüşe geçti. Düşüş oranları Elazığ’da % 13, Erzurum’da % 15, Gaziantep’te % 10 ve Malatya’da % 9 oldu. AK Parti’nin güç kaybettiği yerlerde ise MHP’nin güç kazandı. Bir önceki seçimde AK Parti’ye oy verenlerin bir bölümü 24 Haziran’da tercihlerini MHP’den yana kullandılar. Yani bir süredir AK Parti’nin yoğun olarak kullandığı milliyetçi söylem, Erdoğan ve AK Parti açısından farklı sonuçlar doğurdu.

Erdoğan'ı Beştepe'ye taşıdı ama AK Parti'nin oylarının bir kısmını da MHP'ye yöneltti. AK Parti'nin TBMM'deki sayısal çoğunluğunu yitirmesi, onu MHP'ye daha fazla ihtiyaç duyar hale getirdi.

II. CHP, KILIÇDAROĞLU ve İNCE

Türkiye, 24 Haziran seçimlerinin öncesinde hem içte hem dışta zor bir dönemden geçiyordu. Ekonomik veriler iç açıcı değildi. Uzun bir süre devam eden OHAL nedeniyle özgürlük alanları daralıyor, ülkenin demokrasi seviyesi aşınıyordu. Türkiye'nin müttefiki olduğu varsayılan devletler bile ciddi çekişmeler baş gösteriyor ve uluslararası ilişkilerde her gün yeni bir kriz meydana çıkıyordu. Dünyanın her yerinde böyle bir ortam muhalefet için büyük bir fırsat olarak kabul edilir. Bhusus bir iktidar namzedi olan ana-muhalefetten bu şartlardan yararlanması ve oyunu artırması beklenir. Yani mevcut atmosfer CHP'ye büyük bir şans sunuyordu. Fakat CHP bu şansını kullanamadı; oylarını yükseltmek bir yana dursun yine oylarını düşürdü. 1 Kasım'a nispetle 3 puan kaybetti ve % 25'den % 22'ye geriledi. Bugün Türkiye'nin birinci partisi Ak Parti ile ikinci partisi CHP arasında on milyon oy ve yirmi puanlık bir fark söz konusu ve CHP'nin bu devasa farkı kapatabileceğine dair bir emare de görünmüyor. Şartlar kendisi için gaye uygun olduğu halde CHP'nin oy kaybetmesi başlı başına bir sorun. Bununla birlikte CHP için sorunu daha da derinleştiren bir boyut var. O da CHP'nin geleneksel olarak güçlü olduğu kentlerde bile hatırı sayılır bir oy kaybetmiş olmasıdır. Örneğin CHP'nin oylarında Ankara'da % 9, Aydın'da % 6, Denizli'de % 6, Edirne'de % 16, Eskişehir'de % 17, Hatay'da % 6 ve Muğla'da % 7 oy oranlarında azalma oldu. CHP hakkında konuşurken partinin genel seçimlerdeki oy potansiyel üzerinde durulmalıdır. Bu bağlamda CHP'nin 1999'dan günümüze kadar yapılan seçimlerde aldığı oyları hatırlamak yararlı olacaktır.

- 1999'da CHP % 8.7 oy alarak barajın altında kaldı ve TBMM'de temsil edilemedi. (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>)
- 2002'de Türkiye siyasetinde büyük bir tasfiye oldu, yapılan seçimlerde merkez sağ ve merkez soldaki partilerin tamamı Meclis'in dışında kaldılar. Yeni kurulan AK Parti tek başına iktidar olurken, 1999'da barajın altını gören CHP bu seçimde % 19.39 oy alarak Meclis'teki tek muhalefet partisi oldu. (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>)
- 2007'de CHP'nin oyu, bir puanlık artışla, % 20.88'e çıktı. (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2007MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>)
- 2011'de CHP oyların % 25.98'ini aldı. Bu oran, CHP'nin siyaset sahnesine döndüğü 1992'den bu yana gördüğü en yüksek nokta idi. (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2011MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>)

2015 Haziran'ın da % 24.95

(<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/D.pdf>)

olan CHP'nin oy oranı, 2015'in Kasım'ın da ise % 25.32 olarak gerçekleşti.

(<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-D.pdf>)

Son yirmi yıldaki bu sonuçlar, CHP'nin temel bir sorunun olduğuna işaret ediyor. 1999 seçimleri istisna tutulursa CHP daima % 20 ile % 25 arasında gezinen bir parti konumunda. CHP, azami olarak, her dört seçmenden ancak birinin oyunu alabiliyor, bunun üzerine çıkamıyor. Seçmenin dörtte birlik bir kesimine sıkışmış olma hali, CHP'ye dair beklentileri köreltiliyor. En sadık partililer bile bir gün seçimleri kazanabileceklerine dair bir ümidi taşıyor. Böyle bir partinin seçmenlerinin en azından bir kısmının arayışlara girmesi ve stratejik oy verme davranışında bulunması normal. Nitekim 24 Haziran'da da CHP'lilerin bir bölümü İYİ Parti'ye, daha az bir bölümü de HDP'ye yöneldiler. CHP'deki 3 puanlık oyu böyle yitirdi. Seçmenlerinde bir umut yaratmayan bir partinin oylarının erimesi kaçınılmaz. CHP'nin başına gelen de bu; bu partiye oy veren vatandaşların bir bölümü yüzlerini başka partilere çevirdiler. Bazıları HDP'ye bazıları da İYİ Parti'ye oylarını verince CHP üç puan daha küçüldü. Erken seçim kararı alındıktan sonra CHP seçimin kaderine etki eden iki önemli hamle yaptı: Önce yeterli sayıda CHP milletvekilini İYİ Parti'ye geçirdi. Böylece hakkında seçimlere girip girmeyeceğine ilişkin bir tartışma olan İYİ Parti'nin Meclis'te grup kurmasını sağladı. Bu sayede İYİ Parti herhangi bir tartışmaya mahal vermeden seçimlere katılabildi. Ardından İYİ Parti ile birlikte Saadet Parti'ni de yanına alarak seçimlere Millet İttifakı adı altında girdi. Bazı Saadet Partili adayları kendi listesinden aday gösterdi ve seçim barajının manasını bıraktı. Bugün Meclis'te temsiliyet oranının yüksek olmasında ve Meclis'in çok renkli bir karakter taşımasında CHP'nin bu hamlelerin payı vardı.

Ancak bu yaratıcı hamlelere rağmen CHP 24 Haziran'da umduğunu bulamadı. Bunun başlıca üç önemli sebebi var:

1. CHP'nin tarihi, başarısızlığın en önemli nedenlerinden biridir. Muhafazakâr-mütedeyyin camiada CHP'nin ismi hoş hatıraları akla getirmiyor, tam aksine CHP hep negatif sıfatlarla anılıyor. Bundan kurtulmanın yolu, CHP'nin tarihiyle ciddi bir şekilde yüzleşmesidir. Fakat CHP bunu yapmaktan imtina ediyor, geçmişini geride bırakmadığı için de toplumun ağırlıklı bir kesimine ulaşmakta ciddi bir güçlük çekiyor. Aslında gerek Kılıçdaroğlu ve gerek İnce tarihten kaynaklı bu handikapı bertaraf etmek veya en azından tesirini asgariye indirmek için birtakım çalışmalara yaptılar. Ancak bu çalışmalar ürkek ve sınırlıydı; hep yüzeyde kaldı derine inemedi. Bu nedenle söylemde ve eylemde radikal bir değişim yaratılamadı. Geçmişin sağlıklı bir muhasebesini yapmak, CHP'nin önünde bir ödev olarak duruyor; bu ödevini layıkıyla yapmadığı sürece CHP'nin geniş toplumsal kesimlerle bulaşması zor gözüküyor.

2. Seçmenlerin siyasilerden en önemli beklentiler, yönetimin iyi olması ve iyi yönetilmeleridir. Kimse yönetim katında bir boşluğun oluşmasını ve/veya yönetimin beceriksiz ellere düşmesini istemez. Bunu hem kendileri hem de toplum için büyük bir tehlike olarak addederler. Bir iktidar evvela onların -bir işe sahip olmak, çocuklarını okula gönderebilmek, maaşını almak, kirasını ya da taksitini vadesinde ödemek, tedavisini yaptırabilmek, vs. gibi-başat taleplerini yerine getirmek durumundadır. Şüphesiz herkes daha iyisini ister, ancak daha iyisi için önce eldeki korumak gerekir. CHP'nin bu noktada bir güven problemi var. İktidara karşı itirazların yükseldiği sahalarda bile CHP insanlara bir alternatif sunamıyor. İnsanların karşı karşıya olduğu ve acil çözüm beklediği sorunları bulunuyor. CHP, kendi iktidarında bu sorunların aşılabileceğine dair bir duyguyu insanlarda uyandıramıyor. Sokaktaki vatandaş, CHP'nin bu ülkeyi yönetebileceğine güvenmiyor, CHP'yi gönül rahatlığıyla iktidarı teslim edebileceği bir adres olarak görmüyor.

Bu nedenle CHP'nin her şeyden önce ülkeyi iyi yönetebileceğine ilişkin bir güveni geniş kesimlere telkin etmesi gerekiyor. Yoksa CHP oy pastasındaki payını büyütemez.

3. Öteden beri CHP'de asıl kavga, ülkede iktidarı kazanmak için değil, partide iktidar olmak için veriliyor. En fazla kafa yorulan konu, parti içinde tehlike görülenlerin tasfiyesi ve tesirlerinin asgariye çekilmesi oluyor. Siyasi enerji, partideki muhalefete ve rakiplere hasredildiğinde memleketi yönetmek için gerekli olan projeleri geliştirmek de mümkün olmaktan çıkıyor. “İçerideki” mücadele siyasi faaliyetlerin merkezine oturunca “dışarıdaki” dünyaya seslenecek bir dil üretilemiyor.

CHP her seçime büyük iddialarla giriyor ama her seçimde den de hüsrarla çıkıyor. Kaybedilen her seçimden sonra parti içinde sert bir tartışma yaşanıyor. 24 Haziran'dan sonra alışlagelen bu tablo bir kez daha tekrarlandı. Ancak bu seçimlere has Muharrem İnce etkeni, tartışmanın şiddetini artırdı. İnce, daha önce Kılıçdaroğlu'na karşı Genel Başkan adayı olmuş ve kaybetmişti. Fakat parti için liderlik iddiasından hiç geri durmamıştı. Seçim için 24 Haziran tarihi belirlendiğinde, Kılıçdaroğlu muhalefetin ortak adayı olarak Abdullah Gül ismi üzerinde uzlaşılması için İYİ Parti ve Saadet Partisi ile görüşmeler yaptı. Kılıçdaroğlu'nun bu planına en sert tepkilerden biri İnce'den geldi. İnce, böyle bir ihtimalde Erdoğan'ı tercih edeceğini söyledi. İYİ Parti'nin Gül ismini kabul etmemesi ve Akşener'i aday göstermesi ile ortak aday planı suya düşünce İnce, CHP'nin adayı olmak için bastırdı ve sonunda muradına erdi. 24 Haziran'da CHP % 22'de kalırken İnce % 30 oy aldı. İnce'nin partisinden sekiz puan daha fazla oy kazanması, hem İnce hem de CHP açısından mühim neticeler doğurdu. Bir kere İnce, bu neticeyi genel başkanlık iddiasını güçlendirecek bir başarı olarak okudu ve Kılıçdaroğlu'ndan artık koltuğu bırakmasını istedi. İnce'ye göre, Kılıçdaroğlu ile CHP'nin bir seçim kazanabileceği mümkün değildi. Artık her mağlubiyet getiren bir modeli tekrar tecrübe etmenin bir gereği yoktu. Kılıçdaroğlu kenara çekilmeli ve CHP bundan sonraki yarışlara kendisi ile girmeliydi. Kılıçdaroğlu, İnce'nin bu önerisini elinin tersiyle itti. Bunun üzerine İnce ve taraftarları, partinin kongresini toplamak için delegelerden imza almak için çalışmaya başladılar. Azımsanmayacak kadar imza topladılar ama bu bir kongreyi toplamaya yetmedi. Böylece bir seçimden sonra CHP bir kez daha değerli bir süreyi, toplumu kazanmak yerine, kısır çekişmelerle heba etti.

III. HDP ve DEMİRTAŞ

24 Haziran'da cevabı en çok merak edilen sorulardan biri HDP'nin seçimlerde alacağı sonuçtu. HDP'nin seçim öncesi anketlerde % 10 barajının civarında gezinmesi merakı artıyordu. Çünkü HDP'nin barajı aşması halinde farklı, barajın altında kalması halinde ise farklı bir Türkiye manzarası ortaya çıkacaktı. HDP'nin göstereceği performans, Meclis ve dolayısıyla kompozisyonuna direkt etkili edecekti. O nedenle taraflı tarafsız herkesin gözü kulağı HDP'deydi. HDP, 24 Haziran'a bir ittifakla girmedi; Cumhur İttifakı HDP'ye tamamen karşıydı. CHP ve Saadet Partisi kısmen gönüllü olsa da İYİ Parti'nin mutlak karşıtlığı HDP'nin Millet İttifakı içerisinde olmasını da imkânsız kıldı. Seçime tek başına giren HDP, Cumhurbaşkanlığı için de Selahattin Demirtaş'ı aday gösterdi. Partinin eski eş genel başkanı olan Demirtaş, HDP'nin gösterebileceği en kuvvetli isimdi. Çünkü HDP'nin hiçbir seçeneği Demirtaş'ın tanınırlığına, toplumsal desteğine ve HDP dışındaki gruplarla diyalog kurabilme becerine sahip değildi. Demirtaş, 4 Kasım 2016'da Diyarbakır'da önce gözaltına alındı, sonra

tutuklandı. Cumhurbaşkanlığı ve milletvekilleri seçimleri yapıldığında Demirtaş, bir yıl sekiz aydır tutuklu bulunuyordu. Bir tutuklunun cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olması Türkiye tarihinde bir ilkti. Uzun süreli tutukluluk, Demirtaş'ı diğer adaylara karşı dezavantajlı kılıyordu. Diğer adayların topluma ulaşmak için kullandığı çok sayıda imkânı vardı; bunların hiçbiri Demirtaş'ta yoktu. Demirtaş bir tek avukatları aracılığıyla gönderebildiği mesajlar üzerinden bir kampanya yürütebildi. Cezaevinde olmaktan kaynaklı zor şartlara rağmen kampanyası özellikle sosyal medyada yankı buldu ve Demirtaş'ı gündeme taşıdı.

Demirtaş, HDP için en doğru isimdi, bu hususta bir tartışma yok. Ancak Demirtaş'ın aday olmasının doğru olup olmadığı tartışılabilir. İki itiraz gerekçesi sunulabilir:

1. 2014 Türkiye siyaseti önemli bir virajı döndü. Halk ilk kez araya bir aracı koymadan cumhurbaşkanını kendi eliyle belirledi. AK Parti'nin lideri Erdoğan aday oldu. Ancak CHP ve MHP'nin liderleri yarışa girmekten çekindiler. İki parti bir araya geldiler ve bir akademisyen olan Ekmeleddin İhsanoğlu'nu aday gösterdiler. İhsanoğlu, toplumun yakından tanımadığı biriydi; artık sembolik olmaktan çıkacak olan bir makam için yapılan bu yanlış tercih, bir bakıma iki partinin yenilgiyi peşinen kabul ettiklerini de ima ediyordu. İki muhalefet partisinin liderinin meydandan çekilmesi Demirtaş için bir fırsattı. Erdoğan'a karşı gerçek anlamda bir kampanyayı o yürüttü. Aldığı % 10 oy hem kendisinin siyasi kariyerine bir başarı olarak tescil edildi hem de partisini yukarı çekti. Demirtaş'ın yarattığı dalga HDP'nin % 10'a ilişkin psikolojik bariyerini yıktı ve bir yıl sonra yapılan seçimlerde parti o güne kadar aldığı oyun neredeyse iki katına çıkararak % 13'e ulaştı. Demirtaş vazifesini yerine getirmişti. Ancak 2018'de büsbütün ayrı bir tablo vardı. Her şeyden önce, 2014'ten farklı olarak, salt bir cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıyordu. Cumhurbaşkanı ile birlikte parlamentonun yeni üyeleri de seçilecekti. 2014'te tek bir sandık olduğu için diğer partiler gibi HDP de sadece cumhurbaşkanlığı seçimine motive olmuştu. Oysa 2018'de HDP'nin önceliği, cumhurbaşkanlığı değil, parlamento seçimleriydi. HDP için Demirtaş'ın başarısı olsa olsa ikincil derecede önem taşıyabilirdi. Asıl önemli olan seçim barajını aşmaktır; bu nedenle parti tamamen parlamento seçimlerine kilitlenmişti. Yalnızca parti yönetiminde değil seçmenlerde de gözlemlenebilen bu kilitlenme durumu, seçim sonuçlarında da kendini gösterdi. Demirtaş % 8.40'da kalırken HDP % 11.70 oy aldı. Siyasette hayati olan, önceliklerin doğru belirlenmesidir. Eğer Demirtaş ve HDP, sadece parlamentoyu hedef alan bir rotada ilerleselerdi, muhtemelen partinin oy oranlarını daha yukarılara çekebilirdi.

2. Cumhurbaşkanlığı adaylığının sembolik değerinin büyüklüğü tartışma götürmez. Ancak siyasette her zaman sembolik anlam üzerinden yol alınamaz. Önemli olan, kazanım elde etmek, kazanımları sürdürmek ve bu kazanımlara dayanarak var olan durumu değiştirebilecek taleplerde bulunabilmektir. Bu meyanda şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Demirtaş, Cumhurbaşkanı adayı oldu. Burada hiçbir şansının olmadığı açıktı. Adaylık süreci onun görünümünü artırabilirdi, ancak yarış bittiğinde kazanacağı bir şey olmayacaktı. Oysa Demirtaş'ın 24 Haziran'da milletvekilliğine aday gösterilmesi daha yerinde bir karar olurdu. Çünkü tekrar vekillik sıfatını alan Demirtaş tekrar yasama dokunulmazlığına kavuşurdu. Kazanılan bu statü ile Demirtaş'ın tutukluğunun sona erdirilmesi için bazı hukuki girişimlerde bulunulabilirdi.

Demirtaş'tan HDP'ye geçerken önce HDP'nin son üç seçimde aldığı oyları anımsamak gerekir:

- 7 Haziran 2015: 6.058.489 (% 13.12)
- 1 Kasım 2015: 5.148.085 (% 10.78)
- 24 Haziran 2018: 5.867.302 (% 11.70)

HDP'nin 7 Haziran'da zirveyi gördüğünü, 1 Kasım'da dibe düştüğünü, 24 Haziran'da ise toparlanmaya başladığını gösteren bu vaziyete ilişkin üç faktöre vurgu yapılabilir:

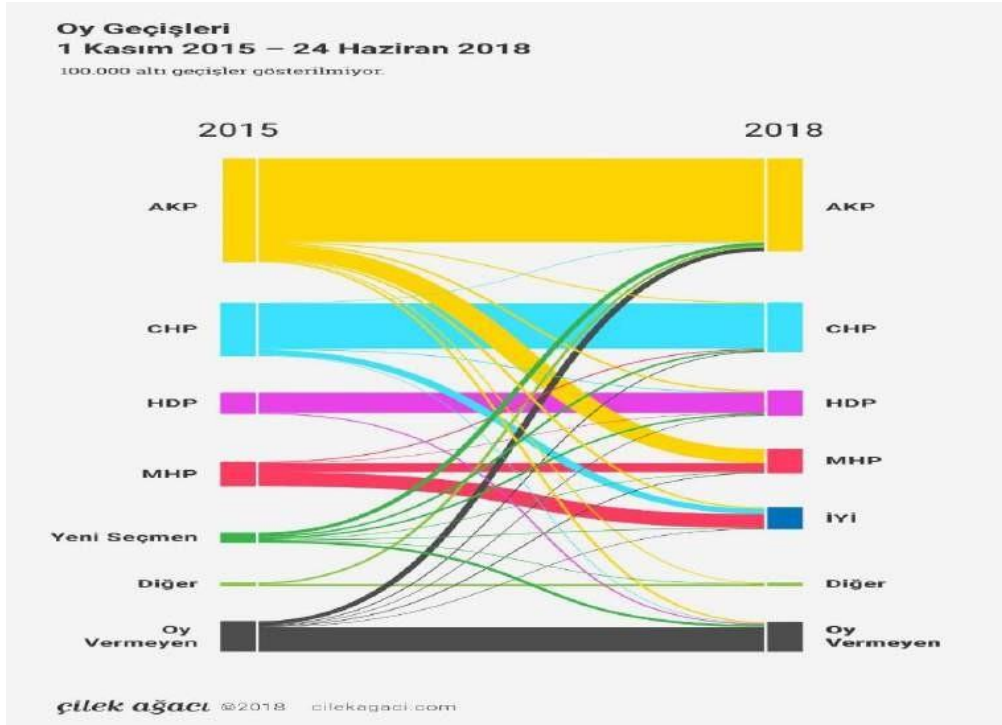
a. HDP, son üç yılda hukuki ve fiili olarak yaygın bir taarruzun altında yaşıyor. Çözüm sürecinin bitmesinden sonra dokunulmazlıklar kaldırıldı ve HDP'ye sistematik bir baskı politikası uygulanmaya başlandı. Dokunulmazlıkları kaldırılan milletvekillerinden bazılarının vekillik sıfatları düşürüldü bazıları da tutuklandı. Eski eş genel başkanları dâhil olmak üzere halen çok sayıda milletvekili uzun süredir cezaevlerinde tutuluyor. Partinin il ve ilçe teşkilatlarına yönelik peşi sıra operasyonlar yapılıyor; yöneticilerinin büyük bir kısmı fiilen tasfiye ediliyor. Partinin siyasi çalışmaları türlü engellerle karşılaşılıyor.

“*Post-modern parti kapatma süreci*” (Coşkun; 2012, <http://www.radikal.com.tr/radikal2/kurt-meselesini-derinlestirmek-1095046/>) olarak tanımlanabilecek bir durum var ortada. Hukuki olarak partinin kapısına kilit vurulmuyor. Parti hukuki varlığını muhafaza ediyor. Ama fiiliyatta partinin çalışmasına olanak bırakılmıyor. Elden geldiğince parti ile destekçileri arasındaki mesafenin açılması için uğraş gösteriliyor. Taraftarlarıyla bağları çözülen partinin etkisini ve işlevini kaybetmesi hedefleniyor. Böylece hem parti açık tutulmuş hem de gerçekte iş göremez bir hale getiriliyor. Bu derece ağır bir post-modern kapatma sürecine maruz bırakılmasına rağmen HDP'nin 24 Haziran'da aldığı sonuç bir başarı olarak kabul edilebilir. Beş milyonun üzerinde seçmenin teveccühüne mazhar olmak, 67 parlamenter ile TBMM'nin üçüncü büyük partisi haline gelmek ve en önemlisi seçmen kitlesi ana hatlarıyla korumak küçümsenecek bir başarı değildir.

b. Fakat işin bir de başka bir yönünün olduğu da unutulmamalıdır. 24 Haziran'da HDP'nin canını sıkması gereken husus, partinin siyasi alanı domine ettiği illerde kayda değer oy kaybetmiş olmasıdır. 1 Kasım 2015 seçimleri ile kıyaslandığında HDP'nin Ağrı'da % 6, Batman'da % 6, Diyarbakır'da % 7, Hakkâri'de % 13, Iğdır'da % 8, Siirt'te % 7, Şırnak'ta % 15 ve Van'da % 6 civarında oyunun eridiği görülür. 7 Haziran 2015 seçimlerini baz alan bir kıyaslamada ise HDP'nin oy yitimi daha fazla olur. Zannımızca bu siyasi kaybı yaratan en önemli faktör, HDP'nin 7 Haziran sonrasında siyaseti korumada gösterdiği acizdir. 7 Haziran başarısının siyasetin alanını genişletmesi bekleniyordu. Ancak PKK, 7 Haziran'ın hemen ertesinde şiddeti kent merkezlerine taşıdı. Hendekler ve barikatlar kamu düzenini ortadan kaldırdı. 7 Haziran'ın muzaffer olan HDP'den beklenen, bu şiddet dalgasına karşı tavır koyması ve siyaseti savunmasıydı. Ancak HDP kendinden bekleneni veremedi. 7 Haziran'da HDP bir siyasi cazibe merkezi olmuştu. Ülkenin en önemli problemlerinden biri olan muhalefet boşluğunu doldurabilecek bir aktör olacağı düşünülmüştü. Aslında 7 Haziran'da böyle bir imkân da doğmuştu. Ancak hendekler bu siyasi cazibeye darbe vurdu. HDP'nin partiye bağlılık derecesi yüksek bir tabanı var. Bu taban, gerek aktör ve gerek politika temelinde partisinin bazı tercihlerine muhalefet etse de, onu desteklemeye devam ediyor.

Ancak PKK'nin şiddeti ve HDP'nin buna karşı bir itiraz ortaya koyamaması, bu tabanın dışında kalan seçmenlerin HDP'ye olan temayülünü durdurdu. Velhasıl 7 Haziran, HDP'ye daha da büyüyebileceği bir zemin sağlamıştı. Fakat hendekler bu zemini tahrip etti. Eğer HDP bu dönemin gerçekçi bir muhasebesini yapmaz ve hatalarıyla hesaplaşmazsa, bir daha 7 Haziran'ı aşamaz.

c. HDP'nin 24 Haziran'da aldığı oy, seçim sonrası tartışmalarında önemli bir yer tuttu. Siyasi analistlerin çoğu, HDP'nin baraj üstünde kalmasını CHP seçmeninin verdiği stratejik oylara bağladılar. Bu bağlantıyı daha ileri götüren tahliller de oldu; öyle ki bazıları HDP ile Demirtaş'ın aldığı oylar arasındaki HDP lehine olan 3.5 puanlık farkı, tamamen CHP'lilerden geldiklerini varsaydıkları oylarla açıkladılar. Her ne kadar yaygın olsa da bu fikre ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Yürütmeyi kazanma ihtimali yüksek olan Ak Parti'nin yasamada da çoğunluğu ele geçirmesini önlemek adına CHP'li bazı seçmenlerin sandıkta HDP'ye tercih ettikleri doğrudur. Lakin mühürlerini HDP'ye vuranların sayısı, bazılarının tahmin ettikleri kadar fazla değildir. Çünkü son iki genel seçimde CHP % 2.5 oy yitirdi. Buna göre HDP'nin Meclis'e girmesini CHP'lilerin verdiği oylara bağlayanlar, CHP'den kaçan bütün oyları otomatikman HDP'ye yazıyorlar. Fakat rakamlar bu savı doğrulamıyor. Çilek Ağacı'nın analizi iki noktaya parmak basıyor: Birinci nokta, bir önceki seçimde kendisine oy veren seçmenleri korumada – oransal olarak- en başarılı partinin HDP olduğudur. Rapora göre, 2015'te HDP'yi tercih eden her 10 seçmenden 9'u 2018'te yine HDP'yi tercih etmiştir. İkinci nokta, CHP'den HDP'ye doğru büyük miktarlarda bir seçmen kaymasının olmamasıdır. Oy kayması, asıl olarak, CHP'den İYİ Parti'ye doğrudur. Yine rapora göre, 2015'te mührünü Altı Ok'a basmış her 10 seçmenden 1'i 2018'de mührünü İYİ Parti'ye vurmuş. Dolayısıyla CHP'nin yitirdiği oylar en çok İYİ Parti'ye yönelmiş, CHP'nin kaybindan en çok yararlanan da İyi Parti olmuş. (<http://cilekagaci.com/2018/06/30/haziran-2018-secim-analizi-ve-oy-gecisleri/>)

CHP'den HDP'ye geçen oyun sınırlılığı hakkında başka çalışmalar da referans gösterilebilir. Mesela KONDA'dan Bekir Ağırır, 24 Haziran'da HDP'ye verilen oyların ekseriyetle Kürtlerden geldiğini ve seçim barajını aşması için HDP'ye verilen stratejik oyun yarım puana dahi tekabül etmediğini belirtiyor. (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/konda-genel-muduru-bekir-agirdir-sonuclari-degerlendirdi-hangi-oy-nereye-gitti-40877223>) Keza Metropoll Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi'nin araştırmasına göre de, HDP'nin % 11.70'lik oyundan "kendi oyu" sayılabilecek oyların oranı % 10.50. Geriye kalan % 1.20'nin içinde ise sadece CHP'liler yok AK Partililer de var. Hâsılı HDP'nin CHP'ye herhangi bir borcu bulunmuyor. Çünkü HDP, 24 Haziran'da kendi oyununu aldı.

Bütün bu analizlerden başlıca iki neticeye varılabilir: İlki, HDP'nin artık % 10'lara oturan bir tabana sahip olmasıdır. Konjonktürel gelişmelere bağlı olarak bu tabanda bir-iki puanlık genişleme ya da daralma olabilir şüphesiz. Ama artık her aktörün tercihini bu olguyu hesaba katarak tanzim etmesi gerekir. İkincisi de, HDP'nin gençler nezdindeki çekiciliğidir. Türkiye, genç bir nüfusa sahip; her seçimde çok sayıda yeni seçmen oy kullanıyor. Yeni seçmenler tarafından benimsenme oranı yüksek olduğundan HDP'nin ülke siyasetinde kalıcı bir yer edinme şansı da yüksek. Kaçırılmaması gereken bu şans değerlendirilebilir mi yoksa heba mı edilir? Bunda partinin siyaset becerisi belirleyici olacak.

IV. MHP

MHP, 24 Haziran'dan önce çok şiddetli bir türbülanstan geçti. Disiplinli bir parti olarak bilinen MHP'de iç çalkantılar aldı başını yürüdü. Meral Akşener, Devlet Bahçeli'ye karşı bayrak açtı ve partiyi kongreye götürmek için çok çetin bir mücadele verdi. Bu mücadele esnasında parti mahkemelere düştü, ikiye bölündü ve nihayetinde MHP'nin içinden İYİ Parti adında yeni bir parti doğdu. Böylesine şiddetli bir siyasi hengâmeden her parti yara alarak çıkar. MHP'nin de bu karmaşadan ötürü güç kaybetmesi bekleniyordu. 24 Haziran'a gidilirken yapılan kamuoyu anketleri MHP'nin ciddi manada oy kaybettiğini duyuruyordu. Fakat tahmin edilen olmadı; onca badireden geçmesine karşın MHP bir önceki seçime benzer bir sonuçla seçimlerden çıktı. Çoğu kimseyi şaşırtan MHP'nin bu başarısını anlamak adına ilkin 7 Haziran, 1 Kasım ve 24 Haziran'da MHP ile AK Parti'nin arasında gidip gelen oylara dikkat edilmelidir.

	MHP	AK PARTİ
7 Haziran:	% 16.29	% 40.87
1 Kasım:	% 11.90	% 49.50
24 Haziran:	% 11.10	% 42.56

Bu veriler AK Parti ile MHP arasında oy geçişleri noktasında ters bir bağlantı olduğunu gösteriyor. Daha açık bir anlatımla MHP'nin oyu düştüğünde AK Parti yükselmekte, MHP'nin oyu yükseldiğinde ise AK Parti düşmektedir. 7 Kasım ile 1 Haziran arasında MHP 4.5 puan ve yaklaşık iki milyon oy yitirdi ve oyların nerdeyse tamamı AK Parti'ye gitti. MHP'nin oylarının istikametinin bu şekilde radikal bir değişmesinde, 7 Haziran'dan sonra Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da başlayan çatışmalardan kaynaklı beka kaygısı birincil etkendi. MHP'li seçmen, ülke için büyük bir tehlike gördüğü bu kaosa ancak kuvvetli bir hükümetin çare olacağını düşünmüş ve oyunu AK Parti'ye vermişti. MHP'nin oylarının dörtte birinden fazlasını kaybetmesi, doğal olarak, parti içinde bir rahatsızlığa ve çatışmaya neden oldu. Muhafızların koltuğunu ciddi bir şekilde sarstığını gören Bahçeli, keskin bir manevra yaparak AK Parti'ye yanaştı. Bahusus 17-25 Aralık sürecinde çok ağır hücum ettiği AK Parti iktidarı, şimdi Bahçeli'nin muhaliflere karşı sığındığı bir liman olmuştu. Bahçeli bu keskin dönüşten fayda gördü. İktidarın hukuki ve fiili desteği sayesinde Akşener ve ekibinin parti yönetimini ele geçirmesini engelledi. FETÖ'nün 15 Temmuz 2016'da yaptığı darbe girişiminin ardından Bahçeli iktidara daha fazla yaklaştı ve AK Parti'nin halen istemesi halinde başkanlık sistemine destekleyeceğini bildirdi. Ondan sonrası çok hızlı gelişti: İki parti alelacele bir anayasa değişiklik önerisi hazırladılar, Meclis'ten geçirdiler ve halkoyuna sundular. Halktan vize çıkınca MHP de iktidarın fiili ortağına dönüştü. "Milli ve yerli" sıfatıyla kendini takdim eden iktidarın etkin bir paydaşı olmak MHP'ye iki kazanım sağladı: Bir yandan, 15 Temmuz'dan sonra yeniden yapılan devlette MHP'li kadroların sayısının ve tesirinin artmasıydı. Bürokraside giderek daha fazla MHP'nin ağırlığı hissediliyordu. Diğer yandan ise, MHP tarzı milliyetçi bir dil siyasetin hakim dili haline geldi. Öyle ki, kritik mevzularda hızını alamayan AK Parti bazen MHP'yi dahi geride bırakan bir söyleme müracaat eder oldu. Ancak milliyetçiliğe bu kadar yüklenmek AK Parti'ye değil MHP'ye yaradı. Oyların istikameti değişti; MHP'den AK Parti'ye akan oylar bu ke AK Parti'den MHP'ye doğru akmaya başladı. MHP, İYİ Parti'ye kaptırdığı oyları AK Parti'den gelen oylarla ikame etti ve gücünü korudu. Metropoll'ün verileri, 24 Haziran'da MHP'nin aldığı oyların yarısının (% 11.10'un % 5.2'sinin) kendi seçmeninden, üçte birinden fazlasının (% 11.10'un % 4.3'nün) ise bir önceki seçimde AK Parti'ye oy verenlerden geldiğini belirtiyor. Denilebilir ki 24 Haziran'da en stratejik davranan seçmen MHP seçmeni olmuştur. Zira TBMM seçimlerinde üç hilalin altına mührü basanlar, cumhurbaşkanlığında da tereddütsüz olarak Erdoğan'ı desteklediler. MHP'lilerin % 92'si Erdoğan'a oy verdi. Stratejik oy sayesinde, hem Erdoğan ikinci tura gerek kalmadan Beştepe'ye çıktı hem de Meclis çoğunluğu AK Parti ve MHP'de kaldı. Gerek yürütme gerek yasama katında elde ettiği bu güç nedeniyle MHP'nin 24 Haziran'ın kazananlarından biri olduğu söylenebilir.

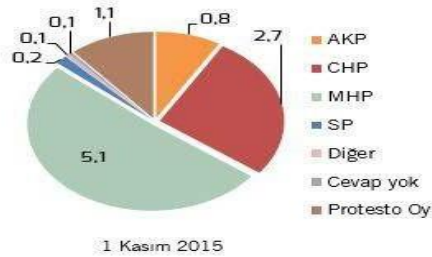
V. İYİ PARTİ

24 Haziran'da İYİ Parti'nin aldığı oy % 9.96, Meral Akşener'in aldığı oy ise % 7.29 oldu. Türkiye gibi çok sayıda partinin ve seçim barajının olduğu bir ülkede, bir partinin tabiri caizse kuruluş belgelerinin altındaki imza kurumadan girdiği ilk sınavda % 10'a varan bir oy kazanması, altı çizilmesi gere HDP ile yapılacak bir karşılaştırma İYİ Parti'nin aldığı neticenin manasını daha iyi ortaya koyar. HDP'nin içinden geldiği siyasi geleneğin kökleri 1990'lı yıllara uzanıyor. 7 Haziran 1990'da kurulan Halkın Emek Partisi, bu geleneğin ilk partisiydi.

Sonraki yıllarda kapatmalar nedeniyle sürekli ad değiştiren bu gelenek, uzunca bir dönem seçim barajının uzağında kaldı. 1991’de SHP ittifakıyla, 2007 ve 2011’de ise bağımsız adaylar yoluyla Meclis’e üye sokabildi. HDP’nin barajı aşacak bir güce ulaşması ancak 25 yıl sonra mümkün oldu. Bu nedenle İYİ Parti’nin kuruluşunun üzerinden henüz sekiz ay geçmeden zor bela girebildiği baskın bir seçimde bu oranlara erişmesinin büyük bir başarı olduğu teslim edilmelidir. Siyaset sahasına bu hızlı girişten çıkarılacak ilk sonuç, Türkiye siyasetinde bir boşluğun olduğudur. Bilhassa mevcut iktidara muhalif olan seçmen kitlesinde köklü bir arayışın bulunduğudır. KONDA’nın yaptığı analiz, İYİ Parti’nin üç oy kaynağı olduğuna işaret ediyor. Buna göre İYİ Parti oylarının dörtte birini CHP’den, beşte üçünü MHP’den alıyor. Önceki seçimlerde CHP ve MHP dışındaki partilere oy verenler ile ilk defa oy kullananların oranı ise % 15’e tekabül ediyor. (<http://konda.com.tr/tr/rapor/24-haziran-sandik-ve-seçmen-analizi/>) Metropoll’e göre de İYİ Parti’nin oylarının 5.1 puanlık kısmı MHP’den, 2.7 puanlık kısmı da CHP’den geliyor. İYİ Parti’nin oyları üç bölgede yoğunlaşmış. Akdeniz, Ege ve Marmara’da CHP ve MHP’den beklediğini bulamayanlara bir seçenek yarattığı görülüyor. Partiye oy verenlerde seküler ve milliyetçi/ulusalcı bir kimlik ön plana çıkıyor. Keza İYİ Parti’ye oy verenler arasında eski dönemlerde merkez sağ partilerin çekim alanında olan, daha sonra AK Parti’ye destek sunan ama son zamanlarda AK Parti’den de rahatsızlık duyan % 1’lik bir kesim bulunuyor.

İYİ Parti’nin Oy Kaynağı

24 Haziran seçimlerinde İYİ Parti %9,96 oy desteğiyle parlamentodaki yerini aldı. İYİ Parti’nin 5,1 puanını 1 Kasım 2015 seçimlerinde MHP’ye oy vermiş seçmenler oluşturmaktadır. 2,7 puanı CHP’den, 0,8 puanı AKP’den, 1,1 puanı geçen seçimlerde oy kullanmamış seçmenlerden, 0,2 puanı ise SP’den gelmiştir.

1 Kasım 2015

metropoll

Türkiye’nin Nabzi
Temmuz 2018

Daha önce belirtildiği üzere, İYİ Parti’nin 24 Haziran’daki performansı gayet iyiydi. Ancak seçimlerden önce İYİ Parti çok büyük iddialarda bulundu, taraftarlarını büyük bir beklentinin içine soktu. Mesela TBMM seçimleri için hedef % 20 olarak kondu. Cumhurbaşkanlığı için ise Akşener, Erdoğan karşısında en fazla oyun kendisinin alacağına ısrarlıydı. Ne var ki her iki hedef de tutmadı. Parti % 10’da kaldı, Akşener ise İnce ve Demirtaş’a geçildi, ancak dördüncü olabildi. İddia ile gerçek arasındaki makas öyle açık kaldı ki, normal şartlarda partinin başarı hanesine yazılacak bir sonuç bir başarısızlık vesikasına dönüştü. Partililerin ağır eleştirilerine muhatap olan Akşener, olağanüstü kongre kartını ileri sürdü. Bununla da yetinmedi, kongrede genel başkanlığa adaylığını koymayacağını duyurdu. Aslında bu bir retti. Akşenersiz bir İYİ Parti’nin olmayacağını Akşener çok iyi biliyordu. Akşener bıraktığı takdirde vekillerin sağa sola dağılacağı ve İYİ Parti’nin parti kimliğini kaybedeceği de belliydi. Bu nedenle parti Akşener’i bırakmadı, onu yola devam etmeye ikna etti.

Akşener'in bu şekilde dönüşü, onun parti içindeki pozisyonunu güçlendirdi. Artık Akşener, partiyi dilediği gibi düzenleme noktasında eskisinden daha avantajlı bir konumda. Ancak Akşener'in kuvvet kazanması otomatik olarak İYİ Parti'nin geleceğini aydınlatmaz. İki nedenden ötürü: Birincisi, Akşener'in siyaset yapma biçimiyle ilgilidir. 24 Haziran'ın hem öncesinde hem de sonrasında ikircikli siyaseti nedeniyle Akşener'in arayış içindeki seçmenlerdeki kredisi kırıldı. İkincisi, yapısal bir sorundur. İYİ Parti, topluma daha iyi bir gelecek perspektifi sunamadı. Var olan sorunlara akılcı çözümler üretilmedi. Yaratıcı bir siyaset geliştiremedi. Akşener, iktidarın yıpranması ve yaygınlaşan şikâyetler üzerinden belli bir mesafe aldı. Ancak daha ileri gidebilmesi ve gerçek bir iktidar alternatifine dönüşmesi olanak dışıdır.

SONUÇ

24 Haziran'da seçmenin ortaya koyduğu iradede aşağıdaki sonuçları çıkartmak mümkündür:

1. AK Parti, bir önceki genel seçimlere kıyasla oy kaybetmesine rağmen, halen Türkiye'nin, uzak ara, en güçlü partisidir. 24 Haziran'daki manzaraya bakıldığında AK Parti'nin 64 ilde birinci, 15 ilde ikinci ve 2 ilde de üçüncü parti olduğu görülür. Türkiye'nin bütün illerinden oy alabilen ve her ilde başa geçen AK Parti karşısında belli bölgelere sıkışan diğer partilerin güçlü bir alternatif haline gelebilme ihtimalleri oldukça zayıf görünüyor.

2. CHP, iktidarın yıpranmışlığına rağmen oy tabanını genişletemiyor. Geçmiş ile ciddi bir yüzleşmeden geçmeyen ve AK Parti'ye karşı halkın desteğini alabilecek bir politika üretmeyen CHP'de siyasi mücadele, iktidar olmaktan çok, parti içinde mevzi kazanmaya odaklanıyor. 24 Haziran'dan sonra başlayan tartışmalar bunu teyit ediyor.

3. Zor şartlar altında seçime girmesine karşın HDP'nin barajı aşması ve Meclis'in üçüncü büyük partisi olması kayda değer bir başarıdır. HDP'nin 7 Haziran'daki parlamentosunu yitirdiği doğrudur. Ancak parti hem sağlam ve geniş bir tabana dayanıyor hem de özellikle Doğu ve Güneydoğu'daki yeni seçmenler nezdinde bir cazibe merkezi olmaya devam ediyor. Bu itibarla önümüzdeki dönemde de HDP'nin siyasi hayattaki ağırlıklı yerini koruyacağı söylenebilir.

4. MHP, 24 Haziran'dan kârlı çıktı. AK Parti ile girdiği ittifak sayesinde hem yürütmede hem de yasamada kritik bir pozisyon elde etti. İktidarın fiili ortağı olması, MHP'nin hareket alanını genişletti. Bununla birlikte bu kazanımların korunması ve devamı ittifaka bağlı hale geldi. İttifakın sorunsuz bir şekilde sürdürülmesi halinde MHP'nin avantajlı durumu devam eder. Lakin ittifakta bir çatlama meydana gelirse MHP gerek oy ve gerek iktidar mimarisindeki konumu açısından zor bir duruma düşebilir.

5. Yeni kurulan bir parti olarak İYİ Parti'nin % 10 oy alması azımsanmayacak bir başarıdır. Bu sonuca dair iki noktaya temas edilebilir: İlki, İYİ Parti'nin girdiği ilk seçimde % 10'a ulaşması, seçmenin bir arayış içinde olduğunu gösteriyor. Sınırlı bir teşkilat ve kadro ile yola çıkan ve yeni bir söylem de oluşturamayan bir partinin bu kadar yüksek oranda bir teveccüh görmesi, siyasi alandaki boşluğun çapının ne denli büyük olduğuna işaret ediyor.

İkincisi, İYİ Parti bir başarı kazandı ama bu başarısını sürdürüp sürdüremeyeceği bir muamma. Bilhassa seçimin akabinde partinin içine girdiği türbülans kuşkuları artırıyor.

İYİ Parti'nin Türkiye siyasetinde kalıcı olup olmayacağını, önümüzdeki bir-iki seçimden alınacak sonuç ve buna gösterilecek reaksiyon tayin edecek. Bu bağlamda Mart 2019'da yapılacak olan yerel seçimlerin İYİ Parti bakımından hayati bir önem taşıdığını belirtmek gerekir.

6. 16 Nisan 2017'de yapılan halkoylaması ile Türkiye'de hükümet sistemi değişti, parlamenter sistemin yerini cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi aldı. Geçiş için öngörülen süre beklenmeden alınan bir erken seçim kararıyla 24 Haziran 2018'de halkın önüne sandık konuldu. Ve yeni sistemin ilk cumhurbaşkanı ve parlamentosu seçildi. Sistemin nasıl işleyeceği belirsiz; her geçiş dönemi gibi bu dönem de birtakım fırsatlara ve krizlere gebe. Sistemin kurulması ve tahkimi yönünde yapılacak olan düzenlemeler, siyasi tartışmaların merkezini oluşturdu.

7. TBMM'ne beş parti girebildi. Fakat AK Parti listelerindeki Büyük Birlik Partisi (BBP), CHP listelerindeki Saadet Partisi, İYİ Parti listelerindeki Demokrat Parti ve HDP'den ayrılan milletvekillerinin katıldığı Türkiye İşçi Partisi de düşünüldüğünde, Meclis'teki parti sayısı dokuz oluyor. Vatandaşın sandığa attığı hemen her oyun TBMM'de bir karşılığı var. Bu tablo, hem Meclis'i hem de demokratik temsili güçlendirmesi bakımından sevindiricidir.

8. TBMM'deki partilerden hiçbiri çoğunluk ulaştıracak sayıya ulaşamadı. Bunun iki sonucu olabilir: İlki, partiler arasında bir uzlaşmanın tesis edilememesidir. Mutlak bir uzlaşmazlık halinde sistem çalışmaz hale gelebilir. Ortaya çıkan tıkanmayı gidermek yeni seçimler yapılmasını zorunlu kılabilir.

İkincisi, partilerin hâlihazırdaki durumu kabullenip uzlaşmaya çalışmalarıdır. Bu durumda TBMM'de farklı mevzularda farklı ortaklıklar kurulabilir. Bir konuda birlikte hareket eden partiler bir başka konuda ayrı düşebilirler. Konu temelli işbirliklerinin artması halinde ittifaklar esnerler, mutlaklıktan ve katılıktan uzaklaşırlar.

9. Meclis'e fazla sayıda parti girmiş olsa da, siyaset halen iki kutup üzerinden işliyor. 1 Kasım 2015 genel seçimlerinden sonra oluşmaya başlayan, 16 Nisan 2017 referandumu ile pekiştirilmiş olan siyasi yapı geçerliliğini koruyor.

10. Son iki genel seçim ve bir referandum göz önüne alındığında Türkiye'de seçmenlerin, genelde olarak, bir bloktan diğer bloka geçmedikleri daha çok aynı blok içinde gezindikleri görülüyor. Bir önceki seçimde AK Parti'de karar kılan bir seçmen eğer oyunun rengini değiştirecekse gidip CHP veya HDP oy vermiyor, MHP'ye veriyor. Benzer bir şekilde CHP'den kopan oyların adresi de AK Parti olmuyor, İYİ Parti veya HDP oluyor.

Seçmen tercihlerin yerleşik hale gelmesi ve ancak olağandışı bir hadise vuku bulduğunda değişecek olması, partilerin işlerini zorlaştırıyor. Görünün o ki, partilerin kendi mahallelerinin dışına seslerini duyurabilmeleri ve geleneksek tabanları dışındaki seçmenlerin alakasını desteğini alabilmeleri için eskisinden çok daha fazla gayret etmeleri gerekiyor.

KAYNAKÇA

Vahap Coşkun; Kürt Meselesini Derinleştirmek, Radikal 2, 22.07.2012,

<http://www.radikal.com.tr/radikal2/kurt-meselesini-derinlestirmek-1095046/>

Çilek Ağacı Araştırma; Haziran 2018 Seçim Analizi ve Oy Geçişleri

<http://cilekagaci.com/2018/06/30/haziran-2018-secim-analizi-ve-oy-gecisleri/>

KONDA Araştırma; 24 Haziran Sandık ve Seçmen Analizi

<http://konda.com.tr/tr/rapor/24-haziran-sandik-ve-secmen-analizi/>

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/konda-genel-muduru-bekir-agirdir-sonuclari-degerlendirdi-hangi-oy-nereye-gitti-40877223>

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf>

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96C.pdf>

http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/D.pdf>

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-D.pdf>

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2007MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2011MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/D.pdf>

KAMU SEKTÖRÜ BÜYÜKLÜĞÜ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: AB GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ
Uşak Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü

Doç. Dr. Yılmaz BAYAR
Uşak Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZTÜRK
Uşak Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü

ÖZET

Ekonomik büyüme, tüm ülkeler açısından gerçekleştirilmesi beklenen temel amaçlardan birisidir. Bu nedenle; ekonomik büyümenin belirleyicileri, hedefe ulaştırıcı doğru politikaların belirlenmesi ve uygulanması açısından çok önemlidir. Büyüme teorisinde en çok tartışılan konulardan birisi, hükümetlerin ekonomik büyümedeki rolüdür. Bu çalışmada; 2000-2016 döneminde AB geçiş ekonomilerinde kamu sektörü büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı etkileşim araştırılmaktadır. Bulgular, kamu sektörü büyüklüğünün ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Sektörü Büyüklüğü, Ekonomik Büyüme, Nedensellik Analizi

GOVERNMENT SIZE AND ECONOMIC GROWTH: EVIDENCE FROM EU TRANSITION ECONOMIES

ABSTRACT

Economic growth is one of the main goals for all the countries. Therefore, determinants of the economic growth are very important for specification and implementation of right policies. In one of the much discussed issues in growth theory is the role of governments in economic growth. This study investigates the reciprocal interaction between government size and economic growth in EU transition economies during 2000-2016 period. The findings reveal that government size has significant impact on the economic growth.

Keywords: Government Size, Economic Growth, Causality Analysis

GİRİŞ

İktisadi büyüme teorilerinin gelişim süreci incelendiğinde, iki okulun ön plâna çıktığı görülmektedir. Birincisi; Solow (1956) ve Swan'ın (1956) 'ın öncülüğünü yaptığı Neo-klasik büyüme modelidir. Dışsal ekonomik büyüme modeli olarak da bilinen Neo-klasik büyüme modeline göre, uzun dönem iktisadi büyümenin temel belirleyicileri arasında; sermaye birikimi, emek ve verimliliği artıran teknolojik gelişme vardır. Bu modelde kamu harcamaları dışsal bir faktör olarak kabul edildiği için, kamu kesimi büyüklüğü ile kamu harcamalarının uzun dönem iktisadi büyüme üzerinde bir etkisi yoktur. İkincisi ise Romer (1986), Lucas (1988) ve Barro (1990)'nun öncülüğünü yapmış olduğu içsel büyüme modelleridir. İçsel büyüme teorisyenleri; uzun dönem iktisadi büyümenin çeşitli içsel faktörler aracılığıyla açıklanabileceğini savunmaktadır. Bunlar arasında yer alan maliye politikası, araştırmacıların ilgisini çeken önemli bir faktördür.

Kamu sektörünün büyümesi ve kamu harcamalarının artması; yalnızca doğrudan üretimi değil, aynı zamanda özel sektörün üretim sürecinde kullanmış olduğu girdilerde ve hizmetlerde verimlilik artışı sağlayarak iktisadi büyümeyi pozitif etkilemektedir. Ayrıca; hükümet mülkiyet haklarını korumaya ve yatırım iklimini iyileştirmeye yardımcı olan hukuki düzenlemeler de yapabilmektedir. Buna karşın; kamu sektörünün aşırı büyümesi, iktisadi büyümeyi negatif etkilemektedir (Barro, (1989), Barro, (1990)). Dünyada ekonomik ve finansal küreselleşmenin hızlandığı 1990'lı yıllardan itibaren ekonomik serbestleşme ve özelleştirme faaliyetleri genişlemesine karşın, özellikle ekonomik krizleri sıkça yaşayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamu kesiminin milli ekonomi içerisindeki payı yükselmiştir. Gelişmiş ülkelerde de farklılıklar bulunmasına karşın kamu kesiminin büyüdüğü söylenebilir. Bu durum; kamu kesimi büyüklüğünün iktisadi büyüme üzerindeki olası etkilerini daha önemli kılmaktadır. Kamu kesimi büyüklüğünün iktisadi büyüme üzerindeki etkisi doğrusal ve doğrusal olmayan modeller aracılığıyla açıklanabilmektedir. Literatürde Armeş (1995) eğrisi olarak bilinen ters U şeklindeki eğriye göre, kamu kesimi büyüklüğünün iktisadi büyüme üzerindeki etkisi doğrusal değildir. Armeş eğrisi (1995); kamu kesimi büyüklüğü ve vergilerdeki artışın iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin, kamu kesiminin büyüklüğüne bağlı olarak pozitif veya negatif olabileceğini göstermektedir. Bu durum, kamu kesiminin optimal bir büyüklüğe sahip olması şartıyla iktisadi büyüme maksimize edilebilir. Kamu kesiminin optimal büyüklüğü aşıldığında ise; kaynak tahsisinde bozulma, kamu harcamasının dışlama etkisi, vergi yüklerindeki artış ile özel sektör teşviklerinin azalması gibi faktörler nedeniyle iktisadi büyüme negatif etkilenmektedir (Armeş, (1995), Bozma, Başar ve Eren, (2019)). Kamu sektörünün büyüklüğü genellikle Kamu harcamaları/GSYH oranı ile ölçülmektedir. Fakat bazı araştırmacılara göre kamu kesiminin büyüklüğünün ölçülmesinde ayrıca kurumsal faktörlerinde hesaba katılması önemlidir. Bu faktörler arasında; kamu kesiminde yer alan kadroların dikey yapısı, politik seçim sistemleri, piyasanın işlerliği, bürokratik yapı ile bürokrasinin hükümet üzerindeki etkisi sayılabilir (Di Liddo, Magazzino, Porcelli, (2018)).

Bu çalışmada; 2000-2016 döneminde AB geçiş ekonomilerinde kamu sektörü büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Literatür taramasından sonra ampirik analiz bölümü yer almaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Kamu sektörü büyüklüğü ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmaların bir kısmında; iki değişken arasındaki ilişkinin varlığı, piyasa başarısızlığı teorisine göre optimal kamu sektörü büyüklüğüne ulaşıp ulaşılmadığına bağlı olarak değişmektedir. Piyasa başarısızlığı teorisine göre; piyasanın doğal tekeller, dışsallıklar vb. faktörlerden dolayı kaynak dağılımında etkinliği sağlayamadığı kabul edilir. Bu teoriye göre; devletin ekonomik etkinliği sağlamak üzere gelir ve harcamalar aracılığıyla ekonomiye müdahale etmesi faydalı olabilir. Fakat, kamu kesiminin aşırı büyümesi ve verimsizliğin artması, iktisadi büyüme başta olmak üzere ekonomik parametreleri negatif etkilemektedir. Nitekim Barro (1990), kamu sektörü büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ters U şeklinde olduğuna yönelik teorik bir çerçeve geliştirmiştir. Buna göre; kamu sektörü büyüklüğünün, iktisadi büyüme üzerinde iki farklı etki oluşturduğu bir eşik değerinin varlığını tespit etmiştir.

Kamu sektörü büyüklüğünün eşik değerinin altında olması durumunda, kamunun büyümesi iktisadi büyümeyi pozitif etkilemektedir. Buna karşın; kamu sektörü büyüklüğünün eşik değerinin üstünde olması durumunda ise, kamu sektörünün milli ekonomi içerisindeki payının artması iktisadi büyümeyi negatif etkilemektedir. Kamu sektörünün büyüklüğü ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışmalardan Ram (1986), kamu sektörü ile diğer sektörler arasındaki göreceli faktör verimliliğini, genel etki ve dışsallık etkisi üzerinden iki sektörlü üretim fonksiyonunu kullanarak incelemiştir. Çalışmada, kamu sektörü büyümesinin iktisadi büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca; kamu sektörünün iktisadi büyüme üzerindeki pozitif etkisi, düşük gelirli ülkelerde daha güçlüdür. Kamu sektörü büyüklüğü ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmaların bazılarında; kamu sektörünün genişlemesinin iktisadi büyümeyi negatif etkilediği (Bkz. Guseh (1997), Fölster and Henrekson (2001), Roy (2009) vb.); bazılarında ise ; kamu sektörünün genişlemesinin iktisadi büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Bkz. Ram (1986), Ghali (1999), Günalp ve Gür (2006) vb.). Bazı çalışmaların odak noktası ise optimal kamu sektörü büyüklüğüdür. Bu çalışmalarda (Bkz. Karras (1996), Aly and Strazicich (2000), Günalp ve Dinçer (2010) doğrusal olmayan modeller aracılığıyla kamu sektörünün iktisadi büyüme üzerindeki etkisi incelenmektedir. Karras (1996); farklı ülke gruplarında optimal kamu sektörü büyüklüğünü ve kamu sektörü ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi Barro (1990)'nun çalışmasına dayanarak incelemiştir. Çalışmada; optimal kamu sektörü büyüklüğü GSYH'nin yüzdesi olarak bütün ülkelerde % 23 (± 2), olarak hesaplanmıştır. OECD ülkelerinde % 14 (± 4) ve Güney Amerika ülkelerinde ise % 33 (± 6) olarak hesaplanmıştır. Fölster ve Henrekson (2001); OECD ülkelerinde panel regresyon yöntemini kullanarak kamu sektörü büyüklüğü ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, kamu sektörünün büyümesinin iktisadi büyümeyi negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Kamu harcamaları % 10 artarsa, iktisadi büyümenin % 0,7-0,8 azaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri setinin OECD üyesi olmayan gelir düzeyi yüksek ülkeleri de kapsamı durumunda, iki değişken arasındaki ilişkinin yönü değişmemektedir. Günalp ve Gür (2002); Ram'in (1986) iki sektörlü büyüme modelini referans alarak 34 gelişmekte olan ülkede panel veri tekniklerini kullanarak kamu sektörü büyüklüğü ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada; Ram'in (1986) iki sektörlü büyüme modeli sonuçlarına uygun olarak, kamu sektörü büyüklüğünün iktisadi büyümeyi ve ülkelerin iktisadi performanslarını pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Asimakopoulos and Karavias (2016); 1980-2009 döneminde 129 ülkede kamu sektörü büyüklüğü ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ifade eden ters U şeklindeki eğri aracılığıyla optimal kamu sektörü büyüklüğünü incelemiştir. Çalışmada; tüm ülkeler için optimal kamu sektörü büyüklüğü % 18.04 (GSYH'ye oranı), gelişmekte olan ülkelerde bu oran % 19.12, gelişmiş ülkelerde ise % 17.96 olarak hesaplanmıştır. İyidoğan ve Turan (2017); Türkiye'de 1998:1–2015:1 döneminde kamu sektörü büyüklüğü ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi eşik regresyon modelini (Threshold Regression Model) kullanarak incelemiştir. Çalışmada; iki değişken arasında doğrusal olmayan güçlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Buna göre, GSYH'nin yüzdesi olarak toplam kamu harcamalarının eşik değeri % 16.5, kamunun tüketim harcamalarının eşik değeri % 12.6 ve kamu yatırım harcamalarının eşik değeri ise % 3.9 olarak hesaplanmıştır. Kamu sektörü büyüklüğü iktisadi büyümeyi eşik değere ulaşıncaya kadar pozitif etkilemektedir.

Di Liddo, Magazzino ve Porcelli (2018); İtalya’da 1996-2009 döneminde kamu sektörü büyüklüğü ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada; iki değişken arasında ters U şeklinde kabul edilen ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Buna göre; optimal kamu sektörü büyüklüğüne ulaşıncaya kadar kamu sektörü büyüklüğü iktisadi büyümeyi pozitif etkilemektedir. İtalya için hesaplanan optimal kamu sektörü büyüklüğü yaklaşık % 52’dir.

2. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu çalışmada Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılarak 2000-2016 döneminde AB geçiş ekonomilerine sahip ülkelerde kamu sektörü büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

2.1. Veri Seti

Çalışmada bağımlı değişken olarak yıllık bazda kamu sektörü büyüklüğü, bağımsız değişken olarak da ekonomik büyüme alınmıştır. Büyüme yıllık oran olarak alınmıştır. Çalışmada kamu sektörü büyüklüğü değişkeni, Fraser Enstitü (2019) tarafından hesaplanan kamu sektörü büyüklüğü endeksi ile temsil edilmiştir. Endeks bir ülkenin kamu bütçesi ve siyasi karar vermeden ziyade kişisel tercih ve piyasalara ne ölçüde bağlı olduğunu göstermektedir. Endeks 1 ile 10 arasında değer almaktadır. Daha yüksek endeks değeri, toplam harcamalar içerisinde kamu harcama düzeyinin düşük olduğunu, bir başka deyişle kamu sektörü büyüklüğünün toplam ekonomi içinden daha düşük olduğunu göstermektedir. Çalışmada kullanılan ekonomik büyüme verisi ise Dünya Bankası’ndan elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ve sembolleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Veri Seti

Değişkenler	Sembol	Kaynak
Kamu Sektörü Büyüklüğü (%)	KSB	Fraser Enstitüsü (2019)
Ekonomik Büyüme (Yıllık %)	EB	Dünya Bankası (2019)

2.2. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada öncelikle serilerin durağanlığını tespit etmek için Im, Pesaran ve Shin ile Maddala ve Wu birim kök testleri yapılmıştır. Ardından Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılarak seriler arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir.

2.2.1. Birim Kök Testi

Çalışmada serilerin durağanlığını test etmek amacıyla birinci nesil birim kök testleri olan Maddala ve Wu (1999) birim kök testi ile Im, Pesaran ve Shin (2003) birim kök testi uygulanmıştır. Tablo 2’ye bakıldığında; serilerin seviyelerinde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2: Birim Kök Testinin Sonuçları

Kullanılan Değişkenler	Sabit Model			
	Im, Pesaran ve Shin		Maddala ve Wu	
	Seviyesinde		Seviyesinde	
	t istatistik	Olasılık	t istatistik	Olasılık
KSB	2.84769***	0.0022	50.1315***	0.0006
EB	-2.98665***	0.0014	44.1615***	0.0034

Not: *** %1, ** %5, * %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

2.2.2. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi

Çalışmada Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi kullanılarak kamu sektörü büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testinin sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Sonuçlara göre hem birince hem de ikinci düzey gecikmede kamu sektörü büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle kamu sektörü büyüklüğünde meydana gelen değişimin ekonomik büyümede değişmeye, ekonomik büyümede meydana gelen bir değişimin kamu sektörü büyüklüğünde bir değişime neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi

Değişkenler	K=1	
	Z_{N}^{HNC}	Olasılık
KSB-EB	3.41582	0.0006** *
EB-KSB	3.24323	0.0012** *
Değişkenler	K=2	
KSB-EB	2.59360	0.0095** *
EB-KSB	1.92026	0.0548** *

Not: * % 10, ** % 5 ve *** % 1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

3.SONUÇ

Romer (1986), Lucas (1988) ve Barro (1990)'nun öncülüğünü yapmış olduğu içsel büyüme modellerinde, uzun dönemde iktisadi büyümenin çeşitli içsel faktörler aracılığıyla açıklanabileceği savunulmaktadır. Söz konusu içsel faktörlerden birisi olan maliye politikasının araçlarından birisi ise kamu harcamalarının artışı ile kendini gösteren kamu sektörünün büyüklüğüdür. Bu çalışmada Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılarak 2000-2016 döneminde AB geçiş ekonomilerinde kamu sektörü büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı araştırılmıştır. Çalışmanın bulguları kamu sektörü büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik ortaya çıkarmıştır.

Bir başka ifadeyle kamu sektörü büyüklüğü ile ekonomik büyüme birbirini etkilemektedir. Dolayısıyla gelecek çalışmalarda iki değişken arasındaki etkileşimin yönünün belirlenmesi, gerek kamu sektörü büyüklüğü gerekse ekonomik büyümeye yönelik politikaların düzenlenmesi ve uygulanması noktasında faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Armey, R. (1995). *The Freedom Revolution*. Washington, DC: Regnery Publishers.
- Asimakopoulou, S., Karavias Y. (2016). The Impact of Government Size on Economic Growth: A Threshold Analysis, *Economics Letters* 139: 65–68.
- Barro, R. J. (1989). A Cross-Country Study of Growth, Saving and Government, *NBER Working Paper*, no. 2855.
- Barro, R. J. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogeneous Growth, *Journal of Political Economy*, 98 (5, Part 2): S103-25.
- Bozma, G., Başar, S., Eren, M. (2019). Investigating Validation of Armey Curve Hypothesis for G7 Countries using ARDL Model, *Dogus University Journal*, 20(1).
- Di Liddo, G., Magazzino, C., Porcelli, F. (2018). Government Size, Decentralization and Growth: Empirical Evidence from Italian Regions, *Applied Economics*, 50(25), 2777-2791.
- Fölster, S., Henrekson, M. (2001). Growth Effects of Government Expenditure and Taxation in Rich Countries, *European Economic Review*, 45(8), 1501–1520
- Ghali, K. H. (1999). Government Size and Economic Growth: Evidence from a Multivariate Cointegration Analysis, *Applied Economics*, 31(8), 975–987.
- Guseh, J. H. (1997). Government Size and Economic Growth in Developing Countries: A Political-Economy Framework, *Journal of Macroeconomics*, 19(1), 175–192
- Günel, B., Gür, T. (2002). Government Expenditures and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from a Panel Data Analysis, *METU Studies in Development*, 29(3–4), 311–332.
- Günel, B., Dinçer, O. (2010). The Optimal Government Size in Transition Countries, in Tavizde, A., ed., *Progress in Economics Research*. New York: Nova Science Publishers, 15, pp. 153–169.
- Iyidogan, P. V., Turan, T. (2017). Government Size and Economic Growth in Turkey: A Threshold Regression Analysis, *Prague Economic Papers*, 2017(2), 142-154.
- Karras, G. (1996). The Optimal Government Size Further International Evidence on the Productivity of Government Services, *Economic Inquiry*, 34(2), 193–203.
- Lucas, R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development, *Journal of Monetary Economics* 22 (1): 3–42.
- Ram, R. (1986). Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from cross-section and time-series data, *The American Economic Review*, 76(1), 191-203.
- Romer, P. M. (1986). Increasing Returns and Long Run Growth, *Journal of Political Economy* 94 (5): 1002–1037.
- Roy, A. G. (2009). Evidence on Economic Growth and Government Size, *Applied Economics*, 41(5), 607–614.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth, *The quarterly journal of economics*, 70(1), 65-94.
- Swan, T. W. (1956). Economic Growth and Capital Accumulation, *Economic record*, 32(2), 334-361.
- Fraser Enstitüsü (2019). Economic Freedom, <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/dataset?geozone=world&page=dataset>
- Dünya Bankası (2019). <https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.kd.zg>

KAMU BORCU VE ÖZEL YATIRIM İLİŞKİSİ: AB GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZTÜRK
Uşak Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü

Doç. Dr. Yılmaz BAYAR

Uşak Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ

Uşak Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü

ÖZET

Kamu kesimi finansal piyasalarda hem önemli bir oyuncu hem de borçlu konumundadır. Kamu kesiminin borçluluk düzeyinin sosyal ve ekonomik olmak üzere birçok etkisi vardır. Kamu borcu ile özel yatırımlar arasındaki ilişki, ilgili literatürde çok tartışılan konulardan birisidir. Bu çalışmada; AB geçiş ekonomilerinde kamu borcu ile özel yatırımlar arasındaki ilişkisi üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. AB geçiş ekonomilerinde ülkeden ülkeye değişmekle birlikte borçluluk düzeyinin özel yatırımlar üzerindeki etkisinin önemli olmadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Borcu, Özel Yatırımlar, Nedensellik Analizi

PUBLIC DEBT AND PRIVATE INVESTMENT: EVIDENCE FROM EU TRANSITION ECONOMIES

ABSTRACT

Governments are an important player and sometimes the main debtor in financial markets. The public sector's indebtedness has many social and economic implications. The nexus between public debt and private investment is one of much discussed issues in the relevant literature. This study investigates the reciprocal interaction between public debt and private investment in EU transition economies. Although the EU transition economies vary from country to country, the findings reveal that public debt cannot be significant impact on the private investment.

Keywords: Public Debt, Private Investment, Causality Analysis

GİRİŞ

Kamu harcamalarının finansmanında kullanılan en önemli araçlar arasında vergiler ile kamu iç ve dış borçlanması yer almaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu gelirlerinin kamu harcamalarının finansmanında yetersiz kalabilmesi, kamu iç ve dış borçlanmasının önemlilik derecesini daha da artırmaktadır. Hükümetlerin temel amaçları arasında; düşük ve istikrarlı fiyatların oluşması, istikrarlı ve yüksek düzeyde toplam talebin oluşturulması, düşük işsizlik oranları, yüksek ve sürdürülebilir iktisadi büyüme ile güvenilir yatırım ortamının tesis edilmesi gibi makroekonomik amaçlar yer almaktadır. Bu amaçlara ulaşabilmek için kullanılan maliye politikası araçlarından en başta geleni ise kamunun iç ve dış borçlanma politikasıdır (Aperre, 2014).

Kamu açıklarının borçlanma yoluyla finanse edilmesinin bir yolu iç borçlanmadır. Devletin iç borçlanma aracını kullanması çoğu zaman hem enflasyonu hem de dış riskleri azaltmanın bir yolu olarak düşünülse de, iç borçlanmanın aşırı derecede kullanılması önemli riskleri de beraberinde getirmektedir. Devlet iç borçlanması özel sektöre verilebilecek kredi miktarını azaltıp, faiz oranları üzerinde baskıya neden olabilir.

Faiz oranlarının kontrol edilebildiği ve özel sektörün kredi taleplerinin karşılanabildiği bir durumda, kamu iç borçlanma politikası özel sektör yatırımlarını artırabilir (Demir ve Sever, 2008). Devletin dış borçlanmasının; özellikle iç piyasayı daraltmadan dışardan ek kaynak girişini sağlayarak ekonomi üzerinde olumlu etkilere sahip olmasına karşın, ekonomi üzerinde önemli riskler de oluşturabilmektedir. Bu riskler arasında; kamu borç ödemelerinin kamu ve özel sektör yatırımlarını ve sermaye birikimini azaltarak iktisadi büyümeyi negatif etkilemesi sayılabilir. Kamu dış borç ödemelerinin özel sektör yatırımlarını negatif etkilemesinin arkasında, ileriki zamanlarda yapılacak olan üretim üzerindeki vergi yükünün artması beklentisidir (Karagöl, 2005). Krugman (1988)'a göre; 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizlerinin etkisiyle özellikle az gelişmiş ülkelerde dış borç yüklerinin aşırı yükselmesi, yatırım oranlarını ve iktisadi büyüme oranlarını hızlı bir şekilde düşürmüştür. Yatırım miktarındaki azalma ise, ülkelerin borç ödeme kapasitesinin azalmasına neden olmuştur. Krugman (1988)'ın borçlanma hipotezine göre (debt overhang); bir ülkenin borç geri ödeme gücünün ülkenin gelecekteki toplam borçlarından daha düşük olması durumunda (veya tersi), ileride yapılması planlanan yatırımlardan elde edilecek kazanç üzerinden daha yüksek vergi alınacağı beklentisi, iç ve dış yatırımcıların yatırım isteklerini azaltacaktır. Kamu borçlanma politikası, oluşturabileceği bazı ekonomik risklere karşın vazgeçilmez bir maliye politikası aracıdır. Nitekim Ajayi (2000)'ye göre; gelişmekte olan ülkeler iktisadi kalkınma aşamalarında ek kaynağa ihtiyacı olduklarından borç almak durumundadır. Bu ülkelerde kamu borcu; tasarruf-yatırım açığını kapatmanın bir aracı olarak sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında gerekli olan yatırımların yapılmasını sağlamaktadır. Ahmad (1999)'a göre; iç borçlanmanın yetersiz kaldığı ülkelerde, veri teknoloji düzeyinde sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi dış borçlanmaya bağlıdır. Buna karşın; kamu borcu gerektiği gibi yönetilmezse ekonomi açısından negatif sonuçlara neden olabilir. Örneğin, kamu borcu özel yatırımların azalmasına neden olabilir Bu duruma literatürde dışlama etkisi (crowding-out) denir. Cunningham ve Rosemary (1993)'e göre; bir ülkenin kamu borç yükünün artması iktisadi büyümeyi negatif etkilemektedir. Kamu borcunun finansmanında iç borçlanma yoluna başvurulduğunda, özel sektör için borç verilebilir fonlar azalır. Bu durumda ise faiz oranları yükselir. Kamu borcundaki artış yüksek faiz oranları aracılığıyla özel yatırımları negatif etkilemektedir.

Bu çalışmada; AB geçiş ekonomilerinde borçlanma ile özel yatırımlar arasındaki ilişki, ülkelerin kamu borcu ile özel yatırım büyüklükleri üzerinden değerlendirme yapılarak incelenmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Kamu iç ve dış borçlanması ile başta iktisadi büyüme ve yatırımlar gibi bazı makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda elde edilen sonuçların ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği görülmektedir. Her ülkenin farklı ekonomik, siyasal ve sosyal şartlara sahip olması söz konusu sonucu doğurmaktadır.

Dolayısıyla, kamu borçlanması ile özel sektör yatırımları arasındaki ilişkiyle ilgili ülkeler açısından bir genelleme yapmak doğru değildir. Kamu borçlanmasının özel yatırımları azalttığı sonucuna ulaşan çalışmalar olduğu gibi (Bkz. Deshpande (1997), Karagöl (2005), Fosu (1996), Thilanka ve Ranjith, (2018)); kamu borçlanmasının özel yatırımları azaltmadığı sonucuna ulaşan çalışmalarda vardır (Bkz. Hofman ve Reisen (1991), Warner (1992), Apere (2014)). Karagöl (2005); Türkiye’de 1968-2001 döneminde dış borç ödemeleri ile kamu yatırımlarının özel sektör yatırımları üzerindeki uzun dönemli etkisini kointegrasyon metodunu kullanarak incelemiştir.

Çalışmada; dış borç ödemelerinin uzun dönemde özel sektör yatırımlarını negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, kamu yatırımları ile özel sektör yatırımları arasında negatif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Kamu yatırımlarının özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisi oluşturduğu tespit edilmiştir. Deshpande (1997); 1971-1991 döneminde 13 ülkede dış borçlar ile özel yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, dönem boyunca dış borç ödemelerinin özel yatırımları negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. 1971-1981 döneminde iki değişken arasında pozitif bir ilişki tespit edilmesine karşın, 2. Dönem olan 1982-1991 döneminde borç ödemelerinin özel yatırımları önemli düzeyde azalttığı tespit edilmiştir. Thilanka ve Ranjith (2018); Sri Lanka’da 1978-2015 döneminde kamu borcunun özel sektör yatırımları üzerindeki etkisini Johansen ko-entegrasyon testi ile Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanarak incelemiştir. Çalışmada; kamu borcunun uzun dönemde özel yatırımları dışladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Apere (2014); Nijerya’da 1981 - 2012 döneminde kamu borcunun özel yatırımlar üzerindeki etkisini regresyon analizini kullanarak incelemiştir. Çalışmada; kamu iç borçlanmasının özel yatırımları doğrusal ve pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Kamu dış borçlanması ise, özel yatırımlar üzerinde ‘U’ şeklinde bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla kamu dış borcunun artması, özel yatırımları azaltır. Akomolafe, Bosede, Emmanuel ve Mark (2015); Nijerya’da 1980-2010 döneminde kamu borçlanmasının özel yatırımlar üzerindeki etkisini Johansen Eş Bütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanarak incelemiştir. Çalışmada; kamu iç borçlanmasının hem kısa hem de uzun dönemde yurtiçi yatırımları dışladığı sonucuna ulaşılmıştır. Kamu dış borçlanması ise uzun dönemde yurt içi yatırımlarını artırmaktadır.

Akram (2014); 1975-2011 döneminde Güney Asya ülkelerinde (Bangladeş, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka) kamu borcunun iktisadi büyüme ve yatırımlar üzerindeki etkisini standart panel veri tahmin tekniklerini kullanarak incelemiştir. Çalışmada; kamu iç ve dış borçlanmasının hem iktisadi büyüme hem de yatırımlar üzerinde negatif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Krugman (1988)’in borçlanma hipotezini (debt overhang) destekleyici sonuçlara ulaşılmıştır. King’wara (2014); Kenya’da 1967-2007 döneminde kamu borçlarının özel yatırımlar üzerindeki etkisini birim kök testi ve eş bütünleşme testi kullanarak incelemiştir. Çalışmada; kamu iç borçlanmasının özel yatırımları negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, kamu yatırımlarının özel yatırımlar üzerindeki etkisi kamu iç borcu, GSYH ile faiz oranına bağlı olarak değişmektedir. Faiz oranları özel yatırımları negatif etkilerken, GSYH’deki artış ise özel yatırımları artırmaktadır.

2.KAMU BORCU VE ÖZEL YATIRIMLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ

Geçiş ekonomileri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte iktisat literatürüne giren ve sıkça üzerinde çalışma yapılan bir ülke grubudur. Bu ülkelerin geçiş ekonomisi olarak adlandırılmalarının nedeni, uygulamış oldukları iktisadi sistemde meydana gelen değişimi göstermektir. Merkezi ve planlı bir ekonomik sistemden pazara dayalı bir sisteme uzun vadeli geçiş sürecini ifade etmektedir. Geçiş ekonomilerinin, planlı ekonominin uygulandığı dönemlerde yaşamış oldukları iktisadi sorunlar nedeniyle kapitalist iktisadi düzen veya piyasa odaklı sisteme entegre olabilmeye istekleri yükselmiştir (Tandırıcıoğlu ve Özen, 2003). Geçiş ekonomileri ifadesi geniş kapsamlı olmakla birlikte, bu çalışmada kamu ve özel yatırımlar veri setlerinin kullanıldığı ve değerlendirildiği ülkeler AB'ye üye olan; Bulgaristan, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'dır.

AB geçiş ekonomilerinde kamu borcu ve özel yatırımlar arasındaki ilişkiye geçmeden önce AB'nin 2019 yılı genel ekonomik durumundan kısaca bahsedilebilir. Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni (2019-II) incelendiğinde; AB'de iktisadi aktivitenin istenilen düzeyde olmadığı, iktisadi büyümenin düşük ve enflasyonun hedefin altında seyrettiği, IMF'nin bölgeye yönelik tahminlerinde değişikliğe gitmeyerek 2019 yılı büyüme tahmininin % 1,3 olduğu, özellikle Almanya başta olmak üzere AB genelinde sanayi üretimindeki azalışın büyüme oranlarını negatif etkilediği, AB genelinde görülen düşük büyüme düzeyinin, Avrupa Merkez Bankası (ECB)'ni genişletici para politikası uygulamalarına yönelik planlamalar yapmasını zorunlu kıldığı, AB'de enflasyon oranının % 2'lik hedefin altında seyrettiği, AB'de işsizlik oranının düşmesine karşın, özellikle genç işsizliğin yapısal bir sorun olmaya devam ettiği görülmektedir. AB geçiş ekonomilerinde borçlanma ile özel yatırımlar arasındaki ilişki Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: 8 Avrupa Birliği Geçiş Ekonomilerinde Özel Yatırımlar ile Borçlanmanın Seyri

Ülke/Yıl	2008		2012		2016	
	Özel Yatırımlar (%GSYH)	Borçlanma (%GSYH)	Özel Yatırımlar (%GSYH)	Borçlanma (%GSYH)	Özel Yatırımlar (%GSYH)	Borçlanma (%GSYH)
Bulgaristan	1,35	13	1,09	16,7	1,12	29,6
Letonya	1,2	18,2	1,14	41,6	1	40,3
Litvanya	0,97	14,6	0,95	39,8	1,05	40
Macaristan	0,74	71,6	0,79	78,4	0,91	76
Polonya	1,3	46,3	1,09	53,7	1,13	54,2
Romanya	0,97	12,4	0,74	37	0,75	37,3
Slovakya	0,72	28,5	1,15	52,2	0,77	51,8
Slovenya	1,09	21,8	1,32	53,8	1,31	78,7

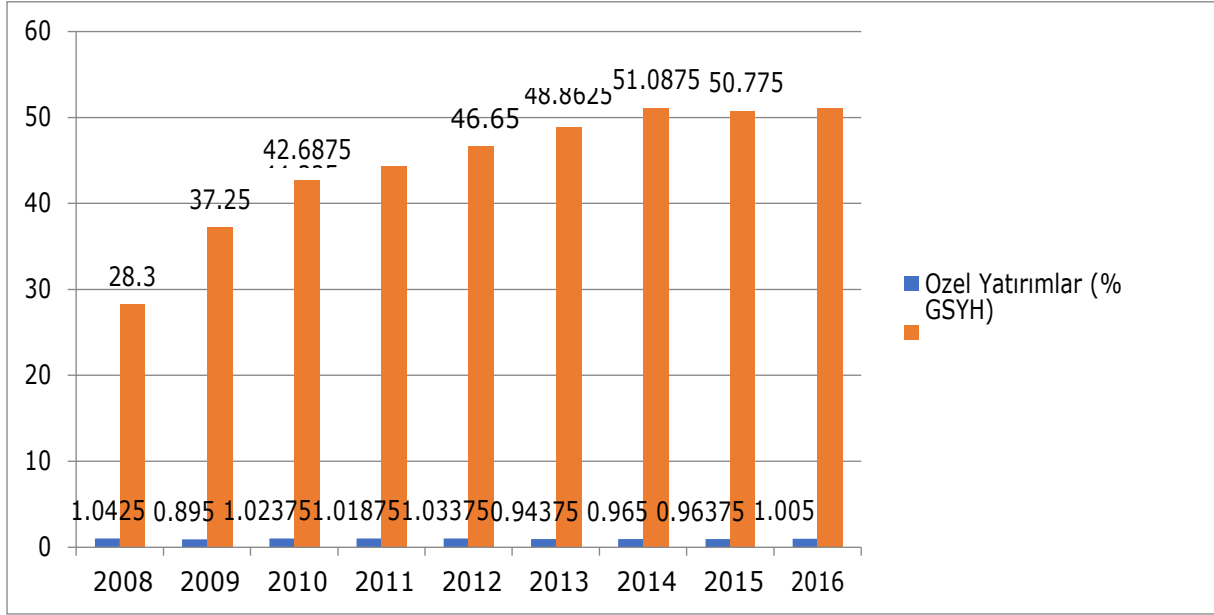
Kaynak: Özel yatırım verisi Eurostat (2019a)'dan ve borçlanma verisi Eurostat (2019b)'den alınmıştır.

Tablo 1’de AB üyesi 8 ülkede 2008,2012 ve 2016 yıllarında borçlanma ile özel yatırımların seyri GSYH’nin yüzdesi olarak gösterilmiştir. Küresel krizin başladığı 2008 yılından sonra ülkelerin borçluluk düzeylerinin oldukça yükseldiği görülmektedir. Küresel ekonomik durgunluk ve AB’de düşük büyüme oranlarının yaşanması, Tablo 1’de verilen borçluluk düzeylerinin 2016 yılına kadar artmasının nedenleri arasında gösterilebilir. Örneğin; 2008-2016 döneminde borçluluk düzeyindeki en büyük artışlardan birisi Slovenya’da görülmüştür. 2008 yılında % 21,8 olan borçlanma düzeyi 2016 yılında % 78,7’ye yükselmiştir. Litvanya’da 2008 yılında borçluluk düzeyi % 14,6 olmasına karşılık, 2016 yılında bu oran % 40 olmuştur. Bazı ülkelerde ise borçlanma düzeyindeki artış önemli oranda olmamasına karşın, bu ülkelerde borçlanmanın GSYH’ye oranı çok yüksektir. Örneğin; Polonya’da 2008 yılında borçlanma düzeyi % 46,3 iken, 2016 yılında bu oran % 54,2’ye yükselmiştir. Macaristan ise ülke grubu içerisinde borçluluk düzeyinin en fazla olduğu ülkedir.

Macaristan’da 2008 yılında borçluluk düzeyi % 71,6 iken 2016 yılında bu oran % 76’ya yükselmiştir. AB geçiş ekonomilerinde borçluluk düzeyi ortalaması 2008 yılında % 28,3’tür. 2016 yılında borçluluk düzeyi ortalaması ise yaklaşık % 51’dir. Dolayısıyla 2008 sonrası yaşanan dönemde ülkelerin genelinde borçluluk düzeylerinin önemli oranda arttığı ve bazı ülkelerde önemli ekonomik sorunların çıkmasına neden olabileceği söylenebilir.

Özel yatırımlara ilişkin veriler incelendiğinde net ve genel çıkarımlarda bulunmanın doğru olmadığı söylenebilir. Bazı ülkelerde 2008-2016 yılları arasında yatırım düzeyi artarken, bazı ülkelerde ise yatırım düzeyi düşmüştür. Örneğin 2008 ve 2016 yılları baz alındığında; 4 ülkede yatırım düzeyi düşerken (Bulgaristan, Letonya, Polonya, Romanya), diğer 4 ülkede yatırım düzeyi artmıştır (Litvanya, Macaristan, Slovakya, Slovenya). Bazı ülkelerde yatırım düzeyinin düşmesi; AB’de borçluluk düzeylerindeki artış ve düşük büyüme oranlarının gerçekleşmesine bağlı olarak yatırım ortamının olumsuz etkilenmesi ve yatırım riskinin yükselmesi olgularıyla açıklanabilir. Elbette ki yatırım düzeyini etkileyen birçok ekonomik ve ekonomik olmayan unsur vardır. Borçlanma düzeylerinin yükselmesine bağlı olarak faiz oranları üzerindeki baskının artması nedeniyle yatırımcıların bu duruma tepki vermeleri ilk akla gelen faktörler arasındadır. AB geçiş ekonomilerinde yatırım düzeyi ortalaması 2008 yılında % 1,04 iken, 2016 yılında ise % 1 olarak gerçekleşmiştir. Ülkelerin geneli itibarıyla 2008 ve 2016 yılları arasında özel yatırımlarda ortalama olarak önemli bir değişiklik olmamıştır.

Grafik 1: 8 Avrupa Birliği Geçiş Ekonomilerinde Özel Yatırımlar ile Borçlanmanın Ortalama Seyri (2008-2016 Dönemi)

Kaynak: Özel yatırım verisi Eurostat (2019a)'dan ve borçlanma verisi Eurostat (2019b)'den alınmıştır. Ortalama tarafımızdan hesaplanmıştır.

Grafik 1'e göre; 2008-2016 döneminde 2014 yılına kadar ülkelerin borçluluk düzeylerinin önemli oranda arttığı görülmektedir. 2008 yılında % 28,3 olarak gerçekleşen ortalama borçluluk düzeyi, 2014 yılında % 51,08'e yükselmiştir. Buna karşın 2008-2016 döneminde yatırım düzeyindeki yüzde değişim, borçluluk düzeyinin aksine net değildir.

3.SONUÇ

Bu çalışmada; AB geçiş ekonomilerinde borçlanma ile özel yatırımlar arasındaki ilişki, ülkelerin 2008-2016 dönemindeki borçlanma ile özel yatırım büyüklüklerinin GSYH'lerine oranlanması suretiyle değerlendirilmiştir. AB geçiş ekonomilerinin bütününde 2008-2016 yılları arasında borçlanma düzeyi artmış olmasına karşın, yatırım düzeyindeki değişim ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Sonuç olarak; AB geçiş ekonomilerinde 2008-2016 döneminde borçluluk düzeyi ile yatırım düzeyi arasındaki ilişki hakkında net yargılarda bulunmanın doğru olmadığı, ülkeler özelinde farklı sonuçlarla karşılaşıldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ajayi K (2000). International Administration and Economic Relations in a Changing World, Ilorin, Majab Publishers.
- Ahmad, E (1999). Retiring Public Debt through Privatization, *Pakistan Journal of Applied Economics*, 15(1), 1-18.
- Akomolafe, K. J., Bosede, O., Emmanuel, O., Mark, A. (2015). Public Debt and Private Investment in Nigeria, *American Journal of Economics*, 5(5), 501-507.
- Akram, N. (2014). Empirical Examination of Debt and Growth Nexus in South Asian Countries, *Asia-Pacific Development Journal*, 20(2), 29-52.
- Apere, T. O. (2014). The Impact of Public Debt on Private Investment in Nigeria: Evidence from A Nonlinear Model, *International Journal of Research in Social Sciences*, 4(2), 130-138.
- Cunningham and Rosemary. (1993). The Effects of Debt Burden on Economic Growth in Heavily Indebted Nations, *Journal of Economic Development*, 18(1): 115-126
- Demir, M., Sever, E. (2008). Kamu İç Borçlanmasının Büyüme, Faiz ve Enflasyon Oranı Üzerindeki Etkileri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(25), 170-196.
- Deshpande, A. (1997). The Debt Overhang and the Disincentive to Invest, *Journal of Development Economics*, 52(1), 169-187.
- Eurostat (2019a). Private investments, jobs and gross value added related to circular economy sectors, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/cei_cie010/default/table?lang=en, (Erişim: 21.08.2019).
- Eurostat (2019b). General government gross debt - annual data, <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=teina225&plugin=1>, (Erişim: 21.08.2019).
- Hofman, B., Reisen, H. (1991). Some Evidence on Debt-Related Determinants of Investment and consumption in Heavily Indebted Countries, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127(2), 281-299.
- Karagöl, E. (2005). Türkiye'nin Dış Borçları Özel Yatırımları Uzun Dönemde Olumsuz Yönde Etkiliyor mu?, *Iktisat İşletme ve Finans*, 20(228), 125-130.
- King'wara, R. (2014). The Impact of Domestic Public Debt on Private Investment in Kenya, *Developing Country Studies*, 4(22), 88-96.
- Krugman, P. (1988). Financing Vs. Forgiving a Debt Overhang, *Journal of Development Economics*, 29(3), 253-268.
- Tandırcıoğlu, H., Özen, A. (2003). Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt:5, Sayı:4.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni, Ekonomik Modelleme ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Araştırmaları Dairesi, 2019 – II.
- Warner, A. M. (1992). Did the Debt Crisis Cause the Investment Crisis?, *The Quarterly Journal of Economics*, 107(4), 1161-1186.

ECONOMIC COMPETITIVENESS AND PROSPERITY: EVIDENCE FROM EMERGING MARKET ECONOMIES

Doç. Dr. Yılmaz BAYAR

Uşak Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ

Uşak Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZTÜRK

Uşak Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü

ABSTRACT

The prosperity has been distributed and grown unequally in the globalized world. Therefore, many scholars have researched the causes underlying the differences in the prosperity and many institutional and economic factors have been revealed as the determinants of prosperity. In this context, this study investigates the reciprocal interaction between economic competitiveness and prosperity in emerging market economies during 2007-2017 period. The findings reveal that competitiveness has significant impact on the prosperity.

Keywords: Economic Competitiveness, Prosperity, Causality Analysis

INTRODUCTION

Prosperity synchronously consists of economic wealth and social well-being and is different from wealth and the prosperity is not just material wealth, it also requires personal and social wellbeing including having a home, an education and family and friends ((Legatum Institute, 2016). The economic prosperity is one of the key indicators of life quality and development level for both individual and country level. The prosperity has raised globally and reached its highest ever level, but the prosperity gap between the countries has been the largest (Legatum Index, 2018). So the determination of the causes underlying the differences in the prosperity level among the countries is very important. In this regard, we analyze the interaction between competitiveness and prosperity in the sample of emerging market economies experiencing significant growth and prosperity improvements through Dumitrescu and Hurlin (2012) causality test. The next section summarizes the relevant literature and the data and method is explained. Then empirical analysis is conducted and the findings are discussed. The study is over with the Conclusions.

1. LITERATURE REVIEW

In the relevant literature, only a few studies have investigated the interaction between competitiveness and economic growth. In one of the early studies, Ben Amar and Hamdi (2012) analyzed the impact of competitiveness on the economic growth in 23 African countries during 2004-2009 period and reached that competitiveness positively affected the economic growth. Kordalska and Olczyk (2015) analyzed the causal interaction between competitiveness and economic growth in 114 countries over the period of 2006-2014 and revealed a one-way causality from economic growth to the competitiveness. In another study, Petrylè (2016) also researched the relationship between competitiveness and economic growth in the countries over the period of 2006-2015 and revealed a weak or no interaction between two variables.

Lastly, Zagoršeková et al. (2017) examines the interaction between competitiveness and economic growth in EU countries and revealed a positive relationship between competitiveness and economic growth.

2. DATA AND METHOD

This study investigates the causal interaction between competitiveness and prosperity in emerging market economies during the period of 2007-2017 through causality analysis.

In the applied section, the competitiveness data was provided from World Economic Forum (2017). The competitiveness index is measured as a combination of twelve pillars including institutions, infrastructure, macroeconomic environment, health and primary education, higher education and training, goods market efficiency, labor market efficiency, financial market development, technological readiness, market size, business sophistication, and innovation. The index takes values between 1-7 and higher scores mean higher competitiveness levels (see World Economic Forum (2017) for detailed information about the index calculation.). On the other side prosperity was proxied by prosperity index of Legatum Institute (2018). The index was formed in 2007 and is comprised of nine pillars including economic quality, business environment, governance, personal freedom, social capital, safety and security, education, health, and natural environment and each pillar consists of about 12 indicators. Furthermore, higher index values indicate higher prosperity (see Legatum Institute (2016) for detailed information about methodological issues).

Table 1: Data description

Variables	Description	Source
PI	Prosperity index	Legatum Institute (2018)
CI	Global competitiveness index	World Economic Forum (2017)

The study period was determined as 2007-2017 considering the data availability. The sample was specified by MSCI (2019) classification and consisted of Argentina, Brazil, Chile, China, Colombia, Czech Republic, Egypt, Greece, Hungary, India, Indonesia, Korea Republic, Malaysia, Mexico, Pakistan, Peru, Philippines, Poland, Qatar, Russia, Saudi Arabia, South Africa, Thailand, Turkey, and United Arab Emirates. The econometric analyses were implemented by statistical packages of Stata 14.0 and EViews 10.0 The causal interaction between population ageing and health expenditures was examined with Dumitrescu and Hurlin (2012) causality test considering the presence of cross-sectional dependence and heterogeneity in the dataset. In the econometric analysis, first cross-sectional dependence was examined with Pesaran (2004) CD LM, then stationarity and causality analyses were employed.

3. EMPIRICAL ANALYSIS

In the applied section, first cross-sectional dependence was examined with Breusch and Pagan's (1980) LM test, Pesaran's (2004) LM CD test, and the adj. LM adj. test of Pesaran et al. (2008) and the test results are presented in Table 2 and reveal the presence of a cross-sectional dependence among the series. So a second-generation unit root would be used to test the stationarity of the series.

Table 2: Cross-sectional dependence tests' results

Test	Test statistic	Prob.
LM	468.2	0.0000
LM adj*	9.462	0.0000
LM CD*	8.783	0.0000

*two-sided test

The stationarity analysis was explored with Pesaran (2007) CIPS unit root test taking cognizance of the cross-sectional dependence and the test results are displayed in Table 3. The results revealed that PI and CI were I(1).

Table 3: Unit root test's results

Variables	Constant		Constant+Trend	
	Zt-bar	p-value	Zt-bar	p-value
PI	-0.731	0.233	3.431	1.000
d(PI)	-1.474	0.070	-2.423	0.008
CI	0.323	0.627	1.649	0.950
d(CI)	-0.590	0.077	-1.372	0.085

The causal relationship between the competitiveness and prosperity was tested with Dumitrescu and Hurlin (2012) causality test and the findings were presented in Table 4. The findings revealed a two-way causality between competitiveness and prosperity. In other words, the two variables feed back each other.

Table 4: Dumitrescu and Hurlin (2012) causality test

Null Hypothesis:	W-Stat.	Zbar-Stat.	Prob.
DCI → DPI	3.51187	3.77120	0.0002
DPI → DCI	2.54607	2.04656	0.0407

4. CONCLUSION

Prosperity is the final goal of all the nations, but there have been significant differences in prosperity levels of the nations. In this regard, specification of the causes underlying the differences of prosperity levels among the countries is very important for designing and implementing the right policies.

In this study, the causal interaction between economic competitiveness and prosperity was analyzed in the sample of emerging economies during 2007-2017 period with Dumitrescu and Hurlin (2012) causality test. The test results revealed a significant two-way causality between economic competitiveness and prosperity. Therefore, economic competitiveness had a significant effect on the prosperity and in turn prosperity had a significant impact on economic competitiveness.

REFERENCES

- Ben Amar, M., Hamdi, M.T. (2012). Global Competitiveness and Economic Growth: Empirical Verification for African Countries, *International Journal of Economics and Finance*, 4(6), 125-131.
- Breusch, T. S., Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Dumitrescu, E., Hurlin, C. (2012). Testing for granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450–1460, DOI: 10.1016/j.econmod.2012.02.014
- Legatum Institute (2016). Legatum Prosperity Index 2016 – Methodology Review, [http://www.prosperity.com/application/files/1914/7819/5146/Legatum Prosperity Index Methodology Report.pdf](http://www.prosperity.com/application/files/1914/7819/5146/Legatum_Prosperty_Index_Methodology_Report.pdf) (24.01.2018)
- Kordalska, A., Olczyk, M. (2015). Global Competitiveness and Economic Growth: A One-Way or Two-Way Relationship? VIIIth International Conference on Applied Economics Contemporary Issues in Economy, 18-19 June 2015, Toruń, Poland
- Legatum Institute (2018). Legatum Prosperity Index 2018, <http://www.prosperity.com/about/resources> (30.07.2019)
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic test for cross section dependence in panels, Working Paper, University of Cambridge & USC.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. DOI: 10.1002/jae.951
- Pesaran, M. H., Ullah, A., and Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross Section Independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. DOI: 10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x
- Pesaran, M. H., Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. DOI: 10.1016/j.jeconom.2007.05.010
- Petryl, V. (2016). Does the Global Competitiveness Index Demonstrate the Resilience of Countries to Economic Crises? *Ekonomika*, 95(3), 28-36.
- World Economic Forum (2017). The Global Competitiveness Report 2017-2018, http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/?doing_wp_cron=1566289985.7523689270019531250000 (30.07.2019)
- Zagoršková, N., Čiefová, M., Čambalíková, A. (2017). Competitiveness and Economic Growth in the European Union. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 8(8), 20-33.

KAMUDA ÖĞRENME OLGUSU: KARABÜK BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Fatma Zehra TAN

Karabük Üniversitesi, SBE, İşletme Fakültesi

Nurdan KALAYCI

Karabük Üniversitesi, SBE

İsmail Hakkı KAVAK

Karabük Üniversitesi, SBE

ÖZET

Küreselleşen dünya düzeninde örgütlerin ayakta kalabilmeleri için; dış dünyadaki gelişmeleri takip edebilmeleri, iletişim ve bilgi sistemlerindeki hızlı gelişmelere tepki vererek, ekonomik değişimlere uyum sağlayıp kendilerini yenilemeleri gerekmektedir. Bunu başarabilen organizasyonlar hem ayakta kalabilmek hedeflerine ulaşabilecek hem de insanoğluna fayda sağlayabilecektir. Bu bağlamda başarılı ve sonsuz yaşam süresinde sahip olmak isteyen tüm organizasyonların birer öğrenen organizasyon olarak ele alındığında, öğrendiklerini uygulayabilir olması gerekliliği vardır. Kamu örgütlenmelerinin de artık birer öğrenen organizasyon olarak hareket etmesi gerekliliği göz önünde bulundurularak; kamu kurumlarında da uygulama imkânı bulunan Öğrenen Örgüt Modelinin, yerel yönetimler kapsamındaki belediyelerde de uygulanabilir olup olmadığını göstermek bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Çalışmada nicel araştırma yöntemi olarak anket uygulanmıştır. Evren olarak Türkiye'deki Belediyeler, örneklem grubu olarak da Karabük Belediyesinin başkanlık bünyesinde çalışan büro memurları seçilmiş ve anket uygulanmıştır. Uygulanan anket ile: araştırmamızın, belediyelerin de birer öğrenen örgüt olarak hizmet vermesi gerektiği varsayımına katkıda bulunacağı düşünülmüştür. İlk bölümde öğrenen örgüt kavramı, ikinci bölümde kamusal öğrenme olgusu ve yerel yönetimlerdeki algısı, üçüncü bölümde araştırma uygulaması ve analizi yer almaktadır. Sonuç bölümünde araştırma hakkında genel değerlendirmeler yapılarak, yerel yönetimlerin öğrenen örgüt olabilmesi için bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğrenen Organizasyonlar, Kamuda Öğrenme, Yerel Yönetimler, Karabük Belediyesi.

GİRİŞ

Küreselleşen dünyada her geçen gün şartlar değişmekte ve örgütler bu hızla değişen şartlara uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar. Değişim sadece teknoloji ile sınırlı kalmamakta, örgütlerin tüm süreçlerini etkileyen bir yenilik ve dönüşüm gerektirmektedir. Uluslar arası alanda rekabet edebilme gücüne sahip olmak isteyen her örgütün bu değişim ve yenilenme sürecinde kendine yer bulması gerekir. Değişimler sadece örgütlerin tepe yönetimlerinde değil örgütün bütününe kapsayacak şekilde tasarlanmalıdır. Değişim ve yenilenme süreçleri sadece özel sektörle sınırlı kalmayıp, kamu kurumlarını da içine çeken bir etkiye sahiptir. Özel sektörden beklenen hizmet kalitesi ve hizmetin verimliliği artık kamu kurumlarından da aynı düzeyde beklenmektedir.

Bu beklentiyi karşılamak için kamu kurumları mevcut hantal ve ağır aksak işleyen düzenlerinden uzaklaşarak en alt kademedeki tepe yönetime kadar değişime ayak uydurmaya,

yenilenmeye ve bu değişim ve yenilenmeyi sürekli kılmaya mecburdurlar. Öğrenen örgüt olabilmek temelde bir zihniyet değişikliği ile başlar. Kamu kurumları bu zihniyet değişikliğine sahip bir bilinçle kararlı bir şekilde öğrenen örgüt olma sürecine dahil olurlar. Öğrenen örgüt modeli olarak bilinen bu model, her kurum veya örgütçe uygulanabilecek esnek bir yapıdadır. Öğrenen örgüt modeli, sadece bir süreliğine uygulanacak bir model olmayıp, gelip geçicilikten uzak süreklilik arz eden bir yapıya ve özelliğe sahiptir. Çünkü öğrenme uzun soluklu bir süreçtir. Örgütün her kademesinde gerçekleşecek olan öğrenme eylemi hem bireysel hem de ekip halinde öğrenmeyi gerektirir. Bu öğrenme süreci tüm örgüt tarafından benimsenip uygulandığında ve model olarak kabul edildiğinde artık o kurumun öğrenen bir örgüt olduğundan söz etmek mümkündür. Çalışmamızın amacı temelde yerel yönetim olgusuna sahip belediyelerin bir öğrenen örgüt olup olamayacağının araştırılmasıdır. Bu amaçla öğrenen örgüt kavramı çeşitli alt boyutlarda ele alınıp incelenmiştir. İlk bölümde temel olarak öğrenen örgüt modelinden bahsedilip, bu modelin kamu kurumlarında nasıl olması gerektiği belirtilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde Karabük Belediyesi'nde yapılan bir uygulamanın sonuçları ele alınmıştır. Bölüm sonunda elde edilen sonuçlar ile bazı önerilerde bulunulmuştur.

ÖĞRENEN ÖRGÜT KAVRAMI

Öğrenme kavramı insanoğlunun var oluşundan bugüne kadar hep var olmuştur. Özellikle insana yüklenen öğrenme özelliği örgütler için de bugün önemli bir ayırt edici bir özelliktir(Akbaba,2012:2). Öğrenmenin çeşitli düzeylerde olduğu görüşü vardır. Özellikle örgüt içinde bireysel öğrenme ve grup halinde öğrenmenin örgütsel öğrenmenin temelini oluşturduğu düşüncesi yatmaktadır. Örgütsel öğrenmenin de bir örgütün geçmişinde var olan tecrübeleriyle ve bilgi birikimiyle sağlanabileceği görüşü mevcuttur(Marquardt, 2002:43). Marquardt'a göre öğrenme örgütsel açıdan üç farklı tipte oluşmaktadır. Örgütlerin geçmişinden ders çıkararak eylemlerini değerlendirme yoluyla bugünü için kullanmasına geçmişten ders çıkararak öğrenme olarak tanımlanır. Sezgi yoluyla öğrenme; tahmine dayalı ancak sezgisel gücü kullanarak hataları en aza indirme ile öğrenmenin sağlanmasıdır. Tecrübe ederek öğrenme ise problemler üzerinden çözümler üreterek yaşayarak öğrenme eylemidir. En zor olanı yaşayarak öğrenme olsa da problemler karşısında tecrübe edilmiş olması daha etkili ve organizasyon açısından değişime daha hızlı uyum sağlamayı kolaylaştırıcı etkisi olduğu belirtilmektedir(Marquardt, 2002:45) Örgütsel öğrenme temelinde bir takım unsurları olan bir eylemdir. Bu unsurlar; insan unsuru, bilgi unsuru ve teknoloji unsurudur. Bu üç unsurun bileşiminden meydana gelen örgütsel öğrenme bir organizasyonun geleceğini, vizyonunu, misyonunu, kültürünü ve hatta gideceği yönünü belirlemede önemli rol oynar. Öğrenme bu üç ayaklı unsurun temelinde yatan organizasyonun hayati sürecini oluşturur. İnsan unsuru, organizasyonun iletişim ağındaki bütün bireyleri içine alan temel bir oluşumdur. Her birey öncelikle kendi olmakla organizasyona dahil olurken, organizasyon içinde ayrıca bir grubun üyesi ve daha geniş açıdan bakıldığında o organizasyonun bir parçasıdır. Bilgi unsuru, bir organizasyonun kazanım sağladığı yönetim bilgi sistemini ifade eder.

Kazanılan bilgi, yeniden oluşturulan bilgi, analiz edilen ve saklanan bilgi, transfer edilen bilgi, uygulama bilgisi ve paylaşılan bilgi olarak organizasyon tarafından saklanan önemli bir kavramdır(Marquardt, 2002:48). Teknoloji unsuru, organizasyonun elde ettiği bilgiyi iletmesi, kullanması ve sürecin içinde faydalı hale gelmesini sağlayacak olan tenkil donanımının ifadesidir. Elektronik sistemlerden bilgi ağı sistemlerine kadar çok geniş bir unsurdur(Marquardt, 2002:49).

Örgütsel öğrenme, bir örgütün öğrenme becerileri ile tecrübelerini birleştirme yoluyla ortaya koyduğu öğrenme sürecidir. Örgütsel öğrenmenin esası grup temelli öğrenmedir. Sanayi toplumlarındaki bireysel öğrenme evimini zamanla yerini grup halinde öğrenmeye bırakmış ve süreç örgütsel boyutta öğrenme olarak tanımlanmıştır(Aytaç, 2000:75).

Öğrenen örgüt kavramı örgütsel öğrenmeyi de içine alan bir öğrenme modeli olarak ele alınmıştır.bireysel çalışmalardan elde edilen verim ile örgütsel etkinliğin çatışmaya başlaması ile örgütler yeni bir sürece girmiş ve bu süreç de öğrenen örgüt pratikleri olarak ele alınmıştır.Öğrenen örgüt anlayışı ilk olarak Cangalosi ve Dill tarafından 1965'te ortaya atılmıştır(Crossan vd.,1999:522).

Öğrenen örgüt kavramının pek çok tanımı yapılmıştır. Peter Senge, öğrenen örgütleri “kişilerin istedikleri sonuçları yaratma kapasitelerini genişlettiği, yeni ve coşkulu düşünce tarzlarının beslendiği, ortak çalışmayı teşvik eden ve insanların nasıl birlikte öğreneceğini sürekli öğrenen organizasyonlar” olarak ifade eder(Senge, 1997:76-78).

Sistem olarak ele alınan öğrenen örgüt tanımında örgütler tecrübeleri yönünde etkinliklerini ve verimliliklerini artırma ya da yeniden inşa etme süreci olarak ifade edilir(Nevis vd.,1995:72-74). Sistem yaklaşımından esinlenerek temeli oluşturulan öğrenen örgüt modeli yine aynı anlayışla belirli zihinsel süreçlere göre şekillenmiştir.

Başka bir tanıma göre, örgütsel düzeyde öğrenmenin uzun vadede, bilgiyi elde etme ve tutma, bilgi üretimini sağlama ve bilgi dönüşümünü sürekli hale getirme düzeyleri olarak ifade edilir(Watkins ve Golembievski, 1995:88). Karash'ın tanımına göre öğrenen örgütler her seviyede kapasitelerini artırma amaçlı hem bireysel hem de grup haline öğrenme ile sonuca ulaşabileceği ve devamlı olabileceği bir yapı olarak tanımlar(Karash, 2002).

KAMUDA ÖĞRENME OLGUSU

Kamuda öğrenme olgusu esasında örgütlerin öğrenme sürecinde model olarak kabul ettiği öğrenen örgüt modelinin kamuya uyarlanmış halidir. Özel sektörlerde kaçınılmaz olan sürekli kalite, verimlilik ve üretkenliğin kamu kurum ve kuruluşlarında özellikle de yerel yönetim tarzı olan belediyelerde kaçınılmaz bir yol olmaktadır. Büyüklüğü ne olursa olsun her kamu kurumu verdiği hizmette kalite düzeyini en üst seviyede tutmak zorundadır. Belirli dönemlerde seçimle seçilen belediye tepe yöneticilerinin görevlerini yerine getirme hususunda rekabette ve değişen teknolojik ve küresel bazlı gelişmelere ayak uydurmasında süreklilik arz etmesi için temel hedefleri iyi bir öğrenen örgüt modeli anlayışı ile değişimi ve yenilikleri sürekli kılmak olmalıdır.

Öğrenen kamu örgütleri, kamu kurumlarının bilinenin aksine mevcut hantal yapılarından kurtulup her alanda değişime öncülük eden, yenilikleri öğrenen ve uygulayan, her türlü bilgiyi bünyesinde işleyip kullanılabilir hale dönüştüren, öğrenme sürecini örgütün her kademesinde etkin olarak sağlayabilen ve bunu sürekli kılan örgütlerdir.

Öğrenme kamu kurumlarında en alt düzeyden en tepedeki yöneticiye kadar her kademedeki bilinçli olarak gerçekleştirilmelidir. Bireylerin tek tek öğrenmesinden ziyade örgütsel öğrenme birlikte gerçekleştirilen bir eylem olmalıdır. Örgütsel faaliyetler olarak bütüncül bir bakış açısıyla örgütsel öğrenme faaliyeti zamanla örgütsel bir kültür haline dönüşebilmektedir.

Kamuda öğrenme olgusu, temelde öğrenmenin alt boyutlarından oluşur. İlk olarak kavramın bilinirliği kamu kurumları için önemli olan adımdır.

Daha sonra öğrenmenin bir model olarak ele alınabilmesi için gerekli eğitim imkanları sağlanmalı, kurumsal yenilikler ve değişiklikler için yol ve yöntem belirlenmeli, liderlik ve yöneticilik özelliklerine göre çalışanlar görevlendirilmeli, kurum içinde eğitimler sürekli hale getirilmeli ve son olarak iş birliği için örgüt içinde ekip ruhu sağlanmalıdır. Bu faaliyetlerin her biri sistemli ve süreklilik sağlayacak şekilde planlanmalıdır.

Bir öğrenme sürecinin bir kurumda veya örgütte yerleşik hale gelebilmesi için belirli bir süreye ihtiyacı vardır. Öğrenen örgüt modeli ise kamu kurumlarında işleyişe uygun hale getirilmesi için başta tepe yöneticiler olmak üzere herkes tarafından kabul edilip öncelikle kavramın temeli zihinsel olarak kabul edilerek sürece başlanır. Devamında değerler ve görevler bütünü olarak ortak bir vizyon oluşturulur. Belirli alanlarda kişilerin ustalaşması, uzmanlaşması ve bireysel kapasitelerini arttırması rekabette ve değişimde hızlı yol alınması sağlanır(Ramus ve Ulrich, 2000,605). Örgüt içinde takımlar oluşturularak öğrenmenin bireysel boyuttan takım halinde öğrenme boyutuna taşınması ve sonunda da bütünlüştürücü bir rol ile örgütsel öğrenmenin yerine getirilmesi sağlanır(Matusik,2009).

Kamu kurumları olan belediyeler, öğrenme sürecini başlattıktan sonra bu süreci her adımında takip edebilmek için belirli ölçme ve değerlendirme yöntemleri kullanmalıdır. Öğrenme eğilimi çizelgeleri ile rakiplerinden daha hızlı ve ustaca öğrenerek rekabette ve değişimde üstünlük sağlayabilirler. Örgütler için her deneyim, gelecek için bir yatırım ve faydalı bilgi olarak örgüte katkı sağlar.

Belediyelerde özel sektörden farklı olarak hizmet önde planda olduğundan temel olan öğrenen örgüt modelinde hizmet eksenli bir anlayışın var olmasıdır. Özel sektördeki kar olgusunun yerine kamuda hükümetin ekonomi politikaları çerçevesinde seçme ve değerlendirme kriteri olarak seçim sonuçları esas alınabilir.

Belediyelerin öğrenen örgüt olmaları, sadece tepe yöneticilere müdürlere veya geniş yetkiler verilmesi ile değil, kademe kademe öğrenme bilincinin kurum içine yayılması ve kişisel çıkarlar bir kenara bırakılarak, örgütsel bütüncül bir çalışmaya herkesin teşvik edilmesi ile sağlanacaktır.

ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı kamu kurumlarında öğrenme olgusunun yerel yönetim olarak faaliyet gösteren belediyelerde ne ifade ettiği ve öğrenme kavramının düzeylerini açıklamayı ortaya koymaktadır. Bu amaçla Karabük Belediyesi'nde çalışan 406 idari personelle anket yapılmıştır. Ankete katılan katılımcıların görüşlerine göre ülkemizde kamu kurumu olan belediyelerin öğrenen örgüt olma özelliğine ne derecede sahip olduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca dayalı olarak araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılacaktır:

1. Kurumdaki yöneticiler ve çalışanlar öğrenen örgüt kavramını biliyorlar mı?
2. Kurum yöneticisi öğrenen örgüt olgusunu kurum içinde hangi lider davranışları sergiliyor?
3. Kurum çalışanı işi hakkında ne derecede yeni bilgileri almaya açık?
4. Kurum çalışanları örgütsel öğrenme ölçütlerine uygun mu?
5. Kurum çalışanlarının bilgi düzeyleri yeterli mi?

6.Kurumda verilen eğitimler yeterli mi?

7.Kurum çalışanları ve yöneticiler öğrenen örgüt olgusunun önemli bir unsuru olan takım çalışmasına uygun mu?

8.Kurumlar çalışanlarına hangi kıstasa göre eğitim veriyor?

ÇALIŞMANIN HİPOTEZLERİ

Araştırma modelinde, bağımsız değişkenler belediye personelinin demografik özellikleri (cinsiyet ve yaş) olarak belirlenmiştir. Bağımlı değişken ise belediyelerin öğrenen örgüt olma düzeyleri olarak ön görülmüştür. Bu çerçevede araştırma amacına ulaşmak amacıyla belirlenen hipotezler aşağıda sunulmuştur;

- **H_{1a}**: Kurum çalışanlarının öğrenen örgüt kavramını bilme düzeyleri, personelin cinsiyetine göre anlamlı farklılık göstermektedir.
- **H_{1b}**: Kurum çalışanlarının eğitim imkanlarına sahip olma düzeyleri, personelin cinsiyetine göre anlamlı farklılık göstermektedir.
- **H_{1c}**: Kurum çalışanlarının, kurumsal yeniliklere açık olma düzeyleri, personelin cinsiyetine göre anlamlı farklılık göstermektedir.
- **H_{1d}**: Kurum çalışanlarının liderlik ve yöneticilik özellikleri, personelin cinsiyetine göre anlamlı farklılık göstermektedir.
- **H_{1e}**: Kurum çalışanlarının kurum içi sürekli eğitim ve öğrenmeye açık olma düzeyleri, personelin cinsiyetine göre anlamlı farklılık göstermektedir.
- **H_{1f}**: Kurum çalışanlarının ekip çalışması ve işbirliğine uyum düzeyleri, personelin cinsiyetine göre anlamlı farklılık göstermektedir.
- **H₂**: Kurum çalışanlarının ölçeklere katılım düzeyleri, personelin yaşlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızın konusu genel olarak kamu kurumu olan belediyelerin öğrenme olgusuna sahip olup olmadıklarını incelemektir. Fakat bütün belediyelere ulaşma imkanımız olmadığı için çalışmayı sadece Karabük Belediyesi'nde anket uygulaması ele alarak inceleme yapılmıştır. Araştırma verisi; bu belediyede görev yapan 406 idari personelden oluşturulmuştur. Araştırmanın verilerini oluşturmak için geliştirilen anket bu belediyede görev yapan 63 katılımcıya dağıtılmış ve anketlerin 63 tanesi tam ve eksiksiz olarak geri dönüşü sağlanmış, ve bu anketler değerlendirmeye alınmıştır. Bu anket çalışmasında “Beşli Likert Ölçeği” kullanılacaktır. Bu ölçekte anket sorularına verilen yanıtlar 1=Hiç katılmıyorum,5=Tamamen katılıyorum şeklindedir.

Anket soruları hazırlanırken Watkins ve Marsick'in “*Yedi Boyutlu Öğrenen Organizasyon Anketi*” (Ghaffari, Fazal vd.) ile “*Dimension of The Learning Organization Quetionnaire*”²³ anketinin sorularından, Gülşah Karavardar'ın (Karavardar,2012), Pelit ve arkadaşlarının (Pelit,

²³ Bu anket soruları için www.partnersforlearning.com/questions.php web sitesinden faydalanılmıştır. (Erişim Tarihi: 13.04.2018).

Keleş, Çakır, 2010) ve Ahmet Diken ve arkadaşlarının (Diken, Öztürk, Çoban, 2006) çalışmalarından esinlenerek hazırlanmıştır.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Evren araştırma bulgularının genellendiği ve içinden araştırma için uygun örneklemin seçildiği büyük bir gruptur. Örneklem ise evreni temsil yeteneği olan evren içinden seçilmiş temsili bir kümedir(Gürbüz ve Şahin, 2018:125). Karabük Belediyesi'nin idari personelleri çalışmamızın evrenini oluştururken 63 kişilik bir örneklem grubu ile anket çalışması yapılarak veriler analiz için kullanılmıştır. Çalışmanın kısıtı olarak yaz tatili ve seçim döneminin hemen sonrası olması sebebiyle çalışanların daha çok izinde olduğu bir tarihte anket yapılması sayının az olmasına sebep olmuştur.

BULGULAR

Tablo 1: Ölçeklere Ait Güvenilirlik Analizi Sonucu

Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
0,972	36

Sosyal bilimlerde en fazla kullanılan iç tutarlılık güvenilirliğine dayanarak 36 maddeden oluşan oluşan ölçeklere ait güvenilirliği düzeyinin yüksek olduğu belirlenmiştir(**Cronbach's Alpha=0,972>0,700**). Bu değer en az 0,70 olması gerektiği kabul edilir(Gürbüz ve Şahin, 2018:333).

Tablo 2: Verilerin Dağılımına Ait Normallik Testi Sonucu

Ölçekler	statistic	sd	p	\bar{x}	medyan	çarpıklık	basıklık
Kurum Çalışanları Öğrenen Örgüt Kavramını Biliyor	0,287	63	0,000	3,206	3,000	1,078	-0,449
Yeterli Eğitim İmkanları, Çalışanların İhtiyaç ve Görüşleri	0,288	63	0,000	3,380	2,636	0,032	-1,833
Yöneticilerin Kurumsal Yeniliklere Ve Değişikliklere Açık Olması	0,189	63	0,000	3,330	3,200	-0,166	-1,25
Liderlik ve Yöneticilik Özellikleri	0,176	63	0,000	3,149	3,200	-0,287	-0,942
Kurum İçi Eğitim Ve Sürekli Öğrenmeye Açık Olma	0,248	63	0,000	3,609	4,333	-0,783	-0,767
Yöneticileriyle İş Birliği, Ekip Halinde Çalışma ve Kendini Geliştirme	0,259	63	0,000	3,469	4,000	-0,961	-0,286

Verilerin dağılımını incelemek için katılımcı sayısı 50'nin üzerinde olduğundan normal dağılım analizlerinden Kolmogorov-Smirnova analizine bakılmıştır. Normal dağılım analizi sonucunda verilerin dağılımının normal olduğu belirlenmiştir (**p<0,05**). Normal dağılımın diğer varsayımları olan ortalama-medyanın birbirine yakınlığı ve çarpıklık ile basıklığın ± 2 arasında olması gerekliliği incelendiğinde; değişkenlere göre bu değerlerin de normal dağılıma uyduğu belirlenmiştir. Çalışma için normal dağılım analizine karar verilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 1989; Büyüköztürk, 2007)

Araştırma Kapsamındaki Katılımcıların Kişisel Özellikleri

Tablo 3: Araştırmaya Katılan Kişilerin Demografik Dağılımı

Değişken	Grup	f	%
Cinsiyet	Kadın	15	23,8
	Erkek	48	76,2
	Toplam	63	100,0
Yaş	30-39	29	46,0
	40-49	26	41,3
	50-59	8	12,7
	Toplam	63	100,0
Eğitim durumu	Lise	13	20,6
	Ön Lisans	16	25,4
	Lisans	34	54,0
	Toplam	63	100,0
	1-5 yıl	8	12,7
Mesleki tecrübe	6-10 yıl	18	28,6
	11-15 yıl	13	20,6
	16-20 yıl	12	19,0
	21 ve üzeri	12	19,0
	Toplam	63	100,0

Araştırmaya dahil olan katılımcıların sayısı toplamda 63 kişi olup bunların 15'i kadın, 48'i erkek katılımcıdır. Katılımcıların cinsiyetini %23,8'i kadınlardan oluşurken %76,2'sini erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların yaş aralığı 30-39 olan 29 kişi % 46'sını, 40-49 yaş aralığında 26 kişi %41,3'ünü ve 50-59 yaş aralığında 8 kişi ise %12,7'sini oluşturmaktadır. Eğitim durumu değişkenine göre lise mezunu 13 kişi %20,6 oranına, ön lisans mezunu 16 kişi %25,4 oranına ve lisans düzeyinde 34 kişi %54,0 oranına sahiptir. Buna göre katılımcıların çoğu cinsiyet olarak erkektir. Yaş aralığı 30-39 aralığında daha çoğunluktadır. Eğitim düzeyi ise lisans düzeyinde daha fazla yüzdelerle dağılıma sahiptir. Mesleki tecrübe 1-5 yıl arasında 8 kişi %12,7, 6-10 yıl arasında 18 kişi %28,6 oranına, 11-15 yıl arasında 13 kişi %20,6 oranına, 16-20 yıl arasında 12 kişi %19,0 oranına ve 21 yıl ve üzeri 12 kişi de %19,0 oranına sahiptir. Mesleki tecrübe açısından 6-10 yıl arasında daha fazla kişi bulunmaktadır.

Tablo 4: Katılımcıların Ölçeklere Katılım Düzeylerinin Cinsiyetlere Göre Farklılıklarına Ait Analiz Sonuçları

Ölçekler	Cinsiyet	n	\bar{x}	ss	t	sd	p
Kurum Çalışanları Öğrenen Örgüt Kavramını Biliyor	Kadın	15	2,84	0,00	-2,525	61,00	
	Erkek	48	3,32	1,00	-4,109	60,70	0,000*
Yeterli Eğitim İmkanları, Çalışanların İhtiyaç ve Görüşleri	Kadın	15	2,34	0,00	-4,797	61,00	
	Erkek	48	3,70	1,07	-7,476	60,29	0,000*
	Kadın	15	1,88	0,41	-7,367	61,00	
Yöneticilerin Kurumsal Yeniliklere Ve Değişikliklere Açık Olması	Erkek	48	3,78	0,97	10,885	55,729	0,000*
	Kadın	15	2,32	1,12	-3,172	61,00	
Liderlik ve Yöneticilik Özellikleri	Erkek	48	3,40	1,17	-3,258	24,469	0,002*
Kurum İçi Eğitim Ve Sürekli Öğrenmeye Açık Olma	Kadın	15	3,40	2,02	-0,679	61,00	
	Erkek	48	3,67	1,08	-0,5	16,592	0,623
Yöneticileriyle İş Birliği, Ekip Halinde Çalışma ve Kendini Geliştirme	Kadın	15	3,14	1,08	-1,887	61,00	
	Erkek	48	3,57	0,64	-1,45	17,17	0,165

*p <0,05

Katılımcıların ölçeklere katılım düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Tablo 4'e göre veriler incelendiğinde öğrenmenin boyutları arasında cinsiyete göre anlamlı farklılık alt boyutlar arasında farklılık göstermektedir. Tablo 3'e göre ilk dört boyutta anlamlı farklılık varken sonraki iki boyutta bu farklılık anlamlı düzeyde değildir. Anlamlı farklılıklara bakmak için $p < 0.05$ olduğunda hipotez kabul edilen değer aralığı , $p > 0.05$ olduğunda reddedilen değer aralığı olarak kabul edilmiştir. Hipotezlerin kabul ve red durumları tablo 5'te verilmiştir. Alt boyutlar açısından kurumsal yeniliklere ve değişimlere açık olma boyutu kadınlarda daha yüksek bir ortalamaya sahiptir ($\bar{x} = 3,01$). Öğrenen örgüt olabilmek için liderlik ve yöneticilik özelliklerine sahip olma boyutu açısından incelendiğinde ise erkeklerin ortalaması kadınlardan daha yüksektir ($\bar{x} = 3,11$). İş birliği ve ekip halinde çalışma boyutu incelendiğinde de erkeklerin ortalamaları daha yüksektir ($\bar{x} = 2,97$).

Tablo 5: Hipotezler Kabul/Red Tablosu

Hipotezler	Kabul	Red
H _{1a}	X	
H _{1b}	X	
H _{1c}	X	
H _{1d}	X	
H _{1e}		X
H _{1f}		X

Tablo 6: Katılımcıların Ölçklere Katılım Düzeylerinin Yaşa Göre Farklılıklarına Ait Analiz Sonuçları

Ölçek	Yaş	n	\bar{x}	ss	F	p	Scheffe	
Öğrenen Örgüt Kavramı	30-39	29	3,16	0,8	14,577	0,000*	30-39	40-49
	40-49	26	2,81	0,16			30-39	50-59
	50-59	8	3,00	0,00				
	Toplam	63	3,2063					

p < 0,05

Katılımcıların öğrenen örgüt kavramını bilme düzeylerine yaş değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan tek yönlü Anova testi sonucuna göre; katılımcıların “Öğrenen örgüt kavramını biliyorum” düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir (F=14,577 p= 0,000, p<0,05). Anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için post hoc testlerinden Scheffe testi yapılmıştır. Yapılan Scheffe testi sonucuna göre katılımcıların öğrenen örgüt kavramını bilme düzeyleri yaş ortalamalarının 30-39 ile 40-49 ve 30-39 ile 50-59 yaş ortalamaları olan gruplarda anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Yaş ortalaması 40-49 ($\bar{x}= 2,81$) olan katılımcıların yaş ortalaması 30-39 ($\bar{x}= 3,16$) olan katılımcılardan daha düşüktür. Yaş ortalaması 40-49 ($\bar{x}= 2,81$) olan katılımcıların yaş ortalaması 50-59 ($\bar{x}= 3,00$) olan katılımcılardan daha düşüktür.

Tablo 7: Katılımcıların Ölçklere Katılım Düzeylerinin Yaşa Göre Farklılıklarına Ait Analiz Sonuçları

Ölçek	Yaş	n	\bar{x}	ss	F	p	Scheffe	
Yeterli Eğitim İmkanları, Çalışanların İhtiyaç Ve Görüşleri	30-39	29	3,25	1,12	8,193	0,001*	30-	50-
	40-49	26	3,87	1,00			39	59
	50-59	8	2,27	0,00				
	Toplam	63	3,38	1,11				

*p<0,05

Katılımcıların yeterli eğitim imkanları, çalışanların ihtiyaç ve görüşleri düzeylerine yaş değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan tek yönlü Anova testi sonucuna göre; katılımcıların “Kurum, çalışanların yeterli eğitim imkanına sahip olması, işleriyle ilgili ihtiyaç görüş ve sorunlarını anlar” düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir (F=8,193 p= 0,001, p<0,05). Anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için post hoc testlerinden Scheffe testi yapılmıştır. Yapılan Scheffe testi sonucuna göre katılımcıların öğrenen örgüt kavramını bilme düzeyleri yaş ortalamalarının 30-39 ile 50-59 yaş ortalamaları olan gruplarda anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Yaş ortalaması 50-59 ($\bar{x}= 2,27$) olan katılımcıların yaş ortalaması 30-39 ($\bar{x}= 3,25$) olan katılımcılardan daha düşüktür.

Tablo 8: Katılımcıların Ölçeklere Katılım Düzeylerinin Yaşa Göre Farklılıklarına Ait Analiz Sonuçları

Ölçek	Yaş	n	\bar{x}	ss	F	p	Scheffe	
							30-39	40-49
Yenilik	30-39	29	2,94	1,13	3,928	0,025	30-39	40-49
ve	40-49	26	3,80	1,30				
Değişiklik	50-59	8	3,20	0,00				
	Toplam	63	3,33	1,19				

Katılımcıların kurum yöneticilerinin kurumsal yenilik ve değişikliklere açık olma düzeylerine yaş değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan tek yönlü Anova testi sonucuna göre; katılımcıların “Kurum yöneticileri öğrenen örgüt olabilmek için yeniliklere ve değişikliklere uyum sağlar ve eğitim olanaklarına önem verir” ölçeğine göre yöneticilerin yenilik ve değişime uyum sağlaması düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir(F=3,918 p= 0,025, p<0,05).

Anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için post hoc testlerinden Scheffe testi yapılmıştır. Yapılan Scheffe testi sonucuna göre katılımcıların yenilik ve değişime uyma düzeyleri yaş ortalamalarının 30-39 ile 50-59 yaş ortalamaları olan gruplarda anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Yaş ortalaması 50-59($\bar{x}= 3,20$) olan katılımcıların yaş ortalaması 30-39($\bar{x}= 2,94$) olan katılımcılardan daha düşüktür.

Tablo 9: Katılımcıların Ölçeklere Katılım Düzeylerinin Yaşa Göre Farklılıklarına Ait Analiz Sonuçları

Ölçek	Yaş	n	\bar{x}	ss	F	p	Scheffe	
							30-39	40-49
Liderlik	30-39	29	2,59	1,24	19,635	0,00*	30-39	40-49
Yöneticilik	40-49	26	4,06	0,76				
	50-59	8	2,20	0,00				
	Toplam	63	3,15	1,24				

*p< 0,05

Katılımcıların kurum yöneticilerinin liderlik ve yöneticilik özelliklerine sahip olma düzeyleri değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan tek yönlü Anova testi sonucuna göre; katılımcıların “Kurum yöneticileri öğrenen örgüt olabilmek için gerekli liderlik ve yöneticilik özelliklerine sahiptir” ölçeğine göre yöneticilerin yenilik ve değişime uyum sağlaması düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir(F=19,635p= 0,000, p<0,05). Anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için post hoc testlerinden Scheffe testi yapılmıştır. Yapılan Scheffe testi sonucuna göre katılımcıların liderlik ve yöneticilik ölçeği düzeyleri yaş ortalamalarının 30-39 ile 40-49 yaş ortalamaları olan gruplarda anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Yaş ortalaması 30-39($\bar{x}= 2,59$) olan katılımcıların yaş ortalaması 40-49($\bar{x}= 4,06$) olan katılımcılardan daha düşüktür.

Tablo 10: Katılımcıların Ölçeklere Katılım Düzeylerinin Yaşa Göre Farklılıklarına Ait Analiz Sonuçları

Ölçek	Yaş	n	\bar{x}	ss	F	p	Scheffe	
							30-39	40-49
Eğitim	30-39	29	3,17	1,59	15,332	0,000*	30-39	40-49
Sürekli	40-49	26	4,48	0,43				
Öğrenme	50-59	8	2,33	0,00				
	Total	63	3,60	1,35				

*p<0,05

Katılımcıların, kurum çalışanlarının kurum içi eğitimleri ve sürekli öğrenmeye açık olma düzeylerini belirlemek için yapılan tek yönlü Anova testi sonucuna göre; katılımcıların “Kurum çalışanlarının kurum içi eğitimleri yeterlidir çünkü sürekli öğrenmeye açıktırlar” ölçeğine göre yöneticilerin yenilik ve değişime uyum sağlaması düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir(F=15,332 p= 0,000, p<0,05). Anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için post hoc testlerinden Scheffe testi yapılmıştır.

Yapılan Scheffe testi sonucuna göre katılımcıların liderlik ve yöneticilik ölçeği düzeyleri yaş ortalamalarının 30-39 ile 40-49 yaş ortalamaları olan gruplarda anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Yaş ortalaması 30-39($\bar{x}= 3,17$) olan katılımcıların yaş ortalaması 40-49($\bar{x}= 4,48$) olan katılımcılardan daha düşüktür.

Tablo 11: Katılımcıların Ölçeklere Katılım Düzeylerinin Yaşa Göre Farklılıklarına Ait Analiz Sonuçları

Ölçek	Yaş	n	\bar{x}	ss	F	p	Scheffe	
							30-39	40-49
İş birliği	30-39	29	3,20	0,99	9,2	0,000*	30-39	40-49
Ekip	40-49	26	3,91	0,24				
Çalışması	50-59	8	3,00	0,00				
	Toplam	63	3,47	0,78				

*p<0,05

Katılımcıların, kurum çalışanlarının birbirleriyle iş birliği halinde ve ekip halinde çalışmalarını ve verimlilikleri ve kendilerini geliştirme düzeylerini belirlemek için yapılan tek yönlü Anova testi sonucuna göre; katılımcıların “Kurum çalışanlarının birbirleriyle iş birliği ve ekip halinde çalışmalarını ve verimlilikleri ve kendilerini geliştirmeleri önemlidir” ölçeğine göre yöneticilerin yenilik ve değişime uyum sağlaması düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir(F=9,2 p= 0,000, p<0,05). Anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için post hoc testlerinden Scheffe testi yapılmıştır. Yapılan Scheffe testi sonucuna göre katılımcıların liderlik ve yöneticilik ölçeği düzeyleri yaş ortalamalarının 30-39 ile 40-49 yaş ortalamaları olan gruplarda anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Yaş ortalaması 30-39($\bar{x}= 3,20$) olan katılımcıların yaş ortalaması 40-49($\bar{x}= 3,91$) olan katılımcılardan daha düşüktür.

- **H₂:** Kurum çalışanlarının ölçeklere katılım düzeyleri, personelin yaşlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Katılımcıların ölçek değişkenlerine katılım düzeylerine istatistiksel olarak yaşlarına göre anlamlı bir farklılık olup olmadığına bakılmış ve anlamlı farklılığın hangi ortalama yaş değerleri arasında olduğuna karar verebilmek için tek yönlü Anova testi yapılmış, anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını bulmak amacıyla post hoc testlerinden Scheffe testi yapılmıştır. Altı alt ölçeğin her birindeki anlamlı farklılık düzeyleri tek tek tablolarda gösterilmiştir. H₂ hipotezi, kurum çalışanlarının ölçeklere katılım düzeyleri, personelin yaşlarına göre anlamlı farklılık göstermesi sebebiyle kabul edilmiştir.

SONUÇ

Verilerin istatistiksel olarak incelemesi sonucunda yapılan analizler, öğrenen örgüt kavramını bilme düzeyleri açısından ele alınmıştır. Katılımcıların cinsiyetlerine göre kadınların öğrenen örgüt kavramını bilme düzeyleri erkeklerden daha düşük bir ortalamaya sahiptir.

Katılımcıların yaş değişkenine göre öğrenen örgüt kavramını bilme düzeyleri ise 30-39 yaş grubunda diğer iki gruba göre daha yüksek bir ortalamaya sahiptir(ort=3,16).

Yaşı daha genç olan katılımcılarda öğrenen örgüt kavramını bilme düzeyi ortalamasının yüksek olması, bu kavramın 30-39 yaş grubunda daha yüksek oranda bilindiğini göstermektedir.

40-49 ve 50-59 yaş ortalamalarına sahip olan katılımcıların öğrenen örgüt kavramını bilme düzeylerinin düşük olma sebebi olarak, bu kavramın literatürdeki tarihi geçmişi olduğu düşünülmektedir. Çünkü öğrenen örgüt kavramının bilinirliği çok eski değildir.

Kamuda öğrenme olgusu olarak belediye ve yerel yönetimler, öğrenen örgüt olmaya aday kurumlardır. Bu amaçla Karabük Belediyesi'nin öğrenen örgüt kavramını ne düzeyde bildiği incelenmek istenmiş ve sonuç olarak kavramın 30-39 yaş düzeyinde daha yüksek oranda bilindiği ve erkeklerin bu kavramı daha iyi bildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Genel olarak bir kurumun öğrenen örgüt kavramını bilmesi onun öğrenen örgüt olduğunu göstermek için tek başına yeterli değildir.

Bu nedenle belediyelerin öğrenen örgüt olabilmeleri için hem kavramı tüm çalışanların bilmesi hem de uygulama açısından herkesin bu uygulamaya dahil olması gerekmektedir.

Çalışmanın amacı olarak öğrenen örgüt kavramının bilinip bilinmediği incelenmiş ve sonuçta tüm çalışanlar tarafından yeterli düzeyde bilinmediği için Karabük Belediyesi'nin öğrenen örgüt olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre belediyelerin hala öğrenen örgüt olma yönünde yeterince çaba göstermedikleri dolayısıyla öğrenen örgüt olma yönünde adım atmaları gerektiği önerilmektedir. Hizmette kaliteye ve sürekliliğe ihtiyacı olan belediyelerin bu çalışmamızı bir örnek kabul etmesi gerektiği sonucu buradan çıkarılabilmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaba, P. D. (2012), Öğrenme Psikolojisi, Ankara: Pegem Akademi.

Aytaç, T. (2000), Eğitim Yönetiminde Yeni Paradigmalar: Okul Merkezli Yönetim, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Crossan.M.Mary-Lane, W. Henry-White, E. Roderick (1999), "An Organizational Learning Framework: from Institution to Institution", Academy of Management Review, Richard Ivey School of Business, Vol.24, No. 3, p522-537.

Diken, A, Öztürk, Y.E, Çoban, G. (2006) “Öğrenen Organizasyon Yaklaşımı ve Konya’daki Banka Organizasyonlarında Ampirik Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, 11/9, ss.43-57.

Gürbüz, S, Şahin F, (2018) “Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri”, Ankara: Seçkin yayınları, 5. Basım.

Karash, Richard (2002), “Learning-Org Dialog on Learning Organization”, <http://www.learning.org.com/html> (23.03.2002)

Karavardar, G. (2012) “Çalışan İlişkileri ve Bilgi Paylaşımı: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama”, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2/1, ss.145-156.

Marquardt, M. J. (2002), Building The Learning Organization (Mastering the 5 Elements For Corporate Learning).

Matusik, Sharon F. (2009), “The Utilization of Contingent Work, Knowledge Creation, and Competitive Advantage”, http://www.findarticles.com/cf_0/m4025/n4_v23/21266077/print.jhtml (25.05.2009).

Pelit, E., Keleş, Y. Ve Çakır, M. (2010) “Otel İşletmesi İş görenlerinin Öğrenen Örgüt uygulamalarına İlişkin Algıları: Yerli ve Yabancı Zincir Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2/2, ss.59-68.

Ramus, Catherine A. & Ulrich, Steger, (2000), "The Roles of Supervisory Support Behaviors and Environmental Policy in Employee Ecoinitiatives at Leadin-Edge European Companies", *Academy of Management Journal*, University of Washington August 1, No:4, p605-626.

Senge, P. (1997), Beşinci Disiplin, İstanbul: YKY, 16.Baskı.

Watkins, Karen E. & Golembiewski, (1995), "Rethinking Organization Deveipment for Learning Organizations", *The International journal of Organizational Analysis*, 1995, Vol. 3, No.1, p88-101.

Tabachnick, B. G. ve Fidel, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. USA: Pearson Education Limited.

Yaşlıoğlu, M. M. (2017) “Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46 (Özel Sayı), 74-85.

SOSYAL BELEDİYECİLİK UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: KAHRAMANMARAŞ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Aziz BELLİ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu
Yönetimi

Emrah KEPEKÇİ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı

Özet

Bütün insanlar insan onuruna yakışır ve adaletli bir şekilde hayatlarını idame ettirmek isterler. Bu bağlamda bütün toplumlarda dezavantajlı diye nitelendirilen, engelliler, yaşlılar, bakıma muhtaç çocuklar ve kadınlar bulunmaktadır. Bu insanları sosyal hayata adaptasyonlarının ve kendi hayatlarını idame ettirebilecek şekilde bir düzeye gelmeleri, sosyal devletin görev ve sorumluluklarından biridir. Bu noktada Türkiye de İlk defa 1961 Anayasasıyla beraber mevzuata giren yeni bir ilke de sosyal devlet ilkesidir. Merkezi yönetimin sosyal devlet olma ilkesinden hareketle, toplumda ihtiyaç sahibi olan veya insanlar arasında dezavantajlı bulunan gruplara elini uzatmak sosyal devlet olmanın bir gereğidir. Merkezi yönetimin bu görevi yerine getirmesi çoğu zaman olanaksız hale gelmektedir. Çünkü merkezi hükümet yerel halktan uzak olduğundan dolayı yerel ihtiyaçlar yerinde görülemez ve yerel hizmetlerin gecikmesine neden olur bundan dolayı yerel sorunlara da hızlı çözüm üretemez. Bu noktada toplumun ihtiyaçlarını yerinde görebilen ve anında müdahale edebilecek yerel yönetimlere ihtiyaç bulunmaktadır. Belediyeler belirli yerel bir topluluğa hizmet etmek için belirli bir coğrafi alanda kurulan, ana karar organının seçimle iş başına gelen ve merkezi yönetime vesayet ile bağlı kendi bütçesi ve tüzel kişiliği olan bir kamu kurumudur. Eğitim, sağlık, barınma gibi temel sağlık politikalarının yerel düzeyde sağlanmasında ve yerelde bulunan vatandaşların sosyal hayat standartlarının yükseltilmesinde yerel yönetimlerin etkin bir rol oynayacakları kuşkusuzdur.

Bu çalışmada, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi'nin yerel halka sosyal belediyeçilik anlayışına dayalı olarak yaptığı uygulamalar incelenerek bunların belediye bütçesi ile ilişkisi irdelenecektir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere Kahramanmaraş ilindeki örnek olaylar ve gerekli uygulamalar üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Sosyal belediyeçilik, son yıllarda bütün belediyelerin ilgi alanına girmiş olan bir kavramdır. Bunda etkili olan şeylerden biriside sosyal devlet olma ilkesinin gerçekleştirilmesi ve halkın refah düzeyinin artırılmasıdır. Bu çalışmada Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinin yaptığı sosyal uygulamalar irdelenip, yerel halkın bu konuda daha çok bilgi sahibi olması ve sosyal haklardan yararlanma noktasında bir yol gösterici olması umulmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle yerel yönetimler ve sosyal belediyeçilik kavramları açıklanarak Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye'sinin yapmış olduğu uygulamaları örnek olay yöntemiyle incelenmiş, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinin 2017- 2018 yılı faaliyet raporları verileri kullanılarak değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın kavramsal çerçevesi hazırlanırken yerli ve yabancı literatürden faydalanılmıştır. Kahramanmaraş Büyükşehir

Belediyesinin sosyal belediyeçilik uygulamaları belediyenin web sayfasından alınan veriler neticesinde örnek olay yöntemi ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Devlet, Belediye, Sosyal Belediyeçilik, Sosyal Politika, Sosyal Yardım.

ABSTRACT

All people are worthy of human dignity and want to maintain their lives in a fair way. In this context, in all societies, there are people with disabilities, elderly people, children in need of care and women who are defined as disadvantaged. It is one of the duties and responsibilities of the social state to adapt these people to social life and to reach a level that can sustain their own lives. At this point, Turkey is entering a new policy for the first time in 1961 along with the Constitution, legislation is the principle of social state. It is a necessity of being a social state to reach out to the groups that are in need or disadvantaged among people, in line with the principle of central government being a social state. It is often impossible for central government to fulfill this task. Because the central government is far from the local people, local needs cannot be seen in place and cause local services to be delayed, so they cannot provide quick solutions to local problems. At this point, there is a need for local administrations that can see the needs of the society on site and intervene immediately. Municipalities are a public institution established in a specific geographic area to serve a specific local community, with the main decision-making body being elected and having its own budget and legal entity connected to the central government by tutelage. There is no doubt that local administrations will play an active role in providing basic health policies such as education, health and housing at the local level and raising the social life standards of local citizens.

In this study, the applications of Kahramanmaraş Metropolitan Municipality based on social municipality understanding to local people will be examined and their relation with municipal budget will be examined. In order to realize this aim, an evaluation will be made on the case studies and necessary applications in Kahramanmaraş province. Social municipalism is a concept that has been of interest to all municipalities in recent years. One of the influential factors in this is the realization of the principle of being a social state and increasing the welfare level of the people. In this study, it is hoped that the social practices of the Kahramanmaraş Metropolitan Municipality will be examined and that the local people will have more information on this issue and will be a guide in terms of benefiting from social rights.

In this study, first of all, the concepts of local administrations and social municipality were explained and the applications of Kahramanmaraş Metropolitan Municipality were examined with case study method. While preparing the conceptual framework of the study, domestic and foreign literature was utilized. The social municipality practices of Kahramanmaraş Metropolitan Municipality were examined with the case study method as a result of the data obtained from the website of the municipality.

Keywords: Social State, Municipality, Social Municipality, Social Policy, Social Assistance.

Giriş

Sosyal devlete ilişkin kavramsal ve olgusal oluşumların kökeni çok eskiye dayanmamaktadır. Bu anlayış aslında kendini 1929 ekonomik bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında geliştirilen daha çok devletçi ve keynesyen politikalar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu bunalım ve savaşlar sonucunda özellikle refah devleti anlayışı devletlerin gündeminde önemli bir yer etmiştir. Bu noktadan hareketle refah devleti anlayışının yansıması olarak, sosyal devlet ve sosyal devletin vatandaşlara sağladığı hakların güvencesi birçok devlette olduğu gibi Türkiye’de de Anayasaya dayanmaktadır. Nitekim ülkemizde 1961 Anayasasıyla beraber mevzuata giren ve 1982 Anayasasıyla devam eden sosyal devlet olma ilkesi benimsenmiştir. Bu ilkedan hareketle devletin, toplumda ihtiyaç sahibi, kimsesiz ve toplum içinde dezavantajlı durumda bulunan vatandaşlarına yaşanabilir düzeyde hayat standartlarını sunmak, onların ekonomik ve toplumsal refah düzeylerini yükseltmek ve onları toplumla bütünleştirmek durumundadır.

Sosyal adaleti ve barışı tesis etmek isteyen sosyal devletin asıl özelliği, serbest piyasanın ülkedeki ekonomik gelişmeyi ve büyümeyi sağlamada yetersiz olduğu ve bu doğrultuda devlet müdahalesinin sosyal adaleti ve refahı sağlamada yerinde olduğu görüşüdür (Gül, 2009:70). Liberal anlayışı ve “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” anlayışını sona erdiren sosyal devlet en başta sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi önemli kamu hizmetlerini artırarak bireyin ve toplumsal grupların yaşam standartlarını yükseltecek bir anlayışa dönüşmüştür (Koray, 2012: 62). Bu dönüşümlerle birlikte büyük ölçekli hizmetlerin sağlanması daha çok kamu hizmeti sunan resmi düzeyde bir devlet biriminin desteğini zorunlu kılmaktadır (Ersöz, 2011: 72).Nitekim bu büyük ölçekli hizmetler ve artan ihtiyaçlar karşısında bu ihtiyaçlara cevap verilmesi yerel yönetimlerin önemini artırmış, yerel yönetimlerin hizmetlerinin içeriği ve alanları da genişlemiştir (Kesgin, 2012a; 102).Dolayısıyla sosyal belediyecilik, sosyal devletin vatandaşlarına hizmet üretme ve hizmeti sunma noktasında yerel düzeyde yansımasıdır. Belediyelerin sosyal belediyecilik ile ilgili faaliyetleri kanunla belirlenmiş olup kanunun verdiği yetki ve sorumluluk çerçevesinde belediyeler sosyal alanda planlama ve düzenleme yapma yetkisine sahiptir.

Sosyal devlet kavramının önemi ile gelişen sosyal belediyecilik kavramının ne durumda olduğu Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi örneği kapsamında örnek olay yöntemi ile incelenirken öncelikle çalışmaya ilişkin kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Bu kapsamda sosyal devlet ve sosyal belediyecilik ile ilgili literatür incelenmiş, aşağıdaki bilgiler elde edilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sosyal belediyecilik anlayışının altında yatan temel etken aslında devletin sosyal politikalara önem vermesi ve sosyal devlet niteliğinin var olması yatmaktadır. Bu bağlamda sosyal belediyecilik, sosyal politikalar zemininde yükselmiş ve önem kazanmıştır. Bu bölümde sosyal belediyecilik ile ilgili kavramları ve onu uygulayan belediyeler hakkında tanımlamalara yer verilmiştir.

1.1 Sosyal Politika ve Sosyal Devlet

Sosyal politikaların ortaya çıkışı ve sosyal politika ile ilgili olgular, refah devleti anlayışı doğrultusunda aslında medeniyetlerin ilk doğuşundan beri var olmuştur. Çünkü tarihte bütün toplumlarda engelliler, muhtaçlar, hastalar, öksüz ve yetimler, bakıma muhtaç çocuklar ve yaşlılar bulunmaktadır. Sosyal politikayı gerektiren ve önemini artıran bu sorunlar bütün toplumların karşılaştığı önemli bir sorundur. Bu sorunların üstesinden gelinmesinde ve sosyal politikaların doğuşunun altında aslında insanların hümanist, hayırsever ve vicdani duygularının olması yatmaktadır (Ersöz,2011: 27).

Kavramın bir bilim dalı olarak ortaya çıkması ve literatüre girmesi endüstri devrimi ile gerçekleşmiştir. Endüstri devrimi ile ortaya çıkan teknolojik gelişmeler, toplumsal hayatı her yönüyle etkilemiştir. Bu devrim başta işçi sınıfı ve toplumlarda büyük endişelere yol açmıştır. Bunun nedeni ise sanayileşme ile birlikte fabrika sahiplerinin daha fazla üretmek istemesi ve daha çok emeğe ihtiyaç duyması, kırdan tarımla uğraşan insanların topraklarından koparılması ve düşük maaşlarla çalıştırılmasıdır (Aydın, 2009: 17-23). Tarımı bırakıp şehirlere akın eden işçilerin akrabaları ile bağlarının kopması, sağlıksız koşullarda günde 14-16 saat çalıştırılmaları işçiler üzerinde büyük bir tahribat yaratmış ve genç yaşlarda güçlerini kaybetmişlerdir (Ersöz, 2011: 30-31). Bu dönem zor şartlar altında çalıştırılan işçiler için herhangi bir kanuni korumanın olmadığı bir dönemdir. Siyasal haklar ise sadece ayrıcalık tanınmış insanlarda bulunduğu için ne haktan ne de demokrasiden söz edilmesi mümkün değildir. Sonuç olarak endüstri devrimi ile bütün bu sorunlarla birlikte toplumsal sorunlar ve çatışmalar ortaya çıkmış bu da devletin sosyal alana müdahalesini zorunlu kılmıştır (Koray, 2012: 27).

Sosyal politika kavramı günümüzde dar ve geniş olmak üzere iki anlamı vardır. Dar anlamıyla sosyal politika toplumu meydana getiren insanların sosyal ihtiyaçlarının ve sosyal sorunların aşılmasına yönelik olarak faaliyetlerde bulunan bir bilim dalıdır (Şenkal, 2005: 26). Geniş anlamda sosyal politika ise en başta toplumdaki gelir dağılımı, istihdam, sendikalar, sosyal güvenlik, vergi adaleti ve insan haklarının eşitliği ile ilgili olarak toplumda bulunan bütün kesimlere sosyal ihtiyaçlar noktasında eğitim, sağlık, konut, gıda sağlığı gibi birçok konuları kapsamaktadır (Seyyar, 2008: 31-32'den, Akt; Pektaş, 2010: 10)

Sosyal politikaların ortaya çıkmasında etkili olan şey kötü çalışma koşulları olmuştur. Buna paralel olarak çalışanların haklarını koruyucu ve gözetleyici düzenlemeleri devreye sokmasıyla birlikte devletin sosyal niteliği artmış ve toplumda bulunan bütün sınıfları dikkate alan bir refah devleti anlayışı ortaya çıkmıştır (Şenkal, 2005: 48-49). Refah devleti kavramı daha çok 1929 ekonomik bunalımı ve ikinci dünya savaşından sonra ortaya çıkan keynesyen politikalar sonucu ortaya çıkmıştır (Gül, 2009: 66).

Türk Dil Kurumu'na göre sosyal devlet, ekonomik ve sosyal alanlarda bireylere karşı sosyal güvenlik ve adalet sağlayıcı bir devlet modelidir (TDK, www.tdk.gov.tr, 23.04.2019). Genel bir tanımla, bireylerin veya ailelerin cinsiyetlerine, gelirlerine ve toplumsal sınıflarına bakılmaksızın, onlara asgari geçim düzeyleri için olanaklar sağlamak, doğal afet, hastalık, yaşlılık gibi ihtiyaçlarını kendilerinin karşılaması için yardımcı olmak üzere piyasa işleyişine müdahalede bulunmak üzere politikalar üstlenen ve uygulayan bir devlet anlayışıdır (Aygen, 2014: 177).

1.2. Sosyal Belediyecilik

Yerel yönetimler içerisinde yer alan belediye, merkezi yönetime yerel düzeyde vatandaşların önceliklerine ve sorunlarına hızlı çözüm üretme noktasında tamamlayıcı bir nitelik kazandıran bir kamu kuruluşudur. Belediye yöneticileri seçimle iş başına gelirler bu da bölgede katılımın artmasını sağlamaktadır (Çöpoğlu, 2014: 228). Belediye kavramının kökleri eski Roma ve Yunan sivilizasyonlarına kadar gitmektedir. Eski Roma’da ve Yunan Sivilizasyonlarında Komün adı verilen ve belirli bir ihtiyacı görmek amacı ile kurulan komünlerin günümüzdeki karşılığı ise belediyelerdir (Nadaroğlu, 1994: 193).

Arapça kökenli olan belediye kavramı beled kelimesinden türetilmiştir beled Arapçada bir bireyin veya topluluğun yerleşmek amacıyla oturduğu yer anlamına gelmektedir. Kelimenin İngilizce karşılığı ise Municipality’, Fransa’da ise ‘Municipalite’dir (Keleş, 2008: 10).

5393 sayılı belediye kanununda ise belediye ‘*belde sakinlerinin mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisini*’ ifade etmektedir (5393 S. Kanun, Md.3).

Belediyeler halkın istek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere buldukları yerde kurulan bağımsız kuruluşlardır. Bu ihtiyaçları karşılamada belediyeler toplumda demokrasi kültürünü oluşturma ve geliştirme görevini de üstlenmişlerdir, bu bağlamda bir belediye ne kadar demokratik olursa bulunduğu bölgede halkın yönetime katılımı aynı oranda artmaktadır bu katılım paralel olarak demokrasiyi güçlendirmektedir (Zengin, 1999: 123’den Akt. Gök, 2012: 4).

Belediyeler coğrafi olarak çevresinde bulunan yerel topluluğa hizmet üretmek ve kamu hizmeti sunmak için anayasanın kendisine verdiği yetki ve sorumluluk çerçevesinde kendisine ait özel bir bütçesi bulunan ve kamu tüzel kişiliğine haiz bir yerinden yönetim birimidir. Belediyelerin hem idari hem de mali açıdan bağımsız bir kurum olması, onun sosyal politikalar konusunda merkezi yönetime göre daha aktif bir rol aldığı konusunda görüş birlikteliği bulunmaktadır (Akkan, 2017: 2). Nitekim belediyeler, sosyal devlet olmanın gereklerini yerel düzeyde yerine getiren bir kamu kurumu olduğundan, bulunduğu coğrafyada ikamet eden vatandaşların yaşam kalitelerini en üst seviyeye çıkarmayı ve onların bağımsız bir şekilde yaşamalarını kendine amaç edinmiştir. Bundan dolayı yaşlılara, sağlık sorunu olanlara, engelli vatandaşlara ve muhtaç insanlara bu sorunlarının üstesinden gelmeleri için yardımcı olur (Aydın, 2009: 68).

Sosyal belediyecilik kavramına ilişkin literatürde sıkça karşılaşılan ve sosyal belediyecilik kavramına oldukça geniş yer veren Akdoğan (2002: 35’den Akt: Toprak ve Şataf, 2017: 65)’ a göre;

“Sosyal belediyecilik, yerel yönetime sosyal alanlarda planlama ve düzenleme işlevi yükleyen, bu çerçevede kamu harcamalarını konut, sağlık, eğitim ve çevrenin korunması alanlarını kapsayacak şekilde sosyal amaca kanalize eden; işsiz ve kimsesizlere yardım yapılması, sosyal dayanışma ve entegrasyonun tesis edilmesi ile sosyo-kültürel faaliyet ve çalışmaların gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan alt yapı yatırımlarının yapılması için bilinçli politikalar üretmesini öngören; bireyler ve

toplumsal kesimler arasında zayıflayan sosyal güvenlik ve adalet mevhumunu güçlendirmeye yönelik olarak yerel yönetimlere sosyalleştirme ve sosyal kontrol işlevleri yükleyen bir modeldir. ”

Sosyal belediyecilik, sosyal devletin yüklediği sorumluluklara uygun olarak, belediyenin, bulunduğu coğrafyada vatandaşlarının sosyal taleplerini karşılama amacı taşıyan, sosyal yardıma muhtaç insanların toplumdan dışlanmasını engelleyen ve yardıma muhtaç olanların insani gereksinimlerini karşılamaya yönelik faaliyetlerin tümünü kapsamaktadır (Kesgin, 2012a: 75). Bu kavram doğrultusunda sosyal belediyecilik geleneksel belediyecilik anlayışındaki gibi belediyeleri sadece altı yapı ile uğraşan bir belediyecilik anlayışı olarak değil bunların yanında sosyal ve kültürel faaliyetler gibi sorumlulukları da üzerinde toplayan bir yeni belediyecilik sistemidir (Öztürk ve Gül, 2012: 385). Belediyelerin günümüzdeki sosyal faaliyetlerinin öneminin artmasında öncelikle yoksul olan kesimin sosyal taleplerinin artması ve yerel yönetim birimindeki belediyelerin yöneticilerin tekrar seçilme istekleri sosyal belediyecilik faaliyetlerinin ortaya çıkmasında ve giderek artmasında etkili olmuştur (Kesgin, 2012b: 176).

Belediyelerin sosyal belediyecilik anlayışıyla sunmuş olduğu sosyal ve kültürel faaliyetler, hizmet ve yardımlar şu şekilde sıralanabilir (Pektaş, 2010: 15-16):

- Çocuklar için sağlık merkezleri ve tanı merkezleri kurmak,
- Dar gelirliler için daha iyi şartlarda ucuz konut yapmak,
- Evi olmayan, sokaktaki kimsesizlere barınmaları için barınma alanları kurmak,
- İnsanların sosyalleştirilmesi amacıyla yönelik gençlere, kadınlara ve engellilere psikolojik danışmanlık merkezleri kurmak,
- Hasta yakınları için hastane yakınlarında misafirhaneler yapmak,
- Düşkün ve muhtaç insanlara yiyecek içecek yardımlarının yapılması,
- Sokakta aç olan insanlar için aşevleri kurmak,
- İşsizlere yönelik istihdam ortamı yaratacak alan oluşturmak,
- Kendi işini yapmak isteyen kadınlara yönelik rehberlik hizmetleri sunmak,
- Anne babası olmayan çocukların eğitimi ve gelişimi için kreşler kurmak,
- Sosyalleşme amacıyla yönelik olarak tiyatro, sinema, sanat ve spor tesisleri kurmak,
- Okuyan ve ihtiyaç sahibi olan öğrencilere yönelik yardımlarda bulunmak,
- Engellilerin tedavileri için rehabilitasyon merkezleri kurmak,
- Engellilerin buldukları yerde ulaşım yapmaları için gerekli kolaylıkların sağlanması,
- Bakıma muhtaç ve sağlık problemi olan kimselere tedavi hizmetleri sunulması,
- Sosyal hizmete muhtaç insanlara beceri ve çalışabilmeleri için meslek kurslarının düzenlenmesi.

1.2.1. Sosyal Belediyeciliğin İşlevleri

Sosyal belediyeciliğin işlevleri yapılan literatür taraması sonucunda kabul gören dört işlevi bulunmaktadır bunlar; sosyalleştirme, sosyal kontrol ve rehabilitasyon, kılavuzluk etme ve yönlendirme, sosyal yardım, sosyal yatırımdır.

a. Sosyalleştirme, Sosyal Kontrol ve Rehabilitasyon

Her toplumda ve sosyal ortamda o ortamın belirlediği bazı kurallar bulunmaktadır. Toplumun kişiden beklediği bu kurallara uyması ve diğer bireylerle uyum içinde yaşamaya çalışması sosyalleştirme sürecini ifade etmektedir (Kesgin, 2012c: 171). Nitekim bireyler bu sosyalleştirme sürecinin dışında kalırsa toplum içinde birçok sorunla karşı karşıya kalacaktır. Bu çerçevede belediyeler sosyalleştirme faaliyetleriyle kişiyi topluma kazandırmada bu süreci daha da hızlandırabilir (Kaya, 2017: 59-60).

b. Kılavuzluk Etme ve Yönlendirme

Belediyeler hizmet sunduğu halka karşı kılavuzluk etme ve yönlendirme gibi işlevlerini, tüketici danışma merkezi, beyaz masa veya benzeri birimler kurarak toplumsal kesime danışmanlık hizmeti sunmaktadır (Şataf ve Mermer, 2017: 15). Bu bağlamda halka sorunlarını nasıl ve hangi yöntemlerle çözebilecekleri konusunda yardımcı olmak belediyelerin işlevi arasındadır (www.arsivbelge.com, 01.05.2019).

c. Sosyal Yardım

Belediyelerin sosyal yardım işlevi beldelerinde bulunan fakir ve muhtaç insanları tespit etmek, onların ekonomik yaşamlarını izlemek ve devam edebilmesini sağlamak amacıyla gerekli insani ihtiyaçlarını karşılamak üzere odun kömür yiyecek içecek gibi temel gıda hizmetlerini sunmaktır (Pektaş, 2010: 14).

d. Sosyal Yatırım

Belediyeler sosyalleştirme, danışmanlık etmek ve yardım işlevlerinin yanında bir de halkın işsiz kalmaması için istihdam olanakları oluşturmaktadır. Bu işlev yerel yönetimlerin merkezi yönetim gibi işsizliği önleme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu eğilim hem sosyal sorumluluktan hem de seçmen baskısından kaynaklanmaktadır (Kesgin, 2012c: 172).

2. TÜRKİYE’DE SOSYAL BELEDİYECİLİK

Türkiye’de sosyal belediyeciliğin tarihsel seyrine bakabilmek için öncelikle yerel yönetimlerin sosyal hayata müdahalesini Cumhuriyet’in kurulmasıyla başlatmak eksik olacaktır. Bu noktada Osmanlı Devletinden günümüze sosyal politikaların nasıl geliştiği ve hangi kurumlar aracılığıyla yerine getirildiği ve sosyal belediyeciliğe zemin hazırlayan sosyal olgulara bakmak yerinde olacaktır.

Türkiye’de batılı anlamda belediyecilik anlayışı uzun geçmişi olan bir uygulama değildir. Yönetim açısından yerel yönetimlerin dönüm noktası olan Tanzimat Döneminde, modern anlamda Türk belediyecilik anlayışının temelleri atılmış, bu bağlamda İstanbul Şehremaneti ve Altıncı Belediye Dairesi kurulmuştur (Çiçek, 2014: 56-57). Tanzimat dönemine kadar geçen sürede bir yerel yönetim birimi olan belediyenin görevlerini özellikle devletin sosyal açıdan

yerine getirmesi gereken görevlerini, Osmanlı Devleti'nde daha çok kadılık kurumu, vakıflar ve loncalar üstlenmiştir. İlerleyen süreçte Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber yerel yönetimlerin önemi artmış ve belediyeçilik anlayışının hukuksal ilk dayanağı olan 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla birlikte daha önce kadılık kurumunun, vakıfların ve loncaların yerine getirdiği faaliyetler azaltılmış ve bu kurumların faaliyetleri belediyelere devredilmiştir. Yine aynı kanunla belediyeler hem hizmetlerin yürütülmesi hem de sosyal açıdan daha aktif hale getirilerek belediyelerin faaliyet alanı genişletilmiştir.

2.1. Cumhuriyet Öncesi Sosyal Belediyeçilik

Osmanlı Devleti'nde bulunan toplumun sosyo kültürel tarzı, akrabalık ilişkilerine önem veren, aileyi ön planda tutan ve dini düşünce ve uygulamaların yoğunlukta olduğu bir şekilde biçimlenmiştir. Bu biçimlenme toplumun sosyal açıdan kimsesizlere, muhtaçlara ve güçsüzlere karşı bazı sosyal koruma faaliyetlerinde bulunulmasında etkili olmuştur. Bu faaliyetler Osmanlı Devleti'nde 'insani yardım' olarak nitelendirilmekte olup bu faaliyetlerin kurumsal olarak sosyal faaliyetlerin oluşmasına engel teşkil ettiği düşünülmektedir. Aynı şekilde dini düşüncelerden kaynaklanan, zekât, fitre, kurban gibi ortaya çıkan yardımlar sosyal faaliyetlerin başarıya ulaşmasına önemli katkı sağlamıştır. Bunların dışında vakıf ve loncalar Osmanlı Devleti'nde sosyal faaliyetler noktasında en etkin kurumlardır. Devlet, iç güvenlik ve dış güvenlik gibi hizmetleri devlet kendi bütçesi ile yürütürken eğitim, sağlık ve sosyal faaliyetler vakıflar aracılığıyla yerine getirilmektedir. Zenginler ve yardımsever insanlar bu vakıflar yardımlarıyla, devlet ise vergi muafiyetleriyle destek olmuştur (Şişman, 2017: 2-3). Vakıflar yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nde sosyal alanda derin etkiler bırakmıştır. Mülk sahipleri vakıflar aracılığıyla mallarını vakfeder, vakıflar ise vakfedilen bu malları ihtiyaç sahiplerine aktarma görevini üstlenmişlerdir. Nitekim bu yönüyle vakıflar servetin dağılımı ve sosyal alandaki adaleti sağlamada önemli görevler üstlenmiştir (Taşçı, 2017: 12). Ancak sosyal politikalar modern anlamda sanayi inkılabı ile ortaya çıkmıştır. Bu durum o tarihe kadar sosyal olguların ve politikaların olmadığı anlamına elbette gelmez zira, Osmanlı Devleti'nin geleneklerin de ihtiyaç sahiplerine, yoksullara, çocuklara, yaşlılara ve çocuklara yardımların yanı sıra son derece misafirperver bir yapısı her zaman var olmuştur (Ören, 2010: 38).

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nde yönetim anlayışı açısından son derece önemli bir dönemdir. Bu dönemde Avrupa örnek alınarak yeni reformların yapıldığı ve modern nitelikte yönetim birimlerinin ortaya çıkışı bu dönemde olmuştur. İlk Türk belediyesi olan İstanbul Şehremaneti ve Altıncı Belediye Dairesi'nin temeli de yine bu dönemde atılmıştır. Dolayısıyla vakıf ve loncaların üstlendikleri beledi ve sosyal nitelikteki görevler ilk defa belediyelere aktarılmış ve hizmetler bu şekilde sunulmaya başlanılmıştır (Aygen, 2014: 181).

2.2. Cumhuriyet Sonrası Sosyal belediyeçilik

Türkiye Cumhuriyeti Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi ağır yıkımları olan bir savaştan sonra kurulmuş ve bu dönemin ağır şartları karşısında sosyal politikalara pek önem verememiştir. Bu dönemin yaraları sarıldıkça sosyal politikalara önem vermeye başlayan Türkiye Cumhuriyeti, sosyal politika alanında kurumsallaşmaya başlamış bu noktada SSK, Bağ kur, Emekli Sandığı gibi kurumsal birimlerin temelini atmıştır (Ören, 2010: 41). Yine aynı noktada sosyal güvenlik açısından 1930 yılında çıkarılan "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" ile

emekli ve dul ve yetim aylıklarının hazineden ödenmesi kararlaştırılmış ama bu konuda geniş bir uygulama olmamış dar bir kesime uygulanmıştır (Kesgin, 2012a: 117).

Türkiye Cumhuriyeti'nde belediyelerin sosyal politika alanındaki yetki ve görevlerine ilişkin yasal dayanak ilk defa 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Kanun ile olmuştur. Bu kanun ile belediyelere her konuda geniş yetkiler verilmesine rağmen o tarihte yaşanan problemler nedeniyle kaynaklar yetersiz kalmış belediyeler ise görevlerini tam olarak yerine getirememişlerdir (Öztürk ve Gül, 2012: 210).

İkinci Dünya Savaşı Sonrasındaki dönem Türkiye için hem siyasal hem de sosyal değişimlerin hızlandığı bir dönemdir. Savaş sonrası ikiye ayrılan dünyada Türkiye batıyı tercih etmiş ve buna uygun olarak yeni yasal düzenlemeler ve örgütsel birimler kurulmuştur. Belediyeler bu dönemde aşırı hızlı kentleşme sonucu sosyal politikalara pek yönelmemiş, daha çok kentsel alt yapı ve hizmetlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Belediyelerin sosyal nitelikteki görevlerini ise kaynak yetersizliği nedeniyle merkezi yönetim yerine getirmeye çalışmıştır (Gök, 2012: 13). Yaşanan bu kaynak yetersizliğini gidermek amacıyla, 1933 yılında kurulan Belediyeler Bankası 1946 yılında İller Bankasına dönüştürülmüştür. 1948 yılında belediyeler görev ve faaliyetlerinin daha da genişletilmesiyle "Belediye Gelirleri Kanunu" çıkarılmış ve böylece belediyelerin faaliyetlerini yerine getirebilmeleri için gerekli olan mali kaynağı sağlamak üzere borçlanmalarının önü açılmıştır (Ersöz, 2011: 111).

1970'li yıllara gelindiğinde yaşanan siyasi ve ekonomik değişimler devletin sosyal niteliğinin sorgulanmasına yol açmış, bu bağlamda devletin asli görevlerine dönmesi ve elinde bulundurduğu gücü yerel yönetimlere ve sivil toplum kuruluşlarına aktarması düşünülmüştür (Öztürk ve Gül, 2012: 206-207). Bütün bu gelişmeler sonrasında 1970'li yıllar sosyal belediyecilik (toplumcu belediyecilik) kavramı önem kazanmış ve yapılan 1973 seçimleriyle iş başına gelen sosyal demokratlar geleneksel yönetim anlayışını terk ederek belediyelerin sosyal niteliğinde değişim yaratmışlardır. Bu tarihten sonra bu belediyelere artık "Yeni Belediyecilik, Toplumcu Belediyecilik veya Demokratik Belediyecilik" denilmeye başlanmıştır (Güler, 2009: 125). Ülkemizdeki Sosyal Belediyecilik veya Toplumcu Belediyecilik gibi kavramlar, batı da gelişmiş ülkelerde bulunan hizmet düzeyleri yüksek olan merkez ve yerel yönetimleri tanımlamak için dile getirilen "refah devleti, sosyal refah devleti veya yerel sosyal" gibi kavramların Türkiye'de karşılığı Sosyal (Toplumcu) belediyeciliktir (Ersöz, 2011: 143). Bu belediyecilik anlayışının temelinde merkezin asli görevlerine dönmesi ve merkezin yükünün yerelde bulunan yönetimlere devredilmesi, anlayışı vardır (Kesgin, 2012a, 124).

1977-1980 yılları arasında belediyeler yaptığı faaliyetlere kaynak bulabilmek için halk ekmek, düğün salonu, halk plajı vb. birçok yerleri işletmek üzere kendine bu yollardan kaynak aramıştır. Bu yıllarda yaşanan yüksek enflasyon ve işsizlik belediyeleri harekete geçirmiş, fazla bir kaynağı olmamasına rağmen muhtaç insanlara sosyal yardım etmeye çalışmıştır. Yine bu dönemde 1985 yılında çıkartılan 3194 sayılı kanunla belediyelere imar planı yapma yetkisi verilmiş, bu bağlamda kentteki konut sorunu çözümü için belediyeler daha aktif hale getirilmiştir (Şataf ve Mermer, 2017: 23-24). 1980 yılında Türkiye de gerçekleşen darbe, toplumsal ve siyasal hayatta değişimler yaratmış, nitekim bu dönemde merkeziyetçilik ve hiyerarşik yönetim anlayışı daha da katı hale gelerek aktif olan Toplumcu Belediyecilik anlayışını kısa sürede bitirmiştir (Şahinoğlu, 2017:52-53).

Türkiye’de Sosyal Belediyecilik anlayışı ilk olarak 1990’lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu anlayışın ortaya çıkmasında etkili olan şey Büyükşehir Belediye’lerinin sosyal alanlardaki görev ve fonksiyonlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Hiçbir yasal zorunluluk olmamasına rağmen Büyükşehir Belediyeleri sosyal alanda daha aktif konuma gelmişlerdir. Özellikle yapılan 1994 seçimleri sonrasında İstanbul ve Ankara gibi kentlerin Büyükşehir Belediye yönetimini devralan Refah Partili belediye başkanları tarafından yerine getirilen sosyal nitelikli hizmetler, diğer belediyelere ve siyasi partileri tarafından benimsenmiş, özellikle dezavantajlı kesimlere ve özürülülere yönelik hizmetlerin artması ve bu yönde kurumların ortaya çıkması sosyal belediyeciliğin önemini artırmıştır (Ersöz, 2011: 144).

2000’li yıllar sosyal belediyecilik açısından yine önemli bir dönemdir. Önemli olmasındaki neden kamu yönetiminde reform tartışmalarının en yoğun yaşandığı bir dönem olmasıdır. Özellikle yerel yönetimler açısından yapılan reformlar sosyal belediyecilik açısından büyük önem taşımaktadır. 2004 yılında çıkarılan 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ve 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı Belediye Kanunu yerel yönetimler ve sosyal belediyecilik açısından oldukça önemli kanunlar olmuştur. Bu kanunlarla birlikte 5779 sayılı Kanun ile İl Özel İdareleri ve Belediyelere genel bütçeden pay ayrılması, özellikle yerel yönetimlerin mali açıdan daha rahat olmasını sağlayacak ve sosyal açıdan yerel yönetimlerin daha etkin olmasını sağlamıştır (Şahinoğlu, 2017: 54).

2.3 Türkiye’de Belediye Kanunları Çerçevesinde Sosyal Belediyecilik

Türkiye’de belediyeler kanunların kendisine verdiği yetki ve görevler sonucunda faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler. Nitekim 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu’nda açık şekilde sosyal belediyecilik terimi kullanılmamış ama sosyal faaliyetler noktasında görev ve sorumluluklar yüklemiştir Kanunun 15. Maddesinde bazı görevler şu şekilde sayılmıştır;

- Halka açık olan yerlerin temizlenmesi,
- Halkın yemesine, içmesine, temizlenmesine, halkın ihtiyaç duyduğu han, otel, hamam, birahane, lokanta gibi yerlerin temizliğine,
- Salgın ve bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması,
- Ölenleri muayene etmek, ölümler için ruhsat vermek ve ölümlerin gömüleceği yerleri göstermek,
- Belediye sınırlarındaki göllerde ve denizlerde görev yapacak olan istimbot, motörbot ve her nevi kayıkların muayenelerini yaptırmak,
- Başı boş olan hayvanları tutmak ve onları barınağa götürmek,
- Dilencilerin dilenmekten yoksun bırakacak tedbirler almaktır (1580 Sayılı Belediye Kanunu, 1930).

Değişen dünya ve sosyo-ekonomik gelişmelerin yanında Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne uyum isteği üzerine belediyelerin etkinlik alanını geliştirilmiş ve bu bağlamda 2005 yılında 5393 sayılı Belediye Kanunu yayımlanmıştır. Belediyeleri sosyal açıdan oldukça aktif hale getiren kanun bu noktada belde sakinlerinin ortak tüm ihtiyaçlarının muhatabı olarak belediyeleri göstermiştir (Kaya, 2017: 82).

5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununda sosyal belediyeciliğe alt yapı oluşturacak birçok kanun bulunmaktadır. Her iki kanunda da 1580 sayılı Kanun gibi sıralama yapılmamış genel bir yetki verilmiştir (Çelik, 2014: 9).

5393 sayılı kanunun 9. Maddesi muhtarları mahallenin ortak ihtiyaçlarını belirlemekle görevlendirmiş ve bu konuda belediyenin muhtarlığın ve mahallenin ihtiyaçlarının karşılanması noktasında aynı yardım ve destek sağlayacağını belirtilmiştir. Yine aynı kanunun 13. maddesinde herkesin ikamet ettiği yerin hemşerisi olduğunu, belediye karar ve hizmetlerine katılabileceği ve belediye yardımlarından herkesin yararlanabileceğini, bu yardımların insan onurunu zedelemeyecek şekilde yapılması gerektiği kanunda açıkça belirtilmiştir (5393 Sayılı Belediye Kanunu, 2005).

5216 sayılı kanunda yerel anlamda yapılması gereken sosyal faaliyetlerin belediyeler tarafından geliştirileceği belirtilmektedir. Kanun insanların ihtiyaçlarının karşılanması ve sosyal faaliyetlerin karşılanmasını belediyelerin üzerine bırakmaktadır (Çelik, 2014:10). 5216 sayılı kanunun 7. Maddesi büyükşehir belediyesinin görevlerini saymıştır. 7. Maddenin özellikle (v) bendi sosyal alanda büyükşehir belediyesine, sağlık merkezleri, gezici sağlık üniteleri, yaşlılara, kadınlara, çocuklara yönelik olarak her türlü sosyal faaliyette bulunacağını belirtmiştir (5216 Sayılı Belediye Kanunu, 2004). 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu 5393 Sayılı Belediye Kanunu'na ek olarak özürliülere yönelik olarak önemli bazı değişiklikler getirmiştir. Bu bağlamda 5216 sayılı kanun özürliüler için birimler kurmayı büyükşehir belediyelerine görev olarak vermiş, birimin görevi danışmanlık, rehabilitasyon hizmetleri, bilinçlendirme ve yönlendirme (Aygen, 2014: 176).

3. KAHRAMANMARAŞ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİNDE SOSYAL BELEDİYECİLİK ANLAYIŞI

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde belediye bünyesinde bulunan birimlerin misyon ve vizyonları incelendiğinde, yerel halka karşı sosyal anlayışı şu şekilde tanımlanmaktadır. ‘‘Ekonomik açıdan hayatlarını sürdürme ve temel gereksinimlerini karşılayamama tehlikesi içinde bulunan yaşlı, engelli, kimsesiz ve korumasız insanlara gerekli yaşam şartlarını sağlayabilmeleri için gerekli yardımları yapmak’’ belediyenin öncelikli misyonudur. Belediye'nin bu misyonundan da anlaşıldığı üzere sosyal faaliyetler belediyenin temel düşünce yapısında vardır ve bu sosyal düşünce yapısını 5393 sayılı Belediye Kanunu'ndan aldığı yetkiye dayandırmaktadır.

Yapılan araştırma sonucunda Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi'nde sosyal hizmet ve yardımların Sağlık ve sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı tarafından yerine getirildiği görülmüştür.

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinin Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı, Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'nün vizyonu incelendiğinde;

- Verimliliği en üst düzeyde tutup, teknolojiye ve katılımcı yardımlaşmaya açık,
- Hizmet sunma noktasında kaliteli ve güler yüzlü bir anlayışa sahip,
- Sosyal ve kültürel donatılı çalışmalara yönelen,

- Toplumun her tabakası tarafından örnek gösterilen ve beğenilen bir müdürlük olmak, belediyenin öncelikli vizyonu arasında olduğu görülmüştür (<https://kahramanmaras.bel.tr>, 21.05.2019).

3.1. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi'nde Sosyal Belediyecilik Birimleri ve Hizmetleri

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal belediyecilik kapsamında yaptığı faaliyetler genel olarak Sağlık ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı tarafından yerine getirilmektedir. Başkanlık kendi içerisinde şube müdürlüklerinden oluşmaktadır bunlar;

- Kadın ve Aile Şube Müdürlüğü
- Mezarlık Hizmetleri Şube Müdürlüğü
- Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğü
- Engelli Hizmetleri Şube Müdürlüğü
- Mesleki Eğitim Şube Müdürlüğü'nden oluşmaktadır (<https://kahramanmaras.bel.tr>, 27.05.2019).
-

3.1.1. Kadın ve Aile Şube Müdürlüğü Hizmetleri

Kadın ve Aile Şube Müdürlüğü'nün amacı, toplumsal yapının temelini oluşturan aileyi ve kadını sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan desteklemek ortaya çıkabilecek sorunlara karşı önlemler almaktır.

3.1.1.1. Kadın ve Aile Şube Müdürlüğü'nün Görev ve Yetkileri

- Kadınların ve ailelerin korunması için orta, kısa ve uzun vadeli planlar hazırlamak,
- Onaylanan planların hayata geçirilmesi için önlemler almak,
- Ailenin temeli olan kadının ruhsal ve fiziksel yönden güçlendirilmesini sağlamak,
- Aile içinde yaşanan şiddetleri önlemek amacıyla önlemler almak,
- Kadın ve aile arasındaki ilişkileri güçlendirecek ve bilinçlendirecek programlar hazırlamak,
- Kadınların istihdamı konusunda artırıcı çalışmalar yapmak,
- Kadın ve aile için her türlü taciz, istismar ve tecavüzlerin önlenmesi için çalışmalar yapmaktır (<https://kahramanmaras.bel.tr>, 30.05.2019).

3.1.1.2. Kadın ve Aile Şube Müdürlüğünün Hizmetleri

Tablo 3.1. Kadın ve Aile Şube Müdürlüğü Hizmetleri

Danışmanlık Hizmetleri

Seminer Hizmetleri

a. Bireysel Danışmanlık Hizmetleri	a. Evlilik Seminerleri
b. Psikolojik Danışmanlık Hizmetleri	b. Aile İçi İletişim Seminerleri
c. Aile Danışmanlığı	c. Eğitim Danışmanlığı Seminerleri
d. Sosyal Haklar Danışmanlığı	d. İletişim ve Beden Dili Seminerleri
	e. Değerler Eğitimi Seminerleri
	f. Akran Zorbalığı

Kaynak: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, <https://kahramanmaras.bel.tr/>, 30.05.2019.

3.1.2. Mezarlıklar ve Taziye Hizmetleri Şube Müdürlüğü

Mezarlıklar ve Taziye Hizmetleri Şube Müdürlüğü tarafından Cenazesi olan vatandaşlara defin işlemleri ve taziye hizmetleri verilmektedir. Cenaze sahiplerinin ölüm raporu ile birlikte müdürlüğe başvurması ile ölen kişiler belediye otomasyonuna cenaze olarak kaydedilerek defin ve sonrasında ihtiyaç duyulan bütün taziye hizmetleri belediye tarafından karşılanmaktadır.

3.1.2.1. Mezarlıklar ve Taziye Hizmetleri Şube Müdürlüğü Görev ve Yetkileri

- ‘5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda belirlenen görev, yetki ve sorumluluklar kapsamında, Müdürlük içerisinde gerekli birimleri kurmak ve organizasyonu yapmak, ihtiyaç duyulan araç, gereç, vb sağlamak,
- 593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 3998 sayılı Mezarlıkların Korunması Hakkında Kanun, 11410 sayılı Mezarlıklar hakkında nizamnameye ilişkin Bakanlar Kurulu kararı hükümlerine uygun olarak verilen görevleri yerine getirmek,
- Yürürlükte olan mevzuatlarda belirlenen mezarlıklar ve taziye evleriyle ilgili görev, yetki ve sorumlulukları yerine getirmek.
- Mezarlık yerlerinin inşası ile cenaze nakil ve defin işlemleri hakkında yönetmelik hükümleri doğrultusunda cenaze defin ve nakil hizmetlerini yürütmek,
- Belediye Meclis Kararı ile Belediye mülkü mezarlıklarda mezar yerleri tahsis etmek, mezar üstü-altı inşaatlarına ruhsat vermek, bunlara ait ücretleri tahsil etmek,
- 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu uyarınca belediye mezarlıklarına cenazelerin defin edilmesi ve yasalara uygun şekilde yürütülmesini sağlamak,
- Vatandaşların Mezarlıkları rahat ziyaret etmeleri konusunda gerekli olan düzenlenmelerin yapılmasını sağlamak,

- İl dışı cenaze nakillerinde, cenaze nakil aracının uygun koşulları sağladığını belirten “Yol İzin Belgesi” nin verilmesini sağlamak,
- Taziye evlerinin her an kullanıma hazır halde bulundurulması ve tahsisi ile alakalı iş ve işlemleri yürütmek” (<https://kahramanmaras.bel.tr/gorev-ve-sorumluluklarimiz-8>, 30.05.2019).

3.1.2.2. Mezarlıklar ve Şube Müdürlüğü Hizmetleri

a. Cenaze Defin İşlemleri

Mezarlıklar ve Şube Müdürlüğü tarafından verilen defin işlemleri, cenazenin toprağa verilmesi, toprağının doldurulması ve ses sistemi gibi uygulamalar belediye tarafından ücretsiz olarak verilmekte ve gelen cenaze yakınları için ise yeteri kadar oturacak tabure bulundurulmaktadır (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 93).

Tablo 3.2. Kahramanmaraş Merkez ve İlçeler 2018 yılı Cenaze Defin Sayısı

Merkez Şeyh adil Mezarlığı 2. Kısım	992
Merkez Şeyh adil Mezarlığı (Asri Mezarlık)	249
Merkez Şeyhalisezai Efendi Mezarlığı	167
Onikişubat	655
Dulkadiroğlu	302
Afşin	540
Andırın	275
Ekinözü	45
Elbistan	558
Göksun	419
Nurhak	77
Pazarcık	425
Türkoğlu	313
Çağlayancerit	129
Toplam	5.146

Kaynak: Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 93

b. Taziye Evi Hizmetleri

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi cenaze yakınlarının ihtiyaç duyacağı her türlü araç, gereç, oturma salonları, yemek salonları ve mutfak bölümlerini bayan erkek ayrı olacak şekilde kentin her bölgesine inşa etmiştir. Kentte toplamda 28 adet taziye evi bulunmaktadır. Cenaze sahiplerinin talepte bulunması halinde 3 günlük süre ile taziye evi hizmeti belediye tarafından verilmektedir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 94).

c. Taziye Çadırı Hizmetleri

Taziye evlerinin dolu olduğu veya cenaze sahiplerinin kendi evlerinde taziyede bulunmak istemesi nedeniyle, yine cenaze sahiplerinin talebi üzerine Büyükşehir Belediye Başkanlığı ekipleri tarafından taziye yerine masa, sandalye, taziye çadırı, ses cihazı, soba ve çay makinası temin edilmektedir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 95).

3.1.3. Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğü

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Sağlık ve Sosyal Hizmetleri Dairesi Başkanlığının misyon ve vizyonu incelendiğinde, kanunların kendisine verdiği yetki ile birey ve grupların içinde buldukları sosyal ve ekonomik durumdan kaynaklanan veya kendi iradeleri dışında gelişen maddi veya fiziksel yoksulluklarının giderilmesi amacıyla, toplumun her kesimi tarafından benimsenen, kaliteli ve güler yüzlü bir anlayışla kurulduğu belirtilmiştir (<https://kahramanmaras.bel.tr>, 30.05.2019).

3.1.3.1. Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğü Görev ve Yetkileri

- Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğü beldede yaşayan vatandaşların kültürel ilişkilerin ve değerlerin geliştirilip korunmasını, yaşlı, kadın, çocuk, engelli ve gençlere yönelik her türlü sosyal faaliyetlerin yerine getirilmesi,
- Sosyal hizmet ve yardımlar belediyenin denetimi ve gözetimi dahilinde halkın gönüllük katılımı ve katkıları da gözetilerek yürütmek,
- Sosyal hizmet noktasında diğer kamu kurum ve kuruluşları ile ortak hareket etmek,
- Sosyal hizmetleri vatandaşlara en kolay ve en uygun yerde sunmak, bu hizmetlerin sunumunda yaşlı, kadın, engelli ve çocuklara uygun yöntemlerin uygulanması,
- Sosyal hizmetlerin ücretsiz vatandaşlara sunulması ama gerekli hallerde ücret talep edilmesi (<https://kahramanmaras.bel.tr/yonetmeligimiz>, 30.05.2019).

3.1.3.2. Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğünün Hizmetleri

Bu bölümde Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğünün 2016, 2017, yılları arasında yapmış olduğu hizmetlerin dağılımı ve 2018 yılı için bu hizmetler konusundaki hedefleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.3. Yıllara Göre Sosyal Hizmet Faaliyetlerinin gerçekleştirme düzeyi ve 2018 Yılı Sosyal Hizmet Yardımları Performans Hedefi.

Performans Göstergeleri		2016	2017	2018
1.	Dağıtılan gıda paketi sayısı	5.192	6.000	6.000
2.	Derman Kart (Gıda kartı) sahibi sayısı	5.453	6.150	10.000
3.	Ramazan ayında dağıtılan erzak paketi sayısı	16.639	22.000	25.000
4.	Odun yardımı yapılan aile sayısı	11.561	12.000	20.000
5.	Kırtasiye, okul kıyafetleri, ayakkabı vb. yardımlar yapılan öğrenci sayısı	2.603	3.000	5.000
6.	Yeni Doğan Bebek paketi sayısı	238	3.000	2.500
7.	Bilet ücreti yardımı yapılan vatandaş sayısı	289	1.000	400
8.	İftar yemeği verilen vatandaş sayısı	92.500	100.000	140.000
9.	Aşevi çorba dağıtımı yapılan vatandaş sayısı	64.750	250.000	250.000
10.	Dağıtımı yapılan ev ve giyim eşyası sayısı	4.867	5.900	12.000
11.	Tadilatı yapılan ev sayısı	4	20	50
12.	Ev temizlik hizmeti verilen aile sayısı	78	310	300
13.	Temizlik hizmeti verilen cami sayısı	111	265	80
14.	Halı ve tente yardımı yapılan cami sayısı	13	70	50
15.	Çorba kulübelerinden yararlanan vatandaş sayısı	167.500	350.000	370.000
16.	Mobil mutfak hizmeti verilen kişi sayısı	20.000	20.000	60.000
17.	İkram çeşmesinden yararlanan vatandaş sayısı	36.000	75.000	250.000
18.	Toplu yemek verilen vatandaş sayısı	71.500	150.000	150.000
19.	Yaşlılar dinlenme salonları ziyaretçi sayısı	36.335	84.000	90.000
20.	Misafirhane ve bayanlar okuma salonu ziyaretçi sayısı	1.468	3.000	4.000
21.	YADES Yaşlı Destek Bakım Kişi Sayısı	-	-	1.000

Kaynak: Kahramanmaraş B. B., Performans Programı, 2018: 57-58.

Tablo 3.3’de görüldüğü üzere Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi sosyal hizmetler noktasında 2016, 2017 yıllarında gerçekleştirilen faaliyetleri ve 2018 yılında yapılması planlanan hedeflerine bakıldığında birçok alanda faaliyetlerin genişlediği ve belediyenin sosyal alanda faaliyetlerini çoğaltmak istediği görülmektedir. Bu amaçla Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinin Performans Programında sosyal yardım faaliyetlerinin yerine getirilmesi için ayrılan kaynak ise 30.097.000 Türk Lirasıdır (Kahramanmaraş B. B., Performans Programı, 2018: 57-58).

- **Yardıma Muhtaç Ailelere Gıda Yardım Paketi Dağıtımı**

Büyükşehir Belediye ekipleri tarafından yardıma muhtaç durumda bulunan insanların incelenip araştırılması sonucunda gerekli görülen kişilere gıda yardım paketleri verilmektedir. 2018 yılında planlanan rakam 6.000 iken gerçekleşen gıda yardım paket sayısı 3103 adettir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 149).

- **Derman Kart Hizmeti**

2018 yılında başlatılan bu uygulama sayesinde ihtiyaç sahibi olan vatandaşlara içine 100 Türk Lirası yüklenilmiş kartlar verilerek anlaşmalı marketlerden temel ihtiyaçlarını karşılamaları düşünülmüştür. 2018 yılında hedeflenen rakam 10.000 iken bu uygulamadan yararlanan vatandaş sayısı 12.527’dir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 149).

- **Ramazan Ayına Özel Hizmetler**

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi her yıl ramazan ayında mobil mutfak aracı ile şehrin farklı noktalarında iftar yemeği dağıtmaktadır bu doğrultuda 2018 yılında hedeflenen rakam 2500 iken gerçekleşen rakam ise 101 bin kişilik iftar yemeği dağıtılmıştır. Yine ramazan ayında erzak dağıtımını sayısı 25.000 iken bu yardımların gerçekleşme düzeyi 19.766 olarak gerçekleşmiştir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 151).

- **Odun Yardımı**

Maddi nedenlerden dolayı zor durumda bulunan ve evinde yakacak odunu olmayan vatandaşların ilgili ekiplerin tespit ve araştırması sonucu gerek görülen vatandaşlara odun yardımı sağlanmaktadır. 2018 yılında hedeflenen yardım planı 20.000 iken yardım yapılan vatandaş sayısı 15.606 olarak gerçekleşmiştir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 153).

- **Öğrencilere Yönelik Kırtasiye, Okul Kıyafeti Yardımları**

Okula giden ve ihtiyaç sahibi öğrenciler için Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, okul ihtiyaçlarını karşılamak üzere çanta, kırtasiye malzemeleri ve ayakkabı yardımları yapmaktadır. 2018 yılında hedeflenen rakam 5.000 iken bu yardımlardan yararlanan öğrenci sayısı 2928 olarak gerçekleşmiştir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 151).

- **Yeni Doğan Bebek Paketi Yardımı**

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğü tarafından dünyaya gözlerini açan bebekler için yeni doğan paketi yardımında bulunmaktadır. 2018 yılında hedeflenen rakam 2.500 iken bu hizmetten 6180 vatandaş yararlanmıştır (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 152).

- **Şehir Dışı Bilet Yardımı**

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi sosyal belediyeçilik anlayışıyla yaptığı diğer bir hizmet, şehir dışına gidecek olan ve bilet parası olmayan vatandaşlara şehir dışı bilet ücretleri karşılanmaktadır. 2018 yılında hedeflenen rakam 400 iken bu hizmetten yararlanan vatandaş sayısı 490'dır (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 150).

- **İftar Yemeği Hizmetleri**

Sosyal Belediyeçilik anlayışı kapsamında yapılan diğer bir uygulama da iftar yemeğidir. 2018 yılında hedeflenen iftar yemeği sayısı 140.000 iken, 2018 de gerçekleşen rakam 101.500'dir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 151).

- **Çorba Dağıtım Hizmetleri**

Sosyal belediyeçilik açısından uygulanan bir diğer hizmet ise sabahları vatandaşlara kentin farklı noktalarında kahvaltı ve çorba ikram edilmesidir. Bu uygulama uzun yıllardır devam etmektedir. 2018 yılında hedeflenen rakam 250.000 kişi iken bu uygulamadan yararlanan vatandaş sayısı 445.000 olarak gerçekleşmiştir.

- **Ev Eşyası Yardımı**

Sosyal Belediyeçilik anlayışı çerçevesinde gerekli araştırma ve incelemelerle tespit edilen ihtiyaç sahibi vatandaşlara, yatak, çekyat, battaniye, yastık, soba, buzdolabı ve çamaşır makinesi gibi bir evin ana ihtiyaçları noktasında yardımlar yapılmaktadır. 2018 yılında performans programına göre hedeflenen ev eşyası yardımı 12.000 iken, 2018 de 9.069 olarak gerçekleşmiştir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 149).

- **Ev Tamirati ve Tadilat Hizmetleri**

Evinde tadilat ve tamirat ile ilgili sorunlar olan vatandaşların talepleri üzerine evde tamirat ve tadilat hizmetleri verilmektedir. 2018 performans programına göre hedeflenen yardım hizmeti 50 iken Büyükşehir Belediyesinin kurduğu tadilat ekibi 2018 yılında 108 ailenin evinde tadilat hizmetinde bulunmuştur (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 150).

- **Evde Temizlik Hizmeti**

Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğü, Valilik, Halk Sağlığı Müdürlüğü ve Aile Politikalar İl Müdürlüğü ile anlaşmalı olarak evde temizlik işlerini kendi yapamayan, temizlik konusunda yardıma muhtaç vatandaşlara evde temizlik hizmeti verilmektedir. 2018 yılında hedeflenen rakam 300 iken 787 vatandaşa evde temizlik hizmeti verilmiştir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 149).

- **Cami Hizmetleri**

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, camilerin temizlik, minber, halı yıkama ve süpürme gibi işlerini uzman ekipleri tarafından yerine getirmektedir. 2018 yılında hedeflenen cami temizliği rakamı 80 iken herhangi bir ücret alınmadan 11 caminin temizlik işleri yapılmış aynı zamanda 2018 hedeflerinde camilerin halı ve tente ihtiyaçları için düşünülen rakam 50 iken 18 caminin tente ve halı gibi ihtiyaçları karşılanmıştır (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 150).

- **Giyim Eşyası Yardımı**

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye'sinin sosyal belediye olarak diğer bir uygulaması da giyim eşyası yardımudur. Giyim konusunda ihtiyaç sahibi vatandaşların sanki bir mağaza gibi girip ihtiyaç duyduğu giysileri alabildiği bir yardım hizmetidir. 2018 yılında 25.630 adet giyim eşyası yardımı yapılmıştır (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 152).

- **Toplu Yemek Hizmetleri**

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi özel günlerde toplu yemek hizmetleri de verilmektedir. 2018 yılında hedeflenen toplu yemek yardımı yapılacak vatandaş sayısı 150.000 iken gerçekleşen rakam ise 137.194 olarak gerçekleşmiştir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 151).

- **Yaşlılara Özel Dinlenme Salonu Hizmetleri**

Yaşlı vatandaşların ihtiyaç duyacağı her türlü faaliyet alanlarını kurmak geliştirmek ve yürütmek büyükşehir belediyeleri ve ilçe belediyeleri görevleri arasındadır. Bu bağlamda bazı belediyeler yaşlıların sosyal hayattan kopmamaları ve onların fiziksel ve ruhsal açıdan daha iyi bir konumda olmaları için sosyal organizasyonlar düzenlemektedir. Bunların yanında Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyeleri gibi bazı belediyeler 65 yaşını doldurmuş olan vatandaşlar için ücretsiz ulaşım gibi olanaklar da sağlamaktadır (Gök, 2012: 35).

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinin yaşlılara özel olarak yaptığı bazı faaliyetler şunlardır;

- Barbaros gönül dostları dinlenme salonu
- Berberhane ve hamam hizmeti
- Divanlı yaşlılar dinlenme salonu
- Doğukent yaşlılar dinlenme salonu ve okuma salonu
- Göksun gönül dostları dinlenme salonu
- Gönül dostları dinlenme salonu
- Karaziyaret yaşlılar dinlenme salonu
- Pirireis gönül dostları dinlenme salonu
- Saçaklızade dinlenme salonu
- Sütçü İmam okuma ve dinlenme salonu

2018 yılında hedeflenen yaşlılar dinlenme salonlarının ziyaretçi sayısı 90.000 iken gerçekleşen rakam ise 76.931 olmuştur (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 152).

- **YADES Hizmeti**

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi tarafından 2018 yılında hayata geçirilen YADES, 65 yaş üstü yalnız yaşayan yaşlı bireylerin evlerine kurulacak akıllı takip ve çağrı sistemleri ile yaşlı vatandaşların sağlık durumlarının çağrı merkezi tarafından uzaktan takip edilmesi ve olumsuz durumlarda ani müdahale yapılması amacıyla kurulmuştur. 2018 de hedeflenen YADES uygulamasından yararlanacak olan vatandaş sayısı 1.000 iken 2018 de 2.020 yaşlı vatandaşa YADES hizmeti verilmiştir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 150).

3.1.4. Engelli Hizmetleri Şube Müdürlüğü

Engelli Hizmetleri Şube Müdürlüğü, doğuştan veya sonradan duyuşal, ruhsal ve fiziksel yeteneklerini kaybetmesinden dolayı bu durumda bulunan vatandaşların toplumsal yaşama tutunması, adapte edilmesi ve günlük ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla danışmanlık, destek hizmetleri ve her türlü sosyal yardımları amaçlayan bir kurumdur (<https://kahramanmaras.bel.tr>, 02.06.2019).

3.1.4.1. Engelli Hizmetleri Şube Müdürlüğü Görev ve Sorumlulukları

- Engelli vatandaşların herhangi birine veya desteğe ihtiyaç duymadan hayatlarını sürdürebilmeleri için engellerin ortadan kaldırılması ve engellilere uygun kentsel mimariyi hayata geçirmek,
- Belediyeye talepte bulunan engelli vatandaşlara beyaz baston, tekerlekli sandalye ve akülü araba temin edilmesi,
- Engellilere yönelik olarak her türlü danışmanlık faaliyetlerinin yapılması
- Belediye tarafından yerine getirilecek olan programlarda valilik ve ilçe belediyeleri ile koordineli olarak çalışma,
- Talepte bulunulması halinde engelli vatandaşlara danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin verilmesi, eğitilmeleri ve bilinçlenmeleri konularında çalışmalar yürütmek,
- Engelliliği engellemeye yönelik olarak kitap, dergi ve broşür gibi görsel yayınları hazırlamak (<https://kahramanmaras.bel.tr>, 03.06.2019).

3.1.4.2. Engelli Hizmetleri Şube Müdürlüğü Hizmetleri

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinin bünyesinde Engelli Hizmetleri Şube müdürlüğünün engellilere yönelik olarak yürüttüğü faaliyetlerin 2018 yılı için hedef ve gerçekleşme düzeyi incelenmiştir.

Tablo: 3.4. Engellilere Vatandaşlara Yönelik Hizmetler, 2018 Hedef ve Gerçekleşme Düzeyleri.

FAALİYETLER	2018 HEDEF	2018 GERÇEKLEŞME
Engelli bireylere yönelik medikal cihaz yardımları	146	221
Engelli bireylere konferanslar	4	6
Engelli vatandaşlara yönelik açılan kurslar	20	21
Farkındalık programları	28	58
Şenlikler	4	3

Kaynak: Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 153

- **Engelli Bireylere Yönelik Medikal Cihaz Yardımları**

Engelli vatandaşların hayata sımsıkı tutunabilmeleri ve topluma adapte olabilmeleri için belediye tarafından engelli vatandaşlara ihtiyaç duydukları her türlü medikal cihazları yardım hizmeti vermektedir. Bu kapsamda 2018 yılında, 17 akülü araba, 123 tane tekerlekli sandalye, 33 hasta yatağı, 9 adet beyaz baston ve 33 adet özel tertibatlı araç engelli vatandaşların hizmetine sunulmuştur. Engelli vatandaşlara yönelik olarak yapılacak yardımlara ilişkin 2018 yılında ayrılan bütçe ise 650.000 TL'dir (Kahramanmaraş B.B., Performans Programı, 2018: 60).

- **Engelli Bireylere Yönelik Konferanslar**

Engelli vatandaşlara yönelik yapılan konferanslar onların topluma uyum sağlaması ve bilinçlenmeleri açısından son derece önemlidir. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi tarafından 2018 yılı içerisinde engelli vatandaşlara yönelik altı adet konferans düzenlenmiştir bunlar;

- Dinimizin engellilere bakış konferansı,
- Engelli bireylerin istihdamı konferansı,
- Engelsiz spor konferansı,
- Ruh sağlığı konferansı,
- Ağız ve diş sağlığı konferansı,
- Trafik konferansı (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 154-155).

- **Engelli Bireylere Yönelik Açılan Kurslar**

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi sosyal belediyecilik kapsamında yaptığı diğer bir uygulamada engelli bireylerin sosyal hayata adaptasyonu ve sosyal hayatla bağlarını koparmamaları için beş branşta toplamda 21 adet kurs düzenlemiştir. Bu kurslar, resim ve tuval kursu, ahşap ve boyama kursu, halk oyunları kursu, işaret dili kursu ve takı tasarım kursudur (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 155).

- **Engelli Bireylere Yönelik Farkındalık Programları ve Şenlikler**

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi engelli bireylerin sosyal hayata uyumu ve sosyal hayattan kopmamaları için 2018 de hedeflediği 28 adet farkındalık programı ve 4 adet şenlik programını, 58 farkındalık programı ve 3 adet şenlik olmak üzere gerçekleştirmiştir (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 155).

3.1.5. Mesleki Eğitim Şube Müdürlüğü

Mesleki Eğitim Şube Müdürlüğü, Kahramanmaraş'ta yaşayan vatandaşların daha müreffeh, daha mutlu bir birey olmaları için çağın gerektirdiği şekilde onlara eğitim hizmetin sunmaktadır. Bu hizmeti sunarken onların daha kaliteli ve donanımlı olmalarını kendilerine amaçlamışlardır. Bu eğitim sonucunda vatandaşlar kendilerini geliştirmekte, bir meslek veya sanat öğrenmekte, yapabileceklerini görmekte ve kentin ihtiyaç duyduğu eğitilmiş ve kaliteli bireyler ortaya çıkmaktadır (<https://kahramanmaras.bel.tr>, 04.06.2019).

3.1.5.1. Mesleki Eğitim Şube Müdürlüğünün Hizmetleri

Mesleki Eğitim Şube Müdürlüğü, vatandaşlara hem meslek tecrübesi kazandırma hem de kentin ihtiyaç duyduğu nitelikli istihdam oluşturmak için çeşitli branşlarda hizmet sunmaktadır bunlar başlıca; Kâğıt Rölyef Eğitimi, Alüminyum Folyo Eğitimi, Aşçılık Eğitimi, Özel Gün ve Nikah Şekeri Hazırlama, KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik, İşaret Dili, Osmanlı Türkçesi, Yazarlık Atölyesi, Stilistik Ahşap Boyama Eğitimi, Ebru Eğitimi, Kat-1 Sanat Eğitimi, Türk Halk Oyunları, Tiyatro Eğitimi, Minyatür Eğitimi, Takı Tasarımı, Çini Sanatı Eğitimi, Resim Sanatı Eğitimi, Karakalem Eğitimi, Tezhip Eğitimi, İngilizce Dil Eğitimi, Drama Eğitimi, Diksiyon Eğitimi, Ritim (Bendir) Eğitimi, Bağlama Eğitimi, Ud Eğitimi, Kanun Eğitimi, Keman Eğitimi, Klarnet Eğitimi, Ney Eğitimi, Türk Tasavvuf Musikisi Korosu, Türk Halk Müziği Korosu, Türk Sanat Musikisi Korosu (<https://kahramanmaras.bel.tr/>, 05.05.2019).

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi'nin 2018 yılı performans programı incelendiğinde, 2018 yılında 50 branşta 6.500 kursiyere hizmet verilmesi planlanmıştır. Buna karşılık yine performans programında kurs ve sergi faaliyetleri gibi hizmetlerin verilmesi amacıyla 1.030.000 TL bütçe ayrılmıştır (Kahramanmaraş B.B., Performans Programı, 2018: 61).

Tablo 3.5. Yıllara Göre Hedeflenen Kurs ve Sergi Hizmetleri,

	Performans Göstergeleri	2016	2017	2018
1	Kurs düzenlenecek branş sayısı	46	50	50
2	Kursiyer sayısı	5.000	6.000	6.500
3	Düzenlenecek sergi sayısı	8	15	8
4	Deneme sınavlarından yararlanan öğrenci sayısı	36.500	37.500	38.000
5	Yeni kurs merkezi sayısı	1	2	3

Kaynak: Kahramanmaraş B.B., Performans Programı, 2018: 61

Halk Eğitim Müdürlüğü, İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Sütçü İmam Üniversitesi iş birliği ile Afşin, Andırın, Türkoğlu, Onikişubat ve Dulkadiroğlu İlçelerinde düzenlenen 65 adet kursa 5.843 kursiyer katılmıştır. Yine 2018 yılında farklı tarihlerde 6 sergi düzenlenmiştir. Öğrencilerin sınavlarında başarılı olması için ise 41.726 öğrenciye Temel Eğitimden Orta

Eğitime Geçiş (TEOG) deneme sınavı, 16.064 öğrenci için ise Yüksek Öğretime Geçiş (YGS) deneme sınavı yapılmıştır (Kahramanmaraş B.B., Faaliyet Raporu, 2018: 160).

3.1.6. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye’sinin Sosyal Belediyecilik Alanında Ödüller Alması

Yapmış olduğu sosyal sorumluluk projeleri ile adını tüm ülkede duyuran Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, kente kazandırdığı uygulamalar ile diğer illere örnek olmuştur. 13 Ekim 2017’de Yerel Yönetimler Başkanlığı tarafından düzenlenen ‘‘Sosyal Politikalar’’ Proje yarışmasında ‘‘Dezavantajlı Guruplara Yönelik Sosyal Rehabilitasyon Merkezi ve Maraş Oyuncakları Atölyesi Projesi’’ ile birinci olmuştur. Ankara Congressium Salonunda düzenlenen törende ödülü Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan vermiştir (<http://www.milliyet.com.tr/>, 06.06.2019).

Sosyal belediyecilik alanında almış olduğu bir diğer ödül de 2018 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi ve Yaşayan Şehirler Platformu’nun ortaklaşa düzenlediği 2018 Şehir Ödülleri yarışmasında, ‘Yılın Koruma Dalı’nda Yedi Güzel Adama Edebiyat Müzesi ile ‘Yılın Umud Işığı’ dalında ise Akıllı Yaşlı Bakım ve Koordinasyon Merkezi (YADES) Projesi olmak üzere iki ödüle layık görülmüştür (<https://kahramanmaras.bel.tr/>, 06.06.2019).

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye’sinin yapmış olduğu YADES projesine bir ödül de Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği tarafından 25–27 Ekim 2017 de 27. Olağan Meclis Toplantısı ve Kahramanmaraş Konferansı’nda düzenlenen törende verilmiştir (<https://kahramanmaras.bel.tr/>, 06.06.2019).

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye’sinin kentteki eski dolmuşları kaldırıp yerine daha teknolojik ve modern otobüsleri getirmesi, engelli vatandaşların ve yaşlı insanların ulaşım noktasında daha rahat etmesini sağlamıştır. Bu proje ile Büyükşehir Belediyesi 2–4 Kasım 2017 de düzenlenen ‘‘Finansal Caziplik Kategorisi’’nde Ekonomiklik Ödülü’’ ne layık görülmüştür (<https://kahramanmaras.bel.tr/>, 06.06.2019).

SONUÇ

Hangi devlet olursa olsun her devletin içinde mutlaka bakıma muhtaç, kimsesiz, ihtiyaç sahibi, yaşlı ve engelli insanlar bulunmaktadır. Dezavantajlı durumda olan bu insanlar kendi hayatlarını sürdürebilecek nitelikteki temel ihtiyaçlarını kendilerini karşılayamamaktadır. Bütün dünyada geçerli olan bu durum devletlerin sosyal niteliğinin değişmesini sağlamış bu itibarla sosyal politika ve sosyal destek uygulamaları devletlerin artık yönetim fonksiyonu haline gelmiştir. Sosyal politikaların uygulanmasında son dönemde önemli işlevleri olan belediyeler vatandaşa en yakın hizmet sunan bir yerel yönetim kuruluşudur. Bu anlamda belediyeler yerel halkın refah düzeylerinin yükseltilmesinde, halkın istek ve ihtiyaçlarını belirlemede ve mikro düzeyde sosyal politikalar üretmede önemli bir aktör haline gelmiştir. Türkiye’de sosyal belediyecilik faaliyetlerinin geçmişine bakıldığında, Cumhuriyet öncesi sosyal belediyecilik ile ilgili Türk kamu yönetimi mevzuatına bakıldığında herhangi bir kanun ve yetki bulunmazken Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber bu alanda adımlar atılmaya başlanmış ve günümüzde belediye kanunlarında sosyal belediyecilik alanında belediyelere oldukça geniş yetki ve sorumluluklar yüklenmiştir.

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinin sosyal anlayışına bakıldığında, temel gereksinimlerini kendileri karşılamakta güçlük çeken kimsesiz, yaşlı, engelli ve korumasız durumda bulunan vatandaşlara yardım etmek gibi temel düşüncesini kendine düstur eden ve bu doğrultuda faaliyetler yürüten bir kurum olarak görülmektedir. Nitekim sosyal faaliyetlerine bakıldığında oldukça aktif bir belediye olduğu görülmektedir. Özellikle 2007 seçimleriyle hızlanan sosyal belediyeçilik hizmetleri, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesini de etkilemiş ve bu tarihten sonra sosyal faaliyet uygulamaları sürekli artış göstermiştir. Bu doğrultuda 2016, 2017 ve 2018 yılı Faaliyet Raporları ve Performans Programları incelenerek sosyal uygulamalarının hem nitelik olarak hem de nicelik olarak sürekli artış gösterdiği görülmüştür. Bu uygulamalar sayesinde Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi sosyal belediyeçilik alanında birçok ödül kazanmıştır.

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinde yapmış olduğu sosyal faaliyetlerde eksik yönlerde bulunmaktadır. Örneğin Kadın ve Aile Şube Müdürlüğü hizmetlerine bakıldığında faaliyetlerin ağırlıklı olarak aile veya evli kadınlara yönelik olduğu, bekar kadınlara yönelik faaliyetlerin sınırlı tutulduğu görülmektedir. Sadece aile değil bekar kadınlara yönelik faaliyetlerinde artırılması gerekmektedir. Diğer taraftan belki de en çok sosyal yardıma muhtaç olan engelli vatandaşlara yönelik olarak medikal cihaz ve akülü araba hizmetlerinin artırılması gerekmektedir. Kahramanmaraş'taki yaşlı nüfusun çok olması hasebiyle yaşlı vatandaşların sağlık sorunlarını tespit eden YADES hizmeti ise artırılması önem arz eden diğer bir uygulamadır. Yapılan inceleme sonunda sosyal belediyeçilik hizmetlerine ayrılan bütçe ise yetersiz görülmektedir. Bu alanda daha fazla bütçe ayrılması belediyenin hem hizmetlerinin bu yönde artmasına hem de halkın belediyeye olan güvenin daha da artmasını sağlayacaktır. Son olarak sosyal belediyeçilik konusunda oldukça aktif olan Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi sosyal haklar konusunda ve yapılan sosyal faaliyet uygulamalarının varlığı hakkında halkı bilgilendirici faaliyetler de yürütmelidir.

KAYNAKÇA

AKKAN M. Mustafa, 2017. **Türkiye’de Sosyal Belediyeçilik: Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği**, Konya Ticaret Odası Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü, Konya.

AYDIN Murat, 2009. **Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler**, Yedirenk Yayınları, İstanbul.

AYGEN Murat, 2014. **Sosyal Belediyeçilik Üzerine Bir İnceleme: Elâzığ Belediyesi Örneği**, Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi Cilt: 1, Sayı:1, Elâzığ.

ÇELİK Abdullah, 2014. **Sosyal Belediyeçilik Anlayışı: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Örneği**, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1-20, Ankara.

ÇİÇEK Yeter, 2014. **Geçmişten Günümüze Türkiye’de Yerel Yönetimler**, Ksü Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:11 Sayı:1 Kahramanmaraş.

ÇÖPOĞLU Mustafa, 2014. **Sosyal Belediyeçilik ve Sorunları**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2): 223-247, Çankırı.

ERSÖZ Y. Halis, 2011. **Sosyal Politikada Yerelleşme**, İTO Yayınları, İstanbul.

GÖK Yusuf, 2012. **Türkiye’de Sosyal Belediyeçilik: Kahramanmaraş Belediyesi Örneği**, Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

GÜL S. Sallan., 2009. ‘‘Sosyal Devlet Ya Da refah Devleti Nedir?’’, **Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Örneği**, (Der. KAMALAK İhsan, GÜL Hüseyin), Kalkedon Yayıncılık, s. 66-95, İstanbul.

GÜLER Mahmut, 2009. ‘‘Toplumcu Belediyeciliğin Doğuş Koşulları Üzerine’’, **Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Örneği**, (Der. KAMALAK İhsan, GÜL Hüseyin), Kalkedon Yayıncılık, s. 125-158, İstanbul.

KAYA Tuğçe, 2017. **Türkiye’de Belediyelerin Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Sorumluluğu: Muratpaşa ve Kepez Belediyeleri Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

KELEŞ Sümeyra, 2008. **Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim dalı, Afyonkarahisar.

KESGİN Bedrettin, 2012a. **Yoksulluğa Yerel Müdahale Sosyal Belediyecilik Muhafazakar ve Sosyal Demokrat Perspektifinden**, Ekin yayınları, Bursa.

KESGİN Bedrettin, 2012b. **Kentsel Yoksulluğa Yönelik Yerinden ve Yerel Müdahale: Sosyal Belediyecilik**, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:26, s: 169-180.

KESGİN Bedrettin, 2012c. **Kamu Sorumluluğunda Sosyal Hizmet**, Açılım Kitap, İstanbul

KORAY Meryem, 2012. **Sosyal Politika**, İmge Kitabevi, Ankara.

NADAROĞLU Halil, 1994. **Mahalli İdareler**, Beta Yayınları, İstanbul.

ÖREN Kenan, 2010. **Sosyal Politika**, Pelikan Yayıncılık, Ankara

ÖZTÜRK Hasret, GÜL Hüseyin, 2012. **Sosyal Belediyecilik Sosyal Devlete ve Sosyal Haklara Alternatif Mi?**, 4. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildirileri, Muğla.

PEKTAŞ E. Kadri., 2010. **Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Temel Sorunlar**, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 5 S: 1.

ŞATAF CEYDA, MERMER Bilgehan, 2017. **Avrupa’da Sosyal Belediyecilik Anlayışı ve Türkiye**, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi Cilt:8 Sayı:17 s: 13-33.

ŞAHİNOĞLU İlker, 2017. **Yerel Sosyal Politika Uygulamalarında Türkiye Deneyimi: Sosyal Belediyecilik Anlayışı**, Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, Haziran, Sayı:11.

ŞENKAL Abdülkadir, 2005. **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, Alfa Yayınları, İstanbul.

ŞİŞMAN Yener, 2017. **Türkiye’de Sosyal Politikanın Dünü, Bugünü: Hayırseverliğin Kurumsallaşması mı? Gelişim mi?** Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(2), 1-22

TAŞÇI Faruk, 2017. **Türkiye’de Sosyal Politika ve Dönüşüm: Zihniyet Aktörler, Uygulamalar**, Seta Yayınları, İstanbul.

TOPRAK Düriye, ŞATAF Ceyda, 2017. **Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Çerçevesinde Sosyal Harcamalar Üzerine Genel Bir Değerlendirme**, Sayıştay Dergisi Sayı: 106.

14.04.1930 Tarihli Resmî Gazete, 1580 Sayılı Belediye Kanunu.

23.07.2004 Tarihli Resmî Gazete, 5216 Sayılı Belediye Kanunu.

03.07.2005 Tarihli Resmî Gazete, 5393 Sayılı Belediye Kanunu.

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, Performans Programı, 2018

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2018

www.tdk.gov.tr 23.04.2019.

<http://arsivbelge.com/yaz.php?sc=1936> 01.05.2019.

<https://kahramanmaras.bel.tr/misyonumuz-ve-vizyonumuz-2> 21.05.2019

<https://kahramanmaras.bel.tr/saglik-ve-sosyal-hizmetler-dairesi-baskanligi> 27.05.2019

<https://kahramanmaras.bel.tr/gorev-ve-yetkilerimiz> 30.05.2019

<https://kahramanmaras.bel.tr/hizmetlerimiz-4> 30.05.2019

<https://kahramanmaras.bel.tr/gorev-ve-sorumluluklarimiz-830> 30.05.2019

<https://kahramanmaras.bel.tr/misyonumuz-ve-vizyonumuz-2> 30.05.2019

<https://kahramanmaras.bel.tr/yonetmeligimiz> 30.05.2019

<https://kahramanmaras.bel.tr/misyonumuz-ve-vizyonumuz-3> 02.06.2019

<https://kahramanmaras.bel.tr/sorumluluklarimiz-ve-calisma-esaslarimiz> 03.06.2019

<https://kahramanmaras.bel.tr/amac-ve-hedeflerimiz-0> 04.06.2019

<https://kahramanmaras.bel.tr/branslarimiz> 05.06.2019

<https://kahramanmaras.bel.tr/haber/2018/07/24/buyuksehire-iki-odul-daha-geldi> 06.06.2019

<http://www.milliyet.com.tr/kahramanmaras-buyuksehir-belediyesi-kahramanmaras-yerelhaber-2275192>/06.06.2019

İLME VERİLEN ÖNEM VE ÂLİMLERİN STATÜSÜ BAĞLAMINDA BAYKARA HERAT'INI *HAMSETÜ'L-MÜTEHAYYİRİN*'DEN OKUMAK

Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin TAŞ

Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Edebî metinler kültür ve toplum tarihî açısından vakanüvis kayıtları ve benzeri tarihî anlatıların sunamayacağı ayrıntıları gösterme potansiyeline sahip olabilirler. Bu metinlerde tespit edilen söz konusu unsurlar tarih araştırmacılarını ilgilendirdiği kadar metinlere tarihsel eleştiri zaviyesinden yaklaşan bazı edebiyat araştırmacılarını da ilgilendirmektedir. Ali Şîr Nevâ'î'nin [ö. 1501] anı türü kapsamında değerlendirilebilecek *Hamsetü'l-Mütehayyirîn* adlı eseri tam da bu niteliklere sahip bir eserdir. Nevâ'î, şeyhi Molla Câmî'nin [ö. 1492] ölümü üzerine yaşadığı üzüntünün teskini amacıyla kaleme aldığı bahse konu eserinde bir yandan Molla Câmî özelindeki hatıralarını naklederken öte yandan ilgili olayların cereyan ettiği 15. asır Herat'ının sosyal ve kültürel yaşamından kesitler sunmaktadır. Eserde Molla Câmî ve Ali Şîr Neva'î'nin meclislerde bir araya geldiği hükümdar (Hüseyin Baykara [ö. 1506]), âlim ve şairler; dönemin ilim, tasavvuf ve sanat meclisleri; sanat ve düşünce hayatını besleyen şahıslar ve eserler; dinî düşünce; sanat görüşleri; hükümdar-şair ilişkisi; şeyh-mürît ilişkisi ve bu ilişkinin devlet işlerindeki yansıması; Herat'ın meşhur mekânları; müzisyenler, hizmetkârlar ve deliler gibi alt tabakadan insanlar hakkında edebiyat ve tarih araştırmacıları açısından kayda değer veriler bulunmaktadır. O dönem Herat'ında Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâ'î, Molla Câmî, Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî [ö. 1504] ve Devletşâh [ö. 1494] gibi klasik edebiyatta birçok bakımdan öncülük etmiş önemli ediplerin bir arada etkileşim içinde bulunduğu ve bu etkileşimin klasik şiirde "*Baykara meclisleri*" imgesiyle meşhur olduğu da göz önünde bulundurulunca *Hamsetü'l-Mütehayyirîn*'deki mezkûr verilerin değeri -bilhassa edebiyat tarihi açısından- oldukça ehemmiyet kazanmaktadır. Bu çalışmada, ilgili döneme atfedilen söz konusu öneme binaen, Baykara zamanını ve daha da önemlisi bu zamanın sanatkârlarını ve eserlerini anlamaya sunacağı muhtemel katkıları dolayısıyla *Hamsetü'l-Mütehayyirîn*'deki sosyokültürel veriler *Baykara Herat'ında ilme verilen önem ve âlimlerin statüsü* problemleri bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Hamsetü'l-Mütehayyirîn*, Nevâ'î, Herat, ilim, âlim.

GİRİŞ

Tarihinin en görkemli dönemini Timurlular hâkimiyetinde yaşayan Herat, özellikle Hüseyin Baykara'nın [ö. 1506] saltanatında [1470-1506] gerçekleşen ilim ve sanat faaliyetleriyle İslam dünyasında silinmez bir iz bırakmıştır. Baykara döneminde edebiyat, mimari, musiki, hat, cilt, tezhip ve minyatür sahalarında ortaya konan eserler, sonraki dönemlerde Herat üslubu olarak anılıp seçkin bir ekolün mahsulü addedilmişlerdir. Edebiyat alanında Ali Şîr Nevâ'î [ö. 1501], Molla Abdurrahman-ı Câmî [ö. 1492], Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî [ö. 1504],

Devletşâh [ö. 1494] ve Mîr Hüseyin-i Mu‘ammâyî [ö. 1499]; minyatür alanında Bihzâd [ö. 1536]; hat alanında Sultan Ali Meşhedî [ö. 1520] ve Mîr Ali Herevî [ö. 1544]; cilt alanında Mevlânâ Kivâmuddîn [ö. ?]; musiki alanında Gulâm Şâdî [ö. 1518’den sonra]; tarih alanında Mîrhând [ö. 1498] ve Hândmîr [ö. 1536] Baykara döneminin önemli isimleri oldukları gibi aynı zamanda kendi sahalarında İslam kültür ve sanat hayatının da en önemli isimlerinden olmuşlardır (Togan, 1987; Uslu, 1997; Algar ve Alparslan, 1998).

Kendisi de bir şair olan Hüseyin Baykara ilim ve sanat insanlarına gösterdiği hassasiyet dolayısıyla mezkûr isimleri Herat’ta himayesi altına alıp ilmî ve sanatsal faaliyetlerini desteklemiştir. Sultan onları himaye ederken onlar da sultana ithaf ettikleri eserleriyle *Baykara* adını tarihin en parlak isimlerinden biri haline getirmişlerdir. Öyle ki sonraki dönemlerde klasik şiirde ümera, ulema ve üdebanın bir araya geldiği seçkin meclisleri ifade meramında *Baykara meclisi* tabiri kullanılır olmuştur. Ahmet Talat Onay’ın ifadesiyle; “*Hüseyin Baykara bizim edebiyatımıza âdeta bir Cem haşmetiyle girmiştir. Evliya Çelebi beğendiği her meclisi mutlaka Baykara meclislerine benzettiği gibi, şairlerimiz de benzetmişlerdir* (Onay, 2013: 85).”

Bu cümleden olmak üzere Nâ’îlî [ö. 1666], Veziriazam Sofu Mehmed Paşa’nın [ö. 1649] övgüsünde yazdığı kasidede, rûh-ı Ali Şîr Nevâ’î’nin, Paşa’nın ikbaliyle kıyaslayınca Hüseyin Baykara’nın kendisine olan kereminden utandığını söylemiştir:

Şermendedir ol dâdgerin rûh-ı ‘Alî Şîr
İkbâline nisbet kerem-i Baykaradan (İpekten, 1990: kaside 13/29)

Nedîm [ö. 1730], 1724’te Revan’ın ele geçirilmesi üzerine Sultan Ahmed’in [ö. 1736], Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın [ö. 1730] sarayını ziyareti münasebetiyle yazdığı kasidesinde mezkûr şahısları övmek maksadıyla *Baykara bezmini* kıyas unsuru yapmıştır:

Bir vakt ü zamândır bu zamân ki değişilmez
Bin Baykara bezmine her lahza vü anı (Macit, 2016: kaside 25/15)

Seyyid Vehbî [ö. 1736], Sultan Ahmed ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa övgüsünde yazdığı kasidesinde sultanı övmek için meclislerini Baykara meclisine benzetmiştir:

Baykara-bezm ü Sikender-‘azm ü Eflâtûn-hired
Rüstem-i meydân-ı rezm âfetres-i İsfendiyâr (Dikmen, 1991: kaside 6/10)

Yine Seyyid Vehbi, Sadrazam Damad İbrahim Paşa övgüsünde yazdığı bir başka kasidesinde üdebaya olan ikramlarından ve cömertliğinden ötürü sadrazamı zamanın Baykara’sı diyerek övmüştür:

Ma ‘nî-i cûd u ‘atâ şîve-i ta ‘bîr-i sehâ
Dâye-bahş-ı üdebâ Baykara-yı eyyâm (Dikmen, 1991: kaside 39/28)

Pazarbaşızâde Osman Servet [ö. 1766], bir gazelinde hayatın faniliğinden bahisle dünyadaki en güzel yaşanmışlıklardan olmak üzere Baykara ve Câmî'nin hatırasını yâd ederek *Baykara meclislerine* atıf yapmıştır:

Kanı meyhâne-i 'âlemdeki şürb-i müdâmîler

*Bu bezme geldi nice **Baykaralar** nice **Câmîler*** (Diriöz, 2015: gazel 46/1)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Hüseyin Baykara ve maiyetindeki şahıslar klasik edebiyatta saltanat, ikbâl, bezm, kâm, cömertlik, refah, ilim ve sanat kavramlarını çağrıştıran birer remze dönüşmüştür. Bu çalışmada klasik edebiyata da akseden söz konusu olguyu meydana getiren tarihsel koşulların önemli bir parçası olarak görülen *ilmin önemi ve âlimin statüsü* mevzuları, Hüseyin Baykara'nın nedimi ve veziri olması sebebiyle dönemin en sağlam tanıklarından birisi addedilebilecek Ali Şîr Nevâ'î'nin hatıra türündeki *Hamsetü'l-Mütehayirîn* adlı eserinden okunmaya çalışılacaktır.

***Hamsetü'l-Mütehayirîn'e* Göre Baykara Herat'ında İlim ve 'Âlim**

Nevâ'î, kitabının en başında ilmin ve âlimin önemini vurgulamak üzere Hz. Peygamber'den “*Âlimler peygamberlerin varisleridir. Kim bir âlime ikramda bulunursa bana ikramda bulunmuş olur.*¹” ve “*Ümmetimin âlimleri İsrailoğullarının peygamberleri gibidir.*” mealindeki rivayetleri naklederek (Abik, 2006: 19) bir yandan dönem itibarıyla ilme ve âlime gösterilen ihtimamı teyit ederken öte yandan Molla Câmî'nin Herat'taki konumunu izhar etmektedir. Kendisi de bir devlet adamı olan Nevâ'î, bu kayıtle Baykara dönemi Herat'ında ilme ve ilim adamlarına verilen değer en önemli sebeplerinden birisini de ifade etmiştir denilebilir. Bu itibarla Molla Câmî ve diğer ilim erbabının Herat'ta himaye görmesi maddî açıdan patronaj ilişkileriyle açıklanabileceği gibi manevî açıdan İslam peygamberine ittiba gayretine de yorulabilir. Ancak her halükarda bizzat Nevâ'î'nin kendisinin, ilk olarak manevî gerekçeyi ifade etmesi yorumcu açısından da bağlayıcı bir durumdur.

Nevâ'î, yukarıdaki cümlelerden birkaç satır sonra “*bu perişan ömürlü düşkünün büyük iltifatlar ile başı yüce ve muteber kıldı* (Abik, 2006: 19)” mealindeki sözleriyle kendisine değer ve itibar kazandıranın Molla Câmî olduğunu söylüyor. Oysa vezir konumunda bir yönetici olarak Nevâ'î'nin, zamanının önde gelen kudretli ve muteber isimlerinden birisi olduğu şüphesizdir. Molla Câmî ise ne iktidar ne de servet sahibidir. Sultana en yakın konumu işgal eden bir devletli olarak Nevâ'î'nin, kendisi için alçaltıcı ifadeler kullanıp Molla Câmî'yi yüceltmesi ve konumu gereği asıl kendisi ikram eden mevkiinde olduğu halde Câmî'nin lütfundan söz etmesi, Baykara Herat'ında Molla Câmî hüviyetinde bir âlim, edip ve mutasavvıfa tevcih edilen sosyal statüyü ve şeyh-mürît ilişkisinin düzeyini anlamak hususunda önemli bir veridir.

Nevâ'î'nin aktarılan cümleleri, şahsî hissiyatın tezahürü şeklinde değerlendirilip genele teşmil edilmesi bir problem olarak görülebilir. Ancak kitapta nakledilen diğer kayıtlar, Câmî'ye tevcih edilen statünün umumi hüviyetini teyit eder niteliktedir. Kitapta,

¹ Bu hadisle ilgili bir değerlendirme için bk. Akyüz, 2013.

Câmî'nin Herat'ta oturduğu yerler anlatılırken aynı zamanda onun devlet erkânından gördüğü teveccüh de konu edilmiştir:

“Sultan Şâhrûh zamanının ortasından Sultan Ebû-Sa‘id Mîrzâ döneminin başlarına kadar şehirde oturuyordular. Ondan sonra Hıyâbân’ın² başında El-Kaşgarî hazretlerinin mezarının yanında ikamete başladılar. Böylece şehrin bütün âlimleri ve ileri gelenleri oraya gitmeyi mutat edindiler. Öyle ki dönemin padişahının yakın adamları olan emirler, vezirler ve sair erkânı devlet, hatta padişah bile onun eşiğini teşrif ederdi, daha doğrusu kendileri müşerref olurlardı (Abik, 2006: 23-24).”

Buradan anlaşılacağı üzere Molla Câmî'ye gösterilen teveccüh ne Nevâ'î'nin şahsı ne de Hüseyin Baykara dönemiyle sınırlıdır. Baykara'dan önceki sultanlar ve sair devlet erkânı da ona hürmet göstermiş, kapısına kadar gidip kendi mekânında ziyaret edecek kadar hatırını yüceltmişlerdir. Bu durum, Timurluların dinî konulardaki hassasiyeti ve bilhassa Nakşibendi şeyhlerine duydukları saygı hususundaki bilgileri de doğrulamaktadır (Yuvalı, 1994; Okumuş, 1993). Nitekim Molla Câmî de Nakşibendi tarikatına mensup olup Sa‘deddîn-i Kaşgarî'nin [ö. 1456] halifesi olarak Herat'ta faaliyette bulunmuştur (Devletşah, 2011: 593-594).³

Sultan Baykara'nın Belh'ten başkent Herat'a döndüğü bir zamana ilişkin hatıradan ise Molla Câmî'nin sultanı karşılamak üzere Murgab'a gittiği ve sultanla görüştüğü nakledilmiştir. Bu görüşmenin akabinde mezkûr yerde konaklayan Molla Câmî'yi Ali Şîr Nevâ'î ağırlamıştır:

“Onlar (Molla Câmî), padişahı karşılama merasimi için Murgab vilayetine kadar geldiler. Padişahla görüştüktan sonra da benim fakirhanemi teşrif edip gece orada kaldılar. Gece onların istirahat etmesi için yeni ve gösterişli bir ak ev diktirdim (Abik, 2006: 27).”

Metinden anlaşıldığı üzere Molla Câmî, herhangi bir idarî makamı olmamasına rağmen padişahı karşılama merasimine katılıp bu merasimde onunla görüşebilmektedir. Dahası, sultandan sonra en yetkili kişilerden biri olan Nevâ'î tarafından, “ak öy (ak ev)” diye tabir edilen özel bir çadırda ağırlanmaktadır. Türk geleneklerinde özel bir yerinin olduğunu söyleyebileceğimiz “ak ev” tabiri ise bize öncelikle Dede Korkut hikâyelerini hatırlatmaktadır. Bu hikâyelerin ilki olan *Dirse Han Oğlu Boğaç Han*'da Bayındır Han, Oğuz beylerini misafir edip ziyafet verirken misafirlerin konaklamaları için üç tür otağ kurdurur. Bu otağların biri ak, biri kızıl biri de karadır. Oğlu olanı ak otağa, kızısı olanı kızıl otağa, oğlu

² Şehrin kuzeyinde türbe vb. ziyaret yerlerini içeren mahallelerin bulunduğu kanalın adı (Togan, 1987).

³ Bu itibarla Nevâ'î de Câmî'yi Allah tarafından seçilen ve korunan bir manevî önder olarak görmektedir. Kitapta Câmî'ye karşı saygısızlık yapan bir divanenin başka bir divane eliyle öldürülmesi olayının Câmî tarafından önceden haber verilmesine yönelik bir rivayetin kaydedilmesi (26-27) söz konusu manevî itibarın bir yansıması olmalıdır.

kızı olmayanı ise kara otağa kondurur.⁴ *Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek* hikâyesi vesilesiyle hanlar hanı Bayındır Han'ın otağının da “ak ev” olduğunu öğreniriz.⁵ Yine Salur Kazan'ın evinin yağmalanması hikâyesinde Salur Kazan, rüyasında “ağ ban” otağının üzerine yıldırım düştüğünü görür (Ergin, 2011: 99). Dede Korkut hikâyelerinde bey ve bey oğullarının ak otağlarından bahsedilen daha başka örnekler de vardır.⁶ Buradan hareketle Türklerde “ak ev”in bir nevi asalet nişanı olarak kabul edildiği söylenebilir.⁷ Bu itibarla Nevâ'î'nin Molla Câmî'yi “ak ev”de ağırlaması da ilme ve âlime verilen değer somut bir göstergesi olarak okunabilir.

Yukarıda alıntılanan olayın devamında, o gece şiddetli bir fırtına yaşanması ve Molla Câmî için kurdurulan görkemli çadır da dâhil olmak üzere bütün çadırların tarumar olması hadisesi rivayet edilmiştir. Söz konusu fırtına olayına ilişkin halkın muhtemel yorumunu nakleden Nevâ'î'nin latife tonlu sözleri de konumuz bağlamında kayda değerdir:

“Onların hizmetindeki kişiler; ‘Yazık, bu ev çok güzel bir evdi. Nasıl oldu da parça parça oldu!’ demişlerdir. Bu çadırı diken hizmetçiler acaba ne derler? Onlar ne desin? ‘Keşke bu uğursuz mollalar bizim evimize gelmeselerdi!’ demişlerdir (Abik, 2006: 27).”

Nevâ'î'nin bu nakli, 15. asır Herat'ında Molla Câmî hüviyetinde bir insanın sıradan halkın nazarındaki yerine dair de yorum imkânı sağlamaktadır. Başlarına gelen afeti mollaların uğursuzluğuna (bu olay bağlamında Câmî'ye) yoran halkın, Herat ileri gelenlerinin gösterdiği teveccühü Molla Câmî'ye göstermediği ve genel itibarıyla mollalara karşı –muhtemelen daha ziyade din adamlarına karşı– mütereddit oldukları düşünülebilir. Aksi halde Nevâ'î'nin böyle bir tahminde bulunması gereksiz olurdu. Ancak her hâlükârda bu çıkarımların somut bir olaya dayanmadığı, yalnızca Nevâ'î'nin şahsî tahminine istinaden yapıldıkları da göz ardı edilmemelidir.

Kitaptaki bazı nakillerden anlaşıldığı kadarıyla Baykara Herat'ında devlet işlerinin icrasında da Câmî gibi ilim adamlarının fikirlerine değer verilmektedir. Nitekim Hüseyin Baykara Kunduz vilayetine sefer için asker hazırladığı zaman Molla Câmî, Nevâ'î'den padişahı bu işten vazgeçirmesi için çabalamasını istemiş ve Nevâ'î de kendi demesine göre “mümkün olduğu kadar” uğraşmış, ama sonuçta sefer tahakkuk etmiştir (Abik, 2006: 43). Başka bir hatıradan ise Nevâ'î, kamu vazifesini bırakıp istirahate çekilme kararının Molla Câmî tarafından onaylanmaması ihtimalinden duyduğu endişeyi aktarmıştır: “*Korkup irdim kim men' kılgaylar* (engelleyecekler diye korktum) (Abik, 2006: 28).” Neticede verdiği karar hakkında Câmî'nin tensibi üzerine rahatladığını belirtmiş. Bu iki örnek bir âlim olarak Câmî'nin saygınlığını teyit ettiği gibi Nevâ'î ile olan özel ilişkisi bakımından da dikkate

⁴ “*Bir yire ağ otağ bir yire kızıl otağ bir yire kara otağ kurdurmuş-idi. Kimün ki oğlı kızı yok kara otağa kondurun. (...) Oğlı olanı ağ otağa kızı olanı kızıl otağa kondurun* (Ergin, 2011: 78).”

⁵ “*Kam Gam oğlı Han Bayındır yirinden turmuş-idi. Kara yiriün üstine ağ ban ivin dikdürmüş-idi* (Ergin, 2011: 116).”

⁶ “*Pay Püre Bigün oğlançuğı Beyrek, melikün kızın aldı, ağ ban ivine ağ otağına girü döndi, düğüne başladı* (Ergin, 2011: 153).”, “*Beyregün babasına anasına haber oldu. Ağ ivi işiginde şiven kopdı* (Ergin, 2011: 249).”

⁷ Daha kapsamlı bir değerlendirme için bk. Torun, 2002.

değerdir. Zira bu olaylar, Molla Câmî'nin siyasî mevzularda da Nevâ'î'ye tesir ettiğini göstermektedir.

Başka bir hatıra ise Sultan Hüseyin Baykara'nın Câmî'ye teveccühü ile alakalıdır. Nevâ'î'nin evini ziyaret eden Baykara, kendisi için hazırlanan sofradan Nevâ'î'nin deyimiyile “*ol hazretka dagı* (o hazrete de)” göndermiştir (Abik, 2006: 28). Baykara'nın bu davranışı, yakınlarını sevindirmek yoluyla dostu Nevâ'î'yi onurlandırmak niyetine yorulabileceği gibi Molla Câmî'nin ilmüne duyulan saygıya da yorulabilir. Nitekim söz konusu hatıranın devamında Câmî'ye tevcih edilen benzer nitelikteki başka ikramlardan da söz edilmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak Baykara Herat'ında ilme verilen önem ve âlimin konumu bağlamında *Hamsetü'l-Mütehayyirîn* gibi bir eserin yazılmış olması bile tek başına önemli bir göstergedir. Zira kitap, dönemin ileri gelen devlet adamlarından biri olan Ali Şîr Nevâ'î tarafından, sadece ilmî hüviyeti ile varlık gösterip bunun dışında herhangi bir politik ağırlığı olmayan Molla Abdurrahmân-ı Câmî'nin hatırasını yâd etmek üzere kaleme alınmıştır. Kaldı ki Molla Câmî'nin ilmî kişiliğinden dolayı gördüğü saygınlığı teyit etmek hususunda kitabın muhtevasında birçok tarihî olay da nakledilmiştir. Söz konusu rivayetlerin bir kısmı Câmî'nin Sultan Baykara nezdindeki saygınlığını da teyit etmektedir. Ayrıca bu olaylar, Câmî'ye sadece Baykara ve maiyeti tarafından değil Herat'ta onlardan önce hüküm süren idare tarafından da saygınlık atfedildiğini göstermektedir. Câmî'nin bilhassa erkânıdevletten gördüğü bu itibar, daha ziyade ona atfedilen ilmî şahsiyetle alakalı olmalıdır. Nitekim *Hamsetü'l-Mütehayyirîn*'in ilk mevzusunun ilmin ve âlimin önemini vurgulayan hadis rivayetleri ile temellendirilmiş olması da bu durumla alakalıdır. Dolayısıyla bu veriler, Baykara Herat'ında bir yönetim pratiği olarak ilme ve âlime karşı gösterilen hassasiyeti teyit ettiği gibi, aynı zamanda bu hassasiyetin İslamî bir tavır olarak temayüz ettiğini de göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abik, A. (2006). *Hamsetü'l-Mütehayyirîn Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akyüz, H. (2013/2). "Âlimler, Peygamberlerin Vârisleridir" İbaresinin Yer Aldığı Bir Hadisin Mutâbaat ve Şevâhid Açısından Değerlendirilmesi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV(28), 93-123.
- Algar, H., & Alparlan, A. (1998). Hüseyin Baykara. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 18, s. 530-532). içinde İstanbul: İSAM.
- Devletşah. (2011). *Şair Tezkireleri*. (N. Lugal, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Dikmen, H. (1991). *Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Diriöz, M. (2015). *Pazarbaşı-zâde Osman Servet Dîvânı*. İstanbul: Patrol Matbaacılık.

- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı - I*. Ankara: TDK.
- İpekten, H. (1990). *Nâ'ilî Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Macit, M. (2016). *Nedîm Dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Okumuş, Ö. (1993). Câmî, Abdurrahman. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 94-99). içinde İstanbul: İSAM.
- Onay, A. T. (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. (C. Kurnaz, Dü.) Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Togan, Z. V. (1987). Herat. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 5/1, s. 429-442). içinde İstanbul: MEB.
- Torun, A. (2002). Kitab-ı Dede Korkut'ta Ak ve Kara ile İlgili Unsurlar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(6), 1-12.
- Uslu, R. (1997). Herat. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 17, s. 215-218). içinde İstanbul: İSAM.
- Yuvalı, A. (1994). Ebû Said Mirza Han. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 224-225). içinde İstanbul: İSAM.

ZEVÂİD KÜLTÜRÜNDE MECMAU'Z-ZEVÂİD

Dr. Öğretim Üyesi, Ekrem UYSAL

Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kelam ve Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı

ÖZET

Müslümanlar tarafından muteber kabul edilen bir veya birkaç hadis kitabının diğer hadis kitap veya kitaplarıyla karşılaştırılıp birinde bulunduğu halde diğerinde bulunmayan fazla hadisleri müstakil bir eserde toplamak suretiyle meydana getirilen “zevâid” türü çalışmalar dağınık halde bulunan ve birçok yerde tekrar edilen hadisleri bir araya getirerek hadis edebiyatında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bu alanda araştırma yapmak isteyenlere büyük kolaylık sağlamakla birlikte birçok ilim adamı bu kaynaklara başvurmayı tercih etmiştir. Hicri 8 ve 9. asırlarda zevâid türü eserlerin oluşturulması konusunda çalışmalar yapılmış ve bu alanda belli bir mesafe katedilmiştir. Ancak 10. asırdan sonra bu çalışmaları devam ettiren olmamıştır. Fakat son dönemlerde bu alanda zevâid türü eserlere ilgi artmış hatta yeni eserler ortaya koymak için değişik çalışmaların yapıldığı görülmüştür.

Resulullah'ın hadislerini bir araya getirmenin gerekliliğini ve zaruretini bilen kimse bu eserlerin önemini de idrak etmiş olacaktır. Bu eserler cem', tertip ve düzeninden dolayı Kütüb-i Sitte'den sonra ilk sırada yer almaktadır. Bundan dolayı önemli bir yere sahip olmuş ve hadis ilminde şöhret bulmuşlardır. Öyle ki hadis ilmiyle uğraşan biri mutlaka bu tip eserleri de çalışmalarına dahil etmek zorunda kalmıştır. İşte bunlar arasında çok önemli bir yere sahip ve belki de en önde gelen eserlerden biri olan Ebubekir el-Heysemî'nin “Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l- Fevâid” adlı çalışmasıdır. Bu eser sayesinde Heysemî şöhret bulmuş ve ismi hadis alimleri arasında zikredilmiştir.

Heysemî, bu eserinde beş kitabı (Gâyetü'l-Maksad fî Zevâid-i Müsnedi Ahmed, Maksadu'l-A'lâ fî Zevâid-i Müsnedi Ebi Ya'lâ el-Mevsilî, Bedru'l-Munîr fî Zevâid-i Mu'cemi'l-Kebîr, Mecmau'l-Bahreyn fî Zevâidi'l-Mu'cemeyn, Bahru'z-Zehhâr fî Zevâid-i Müsned-i Bezzâr) birleştirmesi sayesinde, okuyucu bir konu hakkında hadis araştırdığı zaman ayrı ayrı beş kitaba değil, sadece bir kitaba bakmakla amacına ulaşabilmektedir. Ayrıca okuyucu incelediği konuyla alakalı zikri geçen beş kitapta bulunan hadislerin hepsini bir başlık altında derli toplu bir vaziyette bulduğu için, bu hadisleri her yönüyle ve daha çabuk değerlendirebilmekte böylece tam bir sonuca ulaşabilmektedir. Zira hadislerin hepsi bir arada olunca, muhtelif rivayetlerde bulunan lafız değişikliklerinden istifade etmek mümkün olmaktadır. Böylece bu rivayetlerin birinde bulunan fazla bir kelime yahut herhangi bir ayrıntı diğerlerinde bulunan bir mücmeli beyan, mübhemi izah ve kapalı bir bölümü şerhederek konuyu tamamıyla açıklığa kavuşturabilmektedir. Buna ilave olarak muhtelif rivayetlerin birbirini takviye etmesi de okuyucunun sonuca ulaşabilmesinde kolaylaştırıcı rol oynamaktadır.

Mesela; araştırdığımız herhangi bir hadisi baktığımız bir hadis kitabında bulamadıysak yapmamız gereken ilk iş, ilgili hadisi varsa o kitap hakkında yapılmış olan zevâidler içerisinde araştırmak olacaktır. Diyelim ki; araştırdığımız hadisi Taberânî'nin Mu'cem'lerinden birinde bulmamıza rağmen aynı hadisin Kütüb-i Sitte'de olmadığını tespit ettik.

İşte bu durumda elimizdeki hadisi başka kaynaklardan da taramak istiyorsak, öncelikle Mecma'ü'z-Zevâid'e bakmamız gerekecektir. Çünkü bu eser Kütüb-i Sitte'ye yapılmış bir zevâid çalışmasıdır. Ayrıca Mecma'ü'z-Zevâid'i taradığımız zaman Ahmed b. Hanbel, Ebu Ya'lâ ve Bezzâr'ın Müsnedleri ile Taberânî'nin üç Mu'cem'i ve Kütüb-i Sitte olmak üzere toplam on iki eser aynı anda taranmış olmaktadır. Günümüzde ancak bilgisayar yardımıyla yapılabilecek bir çalışmayı hicri 8 ve 9. asırlarda insanların binlerce hadisi çok hassas bir şekilde hafızalarıyla nakletmelerinin takdire şayan bir çalışma olduğu inkar edilemez.

Geçmişte değişik imkan ve yöntemlerle meydana getirilen bu eserlerin incelenerek ilim dünyasına sunulması yeni eserlerin de ortaya çıkmasına imkan sağlayacaktır.

Bu araştırmamızda zevâid edebiyatının özellikleri, yöntemleri ve hadis edebiyatında yer alan zevâid türü çalışmaların bu ilme katkıları ortaya konulacak daha sonra ise özellikle Mecma'ü'z-Zevâid isimli eser hakkında detaylı bilgiler verilecektir.

Anahtar kelimeler: Hadis, zevâid, literatür, mecmâ'ü'z-zevâid.

1. HADİSTE ZEVÂİD KAVRAMI

Zevâid kelimesi lugatta “artmak, ilave etmek, eklemek, çoğalmak, bahşetmek, fazlaşmak” anlamlarına gelen “zâde” fiilinin ism-i faili olan “ez-zâid” kelimesinin müennesi “ez-zâide” nin çoğuludur. Arap dilinde deve palanının arkasından sarkan püsküllere “ez-zevâid” denilmektedir.¹

Istilahi olarak ise sahabede sınırlı kalmak ve usula dahil olmamak üzere rivayet zincirinde veya metnin üzerine yapılan ziyadeli hadis demektir. Bu tarifin içine, yakın manalar olsa bile nassın aslında olmayan manalar da dahil olur.² Ayrıca zevâid; belli bir veya birkaç hadis kitabını diğer hadis kitap veya kitaplarıyla karşılaştırıp birinde bulunup diğerinde bulunmayan fazla hadisleri müstakil bir eserde toplamak suretiyle meydana getirilen yeni eserlere denilmektedir.³

Kettânî (ö. 1857-1927) de eserinde buna yakın bir tanım yaparak şöyle demektedir: Zevâid kitapları; belirli hadis kitaplarının diğer hadis kitaplarından fazla olarak ele aldığı hadislerin bir araya getirilip cem' edildiği kitaplardır.⁴

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere zevâidlerin oluşturulmasında iki sınıf hadis kitapları esas teşkil etmektedir. Bunlardan birinci sınıf hadis kitapları, zevâid çalışmalarına esas olan kitaplardır ki bunlar Müsned ve Mu'cemler olabildiği gibi senedleriyle rivayet edilen başka eserler de olabilir. İkinci sınıf ise, zevâidlerin oluşturulmasında kıstas olarak alınan kitaplardır ki bunlar zevâide esas olan kitapların zevâidleri çıkarılırken kıstas olarak kullanılan temel kaynaklardır. Bu kaynaklar da genellikle Sahihayn, Kütüb-i Hamse veya Kütüb-i Sitte gibi muteber hadis kitaplarıdır.

2. ZEVÂİDLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHİ SÜREÇLERİ

2.1. Zevâidlerin Ortaya Çıkışı

Hız. Peygamber, kendisine vahyedilen ayetleri ahabına bir taraftan öğretip ezberletirken diğer taraftan da bunları katiplerine yazdırıyordu. Ahab ise buna karşılık Hız. Peygamber'in her hal ve hareketini, söz ve söylemini, sükut ve ikrarını bile dinden kabul ediyorlardı.

¹ Zebîdî, Muhammed Murteza, Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, Kahire, 1306-1307, II, 367; Cevherî, İsmail b. Hammad, es-Sıhah Tacü'l-Luğa ve Sıhahu'l-'Arabiyye, Beyrut, 1404-1984, II, 481-482.

² Derviş, Abdullah Muhammed, Buğyetü'r-Râid fi Tahkiki Mecma'i'z-Zevâid ve Menba'i'l-Fevâid, I-X, Beyrut, 1414/ 1994, I, 53-54.

³ Gelişken, Ahmet, Zevâid Md., Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB Yay., Ankara, 2006, 713.

⁴ Kettânî, Muhammed b. Cafer, Hadis Literatürü (er-Risaletü'l-Müstatrefe), (trc. Yusuf Özbek), İstanbul, 1994, 170.

Bunun için de elden geldiğince ilim meclislerine katılmaya gayret gösteriyor ve burada öğrenmiş oldukları ayet ve hadisleri aralarında müzakere ederek iyice öğrenmeye çalışıyorlardı.⁵ Bu dönemde öncelikle ayetler kaleme alınmış, hadislerin yazımı ise çok sınırlı tutularak sadece Hz. Peygamber'den alınan izinler dahilinde bu çalışmalar gerçekleştirilmiştir.⁶

Hz. Peygamber dönemi genel olarak bu şekilde geçmiş, Rasulullah'ın vefatından sonra ise hadislerin yazım işi biraz daha yaygınlık kazanmakla birlikte sistemli bir hale gelememiş ve şahsi gayretlerin ötesine geçememiştir. Çünkü Hz. Ebubekir dönemi, ülkede baş gösteren siyasi ve sosyal kargaşaların bitirilmeye çalışıldığı bir dönem olup hadis alanında gözle görülür bir gelişme sağlanamamış sadece Kur'an-ı Kerim tek kitap haline getirilmeye çalışılmıştır.⁷

Hz. Ömer döneminde ise hadislerin devlet eliyle toplanması konusu devletin ileri gelenleriyle istişare edilmiş fakat daha sonra Hz. Ömer bu durumun uygun olmayacağı düşüncesiyle bundan vazgeçmiştir.⁸

Hicri I. asrın sonlarına doğru ise İslamiyet geniş bir coğrafyaya yayılmış, sahabilerin çoğu vefat ettiğinden dolayı hadislerdeki sened zinciri uzamış, siyasi firkaların hadislere olan olumsuz etkileri iyice belirginleşmiştir. Bunu gören dönemin alimleri, hadislerin ancak yazıya geçirilerek bu durumdan kurtarılabilceğini ifade etmişlerdir.⁹

Hadislerin tedvini resmi olarak başlar başlamaz devrin alimleri bu işe büyük ilgi göstermişlerdir. Bunlardan hadis tarihinde "ilk hadis müdevvini" olarak meşhur olan İbn Şihab ez-Zührî (ö. 124/742) en başta akla gelenlerdendir.¹⁰

Hicri II. asrın sonları ile III. asrın başlarında hadislerin tedvin edilme işi daha da sistemli hale gelip hızlanmıştır. Bu dönem hadis alanında çok faydalı ve bereketli geçmiş ve bir nevi "hadis ilminin altın çağı" olmuştur. Aynı şekilde eserler oluşturulurken sahih hadislerin bir arada bulundurulmasına özen gösterilmesi ve Kütüb-i Sitte gibi en sahih altı hadis kitabının meydana getirilmesi de bu dönemi altın çağ haline getirmiştir.

Hicri III. asırda da aynı şekilde hadis talebi için yolculuklar devam etmiştir. Bunun sebebi ise bütün hadislerin henüz tedvin edilmemiş ve rivayetlerde de bizzat şeyhten alınan rivayetlerin daha muteber sayılmasıdır.¹¹

Hicri IV. asır ve sonrasında ise İslam coğrafyasında siyasi birliğin bozulması sonucunda birçok irili ufaklı devletçikler kurulmuştur. Ama buna rağmen yine de muhaddisler cami', sünen, müsned ve mu'cem gibi müstakil ve orijinal eserler vermeye devam etmişlerdir.¹²

Hicri V. asrın sonları ile VI. Asırda etraf, cem', tahric, telhis, şerh ve ihtisar kitapları gibi çok çeşitli eserler meydana getirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise bu çalışmalar hızını kaybetmiş ancak VIII ve IX. asırlarda zevâid çalışmaları ile bir nebze de olsa bir canlılık görülmüş ancak bu da istenilen seviyeye ulaşamamıştır.¹³

⁵ Ebu Zehv, Muhammed b. Muhammed, el-Hadis ve'l-Muhaddisun, Kahire, 1958, 54.

⁶ Ebu Zehv, a.g.e., 122-125; Subhi es-Salih, Hadis İlimleri ve Istılahları (trc.: M.Yaşar Kandemir), Ankara, 1973, s. 12-17; A'zamî, Muhammed Mustafa, İlk Devir Hadis Edebiyatı, (trc.: Hulusi Yavuz), İstanbul, 1993, 22-27.

⁷ Ebu Zehv, a.g.e., 81.

⁸ Ebu Zehv, a.g.e., 126.

⁹ Ebu Zehv, a.g.e., 127; M. Fuad, Sezgin, Buhari'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, İstanbul, 1956, 16.

¹⁰ A'zamî, Hadis Edebiyatı, 19; Kettânî, er-Risale, 3-4; Sezgin, a.g.e., 14-15.

¹¹ Ebu Zehv, a.g.e., 423.

¹² Ebu Zehv, a.g.e., 424.

¹³ Bk. Uğur, Mücteba, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, TDV yay., Ankara, 1992, 430.

Zevâid çalışmasını ilk yapan kişi Hafız Moğoltay b. Kılıç el-Hanefî (ö. 762/1361)'dir. Daha sonra İbn Mülakkin (ö. 804/1401), Heysemî (ö. 807/1405), Busirî (ö. 840/1436) ve İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) gelir. Bu alanda çalışma yapan son kişinin ise Süyutî (ö. 911/1505) olduğu belirtilmektedir.¹⁴

2.2.Genel Olarak Zevâidlerin Ortak Özellikleri

Zevâid kitaplarının tamamını kapsayan özellikler olmamakla birlikte aynı amacı taşıdıkları için genel olarak ortak özellikleri bulunmaktadır. Biz burada bu özellikleri kısaca belirtmeye çalışacağız. Bu özellikler şunlardır:

1. Zevâidler, cami' türü eserlere uygun bir şekilde konularına göre tasnif edilmiştir. Ama zevâide esas olan eserler müsned ve mu'cem türünde olmaları sebebiyle şayet fihristleri yoksa onlardan faydalanmak çok zor olup bir hadisi bulmak için bazen kitabın tamamını gözden geçirmek gerekir. Bundan dolayı zevâid müellifleri bu tip eserlerin tasnif tarzlarını değiştirerek onlardan faydalanılacak şekilde sokmuşlardır. Ayrıca şahıslara göre tasnif edilen eserlerde konu başlıklarının birbirleriyle paralellik göstermesine özen göstermişlerdir.

2.Zevâid müellifleri genellikle Kütüb-i Sitte'yi kıstas kitap olarak kullanmışlardır. Bu müelliflerden sadece İbn Hacer, Kütüb-i Sitte'ye ilave olarak Ahmed b. Hanbel'in müsnedini de değerlendirmeye almıştır. Aslında bu yedi kitap dışındaki diğer kitaplar da kıstas kitap olarak alınabilir. Ancak bir hadisin muteber kitaplarda bulunmasının diğer kitaplarda bulunmasını gereksiz kılacağı düşüncesi bu durumun ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır.

3.Zevâidler oluşturulduklarında senedler çok önemli rol oynadığı için genel itibarla hadisler senedleriyle birlikte verilmiştir. Ancak Heysemî'nin "*Mecmau'z-Zevâid*" adlı eseri bunun istisnasıdır.

4.Zevâid müellifleri genellikle eserlerindeki uygulamalarını kitaplarının giriş kısmında belirtmişlerdir.

5.Zevâid müellifleri, kıstas aldıkları kitaplar ile oluşturdukları eserler arasında hadislerin metin veya senedindeki en ufak bir farklılığı dahi ziyade olarak kabul etmişlerdir. Bu farklılık ya metinde ya senette ya da her ikisinde olabilir.

6.Zevâid eserleri oluşturulurken kıstas alınan eserlerdeki hadisler cerh ve ta'dile tabi tutulmadıkları için zevâidlerin içerisinde mevkuf, maktu', zayıf hatta mevzu rivayetler de olabilir. Ancak zevâid müellifleri eserlerindeki hadislerin metin kısmıyla ilgili sıhhat durumlarının yanında senetlerindeki şahıslar hakkında da bilgi vermektedirler. Böylece okuyucu zayıf ve mevzu rivayetleri rahatlıkla birbirinden ayırabilmektedir.

7.Zevâid müellifleri genellikle müsned ve mu'cem eserlerin zevâidini çıkarmışlardır. Ancak kimi zaman bunların dışındaki eserleri de zevâide esas kabul etmişlerdir. Mesela İbn Hacer (ö. 852/1449) Buhârî'nin (ö. 256/870) "*el-Edebü'l- Müfred*"inin; Süyutî (ö. 911/1505) de Hakim et-Tirmizî'nin (ö. 320/932) "*Nevadiru'l- Usul*" adlı eserinin zevâidlerini çıkarmışlardır.

8.Zevâid müellifleri kıstas aldıkları kitaplardaki hadislerin senedli olmalarına dikkat etmişler ve senedsiz kitaplara rağbet göstermemişlerdir.

9.Zevâid eserleri birinci el kitaplar değil, ikinci el kitaplar olarak kabul edilmektedir.

¹⁴ Heysemî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi Bekir, Mevaridü'z-Zam'ân ila Zevâidi İbn Hibbân 'ale's-Sahihayn, (thk. Muhammed Abdurrezzak Hamza), Beyrut, t.s. 9.

10. İlk dönemde oluşturulan bütün zevâid eserlerinin müellifleri Mısırlı olup bu süreç içerisinde birbirlerinden etkilenmişlerdir. Mesela ilk zevâid müellifleri Moğoltay b. Kılıç, İbn Mulakkin'in hocasıdır. İbn Mulakkin de Irakî (ö. 806/1404)'nin, Irakî ise Heysemî, İbn Hacer ve Busirî (ö. 840/1436)'nin hocasıdır.

2.3. Zevâid Türü Eserlerin Hadis İlimine Katkıları

İlk devirlerden itibaren kitaplara alınan hadislerin bir araya getirilmesi ihtiyacı muhaddisler tarafından farkedilmiş ve bu yönde gayretler sarfetmişlerdir. Bu alanda Cevzakî (ö. 388/988)'nin Sahihayn'ı birleştirme gayretiyle başlayan ve değişik eserlerin yazılmasıyla sonuçlanan çalışmaların en meşhuru Humeydî (ö. 488/1095)'nin "*el-Cem' Beyne's-Sahihayn*" adlı eseridir.¹⁵

Sahihayn'ı birleştirme gayretleri ile başlayan bu çalışmalar daha sonra Kütüb-i Sitte üzerinde uygulanarak biraz daha genişletilmiştir. Kütüb-i Sitte'yi bir araya getirmeye çalışan ilk müellif "*el-Cem' Beyne Usuli's-Sitte*" adlı eseriyle Rezîn b. Muaviye es-Serakustî (ö.535/1140)'dir. Müellif bu eserinde İbn Mâce (ö. 273/887)'nin Sünen'i yerine İmam Malik (ö. 179/795)'in "*el-Muvatta*"'nı almak suretiyle bu altı kitabı birleştirmiştir. Daha sonra bu eserdeki hataları düzeltmek ve gerekli görülen bazı yerlere ilaveler yapmak üzere İbn Esir (ö. 606/1210) "*el-Câmiu'l-Usûl li Ehâdisi'r-Resûl*" adlı yeni bir eser hazırlamıştır.¹⁶

Muteber hadis kaynaklarındaki hadisleri bir araya getirme çalışmalarından sonra Müsned ve Mu'cem gibi kullanımı yaygın olmayan eserlerin hadislerini de tek bir kaynaktan toplama ihtiyacı neticesinde zevâid çalışmaları başlamıştır. Bilindiği kadarıyla Süyutî bu alanda yetmiş bir hadis kitabını "*Cem'u'l-Cevâmi*" adlı eserinde toplamaya çalışmış ancak bunu tamamlayamamıştır. Müellifin "*el-Câmiu's-Sağîr*" isimli kitabı bu eserin bir nevi ihtisarıdır.¹⁷

Zevâidlerin göz ardı edilemeyecek kadar faydaları vardır. Ancak bu durum onların kusursuz oldukları anlamına gelmez. Hadis alimleri yaklaşık dört asır bu alanda pek bir çalışma yapmamış sadece bazıları Mustahreç ve Müstedrek gibi çalışmalarda bulunmuşlardır. Müstedrekler, herhangi bir hadis aliminin hadis almak için ileri sürdüğü şartları taşıdığı halde, eserine almadığı hadislerin, bir başkası tarafından bir araya getirilmesi sonucunda oluşturulan kitaplardır. Bu konuda Hakim en-Nisabûrî (ö. 405/1014)'nin Buhârî ve Müslim üzerine yazdığı "*el-Müstedrek 'Ala's-Sahihayn*" adlı eseri meşhurdur. Mustahreçler ise bir hadis aliminin, kitabında belirli bir isnadla topladığı hadislerin, bir başka hadis alimi tarafından başka isnadlarla bir araya getirmesi sonucu oluşturulan eserlere denir. Mustahreçler genellikle Buhârî ve Müslim'in "*Camiu's-Sahih*" lerinden biri veya her ikisi üzerinde yapılmıştır.¹⁸

Zevâidlere baktığımızda ise senedlerin sahih olma şartı aranmadığını aralarında birbirini destekleyen zayıf hadislerin de olduğunu görmekteyiz. Buhârî ve Müslim'in dışındaki eserlere yapılan zevâidlerde sahih, hasen ve zayıf hadisler de mevcuttur.¹⁹

Bunlara rağmen, hadis alanında çok önemli bir yere sahip olan ve tüm insanlara kolaylık sağlayacak şekilde oluşturulan zevâidlerin bazı faydaları şunlardır:

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Kandemir, M. Yaşar, *el-Cem' Beyne's-Sahihayn Md.*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, VII, 282-283.

¹⁶ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 1989, 112-116.

¹⁷ Uğur, Mücteba, *el-Câmiu's-Sağîr Md.*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, VII, 113.

¹⁸ Uğur, a.g.m., 283-285; Gelişken, a.g.e., 503-504.

¹⁹ Derviş, Buğye, I, 56.

1. Kütüb-i Sitte'yi oluşturan Buhârî, Müslim (ö. 261/875), Ebu Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce kendilerinden faydalanılan, kıstas alınan ve çalışmaların üzerlerinde bina edildiği temel kaynaklar kabul edilir. Yapılan çalışmalar sema, kıraat, araştırma, şerh ve hıfz yönüyle bunlara dayanır.

Bunların dışındaki eserler ise Kütüb-i Sitte'nin içindeki bir çok hadisi kapsadığı gibi Kütüb-i Sitte'de bulunmayan bir çok hadisi de içine alır. Bundan dolayı başta Heysemî olmak üzere sonraki alimler tarafından Kütüb-i Sitte üzerine yapılan ve fıkhi bablara göre oluşturulan zevâid kitapları büyük önem arz etmektedir. Öyle ki ilim öğrenmek isteyen kişi bu eserler sayesinde Kütüb-i Sitte sonrasında telif edilen eserlerdeki hadislerin tümüne vakıf olacağından diğer eserlere pek fazla ihtiyaç duymaz.²⁰

2. Bu eserler, herhangi bir konuyu araştırmak isteyen kişiler için büyük kolaylıklar sağlar. Çünkü zevâid kitapları, daha çok hadisi bir araya getirme amacını güden çalışmalar olup kişiye ulaşmak istediği hadislerin tamamını aynı yerde toplu olarak sunma imkanı verir.²¹

3. Zevâid çalışmaları kapsadığı kitapların dağınık ve gizli kalmış usullerini belli bir düzene sokmuştur. Şayet zevâid çalışmaları olmasaydı bu usuller yok olup gidecekti. Ayrıca Kütüb-i Sitte usulünde açıklanmaya ihtiyaç duyulan hadisleri veya eksik kalmış açıklamaları tamamlama bakımından büyük fayda sağlar.

Aynı şekilde bu çalışmalar ışığında kişi, Müsned ve Mu'cem sahiplerinin Kütüb-i Sitte üzerine yaptıkları çalışmaların püf noktalarına vakıf olur ve onlardan da en güzel şekilde faydalanma imkanı bulur.²²

4. Zevâid kitapları genellikle tertibi pek kullanışlı olmayan eserlerden oluşturulmuştur. Bu çalışmalar esnasında kıstas alınan kitapların da tertibi yapılmış ve hadislerin kolayca bulunması sağlanmıştır. Heysemî "*Keşfu'l-Estar*" ve "*Maksadu'l-A'la*" isimli zevâidlerinin mukaddimelerinde bu hususa dikkat çekmektedir.²³

3.MECMAU'Z-ZEVÂİD VE MENBAU'L-FEVÂİD

Zevâid çalışmaları arasında çok önemli bir yere sahip olan bu eser, Heysemî'nin müstakil olarak hazırladığı "*Gayetü'l-Maksad fi Zevâidi Müsnedi Ahmed*", "*Maksadu'l- A'la fi Zevâidi Müsnedi Ebi Ya'la el-Mevsılı*", "*Bedru'l-Munir fi Zevâidi Mu'cemi'l- Kebir*", "*Mecmau'l-Bahreyn fi Zevâidi'l-Mu'cemeyn*", "*Bahru'z-Zehhar fi Zevâidi Müsnedi Bezzar*" isimli beş zevâid kitabının senedlerini sadece sahâbi adlarını vermek suretiyle hazfederek oluşturduğu ve fıkhi bablara göre hadisleri cem' ettiği bir şah eserdir.

Heysemî, hocası Irakî'nin kendisine önceden hazırlamış olduğu bütün zevâidleri bir araya getirip senedlerini hazfetme hususundaki telkin ve tavsiyeleri üzerine bu eserini hazırlamış ve yine hocasının isteği üzerine bu eserine "*Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevaid*" adını vermiştir.²⁴

²⁰ Heysemî, Mevaridu'z-Zam'ân, 9.

²¹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, el-Metâlibü'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's- Semâniye, I-V, Beyrut, 1414/ 1993, I, 3.

²² Heysemî, Mevaridu'z-Zam'ân, 9-10.

²³ Heysemî, Keşfü'l-Estâr 'an Zevâidi'l-Bezzâr, Beyrut, 1399-1405/ 1979-1984, I, 5; el-Maksadu'l-A'lâ fi Zevâidi Müsnedi Ebi Ya'lâ el-Mevsılı, Beyrut, 1413/ 1993, I, 29.

²⁴ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 7-8.

Eserine “*Kitabu’l-İman*” ile başlayan Heysemî, sadece ilk hadisin senedini tam olarak vermiş, bunun sebebini ise eserine munkatı’ bir senedle başlamak istemediği şeklinde belirtmiştir.²⁵

3.1. Mecmau’z-Zevâid’in Oluşumu

Öncelikle şunu belirtmekte fayda vardır ki; bu eserin oluşturulmasında dönemin sosyal ve kültürel yapısının yanında ilmi faaliyetlerin de çok büyük bir etkisi olmuştur. Asırlardan beri devam edegelen hadis çalışmalarının sonucunda elde edilen birçok eserin ortaya konulması ve bu eserlerden faydalanmanın çok zor olması zamanın alimlerini yeni arayış ve yöntemlere yöneltmiştir.

Özellikle Kütüb-i Sitte dışındaki hadislerin çokluğu ve bu hadis kaynaklarından insanların faydalanmada zorluk çekmeleri, böyle eserlerin kaynağa yakın oluşu, özellikle *Mecmau’z-Zevâid*’in kapsadığı eserlerin ulaşılması zor eserler olması gibi büyük ve tek bir koleksiyon halinde hadislerin bir araya getirilip insanların hizmetine sunulması düşüncesi Heysemî’yi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir. Heysemî’nin yaptığı ilk çalışmalar bu tür eserlerin ilk örneklerini oluşturur.

Heysemî’nin bu kitaplarla birlikte çalışmasını sürdürmesi, bu kitapların müelliflerinin amaç ve isteklerini anlama ve fark etme yeteneğine sahip oluşu, kendisini bu tip çalışmalara yöneltmiştir.

Ayrıca yapılan zevâid çalışmalarında hadislerin senedlerinde bulunan raviler hakkında bilgilerin verilmemiş ve değerlendirmelerinin yapılmamış olması böyle bir çalışmanın yapılmasını ihtiyaç haline getirmiştir.

Bunların yanında Irakî’nin de öğrencisi olan Heysemî’yi böyle bir çalışmayı yerine getirebilme yeteneğine sahip olduğu hususunda onu cesaretlendirip böyle bir çalışma için onu uygun görmesi ve ona destek vermesi böyle bir şah eserinin oluşturulmasında büyük rol oynamıştır.²⁶

Heysemî, zikredilen beş zevâid kitabını tasnif ettikten sonra hocası Irakî’nin tavsiyesiyle bu eserlerin hepsini tek bir kitapta birleştirdi. İsnadlarını hazfedip her babtaki bütün hadisleri bir yerde topladı. Heysemî, hocasından gelen talebi uygulayarak bu konuda üstün gayret göstermiş, eseri tamamlayınca da hocasının isteği üzerine eserine “*Mecmau’z-Zevâid ve Membau’l-Fevâid*” adını vermiştir.²⁷

Heysemî zikrettiği hadislerin hemen arkasında hadislerin rivayet edildiği kaynak veya kaynakları, sıhhat durumlarını, şayet hadis zayıf ise, zayıflık sebebinin ne olduğu hakkında bilgiler verir.

Genel olarak her cildi 350-400 sayfa civarında bir hacme sahip olan bu eser, 10 cilt halinde yayımlanmıştır. Hadislerin ise sıhhat durumlarının belirtilmesi esere fevkalade bir değer kazandırmıştır. Kettânî, bu kaynak için, hadis kitaplarının en faydalısı olduğunu, bu alanda onun denginin bulunmadığını ve böyle bir eserin henüz te’lif edilmediğini ifade etmektedir.²⁸

²⁵ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, I, 15.

²⁶ Derviş, *Buğye*, I, 26.

²⁷ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, I, 7-8.

²⁸ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 172.

Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid adlı eserine *Kitabu'l-İman* ile başlayıp *Kitabu Sifati'l-Cennet* ile bitiren²⁹ Heysemî'nin bu eserdeki hadislerin durumu hakkında verdiği bilgiler Mizzî (ö. 742/1341)'nin "*Tuhfetü'l-Eşrâf fi Ma'rifeti'l-Etrâf*" adlı eserine dayanır. Daha sonra bu hadislerin asıl kaynaklarda geçip geçmediğini tekit etmek için kontrol eder. Şayet hadisi Mizzî'nin gösterdiği kaynaklarda bulamazsa hadisi almaz ve bu hadisi araştırıp incelediğine dair işaretle bulunur.³⁰

Heysemî'yi hadis alanında çok önemli bir yere getiren ve kendisine şöhret kazandıran bu eser müellifin ismiyle anılacak kadar büyük bir hadis koleksiyonu haline gelmiş ve günümüze kadar yaşamını sürdürmüş bir hadis kaynağı olmuştur.

3.2. Mecmau'z-Zevâid'in Kaynakları

Mecmau'z-Zevâid'i oluşturan kaynaklar Müsned ve Mu'cem olarak iki kısma ayrılabilir. Bunlardan müsned kategorisinde bulunanlar Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Bezzâr (ö. 292/905) ve Ebu Ya'lâ (ö. 307/919)'nın "*el-Müsned*" adlı kitaplarıdır. Mu'cem gurubunda olanlar ise Ebu Ya'lâ'nın *Mu'cemu's-Şuyûh*'u ile Taberânî (ö. 360/971)'nin *Mu'cemu'l-Kebir*, *Mu'cemu'l-Evsat* ve *Mu'cemu's-Sağir* isimli eserleridirler. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde oğlu Abdullah'ın ziyadeleri mevcut olup bunlara *Ziyadatü'l-Müsned* denilmektedir.³¹

3.3. Mecmau'z-Zevâid Üzerine Yapılan Çalışmalar

Zevâid alanında yapılan çalışmalar arasında en önemli yere sahip olan *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid* üzerine birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte bunlar arasında en önemli olanları kısaca şunlardır: *Cemu'l-Fevâid min Câmi'l-Usûl ve Mecmai'z-Zevâid*³², *Fehârisü Kitabi Mecmai'z-Zevâid ve Menbai'l-Fevâid*³³, *Buğyetü'r-Râid fi'z-Zeyli 'Ala Mecmai'z-Zevâid*³⁴, *Tenbihâtün 'Ala Tahrifâtin ve Tashifâtin fi Kitâbi Mecmai'z-Zevâid ve Menbai'l-Fevâid*³⁵.

3.4. Mecmau'z-Zevâid'in Genel Özellikleri

Her müellif kendi eserini oluştururken kendine has belirlemiş olduğu bazı özellikleri göz önünde bulundurmıştır. Heysemî de en önemli eseri olan *Mecmau'z-Zevâid*'i meydana getirirken kitap ve bab başlıkları, hadis rivayetlerinin bir araya getirilmesi, sened ve metin hakkındaki bilgiler gibi bir çok özelliği eserinde uygulamaya çalışmıştır. Bunlar arasında belli başlı olan özellikler şunlardır:

1. *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, 44 kitap, 3642 bab ve 18776 hadisten meydana gelmiştir.

2. Müellif, eserini fıkhi konulara göre tertip etmiş ve bunlardan da önemli gördüğü konulardan başlamak suretiyle önem sırasını gözetmiştir. Böylece eserine iman ile başlamış, cennet ehli ve cennetin sıfatıyla son noktayı koymuştur.

²⁹ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 8.

³⁰ Derviş, a.g.e., I, 63.

³¹ Bk. Derviş, *Buğye*, I, 70-71; Kettânî, *Hadis Literatürü*, 100.

³² Rûdânî, Muhammed b. Muhammed b. Süleymân, *Cem'u'l-Fevâid min Câmi'i'l-Usûl ve Mecmai'z-Zevâid*, (trc. Naim Erdoğan, tahrir. Yusuf Özbek), I-V, İstanbul, 2000, (önsöz), I, 10.

³³ Karahan, *Hadis Edebiyatı*, 75.

³⁴ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 172.

³⁵ Karahan, a.g.e., 75.

3. Genellikle aynı ismi taşıyan bab başlıklarını diğer kitap veya bablarda kullanmamıştır.³⁶

4. Kimi zaman bab veya kitaplarda geçen hadislerin tamamı aynı şekilde başka yerlerde de geçmektedir.³⁷

5. Birbiriyle ilişik gördüğü bazı bab başlıklarını hatırlatma babından başka yerlerde geçeceğini çoğu zaman ifade etmiştir.³⁸

6. İçerisinde Kur'an'a aykırı olduğunu düşündüğü bir durum olduğu zaman bab başlığını zikretmeyip sadece “*bab*” diye yetinir. Hz. Peygamber’in vefatından önce okuyup yazdığı³⁹, Kur’an kadar İncil ve Tevrat okumayı tavsiye ettiği⁴⁰ ve Allah’ı kimin yarattığı⁴¹ gibi rivayetler bunlara örnek olarak verilebilir.

7. Heysemî, zikrettiği konulara sahih hadisleri delil olarak getirir. Ancak kimi zaman farklı yerlerde aynı konuya delil olarak zayıf hadisleri de getirebilir.⁴²

8. Değişik iki kaynaktan gelen aynı hadisin değişik (farklı) bab ve kitaplarda geçmesi dikkatini çekmiş ve bir yerde hadisin ilk kaynağını zikredip diğer tarafını (sonunu) zikretmezken başka bir yerde ise ilk kaynağını zikretmeyip diğer tarafını zikreder. Bu durum ise ilk anda kitaba yapılan zevâid hadislerden gafil (habersiz) olduğunu hissettirir.⁴³

9. Şayet hadisler tek bir isnadla gelip bir konu dahilindeyse isnat hakkındaki bilgileri ilk hadiste verir. Sonra “*aynı senedle*” diyerek yönlendirme yapar.⁴⁴ Tekrarlayacağı hadisin bir kısmını zikrettiği durumlarda hadisin isnadını hazfeder.⁴⁵ Hadisin sıhhat derecesini ise “*falandan şu isnatla*” dedikten sonra hadisin ilk kısmında zikreder.⁴⁶

10. Hadisi iki kaynağa isnat edip de kaynaklardan birinde hadis tam mevcut değilse o zaman hadisin mevcut olan kısmını zikreder.⁴⁷ Bu durum hadisin ziyadeliğine işaret etmediğinde ortaya çıkar. Bazen de bir kaynaktan geçip de diğer kaynaktan geçmeyen ziyade kısma işaret eder.⁴⁸

11. Bazen önemsiz olsa bile rivayetler arasındaki farklılıkları açıklar.⁴⁹

12. Bazen ayetlerin bir kısmını yerinde değil de başka yerlerde kullanmıştır. Mesela Nisa suresindeki ayetleri Maide; Kehf suresindeki ayetleri de En’am suresinin tefsirinde kullanmıştır.⁵⁰ Bazen de bunu onlarla bir münasebet kurduğunda yapar. Mesela, Müzzemmil suresindeki ayetleri Hacc suresinde zikreder.⁵¹ Bazen de kelimenin tashihi için bunu yapar. Mesela, bir hadisi babının dışındaki bir babta kullanır.⁵²

³⁶ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, X, 167.

³⁷ Örnek için bkz., Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, II, 100, 102.

³⁸ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, II, 147.

³⁹ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, VIII, 271.

⁴⁰ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, II, 270.

⁴¹ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 35.

⁴² Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, VI, 396; X, 91.

⁴³ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, X, 225, 358.

⁴⁴ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, IX, 131, 149.

⁴⁵ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, VII, 74.

⁴⁶ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 230, 286.

⁴⁷ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, IX, 183.

⁴⁸ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, III, 48; VI, 317.

⁴⁹ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, VI, 122.

⁵⁰ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, VII, 2, 21.

⁵¹ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, VII, 70.

⁵² Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, IV, 298.

13. Taberânî'nin *Mizan*'da geçen hocaları hakkında zayıf olduklarına işaret eder. Şayet *Mizan*'da değillerse onları sikalara dahil eder. Sahabilerde ise böyle bir şart aramaz. Çünkü onları “udul” kabul eder. Taberânî'nin *Mizan*'da geçmeyen hocaları da böyledir.⁵³

14. Zikrettiği hadislerle delil olarak kimi zaman ayet getirir.⁵⁴

15. Rivayetlerde, hadislerin hangi kaynaklarda nasıl geçtiği (tam, yarım veya bir kısmı), ravilerin nasıl olduğu (sika, zayıf, münker, kezzab, vadda', meçhul, metruk...), senedin nasıl geldiği (muttasıl, munkatı, mürsel) hakkında bilgi verir. Raviyi değerlendiren ise bazen sebebini (hıfzından, ihtilatından dolayı...) bildirir. Mesela Taberânî'nin *Mu'cemü'l-Kebir*'de Ebu Bereze'den rivayet ettiği hadisin senedinde Muhammed b. Cabir es-Suhaymî'nin olduğu ve bunun da hafızası ve hadisleri karıştırmamasından dolayı zayıf olduğunu belirtmektedir.⁵⁵

16. Kimi zaman hadislerin değişik varyantlarını zikreder. Mesela Ebu Ya'la'nın Hz. Ali'den rivayet ettiği hadis ile Bezzâr'ın Huzeyfe'den rivayet ettiği İslamiyetin okları ile ilgili hadisler birbirini destekler mahiyettedir.⁵⁶

17. Senedde geçtiği halde zikredilmeyen veya kendilerinden hadis alınmayan raviler varsa “*senedde zikredilmeyen kişi(ler) vardır*” şeklindeki ifadelerle onları belirtir.⁵⁷

18. Önce kitap, sonra kitapla ilgili babları zikreder. Babların isimlerini ise çoğu kez babların içinde geçen hadisin bir kısmı veya tamamını vererek oluşturur. Bazen de baba herhangi bir isim koymayıp sadece “*bab*” demekle yetinir. Bunu ise genellikle hoş görmediği konuların başlıklarında kullanır.⁵⁸

18. Bazen isnadda geçen biri için “*onun tercüme-i haline rastlamadım*” veya “*ondan bahseden kimseye rastlamadım*” şeklinde açıklamalarda bulunur.⁵⁹

19. Bazen raviler hakkında bilgi verirken tarihi yönlerini verip birbirlerinden hadis alıp almadıklarını inceler.⁶⁰

20. Bazen metinde geçen kelime tahlilini yapar ve değişik anlamlara değinir.⁶¹

21. Hadisin bir kısmını verip devamının nerede geçtiğini söyler.⁶²

22. Ravilerin durumu hakkında ihtilaf ve ittifak varsa belirtir.⁶³

23. Ravilerin durumu hakkında değişik müelliflerin görüşlerine yer verir.⁶⁴

24. İbn Lehia'nın geçtiği bütün rivayetlerde İbn Lehia'nın varlığından bahsederek zayıflığına işaret eder.⁶⁵ Ancak kimi zaman İbn Lehia bulunduğu halde isnadın hasen olduğunu belirtir.⁶⁶

25. Ravilerin durumu hakkında cerh ve tadil yapılmadıysa bu durumu belirtir.⁶⁷

⁵³ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 8.

⁵⁴ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, VI, 306, 307; X, 38,39

⁵⁵ Diğer örnekler için bkz., Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 19, 82, 184, 247; IV, 175; V, 238; X, 336.

⁵⁶ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 37, 38.

⁵⁷ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 28, 43, 178, 179.

⁵⁸ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 35, 36, 80, 83, 181, 188.

⁵⁹ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 172, 174, 178.

⁶⁰ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 149.

⁶¹ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 176.

⁶² Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 177.

⁶³ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 210, 214, 246.

⁶⁴ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 185, 187.

⁶⁵ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 196.

⁶⁶ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, III, 257.

⁶⁷ Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 211.

26. Şayet ravi, rivayette bulunduğu kişiden rivayeti duymadıysa buna işaret eder.⁶⁸
27. Kimi zaman aynı metinde değişik kelimelerin rivayetine yer verir.⁶⁹
28. Yer yer ravilerin görüşlerine yer verir.⁷⁰
29. Metnin nerede ve nasıl geçtiği hakkında “*derim ki*” diye başlayarak arada bilgi verir.⁷¹
30. Bazen raviyi veya eseri tam olarak tanımak için ravinin veya eserin ismini açıklar. Mesela, Osman derken Osman b. Avfan’ı, Ali derken Ali b. Ebi Talip’i; Mu’cem derken ise Mu’cem-i Ebi Ya’la’yı kastettiğini söyler.⁷²
31. Bazen senedler arasında tercihte bulunur. Mesela Ebu Ya’la ve Bezzâr’ın rivayetinde Ebu Ya’la’nın rivayetini tercih eder.⁷³
32. Bazen seneddeki ravilere işaret eder ancak nasıl oldukları hakkında bilgi vermez veya mestur olduklarını ifade eder.⁷⁴
33. Rivayetler arasındaki metin farklılığına (uzun-kısa) işaret eder.⁷⁵
34. Sened sahih değilse sahih olmayan raviyi söyler ve bazen bunun da sahih olmasını arzu eder.⁷⁶
35. Senedde gördüğü kopukluk ve değişikliği ifade eder.⁷⁷
36. Senedin ricalinin sahih olduğunu söyledikten sonra aralarında sika olan varsa belirtir.⁷⁸
37. Bazen ravinin kimliği hakkında bilgi verir.⁷⁹
38. Bazen sahabinin ismini vermeksizin “*Ensardan birisi, bir sahabi, Resulullah’ın ashabından bir adam*” şeklinde aktarır. Çünkü bütün sahabileri “*udul*” kabul eder.⁸⁰
39. Bazen ravilerin doğum ve ölüm tarihlerini vererek birbirlerinden hadis almadıklarını ıspatlamaya çalışır.⁸¹
40. Kimi zaman sahabi olup olmadığını açıkça belirtmeden ve ravi ismini de zikretmeden, “*Beni Müdlic’den biri, bir adam*” gibi kapalı ifadeler kullanır.⁸²
41. Bazen aynı metni değişik ravilerden tekrar aktarır.⁸³
42. Hadisin senedi hakkında bilgi verirken bazen “*isnadı hakkında dedikodular vardır*” şeklinde genel bir ifade kullanır.⁸⁴

⁶⁸ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 15, 45, 53, 62, 216, 220.

⁶⁹ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 24-25.

⁷⁰ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 25.

⁷¹ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 32, 92.

⁷² Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 49, 168, 243.

⁷³ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 34, 42.

⁷⁴ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 36, 37.

⁷⁵ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 39.

⁷⁶ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 46.

⁷⁷ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 87.

⁷⁸ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 113.

⁷⁹ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 134, 137.

⁸⁰ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 205.

⁸¹ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 149.

⁸² Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 206.

⁸³ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 220.

⁸⁴ Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, I, 297.

43. Bab başlıklarını bazen ayetlerle,⁸⁵ bazen de bapta geçen hadisin bir kısmını alarak isimlendirir.⁸⁶

44. Aynı hadisi sened ve metniyle beraber aynı kitabın değişik bablarında kullanmıştır. Mesela, Enes b. Malik'ten gelen ve Resulullah (sav)'ın Hudeybiye'de yedi kişi ile birlikte kuban kestiği şeklindeki rivayet birkaç hadis sonra aynen tekrar edilmiştir.⁸⁷

45. Bazen ravilerin künye ve lakaplarını da isimlerinin peşinden hemen zikreder. Mesela, sadece Ali'nin geçtiği yerlerde bunu diğerlerinden ayırmak için “*Yani Ebu Talib'in oğlu*” şeklinde ifadeler kullanır.⁸⁸

SONUÇ

Hicretin VII. asrından itibaren değişik yerlerde dağınık halde bulunan hadisleri bir araya getirmek için hadis kitaplarını birbiriyle karşılaştırmak suretiyle aynı hadisleri ayıklayarak zevâid türünün ilk çalışmalarını ortaya koyan muhaddisler bu gayretlerini hicri X. asra kadar devam ettirmişlerdir. Zevâid kültürünün oluşmasında önemli bir paya sahip olan Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid* adlı çalışmasıyla bu alanda zirve noktaya ulaşmıştır.

Heysemî, hayatının değişik devrelerinde sünnet eserlerini oluşturmada birçok gayret sarfetmiştir. Bu kitabın hazırlanması için yapılan bütün çalışmaları tek bir potada eritip eseri oluşturmaya çalışan Heysemî'nin bu alandaki ilk adımı İbn Hibban'ın *Sikat*'ını tertib etmesidir. Geri kalan diğer eserleri de çok azı hariç bu eserin (*Mecmau'z-Zevâid*) kısımlarını ve parçalarını oluşturmaktadır. *Mecmau'z-Zevâid*, Heysemî'nin önem verdiği eserlerden olup sünnet eserleri (hadis kitapları) hakkında uzun ve meşakkatli yolculuklardan sonra toplayıp olgunlaştırdığı bir çalışmadır.

Hicri X. asırdan sonra gerekli ilgiyi bulamayan zevâid çalışmaları üzerinde günümüzde özellikle arap aleminde yapılan çalışmalar dikkat çekicidir. Bu çalışmaların teknolojik imkanlarla ve bilgisayarlar yardımıyla zaman içerisinde daha geniş kaynakları kapsamaları ve bütün zevâid eserlerin bir çatı altında toplanması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

- A'zami, Muhammed Mustafa, İlk Devir Hadis Edebiyatı, (trc. Hulusi Yavuz), İstanbul, 1993.
Cevherî, İsmail b. Hammad, es-Sıhah Tacü'l-Luğa ve Sıhahu'l-'Arabiyye, Beyrut, 1404-1984, II, 481-482.
Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul, 1989.
Derviş, Abdullah Muhammed, Buğyetü'r-Râid fi Tahkiki Mecma'i'z-Zevâid ve Menba'i'l-Fevâid, I-X, Beyrut, 1414/ 1994.
Ebu Zehv, Muhammed b. Muhammed, el-Hadis ve'l-Muhaddisun, Kahire, 1958.
Gelişken, Ahmet, Zevâid Md., Dini Kavramlar Sözlüğü, Ankara, 2006.
Heysemî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi Bekir, Mevaridü'z-Zam'an ila Zevâidi İbn Hibbân 'ale's-Sahihayn, (thk. Muhammed Abdurrezzak Hamza), Beyrut, t.s.
....., Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi Bekir, el-Maksadu'l-A'lâ fi Zevâidi Müsnedi Ebi Ya'lâ el-Mevsilî, I-II, Beyrut, 1413/ 1993.
....., Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi Bekir, Keşfü'l-Estâr 'an Zevâidi'l-Bezzâr, I-IV, Beyrut, 1399-1405/ 1979-1984.

⁸⁵ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 139.

⁸⁶ Diğer örnekler için bkz., Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 144-145.

⁸⁷ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 226.

⁸⁸ Diğer örnekler için bkz., Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 168, 236, 238, 243; VI, 279.

-, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi Bekir, Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid, I-X, Beyrut, 1967.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, el-Metâlibü'l-‘Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's- Semâniye, I-V, Beyrut, 1414/ 1993.
- Kandemir, M. Yaşar, el-Cem' Beyne's-Sahihayn Md., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993.
- Karahan, Abdullah, Hadis Edebiyatında Zevâid Kitapları, İstanbul, 2005.
- Kettânî, Muhammed b. Cafer, Hadis Literatürü (er-Risaletü'l-Müstatrefe), (trc. Yusuf Özbek), İstanbul, 1994.
- Rûdânî, Muhammed b. Muhammed b. Süleymân, Cem'u'l-Fevâid min Câmi'i'l-Usûl ve Mecma'i'z-Zevâid, (trc. Naim Erdoğan, tahrir. Yusuf Özbek), I-V, İstanbul, 2000.
- Sezgin, M. Fuad, Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, İstanbul, 1956.
- Subhi es-Salih, Hadis İlimleri ve İstılahları (trc. M.Yaşar Kandemir), Ankara, 1973.
- Uğur, Mücteba, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, Ankara, 1992.
- Uğur, Mücteba, el-Câmiu's-Sağîr Md., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993.
- Zebîdî, Muhammed Murteza, Tâcü'l-‘Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, I-X, Kahire, 1306- 1307.

DİNİN İNSANA VERDİĞİ DEĞER¹

Dr. Öğretim Üyesi Ersan ÖZTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Özet

İnsan, maddi ve manevi özelliklerden oluşan mükemmel bir varlıktır. Onu bu konuma sahip kılan en önemli özellik akla sahip olup düşünme yetisinin olmasıdır. Bütün dinlerin insanı aklı sayesinde muhatap alması; dinin insan için olduğu hakikatini açıkça ortaya koyar.

Özellikle ilahî dinler, insanın dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmasını hedefler ve bunu temel kaynaklarında açıkça ifade eder. Bu amaç doğrultusunda ilahî dinlerde insanın nefsi, akli, malı, namusu ve dini koruma altına alınmıştır ve bunların korunması temel esaslar haline getirilmiştir. İnsanların tarih boyunca elde etmek için çabaladıkları evrensel haklar ilahî dinlerin koruma altına aldığı beş temel esas olarak da ifade edilebilir. Nitekim bu beş temel esastan hareketle temellendirilen haklar günümüzde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde belirtilen haklar haline gelmiştir. Genel manada Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam hiçbir ayırım gözetmeden bütün insanların temel haklara sahip olduğunu ortaya koyar. Çünkü semavi dinlere göre Allah, insanı diğer varlıklardan farklı ve üstün bir şekilde yaratarak ona büyük bir değer vermiştir. Bu değer göstergesi olarak insanın nefsinin, aklını, malını, namusunu ve dinini korumayı insanın temel hakları olarak kabul etmiş ve bu hakları bazı emir, yasak ve uygulamalarla koruma altına almıştır.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da, en üstün varlık olarak kabul edilen insanın, hayatını onurlu bir şekilde sürdürebilmesi için din, can, akıl, namus ve mal hakkı vazgeçilmez temel haklardandır. İnsana bu hakları sağlamak, dinlerin başta gelen gayeleri arasında yer alır. Günümüzde güncelliğini koruyan ve sıkça vurgulanan insan hakları konusu sağlam bir şekilde temellendirilmezse, sağlıklı bir toplum, barışçıl bir dünya ve doğru din anlayışlarına sahip bireylerin varlığından bahsedilemez. Bunun içindir ki insanlar, günümüzde dini kisveye bürünmüş bazı fikir ve düşünceler sonucunda Yüce Allah'ın kendilerine bahsettiği üstün değeri yok sayan uygulamalarla karşı karşıya kalabilmektedirler.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın dışında incelediğimiz dinlerin ve mitolojilerin hepsinde “insan” önemli bir yere sahiptir. Her din ve mitolojide insanın yaratılış şekli, yaratıldığı ortam, zaman, sahip olduğu özellikler ve içinde bulunduğu konumla ilgili bazen farklı bazen de benzer bilgilere rastlanmaktadır. Genel itibarıyla, insanın ortaya çıkışında bir yaratıcı veya yaratıcı gurubu anlayışı ağır basarken, herhangi bir yaratıcı güce vurgu yapmayan dinler de mevcuttur. İnsanın beden ve ruh olarak iki ayrı unsurdan meydana gelmesi bütün din ve mitolojilerde kabul edilen ortak bir unsurdur.

A. Yahudilik, Hristiyanlık Ve İslam'a Göre İnsanın Genel Özellikleri

İnsanlık tarihi boyunca, sayısız filozof ve düşünür “İnsan nedir?” sorusuna cevap aramıştır. İlkçağlardan günümüze kadar insan için birçok tanım yapılmıştır. Aristo insanı; “medenileşmiş ve bilgi edinme yeteneğine sahip hayvan” olarak, Platon ise insanı “tüyleri olmayan iki ayaklı hayvan” olarak tarif etmiştir. Özellikle insan ve hayatın anlamı üzerinde duran Stoacılar insanı “düşünen öz” olarak tarif ederek, sadece akıllı insanların mutluluğa ulaşabileceğini ifade etmişlerdir. Kimi Stoacılar göre; bütün insanlar ilahi aklın kıvılcımına sahip olmakla beraber

¹ Bu makale, 23-25.08.2019 tarihleri arasında 2. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sözlü olarak sunulan; “İnsanın Dindeki Yeri” adlı bildiri geliştirilerek oluşturulmuştur.

çoğu aptal durumdadır. Modern dönemde ise Pascal; insanı sonsuzluk ile hiçlik arasında bulunan bir varlık olarak tarif eder. İnsanın Tanrı'yı öldürdüğünü ifade eden Nietzsche, insanoğlunun "kendisine yabancı olduğunu ve kim olduğunu ve anlamının ne olduğunu keşfetmesi gerektiğini" savunur.

Genel itibariyle tarihi süreçte insan için yapılan tanımlar incelendiğinde, hepsinin insanı tek yönlü veya bir hayvan olarak algılamaya çalıştığı kanaati ağır basmaktadır. Dolayısıyla yapılan tanımlar bir bütün olarak evrenin en karmaşık problemi olan insanı tanımlamada yetersiz kalmaktadır. Ancak yapılan tanımlardan farklı olarak bütün dinler insana dünyada özel bir yer verirken, ilahi dinlerden Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam ise insanı tam ve çok boyutlu bir varlık olarak görmektedir. Çünkü bu dinler, insanın belli bir amaç için eşsiz bir varlık olarak, aşkın bir Tanrı tarafından yaratıldığını vurgulamaktadır. Burada dinlerin insana bakışını izah etmek yerinde olacaktır:

1. Yahudilik'te İlk İnsan ve Hz. Âdem

Yahudilik, yaşayan ilahi kaynaklı dinlerin en eskisi, fakat mensubu en az olanıdır. Yahudilik; belli bir toprakla kimikleştirilmiş bir ırkın hayatını, inancını, dil, edebiyat, hukuk ve sanatını bünyesinde barındıran, İsrailoğulları'nın tarihi sürecinde ortaya çıkmış dinsel bir gelenektir. Yahudilik, tek Tanrı inancıyla çevredeki yerel dinsel geleneklerin karışmasından meydana gelmiş ve sık sık yaşanan yabancı istilalar ve sürgün olayları nedeniyle çeşitli yabancı inanç sistemlerinden de etkilenmiştir.² Yahudilik, hayatın her alanına müdahale eden ilahi yasalardan meydana gelmektedir. Yahudilik'te din-dünya ayrımı yoktur; Her şey dinin içindedir.³

Dinler açısından yeryüzünde yaşamın nasıl başladığı kadar ilk insanın ya da ilk insan çiftinin bu dünyaya nasıl geldiği ve ne tür bir hayat yaşadığı da önemlidir. Yahudilik'e göre ilk insan Hz.Âdem'dir.⁴ Hz.Âdem'in yaratıldığı madde ve zamana bakıldığında, Âdem'in yaratıldığı toprağın, dünyanın dört bir yanındaki kırmızı, siyah ve beyaz topraktan alındığı belirtilmektedir. Tevrat'ta Âdem'in ne zaman yaratıldığı yer almazken, onun yer, bitki ve hayvanlardan sonra yaratıldığı haber verilmektedir. Âdem, beden ve ruha sahip mükemmel bir insan olarak, suçsuz ve çocukluğu tecrübe etmeden yaratılır. Ayrıca, Âdem'in yaratılışı yaratılışın sonu ve zirvesi olarak kabul edilmektedir.

Âdem, cennette meleklerin kendisinin önünde saygıyla eğildiği bir insan iken, eşiyile beraber yılanın kandırması sonucu yasak ağaçtan yemelerine karşılık ceza olarak cennetten kovulmuşlardır. Bu kovuluşla beraber Âdem ve bütün yaratılmışlar için ölüm ortaya çıkmıştır. Ancak, insanların dünyada yaşamak zorunda kalmalarına sebep olarak, ilk ataları Âdem ve Havva'nın cennette işledikleri hatayı göstermek ve insanlığı bundan sorumlu tutmak yanlıştır. Nitekim Tevrat çocukların, babaları yüzünden suçlanamayacağını açıkça belirterek ilk günahın miras yoluyla diğer insanlara geçtiği fikrini reddetmektedir.⁵

2. Hıristiyanlık'ta İlk İnsan ve Hz. Âdem

Yahudiliği yıkmaya değil onu tamamlamaya geldiğini⁶ belirten Hz.İsa'nın etrafında gelişen Hıristiyanlık; vahiy ve kutsal kitaba dayanan, özde tek tanrılı olmakla beraber, sonradan

² Gündüz, Şinasi, *Din ve İnançlar Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara, 1998, s. 390

³ Adam, Baki, "Yahudilik'te Din Kavramı ve Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları-II*, Ankara, 2000, s.134.

⁴ Erdem, Mustafa, *Hz. Adem (İlk İnsan)*, TDV Yay., Ankara, 2007, s.12, 172.

⁵ Erdem, s. 46.

⁶ Bkz. Matta: 5/17-18.

Üçleme/Teslis'e yer verildiği kabul edilen ilahi kaynaklı bir dindir.⁷ Yahudilerin Roma hâkimiyeti altında yaşadıkları ve Tanrı'nın onları kurtaracak bir Mesih göndereceği beklentisi içinde oldukları bir dönemde İsa'nın ortaya çıkışıyla temelleri atılan bu din, İsa'nın ölümünden sonra Pavlus'un düşünceleri ve o dönemdeki Yunan-Roma kültürlerinden etkilenmiştir.⁸ Tanrı'yı "Baba/Abba" diye nitelendiren ve Hz. İsa'nın şahsiyeti etrafında örülmüş bir din olan Hıristiyanlık kendi tarihini genel anlamda insanlık tarihiyle, insanın kurtuluşuna yönelik tanrısal planın yürürlüğe girmesi süreciyle başlatır. İnsanlık tarihiyle başladığı öne sürülen bu dinin insana bakışını ortaya koymak için "Allah'ın Oğlu" dedikleri Hz.İsa önemli bir yere sahiptir. Çünkü Hıristiyan inancında Oğul'un bedenleşmesi/tenleşmesi ya da inkarnasyon, yeryüzünde günah ve ölümün tutsağı olan insanların kurtuluşu için ilahi bir müdahaledir. Baba tarafından Oğul'un yeryüzüne gönderilmesi, ilahi rahmetin ve insanlara ve yeryüzüne karşı ilahi sevginin eseridir.⁹

Hıristiyanlığa göre; kutsal olan insanoğlunu anlamak Tanrı'da başlar ve onda son bulur. "Teolojik varlık" olan insanoğlu hem doğanın bir parçası hem de ondan üstün bir yapıya sahip olmakla beraber her zaman ondan üstün bir konumdadır. Çünkü Hıristiyanların da kutsal kitap olarak kabul ettiği Eski Ahit'e göre; insan, Tanrı suretinde yaratılan, meleklere daha üstün olan, bütün yaratılışın zirvesi kabul edilen, Tanrı'nın yarattığı her şey emrine verilen¹⁰ bir varlıktır. Burada özelliklerinden bahsedilen insan Hıristiyanlığa göre de ilk insan ve insan ırkının babası olarak kabul edilen Âdem'dir.

Hıristiyanlık'a göre Âdem, kendisinden önce aynı cinsten başka bir varlığın mevcut olmadığı, bütün insan neslinin ondan çoğaldığı ilk insan olarak görülmüştür. Bu dine göre "Kırmızı olmak" anlamındaki ibrance "adamah" kelimesinden türeyen bir isme sahip Âdem, gerek kendisini meydana getiren unsurlar gerekse ona verilen yetkiler yönünden de diğer varlıklardan üstün bir durumdadır. Yeryüzünde ve içinde bulunanlara hükmetme, hayvanları isimlendirme gibi hadiseler Allah'ın ona verdiği önemin bir başka yönünü teşkil eder. Âdem'e verilen bu büyük mehiyet ve imkânlar, onun Allah'ın vekili ve halifesi olarak yeryüzüne gönderildiği düşüncesini yaygınlaştırmıştır.¹¹

Hıristiyanların suçun ve günahın sembolü olarak gördükleri Havva ise insan neslinin kendinden türediği ilk kadındır. Âdem gibi Havva'da Allah'a benzer surette ve Âdem'in kaburga kemiğinden¹² yaratılmıştır.

Hıristiyanlar cennetteki "hayat ağacından" yiyenlerin İsa gibi ölümsüz olacağına inanmaktadırlar. Hıristiyanlar, "hayat ağacının" kendinden yiyeni ebedi hayata kavuşturacağı gibi, İsa'ya inananların da ebedi saadete ulaşacağı sonucuna varmışlardır.¹³

Hıristiyanların insana bakışında, Âdem'in eşi Havva ile birlikte yasak meyveyi yemek suretiyle düştükleri asli günah önemli bir rol alır. Asli günah neticesinde insanda bir takım değişikliklerin ortaya çıkışı Kitab-ı Mukaddes'te bildirilir. Öncelikle, Âdem ve Havva ilk kutsallık halini hemen kaybetmişlerdir. Yasağın cezası olarak insan "yaratılmış olduğu toprağa geri

⁷ Abdurrahman Küçük- Günay Tümer- M.Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 2009, s. 278.

⁸ Küçük vd., s.278-279.

⁹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.71.

¹⁰ Bkz. Mezmurlar: 8/6.

¹¹ Erdem, s. 52-53.

¹² Bkz. Tekvin: 2/21-22.

¹³ Erdem, s. 68.

dönecektir.” Böylece ölüm insanlık tarihine girmiştir. Âdem ve Havva’nın işlediği suçun tam karşılığı Kitab-ı Mukaddes’te ölüm olarak belirlenmiştir. Ölüm günahın cezasıdır.¹⁴ Hıristiyanlık, insanı özellikle asli günah doktrini çerçevesinde tanımlar. Dolayısıyla asli günah anlayışı, bu dinin insana bakışını ve ona verdiği değeri ifade etmek için önemli bir yere sahiptir. Günah, insanın Tanrı’yla olan ilişkisini sekteye uğrattığı için, bütün dinler, özellikle de Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam bu husus üzerinde önemle durmaktadır. Özellikle Hıristiyanlık’ta Hz. İsa’nın, insanlığın “Asli Günah”ından dolayı çarmıhta öldüğüne inanıldığı için, günah meselesi daha kapsamlı bir hale gelmiş ve üzerinde önemle durulmuştur. Hıristiyanlığa göre günah, Tanrı’nın insanlık için belirlediği hayat tarzından şuurlu veya şuursuz sapmadır. Tanrı’nın rızasına muhalif olan bir davranışı yapmak suretiyle günah işleyen kişi, Tanrı ile olan ahdini bozmakta ve O’na düşman hale gelmektedir. Bu durumda fert, Tanrı’nın insanlığa olan sevgisini de inkâr etmiş olmaktadır.¹⁵

Yeni Ahit’te, hem Tanrı’ya hem de insana karşı işlenen suç olarak tanımlanan günah, Hıristiyanlığa göre iki kısma ayrılmaktadır. *Birincisi*, Âdem’den dolayı bütün insanlığa sirayet ettiğine inanılan “Asli Günah”; *ikincisi* ise, fertlerin bizzat işlediği “fiili günah”tır. Asli Günah anlayışına göre, Âdem’in Tanrı’nın emrini isteyerek çiğnemesi sonucu günah dünyaya girmiş ve bu leke Âdem’in bütün soyuna kalıtım yoluyla sirayet etmiştir. İnsan böylece asli günahla doğar ve aynı zamanda Âdem’in günahını paylaşmış olur. Asli günah aslında bütün dinlerde aynı olaya dayanır fakat yorum ve telakki açısından farklılık gösterir. İlahi dinlerin bu konudaki ortak noktası, ilk günah inancının, Âdem ile Havva’da başlamış olmasıdır.¹⁶

Hıristiyanlık’ta, Hz. İsa’nın herhangi bir şekilde ifade etmediği asli günah/ilk günah Âdem ile Havva’nın, Tanrı emrine karşı gelerek, cennette “yasak meyve” den yemek suretiyle işlediklerine ve nesilden nesile bütün insanlığa intikal ettiğine inanılan tüm insanlığın tutsak olduğu günahkârlığın prototipi, insanın ilahî âlemden düşüşüne neden olan şey olarak tanımlanır.¹⁷

Hıristiyanlık tarihinin en önemli siması olan Pavlus, Hıristiyanlık’ta asli günah düşüncesini ortaya çıkaran kişidir. Pavlus’la birlikte ortaya çıkan ve Augustinus’la geliştirilerek sistematize edilen asli günah dogması son şeklini Trente Konsili’nde (1545- 1563) almıştır. Pavlus’un, “*bir kişi/Âdem vasıtasıyla günah dünyaya girdi*” ve “*birisinin günahıyla birçokları öldü*” sözlerinde tam ifadesini bulan asli günah anlayışına göre Âdem’in cennette kendisine konan yaşağı çiğnemesi ve bu nedenle cennetten kovulmasıyla insanlık, günah ve ölüm çarkına tabii olan bir yeryüzü yaşantısına mahkûm olmuştur.¹⁸

Pavlus’tan sonra Augustin, Âdem’in günahının, miras yoluyla bütün insanlığa geçtiğini sistemli bir şekilde açıklamış ve bir doktrin haline getirmiştir. Augustin’e göre, yaratılışı itibariyle asli bir doğruluğa ve mükemmelliğe sahip olan ilk insan, eşsiz akli yetenekleri haiz ve fiziksel hastalıklardan da uzaktı. Bedeni ruhuna, bedeni arzuları iradesine ve iradesi de Tanrı’ya bağlıydı. İlk insanın tek zafiyeti, yaratılmış olması, yani değişen bir doğasının ve buna bağlı olarak iyilikten yüz çevirme potansiyelinin bulunmasıydı. Bu zafiyet Âdem’e ilk günahı

¹⁴ Bkz. Tekvin: 2/17.

¹⁵ Katar, Mehmet, *Yahudilik’te, Hıristiyanlık’ta ve İslam’da Tövbe*, Ankara, 2003, s. 4.

¹⁶ Cilacı, Osman, “İlahi Dinler Açısından Günah Kavramı”, *Diyanet Dergisi*, Ankara, 1988, c.24, sayı: 4, s. 45.

¹⁷ Bkz. Tümer, Günay, “*Asli Günah*”, (DİA), İstanbul, 1991, c.III, s. 496; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 43-44.

¹⁸ Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 43-44.

işletmiş ve işlenen bu günah bütün insanlara geçmiştir.¹⁹ Augustin, ruhun ebeveyninden çocuklara geçmesiyle asli günahın geçişinin de mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Bu sebeple, insanların günahı için kendini feda eden İsa'nın babasız olarak dünyaya gelmesinin, onun günahsızlığını gösterdiğini söylemiştir.

Hem Pavlus hem de Augustin dâhil olmak üzere, sakramentlerin veya daha geniş anlamda dini değerlerin öncelikleri konusunda bazı görüş ayrılıkları bulunan Hıristiyan teologlarının hepsi, vaftizin önemi ve vaftiz olan kimsenin İsa ile bütünleştiği inancında birleşmektedir.²⁰ Çünkü Tanrı'nın insanlığa sevgisinden dolayı, biricik Oğlunu göndererek feda etmesi ve böylece insanları kurtarması sonucu, insanlarda da günahlardan arınarak O'na layık kul olma arzusu, amaç haline gelmiştir. Bu amaca ulaşmak ise, ancak İsa'ya iman etmek ve onun adına vaftiz olmakla mümkündür.²¹

Kimi Hıristiyan teologları ve Kilise babaları da “*Herkes kendisinin Âdemidir*” fikrini kabul ederek, insanların ilk insan Âdem'in işlediği suçtan değil sadece kendi işledikleri suçlardan sorumlu tutulabileceklerini savunmuşlardır. Zira sağduyu sahibi ilim adamları ve ilahiyatçılar, Âdem, şayet bir suç işlemiş ise, bunun sadece şahsını ilgilendirdiği, Tevrat'ta onun tövbe ettikten sonra günahının bağışlandığını gösteren bazı işaretlerin bulunabileceğini kabul etmişlerdir.²²

Asırlarca Hıristiyan dünyasını meşgul eden, ilim adamı ve ilahiyatçıların üzerinde en çok konuştuğu konulardan biri olan “asli suç” doktrini, kendi içinde tutarsız ve çelişkilerle doludur. Bir taraftan insanlık kendilerinin işlemediği bir suçun kurbanı olarak görülürken, diğer taraftan herkesin yaptıklarının karşılığını kabul göreceği söylenmektedir. Dolayısıyla, “asli suç” doktrinini ilmi ve dini bir hakikat olarak kabul etmek mümkün değildir.²³

Hz. Âdem'le ilgili yapılan yorumlara bakıldığında, Hıristiyanlık'ın kurulmasında önemli rol oynadığı kabul edilen Pavlus'un ortaya koyduğu iki Âdem motifi dikkat çekicidir. Onun yorumuna göre; İlk Âdem cennette işlediği asli suç nedeniyle, günah ve insanların ölümlü olmasının sebebi görülürken, İkinci Âdem olan İsa ise, ilk Âdem'in getirdiği günahı bertaraf etmek ve insanlığın kurtuluşu için dünyaya gelmiştir.²⁴ İlk Âdem yaşayan candır, ikinci Âdem ise yaşam veren ruhtur. İlk Âdem topraktır, ikinci Âdem ise gökten inmiştir.²⁵ Hıristiyanlar, Âdem'i gerçek bir şahsiyetten çok sembol olarak gördüklerinden, onun yaratılışını genel anlamda insan cinsinin yaratılışı olarak değerlendirmişler ve olaya bu açıdan yaklaşmışlardır. Öyle ki, bu dinde Âdem ve Havva, erkek ve kadın bütün insanlık için bir prototip (model) olarak kabul edilmiş ve gerçekte böyle bir şahsiyetin olmadığı düşüncesi yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Âdem ve Havva'ya muhtevası ilahi olan mitolojik bir mahiyet verilmeye çalışılmıştır.

3. İslam'da İlk İnsan ve Hz.Âdem

Kur'an-ı Kerim, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (s.a.v.)'e kadar gelen vahye ve peygamberlere dayanan dini geleneğe “İslâm” adını vermiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in tebliğ ettiği İslâm

¹⁹ Tarakçı, Muhammed, “St. Thomas'a Göre Asli Günah”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 2006, c. XV, sayı. I, s. 309.

²⁰ Erdem, Mustafa, “Hıristiyanlık'taki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, *AÜİFD*, Ankara, 1993, c. 34, s.143.

²¹ Katar, s. 87- 88.

²² Erdem, *Hz. Âdem*, s. 87.

²³ Erdem, s. 91.

²⁴ Bkz. Romalılar: 5/12- 20.

²⁵ Bkz. Efesliler: 4/8- 10.

dini, kendi kutsal kitabı Kur'an'da "Hak Din" olarak nitelendirilmiştir. Batılı tarihçi P.K. Hitti ise İslâm'ı "Sami kavimlere ait dinlerin mantıki mükemmelleşmesi" olarak tarif etmiştir.²⁶ İslâm'ın insana bakışı Yahudi ve Hıristiyanlıktan farklıdır. Yahudi ve Hıristiyanlık'taki insanın doğuştan günahkâr olduğu görüşüne karşı İslâm; özgürlük, sorumluluk ve irade sahibi bir insan kimliğine vurgu yapmaktadır.²⁷

Kur'an'da insan kavramına karşılık gelmek üzere "ins, nas, enasi" şeklinde üç farklı form kullanılmıştır. Kök anlamı açısından bu kelime varlık olarak cinnin ve anlam olarak nefretin zıddıdır. İnsana verdiği sözü unutan anlamında "insiyan" adı verilmiştir.

Hiz. Âdem'le ilgili Kur'an' da, birçok ayet mevcuttur. Kur'an'da Âdem ismi 25 ayette ayrıca bütün insanlara hitap edilirken "beni Âdem/Âdemoğulları" şeklinde pek çok yerde geçmektedir. Bundan dolayı Hiz. Âdem'e "Ebul Beşer/İnsanlığın babası" lakabı verilmiştir.²⁸ Allah tarafından ilk insana verilen "Âdem" ismi, kökü tartışmalı olmakla beraber kelime anlamı olarak toprak, esmer, kırmızı, yerin kabuğu ve yerin tozu gibi anlamlara gelmektedir. Âdem'e bu ismin, bedeni topraktan yaratıldığı için verildiği söylenirken bir başka görüşe göre de rengindeki esmerlikten dolayı bu ismi aldığı rivayet edilmiştir. Kendisindeki muhtelif unsurlar, akıl, anlayış ve düşünce ile diğer varlıklardan üstün kılınca bu ismi almıştır da denilmektedir. İnsanın biyolojik ve psikolojik özellikleri başlığıyla bilgi vereceğimiz Hiz. Âdem'in yaratılışı ve özellikleriyle ilgili olarak Kur'an teferruata girmemiş, özetle şu hususlara temas etmiştir:

1. Allah yeryüzünde bir halife yaratmak istemiştir.
2. Yaratılacak bu halifeye, melekler ve şeytan secde etmekle emir olunmuşlardır.
3. Âdem, toprak ve toprağın geçirdiği merhalelerden yaratılmıştır.
4. Yaratma ve şekillendirme işlemini bizzat Allah yapmıştır.
5. Âdem, Allah tarafından üfürülen bir ruhla insan olma özelliğine kavuşmuştur.²⁹

Şunu belirtmek gerekir ki; ilk insan ve ilk peygamber olan Hiz. Âdem ile ilgili halk arasında yaygınlaşmış yaratılış kıssasının Kur'an kaynaklı değil; genellikle Kitab-ı Mukaddes kökenli olduğu da ifade edilir.³⁰

İslam'a göre, kendisi için bütün evren ve içindekiler yaratılan insan, kendi cinsinden başka hiç bir varlık yokken yaratılan yegâne varlıktır. Allah, yeryüzünde bir halife yaratacağını meleklerle bildirdiğinde, insanın "fesat çıkarma ve kan dökme" özelliklerinin farkına varan melekler: "*Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın*" diyerek hayretlerini bildirmişlerdir.³¹

Bizzat Allah tarafından, toprağın çeşitli merhalelerinden geçerek yaratılan insana Allah, eşyanın zatını, sıfatını ve fiilleriyle beraber her şeyini öğretmiştir. Fakat henüz adı konmayan, insan olarak genel bir ifade ile tanınan bu varlık, "*meleklerle Âdem'e secde edin dedik*"³² ayetiyle, gerçek özel ismine kavuşmuştur. Âdem'in ismine kavuştuğu bu emre, bütün melekler riayet etmesine rağmen şeytan, Âdem'in topraktan kendisinin ise ateşten yaratıldığını öne sürerek uymamıştır. Allah'ın meleklerle Hiz. Âdem'e secde etmelerini emretmesi Hiz. Âdem için çok büyük bir şereftir ki, Allah ona ve zürriyetine lütufta bulunmuştur.

²⁶ Küçük vd., s. 443.

²⁷ Düzgün, Şaban Ali, *Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni*, Ankara, 1999, s.54.

²⁸ Erdem, Hiz. Âdem, s. 15.

²⁹ Erdem, s. 118.

³⁰ Ömer Özsoy-İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, Ankara, 1999, s. 725.

³¹ Bakara, 2/30.

³² Araf, 7/11; İsrâ, 17/61.

B. İnsanın Biyolojik Ve Psikolojik Özellikleri

1. Yahudilik'te İnsanın Biyolojik ve Psikolojik Özellikleri

Yahudilik'e göre, Tanrı tarafından asil ve dürüst bir yapıya sahip olarak yaratılan insanın biyolojik ve psikolojik özelliklerini ortaya koymak için öncelikle onun, Tanrı tarafından nasıl yaratıldığına göz atmak gerekir.

Tevrat'ın Tekvin bölümünde Tanrı, *“Görüntümüzde ve benzeyişimizde insan yapalım” dedi. “Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun” dedi. Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Onu Tanrı'nın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı”*³³ şeklinde yer alan cümlelerde insanın Tanrı suretinde yaratılan bir varlık olduğu ifade edilmektedir. Tüm yaratıklar, bir anda Tanrı'nın sözü ile yaratılmışken, insanın yaratılışı böyle olmamıştır. Tanrı her şeyi bir sözle yaratmışken, insanı ise adeta elleri ile yaratmıştır. Tıpkı insanın benzersiz olması gibi, yaratılış şekli de benzersiz ve yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. İnsandaki madde ve ruh ayrı ayrı yaratılıp sonradan bir araya getirilmiştir. Önce vücut (madde) yaratılmıştır. İnsanın ruhunun yaratılışı için ise *“Tanrı, adamı toprağın tozundan şekillendirdi ve burun deliklerine bir yaşam nefesi üfledi. İnsan böylece yaşayan bir canlı haline geldi.”*³⁴ cümlelerinde görüldüğü gibi Tanrı'nın özel bir hareketine lüzum görülmüştür. Ve böylece insan, en derin Tanrısal irade ve bilgelik ürünü olarak yaratılmıştır. Âdem'in yaratıldığı toprağın yeryüzünün çeşitli yerlerinden alındığı yolunda rivayetler bulunmaktadır. Öyle ki, Grekçe yönleri ifade eden Anatole (Doğu), Dosis (Batı), Arktos (Kuzey) ve Mesembria (Güney) kelimelerinin baş harflerinden Adam isminin ortaya çıktığı belirtilmektedir.

İnsanın, toprak gibi maddi, ruh gibi manevi iki varlığın Allah tarafından birleştirilmesi neticesinde yaratıldığı gerçeğini bildiren Tevrat'a göre; insan bir defada, takriben 20 yaşında olgun bir şekilde çocukluğunu yaşamadan ve yaratılışta dil kabiliyetine sahip bir şekilde yaratılmıştır.³⁵ Başlangıçta dünyada bütün insanlar aynı dil ve aynı sözleri konuşurken, bu özellikleri dolayısıyla zaman içerisinde azgınlaşabilecekleri ihtimaliyle, Tanrı'nın karıştırması sonucu farklı diller konuşmaya başlamışlar ve yeryüzünün dört bucağına dağıtılmışlardır. Âdem'in ilk önce Aramice dilini konuştuğu ifade edilmektedir.

İnsanın psikolojik özellikleri ise *“Tanrı suretinde ve şeklinde”* yaratılma bağlamında değerlendirilebilir. Tevrat'a göre; bütün canlılar içinde yalnız insan, Tanrı suretinde yaratılmış, Tanrı gibi, anlama, düşünme, karar verme ve özgür seçim hakkı gibi özelliklere sahip kılınmıştır. İnsanın yaratılışı ile ilgili bilgiyi verirken belirtilen *“Kendi suretinde”* kelimesi, Tanrı tarafından bir kez daha tekrarlanmıştır. *“Kim insan kanı dökerse kendi kanı da insan tarafından dökülecektir. Çünkü Tanrı insanı kendi suretinde yarattı.”*³⁶ Burada tekrarlanan ifade, Tanrı'nın gözünde insanın ne kadar değerli bir varlık olduğu ve Tanrısal bir kıvılcıma sahip olduğu gerçeğidir. Yahudilik'te bu benzeyişin fiziki değil Tanrı'nın insana bahşettiği ruh olduğu yönündeki yorumlar hâkimdir. Bu yorumlara göre insan vücudu bütün diğer canlılar gibi bir gün toprak olacaktır. Ancak yaratana olan benzerlik, ruhunun ölümsüzlüğüdür. Tanrı, ruhu maddeye yön vermek, onu idare etmek ve ona hâkim kılmakla görevlendirmiştir.

³³ Tekvin: 1/26- 27.

³⁴ Tekvin: 2/7.

³⁵ Erdem, Hz. Âdem, s. 24-25.

³⁶ Tekvin: 9/6.

Bu benzeşim nedeniyle insan meleklerden bile daha değerli bir varlıktır. Tanrı tüm bu evreni insanlar için yaratmıştır. İrade gücüne sahip olan insanoğlu bu evrenin en üstün varlığıdır. Hiçbir renk, ırk ayrımı olmaksızın, tüm insanlık, Tanrı'nın suretinde yaratılmıştır ve herkes Tanrı'nın önünde eşittir. İnsanoğluna verilen en büyük hediye Tanrı'nın suretinde yaratılmış olması ve her kişinin bunun bilincinde olmasıdır. Aynı zamanda erkek ve kadın Tanrı'nın suretinde yaratılmış olma açısından eşit değerdedir.

2. Hıristiyanlık'ta İnsanın Biyolojik ve Psikolojik Özellikleri

Hıristiyanlık insanı, yaratılışın zirvesi ve aynı zamanda sonlu bir varlık olarak kabul eder. Bu dinin insanlık için model kabul ettiği ilk insan Âdem'in yaratılışı ve özellikleri, insanın biyolojik ve psikolojik yönünü ortaya koymak için önemlidir. Çünkü Âdem'in yaratılış hikâyesi bireysel bir özelliğe sahip olmasına rağmen kendisinden sonra gelen insan ırkını anlamak için onun yaratılış özellikleri referans özelliği taşımaktadır. Zira Allah Âdem'i, kendisinden sonra gelen nesillerin eğitimcisi göreviyle, mükemmel bir şekilde yaratmış ve onda olması gereken bütün şeyleri yaratmıştır. Âdem'in yaratılışındaki üstünlük onun ilahî bir ustanın elinden çıktığını en açık şekilde göstermektedir.³⁷

İnsanın toprak gibi maddi, ruh gibi manevi iki temel prensibin birleşmesi sonucu oluştuğunu kabul eden Hıristiyanların hem tefsircileri hem de ilahiyatçıları, yaratılış ve özellikle insanın yaratılış konularının maddi unsurları üzerinde durmamışlar, konunun felsefesine ağırlık vermişlerdir. Hıristiyan ilahiyatçılar, yaratılış ve ilk insan konusunda yorumlama yoluna gitmek suretiyle Yahudilerden ayrılmaktadırlar.³⁸

Yahudilik'te olduğu gibi Hıristiyanlık'ta da insanın biyolojik özellikleri için referans kabul edilen Tevrat'ın Tekvin bölümünde anlatıldığına göre, Tanrı, gök ve yerdeki bütün yaratma işini altı günde tamamlamış ve yedinci gün istirahata çekilmiştir. Altıncı gün olan Cuma gününün üçüncü saatinde, Tanrı "*İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım*"³⁹ diyerek, sağ eliyle yeryüzünden aldığı bir avuç toprağı, bir damla suyu, havadan aldığı can ve ruh ile ateşten aldığı sıcaklığı birbirine katarak Âdem'i yaratmıştır. Böylece Âdem sıcaklık, soğukluk, rutubet ve kuraklık gibi dört temel unsurdan oluşan bir varlık haline gelmiştir. Yüce Tanrı, insanın kendisine itaat eden toprak, su, hava ve ateş gibi zayıf maddelerden mükemmel ve kuvvetli bir varlık yaratmıştır. Tanrı, balçık halindeki topraktan yarattığı insanın burun deliklerinden hayat nefesi üfleyerek onu şekillendirmiştir.

Hıristiyan teolojide, günah Âdem'in Tanrı'nın emrini çiğnemesi sonucu dünyaya girmiş ve bu leke kalıtım yoluyla Âdem'in bütün soyuna sirayet etmiştir. Böylece insan asli günahla doğar ve aynı zamanda Âdem'in günahını paylaşmış olur. İnsanlığı bu suçtan kurtaran ise İsa'dır. İsa kendisini insanlığın günahı için kefarete kurban etmiştir. İsa'nın yeniden dirilişi ise bu kefaretin, ölüm ve günah üzerindeki zaferinin delilidir.⁴⁰

İlk insan Hz. Âdem' in özelliklerine bakıldığında, onun tabii olgunluğu içinde şüphesiz en önemli unsur onun akıllı olarak yaratılmasıdır. Âdem bu olgunluğun yanında belli ölçüler içinde iradeye de sahiptir. Bu iki değerli sıfat sayesinde Âdem, ahlaki faziletlerin tamamına sahip olmuştur. Bu konuda kilise babaları arasında fikir birliği vardır.⁴¹ Hıristiyanlığa göre insanın,

³⁷ Erdem, *Hz. Âdem*, s. 59- 60.

³⁸ Erdem, s. 49- 51.

³⁹ Tekvin: 1/26.

⁴⁰ Küçük vd., s. 362.

⁴¹ Erdem, *Hz. Âdem*, s. 60.

Tanrı suretinde yaratılan bir varlık olduğuna dair Tevrat'ta geçen ifadelerin yorumunda insan bu benzerlikten dolayı Tanrı'nın başyapıtı olarak kabul edilir. Tanrı insanı yeryüzüne temsilcisi olarak yerleştirmiş ve insandan kendisine benzemesini istemiştir. Burada kastedilen fiziksel benzerlik değildir. Çünkü insan hayvanlardan farklı olarak düşünen, düşündüğünü ifade edebilen, tapınabilen ve yaratıcılık özelliğine sahip bir varlıktır. Dolayısıyla doğru ve yanlış seçmekte özgür olan insan özgürlüğü nedeniyle sorumlu bir varlık olmuştur. Ancak bazı ilahiyatçılar insanın lanetlenmiş bir tabiata sahip olduğunu ve iyiliğe kabiliyetinin olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Hıristiyanlığın insanlığa bakışında belirleyici bir özelliğe sahip olan ve insanları doğuştan günahkâr bir varlık olarak kabul eden “Asli Günah” anlayışı, insanın psikolojik özellikleri üzerinde de etkili olmuştur. Eski Ahid'e göre; Âdem, ilk günahı işlediğinde çıplak vaziyette kalmış ve bu durumdan dolayı Tanrı'dan korkarak gizlenme gereği duymuştur. Onun bu hareketi Âdem'in tabiatında korku ve utanma duygularının mevcut olduğunu göstermektedir. Âdem ve Havva cennetten düşüşlerinden sonra, aralarındaki sevgi azalmış ve yılanla büyük bir düşmanlık başlamıştır. Zira bu düşmanlığın olacağı da Tanrı tarafından bildirilmiştir. Bu olayla birlikte insan düşmanlık besleyen bir yapıya sahip olmuştur.⁴² Hıristiyan teolojisi insanı asli günah doktrininde görüldüğü gibi “günahkâr” ve “kovulmuş” bir varlık olarak görmektedir. İnsanın, ilk atası olan Âdem'in işlediği ve diğer nesillere tevarüs eden günahattan kurtulması zordur. Hıristiyan teolojisine göre, İsa'yı hayatımıza sokmadan kurtuluş ümidi yoktur. Bu nedenle, Hıristiyanlar “benzeme” hadisesini buraya kadar yer verdiğimiz Kitab-ı Mukaddes'in muhtevasıyla uygunluk gösteren yorumlar dışında çok değişik şekillerde de yorumlamışlardır. Bunların başında, Tanrı-İsa arasındaki benzerlikler yer alırken bu yorumlar İsa'nın Tanrılığına kadar götürülmektedir. Tanrı-insan öğretisi olan Hıristiyanlığa göre; İsa, yaratılış sırasında Tanrı'dan çıkmış, İsa biçiminde vücut bulmuş ve kurtuluş tamamlanınca, Tanrısal yapı içinde erimiştir.⁴³

İsa, Baba'nın Oğlu'dur. Baba ile “bir”dir. Baba'nın Oğul'dan, Oğlun Baba'dan ayrı bir varlığı yoktur. Oğul olan İsa, zaman içinde doğmuştur. Fakat diğer insanlar gibi fani değildir. O, sonsuz bir tabiata sahiptir. Hıristiyanlara göre Mesih-İsa'nın bedeni insan, ruhu “Tanrı”dır. Oğul'da Tanrılık bir öz vardır. Sonsuz ve sınırsız varlık olan Tanrı, sınırlı ve geçici varlık olan İsa ile bir'dir. Tanrı hem hiçbir yerde, hem her yerdedir, hem büsbütün başka hem insan O'nun suretinde yaratılmıştır. Hıristiyanlık'ta, İsa hakkında verilen bilgilerde görüldüğü gibi, insanın Tanrı'ya ait bazı özellikleri taşıyabileceği ileri sürülerek, İsa'nın “insan şeklinde bir ilah” olduğu noktasına varılmaktadır.⁴⁴

3. İslam'da İnsanın Biyolojik ve Psikolojik Özellikleri

İslam dininde insanın, gerek biyolojik, gerekse psikolojik özelliklerine dair birçok bilgi Kur'an'da yer alır: “Biz insanı en güzel biçimde yarattık.”⁴⁵ şeklindeki ayetle insanın yaratılışındaki mükemmelliğe işaret eden Kur'an'a göre insan; “ruh ve bedenden oluşan bir bütündür; ayrıca hem maddi hem de manevi özellikleri uyum içerisindedir. Bu bağlamda Seyyid Hüseyin Nasr insanı, “bu dünyada yaşayan fakat sonsuzluk için yaratılmış olan Tanrı

⁴² Tekvin: 3/15.

⁴³ Armstrong, Karen, *Tanrı'nın Tarihi*, Ayraç Yay., Ankara, 1998, s. 157.

⁴⁴ Erdem, Hz. Âdem, s. 57; Küçük vd., s. 368.

⁴⁵ Tin, 95/4.

suretinde bir varlık” olarak tanımlamıştır.⁴⁶ İnsan, özellikleri itibariyle, diğer varlıklardan farklılık göstermekte ve onun yaratılışı ile ilgili olarak Kur’an’da iki farklı yaratmaya yer verilmektedir. Bunlardan *birincisi* ilk insan ve insanoğlunun atası olan Hz. Âdem’in su, toprak, çamur gibi maddelerin bazı aşamalardan geçtikten sonra, kendisine ruh üfürülerek yeryüzüne gönderilmesidir. Kur’an’da bu yaratma şekline göre insanın yaratıldığı madde ile ilgili olarak; “toprak” (turab)⁴⁷, “çamur” (tin)⁴⁸, “yapışkan cıvık çamur” (tin lazib)⁴⁹, “değişken cıvık çamur” (hame-i mesnun)⁵⁰, “çamurdan süzölmüş öz” (sülaletin min tin)⁵¹, “kuru çamur” (salsal)⁵² ve “biçimlenmiş kuru çamur” (salsalin ke’l-fehhar)⁵³ ifadeleri kullanılmıştır.

Kur’an’da bahsedilen *ikinci* yaratma şekli ise yaratılışı tamamlanmış bir erkek ve dişinin birleşmesiyle “nutfenin”, ana rahminde “alaka”, “mudga” gibi merhalelerden geçtikten sonra yeryüzünde görülmesidir. Görüldüğü gibi Hz. Âdem’in yaratılışı ile onun neslinin yaratılışında safhalar bakımından benzerlik vardır. İnsanın psikolojik özelliklerinin kaynağı olan ruhunun yaratılışı ise İslam kaynaklarında şöyle ifade edilmiştir. Hz. Âdem’in maddi kalıbı belli bir olgunluğa eriştikten sonra, ona ruh üfürülmüştür.⁵⁴ Ruh onun ağzından girmiş, ilk önce başı, burnu ve ağızı biçimlenmiştir. Başından topuğuna kadar ruh eriştiğinde eriştiği her yer kemik, sinir ve et olmuştur.

İnsanın yaratılışıyla ilgili olarak Kur’an’da yer alan ayetler ile insanın fitne ve fesat çıkarmayan hayvanlardan farklı, Allah’ı tesbih ve takdis edebilecek kabiliyet ile meleklerle benzer bir özellikte olacağı zımnen ifade edilmiştir. Böylece insanın ne hayvan ne de melek gibi, fakat ikisi arasında bir yapıya sahip olacağı, ancak hiçbirinin devamı olmayacağı anlaşılmıştır. Nitekim geleneksel görüşe göre, insan beden, ruh, nefis ve akıldan oluşur. Akıl ve ruhun beden ve nefse hâkim olması, insanı olgunluğa götürürken, beden ve nefsin akıl ve ruha hâkim olması, kişiyi hayvanlar âlemine yaklaştırır.

Kur’an’a göre insanoğlu, şerefli ve diğer yaratılanlardan üstün bir varlıktır. Ayrıca psikolojik özellikleri bakımından yaratıcının kendisine halife seçtiği”, “kendisine secde edilen”, “güzel mizaç ve kabiliyetler verilen”, “zayıf biçimde yaratılan”, “nankör”, “aceleci”, “cimri”, “tartışmaya düşkün”, “zalim”, “cahil”, “hırslı ve huysuz” ve “en güzel biçimde yaratılan” şeklinde nitelendirilmektedir.

Allah, insanı yeryüzüne bir halife olarak yaratmış,⁵⁵ ona kendi ruhundan üflemiş⁵⁶ ve akılı içeren ruhu ile diğer yaratılmışların saygısına mazhar kılmıştır. Ayrıca akıllı bir varlık olarak yaratılan insan fitraten Allah’ın varlığını bilmeye muktedir şekilde yaratılmıştır.⁵⁷

⁴⁶ Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bilgi ve Kutsal*, İstanbul, 1999, s. 172

⁴⁷ Rum, 30/20; Kehf, 18/37.

⁴⁸ İsra, 17/61; Secde, 33/7.

⁴⁹ Saffat, 37/11.

⁵⁰ Hicr, 15/26, 33.

⁵¹ Müminun, 23/12.

⁵² Hicr, 15/26, 33.

⁵³ Rahman, 55 /14.

⁵⁴ Erdem, *Hz. Âdem*, s. 121.

⁵⁵ Bakara, 2/30.

⁵⁶ Hicr, 15/28.

⁵⁷ Rum, 30/30.

C. İnsanın Yaratılış Amacı

1. Yahudilik'te İnsanın Yaratılış Amacı

Yahudilik'e göre, yaratılışın amacını insan oluşturmaktadır. Kâinat insana ikametgâh olarak yaratılmış ve her şey onun iyiliği için var edilmiştir. Tanrı insanı belli bir gaye için isteyerek yaratmıştır. Zira önceden onun yaşaması için gereken her şey sonra da insan yaratılmıştır.⁵⁸ Tevrat'ta insanın Tanrı suretinde, Tanrısal irade ve bilgelik eseri olarak yaratıldığı ifade edildikten sonra insanın “*Denizin balıklarına, gökyüzünün kuşlarına, çiftlik hayvanlarına ve tüm yeryüzüne ve yeryüzünde hareket eden tüm toprak hayvanlarına*”⁵⁹ yani bütün kâinata egemen olması emredilmektedir.

İnsanın Tanrı suretinde yaratıldığını bildiren Tevrat metinleri⁶⁰ Yahudi din adamları tarafından insanın iyi davranışlarla Tanrı'ya benzemesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. İnsanın Tanrı'ya benzemesi, ancak insanın ahlaki değerleri ve iyilikleri seçmesi ile mümkün olabilir. Tanrı'nın yolunu seçen kişi, kendisinde mevcut olan ilahi potansiyeli değerlendirmiş olur. Yahudilik'te ilke olarak insanın Tanrı'nın iyiliklerini taklit etmeye çalışması ön plandadır; nitekim Tevrat'ta geçen “*O'nun yollarında yürüyeceksin*”⁶¹ ifadesi bu şekilde anlaşılmaktadır. Bu ifadeyle insanın kendisine Tanrı'yı örnek alarak onun tarzını benimsemesi istenmekte ve Tanrı nasıl merhametliyse insanın da aynı şekilde merhametli olması tavsiye edilmektedir. Tanrı'nın karşılıksız iyilik yapması örnek verilerek insandan da aynı davranışı sergilemesi beklenmektedir. Yahudiliğe göre Tanrı'yı sevmek ve O'na itaat etmek, nihâi anlamda Tevrat hükümlerini bilfiil yerine getirmeye karşılık gelir. Tanrı'nın emirleri özellikle Sina Dağında Musa'ya vahyedilen On Emir, Yahudi ahlakında temel bir yer işgal etmektedir. Bir Yahudinin gözetmesi gereken Tevrat'ın Mısır'dan Çıkış: 20/1-17, Tesniye: 5/6-21. bölümlerinde yer alan on emir şunlardır:

- 1- Seni mısır diyarından, esaret evinden çıkararak Tanrı benim. Benden başka Tanrın olmayacak.
- 2- Kendin için yontma put yapmayacaksın.
- 3- Tanrı'nın adını boş yere ağzına almayacaksın.
- 4- Cumartesi gününü daima hatırlayıp onu kutsal bileceksin. Haftanın altı gününde çalışacak, yedinci gününde dinleneceksin. Cumartesi, Rabbin tahsisi edilmiş genel dinlenme günüdür. O gün, ne sen, ne oğlun, ne kızın, ne hizmetçilerin, ne de hayvanların iş yapacaktır.
- 5- Babana ve annene hürmet edeceksin.
- 6- Öldürmeyeceksin.
- 7- Zina yapmayacaksın.
- 8- Çalmayacaksın.
- 9- Komşuna karşı yalancı şahitlik yapmayacaksın.
- 10- Komşunun evine tamah etmeyeceksin; komşunun eşine, kölesine, cariyesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.⁶² Tevrat'ta yer alan on emirden dördü Allah'a, biri aileye karşı, beşi de diğer insanlara karşı ahlakî görevleri içermektedir.

Yahudilik'te insanın, mükemmeliğin en üst seviyesine ulaşarak kendisini gerçekleştirmesinin ve Tanrı'nın “*Kutsal Olun*” emrini yerine getirebilmesinin yolunu tarif eden Yahudi

⁵⁸ Erdem, *Hz. Âdem*, s. 53.

⁵⁹ Tekvin: 1/26.

⁶⁰ Tekvin: 1/27, 5/1, 9/6.

⁶¹ Tesniye: 11/22.

⁶² Adam, “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara, 2010, s. 212.

Hahamlarından Hillel (M.Ö.70-M.S.10) “İstemediğin şeyi başkalarına yapma!” ifadesini “Tevrat’ın bütünü bundan ibarettir, gerisi ise yorumdur.” diyerek “Altın Kural/Golden Rule” olarak isimlendirmiştir. Bazı Yahudi din adamlarına göre, Tevrat’ın yasaları evrenseldir ve bu yasalar Tanrı’nın insanı iyi işler yapmak için yarattığı gerçeğiyle uyumaktadır. Yahudilik’te iyi işler yapması amacıyla yaratılan insanın, bu dünyada yaptığı iyi işlerin karşılığını, hem bu dünyada, hem de fazlasıyla ahirette alacağı belirtilmektedir.⁶³ İnsanın yaratılış amacı bağlamında Yahudilik’teki ahiret ya da gelecek hayat anlayışını belirtmek yerinde olacaktır. Tevrat’a göre, bütün insanlar tek bir atadan gelmişlerdir. İnsanların tümü, bir ırk veya millet olarak değil, insan olarak, Âdem’de kardeşler ve bundan dolayı hepsi Âdemidirler.⁶⁴ Bu duruma rağmen, Yahudiler insanları, Yahudiler ve Yahudi olmayanlar olarak ikiye ayırmaktadır. Yahudi din adamlarının belirlediği kurallara göre, Yahudi olmanın bazı irki ve dini şartları vardır. Yahudi olmanın temel ön şartı, Yahudi bir anne babadan ve Yahudi bir anneden doğmaktır. Sadece babası Yahudi olan bir kimsenin Yahudi sayılabilmesi için Yahudi dinine de girmesi gerekir. Bu bakımdan “Yahudilik” terimi belli bir ırka, kültüre ve dine mensubiyeti ifade eden kapsamlı bir anlam ifade etmektedir.

Yeniden Yapılanmacı Yahudiliğin kurucusu Mordecai Menahem Kaplan (1881-1983) ise; seçilmişlik anlayışını reddederek Yahudileri diğer halklar gibi bir halk olarak tanımlamıştır. Ona göre, Tanrı Yahudileri değil, Yahudiler Tanrı’yı seçtikleri için “Seçilmiş Halk” inancının bir anlamı yoktur.⁶⁵ Hıristiyanlık’ta hâkim olan seçilmişlik anlayışına göre de, İsa’nın çarmıhta ölmesi ile Tanrı insanlarla yeni bir ahit yapmıştır. Bu yeni ahitle birlikte İsraililer, Tanrı’nın seçilmiş halkı olma ayrıcalığını kaybetmişlerdir. Bundan böyle Tanrı’ya ve İsa’ya inanan herkes Tanrı’nın seçkin kuludur. Artık seçilmişlik yalnızca tek bir soyun ayrıcalığı değil bütün iman edenlerin özelliklerinden biridir.⁶⁶

İslam’a göre ise, İsrailoğullarının seçilmişliği ve üstünlüğü hadisesi, geçmişte ve belli şartlar doğrultusunda gerçekleşip tamamlanmış bir olgudur. Buna karşılık İslam ümmetinin en hayırlı ümmet vasfını taşıması ise onların prensipte ve pratikte İslam dinini temsil etme kabiliyetlerine dayandırılmaktadır.⁶⁷ Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’da özel bir öneme sahip olan seçilmişlik anlayışı Yahudilik’te farklı bir boyut ve anlam kazanmıştır. Zira Yahudilik’teki bu seçilmişlik anlayışı irki bir yaklaşımla ortaya konmuştur.

2. Hıristiyanlık’ta İnsanın Yaratılış Amacı

Hıristiyanlık’ta, insanın Tanrı’ya benzer yaratılışa sahip oluşu onun yaratılış amacını ortaya koymaktadır. Çünkü bu benzeş, insanın ruhi özelliklerini ifade eden bilgi, doğruluk ve kutsallık gibi özellikleri sayesinde diğer varlıklar üzerinde otorite sahibi bir yönetici olması amacıyla yaratıldığı anlamına gelmektedir. Tanrısal suret her insanda mevcuttur. Ruh, akıl ve irade gibi tinsel güçleri sayesinde insan özgürlükle donatılmıştır, bu Tanrı’nın sureti olduğunun özel işaretidir. İnsan kendi mükemmelliğini “iyiyi ve gerçeği aramakta ve sevmekte” bulur.

⁶³ Taşpınar, İsmail, *Duvarın Öteki Yüzü (Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik’te Ahiret İnancı)*, İstanbul, 2003, s. 294.

⁶⁴ Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, İstanbul, 2002, s. 21.

⁶⁵ Küçük vd., s. 341- 342.

⁶⁶ Yavuz, Nazmiye, “*Kitabı Mukaddes açısından Yahudilik ve Hıristiyanlık’ta Seçilmişlik Anlayışı*”, Ankara Üniv. S.B.E. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 107.

⁶⁷ Gürkan, Salime Leyla, “Kuran’a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları’nın Seçilmişliği Meselesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2005, sayı:13, s. 25-61.

Sonuçta, insan ebedi mutluluk için yaratılmıştır.⁶⁸ Aynı zamanda insan, ebedi mutluluğu bulduğu Tanrı'yla duygu ve düşünce birliği içinde yaşamak için yaratılmıştır.

Hıristiyanlıkta, insanın yaratılış amacını tam olarak anlaşılabilmesi için bu dinin ahiret anlayışını ortaya koymak gerekir. Çünkü bu dine göre, yaşanan dünyanın sonunun geleceği, ahiret mahkemesinin kurularak ebedi mutluluk için yaratılan insanın davranışlarına ve söylediği söze göre muamele göreceği belirtilmektedir. Yeni Ahit'te bu durum: "...Ağız yürekte taşınır söyler. İyi insan içindeki iyilik hazinesinden iyilik çıkarır. Kötü insan da içindeki kötülük hazinesinden kötülük çıkarır. Size şunu söyleyeyim, insanlar söyleyecekleri her boş söz için yargı gününde hesap verecekler. Kendi sözlerinizle aklanacak, yine kendi sözlerinizle suçlu çıkarılacaksınız."⁶⁹ ifadeleriyle açıklanmaktadır.

Hıristiyanlığa göre, âdil bir hâkim olan Tanrı, her iyiliği mükâfatlandırıp, hiçbir kötülüğü cezasız bırakmaz. Amellerin karşılığı, kısmen bu dünyada görülmekle beraber, Allah birçok durumda, faziletli insanları dünyada sıkıntı ve mahrumiyet içinde, azgınları da nimet ve refah içinde bırakır. Zira O'nun hesabı, insanlarınkinden farklıdır. İnsanlara göre uzun olan bir süre, O'nun indinde pek kısadır. Nihâî hesap ve karşılık ise ancak ahirette görülecektir.

Hıristiyanlığa göre ölümden sonra cennette nimet, Purgatorie/Araf⁷⁰ veya cehennemde azap gören yalnız ruhtur, beden ise toprak olur. Fakat kıyametten sonra Yüce Allah, kudretiyle ruhu bedene iade edecektir. Mesih, nasıl ölümler arasından kalktı ise, bütün ölümler de diriltilecektir. Böylece ebedi nimet veya azabın sadece ruha değil, aynı zamanda bedene de vaki olacağı gösterilecektir. Bu suretle nimet veya azap daha mükemmel şekilde hissedilecektir. Hıristiyanlığa göre; insan ebedi yaşam ve Tanrı için yaratılmıştır. İnsanın gerçek mutluluğa erişmesi için de, Tanrı'nın buyruklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Zira bu dine göre, insanın davranışlarının karşılığı mutlaka Tanrı katında verilecektir.

3. İslam'da İnsanın Yaratılış Amacı

İslam'a göre, Allah Hakîm'dir dolayısıyla onun fiillerinin hepsinin bir hikmeti vardır. Zulüm ve anlamsızlıktan uzaktır.⁷¹ İnsanın yaratılışı da Allah'ın yaratma fiiliyle gerçekleştiği için insanın yaratılışının da bir hikmeti veya amacının olacağı ortadadır.

Kuran-ı Kerim'in pek çok ayetinde bu kainatın insan için yaratıldığı, her şeyin onun emrine sunulduğu, bazı ayetlerde de yeryüzünün idaresinin ona verildiği bu konuda insanoğlunun melekler alemine tercih edildiği beyan buyrulmakta ve gök alemindeki yaratıkların bu gerçeği kabul ederek boyun eğmeleri emredilmektedir.⁷² Kur'an'da yer alan "*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*"⁷³ ayeti, insanın yaratılış gayesini ibadet, yani Allah'a kulluk etmek olarak belirlemektedir. "*De ki: (Kulluk ve) yalvarmanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin?*"⁷⁴ ayeti de, insanın yaratılış amacına işaret ederek, insanın şerefine ve değerine Allah'ı bilmekten ve ona kulluk etmekten kaynaklandığını bildirmektedir. Aksi halde insan ve diğer hayvanlar eşit olmaktadır.⁷⁵

⁶⁸ Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri, s. 412.

⁶⁹ Matta: 12/34-37.

⁷⁰ Purgatory (Araf): Katolik Hıristiyan geleneğine göre nihâî kurtuluş öncesi günahkâr kişilerin henüz affolunmamış günahları nedeniyle geçici olarak ceza görecekları yer ya da durum. Bkz. Schimmel, s. 142-143.

⁷¹ Bkz. Özervarlı, M.Sait, "*Hikmet*", (DİA), İstanbul, 1998, c.17, s. 512.

⁷² Çelik, Hüseyin Avni, "*Kuran'a Göre İnsanın Değeri ve Üstünlüğü*", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum- 1993, sayı:11, s. 139.

⁷³ Zariyat: 51/56.

⁷⁴ Furkan: 25/77.

⁷⁵ Bkz. Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, İstanbul, 2009, c. XVI, s. 652- 653.

Birçok müfessir Zariyat: 51/56. ayetinde geçen “ibadet”i bilme (marife), tanıma anlamında tefsir etmiştir. Bu anlayışa göre ayetin anlamı “*Ben insanları ve cinleri, Ben’i bilmeleri ve tanımaları için yarattım.*” demektir. Bu anlayış içerisinde ibadet Allah’ı bilmek, tanımak, O’nun hükümlerini kabullenmek ve rızasını kazanma gayreti içerisinde olmak; böylece de iman çerçevesi içine girmek, aynı zamanda imanı Allah’a karşı bir saygı ve sevgi olarak yaşayış biçimi haline getirmek, daha genel olarak bütün davranışlarda, bütün yapıp-etmelerde bir şuur hali yansıtmaktır.⁷⁶ İlk insan Hz. Âdem’in yaratılışıyla ilgili olarak Kur’an’da geçen “*Bir zamanlar Rabbin, meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti.*”⁷⁷ ayetinden hareketle, insanın Allah’ın halifesi olarak yaratıldığı belirtilmiştir.

Kur’an’a göre, Allah insanın yaratıcısı, insan da O’nun yaratığıdır. Bütün yaratılmışlar içinde insan neredeyse Allah kadar önemsenen bir varlık pozisyonundadır. İnsan, her ne kadar yaratılmışların en önemlisi olsa da Allah’ın yarattıklarından sadece birisidir. Çünkü insan ilahi bir amaç için yaratılmıştır. İnsanın halife olarak yaratılışı da bu amacı ortaya koymaktadır.⁷⁸ Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’da insanın diğer yaratılanlardan daha üstün özelliklere sahip olduğu ve dolayısıyla dünyadaki bütün varlıklara hükmedici bir konumda bulunduğu belirtilmiştir. Özellikle İslam’da Âdem’in şahsında bütün insanların halife konumunda olması, insana verilen değer en açık göstergesidir ve bu bağlamda açıklanması gerekmektedir. İnsanın halifeliği konusunda ilk planda şu ayet zikredilmekte ve bu ayette geçen “halife” kelimesi üzerinden tartışmalar yürütülmektedir: “*Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.*”⁷⁹

İslam literatüründe, “halife” kelimesi başkasının yerini tutan, onun makamına oturan, onun adına hükmeden kimse anlamına gelmektedir.⁸⁰ Kur’an’da zikredilen halife kelimesinden kastedilen Hz. Âdem’le birlikte onun şahsında bütün insan cinsidir. İnsanın Allah’ın halifesi olabileceği görüşü İslam âlimlerinin çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Bu kanaate göre Hz. Âdem ilk insandır. Allah onu yoktan yaratmış, meleklerin ona secde etmelerini emretmiş, isimleri öğretmiştir. Bunlara ilave olarak, Hz. Âdem Allah’ın hükmünü yeryüzünde uygulamak için ilk peygamber olarak görevlendirilmiştir. Sayılan bu özellikler Hz. Âdem’in Allah’ın halifesi olarak kabul edilmesi için yeterli sebep olarak değerlendirilmiştir.⁸¹

İnsanların yeryüzünde halife olduğu görüşü, büyük bir çoğunluk tarafından benimsenmesine rağmen insanın kimin halifesi olduğu konusu tartışmalıdır. Diğer taraftan insanın Allah’ın halifesi olmadığı, bu kelimeyle başka manaların kastedildiğini söyleyenler de vardır.⁸²

İnsanı Allah’ın halifesi olarak görenler iki gruba ayrılmaktadır.

⁷⁶ Aydın, Hüseyin, *İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, Ankara, 2002, s. 182.

⁷⁷ Bakara: 2/30.

⁷⁸ Güllüce, Veysel, “İnsan Allah’ın Halifesi midir?”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2001, sayı: XV, s. 204.

⁷⁹ Bakara: 2/30.

⁸⁰ Bkz. Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Sad. İsmail Karaçam vd., Azim Dağıtım, İstanbul, trsz. c. I, s. 259.

⁸¹ Erdem, Hz. Âdem, s.128-129.

⁸² Güllüce, s.173.

Bunlar:

1. Müfessirler: Halife kelimesiyle, insanın yeryüzünde Allah'ın emir ve nehiylerini yerine getirmekle görevli bir varlık olduğunu anlatmak isterler. Örneğin; Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın bu konuyla ilgili görüşleri şöyledir: *“Allah ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, bir halife tayin edeceğim demiştir ki bunun anlamı şudur: Kendi iradem, kudret ve sıfatımdan ona bazı yetkiler vereceğim. O, da bana nispetle, benim adıma, yarattıklarım üzerinde birtakım yetkilere sahip olacak, benim adıma hükümlerimi yürütüp uygulamaya koyacaktır. O, bu konuda asıl olmayacak, kendi zatı ve şahsı adına asil olarak hükümleri uygulayıcı değil, ancak benim adıma bir vekil, bir kalfa olacaktır. İradesiyle benim irademi, benim emir ve kanunlarımı uygulamaya memur olacaktır. Sonra da onun arkasından gelenler, ona halef olarak aynı görevi yürüteceklerdir. Ve böylece “Sizi yeryüzünde halife kılan odur.” ayetinin sırrı gerçekleşecektir. Bu anlam Sahabe ve tabiinden uzun uzadıya aktarıla gelen tefsirlerin özetiştir.”*⁸³

2. Mutasavvıflar: Halife kelimesiyle, insanın bir takım mertebeleri katederek Allah ile bütünleşmesini kastederler. Örneğin; halife kavramını tasavvufun temel kavramlarından bir haline getiren⁸⁴ İbn Arabi, bu durumu, Allah'ın insanı, âlemin gözbebeği olarak yaratmasıyla açıklamakta⁸⁵ ve şu şekilde ifadelendirmektedir. *“Gözbebeğinin göze nisbeti ne ise, insanın Allah'a nisbeti odur. Allah onunla yaratıklarını seyretmekte ve onlara rahmet etmektedir.”* Ayrıca, İbn Arabi açısından insan-ı kâmil, iç çatışmalarından kurtulmuş, varlıkla irtibata geçmiş, varlığındaki zıtlıkları anlamlı bir bütünlüğe kavuşturabilmiş bir model insandır. Çünkü insan sevgiyle var edilmiş, bilgi sahibi kılınmış ve belli bir değerler sistemine göre hareket etmesi istenmiştir. Varlığının anlamını kavrayabilmesi için de her insanın önce değerler sistemine göre hareket etmesi, bu hareketi sonucunda yeni bilgilere ulaşması, varlığının temelindeki sevgi ve iyilik ilkesine ulaşması gerekmektedir. Bu düzeye ulaştığı zaman insan “halife” niteliğine sahip olmaktadır.⁸⁶

İnsan hayatını ezeli bir mücadele meydanına ve bitmeyen ahlaki bir cihada benzeten Fazlurrahman'a göre; insan gereken gayreti gösterirse, Allah bu mücadelede onunla beraberdir. İnsan, kelimenin tam anlamıyla bu mücadele ile yükümlü kılınmıştır. Çünkü o, Allah'ın halifesi sıfatıyla gereğini yerine getirebilmek için hür iradeyle donatılmış olarak yaratılmışlar içerisinde benzersiz bir yer işgal etmektedir. İşte insana yüklenen bu görevi, yani yeryüzünde ahlaka dayalı bir sosyal düzen kurma görevini Kur'an, “emanet” olarak tasvir etmiştir. Bu görevi Allah, gökler ve dağlara teklif ettiği halde, bunun yükünden çekinerek kabul etmezken insan kabul etmiştir.⁸⁷ Kur'an insanın bu görevi yüklenecek seviyeye çıkamadığından sık sık şikâyet etmektedir. Zemahşeri, emanet kelimesiyle bütün dini vazifelerin kastedildiğini ifade etmektedir.

Neticede Kur'an'a göre; insan bu dünyada, hem şükür konusunda hem de sabır konusunda imtihan edilmektedir. İnsan bu imtihanın neticesini almak için hesap gününde İlahi huzura çıkacaktır.⁸⁸

⁸³ Elmalılı, c. I, s.258-259.

⁸⁴ Bkz. Uludağ, Süleyman, *“Halife”*, (DİA), İstanbul, 1997, c.XV, s. 300.

⁸⁵ Erginli, Zafer, “İbn Arabi'ye Göre Hz. Adem'de Temel İnsan Nitelikleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnül-Arabi Özel Sayısı-I)*, Ankara, 2008, c. IX, sayı:21, s.167- 191, s.185.

⁸⁶ Erginli, s. 195.

⁸⁷ Ahzab: 33/72.

⁸⁸ Enbiya: 21/35.

Yüce Allah ahirette insanlara karşı sonsuz yücelik ve sınırsız merhamet sahibi olacaktır.⁸⁹ Zira Allah'ın ahirette, dünyada iken hür iradesiyle buyruklarına uymayanları cezalandırırken, buyruklarına uyanları ödüllendirmesi onun adalet ve merhamet sıfatlarının bir gereğidir.⁹⁰ Karşılaştırmalı olarak bakıldığında; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a göre, yaratıcı Allah'tır ve kâinattaki bütün mevcudatı yarattıktan sonra insanı yaratmıştır. Bu dinlere göre insanın prototipi olarak kabul edilen Hz. Âdem ilk insandır. Hz. Âdem hem beden hem de ruhen mükemmel bir şekilde yaratılmış ve insan nesli kendisinden çoğalmıştır. Nitekim bu dinlerin kaynaklarında insana Âdemoğlu diye hitap edilmiştir.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da ilk insan ve insanlığın prototipi olarak kabul edilen Âdem'in topraktan yaratıldığı noktasında görüş birliği olmasına rağmen bu toprağın nereden ve nasıl alındığı ile hangi aşamalardan geçerek ilk insanın meydana geldiğiyle ilgili yorum farklılıkları bulunmaktadır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve psikolojik özelliğinin belirleyicisi olan ruhunun ise Allah tarafından insana verildiği bu dinler tarafından kabul edilmekle birlikte ruhun insana ne şekilde verildiği noktasında yorum farklılıkları mevcuttur. Bu üç dine göre de, insan sahip olduğu ruhu dolayısıyla hem akıl hem de özgür iradeye sahiptir. Dolayısıyla yaptıklarından sorumlu bir varlıktır. Ancak Hıristiyanlıktaki asli günah anlayışında, insanın kendi iradesi dışında günahkâr bir tabiata sahip olduğu ve bu günahtan kurtuluşun sadece Hz. İsa'ya iman etmekle gerçekleşeceği belirtilir.

Allah'ın ilk insan Hz. Âdem'i yarattıktan sonra emriyle meleklerin ona secde etmeleri ve insanın üstünlüğünü bu şekilde kabul etmeleri İslam'da önemli bir konudur. İnsanın, yaratılış gayesine göre hareket ettiği takdirde meleklerden bile üstün olabileceğini gösteren bu İslami inanç, diğer dinlerde hiç üzerinde durulmayan bir konudur. Yahudilikte insan en üstün bir varlık görülürken, bu üstünlük onun davranışlarından çok zatı ile beraber olmaktadır. Hıristiyanlıkta ise insan, başlangıçta "Asli Suç"un mahkûmu olarak varlıkların en alt seviyesinde iken, İsa'ya ve onun öğretilerine sadece bir iman ile en üst seviyeye yükselmektedir.⁹¹

İnsanın maddi-manevi özelliklerini ifade etmek için büyük önemi olan "Âdem'in Allah'a benzer surette yaratılması" konusu bu üç dinde farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Yahudiler ve Hıristiyanlar, farklı görüşlerle birlikte, bu benzeyişin manevi anlamda olabileceğini ifade etmişlerdir. İnsanın akli ve ruhu bu benzeyişin en önemli göstergeleri olarak kabul edilmiştir. Kur'an'da ise "Allah'ın eşi, benzeri ve ortağının olmayacağı" açık bir şekilde bildirilmiştir.

Dinlerin insana bakışını ve insani özellikleri ortaya koymada önemli bir yere sahip olan Havva bu üç dinde ilk insandan sonra yaratılan ikinci insan ve ilk kadın olarak kabul edilmektedir. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığına inanılır. Kur'an'da ise Havva ismi yer almazken, İslam literatüründe Ehl-i kitabın anlayışını yansıtacak şekilde Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı kanaati hâkimdir. Bu üç dine göre Âdem ve Havva'nın dünyadan önceki hayatları önemlidir. Nitekim bu dinlerde Âdem ve Havva'nın yaşadığı yerin cennet olduğu noktasında ittifak varken cennetin nerede ve nasıl bir yer olduğu noktasında yorum farklılıkları mevcuttur. Tevrat'a göre, Âdem cennete bakmak ve orayı korumak göreviyle konurken, İslam'a göre bu konuş tamamen ilahi bir hikmettir. Bu üç dinde de, Âdem ve Havva cennette imtihan aracı olarak yer alan "yasak ağaç"tan yemeleri

⁸⁹ Hac: 22/65; İsrâ: 17/66; Fetih: 48/29; Nahl: 16/47.

⁹⁰ Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kuran Fihristi)*, Fecr Yay., Ankara, 2001, s. 299.

⁹¹ Erdem, *Hz. Âdem*, s. 173-174.

sonucu dünya hayatıyla cezalandırılmıştır. Sonuçta, Âdem ve Havva'nın işlemiş oldukları suç nedeniyle dünyaya gönderilmeleri insanoğlunun dünya hayatının başlangıcı olmuştur.

İnsanın hem maddi hem de manevi özellikleri üzerinde etkili olan, Âdem ve Havva'nın işledikleri suçun kendilerinden sonra gelen insanlara geçip geçmediği konusu üç dinde farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Yahudilik'te Âdem ve Havva'nın suçlu olarak dünyaya indirildikleri fakat bu suçun başka insanlara geçmediği inancı vardır. Hıristiyanlıkta "Asli Suç" kavramıyla ifade edilen bu doktrine göre, Âdem ve Havva'nın işledikleri bu ilk suç onlarla birlikte dünyaya inmiş ve miras yoluyla bütün insanlara geçerek onları günahkâr kılmıştır. Tanrının bir lütfu olarak da Mesih İsa, Haç'ta kendisini feda ederek insanlığı bu suçtan kurtarmıştır. İslam'da ise Âdem ve Havva'nın Allah'a tövbe ederek bu suçtan kurtuldukları ve herkesin kendi yaptığı için karşılığını görmesi dolayısıyla kimsenin başkasının suçundan sorumlu tutulamayacağı bildirilmektedir.

Bu dinlere göre diğer varlıklardan farklı özelliklere sahip olan insan bir amaç için yaratılmıştır. İnsanların bu amaca yapacakları hizmete göre de dünya hayatından sonraki hayatlarındaki durumları belli olacaktır (Yahudilik'te ahireti kabul etmeyen görüşler de mevcuttur). Bu üç dinde de insanın yaratılış amacı iyi işler yapmak ve Allah'ın emirlerine yerine getirmek olarak tarif edilmiştir. Zira insan sahip olmak istediği ebedi mutluluğa ancak bu şekilde erişebilecektir.

D. Dinlerin İnsana Verdiği Temel Haklar Ve Uygulamalar

İnsan hakları günümüzün en fazla tartışılan konularından biridir. Başlıca hukuk sistemleri, siyasi rejimler, felsefi ve dini ekoller, insanın kişiliğine bağlı olarak, dokunulmaz, vazgeçilmez ve başkalarına devredilmez bazı hak ve hürriyetlerinin olduğunu kabul etmektedir. İnsan haklarının mahiyeti ve sınırları konusunda, henüz tam bir fikir birliği sağlanamamıştır. Ancak tüm yaklaşımlarda, "insanın diğer varlıklardan farklı ve üstün" olduğu düşüncesinden hareket edildiği söylenebilir.⁹² Farklı yaklaşımların kabul ettikleri hak ve özgürlükler insan içindir ve bireyin temel hakkıdır.

Temel haklar kavramı ise insanın doğmaktan başka hiç bir şey yapmadan sahip olduğu hakları ifade eder. İnsanın sadece bir varlığa sahip olmakla elde ettiği bu temel hakların özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Bu haklar, insanların var oluş itibarıyla sahip olduğu ve hiçbir şekilde devredemeyeceği ve vazgeçemeyeceği haklardır. Bu hakları reddetmek, kişinin insan olma niteliğini reddetmektir. Çünkü bunlar insanı insan yapan öğelerdir.
- 2- Bu haklar, herhangi bir iktidar ya da güç tarafından verilmemişlerdir. Aksine, herkes doğuştan bu haklara sahiptir. Bu haklar devletten ve toplumdaki önce mevcuttur.
- 3- Bu hakların uygulanması engellenemez. Çünkü bu haklar mutlaklardır. Hiçbir şekilde ve hiçbir düşünce ile geçersiz kılınamazlar.
- 4- Bu haklar, evrensel bir nitelik taşıması itibarıyla zaman ya da mekân ile sınırlandırılmaz.⁹³

Temel haklardan hareketle temellendirilen ve bugünkü halini alan insan hakları kavramı, günümüzde İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nde belirtilen haklar haline gelmiştir. İnsanın doğuştan sahip olduğu temel haklar ve bu haklara dayalı olarak geliştirilen insan haklarına dair kavram ve değerlerin çoğunlukla dinler ile sıkı irtibatlı olduğu genel olarak bilinmektedir. Çünkü dinlerin temel kaynakları insan haklarını desteklemede ilham kaynağı olmuştur.

⁹² Karatepe, Şükrü, "İnsan Haklarının İlahi Temelleri", *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları (Kutlu Doğum Haftası: 1993-94)*, Ankara, 1996, s. 109.

⁹³ İsmet Giritli- H. Atilla Güngör, *Günümüzde İnsan Hakları*, İstanbul, 2002, s. 15-16.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’da insan, maddi ve manevi bakımdan mükemmel bir şekilde yaratılan şerefli bir varlıktır. Yahudiliğe göre insanın şerefli bir varlık olmasına neden olan onun Tanrı suretinde yaratılışı, akli, namusu, ahlak duygusu ve evrenin sırlarını ortaya çıkarmasıdır. Dolayısıyla Yahudilik insanın şerefini korumak için, insanın sahip olması gereken temel hakları, dini kaynaklarında bazı emir ve yasaklarla koruma altına almıştır.

Hıristiyanlık’ta da Yahudilik’te olduğu gibi Tanrı suretinde yaratıldığına inanılan insan, sahip olduğu özellikleri nedeniyle diğer varlıklar içerisinde üstün bir yere sahip onurlu bir varlıktır. Hatta Tanrı’nın özünden bir parça olarak görülen insanın günahkâr yaratılmış olması bile onun bu konumuna zarar vermemektedir.⁹⁴

İslam’a göre, eşref-i mahlûkat olan insan, Allah tarafından yeryüzünün en üst düzeyde yöneticisi/halife olarak atanmış, geniş bir yetki/teshir ve sorumluluk/emanet ile donatılmıştır. Yüce Yaratıcı, mükerrerrem (saygın) bir varlık olan insanın sahip olduğu hakları, onu yaratırken belirtmiştir. Zira insan hakkı kavramı Allah’ın iradesine dayanır. Haklar insanın kişiliğinin parçasıdır ve tabi haklar ile dinler arasında sıkı bir ilişki vardır. İslam’a göre insanın varlığı, onun temel insan haklarına sahip olmasının temel sebebidir. Bu evrensel bir ilkedir ve insanlar arasında din, ırk, cinsiyet, sınıf ve vatandaşlık ayrımı yapılamamaktadır. İnsan var olduğu için haklara sahiptir.⁹⁵

Hz. Muhammed (SAV)’in Veda Hutbesi de insanlık tarihinin ilk “İnsan Hakları Beyannamesi” niteliğindedir.⁹⁶ Bu çerçevede, İslam inancında insanın nefsi, malı, namusu, akli ve dini (zaruriyyat-ı diniyye)⁹⁷ hem Kur’an’ın mesajlarıyla hem de Hz. Muhammed (SAV)’in söz ve uygulamalarıyla koruma altına alınmıştır. Görüldüğü gibi Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam insanın nefsinin, malını, aklını, namusunu ve dinini muhafaza gibi temel haklarını koruma altına alarak, ilahi dinlerin amacı olan insanın hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaşmasını hedeflemektedir. Biz burada konumuzla ilgili olarak Akli ve Dini korumayı inceleyeceğiz.

Aklı Korumaya Yönelik Haklar Ve Uygulamalar

1. Yahudilik’te Aklı Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Yahudilik’te insanı diğer varlıklardan (hayvan, bitki ve ruhsuz varlıklar) ayıran en önemli özelliği akla sahip olmasıdır. Çünkü akıl, genel olarak bütün canlılardaki, özel olarak ise insandaki en yüce ve en üstün özellik, kuvvet ve kabiliyettir. Aynı zamanda akıl, insanın en son kemal derecesidir.⁹⁸ Yahudi ilahiyatçısı Maimonides’e göre akıl Tanrı’dan insana akıp gelmiş, yani feyzetmiştir. Dolayısıyla da, Tanrı’nın insandaki bir feyzi olmaktadır. Zaten ona göre insan, akla sahip olması açısından Tanrı’ya benzemektedir. Yine insan, sahip olduğu bu akıl kuvveti vasıtasıyla doğru ile yanlış birbirinden ayırmaktadır.⁹⁹

⁹⁴ Harman, Ömer Faruk,, “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, *Diyanet İlmî Dergisi*, Ankara, 1998, c. 34, sayı:3, s. 9.

⁹⁵ Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslam*, İstanbul, 2006, s. 9-18.

⁹⁶ Atar, Yavuz, “Batılı Toplumlarda ve İslam’da İnsan Hakları”, *Diyanet Dergisi*, Ankara, 1992, c. 28, sayı: I, s. 88.

⁹⁷ İslam, başta inanç ve düşünce özgürlüğü olmak üzere, hayatın korunması, aklın korunması, neslin korunması ve malın korunmasını (zarurat-ı hamse/ zarurat-ı diniyye) hukukun temel amaçları (makasidu’ş şeria) olarak belirlemiştir. Bkz. Pekcan, Ali, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, İstanbul, 2003, s.135-136.

⁹⁸ Karan, Hüseyin, “İbn Meymun’un Düşüncesinde Aklın Sınırları ve Din-Felsefe İlişkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2006, c. VI, sayı: 4, s. 156.

⁹⁹ Karan, s. 157.

Yahudi Kutsal Kitabında akıl, “*Kutsal Olan’ı tanımak*”¹⁰⁰ olarak tarif edilirken, insana bütün servetine mal olsa da akla sahip çıkması tavsiye edilmektedir.¹⁰¹ Aklın fonksiyonu kötüyü iyiyi, ruha ait olanı, geçici ve sonsuz olanı ayırt edebilmektir. Nitekim Tanrı insanlara Tevrat’ı okuyabilmeleri ve öğrenebilmeleri için akıl ve zekâ vermiştir. Zira insanın içerisinde yaşadığı bu dünya; Tevrat öğrenmek, Tanrı’ya hizmet etmek ve iyilikseverlik olarak üç temel üzerine kurulmuştur. Dünyanın temelini oluşturan bu yapıtaşlarının ayakta durması ise insana, dolayısıyla onun aklına bağlıdır. Yahudilik bu özelliklere sahip olan insan aklını korumayı insanın temel hakları arasında saymaktadır.

Yahudiliğe göre, akıl kutsal kabul edilmekte ve aklın fonksiyonlarını engelleyecek her türlü uygulamayı engelleme ya da minimum düzeye indirme büyük önem arz etmektedir. Çünkü Tanrı insanı akli dolayısıyla sorumlu tutmuş ve ona bir takım görevler vermiştir. Yahudilik’te insanı hem beden hem de ruhen zarar veren şeylerden korumak temel ilkelerden kabul edilmektedir. Zira insanın hem ruhu hem de bedeni Allah tarafından yaratılmıştır.

2. Hıristiyanlık’ta Akıl Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Yeni Ahit’te “*Hala akıl erdiremiyor, anlamıyor musunuz? Gözleriniz olduğu halde görmüyor musunuz? Kulaklarınız olduğu halde işitmiyor musunuz?*”¹⁰² denilerek insandan aklını kullanarak düşünmesi istenmekte, aklını kullanmayarak içgüdüleriyle hareket eden insanlar akıldan yoksun olan hayvanlara benzetilmektedir.¹⁰³ Diğer taraftan Hıristiyanlık tarihi içerisinde aklın sınırlı olduğu ve her şeyi kavrayamayacağı da vurgulanmıştır. Öyle ki Hıristiyanlığın temel akidelerinin akılla açıklanamayacağını savunan ve ilk dönem kilise babalarından olan Tertullian (160- 225) bu durumu “*Saçma olduğu için inanıyorum.*” diyerek ifade etmiştir. Aynı şekilde Augustine’de “*İnanmadıkça anlayamazsınız.*” diyerek bu akideleri açıklamakta aklın yetersizliğini vurgulamıştır. Zira bu anlayışı benimseyenlere göre akıl bazı inançları kabul etmek için elverişli ve yeterli iken bazıları içinse yetersizdir. Örneğin akıl, Tanrı’nın varlığı ve sıfatları lehinde yeterli bir destek sunabilirken, Teslis ve enkarnasyon gibi inançları kabul ya da izah etmede yetersiz kalmaktadır.¹⁰⁴

Aydınlanma dönemiyle birlikte ise şartsız bir iman karşısında aklın yetkinliği vurgulanmaya başlanmıştır. Papa II. John Paul’e göre de akıl ile iman arasında derin ve ayrılmaz bir birliktelik vardır. Dolayısıyla tarihte vuku bulan ne varsa, aklın tüm kaynakları ile gözlenmeli, analiz edilmeli ve değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır.¹⁰⁵ Hıristiyanlık tarihi boyunca imanın rasyonelliğine yani aklın önemine vurgu yapanlar ile teolojiyi sadece imana dayandırarak bir anlamda akli safdışı bırakanlar arasındaki çekişme devam etmiştir.

Hıristiyanlık’ta İsa Mesih’in yeryüzüne ilk inişinde, hukuk-günah-ölüm kısıracındaki bir insan gibi yaşayıp çile çekmek suretiyle insanlara kurtuluş yolunu gösterdikten sonra yeryüzünden kurtulup ilahi âleme yükselmesi ile ileride yeniden kurtarıcı olarak geleceğinin beklenilmesiyle, Sabiilik gibi diğer bazı gnostik geleneklerde görülen “Kurtarılmış Kurtarıcı” şeklindeki yaklaşımlar arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.¹⁰⁶ Zira Hıristiyanlık Yahudiliğin ananelerini

¹⁰⁰ Süleyman’ın Özdeyişleri: 9/10.

¹⁰¹ Süleyman’ın Özdeyişleri: 4/7.

¹⁰² Markos: 8/17-19.

¹⁰³ Bkz. II.Petrus: 2/12: Yahuda: 1/10.

¹⁰⁴ Deniz, Osman Murat, *Akl- İman İlişkisi Açısından Fideizm*, Bursa, 2012, s. 36.

¹⁰⁵ Deniz s. 65- 66.

¹⁰⁶ Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, s. 107.

tevarüs eden bir teşekkül değil, bilakis Helenistik- Gnostik dinlerin tesiri altında inkişaf eden bir din olarak nitelendirilmektedir.

Hıristiyanlık tarihi içerisinde akla yüklenen anlamlar farklı olsa da Hristiyanlık kaynakları açısından insan aklı kıymetlidir. Dolayısıyla buraya kadar verdiğimiz bilgiler ışığında bu dinin insan aklını etkileyecek uygulamalara karşı olumsuz bir tavır ortaya koyduğu görülmektedir.

3. İslam’da Akıl Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

İslam’a göre insan, Allah’ın yarattığı en güzel sanat eseridir. Onun kusursuz ve son derece mükemmel bedeni, ruh ve akıl ile taçlandırılmış, şerefli ve mümtaz kılınmıştır.¹⁰⁷ İnsan kendisine ihsan edilen akıl sayesinde diğer yaratılanlardan üstün kılınmış ve Allah’ın hitabına muhatap olma şerefine nail olmuştur.¹⁰⁸

Allah’ın insanoğluna bağışladığı en büyük nimet olan akıl, anlama ve bilme yeteneği, iyi ve kötüyü ayıran güç; insanın, kendisiyle diğer canlılardan ayrıldığı bir nitelik ve zekâ gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁹ Kur’an’da, isim olarak “akıl” sözcüğü geçmemekle birlikte, onunla hemen hemen aynı anlamı içeren lübb, hilm, hicr, nüha ve fuad kavramları bir bakıma aklın yerine kullanılmaktadırlar.¹¹⁰ Kur’an-ı Kerim’de bulunan ayetlerin, tekrarlamalarla birlikte onda birine yakını aklın çeşitli kullanım ve fonksiyonlarını gösteren taakkul, tefekkür, tedebbür, anlama, nazar, idrak etme, ibret alma vb. ayetler teşkil eder. Çünkü akılla iyilik ve kötülüğü tanıyan insan, onunla diğer canlılardan üstün olduğunu bilir ve onunla bütün mahlûkatı yönetebilmek için gerekli bilgiye sahip olur.¹¹¹

İnsanı insan yapan en önemli özelliklerin başında onun akılı gelir. Dolayısıyla insan hem dünya hem de ahiret mutluluğunu ancak akıyla kazanabilir. Bu sebeple akıl koruma İslam’ın beş temel amacından biri sayılmıştır. Günümüzde de, içkinin ve her türlü uyuşturucu maddenin akıl, beden ve ruh sağlığına zararlı olduğu, aile ve toplumda derin yaralar açtığı hususunda tıp doktorları, psikologlar ve toplum bilimciler de dâhil bütün insanlık görüş birliği içindedir.¹¹² Görüldüğü gibi İslam dini, on dört asır önce insanın aklını tehdit eden bütün unsurlara karşı, getirdiği emir ve yasaklarla insanın aklını koruma altına almıştır.

Dini Korumaya Yönelik Haklar Ve Uygulamalar

Din ve vicdan hürriyeti, Hz. Âdem’den beri bütün dinlerin öğrettiği ve korumaya çalıştığı temel değerlerdendir. Çünkü din, tarifinden de anlaşıldığı gibi bir ihtiyar/irade, hür bir tercih işidir.¹¹³ Tanrı’yı bilme ve ona inanma şuuruna sahip yegâne varlık olan insan, ister erkek ister kadın olsun din nezdinde eşittir ve bu özgürdür.

1. Yahudilik’te Dini Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Yahudiler, din ve vicdan hürriyetinin kanunlar tarafından ellerinden alınamayacağını ve özellikle bu hürriyete sahip olmanın, Işık Bayramı gibi kutlanılacak bir durum olduğunu ifade ederler. Bu hürriyet kişiye şu hakları vermektedir:

1. Din, vicdan ve inanç hürriyeti.

¹⁰⁷ İsrâ: 17/70; Tegabün: 64/ 3; Tin: 95/4.

¹⁰⁸ Acar, H. İbrahim, “Organ Bağışının Dinimizdeki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2007, sayı:27, s. 23.

¹⁰⁹ Esen, Muammer, “*Kur’an’da Akıl- İman İlişkisi*”, AÜİFD, Ankara, 2011, c.52, sayı: II, s. 87.

¹¹⁰ Esen, “*Kur’an’da Akıl...*”, s. 88.

¹¹¹ Maturidi, *Kitabü’t-Tevhid*, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, 2002, s. 171.

¹¹² Özyazıcı, Alparslan, *Alkollü İçkiler, Sigara ve Diğerleri*, DİB Yay., İstanbul, 2004, s. 177-178.

¹¹³ Demir, Fahri, “Hukukta Eşitlik, Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 1994, c.30, sayı: I, s. 20.

2. Yalnız ya da topluluk içinde, umumi veya özel bir yerde herhangi bir inancını değiştirme veya beyan etme özgürlüğü.

3. Herhangi bir dini ibadeti veya töreni uygulama ve öğretme özgürlüğü. İnsanları Yahudi olanlar ve Yahudi Olmayanlar (goy) şeklinde ikiye ayıran Yahudilik'te, din seçme hürriyetini incelediğimizde, Yahudi olmanın bazı ırki ve dini şartlarının olduğu görülmektedir.¹¹⁴ Yahudi Hukuku'na göre, bir Yahudi anneden doğan veya Yahudi Hukuku'na uygun şekilde Yahudiliğe geçen kişi Yahudi kabul edilmektedir. Yahudi bir anneden doğan ve tam olarak Yahudiliğe geçmiş bir insanın dinini değiştirmesi imkânsızdır.

Yahudiliğin din ve vicdan hürriyeti bağlamında diğer dinlere bakışına baktığımızda; Yahudiler, Allah'ın Tevrat'ın hükümleriyle amel etmeyi sadece Yahudi ırkına buyurduğuna bu yüzden diğer ırk mensuplarının Yahudiliğe dâhil olmak gibi bir zorunluluklarının bulunmadığına inanırlar. Yahudi olmayanları dini inançlarına göre, “Nuhiler” ve “Putperestler” olarak iki kısımda değerlendirirler.¹¹⁵ Nuh'un yedi kanununu kabul ederek uygulayan ve Dünyanın Dindar İnsanları adını alan Nuhiler, ahiret hayatında kurtuluşu elde edebilirler.¹¹⁶ Bu kimseler, Yahudi hukukunun hâkim olduğu devlette veya topraklarda imtiyazlı olup, bir muhtedinin sahip bulunduğu tüm haklardan faydalanırlar. Genellikle Yahudilerin Yahudi olmayanlara karşı tutumu, onların Yahudilere karşı takındığı tavra bağlı olmuştur. Dolayısıyla zaman zaman Talmudik yasalar yeniden yorumlanmış ve diğer dinlere karşı açık bir hoşgörü fikri geliştirilmiştir.¹¹⁷

2. Hıristiyanlık'ta Dini Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Din ve vicdan hürriyeti Hıristiyanlık açısından önemli bir konudur. Öyle ki, batı kültür tarihinde din ve vicdan hürriyeti problemi ilk defa Hıristiyanlık'la ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlığın ortaya çıkışından günümüze kadar Hıristiyanlık'ta din ve vicdan hürriyeti farklı şekillerde değerlendirilerek, bu değerlendirmelere göre hem Hıristiyanlara hem de diğer din mensuplarına karşı muamelede bulunulmuştur.

Yeni Ahit'e bakıldığında Hz. İsa'nın bütün insanlara karşı sevgi ve merhamet dolu olduğu görülmektedir. Hz. İsa'nın getirdiği mesajlara göre, insanların dinsel kimliklerine saygı göstermek gerekir. Bir insanı inancından mahrum etmeye çalışmak o kişiye verilen en büyük zarardır. Hatta bu, sırf inançlı olduğundan dolayı bir kişiyi öldürmekle eşittir. Hz. İsa inananlara şu şekilde seslenmiştir: *“Bedenlerinizi öldürenlerden korkmayın, ruhu öldürmek mümkün değildir. Siz Cehennem'de hem bedeninize hem de ruhunuza azap edenden korkun.”*¹¹⁸

Hz. İsa'nın sözlerinden, uygulamalarından ve Hıristiyan kutsal metinlerinden yola çıkılarak ulaşılan bu sevgi anlayışına, Hıristiyanlık tarihi göz önüne alındığında, hiçbir dönemde ulaşılmadığı görülür. Öyle ki kilise teşekkül ettiği ilk dönemlerden itibaren çeşitli sebeplerle konsiller düzenlemek zorunda kalmıştır. Bu konsillerin bazıları kilise doktrinine aykırı düşünceleri düzeltmek, bazıları da kilise disiplini ile ilgili bir problemi çözmek için düzenlenmiştir. Yine de, Yeni Ahit'in sevgi dünyası ve Tanrı'nın sevgi krallığı oluşturulamamıştır.¹¹⁹

¹¹⁴ Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, s. 24.

¹¹⁵ Adam, s. 24.

¹¹⁶ Adam, s. 11.

¹¹⁷ Harman, *“Din ve Vicdan Hürriyeti”*, DİA, TDV Yay., İstanbul, 1994, c. IX, s. 322.

¹¹⁸ Matta: 10/28.

¹¹⁹ Güngör, Ali İsra, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, , Ankara, 1997, s. 220.

Hız. İsa'dan itibaren günümüze kadar Hıristiyanlığın din ve vicdan hürriyetine bakışını ortaya koymak için, insan hakları karşısında Katolik Kilisesinin tavrı önemli bir yer teşkil eder. Hız. İsa'dan sonra Hıristiyanlık, dogmatik tekelciliği sebebiyle dinde bir hoşgörüsüzlük doğurmuştur. Hıristiyanlık, ortaya çıkışından itibaren üç asır boyunca Roma'dan beklediği hoşgörüyü, kendi devlet dini olduktan sonra ne kendi içinde çıkan gruplara ve farklı inanışlara ne de başka dinlere göstermiştir.

Ortaçağ dinsel değerlere göre şekillenmiş bir çağ idi ve kilisenin muazzam maddi ve manevi bir gücü vardı. Hıristiyanlığın amaçları doğrultusunda toplumun her alanına el atıp eğitimden vergiye her türlü toplumsal ilişkilere müdahale ediyordu. Kilise babaları ile imparatorlar arasında işbirliğinin mevcut olduğu bu dönemde Hıristiyanlık, dünyayı Tanrı'ya ve şeytana ait olmak üzere ikiye ayırmış, Hıristiyan olmayanları şeytanın hükümrانlığında kabul ederek onlarla mücadeleyi prensip edinmiştir.

Hıristiyanlık tarihi içerisinde, hem Hıristiyanlara hem de diğer din mensuplarına yönelik din ve vicdan hürriyetlerini açık bir şekilde ihlal eden uygulamalarda mevcuttur. Örneğin; aforoz, endüljans ve günah çıkarma, haçlı seferleri ve engizisyon mahkemeleri bu uygulamalardan en öne çıkanlardır.

Hıristiyanlık'ta, insanların inançlarını adeta ipotek altına alan ve kilise tarafından uygulanan aforoz, dinden ayrılanlara, büyük günah işleyenlere, kilisenin doğmalarına karşı gelenlere ve bilim adamlarına “cemaatten kovulma” şeklinde verilen bir cezadır.¹²⁰ Hıristiyanlık tarihinde mürtede verilen cezalardan en yaygın olanı aforozdur. Bu ceza, Sint-Siege adı verilen en büyük kurul tarafından verilir. Mürtedin bulunduğu yerde kurul veya dini yetkili yoksa aforoz cezası baki kalmak şartıyla eskiden olduğu gibi bırakılır, bir şey yapılmaz.

Günümüzde de, Batı ülkelerinde yaşayan Müslümanlar, Hıristiyanlardan farklı inançlara sahip oldukları için özel kısıtlamalara, sorgulamalara, ithamlara, ayrımcılıklara ve baskılara maruz kalmaya başlamıştır. Batı ülkelerindeki Müslümanlara karşı takınılan tutum, Batı'da engizisyon düşüncesinin tekrar uyanmaya başladığının göstergesi olarak değerlendirilmeli ve buna karşı önlem alınmalıdır.¹²¹

Hıristiyanlık'ta din ve vicdan hürriyetiyle ilgili olarak buraya kadar verdiğimiz bilgilere göre, Hıristiyanlığın temel kaynakları ve Hız. İsa'nın mesajlarıyla, Hıristiyanlık tarihi içerisinde Hıristiyanların ortaya koyduğu uygulamaların uyuşmadığı görülmektedir. Bu noktada, din üzerine yapılan yorumlarla ortaya çıkan din anlayışlarının zamana ve duruma göre değişmesi ve dogmatik tekelciliği sebebiyle, kilisenin elinde tuttuğu gücünü (din, yönetim, ekonomik güç) kötüye kullanması ve din istismarına gitmesi bu olumsuz tablonun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

3. İslam'da Dini Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

İslam'a göre, ibadet amacıyla yaratılan insan, hiçbir varlığın yüklenemediği ilahî bir emaneti yüklenen,¹²² daha dünyaya teşrif etmeden Allah'ın ilah oluşunu kabul eden, akıl ve vicdan ile donatılmış yegâne varlıktır. Bu varlığa din konusunda rehberlik etmesi için peygamber ve kitaplar gönderilmiştir. Ancak Yüce Allah, insanı peygamber ve kitaplarla gönderdiği dini kabule ve ibadete zorlamamıştır.

¹²⁰ *Dini Terimler Sözlüğü*, Ed. A. Nedim Serinsu, Ankara, 2009, s. 7.

¹²¹ Eroğlu, Ahmet Hikmet, “Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılanmanın Sonucu: Engizisyon Terörü”, *Dini Araştırmalar*, Ankara, 2004, c. VII, sayı: 20, s. 100.

¹²² Ahzab: 33/72.

İslam dini, kendini ilahi dinlerin ve tevhid geleneğinin son halkası, değişikliğe uğramamış ve uğramayacak yegâne hak din olarak tanıtmak ve İslam dışındaki din ve inanışları batıl olarak nitelendirmekle birlikte, diğer din ve inanışların varlığını da vakıa olarak kabul eder. Onların yeryüzünden silinip kazınması ve sadece İslam'ın hak din olarak kalması gerektiği gibi bir iddia taşımaz. Kur'an'da "Eğer rabbin dileyseydi, yeryüzündeki insanların hepsi hakkı benimseyip iman ederdi. Yoksa sen inanmaları için insanlara zor mu kullanacaksın?"¹²³, "De ki hak, rabbinizdendir. Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin."¹²⁴, "Sizin dininiz size benim dinim banadır."¹²⁵ buyurularak insanları din konusunda zorlamak yerine onları hür iradeleriyle baş başa bırakmanın tercih edildiği, diğer din mensuplarının kendi dinlerinde kalmak veya İslam'ı tercih etmek arasında bırakıldığı, uhrevi alandaki sonuçlarına ve sorumluluğuna katlanması kaydıyla küfrü tercih edebileceği bildirilir.¹²⁶

Kur'an, Hıristiyan ve Yahudileri "Ehl-i Kitap" adlandırmasıyla ayrı bir grup telakki eder ve onlara ayrı bir statü tanır. Hz. Peygamber'in sözlü ve uygulamalı sünnetinde de başta Ehl-i kitap olmak üzere diğer din mensuplarına karşı müsamahanın hâkim olduğu ve bu yönde telkin ve tavsiyelerin ısrarlı biçimde tekrarlandığı görülür.¹²⁷ Hz. Peygamberin, kendisini ziyarete gelen Necran'lı bir Hıristiyan heyetinin, mescidde kendi usullerine göre, doğuya yönelerek ibadet etmelerine müsaade etmesi¹²⁸ de onun insanların inançlarına gösterdiği saygıyı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İslam tarihi boyunca özellikle azınlık konumunda olan gayri müslimlerin hiçbir baskı altında tutulmaksızın kendi inançlarını istedikleri gibi yaşadıkları, İslam'a ve Müslümanlara karşı düşmanca bir tutum sergilemedikçe, herhangi bir Müslüman gibi dokunulmaz ve koruma altında oldukları görülmektedir. Bu koruma, Allah ve Rasulünün şahsında devlet eliyle sağlanmış ve bundan dolayı onlara "koruma altında olan" anlamında zimmi denilmiştir.¹²⁹ Ayrıca Kur'an'da diğer din mensuplarının kutsal değerlerine hakaret edilmemesi o dine inananların temel hakları kapsamında değerlendirilmektedir. Öyle ki, İslam hikmet ve güzel öğüdü merkeze alarak bu davranış biçimini genel ilke olarak benimsedikten sonra, hakareti şu ifadelerle yasaklamaktadır. "Bununla beraber, onların Allah'tan başka taptıklarına da sövmeyin ki, onlar da cahilliklerinden Allah'a sövmesinler..."¹³⁰

Son yıllarda, özellikle İslam'daki cihad prensibi sebep gösterilerek Müslümanların din ve vicdan hürriyetini tehdit edici bir unsur haline gelen İslamofobi konusu ön plana çıkmaktadır. İslam'dan ve Müslümanlardan duyulan kaygı ya da korku sonucunda oluşan tepkisel yaklaşıma verilen ad olan İslam korkusu, İslam karşıtlığı ya da İslamofobi, Müslümanlara yönelik sürdürülen kin, nefret ve önyargıya dayalı görüş ve tutumları ifade eden bir kavramdır. Batı ülkelerinde Müslümanların sadece kimliklerinden dolayı maruz kaldıkları kötü muamelelerin nedeni olan İslamofobinin ortaya çıkışının sebebi ne olursa olsun, İslam'la ilgili dış dünyada ve içerde oluşan şüphe ve kaygıları gidermek, öncelikle Müslümanlara düşen bir görevdir.

¹²³ Yunus: 10/99.

¹²⁴ Kehf: 18/29.

¹²⁵ Kafirun: 109/6.

¹²⁶ Bardakoğlu, Ali, "İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti (Sempozyum)*, Ankara, 2000, s. 44.

¹²⁷ Bardakoğlu, s.44.

¹²⁸ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Tahkik: Mustafa es-Saka, İbrahim el-Ebyara- Abdülhafiz Çelebi, Mısır-1955, c. I, s. 574.

¹²⁹ Kumaş, Mehmet Salih, "Postmodern Bir İnsan Hakları Söylemi Olarak Hukuki Çoğulculuk ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu (15-17 Mayıs 2009)*, Çanakkale, 2010, s. 138.

¹³⁰ En'am, 6/108.

Öyleyse Müslümanların İslam’la ilgili oluşan şüphe ve kaygıları gidermeye çalışarak, İslam dinini insanlığa doğru bir şekilde tanıtmaya gayret göstermeleri gerekmektedir.

Bütün bunlardan sonra karşılaştırmalı olarak bakıldığında; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’a göre insan, maddi ve manevi bakımdan mükemmel bir şekilde yaratılan, üstün özelliklerle donatılan ve evrendeki her şey emrine verilen şerefli bir varlıktır. İnsanın diğer yaratılanlar içerisinde üstün bir yere sahip şerefli bir varlık olmasının nedeni onun akıl, iffet, namus ve ahlak duygularının kendisindeki mevcudiyeti ve muhafazasıdır. Bu dinlerde, insanı insan yapan bütün temel değerleri koruma altına alan temel haklar da, insanın sadece insan olması dolayısıyla sahip olduğu ve ilahi dinlerin insana verdiği değer göstergesi olan haklardır.

İlahi dinlerin öncelikle üzerinde durdukları temel hak insanın sahip olduğu yaşam hakkıdır ve diğer haklar bu hakkın üzerine temellendirilmektedir. Çünkü bu dinlerin temel kaynaklarında insana hayat nefesini üfleyerek ona can verenin de verdiği canı geri alacak olanın da yalnız Allah olduğu ortaya konularak, “bir insan canına kıymak dünyadaki tüm insanları öldürmekle eş değer” görülmüştür. Her üç din de, masum bir cana kıymak yasaklanarak, cezası kısas yani ölüm olarak belirlenmiş ve bu ceza insan yaşam ve onurunu korumada önemli bir yere sahip olmuştur.

İlahi dinlerde insanın sahip olduğu temel haklardan birisi de aklının korunmasıdır. Her üç dinde de, insanı diğer varlıklardan ayıran en üstün özelliği ve sorumlu bir varlık olmasının nedeni onun akıllı olmasıdır. Dolayısıyla bu dinlerde insanın aklını kullanmasını etkileyecek her türlü uygulama hoş karşılanmamış ya da yasaklanmıştır.

İlk insan Hz. Âdem’den itibaren, bir seçme ve irade işi olarak görülen dinlerin, korumaya çalıştığı temel konu insanın dinini koruma hakkıdır. İlahi dinlerde insan, özgür irade sahibi ve yaptığı seçimlerden dolayı sorumlu olan bir varlık olduğu için, bu hakka sahip olarak görülmektedir. Ancak bu dinlerin yorumlarında ve tarih içerisindeki uygulamalarında bu özgürlükle çelişen bazı durumlara da rastlanmaktadır. Yahudilik’te; Yahudiler, kendilerini Tanrı’nın seçilmiş ve diğer milletlerden üstün kavmi kabul ederken, Yahudi olanlarla olmayanlar arasında kesin bir ayırım ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte, yahudilerin bu tutumunda, diğer din mensuplarının özellikle de Hıristiyanların yahudilere karşı takındığı tavrın önemli etkisi olmuştur.

Hıristiyanlık, kendisini sevgi ve hoşgörü dini olarak tarif ederek tarih sahnesine çıkmıştır. Hz. İsa mesajlarında sevgi ve merhamete özel bir önem vererek, hangi durumda olursa olsun barışın temin edilmesi onun temel felsefesi olmuştur. Ancak, Hıristiyanlıktaki bu sevgi anlayışına, tarihi göz önüne alındığında, hiçbir dönemde ulaşılmadığı görülür. Hatta bu dinde en etkin kurum olan Kilise, ilk günden beri aforoz, endüljans, günah çıkarma, haçlı seferleri ve engizisyon mahkemeleri gibi birçok sıkıntı oluşturacak uygulamalar göstermiştir.

İslam’da ise insanın dinini korumaya yönelik Kur’an ve Hadislerde pek çok açık ve kesin ifade yer almaktadır. İslam dini, kendini yegâne hak din olarak nitelendirmekle birlikte, diğer din ve inanışları batıl olarak görse de, bu din ve inanışların varlığını kabul etmektedir. İnsanın özgür iradesine atıfta bulunulan İslam’da, dinde zorlamanın olmadığı dolayısıyla dileyenin iman edip dileyenin de inkâr edebileceği ilke olarak benimsenmiştir.

SONUÇ

İlk insandan itibaren insan, evrenin ve hayatın merkezinde yer almıştır. Nitekim tüm evrenin insanın varlığını mümkün kılacak şekilde bir yapıya sahip olması ve sonsuz evren içerisinde akla yani düşünme gücüne sahip yegâne varlığın insan olması bu durumun kanıtı niteliğindedir.

Bu nedenle, genel olarak bütün din ve mitolojiler, felsefî ekoller ve hukuk sistemleri insanı merkeze alarak hareket etmişlerdir. İnsanoğlu, Tanrı'nın yarattığı en kıymetli varlıktır ve yeryüzü ile gökyüzünden sonra ikisi arasında ortaya çıkan kâinatın üç önemli varlığından biridir.

Tarih içerisinde insanların onurlarını yok sayan pek çok olumsuz örneğin mevcudiyetine rağmen insanın onurunun ve şerefine garantörü insanlara üstün bir değer veren ilahi dinlerdir. Çünkü Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da insanoğlunun atası ve ilk insan Hz. Âdem'dir ve kendisinden çoğalan nesli Âdemoğlu ismini almıştır. İnsanoğlunun prototipi kabul edilen Hz. Âdem, maddi ve manevi bakımdan mükemmel bir şekilde yaratılan şerefli ve onurlu bir varlıktır. Onun bu mükemmelliği, şeref ve onuru kendisinden sonra gelen bütün insanlığı kapsamaktadır. Nitekim bu dinlere göre insan, bütün yaratılanlar üzerinde yetki ve sorumluluk sahibi bir halife olarak yaratılmıştır. Ayrıca, bu dinlerde insanın bir amaç için yaratıldığı ve bu amaca hizmet ettiği ölçüde Allah katında değerli olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam diğer yaratılmışlardan farklı ve üstün gördüğü insanın şeref ve onurunu korumak için insana bir takım temel haklar vermiş ve bu hakları temel kaynaklarında bazı emir, yasak ve uygulamalarla koruma altına almıştır. İnsanların sadece insan olmaları dolayısıyla sahip oldukları bu temel haklar Allah'ın iradesine dayanır.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a göre insan kutsal bir varlıktır. Dolayısıyla insanın canı, aklı, namusu, malı ve dini de aynı derecede kutsaldır. Çünkü insan, Tanrı suretinde yaratılışından dolayı kutsallık kazanmıştır. İnsana kutsallığı veren bizzat Allah'tır ve insanın sahip olduğu haklarına yapılan her türlü saldırı Allah'a karşı gelmek demektir. Bütün insanların üzerine düşen ise insan onurunu koruyarak bunları en iyi şekilde değerlendirmek ve yaratılış amacına uygun biçimde Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya gayret göstermek olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Küçük-Günay Tümer- M.Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 2009.
- Acar, H. İbrahim, "Organ Bağışının Dinimizdeki Yeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2007.
- Adam, Baki, "Yahudilik'te Din Kavramı ve Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları-II*, Ankara, 2000.
- Adam, "Yahudilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara, 2010.
- Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, İstanbul, 2002.
- Armstrong, Karen, *Tanrı'nın Tarihi*, Ayraç Yay., Ankara, 1998.
- Atar, Yavuz, "Batılı Toplumlarda ve İslam'da İnsan Hakları", *Diyanet Dergisi*, Ankara, 1992.
- Aydın, Hüseyin, *İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, Ankara, 2002.
- Bardakoğlu, Ali, "İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti (Sempozyum)*, Ankara, 2000.
- Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, İstanbul, 2009.
- Cilacı, Osman, "İlahi Dinler Açısından Günah Kavramı", *Diyanet Dergisi*, Ankara, 1988.
- Çelik, Hüseyin Avni, "Kuran'a Göre İnsanın Değeri ve Üstünlüğü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 1993.
- Demir, Fahri, "Hukukta Eşitlik, Din ve Vicdan Özgürlüğü", *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara- 1994.
- Deniz, Osman Murat, *Akıl- İman İlişkisi Açısından Fideizm*, Bursa, 2012.
- Dini Terimler Sözlüğü*, Ed. A. Nedim Serinsu, Ankara, 2009.
- Düzgün, Şaban Ali, *Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni*, Ankara, 1999.
- Erdem, Mustafa, *Hz. Adem (İlk İnsan)*, TDV Yay., Ankara, 2007.
- Erdem, Mustafa, "Hıristiyanlık'taki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma", *AÜİFD*, Ankara, 1993.

- Erginli, Zafer, “İbn Arabi’ye Göre Hz. Adem’de Temel İnsan Nitelikleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnül-Arabi Özel Sayısı-I)*, Ankara, 2008.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet, “Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılanmanın Sonucu: Engizisyon Terörü”, *Dini Araştırmalar*, Ankara, 2004.
- Esen, Muammer, “Kur’an’da Akıl- İman İlişkisi”, *AÜİFD*, Ankara, 2011.
- Güllüce, Veysel, “İnsan Allah’ın Halifesi midir?”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2001.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnançlar Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara.
- Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.
- Güngör, Ali İsmail, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, , Ankara, 1997.
- Gürkan, Salime Leyla, “Kur’an’a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları’nın Seçilmişliği Meselesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2005.
- Harman, Ömer Faruk,, “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, *Diyanet İlmî Dergisi*, Ankara, 1998.
- Harman, “*Din ve Vicdan Hürriyeti*”, DİA, TDV Yay., İstanbul, 1994.
- İbn Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, Tahkik: Mustafa es-Saka, İbrahim el-Ebyara- Abdülhafız Çelebi, Mısır, 1955.
- İsmet Giritli-H. Atilla Güngör, *Günümüzde İnsan Hakları*, İstanbul, 2002.
- Karan, Hüseyin, “İbn Meymun’un Düşüncesinde Aklın Sınırları ve Din-Felsefe İlişkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2006.
- Karatepe, Şükrü, “İnsan Haklarının İlahi Temelleri”, *Doğu’da ve Batı’da İnsan Hakları (Kutlu Doğum Haftası: 1993-94)*, Ankara, 1996.
- Katar, Mehmet, *Yahudilik’te, Hıristiyanlık’ta ve İslam’da Tövbe*, Ankara, 2003.
- Kumaş, Mehmet Salih, “Postmodern Bir İnsan Hakları Söylemi Olarak Hukuki Çoğulculuk ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu (15-17 Mayıs 2009)*, Çanakkale, 2010.
- Maturidi, *Kitabü’t-Tevhid*, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bilgi ve Kutsal*, İstanbul, 1999.
- Ömer Özsoy-İlhami Güler, *Konularına Göre Kur’an (Sistemik Kur’an Fihristi)*, Ankara, 1999.
- Özervanlı, M. Sait, “*Hikmet*”, (DİA), İstanbul, 1998.
- Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur’an (Sistemik Kuran Fihristi)*, Fecr Yay., Ankara, 2001.
- Özyazıcı, Alparslan, *Alkollü İçkiler, Sigara ve Diğerleri*, DİB Yay., İstanbul, 2004.
- Pekcan, Ali, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, İstanbul, 2003.
- Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslam*, İstanbul, 2006.
- Tarakçı, Muhammed, “St. Thomas’a Göre Asli Günah”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 2006.
- Taşpınar, İsmail, *Duvarın Öteki Yüzü (Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik’te Ahiret İnanıcı)*, İstanbul, 2003.
- Tümer, Günay, “*Asli Günah*”, (DİA), İstanbul, 1991.
- Uludağ, Süleyman, “*Halife*”, (DİA), İstanbul, 1997.
- Yavuz, Nazmiye, “*Kitabı Mukaddes açısından Yahudilik ve Hıristiyanlık’ta Seçilmişlik Anlayışı*”, Ankara Üniv. S.B.E. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Sad. İsmail Karaçam vd., Azim Dağıtım, İstanbul, trsz.

MARDİN-HALEP ATASÖZLERİ BİRLİĞİNE DAİR BİR ESER:

el-EMSÂLU'Ş-ŞA'BIYYE'l-HALEBIYYE VE EMSÂLU MÂRDÎN

Dr. Öğr. Üyesi Halil AKÇAY

Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Giriş

Mardin ile Halep arasında özellikle ticaret alanında tarihin eski dönemlerine dayanan bir ilişki vardır. Nitekim henüz Artuklular döneminde Mardin’de yaşayan zengin ailelerin çoğunun Halep’te şubeleri olduğu belirtilmiştir. Bu aileler sayesinde Mardin-Halep arasında sıkı bir ticari bağ gelişmiştir. Mardin’den Halep’e özellikle yağ, yün, palamut, deri, badem gibi ürünler giderken, Halep’ten Mardin’e el yapımı ihtiyaç malzemeleri geldiği ifade edilmiştir.¹ Mardin-Halep arasındaki ilişki sadece ticari yönden değildir. Nitekim Ermeni tehcirinde de Mardin’den bir kısım Ermeniler Halep taraflarına göç etmiştir. Birinci dünya savaşı esnasında Ermeni komitelerinin düşmanlarla işbirliği ve bunların neticesinde Ermeni çetelerinin isyanları gerekçesiyle 27 Mayıs 1915 yılında alınan bir kararla Ermeniler tehcir edilmiştir. Bu kararla tehcir edilen Ermenilerin bir kısmı Halep vilayetinin doğu ve güneydoğusuna yapılmıştır.² Suriye’de yaşayan Mardinlilerin Suriye’ye asıl büyük göçü birinci dünya savaşı sonrası olmuştur. Bunlar çoğunluklu Suriye’nin Deyrizzor, Rakka ve diğer kentlerine göç etmişlerdir. Burada sonrada yapılan ikametler sonrasında Kamışlı, Haseke, ‘Âmuda, Resulayn, Derbasiyye gibi küçük köylerin şehir haline gelmelerini sağlamışlardır. Ayrıca ülkenin iktisadi kalkınmasında büyük katkı sağladıkları gibi sayısız doktor, avukat, mühendis, sanatçıyla ülkenin kültürel, sanayi ve sosyal alanlarda gelişmesinde büyük rol oynamışlardır. Bunun yanında kendi örf, adet, gelenek, din, inanç, kültür ve dillerini muhafaza etmeyi de başarmışlardır. Ancak Ermenilerin göçü sadece Suriye’ye olmamıştır. Avrupa, Amerika, Avusturalya gibi kıtalara da göç etmişlerdir.³

Kaynaklar Türkiye’de özellikle 1928-40 yılları arası yaşanan kuraklıkların da Türkiye’den Suriye’ye yapılan göçlere neden olduğu bildirilmiştir.⁴ Tüm bu göçlerden sonra Suriye’de çok sayıda Mardinlilerin yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu arada Arap asıllı olup Lübnan ya da Suriye’de yaşayan Mardinlilere zamanla “Mardelli” ismi verilmiştir. Mardelliler çoğunlukla şehirlerin kenar muhitlerinde ikamet eder, tarım işleriyle uğraşır, ucuz

¹ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu’ş-şâ’biyye’l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, Matba’atu’l-İhsân, Halep 1977, II/648-649.

² Ahmet Altıntaş, Osmanlı İmparatorluğu’nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt VII, Sayı:1 (Ermeni Özel Sayısı) / Haziran 2005, s. 80, 91. (77-99).

³ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu’ş-şâ’biyye’l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, II/650-652.

⁴ Necmi Uyanık, Muhammed Sarı, *Cumhuriyet Döneminde Yaşanan Kuraklık Felaketleri Üzerine Bir Değerlendirme, Tarihın Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2011, Sayı: 5, s. 145-146 (141-176); <http://ana-mardelli.ahlamontada.com/t736-topic> erişim tarihi: 10.08.2019.

işlerde çalışırlardı. Bir kısmı ise tıp, mühendislik, sanat, eğitim-öğretim işleriyle meşgul olup yüksek mevkilerde yer aldılar.⁵

Günümüzde de Halep'te bazı semtlerde yoğun olarak Mardellilerin yaşadığı ve kendi lehçeleri olan Mahallemiceyle⁶ konuştukları bilinmektedir.⁷ Nitekim çalışmamıza konu olan eserde de Halep'teki Mardinlilerin atasözlerini ayrı bir şekilde ele alması, onların lehçelerini koruduklarını gösterdiği gibi sözel kültürde Halep'te etkilerinin azımsanmayacak derecede olduğunu göstermiştir. Ancak çalışmamıza konu olan eserin müellifi Yûsuf Kûşâkcî'nin de yakındığı husus, Halep'te yaşayan Mardinlilerden yeni neslin, atalarının aksine kendi lehçelerini ve adetlerini yavaş yavaş unutmalarıdır.⁸

Bu çalışmada Mardin ile Halep arasında kadim tarihten günümüze kadar var olan sıkı bir ilişkinin ürünü olan Yûsuf Kuşakçı'nın *el-Emsâlu's-ş-şa'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn* adlı eseri içerik ve üslup açısından ele alınmıştır. Söz konusu eser, Halep ve Halep'te yaşayan Mardin halklarının kullandığı atasözlerini ele almıştır. Bu bağlamda eser, iki halkın lehçe ve kültürlerine dair ipuçları vermesi bakımından önem arz etmektedir. Eser ele alınmadan önce müellifi Yûsuf Kûşâkcî'nin hayatı ve ilmî kişiliği hakkında bilgi verilmiştir.

1. Yûsuf Kûşâkcî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Yûsuf Kûşâkcî, Suriyeli edip, kâtip, tarihçi ve dil âlimidir. 1913 ya da 1914'te Halep'te doğduğu belirtilmiştir. Katolik Ermenilerdendir. İlk tedrisatını Halep'te Küçük Saint Gregorius okulunda yaptıktan sonra Beyrut Saint Joseph Üniversitesine bağlı Cizvit⁹ Pederlerin yetiştirildiği bir enstitüde eğitimine devam etmiştir. Arapça, Fransızca ve Latinceyi iyi bir şekilde öğrenmiştir. Bunun yanında din felsefesi ve rahiplikle ilgili eğitimler almıştır. Üniversite eğitiminden sonra Roma'da da çalışmalarda bulunmuştur. Kûşâkcî, 1938'te rahip unvanını almıştır. Nitekim yazdığı eserlerde isminin önüne **الآب** /el-Eb (Baba/Peder/Rahip) unvanı eklenmiştir. Yûsuf Kûşâkcî 1943'te ise ilk eğitim-öğretimini aldığı Saint Gregorius okulunun müdürü olmuştur.¹⁰

⁵ <http://ana-mardelli.ahlamontada.com/t736-topic>, erişim tarihi: 10.08.2019; Ayşe Selcan Özdemirci, *Lübnan'daki Mardinliler: Mardin Halkının Göçü*, **Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)**, Rapor No: 208, Mayıs 2007, s. 20-21.

⁶ Mihalleme, Mihelleme, Mhelleme, Mehelmi, Mahalleme şekillerde geçen bu kelime, günümüzde çoğunlukla Mardin-Midyat arası olmak üzere Urfa, Siirt, Hatay çevrelerinde yaşayan Araplar ve konuştukları lehçeye verilen bir isimdir. Geniş bilgi için bkz. Halit Yeşilmen, *Etno-Kimlik Açısından Mahallemiler*, **Artuklu Akademi**, 2016/3(2), 1-40.

⁷ Halepli Abdulhalim Abdullah (Mardin Artuklu Üniversitesinde öğretim üyesi) ve Nader Edelbi (Mardin Artuklu Üniversitesinde öğretim üyesi) ile yapılan 12.07.2019 tarihinde yapılan röportaj.

⁸ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu's-ş-şa'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, II/650-652.

⁹ Cizvitler, Katolik Hıristiyanlığın en büyük tarikatlarından. Tutuculuğuyla bilinmektedir. Tohumları Paris'te atılan tarikatın tek amacı herkesi Hıristiyanlaştırmaktır. Daha fazla bilgi için bkz. Günay Tümer, "Cizvitler", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII/40-42.

¹⁰ <https://www.aztagarabic.com/archives/5397> erişim tarihi 10.08.2019.

Yûsuf Kûşâkcî'nin ailesi hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık. Ancak annesinin Corci Bennâ kız kardeşinin ise Eyfûn olduğu bilgisini kendisi vermektedir. Nitekim çalışmamıza konu olan eserini, annesine, ölen kız kardeşine ve Halep halkına ithaf ederken bu isimleri zikretmiştir. Burada ayrıca annesi Corci Bennâ'nın iyi huylu, şefkatli ve dindar bir şahsiyet olduğunu ifade ederken, kız kardeşinin ise birçok şehri gezmesine rağmen Halep aşığı olduğunu ifade etmiştir.¹¹

Bir yazar olarak Yûsuf Kûşâkcî otuz beşten fazla eser telif etmiştir. Bunlardan bazıları ilahiyat alanında olup İncil ve azizlerin hayatlarıyla ilgili iken bazıları da Halep halkının kültürüyle alakalıdır. Kûşâkcî ayrıca Peder Suphi Hamevî ve Petrus el-Bustânî'yle birlikte Yeni Ahit'in Arapçaya tercüme faaliyetlerinde de çalışmıştır. Kûşâkcî 1995'te yılında Halep'te ölmüştür.¹²

Yûsuf Kûşâkcî'nin, isimlerine ulaşabildiğimiz eserleri şunlardır:

1. *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn* (Çalışmamıza konu olan eser).

2. *el-Kiddîs Sim'ân el-'Amûdî*. Dâru'l-maşrik Beyrut'ta 1989 yılında basılmıştır. 52 sayfadır. Katolik patriklerinden Sim'ân el-'Amûdî'nin hayatını ele almıştır. 'Amûdî, genellikle manastırların avlularında özel olarak yapılmış bir kulede inzivaya çekilmiş ve züht hayatı yaşayan kimseler için kullanılan bir kavramdır. Burada inzivaya çekilenler, büyük bir mertebeye gelmiş sayılır. Bu yüzden bu kişi, her taraftan ziyaretçi akınına uğrar ve kendisinden dualar istenir.¹³

3. *İgnâtyûs el-Antâkî*. Dâru'l-maşrik Beyrut'ta basılmıştır. Hristiyan yazar ve piskopos Ignatius of Antioch'un hayatı ele alınmıştır.

4. *el-Edebu 'ş-şa 'bî*. Eser, *el-Agânî 'ş-şa 'biyye'l-Halebiyye* olarak da bilinir. 1987'de *el-Edebu 'ş-şa 'bî* adıyla basılmıştır. Adında da anlaşıldığı üzere Halep halkına özgü şiir ve şarkılar derlenmiştir.

5. *Abtâlullâh en-Nussâk ve'l-hubsâ' fi 'ş-Şarki'l-Ednâ*. 56 sayfalık bir kitapçıktır. Dâru'l-maşrik Beyrut'ta 2004 yılında basılmıştır. Yakın Doğu'da önemli psikoposların hayatları kısa kısa ele alınmıştır.

6. *Ahbâru Haleb*. Yûsuf Kûşâkcî, bu eseri Suriyeli tarihçi Na'ûm Bahhâş'ın (ö. 1875) "defâtiru'l-cem'iyye" adı verilen ve Halep'in sosyal hayatına dair tuttuğu günlüklerini derleyerek hazırlamıştır.

2. *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*

¹¹ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/2.

¹² <https://www.aztagarabic.com/archives/5397> erişim tarihi 10.08.2019.

¹³ 'Amûdî kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Şükran Yaşar, *Mor Loozor Manastırı*, **Mukaddime**, Sayı 2, 2010, 126 (119-130).

el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn, Ermeni Katoliklerinden Suriyeli kültür tarihçisi, edip ve yazar Yûsuf Kûşâkcî'nin en önemli eserlerindedir. Halep halkı ve Halep'te yaşayan Mardinlilerin kullandıkları atasözlerini derleyen bir eserdir.

2.1. Baskı Bilgileri

Eserin adı: *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*'dir.

Eserin müellifi: el-Eb Yûsuf Kûşâkcî'dir. Müellif isminin başında kullanılan "el-Eb", peder/rahip anlamında kullanılan bir unvandır.

Baskı ve Cilt Bilgileri: İki cilt halinde Matba'atu'l-İhsân tarafından Halep'te 1977 yılında basılmıştır. İlk cildi 342, ikincisi 482 olmak üzere toplam 824 sayfadan oluşmaktadır. Bu bilgiler, Katar Milli Kütüphanesinde PN 6519.A7.Q87 1977 vol.1 numaralı yerde bulunan eserden alınmıştır.

2.2. Eserin Önemi

el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn, Halep özelinde de olsa Arapların ortak olarak kullandıkları atasözlerini barındırması ve ihtiva ettiği atasözlerinin, Halep ve Halep'te yaşayan Mardinlilerin sosyal yaşamını aksettirmesi açısından önem arz etmektedir. Eser, Mardin'den farklı tarihlerde ve farklı sebeplerle Halep'e göç edip yerleşen Arapların kültürlerini, lehçelerini, örf, adet ve yaşantılarını unutmadıklarını göstermesi bakımından ayrıca bir öneme sahiptir.

Eser, bir şehir için ihtiva ettiği atasözü sayısı bakımından hacimli bir eserdir. Nitekim 5141'i Halep, 855'i ise Halep'te yaşayan Mardinlilerin kullandığı toplam 5996 sayıda atasözü ihtiva etmektedir. Haleplilerin kullandığı 5141 atasözünden 216'sı Mardinlilerin de kullandığı ortak atasözüdür. Eserin hacmi, Arap atasözlerine dair en kapsamlı çalışması sayılan el-Meydânî'nin *Mecme'u'l-emsâl*'le kıyaslandığında daha net anlaşılmaktadır. Nitekim *Mecme'u'l-emsâl*, bir bölgeye ait olmayıp genel anlamda Arapların 6000 küsur atasözünü içerirken *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn* sadece bir şehrin 6000'e yakın atasözünü içermektedir. Bu da eserin atasözü sayısı bakımından ne denli hacimli olduğunu göstermektedir. Ancak tam bir sayı verilme de müellifin belirttiğine göre derlediği atasözlerinden bazıları Halep halkına özgü olmayıp diğer Arap bölgelerinde de kullanılmaktadır.¹⁴

2.3. Muhtevası ve Üslubu

Eser, 5141'i Halep, 855'i ise Halep'te yaşayan Mardinlilerin kullandığı toplam 5996 sayıda atasözü ihtiva etmektedir. Haleplilerin kullandığı 5141 atasözünden 216'sı Mardinlilerin de kullandığı ortak atasözüdür. Atasözleri, ilk harfe göre alfabetik bir sıra halinde ele alınmıştır. Her bir atasözüne bir rakam verilmiştir. Müellif, okuyucuların, atasözlerini daha rahat bulmaları için özellikle alfabetik sıralamayı tercih ettiğini belirtmiştir.¹⁵ Ayrıca eserin sonunda biri müellifin sonradan eklediği atasözleri diğeri bazı

¹⁴ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/11.

¹⁵ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/15.

atasözlerin tashihi olmak üzere iki ek verilmiştir. Bu eklerden sonra sadece Mardin'e ait olan atasözleri ayrı olarak verilmiştir.

Eser, bir ithaf sayfası, yaklaşık yirmi sayfalık bir mukaddime, bir sayfalık rumuz listesi ve atasözlerini içeren ana bölümden oluşmaktadır. İthaf sayfasında müellif, eserini annesi Corci Bennâ, kız kardeşi Eyfûn'a ve Halep halkına hediye ettiğini belirtmiştir.

Yirmi sayfalık mukaddimede ise müellif, kitabın yazılış amacını, üslubunu ve sistemini açıklamıştır. Bunun yanında Suriyeli edebiyatçı ve politikacı 'Abdusselâm el-'Uceylî, mühendis Beşîr Ka'dî, George Kalâvus, İlyâs Sikâl gibi şahsiyetler tarafından eser üzerine yazılan takrizler aktarılmıştır. Takrizlerden sonra müellifin yararlandığı ve Halep halkına özgü atasözleri hakkında yazılmış basılı ya da basılmamış bazı eserler hakkında bilgi verilmiştir. Müellif mukaddimede ayrıca atasözlerinin tarihi önemine de dikkat çekmiştir.¹⁶

Müellif, atasözlerinin bitiminden hemen sonra yararlandığı kaynakları vermiştir. Sadece kitap isimlerinden oluşan bir liste vermemiştir. Kaynaklar ve müellifleri hakkında kısaca bilgi de vermiştir. Ayrıca kaynakları, basılmış, mahtut, fasih, âmice, Halep'e özgü, genel Arap coğrafyasına ait, klasik Arap atasözlerine dair olanlar, yabancı atasözlerini ele kaynaklar şeklinde muhtelif bir tasnife tabi tutmuştur.¹⁷ Bu da okuyucunun daha fazla ve hızlı bir şekilde yararlanmasını sağlamaktadır. Kaynaklardan sonra eserin fihristler kısmı mevcuttur. Fihrist kısmını da kaynaklar kısmında yaptığı gibi zengin bir tasnife tabi tutmuştur. Burada ayrıca atasözleri, müellif tarafından belirlenen bazı temel konulara göre ayrılmıştır. Allah, din, ibadet, insan, aile, akrabalık, neseb, ahlak, iletişim, insan bedeni, güzellik, çirkinlik, sağlık, hastalık, yiyecek, içecek, giyecek, sanatlar, meslekler, topluluklar, bölgeler, şahıslar, hayvanlar, bitkiler, mal, zenginlik, fakirlik, iyilik, kanaat, iktisat, madenler, zaman dilimleri, şehir ve ülke isimleri gibi temel başlıklar ve her birinin ilgili alt başlıkları şeklinde okuyucunun rahatlıkla istifade edebileceği bir fihrist verilmiştir.¹⁸ Eserin sonunda ise müellifin imla, bilgi ve rakamlarda yaptığı yanlışların tashih edilmiş şeklini gösteren bir liste verilmiştir.¹⁹

Kûşâkcî, mukaddimede güzel ahlakla bağdaşmadığı için özellikle müstehcenlik içeren atasözlerini derlemekten kaçındığını vurgulamıştır. Ayrıca Ahmed Timur Paşa ve diğer bazı atasözlerini derleyen müelliflerin de bu şekilde yaptıklarını söyleyerek onların bu yönünü desteklemiştir.²⁰

Müellifin, mukaddimede dile getirdiği önemli bir husus da Cahız, İbn 'Abdirabbih, Nuveyrî gibi şahsiyetlerin eserlerine müracaat etmediğini belirtmesidir. Müellif, bu âlimlerin eserlerinin çokça atasözleri içermesine rağmen kendi eserini uzatmamak için onların araştırılmasını başka kimselere bıraktığını ifade etmiştir. Kendi çalışmasının da onlara yardımcı olacak nitelikte olduğunu da belirtmiştir.²¹ Ancak kanaatimizce bu durum, Yûsuf

¹⁶ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-ş'a 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/5-23.

¹⁷ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-ş'a 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, II/770-780.

¹⁸ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-ş'a 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, II/781-821.

¹⁹ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-ş'a 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, II/822-823.

²⁰ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-ş'a 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/11-12.

²¹ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-ş'a 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/17.

Kûşâkcî'nin eseri için bir eksikliklerdir. Nitekim eserini oluştururken belirttiği kaynakların ele alınmadığını bilmek, eserde birçok atasözünün olmadığı anlamına gelmektedir. Bu da bir okuyucu ya da araştırmacı için *el-Emsâlu 'ş-ş'a 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*'in doyurucu bir eser olmadığı, birçok klasik atasözünü barındırmadığı düşüncesi oluşacaktır. Ancak bu eksiklik, kendisinin belirttiği gibi bu hususu sonraki araştırmacılara bırakması, araştırmacılar için bir teşvik unsuru olması açısından önemlidir.

Yûsuf Kûşâkcî, mukaddimenin sonunda atasözlerinin sözlü ya da yazılı olarak derlenmesinde kendisine yardımcı olan herkese isimlerini teker teker zikrederek teşekkür etmeyi de ihmal etmemiştir.

Müellifin, mukaddimedede eserin üslup ve muhtevası hakkında vurguladığı başka hususlar da vardır. Örneğin atasözlerini halkın kullandığı şekliyle aktarmaya gayret ettiğini, bu yüzden fasih Arapçada ısrar etmediğini ifade etmiştir.²² Ayrıca müellife göre Halep atasözleri yüzyıllara dayanmaktadır. Nitekim *لو رحنا لؤبور بطلع لنا دائور* (Kabre gittiğimizde yalanımız ortaya çıkar) atasözü, 1666 yılında yazılmış olan ve Mârûnî Piskoposluğunda muhafaza edilen bir yazmada geçmektedir.²³

Müellif, mukaddimesinde son olarak okuyuculardan, kendisinin kaçırdığı, rastlamadığı ve unuttuğu atasözleri konusunda yardımcı olmalarını ve kitapta varsa hatalar ve yanlış açıklamalar konusunda da uyarılmayı talep etmektedir.²⁴

Müellif, Mardin atasözlerini verdiği bölümün girişinde Mardin'in tarihiyle ilgili yaklaşık 10 sayfalık bir bilgi de vermiştir. Genellikle burada yaşayan Hıristiyanların durumu hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Mardin ile Halep arasındaki tarihten gelen ticari ve sosyal ilişkiden bahsetmektedir. Ona göre Mardin'de yaşayan zengin ailelerin çoğunun Halep'te ikamet eden üyeleri bulunmakta ve onlar sayesinde Mardin-Halep arasında sıkı bir ticari bağ gelişmiştir. Mardin'den Halep'e özellikle yağ, yün, palamut, deri, badem gibi ürünler giderken, Halep'ten Mardin'e el yapımı ihtiyaç malzemeleri gelmektedir. Kûşâkcî, iki şehir halkı arasında detaylarını vermeden zaman zaman olumsuz münasebetlerinde de yaşadığından bahsetmektedir.²⁵

Müellif, atasözlerinde yer alan garip kelimeleri açıkladığı gibi atasözüyle anlatılmak istediğini de açıklamıştır. Ayrıca önemli yer isimleri ya da kavramlar hakkında da bilgi vermektedir. Başka dillerden giren kelimelere de dikkat çekerek onların hangi dilden geldiğini belirtmiştir. Örneğin *إِعْمَلِ الْخَيْرَ وَارْمِهِ فِي الْبَحْرِ، إِذَا مَا بَيَّنَّ مَعَ الْبَالِقِ بَيِّنَ مَعَ الْخَالِقِ* (İyilik yap denize at, balık bilmezse Hâlık bilir) atasözünde geçen *بَالِق* (balık) kelimesinin Türkçe olduğunu ve bunun, *خَالِق* kelimesiyle uyumlu olduğu için Arapçasına çevrilmeden kullanıldığını belirtmiştir.²⁶ Yine *الرَّزْنَكِينِ حَتَّى يَفْقَرَ بِدُوْ أَرْبَعِينَ، وَالْفَقِيرِ حَتَّى يَتَزَنَّكَنَ بِدُوْ أَرْبَعِينَ* (Zengin fakir olana kadar, fakir de zengin olana kadar kırkı bulur.) atasözünde geçen *الرَّزْنَكِينِ* (zengin) kelimesinin Türkçeden geldiğini ve zenginlik ifade ettiğini belirtmiştir.

²² Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-ş'a 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/23.

²³ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-ş'a 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/16-17.

²⁴ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-ş'a 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/23.

²⁵ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-ş'a 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, II/648-649.

²⁶ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-ş'a 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/14.

Müellif, az da olsa bazı atasözlerinde geçen kavramlar hakkında söylenmiş meşhur şiirleri de aktarmaktadır. Örneğin bir atasözünde geçen مَخْلُوطَة (türkü) kelimesi için Lübnanlı şair Es'ad Rustem'in on üç beyitlik şiirini vermiştir. Şair, bu şiirinde türkü yemeğini biraz da mizah katarak methetmiştir.²⁷

Eserde dikkat çeken bir husus, çok duyulmuş ve ön palan çıkan bazı atasözlerinin yabancı dildeki karşılığının verilmesi ve başka kaynaklarda geçen atasözlerinin benzerinin verilmesidir. Bu da okuyucuya karşılaştırma imkânı verdiği gibi zengin bir malzeme bırakmaktadır. Örneğin müellif, الألماس ما بجرحو غير الألماس (elması ancak elmas yaralar) atasözünün İngilizcedeki karşılığının “Diamonds cut diamonds” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu atasözünün, Mecme 'u'l-emsâl'de geçen إنَّ الحديدَ بالحديدِ يفلح (demiri ancak demir keser/çivi çiviye söker) atasözüyle benzerlik taşıdığını belirtmiştir.²⁸

Müellif, anlam olarak birbiriyle ilişkili atasözlerine, eserde geçtiği yerlere atasözünün rakamıyla yere atf yapmıştır.²⁹ Ayrıca başka eserlerde geçen atasözlerini, o eserlerin rumuzunu ve sayfa numarasını vererek göstermiştir.³⁰

Müellifin derlediği atasözlerinin bazıları sadece Halep halkının kullandığı atasözleri iken bazıları da Suriye hatta diğer Arap ülkelerinde de kullanılan ancak Halep lehçesiyle söyleniş tarzın sahip atasözleridir. Örneğin قالوا للفاق: ليش بتتنشل الصابونة؟ قال لهن: الأذى طبع (Kuzgun'a “neden sabun kalıbını alıp götürürsün?” demişler. O da onlara “eziyet çekmek huyumdur” demiştir.) atasözü Halep lehçesinde bu şekilde kullanılırken diğer bölgelerde قاق (kuzgun) yerine غراب (karga) ve نشل (kapıp götürmek) yerine سرق (hırsızlık yapmak, çalmak) kelimeleri kullanılmaktadır.³¹

Müellif, derleme esnasında atasözünün farklı rivayetleriyle karşılaştığında anlam açısından en uygun olanını seçtiğini ifade etmiştir. Örneğin المكان ضيقٌ والجمار رفاً (mekân dar, eşek ise çiftelemektir) atasözünün الرقاق ضيقٌ والجمار رفاً (sokak dar, eşek ise çiftelemektir), البيت ضيقٌ (ev dar, eşek ise çiftelemektir.), المطرُح ضيقٌ والجمار رفاً (yer dar, eşek ise uçak pervanesi.) gibi farklı rivayetlere ulaştığını ifade ettikten sonra bunlar arasında anlam açısından الرقاق ضيقٌ والجمار رفاً (sokak dar, eşek ise çiftelemektir) rivayetinin daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Çünkü böyle durumlara sokaklardan geçerken çokça şahit olduğunu söylemiştir.³²

Müellifin dikkatlere sunduğu önemli bir husus da atasözlerinin tarih, kültür, örf adet gibi birçok yönden önemli ipuçlarına sahip olmalarıdır. Örneğin أيام الثوتِ الفاعلُ يموت (dut günlerinde insan ölür) atasözünde eskiden çalışma saatlerinin sabit olmadığı, iş akışına göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu atasözüne göre dutların yeşerdiği günlerde insanlar sabah akşam çalışmak zorunda kalmakta ve bu da onları bitkin düşürmektedir.³³

²⁷ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, II/393-394.

²⁸ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/56.

²⁹ Bazı örnekler için bkz. Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/229, 244, 276, II/445, 492, 603.

³⁰ Bazı örnekler için bkz. Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/111, 163, 220, 264, II/492, 566, 603.

³¹ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/11.

³² Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/12.

³³ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/15.

Yararlandığı eserler:

Müellif, mukaddimesinde yararlandığı eserleri liste halinde vermiştir:³⁴

Ebu'l-Feth Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed el-Ebşîhî el-Mahallî (ö. 849/1446): *el-Mustatraf fî kulli fennin mustazraf*.

Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (ö. 518/1124): *Mecme'u'l-emsâl*. Bu esere مجمع rumuzunu vermiştir.

İshâk Ermele: *Selvâ'r-râidîn fî emsâli Mârdîn*.

İkonomus Cebrâîl Ribât: *el-Halebî fî emsâlihi*.

Gerges Şilhut: *Atbâku zeheb min emsâli Haleb*.

Mârûnî Piskoposluğunda mahtût bir kitap.

Müellifin dostlarından el-Hurî Kirles 'Akkâd'e ait yazma bir eser.

Ahmed Timur Paşa'nın el-Emsâlu'l-âmiyye, 3. Baskı, eş-Şeriketu's-Şarkiiyye, Beyrut 1970.

Cemâl İlyâs Hâkim'in el yazma notları.

Müellif, mukaddimenin sonunda eserde geçen rumuz listesini ve rumuzların ne anlama geldiklerini de açıklamıştır. Bunlar genellikle yararlandığı eserleri işaret etmektedir. Bunlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

³⁴ Yûsuf Kûşâkcî, *el-Emsâlu's-şa'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, I/24.

Tablo-2: Eserde geçen rumuzlar.

Rumuz	Açıklaması
آ	Peder Mihail Acya'dan alınan atasözlerini gösterir.
ب	el-Ebşîhî'nin <i>el-Mustatraf fî kulli fennin mustazraf</i> 'ından alınan atasözlerini gösterir.
ت	Ahmed Timur Paşa'nın <i>el-Emsâlu 'l- 'âmiyye</i> 'sinden alınan atasözlerini gösterir.
ح	Cemâl İlyâs Hâkim'den alınan atasözlerini gösterir.
ر	İkonomus Cebrâil Ribât'ın <i>el-Halebî fî emsâlihi</i> 'sinden alınan atasözlerini gösterir.
ش	Gerges Şilhut'un <i>Atbâku zeheb min emsâli Haleb</i> 'inden alınan atasözlerini gösterir.
ع	el-Hurî Kirles 'Akkâd'ın el yazmasından alınan atasözlerini gösterir.
م	Mârûnî Piskoposluğunda bulunan el yazmasından alınan atasözlerini gösterir.
مر	İshâk Ermele'nin <i>Selvâ'r-râidîn fî emsâli Mârdîn</i> adlı eserinden alınan atasözlerini gösterir. Bu, ayrıca Mardin ve Halep halkının kullandığı ortak atasözlerini de gösterir.
مرد	Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin <i>Mecme 'u' l-emsâl</i> 'inden alınan atasözlerini gösterir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yakın dönemde yaşamış Suriyeli tarihçi, edip ve yazar Yûsuf Kûşâkcî'nin *el-Emsâlu 'ş-şa'biyye 'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn* adlı eseri, Halep halkının kendi lehçesiyle kullandığı atasözlerini derlemesi açısından önemli bir eserdir. Nitekim her bir atasözü, bir halkın kültür, örf, adet, yaşantı gibi çok yönlü taraflarını tarihin uzun soluklu sürecinden geçerek günümüze aktarmaktadır. Ancak kanaatimizce eseri ön plana çıkaran en önemli özelliği iki ülkenin iki şehrini kültürel bir zeminde bir araya getirmesidir. Nitekim eser, Mardin ve Halep şehirlerinin kadim tarihlerden itibaren sıkı bir ticari, sosyal, kültürel ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca Halep'e farklı sebeplerle yerleşen ve uzun bir dönem burada yaşayan Mardinlilerin Halep halkıyla birçok ortak yanlarının yanında lehçelerini ve kültürlerini koruduklarını da ortaya koymuştur.

Eser, iki cilt halinde toplam 824 sayfadan oluşmaktadır. İlk harfe göre alfabetik bir sırayla 5141'i Halep, 855'i ise Halep'te yaşayan Mardinlilerin kullandığı toplam 5996 sayıda atasözü ihtiva etmektedir. Haleplilerin kullandığı 5141 atasözünden 216'sı Mardinlilerin de kullandığı ortak atasözüdür. Bu sayılara göre, atasözleri hakkında yazılmış eserlerle kıyaslandığında hacimli denebilecek bir eserdir. Ancak eser, salt bir atasözü listesinden ibaret değildir. Her bir atasözünün farklı birçok yönü ortaya konmuştur. Ele alınan atasözleri hakkında başka kaynaklarda nasıl geçtiği, hangi anlamda kullanıldığı ve kimler için söylendiği, başka bölgelerde ne şekilde kullanıldığı, içinde geçen garip kelimelerin ne anlam ifade ettiği gibi zengin bir bilgi aktarılmıştır.

Eserden Bazı Atasözü Örnekleri (ilk 10 tanesi Haleplilerin, son 10 tanesi Mardinlilerin kullandığı atasözleridir):

	Eserde geçtiği cilt ve rakamı	Eserde geçtiği şekli	Türkçesi
1	I/93	هَلَا لِيَّ وَوَأُخْتِيَّ وَوَأُخْتِيَّ وَوَأُخْتِيَّ بُنَيَّ وَوَأُخْتِيَّ	Allah iki kardeş yaratmış ama iki talih yaratmamıştır.
2	I/177	إِشْرِكُ شَيْءًا لِيَّ لَمْ أَشْرِكْ بِشَيْءٍ	Ne yedim ki içeyim.
3	I/190	لِكُلِّ لِمَا جَعَلْتَ بِئَاكُلَ أَطْبِيبُ	Acıktığında daha güzel yersin
4	I/429	مَثَلُ الرِّبْدِ إِذَا دَخَلَ إِلَى قَلْبِ الضَّعِيفِ	Soğuk gibidir. Sadece zayıfın kalbine girer.
5	I/811	الشيء الجديد الموعود، ولي الملو عدو مالمو صديق	Yeni şeyi olmayan eski bir şeyi de olmaz. Düşmanı olmayan dostu da olmaz.
6	I/813	كُلُّ مَنْ جَرَّ رِجْلَهُ لِيَّ	Herkes yorganı kendi tarafına çeker.
7	I/957	الطير بعد شرب وتطلع لربها	Tavuk bile su içtikten sonra Rabbine yönelir.
8	II/3017	عاشر القوم أربعين يوم، اي صري منهم اي إرحل عنهم	Toplulukla kırk gün geçir. Ya onlardan ol ya da ayrıl.
9	II/3036	الأسا من عصي	Asa, isyan eden içindir.
10	II/4595	الشيء ينام عطشان بنداوى وما بدري	Susamış halde uyuyan, tedavi görür, haberi yok.
11	II/57	الإنسان ما يبقى لو غاب وأمسرو	İnsan baki değildir, ismini değiştirse dahi.
12	II/59	أهل المرأة في المنظره وأهل الرجل تحت المنظره	Hanımın ailesi en güzel odada, erkeğin ailesi ayakkabı yerinde (kapı eşliğinde)
13	II/60	أبى أكلو ال عيار	Mayısta yemek ayarsızdır.
14	II/274	دكان ليل يندرج العصر، انش خري وتفت	İkindide açılan dükkan ne hayır getirir?
15	II/280	دلبل العرس، ودلبل الموت وتفت	Kına, düğünün; humma, ölümün işaretidir.
16	II/314	بف يدك ححح بونوق رلك رب	Senin elinde tane, yukarıda Allah (Allah'tan kork!).
17	II/443	صرصر الليل يكتب النهار ويقرأ الليل	Hamamböceği gündüzleri yazar, geceleri okur.
18	II/507	عاقق البغل وجد اغلامكار	Katırı azat et, hizmetçiyi yenile.
19	II/559	بيت العمام اللحم ولدم	Amcanın evi etten ve kandandır.
20	II/646	الكاش بقول للندرة: مرحا فرداش	Çarık, kunduraya :merhaba kardeş der.

KAYNAKÇA

Altıntaş, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması*, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt VII, Sayı:1 (Ermeni Özel Sayısı) / Haziran 2005, (77-99).

Kûşâkcî, Yûsuf, *el-Emsâlu 'ş-şa 'biyye'l-Halebiyye ve emsâlu Mârdîn*, Matba'atu'l-İhsân, Halep 1977.

Özdemirci, Ayşe Selcan, *Lübnan'daki Mardinliler: Mardin Halkının Göçü*, **Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)**, Rapor No: 208, Mayıs 2007.

Tümer, Günay, "Cizvitler", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII/40-42.

Uyanık, Necmi, Muhammed Sarı, *Cumhuriyet Döneminde Yaşanan Kuraklık Felaketleri Üzerine Bir Değerlendirme*, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2011, Sayı: 5, (141-176).

Yaşar, Şükran, *Mor Loozor Manastırı*, **Mukaddime**, Sayı 2, 2010, (119-130).

Yeşilmen, Halit, *Etno-Kimlik Açısından Mahallemiler*, Artuklu Akademi, 2016/3(2), 1-40.

İnternet kaynakları:

<http://ana-mardelli.ahlamontada.com/t736-topic> erişim tarihi: 10.08.2019.

<http://ana-mardelli.ahlamontada.com/t736-topic>, erişim tarihi: 10.08.2019;

<https://www.aztagarabic.com/archives/5397> erişim tarihi 10.08.2019.

Canlı Kaynaklar:

Abdulhalim Abdullah (Halep doğumlu. Mardin Artuklu Üniversitesinde öğretim üyesi) ile yapılan 12.07.2019 tarihinde yapılan röportaj.

Nader Edelbi (Halep doğumlu. Mardin Artuklu Üniversitesinde öğretim üyesi) ile yapılan 12.07.2019 tarihinde yapılan röportaj.

BATIDA, KUR'AN VAHYİ VE PEYGAMBERLİK

KONUSUNDA SERGİLENEN TUTUM (Montgomery Watt Örneği)

Dr. Öğr. Üyesi Maşallah TURAN

Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Bilim Dalı

ÖZET

Oryantalizm, -geniş anlamıyla- Avrupa kültürünün doğuyu yönetmek; siyaset, sosyoloji, psikoloji, ideoloji, bilim, hayal gücü ve benzeri alanlarda, ona yön vermek için kullandığı ileri ölçülerde sistemleştirilmiş bir disiplindir.

Günümüzde giderek artan bir şekilde Oryantalizm perspektifiyle Kur'an'ı değerlendirme gayretleri, korumaya özen gösterdiğimiz temel değer yargılarımızı ciddi bir şekilde ilgilendirmektedir. Sahih bir İslam anlayışı için çaba gösterenleri yakından alâkadar eden, yararlı kimi yönleriyle birlikte zararlı etkileri de bulunan bu tür çalışmalar, gözardı edilemeyecek bir hale gelmiştir.

Bu disiplinin temsilcisi olan ve “Müsteşrik” olarak adlandırılan Batılı araştırmacılar, istisnâlar olmakla birlikte genel itibarıyla, kendi medeniyetlerine ait değerlerin, önkoşulsuz olarak zihinlerde egemen olmasını arzu etmektedirler. Kendi görüş ve kültürel kodları etrafında bir nevi kudsiyet meydana getirerek yaptıkları yorumların, mutlaka uyulması gereken alternatifsiz bir yol olduğu izlenimini vermektedirler.

Kendi değerlerini Doğu toplumlarında hâkim kılmak gayretinde olan ve çoğu Yahudi ve Hristiyan din adamlarından oluşan Müsteşrikler; Kur'an, Hadis ve Hz. Peygamber'in hayatı başta olmak üzere hemen hemen her konuyla ilgili çalışmalar ve araştırmışlar yapmışlardır. İnsaf sahibi olup da İslâm'ın güzelliklerini ve üstün yönlerini görüp, bunları eserlerinde kısmen yansıtma durumunda kalanlar olmakla beraber, çoğunlukla bu araştırmalarını şüphe davet edici bir üslupla ve bu konularda derin araştırmaları olmayan kimselerin İslâm konusundaki görüş ve inancında ciddi sarsıntılar meydana getirecek tarzda yapmışlardır.

Bu arada Müsteşriklerin etkisinde kalan kimi müslüman aydınlar, onların yargıda buldukları konular bakımından daha gerçekçi, daha doğru olduğu düşüncesine kapılmaktan kurtulamamışlardır. Çünkü Batılılar, sözümona yanılıya kapılmalarını engelleyecek bilimsel ve organize yöntemlerle çalışmalarını yapmaktaydılar. Bütün bunlar, sözünü ettiğimiz düşünce sistematiğiyle ilişkiler kurulması ve ona önkoşulsuz itimad edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Bazen kaynaklarımıza dönmenin zorluğu, bazen ilmî çalışmaları çabucak sonuçlandırma isteği dolayısıyla, bazen de dinî kodlarımızda geçerliliği bulunan düşüncelere aykırı bir takım orjinalliklere duyulan özlem nedeniyle sözkonusu itimad giderek yaygınlaştı. Bu durum gün geçtikçe bir yandan kendimize güvensizliğe yol açarken; öte yandan bizleri, Batılıların ne denli büyük ve erişilmez oldukları noktasında oldukça iyimser düşüncelere de zorlamış oldu.

Böyle hassas bir ortamda, toplumun yüksek ideal ve moral değerlerini koruyabilmek adına bize düşen görev, İslam'a ve onu referans alarak ortaya çıkan öz değerlerimize sağduyuyla

yaklaşmak, kimi zaman bir art niyeti barındıran gerçeklikten uzak sığ değerlendirmeler ve tek taraflı yorumlardan uzak durmaktır. Ancak böyle bir yaklaşımla aydın-elit kadromuzun fikirsel olarak çökmediğini, Avrupa karşısında beyinlerin körü körüne teslimiyetçi bir anlayışı benimsemediğini görme imkânına kavuşabiliriz.

İşte bu perspektiften hareketle biz, bu çalışmamızda Yirminci asırda İslam'la ilgili araştırmalar yapan meşhur Batılı müsteşriklerden WILLIAM MONTGOMERY WATT'ın genel manada İslam'ı algılama, özelde ise vahiy ve peygamberliğe bakış biçimini sistematik ve eleştirel olarak değerlendirmeye gayret ettik. Çalışmamızda, Mehmet Akif Ersin'in "*Hz. Muhammed'in Mekke'si*" ismiyle M. Watt'a ait yaptığı tercümeyi esas aldık. Böyle bir yöntem takip etmekle, Batıda vahiy ve peygamberlik hakkında mevcut olan algıyı, artısıyla-eksisiyle somut bir örneklem üzerinden göstererek, konuyu daha gerçekçi bir düzlemde ele alıp değerlendirmeyi gâye edindik.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Batı, William Montgomery Watt, Vahiy, Peygamberlik.

BATIDA, KUR'AN VAHYİ VE PEYGAMBERLİK

KONUSUNDA SERGİLENEN TUTUM (Montgomery Watt Örneği)

Giriş

Bu çalışmada bir örnek olmak üzere, Yirminci asırda İslam'la ilgili araştırmalar yapan meşhur Batılı müsteşriklerden WILLIAM MONTGOMERY WATT'ın İslam'ı algılama biçimi, sistematik ve eleştirel olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.¹ Söz konusu olan çalışma yapılırken, Mehmet Akif Ersin'in "*Hz. Muhammed'in Mekke'si*" ismiyle Montgomery Watt'a ait yaptığı tercümesi esas alınmıştır.

Bu tarz somut bir örnek üzerinden konuyu ele alışımızın temel nedeni ise şudur: Son dönemlerde yeniden ivme kazanan, İslam'ı oryantalizm disipliniyle değerlendirme gayretlerini yakından ve somut bir örnek bağlamında görebilmek; İslamî düşüncenin maruz kaldığı itiraz ve saldırıları yerinde tespit edebilme adına son derece önemlidir. Yanısıra İslam medeniyetiyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilenenleri yakından alakadar eden, yararlı yönleriyle birlikte zararlı etkileri de bulunan bu tür çalışmalar, günümüzde daha bir dikkat çekmektedir. Öyleyse bu tür somut örnekler üzerinden yapılacak olan değerlendirmelere ciddi anlamda ihtiyaç vardır.

Malum olduğu üzere, kendi din ve kültürlerini Doğu toplumlarında hâkim kılmak gayretinde olan ve çoğu Yahudi ve Hristiyan din adamlarından oluşan Müsteşrikler; istisnalar olmakla birlikte genel itibarıyla, Batı medeniyetinin ve düşüncesinin, önkoşulsuz olarak kafalarda egemen olmasını amaç edinmektedirler. Kendi hayat felsefeleri etrafında bir nevi kudsiyet meydana getirerek yaptıkları yorumların mutlaka uyulması gereken alternatifsiz bir yol olduğu izlenimini vermektedirler.

Böyle bir ortamda yapılması gereken, İslam'a sağduyuyla yaklaşım kimi zaman bir art niyeti barındıran gerçeklikten uzak sığ değerlendirmeler ve tek taraflı yorumlardan uzak durmaktır.

¹ Bu çalışma, "*Batılı İki Müsteşrik W. Montgomery Watt ve Rudi Paret'in İslamı Algılama Biçimlerinin Kritiği*" adlı Yüksek Lisans seminerimizden bazı değişiklikler yapılarak yayına hazırlanmıştır.

Ancak böyle bir yaklaşımla Avrupa karşısında müstağriplik kompleksini atabilir; toplumun yüksek ideal ve moral değerlerinin yok olmasının önüne geçebiliriz.

Bu andan itibaren, Montgomery Watt'ın görüşlerini olumlu-olumsuz yönleriyle değerlendirmek suretiyle söylediklerimizi somut hale getirmek, konunun daha gerçekçi bir düzlemde ele alınmasına katkı sunacaktır.

1- Hz. Muhammed'in Peygamberliği Konusu

Montgomery Watt, Peygamberlik konusunda şu görüşleri dile getirmektedir:

“Ben şahsen, Muhammed'in kendisine vahiy olarak gelen şeyin kendi bilincinin ürünü olmadığına inanmakta samimi olduğuna kani oldum. Hz. Muhammed'in gerçekten bir peygamber olduğuna inanıyor ve biz Hıristiyanların 'Onları meyvelerinden tanırsın' (Matta, 7.20) anlamındaki hıristiyan prensibi gereğince bunu kabul etmeleri gerektiğini düşünüyorum. Çünkü asırlar boyunca İslam, birçok üstün ve zühd sahibi insan yetiştirmiştir. Eğer Muhammed bir peygamberse, o zaman Kutsal Ruhun Peygamberler vasıtasıyla konuştuğuna dair hıristiyan doktrinine uygun olarak da Kur'an'ın ilahî kaynaklı olduğu kabul edilmelidir...”²

Peygamberlik konusuyla ilgili olarak M. Watt'tan alıntıladığımız pasajda, insafli bir değerlendirmeye şahit olmaktayız. Zira Watt, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve Kur'an'ın ilahî kaynaklı olduğunu güzel bir gerekçeyle birlikte kabul ettiğini ve Hıristiyanlar'ın da bu durumu kabul etmeleri gerektiğini söylemektedir. “Onları meyvelerinden tanırsın” manasındaki prensip, onun dikkatlere sunduğu gerekçesidir. Evet, onun da ifadesiyle asırlar boyunca bir çok üstün ahlak ve zühd sahibi insan yetiştiren; her şeylerini; yurtlarını, mallarını Allah rızası yolunda seve seve feda eden sahabe meyvelerini veren; sonraki asırların tümünde hakikatli, dürüst insanlar yetiştiren nübüvvet ağacının köklerinin hak ve hakikat olan vahye dayanmadığını, çürük-esassız olduğunu iddia etmek insaf ve akıldan uzaklaşmak anlamına gelecektir.

Aksi durumda vahyin, Hz. Peygamber'in kendi bilincinin ürünü olduğunu varsaymak gerekecektir. Bu ise zorunlu olarak onun, Allah adına söz uydurduğu manasına gelecektir. Hâlbuki böyle çirkin bir iftirayı Hz. Peygamber'in nübüvvetten önceki yaşantısı bile tek başına çürütmeye yeterlidir. Zira, Hz. Peygamberin nübüvvetten önceki yaşantısı doğruluğuna ve güvenilirliğine apaçık bir delildir. Yunus suresi 16. ayette “*Bir kere, bütün ömrümü aranızda geçirmişimdir*” ayetinde³ dile getirilen gerçek; Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber'in zihninin bir ürünü olduğu, hâşâ Allah'ın kelamı olmayıp kendisinin uydurduğu bir kitap olduğu yolunda Kureyş'li müşrik ve kâfirlerin ve onların yolunu takip edenlerin iddialarını açıkça yalanlayacak niteliktedir. Zira bu ayette müşriklerden; diğer delilleri bir yana bırakıp, bu daha yakın, gözle görülür gerçeğe bakmaları istenmektedir. Hz. Muhammed (a.s.) ömrünün kırk yılını onlar arasında geçirmişti. Aynı şehirde doğmuş, gözlerinin önünde büyümüşü. Ergenlik, derken orta yaşına kadar onlar arasında oturmuş, yemiş, içmiş, alış-veriş yapmış, evlenmiş, kısaca her türlü sosyal faaliyette bulunmuştu.

² Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, Çev: M. Akif Ersin, Ankara, 1995, s. 12

³ “*De ki; Eğer Allah dileseydi, onu (Kur'an'ı) size okumazdım ve onu size bildirmezdi. Ben ondan önce sizin içinizde bir ömür sürdüm. Siz yine de akıl erdirmeyecek misiniz?*” 10 Yunus, 16

Hayatının hiç bir yanı onlardan saklı değildi. O'nun şahsiyeti açık bir kitap gibi önlerinde duruyordu. Kişiliği, davranışı ve tutumu başlı başına birer delildi. Nübüvvetinden önceki kırk senelik süre içinde, peygamber olduğunu söylemeye başladıktan sonra birden bire dilinden dökülmeye başlayan ilim, irfan ve hikmet dolu sözlerin herhangi bir dünyevî merci' ve kaynağı hiçbir yerde görülmemiş, duyulmamıştı. Kimse onun ilmî, siyasî ve içtimâî konularla ilgilendiğini görmemişti. Bu âni değişikliğin, kişiliğindeki güç ve yetenekten değil; dışarıdan, olağanüstü ve insanüstü bir kaynaktan meydana geldiği apaçık ortadaydı.

Bundan dolayıdır ki, Kur'an-ı Kerim'in, Hz. Muhammed'in (a.s.) hayalinin ürünü olduğu saçmalığına kimsenin inanmayacağını sezen Mekke'nin kurnaz ve kötü niyetli insanları, bütün bunları başka birinin Hz. Peygamber'e öğrettiğini söylemeye başladılar. Ne var ki, bu ikinci iddia da birincisi kadar saçma ve asılsızdı. Zira Mekke şöyle dursun, bütün Arabistan'da Kur'an-ı Kerim gibi ilahî bir kitabın yazarı olacak seviyede bir bilgin ve ilim adamı yoktu. Sonra bu seviyede bir dâhî gerçekten var olsaydı, Mekkeliler ve Araplar kendisinden haberdâr olmayacaklar mıydı?

Hz. Muhammed'in, nübüvvetinden önceki temiz karakteri ve efendi kişiliği de hayran bırakacak bir nitelikteydi. Yalancılık, hilekârlık, dolandırıcılık ve buna benzer illetler, O'nun yanından bile geçmemişti. Çevresi ve ülkesinin hiç bir ferdi bu kötülüklerin hiç bir örneğini O'nda görmemişti. Onlar, Hz. Peygamber'i son derece namuslu, dürüst, sözüne güvenilir, lekesiz, doğru ve bu konularda kusur işlememiş biri olarak bilirdiler. Hz. Peygamber'in nübüvvetinden beş yıl önce Kâbe'nin yapımı sırasında Hacer-i Esved ile ilgili meşhur olay meydana gelmişti. Bilindiği gibi, Kâbe'de Hacer-i Esved olarak bilinen siyah taşın yerleştirilmesi konusunda Kureyş'in muhtelif kabile ve aileleri arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Aileler, meseleyi aralarında halledemeyince şöyle bir karara varmışlardı: 'Yarın sabah Kâbe'ye adım atacak ilk kişi hakem olacaktır, o ne derse kabul edeceğiz.' Ertesi sabah Kâbe'ye adım atan ilk kişi Hz. Muhammed'den başka birisi değildi. Kendisini görür görmez herkes birden haykırırverdi: 'İşte Emin burada, bu Muhammed'dir, biz bunun hakemliğine razıyız.' Aynı şekilde Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed'i peygamber yapmadan önce Kureyş kabilesinin büyük bir toplantısında kendisinin 'emin, güvenilir' olduğunu belgeletmişti. Şimdi, ömründe hiç yalan söylememiş, kimseyi kandırmamış, kimseyi dolandırmamış olan bir kişinin kalkıp (Allah adına iftira atmak gibi) böylesine büyük bir yalan söyleyeceğine, böylesine korkunç bir hile yapabileceğine inanabilir misiniz? Böyle bir insanın, kafasında oluşturduğu fikir ve planların, Allah'ın sözleri ve emirleri olduğunu söyleyebileceğini kabul edebilir misiniz?⁴

Yanısıra bilinmelidir ki dindâr bir adam, öncelikle, din muhabbeti için "Hak böyledir, hakikat budur, Allah'ın emri böyledir" der. Yoksa Allah'ı kendi keyfine göre konuşurmaz. Hadsiz derece haddinden tecavüz edip Allah'ın taklidini yapıp, O'nun yerine kendisini koyup konuşmaz. '*Allah'a karşı yalan söyleyenden daha zalim kim vardır?*'⁵ düsturundan titrer. İkinci olarak; birbirine yakın kimseler birbirini taklid edebilirler. Bir cinsten olanlar birbirinin suretine girebilirler. Mertebece birbirine yakın olanlar birbirinin makamlarını taklid edebilirler ve de geçici olarak insanları kandırabilirler; fakat daimi olarak kandıramazlar.

⁴ Bk., Mevdudî, Seyyid Ebul Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, Çev. Ahmet Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992, I, 97-98

⁵ 39 Zümer, 32

Çünkü dikkatli kimseler nazarında, kesinlikle, tavır ve davranışları içindeki zoraki ve yapmacık hareketler sahtekârlığını gösterecek, hilesi devam etmeyecektir. Eğer sahtekârlıkla taklide çalışan, ötekinden gayet uzaksa, mesela sıradan bir adam İbn-i Sina gibi bir dâhîyi ilimde taklid etmek isterse veya bir çoban bir padişahın vaziyetini takınsa, elbette hiç kimseyi aldatamayacak, belki kendi maskara olacak, her bir hali ‘bu sahtekârdır’ diye bağıracaktır. Ayrıca Kur’an’ı beşer kelamı farz etmek lazım gelir ki, bütün tarihçe-i hayatının şehadetiyle, Allah’ın azabından çok korkan ve herkesten ziyade Allah’ı bilen ve bildiren ve insanlığın beşte birisine ve yeryüzünün yarısına bin dörtyüz senedir önderlik eden ve cihanı velveleye veren şöhretşiar şununla, insanlığın belki kainatın elhak medar-ı fahri olan bir zatı -hâşa, yüzbin defa hâşa- Allah’tan korkmaz ve Allah’ı bilmez ve yalandan çekinmez, haysiyetini tanımaz bir kimse farz etmekle yüz derece akılsızlığı birden irtikâb etmek lazım gelir. Bu ise bozulmamış hiçbir akla, çürümemiş hiçbir kalbe makbul gelmez.⁶

Söz konusu ettiğimiz izahlar doğrultusunda, Montgomery Watt’ın Hz. Muhammed’in peygamberliği konusundaki değerlendirmelerinin, insafı bir bakış açısı içerdiğini belirtmek gerekir. Peygamberlik konusundan sonra Watt’ın, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin en büyük mucizesi olan Kur’an-ı Kerim’in edebî açıdan değeri konusundaki görüşlerine bir göz atalım.

2- Kur’an’ın Edebî Açıdan Değeri

Hz. Muhammed’in peygamberliğinin en parlak delili olan Kur’an’ın edebî açıdan taşıdığı değer konusunda Watt’ın görüşleri şu şekildedir:

(1) “Tüm bunlarda (ilgili Kur’an ayetlerinde), bilinen tabiat olaylarından ustalıkla nasıl dini sonuçlar çıkarıldığına özellikle dikkat edilmelidir. Arabistan koşullarında aylar boyu hiç yağmur düşmemiş bir ‘ölü’ toprağın yağmurla beraber yeniden canlanması, insanoğlunun da öldükten sonra dirileceği konusunda özellikle güçlü bir delil olabilirdi.”⁷

(2) “Kur’an’da birçok ayet vardır ki birbirlerine çok benzemektedir ve hatta kimi zaman birbirinin aynısıdır. Kimi zaman da muhteva farklı olmakta ve birbirine benzeyen ayetlere ilişkin farklı bir nüansı verebilmektedir. Aynı vahiylerin tümü, keyfi olarak herhangi bir sıraya göre okunabilen ayrı pasajlar halinde bir anda mevcut olsaydı birçok karışıklık ihtimali de ortaya çıkardı...”⁸

(3) “Muhalifler, muhtemelen Arapça’da benzerlerinin bulunmaması nedeniyle vahiylerle ilgili olarak sıra dışı bir şeylerin mevcudiyetini de kabul etmek zorunda kaıyorlardı. Bu eşsizlik, vahiylerin benzerinin ortaya konması iddiası ve bunun yapılamayacağına dair Kur’anî meydan okuma ile de vurgulanmaktadır.”⁹

⁶ Bediüzzaman Said Nursi, *Mektûbat*, Zehra Yayınları, İstanbul 1998, s. 354–358

⁷ Watt, *Hz. Muhammed’in Mekkesi*, s. 28

⁸ Watt, *Hz. Muhammed’in Mekkesi*, s. 128

⁹ Watt, *Hz. Muhammed’in Mekkesi*, s. 167

Watt'tan yaptığımız nakiller incelendiğinde birinci pasajda, Kur'an ayetlerinde bulunan anlatım üslubuna ustalık atfedilmekte; ikinci paragrafta ise Kur'an'ın kompozisyon ve tertibine, yanısıra parçalar halinde indirilmesi hususuna yönelik olumlu değerlendirmeler görülebilmektedir. Üçüncüsünde ise Kur'an vahyinin eşsizliği, herhangi bir eleştiriye tabi tutulmadan ifade edilmektedir. Buna göre, Hz. Muhammed'in peygamberliği konusunda olduğu gibi Kur'an metninin edebî değeri konusunda da sağduyuyla yapılmış insafli bir değerlendirmenin varlığı söz konusudur. Bu noktada Kur'an mesajının yerel bir özellik mi taşıdığı yoksa evrensel mi olduğu meselesinin tahlili önem arz etmeye başlamaktadır.

3- Kur'an Mesajının Evrenselliği Konusu

Watt'ın, Kur'an mesajının evrensel olup olmadığı konusundaki görüşleri ise şöyledir:

(1) “Her ne kadar, Hz. Muhammed'in ilk görevi Mekke ve etrafındaki bölgeleri uyarmak idiyse de, şuna dikkat edilmelidir ki, Hicretten önce bile onun davetinden evrensel olarak bahsedilmekteydi. Aşağıdaki ayetler Blachere'in tarih sırasına göre seçilmiştir:

Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik (21. 107)

... alemlere bir uyarıcı (25. 1)

Biz seni tüm insanlık için gönderdik, müjdecisi ve uyarıcı olarak (34.28)

De ki: Ey insanlar! Ben Allah'ın elçisiyim, hepiniz için (7. 158)

Seni insanlığa bir elçi olarak gönderdik. (4. 79)”¹⁰

(2) “Batılı âlimler, birçok nedenden dolayı, Kur'an'ın çeşitli bölümlerinin ne zaman vahyedildiğine dair, en azından kabaca bir fikir edinmenin yararlı olacağını düşünürler. Bu onların müslüman cemaatin büyüyüp yeni ve farklı ihtiyaçlarla karşı karşıya kaldığında Kur'anî mesajdaki vurguların nasıl değiştiğini incelemelerine imkan tanır. Batılı alimler için bugün bir dinde yaşayan, büyüyen ve dolayısıyla değişen ya da onların tercih ettikleri bir ifadeyle gelişen bir şeyler görmek bilinen bir hakikattir. Hz. Muhammed'in dönemindeki Araplar için değişim nefret uyandıran bir şeydi ve gerçek olan şey değişmeyendi. Değişime karşı duyulan bu tür bir hissiyat İslam'da da varlığını devam ettirdi ve bugün bile çok az müslüman kendi dinini gelişen bir şey olarak düşünmeye hazırdır.”¹¹

Görülen o ki; Kur'an vahyinin mahiyet ve üslup olarak evrensel olduğu Watt tarafından kabul edilmektedir. Ancak o müslümanların değişime ayak dirediklerini, -çok az müslüman hariç- değişimden hoşlanmadıklarını dile getirmektedir. Burada gündeme getirilen değişim, şayet vahyin temel ilke olarak ele aldığı prensipleri kapsayacak şekilde geniş bir yelpazede ele alınırsa, elbette bu noktada değişimin karşısında yer almak son derece normaldir, aksi bir durum temel İslamî prensiplerin yok oluşuna zemin hazırlamak anlamına gelecektir. Ancak eğer değişim, temel prensipler dışında kalan ve nasslarda açık bir şekilde belirtilmeyen ayrıntılarla ilgiliyse elbette burada değişimden yana tavır takınmak, pozitif bir davranış olacaktır.

¹⁰ Watt, *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, s. 131

¹¹ Watt, *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, s. 15

Evrensellik konusu hakkında zihin yoran tefsircilerden M. İzzet Derveze, Maide Suresinin 15. ve 16. ayetlerinin tefsirinde şunları söylemektedir:¹²

“Görülüyor ki, burada Rasulullah’ın Ehl-i Kitab’a gönderilmiş olduğunu ifade etmesi ve mesajında daha çok genele yönelik olması bakımından bu ayetler çok daha nettirler. Tuhaf olan hususlardan biri de şudur ki, bu ayette bu kadar netlik olsun ve biraz sonra gelecek diğer bir ayette ise başka bir üslupla onda da son derece açıklık ve netlik olsun da, sonra bazı müsteşrikler durup dururken, Kur’an’da olan nassların, Hz. Peygamber’in risaletinin, Arapların dışında diğer milletlere ve dinlere yönelik evrensel olduğuna delalet etmediği görüşünde ısrar etsinler...”¹³

Evrensellik ve tarihsellik konuları hakkında, “*Günümüz Tefsir Problemleri*” isimli kitabın müellifi M. Said Şimşek’in bazı mülahazalarını da aktarmak faydalı olacaktır, o konu hakkında şöyle der:

“Tarihsellik olsa olsa, sadece peygamberi ilgilendiren ayetlerde söz konusu olabilir, Bunların Kur’an’da yer almaları, Peygamberliğin dinde çok önemli bir yeri haiz olması nedeniyle olsa gerektir. Ayrıca gerek Peygamberimizle ilgili meseleler, gerekse önceki peygamberler ve toplumlarla ilgili kıssalar, mantûkları itibariyle değil, mefhûmları yönüyle bize hitap ederler. Bunlar uygulanma yada uygulanmamaya medar şeyler değildir. İbret alınacak şeylerdir... Allah’ın kudretini ifade için Kur’an’ın indiği yörenin malzemesini kullanması, mesela deveden söz etmesi de Kur’an’ın yerelliğine ya da tarihselliğine delil olamaz. Çünkü bu gibi hususlardan bahseden ayetlerde de mantûk değil, mefhûm önemlidir, yani bu gibi ayetler de hükme medar olan ayetler değildir. Bunlar ibret alınacak ayetlerdir... Tarihsel, hermenötik, antropolojik ve benzeri okuma yöntemleri beşerî metin ya da malzemeleri okumak üzere ortaya atılmış yöntemlerdir. Oysa Kur’an, ilahîdir. Beşerî mahsuller için geliştirilmiş olan bu okuma yöntemlerinin ilahî olan Kur’an’a uygulanmaları elbette tutarlı olamaz. Kaldı ki bunların tamamı ithal kavramlardır. Üstelik bu kavramlardan ne kastedildiği de doğdukları ortamlarda bile henüz netliğe kavuşmuş değildir... Bizce, Sünnet’in tarihselliği, Kur’an’ın da tarihselliği anlamına gelmektedir. Çünkü, Peygamberin Kur’an’ı açıklamakla görevli olduğunu bildiren ayetlerle, Peygamber’i örnek edinmemiz gerektiğini bildiren ve ona itaat etmemizi emreden ayetleri bugün bizler de okuyoruz. Sünnet’in tarihselliği, zorunlu olarak bu ayetlerin tarihselliğini gündeme getirecektir... Tarihsellik iddiasında bulunanlar eğer tarihselliği, nassların sarîh delaletlerinde değil de fıkhîta, geçmişte yapılmış içtihadlarda aramış olsalardı, buna katılmamak mümkün değildi. Çünkü içtihatlar beşerîdir. İctihad yapan kişi her ne kadar Kur’an ve Sünnet’i esas alıyor olsa da içtihad ederken, kendi birikiminin de yaptığı içtihadta önemli bir etkisi vardır... Eğer gerçekten bugün için Kur’an ve Sünnet’i anlayan içtihad seviyesinde kimse yoksa, bu eksiklikten dolayı ümmetin tamamı sorumludur.

¹² Yapacağımız alıntının daha iyi anlaşılması için 15. ayetin mealini vermeyi uygun görüyoruz, mealî şudur: “Ey Kitap Ehli, elçimiz size geldi, kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor, çoğundan da geçiyor. Gerçekten size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap geldi.” (5 Mâide, 15)

¹³ Derveze, M. İzzet, *Kur’an’ul-Mecîd*, (Kur’an’ı Anlamada Bir Yöntem Çalışması), Arapça’dan Çeviren: Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997, VII, 58

İçtihad düzeyinde alim yetiştirmek farz-ı kifayedir... Gelenekçi kesim içtihad yapmayı geçmiş müçtehidlere bir saygısızlık şeklinde takdim etmektedir. Oysa içtihad yapmak, en azından müçtehidlerin izinden gitmektir. Onları örnek almaktır... Tarihsellik iddiasını ileri sürenlerin ibadet ve ahlakla ilgili ayetleri evrensel; sosyal kurumlara dair emir ve yasaklarla cezaları, tarihsel olarak görmelerinin de hiçbir tutarlılığı bulunmamaktadır. Kur'an'ın şu veya bu ayetlerde kullandığı dil, aynı dildir. Hangi kıstaslara dayanarak böyle bir ayırım yapabiliriz? Hatta ahlakî prensipleri hukukî prensiplerden ayıracak net bir kıstas dahi mevcut değildir. Böyle bir ayırımın temelinde olsa olsa hevaya uymak vardır. Batı normlarını evrensel kabul ederek Kur'an'ı bunlara uydurmak vardır, başkası değil.”¹⁴

Sözün özü; Kur'an ayetlerinin ve sahîh hadislerin sarîh olan, açıkça anlaşılabilen delaletlerinde tarihsellik aramak, bunların farklılaşan şartlarla beraber değişmesi gerektiğini zannetmek; dinin temel esaslarını değiştirip dönüştürme veya onları işlevsiz kılma isteğinden kaynaklanmaktadır. Ancak fikhî çıkarımlarda ve içtihadlarda tarihsel izler bulunduğunu, dolayısıyla zaman zaman güncellemeler yapmak gerektiğini, bunların farklılaşan şartlarla beraber değişebileceğini söylemekte bir beis yoktur.

Şimdiye kadar ele aldığımız peygamberlik, vahiy ve ilahî mesajın evrenselliği konularında, Watt'ın açık bir şekilde negatif bir tavır sergilemediğini belirtmekte fayda vardır. Acaba Watt, bu pozitif tavrını nereye kadar koruyabilecektir? İşte bundan sonraki Garanik kıssası ve Kur'an-ı Kerim'in Ehl-i Kitap hakkındaki açıklamaları konusu, düğümün asıl çözüleceği yer gibi gözükmektedir.

4- Garanik Kıssası

M. Watt, Garanik kıssası hakkında, Hz. Peygamberin kendisine muhalif olanlara uzlaşabilme gâyesiyle kanmış olabileceği anlamına gelen şu görüşleri dile getirmektedir:

“Her ne kadar Hz. Muhammed, muhaliflerinin hemen hemen tüm tehditlerine ve alaylı davranışlarına başarılı bir şekilde karşı koyduysa da, bir keresinde onlara kapılmaya ramak kalmıştı... Bunun en açık ifade biçimi 22. 52'nci ayette görülmektedir: “*Biz senden önce hiç bir elçi veya peygamber göndermedik ki o (bir şey) dilediğinde şeytan onun bu arzusuna bir şey katmamış olsun. Ama Allah (her seferinde) şeytanın kattığını siler. Sonra Allah kendi ayetlerini nihaî olarak tesbit eder.*” ‘Arzuladı’ ve ‘arzu’ şeklinde tercüme edilen kelimelerin anlamı tartışmalıdır. Ancak ‘okudu’ ve ‘okuma’ kelimelerini ikame etsek bile olay değişmemektedir... Hz. Muhammed uzlaştırıcı bir vahiyle daha fazla Mekke’li kazanmayı umuyorken, 53. surede bulunan bir vahiy pasajını almaya başladı, pasaj şöyle başlıyordu: *Düşündün mü Lat’i ve Uzza’yı ve üçüncüsü Menat’ı?* (53. 19 ve devamı) Tam bu noktada şeytan müdahale etti ve Hz. Muhammed’in diline şu kelimeleri attı: Bunlar âlî Garanik’dir: Onların şefaati umulur, onlar unutmazlar. Hz. Muhammed bu kelimeleri yüksek sesle telaffuz ettiğinde Mekke’nin ileri gelenleri ile birlikte Kâbe’de oturmaktaydı, Mekkeliler bundan ziyadesiyle memnun kaldılar ve onunla beraber bir ibadet eylemi olarak secdeye kapandılar. Garanik’in manası her ne olursa olsun “yükseklerden uçan turna kuşu” anlamına geldiği söylenmektedir. Mekkeliler, bu ayetlerden(!) kendi ilahlarına şefaatchiler olarak müracaat edebileceklerine izin verildiğini anladılar.

¹⁴ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, İstanbul, 1997, s. 306–309

Sonradan, Hz. Muhammed bu kelimelerin Allah'tan değil şeytandan geldiğinin farkına vardı ve... vahyin gerçek devamını aldı. Rivaytle ilgili olarak söylenmesi gereken ilk şey, bu olayın düpedüz bir uydurmaca olamayacağıdır. Hz. Muhammed bir dereceye kadar daha sonra şeytan kökenli olması nedeniyle reddedilen âyetleri, Kur'an'ın parçası olarak okumuş olmalıdır. Hz. Muhammed hakkında böyle bir hikayeyi hiçbir müslüman uyduramazdı ve hiçbir saygıdeğer müslüman alim de bu hikayenin doğruluğuna tam anlamıyla iknâ olmadan bunu bir gayr-i müslimden almış olamaz. Bugün Müslümanlar rivayeti reddetme eğilimindedirler; çünkü bu, onların idealleştirdikleri Hz. Muhammed tasviri ile çelişmektedir. Oysa, bu olay Hz. Muhammed'in 'kendileri gibi bir beşer' olduğunun delili olarak kabul edilebilirdi..."¹⁵

Yaptığımız alıntıyı incelediğimizde hemen ilk satırlarda Hz. Peygamberin bir keresinde muhaliflerine kapılmasına ramak kaldığı söylenmektedir. Öncelikle kapılmasına "ramak kalması", kapılmış olması manasına gelmez. Bu ifade Arapça'daki "Kâde" fiili gibi "neredeyse kapılacaktı, az kalsın kapılacaktı veya kapılmasına az kalmıştı" manasına gelir ki netice itibariyle kapılmadığı ifade edilmiş olmaktadır. Oysa Garanik olayının kendisini kabul etmek, Hz. Peygamber'in muhaliflerine kapılması manasına gelir. O halde burada bir tutarsızlık veya en azından kararsızlık söz konusudur.

Diğer zamanlarda kelime ve kavramlar hakkında daha hassas değerlendirmeler yapmaya çalışan yazarın, bu meselede adetâ bir anahtar kelime konumunda olan "temenni (arzu)" kelimesi üzerinde yeterince durmaması düşündürücüdür, en azından metot ve yöntem açısından bir tutarsızlık içermektedir.

Dikkat edilirse satırlar arasında "Hz. Muhammed uzlaştırıcı bir vahiyle daha fazla Mekkeli kazanmayı umuyorken" şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in daha fazla Mekkeliyi kazanmayı arzu etmesi yani onların müslüman olmasını arzu etmesi doğrudur ancak bunu uzlaştırıcı bir vahiyle" yani temel görevi olan risaletin tebliğinde tavizkâr bir tutumla arzuladığını iddia etmek, düşmanlarının dahi tanıklık ettikleri Hz. Peygamberin güvenilirlik, doğruluk ve dürüstlüğüyle bağdaşır bir durum değildir.

Dikkat edilirse yazar, rivayetin düpedüz bir uydurmaca olamayacağını söyleyerek savunmacı bir tavır sergilemektedir. Acaba sair zamanlarda Buharî ve Müslim gibi en ciddi rivayet kaynaklarına bile pek iltifat etmeyen bir anlayışın böyle bir meseledeki zayıf veya mahiyeti değiştirilmiş bir rivayeti ısrarla savunması, şaşkınlık sebebi değil midir?

Hiç bir müslümanın böyle bir hikâyeyi uyduramayacağı iddiası, esas itibariyle realiteyle bağdaşmayan yersiz bir hüsn-i zandır. Zira müslümanın her hareketinin müslümanca olmayabileceği bir vakıdır. Hem hikâyenin müslümanlarca uydurulamayacağı meselesi, İslam düşmanlarının da uydurmayacağı anlamına gelmez. Hiç bir saygıdeğer müslüman alimin doğruluğuna tam anlamıyla ikna olmadan bunu bir gayr-ı müslimden alamayacağı iddiası da diğer zamanlarda haklarında pek de yapılmayan maksatlı bir hüsn-i zandır. Esasen bu iddia da realiteyle bağdaşmamaktadır. Zira çok ciddi tefsirlerimizde bile bulunan azımsanamayacak derecedeki İsrâiliyyât nakilleri, durumun iddia edilen gibi olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

¹⁵ Watt, *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, s. 150-152

Ayrıca bir alimin saygıdeğer olması, onun her görüşünün makbul olduğu anlamına gelmez, saygı olmalı ama bu saygı gözü kapatıp araştırmayı, tahlil etmeyi engelleyici bir mahiyet almamalıdır.¹⁶ Büyük müçtehidlerin ve saygıdeğer alimlerin bu husustaki tavırları da, “körü körüne taklidi red” şeklindedir ve sonrakilere tavsiyeleri de yaptıkları bir takım değerlendirmelerin delille çatışması durumunda, kişisel görüşün terk edilip delilin gereğine tutunmadır.

Yazardan yaptığımız alıntının son cümlesi olan “Oysa, bu olay Hz. Muhammed’in kendileri gibi bir beşer olduğunun delili olarak kabul edilebilirdi” değerlendirmesine gelince; bu da yersiz ve art niyetli bir değerlendirmedir. Zira, Hz. Muhammed bir insandır ancak sıradan bir insan değildir. Allah’tan vahiy alan ve bu yönüyle (tıpkı diğer peygamberler gibi) insanlar içinde ayrıcalığı bulunan bir insandır.¹⁷

Çağımızda, Garanik kıssasının gerçekte ne anlama gelebileceği konusunda, efradını cami’ ve ağyarını mani’ olacak şekilde kapsamlı ve derinlikli şu değerlendirmeler yapılmıştır: “Yakûtu’l-Hamevî, Mu’cemu’l-Büldan’da Uzza’yı anlatırken şu fıkra yer verir: ‘Kureyşliler, Ka’be’yi tavaf ederken Lât, Uzzâ ve üçüncü olarak da öteki put Menât hürmetine, çünkü onlar ulu kuğulardır, her halde onların şefaatleri umulur’ diyorlar ve onları Allah’ın kızları kabul edip şefaatlerini bekliyorlardı. Peygambere risalet vazifesi verilince ‘Siz de gördünüz değil mi Lat ve Uzza’yı? Üçüncü olarak da diğer putunuz Menat’ı? Demek size erkek, Allah’a dişi öyle mi- Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim! Onlar, hiçbir şey değil, surf sizin ve babalarınızın uydurduğu kuru isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiç bir delil indirmedir’ mealindeki âyetler inzâl buyuruldu. Bu nakilden Garanik meselesinin menşei de anlaşılmış olmaktadır. Garanik kelimesi çoğul bir kelimedir. Müfredi ‘gurnûk’ gelir. Gurnûk, ‘kuğu kuşu’ denilen beyaz bir su kuşudur ki kazdan daha büyük, uzun boyunlu ve güzel endamlı bir kuştur. Simten denilen beyazı güzel ve dolgun bedenli taze dilberlere de kuğu ismi verilir. Gönül alıcı bir rüzgar estiğinde deprenip oynayan yumuşak saçlara da ‘garanika’ veya ‘garanikiyye’ denilmektedir.

¹⁶Günümüzde de Garanik hadisesinin varlığını kabul eden müslüman araştırmacılar bulunmaktadır. Örneğin şu ifadelerde böyle bir kabul meylini okumak mümkündür: “Garânîk Olayını reddederken Akseki’nin temel gerekçesini, bu olay kabul edildiğinde, Hz. Peygamber, vahiy, Kur’an ve İslam’ın doğruluğu hakkında ciddi şüphelerin ortaya çıkacak olması oluşturmaktadır. Ona göre bu kıssada Hz. Peygamber’in Mekke müşriklerini hoşnut etmek için putları övdüğü, ‘Onlar yüce turnalardır, şefaatleri kuvvetle umulur’ dizelerini bu amaçla söylediği anlatılmaktadır. Asla ilişkin bu kabul, kıssanın kesin bir biçimde reddedilmesini gerektirmektedir. Akseki de haklı olarak öyle yapmıştır. Ancak Hasan el-Basrî’nin söylediği gibi, Hz. Peygamber’in putları değil de melekleri övdüğünü kabul etmek, bu konudaki düşüncenin seyrini tamamen değiştirir.” Ali Rıza Gül, “Garânîk Kıssasının Reddi Üzerinden Kur’an Savunusu: Ahmed Hamdi Akseki Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İFD*, Temmuz-Aralık 2014, C. 14, S. 2, s. 29. Halbuki, “O hevedan söylemiyor. O vahyedilenden başkası değildir.” (53 Necm 3-4) sözünü içeren bir sureyi okurken, Hz. Peygamberin dilinden kendi arzusuna göre bir sözün çıkmasına ihtimal vermek; surenin hem mantûkuna hem de mefhûmuna aykırıdır, gerekli dikkat ve hassasiyeti taşımayan bir tutumdur.

¹⁷ “Dediler ki, “Siz, bizim gibi olan bir beşerden bakası değilsiniz. Rahman da herhangi bir şey indirmiş değildir. Siz yalnızca yalan söylüyorsunuz.” 36 Yasin, 15

- “De ki: Ben surf sizin gibi bir beşerim, ancak bana şöyle vahyediliyor: hepinizin ilahı tek bir ilahtır...” 41Fussilet,6

- “De ki: “Size Allah’ın hazineleri yanımdadır demiyorum, gaybı da bilmiyorum ve ben size bir meleğim de demiyorum. Ben, bana vahye dilenden başkasına uymam.” De ki: “kör olanla, gören bir olur mu? Yine de düşünmeyecek misiniz?” 6 En’am, 50

İşte müşrikler beyaz taşlardan yaptıkları putlarını böyle şairane bir benzetme ile yüksekte uçan kuğu kuşuna benzeterek onların şefaathlerini umuyorlardı. Bundan dolayı inançlarının temelsizliği ve çürüklüğü gösterilmek üzere önce kınama şeklinde “erkek size, dişi O’na öyle mi” buyurulmuş ve ardından da “bu pek zalimce bir taksimdir” denilmiştir... Bu tafsilatı vermemizdeki maksadımız, bu ayetin garanîk uydurmasının da iptaline işaret ettiğini özellikle anlatmaktır. Zira garanîk olayı da, müşriklerin putlarına isnâd ettikleri vasıflardan olduğu için burada ayrıca şu anlam da kendini göstermiş oluyor: Sizin her halde şefaathlerini umarak garanîk-i ulâ dediğiniz o putlar, hiç bir şey olmayıp, kuru isimlerden ibarettirler. Sırası gelmişken şunu da ifade edelim ki: 22 Hacc, 52 ayetinin tefsirinde Taberî ve Zemaşerî gibi bazı müfessirler, kendilerine yakışmayacak şekilde ‘Kîle (söylendi/denildi)’ lafzıyla bir hikaye anlatmışlardır ki, o da şöyledir: Güya Necm Suresi nazil olduğunda, Resulullah Harem-i şerif’te onu okumuş ve sonunda mü’minlerle beraber müşrikler de secdeye kapanmışlardır. İşte bu esnada “*Ve üçüncü olarak Menat’ı*”¹⁸ ayetinden sonra “onlar, ulu kuğulardır, herhalde şefaathleri umulur” sözü de yanlışlıkla işitilmiş, ancak şeytan tarafından atılan bu sözü Allah Teâlâ neshedip (ortadan kaldırıp) ayetlerini onun tasallutundan korumuştur. Bu hikâyeyi anlatan tefsirciler, şeytanların her türlü taarruzlarına karşı, ilahî vahyin kuvvetini ve nasıl korunduğunu anlatmak istemişlerdir. Ebu Hayyan der ki: “Bu kıssa, Siret-i Nebeviye derleyicisi Muhammed b. İshak’tan sorulduğunda O, bunun zındıkların uydurmasından ibaret olduğunu söylemiş ve konuyla ilgili bir de kitap kaleme almıştır.” Beyhakî de demiştir ki: “Bu kıssa, nakil yönünden sabit değildir ve ravileri de yalancılıkla itham edilmiştir. Bu yüzden sahîh hadis kitapları ve diğer hadise dair eserlerde onlardan birşey zikredilmemiştir. Şu halde bu sözün atılması vaciptir. Onun içindir ki ben kitabımı ondan uzak tuttum. Öyleyse anlaşılın o ki müşriklerin, Ka’be’yi tavaf ederken “Lât, Uzzâ ve üçüncü olarak da öteki put Menât hürmetine, çünkü onlar ulu kuğulardır, her halde onların şefaathleri umulur” demek adetleri idi... Demek ki, garanîk benzetmesi Peygamber (s.a.v.)’den önce de söylenegelmiş bir sözdür... O halde bu söz esas itibariyle müşriklere şeytan tarafından atılan bir sözdür. “*O hevadan söylemiyor. O vahyedilenden başkası değildir.*”¹⁹ sözünü içeren bir sureyi okurken peygamberin dilinden kendi arzusuna göre bir sözün çıkmasına ihtimal olmadığı gibi; Peygamberin, vahyi tebliği esnasında şeytanın herhangi bir müdahalesinin olamayacağına asla şüphe yoktur...”²⁰

Garanik kıssası hakkındaki bir başka değerlendirme şöyledir:

“Garanik kıssasıyla ilgili rivayetler, hem Peygamber’in şahsiyetine, hem tebliğ ettiği Kur’an’a, hem de Peygamber’in vahyi algılamasına gölge düşürmektedir... Taberî, Beğavî, İbn-i Teymiyye, İbn-i Hacer El-Askalanî rivayetleri kabul eden âlimlerdendir. Cessâs, Kuşeyrî, Kadı İbn-i Arabî, Kadı İyâd, Fahreddin Razî, Muhammed Abduh algılama biçimleri ve değerlendirmeleri kısmî farklılıklar gösterse de rivayetleri reddeden âlimlerdendir. Meseleyi, derinlemesine inceleyen ve din konusunda bütüncül bakışa sahip olanlar, kıssanın uydurma mahsûlü olduğu sonucuna varıyor. Kıssa üzerinde, derinlemesine araştırma yapmayan ve yeterince düşünmeyen ya da dine bütüncül bakmayanlar, kıssayı kabul ediyor... Kıssanın muttasıl ve sahîh bir senedle gelen tek bir rivayeti mevcut değildir... Rivayetlerin senedleri üzerinde duran ve kıssayı vuku bulmuş kabul eden, Buharî şârihi İbn-i Hacer el-Askalanî’dir.

¹⁸ 53 Necm 20

¹⁹ 53 Necm 3-4

²⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim, VII, 310-314

Kıssanın senetlerini gündeme getirerek kıssayı kabul eden başka bir alime de çalışmamızda rastlamadık. İbn-i Hacer'in senedleri değerlendirmesi şöyledir: “*Said b. Cübeyr'in rivayeti hariç bu konudaki rivayetlerin tamamı ya zayıf ya da munkatı'dır.* Ne var ki kıssanın birçok tarikten rivayet edilmiş olması, olayın bir aslının bulunduğu delalet etmektedir. Ayrıca kıssanın iki mürsel tariki vardır ki, bu iki rivayetin senedlerindeki raviler, Buharî ve Müslim'in şartlarına uygundur... Mürsel rivayet; tabiinin, Resulullah (s.a.v.) döneminde vuku bulmuş bir olayı kendisi görmüş gibi anlatması yahut Peygamber'in hadisini duymuş gibi nakletmesidir. Sahabîlerin tamamı âdil kabul edilmişlerdir. Ama onları atlayarak hadisi Resûlullah'tan nakleden tabiinin bunu direkt bir sahabîden mi naklettiği bilinmediğinden rivayeti nakleden tabiinin güvenilir olması yeterli görülmemiştir. Rivayet eden tabîi, muhtemeldir ki o hadisi başka bir tabîiden ve o da başka birinden nakletmiştir. Kendisinden nakil yapılan kişi bilinmediğinden âdil olduğuna hükmedemeyiz. İşte bu nedenle mürsel, zayıf hadis kısmına girer ve hüccet olarak kabul edilmez. İbn-i Salah, muhaddislerin bu konuda ittifak ettiklerini bildirmektedir. Said b. Müseyyib, Şa'bî, Hasan-ı Basrî ve Said b. Cübeyr gibi tabiinin ileri gelenlerinin mürsellerini kabul edenler, bu sonuca varırken daha çok bu zatların mürsellerinin başka tarikten sahîh-müsned senetlerle rivâyet edilmiş olmasını nazar-ı itibare almışlar... Hemen belirtelim ki, Garanik kıssasıyla ilgili mürsellerin sahîh ve müsned bir senedle gelen tek bir rivayeti mevcut değildir... İbni Hacer'in kendisi de Said b. Cübeyr'in İbni Abbas'tan naklettiği rivayetin senedinden söz ederken sonundaki “Fîmâ ahseb (zannımca/ zannettiğim kadarıyla)” ifadesini nakletmeyi ihmal etmiyor... Senedin sonunda geçen “zannımca” ifadesi, râvinin rivayet zincirinde İbn Abbas'ın bulunup bulunmadığından ya şüphe ettiğini ya da râvinin, rivayette anlatılanlardan şüphe ettiğini dile getiren bir ifadedir. Ravinin kendisinin şüphesi varsa o rivayet konusunda bizim nasıl şüphemiz olmasın ki? Buharî ve başka muhaddislerin İbn Abbas'tan sahîh ve müsned bir senetle naklettiği bir rivayette, Peygamber'in Necm Sûresi'ni okuduktan sonra secde ettiği ve orada bulunan müslümanlarla müşriklerin secde ettikleri anlatılmakta fakat sûreye Kur'an dışı ilavelerin yapıldığı belirtilmemektedir. Eğer müşriklerin secde etmeleri putlarının övülmesinden dolayı olsaydı, bu husus bu rivayette de söz konusu edilirdi. Müşrikler iki sebepten dolayı secde etmiş olabilirler: Ya putların ismi surede zikredildiği için, müslümanlar Allah'a secde ederken onlar da kendi putları için secde etmişlerdi. Ya da Necm Sûresi'nin fesahat ve belağatına kendilerini kaptırmış ve bu eşsiz sanat karşısında secdeye gitmişlerdir. Nitekim Kur'an'ı dinleyen müşriklerin etkisinde kaldıklarını ve Kur'an'ı okuyup etkisinde kalmamak için Kur'an okunduğunda gürültü çıkardıklarını biliyoruz (Fussilet Suresi 41/26'ya bakılabilir).²¹ Çünkü şark milletlerinde, hârîka bir şeyle karşılaştıklarında takdir duygularını ifade etmek bakımından (secde etmek) yaygın bir davranıştı. Kur'an-ı Kerim'in bizatihi (kendisinin) son derece tesirli ve büyüleyici bir üslubu vardır. Üstelik, Hz. Peygamber'in mübarek ağzıyla okunmasının bu etkiyi daha da arttıracığı unutulmamalıdır. Bu iki faktörün birleşerek toplantıdakileri büyülediği ve secdeye gitmelerine sebep olduğu pek uzak bir ihtimal değildir. Zaten bundan dolayıdır ki, Kureyşliler Hz. Peygamber'e sihirbaz ve büyücü gibi lakaplar takıyorlardı.

21 “İnkâr edenler dediler ki: “Bu Kur'an'ı dinlemeyin ve onda (okunurken) yaygaralar koparın. Belki üstün gelirsiniz” 41 Fussilet, 26

Bundan sonra öyle sanılıyor ki, Kureyşliler bu bir anlık dalgınlıkları üzerine pişmanlık duydular, onlardan bazısı buna bir gerekçe bulmaya çalıştılar ve dediler ki: “Vallahi biz bunu yapmak istemiyorduk ama biz Muhammed’in ağzından ma’budlarımızı öven bazı sözler duyduktan sonra secdeye gittik.” Diğer taraftan bu olay Habeşistan’daki müslüman muhâcirlere “İslam ile küfür arasında sulh temin edildi.” diye ulaştı. Zira görgü tanıkları müşrik ve müslüman herkesin aynı anda secde ettiklerini görmüşlerdi. Bu söylenti öylesine yoğunlaştı ki, Habeşistan’daki muhâcirlerin hepsi değilse de çoğu Mekke’ye dönmüş oldu. Bu olaydan sonra, Kureyşlilerin secde etmesi olayı, secde ile ilgili ileri sürdükleri gerekçe ve Habeşistan’daki müslümanların dönüşü, (hepsi) bir araya gelip gerçek bir olay şeklini aldı...Peygamber kendisine gelen vahyi okuduğunda, şeytan, vahyi karıştırmak ya da zıddını telkin için Peygamber’e bir takım vesveseler verir. Böylece Peygamber’i meşgûl etmeye, kendisine gelen vahyi tam olarak ezberlemesine ve onu olduğu gibi insanlara tebliğ etmesine engel olmaya çalışır. Ancak Allah, şeytanın bu vesvesesini iptal eder/etkisiz kılar ve Peygamber’in hem vahyi olduğu gibi ezberlemesini ve hem de olduğu gibi insanlara tebliğ etmesini sağlar. Habeşistan’a hicret etmiş müslümanların niçin geri döndükleri meselesi zihnimize takılabilir. Bu konuda iki sebep zikredilir; Birincisi; Hz.Ömer, Habeşistan’a yapılan hicretten kısa bir müddet sonra müslüman olmuştur. Onun müslüman oluşuyla müslümanlar bir müddet için kendilerini daha bir güven içerisinde hissetmişlerdir. Hatta Kâbe’de namaz kılmaya başlamışlardır. Kureyşliler de bir iç savaşın çıkmasından endişe ederek müslümanlara yaptıkları baskıya ara vermişlerdir. Hatta bu arada müslüman olanların sayısı da çoğalmıştır. Bu haber Habeşistan’a hicret etmiş müslümanlarda Mekke’ye geri dönme arzularını kamçulamıştır. İkincisi; O sıralarda, Habeşistan’da Necaşî’ye karşı ayaklanma başlamıştır. Ayaklanmanın temel sebebi de onun müslümanlara müsamahakâr davranmasıdır. Bu iki sebep bir araya gelince de müslümanlar Habeşistan’dan geri dönmüşlerdir.”²²

Buraya kadar yapılan sağduyulu eleştirilerden anlaşılacağı üzere Montgomery Watt’ın peygamberlik ve vahiy konusundaki sağduyulu bakış açısı, Garanik olayıyla birlikte kaybolmaya başlamaktadır. Zira Hz. Peygamberin şeytana ait olan cümleleri bizzat kendi ağzıyla ayet olarak telaffuz ettiğini, bir müddet sonra bunun ayet olmayıp şeytana ait olduğunun farkına vardığını iddia etmektedir. Bu bakış açısı ise peygamberlere gelen vahiylerde şeytana ait olup ancak farkına varılmamış olan unsurların olabileceği düşüncesine kapı aralayan son derece sağlıksız bir tutumdur. Buradaki sağlıksız tutum, bir sonraki başlıkta ele alacağımız Kur’an-ı Kerim’in Ehl-i kitap hakkındaki açıklamalarına dair yorumlarıyla birlikte iyice belirgin hale gelmektedir.

5- Kur’an’ı Kerim’in Ehl-i Kitap Hakkındaki Açıklamaları

Montgomery Watt’ın vahiy konusunda tanık olduğumuz inşafli değerlendirmelerinin apaçık bir şekilde ters-yüz olduğu yer, Ehl-i Kitap konusudur. Tabir yerindeyse bu konu, meselenin bam telinin koptuğu yerdir. Öyleyse Watt’ın değerlendirmelerine bir göz atalım:

(1)“Kur’an’da Yahudiler’e ilişkin birçok referans vardır. Ancak bunlar Hicret’ten sonraki dönemle ilgilidir ve çoğunlukla onların müslümanlara karşı kullandıkları argümanlar ve kurdukları tuzaklar hakkındadır ve gerçekte bize Yahudi toplulukları ile ilgili hiçbir bilgi vermez. Hz. Muhammed’in Yahudi’lerle ilişkileri üzerindeki bir çalışma için bu malzeme çok önemlidir, ancak bu tür bir çalışma Mekke dönemini kapsamaz. O’nun Medine’ye gidene kadar Yahudilerle herhangi bir ilişkisinin olduğuna ilişkin hiçbir kayıt da bulunmamaktadır...”

22 Bk., Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 498–544

Mekke’de belki geçici bir süre ile zanaatkâr olarak çalışan bir ya da iki Bizanslı Hıristiyan bulunmaktaydı ve muhtemelen Hz. Muhammed, Suriye’ye ticarî seyahatleri sırasında Hıristiyanlar’la bazı ilişkiler kurmuştu. Diğer taraftan, Mekke ile Hıristiyan Habeşistan İmparatorluğu arasında ticarî münasebetler de vardı. Bu Kur’an’ın ilk planda Hıristiyanlara karşı niçin dostane tavır takındığını açıklamaktadır... Hıristiyan inancıyla ilgili Kur’an’da birçok ibare yer almaktadır. Bunların bir çoğu yanlış ve karşı argümanlardır...”²³

(2)“Mekkeliler’in genel olarak Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilgili olarak bildiği şeyler hakkında bir takım fikirlere sahip olmak önemlidir. Bu dinlerle ilgili olarak Kur’an’daki bazı ifadeler açıkça yanlıştır. Bu, yukarıda da izah edildiği gibi, Mekkeliler’in bu tür inançlara sahip olmaları ve Allah’ın da mevcut inançlarını esas alarak onlara hitap etmesi yüzündendi. Çünkü Kur’anî mesaj, onların bu tür inançlarını düzeltmeden de iletebilirdi(!)... Mekkeliler’in Hıristiyanlarla pek çok ilişkileri vardı. Onların ticaret kervanları Hıristiyan Habeşistan ve kısmen de Hıristiyan Yemen’e gittiği gibi Bizans İmparatorluğu’nun egemenliği altındaki Hıristiyan Şam ve Gazze şehirlerine de seyahat etmekteydi. Geçici de olsa az sayıda Hıristiyan Mekke’de yerleşikti. Mekke’de hemen hemen hiç Yahudi yoktu, ancak Mekke’li kervanların kuzeye seyahatleri sırasında zaman zaman konakladığı Medine’de kalabalık bir Yahudi grubu vardı. Kuşkusuz bu tür münasebetler, bu dinler hakkında haricî bir bilginin ötesinde bir şey vermiyordu ve muhtemelen Mekke’lilerden çok azı dini tartışmalarda bulunuyordu...”²⁴

(3)“Mekke’liler tarafından, Hz. Muhammed’in öğreticilerinin bulunduğu suçlamasına yer veren iki ayet, Mekke’de Kitab-ı Mukaddes hakkında bir takım bilgilere sahip olan bir ya da birkaç kişinin bulunduğunu tasdik ediyor görünmektedir... Müfessirler arasında kastedilen kişinin kimliği konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Mekke’de çoğunluğu hıristiyan köleler olan birkaç isimden bahsedilmektedir, ancak bunlardan en az bir tanesi yahudidir... Birden fazla şahsın bulunması da muhtemeldir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Kur’an’ın Hz. Muhammed’in bu yoldan bilgi aldığını inkâr etmemesidir. Kur’an’ın üzerinde ısrarla durduğu şey, O’nun edindiği malzemelerin Kur’an olamayacağıdır; çünkü bir yabancı kendisini pürüzsüz bir Arapça ile ifade edemezdi. Hz. Muhammed’in sıradan Mekke’lilerden daha fazla şeyler bilen kişilerle Kitab-ı Mukaddes meselelerini konuşmuş olduğu yüksek bir ihtimaldir. Ancak, Onun bu şahıslardan elde ettiği bilgiler, kapsam olarak onun yahudilik ve hıristiyanlık bilgisinin yetersizliği nedeniyle çok sınırlı olmalıdır...”²⁵

(4)“Yahudilikle ilgili olarak Kur’an’da bulunan en belirgin yanlış, Yahudilerin Üzeyir’i (Ezra) ‘Allah’ın oğlu’ olarak kabul ettikleri iddiasıdır. (9.30) Eski Ahid’in ‘Allah’ın oğlu’ ibresini beklenen Mesih için kullandığı doğru olmakla beraber, bu ibarenin Üzeyir için kullanıldığına ilişkin hiçbir delil bulunmamaktadır...”²⁶

23 Watt, *Hz. Muhammed’in Mekkesi*, s. 70-71

24 Watt, *Hz. Muhammed’in Mekkesi*, s. 84

25 Watt, *Hz. Muhammed’in Mekkesi*, s. 84-85

26 Watt, *Hz. Muhammed’in Mekkesi*, s. 86

Watt'tan yaptığımız bu alıntıları analitik bir değerlendirmeye tabi tutalım. Bir numaralı pasajda Hz. Peygamberin Medine'ye gidene kadar yahudilerle herhangi bir ilişkisinin olduğuna dair hiçbir kaydın bulunmadığını söylemektedir. İki numaralı pasajda da Mekke'de hemen hemen hiç yahudî olmadığını söylemektedir. Üç numaralı pasajda ise Mekke'de çoğunluğu hıristiyan olan isimlerden bahsedildiğini ve de bunlardan en az bir tanesinin yahudi olduğunu üstelik birden fazla da olabileceğini açıkça iddia etmektedir. Aynı pasajda sözkonusu kişilerin Kitab-ı Mukaddes hakkında bir takım bilgilere sahip bulunduğunu, Hz. Peygamber'in de bunlardan bilgi almış olmasının yüksek bir ihtimal olduğunu, Kur'an'ın da Hz. Muhammed'in bu yoldan bilgi aldığını inkar etmediğini ifade etmektedir. Watt'ın bu değerlendirmeleriyle, kendi fikir sistematüğinde bir tutarlılık oluşturamadığı açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir.

Önemli bir diğer iddiası ise, gerek hıristiyan inancıyla ilgili gerekse de yahudilikle ilgili Kur'an'daki birçok açıklamanın yanlış olduğunu söylemesidir. Daha önce kendisinden yaptığımız alıntılarda Watt'ın Kur'an'ı "Allah'ın kelamı" olarak kabul ettiğini görmüştük. Acaba Watt, bu kabulüne rağmen Kur'an'da yanlış şeyler olduğunu nasıl iddia edebilmektedir? İşte bu noktada kendi fikir sistematüğünde tutarlılık oluşturabilmek adına, Mekkelilerin bu tür yanlış inançlara sahip olduklarını, Allah'ın da mevcut inançları doğrultusunda onlara hitap ettiğini ilaveten Kur'anî mesaj açısından bu tür yanlışların düzeltilmesinin önem arz etmediğini söylemektedir. Watt'ın bu bakış açısını, onun Kur'an hakkında 119. sayfadaki açıklamaları ışığında ele almak, faydalı olacaktır. Hatırlanacağı üzere Watt, kendisinden yaptığımız ilk alıntılarda Kur'an'ın vahiy yani Allah kelamı olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemişti. 119. sayfada ise bu olumlu kanaatini zedeleyici ve sarsıcı iddialarda bulunmaktadır. Zira şöyle demektedir: "Şayet, insan fiilleri esas itibarıyla Allah'ın fiilleri olarak kabul edilebiliyorsa (8.17 ayetini delil gösterir), Kur'an'ın; Allah'ın Hz. Muhammed'e vahyettiğini söylediği yerlerde insan araçlarının bulunması da mümkün olmaz mı?..." Bu soru tarzında yöneltilen yakışsız iddia; Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in çağdaşı olan insan araçlarından öğrendiği pasajlar içerdiğini ve bunun vahiy olarak isimlendirildiğini imâ etmektedir. İnsan, Watt'ın bu tür imâlî iddialarını okuyunca; kuşkucu ve tam olarak ne söylediğini biraz da kasten belirsizleştiren bir tavır içinde bulunduğunu hayretle seyretebilmektedir.

M. Watt'tan yaptığımız alıntıları topluca değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda ise karşımıza çıkan tablo şudur: Söz konusu iddialara göre, K. Kerim'in yahudiler ve hıristiyanlar hakkındaki açıklamalarının büyük çoğunluğu yanlıştır. Bu yanlışlık da ona göre temelde Mekke'lilerin bu tür yanlış inançlara sahip olmaları olgusuna dayanmaktadır. Yanlışlığın nedeni Mekke'lilerin bu tür yanlış inançlara sahip olmaları ise bu durumda yanlışlığın yegâne kaynağı Mekke'lilerdir, yanlışlıkta etken tamamen onlardır. O halde Hz. Peygamber ve K. Kerim bu yanlışlık konusunda edilgendirler, bir etkileri söz konusu değildir. Kısmen masum gibi görünen bu iddia şu önermeleri zorunlu olarak içermektedir: "Yüce Allah'ın bazı sözleri -hâşâ- yanlıştır, ancak O'nu yanlışla sevk eden haricî bir sebeptir. Aynı şekilde Allah'ın elçisinin verdiği birtakım bilgiler yanlıştır yani yalandır, ancak buradaki hata bizzat onun kendisinden kaynaklanmamaktadır." Böyle saçma ve saygısız bir iddiayı ise bir müslümanın kabul etmesi söz konusu değildir.

Ayrıca Mekke'lilerin inandıkları bir takım yanlışları düzeltmeksizin onlara anlatma tezi, hem onlar açısından "ma'lumu i'lam" olur yani bilinen bir şeyi bildirme kabilinden olur; hem de Allah açısından hikmetsiz, abes bir iş olur, hatta Cenab-ı Hakk'ın izzet ve haysiyetiyle bağdaşmayan bir durum arz eder. Çünkü Allah, Hakk'tır. Hakkı söyler, hakkın âlî olan hatırını hiçbir şeye feda etmez.²⁷

İlaveten ifade etmek istiyoruz ki; şayet, ibret alınmasını sağlama ve ilahî mesajın iletilmesi doğrularla gerçekleştirilemiyorsa, o taktirde yanlışlara başvurulur. Böyle bir şey ise acizlik ifadesi olup Allah için söz konusu olamaz.

M. Watt, K. Kerim'in dünya ve yaratılış hakkındaki açıklamaları konusunda da benzer bir tavır sergilemektedir:

"Kur'an'ın bizzat kendisi, O'nun Arapça bir Kur'an (12. 2 vb) olduğunu iddia etmektedir. Bu, sadece Kur'an'ın Arap dili üzere olduğunu imâ etmekle kalmaz, ilk planda Hicaz Araplarına hitap etmesi nedeniyle, tüm yönleriyle onların dünya resimlemelerini de (World-picture) ifade eder; bu, onların dünya resimlemelerindeki yanlış olan hususları bile ihtiva eder. Buradan hareketle şu sonuca ulaşılabilir; Allah, onlara bu yanlış düşünceler çerçevesinde hitap etmektedir. (Araplar) muhtemelen yeryüzünün düz olduğuna inanıyordu; her ne kadar Beydavî gibi sonraki müslüman alimler, dünyanın küresel ve düzlüğün yalnızca bir teşbih olduğunu biliyorlarsa da, Kur'an'da ilk muhatapların dünyayı düz olarak algılayabileceği şekilde, yeryüzünün yayıldıkça yayıldığını ifade eden bir takım ayetler vardır."²⁸

Watt'tan naklettiğimiz bu pasajda da bir kararlılık ve tutarlılık görülmektedir. Zira yazar öncelikle; K. Kerim'in, Araplar'ın dünya resimlemelerindeki yanlış olan hususları ihtiva ettiğini açıkça söyler ve buna örnek olarak da, Araplar'ın yeryüzünün düz olduğuna inanmaları hususunu gösterir. Öncelikle; Kur'an'ın bu yanlış ihtiva etmesi demek, yeryüzünün düz olduğunu açıkça söylemesi demektir. Öyleyse Kur'an -söz konusu iddiaya göre- yeryüzünün düz olduğunu söylemiştir. Hemen ardından da, sonraki alimlerin düzlüğün "yalnızca bir teşbih" olduğunu bildiklerini ifade etmektedir. Bu ifadeden Watt'ın da "düzlüğü" teşbih olarak algıladığı anlaşılmaktadır. Peki, eğer "düzlük" teşbih ise Kur'an'ın yanlış bir bilgiyi ihtiva etmesinden nasıl söz edilebilir ki? Eğer düzlük "teşbih" değil de "hakikat" olsaydı ancak o zaman Kur'an'ın bir yanlış ihtiva etmesinden söz edilebilirdi. Yaptığımız alıntının son cümlesinde de K. Kerim'de ilk muhatapların dünyayı düz olarak algılayabileceği şekilde ayetlerin bulunduğu söylemesine rağmen, "dünyanın düz olduğunu ifade eden ayetler" gibi bir ifadeden kaçınmaktadır.

27 - "Kitaplar içinde sana vahyettiğimiz o kitap varya, işte o gerçeğin tâ kendisidir, ki o kendisinden öncekileri tasdik edicidir. Kesinlikle Allah, kullarından haberdar olup onları görmektedir." 35/Fatır, 31

- "(Allah) İşte bu haktır ve ben hep hakkı (doğruyu) söylerim, dedi." 38/ Sâd Suresi 84

28 Watt, Hz. Muhammed'in Mekkesi, s. 12-13

Bu husus, kitabın 17. sayfasında “Kozmoloji” başlığı altında şu şekilde biraz daha açıklığa kavuşmaktadır:

“Eğer Kur’an, -tesadüfen bile olsa- yeryüzünün güneşin etrafında dönüyor olduğunu söylemiş olsaydı; bu, o zamanki Araplar için inanılmaz birşey olacaktı ve düşmanlarına Kur’an’ı reddetmek için ekstra bir gerekçe sunacaktı. Bunun yerine, oldukça açık ifadelerle Allah’ın yaydıkça yaydığı, düz bir yeryüzünden bahsedilir. Bunu ifade etmek için, birkaç farklı Arapça kelime kullanılmaktadır; ancak bunların hepsi, kuşkusuz yeryüzünün düz olduğuna dair özel bir vurgu taşımamasına rağmen, ilk işitenler tarafından yeryüzünün düz olduğu şeklindeki kendi inançlarına uygun olarak yorumlandı.

Çünkü hiç kimse yeryüzünün başka türlü olabileceğini düşünemiyordu bile...”²⁹

Görüldüğü üzere bu pasajda Watt, yeryüzü ile ilgili Kur’anî açıklamalarda birkaç farklı kelimenin kullanıldığını, bu kelimelerin yeryüzünün düz olduğuna dair özel bir vurgu taşımadığını, dahası bu kelimelerin ilk işitenler tarafından kendi inançlarına uygun olarak yorumlandığını ifade etmektedir. O halde hata ve yanlış Kur’an’ın açıklamalarında değil, Allah’ın kelamını kendi inançlarına göre yanlış bir şekilde yorumlayanlardadır. Öyle ise Watt’ın “Kur’an yanlış olan hususları ihtiva eder” şeklindeki ilk önermesi, ikinci pasajdaki yargı ile çelişmektedir. Zira ikinci pasaja göre yanlışlık, muhatapların algılama biçimiyle alakalıdır. Muhatapın Kur’an metnini yanlış algılaması, yanlış yorumlaması asla Kur’an metninin yanlış olduğu veya yanlış içerdiği anlamına gelmez. Kur’an-ı Kerim’in bu konulardaki ifade tarzı, hem ilk muhataplarını hem de sonraki muhataplarını nazar-ı dikkate alan belâğat unsurlarıyla süslü bir özelliğindedir.

K. Kerim’in geçmiş olaylar ve Kitab-ı Mukaddes kıssaları hakkındaki açıklamalarını Hud Suresi 49. ayet ışığında bir değerlendirmeye tabi tutarak konuyu sağduyu zemininde ele alalım: “*İşte bunlar gayb haberlerindedir, sana bunları vahiyle bildiriyoruz; bundan önce onları ne sen bilirdin, ne de kavmin. O halde sabret, kesinlikle güzel son muttakilerindir.*”³⁰ Görülmektedir ki, ayet-i kerime son derece net ifadelerle geçmiş olayların ve Kitab-ı Mukaddes kıssalarının doğru bir şekilde ancak Allah’ın bildirmesiyle bilinebilecek gayb haberlerinden olduğunu; Hz. Peygamber’in bu bilgileri bir takım kimselerden değil direk vahiyle aldığını; ayrıca, önceden ne kendisinin ne de kavminin söz konusu hususları bilmediğini ifade etmektedir.

İşte bu noktada önemli bir gerçeği ısrarla vurgulamak istiyor ve diyoruz ki; mademki, insanlık tarihinde gelmiş geçmiş peygamberlere peygamber dedirten nitelikler, özellikler en mükemmel şekilde Hz. Muhammed’te mevcuttur. Örneğin; M. Watt “Onları meyvelerinden tanırsın” prensibinden hareketle Hz. Muhammed’in, asırlar boyunca birçok üstün ve zühd sahibi insan yetiştirdiğini (S. 12) i’tiraf etmektedir. Ayrıca doğruluk ve dürüstlüğünü, emin oluşunu, güzel ahlakını dostları ittifakla, düşmanları da i’tirafla kabul etmişlerdir. Hem de mademki –Rudi Paret’in de i’tiraf etmesiyle-³¹ hiç bir din kurucusunun mesajı Hz. Muhammed’in tebliği kadar güvenli bir şekilde bugüne intikal etmemiştir. Öyleyse Hz. Muhammed peygamberdir, vahiyle bilgilendirilmiştir, tebliğinde yanlıştan ve hatadan korunmuştur, tebyin görevinde ilahi kontrolle desteklenmiştir, getirdiği mesaj da kıyamete kadar tüm mükemmelliğiyle devam edecektir.

²⁹ Watt, *Hz. Muhammed’in Mekkesi*, s. 17

³⁰11 Hud 49; Ayrıca 14 İbrahim 9. ayet de bu bağlamda değerlendirilebilir, “*Sizden öncekilerin, Nuh kavminin, Ad ve Semud ile onlardan sonra gelenlerin haberi size gelmedi mi? Ki onları, Allah’tan başkası bilmez...*”

³¹Rudi Paret, *Kur’an Üzerine Makaleler*, Derleme ve Çev: Ömer Özsoy, Ankara, 1995, s. 169

SONUÇ

Batıda, peygamberlik ve vahiy hakkındaki bakış açısını somut bir şekilde ortaya koymak için yaptığımız bu çalışmada yer verilen örnekler ve yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere; istisnalar olmakla birlikte genel itibarıyla Müsteşrikler, Batı düşüncesinin, önkoşulsuz olarak müslüman zihinlerde egemen olmasını amaç edinmektedirler. Ancak onların kendi görüş ve medeniyetleri etrafında bir nevi kudsiyet meydana getirerek yaptıkları yorumların, mutlaka uyulması gereken alternatifsiz bir yol olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira Watt gibi şarkiyatçılar, gerek kendi dinleriyle gerekse yaratılış ile ilgili farklı açıklamalarla karşılaştıkları zaman, bu farklı bilgilerin doğru olabileceği ihtimalini hiç bir şekilde hesaba katmamaktadırlar. Aksine bu tür bilgilerin yanlış olduğunu, bu yanlışın ise kendi tahrif edilmiş kitaplarında değil, Kur'an'da bulunduğunu iddia edebilmektedirler.

En insafli oryantalistlerden biri olan Montgomery Watt gibi Batılı bir araştırmacı; Hz. Peygamber'in Kur'an'da yer alan Ehl-i kitapla ilgili bütün ayrıntıları çağdaşı bilirmenlerden öğrendiğini ileri sürmektedir. Söz konusu iddia gerçekten doğru olsaydı, bahis konusu olan bilgiler bizlere "hadis" olarak intikal ederdi. Bu durumda da bir takım müslüman müellifler-tarihçiler, söz konusu kıssaların ayrıntılarını "İsrâiliyyât" ile aydınlatmaya çalışma zahmetine girmezlerdi. Bu durum, söz konusu iddianın esassız olduğunu göstermektedir.

Watt'a göre, K. Kerim'in yahudiler ve hıristiyanlar hakkındaki açıklamalarının büyük çoğunluğu yanlıştır. Bu yanlışlık da Mekke'lilerin bu tür yanlış inançlara sahip olmaları hususundan kaynaklanmaktadır. Eğer yanlışlığın sebebi Mekke'lilerin bu tür yanlış inançlara sahip olmaları ise bu durumda yanlışlığın yegâne kaynağı Mekke'lilerdir, yanlışlıkta etken tamamen onlardır. O halde Hz. Peygamber ve K. Kerim bu yanlışlık konusunda edildendirler, bir etkileri söz konusu değildir. Bununla birlikte Mekke'lilerin inandıkları bir takım yanlışları düzeltmeksizin onlara anlatmada, hem onlar açısından "ma'lumu i'lam" yani bilinen bir şeyi bildirme kabilinden olur; hem de Yüce Allah açısından hikmetsiz, abes bir iş olur. Hatta Yüce Allah'ın izzet ve haysiyetiyle bağdaşmayan bir durum arz eder. Çünkü Allah, Hakk'tır. Hakkı söyler, hakkın âlî olan hatırını hiçbir şeye feda etmez.

İlaveten ifade etmek istiyoruz ki; şayet bir konuda ibret alınmasını sağlama ve ilahî mesajın iletilmesi doğrularla gerçekleştirilemiyorsa, o takdirde yanlışlara başvurulur. Böyle bir şey ise acizlik ifadesi olup Allah için söz konusu olamaz.

Netice olarak diyebiliriz ki; müsteşriklerin etkisinde kalarak onların kitaplarına hayranlıkla bakmak, yazdıklarını da katıksız gerçek gözüyle değerlendirmek çok sağlıklı bir yaklaşım değildir. Ayrıca, mutlak manada yanılığa kapılmalarını engelleyecek bilimsel ve organize yöntemlerle çalıştıklarını varsayarak, onların yargıda buldukları konular bakımından daha gerçekçi, daha doğru olduğu düşüncesine kapılmak yersizdir.

Bu durumda yapılması gereken şey, İslam'a sağduyuyla yaklaşıp kimi zaman bir art niyeti barındıran gerçeklikten uzak sığ değerlendirmeler ve tek taraflı yorumlardan uzak durmaktır. Diğer türlü, Avrupa karşısında müstağriplik kompleksinin bir türlü atılmamış olmasına bağlı olarak, toplumun yüksek ideal ve moral değerlerinin yok olmasına ortam hazırlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Derveze, M. İzzet (1888–1984), *Kur'an'ul-Mecîd*, (Kur'an'ı Anlamada Bir Yöntem Çalışması), Arapça'dan Çeviren: Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.

Gül, Ali Rıza, “Garânik Kıssasının Reddi Üzerinden Kur'an Savunusu: Ahmed Hamdi Akseki Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İFD*, Temmuz-Aralık 2014, C. 14, S. 2.

Mevdudî, Seyyid Ebul Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, Çev. Ahmet Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992.

William Montgomery Watt, *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, Çev: M. Akif Ersin, Ankara, 1995.

Rudi Paret, *Kur'ân Üzerine Makaleler*, Derleme ve Çev: Ömer Özsoy, Ankara, 1995.

Nursî, Bediüzzaman Saîd, *Mektûbat*, Zehra Yayınları, İstanbul 1998.

Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Proplemleri*, Esra Yayınları, İstanbul, 1997.

İLK İNSAN VE İLK PEYGAMBERİN YARATILIŞ SERÜVENİ

Dr. Öğr. Üyesi Maşallah TURAN

Mardin Artuklu Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi, Tefsir Bilim Dalı

ÖZET

Tefsir ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in muhataplar tarafından doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamayı gaye edinir. Bu açıdan, "Kur'ân ne demektir?" sorusu, kritik bir öneme sahiptir. Hz. Peygamber'in vefatını takip eden ilk asırlarda, tefsir ilminin bu soruyu öncelemesine bağlı olarak, Kur'an ayetlerinin anlaşılabilmesi maksadıyla pek çok rivayet nakledilegelmiştir. Ancak asr-ı saadetten uzaklaştıkça, konjonktürün de etkisiyle kimi zaman bazı kelâmî kaygılar ön plana çıkmış, temel gayesi "Kur'ân ne diyor?" sorusuna cevap bulmak olan tefsir ilmi, "Kur'an ne demek istiyor" sorusuna cevap arar hale gelerek kısmen bu amacını kaybetmiştir. Kısmen diyoruz, çünkü "Kur'an ne demek istiyor" tavrı, bazen gerçeğin daha açık bir şekilde ortaya çıkmasına hizmet ederken, bazı durumlarda da zihinlerde yerleşen ön yargıyı asıl kabul ederek Kur'an metnini makul olmayan te'villere sevk edebilmiştir.

"Kur'an ne demek istiyor" yaklaşımının abartılı bir şekilde kullanılmasına bağlı olarak ilerleyen zamanlarda Kur'ân-ı Kerim, bazı durumlarda ön yargılara dayanak bulmak için kullanılan bir kitap haline gelmiştir. Bunun neticesinde bazı ayetler su-i te'vile tabi tutulmuş, ön kabuller baz alınarak, savunulan görüşler Kur'ân'a söylenmiştir. İşte bu yanlış yöntemin farkında olarak, ilk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Hz. Âdem'in yaratılışı konusunu irdelemek, büyük bir önem arz etmektedir. Zira modern ilimle beraber zihinlerde oluşan kimi kaygıları öncelemek suretiyle konu değerlendirildiğinde, Kur'an'ın tasvip etmediği ve geçit vermediği kimi argümanların ona söylenmeye çalışıldığı rahatlıkla görülebilmektedir.

Gelinen nokta itibarıyla modern ilim, yalnızca deneye uygun olana inanmayı dayatan bir tavır içerisindedir. Hâlbuki insanın deney ve test şansının bulunmadığı kimi olaylar da vardır ki sağlam bir nakille bize bildirildiğinde, onları inkâr etmemek selim aklın ve fitratın gereğidir. İşte bu tarz önemli konulardan biri de, yukarıda değindiğimiz üzere ilk insan olan Hz. Adem'in yaratılışıdır. Aslında insanın bir Yaratıcı tarafından yaratıldığı ve insan neslinin de ondan türediği fikrinin Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm dininde ortak bir nokta olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle, Âdem'in ana-baba olmadan yaratılmış bulunduğu, Hıristiyanlar da dâhil insanlığın büyük çoğunluğunca kabul edilen bir gerçektir. İnsanlığın büyük çoğunluğu dememiz, eskiden bazı tabiatbilimcilerin, beşeriyetin yeryüzünde ezeli olduğunu iddia etmeleri sebebiyledir. Fakat bugünkü tabiat bilimlerinde bunların yerinin olmadığını rahatlıkla söylemek mümkündür. Şöyle ki, mantıkî bir zorunluluk ile yerkürenin sonradan oluştuğuna hükmeden şimdiki Fizik ilmi, beşerin oluşumunda da bugünkü bilinen üreme ve çoğalma kanununun ezeli olmadığını, başlangıçta bir asla dayandığını zorunlu olarak kabul etmek durumundadır. Yanısıra insan açısından yaratılışın ilk aşamasına denk gelen bu gerçeğin, gözlem veya deney suretiyle test edilme imkânı da bulunmamaktadır.

Bu bağlamda Âdem babamız ve Havvâ annemiz ile birlikte başka Âdemlerin ve Havvâların bulunup bulunmadığı, onlarla eşit şartlarda yaratılıp yaratılmadığı iddiası da akıllara gelmektedir ki şu ayette cevabı verilmektedir: *“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın meydana getirip yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının.”* (4 Nisâ, 1) Ayetin açık olan anlamına göre insanlık, Âdem ile Havva’dan yaratıldı. İşin başlangıcında öncelikle Âdem yaratıldı, sonra eşi Havva ondan yaratıldı, sonra her ikisinden erkekler ve kadınlar yaratıldı. Öyleyse başka Âdemler ve Havvalar iddiası, sağlam bir Kur’anî temele dayanmaktan yoksun olan salt felsefî bir varsayımdır. Hz. Âdem’in çocuklarının nasıl çoğaldıkları konusunu gündeme getirmek suretiyle, başka Âdemlerin ve Havvaların bulunması gerektiği tezini savunanlar da, Kur’an’dan kendilerini destekleyecek herhangi bir delile sahip değillerdir. Aksine Kur’an’daki ifadeler, *“Ey insanlar! Şüphesiz ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık”* (49 Hucurât, 13) ayetinde de olduğu gibi, tek bir Âdem ve tek bir Havva olduğu yönünde güçlü kanıtlar içermektedir. İkinci olarak bu iddialarda bulunanlar, sanki haram-helal kılma makamına kendilerini yerleştirerek bir kanıya varmakta, daha sonra da bu kanılarından hareketle mantıksal bir çıkarsama yapma yoluna gitmektedirler. Hâlbuki bir şeyin güzel veya çirkin, iyi veya kötü olduğu, nihâi noktada Yüce Yaratıcı’nın takdirine kalmış bir meseledir. Örneğin; önceki peygamberlerin şeriatında kâfir olan kadınlarla evlenmek veya küfrü sabit olduktan sonra evliliği devam ettirmenin yasak olmadığı anlaşılmaktadır. *“Allah, inkâr edenlere, Nûh’un karısı ile Lût’un karısını örnek gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikâhları altında bulunuyorlardı. Derken onlara hainlik ettiler de kocaları, Allah’ın azabından hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara, ‘Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin!’ denildi.”* (66 Tahrîm, 10) Söz konusu ayete göre gerek Hz. Nûh’un, gerekse Hz. Lût’un hanımları kâfir idiler. Bununla beraber her iki kadın da peygamberlerin kavimlerine helâk azabı gelinceye kadar bahsedilen iki salih ve yüce peygamberin nikâhları altında bulunmaya devam etmişlerdir. Hâlbuki son peygamber Hz. Muhammed’e gelen İslam şeriatında *“Ey iman edenler!.. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, harcadığınızı isteyin. Onlar da harcadıklarını istesinler. Allah’ın hükmü budur”* (60 Mümtעהane, 10) ayetinin ifadesiyle, kâfir olan kadınlarla evlenmek veya evlendikten sonra küfre girdiği ortaya çıkan bir kadınla evliliği devam ettirmek yasaklanmıştır. Bu bağlamda yalnızca, kendisine daha önce kitap verilmiş olan ehl-i kitabın iffetli hanımları istisnâ edilmiştir: *“Mü’min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir.”* (5 Mâide, 5) Yüce Allah Nûh ve Lût peygamberlere, küfrü sabit olan kadınlarla evlenme veya evliliği devam ettirme ruhsatı tanıdığına, bu evliliklerin çirkin veya kötü olduğunu iddia etmenin ne dinde ne de mantıkta kayda değer bir izâhı yoktur. Ahkemü’l-Hakimîn olan Yaratıcı benzer evlilikleri, Hz. Muhammed’in şeriatında yasaklayınca bu sefer de bu yasağın çirkin ve kötü olduğunu iddia etmenin iknâ edici bir dayanağını bulmak mümkün değildir. Mesela günümüz İslam şeriatında teyze ile evlenmek haram kılınmıştır, öyleyse teyzeyle evlenmek, çirkin ve kötü olan bir davranıştır.

Hâlbuki teyzekızı ile evlenmeğe cevaz verilmiştir, o halde teyzekızıyla evlenmenin çirkin ve kötü olduğunu iddiâ etmenin Müslümanın mantığında bir yeri yoktur. Hala ve halakızında da durum aynıdır. Yani akrabalar arasındaki evlilik ilişkilerini belirleyen asıl otorite, insanı yaratan Allah'tır. Dilediği yerde sınırlama koyar, dilediği noktada değişiklik yapar, bunu engelleyebilecek herhangi başka bir otorite söz konusu değildir, ayrıca bu hükümlerini de peygamberleri vasıtasıyla kullarına bildirmiştir. Kaynaklarda Âdem ile Havva'nın çocuklarının, genellikle biri erkek diğeri kız olmak üzere ikiz doğduğu belirtilmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk., İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmâil ed-Dımeşkî, Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm, İhtisâr ve Tahkîk: Muhammed Ali Sâbûnî, Daru'l-Fikr, Beyrut 1419/1999, I, 517.) İnsan neslinin çoğalması için ilk dönemlerde ikiz olarak doğan kardeşler, diğeri batında doğan ikiz kardeşleri ile çapraz olarak evlenmişlerdir. Yani aynı batında doğan kardeşler birbirleri ile değil; kendilerinden önce veya sonra doğmuş olan diğeri kardeşleri ile evlenmek suretiyle insan nesli çoğalmaya başlamıştır. Mantıken bu uygulamanın fazla uzun sürmediğini söylemek mümkündür. Zira kısa bir zaman sonra nesil çoğalmış; amca, hala, dayı ve teyze çocukları oluşmaya başlamış olacağı için artık kardeşlerin birbirleri ile evlenmeleri de kısa bir zaman sonra yasaklanmış olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Âdem, Havvâ, Yaratılış, Beşer, İnsan.

İLK İNSAN VE İLK PEYGAMBERİN YARATILIŞ SERÜVENİ

Giriş

Tefsir ilmi; Kur'ân-ı Kerîm'in insanlar tarafından doğru bir şekilde anlaşılmasını amaç edinir. Bu açıdan bakıldığında bu ilmin temele aldığı soru, "Kur'ân ne diyor?" olmalıdır.¹ Hz. Peygamber'in vefatını takip eden ilk yüzyıllarda tefsir ilmi bu soruyu temele almış ve Kur'ân'ın anlaşılabilmesi için pek çok rivayet nakledilegelmiştir. Ancak zaman ilerledikçe, konjonktürün de etkisi ile bazı kelâmî kaygılar ön plana çıkmış, temel gayesi "Kur'ân ne diyor?" sorusuna cevap bulmak olan tefsir ilmi, "Kur'an ne demek istiyor" sorusuna cevap arar hale gelerek kısmen bu amacını kaybetmiştir. Çünkü bu süreçle birlikte Kur'ân, kimi zaman ön yargılara dayanak bulmak için kullanılan bir kitap haline gelmiş, problemlili telakki edilen bazı ayetler te'vile tabi tutulmuş, ön kabuller baz alınarak, savunulan görüşler Kur'ân'a söylenmiştir.² İşte bu yanlış yöntemin farkında olarak, Hz. Âdem konusunu irdelemek büyük bir önem arz etmektedir. Zira modern ilimle beraber zihinlerde oluşan kimi kaygıları öncelemek suretiyle konu değerlendirildiğinde, Kur'an'ın tasvip etmediği ve geçit vermediği kimi argümanlar ona söylenilmeye çalışılmaktadır.³

¹ Bu çalışma, Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince kabul edilen MAÜ.BAP.18.İİF.017 No.'lu ve "Hz. Âdem'in Peygamberliği Konusundaki Tartışmaların Kritiği" isimli proje kapsamında desteklenmiştir.

² Bk., Muhammet Sacit Kurt, "Peygamberlerin Günahsızlığı ve Nesiye-Asâ-Ğevâ Kelimelerinin Etimolojik İncelemesi Işığında Kur'an'daki Adem Kıssasına Yeni Bir Yaklaşım", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, C. 12, S. 24, s. 217

³ 'Kur'an ne demek istiyor' anlayışının sevk ettiği te'villere bir örnek olmak üzere şu değerlendirmeye bakılabilir: "Kur'an'ın, Hz. Âdem'in yaratılışından bahsettiğini sananlar ayete "Allah Âdem'i topraktan yarattı" manasını vermişlerdir. Onlara göre bu ayette Hz. Âdem'in ilk insan oluşuna delil vardır. Hâlbuki ayet cümle semantiği açısından ele alındığında böyle olmadığı görülecektir. Söz konusu ayette ehl-i kitabın Hz. İsa'ya ulûhiyet atfetmesi

Evet, günümüz itibariyle modern ilim, deneye uygun olana inanmayı dayatan bir noktaya varmıştır. Hâlbuki insanın deney ve test şansının bulunmadığı kimi olaylar da vardır ki sağlam bir nakille bize bildirildiğinde, onları inkâr etmemek selim aklın ve bozulmamış fitratın gereğidir.⁴

İşin aslına bakılırsa başta Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet olmak üzere dinlerin pek çoğunda birtakım farklılıklarla birlikte yaratılış ve ilk insan anlayışı bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, “Âdem’in ana-baba olmadan yaratılmış bulunduğu, Hıristiyanlar da dâhil insanlığın büyük çoğunluğunca kabul edilen bir gerçektir.”⁵ İnsanlığın büyük çoğunluğu dememizin sebebi; eskiden bazı tabiatbilimcilerin, beşeriyetin yeryüzünde ezeli olduğunu iddia etmeleri dolayısıyladır. Fakat bugünkü tabiat bilimlerinde bunların yerinin olmadığını söylemek mümkündür. Şöyle ki, mantıkî bir zorunluluk ile yerin sonradan olduğuna ve sonradan teşekkülüne hükmeden şimdiki Fizik ilmi, beşerin oluşumunda da bugünkü bilinen üreme ve çoğalma kanununun ezeli olmadığı ve başlangıçta bir asla dayandığını zorunlu olarak kabul etmek durumundadır.⁶

Ancak insan açısından yaratılışın ilk aşamasına denk gelen bu gerçeğin, gözlem veya deney suretiyle test edilme imkânı bulunmamaktadır. Zira bahsedilen ilk insanın yaratılma hadisesi, nutfeden yaratılma kanununun geçerli kılındığı insanlık tarihi boyunca açık bir şekilde Hz. İsa’nın yaratılışında kısmî olarak tekrar edilen benzersiz bir olaydır. Yani annesiz ve babasız yaratılma, Kur’an’ın açık olan nassıyla, insan için bir defa gerçekleşmiş bir olaydır. Bu noktadan itibaren insanlığın başlangıcı olan bu yaratılış olayının daha tafsilatlı bir şekilde ele alınması gereği ortaya çıkmaktadır.

1) Hz. Âdem ve Yaratılış Süreci

Kur’ân-ı Kerim’de “Âdem” kelimesi, tek başına on yedi, isim tamlaması olarak da sekiz kez olmak üzere yirmi beş ayette geçmektedir.⁷ Hz. Adem’in yaratılışı ise “*Şüphesiz Allah katında İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da hemen oluverdi.*”⁸ ayetinin ifadesiyle, diğer insanların yaratılışı gibi değildir. O, anne-baba olmadan ve Allah’ın sonsuz kudretinin mucizevî bir tecellisi olarak topraktan yaratılmıştır.⁹ Ancak ilk insanın yaratılışındaki bu olağanüstülüğü abartıp onun fitratının, beden, cisim ve mahiyetinin olağanüstü olduğunu zannedip kutsama yanlısına da düşmemek gerekmektedir.

ele alınmıştır. Onlar sadece babasız olması hasebiyle İsa’ya ulûhiyet atfediyorlardı. Allah da onlara mademki sizin indinizde sadece babasız olan İsa’ya ulûhiyet atfediyorsunuz, yine size göre hem anasız hem babasız olan Âdem’e niye ulûhiyet atfetmiyorsunuz? diyerek topraktan gelen bir varlığa uluhiyet atfedilemeyeceğini beyan etmektedir.” İsmail Yakıt, “Kur’an’da Hz. Âdem”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, S. 6, s. 4-5

⁴ Bk., Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, tsz. II, 379

⁵ Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2014, I, 587. “Tevrat gereğince Âdem, anasız-babasız topraktan yaratılmış, babası yok bir peygamberdir. Babası olmamakla İsa da bir Âdem gibidir.” Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 378

⁶ Bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 280

⁷ “Bunlardan (16) onaltı yerde sadece ‘Âdem’ lafzı, (1) bir yerde ‘Âdem’in iki oğlu’ şeklinde, geriye kalan (8) sekiz yerde de ‘Âdemoğulları’ olarak geçmektedir.” Nurullah Agitoğlu, *Peygamberimiz’in (SAS) Dilinden Hz. Âdem*, Kitâbî Yayınları, İstanbul 2015, s. 35

⁸ 3 Âl-i İmrân, 59

⁹ Bk., Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *DİA*, yıl: 1988, I, 358

Bu meydana ayet-i kerimenin ifadesi, ilk insanın bir mucize sonucu dünyaya geldiğini belirtmede net bir vurguya sahiptir. Bunun yanında, şayet bir mucize sonucu dünyaya gelmek; insana, Allah veya Allah'ın oğlu olma hakkını veriyorsa, Âdem'in bu duruma İsa'dan daha layık olduğunu söyleyen etkileyici bir üslup söz konusudur. Çünkü İsa'nın sadece babası yokken; Âdem, hem babasız hem de anasız olarak yaratılmıştır.¹⁰

Hız. Âdem'in yaratılış merhaleleri, Kur'an'da değişik ayetlerde, çeşitli terimlerle ifade edilmektedir. Buna göre, Kur'an-ı Kerim'in ilk insanın yaratılışıyla ilgili ifadelerinden, Hız. Âdem'in ruh üflenmeden önceki cismanî yaratılışında çeşitli evreler bulunduğunu anlamak mümkündür. Söz konusu ifadeler doğrultusunda Hız. Âdem ilk aşamada topraktan (türâb), sonra toprak su karışımı süzme balçıktan (tîn), daha sonra cıvık ve yapışkan çamurdan (tîn lâzib), dördüncü aşamada değişken-şekillenmeye elverişli çamurdan (hame' mesnûn), beşinci aşamada çamurdan süzülen bir özden (sülale min tîn), altıncı aşamada ise "salsâl" olarak nitelenen kuru çamurdan ve şekillenmiş balçıktan yaratıldığını anlamak mümkündür.¹¹

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, Kur'an-ı Kerim'de sözkonusu edilen aşamaları şöylece özetlemek mümkündür: 1) Türâb (toprak) aşaması, 2) Tîn (su ile toprak karışımı/çamur) aşaması, 3) Tîn-i lâzib (yapışkan cıvık çamur) aşaması, 4) Hame-i mesnun (değişken balçık, şekil verilmiş çamur) aşaması, 5) Sülâletin min tîn (süzme çamur) aşaması, 6) Sâlsâlin kel-fahhar (işlenmiş ve pişirilmiş toprak) aşaması, 7) Ruh verilme aşaması. Buna göre ruh üflenme aşamasına kadar adeta, toprak unsuru süzüle süzüle, ya da yoğrula yoğrula; kendisinden testi, çömlek, heykel gibi şeylerin yapıldığı lüleci çamuru haline getirilmiştir.¹²

"Andolsun biz insanı kuru bir çamurdan, değişmiş cıvık balçıktan yarattık..."¹³ Bu ayet-i kerimeden, yaratılışın toprakla başladığını, daha sonra bunun çamur halini aldığını anlamak mümkündür. Bu çamurdan da süzülerek çamur özü hâsıl olmuştur: "Andolsun ki biz insanı çamurdan süzölmüş bir hülasadan/özden yarattık."¹⁴ Sonraları balçık halini alan bu çamur özünün de zamanla değiştiği ifade edilir. "İblis: 'Ben bir salsaldan (kurumuş çamurdan), değişken bir balçıktan (Hamein mesnun) yarattığın insana secde edemem' dedi."¹⁵

Diyebiliriz ki Yüce Allah, nasıl ki büyük bir insan hüviyetinde olan evreni çeşitli merhalelerden geçirerek "altı gün" olarak tabir edilen "altı dönem"de yaratmıştır; aynı şekilde bir bakıma küçük bir evren olan insanı da değişik evrelerden geçirerek yaratmıştır.¹⁶

¹⁰ Bk., Mevdudî, Seyyid Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, Çev. Kayani, Muhammed Han, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, I, 265

¹¹ Bk., Bolay, "Âdem", *DİA*, I, 358. "Yüce Allah, Hız. Âdem'in yaratılışıyla ilgili olarak 'türâb/toprak', 'hame' mesnûn/değişken, şekillenmeye elverişli çamur', 'tîn lâzib/yapışkan çamur', 'salsâl ke'l-fehhâr/pişirilmiş gibi kuru çamur' ifadelerini kullanır ki bunlar farklı durumlara işaret eden değişik lafızlardır. Zira salsâl hame'den farklıdır, hame' de türâbdan farklıdır. Ancak hepsinin özü bir asla döner ki o da türâbdır." Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Tahkîk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy. 1376/1957, II, 55

¹² Hüseyin Ece, *Süzme Çamur ve İnsan*, <http://www.huseyince.com/yazilarim/bilinc-yazilari/159-suzme-camur-ve-insan>, Erişim Tarihi: 06.08.2019

¹³ 15 Hicr, 26

¹⁴ 23 Mü'minûn, 12

¹⁵ 15 Hicr, 33

¹⁶ Bk., Bolay, "Âdem", *DİA*, I, 358

Bu olayın uzun bir zamana yayıldığı da Kur'ân-ı Kerim'in şu ifadesinden anlaşılabilir: “İnsan henüz anılır bir şey değilken, üzerinden uzunca bir zaman geçti.”¹⁷ Yaratılışa ilgili olarak bu bölümde anlatılanlar, evrim teorisinin tutarlı olup olmadığı düşüncesine de bir cevap mahiyeti taşımaktadır. Bununla birlikte evrim konusuna biraz daha yakından bakmakta fayda vardır.

2) İlk İnsanın Yaratılışı Bağlamında Evrim İddiası

“Kur'an, sahih hadisler ve bunlara dayanan güvenilir İslamî kaynakların ilk insan hakkında verdiği bilgilerden çıkan sonuca göre Hz. Âdem, topraktan yaratılmıştır. Konuyla ilgili ayetlerden, bu yaratılışın belli bir gelişme seyri takip ettiği ve süresi bilinmemekle birlikte belli bir zaman içinde tamamlandığı sonucu da çıkarılabilir. Ancak bu gelişme hiçbir zaman, ilahî irade ve kudretin tesiri olmaksızın tabîî bir tekâmül şeklinde anlaşılmalıdır. Bütün ilgili ayetlerde Âdem'in yaratılması olayında Allah'ın irade ve kudretinin etkisine özellikle dikkat çekilmiştir. Ayrıca Âdem'in herhangi bir başka canlıdan tekâmül suretiyle değil, topraktan ve tamamıyla bağımsız bir canlı türün ilk atası; yeryüzünde, öteki bütün canlı ve cansız varlıkların aksine, yükümlü ve sorumlu tutulan ve bunun için gerekli manevî, ahlakî, zihnî ve psikolojik kabiliyetlerle donatılmış bir varlık olarak yaratıldığı; tartışmaya yer vermeyecek şekilde açıklanmıştır. Bu sebeptir ki bilhassa ilk insanın yaratılışının bu özel yanını bütünüyle reddederek onu bayağı canlılar seviyesine indiren teorileri, İslam inançları ile bağdaştırmak mümkün değildir.”¹⁸

Başka bir ifadeyle, Hz. Âdem'in bahsedilen yaratılış evrelerine bakarak, canlıların kendi kendine ve başka canlı türlerinden gelişerek var olduğunu savunan evrim teorisini çıkarmak mümkün değildir. Zira tekâmüle (değişim/gelişime) rağmen hiçbir türün diğer bir türden ürediğine dair fiili bir tecrübeye ve müşâhedeye rastlanmamaktadır. İnsan insandan, hayvan ise hayvandan doğmaktadır. Mesela kurbağalar balıktan doğup ortaya çıkmış diyebilmek için, tecrübe ile ilgili bir örnek görmeye ihtiyaç vardır. Tecrübenin delâleti ve mantıkî bir gereklilik yokken böyle bir hüküm vermek, fen ve felsefe açısından da uygun bir hüküm değildir.¹⁹ Zira yaratılışın hangisinin hangisinden doğduğunu yalnızca mantık bilimiyle izah etmeye kalkışmak gerçekçi değildir. Bunu ya müşâhede olarak tabir ettiğimiz gözlem veya tecrübe dediğimiz deney ya da vahiyden alınan bilgiyle mutlak manada teyit etmeye ihtiyaç vardır. Tabiattaki olaylar belli bir düzen dâhilinde cereyan ettiği halde şimdiye kadar balıktan kurbağa, maymundan insan doğduğu asla görülebilmiş bir şey değildir.²⁰ Bununla birlikte, Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili ayetlerde bahsedilen merhaleler sürecinde henüz canlı bir organizma oluşmamıştır ve her bir aşama insanın oluşumunu hedefleyen bilinçli bir tercihi yansıtmaktadır.

¹⁷ 76 İnsân, 1. “Ayetten Hz. Âdem'in yaratılışından bedenî ve ruhî yönleriyle tam bir insan haline gelmesine kadar uzun bir zaman geçtiği manası çıkarılabilir. Nitekim Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir rivayette, Âdem'in çamur halinden başlayarak her yaratılış safhasında kırk yıl kaldığı belirtilmektedir. Fakat bu rakamı kesin kabul etmeyip çokluktan kinaye saymak gerekir. Ayrıca göklerin, yerin ve bunlardaki şeylerin altı günde yaratıldığını bildiren ayetlerdeki "gün" tabirini "devir" şeklinde yorumlayan görüşün tercih edilmesi ve gerçek insanın "düşünen nefis" olduğunun kabul edilmesi halinde, bedeninin bu nefsi yahut ruhu kabullenecek duruma gelinceye kadar uzun bir gelişme devresi geçirdiğini düşünmek mümkündür.” Bolay, “Âdem”, *DİA*, I, 358

¹⁸ Bolay, “Âdem”, *DİA*, I, 358-359

¹⁹ Bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 281-282

²⁰ Bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 282. “Esasında ilmî bir hakikati içeren tekâmül teorisinin yanlış bir uygulamasını kabul etmek için bugün hiçbir akla uygun bir sebep yoktur.” Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 282

Bütün bu merhalelerin sonunda “ol” diyerek “olduran” ilâhî bir güç vardır. Her şeyi var eden O'dur. Çamurun kendi kendine bir insana dönüşmüş olduğunu düşünmek bile, akla ve aklın gereğine aykırıdır. “Onu (Âdem'i) topraktan yarattı. Sonra ona 'ol' dedi. O da hemen oluverdi.”²¹

Hız. Âdem'in yaratılış zamanına gidip onu yeniden gözleme imkânı olmadığına ve aynı yaratılışı deneyile test etme imkânı da bulunmadığına göre, bu konuda vahyin bilgisine başvurmak en sağlıklı yoldur. Bu nedenle diyebiliriz ki, Kur'an'ın konu hakkında verdiği bilgiler, insanlık tarihinin nasıl başladığına dâir başka türlü ispatlanması mümkün olmayan yegâne güvenilir verilerdir. Hiç şüphesiz inananlar için güvenilir olan bu bilgi, sadece tâhmine ve yerin altından çıkarılan kemiklere dayanan bilgiden çok daha önemlidir. Her şeyin ötesinde bu bilgi; insanı, zavallı bir evrim yaratığı seviyesinden, Allah'ın şerefli-değerli kıldığı bir misafiri, meleklerin bile secde ettiği, Allah'ın yeryüzünde görevli kıldığı halifesi seviyesine çıkarmaktadır.²²

Günümüz için bahsedecek olursak insan neslinin çoğalması, gözlemleyebildiğimiz ve tekrar edilegelen kanunıyla, önce anne ve babadan gelen spermlerin, belli merhalelerden geçerek anne rahminde gelişip büyümesi ve sonrasında dünyaya gelmesi şeklindedir. Bu noktada, ilk insan olan Hız. Âdem'in önce makro planda bütün organlarıyla yaratıldıktan sonra ruh üflenerek mi yaratıldığı, yoksa onun da organlarının gelişimi bakımından diğer insanların yaratılış evrelerinden geçip geçmediği konusuna da değinmekte fayda vardır.

“Ben onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve içine ruhumdan üflediğim zaman, derhal onun için secdeye kapanınız.”²³ Kur'an'ın, Hız. Âdem'in yaratılışı ile alakalı olan bu ifadesi dikkatli bir şekilde tâhlil edilecek olursa ilk insanın; organların belli merhaleler içinde yaratılması ve gelişmesi tarzında neslinde görülen aşamalardan geçmeyip, yaratılış maddesinin kıvamıyla ilgili uzun bir zamana yayıldığı anlaşılan bir sürecin sonunda son ve mükemmel şekliyle yaratıldığı ve bu yaratılma olayı tamamlandıktan sonra kendisine hayat bahşedildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada Hız. Adem'in de kendisinden türeyen nesli gibi spermden yaratılmış olup olmadığı problemine değinmek, konu hakkındaki bir kapalılığın daha giderilmesinde faydalı olacaktır.

3) Hız. Âdem'in Spermden Yaratıldığı İddiası

Son dönem müfessirlerinden bazıları ve günümüzün kimi yazarları “insanı bir nutfeden yarattık”²⁴ hükmünün, Hız. Âdem için de geçerli olabileceğini ileri sürerler. Onlara göre ayetlerde söz konusu edilen balçıktan, nutfe yani sperm hâsıl edilmiştir. Bir örnek vermek gerekirse Elmalılı Hamdi Yazır'a göre Hız. Âdem; insanın anne rahminde bir nutfeden yaratılması gibi, önce çamurdan ayrılan nutfe mahiyetini almış bir hulâsadan halk edilmiş; sonra ruh verilmiş ve böylece Âdem yaratılmıştır. Merhum Elmalılı kendi ifadeleriyle şöyle demektedir: “İnsan cinsinin bir nutfeden yaratılmış olmasının zâhiri,

²¹ 3 Âl-i İmrân, 59

²² Bk., Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, I, 61

²³ 15 Hicr, 29

²⁴ 76 İnsan, 2

Âdem'in de bir nutfeden yaratılmış olduğunu ifade eder. Şu kadar ki o nutfenin bir insandan gelmemiş olmasını istilzam eder."²⁵ Yani Elmalılı'ya göre de Hz. Âdem, bir insan ile mesbûk olmayan, başka bir tabirle ilk insan olması hasebiyle kendisinden önce herhangi bir insandan gelmemiş olan bir nutfeden (spermden) yaratılmıştır, zira ayetteki genel ifadeden insan türünün hiçbir ferdini istisnâ etmemek daha açıktır.²⁶

Benzer bir iddiayı dile getiren Mustafa İslamoğlu da İnsan suresinde geçen “*Doğrusu biz insanı, imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık da onu işiten, gören yaptık*”²⁷ ayetinin yorumu bağlamında şu görüşe yer vermektedir: “İnsan türünün nutfeden/spermadan yaratıldığını söyleyen ayet, zımmen Âdem'in de spermadan yaratıldığını söyler.”²⁸

Aynı konuyla ilgili benzer bir iddia da şu şekildedir: “Esasen (insanın yaratıldığı) kupkuru balçık, tabiatı itibariyle hayata elverişli değildir. İnsan veya hayvanın yaratılması şöyle dursun, onda bir otun bile yeşerme imkânı yoktur. Ancak şu bir gerçek ki, ondan insan yaratılmıştır. Yüce Allah o balçığa sanat ve hikmetiyle öyle bir özellik vermiştir ki bununla insanın yaratılışı için, ilahî kanunun meydana geldiği maya ortaya çıkmıştır ki, bu da ‘*hamein mesnûn / biçimlenmiş kara çamur*’ denilen spermadır. İşte Hz. Âdem'in sperma niteliğini almış olan bu fiziksel zerreden yaratıldığı söylenebilir. Bu da doğrudan doğruya Allah Teâlâ'nın kudretinin, ilim ve hikmetinin apaçık bir delilidir.”²⁹ Buradaki ifadelerle göre de Hz. Âdem'in kendisinden yaratıldığı söylenen ‘*hamein mesnûn / biçimlenmiş kara çamur*’, spermadır, miktar olarak da zerre ile ifade edilebilecek bir ölçüdedir, ilk insan bu fiziksel zerreden yaratılmıştır.

İnsan türünün genel olarak yaratılış maddesinden bahseden İnsan suresindeki 2. ayet dışında, Hz. Âdem'in yaratılışı hakkında Kur'an'da doğrudan ve açık ifadeler yer almamış olsaydı; yukarıda söylenenler tarzında “zımnî” denilen dolaylı yorumların akademik bir değeri olabilirdi. Hâlbuki doğrudan ve açık ifadelerle, Kur'an-ı Kerim bize Hz. Âdem'in yaratılış keyfiyetinden bahsetmektedir: “*Yarattığı her şeyi güzel yaratan ve insanı yaratmaya bir çamurdan başlayan O'dur. Sonra da onun soyunu süzölmüş bir özden, değersiz bir sudan yaratmıştır.*”³⁰ Burada ayetin ifadeleri son derece açıktır. Yüce Allah, insanı yaratmaya bir çamurdan başlamıştır, yani Âdem babamız spermden değil çamurdan yaratılmıştır. Spermden yaratılan onun soyudur. Başka bir deyişle, sperm üreten mekanizma, Hz. Âdem'den önce mevcut olmayıp onun yaratılışıyla beraber var edilmiştir. Şu ayet-i kerimeler de bu hususu dile getirmektedir: “*Hem Allah sizi bir topraktan, sonra bir damla sudan yarattı. Sonra sizi çiftler kıldı.*”³¹; “*Ey insanlar! Eğer öldükten sonra dirilmekten şüphede iseniz, (bilin ki) ne olduğumuzu size açıklamak için şüphesiz biz sizi topraktan, sonra nutfeden (spermadan) sonra bir ‘alaka’dan (embriodan) sonra yapısı belli belirsiz bir et parçasından yaratmışızdır.*”³²

²⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5494

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5493-5499

²⁷ 76 İnsân, 2. “Karışık bir nutfeden kasıt, insanın hem erkek hem de dişi nutfelerden, müstakil değil de bu ikisinin bir araya gelmesinden sonra oluşan bir terkipten vücuda gelmesidir.” Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, VI, 555. Daha ayrıntılı bilgi için bk., Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5494-5497.

²⁸ Mustafa İslamoğlu, *Kur'an Surelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011, s. 447

²⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 172

³⁰ 32 Secde, 7-8

³¹ 35 Fâtr, 11

³² 22 Hacc, 5

Ayetlerdeki bu açık ifadelere rağmen, Hz. Âdem ile onun soyunu yaratılış biçimi bakımından eşitleme derdine düşmek, pozitivistimin pençesine teslim olmanın bir yansıması gibi görünmektedir.

Hz. Adem'in spermden yaratıldığı iddiasında bulunanların bir kısmı bu düşüncelerini rasyonel bir temele dayandırabilmek maksadıyla, Hz. Adem'den önce başka insanların bulunduğu varsayımını gündeme getirmektedirler. Şimdi bu iddiayı naslar bağlamında ele alalım.

4) Hz. Âdem'den Önce Başka İnsanların Bulunduğu İddiası

İlk insan olarak yaratılan ve bilâhare yeryüzünde halife kılınan Hz. Âdem'den önce başka insanlar gelip-gelmediği de zaman zaman gündeme taşınmaktadır. Bu soruya bazıları şöyle cevap vermiştir: Hz. Âdem halife kılındığına göre daha önce yaşamış birtakım insanlar olmalı ki onların arkasından o halife kılınsın. Çünkü “halife” tabiri, “halef olma, birisinin ardından gelme” gibi manalara sahiptir. Ayrıca melekler henüz yaratılmayan insanı, kan dökücü ve fesat çıkarıcı özelliğiyle nasıl tanırsınlar? Demek ki bunlar daha önce yaşadılar, kan döktüler, fesat çıkardılar ve bu yüzden helâk edildiler. Onların yerine de Hz. Âdem ve zürriyeti gönderildi.³³

Hz. Âdem'den önce başka insanların veya başka Âdemlerin yaşadığına dair, Kur'ân'da ve sünnette sağlam herhangi bir kanıt bulma imkânı olmadığı gibi böyle bir iddia, akıl açısından da ne zorunlu ne de kuvvetli bir iddiadır. Ayrıca Hz. Âdem, daha önceki varlıkların değil, “*Ona dedik ki: Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. Öyleyse insanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefsin arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.*”³⁴ ayetinin işaretiyle, Allah'ın emirlerini yerine getirme, yasaklarından sakındırma gayesiyle yarattığı halifesidir. Yanısıra, halifelğe seçilip bunu başaramadığı için toptan helâk edilen bir canlı türünden sonra, aynı canlı türünün halife kılınması yerine farklı bir türün tercih edilmiş olması daha mantıklı değil midir? Âdem'den önce başka Âdemlerin olduğu konusuyula ilgili bilgilerin çoğunun, İsrailiyât ve eski İran efsaneleri kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür.³⁵

Hz. Âdem ve soyunun ‘halife’ diye tanıtılması neden zorunlu olarak Âdem'den önce bir insan türünün yaşamış olduğu sonucuna götürsün ki? “*Ona dedik ki: Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. Öyleyse insanlar arasında hak ile hüküm ver.*”³⁶ ayetinin işaretiyle, daha tutarlı ve genel kabul gören bir görüşle ‘halife’ kelimesi, daha önceki bir insan topluluğunun halefi, onların yerini alan manasında değil; yeryüzünde Allah'ın hükümlerini

³³ “Bir görüşe göre, Kur'an-ı Kerim'de Âdem'e ve onun soyuna halife denildiğine bakılırsa yeryüzünde Âdem'den önce başka bir insan türü yaşamış olmalıdır. Bunlar orayı fesada verdikleri ve kan döktükleri için helak edilmişlerdir. Bu sebeple Âdem ve soyu, halife yani bu eski insanların halefi olmuş, onların yerine geçmiştir. Melekler Âdem'in neslinin fesat çıkarıcı ve kan döken varlıklar olacağını bu eski insanlarla kıyaslayarak ileri sürüyorlardı. Bundan başka, Hz. Âdem'den önce yeryüzünde Hin ve Bin veya Tim ve Rim diye adlandırılan varlıklar bulunduğu, bunların cinlerden önce var olduğu, dünyada fesat çıkardıkları, kan döktükleri ve bu yüzden Allah'ın bunları helak ettiği şeklinde rivayetler varsa da bunlar İsrailiyat'tan veya eski İran folklorundan geçmiş hikâyeler olup İslamî bir temele dayanmamaktadır.” Bolay, “Âdem”, *DİA*, I, 359

³⁴ 38 Sâd, 26

³⁵ Bk., Bolay, “Âdem”, *DİA*, I, 359

³⁶ 38 Sâd, 26

uygulayan; dünyayı imar, insanları idare ve terbiye eden, dünyadaki diğer bütün canlılardan üstün olan, onları emri altına alan anlamında kullanılmıştır. Yanısıra bu kelimedenden, Âdem ve soyunun daha önce yeryüzünde yaşamış olan cinlerin veya meleklerin halefleri olduğu manasını çıkarmak da pekâlâ mümkündür. Hatta mutlaka bir selef aranacaksa, bunların cinler veya melekler olmaları, Kur'an nassı açısından daha makuldür.³⁷ Zira “*Hani, Rabbin meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife kılacağım’ demişti. Onlar, ‘Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamedederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.’ demişler. Allah da, ‘Ben sizin bilmediğinizi bilirim’ demişti.*”³⁸ ayetinde de açıklandığı üzere, melekler Adem’in yeryüzünde halife kılınmasına itiraz ederken, halife kılınmanın en büyük gayelerinden biri olan “Allah’a hamedederek O’nu daima tesbih ve takdis etmeyi” en iyi şekilde kendilerinin yaptıklarını, dolayısıyla halifelige daha layık olduklarını öne sürmektedirler. Bu gerekçeyle sanki melekler şöyle demek istemişlerdir: Yaratılışın en önemli gayesi, hamd, tesbih ve kulluktur, melekler olarak bizler bunu en iyi şekilde yerine getiriyoruz, neden başka bir cinsi temsil eden bir varlık, bize halef olarak tayin ediliyor ki? Aynı şekilde Hz. Adem ve soyunun, “*Cinleri de daha önce dumansız ateşten yaratmıştık.*”³⁹ ayetinin ifadesiyle, insandan önce yaratılmış olan cinlere halife kılınmış olmaları da pekâlâ mümkündür, ayetlerin bağlamı açısından daha gerçekçidir.⁴⁰

Hz. Âdem’in ve neslinin halife kılınması, onların yeryüzünde ‘istedikleri her şeyi yapabilecekleri şekilde hükümrân olmaları’ manasına da gelmez. Halifelik görev ve yetkisi, onlara verilen bilgi, akıl, irade ve kabiliyetlerle Allah’ın adına, O’nun gösterdiği şekilde orayı idare edip düzene koymak ve adaletle hükmetmek içindir. İnsan yeryüzünde ibadet, itaat üzere bulunacak, Rabbinden aldığı vahiy çerçevesinde orayı imar edip düzene koyacaktır. Ekini ve nesli bozanlara karşı Allah’ın yeryüzündeki görevli kıldığı halifesi olarak mücadele edecek, çevreyi ve nesli koruyacaktır. Bu konuda sınırlı ve sorumlu bir varlık olarak özgür iradesiyle kendisine verilen emrin gereğini en titiz bir şekilde yerine getirecektir.⁴¹

³⁷ Bk., Bolay, “Âdem”, *DİA*, I, 359

³⁸ 2 Bakara, 30

³⁹ 15 Hicr, 27

⁴⁰ “Hz. Âdem’in yaratılışı konusunda konuşup da bilgiçlik taslayan bir kimseden duyduğum şu şeyler ne de tuhaftır, şöyle diyor: Şüphesiz Âdem’in kendisinden önce bir anne ve babası vardı. Sanki bu söylediğiyle Kur’an’ı inkâr ediyor. İşi daha da tuhaf kılan şey, bu sözü söyleyenin doktorlardan biri ve kıraat ilminde bir profesör olmasıdır. Muaz -Yüce Allah kendisinden razı olsun- şöyle söylerken ne de doğru söylemiştir: Bilenin sapıklığından sakının. Zira insan, alimlerden bir alim olabilir de beklenmedik bir anda kendisinden önce hiç kimsenin söylemediği bir şeyi uydurur. İşte buna şaşılır! Böylelikle ‘Adem’in kendisinden önce bir anne ve babası vardı’ diyen kimse gibi Kur’an’a ters düşen bir söz söyleyebilir. Halbuki bu söz, “*وَإِنَّمَا يَتَّبِعُ الْإِنْسَانَ مَا يَنْهَىٰ عَنْهُ* / *İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı.*” (32 Secde, 2) ayetine aykırıdır. Zira çamurdan yaratılan insan, Adem (a.s.)dir. O Adem ki, kusursuz olan Yüce Allah onu eliyle yarattı ve ona ruhundan üfledi. Yanısıra bu ayet, Adem’den önce herhangi bir insanın yaratılmamış olduğunu göstermektedir. Adem’den önce yaratılanlar ise melekler ve cinlerdir... Hem de Yüce Allah, Kur’an’da, Hz. Adem’in imtihan edildiğini belirtir ve şöyle der: *دَعَاكَ رَبُّكَ فَاسْتَجِبْ لَهُ* / *Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin.*’ (2 Bakara, 35) Şayet Adem’in bir babası (ve annesi) var idiyse, sormak lazım: Onlar da cennette (Adem’le beraber) miydiler, yoksa yeryüzünde miydiler? Ya da başka herhangi bir gezegende miydiler? Sonra da Adem, nasıl oldu da onlardan (meydana) geldi, ayrıca Adem, hangi yolla onlardan ayrıldı?..” eş-Şeyh et-Tabîb Ahmed Hutaybe, *Tefsîru’ş-Şeyh Ahmed Hutaybe*, el-Mektebetu’ş-Şâmîle, 239 (.Ders), 4

⁴¹ Bk., Osman Süngü, *Hz. Âdem Aleyhisselam*, <http://www.siyerinebi.com/tr/ilk-insan-ilk-peygamber-hz-adem>, Erişim Tarihi: 06.08.2019

Bazıları ise Hz. Adem'den önce olmasa da onun yaratıldığı dönem için birden fazla Âdem-Havvâ bulunduğu iddiasını gündeme getirmektedirler. Halbuki şu ayet, konu hakkında apaçık bilgiler içermektedir: *“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın meydana getirip yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının.”*⁴² Ayetin açık olan anlamına göre insanlık, Âdem ile Havva'dan yaratılmıştır. İşin başlangıcında öncelikle Âdem yaratıldı, sonra eşi Havvâ ondan yaratıldı, sonra her ikisinden erkekler ve kadınlar yaratıldı. Öyleyse başka Âdemler ve Havvalar iddiası, sağlam bir Kur'anî temele dayanmaktan yoksun olan salt felsefî bir varsayım olmaya mahkumdur.

Bu noktada, Âdem'in çocuklarının nasıl çoğaldıkları sorusu akla gelmektedir. “Acaba kardeşler arasında evlilikler mi gerçekleşti, kardeş kardeşle nasıl evlenebilir, nasıl ilişkiye girebilir, böyle bir durum aklın kabullenebileceği bir durum mudur” tarzında sorular gündeme gelmektedir.

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki bu soruları gündeme getirmek suretiyle başka Âdemlerin ve Havvaların bulunması gerektiği sonucuna varan kimseler, Kur'an'dan kendilerini destekleyecek ciddi herhangi bir argümana sahip değillerdir. Aksine Kur'an'daki ifadeler, *“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık.”*⁴³ ayetinde de olduğu gibi, tek bir Âdem ve tek bir Havva olduğu yönünde güçlü kanıtlar içermektedir. İkinci olarak bu iddialarda bulunanlar, sanki haram-helal kılma makamına kendilerini yerleştirerek bir kanıya varmakta, daha sonra da bu kanılarından hareketle mantıksal bir çıkarsama yapma yoluna gitmektedirler. Hâlbuki bir şeyin güzel veya çirkin, iyi veya kötü olduğu, nihaî noktada Yüce Yaratıcı'nın takdir yetkisinde olan bir meseledir. Örneğin; önceki peygamberlerin şeriatında kâfir olan kadınlarla evlenmek veya küfrü sabit olduktan sonra evliliği devam ettirmenin yasak olmadığı anlaşılmaktadır. *“Allah, inkâr edenlere, Nûh'un karısı ile Lût'un karısını örnek gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikâhları altında bulunuyorlardı. Derken onlara hainlik ettiler de kocaları, Allah'ın azabından hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara, ‘Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin!’ denildi.”*⁴⁴ Söz konusu ayete göre gerek Hz. Nûh'un, gerekse Hz. Lût'un hanımları kâfir idiler. Bununla beraber her iki kadın da peygamberlerin kavimlerine helak azabı gelinceye kadar bahsedilen iki salih ve yüce peygamberin nikâhları altında bulunmaya devam etmişlerdir. Hâlbuki son peygamber Hz. Muhammed'e gelen İslam şeriatında *“Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz, onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar. Onların (kocalarının) sarfettikleri (mehirleri)ni geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, harcadığınızı isteyin. Onlar da harcadıklarını istesinler. Allah'ın hükmü budur. Aranızda O hükmeder. Allah bilendir, hikmet sahibidir.”*⁴⁵ ayetinin ifadesiyle, kafir olan kadınlarla evlenmek veya evlendikten sonra küfre girdiği ortaya çıkan bir kadınla evliliği devam ettirmek yasaklanmıştır. Bu bağlamda yalnızca, kendisine daha önce kitap verilmiş olan ehl-i kitabın iffetli hanımları

⁴² 4 Nisâ, 1

⁴³ 49 Hucurât, 13

⁴⁴ 66 Tahrîm, 10

⁴⁵ 60 Mümtehan, 10

istisnâ edilmiştir: “*Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü’min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır.*”⁴⁶ Yüce Allah Nûh ve Lût’a, küfrü sabit olan kadınlarla evlenme veya evliliği devam ettirme ruhsatı tanıdığına, bu evliliklerin çirkin veya kötü olduğunu iddia etmenin ne dinde ne de mantıkta kayda değer bir izâhı yoktur. Asıl hüküm koyucu olan Yaratıcı benzer evlilikleri,⁴⁷ Hz. Muhammed’in şeriatında yasaklayınca bu sefer de bu yasağın çirkin ve kötü olduğunu iddia etmenin iknâ edici bir dayanağını bulmak mümkün değildir. Yani Yaratıcı bütün şartları, her türlü durum ve imkânları en iyi şekilde bildiğinden konu hakkında ruhsat verdiğinde, O’nun verdiği bu ruhsat güzeldir, iyidir. Aynı konuyla ilgili yasaklama getirdiğinde de O’nun bu yasağı güzeldir ve iyidir. Her iki farklı durum için birtakım hikmetler gündeme getirilebilirse de, nihaî noktada güzelliğin ve çirkinliğin, iyiliğin ve kötülüğün ölçüsü Yaratıcı’nın kendi bilgisinde mevcut olan zamana-zemine ve onların taşıdığı şartlara göre verdiği hükümdür. O’nun aynı konu hakkında farklı zamanlarda ve farklı zeminlerde verdiği farklı hükümleri sorgulama yetkisine hiçbir yaratılan sahip değildir. “*Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.*”⁴⁸

Mesela günümüz İslam şeriatında teyze ile evlenmek haram kılınmıştır, öyleyse teyzeyle evlenmek, çirkin ve kötü olan bir davranıştır. Hâlbuki teyzekızı ile evlenmeğe cevaz verilmiştir, o halde teyzekızıyla evlenmenin çirkin ve kötü olduğunu iddia etmenin Müslümanın inancında ve mantığında bir yeri yoktur. Hala ve halakızında da durum aynıdır. Yani akrabalar arasındaki evlilik ilişkilerini belirleyen asıl otorite, insanı yaratan Allah’tır. Dilediği yerde sınırlama koyar, dilediği noktada değişiklik yapar, bunu engelleyebilecek herhangi başka bir otorite söz konusu değildir, ayrıca bu hükümlerini de peygamberleri vasıtasıyla kullarına bildirmiştir.

Nasıl ki akrabalar arasındaki evlilik konusu, Yüce Allah’ın emrine/nehvine bakan bir mesele ise Hz. Âdem dönemi için de kardeşler arasındaki evlilik konusu, Yaratıcı’nın karar verebileceği bir konudur. Değilse günümüz aydınlarının, yazar-çizerlerinin karar verebilecekleri bir konu olmasa gerektir. Şayet Yüce Allah, kardeşler arasında evliliği meşrû görmüşse, bu meşrûiyeti kim sorgulayabilir ki? Ayrıca sonraki dönemlerde kardeşler arasında evliliği yasaklamış olması, önceki bütün zamanlarda da yasaklamış olmasını gerekli kılar mı? Eğer konulan bir yasak ebedi olsaydı veya verilen bir izin ilânihâye devam etseydi, sözcümleri sığır ve koyunun içyağı konusundaki hüküm, neden Yahudiler için başka, İslam ümmeti için başka olmuştur?⁴⁹ Öyleyse bir konuyla ilgili izin ve ruhsat vermek veya o konuda yasaklama ve sınırlandırma getirmek, Allah’ın yetkisinde olan bir durumdur. Bu konuda kimsenin Allah’ın hükmüne şerik ve ortak olma salâhiyeti söz konusu değildir.

⁴⁶ 5 Mâide, 5

⁴⁷ “*Sana vahyedilene uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.*” (10 Yûnus, 109)

⁴⁸ 11 Hûd, 107

⁴⁹ Bk., 6 En’âm, 146

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının.”⁵⁰ Ayetinin ifadesiyle, Âdem ve Havva’dan sonra yaratılan erkekler ve kadınlar o ikisinden yaratıldıklarına göre, kardeşler arasında cereyan eden bir evliliğe kısa bir zaman için müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Allah’ın müsaade ettiği bir şeye kim karşı gelebilir, kim O’nun verdiği bir izin veya ruhsat için, çirkin-kötü ve günah diyebilir? Bir Müslüman için O’nun verdiği hangi hüküm güzel değildir ki? Yine O’nun yasakladığı hangi hüküm çirkin ve kötü değil ki? Yine kim diyebilir ki Allah bir konuda hüküm verdiyse, artık o hükmü ebediyyen değiştiremez, o hükme kendisini mahkûm etmiş olur. “Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.”⁵¹ Ayetinin ifadesiyle Yüce Yaraticı, kullarının maslahatları açısından en uygun olanı icrâ etmek üzere farklı zamanlarda ve değişik mekânlarda aynı konu hakkında farklı hükümler koyabilir, bunu engelleyebilmeye ne kimsenin salâhiyeti, ne de imkânı vardır. “Şüphesiz Allah istediği hükmü verir.”⁵²

Sözün özü; insan nesli, ilk olarak yaratılan Âdem ve ondan sonra ona eş olarak yaratılan Havva validemiz sayesinde meydana gelerek çoğalmıştır. “Sizi bir topraktan yaratmış olması O’nun ayetlerindedir. Sonra siz (her tarafa yayılır) bir beşer oldunuz.”⁵³ Ayetinden anlaşılacağı üzere sözü edilen çoğalma, kısa bir zaman içinde umulanın üzerinde bir tarzda gerçekleşmiştir.

Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre Âdem ile Havva’nın çocukları, genellikle biri erkek diğeri kız olmak üzere ikiz doğmuşlardır. İnsan neslinin çoğalması için ilk dönemlerde ikiz olarak doğan kardeşler, diğeri batında doğan ikiz kardeşleri ile çapraz olarak evlenirlermiş. Yani aynı batında doğan kardeşler birbirleri ile değil; kendilerinden önce veya sonra doğmuş olan diğeri kardeşleri ile evlenmek suretiyle insan nesli çoğalmaya başlamıştır.⁵⁴ Mantıken bu uygulamanın fazla uzun sürmediğini söylemek mümkündür. Zira kısa bir zaman sonra nesil çoğalmış; amca, hala, dayı ve teyze çocukları oluşmaya başlamış olacağı için artık kardeşlerin birbirleri ile evlenmeleri de belli bir zaman sonra yasaklanmış olmalıdır. Bu noktada “Yüce Allah bir şeye müsaade etmişse o güzeldir-iyidir; müsaade etmemişse çirkindir-kötüdür” ilkesinden başka, insanlığın vicdanını kâmil manada tatmin edebilecek başka bir izah yolu da yoktur. Zira örneğin, teyze-kızıyla evlenmenin güzel olup teyzeyle evlenmenin çirkin-kötü olmasının başkaca yüzde-yüz tatmin edebilecek bir cevabı yoktur.

⁵⁰ 4 Nisâ, 1

⁵¹ 11 Hûd, 107

⁵² 5 Mâide, 1

⁵³ 30 Rûm, 20

⁵⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bk., İbn Kesîr, Ebu’l Fidâ İsmâil ed-Dımeşkî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, İhtisâr ve Tahkîk: Muhammed Alî Sâbûnî, Daru’l-Fikr, Beyrut 1419/1999, I, 517; İbn Abbas ve İbn Mes’ud’dan şöyle nakledilmiştir: Âdem’in bir oğlan çocuğu olduğunda onunla beraber mutlaka bir de kızı olurdu. Ancak aynı batında doğanları birbirleriyle evlendirmez, farklı batınlarda doğanları birbirleriyle evlendirme yoluna giderdi. Sonraları Kabil ve Habil isimlerinde farklı batınlarda iki oğlu doğdu. Kabil yaşça daha büyüktü ve onun, kendisiyle aynı batında doğan güzel bir kızkardeşi vardı. Habil, farklı batında olması hasebiyle Kabil’in kızkardeşiyle evlenmek istedi, ancak Kabil kendisinin bu kızkardeşe daha layık olduğunu iddia edip karşı geldi. Bunun üzerine babaları Âdem, birer kurban adamalarını söyledi de Kabil’den kabul edilmeyip Habil’in kurbanı kabul edildi. Bu duruma sinirlenen Kabil, Habil’i öldürmeyi kafasına koydu. Bk., İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 517

Yine farklı zamanlarda iki kız kardeşle, nikâhlarını birleştirmeksizin evlenmenin caiz olmasına karşılık; aynı zaman diliminde nikâhlarını birleştirerek yani aynı anda iki kız kardeşle evlenmenin haram kılınmasının, başkaca insanlığın vicdanını tam olarak tatmin edebilecek bir açıklaması mevcut değildir. Sadece bazı ihtimallerden ve hikmetlerden söz etme yoluna gidilebilir, ancak o da bir noktada sonlanmaktadır ki vardığı yer Allah'ın bir şeyi serbest bırakma ve yasaklama yetkisine sahip olduğu ve kendisi dışında kimsenin O'nun bu yetkisine sınır koyamayacağı gerçeğidir. Sözün özü, Yüce Allah hüküm koyarken, insanların akıllarınca buldukları hikmetlerine uygun davranmaya mahkûm değildir. O kendi sonsuz bilgisi ve hikmetiyle, dilediği zaman için, dilediği hükmü koyabilmektedir, bunu sorgulamaya hiç kimsenin haddi yoktur, yalnızca Yüce Yaratıcı'nın farklı zamanlar için koyduğu farklı hükümlerin hikmetlerinin neler olabileceğini anlamaya dönük kafa yorulabilir. Bunun ötesi, Yaratıcı'nın alanına müdahale etme teşebbüsü olur ki *“Onlar hâlâ cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah'ınkinden daha güzeldir?”*⁵⁵ ayetiyle ifade edilen cahiliye dairesine insanı sürüklemektir.

Son zamanlarda gündeme getirilen tuhaf iddialardan biri de, Hz. Adem'in yaratılışın ilk zamanlarında uzun bir dönem hayvanî bir hayat yaşadığı, daha sonraları insan özelliğine sahip kılındığıdır. Şimdi bu iddiayı ele alalım.

5) Hz. Âdem'in Önceleri “Beşer” İken, Sonradan “İnsan” Olduğu İddiası

Beşer-insan iddiasını gündeme getirenlere göre Hz. Âdem önceleri sadece bir beşer idi, hayvanî bir hayat sahibiydi, bu dönemde henüz insan olarak nitelendirilebilecek bir olgunluğa sahip değildi. Çok daha sonraları beşeriyetten çıkıp insan olma olgunluğuna erişti. Esasen bu iddia, “tarihin ilerleme yönünde bir seyir takip ettiği düşüncesi”ne koşulsuz olarak teslim olmanın bir sonucu gibi gözükmektedir. Hâlbuki tarihle ilgili olarak dillendirilen söz konusu düşüncenin, -gelinen noktada, örneğin Göbekli Tepe'de ortaya çıkan bulgular neticesinde, maddi tarih açısından bile- sorgulanmasının kaçınılmaz olduğunu unutmamak gerekmektedir.⁵⁶

Ne tuhaftır ki bu iddia sahiplerinin argümanlarına göre insan olma olgunluğuna erişme, vahyin öğretileri vasıtasıyla değil, anlatılagelen tarih anlayışıyla birtakım dönemlerin geçirilmesi sonucu oluşan tabî bir durumdur. Örneğin bu konuyla ilgili ileri sürülen iddialardan biri şu şekildedir: “Bir varlığın, ifsat etmek ve kan dökmekle suçlanması için, o varlığın canlı ve basit zekâyâ sahip bir varlık olması elzemdir. Kurt sürüyü ifsat eder ve koyunların kanını döker. Tilki kümesi ifsat eder ve tavukların kanını döker. Çekirge sürüsü ekini ifsat eder, timsahlar kan döker. Bu canlılardan çok daha zeki olan beşer de yaşadığı yeri ifsat ediyor ve kan döküyordu. Şu halde, Âdemoğluna ruh üflenmeden önce, yani o daha beşer iken, ortalığı ifsat ediyor ve kan döküyordu. Melekler bu durumu bir vakıa olarak görüyorlardı. İtiraz sadedindeki soruyu bunun için sordular. Zira onlar, beşer'e ruh üflenince, onun daha da azacağını düşünmüşlerdi. Fakat beşer, üflenen ruh ile akıl, irade ve vicdan sahibi oldu.

⁵⁵ 5 Mâide, 50

⁵⁶ Bk., Murat Kayacan, *Kur'an'da Hz. Nuh'un Toplumsal Islah Çabaları*, Ekin Yayınları, İstanbul 2016, s. 7

Artık o ‘insan’ denilmeyi hak ediyordu, zira bu üç haslet sayesinde ‘vahşiyetten’ çıkıp ‘ünsiyyete’ kavuştu ve Âdem oldu. Sözün özü: Üflenene can değil, içinde akıl, irade ve vicdanı barındıran ruh idi. Ruh üflendiğinde insan zaten canlı bir varlıktı.”⁵⁷

Yukarıda aktarılan iddiaya göre, Hz. Âdem kendisine ruh üflenmeden önce bir beşer idi yani canlı idi ve basit bir zekâyâ sahipti. Hatta sadece Âdem değil, Âdemoğlu da bu şekilde idi. Tıpkı bir kurt, tilki, çekirge veya timsah gibi kan döken bir dönem geçirmekte olup, vahşi bir ifsat dönemi yaşamaktaydılar. Şu kadarı var ki bu dönemde akıl, vicdan ve irade sahibi değillerdi. Ancak çok sonraları ruh üflenince insan oluverdiler.

Sözü edilen iddialarda, ilk bakışta göze çarpan bazı çelişkilere değinelim. Sözelimi denilmektedir ki Hz. Âdem, kendisine ruh üflenmeden önce ‘bir beşer idi, can sahibiydi’. Kanaatimizce bu teoriye göre, ruh bedenden ayrıldığı zaman da gerek Hz. Âdem’in, gerekse çocuklarının canlı kalmaya devam etmeleri gerektiği sonucu çıkarılmalıdır. Zira iddia, ruh ile can arasında hiçbir bağın bulunmadığı savını zorunlu olarak içermektedir. Bu bağlamda ruhun, ‘can’ diye tabir edilen hayatıyeti taşımadığı, sadece akıl, vicdan ve iradede ibaret olduğu tezini doğrulayacak hiçbir sahih nakli bilgi bulunmadığı gibi, ispatlanmış herhangi bir bilimsel veri de mevcut değildir. Aynı şekilde, ruh tam manasıyla bedeni terk ettikten sonra, insan için canlılığın devam ettiğini ispatlayan ne Kur’anî, ne de kanıtlanmış bilimsel bir veri de bulunmamaktadır. Aksine var olan ve gözlemlenebilen verilerle, ruhun bedenle irtibatının devam ettiği sürece canlılığın devam ettiği, ruh-beden ilişkisinin tamamen kesildiği durumlarda canlılığın da sona erdiği bilinegelen bir kabuldür. Yine bu teoriye göre insanlara akıl-bâliğ oluncaya kadar ruh verilmemekte, onlara sadece can bahşedilmektedir. İnsanlar akıl-bâliğ oluncaya kadar insan değillerdir, sadece birer beşerdirler, aynı zamanda kan döken ve ifsat eden canlı varlıklar sınıfına dâhildirler. Hâlbuki ruh üflendikten sonra yani akıl, vicdan ve irade verildikten sonra insanın ifsat ve kan dökmeden vazgeçip daha bir ehlileştiği ve insanileştiği varsayımı, realitelere tamamen ters düşen temelsiz bir iddiadır. Zira ifsat ve kan dökmenin, yeryüzü ölçeğinde akıl-bâliğ olanlar tarafından çok daha şiddetli bir şekilde işlendiği alenî bir durumdur. Tarihin en azgın zalimlerinin ve kan dökücülerinin de çocukların arasından değil, akıl-bâliğ olanlar arasından çıktığı herkesin kabul edebileceği bir gerçekliktir.

Bu bağlamda, Kur’an’daki veriler açısından gerçekten iddia edildiği gibi Hz. Âdem’in yaratılışı için “beşer” ve “insan” olarak adlandırılabilir iki ayrı dönemden bahsetmenin ne derece mümkün olduğuna biraz daha yakından bakalım:

*“Hani, Rabbin meleklere şöyle demişti: Muhakkak ben çamurdan bir beşer yaratacağım.”*⁵⁸ mealindeki ayetlerden hareketle, Hz. Âdem’in ilk dönemlerinde henüz insan olmadığı, sadece can taşıyan bir beşer olduğu varsayımını çıkarmanın; *“Hani Rabbin meleklere, ‘Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir beşer yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin’ demişti.”*⁵⁹ ayeti bağlamında değerlendirildiğinde, doğru olmadığı açıktır.

⁵⁷ Mustafa İslamoğlu, Tabiat ve Kur’an Ayetleri Işığında İlk İnsanın Yaratılışı, http://www.mustafaislamoglu.com/tabiat-ve-kuran-ayetleri-isiginda-ilk-insanin-yaratilisi_d5135.html, Erişim Tarihi: 06.08.2019

⁵⁸ 38 Sâd, 71

⁵⁹ 15 Hicr, 28-29

Zira ayette, çamurun tam anlamıyla insan şeklinde düzenlenmesinden hemen sonra ona ruh üflendiği açıklanmaktadır.⁶⁰ Bununla birlikte Hz. Âdem'in ilk dönemlerinde henüz insan olmayıp sadece can taşıyan bir beşer olduğu varsayımını çıkarmak doğru olsaydı, benzer bir çıkarımı *"Peygamberleri, onlara dedi ki: Biz ancak sizin gibi birer beşeriz."*⁶¹ ayetinin delaletiyle, aynı ifadenin kendisi hakkında kullanıldığı diğer bütün peygamberler için de düşünmek gerekirdi, zira böyle bir durum, tutarlı olabilmenin olmazsa-olmaz bir şartıdır. Aynı ifadeyi sağlam ve reddedilemez hiçbir istisna delili yokken, Hz. Âdem hakkında beşeriyete yormak; diğer peygamberler açısından farklı yorumlamak tartışmasız olarak bir çelişkiyi barındıracaktır. Hâlbuki *"Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."*⁶² ayetinin ifadesiyle Kur'an-ı Kerim, bahsedilen tarzdaki çelişki ve tutarsızlıklardan uzak olan bir kitaptır.

Kur'an'da, kavimlerine gönderilen diğer peygamberlerle ilgili olarak şöyle denmektedir: *"Peygamberleri, onlara dedi ki: "Biz ancak sizin gibi birer beşeriz. Fakat Allah, kullarından dilediğine (peygamberlik) nimetini bahşeder. Allah'ın izni olmadıkça, bizim size bir delil getirmemiz haddimize değil."*⁶³ Bu ayetteki son derece açık olan ifadelerle göre de, peygamberler gönderildikleri kavimlere kendilerinin birer "beşer" olduklarını alenen söylemektedirler. Bahsedilen "beşer-insan" iddiası bağlamında meseleyi değerlendirecek olursak, ayette kendilerinden söz edilen peygamberler, peygamberlik göreviyle kavimlerine gönderildikleri zaman kendilerinin birer beşer olduklarını belirtmektedirler. Öyleyse yukarıda ileri sürülen beşer-insan ayrımını gözeten teoriye göre; kavimlerine elçi olarak gönderilen peygamberler, henüz insan mertebesine ulaşmamışlardır. Sözü edilen tutarsız iddiaya göre, insan mertebesine ulaşmadan, insanlık mahiyetine istihkâk ve ehliyet kesbetmeden peygamber olarak gönderilmiş oldukları neticesini çıkarmak, tutarlı olmak açısından gereklidir. Bu ise son derece çürük ve temelsiz bir iddia olmaktan öte bir şey değildir.

Bizim bu noktadaki itirazımıza şöyle bir cevap ileri sürülmektedir: "Beşer, insan olunca, beşerî niteliklerini geride bırakmamıştır. Bu niteliklerin başında doğma, yeme, içme, büyüme, yaşlanma ve bunların zorunlu sonucu olan ölüm gelir. Ayetteki beşer'den kasıt da 'ölümlülük'tür. Ayet 'De ki: 'Ben de sizin gibi yiyip içen ölümlü bir varlığım' anlamına gelir. Dolayısıyla bu ayet, melek peygamber isteyen ilk muhatapların bu uçuk isteklerine verilmiş Kur'anî bir cevaptır."⁶⁴ Verilen bu cevaba göre, önce beşer olan ve daha sonra insan olmaya istihkak kesbeden insan, insanlık döneminde beşeriyetini de devam ettirmiştir. Bu noktada da şu soruları sormak hakkımızdır: Beşeriyet ve insaniyet dönemleri, mahiyetçe farklı dönemler ise neden insaniyet döneminde beşeriyet devam etmiştir? İnsaniyet döneminde beşeriyetin devam etmesi mümkün ve makul görünüyorsa, neden beşeriyet döneminde insaniyetin var olması mümkün ve makul değildir?

⁶⁰ Bk., Fahrudin Er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dar-u İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, et-Tebatu's-Sâliise, Beyrut 1420 (1999), XXVI, 409

⁶¹ 14 İbrâhîm, 11

⁶² 4 Nisâ, 82

⁶³ 14 İbrâhîm, 11

⁶⁴ Mustafa İslamoğlu, *Tabiat ve Kur'an Ayetleri Işığında İlk İnsanın Yaratılışı*, http://www.mustafaislamoglu.com/tabiat-ve-kuran-ayetleri-isiğında-ilk-insanın-yaratilisi_d5135.html, Erişim Tarihi: 06.08.2019

Acaba doğma, yeme, içme, büyüme, yaşlanma ve bunların zorunlu sonucu olan ölüm gibi nitelikler sadece beşer için mi geçerlidir, insan için söz konusu nitelikler geçerli değil midir? Bunların insan için geçerli olmadığını, hangi delillerden hareketle anlama imkânına sahip olmaktayız? Yine acaba insan ölünce onu insan yapan akıl, vicdan ve irade gibi özellikleri sona ermekte değil midir? Yoksa akıl ve iradesi işlemeye, çalışmaya devam mı etmektedir? Görüldüğü üzere, cevap mahiyetinde ileri sürülen argümanlar da pek çok açıdan sorgulanabilecek temelsiz bir muhtevaya sahiptir.

Hiz. Meryem'e, Cebrail (a.s.)ın gönderilmesinden bahseden şu ayet-i kerime konumuz açısından enteresandır: *"Biz, ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir beşer şeklinde görünmüştü."*⁶⁵ Beşer-insan ayrımı gözetilen teoriye göre değerlendirecek olursak Cebrail; akıl, vicdan ve iradesi bulunmayan ifsatçı ve kan dökme bir varlık şeklinde Meryem'e görünmüştü. Bu türden talihsiz ve son derece zayıf varsayımların, Kur'an metninin siyâk-sibâkıyla bağdaşmadığı ve doğruyu yansıtmadığı açıktır.

Gelinen noktada, insan için kullanılan beşer kelimesinin ne anlama geldiğini tespit etmek önem arz etmektedir. Zira beşer kelimesinin iddia edildiği üzere kan dökme ve fesat çıkarma manalarına gelip gelmediği meselesi, önemli bir düğüm noktası oluşturmaktadır. Râğıb İsfehânî'nin yaptığı tahlillere göre, 'beşer' kelimesi, cildin görünen yüzünü ifade etmek için kullanılan bir terimdir. İnsanın özellikle 'beşer' olarak isimlendirilmesinin sebebi ise vücudundaki kıllara/tüylere rağmen cildinin görünmesidir. Hâlbuki hayvanlardaki kıl, tüy veya yün, ciltlerini tamamen örtüp görünmez bir hale getirmektedir.⁶⁶ 'Beşer' kelimesiyle insan cildine vurgu yapıldığını şu ayet-i kerimeden de anlamak mümkündür: *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüzdür. Allah, kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*⁶⁷ Ayet-i kerimenin mealinde 'eşlere yaklaşma' şeklinde tercüme edilen kelimenin orijinali, mubâşere/mufaele kalıbından olup "بأشْر" şeklindedir. Bilindiği üzere Arapça'da bu kalıp isteşlik/ortaklık ifade ettiğinden, karşılıklı olarak cildi cilde değdirmek anlamına gelmektedir ki bu da cinsel münasebetten kinaye olan bir kullanımdır.⁶⁸ Buna göre 'beşer' kelimesinin, sözlük anlamı itibarıyla iddia edildiği şekilde, direkt ve açık olarak herhangi bir şekilde 'kan dökme ve ifsat etme/fesat ve bozgunculuk çıkarma' ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Öyleyse 'beşer' kavramının tahlili üzerine bina edilen ikellik ve vahşilik yorumu, gerek nasslarda gerekse nasslarda kullanılan kelimelerin sözlük anlamlarında delaleti bulunmayan, ilerlemeci tarih anlayışının etkisinde kalınarak ileri sürülen mesnetsiz bir teoriden başka bir şey değildir. Bunun ise kimi durumlarda birtakım şüpheler îrâs etmekten başka bir işlevinin olmayacağı açıktır.

Acaba nass ve lügat yönüyle mesnedi bulunmayan, ilk insanın -en azından hayatının ilk dönemlerinde- ilkel ve vahşi olduğu iddiasının akıl ve mantık planında bir karşılığını bulmak mümkün müdür?

⁶⁵ 19 Meryem, 17

⁶⁶ Bk., Râğıb El-İsfehânî, *El-Müfredât Fî Garibi'l-Kur'ân*, Tahkîk: Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412/1991, s. 124/125

⁶⁷ 2 Bakara, 187

⁶⁸ Bk., Râğıb, *El-Müfredât Fî Garibi'l-Kur'ân*, s. 125

Kanaatimizce bu soruya verilebilecek en iknâ edici cevap; aynı anda hem hayat, hem de akıl-vicdan ve irade bahşedilen insanın, ilahî bir öğretiyeye muhatap olup olmadığı meselesinin aydınlığa kavuşturulmasıyla elde edilebilecektir. İlahî öğretinin insan(lar)a ulaştırılmasının en sağlam ve bağlayıcı yolu ise “*Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapmışsa kendi aleyhine sapmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.*”⁶⁹ ayetinin delaletiyle peygamber gönderilmesidir. Öyleyse diyebiliriz ki eğer peygamberlik varsa, ilahî öğretiyeye muhatap olma söz konusudur. Şayet ilahî öğretiyeye muhatap olunmuşsa, bu anlamıyla bir ilkellik ve vahşilikten bahsedilmesi makûl ve mantıklı olmaktan uzaktır. Olsa olsa peygamberlik kurumu vasıtasıyla insanlara ulaşan ilahî öğretileri reddetmekten ve kabul etmemekten kaynaklanan bir ilkellikten ve vahşilikten bahsedilebilir. Bu ise hayatın amansız şartlarına, cevapsız sorularına rağmen başıboş, yardımsız ve yalnız bırakılan bir insanın maruz kaldığı veya kalacağı ilkellik ve vahşilikten tamamen farklı olan iradî bir durumdur, hak ettiğiyle orantılı olarak en ağır şekilde cezalandırılmayı gerekli kılan bir fesad ve bozulma halidir.

Bu andan itibaren, Kur’an-ı Kerim’de açık ifadelerle bahsedilmeyen, Hz. Âdem gibi enteresan bir yaratılışa sahip olan Havva annemizin yaratılış keyfiyetine kısaca değinmek, konuyu tamamlayıcı bir unsur olacaktır.

6) İlk Anne Havvâ’nın Yaratılışı

Mucizevî bir yolla yaratılmanın örnekleri Hz. Adem, Hz. İsa ve Havva annemizdir. Esasen Kur’an nassından işaret yoluyla anlaşılabilen ancak “*Allah nezdinde İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir*”⁷⁰ tarzında açıkça vurgulanmayan ve İsa peygamberin yaratılışından çok daha önceleri gerçekleşen bir örnek daha mevcuttur ki o da Havvâ annemizin yaratılışıdır.

Havvâ annemiz yaratılacağında, sadece insanlığın babası olan Âdem peygamber mevcuttur. “*Allah, sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir.*”⁷¹ Ayetinin ifadesiyle Havvâ annemiz, Âdem babamızın yaratıldığı ve herhangi bir annenin bulunmadığı bir ortamda annesiz olarak yaratılmıştır. Burada bahsedilen Havvâ’nın Âdem’den yaratılması olayını -rivayetlerde geçtiği üzere- onun vücudunun bir parçasından yaratılma şeklinde anlarsak, Havva annemizin yaratılması hadisesini de babanın bulunup annenin bulunmadığı yaratılmaya yani annesiz yaratılmaya bir örnek olarak düşünmemiz mümkündür.⁷² Ancak Havvâ’nın Âdem’den yaratılması olayını, “*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için kendi (cinsi)nizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun âyetlerindedir.*”⁷³ ayetinden hareketle, onun cinsinden yaratılmış olmakla tefsir edersek, bu durumda onun da Âdem babamız gibi hem babasız, hem de annesiz bir şekilde yaratıldığı neticesine varırız.⁷⁴

⁶⁹ 17 İsrâ, 15

⁷⁰ 3 Âl-i İmrân, 59

⁷¹ 7 A’râf, 189

⁷² Bk., Abdulkadir Molla Huveys, *Beyânu’l-Meânî*, Matbaatu’t-Terakkî, Dimeşk 1382/1965, II, 146

⁷³ 30 Rûm, 21

⁷⁴ Bk., Ahmed b. Abdulaziz, *el-Ehâdisu’l-Müşkile el-Vâride fî Tefsiri’l-Kur’ani’l-Kerîm*, Dar-u İbni’l-Cevzî, Suudi Arabistan 1430, I, 608

Bunun dışında sözü edilen olağanüstü yaratılma olayı, hiçbir şekilde örneği olmayan ve test edilme imkânı bulunmayan olağandışı ve aynı zamanda olağanüstü bir olaydır. Öyleyse Yüce Yaratıcı, olağanüstü bir şekilde yaratma olayını, insanlık tarihi boyunca üç örnekle sınırlı tutmuştur. Zaman zaman çift başlı veya yapışık ikizler şeklinde olağandışı bir takım yaratılmaları şahit olsak da, bunlar olağanüstü olarak kabul edilebilecek olaylar değildir. Zira olağanüstü olaylarda bir kusurdan bahsetmek, eşyanın tabiatına aykırıdır. Başka bir deyişle olağanüstü olaylarda insanların kendi güç ve iktidarlarıyla ulaşma imkânlarının bulunmadığı bir mükemmellik, bir hârikulâdelik söz konusudur. Olağandışı olaylarda ise genellikle bir kusurdan söz etmek mümkündür. Zira çift başlı bir insanın veya benzeri bir anomali ile yaratılan bir bebeğin, bütün uzuvları normal olarak yaratılan bir bebeğe göre kusurlu olduğu aşikardır. Öyleyse diyebiliriz ki her olağanüstü olay aynı zamanda olağandışı olmakla beraber; her olağandışı olay, olağanüstü değildir.

SONUÇ

Modern ilimle beraber zihinlerde oluşan kimi kaygıları önceleme derdine düşmeden, ilk insan hakkında çoğunlukla Kur'an ve ihtiyaç duyulan yerlerde sahih hadis kaynaklı olarak bir bakış açısı geliştirmek elzemdir. Zira bahsinde bulunduğumuz ilk insanın yaratılma hadisesi, nutfeden/spermden yaratılma kanununun henüz geçerli kılınmadığı bir döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla yaratılışın ilk aşamasına denk gelen bu gerçeğin, gözlem veya deney suretiyle test edilme imkânı da bulunmamaktadır.

Konuyla ilgili ayetlerin bir arada ve bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesinden, ayetleri tefsir eden sahih hadislerden anlaşıldığı üzere ilk insan Hz. Âdem'dir. Toprak ve su karışımından yaratılıp şekil verilmiş, ardından kendisine ruh üflenmiştir. Ne ondan önce, ne de onunla beraber, başka insanlar veya Âdemler yoktur. Daha sonra annemiz Havvâ ondan yaratılmıştır. Her ikisi de insan olarak yaratılmışlardır, başka bir türden devşirilme ve dönüştürülme değildirler. Soyları, gerek kendi evlilikleri gerekse farklı batınlarda doğan çocuklarının evlilikleri vasıtasıyla çoğalarak devam etmiştir. Daha sonraları birinci dereceden akraba olan mahrem kimselerle evlenme yasaklanmıştır.

Hz. Âdem'in meleklerle, eşyânın isimlerini haber verip öğretmesini bir kenara koyarsak, peygamberlik görevi icâbı tebliğde bulunduğu bütün insanlar, -hanımı Havvâ hariç- kendi çocuklarıdır veya çocuklarının çocuklarıdır. Yani yabancı, dışarıdan herhangi bir kimse yoktur. Yabancı kimselerin çoğunlukta olduğu bir kavme peygamber olarak gönderilen ilk kişi, rivayetlerde kendisine bu nedenle "ilk resul" denilen Hz. Nûh'tur. Hz. Âdem, Kur'an ayetlerindeki kullanımlar açısından hem nebîdir, hem resûldür. Nebîdir, çünkü kendi eşine ve çocuklarına hak dini tebliğ etmiş, yaşayarak onlara örnek olmuştur. Resûldür, çünkü meleklerle eşyanın isimlerini öğretmeye kadar varan geniş bir dairede, ilmî üstünlüğünü ispatlamıştır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Agitoğlu, Nurullah, *Peygamberimiz'in (SAS) Dilinden Hz. Âdem*, Kitâbî Yayınları, İstanbul 2015.

Ahmed b. Abdulaziz, *el-Ehâdisu'l-Müşkile el-Vâride fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Dar-u İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 1430.

Bolay, Süleyman Hayri, “Âdem”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1988.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Ece, Hüseyin, Süzme Çamur ve İnsan, <http://www.huseyinece.com/yazilarim/bilinc-yazilari> /159-suzme-camur-ve-insan, Erişim Tarihi: 06.08.2019

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Azim Dağıtım, İstanbul, tsz.

Hutaybe, eş-Şeyh et-Tabîb Ahmed, *Tefsîru's-Şeyh Ahmed Hutaybe*, el-Mektebetu's-Şâmîle, 239 (.Ders), 4.

Huveys, Abdulkadir Molla Huveys, *Beyânu'l-Meânî*, Matbaatu't-Terakkî, Dimeşk 1382/1965.

İbn Kesîr, Ebu'l Fîdâ İsmâil ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İhtisâr ve Tahkîk: Muhammed Ali Sâbûnî, Daru'l-Fikr, Beyrut 1419/1999.

İslamoğlu, Mustafa, *Kur'an Surelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011.

- Tabiat ve Kur'an Ayetleri Işığında İlk İnsanın Yaratılışı, http://www.mustafaislamoglu.com/tabiat-ve-kuran-ayetleri-isiğında-ilk-insanın-yaratilisi_d5135.html, Erişim Tarihi: 06.08.2019

Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2014.

Kayacan, Murat, *Kur'an'da Hz. Nuh'un Toplumsal Islah Çabaları*, Ekin Yayınları, İstanbul 2016.

Kurt, Muhammet Sacit, “Peygamberlerin Günahsızlığı ve Nesiye-Asâ-Ğevâ Kelimelerinin Etimolojik İncelemesi Işığında Kur'an'daki Adem Kıssasına Yeni Bir Yaklaşım”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, C. 12, S. 24.

Mevdudî, Seyyid Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, Çev. Kayani, Muhammed Han, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

Râğîb el-İsfehânî, *El-Müfredât Fî Garîbi'l-Kur'ân*, Tahkîk: Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412/1991.

Râzî, Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dar-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, et-Tebatu's-Sâlise, Beyrut 1420/1999.

Süngü, Osman, Hz. Âdem Aleyhisselam, <http://www.siyerinebi.com/tr/ilk-insan-ilk-peygamber-hz-adem>, Erişim Tarihi: 06.08.2019

Yakıt, İsmail, “Kur'an'da Hz. Âdem”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, S. 6.

Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Tahkîk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy. 1376/1957.

HEKİM-FİLOZOF ER-RÂZÎ’NİN AHLAK FELSEFESİ IŞIĞINDA, NEFİS TERBİYESİ VE TIP AHLAKINA İLİŞKİN ÖNERİLERİ

Rıdvan DEMİR

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Bilkent/ANKARA

Utku KESKİN

Tıp Tarihi ve Etik Bilim Uzmanı, Bilkent/ANKARA

ÖZET

Bu çalışma, Hint ve Yunan kaynaklarından, İslam tıp eserlerinin tercüme dönemi olarak bilinen 9. Yüzyılın ve bunu takip eden dönemin en ünlü tıp âlimlerinden Ebû Bekir Zekeriyya er-Râzî'nin aynı zamanda bir tabiat filozofu olarak, ahlak felsefesi alanında kaleme aldığı “*et-Tıbbu’r-rûhânî*”, “*es-Siretu’l-felsefiyye*” ve “*Ahlâku’t Tabîb*” adlı eserler üzerine gerçekleştirilmiştir. Hekimliği ve filozofluğu bütüncül bir bakış açısıyla birleştirerek, beden sağlığının, ruhun da sıhhatli kalmasına bağlı olduğunu belirten Râzî, bunun da nefsin meyil edeceği iki aşırı uç olan ifrat ve tefrit arasında orta yolu tesis etmekle gerçekleştirileceğini bildirmektedir. Haz ve elem teorileri eşliğinde, Platoncu bir nefis anlayışıyla, ahlak felsefesini temellendiren Râzî'nin isimlerine yer verilen bu üç eseri, sırasıyla ahlakın iyileştirilmesi, filozofça bir yaşamın gerekleri ve hekimlik ahlakını konu edinmektedir. Çalışmamız, Râzî'nin söz konusu eserlerde iletmekte olduğu görüşlerini onun ahlak felsefesi ışığında irdeleyerek, erdemli bir hayat yolunda topluma nelerin aktarılabilceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak Felsefesi, Ebû Bekir er-Râzî, İslam Tıbbı, Tıp Ahlakı.

ABSTRACT

This study was carried out on the following writings named as “*et-Tıbbu’r-rûhânî*”, “*es-Siretu’l-felsefiyye*” and “*Ahlâku’t Tabîb*” which were written in the field of moral philosophy by Abu Bakr Zekeriyya er-Râzî, one of the most famous medical scholars of the 9th century and the subsequent period known as the translation period of Islamic medical works from Indian and Greek sources, also as a natural philosopher. Combining medicine and philosopher with a holistic perspective, Râzî states that the health of the body depends on the well-being of the soul, and this can be achieved by establishing a middle way between two extreme point of tendency of the soul. Râzî, who based his moral philosophy with a frame of soul in Platonic understanding accompanied by the theories of pleasure and sorrow, has these three writings above which were subjected to moral improvement, requirements of a philosophical life and medical ethics, respectively. Our study aims to reveal what can be transferred to society for having a way of a virtuous life by examining the views that Râzî conveys in these works, in the light of his moral philosophy.

Key Words: Moral Philosophy, Abu Bakr er-Râzî, Islamic Medicine, Medical Ethics.

1.GİRİŞ

Doğu ve Batı bilim alanı günümüze kadar daimî bir bilgi alışverişi içerisinde gelişmiştir. İslamiyet'in ilk dönemlerindeki tıp bilimine yönelik çalışmalar değerlendirildiğinde öncelikle Orta Çağ İslam dünyasının geleneksel uygulamaları ile Hz. Muhammed'in beden ve ruh sağlığını tesis etmeye yönelik önerileri olan “*Tıbb-ı Nebevî*” *Peygamber Tıbbı*, Müslümanlar arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Antik dönem Yunan hekimlerinin kaleme aldığı eserlerin Arapçaya tercümesiyle de özellikle Galen'in görüşlerinin Müslüman hekimler arasında yaygınlaştığı bilinmektedir. Ancak Müslüman hekimler yalnızca Yunan tıbbının birikimiyle yetinmeyerek yaptıkları gözlemler ve tecrübeleriyle, söz konusu birikim üzerinde düzeltmeler de yapmak suretiyle bu bilime katkıda bulunmuşlardır¹. İşte bu hekimlerden bir tanesi de Ebû Bekir Zekeriyya er-Râzî'dir.

Râzî, Abbasiler döneminin başlangıcını işaret etmekte olan 9. Yüzyılın ve takip eden dönemin, yani İbn-i Sînâ, Ali İbn-i Rabban ve El-Mecûsî gibi diğer tıp âlimlerinin eserlerinin tercümeleri dönemine rastlayan dönemin de en ünlü hekimlerindendir. Bu dönem hekimlerinin kendilerini yalnızca tıp alanıyla sınırlamadıkları, metafizik, ahlak, astronomi ve musiki gibi dallara da ilgi duydukları bilinmektedir.

Râzî de öncülüğünü çoğunlukla doğa bilimleri alanındaki alimlerin temsil ettiği tabiatçı filozoflar arasında yer almaktadır. Hekim filozof 865-925 senelerinde Bağdat ve Rey şehrinde yaşamını sürdürerek, özellikle kimya, tıp ve felsefe alanında çalışmalarda bulunmuştur. Çağdaşları gibi kendinden sonraki kuşaklarca da, her iki çalışma alanından dolayı Râzî, “*el-etbbau'l-felasife*” olarak bilinmektedir². Râzî, beden sağlığının ruh sağlığıyla bir bütün olduğunu belirterek, bedeni sıhhatin, nefsin aşırı uç istekleri karşısında orta yolu bulmak üzere eğitilerek desteklenmesi gereğine dikkat çekmektedir. Bu anlamda ahlak felsefesini de Platoncu nefis anlayışının etkisiyle, haz ve elem teorileri üzerine temellendirmektedir.

İşte Râzî'nin kaleme almış olduğu nefsin terbiyesi ve tıp ahlakına yönelik eserlerin O'nun ahlak felsefesi ışığında incelenerek, bu kapsamda topluma nelerin aktarılabilirliğini tartışmaya açabilmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmanın ilk bölümünde, müellifin yaşam öyküsü ile her iki bilim alanına ne gibi katkılarının bulunduğu aktararak çalışmanın konusuna hazır bulunuş sağlanmak istenmiştir. Ardından Bulgular bölümü altında söz konusu eserlerin içerikleri temel düzeyde yansıtılarak, çalışmanın konusu olan materyal tespit olunmuştur. Buradaki tespitler ise çalışmanın Değerlendirme ve Sonuç başlığı altında Râzî'nin haz ve elem teorileri kapsamındaki temellendirmelerini yansıtma yönünden irdelenerek, nihayetinde ulaşılan sonuçlar maddeler halinde paylaşılmıştır.

¹ Abdulhalik Bakır, “Geç Orta Çağ Avrupa'sında Tıp ve Tababet”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1 Sayı:1, Aralık 2018, s. 103.

² Hüseyin Karaman, “Bir Biyografi Denemesi: Ebû Bekir er-Râzî”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, Sayı:6, 2004/2, s. 110.

2. GENEL BİLGİ

2.1 Ebû Bekir Zekeriyya er-Râzî'nin Yaşamı, İlime Katkıları ve Eserleri

2.1.1. Yaşamı

Rey şehrinde 865 yılında doğan Râzî'nin bu döneminde, Tahran yakınlarındaki Rey şehrinin Orta Çağ'ın önemli bir kültür merkezi olduğu görülmektedir. Tam adı Ebû Bekir Muhammed İbn-i Zekeriyya er-Râzî olup kimya, tıp ve felsefe O'nun başlıca eser vermiş olduğu alanlardır³. Râzî, Batı'da *Rhazes*, *Rasis*, *Raghensis*, *Medicus*, *Bubcaris*, *Alubator* ve *Filizachariae* gibi isimlerle tanınmaktadır. Râzî'nin gençlik dönemlerinde edebiyat, felsefe ve şiirle ilgilendiği ve ud çaldığı bilinmektedir. Yaşamını kuyumculukla devam ettiren bu mesleğin onda kimya ilmine karşı ilgi uyandırdığı söylenmektedir. Bu nedenle kurduğu laboratuvarında kimya üzerinde yaptığı çalışmalar esnasında oluşan gaz ve buharların gözlerine rahatsızlık verdiği ve bunun hayatı boyunca da sürmüş olduğu aktarılmakta olup hatta Bîrûnî'ye göre de bu rahatsızlık onun kimyadan sonra tıp bilimine yönelmesinde asıl sebeptir. İbn-i Ebî Usaybi'a tarafından aktarıldığı üzereyse, Râzî'nin ömrünün büyük çoğunluğu İran'da kardeşleri ile diğer yakınlarının yanında geçmiş, tıba olan ilgisi onun olgunluk döneminde buradaki hastanelere gerçekleştirdiği ziyaretler esnasında, görüşmelerde bulunduğu bir ilaç mütehassısı vasıtasıyla gerçekleşmiştir⁴.

Râzî çeşitli ilim ve kültür merkezlerinde tahsil görmek amacıyla bulunmuş, özellikle eğitim amacıyla Horasan'a kadar gitmiştir. Sonuç olarak Hint, Yunan ve İslam tıbbına yönelik edindiği bilgi Galen'den sonra herhangi bir hekimin sahip bulunmadığı ölçüde görülmektedir. Râzî'nin, Hipokrat ve Galen'i müteakip tıp bilimine yaptığı katkıları ve bu alandaki araştırmaları dolayısıyla *Arapların Galeni* "Câlinusu'l-Arab" unvanıyla anıldığını ve *Arap Tıbbının Babası* sayıldığını hatırlatmakta yarar görülmektedir. O, bu araştırmalar doğrultusunda Rey ile Bağdat'taki hastanelerin de başhekimliğine getirilmiştir. Hekim kişiliğinin yanında filozof kişiliğiyle de özellikle ahlak ve metafizik alanında öne çıkmakta olan Râzî'nin, alana ilişkin iki yüzden fazla eser yazdığı kendi ifadeleriyle bizlere ulaşmaktadır. Bu alanda ise Yunan, Hint ve Arap geleneğine vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Tabiatçı ekol olarak adlandırılan ve doğayı temel alan felsefe anlayışına sahip filozofun, filozofça yaşam olarak tasvir ettiği anlayışla yaşamını sürdürdüğü, cömert bir kişiliğe sahip olduğu, hayırseverce bir tutumu fakirlere sergilediği ve hastalarına karşı da oldukça şefkatli olduğu bilinmektedir⁵. Râzî'nin hekimliği, filozofluğunun önünde geldiğinden tabip filozof olarak nitelendirilmekte olup tabipliğinin etkisinin felsefesinde de hissedildiğini görülmektedir. 15. Yüzyıla kadar bilim dallarının tümünde olduğu gibi bu iki alanın iç içe oluşu da zaten Râzî tarafından Platon'a (M.Ö. 427-347) dayanan bir anlayış olarak ele alınmaktadır. Bu çeşit bir tıp geleneği İslam felsefesi söz konusu olduğunda, evveliyatı Kindî'ye kadar uzanmaktaysa da Râzî'nin bu anlayışı İslam ahlakı ile harmanlayarak kavramsal bir yapıya kavuşturduğu ve özgün bir tıp ahlakı oluşturduğu anlaşılmaktadır⁶.

³Nurhayat Çalışkan Akçetin, *Felsefi Düşüncenin İslâm Dünyasındaki Yansımaları*, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2018, s. 37.

⁴Edward G. Browne, *İslâm Tıbbı*, Çeviren: Enise Anaş, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 2012, s. 54-55.

⁵Aygün Akyol, "Ebû Bekir Râzî ve Felsefi Düşünce Sistemi", *Journal of Islamic Research*, 30(1), 2019, s. 42-43.

⁶Hüseyin Karaman, "Bir Biyografi Denemesi: Ebû Bekir er-Râzî", s. 101-102.

Öncelikle bu iki alan başta olmak üzere geometri haricindeki tüm bilim dallarında eser vermiş olduğu görülmekte olan Râzî'nin, döneminde pek çok bilim adamı, düşünür ve ilahiyatçı ile karşılıklı eleştirilerde bulunduğu ve reddiyeler kaleme aldığı, fikri hür ve üretken bir ilim adamı olduğu ortadadır. *Es-Sîretü'l-felsefiyye* adındaki otobiyografik eseri incelendiğinde, bu doğrultuda kendisini ifade ettiği şu cümleler oldukça önemli görülmektedir: “*Beni tanıyanlar bilir ki ilme karşı olan sevgim, tutkum ve bu yoldaki çalışmalarım gençliğimden beri aralıksız devam etmektedir. Okumadığım bir kitap, karşılaşmadığım bir ilim adamı bulursa büyük bir zarara uğramam söz konusu olsa bile her şeyi bir kenara bırakıp mutlaka o kitabı okurum ve o âlimi tanırım. Bu alandaki sabırlı çalışmalarım neticesinde bir yıl zarfında müsvedde olarak 20.000 varaktan fazla yazı yazdım.*”⁷.

Kendi döneminin en önemli hekimi olup pek çok da öğrencisi bulunan Râzî'nin ömrünün sonlarına doğru gözleri katarakt hastalığına yakalanmış ancak O, buna rağmen, “artık göreceğimi gördüm” diyerek tedavisini reddetmiştir⁸. Hekim ve filozof Ebû Bekir Zekeriyâer-Râzî, 925 yılında Rey şehrinde vefat etmiş bulunmaktadır.

2.1.2. Tıp Bilimine Katkıları ve Bu Alandaki Çalışmaları

Râzî'nin tıbbı olan ilgisi Bîrûnî'den aktarıldığı üzere, onun kimya deneyleri esnasında maruz kaldığı ateşten çıkan asitlerin, gözünde kalıcı rahatsızlıklar bırakmış olması sebebiyle duyduğu tedavi ihtiyacından köken almaktadır. Tıp alanındaki çalışmalarına yönelik yine Bîrûnî'nin ifade ettiği üzere, duvarındaki kandilliğe lambasını koyar ve karşısına oturup kitabını duvara dayardı. Bunu ise uyku bastırıp ta kitabı elinden düşüğünde onu uyandırarak yeniden okumaya devam etmesi için yaptığı söylenmektedir. Razi bu alandaki tahsilini gerçekleştirmek üzere Horasan bölgesine giderek burada Yunan, Hint ve İran ile İslam tıbbı üzerine araştırmalarda bulunmuş ardından Rey şehrine döndüğünde ise buradaki bîmâristanın⁹ başhekimliğine getirilmiştir. Yine burada saray hekimi olarak görevlendirilmiş olup bunda tıptaki üstün bilgi düzeyi ile mizacının etken olduğu bilinmektedir. Bağdat'ta ileride *Bîmâristân-ı Adudî* adını alacak olan hastanenin başhekimlik imtihanına katılmak amacıyla otuzlu yaşlarda bulunmuş ve bu sınavı yüz hekim arasında kazanmış bulunmaktadır¹⁰.

Başhekimliğini üstlendiği Bağdat hastanesinin temeli atılırken kendisine yer konusunda danışıldığı, bunun üzerine de Râzî'nin Bağdat'ta farklı semtlere et parçaları astırdığı, hastanenin temelinin de bu etlerin en yavaş bozulduğu yere atılmasını tavsiye ettiği söylenmektedir¹¹.

Râzî, idaresinde bulunduğu hastaneye hizmetini aksatmaksızın, en uygun şekilde ve nöbetleşe yürütebilmek amacıyla dahiliye, göz, hariciye, nöroloji ve ortopedi hekimlerinden oluşan yirmi

⁷ “Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi” web sayfası. (Erişim Tarihi:10.07.2019)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/razi-ebu-bekir>

⁸ Aygün Akyol, a.g.e., s. 46.

⁹ Bimaristan, Farsça “bimar” yani hasta kelimesi ile yer anlamına gelen “istan” kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır ve anlam olarak, dönemin hastalara ücretsiz sağlık hizmeti sunulan hastanelerine karşılık gelmektedir.

Fatma Çapan, “İslam Dünyası'nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(3), 2019, s. 1206.

¹⁰ “Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi” web sayfası. (Erişim Tarihi:10.07.2019)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/razi-ebu-bekir>

¹¹ Edward G. Browne, a.g.e., s. 54-55.

dört kişilik uzman kadrosunu da ilave etmiştir. Kendi geliştirdiği yöntemi incelendiğinde hastaların klinikte öncelikle asistanlara muayene ettirildiği, ardından başasistanlarca bu tetkiklerin icra edildiği ve bunların da teşhiste zorlandıkları bir vaka mevcut olursa bu kez Râzî'nin müdahale ettiği görülmektedir. Hastane ortamındaki muayeneden teşhise ve ilaç etkilerine kadar vakaya ait tüm aşamaların da deftere geçirildiği ve O'nun doğa bilimlerindeki gözlem ve deneye dayalı yöntemi tıp biliminde de etkili şekilde uygulamakta olduğu anlaşılmaktadır. Hastalarını muayene ederken, şikâyetini, bunun ne vakit başladığını, hastanın geçirmiş olduğu hastalıkları, yaşını, beslenme alışkanlığını, varmış olduğu teşhise birlikte tüm bulguları kayıt altına almaktadır¹². Râzî, bu anlamda klinik sistemini ilk uygulayan hekim olarak da ifade edilebilmektedir.

O, aynı zamanda çocuk hastalıklarıyla da ilgili ilk hekimler arasında yer almaktadır. Yine bir ilk olarak, o dönemde kızıl ve kızamık hastalıklarının aynı hastalıklar olduğu inancı hakimken bu iki hastalık arasındaki farkları ortaya koyan ilk kişi olmuştur. Yine kurduğu klinik sistemin bir uzantısı olarak değerlendirileceği üzere, bir hastanın birden fazla hekimce gözlemlenmesinin hem teşhis ve hem de tedavideki önemini vurgulamaktadır. Getirdiği vizit sistemi hastanın bir sabah bir akşam gözlenerek durumunun not edilmesine dayanmaktadır. Tıp ahlakına yönelik bir eser olarak kazandırdığı “*Ahlâku't Tabîb*”te ise hekim-hasta ilişkisine normatif yönde değinerek “*Tıpta kehanet olmaz, hekim her şeyi bilemez, hasta denek olarak kullanılamaz. Gerekmedikçe tedavide basit ilaçlarla yetinilmeli, hekim hastasının sırdaşı olmalı, hekim hasta ile doğrudan diyalog kurmalı*” şeklinde yön verdiği anlaşılmaktadır. Benzer normatif kazanımlar olarak değerlendirilebileceği üzere, ilaçların öncelikle hayvanlar üzerinde tatbik edilmesi ve ardından insanlarda kullanılması gereğini öngörmekte olup kendinin hazırlamış olduğu cıva karışımını da öncelikle maymunlar üzerinde denemiş olduğu bilinmektedir. Râzî aynı zamanda “astım alerjisini” ilk keşfeden ve alerji üzerine eser vermiş kişidir¹³. Kimyayı tıbbın hizmetine ilk sunan hekim olan Râzî'nin bu alanda ise müşhil olarak cıvayı kullandığı, antiseptik olarak alkolü uyguladığı bilinmekte olup yine Orta Çağ Avrupası'nda eczacılık alanında “Album Rhazes” adıyla anılmakta olan beyaz kurşun merhemini bulan kişi olmuştur.

Bunun yanında ameliyat dikiş ipliği olarak hayvan bağırsağını kullanan ayrıca göz bebeğinde ışığa yönelik tepkiyi ilk fark eden kişidir de. Râzî'nin hekimlik pratiği anlayışına değinirsek, bu anlamda hekimin kendini yetiştirmek üzere, alandaki kitaplardan elde edeceği bilgiyle kendini teorik olarak geliştirirken, hastalar üzerinde gerçekleştireceği pratik bilgiyle de gelişimini desteklemesi gerektiğini; yalnızca eser okumakla ya da yalnızca uygulama vasıtasıyla tedavide başarılı olunamayacağını, teorik açıdan yetkin olmayan hekimin pek çok semptomu fark edemeyeceği ve gözden kaçırabileceğini vurgulamakta olduğu görülmektedir¹⁴.

Diğer yandan, Râzî'nin alana kazandırdığı başlıca eserlere değinecek olursak O'nun bu alandaki üretkenliği ve birikimi, sayısı altmış beş ile yüz arasında değişen tıp eserlerinde ve de özellikle on beş yılda tamamlanan “*el-Hâvî*” (*el-Câmi'u'l-kebîr*) adlı eserinde gözler önüne serilmektedir. Râzî'nin hekim ahlakına yönelik tespitlerini ve tavsiyeleri aktarmakta olan

¹²“Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi” web sayfası. (Erişim Tarihi:10.07.2019)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/razi-ebu-bekir>

¹³Nurhayat Çalışkan Akçetin, a.g.e., s. 38-39.

¹⁴Hüseyin Karaman, a.g.e., s. 111.

“*Ahlâku l-âbîb*”, öğrencisi Ebû Bekir b. Kârih’e, Horasan Valisinin hususi hekimliğine getirilmesi üzerine yazılmış bir risâle niteliğinde bulunmaktadır. Râzî’nin tıpta ve felsefede kanıtlanmış bilginin dışında hiçbir otoriteye güvenilemeyeceği ve zaten bir filozofun, öğrencilerinin göstereceği teslimiyetçi tavrı hoş karşılamayacağı, şeklinde giriş ifadesine yer verdiği ve “*insanlar arasında bana en büyük iyilikte bulunan, en çok yararı dokunan, sayesinde yolumu bulduğum ve izini takip ettiğim (...) velinimetim*” şeklinde ifade ettiği Galen’i eleştirmek üzere yazmış olduğu “*Kitâbü’ş-Şükûk*” bir diğer dikkat çekici eseridir¹⁵. Râzî’nin tıp alanında kaleme aldığı pek çok monografi niteliğinde eseri bulunmakta olup bunlar arasında Avrupa’da en çok tanınanı suççuğu ve kızamık hakkındaki tezini yansıtmakta olmaktadır. Eser öncelikle Arapça yayımlanmış, ardından Latinceye çevirisi gerçekleştirilmiştir (Londra, 1766)¹⁶. “*Kitabu’l-cuderi ve’l-hasbe*” çiçek ve kızamığa yönelik ilk eserdir ve 1498-1866 yılları aralığında kırk kez baskısı yapılmış bulunmaktadır. Yine “*Kitabu’l-mansûri*” ise Râzî’nin, 902-908 yılları aralığında Rey Valisi olarak Ebû Salih Mansur b. İshak b. Ahmet b. Esed’e sunmuş olduğu ve klasik bir tıp ders kitabı niteliğindeki, Avrupa’da 18. Yüzyıla kadar okutulmuş bir kitap özelliği göstermektedir. Başlangıçta ifade etmiş olduğumuz “*Kitabu’l- havi*” adlı eserin Râzî’nin bu alandaki en kapsamlı eseri olduğu ve eski ve yeni tıp anlayışının bir indeksini oluşturduğunu söylemekte yarar görülmektedir¹⁷.

2.1.3. Felsefe Alanına Katkıları ile Bu Alandaki Çalışmaları

Râzî, Gazzâlî’ye göre bitki, hayvan ve insan anatomisine yönelik araştırmalar yapan hekimlerin kurucuları olduğu ifade edilen, doğanın her çeşit gelişim ve değişimini teorik olarak temellendirmeye çalışan tabiat filozofları yani natüralistlerin başında gelmektedir. Düşünürün felsefesinin özellikle metafizik ve ahlak alanına yönelik teorileri dikkat çekicidir. Öncelikle metafiziği doğrultusunda yaratıcı ve âlem ilişkisine dikkat çekilirse Râzî’nin bu ilişkiyi “*beş ezeli ilke*” şeklinde adlandırılan teoriyle açıklığa kavuşturduğu görülmektedir. Bunlar ise; yaratıcı yani Allah, nefis yani ruh, *heyûlâ* yani madde, *halâ* yani mekân ve *dehr* yani zamandır. Râzî’ye göre tüm bunlar ezeli olmalarına karşın ancak aralarında mahiyet farkı bulunmaktadır. Allah ve nefsin canlı ve aktif olduğu, heyûlânın cansız ve pasif olduğu ve nihayetinde halâ ve dehrin ise ne aktif ne pasif ne de canlı olduğu bir teori geliştirmiş bulunmaktadır. Burada Allah mutlak akıl, irade ve bilgi sahibi olup nefis ise irade ve bilgisini Allah’tan almaktadır¹⁸.

Râzî’nin bu “*beş ezeli ilke*” anlayışının kaynağı ise özellikle antik Yunan felsefesi ile Harran Sabilleri ile ilişkilendirilmekte olup ahlak üzerine yazmış olduğu bazı eserlerinde Platon’un isminin sıklıkla geçmesi, bu eserlerde O’nun görüşlerine özet şeklinde yer vermesi ve O’nu filozofların ustası ve en büyüğü olarak nitelendirmesi sebebiyle bu görüşün desteklenir nitelikte olduğu söylenebilecektir¹⁹.

¹⁵ “Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi” web sayfası. (Erişim Tarihi:10.07.2019)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/razi-ebu-bekir>

¹⁶ Edward G. Browne, a.g.e., s. 56.

¹⁷ Hüseyin Karaman, a.g.e., s. 112-113.

¹⁸ Nurhayat Çalıskan Akçetin, a.g.e., s.40-41.

¹⁹ Hüseyin Karaman, “Ebu Bekir er-Razi’nin "Beş Ezeli İlke" Anlayışının Kaynağı Problemi”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2005/1), s. 78-82.

Râzî'nin bu beş ilke teorisinde insana ait özelliklere de atıfta bulunduğu görülmektedir. O'na göre insan ezeli olma ve yaratma dışındaki âleme ait bu özelliklere sahip olup nefisleri yani ruhları arasındaki farklılıklar ise onların ahlakının ve davranışları arasındaki farklılıkları da belirlemektedir. Râzî'ye göre insan yaratılan varlıklar içerisinde en mükemmelidir ve âlemin yaratılış amacıyla aynı amacı taşımakta yani kendisinde bulunan akıl ve ilimi, Allah'ın kendisine bahsettiği irade ve kudretle birleştirerek eşyaya ilişkin hakikatleri öğrenip kendini düzeltecektir. Burada Râzî'nin ifade etmek istediği felsefenin ta kendisidir ki, bununla da insanın kendini tanıyıp gerçek alemini anlayarak, bayağı menfaatler ile cismani zevklerden kendisini uzak tutarak, akli olgunluğa erişmesi anlaşılmaktadır²⁰. Görülmekte olduğu üzere burada metafizik ve ahlak teorileri iç içe girmiş bulunmaktadır.

Bu kapsamında Râzî, insanda aklın ne şekilde tecelli ettiğine ve oluştuğuna yönelik çıkarsamayı ortaya koymakla beraber aynı zamanda insan nefsinin iki taraflı olduğuna da değinmiş gözükmektedir. Bunlardan biri nefsin kendisi diğeri ise akıldır. Râzî'nin nefsi, burada tabii ve cismani şeylere meyil eden, sürekli yanlış yapan ve hareketini hikmetsizce gerçekleştiren bir şey olarak tasvir ettiği anlaşılmaktadır. Akla gelince bu ise kaynağını yaratıcıdan aldığından dolayı ilahi şeylere yönelim gösteren ve hikmetle hareket eden bir kuvvet olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda da nefis yaratıcının, *Bârî*'nin kendisine sunmuş olduğu akli ve idrak yeteneğini kullanması durumunda irade ve hikmet ortaya çıkacak, irade de nefsin şehvet ve gazap duygularını amaç dışı kullanmasını engelleyecektir. Râzî'ye göre hikmetin buradaki rolü ise nefse ait bu iki şeyi nerede ve ne şekilde kullanması yönünde insana yol gösterecek olmasıdır²¹.

Bununla tam olarak insanın aklını kullanmasını tarif eden Râzî, aynı zamanda felsefeyi de işaret etmektedir ki felsefeye uygun yaşamı da ahlak olarak betimlediği anlaşılmaktadır. Râzî'nin ahlak felsefesi incelendiğindeyse onu özellikle akıl üzerine temellendirdiği görülmektedir. Kendisinden önceki filozofların özellikle ahlak felsefelerini mutluluğa ulaşma hedefinde bir yol üzerine kurdukları, bunu da ihtiyaçları azaltma yoluyla kendine yetebilme, bazıları adaleti sağlama ya da ruhun iç düzeniyle, bir kısmı ise hazza sahiplik ve dünyadan zevk alma yoluyla erişilebilecek olduğunu belirtmektedirler. Râzî ise, ahlak felsefesinde hazzı bir gösterge değil de kendisine ölçü getirilmesi gereken bir unsur olarak görmektedir. Çünkü O'na göre haz aslında elemin ortadan kaldırılması olup müteakibinde başka elemelerin de ortaya çıkışına sebep olacaklar ve bu nedenle insanı gerçek anlamda mutluluğu hiçbir zaman ulaştıramayacaklardır.

Bu nedenle görülmektedir ki, Râzî içerisinde bulunduğu tabiat felsefesi ekolünün bir uzantısı olarak duyu ve deneye dayalı doğa bilimlerinin metodu sayılan tümevarım ve empirik yöntemleriyle ahlak felsefesini de temellendirmektedir. Bu doğrultuda da haz, elem, akıl ve hêva ile ifrat, tefrit ve itidal kavramları karşımıza çıkmaktadır. Râzî'nin metodunda ise bu kavramların akla başvuru yöntemiyle hevâyı akıl ve irade ile kontrol ederek sınırlamak, nefsi ise çağırıldığı şeye muhalefet etmeye alıştırmak şeklinde bir yol işaret edilmektedir.

²⁰ Turgut Akyüz, *Ebûbekir Zekeriyâ Râzî'nin Metafiziği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslâm Felsefesi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s. 165-167.

²¹ Turgut Akyüz, *Ebûbekir Zekeriyâ Er-Râzî'nin Felsefi Görüşleri: İlâhiyyât (Metafizik) ve Tabîyyât (Doğa Felsefesi)*, Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, İstanbul, 2017, s. 208-210.

Yine O'na göre erdemse, ifrat ve tefrit adı verilen iki aşırı uç arasındaki orta yolu temsil ettiğinden, itidali sağlamak yani bu iki uçtaki aşırılıktan kaçınmak ve eylemlerimizi ahlaken birer erdeme dönüştürmek gerekmektedir²².

Râzi'nin bizlere sunmuş olduğu yönteme aşına olmak adına bu kavramların içeriklerine değinmek yararlı görülmektedir. O'nun "beş ezeli ilke" teorisini açıklarken ifade edildiği üzere ilk olarak aklı Allah'ın insana bahşettiği en büyük hediye olarak gören Râzi, aynı zamanda onun, bu dünya ve öte dünyada her çeşit menfaat ile faydayı elde edebileceği bir unsur olarak insana bahşedildiğini belirtmekte aynı zamanda insanın, dünyasını anlayarak, nefsi idare ederek, nefse ilişkin arzuları bastırabilecek ve mizacını olgunlaştıracak bir unsur olarak da ifade etmektedir. Hevâya gelince, bu ise sözlükte heves, istek ve meyil gibi anlamlara sahiptir ve Râzi tarafındansa, aklı yolundan saptıran, kötülüğün kaynağı ve aklın hedeflerine ulaşmasına engel olan şekilde nitelendirilmektedir. Râzi'nin hevâyı aklın karşıtı olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu nedenle de bizzat akıl ve irade tarafından sınırlandırılması ve kontrol altında tutulması gerekmektedir. Yine benzer bir karşılaştırma olarak Râzi'nin, akıl için her ne kadar ilk anda nefse sıkıntı, elem ve meşakkat verebilecek bir nitelik taşısa da mevcut durumdan çok ileriye dönük tercihler de bulunmakta olduğunu ve böylece nihayetinde güzel, faydalı ve üstün olanı seçeceğini belirttiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık hevâ ise O'na göre, anlık olarak ve sonrasında ne ile karşılaşacağını hesap etmeden, kendine en yakın kararı vermekte olandır ve o an için duyacağı hazdan daha fazla elem ve sıkıntı ile karşılaşabileceğine dikkat etmemektedir. Daha önce sözü edildiği üzere haz ise elemden kurtulmak manasında, Râzi tarafından "Eziyet verenin kendi tabî halinden (tabiatından, ilk halinden) çıkardığı bir şeyi tekrar bu hale iade etmesidir." şeklinde tanımlanmaktadır. Râzi, hazzı açıklarken insanın onu hissettiğinde bir zevk durumu yaşadığını ifade etmekte, buna pek çok Yunan ve İslâm filozofunun haz tanımında da rastlanılmaktadır. Râzi, elemin tanımını yaparken onu hazzın varlığını engelleyen ve insana acıyı hissettirmekte olan ve dolayısıyla kaçınılması istenen bir hal olarak ifade etmektedir. Râzi'ye göre hazzın varlığı elemin hissedildiği andan beri mevcut olup aslında elemin, bir önceki durumun haz olduğunun farkındalığı olduğu anlaşılmaktadır. Elemin bir şeyin tabii halinden çıkışı olduğu varsayıldığında bu durumda da hazzın elemin yokluğu şeklinde betimlendiği görülmektedir^{23,24}.

İşte bu kaçınma hali de doğal durumdan kopmayı işaret etmektedir ki nihayetinde hazdan uzaklaşıldıkça eleme yaklaşılacağını söylemek olanaklı gözükmemektedir.

Bu açıklamalar doğrultusunda, genel olarak İslâm felsefe geleneği incelendiğinde vakalara çözüm arayışında öncelikle hayata tümel bir bakış açısı sergilendiği görülmektedir. Yani hem bilginin kendi hem varlık ve hem de değerler merkezinde bir çözüm arayışının var olduğu görülmektedir.

²² Şeyma Deniz Aydoğan, *Ebû Bekir Râzi' de Kötü Huyları Düzeltme Yolları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2011, s. 37-40.

²³ Şeyma Deniz Aydoğan, a.g.e., s. 44-51.

²⁴ Humay Usubbaylı, *Ebû Bekir Er-Râzi'nin Haz ve Elem Teorisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Felsefesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, s. 21-24.

Bu gelenekte ise insanın hem bedeni ve hem de nefsi bir varlık olduğunu vurgulanmakta, onun sorunlarına çare olmak içinse yalnızca bedeni değil ruhi sorunlarına da çözüm önerileri getirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Yani bedeni tıp ile beraber ruhani tıpta göz önüne alınmalıdır. İşte Râzî’de, Platoncu bir anlayışla nefsi yani ruhu, akıl “*natık*”, şehvet ve de öfke olmak üzere üç güce sahip olarak değerlendirmekte ve her gücün de daha önce ifade edildiği üzere, iki aşırı uca meyli olduğu belirtilmektedir. İnsana düşen ise bu nefisler arasında orta tutumu sergilemek ve bu suretle de olgunluk mertebesine erişmek olarak aktarılmaktadır²⁵.

Râzî’nin bir tabiat filozofu olarak, yukarıda yer verdiğimiz düşünce alanındaki katkılarına yönelik açıklamaları tamamlarken, son olarak filozofun alana kazandırmış olduğu kıymetli bir kısım eserinin hatırlatılmasında da yarar görmekteyiz. Öncelikle Râzî’nin, İslam ahlak felsefesi alanında felsefeyi bir yaşam tarzı ve bir yol olarak gören bir filozof olduğu bilinmektedir. Bu da onu bir filozofun hayatının ne şekilde olması gerektiğine yönelik değerlendirmelerde bulunmaya yöneltmiş bu amaçla da ortaya “*es-Siretu’l-felsefiyye*” yani *Filozofça Yaşam* adlı eseri çıkmıştır. Bu eserin aynı zamanda kendisini, hayatında Sokrates’e benzer bir yaşam sürmediği, iddiasıyla eleştirenlere cevabi bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır²⁶. Bir diğer eseri, bu çalışmada da sıklıkla yararlanılmış olduğumuz “*et-Ṭıbbü’r-rûhânî*” yani *Ruh Sağlığı*’dır. Bu eser ise daha önce tıp alanındaki eserleri arasında yer verilmekte olan “*et-Ṭıbbü’l-Manûrî*”yi ithaf etmekte olduğu Rey valisi Mansûr b. İshak tarafından, bedeni sıhhatin aynı zamanda ahlaki olgunlukla birbirini tamamlayıcı olduğu ifade edilerek, Râzî’den bir de bu alandaki bir eseri kaleme alması isteğiyle kazandırılmıştır. Ki zaten hekim filozof Râzî’de ruhun beden ile ya da fizyolojinin de psikoloji ile, ruh sağlığının tesis edilmesinde etkin rol oynadığını belirtmekteydi. Son olarak “*Alâmâtü’l-ikbâl ve’d-devle*” adlı bir başka eseri de bulunan Râzî’nin, burada ise ahlaki ve de ruhsal nitelikleri itibariyle karizmatik bir liderde bulunması elzem özelliklere on madde halinde yer vermekte olduğu²⁷ anlaşılmaktadır.

3. MATERYAL ve METOD

Bu çalışmaya kaynak sağlayan veriler İslam tıp tarihi ile İslam ahlâk felsefesini kapsamakta olan konulardan bir sentez oluşturacak şekilde seçilmiştir. Felsefenin pratik kısmına tekabül eden ahlâk felsefesi yalnızca bilmeye değil aynı zamanda uygulamaya yönelik bir felsefe gayreti olarak görülmektedir. Bununla birlikte eylemin uygulamaya dökülmeden önce zihinsel bir hazırlıktan geçirilerek gerekçe ve niyetin ortaya koyulması yani öncelikle teorik boyutta tartışılması gereği açıktır²⁸.

Bu amaca hizmet etmek üzere öncelikle gerekli teorik bilgiyi tesis etmek amacıyla, konuya ilişkin basılı eserler ve internet ortamındaki çeşitli eser, bilimsel makale ile tezler üzerine literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Buradan elde edilen veriler tasnife tabi tutularak Ebû Bekir Zekeriya er-Razi’nin tıp alanındaki çalışmaları ile felsefe alanının ahlak felsefesi özeline hitap etmekte olan kaynakların kapsam içinde tutulması sağlanmıştır. Bu kaynaklara yönelik ise ikinci bir kıstas geliştirilerek çalışmamızın ana konusunu oluşturan Ebû Bekir Zekeriya er-Razi’nin özellikle normatif tavsiyelerine yer verdiği, üç eserinin içeriğinin Bulgular bölümünde paylaşılması uygun görülmüştür.

²⁵ Aygün Akyol, “Ebu Bekir Razi ve Üç Temel Erdem: Değer Eğitimi Açısından Bir Okuma”, *ADAM Akademi Dergisi*, Cilt: 5/2, 2015, s. 63-65.

²⁶ Aygün Akyol, “Ebû Bekir Râzî ve Felsefî Düşünce Sistemi”, s. 44.

²⁷ “Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi” web sayfası. (Erişim Tarihi:10.07.2019)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/razi-ebu-bekir>

²⁸ Hümeyra Özturan, *Ahlâkın Kaynağına Dair Felsefî Teoriler ve Tıp Ahlâkı*, BETİM Yayınları, İstanbul, 2017,s.7.

Eserlerin içerdiği normatif tavsiyeler irdelenmek suretiyle de bu eserlerin Razi'nin çalışmamızın kapsamına giren ahlak teorilerini ne şekilde yansıttıkları tespit edilmiştir. Bu tespitler doğrultusunda çıkarılacak sonuçlara, çalışmanın nihayetinde maddeler halinde yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Râzî'nin et-Tıbbu'r-rûhânî (Ruh Sağlığı) Adlı Eserinde Nefsin Terbiyesi

Râzî'nin söz konusu eserinde yer alan nefis terbiyesine yönelik tespitlere geçmeden hemen önce bu eserin önemi içeriği ve yazılış sebebine yönelik kısa bir aktarım yararlı görülmektedir. et-Tıbbu'r-rûhânî, kavram olarak ele alınırsa, kalbin hastalıklarını ortaya çıkarmak suretiyle onu iyileştirme çabası, kalbi olgunluğa erdirmeyi amaçlayan bir ilim ve psikolojik şartları nedeniyle hastalanan kimsenin sağlığını yeniden tesis etmeye ilaveten nefsin ait olduğu bedenın sıhhatini erdemli bir hayat sürmek vesilesiyle korumaya yönelik hususi bir tıbbi disiplin olarak tanımlanabilmektedir. Hekim filozof Râzî ise bu eseri, daha önce bahsedildiği üzere eylemlerimizde mevcut olan iki aşırı uçtan sakınıp dengede tutmak amacıyla, delil ve burhanlar vasıtasıyla insanı ikna faaliyeti olarak tanımlamaktadır.

Yazılış amacına gelince bu ise yine Râzî'nin aktardığı üzere, Ebû Salih b. Mansur b. İshak b. Ahmet b. Esed'in kendisinden; amacı *et-Tıbbu'l cismanî* olan "*Kitabu'l Mansûrî*"ye denk ve temel kısımları içeren, kısa ve veciz bir kitap yazmasını ve adını da et-Tıbbu'r-rûhânî koymasını istediği, çünkü Emirın, bu kavramın hem ruh ve hem de bedene şamil olduğunu takdir ettiğini, ifade etmektedir²⁹.

Eser incelendiğinde, Râzî'nin bu eserin başlarında, insanın birbirlerinden farklı özelliklerini ve bunların hareket noktasını ortaya koymakta olduğu görülmektedir. Örneğin karaciğerini, büyümesi, beslenmesi ve çoğalmasının; kalbini, nabzı ve vücut sıcaklığının; beynini ise düşünme, hayal kurma, hatırlama ve hissetmesinin kaynağı olarak aktarmaktadır. Bunlar içerisinde akli ön plana çıkarmak gayesinde olduğunu düşünerek, beyni insanın en yakın alet ve edevatı şeklinde betimlediği görülmektedir³⁰. Müteakibinde eserde, nefsin daha önce ifade edilmiş olan iki aşırı uca meyli konusunun bir uzantısı olarak değerlendirilebileceği üzere, insan nefsinin bu meylinin ne şekil ve hangi durumlarda gerçekleşebileceğine yönelik olarak genellikle birbirinden bağımsız unsurlara ve bunların ruhu olumsuz olarak etkilemesinden kaçınmanın ne şekilde mümkün olduğuna yönelik tespitlere yer verildiği anlaşılmaktadır.

Bu konulardan öncelikli bir tanesi ünsiyet yani aşinalık olarak ele alınmış olup burada beraberlik mevzu bahistir. Ünsiyeti uzun süreli bir beraberliğin ardından o kişiden ayrılmayı olumsuz görme olarak betimleyen Râzî, gün geçtikçe bunun ayrılık anında fark edilecek bir bela olduğunu ve ardından da bu ayrılığın nefse elem ve eziyet vereceğini ifade etmektedir. Bundan korunma ise nefsi giderek ayrılığa alıştırmaya yani yavaş yavaş ayrılmayı isteme şeklinde bir metodun takibiyle mümkün olacaktır. Bir başka unsur olarak ise cimrilik, haset ve tamah konuları karşımıza çıkmakta olup burada hasetin cimrilik ve tamahın nefiste birleşmesiyle oluştuğunu, cimri kişinin yalnızca kendisinde olanı vermek istemezken haset sahibinin ise başkasının kendi lehine bir kazancı elde etmesini de istememesinden yola çıkarak daha kötü

²⁹ Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı (Et-Tıbbu'r-rûhânî)*, Çeviren: Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 18-23.

³⁰ A.g.e., s. 66.

olduğu ifade edilmektedir. Burada Râzî, hasetin hem nefse ve hem de bedene zarar veren bir durum olduğunu, nefsi uyuşturarak düşünme gücünden yoksun bırakacağını, ona uzun süreli keder ve üzüntü arz edeceğini, bedeni ise bıraktığı uzun süreli uykusuzluk ve kötü beslenme gibi sebeplerle cildi nefsi soldurup cildi bozacağını vurgulamaktadır³¹. Benzeri bir unsur olarak öfkeye de değinmekte olan Râzî, öncelikle bu duyguda aşırılığa kaçılarak, duygu aklı ortadan kaldıracak dereceye varırsa, öfkenin kızılan kişiden daha çok kızan kişiye zararı dokunacağını ve elem vereceğini ifade etmektedir. Bu nedenle de akıllı kişinin sıklıkla, kendisini yine kızgın bir başka kimsenin o anki ve daha sonraki olumsuz durumunu hatırlayarak bu durumu tasavvur etmesi gerektiğini önermektedir.

Bu öneriye ilaveten Râzî'nin öfkelenen kimselerin çoğunlukla yumruk ve kafa atmakta olduğu, ancak kızdıklarından ziyade kendilerine zarar verdikleri, bir kişinin çenesine yumruk atan bir başka kimsenin parmaklarının kırıldığı ve onları aylarca tedavi etmekle uğraştığı, öfkelendikleri zaman eş, çocuk ve diğer kıymetli kimselere elem veren ancak bundan dolayı uzun süreli pişmanlık duyan yine de verdikleri zararları hayatları boyunca düzeltemeyen kişiler gördüğü şeklindeki tespitleri, bu konuda dikkat çekici bulunmaktadır. Yine aşırı ve ıstırap veren düşünceler ve endişelerle ilgili olarak ise bunların istediklerimizi elde etmemizi engelleyerek bizlere elem ve acı verdiği bu nedenle de akıllı kimsenin bedenen bunlardan uzak kalarak, sıhhatini muhafaza edecek ölçüde ona haz tattırması gerektiği vurgulanmaktadır³².

Yine dikkat çekici bir başka örnek, eserde sevilen bir kimsenin kaybedilmesi halidir. Burada Râzî, hevanın bu hali tasavvur ettiği anda üzüntünün meydana geleceğini, bunun da düşünceyi bulanıklaştırması ve bedenle ruha zarar vermesini giderebilmek adına izlenecek yolun, kaybedilmeleri durumunda aşırı üzüntüye sebep olacak şeylerden uzak durmak suretiyle bu bağın kaldırılmasını, aynı zamanda, varlığı mutlu eden şeylerin var oldukları zamanki hazzına aldanılmayarak tersine kaybedilecekleri zamanki elemin her daim hatırdta tutulması gerektiğini tavsiye etmektedir³³.

et-Tıbbu'r-rûhânî'de özellikle bedenin fizyolojik ihtiyaçları giderilirken bu durumda nefsin meyil edeceği durumlara da sıkça yer verilmiş gözükmektedir. Bu anormal durumlardan biri de açgözlü ve obur olma şeklinde eserde yer edinmiştir. Râzî bu hususa ilişkin olarak da söz konusu eğilimleri yalnızca insanı küçük ve de rezil göstermekle kalmayan aynı zamanda hazımsızlık ve önemli hastalıklara sebebiyet verecek bir durum olarak nitelendirmektedir. Yemeğini tıka basa yemekte hem ilmen hem de dinen bir sakınca görmeyen insanın, bunu yapmaktan, yemeği yemeden sonraki haz ile bundan sonraki elemin birbirine denk olacağı yönündeki öngörüyle, alıkonulması gerektiğini ifade etmektedir. Aksi takdirde bu kişinin kaybeden ve kazanamayan olacağını betimleyen Râzî, burada kaybetmekle kişinin bu suretle kendisini hastalıklar ve elemeler ile karşı karşıya getirmesini, kazanamamakla ise de er ya da geç bu haz duyduğu yemeği yemekten ayrılacak olmanın acısını tadacak olmayı işaret etmektedir³⁴.

³¹ Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı (Et-Tıbbu'r-rûhânî)*, s. 84-91.

³² A.g.e., s. 95-102.

³³ A.g.e., s. 105-106.

³⁴ Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı (Et-Tıbbu'r-rûhânî)*, s.111-113.

Sarhoşluğa gelince, bu ise eserde, alışılmış ve kronik bir hal aldığında insanı pek çok bela ve hastalığa taşıyacak anormal durumlar arasında geçmektedir. Aşırı içki tüketimiyle nefeste kesilme, kalpte sekte, ani ölüm, beynin atardamarlarının patlaması gibi birtakım hastalıklar ile kuyulara ve çukurlara düşme tehlikesinden bahseden Râzî, buna kişinin sınırları zayıf bir kimse olması durumunda kan pıhtılaşması, ateşli humma, bağırsak ve temel organlarda sararma, titreme ile felç durumlarını da eklemektedir. Diğer yandan sarhoşluk, akli ve utanmayı yok edebilecek, kişi sırlarını ifşa ettirecek ve dahası dini ve dünyevi hususları idrak etmeyi engelleyecektir. Nihayetinde bu durum da insanı hedeflerine devam etmede zorlayacak veya onlara ulaşamamasına sebep olacaktır.

Bu durumda ise Râzî, içki içende nefsin isteklerine yönelik ani ve ısrarcı bir yapma isteği doğuracak, düşünmeden karar vermesine ve bu karar kesinleşmeden fiile geçmesine sebep olacağından yola çıkararak³⁵, hazza sürekli sahip olmanın bir süre sonra o hazzı sona erdireceği yönündeki öngörüyle, ondan kaçınması gereğini ortaya koymaktadır.

Bu kısımda yer verilmekte olan son bir konu olarak cinsel ilişki de *et-Tıbbu'r-rûhânî*'de heva tarafından hazzın tercih edilmesinin sonucu olan bir anormal durum olarak belirtilmektedir. Bedeni güçsüzleştireceği, ihtiyarlamayı hızlandıracağı ve görmeyi zayıflatacağı, beyin ve sınırlara zarar vereceği ve pek çok sayıda hastalığa sebebiyet vereceği eserde ifade edilmekte olup akıllı kimse için nefsi kontrol altına almak üzere ondan uzak durması ve kapılmaması, buna dönük olarak da nefsiyle mücadele etmesi gerektiği belirtilmektedir. Râzî, burada ise uygun olanın, kötü sonuçlarından emin olmak üzere, tüm şartları bulunmasına rağmen arzulanı elde edememiş olmaktan dolayı duyulan haz alamama durumuna önceliği vermek, onu hazza düşkünlüğün önüne yerleştirmek şeklinde bir metodu öne sürmektedir. Benzer şekilde ondan alınan hazzı diğer hazlara nazaran terk edilmesi en uygun olan olarak görmekte, bunu ise onun yeme ve içme gibi hayatın devamı için zorunlu bir nitelik taşımamasına ve terk edildiğinde susuzluk ve açlığın verdiği gibi oldukça hissedilir bir elem vermeyecek olmasına bağlamaktadır³⁶.

4.2. Râzî'nin es-Siretu'l-felsefiyye'de (Filozofça Yaşama) Gösterdiği Felsefi Yol

Râzî, bilindiği üzere hem antik hem Helenistik ve hem de kendi döneminin önemli pek çok bilgin, düşünür ve ilahiyatçısı ile karşılıklı eleştirilerde bulunmuş hür fikirli ve üretken bir filozoftur. İşte *es-Siretu'l-felsefiyye*'de, kendisine, hayatının Sokrates'e benzemediğinden bahisle filozof olamayacağı yönündeki eleştirilere karşı, savunma niteliğinde kaleme aldığı bir eser olmuştur. Burada Râzî, ülkesinde tıp alanında kimsenin kendisini geçemediği, filozof adına yakışmayacak hiçbir davranışta bulunmamış olduğu, fizik ve metafizik disiplinleriyle alakalı iki yüze yakın eser yazdığını belirterek "*Ulaştığım bu bilgi düzeyi filozof adını almama yetmiyorsa keşke bilseydim, çağımızda bu isme lâyık olan kim var?*" şeklinde savunmasını gerçekleştirmektedir³⁷. Genel olarak eser içeriğinin de Sokrat örneğinde, filozofça yaşamak için gereken erdemlerin ve normal bir ahlaki yaşam için temel ilkelerin neler olduğuna yönelik tartışmalardan oluştuğu görülmektedir.

³⁵ A.g.e., s.114-115.

³⁶ A.g.e., s. 117-119.

³⁷ Ebû Bekir Er-Râzî, *Felsefe Risâleleri*, Çeviren: Mahmut Kaya, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 14-15.

Râzî'nin bu eserinde ele aldığı odağı, dünyadaki hazların ve elemelerin hayatın son bulmasıyla nihayete erecek bir nitelik taşıdıkları ve ancak öteki âlemde daimî ve sonsuz hazların bulunduğu. Bu durumda da bir filozof sözü edilen gerçeği kavramış olduğundan dolayı, daimî haz yerine bu dünyanın nihayete erecek hazzını istemeyecektir. Bunu isteyenlerse ancak aldanıp varlığın gerçekliğini kavrayamamış olanlar ile filozofça yaşanan hayattan uzak olanlardır. Râzî, burada filozofun bedeni hazlarla uğraşmasının uygun olmayacağını belirtmektedir.

Her ne kadar normal hazları elde etmesi sakıncalı olmasa da, felsefî yaşam süren kimsenin, nefisini terbiye etmek gayesiyle bunlardan geri durabileceğini bildirmektedir. O'nun bu kapsamdaki metodu ise alışkanlık ve eğitim olarak öne çıkmaktadır. Bunlar vasıtasıyla hem psikolojik ve hem de fizyolojik olarak karşılaşılan durumlarda zorların kolaylaştığı, ürküten şeylerin ise kabullenilebilir hale geldiği ifade edilmektedir³⁸.

Eserde Râzî'nin, filozofça yaşama ilişkin olarak, öncelikle kişinin kendisini tanıması konusu üzerinde de sıkça durduğu görülmektedir. Bunu gerçekleştirmek içinse insanın dost ve düşman ayrımı yapmadan kendisine yönelecek eleştirilere açık olması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna sebep olaraksa, kişinin tutumlarını değerlendirirken heveslerine ve hevâya meyil etme olasılığı bulunduğunu ve bu nedenle de nesnel davranamayacağını öngörmektedir. Böyle bir durumda insanın, kendisinde mevcut yanlışlıkların ve olumsuz huyların farkına varamayacağı ifade edilmektedir. İşte bu soruna ilişkin çözüm yolu ise insanın, başka kimselerin kendisine yönelik değerlendirmelerini sağlıklı bir akıl yürütme yöntemiyle muhakeme ederek kendisindeki kusurları ve ayıpları görünür hale getirmektir. Râzî'nin, bunu sağlarken ise eleştiri sahibinin dost ya da düşman olmasından ziyade, bu eleştirinin hakikati işaret etmekte olup olmadığına bakılmasını öğütlediği anlaşılmaktadır³⁹.

Râzî'nin, bu eserde yer verilen filozofça bir yaşam ve erdemli bir hayatı gerçekleştirmeye ilişkin genel tespitlerinin yanında, bir kısım spesifik açıklamalara da değindiği görülmektedir. Bunlar arasından bazılarını kısaca aktarmak gerekirse özellikle Allah'ın bizleri gözeterek kollayıp şefkatle davrandığından hareketle, başımıza herhangi bir kötülük gelmesini istemediğini belirterek, irademizin dışında karşılaştığımız ve önüne geçilmesi imkânsız tüm tabii olayların bir nedene dayandığını ifade etmektedir. Bu doğrultuda da bizlerin de acıyı hak etmemekte olan hiçbir canlıya, onun daha çok acı çekmesini önlemenin haricinde, ıstırap ve elem çektirmememiz gerektiğini öğütlemektedir. Bununla zalimliğin pek çok çeşidini işaret etmek isteyen Râzî, konuyu hayvanların hükümdarlarca avlanmasının onlara verdiği hazdan, yine halkın sahip oldukları hayvanları kullanırken onları aşırı çalıştırmalarına kadar ayrıntılandırmaktadır ve böyle bir durumda tesis edilecek olanın ise yapılacakların tümünün bir usul ve yasaya bağlanmak suretiyle akıl ve adaletin işaret ettiği ölçüyü aşmamak gerektiğini belirtmektedir. Eklenecek olursa, metinde ancak daha ileri bir acıyı engellemek amacıyla acı ya da ıstırapın çektirilebileceği, bunun da hasta kimseye acı ilaçların içirilmesi, ona daha tehlikeli bir hastalığa yakalanmaktan korumak üzere perhiz yaptırılması ve bir cerrahın neşter kullanması ile kangren olan bir uzvun dağlanması gibi örnekleri⁴⁰ ilave ettiği görülmektedir.

³⁸ Aygün Akyol, "Ebû Bekir Râzî ve Felsefî Düşünce Sistemi", s. 44.

³⁹ A.g.e., s. 44.

⁴⁰ Ebû Bekir Er-Râzî, *Filozofça Yaşama*, (Felsefe Risâleleri içinde), Çeviren: Mahmut Kaya, Türkiye Yazma

4.3. Râzî'nin, Eseri “Ahlâku't Tabîb”te Sunduğu Tıbbi Deontolojisi

Bulgular kısmı başlığı altında son olarak yer vermekte olduğumuz bu eser, daha önce sözü edildiği üzere, bir risâle niteliğinde olup Râzî'nin, öğrencisi ve Horasan Valisinin özel hekimi olan Ebû Bekir b. Kârih'e, hekimlik ahlakıyla ilgili gözlemlerini ve tavsiyelerini aktarmak üzere kaleme alınmıştır.

Bu eserin yazılış amacıyla yakın bir aktarım metodu sergilemek üzere, öncelikle eserde hekimler ve onların, hizmetlerine girmekte oldukları hükümdarlar arasındaki ilişkilere yönelik tespitlerle başlamak yararlı görülmektedir.

Râzî, bu anlamda özellikle devlet büyüklerinin hizmetinde olmanın bir hekim için en zor görevler arasında olduğunu vurgulamaktadır. Bunu ise hür düşünceye sahip bir hekimin sanatını icra ederken hizmetini, kamunun ve özel kişilerin sağlığını tesis etmeye adanmışlığında kendisini mutlu sayarak toplumun üzerindeki saygınlığını da muhafaza edeceğine bağlamaktadır. Râzî, bunun yanında bazen hizmetine girilen hükümdar, kral yahut başkanın arasında bilgi düzeyi çok aşağılarda ve hatta okuma yazma bilmeyenlerin dahi bulunabileceğini, sırf bu nedenle hekime soru yönelttiklerinde ve buna hekim cevap veremediğinde aksine hekimi cahil sayabileceklerini ifade etmekte ancak bir pratisyenin teşhisi doğrulukta bir uzmanınkinin dahi yanlış olabileceğini belirtmekte bunu da onu ya okumamış ya duymamış ya da hatırlayamamış olabileceğinden bahisle her insanın tam olgunluğa ulaşmasının zorluğuna bağlamaktadır. Diğer yandan Râzî, hükümdar ya da aristokrat veya halkın içinden biri de olsa hekime karşı kalbini okşayacak sözler sarf etmesi gerektiğini ve onu görevli ve hizmetkarlarından üstün tutması gereğini ifade etmekte bunun ise çevresindekileri cismine hizmet etmekten ziyade hekimin onun ruhuna yani canına hizmet emekte olduğu şeklinde gerekçelendirmektedir.

Benzer şekilde hükümdarların etrafındakilerden en merhametlisinin hekimler olduğunu vurgulamakta yine çevresindekilerin, hükümdarın ölümüyle onun tahtı ve servetine konacaklarından, onun hastalık ve ölümüne sevinecekken, hekimin ise sağlığını korumak için tüm gücüyle çalışmakta olduğu ve kendisini mutlu edecek olanın hükümdarın afiyeti olduğunu belirtmektedir⁴¹.

Râzî, hekimlere tavsiye niteliğinde dikkat çekici bir noktaya da değinmiş olup bunda ise devlet büyükleri ile akıllı ve iradesi zayıf erkeklerle kadın ve çocukların sevdikleri yemeklerden geçici bir süre ayırmamaları gerektiği, bunun yerine ilk olarak çok yememeleri için uyarılmalarını, ardından yavaş yavaş vazgeçmelerini sağlamayı öğütlemektedir. Hekim ve hükümdar ilişkilerinin ne şekilde yerleşmiş olduğuna yönelik bu açıklamaların sonunda bir de Râzî'nin, metinde naklettiği bir olaya burada yer vermek yararlı görülmektedir.

Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 204.

⁴¹ Ebû Bekir Er-Râzî, *Hekimlik Ahlakı*, (Felsefe Risâleleri içinde), Çeviren: Mahmut Kaya, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 324-330.

Bu olayda kendisinin meclisinde bulunduğu bir sarayda hükümdarın çok sevdiği bir hekime ilaç getirmesini söylemesini müteakip, bu hekim de orada bulunmakta olan ve hükümdarın gözdesi bir akrabasına falanca ilaç şişesini getirmesini isteyince, bu kişi isteksiz bir şekilde bayağı kimselerin kendisine emir verircesine hareket ettiği yönünde sözler mırıldanmış, bunu duyan hükümdar ise, kendime hükmetmesine izin verdiğim kimselerin başkalarına emretmesine engel olmam, şeklindeki çıkışıyla bu sevilen hekim hem rahatlamış hem de sevinmiştir⁴².

Eserin Râzî'nin hekimlerin hastalarına karşı gerçekleştirecekleri davranışların ne şekilde olmasını öğütlediği kısımlara da değinecek olursak burada ise, hekimin hastasına karşı arkadaşı gibi davranması gerektiği, özellikle onların sırlarına titizlikle yaklaşması ve haysiyeti koruması önemle vurgulanmakta, bunu ise bazılarının hastalıklarını anne, babası hatta çocuklarından dahi saklamakta olup bunları zorunlu olarak hekimlerine anlattıkları şeklinde gerekçelendirmektedir. Ayrıca hekimlerin kendi güçleri ve becerilerine aldanmaktan ziyade Allah'a güvenerek şifayı ondan beklemeleri gerektiğine değinmekte, bunun tersi durumda ise Allah'ın onları şifadan mahrum edeceğini hatırlatmaktadır. Râzî hastanın yanında tıbbi konuların konuşulmasından sakınılması gerektiğini, ancak bizzat hasta tarafından ya da refakatçisinin bu yönde bir soru yöneltmesi halinde cevap verebileceğini ifade etmektedir. Hekimin hastasına arkadaş gibi yaklaşması gereğinin bir uzantısı olarak değerlendirilebileceği üzere, hekime derdini en samimi arkadaşıyla konuşuyor gibi anlatması gerektiği, böylece hekim ve hastası arasında aracıya gerek kalmayacağını belirtmektedir. Bu ise daha önce ifade edildiği üzere hastanın belki de utanılacak bir hastalığa tutulmuş olması ya da hekimin belki de hastasına başkasının duymasını hoş karşılamayacağı "lavman" gibi bir tedavi uygulayacak olmasından kaynaklanabilir. Böyle durumlarda da hasta, çekingenlik, gurur ve korku gibi nedenlerle hekimiyle doğrudan diyalog kurmaz ise bu durumun da ölüme kadar sebebiyet verebileceğini hatırlatmaktadır⁴³.

Eserde Râzî, hekimlere olduğu kadar hastalara da seslenen bir üslupla, sıhhat yönünden bir sıkıntı yaşamadan önce beslenmesi, ilaç kullanması ve kan aldırması gibi hususlarda bir hekimle istişare etmemiş olup da ancak başına bir felaket geldiğinde ve hastalığa yakalandığı anda hekime koşan kimseye, hekimin yeterince yararlı olamayacağını çünkü; hekim en büyük uzman ve araştırmacı da olsa, vakanın meydana geldiği anda hastanın genel vaziyetini bilemeyeceğini de vurgulamaktadır. Buna örnek olarak ise, özellikle ateşli bir hastalık olması durumunda, bu halin hastanın önceki hastalıklarını araştırmaya ve hekimin tıbbi bilgilerini tam olarak uygulamaya fırsat tanımayacağını, vermekte, Hipokrat'ın "*Ömür kısa, tıp sanatı geniş, vakit dar*" sözünü hatırlatarak desteklemektedir⁴⁴.

Râzî, eserin sonlarını hekimlik erdemi ile hekimliğe övgüye ayırmış gözükmektedir. Bu yöndeki tespitlerinde göze çarpmakta olan bir husus da hekim olmadığı halde hekim olduğunu ifade edenlere yönelik eleştirileridir.

⁴² A.g.e., s. 332-346.

⁴³ A.g.e., s. 328-336.

⁴⁴ Ebû Bekir Er-Râzî, *Hekimlik Ahlâkı*, s. 338-340.

Râzî'ye göre bunlar hırsızlar yahut yol kesenlerden daha kötüdür. Çünkü bu sayılan kimselerin insanların canına kastettikleri az görülmektedir, onlar daha çok mal peşindedirler. Sahte hekimlerin ise hep can alacağını vurgulamaktadır.

Benzer şekilde, açlıktan ya da muhtaç olduğu gerekçesiyle hırsızlık yapmak zorunda olanın; sırf etrafından övgü almak ve “falan adam tıp biliminde otorite” dedirtmek gayesiyle hareket edenden iyi olduğunu, bunların çoğunun davranışlarını din ve dünya ile ahireti kurtarmaya yorduklarını ancak bu hareketten vazgeçseler hem din hem dünya ve hem de ahiretleri için bir mükâfat olacağını öğütlemektedir. Yine Râzî, hekimin alçakgönüllü olması gerektiğini belirterek, bunu manevi bir süs olarak görmekte, ahlaki bir güzellik saymaktadır. Bunun da halkla, kırıncı olmaktan sakınarak, tatlı dilli, sevecen bir konuşmayla gerçekleştirilebileceğini öngörmektedir⁴⁵. Râzî bunu bir ilke olarak görmekte ve Galen'in bir tavsiyesi olarak değerlendirmektedir.

Hekimliğe övgüsünü, tıp sanatı ve hekimlerin değerine ilişkin olarak, başkalarında bulunmadığını belirttiği şu beş meziyetle özetleyen Râzî; hekimlerin sanatının değerinin her millet ve dinden kimselerce görüş birliğiyle kabul gördüğü; kralların yahut halkın onlara olan ihtiyaçlarını itiraf etmiş oldukları ve kendilerine malları ve yakınları fayda vermediğinde hekimlerin insanların sığınağı olduğu; çalışma alanlarının halkın gördüğü ancak anlayamadığı bir alana sahip olduğu; daima başkalarının rahatını ve huzurunu sağlamak için çaba harcadıkları; “Hakim=Hekim” kelimesinin etimolojik olarak Allah'ın isimlerinden olduğu, şeklinde bunları sıralamaktadır. Son bir hatırlatma olarak, Râzî'nin, bazı ağır hastalık hallerinde kişinin kendi ailesi ve çocuğunu görmek istemeyebileceğine karşın, hekimi görmek için can atmakta olduğunu, pek çok hastanın hekimin bu ziyaretiyle başka hiçbir yerde bulamadığı huzuru bulduğunu kendisine aktardığını ifade etmesi dikkat çekici bulunmaktadır. Unutulmamalıdır ki, yakın akraba ve dostların dahi bıkip usandığı bir durumda insanın tüm umudunu hekimlere bağlaması, hekimliğin değerini belirtmeye yetecektir⁴⁶.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Buraya kadar incelediğimiz eserlerin Râzî'nin ahlak felsefesi ışığında sıralı bir değerlendirmesini yaptığımızda karşımıza belli başlı pek çok tespit çıkmaktadır. İlk olarak *et-Tibbu'r-rûhânî*'den başlarsak, Müellifin eserin başında bizle sunmuş olduğu öncü bilgiler arasında hatırlanacağı üzere, insan beyni düşünme başta olmak üzere hatırlamadan hissetmeye kadar pek çok faaliyetin kaynağı olarak görülmektedir. Râzî'nin ahlak felsefesini metafiziğiyle birleştirerek bütüncül olarak ele aldığı varoluş teorisine bir kez dönüldüğünde, buradaki akıl ve ilmin, Allah'ın insana bahşettiği en yüce değer olduğu bilgisiyle tutarlı bir yapı sergilendiği, yine *et-Tibbu'r-rûhânî*'de beyin için atfedilen, insana en yakın alet ve edevat olduğu bilgisinin hatırlatılmasıyla daha da anlaşılır kılınmaktadır.

Eserde özellikle aşırılığı halinde giderek elem ve eziyete varacağı vurgulanan ünsiyet konusuna gelirse burada ise Râzî'nin hususa ilişkin çözüm önerisi, bir kimseden ayrılık duygusundan en az zararla kurtulabilmek için, o gün gelmeden önce nefsi giderek ayrılığa alıştırmaya üzerinedir. Söz konusu tutumun aslında nefsi iki aşırı uçtan yani ifrat ve tefritten uzak tutarak orta bir yolun izlenmesi önerisinden farklı bir tutum içermediği ortadadır.

⁴⁵ A.g.e., s. 344-346.

⁴⁶ A.g.e., s. 348-350.

Çünkü beden bu şekilde terbiyesiyle ayrılık ne çok yıkıcı olacak ne de zamanında önce bir kimseye olan aşinalık son bulacaktır. Malum olacağı üzere hasette bu metinde ruha olduğu kadar bedene de zarar vermekte olan bir kötü huy olarak değerlendirilmektedir. Bu halde düşünme gücünden yoksunluk ve uzun süren elem kadar uyku bozuklukları ve beslenme alışkanlığının değişimine kadar birtakım sorunların bu hale eşlik edeceği sayılmış bulunmaktadır. Bu ise tam da Râzî'nin, eseri kendisinden kaleme almasını isteyen Emir'in, bundaki gayesiyle eş bir vaziyet sergilemektedir. İnsan yalnızca bedeni ve fizyolojik nitelikler barındıran değil aynı zamanda ruhsal dünyasını barındırmakta olan bir yaratılıştır. Bedenen iyilik hali, ruh halinin dengesiyle bütünlük içindeyken bu sıhhati muhafaza edebilecektir.

Hatırlanacağı üzere kişinin karşısındakinden ziyadesiyle kendine nihai zararı dokunacak bir ruh durumu olarak gösterilen öfkede ise akıllı kimsenin böyle bir durumda gerçekten öfkeli bir kişinin anlık ve bu andan sonraki durumunu tasavvur etmesi gerektiğini, tecrübe olarak birine yumruk atmak isteyen ancak bunu yaparken kendi parmağını kıran kişiyi gördüğünü ifade eden Râzî'nin, işte tam da burada, kısaca aklın karşısındaki, ona karşıt olan şekilde değerlendirdiği hevânın, aynı zamanda kişiyi anlık ve sonrasını düşünmeden fiile geçiren, o anda duyacağını sandığı hazdan fazlasıyla acıyı tattıran şey olduğunu hatırlayarak, bizlere önerildiği şekilde hevâyı değil akli etkin kılma önerisiyle bir kez daha karşılaşılmaktadır.

Bu kez Râzî'nin oburluk konusunda yer verdiği tespitleri değerlendirecek olursak bilindiği üzere bu alışkanlığa ilişkin olarak O, dini ya da ilmi olsun bunda bir tuhaflık görmeyerek beslenme alışkanlığında aşırıya kaçan kimsenin bu alışkanlıktan kurtulması için ondan alıkonulması gerektiğini ifade etmekte aksi durumda nihayetinde çeşitli hastalıklar vesilesiyle elemlere maruz kalacağını vurgulamaktaydı. Yine benzer şekilde söz konusu aşırı yemek yeme alışkanlığının bulunması durumunda da aşırı yemek yemekten duyulan hazzın daha sonradan hastalıklar vasıtasıyla çekilecek elemle yer değiştirmesini önlemek üzere yapılan bir atfın karşımızda durduğunu söylemek mümkün gözükmektedir.

Hatırlamak gerekirse daha önce hevânın anlık hazlara yönlendiren ve ani karar veren yapısı üzerinde durulmuştu. O aynı zamanda bu niteliğiyle sonradan nelerle karşılaşılacağını hesap etmeden verilen kararlardan da sorumluydu. Râzî'nin özellikle sarhoşluk ve içkiyi ele aldığı bölüm bir kez incelendiğinde, içkiden bahsederken nefsi ani ve ısrarcı şekilde, düşünmeden karar vermeye yönlendiren, aynı zamanda kesin olmayan kararlarla kişiyi faaliyete geçiren yapısına yönelik tespitleri, tam da hevâ'nın akla hâkim olması durumunda sözünü ettiğimiz bu tespitlerle tutarlılık göstermektedir.

et-Tıbbu'r-rûhânî'de yer verilmekte olan son bir tespit olarak cinsel ilişki de hevânın hazzı tercih etmesinin nihayetinde ortaya çıkan bir durum olarak ifade edilmektedir. Burada da, böyle bir durumda bedene vereceği pek çok elem üzerinde durularak kişinin akli etkin kılıp nefsinin kontrol altına alarak ona kapılmamasının öğütlendiği görülmektedir. Râzî'nin nefse ilişkin, cismani olana meyil edecek, sürekli yanlış tutum içerisinde ve hikmetsizce hareket edecek olması durumuna karşın, akli olgunluğa erişmek üzere kendisini tanıyarak, cismani zevklerden ve bayağı menfaatlerden uzak tutması gerektiğine yönelik ahlaki tavırla, söz konusu durumun tutarlılık içerisinde bulunduğuna şüphe bulunmamaktadır.

Benzer çıkarımların varlığına ilişkin olarak *es-Siretu'l-felsefiyye* değerlendirildiğindeyse görülmektedir ki Râzî bu eserde dünyevi hazların yaşamın süresiyle sınırlı olduğunu ifade etmekte ve asıl olanın diğer âlemdaki sonsuz hazlar olduğu bildirmekteydi. Dünyevi hazların seçimi ise ancak varlığındaki hakikati kavrayamamış olanların seçimi olarak ifade edilmekteydi. Bu durumun Râzî'nin hazlar için bir göstergeden ziyade kendisine ölçü getirilmesi gereken şey olduğu yönündeki tespitine de uyuyor gözükmektedir. Burada, bir anlamda da zaten asıl mutluluğa ulaşma yolunda ihtiyaçların azaltılması ile ruhun iç düzenin sağlama ve her zamanki gibi akli etkin kılma şeklindeki tavsiye metodun varlığı göze çarpmaktadır.

Filozofça yaşam sürececek kişinin ilk olarak kendisini tanıması, yönelecek eleştirilere açıklığı ve hareketlerini değerlendirirken nefesine yenik düşmemesi ile davranışlarındaki yanlışlıklar ve kötü huylarının farkındalığında olma mevzusunda ise, Râzî'de, yaratılan varlıklar içerisinde en mükemmeli gördüğü insanın akıl ve ilim ile kendisine bahşedilen kudret ve iradeyi birleştirerek hakikate erecek olduğu ve kendini bu yolla düzeltereği yönündeki görüşün yansıtılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Yine müellifin belirttiği üzere, tıpkı Allah'ın bizlere sunmuş olduğu şefkat gibi bizlerin de herhangi bir canlıya şefkatle yaklaşması ve ona elem çektirmemesi öğüdünün, bunu gerçekleştirirken yapmamız gerekenin akıl ve adaletin tesis edilerek uygun bir usul ve kanuna dayandırılması tavsiyesini değerlendirecek olursak; bu durumda da İslâm felsefe geleneğinin hayatımızda karşılaştığımız olaylara dönük olarak, varlığın kendisi ile bilgi ve değerlerin bütüncül bakış açısıyla sunulduğu çözüm arayışına bir örnek olabileceği değerlendirilmektedir.

Şimdi biraz da, Râzî'nin *Ahlâku't Tabîb*'ini, O'nun ahlak felsefesi ışığında irdeleyecek olursak, bu anlamda da özellikle hekimler ve hastaları arasındaki ilişkileri düzenleyen konularda, sıkça benzer tespitlere ulaşmak mümkün gözükmektedir.

İlk olarak bir hekimin hizmetini, özgür düşüncelerle toplumun sıhhatini tesis etmeye adanmasıyla, gerçek mutluluğa kavuşmakla beraber aynı zamanda toplumun gözündeki saygınlığını da ziyadesiyle koruyacağına yönelik tespit, aslında doğrudan kişinin, aklın ilimle birlikteliğine kendisine bahşedilen iradeyi ekleyerek hakikati öğrenme ve cismani kazançlardan çok, gerçek alemin hazzına ulaşma erdeminin bir göstergesi sayılabilecektir.

Müellif eserde bazen pratisyen olsun bazen de uzman bir hekim, zaman zaman hizmetini sunduğu hastaların bizzat kendilerinin mevcut bilgi düzeylerindeki eksikliğinden olsa gerek, hekime yönelttikleri sualler karşısında hekimin daha önce tecrübe etmemiş yahut bir şekilde aşinalığı olmayan bir hususta cevapsız kalabileceğini ifade etmektedir. Burada ise filozofça yaşamın anahtarı olarak da görülmekte olan, hayatın zorluklarını kolaylaştıran, eğitim ve alışkanlık edinme yönteminin işaret edildiği değerlendirilmekte ve insanın tam bir yetkinliğe ulaşmasındaki güçlüğü dikkat çekilmektedir.

Râzî, eserde hekimlerin öncelikle Allah'tan şifa beklemelerini, sonrasında ise kendi bilgi ve maharetlerine güvenmelerini tavsiye etmekte bunun aksi durumdaysa Allah'ın onları şifadan mahrum edeceğini belirtmektedir. Burada yine, hayatın anlamını idrak etme yolunda akla eşlik edecek bir gereç olan iradenin, Allah tarafından insana bahşedilmiş olduğunun hatırlatılmasına gayret edildiği anlaşılmaktadır.

Hatırlanacağı üzere Râzî, hekim olmadığı halde bunu öne sürenlerin, daimî olarak insanların canına kast etmekte olduklarını vurgulamakta, etrafına hava atmak ya da hekimlik mesleğinde önde gelen, tanınan kimse rolü edinmek amacıyla davranış gösterenleri de eleştirmekte, aslında iddia etmekte oldukları tutumdan vazgeçmeleri halinde bu alem ya da öteki alem için bir mükâfat olabileceğini değerlendirmektedir. Bu söz konusu durumdaki kimselerin de nefse kapılarak, erdemsiz hareket etmekte olan, daimî olarak yanlış fiillerde bulunanlar ve basit menfaatler ile dünyevi hazların peşinde koşan kimselere yönelik betimlemeyle örtüşmekte olduğu görülecektir.

Galen'in bir önerisi olduğunu ifade ederek Râzî, halka samimi bir şekilde hitap edilmesi gereğini vurgulayarak bunun hekimin alçakgönüllülüğü sağlamada en etkin yöntem olduğunu değerlendirmektedir. Alçakgönüllülüğü, hekimin manevi dünyasının süsü olduğuna inanan Râzî'nin buradaki önerisi, ifrat ve tefrit gibi iki aşırı uçtan kaçınarak itidali yani orta yolu bulup erdeme kavuşma noktasındaki metodunun pek de uzağında gözükmemektedir.

Nihayetinde, Râzî'nin hekimliğe övgüsünü dile getirirken ki tespitlerinden yola çıkılarak, bu sanatın değerinin her kesimden insan tarafından mutabakatla kabul görmesi, şifa bekleyen hastaların hekimin ziyaretiyle tarifsiz bir huzura kavuşması ve hekimlerin, kişinin bazen en yakınlarının bile sabrını zorlayan bir vaziyet içerisindeyken umutlarını bağlı tuttuğu yegane kişi oluşunu; varlığın hakikatının kavrayarak geçici ve dünyevi hazlardan ziyade aklın önderliğindeki varoluş, bilim ve değerler bağlamında, erdeme ulaşma yolundaki hareket tarzının vücut bulmuş hali olarak tasvir etmek, uygun görülmektedir.

Bu değerlendirmelerimiz doğrultusunda çalışmada ulaştığımız sonuçları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

1. İnsan hem cismani ve hem de nefsi bir varlık olarak vücuda ermekte olup tam bir sıhhat halini muhafaza etmek üzere bu ikisi arasındaki denge bütünlüğünü sağlamalıdır.
2. Günlük yaşamda bizi olumsuz etkileyen duygu durumları içerisindeyken, verilen kararlar yanıltıcı olabileceğinden, zihni anlamada yeniden dinginlik hali beklenmelidir.
3. Bazı fizyolojik ihtiyaçların gereğinden fazla tatmini halinde, elde edilen mutluluğun daha sonradan karşılaşılabilecek rahatsız edici vakıaların elemine çok altında kalacağı unutulmamalıdır.
4. Kişinin, kendisinde düzeltilmesini gerekli gördüğü vasıflara yön verebilecek ve kendini tanımasını da sağlayacağından eleştirinin olumlu niteliği fark edilmelidir.
5. Kişi, manevi dünyasına hitap eden ve kalıcı mutluluk sağlayacak edinimlerin farkına varmalı, maddi menfaate dönük ancak kısa süreli kazançlara meyil vermemelidir,
6. İnsan kendini eğitime ve alışkanlıklar edinmeyi, yaşamında karşılaşılabilecek güçlüklerle baş edebilmenin etkin bir yolu olarak görmeli ve yaşamının tamamına yaymalıdır.
7. Toplumun refahını gözetmeyi gaye edinmiş bir mesleğin mensubu olma halinin kişiye, sağlayacağı maddi olanakların ötesinde, sonsuz manevi tatmin sunacağı yönünde farkındalık geliştirilmelidir.

Son söz yerine, üretken bir âlim olarak kazandırdığı eserleri ile İslam tıp ve felsefe tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Ebû Bekir Zekeriyya er-Râzî'nin, yapıtlarına yönelik gerçekleştirilecek çalışmaların, erdemli bir hayata giden yolda topluma ve bilim dünyasına ışık tutacağı değerlendirilmektedir.

6. KAYNAKLAR

- AKÇETİN, N.Ç. (2018) *Felsefî Düşüncenin İslâm Dünyasındaki Yansımaları*, Hiperlink Yayınları, İstanbul.
- AKYOL, A. (2015) “Ebu Bekir Razi ve Üç Temel Erdem: Değer Eğitimi Açısından Bir Okuma”, *ADAM Akademi Dergisi*, C: 5(2), 2015:61-83.
- AKYOL, A. (2019) “Ebû Bekir Râzî ve Felsefî Düşünce Sistemi”, *Journal of Islamic Research*, 30(1): 42-57.
- AKYÜZ, T. (2011) *Ebûbekir Zekeriyyâ Râzî'nin Metafizigi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslâm Felsefesi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AKYÜZ, T. (2017) *Ebûbekir Zekeriyyâ Er-Râzî'nin Felsefî Görüşleri: İlâhiyyât (Metafizik) ve Tabiiyyât (Doğa Felsefesi)*, Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, İstanbul.
- AYDOĞAN, Ş. D. (2011) *Ebû Bekir Râzî' de Kötü Huyları Düzeltme Yolları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- BAKIR, A. (2018) “Geç Orta Çağ Avrupa'sında Tıp ve Tababet”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 101-118.
- BROWNE, E.G. (2012) *İslâm Tıbbı*, Çeviren: Enise Anaş, İnkılâb Yayınları, İstanbul.
- ÇAPAN, F. (2019) “İslam Dünyası'nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(3), 1205-1219.
- KARAMAN, H. (2004) “Bir Biyografi Denemesi: Ebû Bekir er-Râzî”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:3(6), 2004/2, 101-128.
- KARAMAN, H. (2005) “Ebu Bekir er-Razi'nin "Beş Ezeli İlke" Anlayışının Kaynağı Problemi”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, (2005/1), 75-91.
- ÖZTURAN, H. (2017) *Ahlâkın Kaynağına Dair Felsefî Teoriler ve Tıp Ahlâkı*, BETİM Yayınları, İstanbul.
- RÂZÎ, E.B. (2016) *Felsefe Risâleleri*, Çeviren: Mahmut Kaya, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- RÂZÎ, E.B. (2016) *Filozofça Yaşama*, (Felsefe Risâleleri içinde), Çeviren: Mahmut Kaya, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- RÂZÎ, E.B. (2016) *Hekimlik Ahlâkı*, (Felsefe Risâleleri içinde), Çeviren: Mahmut Kaya, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- RÂZÎ, E.B. (2018) *Ruh Sağlığı (Et-Tıbbu'r-rûhânî)*, Çeviren: Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul.
- “Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi” web sayfası. (Erişim Tarihi:10.07.2019)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/razi-ebu-bekir>
- USUBBAYLI, H. (2017) *Ebû Bekir Er-Râzî'nin Haz ve Elem Teorisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Felsefesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

DOĞAL GAZ İLE KÖMÜR ENERJİ KAYNAKLARI İKAME Mİ YOKSA TAMAMLAYICI MALLAR MI? TÜRKİYE İÇİN BİR TALEP ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Fuat LEBE

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
Merkez/Osmaniye

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin toplam kömür talebini analiz etmektir. Bu amaçla, çalışmanın değişkenleri iktisat teorisi çerçevesinde belirlenmiş olup; malın kendi fiyatı, kişi başı gelir, ilgili malların fiyatı, nüfus gibi talep edilen miktarı etkileyen faktörler esas alınmıştır. Bu değişkenlerin 1988-2018 dönemini kapsayan yıllık verileri kullanılmıştır. Seriler, ARDL yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Bu yaklaşım, hem yapısal talep modellerinin oluşturulup tahmin edilmesine uygun olması, hem de modelde yer alacak değişkenlerin durağanlık düzeylerinin $I(0)$ veya $I(1)$ olması nedeniyle tercih edilmiştir.

ARDL yaklaşımında, modelde yer alacak değişkenlerin birim kök taşıyıp taşımadıklarını tespit etmek için bir ön test yapılması zorunlu olmamakla birlikte, değişkenlerden hiçbirinin $I(2)$ olmaması gerekliliği de bulunmaktadır. Bu amaçla; uygulamaya geçmeden önce değişkenlerin durağanlık durumu, Genişletilmiş Dickey&Fuller (ADF), Phillips&Perron (PP) ve Dickey-Fuller GLS birim kök testleri ile araştırılmıştır. Türkiye'nin toplam kömür talebi iki model çerçevesinde analiz edilmiştir. Eşbütünleşme testi sonucunda, her iki model için de değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Son olarak ARDL sınır testi sonucunda, toplam kömür talebi ve ilgili mallarla ilgili önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kömür Talebi, Doğal gaz, Esneklik, Eşbütünleşme, ARDL Sınır Testi.

1.GİRİŞ

Kömür; çoğunlukla karbon, hidrojen ve oksijenden oluşan az miktarda kükürt ve nitrojen ile birlikte kül teşkil eden inorganik bileşikler ve mineral maddeler içeren, kimyasal ve fiziksel olarak farklı yapıya sahip bir maden ve kayaç olarak tanımlanmaktadır. Kömür, bataklık kökenlidir ve bataklık şartlarının değişmesine bağlı olarak biriken organik maddelerin kömürleşmesi olarak tanımlanan başkalaşım sonucu değişime uğramasıyla oluşmaktadır. Bazı kömürler ısıtılınca ergir ve plastik hale gelirler ve işlenme sonucunda katran, likör ve çeşitli gazlar elde edilebilmektedir (TTK, 2009; TKİ, 2010).

Dünya kömür rezervlerinde en büyük pay 2018 yılı verilerine göre 444.9 milyar ton (%42.2) ile Asya Pasifik ülkeleri sahiptir. Asya-Pasifik ülkelerini 323.4 milyar ton (% 30.7) ile Avrupa-Avrasya ülkeleri, 258.0 milyar ton (% 24.5) ile Kuzey Amerika ülkeleri, 14.4 milyar ton (% 1.4) ile Orta Doğu ve Afrika ülkeleri ve son olarak 14.0 milyar ton (% 1.3) ile Orta ve Güney Amerika ülkeleri gelmektedir. Ülke bazında baktığımızda ise, dünya kömür rezervlerinin % 75.7'si beş ülkede bulunmaktadır. Bunların başında % 23.7 ile ABD gelmektedir. ABD'ni % 15.2 ile Rusya, % 14.0 ile Avustralya, % 13.2 ile Çin ve % 9.6 ile

Hindistan takip etmektedir (BP, 2019: 42). Dünya genelindeki kömür üretimlerine baktığımızda en büyük pay % 72.8'lik payı ile Asya Pasifik ülkelerine aittir. Bu payın yaklaşık % 50'si Çin'de üretilmektedir. Kömür tüketimlerine göz attığımızda ise benzer tablo karşımıza çıkmaktadır. Yine % 75.3'lük payı Asya Pasifik ülkeleri öne çıkmakta ve Çin dünya kömür tüketiminin % 50.5'ini tek kullanmaktadır (BP, 2019: 44-45). Bu kömürün, yaklaşık % 69'u elektrik ve ticari ısı üretimi amacıyla kullanılmakta, % 13'ü demir-çelik endüstrisinde, % 15'i diğer sanayi sektörlerinde ve geriye kalan % 3'lük kısım ise ısınma amaçlı olarak tüketilmektedir (IEA, 2018).

Türkiye'nin kömür rezervlerine baktığımız ise 2018 yılı verilerine göre 11.5 milyar ton ile dünya genelinde % 1.1'lik paya sahiptir (BP, 2019:45). Rezerv ve üretim miktarları açısından linyitte dünya ölçeğinde orta düzeyde, taşkömüründe ise alt düzeydedir. Toplam dünya linyit/alt bitümlü kömür rezervinin yaklaşık % 3.2'si ülkemizde bulunmaktadır. Bununla birlikte linyitlerimizin büyük kısmının ısı değeri düşük olduğundan termik santrallerde yoğun olarak kullanılmaktadır. Linyit rezervinin yaklaşık % 46'sı Afşin-Elbistan havzasında bulunmaktadır. Ülkemizin en önemli taşkömürü rezervleri ise Zonguldak ve civarındadır. Zonguldak Havzası'ndaki toplam taşkömürü rezervi 1.5 milyar ton, buna karşılık görünür rezerv ise 506 milyon ton düzeyindedir (TTK, 2018: 22; ETKB, 2019). Türkiye kömür üretimini 2018 yılı verilerine göre, 13.0 artırarak Avrupa'da birinci, Dünya genelinde üçüncüdür (BP, 2019: 44).

2018 yılı verilerine göre, ülkemizde tüketilen kömür toplam 111.1 milyon ton olup; bunun 1.1 milyon tonu yerli, 37.1 milyon tonu ithal, 72.9 milyon tonu linyit ve asfaltittir. Toplam kömür tüketimindeki artış ise 2018 yılı için % 7.2 düzeyindedir (TTK, 2019: 26; TKİ, 2018: 33). Ülkemizdeki kömür tüketiminde en büyük pay % 60.7 ile termik santrallere aittir. Geriye kalan % 15.7'lik tüketim kok fabrikaları ve % 23.6'sı diğer sanayi sektörlerinde (demir-çelik gibi) kullanılmıştır (TTK, 2019: 27). 2018 yılında kömüre dayalı termik santrallerden toplam 111.7 TWh elektrik üretilmiş olup, toplam elektrik üretimi içerisindeki payı % 36.9 düzeyindedir. Geriye kalan % 30.5'lik kısmı doğal gaz, % 19.67 hidrolik, % 12.46 yenilenebilir ve geriye kalan % 0.26 ise diğer enerji kaynaklarından elektrik enerjisi üretilmiştir (BP, 2019: 56).

Enerji ve enerji tüketimi ekonomik performansla yakından ilgilidir. Gelirin ve sosyal refahın artmasına paralel olarak enerjini tüketimi önemli ölçüde artmaktadır. Ekonomik büyümeyle enerji kullanan sermaye stokunun dönüşüm olanağı artmakta, enerjinin sermaye faktörü ile tamamlayıcılık ilişkisi içinde bulunması nedeniyle de enerji talebi artış meydana gelmektedir (Yaylalı ve Lebe, 2013). Özellikle, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) göre, üye ülkeler arasında Türkiye'nin enerji talebi orta ve uzun vadede en hızlı artış yaşanacak ülke olması bunun açık göstergesidir. 2018 yılı verilerine baktığımızda, bu artış yenilenebilir enerji kaynaklarında (% 29.8) öne çıkmasına rağmen, kömür tüketiminde % 7.2 ile kayda değer bir artış gerçekleşmiştir (BP, 2019: 45, 51).

Ekonomik kalkınmanın sağlanması veya kalkınmanın sürdürülebilmesi için enerjinin kesintisiz ve sürdürülebilir olarak temin edilmesi gerekmektedir. Bunun amaçla enerji piyasalarına ilişkin ileriye dönük öngörüler yapılmaktadır. Bu öngörüler, ulusal enerji politikası ve arz güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır. İleriye dönük öngörü modellerinde ise talebin esneklik (fiyat, gelir ve çapraz) katsayıları gerçeğe yakın bir şekilde tahmin edilmiş olması bu öngörülerin başarısı için önem teşkil etmektedir.

Benzer şekilde Dahl (2009) da bu esnekliklerin politika yapıcılarını için önemli katkılar sağladığını vurgulamıştır. Bu çerçevede, gerek ülke grupları gerekse ülke bazında enerji kaynaklarının talebiyle ilgili analizler yapılarak kısa ve uzun dönemli esneklikleri son yıllarda yaygın olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Bu bildiriadaki amacımız, Türkiye'nin kömür talebini yapısal modeller oluşturarak tahmin etmek, kısa ve uzun dönem talep esnekliklerini ortaya koymaktır. Bu amaç, çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğindeki bu bölümünün ardından, ikinci bölümde konuyla ilgili literatür incelenmiş, üçüncü bölümde ele alınan model ve başvurulan yöntemin anlatıldığı metodoloji, tahmin sonuçları dördüncü bölümde ve son olarak beşinci bölümde ise sonuç kısmına yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde enerji talebiyle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında önemli bir kısmının elektrik, doğal gaz ve ham petrol talepleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Örneğin, Donatos ve Mergos (1991) Yunanistan için; Eltony ve Hajeeh (1999) Kuveyt için; Hondroyiannis (2004) Yunanistan için; Kamerschen ve Porter (2004) ABD için; Bianco vd. (2009) İtalya için; De Vita vd. (2006) Namibya için; Zachariadis ve Pashourtidou (2007) Kıbrıs Rum kesimi için; Boonekamp (2007) Hollanda için; Küçükbahar (2008) Türkiye için; Amusa vd. (2009) Güney Afrika için; Bianco vd. (2010) Romanya için; Athukorala ve Wilson (2010) Sri Lanka için; Dilaver ve Hunt (2011a, 2011b) Türkiye için; Lebe (2012) gerek toplam gerekse sektörel olarak elektrik talebini analiz etmişlerdir.

Ghouri (2001) Amerika, Kanada ve Meksika için; Krichine (2002, 2005) dünya geneli için; Cooper (2003) 23 OECD ülkesi için; Altınay (2007) Türkiye için; Chin-Ho vd. (2011) dünya, Asya ve OECD ülke grupları için; Solak ve Beşkaya (2013) Türkiye için; ham petrol talebini ele almışlardır. Fung vd. (1999) Kanada için; Eltony (1996) Körfez Ülkeleri için; Erdoğan (2010) Türkiye için; Lebe ve Yaylalı (2013) Türkiye için; Bilgili (2014) 8 OECD ülkesi için doğal gaz talebini incelemişlerdir.

Çalışmamızın amacıyla örtüşen kömür talebiyle ilgili çalışmalar ise özellikle Çin ekonomisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin, Stevens vd. (1979) kömür talebiyle ilgili yaptıkları analiz sonucunda; fiyat esneklik katsayısı -0.4 olarak tahmin edilmiştir. Masih ve Masih (1996) Çin ekonomisi için kömür talebini ele almışlardır. 1953-1996 dönemine ait yıllık verilerle yaptıkları eşbütünleşme ve DOLS sonucu; kısa ve uzun dönem fiyat esneklik katsayıları, sırasıyla, -0.82 ve -0.99 olarak belirlenmiştir. Kısa ve uzun dönem gelir esneklik katsayıları ise, sırasıyla, 0.58 ve 1.07 olarak tespit edilmiştir. Hang ve Tu (2007) Çin'in 1985-2004 yıllarına ait verileri kullanarak yapmış oldukları analiz sonucu; 1995 öncesi kömür talebinin fiyat esnekliği -0.28, 1995 sonra ise -1.59 olarak tahmin edilmiştir. Jiao vd. (2009) Çin'in 1980-2006 dönemine ait veriler kullanarak kömür talebinin esneklik katsayıları analiz edilmiştir. Kömür talebinin kısa ve uzun dönem fiyat esnekliği, sırasıyla, -0.067 ve -1.161 olarak hesaplanmıştır. Gelir esnekliği ise, sırasıyla, 0.716 ve 0.560 olarak belirlenmiştir. Kömür ile ham petrol için kısa ve uzun dönem çapraş esneklik katsayıları sırasıyla, 0.017 ve 0.733 olarak tahmin edilmiş olup, ikame (rakip) malı oldukları tespit edilmiştir. Zhang vd. (2011) yine benzer şekilde Çin ekonomisinin kömür talebiyle ilgili yapmış olduğu analizde, uzun dönem fiyat esneklik katsayısı -0.34, gelir esnekliği ise 1.9 olarak tahmin etmiştir.

Burke ve Liao (2015) Çin'in 1998-2012 yıllarına ait panel verileri kullanarak kömür talebinin fiyat ve gelir esneklik katsayıları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Kömür talebini fiyat esneklik katsayıları -0.3 ile -0.7 arasında, gelir esneklik katsayıları ise 1.2 ile 1.7 arasında değişen değerler aldığı belirlenmiştir.

Wahid vd. (2015) Pakistan'ın 1972-2014 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak kömür talebinin belirleyicileri Johansen eşbütünleşme testiyle analiz edilmiştir. Kömür talebinin fiyat ve gelir esneklik değerleri, sırasıyla, -0.101 ve 0.006 olarak tahmin edilmiştir. Wahid vd. (2017) yine Pakistan için kömür talebini ele almıştır. Bu amaçla, 1972-2015 dönemine ait yıllık veriler ARDL sınır testiyle analiz edilmiştir. Analiz sonucu, kömür talebinin gelir esnekliği 0.09 olarak hesaplanmıştır. Howie ve Atakhanova (2017) Kazakistan'ın konut sektörünün kömür talebini 2002-2012 dönemine ait panel verileri kullanarak analiz etmiştir. Analiz sonucu, konut sektörünün kömür talebinin fiyat esnekliği kısa ve uzun dönem için, sırasıyla, -0.58 ve -1.00 olarak tahmin edilmiştir. Kömür talebinin kısa ve uzun dönem gelir esneklik katsayıları ise, sırasıyla, 0.37 ve 0.64 olarak ortaya konmuştur.

Türkiye'nin kömür talebini konu alan çalışmalar da mevcuttur. Ancak, bunlar oldukça sınırlıdır [Çatık ve Deliktaş (2016)]. Çatık ve Deliktaş (2016) Türkiye'nin 1982-2012 dönemine ait yıllık verilerle petrol, kömür ve doğal gaz talebini analiz etmiştir. Eşbütünleşme ve VAR yöntemiyle yaptıkları analiz sonucu, kömür talebinin fiyat esnekliği kısa dönem için -0.309, uzun dönem için -0.107 olarak tahmin edilmiştir. Gelir esnekliği ise, uzun dönem için 1.284 olarak belirlenmiştir.

3. METODOLOJİ

3.1. Model ve Veriler

Çalışmadaki değişkenler iktisat teorisi ve ampirik çalışmalar ışığında belirlenmiştir. Veriler yıllık olup, toplam kömür talebi için 1988-2018 dönemlerini kapsayan çalışmamızda değişkenler, temelde talep edilen miktarı etkileyen faktörlerden oluşmaktadır. Bunlar malın kendi fiyatı (P), gelir (Y), ilgili malların fiyatı (PRG , price of related goods), nüfus (N), vs. Bu açıklamalar ışığında kömür talebini (CC_d) temsil eden temel model;

$$CC_d = f(P, Y, PRG, N) \quad (1)$$

şeklinde ifade edilebilir. Literatürdeki talep analizleri dikkate alındığında (Erdoğan, 2010; Yaylalı ve Lebe 2013) sanayileşme (INR) ve kentleşme (UR) değişkenlerinin de modele eklenmesinin daha anlamlı olacağına karar verilmiştir. Bu çerçevede model;

$$CC_t = \alpha_0 - \alpha_1 CP_t + \alpha_2 Y_t + \alpha_3 N_t \pm \alpha_4 PRG_t \pm \alpha_5 INR_t \pm \alpha_6 UR_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

şeklinde yazılabilir. Burada CC ile CP , sırasıyla, toplam kömür tüketimi ve kömür fiyatlarını temsil etmektedir. Geliri temsilen kişi başı gayrisafi yurtiçi hâsıla (Y) kullanılmış ve Y ile tanımlanmıştır. N , nüfus; PRG , ilgili malları temsil etmekte olup, Türkiye ekonomisi için doğal gaz ve elektrik fiyatları modele dâhil edilmiştir. Diğer taraftan α_i , söz konusu değişkenlerin parametrelerini; ε_t modelin hata terimini temsil etmektedir.

İlgili malları temsilen doğal gaz (NP) ve elektrik (EP) fiyatları tek bir modelde analiz edilmemiştir. Çünkü bir modele aynı amaçla iki değişkenin dahil edilmesi hem serbestlik derecesi problemi hem de aynı türden iki değişkenin modele dahil edilmesi çoklu doğrusal bağlantı sorunu yaratabilir. Bu yüzden (2) nolu denklem, ilgili mallar özelinde ikiye ayrılarak iki model çerçevesinde analiz edilmiştir.

(2) nolu denkleme ilgili malları temsilen doğal gaz fiyatlarının (NP) modele dahil edilmesiyle Model I (NP);

$$CC_t = \alpha_0 - \alpha_1 CP_t + \alpha_2 Y_t + \alpha_3 N_t + \alpha_4 NP_t + \alpha_5 INR_t + \alpha_6 UR_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

şeklinde ifade edilmiştir. Diğer taraftan, (2) nolu denkleme ilgili malları temsilen elektrik fiyatlarının (EP) modele dahil edilmesiyle Model II (EP) ise;

$$CC_t = \alpha_0 - \alpha_1 CP_t + \alpha_2 Y_t + \alpha_3 N_t + \alpha_4 EP_t + \alpha_5 INR_t + \alpha_6 UR_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

şeklinde oluşturulmuştur.

Bu açıklamaların ışığında, çalışmamızda kullanılacak değişkenler ve kaynakları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Değişkenler ve Kaynakları

Değişkenler	Değişkenlerin Açıklaması	Kaynaklar
<i>CC</i>	Toplam Kömür Tüketimi, milyon Ton	BP
<i>CP</i>	Ortalama Kömür Fiyatı, sabit fiyatlarla, \$/ton	IEA
<i>Y</i>	Kişi başı GSYİH, 2010 sabit fiyatlarıyla, \$	WB
<i>NP</i>	Ortalama Doğal Gaz Fiyatı, sabit fiyatlarla, \$/m ³	IEA
<i>EP</i>	Ortalama Elektrik Fiyatı, sabit fiyatlarla, \$/MWh	IEA
<i>N</i>	Nüfus artış oranı, %	WB
<i>UR</i>	Kentleşme Oranı, %	WB
<i>INR</i>	Sanayi+Hizmet sektöründe istihdam edilenler, %	WB
<i>D01</i>	Kukla Değişken D = 1 2001 yılından sonra ise 0 2001 yılından önce ise	

Tablo 1’de görüldüğü gibi veriler farklı kaynaklardan elde edilmiştir. Kömür (CP), doğal gaz (NP) ve elektrik fiyatları (EP) reel olarak IEA’dan; kömür tüketim verileri (CC) BP (British Petrol)’den; reel kişi başı GSYİH (Y), nüfus artış oranı (N), kentleşme (UR) ve sanayileşme (INR) verileri Dünya Bankası (WB)’ndan alınmıştır. Türkiye’nin 1988-2018 dönemleri, bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Bunun nedeni, verilerin temin edildiği IEA’da enerji kaynaklarının fiyatları 1988-2018 dönemiyle sınırlı kalmasıdır.

Ülke içinde yaşanan ekonomik krizler, kömür talebi üzerinde önemli kırılmalara neden olan olumsuz etkiler yaratabilir. Bu kapsamda Türkiye’deki 1994, 2001 ve 2008 ekonomik kriz dönemlerinde kömür talebinde meydana gelen kırılmaların, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkileri etkileyebileceğini söylemek mümkündür. Bu nedenle, 1994, 2001 ve 2008 yıllarındaki krizler için kukla değişken kullanılarak yaşanan ekonomik krizlerin etkisini göstermek üzere modele iki kukla değişken (*D94*, *D01* ve *D08*) dâhil edilmiştir. Ancak 2001 Krizi hariç, diğer kukla değişkenler (*D94* ve *D08*) her iki modelde de anlamlı bir etki oluşturmadığından, analizlerde sadece 2001 Krizini temsilen *D01* kukla değişkene yer verilmiştir.

Nüfus artış oranı (N), kentleşme oranı (UR) ve sanayileşme oranı (INR) hariç, tüm değişkenler logaritmik formda analiz yapılmıştır. İktisadi değişkenler, gerçek değerleri üzerinde doğrusal değil, genellikle logaritmik değerleri üzerinde doğrusaldır. Bu yüzden, serilerin gerçek değerleri yerine logaritmik değerlerinin kullanılması önerilmektedir (Işığınçok, 1994: 48). Bu nedenle bütün analizler, UR ve INR hariç tüm değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılarak yapılmıştır.

Bu yüzden Tablo 1’deki değişkenler bundan sonra logaritmik değerler olduğu belli olsun diye önlerine “L” harfi getirilecektir.¹ Diğer taraftan, bütün durağanlık ve eşbütünlük testleri Eviews 6.0 programında, ARDL yaklaşımıyla talep tahmini analizleri ise Microfit 4.1 paket programında yapılmıştır.

3.1. Ekonometrik Model

3.1.1. Eşbütünlük ve ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen& Juselius (1990) tarafından gerçekleştirilen eşbütünlük testleri birbirlerine göre avantajlı yönleri olmasına rağmen, bu yöntemleri kullanarak eşbütünlük analizlerinin yapılabilmesi için, analize katılan tüm zaman serilerinin düzey değerlerinde durağan olmaları veya aynı derecede farkları alındığında durağan olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda eğer ilgili çalışmada serilerden bir veya daha fazlası düzey halinde durağan yani $I(0)$ ise bu yöntemler ile seriler arasında eşbütünlük ilişkisini araştırmak imkânsız hale gelmektedir. Bu durumda Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen sınır testi (bounds test) yaklaşımı devreye girmektedir.

Bu test küçük gözlem sayılarına sahip örneklerde de etkin sonuçlar verebilmekte; ve modeldeki değişkenlerin belirlenen optimal gecikme uzunlukları farklı olabilmektedir. Ayrıca kısa ve uzun dönemli ilişki analizlerinde, uzun dönemle ilgili bilgi kaybı olmadan birlikte belirlenebilmektedir (Ahmad ve Mahmood, 2013: 53). Bu testte, uzun dönem ilişkisini (eşbütünlük ilişkisini) araştırılabilmesi için herhangi bir kısıtlama getirilmediğinden tahmin edildiğinden dolayı önce (2) nolu denklemde olduğu gibi Kısıtlanmamış Hata Düzeltme Modeli (Unrestricted Error Correction Model, UECM) oluşturulur. Daha sonra OLS yöntemiyle tahmin edilir. Bu amaçla, ilk olarak optimal gecikme uzunluğunun (m) belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesi için Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ve Hannan-Quinn Kriteri (HQC) gibi model seçim kriterlerinden yararlanılmaktadır. Eşbütünlük analizi gecikme sayısına duyarlı olduğundan, gecikme sayısı seçme sürecinde sistematik bir süreç izlemek gerekmektedir. Seçilen optimal gecikme uzunluğunda, denklemin hata terimlerinde otokorelasyon sorunun olmaması gerekmektedir.

Eşbütünlük analizinde bir diğer önemli mesele eşbütünlük denklemlerinde bir zaman trendinin olup olmayacağıdır (Pesaran vd., 2001: 298-299). Bu nedenle, eşbütünlük testinin test edilmesi aşamasında standart bilgi kriterlerinin yanında deterministik trendin yer aldığı ve yer almadığı UECM tahminlerinin de yapılması gerekmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1,i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2,i} \Delta X_{t-i} + \alpha_3 Y_{t-1} + \alpha_4 X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

(2) nolu denklemde yer alan değişkenler (X ve Y) arasındaki eşbütünlük ilişkisini test etmek için oluşturulan trendsiz modelin sıfır hipotezi ve alternatif hipotezleri, sırasıyla $H_0: \alpha_3 = \alpha_4 = 0$, $H_1: \alpha_3 \neq \alpha_4 \neq 0$ şeklinde kurulabilir. X ile Y arasındaki eşbütünlük ilişkisi, (5) nolu denklemdeki α_3 ve α_4 katsayılarının F testi (Wald testi) ile topluca anlamlılığının test edilmesi yoluyla belirlenmektedir. F testi değerleri Pesaran vd. (2001) kritik tablo değerlerinden büyük ise H_0 hipotezi red edilir ve seriler (X ve Y) arasında eşbütünlük ilişkisinin olduğuna karar verilir.

Eşbütünlük ilişki olduğuna karar verilen değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri belirlemek için Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL)² kurulmaktadır.

¹ CC, CP, Y, NP, EP değişkenleri bundan sonra LCC, LCP, LY, LNP, LEP olarak ifade edilecektir.

²ARDL, Autoregressive Distributed Lag Model.

Bu amaçla, öncelikle uzun dönem ilişkiyi test etmek için en uygun ARDL modeli belirlenir. Uygun ARDL modeli (5) nolu denklemden hareketle aşağıdaki (6) nolu denklem şeklinde ifade edilebilir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1,i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{2,i} X_{t-i} + u_t \quad (6)$$

(6) nolu denklemdeki p Y 'nin, q X 'in uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.³ Tahmin edilecek model ARDL (p,q) olarak tanımlanmaktadır. ARDL (p,q) modelinin uzun dönem katsayıları; aşağıdaki (7) nolu denklem yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$\text{Uzun dönem katsayısı} = \sum_{i=0}^q \alpha_{2,i} \bigg/ \left(1 - \sum_{i=1}^p \alpha_{1,i} \right) \quad (7)$$

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki ise, ARDL yöntemine dayalı Hata Düzeltme modeli (ECM) oluşturularak araştırılmaktadır. ARDL yöntemine dayalı hata düzeltme modeli aşağıdaki (8) nolu denklemdeki gibi ifade edilmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 u_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{2,i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{3,i} \Delta X_{t-i} + \mu_t \quad (8)$$

Denklemdeki u_{t-1} uzun dönem ilişkisinin araştırıldığı (7) nolu denkleme ait hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değeridir. Hata düzeltme modelinin çalışması için, hata düzeltme teriminin katsayısı negatif (0 ile -1 arasında değerler)⁴ ve anlamlı olması gerekmektedir.

4. TAHMİN SONUÇLARI

4.1. Durağanlık Test Sonuçları

ARDL yaklaşımında, uygulamaya geçmeden önce modelde yer alacak değişkenlerin durağanlık durumu, ADF, PP ve GLS birim kök testlerine göre araştırılmıştır. Değişkenlere ait durağanlık test sonuçları aşağıdaki Tablo 2'de yer almaktadır.

³Öncelikle bağımlı değişkenin optimal gecikme uzunluğu, daha sonra bağımlı değişkenin gecikme uzunluğuna bağlı olarak bağımsız değişkenin gecikme uzunluğu belirlenmektedir.

⁴Hata düzeltme teriminin katsayısı bazen -1 ile -2 arasında değerler de alabilmektedir. Hata düzeltme teriminin bu aralıkta bir değer alması sistemin dalgalanarak uzun dönem dengesine geldiğini ifade etmektedir ve bu dalgalanma her seferinde azalarak uzun dönemde dengeye dönüşü sağlayacaktır (Narayan ve Smyth, 2006: 339).

Tablo 2: Durağanlık Test Sonuçları

	Değişkenler	Düzyey Değerleri			1. Farkları		
		ADF	PP	GLS	ADF	PP	GLS
	LCC	-2.90(0)	-2.91(0)	-2.99(0)	-6.61(0)	-7.25(5)	-6.60(0)
	LCP	-2.75(1)	-1.43(15)	-2.02(2)	-4.56(1)	-5.43(27)	-4.74(1)
	LY	-2.25(0)	-2.27(1)	-2.24(0)	-5.90(0)	-7.29(6)	-6.03(0)
Test İstatistiği* (sabitli& trendli)	LNP	-1.95(0)	-1.95(0)	-2.08(0)	-5.35(0)	-5.38(4)	-5.47(0)
	LEP	-1.82(0)	-1.89(1)	-1.91(0)	-5.27(0)	-5.27(2)	-5.45(0)
	N	-2.23(0)	-1.67(5)	-0.84(7)	-4.63(7)	-7.39(7)	-4.14(7)
	INR	-1.51(1)	-1.70(3)	-1.73(1)	-4.15(0)	-4.14(2)	-4.05(0)
	UR	-5.86(1)	-5.98(4)	-3.47(1)	-	-	-
Kritik	% 1		-4.29	-3.77		-4.30	-3.77
Değerler**	% 5		-3.56	-3.19		-3.57	-3.19
	% 10		-3.21	-2.89		-3.22	-2.89

*Parantez içindeki değerler ADF ve GLS için gecikme uzunluklarını, PP için bant genişliğini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğunun seçiminde Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır. Bant genişliği ise Bartlett Kernel kullanılarak Newey-West göre belirlenmiştir.

**ADF ve PP için %1 %5 ve %10 önem düzeylerindeki MacKinnon (1996) kritik değerleridir. GLS için ise, %1 %5 ve %10 önem düzeylerinde Elliott-Rothenberg-Stock (1996) tarafından geliştirilen kritik tablo değerleridir.

Tablo 2’de görüldüğü gibi, kentleşme (UR) serisi hariç diğer tüm seriler düzey değerleri itibariyle durağan olmadıklarından serilerin birinci farkları alındığında mutlak değer olarak ADF, PP ve GLS test istatistik değerleri tüm önem düzeylerindeki kritik değerlerinden büyük olup, bu serilerin ilk farklarının durağan olduğu, yani $I(1)$ anlamına gelmektedir. Kentleşme (UR) serisi ise düzey değerleriyle durağandır, yani $I(0)$ ’dir. Dolayısıyla, modelde yer alacak değişkenlerin $I(0)$ veya $I(1)$ olduğu ve ayrıca değişkenlerden hiçbirinin $I(2)$ olmadığı görülmektedir.

4.2. Eşbütünleşme Test Sonuçları

Sınır testinde, eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesi aşamasında deterministik trendin yer aldığı ve yer almadığı UECM tahminleri de yapılmıştır. Deterministik trend her iki model için anlamlı olduğundan analize dâhil edilmiştir. Model I ve Model II’nin sırasıyla, (3) ve (4) nolu denklemlerdeki değişkenler çerçevesinde kısıtlanmamış hata düzetme modeller (UECM) oluşturulmuştur. Bizim çalışmada, maksimum gecikme sayısı verilerimiz yıllık olduğundan her iki model için de 2 olarak belirlenmiştir.

Kısıtlanmamış hata düzetme modellerinin bizim çalışmamıza uyarlanmış şekli Model I (LNP) için (9) nolu denklemde, Model II (LEP) için (10) nolu denklemde ifade edildiği gibidir;

$$\begin{aligned}
 \Delta LCC_t = & \gamma_0 + \gamma_1 trend + \sum_{i=1}^m \gamma_{2,i} \Delta LCC_{t-i} + \sum_{i=0}^m \gamma_{3,i} \Delta LCP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \gamma_{4,i} \Delta LY_{t-i} \\
 & + \sum_{i=0}^m \gamma_{5,i} \Delta N_{t-i} + \sum_{i=0}^m \gamma_{6,i} \Delta LNP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \gamma_{7,i} \Delta INR_{t-i} + \sum_{i=0}^m \gamma_{8,i} \Delta UR_{t-i} \\
 & + \gamma_9 LCC_{t-1} + \gamma_{10} LCP_{t-1} + \gamma_{11} LY_{t-1} + \gamma_{12} N_{t-1} + \gamma_{13} LNP_{t-1} \\
 & + \gamma_{14} INR_{t-1} + \gamma_{15} UR_{t-1} + \varphi_t
 \end{aligned} \tag{9}$$

$$\begin{aligned}
 \Delta LCC_t = & \delta_0 + \delta_1 trend + \sum_{i=1}^m \delta_{2,i} \Delta LCC_{t-i} + \sum_{i=0}^m \delta_{3,i} \Delta LCP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \delta_{4,i} \Delta LY_{t-i} \\
 & + \sum_{i=0}^m \delta_{5,i} \Delta N_{t-i} + \sum_{i=0}^m \delta_{6,i} \Delta LEP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \delta_{7,i} \Delta INR_{t-i} + \sum_{i=0}^m \delta_{8,i} \Delta UR_{t-i} \\
 & + \delta_9 LCC_{t-1} + \delta_{10} LCP_{t-1} + \delta_{11} LY_{t-1} + \delta_{12} N_{t-1} + \delta_{13} LEP_{t-1} \\
 & + \delta_{14} INR_{t-1} + \delta_{15} UR_{t-1} + \omega_t
 \end{aligned} \tag{10}$$

Burada, LCC toplam kömür tüketim değerlerini ifade etmektedir. γ_0 ve δ_0 sabit terimleri, γ_9 ile γ_{15} arasındaki tüm katsayılar Model I (LNP)'in, δ_9 ile δ_{15} arasındaki tüm katsayılar ise Model II (LEP)'nin uzun dönem katsayılarını simgelemektedir. Sırasıyla, γ_2 ile γ_8 ve δ_2 ile δ_8 parametreleri ise, Model I ve Model II için, ΔLCC_t 'nin gecikmeli değerleri ile farkı alınmış bağımsız değişkenlerin cari ve gecikmeli değerlerini temsil etmekte ve kısa dönem dinamiklerini yansıtmaktadır.

Eşbütünlüme ilişkisinin varlığının test edilmesi için Model I ve Model II'nin bağımlı ve bağımsız değişkenlerin her bir gecikmesine uygulanan Wald testi sonucu elde edilen F istatistiği sonuçları Tablo 3 yer almaktadır. Analiz sonucunda eşbütünlüme ilişkisinin test edilmesiyle ilgili F istatistiği sonuçları Tablo 3'de özetlenmiştir.

Tablo 3: Kömür Talebinin Eşbütünlüme Test Sonuçları

Modeller	m	k	F-İstatistiği	Alt Kritik Değer-Üst Kritik Değer
Model I: (9) Nolu Denklem			5.5793*	3.27-4.39*
	2	6		2.63-3.62**
				2.33-3.25***
Model II: (10) Nolu Denklem			7.9647*	

Not: Kukla değişken (DOI) modellere dahil edilmiştir.

*, ** ve *** sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. m maksimum gecikme sayısı, k ise ilgili modellerde yer alan bağımsız değişken sayısıdır. Kritik değerler, Pesaran vd. (2001: 301) çalışmalarında yer alan Tablo CI(v)'de sunulan $k=6$ durumuna ait değerlerdir.

Tablo 3'de görüldüğü gibi, (9) ve (10) nolu denklemler için hesaplanan F istatistiği % 1 önem düzeyinde üst kritik değerden büyüktür. Dolayısıyla toplam kömür talebi için iki gecikmeli trendli modellerdeki değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlüme ilişkisi bulunduğunu öngören alternatif hipotezi kabul edilir.

4.3. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Değişkenler arasında eşbütünlüme ilişkisinin tespit edilmesinden sonra, değişkenlerin kısa ve uzun dönem ilişkisinin incelenmesi için uygun ARDL modeli tahmin edilir.

Bu amaçla, Türkiye'nin toplam kömür talebine uygun yapısal ARDL modeller, bizim çalışmamıza uyarlanmış halleri (11) ve (12) nolu denklemler şeklindedir.

$$\begin{aligned}
 LCC_t = \gamma_0 + \gamma_1 trend & \sum_{i=1}^p \gamma_{2,i} LCC_{t-i} + \sum_{i=0}^q \gamma_{3,i} LCP_{t-i} + \sum_{i=0}^v \gamma_{4,i} LY_{t-i} \\
 & + \sum_{i=0}^w \gamma_{5,i} N_{t-i} + \sum_{i=0}^x \gamma_{6,i} LNP_{t-i} \\
 & + \sum_{i=0}^y \gamma_{7,i} INR_{t-i} + \sum_{i=0}^z \gamma_{8,i} UR_{t-i} + \varphi_t
 \end{aligned} \tag{11}$$

$$\begin{aligned}
 LCC_t = \delta_0 + \delta_1 trend & \sum_{i=1}^p \delta_{2,i} LCC_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_{3,i} LCP_{t-i} + \sum_{i=0}^v \delta_{4,i} LY_{t-i} \\
 & + \sum_{i=0}^w \delta_{5,i} N_{t-i} + \sum_{i=0}^x \delta_{6,i} LEP_{t-i} \\
 & + \sum_{i=0}^y \delta_{7,i} INR_{t-i} + \sum_{i=0}^z \delta_{8,i} UR_{t-i} + \omega_t
 \end{aligned} \tag{12}$$

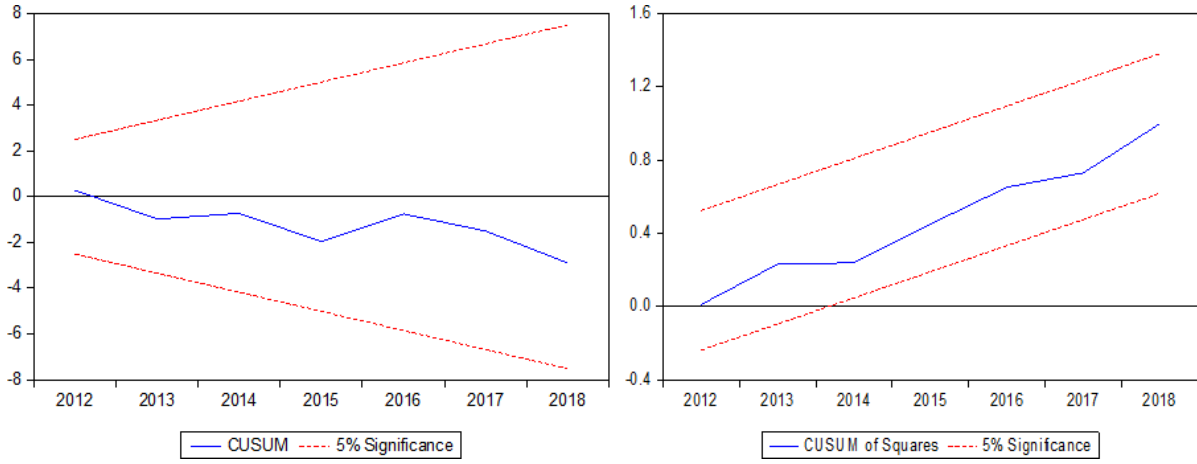
Microfit programı ile en uygun ARDL modelini belirlemek amacıyla ilk olarak (11) ve 12 nolu denklemler p, q, v, w, y ve $z = 1, 2, \dots, m$ ve $i=1, 2, \dots, k$ nın bütün muhtemel değerleri için OLS yaklaşımıyla tahmin edilmektedir. Bu tahminde maksimum gecikme uzunluğu (m) 2 olarak alınmıştır.

Daha sonra tahmin edilen modeller arasından model seçim kriterleri olan; R^2 , Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwartz Bayesian Kriteri (SBC) veya Hannan-Quinn Kriteri (HQC)'den birisine göre model seçimi yapılmaktadır. Biz AIC göre model seçimi yaptık ve (11), (12) nolu denklemlerin her ikisi için de en uygun model ARDL (2,1,2,2,2,2,2) tahmin edilmiştir. Model I ve Model II'nin tanısal test sonuçları sırasıyla, EK 1 ve EK 2'de yer almaktadır.

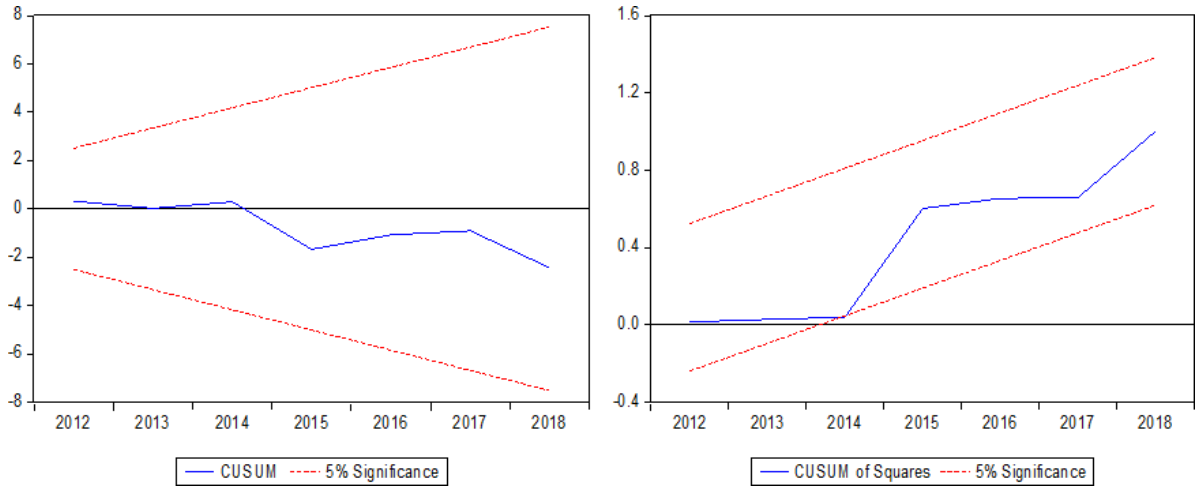
EK 1 ve EK 2'deki ARDL (2,1,2,2,2,2,2) modelinin tanısal test sonuçları irdelendiğinde; Türkiye'nin toplam kömür talebi, ardışık bağımlılık, değişen varyans, model kurma hatası ve normal dağılım sorunlarının olmadığı söylenebilir. Çünkü söz konusu tanısal testlere ait p değerleri, bütün α önem düzeylerinden (% 1, % 5 ve % 10) daha büyüktür (EK 1 ve EK 2).

Son olarak, ARDL modelinin tanısal testlere ek olarak yapısal kırılmanın varlığını araştırmak üzere, geri dönüşlü artıkların karelerini kullanan ve bu şekilde sistemdeki değişkenlere ilişkin yapısal kırılmayı araştıran CUSUM ve CUSUM Q grafiklerinden yararlanılmıştır. ARDL uzun dönem katsayılarının kararlılığını sınamak için Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUMQ grafikleri % 5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar arasında bulunuyorsa, tahmin edilen parametrelerin kararlı (veya tutarlı) olduğuna karar verilir. Model I ve Model II'nin CUSUM ve CUSUM Q grafikleri sırasıyla, Şekil 1 ve Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 1. Model I'in CUSUM ve CUSUMQ Grafiği (1988-2018)

Şekil 2. Model II'nin CUSUM ve CUSUMQ Grafiği (1988-2018)

Şekil 2'deki CUSUM Q grafiği her ne kadar kritik sınır çizgisine yaklaşırsa da, her iki şekildeki CUSUM ve CUSUM Q grafikleri (kırmızıyla gösterilen) kritik sınır çizgileri içerisinde olduğundan dolayı, her iki modelin de yapısal kırılma sorununun olmadığı ve elde edilen uzun dönem katsayılarının tutarlı olduğu söylenebilir (Şekil 1 ve Şekil 2).

4.4. Toplam Kömür Talebinin Kısa ve Uzun Katsayıları

Değişkenler arasında eşbütünleşme tespit edilip en uygun ARDL modeliyle tahminde bulunulduktan sonra değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilip, katsayılar ile ilgili değerlendirmeler yapılabilir.

İlgili malları temsilen doğal gaz fiyatlarının (LNP) yer aldığı Model I'in kısa ve uzun dönem katsayıları Tablo 4'de sunulmuştur.

Model I'in toplam kömür talebinin uzun dönem tahmin sonuçları ele alındığında, nüfus (N) hariç tüm değişkenler istatistikî olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Uzun dönem kömür talebini; malın (kömürün) kendi fiyatı ile kentleşme negatif, gelir, ilgili malın (doğal gaz) fiyatı ve sanayileşme ise pozitif yönde etkilediği ve bu etkilerin anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Kömür talebinin uzun dönem fiyat ve gelir esneklikleri sırasıyla, -0.143 ve 2.603 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, analize konu olan dönem içerisinde kömür fiyatındaki % 1’lik bir artış, Türkiye’nin kömür tüketim miktarında % 0.14 oranında bir düşüş meydana getirdiği; reel GSYİH’da meydana gelen % 1’lik bir artış ise, toplam kömür talebini uzun dönemde % 2.60 oranında arttırdığı ortaya konmuştur. Kömür talebinin çapraz esnekliği ise 0.146 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, söz konusu dönem içerisinde Türkiye’nin doğal gaz fiyatında meydana gelen % 1’lik bir artış, kömür talebini uzun dönemde % 0.15 oranında arttırdığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, sanayileşme oranındaki % 1’lik bir artış, kömür talebini % 0.03 oranında arttırdığı; kentleşme oranındaki % 1’lik bir artış ise kömür talebini yaklaşık % 1.42 oranında azalttığı görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4: Kömür Talebinin Kısa ve Uzun Dönem Katsayıları (Model I)

Toplam Kömür Talebinin ARDL (2,1,2,2,2,2) Modeli					
Bağımlı Değişken: LCC					
Kısa Dönem Katsayıları			Uzun Dönem Katsayıları		
B.Değ.*	Katsayı	t İstatistiği	B.Değ.*	Katsayı	t İstatistiği
$\Delta LCC(-1)$	0.422	4.514[0.003]	LCP	-0.143	-2.188[0.064]
ΔLCP	-0.222	-4.759[0.002]	LY	2.603	3.764[0.007]
ΔLY	1.638	10.120[0.000]	LNP	0.146	3.404[0.011]
$\Delta LY(-1)$	-2.436	-7.620[0.000]	N	-43.728	-1.329[0.225]
ΔLNP	0.204	10.141[0.000]	INR	0.034	6.746[0.000]
$\Delta LNP(-1)$	0.031	3.225[0.015]	UR	-1.415	-5.545[0.000]
ΔN	96.590	5.778[0.000]	$@TREND$	1.435	7.573[0.000]
$\Delta N(-1)$	-211.451	-9.523[0.000]	$D01$	-0.213	-2.312[0.054]
ΔINR	0.051	5.676[0.000]			
$\Delta INR(-1)$	-0.008	-1.941[0.093]			
ΔUR	-5.944	-12.240[0.000]			
$\Delta UR(-1)$	0.589	9.741[0.000]			
$D01$	-0.576	-12.389[0.000]			
C	2267.63	12.389[0.000]			
ECM_{t-1}	-2.684	-12.387[0.000]			

*Bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. Köşeli parantez içindeki değerler, testlere ait p-olasılık değerlerini temsil etmektedir.

Model I'in toplam kömür talebinin kısa dönem tahmin sonuçları ele alındığında, katsayılar ve tüm gecikmeli değerleri istatistikî olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Yani, kısa dönem toplam kömür talebini; malın (kömürün) kendi fiyatı ile kentleşme negatif; gelir, ilgili malın (doğal gaz) fiyatı, nüfus ve sanayileşme ise pozitif yönde etkilediği ve bu etkilerin anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Kömür talebinin kısa dönem fiyat ve gelir esneklikleri, sırasıyla -0.222 ve 1.638 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, Türkiye'nin kömür fiyatındaki % 1'lik bir artış karşısında, kömürün talep edilen miktarını % 0.22 oranında bir düşüş meydana getirdiği görülmektedir. Türkiye'nin reel GSYİH'da meydana gelen % 1'lik bir artış, toplam kömür talebini; reel GSYİH'nın cari değeri % 1.64 arttırdığı, reel GSYİH'nın bir yıl önceki değeri ise % 2.44 oranında azalttığı belirlenmiştir. Türkiye'nin kısa dönem kömür talebinin çapraz esnekliği 0.204 olarak hesaplanmıştır. Bu, söz konusu dönem içerisinde Türkiye'nin doğal gaz fiyatında meydana gelen % 1'lik artışın, toplam kömür talebini kısa dönemde % 0.20 oranında yükselttiği anlamına gelmektedir. Ayrıca, Türkiye nüfusundaki % 1'lik artış toplam kömür talebini % 96.6 oranında; sanayileşmedeki % 1'lik artış kömür talebini % 0.05 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Kentleşme oranındaki % 1'lik artış ise Türkiye'nin kömür talebini % 5.94 oranında azalttığı belirlenmiştir (Tablo 4).

Model I için kömür talebinin hata düzeltme terimi ise -2.684 olarak tahmin edilmiş olup;⁵ işareti beklentilere uygun ve % 1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla, kısa dönem kömür talebinde meydana gelecek bir dengesizliğin aynı yıl içerisinde giderilerek uzun dönem dengesine ulaşılabilir demektir. Buna göre, bu yıl içerisinde yaşanacak bir sapma yaklaşık $(1/2.684=)$ 0.4 yıl sonra giderilmektedir (Tablo 4). Tablo 5'de ise ilgili malları temsilen elektrik fiyatlarının (LEP) yer aldığı Model II'nin kısa ve uzun dönem katsayıları yer almaktadır.

⁵Narayan ve Smyth (2006) çalışmalarında ifade ettiği gibi hata düzeltme teriminin katsayısı 1'den büyük olması sistemin dalgalanarak uzun dönem dengesine geldiğini ifade etmektedir ve bu dalgalanma her seferinde azalarak uzun dönemde dengeye dönüşünü sağlayacaktır (Narayan ve Smyth, 2006: 339).

Tablo 5: Kömür Talebinin Kısa ve Uzun Dönem Katsayıları (Model II)

Toplam Kömür Talebinin ARDL (2,1,2,2,2,2) Modeli					
Bağımlı Değişken: <i>LCC</i>					
Kısa Dönem Katsayıları			Uzun Dönem Katsayıları		
B.Değ.*	Katsayı	<i>t</i> İstatistiği	B.Değ.*	Katsayı	<i>t</i> İstatistiği
<i>ΔLCC(-1)</i>	0.364	3.503[0.010]	<i>LCP</i>	-0.248	-2.115[0.072]
<i>ΔLCP</i>	-0.419	-6.593[0.000]	<i>LY</i>	2.978	3.577[0.009]
<i>ΔLY</i>	2.117	10.358[0.000]	<i>LEP</i>	-0.068	-3.087[0.017]
<i>ΔLY(-1)</i>	-2.352	-7.075[0.000]	<i>N</i>	-49.921	-1.152[0.286]
<i>ΔLEP</i>	-0.083	-8.745[0.000]	<i>INR</i>	0.037	4.921[0.002]
<i>ΔLEP(-1)</i>	-0.022	-5.015[0.015]	<i>UR</i>	-1.771	-5.378[0.001]
<i>ΔN</i>	96.944	1.481[0.162]	<i>DOI</i>	-0.256	-2.438[0.045]
<i>ΔN(-1)</i>	-200.011	-2.852[0.014]	<i>@TREND</i>	1.709	6.133[0.000]
<i>ΔINR</i>	0.042	4.617[0.002]			
<i>ΔINR(-1)</i>	0.015	2.950[0.021]			
<i>ΔUR</i>	-7.021	-10.998[0.000]			
<i>ΔUR(-1)</i>	0.774	9.602[0.000]			
<i>DOI</i>	-0.648	-8.450[0.000]			
<i>C</i>	2466.57	11.121 [0.000]			
<i>ECMt-1</i>	-2.536	-11.119 [0.000]			

*Bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. Köşeli parantez içindeki değerler, testlere ait *p*-olasılık değerlerini temsil etmektedir.

Tablo 5’deki Model II’in toplam kömür talebinin uzun dönem tahmin sonuçları ele alındığında ise, yine nüfus (N) hariç tüm değişkenler istatistikî olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Uzun dönem kömür talebini; malın (kömürün) kendi fiyatı, ilgili malın (elektriğin) fiyatı ve kentleşme negatif; gelir ve sanayileşme ise pozitif yönde etkilediği ve bu etkilerin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Kömür talebinin uzun dönem fiyat ve gelir esneklikleri sırasıyla, -0.248 ve 2.978 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, kömür fiyatındaki % 1’lik bir artış, Türkiye’nin kömür tüketim miktarında % 0.25 oranında bir düşüş meydana getirdiği; reel GSYİH’da meydana gelen % 1’lik bir artış ise, kömür talebini uzun dönemde % 2.98 oranında arttırdığı ortaya konmuştur. Kömür talebinin çapraz esnekliği ise -0.068 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, söz konusu dönem içerisinde Türkiye’nin elektrik fiyatında meydana gelen % 1’lik bir artış, kömür talebini uzun dönemde % 0.07 oranında azalttığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, sanayileşme oranındaki % 1’lik bir artış, kömür talebini % 0.04 oranında arttırdığı; kentleşme oranındaki % 1’lik bir artış ise kömür talebini yaklaşık % 1.77 oranında azalttığı görülmektedir (Tablo 5).

Model II'in toplam kömür talebinin kısa dönem tahmin sonuçları ele alındığında, nüfus hariç tüm katsayılar ve gecikmeli değerleri istatistikî olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Yani, kısa dönem toplam kömür talebini; malın (kömürün) kendi fiyatı, ilgili malın (elektrik) fiyatı ve kentleşme negatif; gelir ile sanayileşme ise pozitif yönde etkilediği ve bu etkilerin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Kömür talebinin kısa dönem fiyat ve gelir esneklikleri, sırasıyla -0.419 ve 2.117 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, Türkiye'nin kömür fiyatındaki % 1'lik bir artış karşısında, kömürün talep edilen miktarını % 0.42 oranında bir düşüş meydana getirdiği görülmektedir. Türkiye'nin reel GSYİH'da meydana gelen % 1'lik bir artış, toplam kömür talebini; reel GSYİH'nın cari değeri % 2.12 arttırdığı, reel GSYİH'nın bir yıl önceki değeri ise % 2.35 oranında azalttığı belirlenmiştir. Türkiye'nin kısa dönem kömür talebinin çapraz esnekliği -0.083 olarak hesaplanmıştır. Bu, söz konusu dönem içerisinde Türkiye'nin elektrik fiyatında meydana gelen % 1'lik artışın, toplam kömür talebini kısa dönemde % 0.08 oranında azalttığı anlamına gelmektedir. Ayrıca, Türkiye'de sanayileşme oranındaki % 1'lik artış kömür talebini % 0.04 oranında artırır iken, kentleşme oranındaki % 1'lik artış ise kömür talebini % 7.02 oranında azalttığı belirlenmiştir (Tablo 5).

Model II için kömür talebinin hata düzeltme terimi ise -2.536 olarak tahmin edilmiş olup; işareti yine beklentilere uygun ve % 1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla, kısa dönem toplam kömür talebinde meydana gelecek bir dengesizliğin (mesela hükümetin enerji politikasındaki değişiklik, sel, deprem, savaş gibi iç veya dış etmenler nedeniyle oluşan dengesizliğin), aynı yıl içerisinde giderilerek uzun dönem dengesine çok çabuk ulaşılabilecek demektir. Buna göre, bu yıl içerisinde yaşanacak bir sapma yaklaşık (verilerimiz yıllık olduğundan $1/2.536=$) 0.4 yıl sonra, yani aynı yıl (yaklaşık 5 ay) içerisinde giderilmektedir (Tablo 5).

Model I ve Model II'nin kömür talebiyle ilgili kısa ve uzun dönem tahmin sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde; Türkiye'deki kömür talebini malın (kömür) kendi fiyatı, elektrik fiyatı ve kentleşme negatif; gelir, doğal gaz fiyatı ve sanayileşme ise pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu etkilerden gelir ve kentleşme Türkiye'deki kömür talebini en fazla etkileyen değişkenler iken, sanayileşme ve malın (kömürün) kendi fiyatı ise en az etkileyen faktörlerdir. Ayrıca, 2001 Krizi Türkiye'nin kömür talebi üzerinde olumsuz etkisinin olduğu ortaya konmuştur. Türkiye'deki nüfus değişimleri ise kömür talebi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 4 ve Tablo 5).

Son olarak, her iki modelin talep esneklik değerlerini iktisat teori açısından karşılaştırmak amacıyla Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6: Türkiye'nin Toplam Kömür Talebinin Esneklik Değerleri

	Model I: LNP		Model II: LEP	
	Kısa Dönem	Uzun Dönem	Kısa Dönem	Uzun Dönem
Fiyat Esnekliği	-0.222*	-0.143***	-0.419*	-0.248***
Gelir Esnekliği	1.638*	2.603*	2.117*	2.978*
Çapraz Esnekliği	0.204*	0.146*	-0.083*	-0.068**

*, ** ve *** sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Her iki modelin fiyat esneklik değerleri genel olarak değerlendirildiğinde; -0.14 ile 0.42 arasında değerler aldığı ve kömür talebinin esnek olmadığı (inelastik olduğu) söylenebilir. Bu yönüyle çalışmamız Çatık ve Deliktaş (2016) çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla, talebin fiyat esnekliği ile harcama arasındaki ilişkiden hareketle hükümet kömür fiyatlarını arttırarak (veya azaltarak) toplam harcamaları arttırabilir (veya azaltabilir). Kömür talebinin gelir esneklik değerleri genel olarak değerlendirildiğinde; 1.64 ile 2.98 arasında değerler aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, her iki dönemde de esneklik değerlerinin pozitif işaretli olması nedeniyle kömür, Türkiye için bir *normal mal* olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte gelir esneklik değerleri birden büyük değerler ($E_1 > 1$) aldığından, kömür enerji kaynağı Türkiye ekonomisi için *lüks malı* niteliğindedir.

Model I'in çapraz esneklik değerleri genel olarak değerlendirildiğinde; hem kısa dönem hem de uzun dönemde esneklik değerleri *pozitif* işaretli olmasından dolayı, kömür ile doğal gaz enerji kaynakları Türkiye ekonomisi için *ikame mallar* oldukları söylenebilir. Bu durum, kömür ve doğal gaz enerji kaynaklarının Türkiye'deki termik santrallerde (elektrik üretimi için) çok fazla kullanılmasından kaynaklanabilir. Çünkü, Türkiye'de üretilen toplam elektriğin enerji kaynaklarına göre dağılımlarına baktığımızda, en büyük pay doğal gaz ile kömüre aittir. Örneğin, 2017 yılında doğal gazın payı % 37.2, kömürün % 32.8 olup, iki enerji kaynağının payları toplamı % 69.96'dır. 2018 yılında ise doğal gazın payı % 30.5, kömürün % 36.9 olup, ikisinin payları toplamı % 67.40'dır (BP, 2019: 56). Dolayısıyla, Türkiye'de elektrik enerjisi üretiminde birbirlerinin yerine kullanılan kömür ile doğal gaz, rakip (ikame) mallardır. Doğal gaz (B malı) fiyatlarında meydana gelen bir artış; kömür fiyatları değişmese bile, nispi olarak ikamesi olan kömür (A malı) daha ucuz olacağından, kömürün talep edilen miktarı artacaktır. Ki Türkiye'de 2000'li yıllarından sonra rakip enerji kaynağı olan doğal gaz enerji kaynağının termik santrallerde kullanımıyla⁶ birlikte kömürün termik santrallerdeki payı hızlı bir şekilde düşüş göstermiştir (Lebe, 2012: 51-52, 67).

Model II'in çapraz esneklik değerleri genel olarak değerlendirildiğinde ise; esneklik değerleri *negatif* olmasından dolayı, kömür ile elektrik enerji kaynakları Türkiye ekonomisi için *tamamlayıcı mallar* oldukları ifade edilebilir. Bu bulgu, Türkiye'deki elektrik enerjisi üretiminde kömürün büyük paya sahip olmasına bağlanabilir. Örneğin, Türkiye'de 2018 yılı itibarıyla elektrik enerjisi üretiminde enerji kaynaklarının payı; % 36.9 kömür, % 30.5 doğal gaz, % 19.67 hidrolik, % 12.46 yenilenebilir ve geriye kalan % 0.26 ise diğer enerji kaynakları şeklindedir (BP, 2019: 56). Dolayısıyla, elektrik enerjisi üretiminde çok yüksek bir paya sahip olan kömür (B malı) fiyatlarında meydana gelen bir artış; ister istemez maliyetler aracılığıyla elektrik fiyatlarına da (artış yönünde) yansımakta ve talep kanunu gereği elektrik enerjisinin (A malı) talep edilen miktarını düşürmektedir. Böylece, talebin çapraz esnekliği *negatif* olmakta ve mal çiftleri (elektrik ile kömür) Türkiye'de birbirinin *tamamlayıcısı* olduğu söylenebilir.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin kömür enerji kaynağının talebini analiz etmektir. Analizde kullanılacak değişkenler iktisat teorisi ve ampirik çalışmalar çerçevesinde belirlenmiştir.

⁶ Doğal gazlı termik santrallerinin kömüre göre daha temiz, verimli ve kurulumunun kolay olması nedeniyle.

Veriler yıllık olup, kömür gaz talebini 1988-2018 dönemlerini kapsayan çalışmamızda değişkenler, temelde talep edilen miktarı etkileyen faktörlerden oluşmaktadır. Ekonometrik yöntem olarak ise Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL yaklaşımı tercih edilmiştir. Bu yaklaşım, hem yapısal talep modellerinin oluşturulup tahmin edilmesine uygun olması hem de kısa ve uzun dönemli ilişki analizlerinde, uzun dönemle ilgili herhangi bir bilgi kaybı olmadan birlikte belirlenebildiği için tercih edilmiştir.

ARDL sınır testiyle yapılan analiz sonucu Model I ve Model II'nin tahmin sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde; Türkiye'nin kömür talebini, malın (kömürün) kendi fiyatı, elektriğin fiyatı, kentleşme negatif yönde etkilediği; gelir, doğal gaz fiyatı ve sanayileşme ise pozitif yönde etkilediği ve bu etkilerin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Türkiye'deki kişi başı gelir ve kentleşme kömür talebini en fazla etkileyen değişkenler iken, sanayileşme ve malın (kömürün) kendi fiyatı ise en az etkileyen faktörlerdir. Ayrıca, 2001 Krizi Türkiye'nin kömür talebini olumsuz etkilediği ve bu etkinin anlamlı olduğu ortaya konmuştur. Nüfus değişimleri ise Türkiye'deki kömür talebi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Her iki modelde de kısa ve uzun dönem fiyat esneklikleri birin altında değerler aldığından dolayı, Türkiye'nin kömür talebinin inelastik olduğu söylenebilir. Gelir esneklik değerleri ise her iki dönemde de *pozitif* işaretli olması nedeniyle, kömür Türkiye ekonomisi için bir *normal mal*, birden büyük ($E_l > 1$) değerler alması nedeniyle *lüks malı* niteliğindedir.

Son olarak çapraz esneklik değerleri genel olarak değerlendirildiğinde; kömür ile doğal gaz Türkiye için birbirinin *ikamesi (rakip)* enerji kaynakları olduğu belirlenmiştir. Bu durum, Türkiye'de kömür ve doğal gaz enerji kaynaklarının daha çok termik santrallerde kullanılmasına bağlanabilir. Çünkü, Türkiye'de üretilen elektriğin kaynak dağılımlarına baktığımızda, en büyük pay doğal gaz ile kömüre aittir. BP verilerine göre, her iki enerji kaynağının payı 2017 yılında yaklaşık % 70 iken, 2018 yılında % 67'dir. Özellikle 2000'li yıllarından sonra doğal gazın termik santrallerde kullanımıyla birlikte Türkiye'de termik santrallerde kömürün payı hızlı bir şekilde düşüş göstermiş olması da ikame mal olduklarını ispatlar niteliktedir.

Diğer taraftan, elektrik ile kömür enerji kaynakları ise birbirinin *tamamlayıcı* olduğu tespit edilmiştir (çapraz esneklik değerleri *negatif* olmasından dolayı). Bu durum, Türkiye'de kömürün daha çok termik santrallerde elektrik üretiminde kullanılmasından kaynaklanabilir. Örneğin BP 2018 yılı verilerine göre, Türkiye'nin elektrik enerjisi üretiminde enerji kaynaklarının payı; kömür % 36.9, doğal gaz % 30.5, hidrolik % 19.67, yenilenebilir enerji % 12.46 ve geriye kalan % 0.26 ise diğer enerji kaynaklarıdır. Elektrik enerjisi üretiminde büyük bir paya sahip olan kömür (B malı) fiyatlarında meydana gelen bir artış; ister istemez *maliyetler aracılığıyla* elektrik fiyatlarına (artış yönünde) yansımakta ve talep kanunu gereği elektriğin (A malı) talep edilen miktarını düşürmektedir. *Dolayısıyla, söz konusu (kömür ile doğal gaz ve elektrik ile kömür) enerji kaynaklarının Türkiye'deki kullanım şekli elde ettiğimiz bulguları doğrular niteliktedir.*

EKLER:

EK 1: Model I'in Tanısal Test Sonuçları

<i>Tanısal Testler</i>			
R^2	0.979	DW	2.156
$\frac{R^2}{R}$	0.970	F	107.2[0.000]
χ^2_{BG}	0.233[0.629]	χ^2_{NOR}	2.241 [0.326]
χ^2_{RAMSE}	0.954[0.329]	χ^2_{WHIT}	0.116 [0.734]
χ^2_{BG} , χ^2_{RAMSEY} , χ^2_{NORM} , χ^2_{WHITTE}	sırasıyla, Breusch-Godfrey ağırlık bağımlılık, Ramsey regresyonda		

model kurma hatası, Jarque-Bera normallik ve White değişen varyans sınaması için kullanılan testlerdir. Köşeli parantez içindeki değerler bu tanısal testlere ait p -olasılık değerlerini temsil etmektedir.

EK 2: Model II'in Tanısal Test Sonuçları

<i>Tanısal Testler</i>			
R^2	0.979	DW	2.056
$\frac{R^2}{R}$	0.969	F	104.1[0.000]
χ^2_{BG}	1.543[0.158]	χ^2_{NOR}	0.890[0.641]
χ^2_{RAMSE}	1.855[0.173]	χ^2_{WHIT}	0.752[0.386]
χ^2_{BG} , χ^2_{RAMSEY} , χ^2_{NORM} , χ^2_{WHITTE}	sırasıyla, Breusch-Godfrey ağırlık bağımlılık, Ramsey regresyonda		

model kurma hatası, Jarque-Bera normallik ve White değişen varyans sınaması için kullanılan testlerdir. Köşeli parantez içindeki değerler bu tanısal testlere ait p -olasılık değerlerini temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, K., Mahmood H. (2013). “Macroeconomic Determinants of National Savings Revisited: A Small Open Economy of Pakistan”, *World Applied Sciences Journal*, 21 (1), 49-57.
- Altınay G. (2007). “Short-run and long-run elasticities of import demand for crude oil in Turkey”, *Energy Policy*, 35/11, 5829-5835.
- Amusa, H., Amusa, K. and Mabugu, R. (2009). “Aggregate Demand for Electricity in South Africa: An Analysis Using the Bounds Testing Approach to Cointegration”, *Energy Policy*, 37(10), 4167-4175.
- Athukorala, P.P.A.V. and Wilson, C. (2010). “Estimating Short and Long-Term Residential Demand for Electricity: New Evidence from Sri Lanka”, *Energy Economics*, 32, S34-S40.
- Bianco, V., Manca, O. and Nardini, S. (2009). “Electricity Consumption Forecasting in Italy Using Linear Regression Models”, *Energy*, 34(9), 1413-2141.
- Bianco, V., Manca, O., Nardini, S. and Minea, A.A. (2010). “Analysis and Forecasting of Nonresidential Electricity Consumption in Romania”, *Applied Energy*, 87(11), 3584-3590.
- Bilgili, F. (2014). “Long Run Elasticities of Demand for Natural Gas: OECD Panel Data Evidence”, *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy* 9(4), 334-41.
- Boonekamp, P.G.M. (2007). “Price Elasticities, Policy Measures and Actual Developments in Household Energy Consumption-A Bottom up Analysis for the Netherlands”, *Energy Economics*, 29, 133-157.
- BP (2019). *Statistical Review of World Energy*, 68th Edition, June.
- Burke, P.J. and Liao, H. (2015). “Is the Price Elasticity of Demand for Coal in China Increasing?” *China Economic Review*, 36, 309-22.
- Chin-Ho C., Y. Chu ve H. Yang (2011). “Oil Demand and Energy Security in Asian Countries”, *The Journal of Energy Markets*, 4/2, 27-42.
- Cooper J.C.B. (2003). “Price Elasticity of Demand for Crude Oil: Estimates for 23 Countries”, *OPEC Review* 27, 1-8.
- Çatık, A.N. ve Deliktaş, E. (2016) “Türkiye’de Petrol, Kömür ve Doğal Gaz Talebinin Fiyat ve Gelir Esnekliklerinin Tahmin Edilmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 1-20.
- Dahl, C. (2009). *Energy Policy*. Edited by Anthony David Owen, Oxford, United Kingdom: Eolss Publishers Co. Ltd.
- De Vita, G., Endresen, K. and Hunt, L.C. (2006). “An Empirical Analysis of Energy Demand in Namibia”, *Energy Policy*, 34(18), 3447-3463.
- Dilaver, Z. and Hunt, L.C. (2011a). “Industrial Electricity Demand for Turkey: A Structural Time Series Analysis”, *Energy Economics*, 33(3), 426-436.
- Dilaver, Z. and Hunt, L.C. (2011b). “Modelling and Forecasting Turkish Residential Electricity Demand”, *Energy Policy*, 39(6), 3117-3127.
- Donatos, G.S. and Mergos, G.J. (1991). “Residential Demand for Electricity: The Case of Greece”, *Energy Economics*, 13, January, 41-47.
- Eltony, M. N. (1996). “Demand for Gasoline in the GCC: An Application of Pooling and Testing Procedures”, *Energy Economics*, 18/3, 203-209.
- Eltony, M.N. and Hajeeh, M. (1999). “Electricity Demand by the Commercial Sector in Kuwait: An Econometric Analysis”, *OPEC Review, Energy Economics & Related Issues*, 23(1), March, 23-32.
- Engle, R.F. and Granger, C.W.J. (1987). “Co-integration and Error Correction Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, 55(2), 251- 276.
- Erdoğan, E. (2010). “Natural Gas Demand in Turkey”, *Applied Energy*, 87, 211-219.
- ETKB-Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019). “Kömür”, www.enerji.gov.tr (Erişim tarihi, 01.09.2019),
- Fung, A. S., Aydinlal, M., ve V. I. Ugursal (1999). “Econometric Models for Major Residential Energy End-uses”, *Canadian Residential Energy End-use Data and Analysis Centre CREEDAC-1999-04-05 report*. Halifax, NS.
- Ghouri S. (2011). “Oil Demand in North America: 1980-2020”, *OPEC Review*, 25/4, 339-355,

- Hang, L., and Tu, M. (2007). “The Impacts of Energy Prices on Energy Intensity: Evidence From China.” *Energy Policy*, 35(5), 2978-2988.
- Hondroyannis, G. (2004). “Estimating residential demand for electricity in Greece”, *Energy Economics*, 26(3), May, 319-334.
- Howie, P., and Atakhanova, Z. (2017). “Household Coal Demand in Rural Kazakhstan: Subsidies, Efficiency, and Alternatives”, *Energy and Policy Research*, 4(1), 55-64.
- IEA (2018). *COAL INFORMATION, 2017*. IEA.
- Jiao, J.L., Fan, Y. and Wei, Y.M. (2009). “The Structural Break and Elasticity of Coal Demand in China: Empirical Findings from 1980-2006.” *International Journal of Global Energy Issues* 31(3-4), 331-344.
- Johansen, S. (1988). “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12 (2/3), 231-254.
- Johansen, S. and Juselius, K. (1990). “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Applications to the Demand For Money”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Kamerschen, D.R. and Porter, D.V. (2004). “The Demand for Residential, Industrial and Total Electricity, 1973-1998”, *Energy Economics*, 26, 87-100.
- Krichine N. (2002). “World Crude Oil and Natural Gas: A Demand and Supply Model”, *Energy Economics*, 24/6, 557-576.
- Krichine N., (2005). “A Simultaneous Equations Model for World Crude Oil and Natural Gas Markets”, *International Monetary Fund Working Paper*, WP/05/32.
- Küçükbahar, D. (2008). *Modeling Monthly Electricity Demand in Turkey For 1990-2006*, (No Publish Master Thesis), Ankara: Middle East Technical University.
- Lebe, F. (2012). *Türkiye’de Enerji Piyasası ve Enerji Talebi: Elektrik ve Doğal Gaz Enerjisi İçin Ekonometrik Bir Uygulama*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Masih, R. and Masih, A.M. (1996). “Stock-Watson Dynamic OLS (DOLS) and Error-Correction Modelling Approaches to Estimating Long- and Short-Run Elasticities in a Demand Function: New Evidence and Methodological Implications from an Application to the Demand for Coal in Mainland China.” *Energy Economics* 18(4), 315-34.
- Narayan, P.K. and R. Smyth (2006). “What Determines Migration Flows From Low-Income To High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-US Migration: 1972-2001”, *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332-342.
- Pesaran, M.H., Shin, Y. and Smith, R.J. (2001). “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships”, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Solak O. ve Beşkaya A. (2013). “Türkiye’nin Net Petrol İthalatının Fiyat Ve Gelir Esneklikleri: ARDL Modelleme Yaklaşımı ile Eşbütünleşme Analizi”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 /18, 19-30.
- Stevens, T.H., M.J. Blake, and L.G. Williams (1979). “Demand for Coal: The Problem of Aggregation.” *Western Journal of Agricultural Economics*, 4(1), 99-105.
- TKİ (2009). *Kömür Sektör Raporu (Linyit)*, Ankara.
- TKİ-Türkiye Kömür İşletmeleri (2018). *Kömür [Linyit] Sektörü Raporu 2017*, Ankara.
- TTK (2010). “Taşkömürü Üretimi”, (Erişim tarihi, 27.03.2010), www.tki.gov.tr
- TTK-Türkiye Taşkömürü Kurumu (2019). *2018 Yılı Taşkömürü Sektör Raporu*, Ankara.
- Wahid, F. Khattak, N.R. and Ali, S. (2015). “The Determinants and Forecasting of Coal Consumption in Pakistan.” *Journal of Energy Technologies and Policy*, 5(12), 55-61.
- Wahid, F., Ali, S. and ur Rahman, N. (2017). “The Forecasting of Coal Consumption in Pakistan (1972-2015).” *FWU Journal of Social Sciences*, 11(1), 340-348.
- Yaylalı, M. ve Lebe, F. (2013), “Konut Sektörünün Elektrik Talebi: Türkiye İçin Talep Tahmini ve Öngörü”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CS: Energy 2013 Özel Sayısı, 3(1), ss. 119-145.
- Zachariadis, T. and Pashourtidou, N. (2007). “An Empirical Analysis of Electricity Consumption in Cyprus”, *Energy Economics*, 29(2), March, 183-198.
- Zhang, K., Wang, J. and Huang, Y (2011). “Estimating the Effect of Carbon Tax on CO2 Emissions of Coal in China.” *Journal of Environmental Protection*, 2, 1101-1107.

KİŞİ BAŞI GELİR İLE EKONOMİK BÜYÜMENİN YURTIÇİ TASARRUFLA İLİŞKİSİ: 1960-2018

Dr. Öğr. Üyesi Fuat LEBE

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
Merkez/Osmaniye

Özet

Kişi başı gelir mi yurtiçi tasarrufların nedeni, yoksa ekonomik büyüme mi yurtiçi tasarrufların nedeni konusunda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu anlamda, kişi başı gelir ile ekonomik büyümenin yurtiçi tasarruflarla ilişkisi analiz ederek, söz konusu durumu Türkiye örneğinde test etmek çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaçla, araştırmada Türkiye'nin 1960-2018 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak, Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen Bootstrap Granger nedensellik testiyle analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda, mevcut yerli literatürden farklı bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yurtiçi Tasarruf, Kişi Başı Gelir, Ekonomik Büyüme, Nedensellik, Bootstrap Granger Nedensellik.

1. GİRİŞ

İktisat literatüründe tartışmalarının çoğu ülkelerin büyümesi ve kalkınmaları üzerinde yoğunlaşmakta ve bu konuda belirli bulgulara ulaşabilmek için makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler araştırılmış ve araştırılmaya da devam edilmektedir. Bu değişkenlerden ekonomik büyüme ile kişi başı gelirin yurtiçi tasarruflarla ilişkisi de literatürde görüş birliğinin olmadığı önemli bir konudur. Yurtiçi tasarruf mı kişi başı gelir veya ekonomik büyümenin nedeni, yoksa ekonomik büyüme ile kişi başı gelir mi yurtiçi tasarrufların nedeni? Bu sorunun cevabı büyüme ve kalkınma politikaları için önem teşkil etmekle birlikte, yurtiçi tasarruflar ile ekonomik büyüme veya kişi başı gelir arasındaki ilişkinin nedensellik yönü ve derecesiyle ilgili yerli anlamda bir çalışma bulunmamaktadır.

Yurtiçi tasarrufların otomatik dönüşüm yoluyla sermaye oluşumu ve dolayısıyla yatırımların artışı büyümeyle sonuçlanıyorsa, kalkınma politikalarının amacı tasarrufları teşvik etmek olmalıdır. Ancak, ekonomik büyüme sermaye birikimi ve yurtiçi tasarruflardan çok teknolojik yenilik, beşeri sermaye ve ticaret politikaları gibi diğer faktörlere bağlı olarak artış gösteriyorsa, bu durumda yurtiçi tasarruflar dışındaki diğer faktörler kalkınma politikasının temel amacı olmalıdır (Agrawal, 2001).

Geleneksel görüşe göre; yüksek tasarruflar yüksek yatırıma neden olur, yüksek yatırımlar ise ekonomik büyümenin önünü açar. Dolayısıyla, yüksek tasarruf birikimini ekonomik büyümenin takip ettiği ve yüksek tasarrufun ekonomik büyümenin nedeni olduğu söylenebilir. Bu geleneksel görüş makroekonomik politika olarak iktisadi kalkınma için önerilmesini sağlar (Sinha ve Sinha, 1998).

Bunun doğal sonucu olarak Dünya Bankası gibi mali kuruluşlar ile Avrupa Yatırım Bankası gibi bölgesel kalkınma bankalarının karar birimleri ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için yüksek tasarruflara yol açan politikaları destekleme eğilimine girmeleri gerektiği söylenebilir. Bunla birlikte, Doğu Asya ülkelerinde 2000 yıllarında görülen finansal kriz, önceki büyüme modellerinin geçerliliği üstüne kuşkuları artırmıştır. Krizin öncesinde Doğu Asya ülkeleri, dünyanın en yüksek tasarruf oranlarına sahip olmasıyla övünüyordu. Yüksek yurtiçi tasarruf oranına sahip olma, yüksek büyümeyi sağlıyor ve böylece iktisadi gelişme politikalarının bölgeye yönelik yabancı sermaye gereksinimini azaltıyordu. Bu anlayışın Doğu Asya ülkelerinin yüksek yurtiçi tasarruf oranlarına sahip olmasına rağmen yanlışlığı kanıtlandı ve ülke ekonomileri yine de çöktü (Anoruo ve Ahmad, 2001). Daha sonra, Doğu Asya ülkelerinin yabancı sermayeye olan bağlılıkları da içine düştüğü dar boğazı hafifletmedi. Dolayısıyla, geleneksel yaklaşımdaki tasarruflar büyümenin temel belirleyicisidir görüşü hala tartışmalıdır ve ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir. Bu da beraberinde “Yurtiçi tasarruf artışının nedeni ekonomik büyüme mi yoksa kişi başı gelir mi?” veya “Yurtiçi tasarruflar hangisiyle daha güçlü bir nedensellik ilişkisi var?” sorularını getirmektedir. Bu, gerek politika yapımcılar gerekse biz araştırmacılar önem arz etmektedir. Çünkü, sorunun cevabına göre ülke ekonomileri kişi başı geliri veya ekonomik büyümeyi destekleyen politikalarla daha iyi sonuç alabilir. Bu yüzden söz konusu değişkenlerin birbiriyle olan ilişkileri önem arz etmekte olup, detaylı araştırmalar ve ampirik çalışmalarla incelenmesi gerekmektedir.

Literatürde tasarruf, gelir ve büyüme değişkenleri üzerine yapılan çalışmalar esas itibariyle tüketim teorilerine dayanmaktadır. Bu teorilerden özellikle mikro temelli olan ikisi; Friedman’ın (1957) Sürekli Gelir Hipotezi; Modigliani ve Brumberg’in (1954) Yaşam Boyu Gelir Hipotezi’dir.

Sürekli gelir hipotezinin tasarruflarla ilgili temel düşüncesi; tasarruf, gelecekteki tüketimdir. Tasarruf, emeklilik döneminde günlük tüketim, miras bırakma arzusu ve hatta kişinin ölümünden sonra bir eser inşa edilmesi için yapılmış olabilir (Romer, 2006). Hipoteze göre tasarruflar, gelirdeki geçici artışlar sonucu yükselir (Sachs ve Larrain, 1993). Geçici gelir, tüketim üzerinde küçük etkiler yapmakta ve daha çok tasarruflara yansımaktadır (Rijckeghem ve Üçer, 2009). Özetle, bu hipotez, büyümedeki artış yüksek gelir beklentisi oluşturarak tasarruflarda azalmaya neden olacağını savunmaktadır (Masson vd., 1998).

Modigliani (1970), yaşam boyu gelir hipotezine göre bireyler gelir düzeyinin düşük olduğu gençlik dönemlerinde daha az tasarruf ederlerken üretken oldukları çalışma dönemlerinde tasarruflarını artırırlar. Yaşlılık ve emeklilik dönemlerinde ise yeniden tasarruflar azalma eğilimindedir. Modigliani (1986) bir ülkedeki tasarrufların kişi başına gelirden bağımsız olduğu, uzun dönem büyüme oranının ise ülkeler arasındaki tasarruf oranlarındaki farklılıkların ana kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Nesiller arasında hiçbir verimlilik büyümesi (gelir artışı) ve nüfus artışı olmazsa, gençlerin tasarrufu yaşlıların negatif tasarrufunu dengeleyecek ve toplam tasarruf oranı sıfır olacaktır. Ancak verimlilik ve nüfus artışının olduğu durumlarda, gençlerin tasarrufu yaşlıların negatif tasarruflarından daha fazla olduğundan, hanehalkı tasarrufları pozitif miktara ulaşacaktır (Carroll ve Weil, 1994a; Agrawal, 2001). Buna göre nüfus ve verimlilik oranı arttıkça tasarruf oranı artmaktadır. Tüketim teorisyenlerine göre (Modigliani, 1986; Deaton, 1989) büyüme oranı tüketimi, dolayısıyla tasarrufları, yaşam boyu gelir modelinde tasarrufların belirleyicileri arasında kabul edildiğinden olumlu etkilemektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye için yurtiçi tasarrufların kişi başı gelir ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla, Türkiye'nin 1960-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen Bootstrap Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır. Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğindeki bu bölümün ardından, ikinci bölümde konuyla ilgili literatür, araştırmada kullanılacak veri seti ve değişkenler ile başvurulacak nedensellik testinin anlatıldığı çalışmanın metodolojisi üçüncü bölümde yer verilmiş, tahmin sonuçları ise dördüncü bölümde yer almaktadır. Son olarak, beşinci bölümde sonuç ve öneriler kısmına yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR

Literatürde ekonomik büyümeyle tasarruflar arasında nasıl bir ilişkisinin olduğu üzerinde duran çalışmalar mevcuttur. Bu kısımda nedensellik açısından tasarruf hacminin kişi başı gelir ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilecektir. Mesela Bosworth (1993), World Bank (1993), Carroll ve Weil (1994b), Jappelli ve Pagano (1997), Gavin vd. (1997), Sinha ve Sinha (1998), Saltz (1999) ve Rodrik (2000) çalışmalarında tasarruflar ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin yönü incelenmiş ve nedenselliğin büyümeden tasarruflara doğru tek yönlü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çalışmaların temel amacı iktisadi kalkınma politikalarından hangisinin geçerli olabileceğinin ortaya çıkarılmasıdır. Eğer tasarruflar büyümeyi yönlendiriyor ve tasarruflar büyümeyi etkiliyorsa o zaman iktisadi kalkınma politikaları öncelikle tasarrufları artırmaya ve dolayısıyla fiziksel yatırımları artırmaya yönelik olmalıdır. Eğer nedensellik büyümeden başlıyor ve tasarrufları etkiliyorsa beşeri sermaye, teknolojik yenilik ve fikirlere dayalı bir iktisadi kalkınma politikası teşvik edilmelidir.

Bu çalışmalardan, Sinha (1999) Pakistan'ın 1960-1995 dönemine ait verileri kullanarak ekonomik büyüme ile tasarruflar arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik yaklaşımlarıyla ele almıştır. Nedensellik testi sonucu Pakistan'da ekonomik büyüme ile yurtiçi tasarruf arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Saltz (1999) ise az gelişmiş ülkeleri için yurtiçi tasarruf ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik testiyle analiz etmiştir. Analiz sonucu ülke gruplarının çoğu için ekonomik büyümeden yurtiçi tasarruflara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Mavrotas ve Kelly (2001) çalışmalarında Hindistan ve Sri Lanka için tasarruf ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto yaklaşımıyla analiz etmişlerdir. Yapılan analiz sonucu, Hindistan için ekonomik büyüme ile özel tasarruflar arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamış iken, Sri Lanka için çift yönlü bir ilişkinin olduğu ortaya konmuştur. Anoruo ve Ahmad (2001) çalışmalarında yedi Afrika ülkesi¹ için yurtiçi tasarruf ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki VEC modeline dayalı Granger nedensellik testiyle analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, Nijerya, Gana, Kenya ve Zambiya ülkeleri için ekonomik büyümeden yurtiçi tasarruflara doğru; Kongo için yurtiçi tasarruflardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Fildişi sahilleri ve Güney Afrika için çift yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Dolayısıyla, ülkelerin çoğu için geleneksel görüşün aksine ekonomik büyüme yurtiçi tasarruf oranının nedeni olduğu ifade edilebilir.

¹ Kongo, Fildişi Sahilleri, Gana, Kenya, G. Afrika ve Zambiya

Bu yönüyle Anoruo ve Ahmad (2001) çalışması, Sinha (1999)'nın Pakistan için ve Saltz (1999) üçüncü dünya ülkeleri için yapmış olduğu çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Singh (2010) çalışmasında Hindistan'da tasarruflar büyümenin nedeni olup olmadığı ve uzun dönemde tasarrufların büyüme üzerinde etkileri analiz edilmiştir. VEC dayalı Granger nedensellik analizi sonucu yurtiçi tasarruflar ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya konmuştur. Bununla birlikte tasarruflar üzerinde büyümenin geri-bildirim etkileri nispeten daha güçlü olduğu belirlenmiştir.

Konuyla ilgili yapılmış yerli çalışmalar da mevcuttur. Ancak, Türkiye'yi konu alan çalışmalar ağırlıklı olarak tasarruf ile ekonomik büyüme nedensellik ilişkisine yönelik çalışmalardır.² Mesela, Yentürk ve Çimenoglu (2002) çalışmalarında Türkiye'nin 1972-2002 dönemine ait veriler kullanılarak yapılan analizde yatırım, tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi ele alınmış ve ekonomik büyümeden tasarruflara doğru bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu, tersi bir durumun söz konusu olmadığı bulgusuna varılmıştır. Ekinci ve Gül (2007) çalışmalarında ekonomik büyüme ile yurtiçi tasarruflar arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve Granger nedensellik yaklaşımlarıyla 1960-2004 dönemine ait veriler kullanılarak analiz etmişlerdir. Yapılan analiz sonucu geleneksek görüşün aksine Türkiye'de ekonomik büyümeden yurtiçi tasarrufa doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Örnek (2008) yabancı sermaye yatırımlarının yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisini Türkiye'nin 1996q4-2006q1 dönemine ait veriler kullanılarak eşbütünleşme ve Granger nedensellik testiyle analiz etmiştir. Yapılan analiz sonucu yurtiçi tasarruflardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Barış ve Uzay (2015) Türkiye'nin 1960-2012 dönemine ait yıllık verileri kullanarak yapmış oldukları nedensellik testi sonucunda, ekonomik büyüme ile tasarruflar arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Benzer şekilde, Kaygısız vd. (2016) Türkiye'nin 1980-2014 dönemine ait yıllık verileri ile Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleriyle yaptıkları test sonucu, ekonomik büyüme ile tasarruf arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi ortaya konmamıştır. Açı (2018), Türkiye'nin 1968-2017 dönemine ait verilerle yaptıkları asimetrik nedensellik testi sonucu, ekonomik büyüme ile tasarruflar arasındaki nedensellik ilişkisinin simetrik olduğu tespit edilmiştir. Ve tasarrufların negatif bileşenlerinden ekonomik büyümenin negatif bileşenlerine doğru tekyönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Pozitif bileşenler arasında herhangi bir nedensellik tespit edilmemiştir.

Bazı çalışmalar ise bizim çalışmanın amacına uygun şekilde, tasarrufların ekonomik büyüme ile kişi başı gelir arasında nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Mesela, Agrawal (2001), dünyada en yüksek yurtiçi tasarruf ve ekonomik büyüme oranlarına sahip Doğu Asya bölgesindeki ekonomilerde (Güney Kore, Tayvan, Singapur, Malezya, Tayland, Endonezya ve Hindistan) yurtiçi tasarrufların kişi başı gelir ve ekonomik büyümeyle olan ilişkisi Granger nedensellik testiyle analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucu Endonezya için kişi başı gelir ile tasarruflara arasında çift yönlü; Tayland ve Singapur için kişi başı gelirden tasarruflara doğru tek yönlü nedensellik belirlenmiştir. Bununla birlikte Malezya ve Tayvan için ekonomik büyüme ile tasarruflara arasında çift yönlü; Hindistan için ekonomik büyümeden tasarruflara doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Güney Kore için söz konusu değişkenler arasında herhangi bir nedensellik bulunmamıştır.

² Ayrıca, yapılan nedensellik analizleri gecikme uzunlukları tüm değişkenler için aynı ve keyfi olarak belirlendiği standart Granger nedensellik testiyle sınırlı kaldığı görülmektedir.

Güney Kore hariç diğer bütün ülkeler için ekonomik büyümeden yurtiçi tasarruflara doğru nedenselliğin ağır bastığı görülmektedir. Bhandari vd. (2007) beş Güney Asya ülkesinin (Bangladeş, Hindistan, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka) 1976-2001 dönemine ait yıllık verileri kullanarak yaptıkları nedensellik testi sonucunda; Bangladeş hariç diğer dört Asya ülkesi için kişi başı gelirden özel tasarrufa doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

3. METODOLOJİ

Tasarruf-büyüme ilişkisi iktisat literatüründe önemli bir tartışma konusudur. Bu durum değişkenler arasındaki ilişkinin yönü konusunda farklı yaklaşımlar ve büyüme için farklı iktisat politikaları önerilmesini beraberinde getirmektedir. Bu değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin hem teorik hem de ampirik olarak çok yer tutmasına rağmen, Türkiye ile ilgili yapılmış yeterli çalışma bulunmamakta ve bu da, konu ile ilgili iktisat politikası tartışmalarında eksiklikler doğurmaktadır. Hem farklı nedensellik yaklaşımlarıyla konuyu ele almak hem de bu alandaki boşluğu bir nebze de olsa gidermek amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de ekonomik büyüme ile tasarruf oranı arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi için gerekli olan veri ve manipülasyon yöntemleri ortaya konulacaktır. Ayrıca, analizde kullanılacak olan nedensellik testi hakkında bilgi verilecektir.

3.1. Değişkenler ve Veriler

Analizde kullanılacak olan tasarruf oranı ile ekonomik büyüme ve kişi başı gelir değişkenlerine ait veriler yıllık olup, 1960-2018 dönemini kapsamaktadır. Buna göre, çalışmamızda kullanılacak değişkenler ve kaynakları Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: Değişkenler ve Kaynakları

Değişkenler	Açıklama	Kaynaklar
<i>EG</i>	Ekonomik büyüme, %	WB
<i>SAV</i>	Yurtiçi Tasarruf/GSYİH oranı, %	WB
<i>PCY</i>	Kişi Başı Gelir, 2010 Sabit Fiyatlarıyla, \$	WB

Veriler Dünya Bankası (WB)’nın internet sitesindeki veri dağıtım sisteminden temin edilmiştir. Ekonomik büyümeyi temsilen reel GSYİH’nın artış oranı esas alınmış olup, *EG* olarak tanımlanmıştır. Tasarruf oranı, toplam yurtiçi tasarrufun GSYİH oranlanarak *SAV* olarak; kişi başı gelir ise 2010 sabit fiyatlarıyla GSYİH’nın nüfusa oranlanmasıyla elde edilmiş olup, *PCY* olarak ifade edilmektedir.

Çalışmada olası otokorelasyon ve değişen varyans problemlerinden koruyabilmek ve aynı zamanda nisbi değişmeyi ifade etmesi nedeniyle *EG* ve *SAV* değişkenlerinin logaritmaları alınmamıştır. Sadece *PCY* logaritmaları alınarak analizler yapılmıştır. Diğer taraftan, yapılan bütün bu ekonometrik uygulamalarda Eviews 9.0 paket programı kullanılmıştır.

3.2. Kullanılan Yöntem

3.2.1. Hacker ve Hatemi-J (2006) Bootstrap Nedensellik Testi

Nedensellik ilişkilerinin tespit edilmesinde en sık kullanılan yöntem hiç kuşkusuz Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik analizidir. Bu nedensellik testinin kullanılmaya başlandığı dönemlerde durağanlık kavramı önemli olmadığından tüm seriler düzey halleriyle modellenmişlerdir. Durağan olmayan serilerle çalışılması halinde sahte regresyon problemiyle karşılaşılabilir.

Bu soruna çözüm olarak Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen hata düzeltme modeli (VEC) nedensellik sınamalarında yaygın olarak uygulanmaya başlamıştır. Kısıtlı bir VAR modeli olan hata düzeltme modelinde nedenselliğin sınanmasında F testi kullanılmakta ancak serilerin eşbütünleşik olması durumunda bu test istatistiği standart dağılıma uymadığı için geçerli olmayabilmektedir (*bkz*: Toda ve Yamamoto, 1995; Giles ve Mizra, 1999; Giles ve Williams, 2000). Ayrıca Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen bu nedensellik sınamasında aralarında nedensellik ilişkisi araştırılacak olan serilerin durağan ve eşbütünleşik olması şartı, bu testi birim kök ve eşbütünleşme testlerine bağımlı hale getirmiştir.

Bu çalışmada da yurtiçi tasarruf ile ekonomik büyüme ve kişi başı gelir arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılmasında Hacker ve Hatemi-J (2006) Bootstrap nedensellik testi kullanılmıştır.

Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen bu nedensellik testi, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testine dayanmaktadır. Toda ve Yamamoto (TY) testinde olduğu gibi analize konu olan seriler için VAR ($p+d_{max}$) süreci aşağıdaki gibi tahmin edilir:

$$y_t = v + A_1 y_{t-1} + A_p y_{t-p} + \dots + A_{p+d} y_{t-(p+d)} + \mu_t \quad (1)$$

Burada, y_t k tane açıklayıcı değişkenlerin vektörünü, v sabit vektörünü, μ_t hata terimi vektörünü, A parametre matrisini ifade etmektedir. p VAR gecikme uzunluğunu, d ise maksimum durağanlık derecesini ifade etmektedir. Dolayısıyla nedensellik analizine konu olan serilerin durağan olmasına gerek yoktur (Hacker ve Hatemi-J, 2006: 1490).

Hacker ve Hatemi-J (2006) testinde, TY testinden farklı olarak asimptotik ki-kare (χ^2) dağılımı yerine bootstrap dağılımı kullanılmaktadır. Bu yüzden, nedensellik testindeki kritik değerleri elde edebilmek için bootstrap simulasyon teknikleri kullanılır. Bootstrap yöntemi, test istatistik dağılımını tahmin etmek için veri setini yeniden örneklendirir. Bu yöntem, daha kesin kritik değerler elde ederek uygulamalarda sapmaları azaltabilmektedir. Ayrıca, veri setinin ampirik dağılımına sahiptir ve normallik varsayımına duyarlı değildir. Bununla birlikte, bu yöntem otoregresif şartlı değişen varyans (ARCH) durumunu dikkate almaktadır (Hacker ve Hatemi-J, 2006: 1492).

Hatemi-J (2003) SIC ve Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriterleri ile çözülen modellerde farklı sonuçlarla karşılaşabileceğinden ötürü iki bilgi kriterinin ortalamasına dayanan Hatemi-J Bilgi Kriterini (HJC) geliştirmiştir. HJC ile Hatemi-J nedensellik testinde optimal gecikme uzunluğu belirlenebilmektedir. HJC, (2) nolu denklemde olduğu gibi ifade edilmektedir.

$$HJC = \ln(|\hat{\Omega}|) + j \frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \quad (2)$$

$$j = 0, 1, \dots, k$$

Buradaki $|\hat{\Omega}|$, j gecikme uzunluğuna dayalı tahmin edilen VAR modelinin hata terimlerinin varyans-kovaryans matrisini; n, VAR modelindeki denklem sayısını; T, gözlem sayısını ifade etmektedir.

Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap simülasyonunu gerçekleştirmek için ilk olarak, Granger nedenselliğinin olmadığını ifade eden H_0 hipoteziyle, her bir simülasyon için elde edilmiş olan K^* datasını elde etmektedir.

$$K^* = \hat{F}Z + \psi^* \quad (3)$$

(3) nolu denklemdeki Z, açıklayıcı değişkenleri temsil etmektedir. \hat{F} tahmin edilen parametre değerlerini göstermekte olup, $\hat{F} = K Z'(ZZ')^{-1}$ formülü ile tahmin edilmektedir. (ψ^*) bootstrap hata terimlerini ifade etmektedir. T sayıdaki tesadüfi çekimlere dayanan bootstrap hata terimleri, regresyon modelinin hata terimlerinin yerini almaktadır. Değiştirilmiş hata terimleri $1/T$ olasılığına sahiptir. Değiştirilmiş hata terimlerinin ortalaması değiştirilmiş hata terimlerinden çıkarılmaktadır. Böylece değiştirilmiş hata terimi sabit varyansa sahip hale gelmektedir. Değiştirilmiş hata terimini tanımlamadan önce açıklayıcı değişken matrisinin belirlenmesi gerekmektedir. X_{1t} ve X_{jt} için sırasıyla, $T \times 1$ kaldıraç vektörleri aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$h_1 = \text{diag}(X_1'(X_1'X_1)^{-1}X_1')$$

$$h_j = \text{diag}(X(X'X)^{-1}X') \quad j = i-1 \text{ ve } i = 1, 2, 3, 4 \text{ için}$$

$X = (W_{-1}', \dots, W_{-p}')'$ ve $X_i = (W_{i-1}', \dots, W_{i-p}')'$. Bu eşitliklerde W, X_{1t} 'nin gecikmeli değerlerini

simgelemektedir. X_{1t} 'yi belirleyen eşitlikte, X_{1t} açıklayıcı değişken matrisini göstermektedir. Bu eşitlik Granger nedenselliği yoktur kısıtına tabi tutulmaktadır. X_{jt} 'yi belirleyen modelde X açıklayıcı değişken matrisidir. Bu eşitlikte tüm değişkenlerin gecikmelerinin tamamına yer verilmektedir. Bu durumda “ X_{jt}, X_{1t} ’nin Granger nedeni değildir.” şeklindeki H_0 hipotezi sınanmaktadır. Açıklayıcı değişken matrislerinden sonra değiştirilmiş hata terimi (4) nolu denklemde tanımlanmaktadır.

$$\tilde{\varepsilon}_{it}^m = \frac{\tilde{\varepsilon}_{it}}{\sqrt{1 - h_{it}}} \quad (4)$$

Burada h_{it}, h_i 'nin t. bileşenini ve $\tilde{\varepsilon}_{it}$ ise değiştirilmemiş hata terimini temsil etmektedir (Hatemi-J ve Roca, 2006: 1002-1003). Bununla birlikte, bootstrap kritik değerlerini hesaplayabilmek için bootstrap simülasyonunu 10 bin defa tekrarlamakta ve her bir simülasyonda MWALD test istatistiğini hesaplamaktadır.

4. TAHMİN SONUÇLARI

4.1. Durağanlık Test Sonuçları

Uygulamaya geçmeden önce değişkenlerin durağanlık durumu, Genişletilmiş Dickey&Fuller (ADF, Augmented Dickey&Fuller), Phillips&Perron (PP) ve Dickey-Fuller GLS birim kök testlerine göre araştırılmıştır. Değişkenlere ait durağanlık test sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: ADF, PP ve GLS Durağanlık Test Sonuçları

Test İstatistiği*	Değişkenler	Düzyer Değerleri			1. Farkları		
		ADF	PP	GLS	ADF	PP	GLS
(sabıtlı ve trendli)	SAV	-2.40(0)	-2.43(4)	-2.54(0)	-10.03(0)	-10.19(3)	-10.17(0)
	EG	-7.41(0)	-7.43(2)	-7.38(0)	-	-	-
	InPCY	-2.10(0)	-2.27(2)	-2.23(0)	-7.50(0)	-7.52(2)	-7.22(0)
Kritik	% 1		-4.12	-3.74		-4.12	-3.74
Değerler**	% 5		-3.48	-3.16		-3.49	-3.16
	% 10		-3.17	-2.86		-3.17	-2.86

*Parantez içindeki değerler ADF ve GLS için gecikme uzunluklarını, PP için bant genişliğini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğunun seçiminde Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır. Bant genişliği ise Bartlett Kernel kullanılarak Newey-West göre belirlenmiştir. **ADF ve PP için %1 %5 ve %10 önem düzeylerindeki MacKinnon (1996) kritik değerleridir. GLS için ise, %1 %5 ve %10 önem düzeylerinde Elliott-Rothenberg-Stock (1996) tarafından geliştirilen kritik tablo değerleridir.

Tabloda görüldüğü gibi düzey değerleri itibariyle ekonomik büyüme (EG) için ADF, PP ve GLS test istatistiklerinin mutlak değerleri, kritik tablo değerlerinin mutlak değerlerinden büyük olduklarından EG düzey değerleriyle durağandır. Bu ekonomik büyüme oranının düzey değerleri itibariyle durağan olduğunu, yani $I(0)$ göstermektedir.

Düzyer değerleri itibariyle durağan olmayan yurtiçi tasarruf oranı (SAV) ile kişi başı gelir (InPCY) ise, birinci farkları alındığında mutlak değer olarak ADF, PP ve GLS test istatistiği değerleri tüm önem düzeylerindeki kritik değerlerinden büyük olup, bu SAV ve InPCY değişkeninin ilk farklarının durağan olduğu, yani $I(1)$ anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, durağanlığın önemli olduğu nedensellik testlerinde EG değişkeni düzey değeriyle, SAV ve InPCY değişkenleri birinci farkı alındıktan sonra analizde yer alması gerekmektedir.

4.2. Hacker ve Hatemi-J (2006) Bootstrap Nedensellik Test Sonuçları

Birim kök testinden sonra nedensellik analizine geçilmiştir. Öncelikle ekonomik büyüme (EG) ile yurtiçi tasarruf (SAV) arasındaki nedensellik ilişkisi ele alınmıştır. Ancak, bunun için, öncelikle VAR (p) modelin uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. VAR model için uygun gecikme uzunluğu EK 1’de özetlenmiştir. EK 1’de görüldüğü üzere, Son Tahmini Hata (FPE) ve Akaike bilgi kriterleri (AIC) göre uygun gecikme uzunluğunun 2 olduğu görülmektedir. EG ve SAV serilerinin maksimum durağanlık mertebesi (d_{max}) $I(1)$ olduğuna göre (Bkz: Tablo 2), optimal gecikme uzunluğu 3 olarak tespit edilmiştir. EG ve SAV serileri arasındaki bootstrap nedensellik test sonuçları Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3: SAV ile EG Serileri İçin Nedensellik Test Sonuçları

H_0	k	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri		
			% 1	% 5	% 10
Hipotezi					
EG \nRightarrow SAV	3	0.705	9.845	6.271	4.752
SAV \nRightarrow EG	3	13.368***	9.899	6.358	4.827

Not: \nRightarrow Granger nedenselliği olmadığını ifade etmektedir. ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 önem düzeyinde H_0 hipotezinin red edildiğini göstermektedir. k, optimal gecikme uzunluğu olup, HJC kriteri ile belirlenmiştir. Uygun kritik değerlere ulaşabilmek için 10000 bootstrap simülasyonu yapılmıştır.

Hacker ve Hatemi-J nedensellik testi sonucuna göre; yurtiçi tasarruflardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur.

Çünkü, hesaplanan test istatistikleri, % 1 önem düzeyinde bootstrap kritik değerlerinden büyük olduğundan dolayı, söz konusu değişkenler arasında Granger nedensellik olmadığını ifade eden H_0 hipotezi red edilmektedir. Ancak, ekonomik büyümeden yurtiçi tasarrufa doğru herhangi bir nedensellik tespit edilmemiştir. Dolayısıyla, Türkiye’de yurtiçi tasarruf oranı ekonomik büyümeyi (yatırımlar vasıtasıyla) etkilediği ve tek yönlü bir ilişkinin mevcut olduğu söylenebilir.

Ekonomik büyümeden sonra, kişi başı gelirin (*InPCY*) yurtiçi tasarrufla (*SAV*) olan nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Kişi başı gelir için, VAR (p) uygun gecikme uzunluğu da benzer şekilde 2 olarak belirlenmiştir. Serilerinin maksimum durağanlık mertebesi (d_{max}) $I(1)$ olduğuna göre, optimal gecikme uzunluğu yine 3 olarak tespit edilmiştir. *InPCY* ile *SAV* serileri için bootstrap nedensellik test sonuçları Tablo 4’de özetlenmektedir.

Tablo 4: SAV ile InPCY Serileri İçin Nedensellik Test Sonuçları

H_0 Hipotezi	k	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri		
			% 1	% 5	% 10
<i>InPCY</i> \nRightarrow <i>SAV</i>	3	21.862***	9.698	6.329	4.808
<i>SAV</i> \nRightarrow <i>InPCY</i>	3	17.608***	9.788	6.202	4.728

Not: \nRightarrow Granger nedenselliği olmadığını ifade etmektedir. ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 önem düzeyinde H_0 hipotezinin red edildiğini göstermektedir. k: optimal gecikme uzunluğu olup, HJC kriteri ile belirlenmiştir. Uygun kritik değerlere ulaşabilmek için 10000 bootstrap simülasyonu yapılmıştır.

Hacker ve Hatemi-J nedensellik testi sonucu, kişi başı gelir ile yurtiçi tasarruf arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Çünkü, söz konusu değişkenler arasında Granger nedensellik olmadığını ifade eden H_0 hipotezi % 1 önem düzeyinde red edilmektedir. Dolayısıyla, bootstrap nedensellik testi sonucu, Türkiye’de hem kişi başı gelir yurtiçi tasarrufun hem de yurtiçi tasarruf kişi başı gelirin Granger nedeni olduğu söylenebilir. Bununla birlikte kişi başı gelirin yurtiçi tasarrufları üzerinde daha etkili olduğu görülmektedir.

Son olarak, kişi başı gelir ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Bootstrap nedensellik test sonuçları Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5: EG ile InPCY Serileri İçin Nedensellik Test Sonuçları

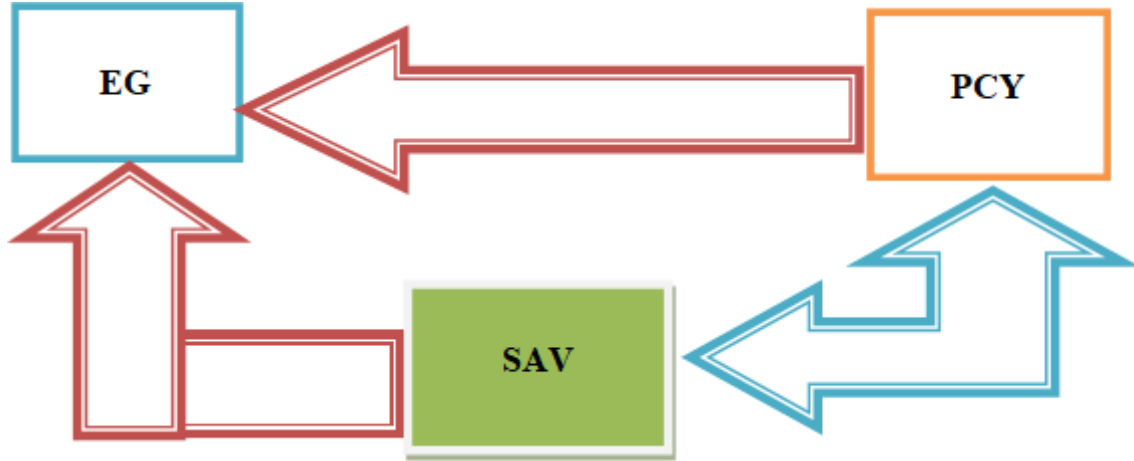
H_0 Hipotezi	k	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri		
			% 1	% 5	% 10
<i>EG</i> \nRightarrow <i>InPCY</i>	3	5.400	14.361	8.966	6.707
<i>InPCY</i> \nRightarrow <i>EG</i>	3	16.593***	13.085	8.674	6.734

Not: \nRightarrow Granger nedenselliği olmadığını ifade etmektedir. ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 önem düzeyinde H_0 hipotezinin red edildiğini göstermektedir. k, optimal gecikme uzunluğu olup, HJC kriteri ile belirlenmiştir. Uygun kritik değerlere ulaşabilmek için 10000 bootstrap simülasyonu yapılmıştır.

Tablo 5’de görüldüğü üzere sadece kişi başı gelirden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ancak, ekonomik büyümeden kişi başı gelire doğru herhangi bir nedensellik bulunmamıştır. Bu durum Türkiye’deki gelir dağılımının

adaletsizliğinin bir sonucu olabilir. Çünkü, Türkiye ekonomisindeki gelirin yaklaşık % 50'sini nüfusun % 20'si tarafından kontrol edilmektedir (TÜİK, 2018). Türkiye bu gelir eşitsizliği rakamlarıyla Avrupa'da ikinci sıradadır (birinci sırada Sırbistan).

Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'deki nedensellik test sonuçları birlikte ele aldığımızda Şekil 1'deki diyagram karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 1: Nedenselliklerin Toplu Gösterim Şeması

Nedensellik analizi sonuçları genel olarak değerlendirdiğimizde; Türkiye'de kişi başı gelir ile yurtiçi tasarruflar birbirinin nedeni olduğu söylenebilir. Ayrıca Türkiye'de kişi başı gelir ile yurtiçi tasarruflar (yatırımlar vasıtasıyla) ekonomik büyümeyi etkilediği; ancak ekonomik büyümenin yurtiçi tasarruf ile kişi başı geliri etkilemediği ifade edilebilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, ekonomik büyüme ve kişi başı gelirin yurtiçi tasarruflarla ilişkisinin araştırılması temel amacımızı oluşturmaktadır. Bu amaçla, çalışmada kullanılacak olan yurtiçi tasarruf oranı, kişi başı gelir ve ekonomik büyüme serilerinin 1960-2018 dönemini ait yıllık verileri Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap nedensellik testiyle analiz edilmiştir.

Nedensellik analizi sonucu, kişi başı gelir ile yurtiçi tasarruflar arasında feedback hipotezini doğrulayan bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular Türkiye'de yaşam boyu gelir hipotezinin geçerli olduğunu doğrulamaktadır. Bununla birlikte, yurtiçi tasarruflardan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik belirlenmiştir. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinde yurtiçi tasarruf hacmi ile kişi başı gelir ekonomik büyümenin nedenidir, ancak ekonomik büyüme yurtiçi tasarruf ile kişi başı gelirin nedeni değildir.

Bu olgu Türkiye ekonomisinde iki yönlü bir iktisat politikasının izlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Sürdürülebilir ekonomik büyüme elde etmek için; hem yurtiçi tasarrufları artırmak amacıyla kısa, orta ve uzun vadeli sosyo-ekonomik politikalar oluşturulmalı, hem de kişi başı gelirin artırılması için politikalar geliştirilmelidir. Ancak özellikle 2000'li yıllardan bu yana ekonomik büyüme ve tasarruf oranları incelendiğinde, Türkiye'de genelde ekonomik büyüme odaklı politikalar oluşturulduğu açık bir şekilde görülmektedir. Çünkü, 2000'li yıllardan bu yana tasarruf oranlarının ani düşüş yaşadığı görülmektedir.

Tasarruf oranlarındaki bu düşüş, beraberinde ekonomik büyümenin de dalgalanmalar göstererek sürdürülebilir olmasını önlemiştir. Bu sonuç karar birimlerinin yurtiçi tasarruf oranını artırıcı kısa, orta ve uzun vadeli politikaları hazırlamak ve uygulamaya koymaları açısından büyük önem arz etmektedir.

EKLER

EK 1: VAR Model için Uygun Gecikmenin Tespiti

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: EG DSAV

Exogenous variables: C

Date: 07/20/19 Time: 23:52

Sample: 1960 2018

Included observations: 53

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-282.1780	NA*	195.3775	10.95011	11.40278	11.06448*
1	-278.3519	6.785937	196.9342	10.95667	11.24751*	11.12822
2	-274.0653	7.279097	195.3426*	10.94586*	11.54066	11.17459
3	-272.5216	2.504903	215.2818	11.03855	11.78206	11.32447
4	-267.8975	7.154258	211.7095	11.01500	11.90721	11.35810
5	-266.3110	2.334849	234.1539	11.10607	12.14698	11.50636

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

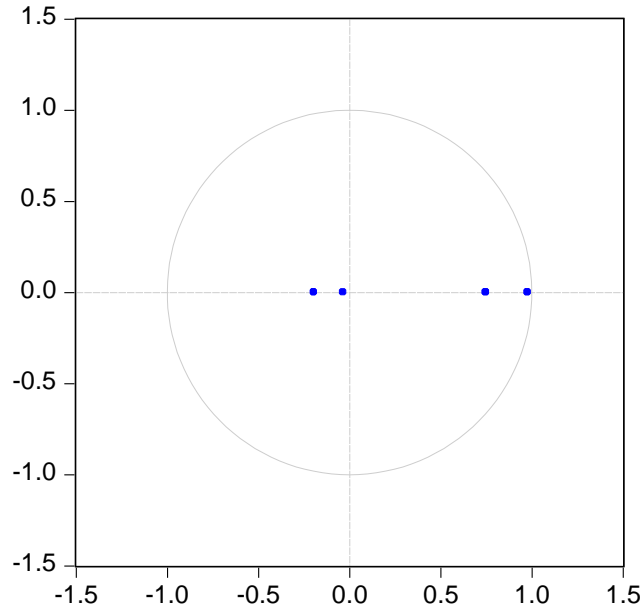
AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

EK 2: VAR Modelinin İstikrarlılığı

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

KAYNAKÇA

- Açcı, Y. (2018). “Türkiye’de Yurtiçi Tasarruflar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişki”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(19), 414-421.
- Agrawal, P. (2001). “The Relationship Between Savings and Growth: Cointegration and Causality Evidence from Asia”, *Applied Economics*, 33(4), 499-513.
- Anoruo, E. and Ahmad, Y. (2001). “Causal Relationship between Domestic Savings and Economic Growth: Evidence from Seven African Countries”, *African Development Review*, 13(2), 238-249.
- Bariş, S. ve Uzay, N. (2015). “ Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46 (Temmuz-Aralık), 119-151.
- Bhandari, R., Dhakal, D., Pradhan, G. and Upadhyaya, K.P. (2007). “Determinants of Private Saving in South Asia”, *South Asia Economic Journal*, 8(2), 205-217.
- Bosworth, B.P. (1993). *Saving and Investment in Global Economy*, Brokings Institution, Washington DC.
- Carroll, C.D. and Weil, D.N. (1994a). “Saving and Growth: A Reinterpretation”, *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 40, 133-192.
- Carroll, C.D. and Weil, D.N. (1994b). “Saving Behavior in Ten Developing Countries”, *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 40, North-Holland, Amsterdam.
- Deaton, A. S. (1989). “Saving in Developing Countries: Theory and Review”, *The World Bank*, 61-96.
- Ekinci, A. ve Gül, E. (2007). “Türkiye’de Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Uygulamalı Bir Analiz (1960-2004)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, Aralık, 167-184.
- Engle, R.F. and Granger, C.W.J. (1987). “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*. USA: Princeton University Press
- Gavin, M., Hausmann, R. and Talvi, E. (1997). “Saving Behavior in Latin America: Overview and Policy Issues”, *Inter-American Development Bank Working Paper*, No:346, May, Washington, DC, 1-23.
- Giles, A.J. and Mizra, S. (1999). Some Pretesting Issues On Testing For Granger Non-Causality, Department Of Economics, University Of Victoria, *Econometric Working Papers*, Number: 9914, Canada, 1-49.
- Giles, A.J. and Williams, C.L. (2000). Export-Led Growth: A Survey of The Empirical Literature and Some Non-Causality Results, Department Of Economics, University Of Victoria, *Econometric Working Paper*, Number: EWP0002, Canada, 1-29.
- Granger, C.W.J. (1969). “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, *Econometrica*, 37(3), August, 424-438.
- Hacker, R.S. and Hatemi-J., A. (2006). “Tests for Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application”, *Applied Economics*, 38, 1489-1500.
- Hatemi, J.A. (2003). “A New Method to Choose Optimal Lag Order in Stable and Unstable VAR Models” *Applied Economics Letters*, 10(3), 135-137.
- Hatemi-J, A. and Roca, E. (2006). “A Re-Examination of International Portfolio Diversification Based on Evidence From Leveraged Bootstrap Methods”, *Economic Modelling*, 23(6), pp.993-1007.
- Jappelli, T. and Pagano, M. (1997). “The Determinant of Saving: Lessons from Italy”, *Inter-American Development Bank Working Paper*, No: R-313, November, Washington, DC, 1-32.
- Kaygısız D., Kaya Göze, D. ve Köse, L. (2016). “Türkiye’de Tasarruf, Yatırım, Cari Açık ve Büyüme: 1980-2014 Dönemi Üzerine Bir Nedensellik İlişkisi Analizi ” *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1): 273-300.
- Masson, P.R., Bayoumi, T. and Samiei, H. (1998). “International Evidence of the Determinants of Private Saving”, *World Bank Economic Review*, 12(3), 483-501.
- Mavrotas, G. and Kelly, R. (2001). “Old Wine in New Bottle: Testing Causality Between Savings and Growth”, *The Manchester School*, 69, 97-105.
- Modigliani, F. (1986). *Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations*. *American Economic Review*, 76(3), 297-313,

- Modigliani, F. (1970). The Life Cycle Hypothesis of Saving and Intercountry Differences in the Saving Ratio, Induction, Growth and Trade: Essays in Honour of Sir Roy Harrod, W.A. Eltis, M.F. Scott and J.N. Wolfe (eds), Clarendon, Oxford, 197-225.
- Modigliani, F. and Brumberg, R. (1954), "Utility Analysis and the Consumption Function", in. *The Collected Papers of Franco Modigliani*, pp. 3-46.
- Örnek, İ. (2008). "Yabancı Sermaye Akımlarının Yurtiçi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63(2), 199-217.
- Rijckeghem, C.V. ve Üçer, M. (2009). *Türkiye'de Tasarruf Oranının Evrimi ve Başlıca Belirleyicileri: Doğru Politikalar İçin Çıkarılacak Dersler*, TÜSİAD Yayın No: TÜSİAD-T/2009-02/482.
- Rodrik, D. (2000). "Savings Transitions", *The World Bank Economic Review*, 14(3), 482-501.
- Romer, D. (2006). *Advanced Macroeconomics*, Third Edition, New York: McGraw-Hill Companies.
- Sachs, J.D. and Larrain, F.B. (1993). *Macroeconomics In The Global Economy*, First Edition, Prentice-Hall: United States of America.
- Saltz, I.S. (1999). "An Examination of the Causal Relationship Between Savings and Growth in the Third World", *Journal of Economics and Finance*, 23(1), 90-98.
- Singh, T. (2010). "Does Domestic Saving Cause Economic Growth? A Time-Series Evidence from India", *Journal of Policy Modeling*, 32(2), 231-253.
- Sinha, D. (1999). "The Role of Saving in Pakistan's Economic Growth", *The Journal of Applied Business Research*, 15(1), 79-85.
- Sinha, D. and Sinha, T. (1998). "Cart Before the Horse? The Saving-Growth Nexus in Mexico", *Economic Letters*, 61(1), 43-47.
- Toda, H.Y. and Yamamoto, T. (1995). "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes", *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- TÜİK- Türkiye İstatistik Kurumu (2018). Gelir Dağılımı Göstergeleri, TÜİK internet adresi.
- World Bank (1993). *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*, World Bank Policy Research Report, Oxford University Press, New York.
- Yentürk, N. ve Çimenoğlu, A. (2002). Türkiye'de Tasarruf-Yatırım-Büyüme Arasındaki İlişkiler, *İşletme Mühendisliği Tartışma Yazıları*, No: 24.

DİJİTAL KAYITDIŞI EKONOMİ: GENEL BİR BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ELA
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

ÖZET

Bilişim teknolojilerinde ve dijitalleşmedeki gelişimle birlikte geleneksel kayıtdışı ekonomideki faaliyetler dijital alana kaymaya başlamış ve dijital kayıtdışı ekonominin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bilimsel literatürde ancak son yıllarda kendisine yer bulabilen dijital kayıtdışı ekonominin kavramı, kapsamı vb. üzerinde henüz üzerinde uzlaşmış bir görüş yoktur. Buna rağmen birçok ülke dijital kayıtdışı ekonomiye karşı önlemler geliştirmektedir. Türkiye’de dijital kayıtdışı ekonomi üzerine bir tahmin henüz yapılmamış olmakla birlikte göstergeler Türkiye’de dijital kayıtdışı ekonomi potansiyelinin çok yüksek olmadığını göstermektedir. Ancak yine de Türkiye’nin dijital kayıtdışı ekonomiyi önlemek adına çeşitli projeler hayata geçirmesinin kayıtdışı ekonomi ile mücadeleye etkinlik kazandıracağı söylenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Dijital Kayıtdışı Ekonomi, Siber Suç, Kara Piyasa, Yeraltı Ekonomisi.

DIGITAL SHADOW ECONOMY: A GENERAL OVERVIEW

ABSTRACT

With the development of information technologies and digitalization, activities in the traditional shadow economy began to shift to the digital field and paved the way for the emergence of the digital shadow economy. There is no consensus on the concept, scope, etc. of the digital shadow economy, which has found its place in the scientific literature only in recent years. Nevertheless, many countries are developing measures against the digital shadow economy. Although there is no estimation of digital shadow economy yet, indicators show that there is not a very high potential of digital shadow economy in Turkey. However, implementing various projects to prevent digital shadow economy in Turkey, will give efficiency to the fight against the shadow economy.

Keywords: Digitalization, Digital Shadow Economy, Cyber Crime, Black Market, Underground Economy.

GİRİŞ

Son yıllarda hızlı bir gelişme sergileyen dijitalleşme, ekonomik, finansal, mali ve sosyal açıdan birtakım yenilikleri ve değişimleri de beraberinde getirmiştir. Dijitalleşmenin etkileri arasında ilk sırayı şüphesiz ekonomik etkiler almaktadır. Nitekim, dijitalleşme ile birlikte son yıllarda yeni istihdam biçimleri (gig ekonomisi gibi) ortaya çıkmış, bunun yanında dijitalleşmenin istihdama etkisi tartışılmaya başlanmıştır. Diğer yandan dijitalleşme, verimliliği arttırarak, etkin iş yönetimi süreçleri ortaya çıkararak ve hizmet sektörü gibi bazı sektörlerde gelişim sağlayarak ekonomik büyüme üzerinde önemli pozitif etkiler ortaya çıkarabilmektedir.

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

Dijitalleşme ile birlikte sosyal etkiler de ortaya çıkmaya başlamış, bu anlamda tüketiciler arasında artan sosyal medya veya internet platformlarının kullanımı paylaşım ekonomisi gibi yeni sosyal alanlar ortaya çıkarırken diğer yandan dijitalleşme önemli refah etkileri de oluşturabilmektedir. Dijitalleşmenin finansal etkileri arasında hiç şüphesiz kripto paraların ortaya çıkması ve birçok ülke tarafından kabulü yanında dijital bankacılık gibi önemli alanların gelişimi sayılabilmektedir. Dijitalleşme ile birlikte gelen mali etkiler arasında, vergi idarelerinde ve genel olarak kamu hizmet sunumlarında dijitalleşme ortaya çıkabileceği gibi, (internet tabanlı reklamların vergilendirilmesi Türkiye’de de uygulanmaktadır), Google vergisi gibi yeni vergi alanları da ortaya çıkabilmektedir.

Dijitalleşme ile birlikte gelen ve yukarıda sayılan etkilerin yanı sıra dijitalleşmenin önemli ekonomik ve mali sorunlara yol açması madalyonun diğer yüzünü göstermektedir. Öyle ki, dijitalleşme ile gelen negatif gelişmelerin başında internet tabanlı işlemlerin yeterli anlamda kayıt altına alınamaması gelmektedir. Bu anlamda dijitalleşme ile önemli derecede işlem kayıtdışı kalmaktadır (Deutsche Bundesbank, 2019:48) ve kalmaya devam etmektedir. Dijitalleşme ile birlikte artan e-dolandırıcılık veya e-korsanlık yanında kara para aklama gibi faaliyetler, ilginin yavaş da olsa artık dijital kayıtdışı ekonomiye kaymasına neden olmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda hızla artan dijitalleşmeye karşı birçok ülke henüz yeterince hazırlık yapamamıştır. Öyle ki, kripto paraların siber suçlarda ve yeraltı ekonomisinde kullanımı, dijital bankacılığın kara para aklama ara yüzü olarak kullanımı (Deutsche Bundesbank, 2019:43), dijital alandaki birçok potansiyel vergi kaynağının henüz vergilendirilmemiş olması vb. gelişmelere karşı henüz birçok ülke tarafından önlem alınmamıştır. Son yıllarda özellikle Birleşik Krallık ve Rusya tarafından dijital kayıtdışı ekonomiye karşı savaş açılmış ve çeşitli projeler geliştirilmiştir (IOTA, 2018:14).

Dijitalleşmeye paralel olarak artan küreselleşmenin, yeni istihdam ve iş modellerinin, sosyal değişimlerin ve genel anlamda dijital ekonominin yeni dalgalarının, yeni kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin ortaya çıkmasına ve bazılarının ölçek veya kapsamında genişlemeler yaşanmasına yol açması, genel olarak ise dijital kayıtdışı ekonomiyi arttırmada kilit bir rol oynaması beklenmektedir (OECD, 2017:3; Wu, ve Schneider, 2019:4).

Bu çalışmanın amacı literatürde ancak son yıllarda yerini alan dijital kayıtdışı ekonomi kavramını, özelliklerini, belirleyicilerini ve dijital kayıtdışı ekonomiye ilişkin alınabilecek önlemleri ele almak ve Türkiye’nin bu konudaki durumunu değerlendirmektir. Bu amaçla çalışma 7 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından birinci bölümde dijital kayıtdışı ekonominin tanımına yer verilmiş, ikinci bölümde dijital kayıtdışı ekonominin özelliklerine değinilmiş, üçüncü bölümde dijital kayıtdışı ekonominin kanallarına yer verilmiş, dördüncü bölümde dijital kayıtdışı ekonominin belirleyicilerine değinilmiş, beşinci bölümde geleneksel ve dijital kayıtdışı ekonominin karşılaştırması yapılmış, altıncı bölümde dijital kayıtdışı ekonomiyi engellemeye yönelik önlemlere yer verilmiş, yedinci bölümde Türkiye için durum değerlendirilmesi yapılmış ve ardından sonuca gidilmiştir.

1. DİJİTAL KAYITDIŞI EKONOMİNİN ÇERÇEVESİNİN ÇİZİLMESİ

Dijital kayıtdışı ekonomi, ancak son birkaç yılda bilimsel literatürde kendisine yer bulabilmiş bir kavramdır. Bu haliyle dijital kayıtdışı ekonomi, bu alandaki derin çalışmalardan yoksundur (Gaspareniene ve Remeikiene, 2015:402). Benzer şekilde, çeşitlilik, volatilité ve teknolojinin hızlı ilerlemesi, farklı türlerdeki yasa dışı dijital faaliyetlere atıfta bulunan çeşitli terim, kavram ve yorumları beraberinde getirmiştir.

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

Bu açıdan literatürde, dijital kayıtdışı ekonominin ortak bir terminolojisi henüz kurulamamıştır (Gaspareniene, Remeikiene ve Navickas, 2016:503). Ancak bilimsel literatür analiz edildiğinde üç temel terim grubunun ayrılarak dijital kayıtdışı faaliyetler ile ilgili terimlerin sistematik hale getirilmesi sağlanabilmiştir. Bunlar sırasıyla, dijital kayıtdışı faaliyetlerinin doğasını (mahiyetini) yansıtan terimler; bir tedarikçinin ana katılımcı (birim) olarak rolünü yansıtan terimler ve bir tüketicinin ana katılımcı (birim) olarak rolünü yansıtan terimlerdir (Gaspareniene, Remeikiene ve Navickas, 2016:503; Gaspareniene vd., 2017:274-275). Bu terimlere ilişkin olarak, Tablo 1 aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Dijital Kayıtdışı Faaliyetler ile İlgili Terimler

Terimler	Yorumlar
<i>Faaliyetlerin mahiyetini yansıtan terimler</i>	
Dijital yeraltı ekonomisi	Ağ teknolojileri kullanılarak işlenen kâr odaklı suçlar
Dijital yasadışı ekonomi	Ticarete ilişkin yasal düzenlemeler ihlal edilerek gerçekleştirilen çevrimiçi ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirler
Dijital raporlanmamış ekonomi	Vergi ödemekten kaçınılan çevrimiçi kayıtsız ekonomik faaliyetler
Dijital kayıtsız (unrecorded) ekonomi	İşletmelerde raporlamaya ilişkin tanımlanmış düzenlemeler aşılarak gerçekleştirilen çevrimiçi ekonomik faaliyetler
<i>Bir tedarikçinin ana ajan (birim) olarak rolünü yansıtan terimler</i>	
Dijital kara piyasa (black marketing)	Yasadışı fiziksel ürünlerin veya dolandırıcılıkla kazanılan verilerin çevrimiçi ticareti
Siber suç	Kamu sektörü ve özel sektörden yasa dışı yollarla servet veya kaynak aktarmak (çalmak) için uzaktan yürütülen internet kaynaklı suçlar
<i>Bir tüketicinin ana ajan (birim) olarak rolünü yansıtan terimler</i>	
E-dolandırıcılık	Tüketicinin sahtekârlıktan kazanç elde etmek amacıyla sözleşme şartlarını ihlal etmek için çevrimiçi sahtekâr davranması
Dijital korsanlık (e-korsanlık)	Herhangi bir özgün ürünün yasadışı kopyalarını üretmek, satın almak ve / veya tüketmek olarak ortaya çıkan bir tür ürün korsanlığı
Sistem üzerinde olumsuz etki yapan (dysfunctional) çevrimiçi tüketici davranışı	Tüketicilerin genel kabul görmüş normları ihlal eden çevrimiçi eylemleri

Kaynak: Gaspareniene, Remeikiene ve Navickas (2016:503-504).

Dijital Yeraltı Ekonomisi: Dijital kayıtdışı faaliyetlerin doğasını (mahiyetini) yansıtan terimler grubunda, dijital yeraltı ekonomisi terimi, gizli (gizlenmiş) kâr odaklı çevrimiçi ticaret veya başka bir deyişle, kayıtsız kâr amaçlı çevrimiçi ticaret anlamına gelmektedir (Gaspareniene ve Remeikiene, 2015:403). Bu anlamda kayıtdışı yeraltı ekonomisi, kâr amaçlı internet tabanlı yani çevrimiçi, gizli, kayıtsız ve kar odaklı faaliyetler anlamına gelmektedir (Remeikiene vd., 2018:699).

Dijital yeraltı ekonomisi faaliyetlerinin niteliğinin kapalı bir grubun kapasitesini aştığı belirtilmektedir (Gaspareniene ve Remeikiene, 2015:403).

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

Bu konuya vurgu yapan Europol (2011), dijital yeraltı ekonomisi kavramını internet tabanlı organize suç içerisinde değerlendirmiş ve bu yolla dijital yeraltı ekonomisinin öncelikle organize ve ardından da suç barındırdığı vurgusunu yapmıştır.

Benzer şekilde Yip vd. (2012) dijital yeraltı ekonomisinde faaliyet gösterenlerin özel bilgi ve yeteneklere ihtiyacı olduğunu ve bu nedenle de yasadışı ticaret ve hizmet sunumunda iş birliğine gittiklerini vurgulamaktadır. Böylece suç faaliyetlerinin dijital yer altı ekonomisinin temel özelliği olduğu düşünüldüğünde, dijital yer altı ekonomisi kavramının siber suç kavramıyla yakından ilgili olduğu görülmektedir (Remeikiene vd., 2018:699).

Europol (2011:5)'a göre dijital yeraltı ekonomisi, kişisel (adresler, telefon numaraları, sosyal güvenlik numaraları, tam adlar ve doğum tarihleri vb.) ve finansal (örneğin, mevcut banka hesapları ve kredi kartları bilgileri) bilgilerin alınıp satıldığı bir kayıtdışı alan olarak görülmektedir. Bu bilgiler gizli emtia mahiyetindedir ve transfer edilmesi de oldukça kolaydır. Böylece dijital yeraltı ekonomisinde bilgilerin alınıp satılması işlemi ülke sınırlarını aşabilmektedir (Tropina, 2016:5). Bunun yanında Goodman (2015) dijital yeraltı ekonomisinde ticareti yapılan yasadışı ürünlere uyuşturucu, sahte para, çalıntı lüks mal ve elektronik aletler, silah, mühimmat ve patlayıcılar, kiralık katil, canlı organ vb. birçok ürün eklemiştir.

Dijital yeraltı ekonomisinde verileri elde etmek veya hizmetlerin değerini artırmak için belirli suç faaliyetleri geliştirilmiştir ve sürekli olarak iyileştirilmektedir. Bunlar arasında kimlik avı, çiftçilik (farming), yanıltıcı e-posta (spoofing), ticari veri tabanlarından bilgi edinme amaçlı komplike kötü amaçlı yazılım ve araçlar bulunmaktadır. Bu anlamda dijital yeraltı ekonomisinde bulunan çeşitli suç grupları, kötü amaçlı yazılımlar için kod yazma veya otomatik saldırılar için araç kiralama gibi belirli araçların geliştirilmesi konusunda uzmanlaşmıştır (Tropina, 2016:6).

Dijital Yasadışı Ekonomi, Dijital Raporlanmamış Ekonomi ve Dijital Kayıtsız (Unrecorded) Ekonomi: Dijital yasadışı ekonomi, dijital raporlanmamış ekonomi ve dijital kayıtsız ekonomi, genellikle dijital kayıtdışı (gölge) ekonomi yerine kullanılabilen ve bilimsel literatürdeki kullanım alanına göre farklı temaları vurgulayan, henüz kalıplaşmamış ve kendisine literatürde yeterince yer bulamamış kavramlardır. İlk olarak, dijital yasadışı (illegal) ekonomi, dijital ticaret konusundaki yasal düzenlemelerin ihlal edildiğini vurgulamaktadır (Gaspareniene vd., 2017:275). Literatürde kendine tam olarak yer bulamayan bu kavram, Tropina (2016) tarafından kayıtdışı sektördeki yasadışı finansal akımları vurgulamak üzere kullanılmakta iken benzer şekilde, Kuzey Kaliforniya Yasadışı Dijital Ekonomi (NCIDE) Görev Gücü'nün temel amaçları arasında yeraltı ekonomisinde yer alan yasadışı uyuşturucu, silah ve ilaç ticaretine vurgu yapıldığı bilinmektedir. Bu anlamda dijital yasadışı ekonominin dijital yeraltı ekonomisi ve siber suç ile iç içe geçmiş bir kavram olduğu söylenebilmektedir.

Öte yandan, dijital raporlanmamış (unreported) ekonomi kavramı, vergi ve / veya sosyal güvenlik katkı paylarını ödemekten kaçınmaya vurgu yapmaktadır (Gaspareniene vd., 2018:123). Son olarak, dijital kayıtsız (unrecorded) ekonomi kavramı, internette gerçekleştirilen iş veya ticari faaliyetlerin rapor edilmesine ilişkin tanımlanmış düzenlemelerin ve gerekliliklerin atlatılmasına (uyulmamasına) dikkat çekmektedir (Gaspareniene vd., 2017:275; (Gaspareniene, Remeikiene ve Navickas, 2016:504).

Dijital Kara Piyasa (Black Market): “Investopedia” web sitesindeki yatırımcılara yönelik sözlük, dijital kara ekonomiyi, bir ülkenin e-ticaret ile ilgili kural ve düzenlemelerinin dışında kalan kaynaklardan elde edilen ekonomik faaliyetlerin bir parçası olarak tanımlamaktadır.

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

Dijital kara ekonomi, bir işlemi kanunlarla yasaklayarak veya bir öğeyi maliyet açısından çok yüksek hale getirecek kadar vergi uygulayarak, tipik olarak ekonomik faaliyetlerin kısıtlanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Böylece, geleneksel kayıtdışı ekonomilerde olduğu gibi, dijital kayıtdışı ekonomilerin de potansiyel alıcılara yasa dışı mal ve hizmetleri sağladığı veya daha düşük maliyetle pahalı eşyaları (örneğin, korsan yazılım) sunduğu tahmin edilmektedir (Remeikiene vd., 2018:699).

Genel olarak iki temel dijital kara piyasa türünden bahsedilebilmektedir. Bunlar, fiziksel kara piyasa (silah, uyuşturucu veya benzeri yasadışı fiziksel ürünlerin ve diğer dijital olmayan hizmetlerin çevrimiçi ticareti) ve hileli (dolandırıcı) veri pazarı (kodlama, veri ihlalleri ve benzeri sistem girişimleri gibi dijital etkinlikler)'dir.. İlk piyasa, adsız (anonim) müşterilerin ve hosterların¹ konumlarını gizlemelerine olanak tanıyan, etkinliklerinin ve kimliklerinin izlenememesini garanti eden internet platformları (örneğin, TOR ağı²) üzerinden çalışmaktadır. İkinci piyasa, bir web tarayıcısı olan herhangi bir bilgisayardan erişilebilen geleneksel http tabanlı siteler üzerinden çalışır ve bu siteler, çalınan hedef verilerin ticareti için tasarlanmıştır (örneğin, kredi kartı bilgileri, kullanıcı adları ve şifreler, kimlik bilgileri, satışa sunulan en yaygın dijital veri türleri olarak kabul edilir). Dijital kayıtdışı faaliyetler, temel olarak IRC (İnternet Aktarmalı Sohbet), carding (kredi kartı ve banka bilgileri sahtekarlığı) forumları, sosyal ağlar ve dropzonlar³ gibi kanallar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Gaspareniene ve Remeikiene, 2015:405).

Bu gizli, sanal piyasalar, kaçak mal, çalıntı ürünler, yasaklı ürünler (uyuşturucu ve kontrollü maddeler, çocuk pornografisi, kötü amaçlı yazılımlar, kişisel ve finansal veriler ve ateşli silahlar dahil) ve yasadışı hizmetleri (çalıntı kredi kartları ve diğer kişisel finansal bilgilerin ticareti, kara para aklama, kalpazanlık ve kiralık katil) satışa sunmaktadır. Bu piyasalardan bazıları, reçeteli ilaçlar ve tüketici elektroniği gibi yasa dışı tedarik edilen yasal malları da satabilmektedir. Bu piyasalardaki ödemeler, merkezi ihraç otoritesine sahip olmayan ve dolayısıyla anonim işlemlere izin veren Bitcoin, Monero ve Ethereum gibi kripto para birimleri cinsinden yapılmaktadır (Patil, 2019:2).

Siber Suç: Dijital kayıtdışı faaliyetler kapsamında ele alınabilecek siber suçlar, günümüzde önemli düzeylere ulaşmıştır. Bu konuda, siber suç ekonomisinin bir bütün olarak değeri henüz bilinmemekle birlikte, küresel kurumsal zararlarla ilgili son tahminlerden biri yılda yaklaşık 1 trilyon dolardır (Europol, 2011:5).

Siber suç, suç işleme için araçlar geliştirip sunarak endüstrileşen bir yeraltı ekonomisi olarak veya tüketiciler, kuruluşlar ve işletmeler için olduğu kadar kamu sektörü için de ciddi tehdit oluşturan botnetlerin (çok sayıda bilgisayarın bir IP'ye saldırması), hedef odaklı saldırıların veya özel kötü amaçlı yazılımların kullanılması da dahil olmak üzere teknolojik ve ileri düzey suç faaliyetleri olarak yorumlanmaktadır. Siber suçlar, yasadışı yollardan başkalarının servet veya kaynaklarını almak için uzaktan yürütülen internet tabanlı suçlardır. Çalınan kaynaklar arasında internet erişimi, bilgisayarın sabit disk alanı, finansal kaynaklar, entelektüel sermaye ve diğer veriler veya bant aralığı sayılabilmektedir.

¹ Hoster, oyun sunucularının çalışabilmesi için bilişimsel veya ağ altyapısı sağlayan organizasyondur.

² İletişim bilgilerinin gizliliğini korumak için geliştirilmiş bir teknolojidir.

³ Dropzone, iki tür eylem yapabilen bir hedefler (varış yeri) topluluğudur: sürükle ve bırak eylemi ve / veya bir tıklama işlemi. Kullanılacak önceden programlanmış birçok varış yeri vardır, ancak kendi hedeflerinizi de yazabilirsiniz.

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

Yasadışılık, saldırının başlatıldığı yer değil, suçun (işlemin) yönetildiği yargı alanı tarafından tanımlanmaktadır. Çeşitli siber suç biçimleri aşağıdaki gibi tanımlanabilmektedir (Gasparenienne ve Remeikiene, 2015:403-404; Gasparenienne, Remeikiene, Genevicius ve Skuka, 2016:162):

- *Veri ihlalleri*: Twitter, LinkedIn, LivingSocial ve benzeri sosyal ağlar aracılığıyla endüstriyel sahtekarlık kompleksi çeken çalınmış kimlikler.
- *Kötü amaçlı yazılım*: Dolandırıcılığa yönelik uygulamalar, genellikle bir kurbanın kimliğine bürünmek veya kimlik bilgilerine erişmek için kullanılır. Çoğu durumda, kötü amaçlı yazılım, antivirüs taraması tarafından algılanmamak için tasarlanmıştır.
- *Mobil tehditler*: Mobil ve akıllı telefonlar tarafından kullanılan kötü amaçlı yazılımlar.
- *Endüstrileşme*: Çevrimiçi ve mobil etkileşimler 'makineden makineye' olduğundan, yani kullanıcının cihazı bir işletmenin sunucusuyla etkileşime girdiğinden, siber etkileşimler kendilerini otomasyona bağlar. Bir dolandırıcı, mağdurun hesaplarına erişmek için gereken bilgileri sağladığında, birden fazla hesaba otomatik olarak erişilebilen bir işlem başlatılabilir.
- *Dağıtık hizmet aksatma saldırısı*: Bir web sitesinin işlemlerinin aksaması, çağrı merkezinin faaliyetlerinin artmasına neden olur ki bu da genellikle bir kurumun maliyetlerini artıran ve müşterilerin bu konudaki güvenini baltalayan bir durumdur.

Siber suç formları diğer yandan şu şekilde sınıflandırılabilir (Gasparenienne ve Remeikiene, 2015:404; Gasparenienne, Remeikiene, Genevicius ve Skuka, 2016:162-163): Finansal dolandırıcılık (basit oltalama -şifre çalma- işlemlerinden, kripto paraların değerinin aldatmacalı işlemler ile düşürülmesi işlemleri olan dump işlemine kadar), çocuk sorunları (çocuk pornografisi veya pedofili dahil olmak üzere herhangi bir çocuk istismarı durumu), istenmeyen e-posta (internet kullanıcılarının performansını etkileyen dolandırıcılıkla ilgili istenmeyen toplu e-posta), gizlilik ve kişisel verilerin ihlali (elektronik cihazlar tarafından ele geçirilen veya elde edilen gizli ve kişisel verilerle ilgili tüm olaylar), teknolojik gelişmiş faaliyetler (botnetlerin - çok sayıda bilgisayarın bir IP'ye saldırması-, hedef odaklı saldırıların veya özel kötü amaçlı yazılımların kullanılması dahil), çevrimiçi oyunlar (hesapların çalınması, sanal para ve sanal eşyaların yasa dışı transferlerine hizmet) ve teknik konular (kasıtlı olarak doğrudan bilgisayar veya sistem güvenliği ile ilgili teknik sorunlara neden olan konular).

E-Dolandırıcılık: E-dolandırıcılık vakalarının büyük bir çoğunluğu, kullanıcıların (tüketicilerin) ürünleri (pahalı giysiler, bilgisayar ve elektronik eşya, müzik ve eğlence cihazları) ucuz fiyatlarla satın almak istemesi nedeniyle ortaya çıkan dolandırıcı (hileli) işlemlerle ilgilidir (Remeikiene vd., 2018:700). E-dolandırıcılık, dijital ürün hizmetlerinin yasa dışı kopyalarının tüketimi, çevrimiçi yapılan sözleşmenin ihlali veya sözleşme tarafları arasındaki güvenin suistimali olarak anlaşılmalıdır. Güvenin suistimali konusunda, bir taraf sözleşmeyi ihlal ettiğinde güven ihlal edilmektedir. Müşterinin güveni ihlal ettiği durum olarak belirtilen birinci taraf sahteciliğinde (dolandırıcılığında) (first party fraud) müşteri, sahtekârlıktan kazanç sağlamak için sözleşme şartlarını ihlal ederek dürüst davranmayan taraftır (Gasparenienne ve Remeikiene, 2015:404).

Tüketici e-dolandırıcılık biçimleri şu şekilde sınıflandırılabilir (Gasparenienne ve Remeikiene, 2015:404; Gasparenienne, Remeikiene, Genevicius ve Skuka, 2016:163):

- *Deshopping (Ürün iadesi)*: Bir ürünün online (çevrimiçi) satın alınması ve geri ödeme alınması amacıyla kullanıldıktan sonra iade edilmesi.
- *Ters ibraz*: Finansal kazanç için hileli veya yasal olmayan bir iddiada bulunulması.

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

- *Firar etmek (Bust out)*: Kredi anlaşmasına uyma niyeti olmadan kredi olanakları edinimi.

- *Ayrıntıların yanlış beyan edilmesi*: Başvuru sahiplerinin, başka türlü hak kazanamayacakları olanaklara (örneğin kredi imkanları) erişim sağlamak için detaylarını yanlış beyan etmeleri.

Bilimsel literatürün analizinde, ürün iadesinin (deshopping) tüketici e-dolandırıcılığının yaygın bir şekli olduğu ortaya çıkmıştır ve sıklıkla e-perakendeciler tarafından sunulan liberal iade politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca toplam harcama ve teslimat maliyetlerinin azalması nedeniyle başlatılan ürün iadesinin (deshopping) ücretsiz iade teklifiyle birlikte güçlendirildiği belirtilmiştir. Bilimsel literatürde belirtilen genel ters ibraz yöntemleri arasında bir müşterinin, gerçekte tümünün teslim edilmesine rağmen sipariş edilen tüm emtiaların kendisine teslim edilmediği veya gerçekte teslim edilmesine rağmen sipariş edilen emtiaların kendisine hiçbir şekilde teslim edilmediği iddiasında bulunması gelmektedir. Ters ibraz sahtekarlığı, bir müşterinin kartıyla satın alma yaptığı ve daha sonra bu satın alma işlemini reddettiği (inkar ettiği) durumlarda da ortaya çıkabilmektedir. Ters ibraz sahtekarlıkları doğası gereği fırsattır ve ödeme kartı sahtekarlığına karşı koruma sağlamak ve teslimattan önce meydana gelebilecek zararların (zayıat veya kayıpların) sorumluluğunu almak gibi çevrimiçi alışveriş yaparken meşru müşterileri korumak için tasarlanan belirli yasal zorunluluklar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, anlaşma şartlarından firar etme (bust out) dolandırıcılığı, kredi olanaklarının kullanılabilirliği nedeniyle finansal kurumlarda yaygın olarak yaşanmaktadır. Ayrıca, bust out vakalarının, belirli bir süre için “asıl niyeti gizleyen” müşterileri içerdiği ve bu durumun daha sonra ödemedi kaçınılmadan önce hızlı bir şekilde kullanılan kredi olanaklarına erişimi sağladığı belirtilmektedir. Ayrıntıların yanlış beyan edilmesi ise, kişilerin adreslerini olumsuz kredi bilgileriyle gizledikleri posta ile sipariş endüstrisinde yaygındır. Ayrıca, müşterilerin sigorta tazminat taleplerini şişirdikleri sigorta endüstrisinde olduğu gibi, sosyal yardım talep sahiplerinin sistemden yararlanmak için kazançlarını yanlış beyan ettikleri sosyal yardım sisteminde de bu durum geçerlidir (Gaspareniene ve Remeikiene, 2015:404-405; Gaspareniene, Remeikiene, Genevicius ve Skuka, 2016:164).

Dijital Korsanlık (E-Korsanlık): Dijital korsanlık, bilimsel literatürde araştırılan en yaygın e-dolandırıcılık biçimlerinden biridir. Dijital korsanlık, herhangi bir özgün (telif haklarıyla korunan) ürünün yasadışı kopyalarını üretme, edinme ve /veya tüketme eylemleri olarak ortaya çıkan bir tür ürün korsanlığıdır. Daha ayrıntılı olarak, müzik, filmler, yazılım gibi kolayca kopyalanabilen dijital ürünler üreten hizmet pazarlamacılarını kolayca tespit edilemez hale getirmek ve yasa dışı CD'ler ve yazılımlar satın almak, kopyalamak, indirmek ve / veya paylaşmaktır. Bu nedenle, genel dijital korsanlık vakalarında, özgün ürünlerin/markaların yasal sahiplerinin zararına da olsa, ürün korsanlığıyla iştigal eden bireylerin fayda sağladığı merkezi bir dayanak (temel düşünce veya ön kabul) vardır (Gaspareniene ve Remeikiene, 2015:404). Bu bağlamda, dijital korsanlığın temel amacı, orijinal özgün markalardan elde edilen faydadır. Yasal anlamda, fikri mülkiyet haklarının yasal sahibinin potansiyel nakit akışından ve gelirden mahrum kalması ve fikri mülkiyet haklarının ihlalidir. Şu anda geçerli olan dijital korsanlık türleri, filmlerin, müzik kayıtlarının veya diğer dijital ürünlerin indirilmesini ve ayrıca kitap, makale vb. veya dijital korsan ürünlerin satın alınmasını kapsamaktadır (Gaspareniene, Remeikiene, Genevicius ve Skuka, 2016:160; Remeikiene vd., 2018:700).

Çevrimiçi İşlevsel Olmayan Tüketici Davranışı: Son olarak, çevrimiçi işlevsel olmayan (sistem üzerinde olumsuz etki yapan -dysfunctional-) tüketici davranışı terimi, tüketicilerin internetteki genel kabul görmüş normları ihlal eden eylemlerini, örneğin, geri ödeme almak için iade etmek amacıyla bir ürünü satın almalarını, bu anlamda finansal kazanç için hileli veya meşru olmayan taleplerde bulunmalarını ifade etmektedir (Gaspareniene vd., 2017:275). Konuya daha geniş anlamda bakan Harris ve Dumas (2009), çevrimiçi işlevsel olmayan tüketici davranışlarına dijital korsanlıkla yakın bir anlam yüklemiş ve bu davranışlara, yazılım korsanlığı, dolandırıcılık, e-posta dolandırıcılığı, çek dolandırıcılığı, yatırım dolandırıcılığı, güven dolandırıcılığı, açık artırma dolandırıcılığı, banka kartı sahtekarlığı vb. diğer korsanlık ve e-dolandırıcılık türlerini eklemiştir. Bu anlamda işlevsel olmayan (sapkın) tüketici davranışları, e-korsanlıktan e-dolandırıcılığa kadar birçok faaliyeti bünyesinde barındırmaktadır (Inderbitzin vd., 2017:575).

Freestone ve Mitchell (2004), işlevsel olmayan çevrimiçi davranışı beş gruba ayırmaktadır (Inderbitzin vd., 2017:575):

-*Yasadışı faaliyetler:* İnternette bulunan kredi kartı numaralarını veya çalınan bir kredi kartını kullanmak; çocuk pornografisi indirmek; virüs yaymak; internet üzerinden taklit ürünlerin satılması; veya zararlı e-posta göndermek.

- *Sorgulanabilir faaliyetler:* Mutlaka yasadışı olmayan ve genellikle mağdursuz faaliyetler. İnternet üzerinden potansiyel olarak rahatsız edici (saldırı ile ilgili) ürünler satın almak; çevrimiçi kumar oynamak veya rahatsız edici web sitelerine erişmek.

- *Yasadışı korsanlık ilgili faaliyetler:* Donanım veya yazılım ürünlerinin değiştirilmesi.

- *Ticari faaliyetler:* İnsan organları satın alma.

- *Materyal indirme faaliyeti:* İnternette ücretsiz olarak film, müzik, oyun veya yazılım indirme ile ilgilidir. Bu faaliyetlerin genç internet kullanıcıları arasında oldukça yaygın olduğu ve mutlaka etik dışı olmadığı düşünülmektedir.

Dijital kayıtdışı ekonomi, henüz gelişmekte olan bir kavram iken söz konusu kavramın yukarıda bahsedilen ve kısmen dijital kayıtdışı ekonomi ile alakalı olan kavramları hangi düzeyde içerdiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki dijital kayıtdışı ekonomi kavramını geliştiren birçok kaynak, dijital kayıtdışı ekonominin bileşenlerinin suç unsurlarını içermemesi gerektiğini belirtmektedirler (Gaspareniene, Remeikiene, Sadeckas ve Ginevicius, 2016:186; Gaspareniene, Remeikiene ve Navickas, 2016:503; Gaspareniene vd., 2018:700). Bu kaynaklara göre, kara piyasa, siber suçlar, e-dolandırıcılık ve e-korsanlık gibi faaliyetler suç barındırmaktadır ve suç ekonomide üretici bir faaliyet olmadığından dolayı dijital kayıtdışı ekonomiden dışlanmalıdır.

Bilimsel literatürde bulunan ve yukarıda değinilen dijital kayıtdışı ekonomi kavramlarına ve yorumlarına bakıldığında, dijital kayıtdışı ekonominin aşağıdaki tanımları önerilebilir (Remeikiene vd., 2018:701; Gaspareniene vd., 2017: 275-276):

- Dijital kayıtdışı ekonomi, yasadışı kar odaklı çevrimiçi ticaret veya hizmet sunumu yapıldığında kayıtdışı ekonominin bir parçasıdır. Dijital kayıtdışı ekonomi faaliyetleri, IP adreslerini / bilgisayar ağlarını değiştirerek veya değiştirmeden, tekrarlanan veya tekrarlanmayan nitelikte olma eğilimindedir;

- Dijital kayıtdışı ekonomi, kapalı internet forumlarında ortaya çıkan ve banka saldırıları, ödeme kartı suçları, kimlik hırsızlığı ve diğer internet saldırılarını içeren e-suç zincirlerini teşvik eden küresel ağları ifade eder;

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

- Uzak bölgedeki (uzaydaki) belirli mal veya hizmetlerin kesintiye uğra(ma)mış, finansal kazanç odaklı olarak sağlanması, faaliyet kaydı yapılmaksızın gerçekleştirilmesi ve benzer şekilde emtia veya hizmetler sunan resmi olarak kayıtlı bir birime zarar verme faaliyetleri anlamına gelir;
- Dijital kayıtdışı ekonomi, internet alanında olup, mal/hizmet sağlayıcıları veya alıcılar için yasadışı para akışı sağlayan ve yasal tacirleri/hizmet sağlayıcıları resmi olarak hesaplanabilecek ve beyan edilebilecek gelirlerden mahrum bırakan yasadışı bir işlemdir;
- Dijital kayıtdışı ekonomi, uyuşturucu kaçakçılığı, fuhuş vb. gibi tamamen cezai faaliyetler hariç olmak üzere e-uzayda⁴ yapılan ve devlet bütçesine herhangi bir vergi ödmeden yapılan ticaret anlamına gelir.

2. DİJİTAL KAYITDIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ

Daha önce de belirtildiği gibi, hızlı teknolojik gelişmelerin yanı sıra bilişim teknolojilerindeki (BT) hızlı değişiklikler, dijital kayıtdışı ekonominin algılanmasını ve keşfedilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bu olgunun doğası (mahiyeti), genel amaçları ve biçimleri bakımından geniş olan literatüre başvurulmuştur. Literatürde ayrıca kayıtsız kar kaynaklı çevrimiçi faaliyetlere ve çevrimiçi ticaret veya hizmet sunumunun sonucu olarak ortaya çıkan yasadışı gelirlere karşı farklı tutumlar ortaya konmaktadır. Literatürün analizi aynı zamanda, dijital kayıtdışı ekonominin teorik özelliklerini tanımlamayı da sağlamıştır. Buna göre Tablo 2’de dijital kayıtdışı ekonominin teorik özelliklerine yer verilmiştir (Gasparyniene, Remeikiene, Genevicius ve Skuka, 2016:161):

Tablo 2: Dijital Kayıtdışı Ekonominin Teorik Özellikleri

Birimleri	Tüccarlar, hizmet sağlayıcılar, tüketiciler (alıcılar), gerçek ve tüzel kişiler, çok uluslu kuruluşlar, iş ağları
Biçimleri (Formları)	E-iş, e-ticaret, çevrimiçi hizmet sunumu, siber suçlar, dijital korsanlık, e-dolandırıcılık
Amaç	Finansal amaçlar- karlar, gelirler, nakit akışı
Kayıt	Kayıtsız, yasa dışı faaliyetler
Tekrarlanma	Tekrarlanan, tekrarlanmayan
Donanım	Komplike, gelişmiş teknolojiler
Katılımcıların Yetenekleri	Gelişmiş yetenekler, yüksek düzeyde koordinasyon
Zararlar	Resmi olarak kayıtlı kişilerin potansiyel gelir / karlardan mahrum bırakılması, devlet bütçeleri için vergi zararları
Mahiyet/Karakter	Aldatıcı, aldatıcı olmayan

Kaynak: Gasparyniene, Remeikiene, Genevicius ve Skuka (2016:161).

Her şeyden önce, tüccarlar ve hizmet sağlayıcılar (gerçek veya tüzel kişiler), dijital kayıtdışı ekonominin en aktif katılımcılarından. Buna rağmen daha önce değinildiği üzere, bu faaliyetin niteliğinin kapalı bir grubun kapasitesini aşabileceği ve dijital kayıtdışı ekonomi katılımcılarının çok uluslu işletmeleri (ÇUŞ) veya iş ağlarını da içerebileceği öne sürülmektedir. Dijital kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin kar odaklı olması vurgusu, genel amacının finansal kazanım olduğunu ortaya koymaktadır.

⁴ E-uzay, İngilizce e-space kelimesinin karşılığı olup bu kelimenin yerine cyber space, cuber reality, virtual reality, virtual organization kelimeleri de kullanılabilir. E-uzay, bilgisayar ağı tarafından sağlanan tüm iletişimsel çevreye verilen addır.

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

Gelişmiş ekipmanların dahil edilmesi, ileri teknik becerilerin yanı sıra, suçlu taraflar arasında yüksek derecede koordinasyonun gerekliliği belirtilmiştir. Dijital kayıtdışı ekonominin getirdiği temel zarar, resmi olarak kayıtlı kuruluşların potansiyel kazanımlardan (kar, gelirler) mahrum bırakılmasından ve devlet bütçesinde kaybedilen gelirlerden oluşmaktadır.

Son olarak, dijital kayıtdışı ekonominin bazı biçimleri (e-dolandırıcılık, siber suçlar) aldatmaya yönelik niteliğini ortaya koysa da, özel durumlarda (e-korsanlık) tüketiciler, fiyat, satın alma yeri, kullanılan malzemeler vb. gibi bilgi ipuçlarını vermekte ve ne aldıklarını tam olarak bilmektedirler. Bu ise, aldatılmadıklarını göstermektedir. Bu, tüketicilerin gönüllü yapısının dijital kayıtdışı ekonominin aldatıcı olmayan bir niteliğinin de olduğunu ortaya koymaktadır (Remeikiene vd., 2018:701-702).

3. DİJİTAL KAYITDIŞI EKONOMİNİN KANALLARI

Dijital kayıtdışı ekonominin kanalları konusunda bilimsel literatürün analizi, dijital alanda faaliyette bulunmanın çevrimiçi mağazalar, çevrimiçi hizmet sunumu, web siteleri ve sosyal ağlar, e-reklam ve e-müzayede siteleri, sanal kumar ve e-oyun portalları, çevrimiçi yayınlar, bitcoinler ve diğer kripto para birimleri gibi uzak alanların kullanılması anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan, dijital kayıtdışı ekonominin kanalları, kullanıcıları anonim (kimliksiz, belirsiz) kılan hem müşterilerin hem de yönetici (sunucu)'nun coğrafi konumlarını gizlemelerine izin veren, faaliyetlerinin ve kimliklerinin izlenememesini sağlayan platformları içermektedir ((Remeikiene vd., 2018:702).

Çeşitli müşteri kategorilerine rağmen (yani gerçek kişi, tüzel kişi, çok uluslu işletme veya işletme ağı), dijital alandan mal/hizmet alımı için kullanılan kanallar benzerlik göstermektedir. Bu konuya ilişkin olarak aşağıda Tablo 3'e yer verilmiştir.

Tablo 3: Farklı Tüketici Kategorileri Tarafından Kullanılan Dijital Kayıtdışı Ekonomi Kanalları

Tüketici kategorisi	Dijital kayıtdışı ekonominin kanalları
Gerçek kişi	İnternet ağı, çevrimiçi forumlar, anonim (gizli, isimsiz) operasyon platformları, çevrimiçi perakende mağazalar, çevrimiçi hizmet sunumu web siteleri, sosyal ağlar, e-açık artırma siteleri
Tüzel kişi	E-reklam siteleri, e-açık artırma siteleri, anonim (gizli, isimsiz) operasyon platformları
Çok uluslu işletme (ÇUŞ)	E-reklam siteleri, e-açık artırma siteleri, anonim (gizli, isimsiz) operasyon platformları
İşletme ağı	Küresel ağlar, internet ağı, uzak(tan) alanlar, sunucular, anonim (gizli, isimsiz) operasyon platformları

Kaynak: Gaspareniene vd. (2018:127).

Tablo 3'ten görüldüğü üzere, tüzel kişilerden, ÇUŞ'lardan ve iş ağlarından farklı olarak, gerçek kişiler dijital piyasalardaki satın alımları için bazı durumlarda e-reklam veya e-açık artırma sitelerini ziyaret etseler de (örneğin, ikinci el araba veya diğer değerli varlıkları satın almak için), çevrimiçi forumları, çevrimiçi perakende mağazaları ve sosyal ağları (örneğin Facebook, Twitter vb.) daha sık kullanmaktadırlar.

Tüzel kişiler ve ÇUŞ'lar ise anonim (gizli) operasyon için geliştirilen internet platformlarında, e-reklam sitelerinde ve e-açık artırma sitelerinde mal/hizmet aramayı tercih etmektedirler (tüzel kişilerin ve ÇUŞ'ların genellikle temsilciler aracılığıyla hareket ettikleri belirtilmelidir).

Son olarak, eğer e-ticarette tüketici olarak görülürlerse, iş ağırları da temsilciler aracılığıyla hareket etmektedirler, ancak ilgilendikleri kanallar daha çok uzaktan alanları ve internet sunucularını kapsamaktadır.

4. DİJİTAL KAYITDIŞI EKONOMİNİN BELİRLEYİCİLERİ

Bilimsel literatürün analizi, dijital kayıtdışı piyasalardan mal/hizmet edinmenin belirleyicilerinin arasında makroekonomik, ekonomik, psikolojik, yasal ve tüketici yararı gibi faktörler olduğunu ortaya koymuştur. Bu faktörlere ilişkin açıklamalar şu şekildedir (Gasparenienne vd., 2017:276-277; Gasparenienne vd., 2018:125-126):

Makroekonomik belirleyiciler grubunda, ülkedeki genel makroekonomik durumun önemi vurgulanmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin fiziksel kişilere (gerçek kişiler gibi) ulaşabilirliğinin artırılması, işsizlik oranının azaltılması, ücretlerin artırılması ve ülkenin genel ilerlemesinin desteklenmesi (bilişim teknolojileri gelişimi dahil), kayıtdışı ekonominin kapsamının (dijital kayıtdışı dahil) azaltılmasına önemli ölçüde katkı sağlayabileceği düşünülmektedir, çünkü bu önlemler yasal faaliyetleri yasadışı olanlara kıyasla daha cazip hale getirmektedir.

Dijital kayıtdışı piyasalarından mal/hizmet edinme talebinin ekonomik belirleyicileri, düşük dijital depolama maliyetlerini, yani tüketicinin günün her saatinde çevrimiçi bir ürün veya hizmet edinme fırsatlarını, çevrimiçi olarak satılan mal/hizmet fiyatının geleneksel mağazalarda satılanlara göre daha düşük olmasını ve tüketici satın alımları için gerekli fonların kaynağı olarak hizmet veren tüketici kredilerinin mevcudiyetini (örneğin, kısa süreli banka kredileri, hızlı krediler) kapsamaktadır.

Psikolojik belirleyiciler grubunda, düşük düzeydeki vergi ahlakı, kişilerin çevrimiçi kayıtdışı faaliyetler de dahil olmak üzere farklı kayıtdışı ekonomi biçimlerine katılımını belirleyen en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, düşük düzeydeki tüketici vergi ahlakının (toplumdaki genel vergi ahlakının düşük seviyesinden kaynaklanan) yanı sıra, kalıplaşmış negatif toplumların kamu makamları hakkındaki görüşü (özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki vatandaşlar, genellikle bir ülkenin hükümetini ve kamu kurumlarını zor kazanılmış paralarını emen bir kötülük olarak görür), çevrimiçi ortamda dijital faaliyetlerin haklı görülmesine ve tüketicilerin, herhangi bir onay belgesi gerektirmeden alışveriş yapmayı umursamamasına neden olmaktadır. Kamu bilincinin düşük olması ile birlikte düşük vergi ahlakı, belirli sosyal çevre veya toplum içindeki çevrimiçi yasadışı etkinliklerin sosyal olarak kabul edilebilirliğini belirlemektedir.

Yasal belirleyiciler grubunda, zayıf bir e-ticaret düzenlemesi yasal çerçevesi ve BT sektörünün zayıf düzenlenmesi, bildirilmeyen çevrimiçi herhangi bir işlemin tespit edilebileceği ve ceza verilebileceği korkusunu azaltmaktadır. Yasal bir çerçevenin kendisinin dezavantajlarının yanı sıra, uygun şekilde eğitilmiş personelle ilgili sorunlar da son derece günceldir. Güvenlik kurumları, kayıtdışı etkinlikleri çevrimiçi olarak tespit etme becerisi olan yetkililerin eksikliğini hissetmekte ve bu da yakalanma riskini daha da fazla azaltmaktadır.

Son olarak, tüketicilerin dijital kayıtdışı piyasalardan ürün/hizmet edinme eğilimi, BT çağının avantajlarıyla belirlenmektedir. Örneğin, dijital kayıtdışı piyasalarda mevcut ürün ve hizmetlerin çeşitliliği, bilgiye kolay ve rahat erişim, ürün satıcısı veya hizmet sağlayıcısıyla elektronik iletişim, satış promosyonları, uygun iade politikaları, satın alma kanalının kolaylığı,

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

kısa ödeme koşulları ve müşteri hizmetleri, belirli bir ürün veya hizmetin yerel pazarda eksikliği (daha küçük kasaba pazarlarına özgüdür) ve geleneksel bir mağazaya gitmek için harcanacak zamandan tasarruf etme fırsatı dijital kayıtdışı tüketimi teşvik etmektedir.

5. GELENEKSEL VE DİJİTAL KAYITDIŞI EKONOMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Her ne kadar karmaşık yapısı göz önüne alınsa da dijital kayıtdışı ekonomi, dijital ve klasik suçların bir birleşimi olarak görülebilmektedir. Ancak geleneksel ve dijital kayıtdışı ekonomi arasında amaçlar, iletişim, ilgili kişilerin özellikleri, insanların bilgi kaynakları, psikoloji ve çalışma biçimleri açısından belirli farklılıklar gözlemlenebilir. Bu konuda geleneksel ve dijital kayıtdışı ekonominin karşılaştırmalı analizi Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Geleneksel ve Dijital Kayıtdışı Ekonominin Karşılaştırmalı Analizi

Özellikler	Geleneksel Kayıtdışı Ekonomi	Dijital Kayıtdışı Ekonomi
Doğası (mahiyeti)	Yasadışı, suçla ilgili	Yasadışı, suçla ilgili
Amaç	Kar	Kar ve kaynaklar
Belirleyicileri	İşgücü piyasası koşulları (yüksek işsizlik oranı, serbest mesleğin desteklenmemesi), vergi ve sosyal güvenlik yükleri (yüksek vergiler, düşük vergi sonrası kazançlar), genel düzenleme (idari sistem, düzenleme karmaşıklığı, zor işletme tescil prosedürleri vb.)	Vergilendirme (yüksek vergiler, vergi sonrası düşük kazançlar), genel düzenleme (idari sistem, düzenleme karmaşıklığı, zor işletme tescil prosedürleri, vb.), siber uzayla ilgili belirleyiciler (kişisel ve kurumsal zıtlık, anonimlik, yazılım ve BT'deki etik eksikliği, mağduru olmayan çevrimiçi faaliyetler, şüpheli telif hakları, düşük algılanan risk düzeyi vb.)
Katılımcılar	Hizmet sağlayıcılar, ürün tedarikçileri, müşteriler	Hizmet sağlayıcılar, ürün tedarikçileri, müşteriler
Finansman	Nakit, internet parası, elektronik para, çevrimiçi ödeme sistemleri	Nakit, internet parası, elektronik para, çevrimiçi ödeme sistemleri, meşru ticari hesaplar tarafından yapılan gizlenmiş finansal işlemler
Pazarlama	Sözle (birebir), yeraltı dağıtım kanalları, çevrimiçi hizmetler	Ürünlerin ve hizmetlerin çevrimiçi olarak konumlandırılması
Müşteri hizmetleri	Müşteri hizmeti yoktur, genellikle bir alıcı ile satıcı arasındaki ilişki işlemden sonra sona erer, ancak bu durum her durumda geçerli değildir	Özel durumlarda kurulan müşteri destek merkezleri
İletişim	Yüz yüze, çevrimiçi (online)	Çevrimiçi (online)
Güvenlik	Nispeten yüksek	Nispeten yüksek
Coğrafi alan	Yerel ve uluslararası	Uluslararası
İlgili kişilerin özellikleri	Bir operasyon alanındaki beceriler, teknik becerilerin seviyesi önemli	Çok çeşitli beceriler, yüksek teknik beceriler
Bilgi kaynağı	Çırac (başkasından öğrenen), ancak kendi kendine de öğrenebilir	Çırac (başkasından öğrenen), ve kendi kendine öğrenen
Psikoloji	Bireysel ve sosyal (vergi ahlakı)	Bireysel ve sosyal
Çalışma biçimi	Tek başına etkinlik, işbirliği, ağ kurma	İşbirliği, ağ kurma

Kaynak: Gaspareniene ve Remeikiene (2015:408).

Tablo 4 gözden geçirildiğinde, hem geleneksel hem de dijital kayıtdışı ekonominin doğasının (mahiyetinin) aynı olduğu - yasadışı ve suçla ilgili -, ancak kayıtdışı ekonominin amaçlarının daha geniş olduğu göze çarpmaktadır.

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

Bu açıdan dijital kayıtdışı ekonomide yalnızca saf kara değil, aynı zamanda belirli kaynaklara (örneğin, belirli veri tabanları, hesaplar, sistemler vb.) erişim de amaçlanmaktadır.

Her iki ekonomide de katılımcılar, elverişsiz işgücü piyasası koşulları, yüksek vergilendirme veya karmaşık genel düzenleme gibi benzer belirleyiciler tarafından yönlendirilmektedir. Bununla birlikte, sosyal güvenlik yükleri geleneksel kayıtdışı ekonomide daha belirgindir. Dijital kayıtdışı ekonomi, kişiler ve kurumlar arasındaki zıtlık, anonimlik (isimsizlik, belirsizlik), yazılım ve BT (bilgi teknolojileri)'de etik eksikliği, şüpheli telif hakları, düşük algılanan risk düzeyi vb. gibi belirli siber belirleyiciler tarafından belirlenmektedir. Geleneksel kayıtdışı ekonomide temel finans yöntemi nakit iken, dijital kayıtdışı ekonomi, genellikle meşru ticari hesaplar veya kredi kartı şirketlerince yapılan işlemler sonucu, web parası, elektronik para, çevrimiçi ödeme sistemleri ve gizlenmiş finansal işlemlerle fonlanmaktadır. Geleneksel kayıtdışı ekonomi, sözlü ve yer altı dağıtım kanalları gibi pazarlama yöntemlerine dayanırken dijital kayıtdışı ekonomide, ürünler ve hizmetler çevrimiçi olarak konumlandırılmıştır. Diğer yandan, bazı yükleme başı ödeme (pay-per-install) sunan işletmelerin, meşru bir yazılım için ödeme yaptıklarını düşündürmek için bu merkezleri arayan müşterilerine yardımcı olacak müşteri destek merkezleri kurduğuna dair kanıtlar vardır. İlginçtir ki, dijital kayıtdışı ekonominin güvenlik seviyesi geleneksel olandan çok daha yüksektir. Bu durum genellikle dijital kayıtdışı ekonomiye dahil olan kişilerin yüksek teknik becerileri ile bağlantılıdır, ancak bu katılımcılar genellikle kendi kendini yetiştirmiştir. Bu bağlamda, siber suçlular yalnızca internette serbestçe kullanılabilen saldırı programlarını kullanmakla kalmayıp, kötü amaçlı yazılım programları da yazarak yeni bir saldırı yazılımı geliştirebilmektedirler. Dijital kayıtdışı ekonomi katılımcılarının bu açıdan internet üzerinden hedefli saldırılarını yapmak için bilgisayar işletim sistemleri ve bu sistemlerde kullanılan yazılım paketleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Ek olarak, yüksek teknik beceriler gerektiren bilgisayar ağlarından yararlanarak nasıl yetkisiz erişim sağlayacağını bilmeleri gerekmektedir. Dijital kayıtdışı ekonomi, geleneksel yerel kayıtdışı ekonomiye kıyasla yalnızca daha geniş (uluslararası) coğrafi bir alanı kapsamakla kalmamakta, aynı zamanda bireysel olanın yanı sıra sosyal psikolojiye de dayanmaktadır. Dijital kayıtdışı ekonomide, katılımcılar çevrimiçi topluluklarda birbirleriyle etkileşime girmekte, bu nedenle, davranışları yalnızca kişisel motivasyonlarından (örneğin, fayda sağlamak, maliyet azaltmak) değil, aynı zamanda topluluğun diğer üyelerinin de etkisinden (örneğin, önerileri, yanıtları, baskıları vb.) etkilenmektedir. Son olarak, her iki ekonomideki çalışma şekli karşılaştırılırsa, dijital kayıtdışı ekonomi katılımcılarının iş birliğine ve iletişim ağı kurmaya geleneksel kayıtdışı ekonomide yer alanlardan daha fazla eğilimli oldukları tespit edilmiştir. Buna göre, özellikle siber suçluların, mal ve hizmet ticareti yaparken birbirleriyle iş birliğine başlamaları olağandır. Siber suçluların bir kısmı üniversitelerden yetenek bile toplamaktadır (Gaspareniene ve Remeikiene, 2015:405-406).

6. DİJİTAL KAYITDIŞI EKONOMİYİ ENGELLEMEYE YÖNELİK ÖNLEMLER

Siber alandaki yasadışı faaliyetlerin araştırılmasını ve önlenmesini zorlaştıran konular arasında bu olgunun standart bir tanımının olmaması, geleneksel kayıtdışı ekonomi biçimlerine kıyasla çok az dikkat çekmesi, görünmez çevrimiçi faaliyetlerin araştırılmasındaki zorluklar, yetkili kurumların gerekli BT teknolojilerini edinmesi ve sürdürmesinde yetersizlikler, bu alandaki kalifiye memurların eğitimi ve görevlendirilmesindeki zorluklar ve dijital kayıtdışı ekonomi vakalarını araştırırken yönetim ve mücadele görevlisi desteği eksikliği sayılabilmektedir.

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

Sayılan bu zorlukların aşılabilmesi ve dijital kayıtdışı ekonominin önlenebilmesi için çeşitli önerilerin sunulduğu Tablo 5'e aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 5'e göre dijital kayıtdışı ekonomiyi engellemeye yönelik önlemler ekonomik önlemler, kurumsal önlemler, yasal önlemler, teknik önlemler, bilgi(lendirici) önlemler ve sosyal önlemler başlıkları altında sınıflandırılmıştır.

Tablo 5: Dijital Kayıtdışı Ekonomiye Yönelik Teorik Önlemler

Önem	Açıklama
<i>Ekonomik Önlemler</i>	
Yasal ekonomik faaliyetler için vergi indirimi	Vergide (işgücü, tüketim vergisi, KDV vb.) azalma, ekonomik ve ticari birimlerin gelirlerini ve karlarını artırmaya yardımcı olacak ve bu şekilde onları kayıtdışı faaliyetler gerçekleştirmemeye teşvik edecektir.
Ekonomik faaliyete ilişkin düzenlemelerin azaltılması	İş (işçi-işveren) ilişkilerinin ve belirli süreli iş sözleşmelerinin kolaylaştırılması, aylık asgari ücretlerin ve iş sözleşmesi fesih maliyetlerinin düşürülmesi; bunun yanı sıra kolay erişilebilir yasal ekonomik faaliyet biçimlerinin kullanılması kayıtdışı ekonomiye katılımın önüne geçecek, yani kayıtdışı ekonomiye katılımı teşvik eden aşırı düzenlemenin karşıtı olarak hareket edecektir.
Kayıtdışı ekonomi riski ve maliyetinde artış	Yasadışı işlemle ilgili maliyet (para cezaları, mallara el konulması, sözleşmenin ihlalinden kaynaklı zararlar, sorumluluktan kaçınma için ödenen rüşvet) riskindeki artış kayıtdışı faaliyetleri daha az karlı hale getirecektir.
Nüfusun gelir ve yaşam standartlarının artırılması	Daha yüksek gelir, ülkedeki nüfusun yaşam standartlarını yükseltecek ve böylece kayıtdışı işlerin çekiciliğini azaltacaktır.
<i>Kurumsal Önlemler</i>	
Kurumsal çerçevenin oluşturulması	Kapsamlı bir kamu sektörü kuruluşları, özel firmalar ve sivil toplum kuruluşları (STK) ağının oluşturulması, çevrimiçi ağ güvenliği konularında kamuoyu bilincini arttıracaktır.
İnternet polisinin kurulması	Siber suçlarla başa çıkabilmek için yetkilendirilmiş ve eğitimli yetkili bir kurum kurulması, polis personelinin bu tür suçlarla ilgili yetersizlik sorununu çözecektir.
Kurumlar arasında iş birliğinin iyileştirilmesi	Kamu otoriteleri, yönetim kurulu temsilcileri ve güvenlik kuvvetleri arasındaki iletişimin geliştirilmesi, kurumlar arasında operasyonel iş birliğini teşvik edecek ve dijital kayıtdışı ekonomi sorununun azaltılmasına katkıda bulunacaktır.
Yasadışı dijital işlemlerin tanımlanmasında teknik uzmanlık sağlanması	Yasadışı çevrimiçi işlemlerin tanımlanması konusunda herhangi bir kamu kuruluşu, iş kuruluşu veya fiziksel kuruluşa uzmanlık sağlanması, dijital kayıtdışı işlem sayısının azaltılmasına katkıda bulunacaktır.
Güvenlik kuvvetlerinin eğitimi için fonların artırılması	Eğitim için fon artışı, yetkili (güvenlik) görevlilerin dijital kayıtdışı konularındaki yetkinliğini arttırmaya yardımcı olacaktır.
Dijital paralı askerlerin istihdamı	Dijital paralı askerler kullanan kamu kurumları, özellikle de polis güçleri, dijital kayıtdışı ekonomi olaylarını daha kolay saptayabilecek ve ceza verebilecektir.

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

<i>Yasal Önlemler</i>	
Kamu ve özel sektör arasında ortak işlemleri kolaylaştırmak için yasaların çıkarılması	Kamu ve özel sektör arasında ortak işlemleri kolaylaştırmak için yasaların çıkarılması, dijital kayıtdışı faaliyetlerinin tespit edilmesinde özel kuruluşların katılımını artıracaktır.
Çevrimiçi yasadışı faaliyetlerin cezalarına ilişkin yasaların çıkarılması	Çevrimiçi yasadışı faaliyetlerin cezalandırılmasına ilişkin yasaların çıkarılması hem satıcıların hem de tüketicilerin yasa dışı dijital işlemler yapmaktan çekinmesine neden olacaktır.
Çevrimiçi yasadışı faaliyetler için kovuşturmaların artırılmasına ilişkin yasaların çıkarılması	Çevrimiçi yasadışı faaliyetler için kovuşturmaların artırılmasına ilişkin yasaların çıkarılması, dijital kayıtdışı ekonomisinin potansiyel mensuplarını yasa dışı dijital işlerden uzak durmaya motive edecektir.
Siber suç soruşturma makamları arasında uluslararası iş birliği	Siber suç soruşturma makamları arasındaki uluslararası iş birliği, küresel ölçekte dijital kayıtdışı faaliyetlerinin önlenmesine katkıda bulunacaktır.
<i>Teknik Önlemler</i>	
Resmi makamlar ile özel kuruluşlar arasında bilgi transferinin kolaylaştırılması	Resmi makamlar ve özel kuruluşlar arasında etkin bir bilgi aktarımı yazılımının oluşturulması ve başlatılması, yetkili kurumların dijital kayıtdışı faaliyetleri hakkında bilgilendirme sürecini kolaylaştıracak ve bu faaliyetleri durdurmak için alınan önlemleri hızlandıracaktır.
Dijital faaliyet kayıtlarının yapılması	Dijital faaliyet kayıtlarının devreye alınması, çevrimiçi yasadışı faaliyet ve işlem vakalarının izlenmesini ve kanıtlanmasını sağlayacaktır.
E-ticaret güvence modellerinin kurulması	E-ticaret güvence modellerinin oluşturulması, çevrimiçi tüketicilerin satın alımlarının kaynağı olan belirli web sitelerinin güvenilirliğine olan inancı arttıracaktır.
<i>Bilgi(lendirici) Önlemler</i>	
Çevrimiçi ağ güvenliği konularında halkın bilinçlendirilmesi	Sosyal reklamların yanı sıra eğitim kurumlarının kurulması, çevrimiçi ağ güvenliği konularında halkın bilinçlendirilmesini sağlayacaktır ve böylece yasadışı dijital işlem sayısının azaltılmasına katkıda bulunacaktır.
Eğitim materyallerinin dağıtımı	Öğretmenler, çocuklar, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler için eğitim materyallerinin asgari maliyetle dağıtılması, çevrimiçi ağ güvenliği konularında kamuoyu bilincini artıracak ve toplumu herhangi bir çevrimiçi şüpheli davranışı veya işlemi bildirmeye teşvik edecektir.
<i>Sosyal Önlemler</i>	
Dijital farkındalığın tanıtımı ve tehditlere müdahale (DART) girişimi	DART girişiminin tanıtımı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kamuoyunca benimsenmesini sağlayacak ve bu da deneyimsiz bilgisayar kullanıcılarının sayısının azaltılmasına katkıda bulunacak ve dijital kayıtdışı ekonomiyi önleme çabalarının en uygun kuruluşlara yönlendirilmesine yardımcı olacaktır.
Halkın bilinç düzeyinin artırılması	Yasadışı ticarete ve beyan edilmemiş çevrimiçi alımlara karşı negatif toplumsal tutumların oluşturulması, dijital kayıtdışı işlemlerin kapsamının azaltılmasına katkıda bulunacaktır.

Kaynak: Remeikiene ve Gasparenene (2016:32-34).

7. TÜRKİYE İÇİN DURUMUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dijital kayıtdışı ekonomi son birkaç yılda literatürde kendisine yer bulabilmişse de bu konudaki literatür oldukça kısıtlıdır.

Bu anlamda Türkiye için dijital kayıtdışı ekonomiyi tahmin eden bir çalışma henüz literatüre girmemiştir. Bu nedenle çalışmada daha çok Türkiye’de dijital kayıtdışı ekonominin potansiyeline ve alınan önlemlere odaklanılmıştır.

Dijital kayıtdışı faaliyetlerin daha çok gelişmiş ve bilişim sektörüne yüksek oranda bağlı ülkelerde gerçekleştiği veri iken (Tropina, 2016:6), Türkiye’de dijital kayıtdışı ekonominin potansiyeline bakıldığında, Türkiye’de internet kullanım oranları ve internete erişim oranlarının diğer pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeden daha düşük olduğu görülmektedir (OECD, 2019; World Bank, 2019). Bu açıdan Türkiye’de dijital kayıtdışı ekonominin potansiyelinin birçok ülkeye göre daha düşük seviyede olduğu söylenebilmektedir.

Türkiye’de dijital faaliyetlerin kayıt altına alınmasına yönelik çabalara bakıldığında gerek Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı (2014-2018) ve gerekse de Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2019-2021)’nda (GİB, 2019) e-ticaret ve turizm işletmelerine yönelik dijital önlemlerin alınacağı belirtilmiş, ancak dijital kayıtdışı sektöre ayrı bir önem verilmemiştir. Rusya ve Birleşik Krallık gibi ülkelerin dijital kayıtdışı ekonomi ile mücadelede projeler ortaya koydukları biliniyor iken Türkiye’de de benzer projelerin hayata geçirilmesinin kayıtdışı ekonomi ile mücadeleye etkinlik kazandıracığı belirtilebilir.

SONUÇ

Bilişim teknolojilerinde ve dijitalleşmede gözlenen hızlı gelişim, genellikle geleneksel alanda bulunan kayıtdışı faaliyetlerin dijital alana kaymasına yol açmıştır. Öyle ki, dijital kayıtdışı ekonominin bir bütün olarak değeri henüz bilinmemekle birlikte, küresel kurumsal zararlarla ilgili son bir tahmin yılda yaklaşık 750 milyar Euro civarındadır. Dijital kayıtdışı ekonominin bu denli artışı, özellikle son birkaç yılda bilimsel literatürün ilgisinin dijital kayıtdışı ekonomik faaliyetlere kaymasına yol açmıştır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, dijital kayıtdışı faaliyetlerle oldukça yakın olan birçok kavram (siber suç, e-dolandırıcılık, dijital yeraltı ekonomisi) literatürde yer almasına karşın dijital kayıtdışı ekonominin kapsamının ne olduğu konusunda üzerinde uzlaşılmış bir görüş yoktur. Bilimsel literatür bu konuda sadece konusu suç barındıran faaliyetlerin dijital kayıtdışı ekonomide yer almaması gerektiğini belirtmektedir. Dijital kayıtdışı ekonominin özelliklerine bakıldığında, genellikle internet tabanlı mal ve hizmet sağlayıcıların (tüccarlar, gerçek ve tüzel kişiler vb.), web ortamında, coğrafi bir sınır tanımadan ve gelişmiş beceriler yanında ileri teknolojiler kullanarak ve ayrıca iletişim halinde bir grup olarak gerçekleştirdikleri mal ve hizmet sağlama faaliyetleri olduğu görülmektedir.

Dijital kayıtdışı ekonomi katılımcıları temelde internet tabanlı ortamları kayıtdışı faaliyetler gerçekleştirmek üzere kullanmaktadırlar. Dijital kayıtdışı ekonominin kanalları, gerçek kişi, tüzel kişi, çok uluslu işletme ve işletme ağlarına göre farklılık göstermekle birlikte bu kanalların genellikle internet ağı, çevrimiçi forumlar, anonim (gizli, isimsiz) operasyon platformları, çevrimiçi perakende mağazalar, çevrimiçi hizmet sunumu web siteleri, sosyal ağlar, e-açık artırma siteleri, e-reklam siteleri, küresel ağlar, uzak(tan) alanlar ve sunuculardan oluştuğu görülmektedir. Bu anlamda dijital kayıtdışı ekonominin kanalları çevrimiçi ağ ve platformları kapsamaktadır.

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ **SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI**

Dijital kayıtdışı piyasalardan mal/hizmet edinmenin belirleyicilerinin arasında makroekonomik (işsizlik, ücretler vb.), ekonomik (düşük dijital depolama maliyetleri), psikolojik (vergi ahlakı düzeyi vb.), yasal (zayıf bir e-ticaret düzenlemesi vb.) ve tüketici yararı (elektronik iletişim, satış promosyonları vb.) gibi faktörler bulunmaktadır.

Geleneksel kayıtdışı ekonomi ve dijital kayıtdışı ekonomi karşılaştırıldığında amaç, belirleyiciler, katılımcılar, finans, pazarlama vb. açısından birçok fark görülebilmekle birlikte genel olarak dijital kayıtdışı ekonominin daha becerili ve eğitilmiş katılımcılar tarafından daha komplike teknolojiler kullanılarak internet ortamında ve genellikle iletişim alanı yüksek bir topluluk halinde gerçekleştirildiği söylenebilmektedir.

Dijital kayıtdışı ekonomiyi engellemeye yönelik önlemler, ekonomik önlemler, kurumsal önlemler, yasal önlemler, teknik önlemler, bilgi(lendirici) önlemler ve sosyal önlemler başlıkları altında sınıflandırılabilir. Dijital kayıtdışı ekonominin büyüklüğü veri iken Rusya, Birleşik Krallık gibi ülkeler dijital kayıtdışı faaliyetleri önlemek adına projeler geliştirmekte ve önlemler almaktadır.

Konuya Türkiye açısından bakıldığında Türkiye’de dijital kayıtdışı ekonomiyi tahmin eden bir literatüre henüz rastlanmamıştır. Bu açıdan dijital kayıtdışı faaliyetlerin daha çok gelişmiş ve bilişim sektörüne yüksek oranda bağlı ülkelerde gerçekleştiği veri iken, Türkiye’de dijital kayıtdışı ekonominin potansiyeline bakıldığında bu potansiyelin çok da yüksek olmadığı ve kayıtdışı ekonomiyi önleme eylem planlarında bu konuya ayrıca bir başlık açılmadığı görülmektedir. Bu anlamda Türkiye’de dijital kayıtdışı ekonomiyi önlemeye yönelik faaliyetler kısıtlı iken diğer birçok ülke gibi Türkiye’nin de dijital kayıtdışı ekonomiyi önlemek adına çeşitli projeler hayata geçirmesinin kayıtdışı ekonomi ile mücadeleye etkinlik kazandıracığı söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Deutsche Bundesbank (2019). Cash demand in the shadow economy. *Deutsche Bundesbank Monthly Report March 2019*. Erişim Tarihi: 01.07.2019, <https://www.bundesbank.de/resource/blob/793190/466691bce4f27f76407b35f8429441ae/mL/2019-03-bargeld-data.pdf>
- Europol (2011). *Threat assessment (abridged) internet facilitated organised crime*. Erişim Tarihi: 05.07.2019, <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/threat-assessment-internet-facilitated-organised-crime-iocta-2011>
- Freestone, O. ve Mitchell, V.W. (2004.) Generation y attitudes towards e-ethics and internet related misbehaviours. *Journal of Business Ethics*, 54(2), 121–8.
- Gaspareniene, L., Remeikiene, R., Sadeckas, A. ve Ginevicius, R. (2016). Level and sectors of digital shadow economy: The case of Lithuania. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 4(2), 183-197.
- Gaspareniene, L. ve Remeikiene, R. (2015). Digital shadow economy: A critical review of the literature. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(6), 402-409.
- Gaspareniene, L., Remeikiene, R., Genevicius, R. ve Skuka, A. (2016). Critical attitude towards the theory of digital shadow economy: Literature review and new foundation. *Terra Economicus* 14(4), 156–172.
- Gaspareniene, L., Remeikiene, R. ve Navickas, V. (2016). The concept of digital shadow economy: Consumer's attitude. *Procedia Economics and Finance*, 39, 502-509.

2. ULUSLARARASI MARDİN ARTUKLU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
SOSYAL BİLİMLER TAM METİN KİTABI

- GİB (2019). *Kayıtlı ekonomiye geçiş – eylem planı*, Erişim Tarihi: 25.07.2019, <http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/eylem-planı>
- Goodman, M. (2015). *Future crimes: Everything is connected, everyone is vulnerable and what we can do about it*. United States: Doubleday.
- Gaspareniene, L., Remeikiene, R. ve Schneider, F. (2017). Concepts, motives and channels of digital shadow economy: Consumer's attitude. *Journal of Business Economics and Management*, 18(2), 273-287.)
- Gaspareniene, L., Remeikiene, R. ve Ginevicius, R. (2018). Attitudes of European consumers towards digital shadow economy: Lithuanian and Spanish cases. *Acta Polytechnica Hungarica*, 15(4), 121-142.
- Harris, L. C., ve Dumas, A. (2009). Online consumer misbehaviour: An application of neutralization theory. *Marketing Theory*, 9(4), 379–402.
- Inderbitzin, M., Bates, K. A. ve Gainey, R. R. (2017). *Deviance and social control a sociological perspective*. California: SAGE Publications.
- IOTA (2018). *Impact of digitalisation on the transformation of tax administrations*. Erişim Tarihi: 01.07.2019, https://www.iota-tax.org/sites/default/files/publications/public_files/impact-of-digitalisation-online-final.pdf
- OECD (2017). *Shining light on the shadow economy: Opportunities and threats*. Erişim Tarihi: 01.07.2019, <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>
- OECD (2019). *Internet access*. Erişim Tarihi: 01.07.2019, <https://data.oecd.org/ict/internet-access.htm>
- Patil, S. (2019). Partnering for prosperity: India-Canada collaboration to curb digital black markets. *Canada-India Track 1.5 Dialogue Paper*, No. 2.
- Remeikiene, R. ve Gaspareniene, L. (2016). Evaluation of digital shadow economy prevention measures. *Journal of Economics and Culture*, 13(1), 31-40.
- Remeikiene, R., Gaspareniene, L. ve Schneider, F. G. (2018). The definition of digital shadow economy. *Technological and Economic Development of Economy*, 24(2), 696–717.
- Tropina, T. (2016). Do digital technologies facilitate illicit financial flows? *World Development Report 2016 Digital Dividends Background Paper*.
- World Bank (2019). *Individuals using the internet (% of population)*. Erişim Tarihi: 08.07.2019, <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS>
- Wu, D. F. and Schneider, F. (2019). Nonlinearity between the shadow economy and level of development. *IMF Working Paper*, No. WP/19/48.
- Yip, M., Shadbolt, N., Tiropanis, N., ve Webber, C. (2012). *The digital underground economy: A social network approach to understanding cybercrime*. Erişim Tarihi: 08.07.2019, http://eprints.soton.ac.uk/343351/1/yip_de2012_submission.pdf